DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI — SAYI : 55

SAHÎH-İ BUHÂRÎ

MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCEMESİ

BİRİNCİ CİLT

DÖRDÜNCÜ BASKI

BAŞBAKANLIK BASIMEVİ — ANKARA, 1976

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

SAHÎH-İ BUHÂRÎ
MUHTASARI
TECRÎD-İ SARÎH
TERCEMESİ

BİRİNCİ CİLT

MÜELLİFİ
Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed
b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zebîdî

MÜTERCİMİ
Darülfünun Müderrislerinden
Ahmed Naim

DÖRDÜNCÜ BASKI

BAŞBAKANLIK BASIMEVİ — ANKARA, 1976

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين. و الصلاة و السلام على سيّدنا محمد النبيّ الأمّيّ امام المرسلين. و على آله و صحبه الكرام البَرَرَةِ هُداة الدين.

(بعد ذا) beyne'l-İslâm mütedâvil ve i'tikādî, amelî, ferdî, içtimâî her türlü mesâilde en ziyâde i'timâda şâyeste merci' ve me'haz olan "*Sıhāh-ı Sitte*" içinde ehemmiyetce birinci mertebeyi hāiz olan şüphesiz Buhârî'nin "*Câmi*'"i ile Müslim'in "*Sahîh*"idir. Bu iki kitâb ulemây-ı İslâmiyyenin ittifâkıyle –*Kitâbu'llah*'dan sonra– alelıtlak esahh-ı kütübdür. "*Sahîhayn*" denilince maksūd olan bu iki kitâbdır. Ancak *Sahîhayn*'ın hangisi esahh olduğunda ihtilâf etmişlerdir ki, ekseriyyete göre *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*'den esahtır. Gerek *Kütüb-i Sitte*'ye, gerek sâir ümmehâta edilen hidemât-ı meşkûre fevka't-tasavvur çok ise de hāssaten bu iki kitabın şerh ve tefsîrine, garâib-i lûgatını kayda, hall-i müşkilâtına, râvîlerinin ahvâlini beyâna, ihtisārına ve sâir hâtır u hayâlimize gelmeyen husūsiyyâtına –bu günkü himem-i kāsıraya bakılınca– havsalaya sığmayacak i'tinâlar gösterilmiştir. Bu kitâblara edilen mübeccel ve dindârâne hizmetler cümlesinden olmak üzere dokuzuncu asır ricâlinden (Ebü'l-Abbâs Zeynü'd-Dîn Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Lâtîf eş-Şercî ez-Zebîdî) de Sahîh-i Buhârî'yi (*Et-Tecrîdü's-sarîh li-ahâdîsi'l-câmii's-*

sahîh = التجريد الصريح لاحاديث الجامع الصحيح)[1] unvâniyle ihtisâra himmet etmiştir ki, hüsn-i tertîb ve tensîkı i'tibâriyle pek ziyâde şöhret bulmuştur. Bunda isnâdlar hazfedildiği gibi doğrudan doğruya Resûl *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın kelâmı olmıyan sözler tayy ve mükerrer olan hadîsler yalnız birer kere zikredilmiştir. Bu tertîbe göre kitâb –aslın fevâidini câmi' olmakla berâber– rub' derecesinde ufalmıştır.

Diyanet İşleri Riyâseti –Büyük Millet Meclisi'nce müttehaz bir karârı infâzen– Zebîdî'nin bu muhtasarını Türkçeye terceme etmek vazîfesini râkımü'l-hurûfa emretti. Hadd-i tākatımı pek ziyâde tecâvüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfîkāt-ı İlâhiyyeye i'timâden bu emri yerine getir-

---

1 Müellif Ebü'l-Abbâs Zeynü'd-Dîn Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Lâtîf bin Ebî Bekr bin Ahmed bin Ömer el-Yemânî eş-Şercî ez-Zebîdî el-Hanefî hakkında Takıyyü'd-Dîn Temîmî-i Hanefî'nin "*Et-Tabakātü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*"si ile Kâtib Çelebi merhûmun "*Keşfü'z-Zünûn*"undan ve *Kāmus* şârihi Muhibbü'd-Dîn Zebîdî'nin "*Tâcü'l-Arûs*"undan toplayabildiğim muhtasar ma'lûmât şudur:

Müşârün-ileyh 816'da Yemen'in Zebîd beldesinde tevellüd ve 893'de yine orada vefât etmiştir. "*Tecrîd*"ini –te'lîfinden ferâğı hîninde yazdığına göre– 889'da ikmâl etmiştir. Esnâ-yı hamlinde pederi Ahmed bin Abdi'l-Lâtîf vefât ettiğinden onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Muhaddis, edîb ve şâirdir. Eb ve ceddi gibi o da Taizz ve Zebîd medârisinde neşr-i ulûm etmiştir. Mensûb olduğu hânedân-ı ilm arasında ceddi Sırâcü'd-Dîn Abdü'l-Lâtîf bin Abî Bekr de Yemen'in meşâhîr-i muhaddisîninden, Hanefiyye efâdıl ve a'yânından olup vatanında Şeyhü'n-Nuhāt idi. Kendisi de hadîs ile fıkıh ve edebiyâtta hāiz-i nısâb-ı vâfir olup Sehâvî'den rivâyetleri olduğu gibi İbnü'l-Esîr'in *Kütüb-i Sitte*'yi ihtivâ eden "*Câmiu'l-Usûl*"ünü "*Teysîrü'l-Vusûl*" unvâniyle ihtisâr eden Hāfız Vecîhü'd-Dîn İbnü'd-Deyba'ın şeyhidir. Takıyyü'd-Dîn-i Temîmî'nin dediğine göre Yemen halkı rivâyet-i hadîs husûsunda Ebü'l-Abbâs'ın vefâtiyle bir derece nüzûl eylemiş, yâni ulûvv-i isnâddan bir mertebe kaybetmiştir. En meşhur eseri –tercemesi ile meşgûl olduğumuz– "*Tecrîd*"dir. Diğer âsârı meyânında da "*Tabakātü'l-Havâss*"ı ile "*Nüzhetü'l-Abbâb*" isminde büyük bir kitabı vardır ki, eş'âr ve nevâdır ve zarîf hikâyât ve fevâid ile dolu imiş. "*Keşfü'z-Zünûn*"'da da "*El-Fevâid ve's-Sılāt ve'l-Avâid*" nâmında bir eseri olduğu haber veriliyor ki, bu da ed'iye ve esmâ ve evfâka müteallık birçok şeyleri hâvî olduğu gibi bu münâsebetlerle

meğe çalışıyorum. Her şeyden evvel tercemede sadākati iltizâm ettim. Her kitâbda, bâhusus -her kayd ve ıtlākı bir takım Ahkâm-ı Şer'iyye'ye merci' ve mezâhib-i muhtelife-i İslâmiyye fukahâsına sened olan- bu gibi muazzam âsârda tercemenin asla mutābakatındaki ehemmiyyeti lâyıkıyle takdîr ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyyen tercemeye i'tinâ etmekle berâber -her tecrübeli mütercimin takdîr edeceği üzere- metnin kolayca anlaşılması için tercemesine ba'zı elfâz ilâvesi zarûret kesbettikce bu elfâzı kavs içinde gösterdim ki bununla aslın metninden hâric olduğunu göstermiş oldum. Tercemeyi okuyan kimse Hadîs-i Şerîf'in meâlini kolayca anlamakla berâber metin hâricinde hangi elfâzı ilâve etmiş isem onları da yek-nazarda görür.

Metnin lâyıkıyle ve etrâfiyle anlaşılması için kuru bir tercemenin kifâyet etmiyeceği erbâb-ı basîretce müsellem olduğundan birçok ha-

---

Tefsîr ve Hadîs'e dâir birçok şeyleri de tazammun ediyor imiş. Lâkin bu, *Nüzhetü'l-Abbâb* mı, yoksa başka bir kitâb mı anlaşılamadı.

Müellifin nisbeti Yemen sevâhilinde kâin(شرجه)yedir. Bu kelime ش ın fethiyle ر nin sükûn veya fethiyledir. *Tâcü'l-Arûs*'a göre esahh olan birincisidir زبيد de ز yin fethi ve ب nın kesriyledir.

Tecrîd'in nüsah-ı matbûasında garîb bir zühûle müsâdif oluyoruz: Kitâbın müellifi burada yazıldığı gibi Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Lâtîf Şercî olub bu cihet bütün nüshaların âhirlerinde de tasrîh edilmiştir. Halbuki 1287 ve 1313 senelerinde tab' olunan nüshalar ile Abdu'llâh Şerkâvî'nin 1339 da basılan şerhi başlarındaki unvân sahifelerinde müellif olarak hep Hüseyn bin el-Mubârek Zebîdî gösteriliyor. Bu nüsah-ı matbûanın dîbâcelerinde yani ilk formalarında müellifin ismi sarâhaten zikredildiği halde bu hatânın unvân sahifelerinde pâyidâr olması daha garîbdir. Herhalde dikkatsizliğin bu derecesi pek ziyâde câlib-i dikkattir. Vâkıa Hüseyn bin el-Mubârek de Zebîdî'dir. Ve müellifin meşâyıhından biridir. Lâkin -ileride müellifin senedleri zikredilirken görüleceği üzere- senedde iki tarîkden müellifin üçüncü ve dört tarîkden dördüncü mertebedeki şeyhıdır. Tarîk ve sened-i âlînin ne demek olduğu sonraları *Ulûvv-i İsnâd* bahsinde görülecektir.

Müellifin ismi hakkında iştibâh ve sehve mahal kalmamak için bunu kaydetmek iktizâ eder.

vâşî ilâvesine de ihtiyac gördüm. Bu havâşîde Hadîs metinlerini tenvîr edecek rivâyet ihtilâfları ile müttefekun-aleyh veya muhtelefün-fîh mütûna teferru' etmiş ihtilâfât-ı fukahā alâ-kadri'l-imkân gösterilmiş olduğu gibi Siyer'e ve sâireye dâir bazı fevâid de dercolunmuştur.

Kendi şartıma ne dereceye kadar riâyet ettiğimi bilemem. Fakat bir taraftan der-uhde ettiğim işin âzametini, diğer taraftan mütercimin kusur kudretini mülâhaza eden erbâb-ı ilm ü insâf tesādüf edecekleri nekāyısı ümîd ederim ki unf ile yüzüne çarpacak yerde kendisini hayır-hâh ma'zûrlar zümresinden addederek kemâl-i rıfk ile hatālarını tashîh ve ıslāha, noksanlarını ikmâle himmet buyururlar. Zîrâ naks u hatādan selâmet, beşere ve bâ-husûs benim gibi âciz kimseye müyesser değildir. Maksad âleme,hattâ kendime iş beğendirmek değil, Ümmet-i Muhammediyye'ye hizmet olduğundan benim vazifem karınca kaderince mısdâkına tevfîk-ı hareketle aklımın erdiği, gücümün yettiği kadar çālışmak ve az-çok müfîd olabilmek için lûtuf ve inâyet-i Bârî'den meded-hâh olmaktır.

İlm-i Hadîs'e dair bazı ma'lûmat nakletmek, bu kitâbı okuyacak ihvân-ı dînce fâideden hâlî addedilmiyeceğinden bunlara dâir bir mukaddime serdiyle işe başlayorum. ومن الله التوفيق

Mütercim:
Ahmed Naîm

MUKADDİME

1

İLM-İ HADÎS

HADÎS, HABER, ESER, SÜNNET-MUHADDİS, HÂFIZ, HÜCCET, HÂKİM — FAKÎH İLE MUHADDİS'İN FARKI

İlm-i Hadîs -ki ona İlm-i Rivâyet, İlm-i Ahbâr, İlm-i Âsâr nâmını da verdikleri vardır- Resûlu'llâh *Salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in Akvâl ve Ef'âlini bildiren ilimdir. Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in Akvâl'inden murâd, *Kur'ân*-yani Vahy-i Metlûv- olmayarak buyurdukları sözlerdir. Ef'âl'inden de murâd Zât-i Seniyye-i Risâlet-Penâhîleri'nden sâdır olmuş umûrdur ki bunların bir takımlarına ittiba' ile me'mûruz. Tab'an, yâhud hâssa-i Nebevîyyeleri olmak üzere kendilerinden sâdır olmuş olup ittiba' ile me'mûr olmadığımız umûr da Ef'âl-i Nebevîyye cümlesindendir. İlm-i Fıkıh'da bu ikinci nevi Ef'âl mevzû-ı bahs değilse de İlm-i Hadîs'de mevzû-ı bahistir. Bazıları ta'rîfe Ahvâl-i Seniyye-i Risâlet-Penâhî'yi de ilâve ederler.

Buna hâssatan ilmü Rivâyeti'l-Hadîs nâmını verirler ki Akvâl ve Ef'âl-i Nebeviyye'yi *(Salla'llâhu aleyhi ve sellem)* semâ-ı muttasıl ile rivâyet ve zabt ve tahrîr eden kitaplar hep bu cümledendir. Kütüb-i Sıhâh ve Sünen ve Mesânîd ve Meâcim ve Eczâ-i Hadîsiyye ve sâire gibi.

İlm-i Hadîs'in bir de İlmü Dirâyeti'l-Hadîs nâmını verdikleri kısmı vardır ki bunda Rivâyet'in şurût ve envâ' ve ahkâmından, râvîlerin ahvâli ile şurûtundan, merviyyât'ın envâından ve merviyyâttan istihrâc-ı maânî keyfiyyâtından -ta'bîr-i dîğerle- gerek Sened'e ve gerek Metn'e nazaran Hadîs'in Sahîh, Hasen, Zaîf, Merfû' Mevkûf, Maktû',

Âlî, Nâzil... olduğunu ve keyfiyyet-i tahammül ve edâyı, senedlerde isimleri geçen ricâlin sıfâtını... bildiren kavânînden, elhâsıl Sened ile Metn'in ahvâlinden, yâhut -daha münâsib bir tâbir ile- kabûl veya red haysiyetlerinden râvî ile mervî'nin ahvâlinden bahs olunur.

Tâ'rifteki Rivâyet'den murad, Sünnet'i isnâd ile nakletmek, yâni menkūlü tahdis, ihbar gibi suver-i edâ ile kāiline nisbet etmektir.

Rivâyetin şurûtu; Râvî'nin semâ', arz, icâzet gibi envâ-ı ahz ü tahammülün biri ile rivâyeti ahz ü telâkkī etmiş olmasıdır.

Rivâyet'in envâı: Muttasıl, munkatı' gibi vasıflarla muttasıf olmasıdır. Ahkâmı da kabul veya reddir.

Hâl-i ruvât'dan murâd adalet veya mecrûhiyyetleridir. Şartları da: Tahammül ve edâda hâiz olmaları lâzım gelen şartlardır.

Merviyyâtın envâı: Musannefat, mesânîd, meâcim, eczâ-i Hadîsiyye gibi şeylerdir. Hâkim-i Nîsâbûrî'nin *Kitâbü'l-Ma'rife*'si, Hâtīb-i Bağdâdî'nin *El-Kifâyetü fî Kavânîni'r-rivâye*'si ile *Kitâbü'l-Câmi'-il Âdâbi' ş-Şeyh ve's-Sâmi*'i, İbnü's-Salâh Şehr-i Zûrî'nin *Ulûmü'l-Hadîs*'i, Nevevî'nin *Et-Takrîb ve't-Teysîr'i*, Zeynüd-Dîn Irâkî'nin *Elfiyye*'si, İbnü-Hacer Askalânî'nin *Nuhbetü'l-Fiker*'i ile şerhleri, Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-Râvî*'si Dirâyetü'l-Hadîs kitaplarındandır. Bu ilme -bir çok ıstılāhât istimâline ihtiyaç gösterdiğinden- ve mübalâğa olmasa serâpâ ıstılāhâttan ibâretdir, denilebileceğinden- *İlmü Mustalah-i Ehli'l-Eser* nâmını da verirler. *Sahîh-i Buhârî* ile muhtasarı olan Tecrîd *Rivâyetü'l-Hadîs* kitaplarından olup tahririne şurû' edilen bu mukaddime de Dirâyetü'l-Hadîs'in bâzı mebâhisini muhtevîdir.

İlm-i Hadîs'in mevzûu bâzılarınca Resûl olmak haysiyetiyle Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimizin zât-ı şerîfi, diğer bâzılarınca Sened ile Metin'dir. Gāyesi, Rivâyet'in sahih olanını olmayanından temyizdir. Her iki nev'inin de medârı *İsnâd*'dır.

Muhaddisîne göre *Hadîs*, Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretlerinin akvâl ve ef'âl ve ahvâlidir. Usûl-i Fıkıh ulemâsının târifine göre ise *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimizin akvâl ve ef'âlidir. Akvâlin içinde tekārir de dâhildir.

Takrîr, Asr-ı Saâdetlerinde müslimîn tarafından yapıldığını gördükleri, yâhut işittikleri halde nehiy ve inkâra dâir hiçbir şey buyurmamalarıdır. Meşhud veya mesmû-ı Risâlet-Penâhîleri olan bu gibi şeyleri tağyîre lûzum görmeyip takrir yani hâli üzere ibkā buyurmuşlardır.

Ahvâl-i Celîle-i Risâlet-Penâhî, Hadîs'in mefhûmuna muhaddisince dâhil, fukahâca hâriçtir. Zira ahvâl, ef'âl-i ihtiyâriyye nev'inden ise zâten Ef'âl'e dâhildir. Hilye-i Şerîfe gibi, Mîlâd-ı Nebevî'nin zaman ve mekânı gibi Kütüb-i Siyer'de mezkûr olup hiçbir gûnā hükm-i Şer'î'yi müstetbî' olmayan husūsâttan ise fukahânın garazı taallûk eden şeylerden değildir. Halbuki muhaddisîne göre Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'e izâfe ve isnad olunan her şey Hadîs'dir. Çünkü onların garazı Zât-ı Kudsiyye-i Risâlet-Penâhî hakkındaki mesmûât ve merviyyâtı kayıd ve zabtetmek, bugünkü tâbirimizce Târîh-i Celîl-i Nebevî'ye müteallik bilcümle vesâikı alâ kadri'l-imkân cem' ve ihzâr eylemektir. İki târif arasındaki fark işte bundan neş'et eder.

Sâhâbe ve Tâbiî'nin âsârına yani kavil ve fiil ve takrîrlerine müteallik merviyyâta da Hadîs denildiği kesîrü'l-vukū'dur.

Haber, gerek merfû' gerek mevkūf ve maktū' yani gerek Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'den gerek mâadâsından menkūl olan rivâyâta ıtlak olunup bu i'tibâr ile Sahâbe ve Tâbiiîn'e nisbet olunan rivâyâta da şümûlü olduğundan *Hadîs*'den eamdır. Her Hadîs Haber'dir; lâkin her Haber Hadîs değildir.

Bâzı ulemâ Haber-i Merfû'a da, Mevkūf'a da, Maktū'a da Hadîs dedikleri için bunların ıstılāhınca Hadîs ile Haber müterâdiftirler.

Diğer bâzı ulemâ ise hâssaten Nebî *aleyhi's-salatü ve's-selâm* Efendimiz'den rivâyet olunanlara Hadîs, mâdâsından rivâyet olunanlara Haber diyorlar ki bu istılaha göre Hadîs ile Haber mütebâyin olur: Hiçbir Hadîs Haber değildir, hiçbir Haber de Hadîs değildir. Bunları ıstılāhınca Sünnet-i Nebevîyye'yi zabt ile meşgul olan kimseye *Muhaddis* denilirse de tarih gibi şeylerle meşgul olana Ahbârî denir.

Eser, Haber'in -Hadîs'den eam olan mânasınca- mürâdifidir. Bunlar Muhaddis'e: *Eseriyy* derler. Horasan fukahâsından bâzıları

Hadîs-i Mevkûf'a Eser, Hadîs-i Merfû'a Haber derler ki bunların ıstılâhınca Eser, Haber'in -üçüncü mânasınca- mürâdifidir.

Sünnet'e gelince alelekser *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e izâfe olunan kavil ve fiil ve takrîr'e denir ki Usûl-i Fıkıh ulemâsına göre Hadîs mürâdifidir. Hadîs lâfzını yalnız Akvâl-i Şerîfe-i Nebeviyye'ye Ahâdîs-i Merfûa'ya tahsîs eden muhaddisîne göre ise ondan eamdır. Yani her Hadîs Sünnet'dir. Lâkin her Sünnet Hadîs değildir.

Sünnet-i Seniyye'yi nakil ve rivâyet etmeği meslek ittihaz etmiş olanların derecâtı vardır:

En aşağı mertebede olan *Tâlib*'dir ki İlm-i Hadîs'de mübtedî, heveskâr demektir. Tâlib'in Ehl-i Hadîs arasında mevkii yoktur.

Rivâyete tasaddî edenlerin birinci ve en dûn mertebesi Râvî, yâhut (Nûn)'un kesriyle *Müsnid* = مسند mertebesidir ki Hadîs'i senedi ile nakleden kimse demektir. Râvî veya Müsnid himmetini yalnız semâa kasr ile mücerret rivâyet vazîfesini îfâ ile kaldığı için kendisinden rivâyet ettiği Haberlerin mütûn ve esânîdi hakkında pek derin malûmat aranmaz.

Muhaddis mertebesi ise yüksektir. Ehl-i Hadîsce Muhaddis, senedleri hıfzetmekle berâber ricâl-i esânîdin ne dereceye kadar adl veya mecrûh olduklarını da bilen kimsedir. Muhaddisîn arasında rütbe-i âliye sâhibi olana *Hâfız*, rütbe-i ulyâ sâhibi olana *Huccet*, en son mertebeyi ihrâz edene *Hâkim* denir.

Meşhûr olduğuna göre Muhaddis -ki ona *Şeyh*[1] ve *İmâm* da dendiği vardır.- İlm-i Hadîs'de üstâd-ı kâmil mertebesini bulan zâttır. Muhaddis yüzbin Hadîsi metinleriyle, senedleriyle hıfzetmiş ve senedlere dahil ricâli tercemeleriyle ve cerh ve ta'dîl nokta-i nazarından halleriyle tanırsa Hâfız nâmını alır. *Huccet* de üç yüz bin Hadîsi böylece ihâta eden Muhaddis'in unvânıdır. *Hâkim* de bütün Sünnet'i ihâta etmiş olan İmâm'a denir.

Bunlar elsine-i nâsda şöhret bulan târiflerdir. Lâkin ulûm-ı Hadîsiyye'nin hangi derecesini ihâta eden kimseye Muhaddis veya Hâfız

---

1 Râvî-i Hadîs, Hadîsi kimden ahzetmiş ise ona da ıstılâhan Şeyh ıtlâk olunur.

denilebileceğini kestirmek pek müşkül olduğundan ehl-i fennin de bu babda ta'rifât-ı muhtelifesine müsâdif oluyoruz.

İmâm-ı Cezerî'nin ta'rîfine bakılırsa Muhaddis unvânı umûmî olup şurûtu dâiresinde rivâyet etmek üzere erbâbından yine şurûtu dâiresinde Hadîs ahz ve tahammül eden her zâta verilebilir. Hâfız ise kendisine bâliğ olanı rivâyet etmekle berâber muhtaç olduğu Hadîslere -bütün merviyyâtına değil- fehm ve dirâyeti de munzam olan kimsedir.

Zeynü'd-Dîn-i Irâkī de Hadîsleri kendi eliyle yazmış, erbabından dinlemiş, tâliblere dinletmiş, cem'-i Hadîs için diyar diyar dolaşmış, bine yakın mesânid, ilel ve tevârih kitaplarının asıllarını elde etmiş, feri'leri [1] üzerine ta'lîkat yazmış kimseye Muhaddis nâmını veriyor.

Muhaddis ile Hâfız ta'birlerinin selef nazarında müterâdif olduklarına dâir de âsâr vardır. Nitekim Ebû-Bekr bin Ebî-Şeybe'nin: "*İmlâ tarîkıyle yirmi bin Hadîs yazdıramayan kimse sâhib-i Hadîs değildir.*" dediğini Ebû-Zür'a el-Râzî naklettiği gibi Zührî'nin de: "*Kırk senede bir ancak bir Hâfız yetişebilir.*" dediğini Irâkī nakleder. Bu nakil eğer sahîh ise Zührî'nin Hâfız'dan murâdı hıfz ve itkānda mertebe-i kusvâya varmış kimsedir.

Her ne hâl ise Muhaddis, Hâfız, Huccet, Hâkim unvanlarının kimlere verilmek lâzım geleceğini bildirecek kāide aramakda o kadar ehemmiyet olmayıp -merviyyâtının mikdarı daha az da olsa- râvînin adâlet ve zabt ve itkān sâhibi olması aranır. Çok Hadîs cem' edebilmiş olmak keyfiyeti ikinci derecede düşünülecek meseledir. Nitekim Sahâbe ve Tâbiîn'in her biri tarafından rivâyet edilen Ahâdîs daha sonraki karnlara nazaran pek az sayılır. Sonrakiler Sahâbe ve Tâbiîn'in merviyyâtını müteaddit tariklerden ahzedip kitaplar yazmışlar ve su-

---

[1] Kütüb-i İlel'den maksadı gerek metnin, gerek senedin değme Muhaddise zâhir olamayan ayıpları hakkında yazılmış kitaplardır. Asılda Şeyh'in kendine has olan kitabıdır. Fer', asıldan istinsâh edilmiş yâhud mukâbele edilmiş kitap demektir.

dûr ile sutûrda mahfûz olan merviyyâtın yekûnunu hakīkaten akla veleh verecek dereceye îsâl etmişlerdir.

Bir de *Fakīh* ta'bîri vardır ki ahkâm-i şer'iyyeyi edille-i tafsîliyyesinden istinbât eden kimseye ıtlāk olunur. Yüksek mertebede fıkıh sâhibi olan zâta *Müctehid* denir.

İstinbât-ı ahkâm için Fakīh'in, Müctehid'in en mühim merci' ve me'hazı Kitâb ve Sünnet'dir. *Kitâbu'llāh* tevâtüren malûm olup Sünnet de Muhaddisîn'in rivâyetiyle sâbit olur. Muhaddis yalnız bir Haber'in tâ *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den i'tibāren karnen ba'de karnin kendisine bâliğ olduğunu birdirmekle iktifâ eder. Fakīh ve Müctehid de o Haber'i öğrenip mutazammın olduğu veya ahkâmı istinbât eder. « رُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ = *Bir Haber'i tebellüğ eden niceleri vardır ki Haber'i işitenden daha âgâhdırlar*" Hadîs-i Şerîfinin mısdâkınca Râvîn'in naklettiği Haber kendisinin farkına varamadığı bir hükmü mutazammın olabilir ki onu çıkarabilecek Fakīh'dir, Müctehid'dir.

Muhaddisîn'in vazifesi nuknlü, eslâftan ahlâfa nakletmektir. İçlerinde nakd-i ricâl, tâbir-i diğerle intikād-ı esânid ile meşgul olarak Hadîs'in kavîsini zaîfinden ayırd etmek ve mütûnun teâruz veya tefâvütlerini göstermek vazîfe-i mühimmesini de deruhde etmiş olanlar varsa da ma'nâ ve delâlet itibâriyle nakd-i mütûn onlara âid değildir. Nakd-i mütûn ile uğraşan Fukahâ ve onların başında Müctehidlerdir. Bir Muhaddis Fakīh de olabilir. Nitekim bu kabilden zü'l-cenâheyn eimme-i dîn de çoktur. Bir çok fukahâ da vardır ki bütün dikkat ve himmetlerini istinbât-ı ahkâma hasretmişler ve bildikleri Hadîs'leri zarûret messetmedikce rivâyete nasb-ı nefs etmemişlerdir. Muhaddisînin bir vazîfesi de edille-i tafsîliyyenin bir kısmını ıhzâr etmiş olmak sûretiyle müctehidlere hizmet etmek demek oluyor. Muhaddisînin imâm-ı celîlü'l-kadri Şa'bî: "*Fukahâ bizler değiliz. Lâkin Hadîs'i işidip Fukahâ'ya ve bir şeyi öğretince ilmiyle amel edenlere rivâyet etmiş bulunuyoruz.*" diyor. (Tezkiretü'l-huffâz, Zehebî, C 1, sahife 74) ki ecille-i ulemâ-yı

dinden olduğuna göre elhak büyük bir insaf göstermiştir. İmâm-ı Zührî de: *"Zeynü'l-Âbidîn Alî bin el-Hüseyn Hazretlerinden daha fakîh kimse görmedim. Lâkin rivâyet-i Hadîs ile az meşgul olur."* demiştir. (Kezâ C. I, Sahife 65) bu münâsebetle Tâcü'd-Dîn-i Sübkî'nin *Tabakātü'ş-Şâfiiyye*'sinde Ebû-Sevr rahimehu'llāh'ın terceme-i hâlinde gördüğüm âtîdeki fıkra Fakîh ile Muhaddis'in farkını daha açık gösterir:

Gasl-i emvâti san'at ittihaz etmiş bir hâtuncağız günün birinde -içlerinde ecille-i Muhaddisîn'den Yâhya bin Maîn, Ebû-Hayseme, Halef bin Sâlim gibi zevât da dâhil olan- bir cemâatin Hadîs müzâkeresi ile meşgul olduklarını görmüş. Bu zevâtın ikide bir: «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، «رَوَاهُ فُلَانٌ» =Bu *Hadîs'i filân rivâyet etmiştir.*, «مَا حَدَّثَ بِهِ غَيْرُ فُلَانٍ» =*Bu Hadîsi filândan başkası rivâyet etmemiştir."* dediklerini işitince çoktanberi sormak istediği bir müşkil-i dînîsini halledebilecek en münâsib zevât işte bunlar olacağına hükmederek ortalığa: *Hâizin mevtâyı gasletmesi câiz midir?* diye bir sual atar. Hâzirûn hep biribirine bakışmışlar. Derken öteden -o meclis-i müzâkereye iştirak etmek üzere gelen- Ebû-Sevr görünmüş. Müşârünileyh eimme-i Fukahāy-ı Müctehidînden idi. Ve Hadîs rivâyet etmekle berâber diğer huffâz gibi iksâr-ı rivâyet ile ma'rûf değildir. Huzzâr onu görünce kadına: *İşte şu gelene sor,* diye işaret etmişler. Kadın da yüzünü dönünce hazreti görüp suâlini ona îrâd etmiş. O da derhal şu cevabı vermiş: *Evet yıkayabilir. Çünkü Nebiyy-yi Ekrem sallal'lahu aleyhi ve sellem'in Âişe radiya'llāhu anhâya: 'Senin hayız hâlin senin elinde değildir.*, *buyurduklarını Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden Kāsım bin Muhammed rivâyet ettiği gibi Ümmü'l-mü'minîn Hazretlerinin: 'Tarağı ıslatıp Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in mübârek saçlarını hâiz iken tarardım.*, *dediği de bize bâliğ olmuştur. Hâiz, dirinin başını yıkayıp tarayabilirse meyyitinki evleviyyette kalır.* İntehâ. Oradaki muhaddisler bu cevabı işidince: *"Evet, bunu filân da rivâyet etmiştir; bize filân haber verdi; filân tarîkden de bize bu bâliğ oldu".* diye çeşit çeşit rivâyâttan ve turuk-ı rivâyâttan bahsetmeğe

koyulmuşlar. Kadıncağız bunları bir müddet dinlemiş dinlemiş de sonra :«*Peki, anladık. Ama deminden beri siz nerede idiniz?*» diyerek savuşmuş.

Yine Sübkî'nin *Tabakāt*'ında mütalâa ettiğime göre: "İmâmü'l-Eimme" lâkab-ı celîlini ihrâz eden Ebû-Bekr bin Hüzeyme bir gün İmâm-ı Şâfiî'nin ashâbından ve eimmeden İsmâîl-i Müzenî'nin meclisinde iken Irâkīlerden biri şibh-i amd ile olan katil cinâyetine dâir bir münâzara açıp: "*Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Kerîm'inde katli yalnız amd veya hatā ile tavsîf buyurmuş iken siz şibh-i amd diye üçüncü bir vasfı nereden çıkarıyorsunuz?*" diye sormuş. Müzenî bu mes'eleye dâir İmâm-ı Şâfiî'-nin Alî bin Zeyd bin Cüd'ân tarîkinden rivâyet ettiği Hadîs-i Şerîf ile ihticâc etmiş. Iraklı'nın: "*Alî bin Zeyd bin Cüd'ân ile siz ibticâc eder misiniz?*» diye irâd ettiği ikinci suâl üzerine Müzenî'nin sükût ettiğini Ibnü-Hüzeyme görünce hemen atılıp: "*Alî bin Zeyd İbnü Cüd'ân'-dan başka Eyyûb Sabtiyâl ile Hâlid Hazzâ' da bunu rivâyet etmişlerdir.*" diyerek İmâmı müşkilâttan kurtarmıştır. Lâkin Iraklı sened'lerin üst tarafına geçerek: "*Ya şu Ukbe bin Evs dediğiniz kim oluyor?*" deyince: "*Basra'lı bir râvîdir. İbnü Sîrîn'de mâ'lûm olan celâlet-i kadri ile berâber bu Hadîs'i ondan rivâyet etmiştir.*" diyerek Ukbe'nin beyne'l-Muhaddisîn mâ'rûf bir kimse olduğunu anlatmış. Bunun üzerine Irâkî Müzenî'ye dönerek: "*Münâzara eden siz misiniz? Yoksa o mu?*" demesiyle Müzenî: "*Hadîs'e sıra gelince o münâzara eder. Çünkü Hadîs'i o benden iyi bilir. Hadîs sâbit olduktan sonra da söz söylemek sırası bana gelir.*" cevâbını vermiştir. Fakîh ile Muhaddis'in işte farkı.

2

SAHÂBE

Şerîat-ı Ahmediyye'yi, Sünnet-i Nebevîyye'yi bize nakleden râvîlerin başında Sahâbe ile Tâbiîn (*radiya'llāhu anhüm*) vardır. Sahâbe ile Tâbiîn kimlere dendiğini bilmek, bir cihetten de Hadîslerin Muttasıl veya Mürsel olduklarına ve bu itibarla sıhhat ve za'flarına hükme medâr olacak mi'yârlardan biri olduğundan ayrıca bir ehemmiyeti hâizdir.

Sohbet, örf-i lûgavîde yâr u hemdem olmak ma'nâsına geldiğinden yâr u hemdeme *Sâhib* denir. Sâhib'in cem'i *Sahb* ve cem'ül-cem'i *Ashâb*'dır. Sahâbe de şâzz bir cem' olarak Ashâb mânasınadır[1]. Sahâbeden bir ferd mânasına *Sahâbî* de sāhib makāmında kesîrü'l-isti'mâldir. Burada mevzû-ı bahs olan sahâbe *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in dîdâr-ı bâ kemâliyle müşerref olup rivâyetleri, mülâkātları, sohbetleri sâbit olan bahtiyârân-ı ümmettir.

Sahâbî -ıstılâh-ı şer'îce- Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'i mü'min olarak görmüş ve mü'min olarak vefat etmiş kimsedir. Bu tâ'rif Hâfız İbnü-Hacer-i Askalânî'nin dediğine göre ta'riflerin esahhı olup Buhârî ile Şeyhi İmâm Ahmed ibn-i Hanbel'in ve sâir muhakkıkīnin muhtârıdır. Nitekim İmâm Ahmed İbn-i Hanbel: "*Zât-ı Mukaddese-i Nebeviyye'ye bir sene, bir ay, bir gün, bir saat hemdem olan, hattâ yalnız gören kimse Sahâbî*'dir". demiştir.

Bu târife göre kable'l-îmân likāsı sâbit olmakla berâber ba'del-îmân bir daha kendisine rü'yet nasip olmamış bulunan mü'minlere

---

[1] Eimmeden birinin mezhebini kabul ve taklîd eden ulemaya da o imâmın ashâbı denir. Ashâb-ı Ebî-Hanîfe, ashâb-ı Mâlik, ashâb-ı Şafiî gibi.

Sahâbî denilemiyeceği gibi zümre-i celîle-i Ashâb idâdına dâhil olmuşken ıyâzen bi'llâhi Teâlâ irtidâd ile hâl-i riddetinde vefât etmiş olanlar da [1] Sahâbe değildir.

Abdu'llāh bin ebî Serh ile Kurre bin Hübeyre el-Kuşeyrî ve Eş'as bin Kays Kindî gibi ahd-ı celîl-i Nebevî'de irtidâd edip bâdehû tekrar îmân etmiş olanlara gelince: Bunların sohbeti hakkında pek ziyâde münâkaşa edilmiştir. Abdu'llāh bin ebî Serh hakkındaki hilâf çok kavî değildir. Çünkü o, feth-i *Mekke*'de demi heder edilmiş iken süt birâderi Osman bin Affân *radiya'llāhu an'hin* şefâatiyle mazhar-ı afv olup hiç olmazsa affından sonraki sohbeti makbûldür. Diğer ikisine gelince: Onlar Kuşeyr ile Kinde kabâilinden irtidâd edenlerle birlikte irtidâd edip Halîfe-i Evvel Ebû-Bekr el-Sıddîk *radiya'llāhu anh*'in huzûruna esîren getirilmiş ve yeniden îmân etmişlerdir. İmâm Ebû-Hanîfe ile İmâm Şâfiî'ye göre irtidâd mâsebakdaki amelleri ibtâl ettiğinden, bu zâtlar da îmâna avdet ettikten sonra şeref-i dîdâr-ı Risâlet- Penâhî ile müşerref olamadıklarından Sahâbî değillerdir. Lâkin Muhaddisînin mu'temedün-aleyh olan kavl-i sahîhine göre bunlar da sahâbedendir. Ve Eş'as bin Kays'i muhaddisler hep Sahâbe meyânında zikredip Hadîslerini Kütüb-i Sıhâh ve Mesânîd'e o sıfatla dercetmekte beis görmemişlerdir.

Hünefâ'dan olan Zeyd bin Amr bin Nüfeyl gibi kable'l-bi'se sohbet-i seniyye-i Muhammediyye'ye mazhar olup da zaman-ı

[1] Asr-ı Saâdet'de îmân ve Islâm ve sohbet-i bî-behây-i Seyyidi'l-enâm saâdet-i ulyâsına mazhar olmuşken şakāvet-i sâbıka-i ezeliyye muktezâsını en nihâyet izhâr ile irtidâd eden bir kaç kimse vardır. Übeydu'llāh bin Cahş Esedî, Abdu'llāh bin Hatal, Rebîa bin Ümeyye bin Halef, Mikyes bin Hubâbe gibi. Bunlardan Übeydu'llāh Ümmühât-ı mü'minînden Ümmü-Habîbe *radıya'l-lāhu anhâ*'nın ilk zevci olup birlikte Habeş diyârına hicret ve orada iken sû-i hâtimesi yakasına yapışıp tanassur etti. Ve nasrâniyeti üzere âhirete göçtü. Abdullāh bin Hatal ile Mikyes de feth-i Mekke günü demi heder edilenlerden olup birincisi ilticâ ettiği Estâr-ı Kâ'be-i Muazzama altında iken Saîd bin el-Huveyris el-Mahzûmî ile Ebu-Berze el-Eslemî taraflarından, diğeri de kendi kabîlesinden olan Nümeyle bin Abdullāh tarafından katledilmişlerdir.

bi'sete yetişememiş, yâhud râhib Bahîrâ ile Vereka bin Nevfel gibi enbiyâ-yı selefi musaddık olup *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in ba's buyurulacaklarına da îmânı olanlar acaba Sahabî sayılırlar mı? Abdu'llāh bin Mende, Zeyd ile Bahîrâ'yı o meyânda zikretmiş ve Zeyd hakkında vârid olan "إِنَّهُ يُبْعَثُ أُمَّةً وَحْدَهُ = O, *yevm-i kıyâmette tek başına bir ümmet olarak ba's olunacaktır.*" Hadîs-i Şerîfini hüccet olarak sevk eylemiştir. Vereka fazla olarak -risâlet zamânını idrâk edemediyse de- nübüvvetin evâilini idrak edip- 3 üncü Hadîsden mâ'lûm olacağı üzere *Aleyhi's-salâtü ve' s-selâm* Efendimiz'in kalb-i şeriflerine mehâbeti Vahy'in verdiği havf ve heyecânı teskîn için hayli teselliyet-âmiz sözler söylemiştir. Bundan dolayı Taberî, Bagavî, İbnü-Kānî, İbnü's-Seken ve Sahâbe terâcimini yazan diğerleri onun da ismini Sahâbe defterine kaydetmişlerdir. Diğerleri yalnız eyyâm-ı bi'setteki sohbeti sohbet saydıklarından Zeyd ile Bahîrâ gibilerini sahâbeden addetmezler. Evlâd-ı kirâm-ı risâletten, Hazret-i İbrâhim bin Resûli'llâhi *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in ismini zikrederler de Kāsım bin Muhammed *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in ismini zikretmezler. Çünkü Hazret-i Kāsım kable'l-bi'se vefât etmiştir.

Bir de rü'yet ve mülâkātın ma'nâsı, mümeyyiz olarak rü'yet ve mülâkāttır. Sinn-i bülûğdan evvel Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem'i* görüp hatırlayanlar şüphesiz Sahâbî'dir. Hasan, Hüseyin, Abdu'llāh bin ez-Zübeyr *radiya'llāhu anhüm* gibi. Lâkin Sahâbe hazerâtından yeni doğan çocuklarını huzûr-ı Risâlet-Penâhî'ye götürüp düâ ettirmek, damaklarını uğdurmak (Tahnik), haklarında niyâz-ı berekette bulunmak mu'tâdları idi. Bu çocuklardan sinn-i temyîze vâsıl oldukları zaman *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'i refîk-ı a'lâya iltihak buyurmuş bulanlar Sahâbe değildir. İbnü-Hacer, bunlar, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* kendilerini görmüş olmaları haysiyetiyle Sahâbe sayılırlarsa da rivâyetleri haysiyetiyle Tâbiîn'dendirler diyor.

Cumhûr-ı muhaddisînin bu târiflerine karşı diğer târifler de varsa da İbnü-Hacer-i Askalânî bunlara şâzz diyor. Bir kere

ba'zı usûliyyûnun ve meselâ İbnü's-Sabbâğ'ın târifine göre Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e mülâkî olup nezd-i humâyunlarında ikāmet eden ve kendilerine tâbi' olan kimseye Sahâbî denilip vifâdet sûretiyle huzûra gelen ve müsâhabet ve mütâbeat etmeksizin gidenlere Sahâbî ismi verilemez. Bunlar, Sahâbî'nin lûgat mânası da işte budur, diyorlar. Halbuki örf-i lûgavîce sohbetin azına da, çoğuna da sohbet denir. Lûgata bakılacak olursa huzûrda yalnız bir saat bulunmuş olan zâta Sahâbî denilebilir. Mâhâzâ eimmenin isti'mâl-i örfîsine nazaran yalnız sohbeti temâdî eden, mülâkātı tevâlî eden kimseden başkasına Sâhib ıtlak edilmediğinden bir saat berâber bulunan, berâberce bir kaç adım yürüyen kimseye Sahâbe denilmemek kavlini Kādî Ebû-Bekr Bakıllânî ihtiyâr ediyor.

Saîd bin El-Müseyyeb'in Resûlu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in nezdinde bir iki sene ikāmet etmemiş, birlikte bir iki gazâda bulunmamış kimseyi Sahâbî addetmediği rivâyet olunuyor. İbnü'l-Müseyyeb'in bu iddiâsı ehl-i Hadîsce müsellem değildir. Zîrâ bu takdirde irtihâl-i Nebevî'den beş ay mukaddem îmân etmiş olan Cerîr bin Abdi'llâhi'l-Becelî *radiya'llâhu anh*'in Sahâbî sayılmaması lâzım gelecek. Halbuki onun Sahâbî olduğunda ittifak vardır. Zeynü'd-Dîn-i Irâkî müşârünileyhin böyle söylediği sahîhan sâbit olmuyor, diyor. İsnâd'ın râvîleri meyânında Muhammed bin Ömer el-Vâkıdî vardır ki Hadîs'de zayıf bir kimsedir. Mâverdî de, bir Sahâbî ile Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* arasında ihtisâs bulunmasını şart kılmıştır ki bu şartı pek ağırdır. Diğer târifler bunlar kadar mühim olmadığından zikirlerinden sarf-ı nazar olundu.

Bir kimsenin Sahâbî olduğu bir kaç tarik ile sâbit olur:

1 - Tevâtür ile. Ebû-Bekr, Ömer, Osmân, Alî, bakiyye-i Aşere-i Mübeşşere ve sâir bir çokları (*radiya'llâhu anhüm ecmaîn*) gibi.

2 - İstifâza yani Tevâtür derecesini bulmayan bir şöhret ile. Dımâm bin Sa'lebe (57 nci Hadîs) ile Ukkâşe bin Mıhsan *radiya'llâhu anhumâ* gibi.

3 - Âhâd-ı sahâbenin ve -Askalânî'nin dediğine göre- Âhâd-i Tâbiîn'in, filânın sohbeti vardır demesi ile ki bu "*Şahs-ı vâhidin tezkiyesi makbûldür.*" kāidesine ibtinâ eder. Meselâ Humeme bin ebî Humeme ed-Devsî isminde bir zât Hazret-i Ömer'in eyyâm-ı hilâfetinde Ebû-Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llâhu anh* maiyyetinde İsfahân'ın fethinde bulunduktan sonra orada mebtûnen yani ishâlden vefât etmişti. Ebû-Mûsâ el-Eş'arî onun hakkında: "*Va'llâhi, Peygamberinizden mesmûumuz ve sem'-i ıttılâımıza vâsıl olmuş bir şey varsa o da Humeme'nin şehîd olacağı idi*" demiş. Bundan, hem Humeme *radiya'llâhu anh'in* sohbeti, hem de mebtûnun şehîd olduğu hükmü çıkar. (381 nci Ebû-Hüreyre Hadîsine de mürâcaat).

4- Kendisinin Sahâbî'yim demesi ile. Lâkin bu takdirde kendisinin evvel be-evvel adâleti sâbit ve Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e muâsaratı mümkün olmak şarttır. Bu şartların her ikisi de mühimdir. Zira adâleti sâbit olmadan: ben Sahâbî'yim, sözünü kabul etmek, adâletini: ben adlim, iddiâsı üzerine kabul etmeğe varır. Çünkü Sahâbe adûldür. İkinci şart da çok mühimdir. O kimsenin Asrı-ı Saâdet'de yaşadığı sâbit veya hiç olmazsa o asırda yaşayabilecek sinn-i visâlde olmalıdır. Hele 110 sene-i Hicriyesinden sonra bu dâvaya kalkışanların hepsi bi'l-ittifak kâzib addedilmişlerdir. (110) senesinden sonra yeryüzünde ber-hayat hiçbir sahâbî kalmamıştı (356 ncı Hadîs'e mürâcaat.) Bu yalan da'vâda bulunanların sonuncusu Reten-i Hindî'dir ki vefâtı 632 sene-i Hicriyesinde vâki olduğu halde sohbet iddiâsında ve uydurma rivâyât ile bir kısım halkı iğfâle kalkışmak cür'-etinde bulunmuştu.

Sahâbe-i kirâm *rıdvânu'llâhi aleyhim* hazerâtının isimlerini, terceme-i hâllerini, mukıllînden iseler rivâyetinde infirâd ettikleri Hadîsleri göstermek için her asırda bir çok himmetli zevât-ı kirâm çalışıp müstakil kitaplar da te'lif etmişlerdir. Bu bâbda en evvel müstakil eser yazan Ebû-Abdi'llâh Muhammed bin İsmâîl Buhârî (194-

256) dır. [1] Buhârî'nin meşâyıhı tabakasından Halîfe bin Hayyât (240) ve Kâtibü'l-Vâkıdî demekle mârûf Muhammed bin Sa'd (230) da Sahâbe ile Sahâbe'den sonraki ruvâtı câmi' olmak üzere -az daha evvel- birer eser te'lif ettikleri gibi Buhârî akrânından Ya'kûb bin Süfyân bin Cevvân (277) ile Ebû-Bekr bin Ebî-Hayseme (185 - 279) de birer kitap yazmışlardır. Onlardan sonra te'lîfat artık tevâli ediyor. En ma'rûfları şu zevâta âiddir: Hâfız-ı Kebîr Mutayyen (202-297), Ebü'l-Kâsım Bagavî (214-310), Ebû-Bekr bin Dâvud (230-316), Abdân (216-306), Ebû-Alî bin es-Seken (294-353), Ebû-Hafs bin Şâhin (297-385), Ebû-Mansûr-ı Mâverdî [yahud Bâverdî?], Ebû-Hâtim bin Hibbân (354), *Mu'cemler* sâhibi Taberânî (260-360), Ebû-Abdi'llâh bin Mende (310-395), Ebû-Nuaym-ı İsbehânî (330-403), *El-İstîâb* sâhibi Ebû-Ömer bin Abdi'l-Berr (368-463), o kitâba zeyil yazan Ebû-Bekr bin Fethûn ile Ebû-Mûsâ el-Medînî (501-581); daha sonraları *Üsdü'l-Gâbe* sâhibi İzzü'd-Dîn bin el-Esîr (555-630), bu kitabı ıhtısar eden Ebû-Abdi'llâh Zehebî (673-748) ve *El-Isâbe*'sinden en çok Sahâbe ismi cem' edebilen İbnü-Hacer-i Askalânî (773-852).

Muahhar olanlar mukaddem olanların âsârındaki nevâkısı ikmâl etmişlerdir. En büyük mecmualardan biri sayılan İbnü Abdi'l-Berr'in *El-İstiâb*'ında 3500 Sahâbî ismi olduğu halde *Üsdül-Gâbe*'deki esâmînin mecmuu 7554 ve *El-Isâbe'deki* isimlerin mecmuu -sohbeti meşkûk ve münâzeunfih olanların da isimleri dâhil olmak üzere- 11783 dür ki Sahâbenin hakîkî adetlerine nazaran devede kulak sayılır.

---

[1] A'lâm'ın sol taraflarına yazılan rakkamların biri isim sâhibinin velâdet, diğeri vefât tarihidir. Yalnız bir rakkam var ise tarih-i vefattır. Rakkamın sağında istifhâm işâreti varsa o tarih hakkında ihtilâf edildiğini ve şu kadar ki adedin, mâ-vakaa yakın takrîbî bir adet olduğunu gösterir.

SAHÂBENİN HEPSİ UDÛLDÜR

Fitnelere karışmış, karışmamış Sahâbe *radiya'llâhu anhüm'*ün kâffesi mû'temedün-bih olanların yani ehl-i sünnet ve cemâat eimmesinin icmâ'ı ile adillerdir. Fiten, Emirü'l-Mü'minîn Osmân *radıya'llâhu anh'*ın vak'a-i dil-sûz şehâdeti ile başlayıp ondan sonra Cemel, Sıffîn ve sâire o fitne-i uzmânın fürûu olarak artık tevâlî etmiştir. Bu vak'alarda Sahâbe'nin bâzıları mesâff-i harbde karşı karşıya durmuşlar, ekseriyet-i uzmâ da birer kenara çekilip hiçbir tarafı iltizam etmemişlerdir. Muharib olanlar tabiî muktezây-ı hâl olarak yekdiğeri lehine söz söylememişler, şîaları yani tarafdarları ise -herhangi hususlarda vâkı' olan tarafgirliklerde olduğu gibi- ta'nda metbu'ları olan Sahâbe'den daha ileriye varıp nihâyet Şîa (Şîa-i Alî), Nevâsıb (Şîa-i Osmân), Havâric, Revâfız nâmını alan tevâif-i mübtedia, muhâlifleri olan taraftaki Ashâb-ı Resûli'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* adâletten iskâta kalkışmışlardır. Halbuki bu vak'alarda haklı olanlar da, haksız olanlar da birer gûna müteevvil olup -doğru, yanlış- sûret-i zâhirede kendilerini muhik gösterecek birer hüccete temessük ediyor ve her iki taraf, hakkı seyf ile ihkāk etmek dâvasiyle ortaya çıkıyorlardı. İctihâdında muhtî olanın mevzûr olmak şöyle dursun me'cûr, musîb olanın ise iki kat me'cûr olacağı ma'lûmdur. Bir de acaba bu zevâtın bu fiil ve hareketleri rivâyetlerine müessir olacak raddede miydi? Hakka'l-insâf düşünülse muhâlifine -içtihâden- isnâd-ı bağy ederek onu başka çâre olmadığı için silâh kuvvetiyle hakka ircâ' etmeyi -yine ictihâden- vazife edinmek ile Kitâb ve Sünnet'i ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda havâ-yı nefse tebean telâüb etmek başka başka mânalardır. Birincisi vâkı' ise Sahâbe-i kirâm hakkında ikincisi elbette vâkı' değildir.

Fitenden i'tizâl etmiş olanlara hiçbir diyecek yok ise de fitnelere iştirâk etmiş olanları da Ehl-i Sünnet -hüsn ü zanna binâen- udûl

sayarlar ve bu zevât-ı kirâmın kendi mesmu'larını, ma'lûmlarını bile bile tağyir ve tahrif edebileceklerini, hattâ zihinlerine uğratamazlar. Hatîb-i Bağdâdî, *Kifâye*'sinde: "*Sahâbe'nin adâleti Allāhu Teâlâ'nın onları ta'dîl etmesiyle, pâk ve tâhir olduklarını bize olan ihbâriyle, onları ümem-i âlem içinde ihtiyar ve ıstıfâ buyurmuş olmasiyle sâbit ve ma'lûmdur. Hak Celle ve Alâ Hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde*:

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ»[1]، كما: «وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ
أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ
شَهِيدًا»[2]، كما: «لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ
الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ»[3]، كما: «وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ
مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ

---

[1] Meâl-i âlîsi: Sizler nâsa karşı meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. *(Âl-i İmrân: 110)* İntehâ. Va'llâhu a'lem.

[2] Meâl-i âlîsi: İşte böylece sizleri biz vasat yani efrâd-ı hıyâr ve udûl olan bir ümmet kıldık ki yevm-i kıyâmette peygamberlerin vazîfe-i teblîği tamâmen îfâ etmiş olduklarına nâsa karşı şehâdet edebilesiniz, Resûl de sizi tezkiye ile lehinize şehâdet edebilsin. *(Bakare: 143)* İntehâ Va'llâhu a'lem.

Evvelki âyet-i kerîme gibi bu âyet-i kerîmenin de muhâtabı ümmet-i Muhammediyye *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ve hâssatan Vahy'in hîn-i nüzûlünde Kelâm-ı İlâhî'yi evvelen ve bizzat tebellüğ etmiş olan Sahâbe-i kirâmdır.

[3] Meâl-i âlîsi: Ey Resûl-i kerîm, hanıya ölünceye kadar seni müdâfaa edip yanından ayrılmamak üzere ağacın altında sana bîat eden mü'minler yok mu, işte onlardan Allah râzı oldu. Ve hîn-i mübâyaadaki sıdk ve vefâlarını bilip tasdik etti. *(Fetih: 18)* İnteha. Vallâhu a'lem.

Âyet-i kerîmenin sebebi nüzûlü Hudeybiyye sulhuna tekaddüm eden mübâyaa hâdise-i ma'lûmesidir ki buna bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden dolayı (Bey'atü'r-Rıdvân) denir. Bu rıdvân-ı ilâhî ile mübeşşer olan Sahâbe-i kirâm 1400 yâhud 1525 zât idi.

عنهم ورضوا عنه»[1]، كذا: «يا ايها النبى حسبك الله ومن اتبعك
من المؤمنين»[2]، كذا «للفقراء المهاجرين الذين اخرجوا من
ديارهم واموالهم يبتغون فضلا من الله ورضوانا
وينصرون الله ورسوله اولئك هم الصادقون. والذين تبوؤا
الدار والايمان من قبلهم يحبون من هاجر اليهم ولا يجدون
فى صدورهم حاجة مما اوتوا ويؤثرون على انفسهم ولو كان
بهم خصاصة ومن يوق شح نفسه فاولئك هم المفلحون
والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا
الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل فى قلوبنا غلا للذين آمنوا
ربنا انك رؤف رحيم»[3]

buyurmuştur. Zikr ve îrâdı burada uzun sürecek daha bir çok Âyât-ı Kerîme

[1] Meâl-i âlîsi: Sabikûnu evvelûn olan Muhâcirîn ve Ensâr ile onlara ihsân ile tâbi' olanlardan Allah râzı olmuştur. Onlar da Allah'dan râzı olmuşlardır. *(Tevbe: 100)* İnteha. Va'llahu a'lem.

Sabikûnu evvelûn denilen zevât ehl-i kıbleteyn, yâhud -aşağı yukarı yine o demeğe varan- Hicret'ten evvelki müslümanlar yahud ehl-i Bedir, yâhud ehl-i Bey'at-ı rıdvândır diyen olduğu gibi, bütün Sahâbe'dir diyen de vardır. Onlara ihsân ile tâbi' olanlar ise -evvelki ihtilâflı akvâle göre- ya bakiyye-i Muhâcirîn ve Ensâr, yâhud da Sahâbeden sonraki Tâbiîn karnı olacaktır. İhsândan murâd da Sahâbeyi, hassaten Muhâcirîn ile Ensâr'ı hayr ile yâd ve onlara hayır düâ etmek olduğunu *Atâ'* söyleyor ki bunu bundan bir sonraki âyet-i kerîmeden istinbât etmiş gibi görünüyor. Bu âyet-i kerîmeye nazaran Rıdvân-ı İlâhîye mazhar olanlar hem sabikûn, hem de onların etbâı olduğundan bu lâfızların te'vîli her ne olursa olsun bütün Sahâbe -Hatîbin dediği gibi- ta'dîl-i İlâhî ile muaddel olmuş demektir.

[2] Meâl-i âlîsi: Ey Nebiyy-i Kerîm, Allâh ile sana tâbi' olan mü'minler sana yeter. *(Enfâl: 64)* İntehâ. Va'llahu a'lem.

[3] Meâl-i âlisi: Benü'n-Nadîr'den kalan emvâl-i fey', Fukarây-ı Muhâcirîn'in dir ki onlar Allâh'ın fazl ve rıdvânını aramak ve Allâh ile Resûl'üne nusret etmek uğrunda vatanlarından çıkarıldılar. Ve mal ve mülklerinden oldular. İşte sadık bunlardır. Muhâcirler gelmezden evvel dâr-ı hicreti hazırlayıp ve Muhâcirîni evlerinde barındırıp îmâna yapışan Ensâr'a gelince onlar nezdlerine hicret etmiş olanları severler, Mu-

ve Ahâdîs-i Meşhûre-i Nebevîyye de vardır. Bu Âyât-ı Kerîme ve ahbâr-ı Nebevîyyenin kâffesi onların adl olduklarına sûret-i kat'iyyede hükmetmeği iktizâ edib hiçbiri -kendisini Allâhu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri ta'dîl ve tezkiye buyurduktan sonra- mahlûkinden bir kimsenin ta'dîline muhtaç kalmaz. Maahâzâ eğer Allâh ile Resûlu'llâh'dan şu zikrettiğimiz Âyât ve Ahâdîs dahî bilfarz bize bâliğ olmamış olsaydı onların hicret ilâ'llâh, cihâd fî sebîli'llâh, İslâma nusrat, cân ve mâli fedâ, Allah yolunda âbâ ve ebnâyı katilden bile çekinmemek, emr-i dînde hayır-hâhlık, kuvvet-i îmân, kuvvet-i yakîn gibi ma'lûm olan hâl ve şanları kendilerini ta'dîle, nezâhetlerine mu'tekid olmağa ve kendilerinden sonra gelmişlerin ve o meyanda kendilerini ta'dîle kalkışanların kâffesinden efdal olduklarına alâ veçhi'l-kat' hükmetmeği yine vâcib kılardı. Kâffe-i ulemânın ve sözü mu'teddün-bih olanların mezhebi işte budur." dedikten sonra Ebû-Zür'a er-Râzî'ye kadar senedini sevkederek müşârün-ileyhin: *"Bir kimsenin ashâb-ı Resûli'llâh sallâ'llâhu aleyhi ve sellemden birine kem nazarla baktığını görürsen anla ki o kimse zındıktır. Zîra Resûl hakdır. Kur'ân hakdır. Resûl'ün getirdiği de hakdır. Bunların hepsini bize teblîğ eden sahâbedir. Bu herîfler ise Kitab ve Sünnet'i iptâl için şuhûdumuzu tecrîha kalkışıyorlar. Halbuki zenâdıka oldukları için cerh olunmak asıl kendilerine yaraşır."* dediğini rivâyet eder.

İbnü-Hacer-i Askalânî *İsâbe*'sinin mukaddimesinde Hatîb'in bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Sahâbenin tafdîli hakkında vârid olmuş ahâdîs-i şerîfe pek çoktur. Bunların içinde maksûdumuza en açık delâlet edeni Abdu'llāh bin Mugaffel *radiya'llâhu anh*'in Tirmizî ile *Sahîh-i ibnü-Hibbân*'da rivâyet olunan şu Hadîs-i merfûudur:

"«اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِى اَصْحَابِى لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا. فَمَنْ اَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّى اَحَبَّهُمْ.

hâcirîne verilip kendilerine verilmediğinden dolayı kalpleri gayz ve hased gibi bir şey duymaz, kendileri aç bile olsalar onları kendilerine îsâr ve tercîh ederler. Nefsinin şuhhundan yani şiddetli buhlünden kurtulmuş olanlar kimler ise işte felâh bulan onlardır. Bunlardan yani Muhâcirîn ile Ensârdan sonra gelenler de: *"Ey bizim Rabbımız, bize ve îmânda bize sâdık olanlara mağfiret buyur. İmân etmiş olanlara karşı kalbimizde de hiçbir kin bırakma. Ey bizim Rabbımız, sen Raûf ve Rahîmsin"* derler. *(Haşr: 8-10)* İntehâ. Va'llâhu a'lem.

وَمَنْ اَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِى اَبْغَضَهُمْ. وَمَنْ آذاهُمْ فَقَدْ آذانى .
وَمَنْ آذانى فَقَدْ آذَى اللّٰهَ . وَمَنْ آذَى اللّٰهَ فَيُوشِكُ اَنْ يَاْخُذَهُ»

= *Sakın sakın Ashâbım aleybinde bulunmayınız. Onları bedef-i ta'rîz etmeyiniz. Onları her kim severse bana muhabbeti dolayısiyle sever. Her kim de buğz ederse bana buğzu dolayısiyle eder. Her kim onlara ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. her kim bana ezâ ederse Allāh'a ezâ etmiş olur. Her kim de Allāh'a ezâ ederse çok sürmez Allah onun belâsını verir."* İnteha. Ebû-Muhammed bin Hazm de:

«لاَ يَسْتَوِى مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَاتَلَ اُولٰئِكَ اَعْظَمُ
دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاًّ وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى»[1]

Âyet-i kerîmesi ile «اِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى اُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ»[2] Âyet-i Kerîme'sinden bi'l-istidlâl bütün sahâbe-i kirâm hazerâtının ehl-i cennet olduklarına kat' etmiştir.

Vâkıa fukahây-ı Mâlikiyyeden صقلّيه = Sıkıllîyye (Sicilye) li Ebû Abdi'llâh-i Mâzirî (453-536) *Bürhân* şerhinde: "*Sahâbe udûldür demekle Resûlu'llāh sallā'llahu aleyhi ve sellemi yalnız bir gün gören, yâhud ara sıra ziyâret eden, yâhud da bir iş için mülâkī olub hemen nezd-i âlîlerinden savuşub giden her ferdi kasdetmiyoruz. Sahâbeden murâdımız Zât-ı Şerîflerine mülâzemeti olup* (وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِى اُنْزِلَ مَعَهُ اُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)[3] *Âyet-i Kerîme'si medlûl-i münîfince Zât-ı Akdes-i*

Bu üç Âyet-i kerîmede Muhâcirîn ile Ensâr'a pek sarîh ve pek büyük senâlar olduğu gibi onlardan sonra gelenlere de -sâbikūna hayır duâlarına ve onlara karşı kalplerini gıll ü hasedden, buğz ü kinden mutahhar bulundurmak istediklerine mükâfâtan- büyük lûtuflar va'd buyurulmuştur. Bu sonradan gelenler ister bakiyye-i Sahâbe, ister *Tâbiîn* olsun yine Sahâbenin kâffesi muaddel olmuş olurlar.

[1] Meâl-i âlîsi: İçinizden Feth-i Mekke'den evvel malını infâk ve kıtâle iştirâk etmiş olanlar diğerlerine müsavî değillerdir. Onların derecesi daha sonra infâk edenlerle mukātele edenlerden daha büyüktür. Bununla berâber Allahu Azze ve Cell onlara da, berikilere de hüsnâyı, yani Cennet'i va'd buyurmuştur. Allah her yaptığınızdan habîrdir. *(Hadîd: 10)* İntiha. Va'llahu a'lem.

Meâl-i âlîsi: Hüsnâ'ya, Cennet'e nâiliyyetleri hakkında va'd-i ilâhîmiz sebketmiş olanlar Cehennem'den uzak tutulacaklardır. *(Enbiyâ': 101)* İntehâ, Va'llahu a'lem.

[3] *A'râf Sûresi, Âyet: 157.*

Risâlet-Penâhîlerine kuvvetü'z-zahr olmuş, nusrat etmiş ve bihakkın mütâbaatta bulunmuş zevât-ı âlıyedir» demiş ise de bu kavli şâzz i'tibâr edilmiştir. Zira dediği derecede mülâzemet şart olsa Vâil bin Hucr gibi, Mâlik bin el-Huveyris gibi, Osmân bin ebî'l-Âs gibi vüfûd arasında huzûr-ı pür-nûr kutsîlerine varıp pek az ikâmetten sonra avdet etmiş olmakla berâber sohbet ve rivâyet ile meşhûr bir çok sahâbenin adâletine hükmedilemeyeceği gibi A'râb-ı Kabâilden nezd-i âlî-i nebevîde ne kadar ikâmet ettikleri gayri ma'lûm ve şu kadar ki bir iki rivâyeti ile sohbeti ma'lûm olanların da adâleti mevzû-i bahs olmak lâzım gelir ki umûmunun ta'dîli hakkındaki cumhûr kavl-i mu'teberîne muhâliftir.

Sohbet-i Nebeviyye devlet-i refîasına muâdil tutulacak hiçbir fazîlet mutasavver olmadığı için o huzûr-ı mübârekte -ne kadar az olursa olsun- bulunmuş bir kimseyi mâadâsına tafdîl etmek Hulefây-ı Râşidîn zamanında bütün sahâbe meyânında mukarrer kavâidden biri idi. Hâfız Askalânî bu kāidenin mebnâsı olmak üzere âtîdeki Hadîslerle istişhâd eder: Ebû-Saîd-i Hudrî'nin *Sahîheyn'de* olan

«وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَوْ اَنْفَقَ اَحَدُكُمْ مِثْلَ اُحُدٍ ذَهَبًا مَا اَدْرَكَ مُدَّ اَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ»

=*(Ashâbıma sebbetmeyiniz.) Nefsim yed-i kudretinde olan Allâh'a kasem ederim ki herhangi biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan (Ashâbımdan) birinin bir müdd, hattâ yarım müdd sadakasına yetişemez."* Hadîsi; mütevâtır olan «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِى ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ» = *Nâsın en hayırlıları benim karnimdeki müslümanlardır. Onlardan sonra da müteâkıben gelenlerdir."* Hadîsi, Behz bin Hakîm'in pederi tarîkıyle ceddinden merfûan rivâyet ettiği

«اَنْتُمْ تُوَفُّونَ سَبْعِينَ اُمَّةً اَنْتُمْ خَيْرُهَا وَ اَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ»

= *Sizler yetmiş ümmetin içinden yetmişinci olarak gelenisiniz ki hepsinin*

hayırlısı ve İnda'llâhi Azze ve Cell ekremi sizsiniz." Hadîsi[1]; Bezzâr'ın *Müsned*'inde Câbir'den merfûan mervî:

«إنّ الله اختار أصحابي على الثقلين سوى النبيين والمرسلين»

= *Allâhu Teâlâ benim Ashâbımı Enbiyâ ve Mürselîn müstesnâ olmak üzere ins ve cinnin kâffesine tercîh buyurmuştur.*" Hadîsi. Süfyân-ı Sevrî de «قل الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى»[2] Âyet-i Kerîme'sinin tefsîrinde Allâh'ın ıstıfâ buyurduğu bu ibâdın Ashâb-ı Muhammed *salla'llâhu aleyhi ve sellem* olduklarını söylemiştir. Hâsılı bu ma'nâdaki ahbâr ve âsâr pek çoktur.

MÜKSİRÎN-İ SAHÂBE

Sahâbe *radiya'llâhu anhüm*'ün müksirîni yâni çok Hadîs rivâyet edenleri içinde binden ziyâde Hadîs'i olanlar âtîdeki yedi zâttır:

1— Ebû-Hüreyre (59?) *radiya'llâhu anh* ki 5374 Hadîs rivâyet etmiştir. Bunların 335 i *Sahîhayn*'da, 93 ü yalnız *Buhârî*'de, 189 u yalnız *Müslim*'de, kalan 4757 si de diğer musannefât-ı Hadîsiyyede mezkûrdur. Ebû-Hüreyre'den ahzeden râvîler sekizyüzden ziyadedir. İmâm-ı Şâfiî onun hakkında: "*Kendi zamanında Hadîs rivâyet edenlerin ahfazıdır.*" demiştir. Hâkimin *Müstedrek*'inde mervî Zeyd bin Sâbit *radıya'llâhu anh*'in Hadîsine göre bir gün kendisi, bir arkadaşı, bir de Ebû-Hüreyre Huzûr-ı pür-nûr-ı Nebevî'de bulunmuşlar. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri kendilerini taltîfen: "*Duâ ediniz.*" buyurmuşlar. Zeyd ile arkadaşı birer duâda bulunmuşlar, *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz de duâlarına âmîn buyurmuşlar. Sonra Ebû-Hüreyre: "*Ya Rab, arkadaşlarım ne diledilerse senden onu, bir de unutulmaz bir ilim dilerim.*" diye duâ etmiş. Ona da âmîn buyurulmuş. Bunun üzerine Zeyd ile arkadaşı: *Yâ Resûlâ'llâh, bunu*

---

[1] Bu Hadîs'i Ebû-Saîd-i Hudrî *radiya'llâhu anh* de rivâyet etmiştir.
[2] *Neml Sûresi, Âyet: 59.*

biz de isteriz." demişlerse de" « سَبَقَكَهَا الْغُلَامُ الدَّوْسِيُّ » *=Hayır, şu Devs'li delikanlı sizden evvel davranıp ona nâil oldu.*" cevâbını almışlar. (Kitabımızdaki 98 ve 99 Hadîslere de mürâcaat.)

2 — Abdu'llāh bin Ömer (74) *radiya'llāhu anhümâ* ki 2630 Hadîs rivâyet etmiştir. Bunların 170 şi *Sahîhayn*'da, 81 i yalnız *Buhârî*'de 31 i yalnız *Müslim*'de, 2348 i başka yerlerdedir.

3 — Enes bin Mâlik (90?) *radiya'llāhu anh* ki merviyyâtı 2286 Hadîsdir. Bunların 168 i *Sahîhayn*'da, 83 ü yalnız *Buhârî*'de, 71 i yalnız *Müslim*'de, kalan 1964 ü başka kitâblardadır.

4 — Ümmü'l-Mü'minîn Âişe-i Sıddīka (57) *radiya'llāhu anhâ* ki 2210 Hadîs rivâyet etmiştir. Bunların 174 ü *Sahîhayn*'da, 54 ü yalnız *Buhârî*'de, 68 i yalnız *Müslim*'de, diğer 1914 ü diğer kitâblardadır.

5 — Abdu'llāh bin Abbâs (68) *radiya'llāhu anhümâ* ki 1660 Hadîs rivâyet etmiştir. Bunların 75 i *Sahîhayn*'da, 28 i yalnız *Buhârî*'de, 49 u yalnız *Müslim*'de, 1508 i de başka yerlerdedir.

6 — Câbir bin Abdi'llâhi'l-Ensârî (80?) *radiya'llāhu anhümâ* ki 1540 Hadîsi vardır. Bunların 58 i *Sahîhayn*'da, 26 sı yalnız *Buhârî*'de, 126 sı yalnız *Müslim*'de, 1330 u bu iki kitâbın mâadâsındadır.

7 — Ebû-Saîd-i Hudrî (74) *radiya'llāhu anh* ki 1170 Hadîsi vardır. Bunların 43 ü *Buhârî* ile *Müslim*'de, 26 sı yalnız *Buhârî*'de, 52 si yalnız *Müslim*'de, 1049 u başka kitâblardadır

FUKAHÂY-I SAHÂBE

Sahâbe'nin fukahâsı çoktur. Hulefây-ı erbaa hazerâtı hepsine şüphesiz tekaddüm ederler ise de fetvâları alelıtlāk en çok mervî olan sahâbe Ömer, Alî, İbnü-Mes'ûd, İbnü-Ömer, İbnü-Abbâs, Zeyd bin Sâbit ve Âişe *radiya'llāhu anhüm* olup bunların içinde de İbnü-Abbâs'ın fetâvâ'sı hepsinden ziyâde naklolunmuştur. Ebû-Muhammed Alî bin Hazm der ki: Bu yedi Sahâbîden her birinin fetâvâ'sı cem'edilse birer büyük cild hâsıl olmak mümkündür.

Onlardan sonra yirmi sahâbî daha gelir ki bunların da fetâvâsı birer küçük cüz tutar. Bunlar Ebû-Bekr, Osmân, Ebû-Mûsâ el-Eş-arî, Muâz bin Cebel, Sa'd bin Ebî-Vakkâs, Ebû-Hüreyre, Enes bin Mâlik, Abdu'llâh bin Amr bin el-Âs, Selmân-ı Fâ-risî, Câbir bin Abdi'llâh, Ebû-Saîd-i Hudrî, Talha, Zübeyr, Abdü'r-Rahmân bin Avf, Mirân İbn-i Husayn, Ebû-Bekre, Ubâde bin Es'Sâmid, Muâviye, Abdu'llâh bin ez-Zübeyr, Ümmü'l-Mü'minîn Ümmü-Seleme *radiya'llâhu anhüm*-dür. Daha sonra Übeyy bin Kâ'b, Ebü'd-Derdâ, Ebû-Talha, Mikdâd ve sâire gibi yüz yirmi Sahâbî gelir ki bunlar fetvâda mukıll ve her birinden ancak bir veyâ iki mes'ele rivâyet olunmuş zevattır. Bunların mecmu-ı fetâvâsından araştıra araştıra nihâyet bir küçük cüz' peyda olabilir. İntehâ.

ABÂDİLE

Bir mesele-i fıkhiyye, Abâdile'nin kavli olmak üzere zikrolunursa Abdu'llâh bin Abbâs ile Abdu'llâh bin Ömer ve Abdu'l-lâh bin ez-Zübeyr ve Abdu'llâh bin Amr bin Âs'ın o mes'elede müttefik oldukları kasdolunur. Abâdile Abdu'llâhlar demektir. Abdu'llâh isimli sahâbe-i kirâmın adedi İbn es-Salâh'ın dediğine göre 220 ye, İbnü-Fethûn'un zabt ve tahkîkıne göre ise üçyüze bâliğ iken yalnız bu dört zâta inhisârı ıstılâhîdir. İlm-i Fıkh'ı umûmun teslim-gerdesi olduğu halde Abdu'llâh bin Mes'ûd ma'nây-ı ıstılâhîce Abâdile cümlesinden değildir. Çünkü bu ıstılâh onun vefâtından sonra hâdis olmuştur.

Sahâbe içinde bunca fukahâ var iken munhasıran hiç birinin akvâline bağlanılmaz ve mesâil-i fıkhiyye kâh şundan, kâh bundan öğrenilirdi. İbn-el-Medînî'nin dediğine göre Evzâî, Ebû-Hanîfe, Mâlik, Şâfiî gibi; daha sonraki Eimme-i Mezâhib gibi ashâbınca dediği dedik ve akvâlinde metbu' olan yalnız Abdu'llâh bin Mes'ûd ile Zeyd bin Sâbit ve Abdu'llâh bin Abbâs vardı. (*Radiya'*-

Ilāhu anhüm). Bunlardan her birinin kendine mahsus ashâbı vardı ki kavilleriyle âmil olup onlarla fetvâ verirlerdi.

SAHÂBENİN ADEDİ

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in vefâtında ber-hayât kalan Sahâbenin adedi denildiğine göre yüzbinden ziyâde idi. Daha evvel vefât edenler de başka. Esnây-ı fütûhda diyâr-ı baîdeye dağılmış olduklarından çoğunun hüviyyeti ahlâfa ma'lûm olmamıştır. En ziyâde esâmî cem'eden *Isâbe*'de, yalnız 11783 isim vardır ki bunların bâ'zıları hakkında da sahâbî mi değil mi diye ihtilâf edildiğini haber veriyor.

TABAKĀT-I ASHÂB

Sahâbe-i kirâmı Îbnü-Sa'd beş tabakaya, Hâkim ise oniki tabakaya taksim etmişlerdir. Hâkim'in tasnîfi şöyledir: (1) Hulefây-ı Erbaa Hazerâtı gibi Mekke'de îmâna gelenler, (2) Dârü'n-Nedve ashâbı [1], (3) Habeşistâna hicret etmiş olanlar, (4) Akabe-i Ûlâ Ashâb-ı, (5) Akabe-i Sâniye Ashâbı ki çoğu Ensârdandır, (6) *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e Kubâ 'da Medîne'ye teşrîflerinden evvel mülâkī olan ilk Muhâcirler, (7) Ehl-i Bedir,(8) Bedir ile Hudeybiyye vak'ası arasında hicret edenler, (9) Ehl-i Bey'atü'r-Rıdvân, (10) Hâlid bin el-Velîd ve Amr bin el-Âs gibi Hudeybiyye ile Feth-i Mekke arasında hicret edenler, (11) Fetih'den sonra Müslümân olanlar, (12) Yevm-i Fetih'de ve Haccetü'l-Vedâ'da ve sâirede *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'i görmüş olan çocuklar.

---

[1] *Irâkī Elfiyye*'sinde Hâkim'den böyle naklediliyor. Ashâb-ı Darü'n-Nedve'den murâd, Ömer *radiya'llāhu anh*'in yevm-i islâmına kadar îmanlarını gizlemiş olan sâbikūnun -Hazret-i Fârûk'un îmân etmesi üzerine Beyt-i Şerîf'in yanındaki müşrikîn mecmaına gitmek sûretiyle- kendilerini açığa vuranlardır ki o güne kadar Erkam bin ebi'l-Erkam *radiya'llāhu anh*'in hânesinde gizlice toplanırlardı.

En Son Kalan Sahâbî

Sahâbenin en sonraya kalanı Ebû't-Tufeyl Âmir bin Vâsile el-Leysî *radiya'llâhu anh*'dir. Vefâtı için yüzden yüz ona kadar muhtelif târihler beyân ediliyor. Medîne'de en sonra vefât eden Sahâbî Sâib bin Yezîd, bir kavle göre Câbir bin Abdi'llâh, diğer kavle göre de Sehl bin Sa'd *radiya'llâhu anhüm*'dür. Halbuki 99 da Medîne'de vefât eden Mahmûd bin er-Rebî' her üçünden de sonra vefât etmiştir. Mekke'de en sonraya kalan Sahâbî -Mekke'de defnolunduğu hakkındaki rivâyet sâbit ise- Ebû't-Tufeyl'dir. Çünkü alelıtlak en sona kalan odur. Değil ise Abdu'llâh bin Ömer (? 73) dür. Enes bin Mâlik Basra'da (90, 91, 92, 93 senelerinden birinde); Abdu'llâh bin Ebî-Evfâ (86 yâhud 88) yâhud Amr bin Hureys (85 yâhud 98) Kûfe'de; Abdu'llâh bin Büsr-i Mâzinî (88) Şam'da en sona kalanlardır. Dımeşk'da Vâsile bin Eska' el-Leysî (85 yâhud 86) Cezîre'de Urs bin Umeyre el-Kindî, Filistin'de Kays bin Sa'd bin Ubâde (85), Basra'da -diğer rivâyete göre- Abdu'llâh İbn-i el-Hâris bin Cez' (85 ilâ 89), Yemâme'de Hirmâs bin Ziyâd-ı Bâhilî, Berka'da Rüveyfi' bin Sâbit-i Ensâri (53), Bâdiye'de Seleme bin el-Ekva' (64) en sonraya kalan Ashâb-ı Kirâmdır. Seleme'nin Medîne'de vefât etmiş olduğu da mervîdir. *Radiya'llâhu anhüm* ecmaîn.

3
TÂBİÎN

Tâbi' veyâ *Tâbiî*, -Ekseriyyetin kavlince- Sahâbe *radiya'llâhu anhüm*'den birine veya bir kaçına mülâkî olmuş zâta denir. Hatîb-i Bağdâdî'nin ta'rîfine göre ise lâakal bir Sahâbî ile sohbeti olana ıtlak olunur ki bu sohbet, ıstılâhî bir ma'nâca olan sohbet-i hâssadır. Bir Sahâbî'nin sahâbîliği sâbit olmak için *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz ile mücerred mülâkātı, hattâ rivâyeti kâfi addedilmişken ikinci ta'rîfe nazaran Tâbi'in Tâbi' addedilmesi için Sahâbî ile mücerred mülâkātının kâfi görülmemesi Makām-ı Celîl-i Nübüvvet'in şerefü âli'l-âline ve Allâh'ın Resûl-i Kerîm'i huzûrunda bir kere bulunmanın, hattâ uzakdan şahs-ı mübâreklerini müşâhede etmenin kalbi tenvîr etmek husûsundaki te'sîrin -velev sahâbî olsun- diğer hiçbir kimse ile müddet-i medîde vakı' olacak sohbetlerle hâsıl olmıyacağına binâendir. Maahâzâ Muhaddisî'nin örf ve ameli evvelki kavle mübtenî olduğu için Enes *radiya'llâhu anh*'ı görmüşlerdir diye A'meş'i (61-148), Yahyâ bin Ebî-Kesîr'i (129), Cerîr bin Hâzim'i (85-170); Amr bin Hureys *radiya'llâhu anh*'i görmüştür diye Mûsâ bin Ebî- Âişe'yi; Abdu'llâh bin Ebî-Evfâ *radiya'llâhu anh*'i görmüştür diye Mansûr bin el-Mu'temir'i (132) Tâbiîn'den saymışlardır. Halbuki bunların görmüş oldukları Ashâb-ı Kirâm'dan muttasıl rivâyetleri olduğu sâbit olamıyor. Bunlar Tabiîn'den değil, Etbâ-ı Tâbiîn'dendir. İbnü-Hibbân fazla olarak rü'yetin Sahâbîden görüp işittiğini hıfzedebilecek sin'de vâkı' olmuş olmasını şart ediyor. Nitekim Halef bin Halîfe'yi (91-181) Amr bin Hureys *radiya'llâhu anh*'i çocukluğunda görebilmiş ise de kendisinden bir şey hıfzedecek sin'de görememiş olduğundan Etbâ-ı Tâbiîn'den saymıştır. İbnü-Hibbân'ın bu kaydı tıpkı sübût-ı sohbet için *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'i sinn-i temyîzde görmek kaydı gibidir. Hâsılı cumhûr, mutlak olan târiflerini yürütmek için

"« طُوبَى لِمَنْ رَآنِى وَآمَنَ بِى وَطُوبَى لِمَنْ رَأَى مَنْ رَآنِى »"

= *Ne mutlu beni görüp îmân edene! Ne mutlu beni göreni görene!*" Hadîs-i Şerîfine temessük ediyorlar. Bu Hadîs-i Şerîf'de Sahâbîlik, Tâbiîlik rütbe-i refîasını kimlerin ihrâz ettiğine işâret olup îman ile berâber mücerred rü'yet ile de iktifâ buyurulmuştur.

Tâbiîn'in Tabakâtı

Sahâbenin tabakâtını tertip etmekte ihtilâf olduğu gibi Tâbiînin de tabakâtını zikretmekte ihtilâf edilmiştir. Müşârün-ileyhim hazarâtını Müslim üç, İbnü-Sa'd dört Hâkim de -derecât ve sunûfu çoğaltmaktaki âdeti üzere- onbeş tabakaya ayırmışlardır.

Bu tabakâtın kâffesini ta'dâd etmekte mevzûumuz i'tibâriyle o kadar fâide olmadığı gibi zâten Hâkim de lâyıkiyle tafsîl etmemiştir. Yalnız şu kadarını söyliyelim ki Hâkim'in dediğine göre ilk tabaka Aşere-i Mübeşşere'yi *rıdvanu'llâhi aleyhim ecmaîn* idrâk edenlerdir: Kays bin Ebî-Hâzım el-Becelî (97), Ebû-Osmân en-Nehdî (100), Kays bin Ubâd el-Kaysî (97), Ebû-Sâsân Husayn bin el-Münzir er-Rekâşî (97), Ebû-Vâil-i Şakîk bin Seleme el-Kûfî (82), Ebû-Recâ' el-Utâridî (107) gibi. Bunlar Muhadramîn'den olup [1] içlerinden Kays bin Ebî-Hâzim'in Aşere-i Mübeşşere'nin kâffesinden -ve Ebû-Dâvud'un kavline göre Abdür-

[1] Bu tabaka ricâli meyânında Ebû-Sâsân lakabiyle ma'rûf olan Ebu'l-Yakzân Husayn bin el-Münzir'in ismini -İrâkî ile Süyûtî taraflarından ınisâl olarak îrâd edildiği için onlara tebean- burada zikrettim. Müşârünileyh Sıffîn'de Emîrü'l-Mü'minîn Alî bin Ebî-Tâlib *radiya'llâhu anh*'in râyetini hâmil idi. *Kâmus* şârihi Zebîdî *Tâcü'l-Arûs*'da İbnü-Berrî'den naklen yevm-i Sıffîn'de Husayn on dokuz yaşında olduğu halde Hazret-i İmâm tarafından râyet, yedine teslîm edilmiştir diyor. Sıffîn muhârebesi 37 senesinde olduğuna göre târîh-i vilâdeti 18 senesinde ve Emirü'l-Mü'minîn Ömer *radiya'llâhu anh*'in yevm-i şehâdetinde kendisi altı yaşında olmak lâzım gelir. Demekki Cenâb-ı Sıddîk *radiya'llâhu anh*'in zamânını idrâk edememiş olduğu gibi Ömer *radiya'llâhu anh*'i mümeyyiz olarak idrâk etmiş olması bile söz götürür. Hele hep Muhadram olan diğer beş zâtın tabakasına ithâlinde çok nazar vardır. Herhalde burada bir sehiv olsa gerektir.

Rahmân bin Avf *radiya'llâhu anh*'den mâadâsından- rivâyâtı vardır. Bunlardan sonra Muhadramîn nâmını alan Tâbiî'nin bakıyyesi, daha sonra Resûlu'llâh *sallâ'llâhu aleyhi ve sellem*'in eyyâm-ı hayâtında doğmuş olan Evlâd-ı Sahâbe gelir: Ebû-Ümâme Es'ad bin Sehl bin Huneyf (100), Muhammed bin Ebî-Bekr es-Sıddîk (38), Abdu'llâh bin Ebî-Talha, Ebû-İdris el-Havlânî (80) gibi.

Maahâzâ bunlar hep bir tabaka ricâli de sayılabilip ikinci tabaka Alkame bin Kays en-Nahaî (63) ile birâder-zâdesi Esved bin Yezîd (75), Saîd bin el-Müseyyeb (94), Ebû-Seleme bin Abdi'r-Rahmân bin Avf ez-Zührî (94), Hârice bin Zeyd bin Sâbit-i Ensârî (100) tabakası; daha sonra Şa'bî (103) ile Kâdî Şüreyh bin el-Hâris (80) ve Ubeydu'llâh bin Abdi'llâh bin Utbe (98) nin akrânı; onbeşinci ve son tabaka-i Tâbiîn'de Basralılardan Enes bin Mâlik *radiyal'lâhu anh'a*, Kûfelilerden Abdu'llâh bin Ebî-Evfâ *radiya'llâhu anh'a*, Medînelilerden Sâib bin Yezîd *radiya'llâhu anh'a*; Hicâzlılardan Abdu'llâh bin el-Hâris bin Cez' *radiya'llâhu anh'a*, Şamlılardan da Ebû-Ümâme el-Bâhilî *radiya'llâhu anh'a* mülâkî olanlar gelir. Ve bunlardan sonraki ricâl Tebe-i Tâbiîn'dir.

MUHADRAMÛN

Biraz evvel Muhadramûn unvânını hâiz bazı Tâbiîn'den bahsedildi. Muhadram, Ehl-i Hadîs ıstılâhınca hem zamân-ı Câhiliyyeti, hem de zamân-ı Saâdet-Nişân-ı Nübüvvet'i idrâk edip de Nebiyy-i Ekrem *salla'lâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'i görmek şerefine nâil olamaksızın Ni'met-i İslâm ve îmâna mazhar olmuş olanlara verilen bir isimdir. Muhadram'ın mânası çoktur. Bunlardan yalnız maksadımıza müteallik olanları zikredelim: «لَحْمٌ مُخَضْرَمٌ» derler ki erkek mi, Mariyye mi fark edilemiyen et demektir. Kezâ «طَعَامٌ مُخَضْرَمٌ» derler ki ekşi mi, tatlı mı kestirilemiyen taâm demektir. Bu tâbirlerin her ikisine göre muhadram, sinni itibariyle Sahâbe ile Tâbiîn tabakalarından hangisine

ithâl edileceği hakkında vehleten tereddüt edilen kimse demek olmuş olur. Rivâyeti sâbit ise Sahâbe, değil ise Tâbiîn zümresine ilhak edilir. «خَضْرَمَة»'nin bir de kat' mânası vardır. خَضْرَمَ أُذُنَ الْبَعِير denir ki devenin kulağını kesdi demektir. Bu mânaca Muhadram Sahâbe zümresinden ayırdedilmiş demek olur. Hâkim'in, bazı meşâyihinden nakline göre zamân-ı Saâdet'de kabâil-i A'râb içinden îmân edenler ehl-i İslâm ile müşrikîn arasında şâyed bir muhârebe vukū' bulursa kendilerini şirk üzere kalanlardan temyîz için develerinin kulaklarını kesip bunu nişâne ittihâz ederlerlermiş. Buna nazaran Muhadramûn kendilerine rü'yet müyesser olmamakla berâber Asr-ı Saâdet'de îmân etmiş olanlar demek olur. Lâkin bu tevcîhe göre ر nın -fethiyle değil- kesriyle muhadrım demek lâzım gelir. Nitekim bu da lûgâtdır. Lâkin muhaddisler ر yı meftûh okurlar.

Lugaviyyûn ıstılâhınca -Sahâbî olsun olmasın- yarı ömrünü Câhiliyyet'de, diğer yarısını Müslüman olarak geçirmiş kimseye Muhadram denir: Muallâka Sâhibi Lebîd-i Âmirî, diğer Muallâka sâhibi Kâ'b bin Züheyr, Hassân bin Sâbit-i Ensârî, Nâbiga el-Ca'dî *radiya'llâhu anhüm* ile Ebû-Züeyb Hüzelî, Mütemmim bin Nüveyre hep şuarây-ı Muhadramîndendir. Muhaddisîn ise Eyyâm-ı Nübüvvet'de rü'yet imkânı var iken kendisine bu devlet nasîb olamamış kimseye bu ismi ıtlâk ederler. Binâenaleyh ehl-i lûgatca meselâ Lebîd ile Hassân ve Hakîm bin Hizâm *radiya'lâhu anhüm* Muhadram sayıldıkları halde muhaddisîn ıstılâhınca bunlar Sahâbî'dirler.

Sahîh sâhibi Müslim, Muhadramîn'in ma'rûf olanlarından yirmi isim saymıştır ki şunlardır: Ebû-Amr ve Sa'd-bin İyâs eş-Şeybânî, Süveyd bin Gafele, Şüreyh bin Hânî, Yüseyr bin Amr bin Câbir, Amr bin Meymûn el-Evdî, Esved bin Yezîd en-Nehaî, Esved bin Hilâl el-Muhâribî, Ma'rûr bin Süveyd, Abdü-Hayr bin Yezîd el-Hayvânî, Şübeyl bin Avf el-Ahmesî, Rib'iyy bin Hırâş'ın birâderi Mes'ûd bin Hırâş, Mâlik bin Umeyr, Ebû-Osmân en-Nehdî, İbnü-

Recā' el-Utāridî, Guneym bin Kays, Ebû-Râfi' Nüfey' es-Sāiğ, Ebü'l-Halâl el-Atekî, Hâlid bin Umeyr el-Adevî, Sümâme bin Hazır el- Kuşeyrî, Cübeyr bin Nüfeyr el-Hadramî.

Yine meşhûrlarından olmak üzere Irâkī ile Süyûtî'de isimlerini gördüğüm şunlardır: Ebû-Müslim Abdu'llāh bin Sevb el-Havlânî, Ahnef bin Kays et-Temîmî, Abdu'llāh bin U-keym, Amr bin Abdu'llāh bin el-Asamm, Ebû-Ümeyye eş-Şa'bânî, Ömer *radiyā'llāhu anh*'in mevlâsı Eslem, Üveys bin Âmir el-Karenî, Evsat bin Âmir el-Becelî, Cübeyr bin el-Hureys, Câbir el-Yemânî, Kādî Şureyh bin el-Hâris, Ebû-Vâil Şakīk bin Seleme, Abdü'r-Rahmân bin Useyle es-Sunâbihî, Abdü'r-Rahmân bin Ganm, Abdü'r-Rahmân bin Yerbû', Ubeyde bin Amr es Selmânî, Alkame bin Kays, Kays bin Ebî-Hâzim, Kâ'b el-Ahbâr, Mürre bin Şerâhîl, Mesruk bin el-Ecda', Mesruk'un pederi Ecda' bin Mâlik el-Hemdânî, Ebû-Sâlih el-Enmârî, Ebû-Utbe el-Havlânî, Ebbâ' bin Kays el-Esedî, Ebû-Ruhm Ahzâb bin Ümeyye es-Semâî, Ertāt bin Süheyye el-Müzenî, Abdu'llāh bin Avn'in ceddi Ertabân el-Müzenî, Ertāt bin Avf, Ertāt bin Kâ'b el-Fezârî... ilâ âhirih.

Şurası câlib-i dikkattir ki bu zevâtın hemen hepsi de Muammerînden olup ekseri asr-ı evvelin sonuna kadar yaşamışlardır. İçlerinden Rıb'iyy bin Hırâş (104) ve Ebû-Recâ' el-Utāridî (107) gibileri ikinci asıra da yetişmişlerdir. Burada ismi zikrolunanlardan Süveyd bin Gafele, Şüreyh bin Hânî, Kādî Şüreyh, Mağrûr bin Süveyd ile ismi zikredilmeyen Zirr bin Hubeyş ve Ebû-Amr ve Şeybânî hep lâ-akal yüzyirmişer sene yaşamışlardandır. Süveyd bin Gafele (81) Fil Senesi'nde doğmuştur ki Resûlu'llāh *sallā'llāhu aleyhi ve sellem* ile yaşıd ve 134 yaşında vefât etmiş demektir. Rivâyet eğer sahîh ise Ertāt bin Süheyye de Fil Senesi'nden takrîben kırk sene evvel dünyaya gelmiş ve Abdü'l-Melik'in eyyâm-ı hilâfetinde vefât

etmiştir. Abdü-l-Melik'in müddet-i hilâfeti (65-86) yirmi bir sene olduğuna ve bu iddiâ sahîh farz olunduğuna göre Abdü'l-Melik'in ilk sene-i hilâfetinde vefât etmiş ise takrîben 158, son senesinde vefât etmiş ise 179 sene yaşamış demektir. Lâkin o devirlerde nüfûs kaydı tutulmadığından böylelerine yüzyirmilik der geçerlermiş.

FUKAHÂY-I SEB'A

Ekâbir-i Tâbiîn içinde fıkhı ile temeyyüz etmiş zevât çok ise de Medînelilerden en ziyâde müşârün-bi'l-benân olmuş ve akrâna tefevvuk etmiş olanlar yedi zattır ki bunlara *Fukahây-ı Seb'a* nâmı verilmiştir. Fukahây-ı Seb'a şunlardır: Saîd bin el-Müseyyeb (105), Kāsım bin Muhammed bin Ebî-Bekr es-Sıddîk (107), Urve bin ez-Zübeyr (94), Hârice bin Zeyd bin Sâbit (100), Ebû-Seleme bin Abdu'r-Rahmân bin Avf (104), Ubeydu'llāh bin Utbe bin Mes'ûd (98), Ebû-Eyyûb Süleymân bin Yesâr el-Hilâlî (104)

Ulemây-ı Hicâz'ın ekseri Fukahây-ı Seb'ayı böyle ta'dâd ede gelmişlerdir. Abdu'llāh bin el-Mübârek ise Ebû-seleme yerine Sâlim bin Abdu'llāh bin Ömer'in (106) ismini söylermiş. Ebû ez-Zinâd da Ebû-Seleme ile Sâlim'in yerine Ebû-Bekr bin Abdi'r-Rahmân bin el-Hâris el-Mahzûmî (94) yi ikāme edermiş. Yahya bin Saîd el-Kattān -Alî bin el-Medînî'nin nakline göre-: "*Medîne fukahâsı on ikidir: Saîd bin el-Müseyyeb, Ebû-Seleme, Kāsım bin Muhammed, Abdu'llāh bin Ömer'in oğulları ki Sâlim, Hamza, Zeyd, Übeydu'llāh* (106) *ile Bilâl'dırlar.-, Ebân bin Osmân bin Affân* (105), *Kabîsa bin Züeyb* (86), *Zeyd bin Sâbit'in oğulları Hârice ile İsmâil*" dermiş.

TÂBİÎN'İN EFDALLERİ

Tabiîn'in efdalı olmak üzere isimleri söylenen zevât şunlardır: Saîd bin el-Müseyyeb, yâhud Ebû-Osmân en-Nehdî, yâhud Kays bin Ebî-Hâzim; yâhud Esved bin Yezîd'in amcası ve

İbrâhîm bin Yezîd'in dayısı olan Alkame bin Kays-i Nehaı, yâhud Mesrûk bin el-Ecdâ'. Bu zevâtın her birini Tâbiîn'e tafdîl ettiği İmâm Ahmed bın Hanbel'den mervîdir. Ebû-Abdi'l-lâh bin Hafîf-i Şirâzî'nin beyanından işe şu müstefâd oluyor ki efdal-i Tabiîn, ehl-i Medîne'ye göre Saîd bin-Müseyyeb, ehl-i Kûfe'ye göre Üveys bin Âmir-i Karenî, ehl-i Basra'ya göre Hasan-ı Basrî' dir. Bu taksîmi İbnü's-Salâh -Şehr-i Zûrî beğenmiş, Irâkî ise: *"Savâb olan Kûfelilerin dediğidir. Zira Sahîh-i Müslim'de Ömer bin el-Hattâb radiya'llâhu anhin rivâyet ettiği* إِنَّ خَيْرَ التَّابِعِينَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ أُوَيْسٌ *yâni 'Tâbiîn'in en hayırlısı Üveys denilen bir kimsedir., Hadîs-i Şerîf-i nizâı kat' eder.,,* demiştir.

Tâbiîyyâtın seyyideleri de alelıtlak Muhammed bin Sîrîn'in hemşîresi Hafsa bintü Sîrîn ile Amre bintü Abdi'r-Rahmân bin Sa'd bin Zürâre ve bu ikisinden sonra küçük Ümmü'd-Derdâ'dır ki bu Ümmü'd-Derdâ'nın ismi Hüceyme yâhud Cüheyme'dir.

Sonradan akvâl ve fetâvâsına taklîd edilen eimme-i metbûîn içinde Ebû-Hanîfe *radiya'llâhu anh*'den başka Tâbiîn zümre-i celîlesine dâhil olan yoktur. Müşârün-ileyh hazretleri çocukluğunda Enes *radiya'llâhu anh*'i Kûfe'de bir kaç def'a görmüştür. Ondan rivâyeti olduğu da söyleniyorsa da cây-ı nazar görülüyor. Diğer Eimme-i Müçtehidînin hepsi Etbâ-ı Tâbiîn'den yahud Dâvud-ı Zâhirî gibi daha sonraki tabakalardandır.

4

ÂHADÎS-İ ŞERÎFE'NİN KEYFİYET VE ZAMÂN-I CEM' VE TEDVÎNİ

İlmi talep etmek her Müslüman'a farz olduğu gibi bildiğini neşretmek tâlibinden esirgememek de vâcibât-ı kat'iyedendir. Vâkıâ -Hadîs-i Şerîf-i Nebevîde vârid olduğu üzere- kelime-i hikmet, mü'minin dâllesi yâni yıtik malı olup onu her nerede bulursa derhal ahz ve kabûl etmesi lâzım gelirse de asıl farziyyeti teallüm ve tâlimi şer'an sâbit olan ilm-i dîn yâni Kitâb ve Sünnet ilmidir. Onun da me'hazi *rasûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem* ile Sahâbe-i Kirâm ve Tabiîn *rıdvânu'llâhi aleyhim ecmaîn*'dir. Bir sâhib-i dînin, dînini öğrenmeğe fıtratan harîs olması pek tabîî olmakla berâber "لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ مِنْكُمُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى مِنْهُ» = *Hâzır olanlarınız gâib olanlarınıza tebliğ etsinler. Zira olur ki hâzır olanınız sözünü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur.*" ve "نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا فَأَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا» = *Benim sözümü işidip belledikten sonra işittiği gibi başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsın.*" tarzındaki teşvikât-ı Nebevîyye'den haberdâr olan efrâd-ı ümmetin her biri ilmi ve gücü yettiği mertebede emr-i Celîl-i Nebevîye imtisâl etmesi daha tabîî olacağından Sahâbe ve Tâbiîn Hazerâtı ilm-i dîni lâyık olduğu veçhile neşr ve ta'mîme koyuldular. Ebû-Zerr-i Gıfârî'nin, kendisini bildiğini söylemekten men' edenlere: "*Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'den duyduğum bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem o sözü elbette size yetiştiririm.*" demesi[1] bu ümmetde hırs-ı teblîğın ne derecelere vardığına nümûnedir. İşte bu ümmet Kur'ân-ı Kerîm'i öyle muhâfaza naks ve ziyâdeden ve tahrîfden öyle sıyânet etti ki -bugün olduğu gibi her asırda da- filân âyet veya

---

[1] Buhârî'nin *Kitâbü'l-İlm*'inden. Bu haber *Buhârî*'nin aslında varsa da Kelâm-ı Resûl olmadığı için Tecrîd'e dercedilmemiştir.

filân kelime acaba başka türlü mü idi diye hâtıra getirmek cinnet sayılır bir hâle geldi. Bin üç yüz bu kadar seneden beri yazılmış hangi bir Mushaf-ı Şerîf açılsa diğerlerinin aynı olduğu görülür. Şâyed Mushaf'ın birinde sehv-i nâsıh eseri yanlış bir hareke veya kelime, yahud atlanmış bir yer bulunursa Diyâr-ı İslâmiyyenin her tarafında lehü'l-Hamd kesîr olan hamele-i Kur'ân'ın sağlam mahfûzâtı derhal imdâda yetişir. Hâsılı Kitâbu'llâh'ı her asırda akıllara hayret verecek kuvvetli bir tevâtürle ve bu ümmet-i merhûmenin -hiçbir kavme nasib olmayan- himmetiyle muhill-i şek ve şüphe olmaktan kurtulmuş ve[1] «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» = *Zikr'i yâni Kur'ân'ı tenzîl eden biziz. Hiç şüphesiz onu hıfz da edeceğiz.*" va'd-i İlâhîsinin mısdâkı tahakkuk etmiştir.

Sünnet ise Zamân-ı Celil-i Risâlet'de Kur'ân-ı Kerîm derecesinde Ashâb-ı Kirâm'ın mütevâtiren ma'lûmu olamadığı ve akvâl ve ef'al ve tekārîr-i Nebevîyyenin bir çoğu Ahbâr-ı Âhâd ile ahlâfa naklolunmuş olduğu için bilâhare bu Ahbâr-ı Âhâd'a ne dereceye kadar inanacağız mes'elesi hâdis olmuş ve daha asr-ı Tâbiîn'de nakd-i ricâle pek ziyâde ehemmiyet verilerek esânîdi intikād etmek râvîlerin ne derece şayân-ı i'timâd olduklarını öğrenmek, Ahâdîs'in sahîhlerini sakīmlerinden ayırdetmek mesâili İlm-i Hadîs'in en mühim şu'besi olmuş ve bu intikād Tefsîr'e, Siyer'e, ahbâra yâni tarihe de tatbik edildiği gibi zaman geçtikce beyne'l-ulemâ bu ülfet kökleşerek en nihâyet şiire, hattâ lûğata taallûk eden rivâyâta bile teşmîl edilmiştir ki bundan da bizzârûre İlm-i Usûl-i Hadîs veya İlm-i İsnâd nâmiyle intikād târîhi şerâitini câmi' ve o ilme cidden örnek ittihaz edilmeğe lâyık yeni bir ilim meydana gelmiştir. Ancak isnâddan ve nakd-i ricâlden evvel Hadîs'in keyfiyyet-i cem' ve tedvîninden bahseylemek iktiza eder.

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den menkul âsâr-ı Celîle Ashâb ile kibâr-ı Tâbiîn yâni Ashâba en çok mülâkī olmuş Tâbiîn'in tabaka-i ûlâ ricâli zamanında *Câmi'*, *Musannef*, *Mu'cem*,

[1] *Hıcr Sûresi, Âyet:* 9.

Müsned ilâ-âhirih. gibi namlar verilen [1] kitaplar içinde tedvîn edilmemiş ve tertîbe sokulmamıştı. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi *Sahîh-i Müslim*'de Ebû-Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den mervî "«لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئاً غَيْرَ الْقُرْآنِ. وَمَنْ كَتَبَ شَيْئاً غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ. وَحَدِّثُوا عَنِّي وَلَا حَرَجَ. وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّداً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ = *Benim ağzımdan Kur'ân'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kur'ân'dan başka bir şey yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet ediniz. Bunda hiç beis yoktur. Bir de bile bile her kim bana isnâd ederek yalan uydurursa Cehennem'deki yerine hazırlansın.*" Hadîs-i Şerîf'ine temessük, ikincisi de râvîlerin kendi hıfızlarına i'timâd-ı tâmları ile berâber yazının beyne'l-Müslimîn henüz kâfi derecede adem-i şüyûı. Bundan

---

[1] Ehl-i Hadîs ıstılâhınca akaide müteallık olan Ahâdîs'e *İlm-i Tevhîd ve Sıfât*: Ahkâm Hadîsleri'ne *Sünen*; İlm-i Sülûk ve Zühd'e âit olanlara *Rikâk*, ekl ü şürb ve libâs ve kıyâm ve kuūd ve sefer ilâ-âhirih. Âdâbına taallûku olan Hadîslere *İlmü'l-Âdâb*; Tefsîr Hadîsleri'ne *Tefsîr*; Târîh ve Siyer Hadîsleri'ne kâh İlmü *Bed'i'l-Halk*, kâh Sîre, Asr-ı Celîl-i Nebevî'den sonra vukūa gelmiş ve gelecek fitnelere dâir olanlara *İlmü'l-Fiten*, Menâkıb ve Müsâlebe yani eşhâs ve Kabâil ve büldân ve sâirenin medh ve zemmine dâir olan ahbâra *İlmü'l-Menâkıb* denir. Buhârî gibi bu bâbların sekizini de cem'eden kitâblara da *Câmi'* nâmı verilir. Tirmizî'nin kitâbına hem *Câmi'*, hem de *Sünen* denilmiştir.

Sahâbe isimleri bu tertîb-i mahsūsa sokulup her birinden rivâyet edilmiş Hadîsler cem'edilmiş bulunursa kitâba *Müsned*; müellifin şüyûhi hurûf-i hecâ sırasına konulup her biri tarîkından müellife gelen rivâyâtı cem'eden kitâba da *Mu'cem* nâmı verilir. Müsned'in diğer maânîsi *Hadîs-i Müsned* bahsinde gelecektir.

Kütüb-i Hadîsiyye'nin bir çok envâı daha var ise de en mühim nevi'leri bunlardır. Musannef ta'bîri bunların her birine ıtlak olunabilir Bir lâfz-ı âm ise de sünen ve sünene müteallık haberleri ebvâb-ı fıkhiyye üzere ihtivâ eden kitâblara da bu isim verilmiştir ki *Câmi'* ma'nâsına olmuş olur. Hammad bin Seleme (167) nin, Vekî' bin El-Cerrâh'ın (196), Abdü'r-Rezzâk'ın (211), Saîd bin Mansûr'un (227), Ebû-Rebî'el- Atekî'nin (234), İbnü Ebî-Şeybe'nin (235), Abdü'r-Rezzâkın (235), Bakıyy bin Mahled'in (276) Musannefleri bu kabilden ve Kütüb-i Sitte'ye benzer tertîbdedir. Bu saydığımız müelliflerin sonuncudan mâadâsı hep -diğer bir çok emsalleri gibi- Buhârî'den evvel cem' ve tasnîf ile meşgûl olmuş kimselerdir.

dolayı Ahd-i Celîl-i Nebevî'nin inkızâsından sonra Sehâbe'nin ilk yaptığı şey zamân-ı Saâdet'de müteferrikan kaydettikleri Âyât ve Suver-i Kur'âniyye'yi bir yere cem' etmek oldu. Kitâb-ı Mübîn'in hepsini hâvî olan *Mecelle-i Celîle*'ye de *Mushaf* nâmını verdiler. Ve yalnız bununla iktîfâ edib bütün Sünnet'i bir yere cem' etmeğe çalışmadılar. Ahâdîs-i Şerîfe'yi yalnız şifâhen ve rivâyet tarîkıyle neşr ve tâ'mîme himmet ederlerdi. Bu rivâyetlerin elfâzından hatırlarda aynen kalanlar lâfızları ile edâ, kalmıyanlar diğer elfâz ile beyân olunurdu.

Lâkin Sahâbe'den sonra Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîn devirlerinde merviyyâtın mikdârı bittabi çoğalmış ve müteferrik Sahâbe'den azîm mikdâra bâliğ olan Ahâdîs'i -hele araya rüvât-ı Tâbiîn de girdikten sonra- sudūrda cem' ve zabt etmek müşkül olmağa başlamış olduğundan Hadîs'i yazıb yazmamak mes'elesi baş gösterdi. Meselâ Vekî' bin Cerrâh (196), Ebû- Âsım en-Nebîl (122-262), Abdü'r-Rahmân bin Sellâm Cumahî (231) gibi Tabakāt-ı Müteahhıre ricâli bu Hadîs-i Şerîf ile ihticâc ve yalnız şifâhî rivâyet ve zabtı kabûl ederek arzı -yâni tālib, Hadîs yazılmış bir sahîfeden okuyup şeyhi yani üstâdı dinlemek suretiyle vâkı' olan telâkkîyi- ahz ve tahammülü Nakl İlmi'nin sıhhati için kâfi göremiyorlardı. Onlarca "حدثني فلان =*filân bana söyledi.*" diyebilmek için behemehâl tālip, şeyhinin sesini kendi kulağıyle işitmek şart idi. Başka sûretle "*Ben filândan işittim.*" yâhud "*Filân bana şöyle böyle rivâyet etti.*" demesi nasıl sahîh olabilir? diyorlardı.

Ebû-Avâne (176) der ki: "*Hasan-ı Basrî vefât ettikten sonra onun sözlerini yâni rivâyet ettiği hadîsleri öğrenmek istedim. Ashâbından araştırıp yazdım. Ebân bin Ebî-Ayyâş'a* (? 140) *götürdüm. Hepsini Hasan-ı Basrî'den rivâyeti olarak bana okudu. İşte ben de Hasan-ı Basrî'den hiçbir şey rivâyet etmeyi bundan dolayı helâl saymam.*" (Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*).

Süyûtî'nin *Tedrîb*'deki beyânına göre İbnü-Mes'ûd, Zeyd bin Sâbit, Ebû-Mûsâ el-Eş'arî, Ebû-Saîd el-Hudrî, Ebû-Hüreyre *radiya'llāhu anhüm* gibi bir çok Sahâbe Hadîs'in yazılmasına tarafdâr değil idiler. İbnü-Ömer ile İbnü-Abbâs *radiya'llāhu*

anhüm'ün bu babdaki re'yleri hakkında iki rivâyet gösteriyor. Bu iki Sahâbî'nin isimleri hem tecvîz edenler, hem de etmeyenler sırasında zikrediliyor. Halbuki gerek bu ikisinin, gerek Ebû-Hüreyre ile Zeyd bin Sâbit'in tecvîz-i rivâyetleri bir az sonra gelecektir.

Diğer taraftan Sahâbe'den Ömer, Alî, oğlu Hasan bin Alî, Abdu'llâh bin Amr, Enes, Câbir *radiya'llâhu anhüm* ile Tâbiîn'den Saîd bin Cübeyr (46-95), Ömer bin Abdi'l-Azîz (61-101), Ebû-Melîh el-Hüzelî (98 yâhud 108), Ebû-Kılâbe (106 ?) Hasan-ı Basrî (21-110 ?), Atā' bin Ebî-Rebâh (114), Zührî (50-124), Hişâm bin Urve (145); Süfyân-ı Sevrî (77-161), Mâlik bin Enes (93-179) Hadîs'in yazılmasını tecvîz ediyorlardı. Hattâ Kādî Iyâz ekser-i Sahâbe ve Tâbiîn'in bu re'yde olduklarını hikâye eder. Bu eimme yazmaya müsâid olan diğer rivâyâta bakarak -Tirmizî'nin *Kitabü'l-İlel*'inde söylediği üzere- şeyh olan zâtın, yanında okunan âsârı hıfzetmiş, yâhud o yazının nusha-i asliyyesini elinde tutmuş olmak şartiyle merviyyâtını dinleyip icâzet vermesini kitabsız olarak ibtidâen rivâyet etmesinden farksız buluyorlardı. Ebü'l-Melîh: "*Bu adamlar ilmi yazıp tedvîn ettiğimizden dolayı bizi ayıblayorlar, amma Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde* عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَ لَا يَنْسَى[1] *buyurmuştur.*" dermiş.

İbnü Cüreyc (150) Atā' bin Ebî-Rebâh'ın huzûrunda onun rivâyet ettiği Hadîsleri okuduktan sonra: "*Şimdi ben nasıl diyeyim?*» diye soruyor. O da «قَالَ حَدَّثَنَا = *Bize Atā' söyledi, rivâyet etti, de.*" cevâbını veriyor. (Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*). Yine İbnü Cüreyc, elinde bir kitâb olarak Hişâm bin Urve'nin yanına geliyor: "*Bunlar senin rivâyet ettiğin Hadîslerdir. Ne dersin? Senden rivâyet edeyim mi?*" diye soruyor ve: "*Evet*" cevâbını alıyor (Kezâ).

Ubeydu'llāh bin Ömer bin Hafs (147 ?) elinde bir kitâb olarak Zührî'nin yanına geliyor. "*Bunda rivâyet ettiğin Hadîslerin bâ'zısı vardır. Bunları senden rivâyet edeyim mi?*" diye soruyor. O da ona: "*Evet*" diyor (kezâ).

---

[1] *Tāhâ Sûresi, Âyet*: 52.

Avf-i A'râbî'nin (146) nakline göre bir kimse Hasan-ı Basrî'nin yanına geliyor. *"Senin Hadîslerinin bâzıları bende yazılı duruyor. Bunları senden rivâyet edeyim mi?"* diyor. O da ona: *"Evet"* cevâbını veriyor (Kezâ).

Bu saydığımız tabakadan daha kadîm olan Sahabe ve kibâr-ı Tâbiîn devrinde de kırâet tarîkıyle ahz-i Hadîs, binâenaleyh Hadîs'in yazı ile kaydolunduğu hakkında rivâyetler vardır. Ezcümle Zeyd bin Sâbit *radiya'llâhu anh*'in İlm-i Ferâiz'e dâir bir kitâb te'lîf ettiği rivâyet olunuyor.

Tirmizî'nin *Kitâbü'l-İlel*'de beyânına göre de *İkrime*(105) şöyle bir nakilde bulunuyor: Tâif ahalisinden bir kaç kimse, içinde İbnü Abbâs *radiya'llâhu anhümâ*'ya nisbet olunan Ahadîs yazılı bâzı evrak ile müşarün-ileyhin nezdine geldiler. İbnü-Abbâs Hazretleri bir müddet okuduktan sonra şaşırmaya başladı ve: *"Ben artık yoruldum. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim kabûl edişim tıpkı benim okumam gibidir."* buyurdu.

Ebü'ş-Şa'sâ' Beşîr bin Nehîk de der ki: Ebû-Hüreyre Hadîslerinden bâzılarını bir yere yazmıştım. Kendisine: *"Bunları senden rivâyet edeyim mi?"* diye sordum. *"Evet"* dedi. Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*'inde: *"Geçmiş zamandaki ehl-i ilmin ekseri yazmazlardı, yazanları da semâ'dan sonra yazarlardı."* diye yazıyor.

Yine *Kitâbü'l-İlel*'de Süfyân-ı Sevrî'den naklolunduğuna göre Mansûr bin Mu'temir (132) İbrâhîm-i Nehaî'ye: *"Neden Sâlim bin Ebi'l-Ca'd'in* (98 ?) *Hadîsleri seninkilerden etemm yani daha derli-toplu bulunuyor?"* diye sormuş. O da: *"O yazardı da onun için."* diye cevap vermiş.

Tezkiretü'l-Huffâz müellifi Hâfız Zehebî de (748) Hasan-ı Basrî'nin bir müşkile uğradığında Saîd bin el-Müseyyeb'e (93?) mektûb yazarak suâl ettiğini Katâde (117) den kaydediyor (C. 1 s. 47).

Hadîs yazmayı tecvîz eden eimmeye göre balâdaki Ebû-Saîd Hadîsi'nin nâtık olduğu nehy-i Nebevî hîn-i nüzûl-i Kur'ân'da Nazm-ı

kerîm ile taraf-ı âlî-i Risâlet'den beyan buyurulan ba'zı te'vîlleri, bu günkü tâbirimizce tefsirleri yekdîğere karıştırıb Kur'ân'dan olmayan bir şey'i bilâhare Kur'ân'dan zan ve tevehhüm etmeğe meydan kalmasın mülâhazasına mebnî idi. Âyât-ı Kerîme ve Sûver-i Şerîfe tevâtüren ümmetin ma'lûmu olduktan sonra bu bâbta yanılmaya artık ihtimâl kalmadığından illet-i nehy ile berâber nehiy de mürtefi' olmuştur. Hem ne hâcet? Abdu'llāh bin Amr bin el-Âs *radiya'llāhu anhümâ* Hazretleri *Resûlu'llāh sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'den her ne işitirse yazmayı i'tiyâd etmiştir. Ve bundan nehy olunmuyordu. Kendisinin *Sünenü Ebî-Dâvud* ile *Hâkim*'de şöyle bir rivâyeti vardır: *Resûlu'llāh sallā'llāhu aleyhi ve sellemden her ne işitirsem yazardım. Kureyş beni bundan men'etmek istediler. Dediler ki: Sen her şeyi yazıyorsun. Resûlu'llāh sallaʼllāhu aleyhi ve sellem ise beşerdir. Rızâ hâlinde de gazap hâlinde de söz söyler. Bu tenbîh üzerine yazmaktan bir müddet vaz geçtim. Nihâyet işi Resûlu'llāh sallaʼllāhu aleyhi ve sellem'e arzettim. Mübârek parmağını ağzına götürerek: 'Yaz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allāh'a kasem ederim ki buradan* (ya'nî ağzımdan) *hak sözden başkası çıkmaz.*, buyurdu.

Ebû-Hüreyre *radiyaʼllāhu anh*'in *Sahîh-i Buhârî* ile *Sünen-i Tirmizî* 'de mezkûr bir sözü vardır. Diyor ki: *Resûlu'llāh sallaʼllāhu aleyhi ve sellemin Hadîsi hiçbir kimsede bende olduğu kadar yoktur. Yalnız Abdu'llāh bin Amr müstesnâ: o yazardı, ben yazamam.* [1]

Tirmizî'nin yine Ebû-Hüreyre *radiyaʼllāhu anh*'den naklettiği diğer bir rivâyete göre Ensâr'dan biri Resûlu'llāhi *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem*'in nezdine şikâyete geldi. Dedi ki: "*Ya Resûlâ'llāh, ben senden bir söz işitirim, hoşuma gider. Lâkin belleyemem.*" Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* mübârek eliyle yazı yazmak işareti vererek: "*Sağ elinden istiâne et*" buyurdu.

Yine Ebû-Hüreyre'nin *Sünen-i Tirmizî*'de olan rivâyet-i sahîhasına göre Risâletmeâb Efendimiz Hazretleri bir gün bir hutbe

---

[1] Bu Hadîs Ebû-Hüreyre *radiyaʼllāhu anh*'ın kelāmı olduğu için *Tecrîd*'e dercedilmemiştir.

îrâd buyurmuşlar. Bu hutbede bir kıssa (Mekke'de vaki olmuş bir katil maddesinden dolayı hükm-i şer'îyi tazammun eden bazı sözler) var idi. Yemenli Ebû-Şâh isminde biri: *"Ya Resûlâ'llāh, bu hutbeyi benim için yazınız."* niyâzında bulunmuş. Bunun üzerine: « اكتبوا لأبي شاه » *=Ebû Şâh için yazınız."* buyurulmuş. Bu Hadîs; *Sahîh-i Buhârî*'de de vardır. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in son hastalıklarında bir şey yazdırmak arzusuna düşüb bilâhare sarf-ı nazar buyurdukları da *Buhârî*'de mezkûrdur. (Bu kitâbın 94 üncü Hadîs'i) Râfi' bin Hadîc *radiya'l-lâhu anh*'in de: *"Yâ Resûlâ'llāh biz senden bir çok şeyler işitiyoruz. Bunları yazalım mı?, diye sordum.* اكتبوا ذلك ولا حرج *Yâni bunları yazınız, beis yoktur., buyurdular"* dediğini Râmehürmüzî, isnâdiyle rivâyet ettiği gibi mevkūf olarak Enes *radiya'llâhu anh*'den: " قيدوا العلم بالكتاب = *İlmi yazı ile takyîd ediniz."* Hadîsini Hâkim, Alî *radiya'lâhu anh*'den de merfû' olarak: " اذا كتبتم الحديث فاكتبوه بسنده *=Bir Hadîsi yazdığınızda senediyle berâber yazınız."* Hadîsini Deylemî nakledivorlar.

Câbir bin Abdi'llâh Ensârî *radiya'llāhu anhümâ*'nın Menâsik-i Hacc'a dâir merviyyâtını câmi' olan Sahîfe'si Tâbiîn devrinde bile meşhûr idi. (*Tezkiretü'l-Huffâz, Zehebî*, C. 1, S. 37) ki hepsini de Müslim, *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir. Bu Sahâbî-i Celîl rivâyeti çok olan ulemây-ı Ashâb'dandır. Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'den duyduklarını Abdu'llāh bin Amr *radiya'l-llāhu anhümâ* gibi yazar olduğunu bu nakilden istidlâl etmek kolaydır.

Vehb bin Münebbih'in (110 ?) birâderi Hemmâm bin Münebbih'in (132) de bir nüshası vardı ki Ebû-Hüreyre'den rivâyet ettiği Ahâdîs'i ihtivâ ediyordu. Bunların da ekserîsi *Kütüb-i Sıhâh*'a geçmiştir. (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî, C. 1, S. 89). Bahr bin Merrâr der ki: Halid bin Ma'dân-i Kilâî (103 ?) kadar ilme mülâzemet eden kimse görmedim. Bütün ilmi de -kabı düğmelerle, kulplarla bağlı- bir *Mushaf* derûnunda idi. (Keza, C. 1, S. 81)

Ebû-Kılâbe (104) maraz-ı mevtinde bütün kitâblarının Eyyûb-i Sahtiyânî (66-131) ye verilmesini vasiyyet etmiş. Kitâblar

bir devenin yarı yükü olarak müşârün-ileyhe teslîm edilmiş, (keza, C. 1, s. 82.).

Muhammed bin Şihâb-ı Zührî de elinde elvâh ulemânın ders meclislerini dolaşır, her ne duyarsa yazarmış. (keza, C. 1, s. 99). Bu sûretle Zührî'nin kaydettiği merviyyât, Ma'mer bin Râşid'in kavlince bir kaç hayvan yükü tutmuş.

Bunlardan başka Alî *kerrema'llâhu veçheh* Hazretlerinin nezdinde mahfûz olup Buhârî'nin rivâyetine göre Akl yâni diyet ve Fikâk-i Esîr yâni esîri esâretten kurtarmak ve Müslim, kâfire bedel katl olunmamak gibi ahkâmı mutazammın olan sahîfe ile Amr bin Hazm *radiya'llâhu anh*'in Ferâiz ve Sünen ile diyât ahkâmını muhtevî olan kitâbı ve Ebû-Bekr es-Sıddîk *radiya'llâhu anh*'in Enes bin Mâlik *radiya'llâhu anh*'i Bahreyn'e gönderirken yedine verdiği sadaka ve zekât nısaplarına dâir mektûbu hep ibâha-i kitâbete delâlet eden âsârdandır. Kezâlik *Sahîh-i Müslim*'de menkûl olduğuna göre İbnü-Abbâs *radiya'llâhu anhümâ*'nın ahdinde (Kazâ-i Alî) yâni Alî *radiya'llâhu anh*'in verdikleri hükümler hakkında bir kitâb te'lîf edilmiş olduğu İbnü Ebî-Müleyke (117) den menkûl olduğu gibi meşhûr Muhammed bin İshâk en-Nedîm'in *Kitâbü'l-Fihrist*'inde Hadîse şehrinde gördüğü pek zengin bir kütüphâneden de bahis vardır ki bu kütüphânede Haseneyn *radiya'llâhu anhümâ* Hazretlerinin yazıları olduğu gibi Alî *kerrema'llâhu vecheh* ile Küttâb-ı Nebiyy *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın hutûtiyle yazılmış emânât ve Uhûd-i Nebevîyye varmış.

Hulâsa -Nehiy Hadîsi hakkında *Buhârî* ile *Müslim* şârihlerinin yekdîğerini te'yid eden beyanlarından da münfehim olduğu üzere- bu husûsta bidâyet-i emirde baş gösteren ihtilâf nihâyetü'l-emr cevâz-ı kitâbete İcmâ-ı Müslimîn hâsıl olmasiyle mübeddel vifâk olmuştur. Yerine ve râvînin hâline göre nehiy Hadîsi ile de, izin Hadîsi ile de amel olunur.

Nehiy Hadîsi, hıfzına güvenilir ve yazı yazarken sû-i hattı veya dikkatsizliği yüzünden iltibâsa, tahrîfe, tashîfe meydan verir kimselere; İbâhe Hadîsleri de hâfızası gevşek ve yazısı okunaklı ve dürüst

olanlara göredir. Bir de Nehy-i Nebevî'yi Kur'ân ile birlikte Hadîs'i sahîfe-i vâhideye yazmamak mânasına hamledenler vardır. Nitekim eskiden Mesâhif-i Şerîfe'ye Nazm-ı Kerîm'den başka bir harf yazmazlar, sûre isimlerini; hizib ve cüz' işâretlerini; vakf, vasl alâmetlerini bile koymaktan son derece tevakkī ederlerlerdi ki bu ihtiyâtlar hep Kur'ân olmayan bir söz Kur'ân zannolunmasın içindi. Maahâzâ şunu da unutmayalım ki yazıyı tecvîz edenler de hıfza i'tinânın lüzûmuna kāillerdir. Bundan dolayı Sahâbe ve Tâbiîn'den bir çokları kendileri nasıl şifâhen telâkkī etmişlerse kendilerinden de öylece şifâhen ahzolunmasını isterlerdi. Yazanlar da yazılarını muhtıra gibi kullanarak asıl i'timâdları hıfızlarına idi.

Lâkin zaman geçiyor, Asr-ı Risâlet de gittikce uzaklaşıyordu. Kur'ân ile Hadîs'in yekdiğere iltibâsı korkusu zâil olmuş olmakla berâber dâire-i fütûhât-ı İslâmiyye tevessu', bilâd ve emsâr teaddüd ediyordu. Sahâbe aktār-ı muhtelifeye dağılıyor, muhârebâtda ihrâz-ı şehâdet veya sâir sebeblerle adedleri günden güne azalıyordu. Sudûr-ı Sahâbe'de mahfûz olan nükūlü ziyâ'dan kurtarmak arzusu bundan dolayı gittikçe kesb-i kuvvet etmekle berâber ilm-i Hadîs'in mevâddı, ezberlenecek Ahâdîs-i Şerîfe'nin mikdârı da çoğalıp zabtı bittabî daha ziyâde müşkilât arzediyordu. Çünkü Sahâbe'nin her birinde olan ahbâr ve âsârı ayrı ayrı hıfz ve Sünnet'in mümkün ise temâmını cem' etmek için Tâbiîn Hazarâtı diyâr diyâr gezib Sahâbe'nin müteferrikan ma'lûmu olan Sünen'i toplamayı vazife-i dîniyye bildiler. Bir taraftan fiten ve muharebât-ı dâhiliyye; diğer taraftan Şîa ile Nevâsıb, Havâric ile Revâfız ve Kaderiyye gibi fırkaların zuhûrunu müteâkıb bir çok cür'etkârân da kendi siyâset veya akīdelerini te'yîd eder rivâyât çıkarmaktan hâlî kalmıyorlardı. Bu esbâbın her biri Sünnet-i Nebeviyye'yi mâadâsı olan dedikodulardan, mahfûz olan rivâyâtı nisyândan kurtarmak ihtiyâcını şiddetle hissettirmeğe başladı. Gerek Sahâbe ve Tâbiîn, gerek onların etbâı olan ulema-ı ümmetce en büyük şeref ve meziyyet -Kitâb-ı Münzel'in hıfzından sonra- Sünnet-i Seniyye'nin hıfz ve

neşri sayıldığından herkesin kıymeti ve enzâr-ı nâsdaki vak' u şân-ı mesmû' ve mahfûzu olan Ahâdîs-i Nebevîyye'nin mikdâriyle ölçülürdü.

Bundan dolayı Sünnet'i zabt ve kayda i'tinâ ve rağbet o kadar çoğaldı, bu noktaya erbâb-ı ilm'in himmet-i ulyâsı o sûretle temerküz etti ki o târihlerdeki seyâhat müşkilâtını iktihâm ederek bâzan tek bir Hadîs'i sika olan bir zâttan ahzeylemek, yâhud ma'lûm olan bir Hadîs'i takviye-i rivâyet mülâhazasiyle diğer bir âlimin ağzından dinlemek için bilâd-ı İslâmiyyenin şarkından garbına, garbından şarkına kadar sefer külfetini ihtiyâr etmek işden bile sayılmıyordu. Mekhûl (113): *"Taleb-i ilm için memleket memleket dolaştım."* derdi (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî, C. 1, s. 95). Saîd el-Müseyyeb'in: *"Tek bir Hadîs'i aramak için günlerce mesâfe kat'ederdim."* dediğini *İmâm Mâlik* naklediyor (Keza, C 1, S 48). *Sahîh-i Buhârî*'de rivâyet edildiği üzere Câbir bin Abdi'llâh Ensârî *radiya'llâhu anhümâ* tek bir Hadîs için Abdu'llāh bin Üneys *radiya'llāhu anh*'in nezdine, bir aylık uzak olan Şam'a kadar şedd-i rahl etmiştir. Bu Hadîs Yevm-i Kıyamet'de Kısas yâni ehl-i îmandan hiçbir kimsenin. üzerinde mazlûm hakkı varken Cennet'e giremiyeceği hakkındaki Hadîs'dir ki Buhârî'nin Cehmiyye'yi red hakkındaki eserindedir. Kezâlik Ebû-Eyyûb-i Ensârî *radiya'llāhu anh* -Hâkim'in tahrîcine göre- bir mü'minin ayıbını saklayan kimseye Hak Teâlâ'nın Yevm-i Kıyâmet'de vereceği mükâfâta dâir bir Hadîs'i dinlemek için Ukbe bin Âmir-i Cühenî *radiya'llāhu anh*'in yanına, tâ Mısr'a kadar gitmiştir. O Hadîs'i Şerîf'i Fem-i Güherbâr-ı Risâlet'den yalnız ikisi işitmişlerdi. Ebû-Eyyûb, Ukbe'yi Vâlî-i Mısır Seleme bin Mahled vâsıtasiyle acele aratmış. Buluşup muâneka ettikten sonra hemen soracağını sormuş, Hadîs'i dinledikten sonra: *"Bunu ben de biliyordum, fakat bir az yanlışım vardı. İşittiğimin bilâfına olarak rivâyet etmeyi istemedim."* demiş. Ve hemen devesine binip avdet etmiştir.

Şa'bî (103) ye: *"Bu kadar ilmi nasıl edindin?"* diye sormuşlar. *"Bıkkınlığı bırakmak, diyâr diyâr dolaşmak, güvercin gibi sabretmek, karga gibi*

erken davranmak sâyesinde." cevâbını vermiş (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî, C. 1, s. 71).

Hadîs'i tedvîn etmek ihtiyâcını ilk duyanlardan biri Halîfe-i Emevî Ömer bin el-Abdi'l-Azîz *radiya'llâhu anh*'dir. *Buhârî*'-deki rivâyete nazaran müşârün-ileyh hazretleri Medîne-i Münevvere'deki vâli ve kadısı Ebû-Bekr bin Hazm'e (120) şöyle yazmış: "*Bak, araştır. Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in Hadîsine dâir her ne varsa yaz* (yâhud yazdır.) *zirâ ben ilmin indirâsından ve ulemânın inkırâz bulmasından korkuyorum. Bir de Hadîs-i Resûli'llâhi salla'llâhu aleyhi ve sellemden başkasını kabûl etme. Hem de ulemâ ilmi ifşâ etsinler* (yani açık yerde okutsunlar.). *Ders vermek için* (bir mahall-i mahsûsda) *otursunlar tâ ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun* (böyle yapılsın). *Çünkü ilim, gizli tutulmadıkca mahvolmaz.*" Ebû-Nuaym'in *Târîh-i Isbahân*'ında mervî olduğu üzere Halîfe-i müşârün-ileyh Ahâdîs-i Resûli'llâhi *salla'llâhu aleyhi vesellem'i* cem etmek için bütün ehl-i âfâka da yazmış imiş(*Buhârî Şerhi* Kastalânî, C 1, S 6.).

Ebû-Bekr bin Hazm'in bu emre tebean bizzât tedvîn-i Hadîs ettiğine dâir hiçbir kayda muttali' değilim. Ancak ondan ahz-i ilm eden İmâm Muhammed bin Müslim bin Şihâb-ı Zührî'-nin (124) karn-ı evvel nihâyetine doğru ilk tedvîn-i Hadîs eden zât olduğunu Muhaddisîn söyleyor. İbn-i Şihâb-ı Zührî'nin bunu Ebû-Bekr bin Hazm'in tavsiyesi üzerine yapmış olduğu pek kuvvetle muhtemeldir. Zührî'den sonraki Tabaka-i Sâlise ricâli içinde tedvîn ve tasnîfe koyulanlar pek çoktur. Sahâbe ile kibâr-ı Tâbiîn zamanlarında Ahadîs-i Nebevîyye alelekser yalnız şifâhen rivâyet olunup sudûrda hıfzedilirdi. Ulemâ bilâd ve emsâra yayıldıktan ve bid'-atler çoğaldıktan sonra yalnız hıfza i'timâdın mahzûrlarını def' için sıra tedvîne geldi. Fakat bu ilk musanniflerin müdevvenâtında Ahâdîs-i Nebeviyye Sahâbe akvâli ile, Tâbiîn musanniflerin müdevvenâtında Ahâdîs-i Nebevîyye Sahâbe akvâli ile, Tâbiîn fetvâlariyle memzûc idi.

Hadîs-i ilk cem' ve tedvîn edenler şunlardır: Mekke'de Abdü'l-Melik bin Cüreyc (150); Medîne'de Muhammed bin İshâk-ı

Muttalibî (151), yâhud İmâm Mâlik bin Enes-i Asbahî (179); Basra'da Rebî' bin Sabîh[1] (160), yâhud Saîd bin Ebî-Arûbe (156), yâhud Hammâd bin Seleme (167); Kûfe'de Süfyân-ı Sevrî (77-161); Şam'da Abdür-Rahmân-ı Evzâî (157); Vâsıt'da Hüşeym bin Beşîr es-Selemî (104-183); Yemen'de Ma'mer bin Râşid (153); Reyy'de Cerîr bin Abdi'l-Hamîd (118-188): Horasân'da Abdu'llāh bin el-Mübârek (181). Bunlardan başka Hiş âm bin Hibbân'ın (147), Yahya bin Zekeriyyâ İbn-i Ebî-Zâide'nin (183), Vekî' bin el-Cerrâh'ın (196), Abdü'r-Rahmân bin Mehdî'nin de (198) isimleri zikrolunuyor. İsimlerine şimdi muttali' olamadığım bir çok muâsır zevâtın daha bu emr-i mebrûrda hâiz-i sebkat olduklarında şüphe yoktur.

Bu saydığımız zevâtdan her birinin tedvîn ve tasnîfdeki mesleği başkadır. Bu musannefâtın en meşhûru İmâm Mâlik'in *Muvatta'* ismindeki kitâbıdır ki bütün ehl-i Hadîs'in icmâiyle asrında Kitâbu'-llāh'dan sonra esahh-ı kütüb idi. Ve câmii ulemây-ı ehl-i Hicâz'ın rivâyât-ı kaviyyesine iktisâr ederek derûnuna akvâl-i Sahâbe ile Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn fetvâlarından bir çok şeyler dercetmiştir.

Müsned Sâhibleri

İkiyüz tarihlerinden sonra *Müsned* yazmak yâni Sahâbe'yi hurûf-i hecâ, yâhud başka bir tertîp üzere zikrederek her birinden müellife bâliğ olan rivâyâtı turuk-ı muhtelife ile bir arada toplamak mesleği şüyû' bulmuştur ki bu meyanda Ebû-Dâvud et-Tayâlisî'nin (204), Esed bin Mûsâ el-Ümevî'nin (212), Ubeydu'llāh bin Mûsâ'l-Absî'nin (213), Müsedded ibnü Müserhed el-Basrî'nin (228), Hümeydî'nin (219), Nuaym bin Hammâd el-Huzâî'nin (228), Ebû-Hayseme Züheyr bin Harb en-Nesеî'nin (160-234),

[1] Hadîs cem'ine ilk koyulan bu zât olduğu *Buharî* şârihi İbn-i Hacer-i Askalânî'nin Mukaddimesinden delâleten münfehim oluyorsa da meşhûr olan berveçh-i bâlâ Zührî'nin cümlesine tekaddümüdür.

Ebû-Bekr bin Ebî-Şeybe'nin (235), İmâm İshâk bin Râhûye'-nin (238) [1], Ebû-Bekr'in birâderi Osmân bin Ebî-Şeybe'-nin (239), İmâm Ahmed bin Hanbel eş-Şeybânî'nin (241), Ahmed bin Menî'in (160-244), Hasen bin Süfyân'ın (213-303), Ebû-Bekr el-Bezzâr'ın (292) Müsnedleri zikre şâyândır.

SAHÎHAYN

Hadîs hakkındaki te'lifât işte böylece İmâm-ı Celîl, Muhammed bin İsmâîl-i Buhârî'ye (194-256) kadar müteselsilen devam ede-gelmiştir. Müşârünileyh ise kendisine bâlığ olan kâffe-i rivâyât içinden sahîh yani birinci mertebede şâyân-ı i'timâd olanların bir kısmını diğerlerinden ayırıb müstakıl bir kitâb yapmağı düşündü ki kendisinden evvel cem'edilen kitâblarda Ahâdîs-i Sıhâh'ın yanı-başında Ahâdîs-i Hisân da, Ahadîs-i Zaîfe de vardı. Ve bir Hadîs'in kabul ve red nokta-i nazarından derecesi yalnız Eimme-i Hadîs'in ma'lûmu olub amme-i nâs-ehline sormadıkca- merâtib-i Hadîs'den haberdâr olamazlardı. Müteâkıben Müslim bin el-Haccâc-ı Kuşeyrî (204-261) de üstâdının isrine iktifâen meşhûr-i âlem olan *Sahîh*'ini te'lîf etti. Bu iki Kitâb-ı Celîl'e *Sahîhayn* nâmı verilir.

Onlardan sonra diğer huffâzdan da kendilerince yalnız sahîh olan Hadîsleri iltizâm edenler zuhûr etmiş ise de hiçbiri bu iki kitâbda gösterilen dikkat ve basîreti göstermeğe muvaffak olamamışlardır. Bundan dolayı bu iki kitâba Kitâbu'llâh'dan sonra Esahh-ı Kütüb denilmiştir. Vâkıâ daha evvelleri esahhiyyet, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ında idi. Lâkin *Muvatta*'daki Ahâdîs-i Resûl'ün hiçbiri bu iki kitâbın hâricinde kalmadığı için mütekaddimînin de, müteahhirînin de esahhiyyet bahsinde ihtilâfları yok demektir.

---

[1] Böyle (Veyh) ile nihayetlenen a'lâm, Nuhât Mezhebince -ki hakîkatte de böyle telâffuz olunmuştur- Vâv'in fethi ve Yâ'nın sükûniyledir. Bu takdirde *Râheveyh*'in demek lâzım gelirdi. Lâkin Muhaddisîn (Veyh) lâfzındaki nekâretten hoşlanmadıkları için Hâ'nın zammı ve Vâv'ın sükûniyle okurlar ki buna göre *Râhûye*'nin demek lâzım gelir. Kitâb, Hadîs kitâbı olduğundan muhaddisîn mesleği ihtiyâr olundu.

SÜNEN SÂHİBLERİ

Sünen sâhibleri olan dört zât da Buhârî ile Müslim'in muâsırlarıdır. Bunların birincisi Ebû-Dâvud Süleyman bin el-Eş'as-i Sicistânî (202-275) olup kitâbı *Sünenü Ebî-Dâvud* namiyle beyne'l-ulemâ meşhûr ve ahkâm-ı fıkhiyye için en mûteber merci'lerden biridir.

İkincisi Ebû-Îsâ Muhammed bin Îsâ et-Tirmizî (209-279) dır ki kitâbına *Sünenü-Tirmizî* dedikleri gibi *Câmiu Tirmizî* de derler.

Üçüncüsü İbû-Abdi'r-Rahmân Ahmed bin Şuayb en-Nesei (216-304) dir ki *El-Müctebâ* nâmını verdiği *Sünenü Suğrâ*'sı ile müştehirdir. Onun bir de *Sünenü Kübrâ*'sı varsa da tenkîh i'tibâriyle *Müctebâ*'sına muâdil değildir.

Dördüncüsü de Ebû-Abdi'llâh bin Mâce (209-273) dir ki kitâbına *Sünenü İbni-Mâce* denir. Ve muhteveyât-ı Sahîhaca diğer üçüne muâdil değildir.

SIHÂH-I SİTT

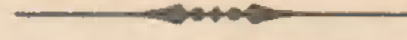
İşte *Sünen* ismindeki bu dört kitâb, *Sahîhayn*'e ilâve olununca *Kütüb-i Sitte* ve *Sıhâh-ı Sitt* namlariyle beynel-Muhaddisîn iştihâr edib Essahh-ı Kütüb i'tibâr edilen altı kitâb elde edilmiş olur. Tarihlerinden de ma'lûm olacağı üzere muâsır gibi olan bu zâtların bütün himmeti Hadîs mecmûalarını tenkîh ve tehzîb ederek eserlerine esahh olan rivâyâtı dercetmek ve Muhaddis olmayanı vesveseden kurtarmak olmuştur.

NAKD-İ RİCÂL

Ahadîs-i Nebevîyye bir taraftan böylece *Sahîfe, Mushaf, Dîvân* ve daha sonra *Müsned, Câmi', Sünen* ve sâire namlariyle kayd ve tedvîn edile dursun, bir taraftan da rivâyâtın sahîhini sakîm'inden ayırd edebilmek

için tâ devr-i Tâbiîn ve hattâ Ashâb'dan beri [1] nakd-i rivâyât ve ricâle de başlanmış ise de *Kütüb-i Sitte*'nin cem' ve te'lîf edildiği asırda nakd-i ricâl ve ilel-i Hadîs üzerine de bir çok kitâblar te'lıf edilmiştir.

Nakd-i ricâl'de Hadîs râvîlerinin her biri cerh veya ta'dîl edilir. Yâni hıfz ve adâleti i'tibâriyle hangilerinin nakline ne dereceye kadar i'timâḍ edilebileceği, isnâdların merâtib-i kuvvet ve za'fı bildirilir. Ta'lîl yâni ilel-i Hadîs'in beyânı ise cerh ve ta'dîlden de mühimdir. Bazı Hadîsler, senedlerine dâhil olan ricâlin kâffesi de sikātdan oldukları için bir çok muhaddisînce şâyân-ı kabûl görüldükleri hâlde herkesin göremiyeceği bir illet-i kādiha ile ma'lûl bulunmuş olabilir ki cem-i Hadîs'den daha büyük bir dikkat ve basîrete muhtâç olan bu mühim işe ancak sayrafî-i Hadîs mertebesini bulmuş ecille-i nukkād ve eâzım-ı huffâz el sürebilmişlerdir.

[1] İbnü-Abbâs, Ubâde bin Sâmit ve Enes bin Mâlik *radiya'llāhu anhüm* gibi zevâtın bâzı Tâbiîn hakkında intikād-âmîz sözler söyledikleri rivâyet olunmaktadır.

5

RİVÂYET-İ HADÎS'DE TESEBBÜT[1] IKLÂL VE İKSÂR MES'ELESİ

Ashâb-ı Kirâm *radiya'llâhu anhüm* hazerâtının Ahadîs-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ı belleyib belletmeğe bir i'tinây-ı mahsûsları vardı. Hele «فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ = *Benim dediklerimi hâzır olanlar gâip olanlara ulaştırsın.*" Emr-i Nebevîsi bu şevk ve hırsı büsbütün artırmıştır. Yukarıda Ebû-Zerr-i Gıfârî *radiya'llâhu anh*'in neşr ve rivâyet-i ilme olan hırsı *Buhârî*'den naklolunduğu gibi (S.37) Sahâbe ve Tâbiîn'in -hattâ tek bir Hadîs'i ahz veya tashîh için- aylarca yol gittikleri (S 47) de zikredilmişti. Ömer *radiya'llâhu anh* de: "*Ensârdan bir komşum ile beni Ümeyye bin Zeyd yurdunda oturuyordum. Bu yurd, Medîne'nin Avâlî denilen semtindedir. Bir şey öğrenmek ümîdiyle Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellemin nezdine nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy ve sâireye dâır ne duyarsam haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı.*" diyor. (78 inci Hadîs).

Maahâzâ bu hırs-ı Teallüm ile berâber ıklâli yâni az rivâyet etmeği iltizâm ederler, iksâr edenleri hiç beğenmezlerdi[2]. Çünkü rivâyeti çok edince yanılmak ihtimâli çoğalır. Hadîs'de yanılmanın da büyük muhâtarası vardır. *Buhârî*'deki rivâyete göre Abdu'llâh bin ez-Zübeyr *radiya'llâhu anhümâ* peder-i mükerremine: "*Filânın, filânın yaptığı gibi senin de Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'den bir şey rivâyet ettiğini işittiğim yok. Acabâ neden?*" diye sormuş o da cevâben: "*Bil-*

---

[1] Tesebbüt, rivâyet sâbit oluncaya kadar teennî ile davranıb kalbe itmi'nân gelmedikce nakline tesaddî etmemek demektir.

[2] Burada ıklâl ve iksâr ma'nây-ı lûğavîce isti'mâl edilmiştir. İleride görüleceği üzere ıklâlin bir de ma'nây-ı ıstılâhîsi vardır ki bir râvînin yalnız bir Hadîs rivâyet etmiş bulunmasıdır ki böyle olana mukıll denir. O Hadîs'i de kendisinden yalnız bir tek râvî ahzetmiş ise mukıll mechûlü'l-ayn sayılır. Cehâletten kurtulmak için kendisinden lâakal iki kimse o Hadîs'i rivâyet etmesi şarttır.

miş ol ki ben maiyyet-i Risâlet-Penâhîlerinden hiç ayrılmadım. Hep berâber bulundum. Lâkin «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» *buyurduğunu kendisinden işittim de ondan ötürü ihtiyâr-ı sükût ediyorum."* demiş. Hattâ müşârünileyh bu Hadîs hakkında: *"Görüyorum ki öteki-beriki bu Hadîs'e bir de* (مُتَعَمِّدًا) *sözünü karıştırıyorlar. Halbuki Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellemin* (مُتَعَمِّدًا) *buyurduklarını va'llāhi işitmedim."* derdi. Kendisine isnâd olunan rivâyât ancak yirmiyi bulur. Bundan dolayı Ebû-Bekr es-Sıddīk, Zübeyr bin el-Avvâm, Ebû-Übeyde bin el-Cerrâh, Abbâs bin Abdi'l-Muttalib *radiya'llāhu anhüm* gibi bir çok Ecille-i Ashâb'ın rivâyetleri pek azdır. Hele Aşere-i Mübeşşere'den biri olup mesmûâtı şüphesiz çok olan Saîd bin Zeyd *radiya'llāhu anh*'in hemen hemen rivâyeti yok gibidir. Nitekim *Müsned'-i* Ahmed'de müşârünileyhden mervî Hadîsler -mükerrerâtı hazf edildikten sonra- on ikiyi geçmez. Hadd-i zâtında müksirînden yâni rivâyetleri çok mikdâra bâliğ olan Enes bin Mâlik *radiya'llāhu anh* de: *"Size çok şey rivâyet etmekten beni men' eyleyen* «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا» *Hadîs'i dir."* diyor.

Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhı ve sellem*'den rivâyet edilen haberleri kabûlde Ebû-Bekr es-Sıddīk *radiya'llāhu anh* Hazretleri çok ihtiyât buyururdu. Bir kere nâsı toplayıb bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde: *"Siz Resulu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellemden birtakım Hadîsler rivâyet ediyorsunuz. Rivâyetlerinizde ihtilâf ettiğiniz de oluyor. Sizden sonra gelecek olanlar daha ziyâde ihtilâfa düşecekler. O. halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bir şey rivâyet etmeyiniz. Şâyet size muhtelefün-fîh bir şey soran olursa aramızda Kitâbu'llāh var deyiniz. Kitâbu'llāh'ın halâlini halâl, harâmını harâm biliniz."* buyurdu. Lâkin murâd-ı âlîleri bâb-ı rivâyeti büsbütün seddetmek olmayıb nakledilen haberleri alelacele kabûl etmemek ve bu babda tesebbüt ve taharrîyi iltizâm ettirmek idi. Zîrâ kendilerinin de -bir çoklarına nisbetle az olmakla berâber- rivâyâtı olduğu gibi rivâyet edilmiş haberleri kabûl ettikleri vâkı'dir. Bir kere bir hâtun torununun hıssasından mîrâs almak için kendisine mürâcaat etti-

ğinde: *"Kitâbu'llâh'da sana bir şey verileceğine dâir bir âyet görmüyorum. Resûlu'llâh salla'lâhu aleyhi ve sellemin de buna dâir bir şey buyurduklarından haberdar değilim"* dedikten sonra mes'eleyi hâzirûna sordular. Mugîre bin Şu'be *radiya'llâhu anh* ayağa kalkıb: *"Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem ceddeye südüs verirdi"* dedi. *"Senden başka bunu bilen kimse var mı?"* diye sordular. Muhammed bin Mesleme *radiya'llâhu anh* ayağa kalkıb kendisinin de böyle bildiğine şahadet etmesi üzerine o hâtuna südüs hissasını verdiler. Bu kıssa gösteriyor ki Hazret-i Sıddîk'ın o hutbeden murâd-ı âlîleri işidilen bir rivâyeti tevsîk etmeyi tavsiyeden ibâret olup yoksa maâza'llâh havâricin dediği ma'nâca « حَسْبُنَا كِتَابُ اللّٰهِ = *Kitâbu'llâh bize yeter"* demek değildir. Ma'lûmdur ki havâric yalnız Kitâbu'llâh ile amel edib Sünnet-i Seniyye'yi tanımamak istiyorlardı.

Ömer *radiya'llâhu anh* de bir Sahâbî Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e nisbet ederek belki yanlış bir rivâyette bulunur, kezâ nâs Hadîs ile meşgûl olmak için Kur'ân'ı hıfzetmekte tekâsül ederler korkusuyla az rivâyeti tavsiye eder ve çok çok rivâyet-i Hadîs edenlerle bir hükm-i şer'î hakkındaki rivâyeti alelacele kabûl edib diğer bir şâhidin rivâyetiyle tevsîk etmeyenlere ziyâde kızarlardı. Bu îtinâ olmasa rivâyâtın çoğaldığını vesîle ittihâz ederek bir münâfığın, bir fâcirin, ni'met-i sohbete mazhar olmamış bir A'râbî'nin işi karıştırmasından ve tarîk-ı tedlîse sapıb gayr-i sahîh bir sözü sahîh diye tervîc edebilmesinden korkulur. Bir def'a Ebû- Mûsâ el-Eş'arî *radiyallâhu anh* Bâb-ı İmâret-penâh'a gelerek şer'an tâ'lîm edilen tarzda olmak üzere istîzân makāmında kapının dışından üç kere selâm verdi. Cevâb çıkmayınca döndü. Emîrü'l-Mü'minîn Hazretleri ardından adam koşturub çağırttı. Ve izninin gecikmesinden dolayı canı şıkıldığına zâhib olarak: *"Neye döndün?"* diye tekdîr etti. Ebû-Musâ: *"Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in, 'biriniz üç kere selâm verdikten sonra cevab almazsa dönsün, buyurduğunu işittim"* dedi. Hazret-i Ömer: *"Ya bu dediğini bir beyyine ile isbât edersin, yahud sana yapacağımı ben bilirim."* tehdîdinde bulundular. Ebû-Mûsâ renkten renge girerek -içlerinde Ebû-Salîd-i Hudrî

radiya'llāhu anh de bulunan- bir cemâat-ı Sahâbe'nin yanına bu hey'etiyle gitti. Bu hâlini gören Sahâbe: *"Yâhu, sana ne oldu?"* diye istifsârda bulununca keyfiyyeti nakledib *"İçinizde bunu işitmiş kimse yok mu?"* diye sordu. Hepsi de: *"İşitdik."* dediler. Ve içlerinden birini kendisine terfîk ederek Halîfe'nin yanına gönderdiler. Halîfe şehâdeti duyunca: *"Ben seni yalan söyleyor diye müttehem tutmamıştım. Lâkin rast gelen kimseler Resûlu'llāh. salla'llāhu aleyhi ve selleme isnâd ederek söz uydururlar diye korktum."* diyerek yakasını bırakmıştır. Müşârünileyh Fâtıma bintü Kays el-Fihriyye *radiya'llāhu anhâ*'nın Mebtûte hakkındaki rivâyetine -Beyyine ikāme etmediği için- i'tîbar buyurmamıştır. Müşârün-ileyhâ üç kere Mebtûte yâni mutallâka olanın nafaka ve süknâya hakkı olmadığını rivâyet etmişti. Hazret-i Ömer: *"İhtimâl ki işittiğini unutmuş bir kadının sözü ile Rabbımızın Kitâb'ından ve Peygamberimizin Sünnet'inden ma'lûmumuz olan hükmü terkedemeyiz."* diyerek rivâyetini reddetti. Hazret-i Ömer'in buna benzer daha bir kaç kıssası Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz*'ında mezkûrdur.

Sahâbe nazarında rivâyet-i Hadîs'in ehemmiyetini şundan anlamalı ki Ebû-Amr Şeybânî: *"İbnü-Mes'ûd radiya'llāhu anh'in yanında bir sene oturdum. Hiç* « قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ » *demezdi. Dediği vakitte de vücûdünü bir titreme alırdı."* diyor. Böyle iken müşârün-ileyhin sekizyüz kırksekiz Hadîs'i vardır. Zeyd bin Erkam *radiya'llāhu anh*'den Hadîs-i Resûl *aleyhi's-selâm*'dan bir şey rivâyet etmesi niyâz edildikte: *"Artık yaşlandık. Bize unutkanlık ârız oldu. Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve selleme isnâd ederek söz nakletmek de pek ağırdır-"* deyip tālib'i savardı. Sâib bin Yezîd: *"Sa'd bin Mâlik radiya'llāhu anh ile -ki Ebû-Saîd-i Hudrîdir- birlikte Medîne'den Mekke'ye gittim. Bir tek Hadîs rivâyet ettiğini işitmedim."* dediği gibi Şa'bî'nin: *"İbnü-Ömer radiya'llāhu anhümâ ile bir sene berâber oturdum. Hiçbir Hadîs naklettiğini işitmedim."* dediği de mervîdir. Muhammed bin Sîrîn de Enes bin Mâlik *radiya'llāhu anh*'in bir Hadîs'i rivâyet edip bitirdikten sonra "«أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» =*Yâhud da Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in*

buyurduğu gibi" diyerek şâyed lâfzı rivâyet etmesinde bir sehiv ve hatā vakı' olmuş ise uhdesinden çıkmak istediğini nakleder.

İbnü-Ömer *radiya'llâhu anhümâ* bir gün esnây-ı Tavâf'da Ebû-Şa'sâ, Câbir bin Zeyd'e (93, yâhud 103) rast gelmiş Ona: "*Sen Basra'nın fukahâsındansın. Elbette senden fetvâ isterler. Delîlin Kur'ân'ı Nâtık, yâhud Sünnet-i Mâziye yâni kat'iyye olmadıkca sakın fetvâ vermiyesin. Böyle hareket etmezsen hem sen helâk olursun, hem başkalarını ihlâk edersin.*" demiş (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî C.1, S. 62). Demek ki o devrin ricâli mümkün olduğu kadar Sünnetin ulemâca ma'lûm ve kat-î olanını ararlarmış.

Sünenü Ebî-Dâvud'un mukaddimesinde şu kayda rast geliyoruz: İbrâhîm bin Yezîd-i Nehaî (?. 5-96): "*Bizden evvelkiler Hadîs'in garîbini, şahs-ı vâhidin rivâyeti ile ma'lûm olanını sevmezlerdi.*" dermiş. Ebû-Yezîd Recâ' bin Ebî-Habîb (128) de: "*Bir Hadîs'i işittiğin vakit onu ötekinden, berikinden yitik deveni arar gibi ara. Eğer ma'rûf ise fe-bihâ. Değil ise bırak.*" demiş. İmamü'l-Muhaddisîn Ebû-Amr Âmir eş-Şa'bî (18-?103) dermiş ki: *Bizden evvel gelen sâlihîn çok Hadîs rivâyet etmekten hoşlanmazlardı. Eğer evvelden şimdiki aklım olaydı Ehl-i Hadîs'in icmâ' ettikleri Hadîslerden başkalarını rivâyet etmezdim* (kezâ, C 1, S 72).

Maahâzâ Sahâbe'nin bu kadar ihtiyât göstermesi, Hulefây-ı Râşidî'nin kesret-i rivâyeti hoş görmemeleri, Ömer *radiya'llâhu anh*'in Ebû-Hüreyre ile İbnü-Mes'ûd *radiya'llâhu anhümâ*'yı kesret-i rivâyetlerinden dolayı tevbîh edişi ile berâber yine selef-i sâlihînden halef-i müttebiîne bir çok rivâyât intikāl etmiştir. Bu babda en ziyâde şiddet ve ihtiyât gösterenler hatırlarında sağlam olarak kalmış şeyleri sırası geldikce rivâyet etmekten kendilerini men' edememişlerdir. Çünkü Kitâb ve Sünnet'i neşr için vâkı' olan bunca teşvîkât-ı Risâlet-Penâhî'ye zamîmeten Haccetü'l-Vedâ'da bütün hâzırûna: « لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ » buyurulmuştu. Herkes de tāat-i Resûl'i Allāh'a tāat biliyordu. Hattâ Hazret-i Ömer *radiya'llâhu anh*'in kendisinden bile mervî olan Hadîsler *-Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den sonra onüç seneden ziyâde muammer olamadığı halde- beş yüze bâliğdir.

Ondan ziyâde rivâyeti olan ancak on, onbeş Sahâbî vardır. Daha ziyâde muammer olanların rivâyetleri de ziyâde olmuştur (25, 26 ile 27 inci sahifelere mürâcaat.)

Rivâyet husûsundaki ihtiyâtlarından biraz evvel bahsedilen Enes ile Abdu'llâh İbnü Mes'ûd *radiya'llâhu anhümâ* bile Müksirîn'den sayılırlar. Sebebi muammer olmalarıdır. Ebû-Hüreyre *radiya'llâhu anh* (59) ise en çok rivâyet eden Sahâbî'dir. Ona isnâd olunan Ahâdîs'in mecmûu evvelce söylendiği üzere (S 25) beşbin üçyüz yetmiş dörttür. Müşârünileyh Hayber Gazâsı'nda *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e mülâkī olub Zât-ı Akdes-i Risâlet-Penâhîlerine müddet-i mülâzemeti üç seneyi mütecâviz olmadığı halde bu kadar Hadîs rivâyet edişini kendisine çok gören Sahâbe'ye: *"Kitâbu'llâh'da iki Âyet olmasaydı hiç bir Hadîs rivâyet etmezdim."* dedikten sonra «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا . . . وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»[1] Âyetlerini okuyub: *"Muhacirîn kardeşlerimiz çarşılarda alış-verişle, Ensâr kardeşlerimiz de malları ve toprakları için çalışmakla meşgûl olurken Ebû-Hüreyre boğazı tokluğuna Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve selleme mülâzemet eder ve onların hâzır bulunamadıkları meclislerde hâzır bulunur, onların belleyemedikleri sözleri bellerdi."* demiş ve kendisine muârız olup Sünnet-i Resûli'llâh'ı muhâfaza etmeyi de kendi canlarından azîz bilen muhâtablarını iskât eylemiştir. (98 inci Hadîs.)

Bir Şübheyi Hall

Bu münâsebetle a'dây-ı dînimiz tarafından neşredilib son zamanlarda diyârımızda da maalesef revâç bulan şüphelerden birini zikredelim: Deniliyor ki Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e mülâzemeti çok imtidâd etmiş Sahâbe-i Kirâm, meselâ Aşere-i Mübeşşere; bâhusûs seferde, hazarda Huzûr-ı Âlî-i Risâlet-Penâhî'den eksik olmamış olan Hulefây-ı Râşidîn gibi Ecille-i Ekâbir-i Ashâb rivâyet husûsunda *Mukıllîn* yâni rivâyeti az olanlar zümresinden oldukları hâlde müddet-i mülâzemeti daha az ve Ahvâl-i Risâlet-Penâhî'ye vukûf i'tibâriyle onların mertebesinden uzak olan diğer bâzı Sahâbe *Müksirîn* yâni ri-

[1] *Bakare Sûresi, Âyet:* 159, 160.

rivâyeti çok olanlar zümresinden bulunuyorlar. Demek ki bir çok Hadîsler Ekâbir-i Ashâb'ın ma'lûmu değilmiş. Bunlar sonradan uydurulmuş.

Halbuki azıcık teemmül edilse bu şüphenin Hadîs ile meşgûl olmamış veyâ biraz olmuş ise rivâyetin ne demek olduğunu hiç kavrayamamış kimselerin sû-i niyyet erbâbı tarafından ilkā edilen pek nâ-be-mahal bir istişkâle kapılmasından ibâret olduğuna derhal kanâat gelir.

Bir kerre Zât-ı Akdes-i Nebevî'nin doğrudan doğruya feyz-i terbiyesine mazhar olan Sahâbe-i Kirâm'ın, Peygamber ne demek olduğunu pek güzel bilen ve Vahy'in tarâvet-i teblîğını henüz gönüllerinde hisseden Tabaka-i ûlâ ricâlinin dünyâda, ukbâda veliyy-i ni'-metleri bildikleri, mu'cizâtını bizzât müşâhede ettikleri, Kur'ân-ı Kerîm gibi bir mu'cize-i ebed-zindesini tilâvet edib durdukları Nebiyy-i Mükerremleri ağzından yalan uydurub neşretmeleri akla gelmez. Husûsā kizbin, hele kizb ale'r-Resûl'in vehâmet-i âkıbeti hakkındaki Âyât-ı Kerîme ile -yine Kur'ân gibi- tevâtüren ümmete bizzât teblîğ ettikleri «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ . . . .» Hadîs-i Şerîf'inin nâtık olduğu ıkāb-ı azîme beyhûde göğüs germeğe cesaret edemiyecekleri şüphesiz idi.

Sâniyen Zübeyr bin el-Avvâm, Saîd bin Zeyd, Zeyd bin Erkam ve emsâlleri Ecille-i Sahâbe *radiya'llâhu anhüm*'ün az rivâyet etmeleri -yukarıdanberi arzettiğimiz gibi- yanılmaktan fart-ı tehâşîleri olmuştur. Çok şeyler bilib ve bildikleriyle âmil olub söylediklerini, yaptıklarını Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e isnâd etmek istemeyen son derecede ihtiyâtlı takımdan oldukları için Mukıllîn'den olmaları gâyet tabîîdir. Sehiv ve hatā korkusu olmaksızın iltizâm-ı sükût edilmiş olduğu da kesîrü'l-vukū'dur. Sâhib-i sırr-ı Resûl Huzeyfe bin el-Yemân *radiya'llâhu anhümâ*'nın 36 senesine kadar muammer olduğu hâlde ancak yüz kadar Hadîs rivâyet etmiş olması bundandır. Ebû-Hüreyre *radiya'llâhu anh* de: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellemden iki kab dolusu ilim belledim. Bunlardan birini size nisâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir.*" diyor (100 üncü Hadîs).

Sâlisen kudemâ-yı Sahâbe'den bir çok zevât Hicret'in daha ilk seneleriṅde Ahd-i Celîl-i Nebevî'de yâhut pek az sonra Dâr-ı Rıdvân'a intikāl etmişlerdir. Bunlar arzu etseler bile Müksirîn'den olamazlardı. Ebû-Bekr es-Sıddîk *radiya'llāhu anh*'in (13) yüz kırk ikiden ziyâde Hadîs'i mervî olmadığının bir sebebi de budur.

Râbian Sahâbe'den bir takımının siyâset-i memleketle, temşiyet-i umûr-ı ibâd ile, cihâd ve i'lây-ı Kelimeti'llâh ile iştigâlleri rivâyete mâni' olmuştur. Meselâ Aşere-i Mübeşşere'den Ebû-Ubeyde bin el-Cerrâh *radiyallāhu anh* (18) yalnız on dört, Hâlid bin el-Velîd *radiya'llāhu anh* (21) yalnız on sekiz Hadîs rivâyet edebilmişlerdir. Hulefây-ı Râşidîn Hazarâtı da bu zümredendir. Hiç birinin rivâyet ettikleri Hadîslerin mikdarı sohbet-i Seniyye-i Risâlet-Penâhî'ye tûl-i mülâzemetleri ile mütenâsib olmadığı gibi Ahd-i Celîl-i Nübüvvet'den sonra temâdî eden müddet-i ömürleri ile de mütenâsib değildir. Ebû-Bekr *radiya'llāhu anh*'den 142, Ömer *radiya'llāhu anh*'den 500, Osmân *radiya'llāhu anh*'den 146, Alî *radiya'llāhu anh*'den 586 Hadîs mervîdir.

Râşidîn Hazerâtının bir husûsiyetleri daha var: Cenâb-ı Kerîm-i Risâlet-Meâb'a mülâzemetleri o kadar çok, tefâsîl-i akvâl ve Ahvâl-i Nebeviyye'den edindikleri ma'lûmât-ı külliyye-i şer'iyye o kadar sağlam idi ki emir ve nehiylerini, fiillerini, hükümlerini alelekser rivâyet ile tevsîka muhtâç olmaksızın da ümmetce musaddak ve mutā' oluyorlardı. Vâkıâ bunlar Enbiyâ gibi ma'sûm değillerdi. Bâzan hatā ettikleri de vâkı' idi. Fakat kendilerinden şâyed bir hatā sādır olmuş ise emr-i dînde hâtıra, gönüle bakmak büyük günâh olduğu, her kim olursa olsun hakkı bî-mehâbâ ihtâr edebildiği için Sahâbe'nin, hususā kudemây-ı Muhâcirîn ve Ensâr'ın sükûtiyle mukābele gören, hele tasvîb-i sarîhlerine ıktirân eden her fiilleri Sünnet'e muvâfık i'tibâr edilmiştir.

= عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِى وَسُنَّتِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِى« *Benim Sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefây-ı Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız.*" ve «اَقْتَدُوا بِاللَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِى اَبِى بَكْرٍ وَعُمَرَ» = *Benden sonra geleceklere, Ebû-Bekr ile Ömer'e iktidâ ediniz.*" Hadîs-i Şerifleriyle onları müeyyid olarak hâfıza-i ümmetde kalan beyânât ve karâ-

inde kavillerini tasdîk ve fiillerini takrîr için ümmeti mutâlebe-i delîlden muğnî kılıyordu, bundan dolayı i'tirâza uğramıyan, icmâ-ı Sahâbe'ye iktirân eden fiil ve kavilleri Sünnet-i Metbûa tanınmış ve bu hâl müşârünileyhim hazarâtının çokluk rivâyet etmelerine mahal bırakmayan sebeplerden biri olmuştur.

Hâmisen gerek Sahâbe'nin, gerek Tâbiîn ile Etbâ-ı Tâbiîn'in bir çoğu sadırlarında mahfûz olan ilmi yalnız vakt-i hâcetde ızhâr edib başka zamanlarda sâkit kalmayı tercîh ederlerdi. Nitekim İbrâhîm bin Yezid-i Nehaî (?47-?96) -ki Ecille-i Tâbiîn'dendir- kendisinden suâl vâkı' olmadıkca ilme yâni Hadîs ve Fetvâ'ya, Tefsîr'e dâir ağız açmazmış (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî, C 1, S 6.). İmâm Mâlik ile akrânından bir çok zevât da bir mesele-i şer'iyye istiftâ edildiği vakit cevâba tasaddî etmezden evvel istiftâ edilen hâdisenin hakîkaten vâkı' olub olmadığını ekîden sorup gönülleri inandıktan sonra hükm-i şer'iyi beyân ederlermiş. Yine İbrâhîm-i Nehaî: "*Vaktiyle bir araya geldikleri vakitte -ki Sahâbe ile kibâr-ı Tâbiî'ni kasdediyor- ma'lûmları olan en güzel ve boş şeyleri kendiliklerinden ortaya dökmekten pek de hoşlanmazlardı.*" diyor (Kezâ, C 1 S 61). İşte bu mesleği ihtiyâr edenlerin, yâhud bu meslekde telâmizı olanların rivâyetleri elbette az olur. Öte taraftan hârikulâde metin olan hıfzı ile berâber üç sene kadar zamânını *aleyhi's-salâtü ve 's-selâm* Efendimiz Hazretlerine şiddet-i mülâzemete ve bu müddet zarfında bütün kuvâsını Akvâl ve Ahvâl-i Risâlet-Penâhî'yi hıfz ve kayda hasreden Ebû-Hüreyre *radiya'llāhu anh*, herkese ma'lûm olması mümkün olmayan şeyleri bilmeğe sâirlerinden ehakk olan Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhâ*, «اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ الْكِتَابَ» =*Allāh'ım, onu dînde fakîh et ve Kitâbını ona öğret*" duâ-yı Celîl-i Nebevî'si'nin tahakkuk-ı icâbetine nâil olduğu ma'lûm olan Abdu'llāh bin Abbâs *radiya'llāhu anhümâ* ile emsâl-i güzînleri bu meziyyât ve kemâlleriyle berâber ta'lîm-i nâsa da pek harîs olduklarından diyâr-ı İslâmiyyenin her tarafından kendilerine tullâb-ı ilm müncezib bulunuyor ve rivâyetleri bittabi' çok oluyordu. Bu gibi zevât-ı kirâmın hepsi de muammerînden olduklarını da unutmamalıdır. İbnü-Abbâs Hazret-

leri ta'lîm ve rivâyetle çok meşgûl ve ondan lezzet-yâb oldukları için tāliblere belki bıkkınlık gelir korkusuyla sonraları yalnız Perşembe günlerini ders ve rivâyete tahsîs buyurdukları menkūldür.

Sâdisen Resûl *aleyhi's-selâm'a* mülâzemetleri çok olanların herşeyi duyub bilmeleri lâzım gelmez. Kendilerinin hâzır bulunmadıkları mecâlisde diğer kimselerin işidib haber verebilecekleri pek çok şeyler bulunabilir. Biraz evvel Ebû-Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in kesret-i mahfûzâtını ta'lîl için naklettiğimiz sözleri (98 inci Hadîs) hakīkaten şâyân-ı dikkatdir. Yine evvelce yazdığımız gibi Muğîre ile Muhammed bin Mesleme *radiya'llāhu anhümâ* cedde'nin mîrâsda hissası olacağını öğrenmiş oldukları hâlde Ebû-Bekr'es-Sıddīk *radiya'llāhu anh* bundan bî-haber idi. Kezâlik gazâret-i ilmi, kesret-i rivâyeti, Sünnet-i Seniyye'yi tetebbua olan ihtimâmı ile meşhûr olan Abdu'llāh bin Ömer *radiya'llāhu anhümâ* da Mesh ale'l-huffeyn'den bî-haber bulunuyormuş da bunu, merviyyâtı kendisinden pek az olan Sa'd bin Ebî-Vakkas *radiya'llāhu anh*'den öğrenmiş (152 inci Hadîs'e mürâcaat). Her hâlde bir rivâyeti râvîden efdal olan filân kimse bilmiyor, yâhud haber vermiyor diye reddetmek muvâfık-ı akl-i selîm olamaz.

Sâbian efâdıl-ı Ashâb'ın rivâyet ettikleri her Hadîs bakalım müteselsilen tasnîf sāhiblerine kadar vasıl olabilmiş midir? Olmuş olanlar da bakalım Kütüb-i Sıhâh'a geçebilecek salâhiyyeti hâiz tarîklerden geçebilmiş midir? Mübârek göğsüne işaretle: « هَا اِنَّ هَهُنَا عِلْماً لَوْ اَصَبْتُ لَهُ حَمَلَةً »=*Bana bak, işte şurada çok ilim vardır. Lâkin âh, onu taşıyacak kimseler bulabilsem!*" diyen Alî bin Ebî-Tālib *radıya'llāhu anh*'den mahfûz olan merviyyât 586 Hadîs'den ziyâdeye çıkmıyor. Halbuki rivâyeti çok idi. Ma'lûm fitnelerin zuhûrundan sonra Havâric ile Nevâsıb şahs-ı âlîlerine olan adâvet ve husûmetlerinden dolayı dinlemediler. Şîa tāifesinin ifratları ümmete girân gelerek Hazret-i İmâm'dan olan merviyyâtlarına nazar-ı şübhe ile bakıldı. Ve bu yüzden bir çok ilim zâyi' oldu. Hazretin eshâbından bir zât: "*Onların, yâni fitne-cûların Allah belâsını versin. Nasıl bir ilmi fesâda verib istifâde olunmaz bir hâle koydular!*" diye hayıflanmıştır.

Emîrü'l-Mü'minîn Osmân *râdiya'llâhu anh*'ın de şehâdeti 35 senesinin âhirinde vâkı' olduğuna göre ne kadar ihtiyatkâr olsa merviyyâtı 146 Hadîs'e münhasır olmıyacaktı. Lâkin müşârünileyhin de ilminden bir mikdârı Nevâsıb tarafından rivâyet olunduğu için heder olub gitmiştir.

Abdu'llâh bin Amr bin el- Âs *radiya'llâhu anhümâ*'nın da mahfûzâtı şüphesiz Ebû-Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den ziyâde idi. -Çünkü yukarıda dediğimiz gibi- işittiğini yazardı. Fakat Ehl-i Kitâb'ın kitâblarını da mütalâaya koyulduğu için Tâbiîn'den çok kimseler İsrâîliyyât karıştırabilir korkusuyla ondan rivâyet etmek istememişlerdir ki kendisinden müntekıl merviyyât yediyüzü pek az geçmiştir.

Hem ne hâcet? Buhârî -bir kavle göre- 600.000 Hadîs'den esânîdi intikād ede ede nihâyet kendi şartına muvâfık olanlardan takrîben yalnız dörtbin Hadîs'i *Sahîhü Câmi*'ine dercetmiş ve okuyanlar bıkmasınlar diye kendi nazarında Sahîh olan bir çok Hadîsleri kitâbına dercetmemiştir. Hâzimî ile İsmâîlî'nin rivâyetlerine göre Buhârî: "*Kitâbıma dercetmediğim Sahîh Hadîsler, dercettiklerimden daha çoktur.*" demiş. Daha evvel de Buhârî'nin meşâyihinden olan İmâm Ahmed ibn-i Hanbel'in otuz, kırk bin Hadîs'i muhtevî olan *Müsned*'ini bir milyon Hadîs'den iltikāt ettiği söyleniyor.

Demek ki bu şübhenin kimseyi yolundan, Kütüb-i Hadîs'de her Hadîs'e verilen derece ve kıymete inanmaktan alıkoyacak ilmî bir kuvveti yoktur. Filân kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu muâheze etmek, yâhud ziyâde-i ilmi yalana hüccet ittihâz etmek her halde ilmî bir dâva değildir.

6

HUFFÂZIN DERECE-I HIFZI

Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûmeye ettiği en büyük lûtuflardan biri müddet-i medîde ümmetin pek çok efrâdını salâh ve takvâ sevkıyle dîne nigehbân edip Peygamberlerinin teblîgât-ı seniyyelerini hiç zâyi' etmemiye bihakkın azmetmiş zevâtı -eski devirlerde daha çok olmakla berâber- her asırda yaratmış olmasıdır. Bidâyet-i emirde alelekser ümmî olan Kitâb ve Sünnet râvîlerinin vazîfe-i teblîğı hüsn-ü îfâ etmeleri - bir çok esbâb cümlesinden olarak- kuvvet-i hıfza da vâbeste olduğundan bunu da bu ümmetten hiç esirgememiş ve kuvve-i hâfızaları bugün bu kadar taaccübümüzü celbeden eimmeyi bol bol ihsân etmiştir. Bu sâyede Kur'ân-ı Kerîm lehü'l-hamdü ve'l-minne artık hiçbir Âyeti, hattâ lâfız ve i'râbı tağyîr ve tahrîfe uğrayamayacak derecede halelden masûn ve mahfûz kaldığı gibi Sünnet-i Nebeviyye'den de muhtâç olduğumuz mikdârı maa-ziyâdetin bize bâlığ olabilmiştir. Bugün tasavvuru bile bizi hayrân eden bu kuvvet-i hıfz yalnız kuru bir rivâyet ve iddiâdan ibâret kalmamış, bilfiil mevcûd olduğu tarihî vak'alarla sâbit olmuştur.

Muhaddisînin kuvve-i hâfızasına bir kaç misâl zikretmek faydadan hâlî değildir. :

Hadîs'de Emirü'l-Mü'minîn lâkabını kazanmış olan Şa'bî (? 18-103) dermiş ki: "*Bugüne kadar beyaz üstüne siyah kondurmuş yâni yazı yazmış değilim. Hiç kimse de bana bir Hadîs söylemiş değildir ki onu ezberlememiş ve tekrâr edildiğini arzu etmiş olayım. Maahâzâ unuttuklarım da o kadar çoktur ki onları bir kimse ezber etmiş olsa âlim olur gider. Şiire dâir rivâyet edebileceğim de bundan eksik değildir. İstesem hiçbir beyti tekrâr etmeksizin size bir ay şiir inşâd ederim.* (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî C 1, S. 69 ve 73.). İbnü-Şübrüme Şa'bî'nin bu sözünü İmâm İshâk bin Rahûye'ye (161-238) müteaccibâne nakletmiş. İmâm: "*Sen buna mı şaşıyorsun? Ben de işidib de hıfzetmediğim hiçbir şeyi bilmiyorum. Kitâblarımdaki Hadîs-*

lerden yetmiş bini sanki gözümün önünde okuyormuşum gibi ezberimdedir. Diğerleri de bu kadar değil ise de yine mahfûzumdur." demiş. Nitekim İmâm İshâk'ın ezberden yetmişbin Hadîs imlâ ettiğini Alî bin Haşrem de naklediyor.

İbnü-Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'nın şu parlak şehâdeti bu da'vânın sıhhatine büyük bir delîldir: Bir gün Şa'bî oturmuş, Megâzî Hadîsleri rivâyet ediyormuş. Sahâbî-i müşârünileyh hazretleri geçerken dinlemiş ve: "*Bu bahsettiği adamlarla berâber o gazâlarda ben bizzât bulundum. Böyle iken bu adam benden ziyâdesini hıfzetmiş, onları benden ziyâde biliyor.*" buyurmuş.

Zührî de (50-124) hıfızda Şa'bî'den geri kalmaz. O da Kur'ân-ı Kerîm'i sekiz günde ezberlemiş (*Tezkiretü'l-Huffâz*, C 1. S 95) olub: "*Kalbime tevdi' ettiğim ilimlerden hiçbirini unutmamışımdır. Hiçbir sözü bir âlimin ağzından dinledikten sonra bir daha tekrâr ettirmedim. Ömrümde ezberlediğim tek bir Hadîs'de şübhe edecek oldum. Onu da râvîsine sordum. Mahfûzum ne türlü ise öyle çıktı.*" diyor (keza, C 1, S 97 ve 98.). Bu da kuru bir da'vâ değildir. Zamânındaki ulemâ bu da'vâsını teslîm etmişlerdir. Halîfe-i Emevî Hişâm bin Abdi'l-Melik, oğullarından birine Zührî'nin Hadîs imlâ etmesini niyâz etmiş. O da ezberden dörtyüz Hadîs yazdırmış. Takrîben bir ay sonra buluştukları zaman Hişâm: "*O yazılar zâyi' oldu. Onları yeniden yazdır.*" demiş. Sonra her iki nüshanın mukabelesinde ziyâde, eksik bir harf söylenmemiş olduğu anlaşılmış (Keza, C 1, S 97.).

Her ikisi de a'mâ olan huffâz-ı Hadîs'den Katâde bin Diâme (? 110) ile Amr ibnü Mürre (116) dahî hıfızda birer hârika idiler. Katâde hiçbir muhaddise: "*Aman, bir daha tekrâr et*" dememiş, kulakları her ne işitmiş ise hemen sîne-i hıfzında kalmış olduğunu söylermiş. Bu da'vâsını eimmenin şehâdeti tasdîk ediyor. İbnü-Sîrîn: "*Katâde nâs'ın ahfazıdır.*", Ahmed ibn-i Hanbel: "*Katâde ehl-i Basra'nın ahfazıdır. Her ne işitirse hemen ezberler. Bir gün Câbir bin Abdi'llâh radiya'llâhu anhümâ'nın sahîfesini yâni 'Kitâbü'l-Mensek., ini yalnız bir def'a ya-*

nında okudum, derhal ezbere aldı." diyor. Amr bin Mürre'nin de eimme-i huffâzdan olduğuna asrındaki eimme şehâdet eder.

Birâz daha sonraki huffâza geçelim:

Ahmed ibn-i Hanbel (164-241) otuz-kırk bin Hadîs'i muhtevî olan *Müsned*'i hakkında: "*Bu Müsned'i ben yediyüz elli bin Hadîs'den intihâb ettim.*" *demiş.* Ebû-Zür'a er-Razî (264) de müşârünileyh için: "*Hıfzında bir milyon Hadîs vardır.*" demiş. "*Neden biliyorsun?*" demişler. "*Kendisi ile müzâkere ettim. Her bâbda mikdar-ı mahfûzunu tetkîk ile tahminde bulunuyorum.*" cevâbını vermiş.

Yahyâ bin Maîn (157-233): "*Kendi elim ile bir milyon Hadîs yazdım.*" diye haber veriyor.

Buhârî'nin (194-256): "*Yüz bin sahîh, ikiyüz bin de gayr-i sahîh*[1] *Hadîs mahfûzumdur.*" keza: "*Câmi-i Sahîh*'i *takrîben altıyüz bin Hadîs içinden intihâb ettim.*" dediğini Ahmed bin Adiyy Muhammed bin Ahmed el-Kûsî tarîkıyle Muhammed bin Hamreveyh'den nakleder. Buhârî bir gün Enes *radiya'llâhu anh*'den ahz-i Hadîs etmiş zevâtı zihninden geçirmiş. Şöyle düşünürken bir saat içinde hemen üçyüz zatin ismini derhâtır ediverdiğini söyler. Amr bin Alî el-Fellâs (? 160-249): "*Buhârî'nin bilmediği Hadîs, Hadîs değildir.*" dermiş.

Müslim bin el-Haccac (204-261), *Câmi-i Sahîh*'ini kendi kulağı ile işitmiş olduğu üçyüz bin Hadîs'den intihâb ettiğini söyler.

Sünen sâhibi Ebû-Dâvud (202-277) de: "*Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellemden mervî beşyüz bin Hadîs yazdım ki Sünen kitâbına koyduğum Hadîsleri işte bunlardan intihâb ettim.*" der.

Hâkim Ebû-Abdi'llâh-i Nîsâbûrî (321-405) *Medhal*'inde: "*Vaktiyle huffâz denilen zevâtın her biri beşyüz bin Hadîs hıfzetmiş bulunuyorlardı.*" dedikten sonra bâzı hâfızların hıfızları hakkında bir takım nakilleri senedleriyle birlikte zikrediyor. Ezcümle İmâm Ahmed

[1] Gayr-i Sahîh asılsız, yalan rivâyât demek değildir. İleride görüleceği üzere sahîh nâmını alan rivâyât kuvvetini hâiz olmayanlar demektir ki kabûlüne alıştığımız rivâyât-ı târîhiyyenin yüzde doksanından herhalde daha kuvvetli olanları pek çoktur.

ibn-i Hanbel: *"Sıhhati sâbit olmuş yediyüz bu kadar bin Hadîs vardır. Bu genç ise -ki hâfız Ebû-Zür'a er-Râzi'yi kasdediyordu- bunun yediyüz binini hıfzetmiştir."* demiş. Hâfız Beyhakî'nin beyânına göre İmâmın murâdı Ahâdîs-i Nebevîyye ile Sahâbe ve Tâbiîn sözlerinden sıhhati sâbit olmuş olanlardır. Kezâlik Ebû-Zür'a'nın kendisine: *"Bir kimse Ebû-Zür'a ikiyüz bin Hadîs hıfzetmiştir diye talâka yemin etse acaba hânis olur mu?"* diye sorulmuş. *"Hayır"* dedikten sonra: *"Ben yüz bin Hadîs'i* (قُلْ هُوَ اللّٰهُ) *Sûresi'ni ezbere bilir gibi bilirim. Müzâkere sûretiyle söyliyebileceğim üçyüz bin Hadîs de bilirim"* cevâbını vermiş. Ebû-Zür'a'nın yalnız Tefsîr'e ve Kur'ân'a dâir yüzkırk bin rivâyet mahfûzu imiş. Ebü'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Saîd: *"Yalnız Ehl-i Beyt hakkında üçyüz bin Hadîs hıfzetmişimdir."* demiştir. Ebû-Bekr bin Ebî-Dârim de: *"Mutayyen'den* (202-297) *kendi elim ile yüz bin Hadîs yazdım."* diyor. İlâ-âhirih.

Meşhûr *Sünen* sâhibi Ebû-Dâvud'un oğlu Hâfız Ebû-Bekr Abdi'llâh bin Ebî-Dâvud'un (230-316) hâfızası da sâir bir çok emsâli gibi celb-i hayret edecek raddede imiş. Bir def'a Bağdâd'dan Sicistân'a gitmiş. Kendisine Hadîs imlâsını niyâz etmişler. *"Yanımda aslım yâni kendime âid nüsham yoktur."* diye i'tizâr etmek istemiş ise de: *"Ne demek? İbnü Ebî-Dâvud asla muhtaç olsun? Her halde dinlemek isteriz."* diye isrâr etmişler. O da otuzbin kadar Hadîs'i ezber olarak imlâ etmiş. Bağdâd ulemâsı bunu haber alınca: *"İbnü Ebî-Dâvud Sicistân'a gidib onları aldattı."* diye söyleşmişler ve gizlice altı dînâra bir sâî kiralayıb Sicistân'a göndermişler, imlâ ettiği nüshanın bir sûretini getirtmişler. Uzun uzadıya tedkîkden sonra yalnız beş altı Hadîs'de yanıldığı tebeyyün etmiş.

Buhârî ile Muhammed bin Amr el-Ukaylî'nin başlarına gelen imtihânlar da unutulmayacak şeylerdendir. Buhârî Bağdad'a ilk geldiğinde derece-i ilim ve hıfzını tartmak için -pek kalabalık olan- ders meclisinde evvelden hazırlanmış on zât onar Hadîs'den suâl, fakat Hadîsleri serdederken metinlerle isnâdları hep kalb yâni şu isnâdın metnini diğer bir isnâd ile, öteki metnin isnâdını daha başka bir metin

ile birlikte îrâd etmişler. Buhârî, onun da suallerini sonuna kadar dinlemiş ve her birini müteâkıp: "*Böyle bir Hadîs bilmiyorum.*" cevâbını verdikten sonra birincisinden yüzüncüsüne kadar o Hadîsleri birer birer senedlerini tashîh ederek rivâyet etmiş ve bütün ulemâca kuvvet-i hıfzı ikrâr ve fazlı ve uluvv-i menzileti teslîm edilmiştir. İlim ve emâreti cem' etmiş olan Hâfız-ı Şehîr Ebû-Nasr bin Me'kûlâ (421-?487) de derece-i hıfzını göstermek için Hibetu'llâh bin er-Revâkî'-ye: "*İki cüz' al da birindeki mütûnu diğerindeki esânîde karıştır. Ben de yanlış-ları doğrultup rivâyâtı hâlet-i asliyyelerine ircâ' edeyim.*" diye Buhârî'ye taklîden kendini imtihân ettirmiş.

Hâfız Ebû-Ca'fer Muhammed Ukaylî (322) de bu cins-ten bir hârikadır. Mesleme bin el-Kâsım onun hakkında şöyle diyor: *Ukaylî, nezdine gelen Ashâb-ı Hadîs'e, kendisinde olan aslı yâni nüshayı çıkarmaksızın: 'Elindeki kitâbdan oku, derdi. Biz, bu hâlini beğenemedik. 'Bu zât ya nâsın ahfazı yâhud ekzebidir., diye şüpheye düşdük. Sonra onun rivâyet etmiş olduğu bir çok Hadîsleri bir yere yazdık. Lâkin onların bâzı elfâzını teb-dîl ettiğimiz gibi içine bâzı elfâz da ilâve ettik. Bir çok Ahâdîs-i Sahîha'yı da terkettik. Yazdığımız evrâkı yanımıza alıp bizden dinlemesini iltimâs eyledik. Bana 'Oku., dedi. Huzûrunda okumağa başladım. Ziyâde ve noksâna gelince he-men farkına vardı. Metni elimden alıp kendi eliyle ziyâde ve noksânı tashîh ederek asla mutâbık olan hâle ircâ' etti. Ondan sonra Hadîsleri bize dinletti. Biz pek ziyâde sevindik ve ahfaz-ı nâs olduğuna hükmettik.* انتهى. Hâfız-ı Kebîr Ebû'l-Hasen Dârekutnî (306-385) nin *-Arz-ı kırâet* bahsi-nin dördüncü fer'inde mevzû-i bahs olan- kıssaları da kuvvet-i hıfzı ile berâber bir şey hakkındaki dikkatinin -başka şeylerle meşgûl olsa bile- dağılmadığına pek şâyân-ı dikkat misâllerdendir.

Hâsılı Eimme-i Hadîs'in hıfzı hakkındaki rivâyâta muhaddisî'-nin i'timâdı kuru bir hüsn-ü zanna binâ edilmiş değildir. Her birinin asırlarında -rivâyet-i Hadîsi ve rüvât-ı Hadîs'in ahvâlini kendilerine iş-güç edinmiş- yüzlerce, daha sonraları da binlerce muhaddis bunların merviyyâtını diğer zevâtın rivâyâtı ile mukâbele ederek hangi rivâyet-lerinde musîb, hangilerinde muhtî olduklarını bir vazife-i dîniyye ad-

etmişler ve bu zevâtın mevsûkun-bih bir kuvvet-i hıfza sâhib olduklarına kanâat getirmişler.

Nakd-i ricâl ulemâsı, ezber olarak rivâyet etmiş kimdir? Aslından yâni kitâbından ders okutmuş kimdir? Ezber rivâyet edenlerden hangilerinin hıfzı kavî, hangilerinin zaîf, hattâ hangilerinin hangi zamanlarda muhtelit yâni hıfzı kavî iken bir maraz, yâhud şeyhûhat dolayısiyle hıfzına za'f, târî olduğunu, bidâyet-i emirde yüzünden rivâyet edenlerden hangilerin kitâbları zâyi' olarak sonra ezber rivâyete başladığını, sıkāt-ı huffâzın da -o hârikulâde hıfızlariyle berâber- nerelerde yanıldıklarını uzun uzadıya tahkīk etmişler, başkaları yanılmasın diye buna dâir bir çok mufassal kitablar yazmışlar ve esânîd'de ismi geçen zevâtın derece derece kimine yalnız *Muhaddis*, kimine *Hucet*, kimine de *Hâkim* unvânını vermişlerdir.

Bu pâyeler ezbere ve gönül hoşluğu olsun diye değil, tahkīk ve ihtibardan sonra hâsıl olmuş bir kanâate göre hiçbir sıfat-ı resmiyyeyi hâiz olmayan, yekdîğerin rivâyete taallûk eden aybını hasbe'd-diyâne meydana çıkarmaya harîs ulemâ tarafından verildikleri için her biri başka diyârda yaşayan bunca ehl-i nakd tarafından hıfzına i'timâd husûsunda ittifâk edilen rüvâtın artık hakīkaten ehl-i hıfz olduklarına, bu ilimde mümaresesi olanların elbette şübhesi kalmaz.

İstıdrâd. — Rüvât-ı Hadîs'in terâcim-i ahvâlinde mahfûzât ve merviyyâtın mikdârı zikrolunurken beyân olunan adedler -biraz evvel nümûneleri gösterildiği üzere- bugünkü ülfetimize göre pek mubâlâğalı görünürler. Ve *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den rivâyet edilmiş bu kadar Hadîs var mıdır? diye bir şüphe gelebilir. Halbuki bu büyük adedlerin bir ıstılāh-ı mahsūsa göre söylendiğini mülâhaza edersek bu eimmenin hıfzına hayrân olmakla berâber dâire-i akıldan hârice çıkmışcasına vâkı' olan taaccübümüz epeyce kesb-i hıffet eder.

Yukarıda beyân ettiğimiz vechile (S. 9) Hadîs ile haberi müterâdif addeden ulemâ vardır. Bunlar Hadîs deyince ahbâr-ı merfûayı da, Sahâbe ve Tâbiîn'e ve Tebe-i Tâbiîn'e nisbet olunan âsâr-ı mevkūfe ve maktūayı ve fetvâları da kasdederler. Muhaddisler ayrı ayrı iki is-

nâd ile rivâyet edilen Hadîsi de iki Hadîs i'tibâr eylerler. Halbuki birçok tarîklerden rivâyet edilmiş nice nice Hadîsler vardır. Meselâ «انما الأعمال بالنيات» Hadîsini (Birinci Hadîs) Hâfız Ebû-İsmâîl-i Ensârî-i Herevî yalnız Yahyâ bin Saîd-i Ensârî ashâbına varmak üzere yediyüz tarîkden kayd ve zabt eylemiştir. Yahyâ bin Saîd'in şuyûhı olan Tâbiîn ile Sahâbe'nin her birine varan tarîkler de buna ilâve edilecek olursa bu Hadîs'in tarîkleri kaça bâliğ olabileceği bir kere tasavvur edilsin. Muhammed bin Abdi'llâh-i Cevzakī (306-388) de *Sahîhayn* Hadîsleri üzerine tertîb ettiği *Müstahrec*'inde Hadîslerden her biri için gösterilen tarîklerden ayrıca tarîkler daha göstermiş ve bu turukun mecmûu 25480 i bulmuştur. İşte bu ıstılâha göre Ahd-i Celîl-i Nübüvvet tebâüd ettikce turuk-ı Ahâdîs de çoğalmış, binâenaleyh ahlâf-ı huffâzın cem'ine mecbûr oldukları Hadîslerin yekûnu daha kabarık görülmüştür.

7

İSNÂD, SENED, METİN, TARÎK, VECİH

İlm-i Hadîs'in medârı isnâddır. Abdu'llâh bin el-Mübârek'in (118-181) dediği gibi isnâd dîndendir. İsnâd olmasa her rast gelen dilediğini rivâyet eder. Bâzan insan, bir sikadan ahz-ı ilim eder de o sikanın şeyhi sika olmayabilir. Bâzan da gayr-i sikadan Hadîs dinler de onun şeyhi sika tesâdüf eder. Her ikisi de yaramaz. Sikadan nakleden bir sikadan rivâyet etmek gerektir. *Sahîh-i Müslim* Ebû'z-Zinâd Abdi'llâh bin Zekvân da (? 130): *"Medîne'de ben her birinin hâline bakılınca emniyet edilir yüz kimseye mülâkî oldum ki Hadîs ehli değillerdir diye kendilerinden ahzolunmazdı."* diyor (Kezâ.)

Abdu'llâh bin el-Mübârek Süfyân-ı Sevrî'ye gelib: *"Şu Abbâd bin Kesîr ne mübârek zâttır bilirsin. Böyle iken Hadîs rivâyet ettiği vakit akıl almıyacak iş yapıyor. Nâsa ondan ahzetmeyiniz demek isteyorum. Ne dersin?"* diye soruyor. O da: *"Hay hay"* cevâbını veriyor. Müşârünileyh der ki: *"Bundan sonra bulunduğum herhangi bir meclisde Abbâd'ın bahsi geçtiyse diyâneti hakkında senâlarda bulunduktan sonra: 'Ondan sakın ahzetmeyiniz, derdim"* Pâk-tînet olan bu gibi zevât -Müslim'in dediği gibi- yalanı amden söylemek istemedikleri hâlde lisânlarından cârî olabiliyor.

Eyyûb-i Sahtiyânî de (68-131) bir komşusunun pek çok fezâili olduğunu söyledikten sonra: *"Böyle iken iki hurma tânesine taallûk eder bir mes'elede eşhâdet etse şehâdetini câiz göremem."* demiş.

İsmâîl bin Uleyye (110-193) nin meclisinde biri bir zâttan Hadîs rivâyet etmiş. Orada hâzır olan Affân bin Müslim: *"O zât sebt yâni sözüne i'timâd edilir kimse değildir."* demiş. Hadîs rivâyet eden kimse: *"Gıybet ettin."* mukâbelesinde bulunmuş. İsmâîl bin Uleyye: *"Hayır, onu gıybet etmedi. Yalnız sebt olmadığına hükmetti."* demiş.

Ebû-İshâk Fezârî, Zekeriyyâ bin Adiyy'e: *"Bakıyye'yi dinlerken yalnız ma'rûf kimselerden rivâyet ettiği Hadîsleri yaz. Ma'rûf olma-*

yan kimselerden rivâyet ettiklerini yazma. İsmâil bin Ayyâş'ın ise ma'rûf kimselerden de rivâyet ettiklerini yazma." diye tenbîh etmiş. Bakiyye bin el-Velîd (197) Sadûk ise de -Abdu'llâh bin el-Mübârek'in dediği gibi- rast gelenden ahzedermiş. Onun rivâyetinde ihtiyât tavsiye edilmiş (Müslim).

İmâm Mâlik (? 93-179): "*Bu ilim yâni İlm-i Hadîs, dîndir. Artık dîninizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Şu direklerin dibinde* (قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) *diyenlerden yetmiş zâta mülâkī oldum ki her bangisine Beytü'l-Mâl'i teslîm ederseniz yine emîn sayabilirsiniz. Böyle iken onların hiçbirinden ahzetmedim. Çünkü bu işin ehli değillerdi. Sonra memleketimize İbnü-Şihâb-ı Zührî gelince hepimiz kapısına koşub 'üst üste yığılırdık.*" diyor.

Şu'be bin el-Haccâc (160) da Hadîs husûsunda mümeyyiz olanlardan biri idi. O da: "*Herkesten -nefse'l-emirde ehl-i fazl olsalar da- Hadîs yazılmaz. Hadîsler Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den bize gelen haberlerdir ki ehli olmayandan dinlenmemelidir.*" der. Kendilerinden ahzolunabilen ehliyyetli zevâtın ne kıratta oldukları artık düşünülmeli.

İsnâd masdardır. Ve «حَدَّثَنَا فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» gibi elfâz-ı mahsûsa ile nâkıl veya nâkıllerini beyân etmek sûretiyle metn-i Hadîs'i kāiline ref' ve îsāl yâni atf ve izâfe ediş demektir. İsnâdın mukābili *İrsâl*'dir. Bir Hadîs'i irsâl etmek, o Hadîs'i kāiline -Vâsıta ile ahzolunmuş iken- bilâvâsıta îsāl etmek demektir. *Metin* Hadîs'in elfâz ve mebânîsidir.

Sened metn-i Hadîs'e îsāl eden tarîkdir ki bir Hadîs'in teselsül eden râvilerinin sıra ile isimleri demektir. Bu ıstılāha göre sened ile isnâd beyninde teğâyür vardır. *Sened* râvilerin isim veya isimleridir. İsnâd ise râvîlerin sıra ile isimlerini (حَدَّثَنَا)، (اَنْبَأَنَا)، (اَخْبَرَنَا)، (عَنْ)، (اَنَّ) gibi lâfızlarla zikretmekdir. Meselâ *Muvatta*'ın: «اَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ» Hadîs'inde

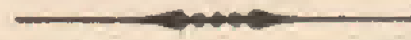
« لَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ » Metin; "Mâlik, Nâfi', Abdu'llâh bin Ömer" sened; senedi (اَخْبَرَنَا) ile (عَنْ) ve (اَنَّ) lâfızlariyle sevketmek isnâddır.

Bu ma'nâca senede (*Tarik*) ve (*Vech*) denir. Muhaddisîn'in: "*Filân Hadîs yalnız bu tarîkden, yâhud bu vecihden ma'lûmdur.*" demeleri "*Bu sened ile ma'lûmdur.*" ma'nâsınadır. Maahâzâ çok kerre senede isnâd dedikleri vardır. Bu ıstılâha göre de isnâd lâfzı kâh sened ma'nâsına isim, kâh sened sevketmek ma'nâsına masdar olur. İsnâdın cem'i *Esânîd* gelir. Sened lâfzının cem'i kullanılmaz. Senedler demek istedikleri vakit yine *Esânîd* lâfzını kullanırlar.

Bir de -Nûn'un fethiyle- *Hadîs-i Müsned* ta'bîri vardır ki ekser-i muhaddisînce hâssatan Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den nakl, yâhud ba'zılarınca senedi râvîden i'tibâren tâ nihâyetine kadar zâhiren muttasıl bir sened ile rivâyet olunan Hadîs demektir. Her iki ma'nâ farkı ilerde mebhas-ı mahsûsunda zikredilecektir.

Sahâbe'den her birinin rivâyet ettikleri Hadîsleri câmi' olan kitâba da *Müsned* denildiği yukarıda (S 39) geçmişti.

Müsned'in *İsnâd* ma'nâsına da isti'mâl edildiği vardır. Şihâbü'd-Dîn-i Kuzâî'nin (454) *Müsnedü'ş-Şihâb*'ı ile Ebû-Mansûr-ı Deylemî'nin (558) *Müsnedü'l-Firdevs*'i gibi. *Şihâbü'l-Ahbâr*, ile *Firdevsü'l-Ahbâr* ismindeki kitâblar hurûf-ı hecâ üzere müretteb ve esânîdi mahzûf iki kitâb olub bunlardan birincisinde olan Hadîslerin senedlerini müellif Kuzâî, ikincisinin Hadîslerine âid esânîdi müellif Ebû-Şucâ-i Deylemî'nin (509) oğlu Ebû-Mansur tasrîh ederek kitâblarına *Müsned* nâmını vermişlerdir ki Şihâb ile Firdevs'in isnâdları demektir.

8

HİÇ DE VECHİ OLMAYAN BİR TEŞKÎK

İlm-i Hadîs'in medâr-ı kıvâmı rivâyet ve isnâd olduğundan ahvâl-i rüvât ile merviyyâta ve keyfiyyet-i rivâyete âid ahkâm ve ıstılâhâtı beyân için ehl-i Hadîs'in *Usûl-i Hadîs* ve *Mustalahu Ehli'l-Eser* nâmiyle tedvîn ettikleri ilimden de bir nebze bahsetmek vâcibdi. Ancak bundan evvel nev-zuhûr bir şüpheyi nazar-ı i'tibâra almak ıztırârında bulunuyoruz. Bu şüphe ma'lûm olduktan sonra -ehl-i Hadîs'in Tevsîk-ı nukûl için ne hâtır u hayâle gelmez himmetler sarf ettiklerini ve onların bil-ittifak sahîh dediklerine i'timâd etmemek için inaddan başka elde bir hüccet bulunmadığını gösteren- bu ilme âid kavâid ve ıstılâhâtın hiç olmazsa en mühimlerini zikretmenin vâcib olduğu kendiliğinden teayyün eder.

Rivâyete müstenid olan ahkâm-ı dîniyyemizi kökünden baltalamak için diyârımızda yeniden yeniye şâyi' olmuş bir kavle göre isnâd vaktiyle yok imiş. Leon Kaytano'nun *Tarih-i İslâm*'ı tercemesine bakılacak olursa (C 1, S 72 ve mâ-ba'di) "*Peygamberin (salla'llâhu aleyhi ve sellem) sözlerinin ve hareketlerinin hâtırası şifâhen nakıl*" edilememiş ve "*Bu hâtırâtı rivâyet eden kimselerin isimlerini akılda tutmak usûlü Peygamber (salla'llâhu aleyhi ve sellem) vefât ettiği zaman cârî ve mer'î*" değil imiş. Bütün hücceti de Sîre-i Nebeviyye'yi icmâlen Abdü'l-Melik bin Mervân'a yazmış olan Urve bin ez-Zübeyr'in (29-? 92) bu mektubda: « حَدَّثَنِي فُلَانٌ » yahud: « أَخْبَرَنِي فُلَانٌ » dememiş olması ve en kadîm Sîre-i Nebeviyye sâhibi Muhammed bin İshâk'ın da 151 senesinde vefât etmiş bulunmasıdır. "*Bu me'hazlar bize gösteriyor ki İsnâd; Ehâdîs'in teşekkülünü, (yâni bizim tâbirimizce tedvînini) ta'kîb ediyor ve Sahîh Ehâdîs'in kısm-ı â'zamında isnâd, kadîm bir metne sonradan vuku' bulmuş bir ilâveden ibârettir.*" diyor.

Bundan maksad ma'kûlât ile menkûlâtdan ibâret olan dînimizin iki mühim rüknünden birini tâ temelinden sarsmak, rivâyet tarîkıyle

sâbit olmuş bir çok haberlerin çürüklüğünü ve bittabi' mu'tekadâtımızla dinimizdeki ahkâmın bir çoğu müteahhirîn-i ulemâ tarafından sonradan uydurulmuş asılsız şeylerden ibâret olduğu vâhimesini ilkā etmektir.

Bu adam bir kerre Hadîs'i hıfz ve cem' etmeyi tedvîn mânasına alarak safsatasını yürütüyor ki -Hadîs'in cem' ve tedvîni bahsinden anlaşılmış olduğu üzere- Hadîs tedvîn edilmezden evvel sudûrda mahfuz idi. Hepsinin de senedleri vardı. Ashab ve Tâbiîn Ahâdîs'i birbirine senedi ile rivâyet ettikleri için bi'lvâsıta ahzettiklerini tevsîk eylemek üzere asıl râvîsine gidib sormak mu'tâdları idi. Şa'bî yazı yazmazdı. Fakat ilim dağarcığı olduğu Abdu'llāh bin Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'nın yukarıda geçen (S 63, 64) kıssasından anlaşılıyor. Bildiğini kitâba yazmamak, bilmemek demek değildir. O kıssadan anlaşılıyor ki Asr-ı Nebevî'de yaşamış olan Şa'bî, İbnü-Ömer Hazretlerinin bilfiil hâzır bulunduğu gazâların tafsîlâtını ondan ziyâde biliyormuş. Çünkü yetiştiği Sahâbe'den bu bâbda ma'lûmat toplamış. İbnü-Ömer Hazretleri de âgâh olmadığı tafsîlâtta dahi kendisini tasdīk etmiş. Şa'bî senedini beyân etmeden, yâni rivâyet ettiği Sahâbî'nin ismini haber vermeden buna imkân tasavvur edilebilir mi idi? Bir de bir Hadîs'in bir yere yazılmamış olması o Hadîs'in çürük olduğuna delâlet etmez. Asıl i'tibâr şifâhî rivâyete idi. Bir rivâyet mu'teber olabilmek için -bir yerde yazılmış olssa da- onu râvîsinden dinlemek iktizâ ederdi. Çünkü yazıya tahrîfât ve tashîfât girebilir. Elfâz, kâtibin mesmûuna muhâlif bir şekilde kırâet edilebilir.

Sonra duyduğunu kayd ve zabt etmek, Urve'den de başlamaz. Tâ Ahd-i Celîl-i Nebevî'de bile Abdu'llāh bin Amr *radiya'llāhu anhümâ*'nın işittiği Kelimât-ı Tayyibe-i Nebevîyye'yi kaydettiği, Câbir bin Abdi'llâh *radiya'llāhu anhümâ*'nın bir *Kitâbü'l-Mensek* yazdığı ve sâire ma'lûmdur. Bunlar bi't-tabi' yazdıklarını yalnız kendi mesmû'ları olan Hadîslere hasrettikleri için Ahâdîs'i Mektûbe ötekinin berikinin yed'inde müteferrik, gayr-i mektûb bir çok Ahâdîs de kayd-ı kitâbet altına alınmamış bulunuyordu. Ömer bin Abdi'l-Azîz Hazretlerinin

emri işte bu müteferrikātı cem' etmeğe, bütün merviyyâtı alâ kadri'l-imkân yazılı olarak bir araya getirmeğe, hâsılı tedvîne âid idi.

Urve'nin Abdü'l-Melik'e yazdığı Hulâsa-i Tarihiyye'de o zamana kadar senedsiz Hadîs rivâyet edildiğine kat'iyyen delâlet etmez. Bu rivâyeti de Kütüb-i Sıhâh'ın Ahâdîs'inden değildir. O mektûb Sahâbeden ayrı senedlerle cem'edilmiş rivâyâtın zübdesi olarak kendi tarafından yazılan müleffak bir kelâm-ı mevkūftur [1]. Yâni öyle bir rivâyet ki mevsûkun-bih esânîd ile başka tarīklerden sâbit olursa fe-bihâ. Olmadığı takdirde vüsûkunun derecesi -râvînin celâlet-i kadri olmakla berâber- cây-ı nazar görülür. Urve burada -muhaddislerin kasdettiği mânaca- rivâyette bile bulunmuyor. Ondan rivâyet edenler de bunu Urve üzerine mevkūf bir haber olarak rivâyet etmişler. Halbuki ötede Urve'nin kendi pederinden, validesinden, teyzesi Ümmü'l-Mü'minîn Âişe ile Alî, Muhammed bin Mesleme ve Ebû-Hüreyre *radiya'llāhu anhüm*'den Kütüb-i Sıhāh'da bunca rivâyâtı vardır. Bu rivâyât sonradan uydurulmuş, senedler rastgele tertîb edilib metnin başına geçirilmiş de diyemeyiz. Zîrâ (S 56) daki İbnü-Ömer'in, Recâ' bin Habîb'in, İbrâhîm-i Nehaî'nin, Şa'bî'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere *Sünnet-i Mâdiye* denilib herkesce ma'lûm ve mücmaun-aleyh Hadîsler bulunduğu gibi herkesin ma'lûmu olmayan Garâib-i Hadîs de varmış. Urve'nin yetişdiği zaman içinde yaşamış ve Hadîsleri Kütüb-i Sıhâh'a geçmiş 107 Sahâbî'nin ve birinci tabaka kibâr-ı Tâbiîn'inden ve ecille-i sikāttan tanınmış 66 zâtın tercemelerini Hâfız Zehebî *Tezkire*'sine dercetdikten sonra: *"Bu karn-ı fâdıl içinde ehl-i ilimden, eimme-i içtihâddan, aktār-ı bilâdda cihâd kahramanlarından, ebdâl ve evtâd zümresine dâhil sâdât-ı Ubbâd'dan bir çok kimseler daha vardı. İsimlerini yâd etmediklerimizin içinde belki de terceme-i hâllerini yazdığımız*

---

[1] *Mevkūf*'un ma'nâsı envâ-ı Hadîs'i beyân sırasında, telfîk-ı rivâyât da Ahâdîs-i Zaîfe bahsinde mevzû-ı bahsedilecektir. Urve'nin Kaytano cenâblarınca o kadar makbûle geçen böyle bir rivâyeti nakl-i haber husûsunda çok incelemeyen bir müverrihe maa-ziyâdetin kâfî gelirse de ahkâm arayan bir fakīh ve muhaddis için şâyân-ı ihticâc bile değildir.

zevâttan daha celâletli, daha âlim olanları da vardı." diyor (C 1, s 60.). Böyle bir karn içinde tervîc-i evhâm ve ekâzîb edenlerin sikātdan addedilebileceği hâtıra bile gelmez.

Elde tedâvül eden en eski kitâb Muhammed bin İshâk'ın Megâzî'si olmasından da tertîb-i senedin o zaman başladığı mânasını çıkarabilmek için ne kadar acîb bir hâlet-i rûhiyyede bulunmak lâzım geleceğini ta'yîn edemem. Bir kere İbnü-İshâk ilk Megâzî kitâbını yazmış kimse değildir. Ondan evvel daha bir çokları tarafından Megâzî yazılmıştır. Ez-cümle Zührî'nin (50-124) Mûsâ bin Ukbe el-Kureşî'nin de (141) Megâzîleri vardır. İmâm Ahmed ibn-i Hanbel: *"Mûsâ bin Ukbe'nin Megâzîsini size tavsiye ederim. Zîrâ sikadır."* dediği gibi İmâm Mâlik o kitab için: *"Megâzî'nin esahhıdır."*, İmâm Şâfiî de: *"Bu kitâb küçük ve başkalarının kitâblarında zikrolunan şeylerin çoğundan hâlî olduğu hâlde Megâzî içinde ondan sahîhi yoktur."* demiş. Demek ki İbnü- İshâk'dan evvel Mûsâ bin Ukbe ile daha bir çok kimselerin Megâzîleri de varmış. Üç imâmın, bu kitâbın diğerlerinden esahh olduğuna müttefikan şehâdet etmeleri de ellerinde bir mi'yâr-ı sıhhat bulunduğuna, bu kitâbın isnâdlarını diğer kitâbların isnâdlarından daha sağlam bulduklarına, hulâsa Ulemây-ı İslâm'ın evvel ve âhîr işleri sened araştırmak olub senedsiz söz kabûl etmediklerine vâzıhan delâlet eder.

Bir de yukarılarda gösterdiğimiz nakillerden eâzım-ı muhaddisînin rivâyet bâbında Sünnet-i Mâdiye'yi yâni ma'rûf ve meşhûrunu araştırıb garîb olanları rivâyet etmekten kaçındıkları anlaşılıyor. Halbuki ricâl-i Hadîs'in tâ evvelden beri rivâyet ettikleri Ahâdîs'in kimlere azv olundukları ma'lûm olmadıkca Hadîs'in garîbini mütevâtir ve meşhûrundan fark etmeğe, hangilerinin rivâyeti icmâ-ı sikāt ile ma'lûm olduğunu bilmeğe nasıl imkân bulunabilir? Demek ki isnâd evvelden beri var imiş. Ve sonradan tasnî' edilmemiş. Hem o kadar edilmemiş ki vaktiyle ehl-i Hadîs birbirinin derece-i ilmini denemek için -Buhârî ile Ukaylî'nin başlarına geldiği gibi- Hadîs-i maklûb ile imtihân bile ederlermiş.

Kizb ale'r Resûl cinâyet-i uzmâsını irtikâb vâdîsine düşmemek için tâ devr-i Sahâbe'den i'tibâren râvîlerin gösterdikleri i'tinâ ile rivâyâtı dinleyenlerin kimlerden ahzetmek lâzım geleceğini taharrîde ne kadar mutabassır oldukları artık öğrenilmiştir sanırım. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e atfen Hadîs rivâyet edenleri evvel be-evvel tahlîf etmek Alî *radiya'llāhu anh* Hazretleri'nin mu'tâd-ı şerîfleri idi. Rivâyetinden dolayı yemîn verdirmediği yalnız Ebû-Bekr *radiya'llāhu anh*'dir. Müşârünileyh Hazretleri: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellemin kendilerinden bir Hadîs işittiğimde Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kadar o Hadîs'den müstefîd olurdum. Başkası bana bir Hadîs söylerse yemîn verdirir, o da yemîn etdikden sonra rivâyetini tasdîk ederdim. Ebû-Bekir de bana şu Hadîs'i rivâyet etti. Lâkin ona yemîn verdirmedim. Çünkü her hâlde sādıkdır.*" diyerek: "مَامِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُذْنِبُ ذَنْباً ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَ يُصَلِّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ اِلاَّ غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ» = *Hiçbir abd-i müslim yoktur ki bir günâh işledikten sonra abdest alıb ve iki rekât namaz kılıb Allah'dan mağfiret dilesin de Allāhu Teâlâ ona mağfiret etmesin.*" Hadîsini kendisine haber verdiğini rivâyet ediyor. (*Tezkiretü'l-Huffâz*, Zehebî C 1, S 9 ve 10).

Bir de Kaytano isnâdın sonradan uydurulmuş olduğunu îzâh için:

"*İsnâd yeni medeniyetin ihtiyâcâtının neticelerinden biri oldu. Bu isnâdda âdetâ bir kırtasiyecilik damgası, âdetâ ilmî bir sîmâ vardır ki Arabistan çöllerinin tenhâî-i bî-pâyânından değil, Arabistan hâricindeki şehirlerin hayatından istiâre edilmiştir. İsnâdın tekmîl evsâfı o nîm vahşî, câhil, herhangi bir usûl ve kāide altına girmekten müctenib, her türlü şehrî ve medenî âdetlerden müteneffir olan ibtidâî Arabların bir türlü terakkī etmek istemeyen tabiatlarına temâmiyle bîgânedir.*"

Diyor. Ve bütün hücceti medenî olmayı, kābiliyet-i ilmiyye'yi hâiz bulunmayı müslümanlara yakıştıramamakdan ibâret oluyor. Halbuki bugünkü Avrupa medeniyetini doğuran, müslümanların o büyük ve müşa'şa medeniyet-i ma'lûmesi olduğunda Avrupa müverrihleri de müttefik olduklarından mumaileyhin bu derece tarafgirliği ehl-i İslâmdan ziyâde târihe hakarettir. İyi bir şey'i yabancı bir kavimden al-

mak mûcib-i âr olmak şöyle dursun pek müstahsen ve kabûl eden kavim için mûcib-i iftihârdır. Lâkin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüb de bilâd-ı meftûha ahâlisinden iktibâs edilmiş dediği *İsnâd*'ın acaba o tarihlerde, hattâ -daha ileriye gidiyorum- bugünkü asr-ı medeniyette hangi kavimde mevcûd olduğunu bâri haber verseydi merakdan azıcık kurtulurduk. Îrânîlerde mi idi? Yehûd'da mı? Akvâm-ı Nasrâniyye'de mi? Lâkin bunların hepsinin târihlerine, hattâ Kütüb-i dîniyyelerine dâhil olan rivâyât ve ahkâmın hiçbiri bir sened-i muttasıl ile sâbit olmuş değildir. Hepsi de yalnız râvîleri müteselsilen gayr-i muayyen kimseler tarafından naklolunan rivâyâta munhasır ve en mühim tarihî şahısları olan dîn vâzı'larının bile gerek târîh-i neş'etleri, gerek söyledikleri ve yaptıkları İlm-i Târîh nokta-i nazarından sübût bulamaz. Ve bunlara dâir olan ma'lûmat hep "*Diyorlar ki*" ve "*Demişler ki*" den ibârettir. Kim demiş belli değil.

Muhakkak olan bir şey varsa o da İsnâdın Ümmet-i Muhammediyye'ye *salla'llāhu aleyhi ve sellem* hâs bir meziyyet olduğu ve müslümanların eser-i ıhtırâı olan İlm-i Rivâyet'in yine onların elinde kemâlini bulub fî-mâ-ba'd vakāyi-i târîhiyyeyi kayd ve zabt edebilmek için nümûne ittihâz edilecek en sağlam usûl ve kavâidi câmi' olduğudur. Yine muhakkak olan bir şey varsa İsnâd'ın ve nakd-i ricâlin bidâyet-i zuhûru ne Buhârî'nin, ne de Muhammed bin İshak'ın gününde olmayıb « قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ » denilmeğe başladığı gün olduğudur. Abdu'llāh bin el-Mübârek'in (181) yanında Ebû-İshak Tâlekānî, birr-i vâlideyne ve onların hesâbına namaz kılıb oruç tutmağa dâir bir Hadîs rivâyet etmiş. Ve derhal aralarında şöyle bir muhâvere cereyan etmiş: "*Yâ Ebâ-İshak, bu Hadîsi kimden işittin? -Şihâb bin Hıraş'dan-. Pek a'lâ, sikadır. Ya o kimden? -Haccâc bin Dînâr'dan.- O da sikadır. Lâkin o kimden? -Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem buyurmuş.- Yâ Ebâ-İshak, Haccâc bin Dînâr* ile *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in arasında aşılmaz beyâbânlar var. Namaz, oruç olmaz. Lâkin ebeveyn hesâbına sadaka vermekde ihtilâf yoktur.*" Filvâkı' Haccâc bin Dînâr'ın en çok mülâzemet ettiği Tâbiî Muâviye bin Kurre (36-113) olub Etbâ-ı

Tâbiîn'dendir. Ve Resûl *alyhi's-salâtü ve's-selâm'ı* değil, Sahâbey-i bile gördüğü vâkı' değildir. Kimlerin kimlerle görüştüğü, kimin kimden rivâyet edebileceği evvelden beri ma'lûm olmasa Hadîsin senedine İbnü-l Mübârek böyle i'tirâz edebilir miydi?

Kaytano'nun ilkā eylediği vesveseden dolayı açtığımız bu istitrâdî bahsi daha ziyade uzatmak istemez. Ancak ehl-i Hadîs'in derece-i tesebbütünü daha aşikâr olarak anlatmak maksadiyle zikredeceğimiz mustalâhât-ı ehl-i eserin ne kadar âlimâne olduğunu göstermek için mantık-ı cedîd'in hadd-i kemâl olmak üzere tavsiye ettiği nakd-i târîh kavâidini -mukāyeseye medâr olsun diye- evvel be-evvel zikretmeğe lüzûm görüyorum ki *Muhaddısîn* denilen sınıf-ı ulemânın kadr u kıymet-balâterîni anlaşılsın. Bunlar dînin bir rükn-ü azîmi olan Sünnet'in zabt ve hıfzını, bu babdaki rivâyâtın kuvvet ve za'fını intikād ederek kizb ve hatâdan selâmetlerini der-uhde ettikleri için bu günkü ma'nây-ı ilmîce -ta'bîrimiz garib görünmesin- dînin hakīkī müverrihleridir. Bunlar ma'rifet-i ruvâtda, cerh ve ta'dîl-i ricâlde tevsîk-ı kütüb ve muharrerâtda hiçbir sınıf-ı müverrihînin gösterememiş olduğu kābiliyyet ve mehâreti o derece ileri götürmüşlerdir ki bütün ma'nâsınca müşkil-i berendâzâne olan mesâîleri Avrupalılarca tamâmen ma'lûm olsa -hiç korkmadan diyebilirim ki- İntikād Târîhi nâmını verdikleri bahs-i mantıkī'ye çok daha vüs'at verir, fîmâ-ba'd olsun târîh kitâblarını vüsûk ve yakîn sâhâlarına daha ziyâde takrîb ederler. Muhaddisînin sevk-ı fıtratla ve dîne muhabbet sâikasiyle ta'kīb ettikleri tarîk-ı ilmî yâni metod filhakīka tarih öğrenmek merâkıyle vâkı' olmuş değildi. Onların dertleri, gāyeleri yalnız taraf-ı Şâri'den geliyor diye kendilerine bâlığ olan sözlerin hangilerine ne dereceye kadar inanmak lâzımgeleceğini ta'yîn etmekten ibâret idi. Eimme-i Tâbiîn'den İbnü-Sîrîn (33-110)-İmâm Mâlik gibi-: "*Bu ilim yâni İlm-i Hadîs, dîndir. Öyle ise dîninizi kimden ahzettiğinize dikkat ediniz.*" der idi. Tebe-i Tâbiîn'den Abdu'llāh el-Mübârek'in: "*Bence isnâd dîndendir. İsnâd olmasaydı her rast gelen dilediği sözü söylerdi. İşte böylesine bunu sana kim söyledi denirse kala kalır.*"

demiştir. (S 71) İsnâd, Ümmet-i Muhammediyye'nin *salla'llāhu aleyhi ve sellem* hasāisindendir. Onu fürûz-ı kifâye'den addedenler vardır.

İşte garîbdir ki böyle bir gayret-i dîniyye eseri olan İlm-i Hadîs intikād-ı metn ve intikād-ı isnâd sâyesinde dîni, yalancıların veyâ rivâyete ehliyyeti az olanların iftirâ ve tahlîtından kurtardığı gibi bir de mevzûu hâricinde olarak târîh-nüvislere tetkīk-ı vesâık ve şehâdâtda en sağlam yolu göstermiş oluyor. Hem de mantık-ı tatbîkī'nin tedvîninden bin bu kadar sene evvel.

9

METODOLOJİ'DEN BİR BAHİS

Ma'lûm olduğu üzere kurûn-ı cedîde'nin mahsūl-i irfânı olup bilcümle ulûmu tedkīk ve hakāik-ı ilmiyyeyi -mevzuât-ı muhtelifelerine göre tenevvü' eden tarîkler ile- keşf ve tebyîn etmeyi kendine mevzû' edinen ve *Mantık-ı Tatbîkī* nâmını alan *Metodoloji* yâni menâhic-i hakk'ı açacak kavâid-i külliyye ilmi, İlm-i Târîh için de birtakım kavâid ve ahkâm vaz' etmiştir. İşte bu kavâid ve ahkâmı burada muhtasaran beyân edib Ulemây-ı İslâm'ın gerek dînlerine, gerek vekāyi-i târîhiyyelerine taallûk eden menkūlâtı - bu ilim doğmazdan lâ-akal on asır evvel- bu kavâid ve ahkâma ne dereceye kadar tatbīk etmiş olduklarını göstermek isterim.

Âlem-i beşeriyyetin eyyâm-ı güzeştesine âid vakāyi' ve havâdis ilmi olan Târîh'in -mahall-i nizâ' olmakdan hâlî kalmayan ilmiyyeti meselesi bittab' ber-taraf edildikten sonra- son merhale-i tekâmülü ulûm-ı tabîiyye mertebesini bulmak, ta'bîr-i dîğerle tefekkürât, infiâlât, irâdât ve ef'âl-i beşer mahsûlü olan vâkıât-ı mâzîyenin tarz-ı cereyânından bi'l-istidlâl birtakım kavânîn-i sâbite ve zarûriyye keşfetmektir ki bu kavânîn sâyesinde yalnız vakāyi-i hâliyyeye değil, olmuş ve olacak vakāyia -tıbkı bir fizik veya kimyâ kānûnu sâyesinde olduğu gibi- istidlâle yol bulunsun.

Nefs-i vakāyi' *Târîh*'in, ilel ve esbâb ve kavânîn-i vakāyi'de *Felsefe-i târîh*'in mevzû'larıdır. Birinci safhada Târîh'in hadd-i kemâli müşâhede ilimlerinden biri mertebesine çıkmak, bir Fransız müverrihinin ta'bîri veçhile hayât-ı mâziyeyi yalnız sathî olarak değil, en derin teşekkülâtına kadar bütün teferruâtı ile birlikte ihyâ etmek, bizi âdetâ o geçmiş devirde bi'l-fiil yaşatmış gibi olmak, ikinci safhada hadd-i kemâli ise ulûm-ı tecribiyye nev'ine dâhil olmak ve bizde *İçtimâiyyât* nâmını alan *Sosyoloji*'ye temel olmaya kesb-i salâhiyyet etmektir.

Ancak ilm-i târîh nâmını alan cümle-i ma'lûmât devre-i kemâlini henüz bulmuş değildir. Nakl-i vakāyi'den ibâret olan birinci safhada sinn-i sabâveti idrâk etmiş sayılsa bile felsefe-i târîh nâmını alan ikinci safhasında -o müşa'şa' ve mutantan iddiâlara rağmen- sinn-i tufûliyyete bile varamamıştır. O, henüz doğmadan hayalhâne-i beşerde adı konmuş bir cenîndir. Çünkü umûmiyetle müşâhede ve tecribe ilimleri göz önünde ve havâssın müteallâkı olan vakāyi' ve hâdisâtı müşâhede, tedkīk ve tasnîf ettikten sonra illetlerini ve illetlerin tarz-ı deverânını -ta'bîr-i dîğerle- kānunlarını arayıb bulmağa çalışır. Vakāyi-i târîhiyye ise mâziye inkılâb etmiş, havâss ile müşâhedelerine imkân kalmamış *Vakāyi-i meyyite*'dir. Geçmiş kimselere ma'lûm olmuş olan bu vakāyiin iktişâf âleti bizzat kendi havâssımız değil, diğer kimselerin ya doğrudan doğruya, ya bilvâsıta ma'lûmumuz olan akvâl ve âsârıdır. Halbuki bu vakāyiin rivâyet olunan tarzda cereyân etmiş olub olmadıklarını anlamak için onları aynen iâdeye imkân olmadığı gibi havâssımıza arzetmek üzere emsâllerini de arzumuzla iâdeye yol bulamayız. Bunlar birer kere vukūa gelmiş ve geçmiş gitmiştir. Nazarımızda sübûtları için kendimizden başkalarının havâss ve hâfızâlarını istihdâm etmekden başka çâremiz yoktur. İşte bundan dolayı nakl-i vakāyı' ma'nâsınca târîh, ehl-i mantık nazarında müşâhede ilimleri mertebesine çıkamıyor. Tekerrürü de, tekrîri de muhâl olan vakāyia binâ-yı istidlâl eden felsefe-i târîhin bize arzedeceği hükümlerin ne kıymette olacağı, bâhusûs kānun diye ortaya atabileceği kazâyây-ı faraziyyenin ne dereceye kadar müsellem olmak lâzım geleceği ise ednâ mülâhaza ile ma'lûm olur. Bu hakīkat sâbit olduktan sonra müverrihlerin nakl-i vakāyı' ederken bile mülâhazât-ı edebiyye, dîniyye, hattā siyâsiyyeye tebean ihtiyâc-ı nefsânî duydukca -delîl ikāmesine lüzûm görmeksizin- intikād nâmını vererek mebzûlen serdettikleri ihtimâlât-ı baîdeye müstenid vakāyi-i mefrûzayà ne demeli?

Maahâzâ bu müşkilâtı görerek vakāyi-i târihiyyeye inanmak kat'iyyen câiz olmadığına kāil olmak da hükümde tefritdir. İlmin vasāyâsına tebaiyyet, kavâidine riâyet şartiyle gözönünde cereyân etmemiş

bir çok şeylerin vukūuna hükmetmek hem mümkün, hem de muhıkdır. Müşâhedât-ı zâtiyye ile iktifâ ederek şehâdât-ı nâsı inkâr etmek esâsı kabûl edilirse târih ile berâber hemen hemen muâmelât ve ma'lûmât-ı beşerde zîr ü zeber olur. Biz muâmelâtımızın yüzde doksan dokuzunda merviyyâta ve gayrin meşhûdâtına binây-ı hüküm ve çok kereler isâbet ediyoruz. Mehâkim huzûrunda hukūkumuz şuhûdun delâlet-i nefy ve tasdīkı ile red veyâ kabûl edilir. Hattâ müşâhedeye müstenid ulûm-ı müsbete kazâyâsı bile alelekser o ulûm erbâbının şehâdetlerine binâen kabûl ve tasdîk edilmektedir. Bir fizik veya kimyâ âlimi bu ilimlerin mevzûlarına dâhil bütün eşya ve hâdisâtın yalnız pek az kısmını bizzat müşâhede ve tedkīk fırsatını bulabilir. Geride kalanları ise diğerlerinin hâdde-i tetkīkından geçmiş bulunur ki onların şehâdâtını kabûl sâyesinde o âlim, ufk-ı tetebbuunu hesâb edilemiyecek derecede genişletmiş olur. Her şeyi ve her hâdiseyi her âlimin bizzat müşâhede ve tecribe etmesi lâzım gelse bütün ilm-i tabîat hâlet-i ibtidâiyyedeki zekîce bir adamın tevâlî-i a'sāra rağmen yine hiç artmayan mikdâr-ı ilminden ziyâde vüs'at peydâ edemez. Hulâsa bir âlim diğer âlimin şehâdetiyle âmil olur. Bir tabîb: "Ben bir ilâç keşfettim. Filân maraza karşı hâssiyyet-i şâfiyesini kanâat-bahş mikdarda hastalar üzerinde tecribe ettim" dedikten sonra artık diğer etibbâ o ilâcı isti'mâlde tereddüd göstermezler. Elverir ki o tabîb hâzık olsun ve yalanı tutulmamış bulunsun.

Elhâsıl kizib'den, cehil ve hatādan ârî olan rivâyetin, şehâdet ve ihbârın ilmî -yanılmıyalım, ulûm-ı tecribiyyeye kadar her ilim erbâbına göre ilmî- bir kıymeti vardır. Böyle bir şehâdet ve ihbârın makbûliyyeti ve doğrudan doğruya havâss makāmına ikāmesi ilm-i mantıkca hem limmî, hem de innî bir istidlâle; hem ta'lîle, hem de istikrâya müstenid bir istidlâl-i hafîye istinâd eder.

Delîl-i limmî şudur: Filân râvînin, şâhidin verdiği haber kizib veya cehil ve hatā tasavvurunu nefy edecek sûrettedir. Böyle olan her rivâyet, her şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücûduna, yâhud tahakkuk-ı vukūuna hüccettir. Öyle ise bu rivâyet, bu şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücûd veya vukūuna hüccettir.

- Delîl-i innî de ulûm-ı tabîiyye'de isti'mâl edilen eserden müessire intikāl tarzında olur. Meselâ ihbâr-ı vâkıı nazar-ı mütalâaya alınca ihbârın bâzı evsâf-ı mümeyyizesinden râvînin, şâhidin ehliyyeti ile sadûkıyyetine ve onun bu iki vasfından da haberin sıhhatine, mervî ve meşhûdün-bihin mevcûd veya mütehakkıku'l-vukū' olduğuna intikāl edilir.

Demek, iş yalnız haberlerin kâzib mi, yoksa sādık mı olduğunu; muhbirin sika -ta'bîr-i dîğerle adl ve zâbıt yâni haberi dökmeden alâ vechi's-sıhha nakledecek derece-i ehliyette- olub olmadığını tedkīka, rivâyâtın makbûllerini merdûdlarından ayırd etmeye kalıyor ki bu da "Metodoloji"nin "Méthode historique = Menhec-i târîhî" unvânı altında te'sîs ettiği kavâid-i külliyyeye rivâyetle bize vâsıl olan haberleri ilmî bir tarzda "intikād" etmek, ondan sonra da âsâr ve vesâikın medlûlü olan vakāyii canlandırıb esbâb ve illetlerini araştırmakla müyesser olur. İntikād safhası "Tahlîl"dir. Ve asıl târih odur. Taharrî-i ilel ve esbâb safhası ise "Terkîb"dir. Târihden ziyâde felsefedir. Ve alelekser indî mülâhazât ile maalesef meşhûn bulunuyor.

Elyevm indiyyât ile mâlâ-mâl olan felsefe-i târîhı bir tarafa bırakalım da asıl târih, intikād târîhı hakkında ilmin son hulâsasını söyliyelim:

Târîhin üç nevi' menâbii vardır. Ve intikād bunlara taallûk eder: Merviyyât (Traditions), Âbidât (Monuments), Mektûbât (Ecrits). Âbidât bizim bahsimizden hâriç oldukları için onlara âid bahsi bırakıyoruz.

Fransızca *Tradition* kelimesi *Yeni Larousse Ansiklopedisi*'nde: "*Müddet-i medîde ağızdan ağıza tedâvül eden doğru veya yanlış nukūl*" diye ta'rîf ediliyor. Bu kelimeyi bizde kâh *An'ane* ile, kâh *Hadîs* ile terceme ediyorlarsa da bu ta'rîfe nazaran her ikisi de yanlıştır. An'ane, râvî veya râvîlerin isimlerini zikrederek, şu kadar ki râvî veya râvîlerin haberi bizzat işidildiğine delâlet eder bir lâfz isti'mâl etmiyerek yalnız (عن) lâfz-ı arabîsi ile vâkı' olan nakil ve isnâdın adıdır ki bu nevi' rivâyetin ehl-i hadîsce hükm-i mahsūsu vardır. *Hadîs* de -evvelce geçen

ta'rîflerden ma'lûm olmuş olacağı üzere- akvâl ve ef'âl ve tekārîr-i Nebeviyyenin bi'l-isnâd nakil ve rivâyeti için vaz' olunmuş bir ıstılāhdır. Ve Tâbiîn'in akvâl ve fetâvâlarına şâmil olsa bile yine -an'anede olduğu gibi- senedlidir. Ve ruvât'ın isimleri zikrolunur. Tradition kelimesi ise -yukarıki ta'rîfin delâletiyle- ruvât'ın meçhûl olması mânasını zımnen ihtivâ eder. O derecede ki râvîleri ma'lûm olan rivâyât hakkında bu kelimeyi isti'mâl etmezler. Bir de *Tradition*'da müddet-i medîde tenâkul şart olduğu halde kelâm-ı muan'an ile hadîsde böyle bir şart hiç de mu'teber değildir. Binâenaleyh tercemeler yanlıştır. Buna *Merviyyât-ı kadîme* veya *Menkūlât-ı kadîme* desek daha yakın bir ta'bîr ile ifâde etmiş oluruz. Vâkıa kilise târîhı ıstılāhınca dîne taallûku olan ef'âl veya i'tikādâtın gerek şifâhen ve gerek tahrîren tenâkulüne de *Tradition* deniyor. Bu ıstılāh-ı hâssa göre Hadîs ile terceme olunabileceği vârid-i hâtır olursa da yine tam mukābili değildir. Zîrâ Hadîs, müsned olan bir rivâyet olduğu halde kilisenin bizim anladığımız ma'nâca müsned rivâyeti yokdur.

Burası ma'lûm olduktan sonra merviyyât ile mektûbâtı intikād için vaz' edilen kavâid-i ilmiyyeyi beyâna şurû' edelim:

İntikâd, ya nefs-i vakāyı', yâhud vakāyıın râvîleri hakkında -Ehl-i hadîsin ta'bîrince- ya metin, ya sened hakkında cârî olur.

Nefs-i vakāyıın evvelâ mümkün olub olmadıklarına, mebâdî-i akliyye ile kavânîn-i ilme derece-i tevâfuk ve münâfâtlarına bakılır. Ve muhâl olan vakāyı' reddolunur. Meselâ Çîn-i Fağfûrî'nin İbnü's-Semâ' ve Mikado'nun İbnü'ş-Şems olduğuna, Romalıların Romulus kıssasına âid masallar bu kabilden olarak vehle-i ûlâda reddedilecek rivâyâtdandır.

Bâzı rivâyât da akla münâfî olmaz da menba'ları meçhûl kalır. Bu nevi'den senedsiz, sepetsiz, nerelerden teraşşuh ettikleri belirsiz rivâyâtın medlûlü olan vakāyı' ne kadar eski, zamân-ı vukū'ları ile zamân-ı kayd ve tesbitleri arasında ne kadar çok müddet geçmiş ise o kadar az mevsûk addolunurlar. Meselâ Arapların Tasm, Cedîs, Amâlika, Âd, Semûd gibi ecyâl-i munkarızası hakkındaki rivâyâtını bu sınıfa

idhâl etmelidir. Bu kabilden rivâyât daha mevsûk diğer menâbi'den gelen rivâyât-ı sâire ile murâkabe edilemezlerse hangi cihetleri hakîkat, hangi cihetleri hayâl olduğu anlaşılamaz. Yalnız şu var ki bunlar -teferruatları ve tarz-ı nakilleri i'tibâriyle- meşkûk olmakla berâber yine başlangıçda herhangi bir şeyin mevcûd veya vâkıanın hâdis olduğuna filcümle delâlet ettikleri gibi bâzan hangi kavme âid ise o kavme âid bâzı ahlâk ve tabâyıın ve mervî olan şey zamânındaki hâlet-i rûhiyye-i kavmiyye veya umûmiyyenin alâmâtından olmak i'tibâriyle pek ziyâde ehemmiyeti hâiz görülmeleri mümkündür. Fakat her halde bunları rivâyât-ı târîhiyye sırasına idhâl etmek münâsib olmaz.

Akla muvâfakat bahsinde de hâdisât-ı merviyyenin ne dereceye kadar muhtemel veya müsteb'ad olduğunu hesâba katmak ve tasdîk ile inkâr beynindeki derecât-ı hükmü ona göre ta'yîn etmek îcâb eder. Ancak bu takdirde de -muâsır feylosoflardan "Thomas'nın mektepler için yazdığı felsefe kitâbında dediği gibi- tedkîk meselesi hâssaten pek nâzik ve pek müşkil bir sûret kesbeder. Bidâyeten müsteb'ad, hattâ muhâl olduğuna hükmedilmiş nice şuûn ve hâdisât vardır ki bilâhare hakîkate mutâbık görülmüştür. Geçen asırda Romalı müverrih Tit-liv (Titus Livius)un bahsettiği kan yağmurlarına, gök yüzünden taş indiğine, dağ tepelerinde asdâf-ı bahriyye bulunabileceğine i'tikâd etmek çocukca fikirler sayılırdı. Bu hâdisât bugün îzâh ve ta'lîl ediliyor. Bundan yüz sene evvel fonograf ile telefonun imkân-ı vücûdünü tasdîk eden bir fizik âlimini gözönüne getirelim. Böylesi elbette karşısında yalnız münkirler bulacaktı[1]. Buhar ile müteharrik vesâit-i nakliyye, havada seyâhat, telsiz telgraf, havagazı ve elektirik tenvîrâtı, eşi'a-ı şemsin tıbâat ile hak'de istihdâmı gibi şeyler hep imkân sâhasının zannedildiğinden ne kadar evsa' olduğunu nazarımızda

[1] Thomas'nın kitâbı intişâr ettiği vakit (1923 M) telsiz telefon henüz yok idi. Bugün nekadar teammüm ettiği ise ma'lûmdur. Bugün hattâ telsiz sinema (*Télévision*)un tatbikatını sâha-i tahkîka çıkarmağa çalışıyorlar. Kamere seyâhati bile aklına sardıranlar vardır.

isbât eden havârık-ı beşeriyyedir. Binâenaleyh her müsteb'ad olan şeyi müsteb'addır diye kat'iyyen reddetmek ilme münâfîdir. İntehâ.

Binâenaleyh "Filân vak'anın emsâline daha evvel veya şimdi müsâdif olamadık.", yâhud "Bunu aklım almıyor" demekten başka bir delîle istinâd etmeksizin şehâdet ve rivâyetine kadh vârid olmıyan kimselerin şehâdât ve merviyyâtını reddetmek hakîkî ilim nokta-i nazarından ciddî sayılamaz. Meselâ *Telepati* (Télépathie) ve *Telekinezi (Télékinésie)* ve *Ektoplasm* (*Ectoplasme*) gibi metapisişik hâdiseler yakın vakitlere kadar ulûm-i tabîiyye erbâbı tarafından şiddetle red ve inkâr edildikleri halde en nihâyet bu red ve inkârın muayyen bir akîde-i ilmiyyeye karşı taassub eseri olduğu meydana çıkınca elyevm ileri gelen bir çok ulemâ tarafından pek âlâ tetkîke değer şeyler olduklarına hükmediliyor. O halde evvel be-evvel şuhûd ve rüvâtın ahvâlini tahkîk, şehâdâta göre vukûu müteyakkan veya ona karîb olan ef'âl ile vâkıâtı kabûl ile esbâb ve ileli sonra taharrî etmek -velev bilvâsıta- müşâhedeye, his ve tecribeye müstenid bir ilim olmağa meyleden tarihin tarîk-ı tetebbuu muktezeyâtındandır. Binâenaleyh Rivâyetten -ta'bîr-i dîğerle meşhûdün-bih bir vâkıadan- sened-i rivâyeti yâni vâkıaya taallûk eden şehâdeti tahkîka intikāl etmemiz lâzım gelir.

Bir kere kāide-i külliyye olarak şurası mukarrerdir ki bir vâkıa akıldan, daha doğrusu me'lûfdan nekadar aykırı i'tibâr edilirse şuhûd ve ruvât'da sıdk ve tahammül-i rivâyete ehliyyet o kadar sıkı aranmak iktiza eder. Râvî'lerin bu sıfatları matlûbdan nekadar dûn olursa rivâyet de derece derece o nisbette kesb-i za'f eder.

Sonra şehâdet ve rivâyet: 1) ya sıdk-ı lehceye, 2) ya kizbe, 3) ya cehil ve hatādan sâlim olmıyarak vehme makrûn olur.

Şehâdet ve rivâyet ikinci veya üçüncü ihtimâllere göre taht-ı murâkabeye alınır. Muhbirin kizbi i'tiyâd veya hâdise-i merviyyede kizbi iltizâm etmediğine; kezâlik râvînin her duyduğuna inanır, her müşâhede ettiğini lâyıkıyle anlamaya lüzum görmeden rivâyet eder kapılgan bir kimse olmadığına itmi'nân hâsıl olursa yalnız sıdk ihtimâli kalır. Böyle olan râvîye "Sadūk" denir.

Muhbir ya bir, ya müteaddid olur.

Bir olursa sıdk-ı makâl ashâbından olub olmadığına; akıl ve dirâyeti, fehm ve fetâneti muhberûn-anhi olduğu gibi edâya kâfî gelib gelmediğine bakılır ki bu da ahlâkını, ahvâl-i rûhiyyesini lâyıkı veçhile bilmeğe vâbestedir. Yâni râvî yalan söylemeğe alışık mı, değil mi? Husûs-ı maddede yalan söylemekte bir menfeatı var mı, yok mu? Zekî mi, ahmak mı? İhbâr ettiği vak'a bizzat kendisinin meşhûdu mu, yoksa kendisi de başkasından mı rivâyet ediyor? Her iki takdirde hâfızası kuvvetli mi, gevşek mi? gibi husûsât aranır. Tabîî bu nevi' suâllerin kâffesine her türlü şükûk ve ibhâmı izâle edecek, ihtimâl-i sıhhat veya za'fı lâyık olduğu had ve mertebeye kasr eyliyecek cevapları bulmak her zaman müyesser olamaz. Bundan dolayı da haber-i vâhid her zaman yakîn ifâde etmez. Huzûr-ı hâkimde lâakal iki şâhidin beyyine addedilmesi işte bundan ileri gelir. Maahâzâ haber-i vâhidin yakîn ifâde etmiyeceği hakkındaki hükmün gerek tarihde, gerek kazâda bir kıymet-i mutlakayı hâiz olmadığını -bir az evvel ismi geçen- müellif Thomas ihtâra lüzûm görüyor. Bu istisnânın -hakk-ı gayr taallûk etmek dolayısiyle- kazâda nazar-ı i'tibâra alınması cây-ı teemmül ise de târîhde iş biraz başkalaşır. Öyle râvî bulunur ki başlı başına bir hüccet-i yakîn sayılabilir. Kezâlik râvî bâzan öyle bir şey ihbâr eder ki nefs-i rivâyetin tarzı ve tefâsîli hüccet-i sıhhat addedilebilir. Binâenaleyh adl u zâbıt olan bir tek râvînin rivâyeti pek de kıymetsiz değildir.

Muhbir birden ziyâde olursa her biri bâlâdaki tarzda ayrı ayrı tedkîk ve tezkiye edilir. Ondan sonra sözlerine bakılır. Sözleri ya mütevâfık, ya mütehâlif olur. Birinci hâle göre tevâfukun illeti anlaşma, yâhud hepsini birden kizbe sevkedecek veya vehme düşürecek bir hâl-i müşterek değil ise haberin sıhhatinden başka ihtimâl kalmaz. Ve haber, yakîne karîb bir zan ifâde eder. Hele -Avrupa mantıkcılarınca mevzû-ı bahs olmadığı halde bizim ulemâmızca pek büyük bir ehemmiyetle hall ve tedkîk edildiği üzere- haber, mütevâtir yâni kizb ve vehim üzerine ittifakları aklen muhâl olan eşhâs-ı adîde tarafından mervî

ise ona inanmamak mahsûsde mükâbere derecesinde kavânîn-i akla münâfî düşer.

İkinci hâle göre ise evvelkisi gibi kavî bir zan hasıl olamaz. Ancak ihtimâl-i sıhhat nerede daha ziyâde ise o cihet tercîh olunur. Bunun için râvîlerin adedine, bâhusūs kıymetlerine bakılır. Ve hangi tarafda ehliyyet ve vüsûk nişânesi daha ziyâde ise -o taraf adeden daha az da olsalar- diğer tarafa râcih sayılırlar.

Menâbi-i târîhiyyenin üçüncüsü olan "Mektûbât"a gelince: Müverrihlerce en ziyâde başvurulan menâbi' bunlardır. Ve bu i'tibârla ehemmiyet-i azîmeleri vardır.

Vesâık-ı mektûbe'de en evvel yazı tahkīk olunur. Yazı kime nisbet ediliyorsa hakīkaten ona âit midir? Yoksa Apocryphe yâni asıl ve menşeinde cehâlet var mıdır? Ciheti aranır ki bu, "İntikād-ı sened" demektir. Müellife âidiyyeti sübût bulduktan sonra muhteveyâtına, yâni "Metn"e geçilir. Sāhib-i eserin naklettiği şeyler akla yakın şeylerden midir? Sözleri arasında ibhâm ve tenâkuz var mıdır? Yoksa ifâdâtı açık ve mütesādık mıdır? ona bakılır. Eser, intikādın bu hâddesinden de geçirildikten sonra sâhib-i hattın kendisi intikād edilir ki bu da "Râvî'nin ta'dîl veya cerhi"dir. Yazı yazan kimse vak'ayı ve yâhud vakāyıı an-şühûdin mi nakl ve rivâyet ediyor? Yoksa asıl şühûd kendi muâsırları olub da o, onlardan mı rivâyet ediyor? Kendisinin rivâyete derece-i ehliyyeti nedir? Sadūk mudur? Aklı başında bir kimse midir? Hıfzı kâvî midir? Vak'ayı hemen hudûsunu müteâkiben mi kaydetmiş? Bilvâsıta naklediyorsa aradaki vâsıtalar kimlerdir? Ve ne kıratta adamlardır? İşte bu cihetlerin hepsi tahkīk edilmedikce haber-i mektûbun derece-i vüsûku hakkında şâyân-ı i'timâd bir ilim hâsıl olamaz. Oldukdan sonra da Haber-i vâhidden ileri bir mertebeyi bulamaz.

10

BİR MUKĀYESE

İntikād târîhı bir netîce-i ilmiyyeye vâsıl olabilmek için merviyyât ve menkūlâtı böyle sıkı bir hâdde-i tetkīkden geçirmek lüzûmunu gösteriyor. Âlem-i medeniyetce makbûl ve mütedâvel -tâdâdı gayr-i mümkün- bunca târîh kitâblarının acabâ kaçı bu mi'yâra göre ilmî sayılabilir? Vesâikı enzâr-ı nâsa bu tarzda arzederek târîh yazmak evvelâ mâzî hakkında ma'lûmât-ı beşeriyyenin pek az olduğunu i'tirâf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az mikdâra indirmeğe razı olmak demektir. Sâniyen böyle eserler mâzî hakkında çok şeyler bilmeğe harîs olan kāri'lerin merâkını tatmîn edemiyecekleri için ruhlarını hayliden hayliye de sıkar. Bu mahzûru def' için müellifler hem nakil ve rivâyeti bir şekl-i edebîye sokmağa, hem de vesâik-ı muktaziye ile sübût bulmayıb nâkıs kalan teferruâtı -mahzâ silsile-i vakāyiı rahnedâr etmemek ve aralarındaki irtibâtı göstermek hırsiyle- mütehayyileden istiâne ederek doldurmağa, ondan sonra da bu hayâlî vakāyi' ile hakīkī vakāyi' halîtası üzerine gûyâ felsefî bir çok hakîmâne ta'lîlât-ı dûrâdûr binâ etmeğe kalkarlar. Tıpkı bir romanın vakāyiı beynindeki irtibat ve münâsebeti ta'lîl ve beyân için uydurulan vakāyi-ı fer'iyye gibi. Eldeki tevârîhin hakīkaten müsbet olan pek az kısmı istisnâ edildikten sonra -ihtiyat ederek söylüyorum- yüzde doksanı böyledir. Kim ne derse desin, en ciddî bildiğimiz târîh kitâblarının ekseri vakāyiı bir sübût-ı ilmîye istinâd etmediği için hayâlî; bu gibi vakāyia binâ edilen istidlâlât-ı târîhiyyeden çıkan netayiç de -âzamî hüsn-ü zannederek söyliyeyim- ihtimâlidir. Mevsûk târihler yalnız vesâik ve şehâdâta müstenid vak'aları rivâyet edenlerdir. Ekseriyeti teşkil eden diğerlerine doğrudur diye i'tibâr edişimiz sırf müelliflerine hüsn-ü zannettiğimizdendir. Bî-vecih bir hüsn-ü zannın ise ilimde pek o kadar yeri yoktur. Erbâb-ı ilme: "*Bütün ulûm içinde ihtimâl-i sıhhatten en az nasibedâr olan ilim, târihdir.*" dedirten işte budur.

Maahâzâ bu kadarla da iktifâ edecek değiliz. Bugün Dîn-i İslâm ile mütedeyyin olanlardan başka dünyâda hiçbir dînin sâlikleri yoktur ki şâri'lerinin tefâsîl-i ahvâlini, bunların ta'lîm ettikleri ahkâmı her türlü şükûk ve zunûndan ârî olarak bilsin. Ve tâbi' oldukları kitâbların mübelliğ-i evvellerine âidiyyetlerine ve naks ve ziyâdeye ve tebdîl ve tahrîfe uğramadıklarına vüsûk-ı tâmları olsun. Çünkü kendileri ile ilk dindaşları arasında sened-i muttasıl yoktur. Senedin inkıtâından dolayı da din bâbında en büyük tanıdıkları zâtın dînine kendileri hakîkaten müntesip midirler? İcrâ ettikleri ameller ve âyînler hakîkaten onların ta'lîm ettikleri amellerle âyînler midir? Yoksa akîdeleri, din ve âyinleri meçhûl kimselerin o dinlerle bir eser-i telâubu mudur? Bundan şüphe etmemek elden gelmez. Ve şüpheleri izâleye medâr olacak hiçbir delîl gösterilemez.

Meselâ Yehûd ile Nasârâ'nın müştereken ellerinde tedâvül eden "*Ahd-i atîk*" ile yalnız Nasârâ'nın tâbi' oldukları "*Ahd-i Cedîd*" kitâbları hakkındaki ihtilâfât hakîkaten fecî'dir. Ahd-i Atîk'ın 47 kitâbından Sâmirîlerce -ki Yahûdîlerin bir tâifesidir- yalnız yedisi mu'teberdir. Bu yedi kitâbın da -ellerindeki İbrânî nüshaya tevâfuk etmeyen- diğer tevâif-i yehûd yedinde mütedâvil nüsha-i İbrâniyyesini Sâmirîler tanımazlar. Hıristiyanlarca da Ahd-i Atîk'ın bidâyet-i emirde yalnız 38 kitâbı tanınmış iken diğer 9 kitâbı 325, 364, 397 sinîn-i Mesîhiyyesinde mün'akid İznik, Laodise ve Kartaca konsillerinde yâni mecâlis-i ruhbâniyyesinde tedrîcen papazların kararıyle Kütüb-i Mukaddese sırasına geçmiştir. Nasıl hoş değil mi? Bir kitâbın vahy-i münzel olması veya olmaması keyfiyyeti binlerce sene sonra gelen bir kaç papazın muvâfakat re'yi verivermesiyle tekarrür ediyor. Ve vahiy değil iken onların demesiyle min tarafi'llâh münzel oluveriyor!.

Ahd-i Cedîd'i teşkîl eyleyen 27 kitâbın da bidâyet-i emirde yalnız 20 si vahiy sayılıb bilâhare 364 ve 397 senelerinde mün'akid Laodise ve Kartaca konsillerinde diğer yedisi kütüb-i kânûniyye menzilesine terfî' edilmişlerdir. Her iki ahdin hâricinde olarak Yahûdîlerin bâzılarınca Mûsâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a nisbet edilen *Müşâ-*

dât, Tekvîn-i Sağîr, Mi'râc, Esrâr, Vesâyâ, I'tirâfât namlariyle altı, Üzeyr *aleyhi's-selâm*'a nisbet edilen bir, İşa'yâ *aleyhi's-selâm*'a nisbet edilen iki, İrmiyâ *aleyhi's-selâm*'a [1] nisbet edilen bir -ki cem'an on kitâb ile Habekūk *aleyhi's-selâm*'a nisbet edilen kelimât, Süleymân *aleyhi's-selâm*'a nisbet edilen diğer mezâmîr Yehûdun ekseri ile Nasârâ'ca merdûd olduğu gibi *Ahd-i Cedîd'den* hâriç olarak da Îsâ ve Meryem *aleyhime's-salâtü ve's-selâm* ile Havâriyyûn ve Etbâ-ı Havâriyyûna nisbet edilen yetmiş bu kadar kitâb daha var ki Nasârâ'ca Apokrif yâni gayr-i sâbit addediliyor. Bundan mâadâ Hıristiyanlarca makbûl tanınmış yukarıki kitâblar hakkında şark Ortodoksları ile Katolikler ve Protestanlar arasında da ihtilâfât-ı azîme vardır. Kāri'lerimiz bu bâbta Rahmetu'llāhi Hindî *rahmetu'llāhi aleyh*'in "*İzhâru'l-Hakk*"ında hayli tafsîlât görebilirler. Bu kitâb Arabîden Türkçeye terceme edildiği gibi Fransızcaya da terceme edilmiştir[2].

İş bu kadarla da kalmaz. Bu kitâblardan her birinin Vahy olub olmaması hakkında her iki tāifece mevcûd olan nizâ'dan kat'an-nazar her birinin nisbet olunduğu nebî tarafından yazıldığı da sâbit değildir. Bilâkis o enbiyâ hazerâtının o kitâbları yazmamış oldukları nefs-i kitabların mütûnundan müstahreç edilleden ve Yehûd ile Nasârâ ulemâsının sarîh veya müevvel ikrâr ve ba'zan iddiâlarından istidlâl edilerek bi'l-burhân isbât ediliyor.

Hâsılı *Ahd-i Atîk* ile *Ahd-i Cedîd* kitâblarını kat kat saran perde-i şükûk ve zulmet o kadar kalındır ki biz müslümanların vahy-i münzel olduğuna yakīn-i tâm ile mu'tekid olduğumuz *Kur'ân-ı Kerîm* olmasa Mûsâ ve Îsâ *aleyhime's-salâtü ve's-selâm* hazerâtının birer nebiy-yi zî-şân olub kendilerine *Tevrât* ile *İncîl* nâmında iki kitâb ve şerîat vahy buyu-

---

[1] *Kāmûs*'un zabtı böyle -râ'nın sükûnu ve hemze ile mîm'in kesriyle- dir. Lâkin Frenkler Nebiyy-i müşârünileyh Hazretlerine Jérémie dediklerine göre râ'nın fethi ve mîm'in sükûnı veya kesri ile olmak gerektir.

[2] *Idh-har-ul-haqq ou Manifestation de la Verité*, *Ernest Leroux, éditeur*, 28, Rue Bonaparte, Paris.

rulmuş olduğuna, hattā bu nâmda iki zât-ı celîlü'l-kadrin dünyâyı teşrif ettiklerine Yehûd ile Nasârâ'nın ellerindeki hucec-i nakliyyeye bakarak kāil olmamıza imkân bulunmaz. Yehûd ile Nasârâ'nın da bugün enbiyânın ve o meyanda kendi nebîlerinin nübüvvetlerini tasdīk edebilmek için *Kur'ân-ı Kerîm*'i tasdīkten yakın bir tarīk-ı aklîleri yoktur. Avrupalılardan nübüvvâta mu'tekid olmayanlar *Tevrât*'ın Âsûrîlerden geldiğini, Îsâ *aleyhi's-selâm*'ın bir şahs-ı muhayyel olub hiristiyân akîdesinin bilmem hangi felsefe-i Yunâniyye mahsûlü olduğunu iddiâya kadar ileri gidib durmuyorlar mı? Acaba neden? Hiç şüphesiz Yehûd ile Nasârâ evvelden beri dînlerine lâyıkıyle sâhib çıkıb nebiy-yi zî-şan'larından kendilerine intikāl eden mu'tekadât ve ahkâmı muhâfazada ihmâl gösterdiklerinden ve isnâd-ı muttasılın ma'nâsını ve ehemmiyetini vaktiyle idrâk ederek inkıtāındaki mahzûru mühimsemediklerinden. Halbuki Zât-ı Akdes-i Muhammedî *salla'llāhu aleyhi ve sellem* kadar ma'rûf ve hakkında o derecede vesâik-ı sahîha toplanmış ferd-i âferîde gelmemiştir. Ümmet-i Muhammed (*salla'llāhu aleyhi ve sellem*)in bugün yeryüzünde hiçbir millete nasîb olmayan bî-bahâ bir şeref-i âlü'l-âlî'dirki kitâblarını, dînlerinin ahkâmını, Peygamberlerinin hâl ve şânını ve akvâl ve ef'âlini tahrîf ve tağyîre uğratmaksızın bu âna gelinceye kadar on üç buçuk asırdan ziyâde hıfza muvaffak olmuş, bundan sonra da ilâ mâşâ-Allāh olacaklardır. Hangi meselede aralarında ihtilâf çıksa merci-i halli -bihamdi'llâh mahfûz olan- Kitâb ve Sünet'tir. Dînî olan bu vesâık bir tarafdan da başka yerde nazîri olmıyan en sağlam vesâik-ı târîhiyyedir. Gerek din, gerek vakāyi-i İslâmî -hiç değilse sadr-ı İslâmda olan vakāyıı- yazmak isteyen müverrih, bî-taraf olmak şartiyle İslâm ile müslimînin mâzîsini olduğu gibi göstermekte hiç müşkilâta uğramaz.

Bu cihet ma'lûm olduktan sonra Ümmet-i Muhammediyye (*salla'llāhu aleyhi ve sellem*) beyninde rivâyete istinâden tâ sadr-ı evveldenberi müntekıl olan âsâr ve ahbâra tevcîh-i makāl edelim.

Asr-ı Celîl-i Nebevî ile *Hayrü'l-Kurûn* diye i'tikād ettiğimiz Ashâb ile Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn karnlarından beri bize gelen nukūl,

ihticâca salâhiyyet i'tibâriyle -İbn-i Hazm-i Zâhirî'nin taksîmine göre- altı derecedir:

Birinci dereceyi *Kitâbu'llâh*'ın nazm-ı mütevâtiri hâizdir ki elyevm tilâvet ettiğimiz kelimât ve hurûf ve harekât ve sekenât ve kırâât-i mütenevvia ile Muhammd bin Abdi'llâh bin Abdi'l-Muttalib *salla'llâhü aleyhi ve sellem* Efendimiz tarafından tebliğ buyurulduğu ehl-i meşrık ve mağribin karnen ba'de karnin gayr-i munkatı' bir tevâtürü ile şüphesiz olarak herkesin ma'lûmudur. *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyetleri peyderpey hîn-i nüzûllerinde nasıl ümmete ta'lîm buyurulmuş ise öylece herkes tarafından okunmuş ve ilk zamandaki gibi hiç bir asırda inkıtâa uğramaksızın selefden halefe mütemâdiyen intikâl etmiştir. *Kitâbu'l-lâh*'ın süver ve âyâtı her devirde kâffe-i ümmetin kâffe-i ümmete tebliği sûretinde bir tevâtürü hâiz olduğu gibi ehl-i kırâet denilen sınıf-ı ulemânın isnâd-ı muttasıl ile mahfûz olan müselsel rivâyetleri ile de ayrıca bir tevâtürü hâizdir. Dünyâda elfâz ve mebânîsi ihtilâfsız olarak bu kadar ma'lûm ve mahfûz, tahrîf ve tağyîrden masûniyyeti bu kadar muhakkak hiçbir söz, hiçbir kitâb yoktur ve olmıyacaktır. *Kur'ân-ı Kerîm*'i tilâvet eden kimse, Sâhib-i Şerîat'ın teblîğini olduğu gibi bilâ noksan tekrâr ettiğinde zerre kadar şüphe etmez. Bunda bir az şekkeden -hangi milletten olursa olsun- aklında hıffet var demektir. Meğer ki *Kur'ân* ne demek olduğunu ve takrîben on dört asırdan beri nasıl bir ihtimâm-ı emânetle sudûrdan sudûra ve suhufdan suhufa nakledildiğini bilmiyecek kadar câhil ola. Savm ve Salât ve Hacc ve Zekât keyfiyetlerinin de kâffe-i nâsın kâffe-i nâsa nakli nev'inden böyle bir tevâtür-i muttasıl ile bâliğ olduğu ma'lûmumuzdur.

İkinci derecedeki nukûl -tefâsîli âmme-i nâsca ma'lûm olmadığı halde- kâffe-i ehl-i ilmin kâffe-i ehl-i ilme karnen ba'de karnin naklettiği şeylerdir ki Âyât ve Mu'cizât-ı Seniyyenin bir çoğu ve menâsik-i Hacc ile Zekât ahkâmının ba'zıları bu sınıfa dâhildir.

Üçüncü derecedeki nukûl -hepsinin de zâtı, hâl ü şânı, adâleti, içinde bulundukları zaman ve mekân ma'lûm olan ve her biri rivâyet ederken kendisine haber veren zâtın ismini, kimin oğlu olduğunu,

nisbetini bildirerek sıkâtın sikâta bildirdiği şeylerdir ki bu tarzdaki merviyyâtın bir çokları da ya birçok Sahâbî tariklerinden Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e, ya Sahâbî'ye, yâhud Tâbiî'ye, yâhud da Tâbiî'den ahzeden imâma kâffenin kâffeye nakli ile sâbittir. İşte menkûlâtın bu üç derecesinden ahkâm-ı dînin ahz u telâkkī edileceğinde tereddüd eden yoktur.

Dördüncü derecedeki nukûl öyle nakillerdir ki yine kâffeden kâffeye, yâhud sikadan sikaya bâliğ olmak üzere mervî bulunurlar da silsile-i isnâd kendisi ile Nebiyy *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* arasında bir tek vâsıta kalan bir zâta dayanır. Ve o zât, haberi kimin vâsıtasiyle öğrendiğini bildirmemiş bulunur. İşte bu nevi' nukûl, ehl-i İslâmın ba'zılarınca ma'mûlün-bih olursa da bir çokları bunlarla âmil olmazlar. Zîrâ silsilede ismi zikredilmeyen kimsenin sika olmamak ihtimâli vardır.

Beşinci derecedeki nukûl -yine kâffeden kâffeye, yâhud sikadan sikaya nakledilmiş ve silsile-i esânîdi Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e dayanmış, şu kadar ki tarîk-ı rivâyeti içinde kizib, yâhud gaflet töhmetlerinden biri ile cerhe uğramış, yâhud da -böyle bir töhmetle mecrûh olmamakla berâber- hâli meçhûl kalmış bir kimse bulunan nakıllerdir ki bu gibi rivâyetler haberi takviye edecek karâin bulunduğu takdirde ba'zı müslümanlarca bir dereceye kadar makbûl sayılırsa da diğerlerince alelıtlak merdûtdur.

Altıncı derecedeki nukûl -yine kâffenin kâffeye, yâhud sikanın sikaya ihbâriyle- Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a izâfe edilmeksizin filân sahâbî, yâhud Tâbiî'nin, yâhud da berisindeki bir imâmın şöyle böyle dediğine yâhud şöyle böyle hükmettiğine dâir olan nakıllerdir ki bunların da kabûlü beyne'l-Müslimîn münâzaün-fîhdir.

Diğer bir nokta-i nazara göre nukûl-i İslâmiyyenin en başında şeksiz, şüphesiz *Kitâb'-ı Kerim*'i buluyoruz ki nev'inde münferid olan *Kitâb-ı Azîmü'ş-Şân*'dır.

Nukûlün ikinci nev'i, Sünnet-i Seniyye-i Risâlet-Penâhî'ye âid olan kitâblardır ki onlarla meşgûl olan *Muhaddisîn* cemâat-i kübrâsıdır.

Üçüncü nev'i, Tefsîr'dir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in doğrudan doğruya nazm-ı Arabîsinden münfehim olan maânîden başkaca esbâb-ı nüzûl gibi, şümûl ve umûm-ı maânîsi vâsi' olan ba'zı kelimât-ı Kur'âniyyenin bir ma'nâya ihtisâsı gibi herhalde nakl ve rivâyete muhtaç olub yalnız lisân kuvvetiyle bilinemiyecek bir çok şeyler vardır ki bunlar *Kur'ân*'ın hîn-i nüzûlünde hâzır olan Fukahây-ı Ashâb'dan veya onlara müddet-i medîde mülâzim olmuş Tâbiîn'den ahzolunmak zarûreti vardır. İşte bu gibi haberler de Hadîs'dir. Ve bunlardan İlm-i hadîs kavâidince makbûl olanlar makbûl, olmıyanlar merdûddur.

Tefsîr kitâblarına Tâbiîn'den Kâ'bü'l-Ahbâr, Vehb bin Münebbih (34 - 114) ve sâire gibi Ehl-i kitâb kitâblariyle mütevaggil zevâta müntehî rivâyât da karışmıştır. İsrâîliyyât denilen rivâyât Ehl-i kitâb'ın ağzından yâhud ele geçen Ehl-i kitâb kitâblarından nakledilirdi. İsrâîliyyât'ı rivâyet etmekde vâkıâ beis görülmemiştir. Zîra bu rivâyât nihâyet Kütüb-i sâlifede şu söylenmiş, bu yazılmış demeğe vardığı gibi Tirmizî'nin «حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» kaydiyle Abdu'llāh bin Amri'bni' l-Âs *radiya'llāhu anhümâ*'dan rivâyet ettiği:

"«بَلِّغُوا عَنِّى وَلَوْ آيَةً . وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ .
وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّداً فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

=*Benim tarafımdan bir âyet olsun teblîğ ediniz. Benî İsrâîl de şöyle diyor, böyle diyor diye rivâyet edebilirsiniz. Bunda beis yoktur. Benden rivâyet ederken her kim benim ağzımdan müteammiden yalan uydurursa Cehennem'deki durağına hazırlansın.*" Hadîs-i merfûu delâletiyle de bu, mubah görülmüştür. Lâkin o kabilden merviyyât hakkındaki hüküm tevakkuftan ibârettir. O gibi merviyyât, akla hiç de muhâlif olmasalar da yine tasdîk veya tekzîbleri cihetine gidilmez. Akla ve Kitâb ve Sünnet'e muhâlif olanları herhalde merdûddur. Muvâfık olanlarının da Mevzû' olmak ihtimâlleri olduğu gibi senedi munkatı' merviyyât-ı sahîhadan olmak ihtimâlleri de vardır. Kitâb ile Sünnet bunlardan muğnî oldukları için doğruya yanlış, yanlışa doğru demiş olmamak için hüküm vermekde tevakkuf etmek gerektir. Nite-

kim *Buhârî*'de Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den merfûan rivâyet edildiği üzere zamân-ı Saâdet-Nişân-ı Risâlet-Penâhî'de Ehl-i kitâbdan bâzı kimselerin *Tevrât*'ı okuyup lisân-ı Arabî'ye terceme ettikleri mesmû-ı âlî-i Nebevî buyurulduğunda:

"«لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ. وَقُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا
أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَعِيلَ وَإِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ.
لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

= *Ehl-i kitâb'ı tasdîk de etmeyiniz, tekzîb de. Onlara* قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ *Âyet-i Kerîme'sini* [1] *okuyarak cevab veriniz.*" buyurmuşlardır.

Ba'zı eimme-i dînin, ezcümle Ahmed ibn-i Hanbel'in: "*Üç nevi'-kitâbın aslı yokdur: Megāzî, Melâhım, Tefsir.*" sözü lâzıme-i ihtiyâta binâen söylenmiştir. Bunlara asılsız denmesi serâpâ yalan ve i'tibârdan sâkıt ma'nâsına değildir. Bâzı tefsirât vardır ki Nebiy-yi Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den sudûru sâbittir. Ve şüphesiz makbûldür. Ulemây-ı Sahâbe ile Tâbiî'nin mevsûku'l-kelim olan ulemâsına isnâd olunan rivâyât da öyle. Yoksa İmâm Ahmed'in maksadı bu kitâblardaki rivâyâttan bir çokları esânîd-i muttasıla-i sahîha ile sâbit olmadığı için onlardaki her rivâyete bilâ tahkîk kapılmak câiz olmadığını anlatmaktır. O, kütüb-i hadîs'de sübût bulmuş olan bunca tefsîrleri redde elbette taraftar değildir. Nasıl olsun ki kendi *Müsned*'ine de tefsîre âid hadîsler dercetmiştir.

Nukūl-i İslâmiyyenin dördüncü nev'i *Siyer ve Megāzî ve Melâhım* ile ale'l-umûm *Ahbâr* nâmı verilen sırf târihî rivâyâta aid kitâblardır. *Megāzî* Gazevât-ı Celîle-i Peygamberîye ve Asr-ı saâdetdeki Seriyye'-

---

[1] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi: *Ehl-i kitâba deyiniz ki "biz Allâh'a ve bize inzâl olunan Kitâb-ı Kerîm'e îmân ettiğimiz gibi İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Ya'kub ve Esbât'a inzâl olunan şeylere de, kezâlik Mûsâ'ya, İsâ'ya ve bütün enbiyâya Rabları tarafından kendilerine i'tā olunan kitâblara îmân ettik. Hiç birini diğerlerinden ayırd etmeyiz. Ve Allâh'a mutî' ve munkādız.* İntehâ. Va'llahu a'lem.

lere taallûk eden haberlerdir. *Melâhım* bilfiil vâkı' olan muhârebâtdır. *Sîret-i Nebeviyye* ise Zât-ı Mukaddese-i Risâlet-Penâhî'ye aid -bugünkü ta'bîr ile- Terceme-i hâl'dir ki alelekser Megāzî ve Melâhım'ı da câmi' olur. *Ahbâr* da bunlardan mâadâ olan vakāyıa müteallik rivâyâttır ki *Târîh* dediğimiz şeydir. Bizim bugün *müverrih* dediğimize o zamanlar *Ahbârî* denirdi. Ahbâriyyûn'un zikrettikleri vakāyı', İslâmî olabildiği gibi gayr-ı İslâmî de olabilir. *Eyyâm-ı Arab* dedikleri Câhiliyyet muhârebâtı, Acem'ın yani gayr-i Arab akvâmın târîhleri bu zümredendir. İmâm Ahmed'in -bir az evvel naklettiğimiz- Megāzî ve Melâhım hakkındaki sözü de -tefsîr için söylediğimiz gibi- ıtlākı üzere değildir. Nasıl olur ki Musâ ı Ukbe'nin *Megāzî*'sini: "*Megāzî'nin esahhıdır.*" diyerek tavsiye ettiği evvelce zikredilmişdi. Rivâyât-ı sâbite ve gayr-i sâbiteyi muhtevî olan diğer Megāzî'yi okumakdan tahzîr etmiş demek olur.

Bu sınıfa dâhil kitâbların Ehl-i İslâm'ca en az mu'teber olanları Kütüb-i Ahbar'dır. Çünkü Ahbâriyyûn gayr-i İslâmî vakāyii bir sened-i zaîf ile olsun tevsîka imkân bulamamışlardır. Zikrettikleri rivâyât ya senedsizdir, ya senedleri varsa münkatı'dır. Onun için bunlara ihticâca gayr-i sâlih alelâde rivâyât nazariyle bakılır. Siyer ve Megāzî ve Melâhım haberleri ise daima Müsned'dir. Yâni râvîleri vak'adan tâ müellifin zamânına gelinceye kadar zikredilir. Kıymetleri de muhaddisînin usûl ve kavâidine tebean intikād edildikten sonraki kıymettir. Bunların derece derece sahîh olanları çok olduğu gibi, derece derece zaîf olarları da pek çoktur. Bunların bugün merci-i tahkîkı hadîs kitâblarıdır.

Bir de İmâm Ahmed ibn-i Hanbel ile diğer bâzı eimme: "*Helâl ve harâma dâir bize bir şey rivâyet olunursa râvîler hakkında şiddet, fezâil-i a'mâl hakkındaki rivâyetlerde ise tesâhül gösteririz.*" demişlerdir. Çünkü ikincilerine evvelkileri gibi bir hükm-i şer'î terettüb etmez. Bu gibi rivâyât nihâyet, insan şöyle böyle yaparsa daha büyük bir ecir ve fazîlete nâil olur, demeğe varır. Bundan dolayı ehl-i ilmin büyük bir kısmı rekāika yâni zühde müteallık rivâyât ile kendilerine hüküm terettüb

etmeyen Megāzî nukūlü hakkında da ruhsat yâni intikādı teşdît etmemek tarafına gitmişlerdir. Bu gibi rivâyâtı -Mevzû' olmamak şartiyle- nakletmekte beis görmezler. Megazî'nin ahkâmı mutazammın rivâyâtı ise Şer'-i Şerîf'in mühim bir bâbı olduğundan onlar hakkında nakīr ve kıtmîr tetkīkāta koyulmayı vâcib görmüşlerdir. Nitekim İmâm Ebû Yûsuf'un (113 - 182) *Kitabü'l-Harâc'*ı ile İmâm Mumhammed'in (135-189) *Siyer-i Kebîr'*i Siyer'in ahkâma taallûk eden kısmı hakkında tedkīkāt-ı fıkhiyyedir.

11

HABERİN ENVÂI

MÜTEVÂTİR, MEŞHÛR, MÜSTEFÎZ, GARÎB, AZÎZ.

Bir haberin makbûl veya merdûd olması o habere edilecek vüsûk ve i'timâda bağlı olub makbûliyyet veya merdûdiyyetin de derecât ve esbâbını araştırmak iktizâ ettiğinden bittab' hadîsin envâa taksîm edilmesine lüzûm görülmüş ve her nev'a terettüb eden hüküm ayrı ayrı beyân edilmiştir. Binâen-aleyh bir haberin sadr-ı evveldeki râvîleri çok mudur, az mıdır? Sened'inde ittisâl veya inkıtâı mı vardır? Sened'ine dâhil olan ricâl sikātdan mıdır, değil midir? Sikātdan iseler haberi rivâyet etmekde münferid midirler, değil midirler? İşte bu nokta-i nazarların her birine göre hadîs bir takım aksâma ayrılır. Ve her kısma göre hadîsin ne derecede şâyân-ı i'timâd olduğu araştırılır.

Sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına, ta'bîr-i dîgerle derece-i şuyûuna nazaran haber ya *Mütavâtir* ya *Meşhûr*, ya *Müstefîz*, ya *Garîb* -nâm-ı dîgerle- *Ferd*, yâhud da *Azîz* olur.

Haber, senedinde ittisâl veya inkıtā' olduğuna göre ya *Merfû'*, ya *Mevkūf*, ya *Maktû'*, ya *Mürsel*, ya *Munkatı'*, ya *Mu'dal*; ya *Müdelles*, ya *Muan'an*, ya *Muallâk* nâmını alır.

Gerek sened ricâlinin sıfâtına yanî derec-i hıfz ve adâletlerine, gerekse senedin ittisâl ve inkıtāına nazaran da haber ya *Sahîh*, ya *Hasen*, ya *Zaîf* olur.

Şâzz, *Mahfûz*, *Münker*, *Ma'rûf*, *Muallel*, *Muzdarib*, *Müdrec*, *Maklûb*, *Musahhaf*, *Muharref* gibi nâmlarla haberin diğer envâı daha vardır ki bunlar Haber-i Zaîf'in aksamındandır.

Haber, derece-i şüyûuna nazaran ya *Mütevâtir*, ya *Haber-i Vâhid* olur. Haber-i Vâhidin cem'i *Ahbâr-ı Âhâd*'dır. Haber-i Vâhid, lügaten yalnız bir şahsın rivâyet ettiği haber demek ise de ıstılâhan mütevâtir mertebesini bulmayan haber ma'nâsınadır. Râvîsi ister bir, ister iki, isterse daha ziyâde olsun.

Haber-i Vâhid de ya *Meşhûr*, ya *Azîz*, yâhud *Garîb* olur.

Haber-i Mütevâtir

Haber-i Mütevatir kizb üzerine ittifakları âdeten muhâl olan adedi kesîr bir cemâatin verdiği mahsûse âid haberdir ki binefsihî mervî hakkında işidene zarûreten yakîn ifâde eder. Mütevâtir olan Haber-i Resûl (*aleyhi's-salâtü ve's-selâm*)ın münkiri kâfir olur. Çünkü böyle bir haberi inkâr etmek, tekzîb-i Resûle varır ki o da şüphesiz küfürdür.

Kizb üzerine ittifakları âdeten muhâl olan cemâatin akall adedi hakkında hayli ihtilâf edilmiştir. 3, 5, 7, 10, 15, 20, 40, 50, 70, Ehl-i Bedir adedince üçyüz bu kadar diyen olduğu gibi, cemâatin gayr-i mahsûr ve bir beldeye sığmıyacak kadar kesîr olmak lâzım geldiğini iddia eden de vardır. Lâkin cemâat mikdârını böyle adedlere kasredenlerin hiçbiri, sözünü ciddî bir delîl ve bürhâna binâ edememiştir. Hakîkat-i halde ise tevâtüren ihbâr tarîkıyle ilm-i yakîn hâsıl olması muhbirlere yâni râvîlere, muhberün-lehe yâni haberi işidenlere ve muhberün-anhe yâni haber verilen vak'aya göre değişir.

Tevâtürün ikinci şartı muhberün-anhin mahsûs yâni görülmüş, yâhud işitilmiş vakāyıa dâir olmasıdır. Sübût ve adem-i sübûtu nakle değil, bürhâna muhtaç olan kazâyây-ı akliyyenin kāilleri ne kadar çok olursa olsun tevâtür sayılmaz. Meselâ vücûd ve vahdâniyyet-i Bârî'yi inkâr edenlerin adedi ne kadar çok olursa olsun kesret-i adedleriyle istidlâl edilerek da'vâlarını tasdîk etmek lâzım gelmez. Hak olan kazâyânın tasdîkı nefsel-emirde hak olduğundandır. Tasdîk edenlerin kıllet ve kesreti bu babda müessir olamaz.

Tevâtür'ün üçüncü şartı da tarafeyn ile vasatın istivâsı yâni rivâyetin evvelinde ve âhirinde ve ikisi arasındaki tabakātın kâffesinde muhbirlerin tevâtür adedini bulmasıdır. Bu kesret hangi tabakada sâbit değilse tevâtür de yoktur. Bir haber ilk tabakada mütevâtir değil iken o tabakadan sonra rivâyet edenlerin adedi ba'zan hadd-i tevâtürü bulur. Fakat haber Mütevâtir olmaz. Kezâ bidâyette Mütevâtir

olan bir Haberin orta veya son tabakaların birindeki râvîleri tevâtürün dûnuna düşerse yine Mütevâtir olmaz.

Ebû-Bekr el-Cessās Mütevâtir'i: *"Haberin mazmûnuna ya zarûreten, ya nazaran ilim ifâde eden söz"* diye ta'rîf ve *"yâ nazaran"* kaydını ithâl eder. Ona göre *"Zarûreten"* müfîd-i ilim olan Mütevâtiri inkâr eden kâfir olursa da *Nazaran* ilim ifâde eden Mütevâtirin münkiri kâfir olmaz.

Tevâtür ya lâfzî, ya ma'nevî olur. *Mütevâtir-i Lâfzî* naklinde ruvâtın elfâzı müttehid olan Haber-i Mütevâtirdir ki mütevâtir kelimesi ıtlâkı üzere isti'mâl edildiğinde bu ma'nâya masrufdur. *Mütevâtir-i ma'nevî*, yahut *Mütevâtir min ciheti'l-ma'nâ* beyinlerinde kadr-i müşterek bulunan kazâyây-ı muhtelifeyi ruvâtın ayrı ayrı elfâz ile nakletmeleriyle sübût bulan ma'nây-ı müşterektir. Meselâ Alî'nin şecâatını, Hâtem'in sehâsını müş'ir muhtelif kıssaları bir çok râvîler ayrı ayrı nakletseler -hiç biri: *"Alî şecî'dir, Hâtem sahîdir"* dememiş olsalar da- o nakillerin zımnında kadr-i müşterek olan *"Alî'nin şecâati"* ve *"Hâtem'in sehâsı"* sâbit olur.

Mütevâtir-i lâfzî'nin en yüksek tabakası Kelâmu'llāh olmak üzere taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhîden tebliğ buyurulup ta'rîf olunduğu veçhile bize naklolunan *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Sünet'de de -az olsa da- kesret-i ruvâtı hasebiyle mütevâtir olan ba'zı haberler vardır. Meselâ :

« مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ »

Hadîs-i Şerîf'ini asren ba'de asrın bir cemm-i gafîr Sahâbe'den nakletmişler ve Muhaddîsinden bâzılarının tahrîcine göre bunu rivâyet eden Ashâb-ı Kirâm kırka, daha ziyâde taharrîye koyulan diğer bâzı huffâzın tahrîcine göre -içlerinde Aşere-i Mübeşşerenin hepsi dâhil olmak üzere- altmış ikiye, daha çok araştıranlara göre yüzden ziyâdeye, Muhyid-dîn-i Nevevî'nin *Şerh-i Müslim*'deki beyânına göre takrîben ikiyüzden ziyâdeye bâliğ oluyor. Lâkin Zeynü'd-dîn-i Irâkî'nin tahkikına göre bu rivâyetlerin çoğu mutlakā kizib hakkında olub bu lâfz ile rivâyetinde ittifak ettikleri ma'lûm olan Sahâbe'nin adedi yetmiş bu kadardır.

Hâfız Celâlü'd-dîn-i Süyûtî (849-911) -tarîklerini araştıra araştıra- tevâtürüne hükmettiği bir çok Hadîsler daha bulmuştur ki bunları *"El-Ezhârü'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire"* ismindeki kitâbında cem' etmiştir. Tevâtürünü isbât ettiği Hadîsleri ebvâb üzerine tertîb ile her birinin esânîdini, tahrîç eden Hâfız'ın kitâbını ve esânîdin turuk-ı muhtelifesini bu kitâba yazdıktan sonra hadîslerin yalnız muharriçlerini gösterib esânîd ve turuku hazf etmek sûretiyle kitâbını *Katfü'l-Ezhâr* nâmiyle ıhtısâr da etmiştir.

Bu kitâbın birinci « إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ » Hadîsi -Dâre-kutnî ile, Ebu'l-Kâsım bin Mende'nin tahrîcâtına nazaran- otuz üç Sahâbî'den mervî olduğuna bakılarak bir çoklarınca Mütevâtir zannolunmuş ise de Ehl-i Hadîs kavâidince sahîh denebilecek yalnız Ömer *radiya'llâhu anh* rivâyeti olub ondan yalnız Alkame, Alkame'den yalnız Muhammed bin İbrâhîm, Muhammed bin İbrâhîm'den de yalnız Yahya bin Saîd tarîkından gelen rivâyet sahîh olduğundan bu Hadîs sahîh olmakla berâber Mütevâtir değil, Ahbâr-ı Âhâd'dandır. Mesh ale'l-huffeyn Hadîsi de altmışdan ziyâde Sahâbî'den menkûl olduğu gibi Havz Hadîs'i elli bu kadar Sahâbî'den mervî bir Mütevâtir-i Lâfzî'dir. Kezalik « نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا » Hadîsi otuz yedi, « نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ » Hadîsi de yirmi yedi Sahâbî'den mervîdir.

Haber-i Mütevâtir alâ veçhi'l-yakîn sahîh olub esâsen İlm-i İsnâd'ın mebâhisinden hâriçdir. Tevâtür için sened aranmaz. Zîra İlm-i İsnâd'da râvîlerin sıfâtı ya'nî adâlet ve hıfzı ile isti'mâl ettikleri siyağ-ı edâ haysiyetinden bir Hadîs'in sıhhat veya za'fından ve rivâyetin bu sebeple ma'lûlünbih veya metrûk olmak lâzımgeleceğinden bahsolunur. Haber-i Mütevâtir ise -râvîleri ebrâr olmuş, küffâr olmuş- her halde ilm-i yakîn ifâde ettiğinden artık râvîlerinden bahsetmeğe hâcet kalmaksızın onunla amel vâcibdir. Binâen-aleyh Muhaddisî'nin vazîfesi bidâyet-i emirde Ahbâr-ı Âhâd olarak ma'lûmları olan Hadîslerin esânîdi ile meşgûl olub bu esânîdin kesretini isbât-ı tevâtüre kifâyet edecek merte-

bede bulurlarsa Hadîs'in mütevâtir olduğuna hükmetmektir. Ruvâtın adedi tevâtüre hükmettirmiyecek derecede ise muhaddis, ahvâl-i ricâl ile sâir karâine bakarak hadd-i tevâtüre çıkabilir mi, çıkamaz mı? diye bakar. Ve bu şerâiti ihrâz etmiş olanlara *Mütevâtir*, etmemiş olanlara derece derece *Müstefîz*, *Meşhûr* ve sâire unvanlarını verir. İşte misâl olarak ta'dâd ettiğimiz bir kaç Hadîs'de ibtidây-ı emirde ulemây-ı eserin nazar-ı tetkīkına Ahbâr-i Âhâd olarak isâbet etmiş ve kesret-i ruvât hasebiyle hadd-i tevâtürü bulmuş oldukları bi'l-istikrâ' sonradan ma'-lûm olmuştur.

Herhalde Sünnet'de Mütevâtir-i lâfzî pek azdır. Tevâtür-ü Mâ'-nevî ile sâbit olmuş Sünen ise pek çoktur. Meselâ namazların günde beş vakit kılınması, aded-i rekâtı ve sâire gibi Sünnet ile sâbit ahkâm-ı dîniyye böyledir. Binâenaleyh: "*Haniya Kur'ân'da beş vakit namaz var mı?*" suâlini dillerine virdeden inadcı bî-namazların teşkîkâtı beyhû-dedir. Bunlar on bu kadar sene *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz tarafından evkāt-ı muayyene-i ma'lûmesinde hergün beşer defa kıl-dırılmış namazlardır ki herbiri başka elfâz ile bu ma'nâyı ifâde eden rivâyâtın adedi Âyât-ı Kur'âniyyenin tevâtürü kadar kuvvetlidir.

Sikāt-ı Âhâd'ın rivâyetleriyle elyevm ma'lûmumuz olan mu'cizât-ı Seniyye de min ciheti'l-ma'nâ Mütevâtir kabîlindedir. Bunların çoğu cemm-i gafîr mahdarında ızhâr buyurulmuş olub kâffeden kâffeye nakle-dilmiş olduklarında şüphe yoktur. Kâffenin ma'lûm olan bu nukūlün ki-tâblara geçen Sened'lerinde bazı zuafânın bulunması bile rivâyeti kuv-vetten düşürmez. Zîrâ Haber-i Mütevâtir'in vücûb-ı tasdîkı zâten tevsîk-ı ruvâtına vâbeste değildir. Ahkâmın bu kabilden olanları da bu hüküm-dedir. Meselâ : « لا وصيّة لوارث » Hadîsi Câbir *radiyallāhu anh*'e dayanan bir Hadîs-i Mürsel olduğu halde bi'l-icmâ' mûcibince amel olunmuş olmasından Müçtehid'lerin hepsince kâffenin kâffeye nakliyle sâbit olduğunu isdidlâlde güçlük çekilmez.

HABER-İ MEŞHÛR VE MÜSTEFÎZ

Yukarda Haber-i Vâhid'in *Meşhûr* ve *Azîz* ve *Garîb*'e munkasem olduğunu söylemiştik.

Haber-i Meşhûr Muhaddisîne göre râvîlerin adedi mahsûr olmak üzere lâakal üç tarîk ve isnâd ile naklolunan haberdir. Fukahânın *Haber-i Müstefîz* dedikleri işte budur. Fukahânın bir takımı istifâzanın sübûtu için -ta'rîf'de olduğu gibi- lâakal üç kimsenin rivâyetini şart kıldıkları gibi diğer ba'zıları iki ile iktifâ etmişler, diğer ba'zıları da lâakal dört olmalı demişler.

Ba'zılarınca Haber-i Meşhûr "*Bidâyet-i emirde ya'nî karn-ı evvelde aslı olub ümmetce telakkî bi'l-kabûl edilerek bilâhare şâyi' olan haber*" diye ta'rîf edilmiştir. Bu ta'rîfe göre karn-ı evvelde bir veya daha ziyâde râvî tarafından rivâyet edilib karn-ı sânî ve sâlis'de hatt-ı tevâtüre varmış her haber, Meşhûr olmuş olur. Bu ma'nâca Haber-i Meşhûr ile -hadd-i tevâtüre varmaksızın lâakal üç Sahâbî tarafından naklolunan- Haber-i Müstefîz arasında umûm ve husûs minveçhin vardır. Aslından ikiden ziyâde râvîsi olub karn-ı sânî ve sâlis'de hatt-ı tevâtürü bulan haberlere bu ıstılâha göre hem Meşhûr, hem Müstefîz denirse de, aslında üç râvîsi olub bilâhare Mütevâtir olmıyana yalnız Müstefîz denir, Meşhûr denmez. Bilâkis karn-ı evvelde bir iki râvîsi olub karn-ı sânî ve sâlis'de tevâtür bulmuş olana Meşhûr denir de Müstefîz denmez. Sâlifü'l-arz « إِنَّمَا الأَعْمَالُ ... » Hadîsi gibi ki turuk-ı sahîhasını istiksâ eden Muhaddislerce yalnız Ömer *Radiya'llâhu anh*'den sübût-ı sıhhati i'tibâriyle bir Haber-i Ferd iken Hazret-i Ömer'den sonra üçüncü mertebede gelen râvî Yahyâ bin Saîd el-Kattân'dan onu -Ebû İsmâîl Herevî'nin tahkîkına göre- yediyüz kimse ahzetmiş olmasına binâen bilâhare şöhret bulmuştur. Haber-i Meşhûr veya Müstefîz'ın Muhaddisîn'ce mu'teber olan ta'rîfi birincisidir. Diğerlerini de yazmakdan maksad, yekdiğerin ıstılâhiyle konuşmıyanların kullandıkları ta'bîrlere dikkat edib yanılmaya mahal bırakmamakdır.

Haber-i Meşhûr'un bir ma'nâsı da elsine-i nâs'da dâir ve müş-

tehir olan haberdir ki karn-ı evvelde bir veya ziyâde râvîsi olan habere de, hiç râvîsi olmıyan isnadsız habere de şâmildir. Aslı olmaksızın şâyi' olan Haber-i Meşhûr'a misâl olarak «عُلَمَاءُ أُمَّتِى كَأَنْبِيَاءِ بَنِى إِسْرَائِيلَ» ile «وُلِدْتُ فِى زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ كِسْرَى» Hadîs'lerini îrâd ederler.

Hadîs-i Meşhûr'u Hadîs-i Müstefîz'den eamm tutanlar da vardır. Bunlar şöhretin sübûtu için matlūb olan aded-i ruvât, iptidâdan nihâyete kadar bulunursa Hadîs-i Müstefîz diyorlar ki bu ma'nâca Mütevâtir'e yaklaşır. Bu i'tibâra göre her Hadîs-i Müstefîz, Meşhûrdur. Lâkin her Hadîs-i Meşhûr, Müstefîz sayılmaz.

Ba'zıları da Müstefîz'ı *"Aded i'tibâr etmeksizin ümmetin telâkkī bi'l-kabûl ettiği haber."* diye ta'rîf ederler ki bunlara göre Mütevâtir demek olur. Bu son iki ma'nâya göre Müstefîz -Mütevâtir gibi- fenn-i Hadîs'in mevzûu hâricinde kalır. Ebû Bekr el-Cessās da -yukarda beyân edildiği üzere- Meşhûr'u Mütevâtir'in bir nev'i addeder.

Haber-i Meşhûr'un hükmü ekseriyete göre -Haberi Azîz ve Haber-i Garîb ile bu nevi'lere dâhil olmıyan Haber-i Vâhid gibi- İlm-i zannî ifâde etmektir. Cessās ile Hanefiyyeden bir cemâate göre ilm-i yakīn ifâde ederse de bu yakīn nazarîdir. Ya'nî bilistidlâl hâsıl olur. Bundan dolayı da münkiri ikfâr olunmaz. Bu ihtilâf Haber-i Meşhûr'un Mütevâtir aksâmından addedilib edilmemesi hakkındaki ihtilâfdan neş'et etmiştir. İmâm Muhammed'in ashâbından Îsâ bin Ebân'a göre ise Haber-i Meşhûr ilm-i yakīn değil, İlm-i tumânînet ifâde eder. Ve Haber-i Vâhid'in fevkında ve Haber-i Mütevâtir'in dûnunda bir mertebededir. Kādî Ebû-Zeyd ile âmme-i müteahhırînin de muhtârı budur.

Haber-i Azîz ve Garîb

Haber-i Azîz ile Haber-i Garîb'e gelince: Nevevî'nin -Ebû Abdi'llâh bin Mende ile İbnü's-Salâh'a tebean- ta'rîfine göre bir Hadîs'i meselâ Zührî ve Katāde gibi merviyyâtı toplanan meşhûr

eimmenin birinden rivâyet etmekde bir kişi münferid kalırsa Hadîs'in adı Garîb, münferid olanlar iki veya üç kimse ise Azîz, rivâyet edenler bir cemâat olursa Meşhûr olur Bu ta'rîfden anlaşıldığı üzere bunların ıstılâhınca infirâd yalnız bir şahsın rivâyet etmesi demek değildir. Râvîler haberi şöhret derecesinden dûn mertebede bırakacak mikdârda ise -müteaddid de olsalar- yine infirâd vardır. Nitekim hadd-ı tevâtürü bulmamış haberin de -râvîleri müteaddid olsa da yine- Haber-i Vâhid sayıldığı bir az evvel söylenmişti.

Şeyhü'l-İslâm İbnü Hacer-i Askalânî ise lâakal üç râvîsi olana Meşhûr, lâakal iki râvîsi olana Azîz diyenlerin kavlini ihtiyâr etmiştir. Binâen-aleyh bu kavle göre:

Haber-i Azîz ibtidâdan intihâya kadar râvîsi ikiden az olmıyan haberdir. Bunun böyle tesmiye edilmesi ya nâdirü'l-vücûd olduğundan, ya rivâyetlerin hep birbirini takviye ettiğinden dolayıdır. Kastalânî de Haber-i Azîz'i: "*Ruvât-ı Huffâz içinden yalnız ikisinin, yâhud üçünün rivâyetinde teferrüd ettiği haber.*" diye ta'rîf ediyor. Bunun Meşhûr'dan farkı, Meşhûr'un lâakal üç senedi olmak şart olduğuna göredir. Bu takdîre nazaran ahbâr-ı azîzenin bir takımı Meşhûr ise de her Azîz, Meşhûr değildir. Haber-i Azîz'in misâli kitâbımızın Ebû Hüreyre ile Enes *Radiya'llahu anhümâ*'dan mervî olan dördüncü ve on beşinci: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى ..» Hadîsi'dir ki Buhârî onu bu iki Sahâbî'den rivâyet etmiştir. Hadîs'i Enes'den Katâde ile Abdü'l-Azîz bin Süheyb, Katâde'den Şu'be ile Saîd, Abdü'l-Azîz'den İsmâîl bin Uleyye ile Abdü'l-Vâris ve her birinden bir çok kimseler rivâyet etmişlerdir. Lâkin şâyi' olan ıstılâha göre Haber-i Meşhur ile Haber-i Azîz'de tabaka-i ûlâda ruvâtın teaddüdü şart değildir. Binâenaleyh her tabakada lâakal üç râvîsi olduğu halde üçden az Sahâbî'den mervî olan Hadîs'e Meşhûr denildiği gibi ba'zı tabakâtta yalnız iki, sonraki diğer tabakâtın kâffesinde de lâakal iki râvîsi olduğu halde yalnız bir Sahâbî'den mervî olan hadîse de Azîz denilir.

Bir Hadîs'e *Azîz-i Meşhûr* denildiği de vardır. Nitekim «نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» Hadîs'ini Huzeyfe bin el-Yemân ile Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anhümâ* rivâyet ettiklerinden mebdei i'tibâriyle Azîz ve Hadîs'i Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den yedi Tâbiî rivâyet ettiklerinden «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ ...» Hadîs'i gibi- Meşhûr olmuştur. Bu yedi Tâbiî Ebû Seleme bin Abdi'r-Rahmân, Ebû Hâzim, Tâvus, A'rec, Hemmâm, Ebû Sâlih, Mevlâ Ümmü-Bürsün demekle ma'rûf Abdü'r-Rahmân bin Âdem'dir.

Haber-i Garîb hangi tabakada olursa olsun şahs-ı vâhidin rivâyetinde teferrüd ettiği haberdir. Garîb, yabancı ve vatan-cüdâ ma'nâsınadır. Böyle olan rivâyetin diğer râvîlerde nazîrine tesâdüf edilmediği, yâhud diğer rivâyetler ona muhâlif olduğu için buna bu isim verilmiştir. Garîb'e *Ferd* de derler ki o da ya *Mutlak*, ya *Nisbî* olur:

Garâbet -ta'bîr-i dîgerle teferrüd- Sened'in aslında olur ya'nî isnâdın medâr ve mercii olan mahâlde -ki Sahâbî tarafı ya'nî Tâbiî'dir- bulunursa haber *Ferd-i Mutlak* yâhud *Garîb-i Mutlak*'dır. Garâbet (Teferrüd) senedin esnâsına müsâdif olursa habere *Ferd-i Nisbî* yâhud *Garîb-i Nisbî* denir. Meselâ vilâyı bey' ve hibe etmekten nehiy hakkındaki Hadîs ferd-i mutlaktır ki bunu Abdu'llah bin Dînâr, Abdu'llâh bin Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan rivâyet etmekde müteferrid ve Abdu'llâh bin Dînâr'dan rivâyet edenler müteadditdir. Ba'zan Tâbiî-i münferidden rivâyet eden râvî de münferid olur. Ve yine Hadîs Ferd-i mutlaktır. Kitâbımızın Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den mervî dokuzuncu Hadîs'i gibi ki onu Ebû Hüreyre'den rivâyet etmekde Ebû-Sâlih teferrüd ettiği gibi Ebû Sâlih'den rivâyet etmekde de Abdu'llâh bin Dînâr teferrüd etmiştir.

Ferd-i Nisbî hâssatan bir cihete nazaran Ferd olan Hadîs'dir. Vücûh-i adîdeden mervî olan bir Hadîs hakkında:

"«تَفَرَّدَ بِهِ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ» = *Bu Hadîs'i filândan rivâyet etmekde filân teferrüd etmiştir.*" demeleri bu ma'nâyadır. Meselâ bir Hadîs'i bilfarz İbnü Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan Nâfi', Nâfi'den de Mâlik

rivâyet etmiş bulunur da bir çok râvîler Mâlik'e uğramaksızın Nâfi'den rivâyet ettikleri halde yalnız bir râvî Mâlîk tarîkından Nâfi'den rivâyet etmiş bulunursa Hadîs, Garîb-i Nisbî olmuş olur. Buna nisbî demeleri Hadîs'in -veçh veya vücûh-i dîgerden Azîz veya Meşhûr olsa bile- yalnız o şahs-ı muayyen cihetinden garâbetle muttasıf olmasındandır. *"Bu Hadîs'i rivâyet etmekde ehl-i Mekke, ehl-i Şam, ehl-i Basra, ehl-i Kûfe, ehl-i Horasân teferrüd etmiştir."*; yâhud: *"Basra'lılar Kûfe'lilerden, Horasânî'ler Kûfî'lerden bunu rivâyet etmekde teferrüd etmişlerdir."* dedikleri hadîsler de Ferd-i Nisbî nev'indendir. Başka bir belde Muhaddis'lerinin rivâyet etmedikleri bir hadîsi bir belde Muhaddis'lerinin rivâyet etmekde teferrüd etmeleri o hadîsin za'fını ıktızâ etmez. Lâkin bu ibârelerden kasdedilen ma'nâ bir belde Muhaddis'leri olmayıb da o beldenin muayyen bir muhaddisi ise o zaman hadîs, Ferd-i Mutlak nev'inden olur. Ve hakkında Ferd-i Mutlak'ın ahkâmı cereyân eder.

Ehl-i hadîs, ekseriyyetle, mutlak olarak *Ferd* deyince Ferd-i Mutlakı, *Garîb* deyince de Ferd-i Nisbî'yi kasdederler.

Bezzâr'ın *Müsned'i* ve Taberânî'nin *Mu'cem-i Evsat*'ı ile *Mu'cem-i Sağîr*'inde ahâdîs-i efrâddan pek çok mikdârda cem'edilmiştir. Dârekutnî ise bunlardan yüz cüz' kadar toplamıştır.

Bir Hadîs-i Garîb'in diğer tarîklerden de rivâyet edildiği sâbit olursa garâbetden kurtulur: Ya Azîz, yâhud Meşhûr mertebesine çıkar.

Garîb'e (Ferd-i Nisbî'ye) muvâfık bir rivâyete başka tarîkden kesb-i ıttılâ' edilirse muvâfık olan hadîse *Mütâbi'*, kendisine mütâbi' aranan ferde de *Mütâba'* denir.

Garâib'in ekseri sahîh olmamakla berâber nefse'l-emirde garâbet sıhhate münâfî değildir. Bir hadîs-i Garîb, ricâlindeki vüsûk ya'nî adâlet ve hıfz derecesine göre kâh Sahîh, kâh Hasen, kâh da Zaîf olur. Nitekim *Sahîhâyn*'da bir çok garâib, ta'bîr-i dîgerle efrâd vardır. Maahâzâ ba'zılarının garîbi -ilerde bahsedilecek- *Şâzz* ma'nâsında da kullandıkları da vardır. Nitekim *Mesâbîh* sâhibinin ba'zı ahâdîs hakkında « هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ » demekden maksadı hadîsin senedine ta'ndır. Lâkin meşhûr olan ıstılâh bizim yukarda naklettiğimizdir.

Eimmenin ve ezcümle Ebû'ş-Şa'sâ', İbrâhîm-î Nehaî, Recâ' bin Ebî Habîb, Şa'bî gibi ecille-i Tâbiî'nin ahâdîs-i garîbe araştıranları ta'yîb ettikleri yukarda (S 57) zikredilmişti. Garâib içinde makbûl olanlar var ise de ekserîsi Zaîf olduğundan Etbâ-ı Tâbiîn'den olan sonraki eimmede evvelkilerin izini ta'kîb etmişlerdir. Nitekim İmâm Ahmed ibn-i Hanbel: *"Şu Garîb hadîsleri yazmayınız. Bunların çoğu münker olub bu münkerler heb zaîf kimselerden rivâyet olunmaktadır."* diye nâsı garâibe inhimâkden tahzîr ettiği gibi İmâm Mâlik de: *"İlmin ya'nî Hadîs'in en nâhoşu Garîb olanıdır. En iyisi de herkesin rivâyet etmiş olduğu açık ilimdir."* demiştir. Abdü'r-Rezzâk bin Hemmâm: *"Biz Hadîsin Garîb'ini iyi bir şey zannederdik. Meğer fena bir şey imiş."* diye beyân-ı nedâmet ederken Abdu'llāh bin el-Mübârek de: *"İlim dediğin sağdan, soldan, her taraftan sana gelendir."* diyerek şöhret bulmuş rivâyâta temessük edilmesini tavsiye etmiştir. Zührî birgün İmâm Zeyne'l-Âbidîn hazretlerine bir hadîs rivâyet etmiş. Hazret-i İmâm: *"Bâreke'llāh, çok güzel rivâyet ettin. Bize heb böylesini tahdîs et."* buyurmuş. Zührî: *"Bunda bu kadar istihsān edecek ne var? Ben size benden ziyade ma'lûmunuz olan bir hadîsi söyledim."* deyince: *"Hayır, böyle söyleme. İlmin -ya'nî dînin- bilinmeyeni yokdur. İlim dediğin ma'rûf olan ve lisanların müttefikan rivâyet ettikleri şeydir."* cevâbını vermiş. İmâm Ebû Yûsuf'un da: *"Dîni, kelâm ile arayan zındıklaşır. Hadîs'in Garîb'ini arayan yalancı olur. Malı kimyâ ile arayan züğürtler."* sözü meşhûrdur.

Bir de *"Garîbü'l-Hadîs"* ta'bîri vardır ki hadîslerin herkese ma'lûm olmayıb ancak lügâtda mütebahhir olanlarca ma'lûm olan elfâz-ı gâmızası demektir. Bu ma'nâca Garîbü'l-Hadîs de pek mühim bir fen olub bir çok âsâra mevzû' olmuş ise de bahsettiğimiz Hadîs-i Garîb ile karıştırılmaması iktizâ eder.

Bir takım esbâb-ı ârızadan dolayı aslından zaîf olan bir haberin kuvvet bulması, kezâ aslından kavî olan bir haberin za'fa uğraması mümkündür. Ancak kuvvet bulmuş bir haber kendi derecesinden yukarı dereceye çıkamaz. Kendisine za'f ârız olan haber ise bilâkis derecesinden

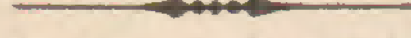
aşağıya iner. Haber-i Mütevâtir'in tevâtürü ne kadar ziyâde olursa olsun yine Mütevâtir nâmını alır. Zîrâ tevâtürün fevkına çıkacak derece yokdur. Halbuki tevâtürü herhangi tabakada azalacak olursa mertebesi aşağılar. Ve derece derece Meşhûr, Azîz, Garîb mertebelerine iner. Mürûr-ı zamân ile münderis olmuş nice ahbâr-ı mütevâtire vardır. Meşhûr'un da şöhreti ne kadar artarsa artsın tevâtür derecesini bulamaz. Zîrâ mütevâtirde tevâtürün birinciden sonuncuya kadar bütün tabakātda bâhusūs tabaka-i ûlâda bulunması şarttır. Bidâyette mütevâtir iken bilâhare tabakātın her hangisinde tevâtürü zâil olmuş ise "*Haber-i munkatıü't-tevâtür*" denir. Vâkıâ: "*Filân haber ikinci, ya üçüncü tabakada hadd-i tevâtürü bulmuştur.*" denir. Fakat bu tevâtür mutlak değil, nisbî'dir. Meşhûrun şöhreti azalırsa Azîz, yine azalırsa Garîb mertebesine iner. Garîb'in za'fa uğraması indirâsı demekdir. Ba'zı haberlerin münderis oldukdan sonra sıhhate delâlet eder bir şeyin zuhûriyle tekrâr canlandığı da vâkı'dır.

Hülâsa mütevâtir'den mâadâsı Haber-i Vâhid'in aksâmıdır. Ve intikād ancak bunlara taallûk eder. Ahbâr-ı Âhâd'ın makbûlleri olduğu gibi merdûdları da vardır. Hadîs-i Mütevâtir'in ise -bir kaç kerre tekrâr ettiğimiz veçhile- ilm-i yakīn ifâde etmesi delîl-i aklî ile ma'lûm olduğundan intikāddan sâlim ve binâen-aleyh ilm-i nakd-i hadîsin bittab' mevzûundan hâriç kalır. Ba'zılarının Müstefîz'i de Mütevâtir'e ilhak ettikleri yukarda geçmişti. Haber-i Meşhûr ile Haber-i Azîz de makbûldur.

Hadîs-i Makbûl nefse'l-emirde rüçhân-ı sübûtuna bir delîl kāim olan, *Haber-i Merdûd* da nefse'l-emirde rüçhân-ı sübûtuna bir delîl kāim olmıyan haber diye ta'rîf edilmişlerse de bu ta'rîfe göre sübûtunun rüçhânı ile, adem-i sübûtunun rüçhânı cihetleri müsâvî olan *Haber-i Meşkûk* da Haber-i Merdûd nev'ine dâhil olmuş olur ki hak olan o kısmı da ayırmakdır. Binâenaleyh ba'zıları Haber-i Makbûl'ün ta'rîfini hâli üzere ibkā edib Haber-i Merdûdu "*Adem-i sübûtunun rüçhânına bir delîl kāim olan haber*", Haber-i Meşkûk'u da "*Rüçhân-ı sübût ve adem-i sübûtuna bir delîl kāim olmıyan haber*" diye ta'rîf etmişlerdir. Haber-i Meşkûk'un hükmü kendisini makbûl veya merdûda ilhâk edecek delîl zâhir olun-

caya kadar hakkında tevakkuftur. Ahbâr-ı meşkûke her iki kısmın adeden mıkdârlarını tecâvüz edecek derecede çokdur.

Ahbâr-ı Âhâd'ın makbûl olanları karâin ile mahfûf olduğundan ilim ya'nî yakīn -i nazarî, yoksa ilm-i zannî ifâde ettiği gibi merdûd kısmına dâhil olanlar hakkındaki itmi'nân-ı kalb derece derece azalır. Cümhûra göre makbûl olan Ahbâr-ı Âhâd ile amel vâcib'dir. Haber-i Merdûd, muhberün-bihin sıtkı tereccüh etmemiş olanlardır.

12

İ'TİBÂR - MÜTÂBEÂT İLE ŞEVÂHİD.

Bundan evvelki bahisde Hadîs'in Mütevâtir, Meşhûr, Müstefîz, Azîz nevi'leri makbûl olub Garîb (*Ferd*) nev'inin kimi makbûl, kimi merdûd olduğu, Haber-i Garîb'in de diğer tarîklerden rivâyet edilmiş olmasiyle garâbetden ve sıhhata delâlet eder diğer ba'zı karâinin inzimâmiyle za'fdan kurtulduğu söylenmişdi.

Ferd zannolunan bir Hadîs'in diğer tarîk veya turukdan acabâ râvîsi var mıdır? Diğer Muhaddisîn'ce bu Hadîs ma'rûf mudur? diye hâlini tefahhusa ıstılâhan *İ'tibâr* denir. *Cevâmi'*, *Mesânîd*, *Eczâ'*, ilâ-âhirih. gibi Kütüb-i Hadîsiyye'den tetebbu' netîcesinde Ferd olan hadîsin başkası tarafından da rivâyet edildiği tebeyyün ederse bu hadîs artık fertlikden kurtulmuş ve diğer râvînin rivâyet etmesi ile -bâ'nın fethiyle- *Mütâba'* yâhud *Mütâbaun-aleyh* olmuş olur. Mütâbaın hadîsine de *Mütâbaun aleyh* derler. Öteki râvîye de -Bâ'nın kesriyle- *Mütâbi'*, ve hadîsine *Tâbi'* denir. Mütâbi' hadîsi kimden rivâyet etmiş ise o şahsa da *Mütâbaun-aleyh* nâmı verilir. Hâsılı *Mütâbeat* râvî-i muayyene tamâm-ı isnâdında, yâhud isnâdının bir kısmında diğer bir râvînin muvâfık ve müşârik olmasıdır.

İ'tibârın kāidesi şudur. Muhaddis, ruvâttan birinin rivâyet ettiği Hadis-î ferdî ele alıb ve sebr etmek ya'nî arayıb taramak sûretiyle diğer ruvât-ı hadîs'in rivâyâtiyle mukāyese (*İ'tibâr*) edib acabâ bu hadîs'i o lâfz ile rivâyet eden başkası da var mıdır? diye bakar. Ve o râvînin akrânından işe başlar. O hâdisi o lâfz ile başkası da o râvînin şeyhından rivâyet etmiş midir? Böyle bir kimse yok ise şeyhının şeyhından -Râvî'nin şeyhı gibi- başkası rivâyet etmiş midir? diye isnâdın sonuna kadar birer birer araştırır. Rivâyette müşârik bulursa *Mütâbea* hâsıl ve mütâbiin keşfedilmesiyle ferd zannolunan o hadîsin râvîsi *Mütaba'* olmuş olur. Hadîs'in mütâbiini bulamazsa acabâ o ma'nâda rivâyet edilmiş diğer hadîs var mıdır? diye arar. Bulursa keşfedilen râvî mün-

ferid zannolunan râvînin *Şahid'i* olmuş olur. Bunu da bulamazsa hadîs onun nazarında artık fertlikden kurtulmaz.

İ'tibârı şöyle temsil ederler : Meselâ Hammâd bin Seleme mütâbaun-aleyhi olmaksızın bir hadîsi Eyyûb Sahtiyânî'den, Eyyûb İbn-i Sîrîn'den, İbn-i Sîrîn Ebû-Hüreyre *Radiya'llâhu anh*den, Ebû Hüreyre de Nebiy-yi Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem'*-den rivâyet etmiş bulunurlar. Böyle olan hadîs'in mütâbaun-aleyh olmaması Hammâd'dan başka bir sika onu şeyhından yâni Eyyûb'dan rivâyet etmemiş ma'nâsınadır. Bu takdirde Eyyûb'dan gayri bir sika bunu İbn-i Sîrîn'den rivâyet etmiş mi? diye aranır. Bulunmadı mı, İbn-i Sîrîn'den başka bir sika bunu Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiş mi? diye bakılır. Bu da bulunmadı mı, Ebû Hüreyre'den başka bir Sahâbî bunu Resûlu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem'*den rivâyet etmiş midir? diye tahkīk edilir. Bu tahkīkın neresinde hadîsi rivâyet etmiş bir sikaya tesâdüf edilirse hadîs'in merci' olmaya sâlih bir aslı var demektir. Lâkin diğer bir tarîkden sübût bulmamış olursa bir asl-ı sahîhi yok demek olmuş olur.

Tirmizî'nin:

"«أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْناً مَا عَسَى اَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْماً مَا. وَاَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْناً مَا عَسَى اَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْماً مَا»

=*İfrât etmeksizin dostunu azıcık eksik sev; belki günün birinde sana düşman olur. Yine ifrât etmeksizin düşmanına azıcık eksik buğz et; belki günün birinde ~~senin~~ dostun olur.*" Hadîsi mütâbeasız Hadîs-i ferdin misâli olub Tirmizî senedini «عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ عَنْ اَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ اُرَاهُ رَفَعَهُ» =...*İbn-i Sîrîn Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiğini beyân ederken gâlibâ Ebû Hüreyre Hadîs'i ref' etti. Yâni Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işitmiş olduğunu söyledi.*" diyerek İbn-i Sîrîn'in ref'-i Hadîs'de şekkini gösterir bir sīga ile isnâdı sevk ve metni serdettikten sonra:

"«هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ بِهَذَا الْاِسْنَادِ اِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ»

= *Bu bir Hadîs-igarîbdir ki onu bu isnâd ile yalnız bu vecihden yâni bu tarîkden biliyoruz.*" diyor. Bu sözden murâdı hadîsin başka tarîkden rivâyet edilmemiş olduğunu söylemek olmayıb sâbit olmuş diğer bir tarîkını bilemiyoruz demek ister. Yoksa aynı hadîsi Hasan bin Ebî Ca'fer'in de İbn-i Sîrîn'den rivâyet etmiş olduğunu yine kendisi bu sözün akıbinde haber veriyor. Lâkin Hasan metrûk olduğundan mütâbeâtta işe yaramaz. [1]

Bu, mütâbeasız i'tibârın misâlidir. Hammâd'dan başka bir sika da Eyyûb'dan rivâyet etmiş olaydı mütâbeat, hem de *Mütâbeatı tâmme* bulunacakdı. Eyyûb'dan başka bir sika İbn-i Sîrîn'den, İbn-i Sîrîn'den başka bir sika Ebû-Hüreyre'den, Ebû-Hüreyre'den başka bir Sahâbî Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den rivâyet etmiş bulunaydı yine mütâbeat bulunacakdı. Lâkin bu takdirlerde *Mütâbeat-ı gayri tâmme, yâhud kâsıra, yâhud nâkısa* olurdu. Ve mütâbi'lerin her biri mütâbeat-ı tâmmeden uzaklığı nisbetinde kâsır sayılırdı.

Böyle Hadîs hakkında :

" «تَفَرَّدَ بِهِ اَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»
=*Bunu Nebiy-yi Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet etmekde Ebû-Hüreyre teferrüd etmişdir.*", yâhud: "«اَبْنُ سِيرِينَ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ» = *İbn-i Sîrîn Ebû Hüreyre'den rivâyetinde teferrüd etmiştir.*", yâhud: «اَيُّوبُ عَنْ اِبْنِ سِيرِينَ», yâhud da: «حَمَّادٌ عَنْ اَيُّوبَ» denilirse bu sözlerin her biri bu rivâyetde vücûh-i mütâbeâtın müntefî olduğunu iş'âr eder. Mütâbeât ile şevâhidin intifâsı ise rivâyeti Şâzz hükmünde tutar ki ruvâtının hâiz oldukları kabûl veya red sıfâtına göre kâh Sahîh ve kâh Hasen ve kâh Zaîf olur.

---

[1] İşbu Hasan bin Ca'fer'in Sened'i İbn-i Adiyy'in beyânına göre Hammâd'ınki gibi «عن ايوب عن ابن سيرين عن ابى هريره» dir. Bu hadîs'in -İbni Hibbân'ın dediğine göre bir râvîsi daha vardır ki o da Hasan bin Dînâr dır. Ve senedi «عن ابن سيرين عن ابى هريره» dir. Lâkin her ikisi için de *Metrûkü'l-Hadîs* demişlerdir. Bunlar eğer sika olaydılar Hasan bin Ca'fer'in Hammâd'a mütâbaatı mutâbaat-ı tâmme, Hasan bin Dînâr'ın ki de mütâbaat-ı kâsıra olmuş olurdu.

Mütâbeat lâfzan muvâfakatta isti'mâl olunur. Tâbi' olan hadîs, Ferd zannolunan Hadîs'in lâfzan muvâfıkı olmayıb da yalnız ma'nâsına delâlet ederse *Şâhid* nâmını alır. Ba'zıları diğer Sahâbî'den rivâyet olunan Tâbia -ister lâfzan, ister yalnız ma'nen muvâfık olsun- Şâhid ıtlak ediyorlar. Bir kısım muhaddisîn de Tâbia Şâhid, Şâhid'e Tâbi' nâmını verirler. Lâkin bu ıstılâh farkları hakîkî ihtilâf sayılmaz. Zîrâ bu muvâfık rivâyetlere herhangi isim verilirse verilsin maksûd olan ma'nâ münferid zannolunan rivâyeti takviye ettiklerinden ibârettir.

Hem Tâbii, hem Şâhid'i bulunan Hadîs-i ferde misâl:

İmâm Şâfiî İmâm Mâlik'den, o da Abdullâh bin Dînâr'dan, o da İbnü Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan :

"«الشَّهرُ تِسعٌ وَعِشرُونَ. فَلا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُا الهِلالَ. وَلا تُفطِرُوا حَتَّى تَرَوهُ. فَإن غُمَّ عَلَيكُم فَأكمِلُوا العِدَّةَ ثَلاثِينَ» =*Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Hilâli görmedikçe bayram etmeyiniz. Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa sayıyı otuza tamamlayınız.*" Hadîs'ini bu lâfz ile rivâyet etmiş. Bir takım kimseler son cümleyi Mâlik'den bu lâfz ile rivâyet etmekde İmâm Şâfiî'yi münferid zannetmişler ve "*İmâmın garâibindendir.*" demişlerdir. Çünkü Ashâb-ı Mâlik'den rivâyet : "«فَإن غُمَّ عَلَيكُم فَاقدُرُوا لَه» =*Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa hesab ve takdir ediniz.*" sûretindedir. Lâkin bu Hadîs, Buhârî'de Şâfiî'nin akrânından olan Abdullâh bin Mesleme el-Ka'nebî tarafından da ayni isnâd ile İmâm Mâlik tarîkından evvelki lâfz ile mervî olduğu için Şâfiî'nin rivâyeti garâbetden sâlim kalmıştır. Bu mütâbeat, Şâfiî'nin şeyhı olan Mâlik'de vâkı' olduğu için *Mütâbeat-ı Tâmme*'dir. İbnü Hüzeyme'nin Sahîh'ında da Âsım bin Muhammed'den, o da pederi Muhammed bin Zeyd'den, o da ceddi Abdullâh bin Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan : "«فَكَمِّلُوا ثَلاثِينَ» = *Otuzu tamamlayınız*". lâfziyle; "*Sahîh*"-i *Müslim*'de de Übeydullâh bin Amr'dan, o da Nâfi'den, o da İbnü Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan: "«فَاقدُرُوا ثَلاثِينَ»"

=*Otuz gün olmak üzere hesâb ve takdîr ediniz.*" ibâresiyle vârid olduğundan Şâfiî'nin rivâyeti o iki tarîk ile de mütâba'dır. Ancak bu mütâbeat, şeyhı olan Mâlik'den daha yukarda, hattā Sahâbî'de vâkı' olduğu için *Mütâbeat-ı kāsıra*'dır.

Yine bâlâdaki rü'yet-i hilâl Hadîs'ine dâir Neseî tarafından Muhammed bin Huneyn'in İbnü Abbâs *radiya'llāhu anhümâ'*-dan merfûan vâkı' olan rivâyeti, Şâfiî'nin Abdu'llāh bin Dînâr tarîkından, onun da ibnü Ömer *radiya'llāhu anhümâ'*dan olan «فَاَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلاَثِينَ» rivâyetine muvâfıkdır. İşte bu *Şâhid bi'l-lâfz*dır. Diğer tarafdan da Buhârî, Muhammed bin Ziyâd tarîkından, o da Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

"«فَاِنْ غُبِّىَ عَلَيْكُمْ فَاَكْمِلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلاَثِينَ»

=*Eğer ay bulut parçası arkasında saklanmış bulunursa Şa'bân'ın sayısını otuza tamamlayınız.*" lâfzı ile rivâyette bulunuyor ki bu da *Şâhid bi'l-ma'nâ*'dır.

Diğer bir misâli de Hâfız Zeynü'd-dîn-i Irâkī şöyle veriyor:

Müslim ile Neseî'de «سفيان بن عُيَيْنَه عن عمرو بن دينار، عن عطاء بن ابى رَباح عن ابن عباس رضى الله عنهما» senedi ile şöyle bir rivâyet vardır: *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem Ümmü'l-Mü'minîn* Meymûne *radiya'llāhu anhâ'nın mevlâtı olan bir bâtuna emvâl-i sadakadan ihsân buyurdukları bir davarın lâşesini günün birinde bir kenara atılmış görünce:* "«اَلاَ اَخَذُوا اِهَابَهَا فَدَبَغُوهُ فَانْتَفَعُوا بِهِ» = *Şuncağızın postonu alıb tabakladıkdan sonra ondan intifâ' etmeli değil mi idiler?*" buyurmuşlar. Amr bin Dînâr'ın ashâbı içinden bu Hadîs'i «فَدَبَغُوهُ» lâfzı ile Süfyân'dan başkası rivâyet etmemiş olduğundan bu lâfızda Süfyân münferid sayılmış. Nitekim İbnü Cüreyc ile İbrâhîm bin Nâfi' el-Mekkî de bu Hadîs'i Amr'dan rivâyet etmişlerse de dibâğat sözünü karıştırmamışlar. Demek Süfyân'a mütâbeat-ı tâmme yoktur. Acabâ Amr'dan başkası Atā'dan böyle bir rivâyette bulunmuş mu diye

aranmış. Bir de görülmüş ki Üsâme bin Zeyd el-Leysî ile Yezîd bin Ebî Habîb ve İbnü Cüreyc de Atā'dan: "«أَلاَ نَزَعْتُمْ إِهَابَهَا فَدَبَغْتُمُوهُ فَانْتَفَعْتُمْ بِهِ» =*Şuncağızın postunu yüzüp tabakladıkdan sonra onunla intifâ' etmeli değil mi idiniz?*" lâfzı ile Amr'a mütâbi' imişler. Süfyân'ın rivâyetine işte böylece üç tarîkdan mütâbeat vâkı' olmuş demektir. Bunun bir de Müslim ile Ashâb-ı Sünen taraflarından «عن عبدالرحمن ابن وَعْلة المصرى عن ابن عباس» senedi ile rivâyet olunmuş Şâhid'i vardır ki o da: "«أَيُّمَا إِهَابٍ دُبِغَ فَقَدْ طَهُرَ» = *Herhangi hayvan postu tabaklanırsa tâhir olmuş olur.*" hadîsi Merfû'dur.

Rivâyetleri ile ihticâc edilemiyecek zuafânın da hadîsleri ba'zan mütâbeat ve istişhâd için mu'teberün-bih olur. Lâkin -Elfâz-ı cerh ve ta'dîl bahsinde görüleceği üzere- her zaîf, hele kizb veya fuhş-ı galat ile müttehem olan râvînin rivâyeti ile i'tibâr edilmez. Zaîf olan rivâyetlere i'tibâr, ferd olan rivâyeti bir dereceye kadar kakviye etmek içindir.

13

HADÎS-İ ŞÂZZ VE MAHFÛZ.- HADÎS-İ MÜNKER VE MA'RÛF.- HADÎS-İ METRÛK

Râvî'nin infirâdı yüzünden hadîs çok kere za'fa uğradığından bittab' Garîb olan hadîs'lere karşı gösterilecek vüsûkun derecesini ta'yîn etmek ihtiyâc-ı şedîdi baş göstermiştir. Bu meyanda nazar-ı dikkate pek ziyâde çarpan hadîsler *Şâzz*, *Münker*, *Metrûk*, ve *Muallel* nâmlarını alanlardır.

Hadîs-i Şâzz

Hadîs-i Şâzz'ın ta'rîfinde ihtilâf edilmiştir : Istılâh nokta-i nazarından en ziyâde i'timâda şâyeste olan ta'rîfe göre Şâzz "*Makbûl olan râvînin kendisinden daha makbûl olana muhâlif olarak rivâyet ettiği hadîs.*" dir. Bu takdirde daha makbûl olanın rivâyet ettiğine *Mahfûz* denir.

"*Sika olan râvînin diğer sikâta -gerek metinde, gerek senedde- ziyâde ve naks ile muhâlif olarak rivâyet ettiği hadîsdir.*" diye de ta'rîf edilmiştir ki İmâm Şâfiî ile bu bâbda ona peyrev olmuş ehl-i Hicaz ulemâsından bir çoklarının kavli budur. İmâm müşârün-ileyh: "*Hadîs-i Şâzz başkasının rivâyet etmediğini rivâyet eden sikanın hadîsi değil, sikanın nâsa ya'ni diğer sikâta muhâlif olarak rivâyet ettiğidir.*" diyor.

Bu ta'rîflerin her ikisine göre Şâzz'ın râvîsi sikadır ve kavîdir. Lâkin Mahfûzu rivâyet eden râvî ondan akvâ ve daha ziyâde mevsûkun-bihdir. Bu vüsûk ve kuvvet de ya Mahfûzu rivâyet edenin zabtı daha sağlam, yâhud Mahfûzu rivâyet eden sikâtın daha çok, yâhud vücûh-i tercîhattan diğer bir veçh ile Mahfûz'un kuvveti sâbit olmasiyle hâsıl olur ki ricâli lâyıkıyle tanımak ve i'tibâr sâyesinde hadîs'in mütâbeât ve şevâhidini araştırmakla bu netîce ma'lûm olur.

Hâkim: "*Şâzz bir sikanın mütâbii olmaksızın münferiden rivâyet ettiği hadîs'dir.*" diyor. Ve Şâzz ile Muallel arasında şöyle bir fark gös-

teriyor: Muallel'de râvînin cihet-i vehmine delâlet eden illete vukûf hâsıl olmuş, Şâzz'ın ise böyle bir illetine kimse muttali' olmamış bulunur. Bu ta'rife göre diğerlerine muhâlif olsun olmasın sikanın mahz-ı teferrüdü ile şüzûz hâsıldır.

Ebû Ya'le'l-Halîlî ise *İrşâd*'ında yalnız bir isnâdı olan hadîs'e Şâzz nâmını veriyor. Ve "*Huffâzın dedikleri budur.*" diyor. Onun beyânına göre şüzûz için bu kadarı kâfi'dir. Râvî'nin sika olup olmamasına bakılmaz. Ancak şu var ki râvî-i münferid sika değil ise hadîsi *Metrûk* olur. Sika ise tevakkuf olunub hadîs'i ile hemen ihticâc edilmez.

Her ikisinin ta'rîfi de -diğer ruvâta muhâlefet kaydına i'tibâr edilmediğinden- ma'nen yakīn olup şu kadar ki Hâkim'in Şâzz'ı Halîlî'nin Şâzz'ından ehastır. Çünkü Hâkim râvî-i müteferridin sika olmasını şart kılıyor. Halîlî ise bu kayda bile lüzûm görmüyor.

İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkī, İbn-i Hacer-i Askalânî, Süyûtī her ikisinin ta'rîflerine mu'tarızdırlar. Şâzz eğer onların dediği gibi olsa « إنَّما الأعمالُ بالنِّيّات » Hadîsi (S. 106), vilânın bey' ve hibesinden nehiy hakkındaki Hadîs (S. 109) ve *Sahîhayn*'da olan bunlara benzer bir çok hadîsler yalnız birer isnâd ile ma'lûm oldukları için hep Şâzz i'tibâr edilmiş olmak lâzım gelir ki buna kāil olan yokdur. Müslim de: "*Zührî'nin dokşan hadîsi vardır ki kendisine hiçbir râvî müşârik olmadığı halde onları ceyyid isnâdlarla rivâyet etmiştir.*" Diyor ki, ıstılāh-ı Muhaddisî'nin onların ta'rîflerine muvâfık olmadığını bu da gösterir.

Bu bâbda hak ve sahîh olan -İbnü's-Salâh'ın dediği gibi- meseleyi tafsîl etmektir: Eğer râvî-i sika teferrüdü ile kendisinden ahfaz, azbat, hâsılı ercah olan diğer bir sikaya muhâlefet etmiş ise rivâyeti *Şâzz-ı Merdûd* dur. Ve *Mahfûz* işte bunun mukābilidir. Yok eğer kendisine ercah olan diğer sikaya bu teferrüdü ile muhâlefet etmemiş yâni öteki sikanın da rivâyet ettiğini rivâyet etmiş olub şu kadar ki ötekinin rivâyetinde olmayan bir şeyi de rivâyet etmiş ise bakılır. Eğer kendisi adl, hâfız, zabtına güvenilir bir kimse ise teferrüd ettiği şey *Sahîh*'dir. Eğer hıfzına o kadar i'timâd edilmemekle berâber ehl-i zabt ve itkān

derecesinden de çok geri kalmıyorsa infirâd ettiği şey *Hasen*, o derecenin dûnunda ise rivâyeti; Şâzz, Münker, Merdût'dur.

Elhâsıl sikātın zabtına muhâlif olan Hadîs-i Ferd ile râvîsi, teferrüdü hâlinde eksikliğini cebredecek derece-i zabt ve itkānda olmıyan hadîs *Şazz-ı Merdûd*'dur. Ve bu tefsîre göre *Şâzz* ile *Münker* bir ma'nâya gelmiş olur.

Şâzz'ın misâli: Tirmîzî ile Neseî ve İbnü Mâce'nin Süfyân bin Uyeyne tarîkından «عن عمرو بن دينار عن عوسجة عن ابن عبّاس رضى الله عنهما» senedi ile rivâyet ettikleri bir hadîse nazaran ahd-i âlî-i Risâlet-Penâhî'de, bir kimse vefât edib âzâd etmiş olduğu bir mevlâdan başka da bir kimseyi bırakmamış. Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* de mîrâsını ona vermişler.[1] Hadîs'in senedi muttasıldır. Onu yine muttasılan rivâyet etmekde İbnü Cüreyc, İbnü Uyeyne'ye mutâbeat etmiştir. Halbuki öteden Hammâd bin Zeyd bu hadîsi Amr bin Dînâr'dan, Avsece'den Maktû' olarak yâni İbnü Abbâs *radiya'llâhu anhümâ'yı* zikretmiyerek rivâyet ediyor. Mahfûz olan rivâyet ise İbnü Uyeyne ile İbnü Cüreyc'in rivâyet-i muttasılalarıdır. Hammâd herkesce ehl-i adâlet ve zabt ve itkandan ma'dûd olmakla berâber rivâyeti Şâzz'dır. İşte bu, Sened'de şüzûzdur.

Bir de Metin'de şüzûz vardır ki misâlleri şunlardır:
"«اَيَّامُ التَّشْرِيقِ اَيَّامُ اَكْلٍ وَشُرْبٍ» =*Eyyâm-ı teşrîk, yâni Zi'l-Hiccenin onuncu gününden sonraki üç gün yiyip içme günleridir.*" Hadîs'i bütün tarîklerden böyle rivâyet edilmişken Mûsâ İbnü Uleyye bin Rebâh pederinden, o da Ukbe bin Âmir'den: «يَوْمُ عَرَفَةَ وَاَيَّامُ التَّشْرِيقِ...» sûretinde rivâyet ederek yevm-i arefeyi bu ekl ve şürb günlerine ilâve etmiştir. İşte Metin'deki

[1] Hadîs'in zâhirine bakılırsa (tâ'nın fethiyle) abd-i Mu'teka (tâ'nın kesriyle) Mu'tik'ından mîrâs isâbet eder gibi görünürse de cümhûr-u fukahâ buna kail değillerdir. İhtimâl ki meyyitin bırakdığı mîrâs Beytü'l-mâle kalmış ve mevlâsına -vâris olduğu için değil- müslimîn içinde meyyite en yakın kimse olduğu için verilmiştir.

bu ziyâde Şâzz'dır. Mahfûz olan evvelkisidir. Kezâ Ebû Dâvûd ile Tirmîzî Abdü'l-Vâhid bin Ziyâd tarîkından «عن الاعمش عَنْ اَبِى صالح عن ابى هريرة» senedi ile:

"«اِذا صَلّى اَحَدُكُمْ رَكْعَتَىِ الفَجْرِ فَلْيَضْطَجِعْ عَنْ يَمينِهِ»

= *Her hanginiz Salât-ı fecrin sünneti olan iki rek'atı kıldığında sağ yanı üzerine yatsın.*" Hadîs'ini merfûan rivâyet ediyorlar. Beyhakī'nin beyânına göre Abdü'l-Vâhid bu bâbda bir çok sikāta muhâlefet etmiştir. Onlar bu Hadîs'in mazmûnunu kavl-i Nebî değil, fi'l-i Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* olarak rivâyet etmişlerdir. A'meş'in ashâbı içinde yalnız Abdü'l-Vâhid bu lâfz ile teferrüd etmiştir.

Hadîs-i Münker

Nekâreti şüzûz ma'nâsında isti'mâl edenler çoktur. Bu meyanda Hâfız Ebû Bekr Ahmed bin Hârûn el-Berdîcî (301) ile İbnü's-Salâh Şehr-i Zûrî'nin isimlerini yâd etmelidir. Ebû Bekr Berdîcî *Münker'i*: "*Yegâne râvîsinden başka tarîkden metni ma'rûf olmıyan Hadîs-i Ferd'dir.*" diye ta'rîf ediyor. Onun dediğine göre Münker Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin ta'rîf ettiği *Şâzz*'a (S 121) müsâvîdir. İbnü's-Salâh da Şâzz ile Münker'i müterâdif addetmekde Berdîcî'ye muvâfakat ederse de Şâzz bahsindeki tafsîlin (S. 121) burada da gözetilmesine tarafdâr oluyor. Ve orada olduğu gibi merdûd ve gayr-i merdûda taksim ediyor.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî ise rivâyetce mercûhun râcıha muhâlefetini ikiye ayırıp mercûh sika ise hadîs'ine -yukarda söylendiği üzere- *Şâzz*, ercahın rivâyetine ise *Mahfûz*; mercûh zaîf ise hadîs'ine *Münker*, râcihinkine ise *Ma'rûf* nâmını verib: "*Bu farkı gözetmeyenler gaflet etmişlerdir.*" diyor. Bu takdîrce Şâzz ile Münker beyninde umûm ve husûs min vech nisbeti vardır: Her ikisi de sikātın rivâyetlerine muhâliftir. Fakat Şâzz sika veya -hiç olmazsa- sadûk olan râvîden, münker ise zâifden rivâyet edilmiş bulunur.

İbnü's-Salâh sikātın rivâyet ettiklerine muhâlif olan ferde -ki

ona göre bu vasf ile muttasıf olan Şâzz nâmını da, münker nâmını da alır- misâl olarak İmâm Mâlik'in «عَنِ الزُّهْرِى عَنْ عَلِى بْنِ حُسَيْنٍ عَنْ عُمَرَ (*zamm-ı ayn ile*) بْنِ عُثْمَانَ عَنْ اُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» senedi ile rivâyet ettiği : "«لاَ يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلاَ الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ» = *Ne müslim kâfire vâris olur, ne kâfir müslime.*" Hadîsini îrâd ediyor. İmâm müşarün-ileyh Senedi'nde Emîrü'l-Mü'minîn Osmân bin Affân *radiya'llâhu anh*'in oğlu Ömer'in ismini zikrediyorsa da diğer sikāt hadîs'i Halîfe-i müşârün-ileyhin diğer oğlu -feth-i ayn ile- Amr bin Osmân'dan rivâyet etmişlerdir. Her iki kardeş de sikadır. Lâkin İmâm Mâlik diğer sikāta muhâlefet etmiştir. Hattā senedini sevkettiği esnâda «عُمَرَ بن عثمان» derken civârında bulunan Ömer bin Osmān *radiya'llâhu anh*'in hânesine işâret edermiş. Lâkin celâlet-i kadri umûmen müsellem olmakla berâber bu muhâlefeti diğer Muhaddisînce makbûl olamamış ve hadîsi Ferd-i şâzz, yâhud Münker sayılmıştır. Maahâzâ hadîs metnen sahîhdir. Nitekim onu Müslim, Süfyân bin Uyeyne'den, Alî bin Hüseyn'den, Amr bin Osmân'dan, Üsâme *radiya'llâhu anh*'den rivâyet etmiştir. Nefs-i hadîsde nekâret olmadığı için Zeynü'd-dîn-i Irâkī onun yerine ve İbnü's-Salâh'ın ta'rîfine muvâfık olmak üzere âtîdeki misâli ikāme ediyor:

Ashâb-ı Sünen-i Erbaa -ki Ebû Dâvud, Tirmîzî, Neseî ve İbnü Mâce'dir.- Hemmâm bin Yahyâ tarîkından olmak üzere «عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ الزُّهْرِى عَنْ اَنَسٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ» senedi ile: "«كَانَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا دَخَلَ الْخَلاَءَ وَضَعَ خَاتَمَهُ» =*Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem kazây-ı hâcete gittiklerinde yüzüklerini çıkarırlardı.*" Hadîsini rivâyet ediyorlar. Ebû Dâvûd hadîsi tahrîç ettikden sonra şöyle diyor: *Bu hadîs Münker olup ma'rûf olanı* «عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عن زياد بن سعد عَنِ الزُّهْرى عن انس» *senedi ile:*

Enes... = «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ وَرِقٍ» *radiya'llāhu anh'den rivâyet etti ki Nebiy-yi Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem gümüşden bir yüzük edindiler." Lâfzı iledir. Vehm, Hemâm'dan geliyor. Hemmâm'dan başka bunu öteki türlü rivâyet etmiş yokdur.* İntehâ. Neseî de bu hadîsi tahrîç ettikden sonra: *"Bu Hadîs mahfûz değildir."* diyor. Hemmâm bin Yahyâ ehl-i sahîhin muhtehcün-bih addetdikleri sikâttan ise de bütün sikât, hadîsi ikinci Metin ve İsnâd ile İbnü Cüreyc'den nakletmişlerken o hepsine muhâlif olan evvelki metin ve isnâd ile nakletmiş olduğundan rıvâyetinin nekâretine hükmedilmiştir.

Râvîsine olan vüsûkun ve râvîsindeki hıfz ve itkānın derecesi teferrüdü halinde i'timâd hâsıl olamıyacak raddede olan Hadîs-i Şâzz veya Münker'in misâli de Neseî ile İbnü Mâce'nin râvî-i Darîr Ebû Zükeyr Yahya bin Muhammed bin Kays tarîkından «عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ اَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ» senedi ile merfûan tahrîç ettikleri : «كُلُوا الْبَلَحَ بِالتَّمْرِ. فَاِنَّ الشَّيْطَانَ اِذَا رَآهُ غَضِبَ وَقَالَ عَاشَ اَبْنُ آدَمَ حَتَّى اَكَلَ الْخَلَقَ بِالْجَدِيدِ» = *Hurmanın yeşilini olmuşu ile birlikte yeyiniz.*[1] *Zîrâ Şeytan bunu görünce Âdem oğlu eskisini yenisi ile birlikte yiyebilecek kadar yaşadı diye gazab eder."* hadîsidir. Neseî bu hadîsi tahrîç ettikden sonra: *"Bu Hadîs, rivâyetinde Ebû-Zükeyr'in teferrüd ettiği bir Hadîs-i Münkerdir."* diyor. Ebû Zükeyr ziyansız bir râvî olub Müslim, mütâbi' olarak hadîs'ini *Sahîh*'ine dercetmiştir. Ancak teferrüdü hâlinde teferrüdüne i'tibâr edilir derecede bir râvî değildir. Aşağı yukarı zaîf sayılabilir bir kimsedir. İbnü Adiyy, münker olarak dört hadîsini zikreder ki biri budur.

Münkeri, Şazz'dan ayrı bir nevi' i'tibâr ettiği bir az evvel beyân olunan Hâfız İbn-i Hacer-i Askalânî Münker'e misâl olarak

1 Olmuş hurma ile olmamış hurmanın sıhhat üzerine te'sîri mütehâlif olduğundan ikisi birlikde yendiği takdirde yekdiğerin mazarratını ta'dîl eder diye hadîs'i tevcîh etmişlerdir.

İbnü Ebî-Hâtim'in Hubeyyib bin Habîb[1] tarîkından «عَنْ اَبِي إِسْحَقَ عَنِ الْعَيْزَارِ بْنِ حُرَيْثٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ» senedi ile merfûan tahrîç etmiş olduğu "«مَنْ اَقَامَ الصَّلاَةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَحَجَّ وَصَامَ وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ» = *Her kim Namazı kılar, Zekâtı verir, Hacceder, Oruç tutar, misâfiri it'âm ederse Cennet'e girer.*" hadîs'i-ni îrâd eder. Bu hadîs İbnü Ebî Hâtim'e göre Münker'dir. Zîrâ diğer sikātın rivâyâtı ile Ebû İshak tarîkından *Ma'rûf* olanı mevkūf ya'nî İbnü Abbas *radiya'llâhu anhümâ*'nın sözü olmak üzere rivâyet edilmiştir.

Hadîs-i Metrûk

Buraya kadar îrâd edilen emsile -ister Şâzz, ister Münker nâmı verilsin- hep sikātın rivâyâtına muhâlif oldukları sâbit olanlardır. Hiç bir sikanın rivâyetine muhâlif olmaksızın kizb, kesret-i galat, fısk, gaflet gibi umûr-ı kādıhadan biri ile müttehem râvî-i müteferridden rivâyet olunan Hadîs-i garîb kalır ki ona da *Metrûk* nâmını vermişlerdir. Sadaka bin Mûsâ ed-Dakīkī'nin «عن فرقد عن مُرَّةَ[2] عن ابى بكر رضى الله عنه» senedi ile merfûan rivâyet ettiği:

"«لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلاَ بَخِيلٌ وَلاَ سَيِّئُ الْمَلَكَةِ»

= *Ne bir biylekâr, ne bir babîl, ne de zîr-i destânına bed muâmele eden hiçbir kimse Cennet'e giremiyecektir.*" hadîsi Metrûk'e misâldir. Zîrâ bunu bu tarik ile Sadaka'dan başkası rivâyet etmediği gibi Sadaka'nın kendisi de, şeyhı olan Ferkad bin Ya'kūb es-Senci de ziyâde-i za'f ile müttehemdirler.

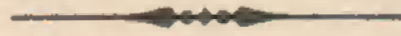
Tenbîh.- Muhaddisîn ibârâtı arasında ba'zan "«انْكَرُ مَا رَوَاهُ فُلاَنٌ كَذَا» = *Filânın en münker olarak rivâyet ettiği şudur, budur*" ta'bî-

---

[1] Kırâat-i Seb'a eimmesinden meşhûr Hamza bin Habîb ez-Zeyyât'ın birâderidir.

[2] Ecille-i Tâbiînden ve Muhadramînden olup «مرة الخير» ve «مرة الطيب» nâmiyle ma'rûf olan müfessir ve âbid-i şehirdir ki doksan târihlerine doğru irtihâl eylemiştir.

rine tesādüf edilir. Bu lâfzın zâhirine bakıb da mevzû-i bahs hadîsin alelıtlāk münker olduğunu haber vermek istedikleri anlaşılmasın. Böyle dedikleri hadîs, rivâyet-i menâkîr ile ma'rûf bir kimsenin hadîsi ise hakīkaten münker ise de eğer nefse'l-emirde Zaîf olmıyan bir hadîs ise râvîsi nev'an-mâ meth ve tezkiye ediliyor demektir. Meselâ İbnü Adiyy : « بُرَيْدُ بن عبدالله بن ابى بُرْدَ » *nin en münker olarak rivâyet ettiği Hadîs* إِذَا اَرَادَاللّٰهُ بِاُمَّةٍ خَيْرًا قَبَضَ نَبِيَّهَا قَبْلَهَا *Ya'nî Allāhu Teâlâ, bir ümmete hayır murâd buyurduğunda Peygamberini kendisinden evvel kabz buyurur hadîsidir."*; Kezâlik Hâfız Zehebî: *"Velîd bin Müslim hadîslerinin en münkeri Hıfz-ı Kur'ân hadîsidir."* demişlerdir. Halbuki Birincisinin tarîk-ı hasen, râvîleri de sikāt olup sıhâh toplayan eimmenin Sahîhlerinde ve ezcümle Müslim'in *Sahîh'*-inde vardır. İkincisi de Tirmîzî hadîslerinden olup müşârün-ileyh onu tahrîç ettikten sonra: *"Bu hadîs, Velîd bin Müslim'den başka bir kimsenin rivâyetinden ma'rûfumuz olmayan bir Hadîs-i Hasen-i Garîbdir."* diyor.

14

SENED'İN İTTİSĀLİ VE INKITĀINA NAZARAN HADÎS'İN TAKSÎMİ. —

HADÎS-İ MÜSNED

Buraya kadar Haber'in sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına nazaran kaç nev'a taksîm edildiğini ve her bir nev'in ilm-i rivâyetce ahkâmını gördük. Haber'in bir de Sened'inde ittisāl veya inkıtā' bulunduğuna göre taksîmi vardır ki o Sened'in müntehâsında, yâhud esnâsında inkıtā' olup olmadığı mülâhazalarına göre iki türlü olur. Sened'in ibtidâsı Hadîs'i rivâyet veya kitâbında tahrîc eden Muhaddisdir. Müntehâ'sı da Şer'-i ilâhî'nin mübellığı olan Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'dir.

İsnâdı Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e tasrîhan veya hükmen müntehî olan hadîse *Merfû'* denir ki *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin bizzat akvâl ve ef'âl ve tekârîri bu gibi hadîslerde menkūl olmuş olur. Silsile-i isnâd Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a varmayıb da bir Sahâbî'ye dayanır kalırsa hadîse *Mevkūf* denir ki o Sahâbî'nin kavl ve fiil ve takrîri demektir. İsnâd-ı Sahâbî'ye de varamayıb da Tâbiî'ye, yâhud Tâbi-i Tâbiî'ye, yâhud daha sonraki bir zâta dayanır kalırsa hadîs *Maktū'*dur.

Öteki nokta-i nazardan da bir hadîs -Merfû' olsun, Mevkūf, hattā Maktū' olsun- silsile-i ruvâtından hiç biri sâkıt olmaksızın rivâyet edilmiş ise *Muttasıl* yâhud *Mevsūl* nâmını alır. Hadîs'i Tâbiîn'den biri Sahâbî ismini zikretmeksizin doğrudan doğruya Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e ref' edecek olursa *Mürsel* dir. Buna *Mürsel-i Celî* denir. Bir de *Mürsel-i Hafî* vardır ki Tedlis faslında mevzû-i bahs olacaktır. Mürsel'de silsile-i ruvâtın bir halkası düşmüştür. Tâbi-i Tâbiî ne şeyhının, ne de Sahâbî'nin isimlerini zikretmeksizin hadîsi ref' ederse hadîs *Munkatı'* olur ki bunda silsileden iki halka sukūt etmiştir.

Sahâbî'den evvel iki veya daha ziyâde vâsıta sâkıt olmuş ise hadîs *Mu'dal* dır. Muhaddis isnâdın ittisâlini îhâm edecek veçhile bir şeyhının ismini iskât etmiş ise hadîs, *Müdelles* olur.

Râvî'nin sukûtu Sened'in intihâsında, yâhud esnâsında olmayıb da ibtidâsında olursa hadîs, *Muallâk* olur. Ta'lîk, Muhaddisin kendi şeyhından i'tibâren bir veya bir kaç râvîyi, yâhud bütün Sened'i iskât ederek «قَالَ فُلَانٌ» gibi bir lâfz ile bir şey rivâyet etmesidir.

MÜSNED

Müsned zâhiren muttasıl bir sened ile Sahâbî'nin Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e ref' ettiği Haber'dir. Nitekim Tâbiî'nin ref' ettiğine Mürsel, Tâbiî'nin berisindeki zâtın ref' ettiğine Mu'dal veya Muallâk denildiği demin söylenmişti.

Zâhiren muttasıl kaydı -Mürsel-i Celî gibi- Sened'indeki ınkıtâ zâhir olan haberleri ta'rîfden ihrâc eder. Lâkin Inkıtâ' Hafî ve İrsâl-i Hafî ile ma'lûl olan hadîs ile şeyhından semâını tasrîh etmeksizin an'ane ile yani «عَنْ» lâfzı ile Sened'ini sevk eden müdellisin hadîsi Müsned sayıldığı gibi merviyyün-anhe muâsır olub şu kadar ki onunla mülâkâtı sübût bulmamış kimsenin yine an'ane ile rivâyet ettiği Haber de Müsned addolunur. Zîrâ «عَنْ» lâfzı semâın ne vukû' bulduğuna, ne bulmadığına sarâhaten delâlet etmediğinden her iki takdirde Sened'de ınkıtâ' zâhir değildir. Müdellis ile muâsırın an'aneleriyle rivâyet edilmiş hadîsleri Müsned addetmekde ashâb-ı mesânîdin ya'nî *Müsned* yazan eimmenin ittifâkı vardır.

Hatîb Ebû Bekr Bağdâdî'nin *El-Kifâye*'sinde, ona tebean da İbnü's-Sabbâğ'ın *El-Udde*'sinde verdikleri ta'rîfe nazaran Müsned "*Müntehâsına kadar zâhiren muttasıl olan Hadîs*" e denir ki bu ta'rîf Merfûa da, Mevkûfa da, Maktûa da şâmil olur. Zîrâ Mevkûf'un senedi Sahâbî'ye, Maktûunki Tâbiî'ye kadar muttasıl olabilir. Ancak Hatîb'in ta'rîfi müteâkıb: "*Mevkûfa Müsned denilmesi nâdir olub bu ta'bîr ekseriyâ Nebiy-yi Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet olunan Haber'lerde müsta'meldir.*

Müsned lâfzı Sahâbe ile onlardan sonrakilerden rivâyet edilmiş akvâl ve ef'âl hakkında isti'mâl edilmez." dediğine bakılırsa onun da re'yi meşhûr olan bu ta'rîfe muvâfık demektir.

Ebû Abdi'llāh el-Hâkim ile bu bâbda ona tâbi' olanlar da *Müsned* ta'bîrini yalnız Sened'i muttasıl olan Hadîs-i Merfû'da isti'mâl ederler ki bu ıstılâha göre Hadîs-i Mevkūf ve Maktū' ile Hadîs-i Mürsel, Hadîs-i Munkatı', Hadîs-i Mu'dal, Hadîs-i Müdelles gibi envâın kâffesi hâriç kalır. Hâfız Celâlü'd-dîn-i Süyûtī *Tedrîb'*-inde: "*Kavl-i esahh budur. Hatîb'in kelâmından da pek uzak kalmıyor. Şeyhü'l-İslâm İbnü Hacer de "Nuhbe" sinde böyle olduğuna cezm etmiştir. İşte buna göre Müsned Merfû'dan ehass olmuş olur.*" diyor. Hâkim fazla olarak Hadîs'in Müsned olması için isnâd'ında "«أُخْبِرْتُ عَنْ فُلاَنٍ» *=Filânın... dediği bana haber verildi.*", "حُدِّثْتُ عَنْ فُلاَنٍ *=...Filânın sözü olmak üzere bana söylendi.*", "بَلَغَنِى عَنْ فُلاَنٍ *= Filândan bana bâliğ oldu.*", "أَظُنُّهُ مَرْفُوعاً*=Zannederim ki Hadîs Merfû'dur.*", "«رَفَعَهُ فُلاَنٌ» *= Hadîsi filân kimse ref' etti. Yâni kelâm veya fi'l-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olmak üzere haber verdi.*" gibi sīgalar isti'mâl edilmemiş ya'ni semâın sarîhan beyân edilmiş olmasını şart kılıyor.

Hâfız İbnü Abdi'l-Berr'in *Temhîd'*deki beyânına göre ise Müsned ile Merfû' müterâdifdir. O, Müsned'i: "*Hâssaten Nebiy-yi Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'den -ister muttasılan, ister munkatıan- menkûl olan şey*" diye ta'rîf ediyor ki onca Müsned lâfzı -Metin Merfû' olduktan sonra- Mürsele de, Munkatıa da, Mu'dal'e de sādık olur. Onun ıstılāhına göre «مالك عن نافع عن ابن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم» Sened'i ile mervî Hadîs-i Muttasıl Müsned olduğu gibi -Zührî'nin İbnü Abbâs *radiya'llāhu anhümâ'*dan semâı olmadığı halde- «مالك عن الزّهرى عن ابن عبّاس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم» senedi ile mervî Hadîs-i Munkatı' da Müsned'dir. Lâkin bu ıstılāhda ona peyrev olan yoktur.

TENBÎH.- *Müsned* lâfzı -beyân edildiği üzere- Hadîs envâından

birinin ismi olduğu gibi Kütüb-i Hadîsiyye'den ba'zılarının da ismidir. Ve bu ma'nâca cem'i *Mesânîd* gelir. Muhaddis her Sahâbî'den rivâyet edilmiş -Sahîh, Hasen, Zaîf- Hadîs'leri ayrı ayrı ya hurûf-ı hecâ sırasiyle Sahâbe isimlerini, yâ Sahâbe'nin mensûb oldukları kabâil isimlerini, yâhud Sahabe'nin İslâmdaki sâbıkalarını, yâhud da şerâfetlerini gözeterek bir tertîb-i mahsūsa sokarsa kitâbına *Müsned* nâmını verir. İmâm-Ahmed İbnü Hanbel'in (164-241) *Müsnedi* gibi ki oğlu Abdu'l-lāh bin Ahmed'in ilâve ettiği *Zevâid* ile berâber takrîben kırk bin hadîsi muhtevî ve mesânîdin en câmi' olanıdır. Ve alelıtlak Müsned denilince o kitâb kasdolunur. Buhârî (194-256) ile Müslim'in (206-261) de birer *Müsned-i Kebîr*'leri olduğu gibi Ebû-Dâvûd et-Teyâlisî (? 120-204) nin de pek meşhûr bir Müsned'i vardı. Muhammed bin Ca'fer el-Kettânî *-sellemehu'llâh- Er-Risâletü'l-Müstadrafe*'sinde yalnız bu nevi'den olmak üzere seksen iki kadar Müsned ismi zikrediyor.

Sahâbe tertîbi üzere değil de ebvâb üzerine, metin başlarındaki hurûf veya kelimât sırası üzere müretteb olan ba'zı Müsned'ler de vardır ki bunlara bu nâmın verilmesi ihtivâ ettikleri hadîslerin Müsned ve Merfû' olmasındandır. *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim* bu nevi' Müsned'lerdendir. Zâten *Sahîh-i Buhârî*'nin ismi *El-Müsnedü's-Sahîh,* daha doğrusu « الجامع الصحيح المسند المختصر من امور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وايامه » dir. Abdu'llāh bin Abdi'r-Rahmân Ed-Dârimî'nin (181-255) de Sahâbe tertîbi üzere bir Müsned'i olduğu gibi *Müsned-i Dârimî* nâmiyle iştihâr eden ve Kütüb-i Sitte'nin ba'zılarınca altıncısı sayılan bir *Câmi*'i vardır ki bunda Ahâdîs-i Mürsele ve Munkatıa ve Mu'dale de vardır. Meşhûr tefsîr sâhibi Ebû Abdi'r-Rahmân Bakıyy bin Mahled el-Endelüsî'nin (201-276) ve sâirenin de birer Müsned'leri var. İbnü Hazm, Bakıyy bin Mahled'in kitâbı için: *"Bin üçyüz bu kadar Sahâbî'nin rivâyâtını muhtevî olmakla berâber ebvâb-ı fıkh üzerine müretteb olduğundan hem Müsned, hem de Musannef'dir. Hiçbir kimsenin böyle bir kitâbı yoktur."* diye medâyihda bulunuyor. Ebû'l-Abbâs Muhammed

bin İshak es-Serâc'ın (? 216-313) de ebvâb üzerine müretteb bir Müsned'i varsa da nâ-tamâm kalmıştır.

Müsned denilen kitâbların bir nev'i daha vardır : Bir muhaddis esânîdi hazf ederek hadîs toplar da sonradan diğeri o hadîs'lerin derece-i kuvvet ve za'fını göstermek için isnâdlarını bulub yazarsa kitâbı yine *Müsned* olmuş olur: *Müsnedü'ş-Şihâb* ve *Müsnedü'l-Firdevs* gibi, Şihâbü'd-dîn Muhammed bin Selâme el-Kudâî (454) hikem ve âdâb ve ed'iyeye dâir bin şu kadar kısa hadîs'i isnâdsız olarak cem'-edib *Şihâbü'l-Ahbâr* tesmiye etmiş ve bilâhare bu kitâbdaki ahâdîs-i şerîfe'nin esânîdini *Müsnedü'ş-Şihâb* nâmiyle ayrı bir kitâba yazmış tır. Ebû Şücâ' Hâfız Şîreveyh bin Şehr-i dâd ed-Deylemî (445-509) da ona taklîden *Firdevsü'l-Ahbâr* nâmiyle yine isnâdsız olarak on bin kadar kısa hadîs toplamış, muahharan oğlu Hâfız Şehr-i dâd bin Şîreveyh (558) her birerlerinin Sened'lerini *Müsnedü'l-Firdevs* nâmiyle dört cildlik ayrı bir kitâbda göstermiştir.

HADÎS-İ MERFÛ' VE MEVKÛF VE MAKTÛ'

HADÎS-İ MERFÛ'

Hadîs-i Merfû' -muttasıl olsun, munkatı' olsun- hâssatan Nebiy-yi Ekrem *salla'llahu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e tasrîhan veya hükmen izâfe olunan hadîs'dir. Bu hadîs ister kavl-i Resûl, ister fi'l-i Resûl, isterse takrîr-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* olsun. Mâadâsına ya'nî Sahâbî'ye, yâhud Tâbiî'ye, yâhud da daha sonraki bir zâta izâfe olunan Hadîse -muttasıl da olsa- Merfû' denmez.

Tasrîhan merfû' olan kavl meselâ Sahâbî'nin: "«سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ» =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işittim, buyuruyordu ki*" yâhud:

"حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا" =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem bize şöyle buyurdu*"; Sahâbî ile gayr-i Sahâbî'nin: «قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا», yâhud: «عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا» demesidir.

Tasrîhan merfû' olan fiil meselâ Sahâbî'nin:
«رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا»، =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in şöyle, böyle yaptıklarını gördüm.*"; Sahâbî ile gayr-i Sahâbî'nin: «كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا» =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yaparlardı.*" demesidir.

Tasrîhan merfû' olan takrîr meselâ Sahâbî'nin: «فَعَلْتُ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا» = *Nebiy-yi Ekrem salla'llahu aleyhi ve sellem'in huzûrunda şöyle, böyle yaptım*", Sahâî' ile gayr-i Sahâbî'nin: "فَعَلَ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فُلَانٌ كَذَا" = *Nebiy-yi Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in huzûrunda filân şöyle, böyle yaptı.*" deyib

de bu fi'lin taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den inkâr ve takbîh buyurulmadığını zikretmesidir.

Hükmen merfû' olan kavl meselâ İsrâîliyyâtdan ahz-ı ilm etmiyen bir Sahâbî'nin enbiyâyı sâlife zamânına, Melâhım, fiten ve ahvâl-i kıyâmet gibi gelecek zamanlara; kezâ yapılmasına sevab veya ıkāb terettüb eden husūsāta dâir bir haber vermesidir ki Sahâbî verdiği haberde Resûlu'llāh *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'dan semâını tasrîh etmese de nakli yine Merfû' hükmündedir. Çünkü mahall-i re'y ve içtihâd olmıyan böyle bir şeyi haber vermesi, onu ya doğrudan doğruya Resûl *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan* veya Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'dan öğrenmiş diğer bir Sahâbî'den işittiğine delâlet eder. O Sahâbî İsrâîliyyât nâkili de olmadığı için haberin masdarı Nebiy-yi Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* olmak taayyün eder.

Hükmen Merfû' olan fiil meselâ Alî *Kerrema'llāhu veçheh* Hazretleri'nin Salât-i Küsûf'un her rek'atında iki defâdan ziyâde rükûa varması gibidir ki bunda da hiç kimsenin içtihâda mecâli yoktur.

Hükmen merfû' takrîr meselâ bir Sahâbî'nin: "*Biz, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm zamânında şöyle, böyle ederdik.*", yâhud: "*Filân şeyi yapmak sünnettir.*" İlâ-âhirih gibi sözler ile ihbârda bulunmasıdır. Sahâbe hazarâtının umûr-ı dîn'de Resûl *aleyhi's-selâm*'a sık sık sualler îrâdına hâheşker oldukları, zamânın da zamân-ı vahy olduğu nazar-ı i'tibâra alınırsa müstemirren yapmağı i'tiyâd ettikleri bu gibi şeylerin ma'lûm-ı Risâlet-Penâhî olmaması hâtıra gelmiyeceğinden naklolunan ef'âlin vukūundan haberdâr oldukları halde nehiy buyurmadıklarına tabiatiyle hükmolunur.

Hülâsa Sahâbî'nin, Tâbiî'nin, yâhud daha sonraki zevâtın Resûl *aleyhi's-selâm*'a izâfe ettiği her hadîs -İsnâdı muttasıl olsun olmasın- Merfû'dur.

Hadîs-î Mevkūf

Hadîs-i Mevkūf Sahâbe'nin akvâl, ef'âl ve tekārîrine âid olan muttasıl veya munkatı' nukūldür ki bunlarda rivâyet Sahâbî'ye dayanıb

orada kalır. Ve Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e ref' olunmaz. Meselâ : "قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ اَوْ فَعَلَ اَوْ قَرَّرَ كَذَا" = *İbn-i Abbâs radiya-'llâhu anhümâ şöyle dedi, yâhud şöyle yaptı, yâhud da filân şeyi şöyle takrîr etti.*" ; yâhud: "جَاءَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مَوْقُوفًا" = *İbn-i Abbâs radiya'llâhu anhümâ'*dan *Mevkûf olarak rivâyet olunur ki*" ; yâhud : "هُوَ مَوْقُوفٌ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ" = *Bu hadîs İbn-i Abbâs radiya'llâhu anhümâya varınca Mevkûf'dur. Yâni senedi oraya dayanmış, öteye geçmiyor.*" gibi sîgalarla rivâyet edilen ahâdîsin hepsi Mevkûf'dur.

Sahâbî'ye müntehî olan hadîs yalnız tasrîhan Mevkûf olabilir. Hükmen Merfû' hadîslerin vücûduna kıyâsen hükmen Mevkûf hadîs olmaz.

"وَقَفَهُ فُلَانٌ عَلَى الزُّهْرِيِّ" = *Hadîs'i filân kimse Zührî'ye vardırınca durdu.*" gibi ta'bîrlerde "*Vakf*" lâfzı isti'mâl edilmekle berâber hadîs, Mevkûf değil Maktû'dur. Zîrâ Zührî Tâbiî'dir.

Hadîs-i Maktû'

İsnâdı Tâbiî'ye, yâhud Tebe-i Tâbiî'nden birine kavlî veya fi'lî olmak üzere müntehî olan hadîs'e *Maktû'* denir. Hadîs-i Maktû'un cem'i *Mekâtı'*, yâhud *Mekâtî'* gelir. Istılâhât-ı Hadîsiyye tamâmen takarrür etmediği zamanlarda İmâm Şâfiî Maktûu Hadîs-i munkatı' ma'nâsına kullanmıştır. Müşârün-ileyhin kibâr-ı ashâbından ve Buhârî'nin şüyûhından olan Abdu'llâh el-Humeydî (219), Taberânî (260-360) ve Dârekutnî (306-385) gibi eimme-i hadîs de bu ıstılâhda ona peyrev olmuşlardır. Halbuki iki ta'bîr arasında tekarrür eden fark evvelce (S.128) gösterilmiştir.

Horasan fukahâsının Hadîs-i Mevkuf'a *Eser*, Merfûa *Haber* dedikleri yukarda (S 7-8) geçmişti. Şeyhü'l-İslâm İbnü Hacer-i Askalânî *Eser* lâfzının Mevkûf ile Maktûa, Şeyh Nevevî ise âmme-i muhaddisînce Merfûa da ıtlâk olunduğunu söylerler.

Hadîs-i Mevkûf ve bitarîkı'l-evlâ Hadîs-i Maktû' hüccet değildir.

Bir çok Ahadîs-i Mevkūfa senedleri Nebiy-yi Ekrem *salla'-llāhu aleyhi ve sellem*'e müntehî olamayınca Mevzû' zannolunmuştur. Ebû-Hafs Ömer bin Bedr el-Mevsılî (557-622) ashâb-ı mevzûâtın Sahâbî veyâ Tâbiî veyâhud Tâbi-i Tâbiî kelâmı olarak Sahîh iken Mevzû' zanniyle kitâblarına dercettikleri haberleri *Ma'rifetü'l-vukūf ale'l-mevkūf* tesmiye ettiği bir kitâbda toplamış ve: "*Bunları mevzûât arasında îrâd etmek yanlıştır. Zîrâ Mevzû' ile Mevkūf arasındaki fark büyükdür.*" demiştir.

Ahâdîs-i Mevkūfa ve Maktūa arayan kimse Ebû-Hafs'ın bu kitâbından başka Ebû Bekr bin Ebî-Şeybe (235) nin *Musannaf*'ı ile Abdü'r-Rezzâk bin Hemmâm'ın (126-211), Muhammed bin Cerîr et-Taberî'nin (?220-310), Abdü'r-Rahmân bin Ebî-Hâtim'in (327), İbrâhîm bin el-Münzir'in (236) tefsîrlerinde de bir haylısına rast gelir.

Bâzı Mesâil

1- Sahâbî Zamân-ı Saâdet Nişân-ı Nebevî'ye izâfeten: "*Biz vaktiyle şöyle böyle derdik; şöyle böyle ederdik, şöyle böyle bir re'yde bulunurduk.*" gibi bir söz söylemiş ise Muhaddisî'nin de, Fahrüddîn-i Râzî ile Seyfüddîn-i Âmidî gibi usûliyyûnun da kavl-i sahîhine göre hadîsi Merfû'dur. Sahâbe'nin umûr-ı dîne dâir *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinden sık sık suâl îrâdına harîs oldukları ma'lûm olduğundan böyle bir kelâmın zâhiri o şeyin taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den ıttılâ' hâsıl oldukdan sonra takrîr buyurulduğunu müş'irdir. Takrîr-i Nebevî ise Merfû' olan Sünnet'lerin bir nev'idir. Câbir *radiya'llāhu anh*'in *Sünne-i Neseî* ile *Sünen-i İbn-i Mâce*'deki:

"كُنَّا نَأْكُلُ لُحُومَ الْخَيْلِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"

= *Nebiy-yi Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in zamân-ı âlîlerinde biz at eti yer idik.*" hadîsi gibi.

Ebû Bekr İsmâîlî (277-371) ile Ebû Bekr Berkānî (333-

425) bu gibi Hadîs'lerin Mevkūf olduğuna kāillerse de bu kavilleri ekseriyetin kavline muhâlif ve savabdan pek baîd addedilmiştir.

Şeyh Nevevî *Müslim* şerhinde bu babda bir kavil daha bulunduğunu ve Ebû İshak Şîrâzî'nin (393-476) de buna tâbi' olduğunu haber veriyor. Bu kavle göre kıssada haber verilen şey alelekser hafî kalmıyacak makūleden ise Merfû', değil ise Mevkūf'dur. Hele kıssada *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin ıttılâları lâhık olduğu musarrah ise icmâen Merfû'dur. Değil ise Mevkūf'dur. İbnü-Ömer *radıya'llâhu anhümâ*'nın:

«كُنَّا نَقُولُ وَرَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيٌّ اَفْضَلُ هٰذِهِ الْاُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا اَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ. وَيَسْمَعُ ذٰلِكَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا يُنْكِرُهُ» = *Biz, Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem hayatta iken bu ümmetin, Peygamberinden sonra efdali Ebû Bekir, Ömer, Osmân'dır derdik. Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem de bu sözümüzü işitirdi de inkâr buyurmazdı.*" hadîsi gibi. Bunu Taberânî *Mu'cem-i Kebîr*'inde ıttılâ-ı Nebevîyi musarrih olan son fıkrası ile birlikde rivâyet eder. *Sahîh'de* ise yalnız üst tarafı vardır.

Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llâhu anhâ*'nın: «كَانَتِ الْيَدُ لَا تُقْطَعُ فِي الشَّيْءِ التَّافِهِ» = *Sârıkın eli çaldığı pek cüz'î şeyler için kat' edilmezdi.*" hadîsi ile Câbir bin Abdi'llâh *radıya'llâhu anhümâ*'nın *Buhârî*'deki (257 inci): «كُنَّا اِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا وَاِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا» = *Seferde iken bir tepeye çıktığımızda tekbîr alır, indiğimizde tesbîh ederdik.*" hadîsi gibi Ahd-i Celîl-i Nebevî'ye sarâhaten izâfe etmeksizin rivâyet edilen haberler de Merfû' ise de Hatîb-i Bağdâdî ile ona tebean İbnü's-Salâh'ca Mevkūf addolunurlar.

Sahâbî'nin: "*Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem içimizde iken, yâhud hayatta iken şunu, bunu yapmakta beis görmezdik*"; yâhud: "*Resûlul'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in hayâtında şöyle der, böyle yapar; şunda, bunda beis görmezdik.*" gibi sîğalarla olan rivâyâtı bitarîkı'l-evlâ Merfû'

sayılıp Kütüb-i Mesânîd'de tahrîç edilmiştir. Merfû'un bu nev'ine Muğîre bin Şu'be *radiya'llāhu anh*'in : "«كَانَ اَصْحَابُ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَعُونَ بَابَهُ بِالْاَظَافِيرِ» =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in Asbâbı bâb-ı saâdetlerine tırnak urarak istîzân ederlerdi.*" hadîsini misâl olarak bililtizam îrâd ederler. Hâkim Nîsâbûrî bu nevi' ahâdîsin Merfû' olmadığına kāil olup Muğîre'nin bu hadîsini îrâd ettikten sonra: "*İşte bunu, ehl-i san'atdan olmayan kimse -içinde Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in bahsi geçti diye- hemen Müsned tevehhüm edebilir. Halbuki Müsned değil*[1] *Mevkūf'dur.*" demiş olduğu için ehli-i hadîs ıstılâhâtını yazan diğer müellifler bu misâli burada kasden îrâd ederek Hâkim'in sözünü intikād ederler[2].

Bu sözleri bir Sahâbî söylemeyib de bir Tâbiî söylemiş olsa herhalde Merfû' sayılmaz.

2- Sahâbî'nin: " أُمِرْنَا بِكَذَا =*Filân şeyi yapmamız emrolundu.*", yâhud: " نُهِينَا عَنْ كَذَا =*Filân şeyden nehyolunduk.*", yâhud: "مِنَ السُّنَّةِ كَذَا =*Filân şey Sünnet-i Seniyye cümlesindendir.*" kabîlinden sözleri Cümhûr'un muhtârı olan kavl-i sahîhine göre Merfû'dur. Lâkin meselâ: "*Ebû Bekr ile Ömer'in Sünnet'i böyle idi.*" diyerek Sünneti *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den başka bir zâta izâfe ederse o zaman Merfû' olmaz. Bundan dolayıdır ki Müslim'in de tahrîç etmiş olduğu 217 inci, 359 uncu ve 632 inci Buhârî hadîsleri ile Alî *Kerrema'llāhü veche*'nin Sünen-i Ebû Dâvûd'da muharreç:

[1] Bir az evvel (S 130) görüldüğü üzere Hâkim, Merfû'-i muttasıla Müsned nâmını veriyor.

[2] Bu Hadîs'i Buhârî "*El-Edebü'l-Müfred*" kitâbında Muğîre'den değil, Enes bin Mâlik *radiya'llāhu anhümâ* Hadîs'i olmak üzere tahrîc etmiştir. Şeyhü'l-İslâm İbnü Hacer: "*Enes Hadîs'lerinden olan bu haber hakkında Muğîre'nin rivâyetini bir çok muhaddisler araştırmışlarsa da emekleri hep boşa gitmiştir.*,, demiş ise de Hâfız Süyûtî bu sözünü naklettikden sonra: "*Lâkin, Allāh'a Hamdolsun ki ben, buna zaferyâb oldum. Beyhakî "Medhal" inde bunu tahrîc etmiştir.*" diye i'lân-ı şâdümânî ve Beyhakî'nin Muğîre hadîsini senedi ile sevkettikden sonra Enes'den gelen rivâyete geçtiğini haber veriyor.

"« مِنَ السُّنَّةِ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ فِى الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ »
=*Namazda iken göbeğin altında bir eli diğer el üzerine kavuşturmak Sünnet iktizâsındandır.*" hadîsi hep Merfû' nev'ine dâhildir.

Bu gibi sözleri bir Tâbiî söylemiş olsa Haber Mürsel olur.

Sahâbî'nin: " كُنَّا نَفْعَلُ كَذَا =*Biz şöyle, böyle ederdik.*", yâhud: "*Filân iş Allāh'a ve Resûlu'llāh'a tāatdır, yâhud ma'siyettir.*" demesi de Merfû' hükmünde olduğu gibi -Bir az evvel söylendiği üzere- hakkında re'y ve ictihâd ile hüküm vermeğe mecâl olmıyan bir şeyi Sahâbî'nin haber vermesi de Merfû' hükmündendir. İbn-i Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'in: "« مَنْ أَتَى سَاحِرًا أَوْ عَرَّافًا فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ » =*Her kim bir sâhirin, yâhud -gayibden haber verebilir diye- bir arrâf'ın yâni kâhinin yanına giderse Muhammed salla'llāhu aleyhi ve sellem'e inzâl buyurulana küfretmiş olur.*" hadîsi ile Sehl bin Ebî Hasme *radiya'llāhu anh*'in salât-ı havf hakkındaki hadîs'i bu nevi'den yâni Merfû' hükmünde olan ahadîs-i mevkūfedendir. Zîrâ bu gibi şeyler i'lâm-ı Nebevî olmadıkca re'y kabîlinden hakkında hüküm verilecek makūleden değildir. Lâkin bunlarda da Sahâbî'nin arasıra Ehl-i kitâb rivâyâtını nakleden zevâtdan olmamasını şart kılmışlardır.

3- Bir Tâbiî, senedi Sahâbî'ye îsāl ettikden sonra: "« يَرْفَعُهُ » =*Sahâbî hadîsi ref' ederek*", yâhud: " يَنْمِيهِ =*İsnâd ederek*", yâhud: " يَبْلُغُ بِهِ =*Kelâmı sâhibine yâni Nebîy-yi Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'e îsāl ederek*", yâhud: " يَرْوِيهِ =*Rivâyet ederek*", yâhud mâzî sīğasiyle-: « رَوَاهُ », yâhud da: "رِوَايَةً =*Rivâyet ederek söyledi.*" diyecek olursa hadîs, Merfû' olur.

Bu sözlerin biri sened, Tâbiî'ye îsāl edildikten sonra söylenecek olursa hadîs yine Merfû' olursa da Sened'den Sahâbî sâkıt olduğu için *Merfû-i mürsel* olur.

Basra muhaddislerine ve ezcümle ibn-i Sîrîn'e hâs bir ıstılah vardır ki Sened'de Sahâbî'nin ismini zikretmeği müteâkıb -mükerrer olarak « قَالَ قَالَ » diyerek hadîsi serdederler. Birinci « قَالَ » nin fâili Sahâbî, ikinci « قَالَ » nin fâili de Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* olduğundan bu gibi hadîslerin de merfû' olduğunda şübhe yoktur.

İTTİSĀL VE İRSÂL

Hadîs-i Muttasıl

Evvelce îzâh edildiği üzere (S 128) *Hadîs-i Muttasıl* veya *Mevsûl* Muhaddis'den Resûl *aleyhi-s-salâtü ve s-selâm*'a, Sahâbî'ye veya Tâbiî'ye varıncaya kadar Sened'inin bütün ruvâtı sıra ile birer birer zikrolunan hadîsdir. Vaslın mukābili *İrsâl* ve *Inkıtā*'dır.

Hadîs-i Merfû' da, Mevkūf da, Maktū' da Muttasıl olabilir. Hadîs-i Mevkūf'un isnâdı Sahâbî'ye kadar muttasıl ise ona *Mevkūf-ı mevsūl*, değil ise *Mevkūf-ı munkatı'* denir.

Alelıtlak Muttasıl deyince alelekser maksūd olan Merfû-ı muttasıldır. Muttasıl-ı mevkūf veya maktū' kasdedilirse meselâ: "*Saîd bin el-Müseyyeb'e veya Zührî'ye veya Mâlik'e kadar muttasıldır.*" denir. Ve behemehâl bu zatların isimlerini zikretmek lâzımdır.

Sahâbî'nin ismini yâd etmeksizin Tâbiî hadîsi ref' ederse *Mürsel* nâmını alır. Sahâbî'nin berisinde bir defa veya daha ziyâde bir tek râvînin ismi atlanmış ise *Munkatı'*, birden ziyâde râvî atlanmış ise *Mu'dal* denir.

Hadîs-i Mürsel

Hadîs-i Mürsel -Yukardaki îzāhâtden ma'lûm olmuş olacağı veçhile- bir Tâbiî'nin: «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذا», yâhud: «فَعَلَ كَذَا», yâhud: «فُعِلَ بِحَضْرَتِهِ كَذَا» diye rivâyet ettiği hadîsdir ki râvî olan Sahâbî Sened'de atlanmış bulunur. Cem'i *Merâsîl* gelir. Ve böyle bir Sened ile rivâyet eden Tâbiîye *Mürsil* denir.

Bu ta'rîfe göre Kays bin Ebî Hâzim (? 98), Ebû Osmân en-Nehdî (? 100), Ubeydu'llāh bin Adiyy bin el-Hiyâr (? 90), Saîd bin el-Müseyyeb (? 89) gibi kibâr-ı Tâbiî'nin merâsîli

ile Zührî (50-? 124), Ebû Hâzim Seleme bin Dînâr (140) ve Yahyâ bin Saîd el-Ensârî (143) gibi sığâr-ı Tâbiî'nin merâsîli beyninde fark yoktur. Lâkin bâzıları meşhûr olan bu kavl hilâfına olarak yalnız kibâr-ı Tâbiî'nin ref' ettikleri haberlere Mürsel deyib Sığâr-ı Tâbiî'nin: «قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» demesini Mürsel değil, Munkatı' addederler. Zîra sığâr-ı Tâbiî'nin ekser-i rivâyâtı yine Tâbiî'n'dendir.

Muhaddisîn Sened'deki inkıtâı -mükerreren ma'lûm olduğu üzere- envâa taksîm ederek gayr-ı muttasıl hadîslerin kimine Mürsel, kimine Munkatı' kimine Mu'dal diyorlarsa da fukahâ ile usûliyyûn İrsâl'i vasl mukābili addederek bunların hepsine Mürsel derler. Muhaddisîn'den Hatîb-i Bağdâdî (392-463) ile Ebû Zür'a er-Râzî (264) ve Ebû Hâtim er-Râzî (195-277) Alî bin Ömer ed-Dârekutnî (306-385) de hep Hadîs-i Mürsel lâfzını bu ma'nây-ı eammınca Munkatı' yerine kullanmışlardır. Istılâhât bu günkü şekilde takarrür etmezden evvelki kudemây-ı muhaddisînin de bu lâfzı böyle isti'mâl ettikleri görülmüştür. Nitekim Buhârî İbrâhîm-i Nehaî'nin (95) Ebû Saîd-i Hudrî (K 12-74) *radiya'llāhu anh*'den rivâyet ettiği hadîs için Mürsel diyor. Çünkü İbrâhîm'in Ebû Saîd'den semâı yoktur. Kezâlik *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd-i Sicistânî de «عَوْنٍ بْنِ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مسعود عن ابن مسعود» Sened'li hadîsi için yine Mürsel diyor. Çünkü Avn (? 120) Abdu'llāh bin Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'e (K 28-32) yetişmemiştir.

Bu gibi ahâdîs İmâm Şafiî ile ekser-i ehl-i hadîs ve bir çok fukahâ usûliyyûnca -Tâbiî'nin hıfz ve imâmeti müsellem olsa bile- zaîf ve ihticâca gayr-i sālih addolunur. İmâm Mâlik, İmâm Ebû Hanîfe, ve meşhûr olduğuna göre İmâm Ahmed bin Hanbel'e göre ise sahîh addolunurlar. İbnü Abdi'l-Berr'in kayıd ve işâret ettiğine göre bu eimmenin Mürsel ile ihticâcları itlâkı üzere olmayıb mürsilin sikātdan mâadâsından rivâyet husūşunda muhteriz olması şartiyle meşruttur. Ve böyle olmıyan kimsenin İrsâl ettiğini reddet-

mekde hilâf yoktur der. Bâzılarının iddiâsına göre Hanefiyenin irsâli hüccet addetmeleri mürsilin kurûn-ı fâdıla-i selâseden biri yâni Sahâbî, ya Tâbiî veya Tâbi-i Tâbiî olmasiyle mukayyetdir.

İbn-i Cerîr-i Taberî (224-310): *"Mürsel'i kabûlde bütün Tâbiî'-nin icmâı vardır. Ne onlardan, ne de onlardan sonraki eimmenin hiç birinden tâ ikiyüz târîhine kadar Mürsel'in inkâr olunduğuna dâir rivâyet yoktur."* deyip Mürsel'i reddetmeği ilk çıkaran zâtın İmâm Şâfiî olduğuna telmîh etmek istemiştir. Hele bâzıları büsbütün mübâlâğa ile Mürsel'i Müsned'den de akvâ addedib: *"İsnâd eden râvî Hadîs'e i'timâd edib etmemeği sana bırakıyor. İrsâl eden râvî ise rivâyetin sıhhatini tekeffül etmiş demektir."* demişlerdir.

Tirmizî *Kitâbü'l-İlel*'inde: *"Bir çok eimme gerek sikātdan, gerek gayr-i sikātdan rivâyet etmiş olduklarından ve bunlardan biri tarafından mürselen rivâyet olunan hadîs'in sika olmıyan bir kimseden mervî olmak ihtimâli bâkī olduğundan hadîsin za'fına hükmolunmuştur."* diyor. Bu eimmenin Mürsel'i kabûl etmeyişleri râvî-i mahzûfun hâli meçhûl kaldığındandır. Çünkü atlanan râvînin Sahâbî olmak ihtimâli olduğu gibi Tâbiî'nden bir sika da olabilir. İkinci takdîre göre de o sikanın Sahâbî'den ahzetmiş olması muhtemel olduğu gibi diğer bir Tâbî'den de telâkkī etmiş olabilir. Bu takdîrin şıkk-ı sânîsine göre de kendisinden rivâyet ettiği Tâbiî ya sika olmaz, ya olur. İkinci şıkka göre yine evvelkī ihtimaller avdet eder. وَهَلُمَّ جَرًّا. Bu ihtimâlât-ı akliyye *ilâmâlânihâye* devâm edebilirse de ihtimâller -Muhaddisî'nin istikrâsı netîcesine göre- altı veyâhud yediden ziyâdeye çıkamamış ve Tâbiî'nin yekdiğerinden rivâyâtı içinde bundan ziyâde ihtimâle mütehammil olanına rast gelinememiştir. Elhâsıl Mürsel'in bâis-i reddi râvî-i sâkıtın meçhûl kalmasıdır. Mürsil hep sikātdan rivâyet eder bir kimse olsa bile râvî-i mahzûfu maa'l-ibhâm tevsīk mes'elesi hâdis olur ki bu da kalbe itmi'nân vermeğe kâfî gelmez.

Tâbiin yalnız sikadan ahzettiği takdîrde irsâl etmek âdeti olduğu biliniyorsa İmâm Ahmed'in bir kavline göre hadîsin kabûlünde

tevakkuf olunur. Ebû Hanîfe ile Mâlik[1], Süfyân-ı Sevrî, Evzâî, kavl-i meşhûruna göre Ahmed bin Hanbel gibi eimme-i ızâm ve diğer bir çok fukahâ ise bilâkis bu gibi merâsîl ile ihticâc etmişlerdir. Bunların fikrince sika olan Hâfız kendine rivâyet eden zâta tamâm-ı vüsûk ve i'timâdından dolayı mürselen rivâyet etmiştir. O rivâyet eğer kendisince sahîh olmasaydı hadîsi irsâl edip « قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ » diyemezdi. *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd'un kendi kitâbı hakkında ehl-i Mekke'ye gönderdiği risâlede: "*Geçmiş zamanda Süfyân-ı Sevrî, Mâlik ve Evzâî gibi ulemâ, Şâfiî'ye kadar hep merâsîl ile ihticâc edegelmişken sonradan Şâfiî bu gibi hadîs'ler hakkında söz etmiş ve Ahmed ibn-i Hanbel ile diğerleri ona mütâbeat eylemişlerdir.*" diyor.

İmâm Şafiî de Kibâr-ı Tâbiî'nden mervî olan Hadîs-i mürsel ile ve ezcümle Saîd bin el-Müseyyeb'in merâsîli ile ameli tecvîz etmiştir. Lâkin bu, diğer bir tarîkden Müsned veya o kuvvette olmak üzere mürselen rivâyet edilmiş ve ikinci tarîk yine Mürsel ise mürsil-i sânînin ricâli Mürsil-i evvelin ricâlinden başkaları olmasiyle meşruttur ki bu takdîrde râvî-i mahzûfun nefse'l-emirde sika olması ihtimâli tereccüh ederse de yine tarîk-ı diğerden Müsned olarak rivâyet edilen Mürsel kuvvetinde olmaz. Nitekim Ebû Dâvûd yine o mektûbunda: "*Merâsîl'den başka hiçbir Müsned hadîs yok ise Mürsel ile ihticâc olubanabilir.*" diyor.

İmâm Şâfiî'nin -*Er-Risâle*'deki tensîsına göre- bu gibi merâsîli kabûl için bu iki şarttan başka üç şartı daha vardır: (1) Tâbiî'nin râvî-i mahzûfu tesmiye ettiği takdîrde bir sika ismi vermesi, (2) Rivâyet-i mürselenin Resû'lu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den rivâyet olunmuş diğer haberlere muvâfık düşmesi, (3) Mürsel'in bir Sahâbî kavline yâhud ekser-i ulemânın fetvâlarına mutâbık gelmesi.

İşte, Mürsel'i, bu beş şarttan herhangi biri tahakkuk ederse İmâm

[1] Hâkim'in nakline göre Saîd bin el-Müseyyeb ile İmâm Mâlik de Mürsel'i zaîf addedib ihticâce sâlih görmezlermiş. Lâkin İmâm Mâlik'in meşhûr olan kavli burada zikredilendir.

Şâfiî kabûl eder. Ve bu şartları -diğer Tâbiî'nde olduğu gibi- Saîd bin el-Müseyyeb'in merâsîlinde de arar. Vâkıâ kavl-i kadîminde Saîd'in merâsîlini mutlakā hüccet addettiğini söylemiş ise de ba'de't-tahkīk ve't-teftîş ma'lûm olmuş ki Ebû Saîd'in rivâyâtı ya bir cemâatten, yâhud ekâbîr-i Sahâbe'dendir. Başka Sahâbe'den bile infirâdları hâlinde rivâyet etmez. Bir de mürsellerine bakmış görmüş ki kimi başka tarīkden Müsned'dir, kimi ekâbir-i Sahâbe sözleri ile takviyet bulmuştur. Kimi kâffe-i ulemâ beyninde münteşir bir kavildir. Kimi nin de onun tarafından rivâyeti asrındaki ulemânın muvâfakatına mazhar olmuştur. Bir de merâsîli araştırılmış, çoğunun -beyinlerindeki muvâsala ve sıhriyyet dolayısiyle- Ebû Hüreyre'den ahzolundukları anlaşılmış.

Bir de gerek Saîd'in, gerek diğer kibâr-ı Tâbiî'nin merâsîlinden hangileri hakkında icmâ' vâkı' olmuş ise onları da Hazret-i İmâm diğerleri gibi kabûl eder.

Sığâr-ı Tâbiî'ne gelince bunlar hakkında İmâm Şâfiî: *"Bunların Mürsel'lerini kabûl etmiş kimse bilmiyorum."* demiştir.

Maa-hâzâ Hanefiyyeden Ebû Bekr er-Râzî (305-370) ile Mâlikiyyeden Ebû el-Velîd el-Bâcî (403-474) râvînin sika olandan da olmıyandan da aldığını irsâl ettiği ma'lûm olursa rivâyet-i mürselesi bi'l-ittifak kabûl olunamıyacağını da nakletmişlerdir.

Maa-hâzâ bâzı erbâb-ı tahkīk bu mezhebde Şâfiî'nin tekaddümünü de teslîm etmiyorlar. Şâfiî'den evvel Kibâr-ı Tâbiîn'den merâsîlini kabûlde icmâ' olan Saîd bin el-Müseyyeb'in kendisi bile Mürsel ile ihticâcı terkettiği menkūl olduğu gibi Zührî'nin (? 50-124), Muhammed bin Sîrîn'in (110), Yahya bin Saîd el-Kattān'ın (188), Abdü'r-Rahmân bin Mehdî'nin (135-198), hattâ Şâfiî'nin, amcası Muhammed bin el-Abbâs bin Osmân'dan rivâyetine nazaran Urve bin ez-Zübeyr'in (94) de Hadîs-i Mürsel ile ihticâcı terk ettiklerine dâir rivâyetler vardır. Vâkıâ fukahây-ı Şafiiyye'den Kādî Ebû Bekr Bâkıllânî (403): *"Ben bu kapıyı kapamak için İmâm Şâfiî'nin kabûl ettiği yerlerde de, bir Tâbiî'den semâı ihtimâli olan Sahâ-*

bî'den de Mürsel'i kabûl etmem." demiş ise de Mürsel ile ihticâc husūsunda İmâm Şâfiî'den daha dar bir yol ihtiyâr etmekde kendisine tebaiyyet edilememiştir. Hele Sahâbe merâsîlini kabûlde Cumhûrun ittifâkı olduğu meşhûrdur. Mürsel-i Sahâbî'den maksad İbnü Abbâs ile akrânı *radiya'llāhu anhüm* gibi Ahd-i Celîl-i Risâlet'de genç olan Sahâbe'nin Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'den işitmeksizin ref' ettikleri hadîslerdir ki bunları ekseriyâ Sahâbe'den rivâyet ettikleri için rivâyet-i mürseleleri rivâyet-i mevsūle hükmündedir. Lâkin Ubeydu'llāh bin Adiyy bin el-Hiyâr (? 90), Muhammed bin Ebî-Bekr es-Sıddīk, (10–38), Mahmûd bin er-Rebî' (? 5-99) gibi gayr-i mümeyyiz çocukken huzûr-ı âlî-i Nebevî'de bulunmuş kimselerin Mürsel'leri merâsîli-i Sahâbe gibi olamaz. Zîra, Sahâbî, ya Resûlu'llāh'dan, ya diğer Sahâbî'den rivâyet eder ki hepsi makbûldür. Sahâbî'nin sohbet-i girânkıymet-i Nebeviyyeyi idrâk ettiği halde Tâbiîn'den rivâyeti ihtimâli ise baîddir. Halbuki bu gibilerin merâsîli ekseriyetle Tâbiî'nden, Sahâbe'nin gayrisinden rivâyet etmeleri ihtimâli kavî olduğu gibi o gayrin sika olmaması ihtimâli de bâkīdir.

Hâsılı Hadîs-i Mürsel ile ihticâc mes'elesi hakkında dedikodu pek çok olmuştur. Hattā bu babdaki akvâl on'a varır:

(1) Mürsel ile alelıtlāk ihticâc edilir. (2) Mürsel ile alelıtlāk ihticâc edilmez. (3) Kurûn-ı selâse ya'nî Sahâbe ile Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn merâsîli hüccettir. (4) Mürsil yalnız udûlden rivâyet eder bir zât ise Mürsel'i makbûldür. (5) Yalnız Saîd bin el-Müseyyeb'in Mürseli ile amel olunur. (6) Başka tarīkden bir Müsned veya daha kuvvetli bir Mürsel olarak âdıdı varsa Mürsel hüccet olabilir. (7) Taallûk ettiği mesele hakkında Hadîs-i Mürsel'den başka bir rivâyet yok ise hüccet olur. (8) Mürsel, Müsned'den daha kuvvetlidir. (9) Mürsel ile vücûben değil, nedben amel olunur. (10) Mürsel, Sahâbî Mürseli ise hüccetdir.

Hâkim'in *Ulûmü'l-Hadîs*'de beyânına göre merâsîlin ekseri ehl-i Medîne'ye âid ise İbnü'l-Müseyyeb'den, ehl-i Mekke'nin ise Atā' bin Ebî-Rebâh'dan, ehl-i Basra'nın ise Hasan-ı Basrî'den, ehl-i Kûfe'nin ise İbrâhîm bin Yezid en-Nehaî'den, ehl-i

Mısr'ın ise Hilâl'den, ehl-i Şâm'ın ise Mekhûl'dendir. Hâkim bunları böylece ta'dâd ettikden sonra da: *"Bu merâsîlin esahhı -İbnü Maî'nin dediği gibi- İbnü'l-Müseyyeb'inkilerdir. Zîra evlâd-ı Sahâbe'den ve Aşere'yi idrâk etmiş kudemây-ı Tâbiîn'den* [1] *olduğu gibi Hicâz'ın fakîh ve Müftî'si ve -İmâm Mâlik'in dediği üzere- icmâ'ları kâffe-i nâsın icmâı kadar kuvvetli olan Fukahây-ı seb'anın birincisidir. Sonra mütekaddimîn, merâsîlini tahkīk edip hepsini esânîd-i sahîhe ile bulmuşlardır. Bu şartlar ise diğerlerinin merâsîlinde yoktur."* diyor.

Elhâsıl bâzılarının telhîs ettiği üzere merâsîlin makbûl olanı da, merdûd olanı da, mütevakkafün-fîh olanı da vardır. Sika'dan başkasından ettiği rivâyette irsâl etmediği ma'lûm olanların Müsel'leri makbûldür. Sika'dan da gayri sikadan da irsâl ettiği ma'lûm olan kimsenin rivâyet-i mürselesinde -hükm-i sahîh başka tarīk ile tebeyyün edinceye kadar- tevakkuf olunur. Sikāt'ın rivâyâtına muhâlif olan Mürsel'ler ise reddolunur. Bir Mürsel iki vecihden rivâyet edilib her iki vecihdeki râvîler yekdiğerinin şüyûhından ahzetmemişken rivâyetleri tevâfuk ederse bu, sıdıklarına kaviyyen delâlet eder. Zîrā rivâyet sahîh olmadıkca yekdiğerden ahzetmeyen kimselerin bir ağız kullanmasına ihtimâl yoktur.

Ahâdîs-i Mürsele'yi muhaddisîn müstakıl kitâblarda da cem' etmişlerdir. Meselâ mütekaddimînden *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd Sicistânî (202-275) ile İbnü Ebî Hâtim'in (240-327) *Kütâbü'l-Merâsîl*'leri ve müteahhırînden Ebû Saîd Salâhü'd-dîn el-Alâî'nin (694-761) *Camiü't-Tahsîl Fî Ahkâmi'l-Merâsîl*'i bu cümledendir. İki evvelkiler ebvâb üzerine tertîb edilmişlerdir.

Pek şâyi' bir ıstılâha göre irsâlin ma'nâsı râvînin senedden kendi şeyhını, yâhud diğer herhangı bir râvîyi hazfetmesidir. Bu noktadan bakılınca isnâddaki hazf bâzan ehl-ı tenden bir çoklarının bile bilecekleri derecede vâzıh olur ki ona *İrsâl-i Celî* derler. Bâzan da yalnız turuk-ı ahâdîse ve ilel-i esânîde muttali' olan huzzâk-ı eimmenin ancak ma'lûmu olabilir ki böylesine de *İrsâl-i hafî* nâmını verirler. İrsâl-i celî'ye

[1] Ebû Bekr es-Sıddīk *radiya'llâhu anh*'e yetişememiş olduğu için Aşere-i Mübeşşere'den yalnız dokuzunu idrâk etmiş demek lâzım gelirdi.

râvînin, şeyhı diye gösterdiği zât ile muâsır bulunmamasının yâhud muâsır ise buluşmadıklarının, icâzet ve vicâdet gibi tarîklerle de kendisinden rivâyete me'zûn olmadığının ehl-i hadîsce ma'lûm olmasiyle hükmolunur ki bu yüzden ruvâtın tevârîh-i vilâdet ve vefâtlarına, evkāt-ı taleb ve tahsillerine, ezmine-i rıhlet ve seyâhatlerine kesb-i ıttılâ' etmeğe ihtiyâç messetmiş; ricâlin terâcim-i ahvâline pek ziyâde ehemmiyet verilmiş ve nice müddeîler, kendilerini rivâyete me'zûn kılmamış meşâyıhdan rivâyetleri vâkı' olmamış olduğu ma'lûm olarak bed-nâm edilmiştir.

Hafî olan hazf-i râvî Tedlîs olur, ya İrsâl-i hafî. İrsâl-i hafî *Tedlîs*'de mevzû-ı bahsedilecektir.

Tenbîh.- Râvî -ricâlinden birini ibhâm ederek- isnâdını « عَنْ فُلَانٍ عَنْ رَجُلٍ » yâhud « عَنْ شَيْخٍ عَنْ فُلَانٍ » sûretinde sevkederse Hâkim'in kavlince Hadîs Mürsel değil, Munkatı'; İmâmü'l-Haremeyn'e göre de Mürsel'dir. İmâmü'l-Haremeyn *Burhân*'ında *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in etrâfa gönderdikleri nâmelerden hâmillerinin ismi zikredilmeyenleri de bu ıdâde ithâl eder. Fahr-ı Râzî de *Mahsûl*'ünde meşhûr olmıyan ismiyle zikredilen râvî-i mübhemden gelmiş rivâyetleri Mürsel addeder. Nitekim daha evvel de Sünen sāhibi Ebû Dâvûd *Kitâbü'l-Merâsîl*'inde bu mesleği ihtiyâr etmiştir. Beyhakī *Sünen*'inde bununla da kanâat etmiyerek Tâbiî'nin, tesmiye etmediği Sahâbî'den rivâyet ettiğini de Mürsel addeder.

Lâkin bunların hiçbiri savab değildir. Irâkî'nin dediği gibi bunlar ekseriyetin kabûl ettiği ıstılâha münâfîdir. Bu gibi hadîsler hep senedinde râvî-i meçhûl bulunan Hadîs-i muttasıl nev'indendir. Hele Sahâbî'nin tesmiye edilmemesi ehl-i hadîsin metā'ından saydıkları cehâlet kabîlinden bile sayılmaz. Hümeydî'nin: "*Sahâbe'den bir zâta kadar bütün ricâli sikāt olmak üzere sahîh olan isnâd -Sahâbî tesmiye edilmese dehüccetdir.*" dediğini Buhârî rivâyet ettiği gibi Esrem'in Ahmed bin Hanbel'e: "*Tâbiîn'den biri tesmiye etmeksizin* حَدَّثَنِى رَجُلٌ مِنَ الصَّحَابَةِ *diyecek olursa hadîs Sahîh midir?*" diye vâkı' olan suâline de İmâm müşârün-ileyh: "*Evet*" cevâbını vermiştir.

HADÎS-İ MUNKATI' VE MU'DAL

Tâbi-i Tâbiî'nin ref' ettiği hadîs'e *Munkatı*, Sahâbî'ye varıncaya kadar senedinden iki veya daha ziyâde vâsıta sâkıt olmuş hadîse de *Mu'dal* denildiği yukarda (S 129) söylenmişti.

Fukahâdan ve Hatîb ile ibnü Abdi'l-Berr gibi muhaddisînden menkûl olan kavl-i sahîha göre ise *Munkatı'* her ne veçhile olursa olsun isnâdı muttasıl olmıyan hadîsdir. Fukahâ ve usûliyyûnca Mürsel'in ma'nâsı yukarda (S 142) geçmişti. Onların ıstılâhınca Mürsel ne demek ise Munkatı' da o demektir. Ve her ikisi de muhaddisînin Mürsel dediğine de, Munkatı' dediğine de, Mu'dal dediğine de ıtlâk olunur. Lâkin Munkatı' ta'bîrini ekseriyâ Tâbiî'nin berisindeki bir zâtın Sahâbî'den rivâyet ettiği haber hakkında isti'mâl ederler. «مالك عن ابن عمر» gibi. İmâm Mâlik -ma'lûm olduğu üzere- Tebe-i Tâbiîn'den olup İbnü Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'ya yetişmemiştir.

Kavl-i meşhûra göre ise Sahâbî'den evvel senedinden bir, yâhud -mütevâlî olmıyarak- iki râvî sâkıt olan hadîse *Munkatı'* nâmı verilir. Sened birinci takdirde bir, diğerinde iki yerinden Munkatı' olmuş olur. Senedden alettevâlî iki veya daha ziyâde râvî sâkıt olmuş ise hadîs *Mu'dal*'dır. Mu'dal'e bâzan Munkatı' dedikleri de vardır.

Bir Tâbiî'den yâhud Tâbi-i Tâbiî'den kendi kavli veya fi'li olmak üzere rivâyet olunan habere de Munkatı' diyen olmuş ise de *Takrîb* sâhibi Nevevî bu kavl için Garîb ve Zaîf diyor. Ma'rûf olan kavle göre ise yukarda (S 135) denildiği üzere böyle olan haber -Munkatı' değil- Maktû'dur.

Râvînin «بَلَغَنِى» ve meselâ *Muvatta*'da İmâm Mâlik'in: "«بَلَغَنِى عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ اِلَّا مَا يُطِيقُ» = Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh'den bana bâliğ oldu ki Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem: Memlûkün güzelce yedirilmek ve güzelce giydirilmek hakkıdır. Tâkat getireceği işden başkası ile de mükellef tutulamaz, buyurdu.*" demesi ashâb-ı hadîse göre Hadîs-i mu'daldır. İmâm Mâlik

bu hadîsi «موطا» hâricinde «عَنْ مُحَمَّد بْنِ عَجْلَانَ عَنْ ابِيهِ عَنْ ابِى هُرَيْرَةَ» senedi ile rivâyet etmiş olup *Muvatta*'da Muhammed bin Aclân ile pederi senedden sâkıttır.

İbnü's-Salâh Şehr-i Zûrî'nin dediğine göre musanniflerin bilâ sened: «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» demeleri Mu'dal kabîlindendir. Halbuki bu, Muallâk'dır.

Bir Tâbiî'nin Merfû-i muttasıl olan hadîsini Tâbi-i Tâbiî o Tâbiî üzerine Mevkūf olarak rivâyet edecek olursa -İbnü's-Salâh'ın Hâkim'den nakline göre- kezâ Mu'dal'dır. Meselâ:" «يُقَالُ لِلرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُ مَا عَمِلْتُهُ فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ» =*Kıyâmet gününde insana fülân ve fülân şeyi yaptın denilecek, o inkâr edecek. Ağzı mühürlenip a'zâsı söyleyecektir.*" hadîsi Şa'bî'nin ahâdîs-i merfûasından iken A'meş bunu onun sözü imişcesine mevkūfen rivâyet etmiştir. Halbuki aynı hadîsi Fudayl bin Amr Şuabî'den, o da Enes *radiya'llāhu anh*'den rivâyet etmiştir. Fudayl'in rivâyeti Muttasıl, A'meş'in ki Mu'dal olmuştur.

Hadîs-i Munkatı' ve Mu'dal de Hadîs-i mürsel gibi adem-i ittisâl yüzünden zaîfdir. Lâkin Munkatı' Mürselden zaîf, Mu'dal ise büsbütün zaîfdir. Bunlar kavî, ceyyid olan diğer tarîklerle sâbit olmadıkca muhteccün-bih olamazlar. İbnü Abdi'l-Berr, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ında olan Mürsel, Munkatı' ve Mu'dal hadîslerin turuk-ı muttasılasını arayıp müstakil bir kitâba dercetmiştir. Onun tahkîkına göre o kitâbda isnâd edilmeksizin «بَلَغَنِي» yâhud «عَنِ الثِّقَةِ» dediği yerler min haysü'l-mecmû' altmış bir hadîs olup elli yedisinin Mâlik'den başka tarîklerden Müsned olduğunu görmüş ve yalnız dördünün isnâdını bulamamıştır.

TENBÎH.- Saîd bin Mansûr'un (?135-227) *Kitâbü's-Sünen*'i ile Abdu'llāh bin Ebi'd-Dünyâ'nın (208-281) müellefâtında Mu'dal, Munkatı' ve Mürsel hadîsler çoktur. Bu nevi'den hadîs arayanlar bunlara bakmalıdırlar.

17

HADÎS-İ MUAN'AN

Sened'inde Tahdîs, Semâ' veya İhbâr gibi elfâz isti'mâl etmeksizin " عَنْ فُلاَنٍ عَنْ فُلاَنٍ = *Filândan, o da filândan...*" sîgası isti'mâl edilen hadîsin adına *Muan'an* böyle demeğe *An'ane*, bunu diyen râvîye -ikinci ayn'ın kesriyle- « مُعَنْعِنْ » derler.

Hadîs-i muan'an'da -keyfiyet-i ahz ve telâkkîsinde nev'an-mâ ibhâm bulunmak dolayısiyle- İrsâl ve İnkıtâ' şâibesi bulunduğundan bâzılarınca -muttasıl olduğu tebeyyün edinceye kadar- râvî Tâbiî ise hadîsi *Mürsel* ve rivâyeti *An'ane-i mürsele*; Tâbiîn'den sonraki tabakalardan ise hadîsi *Munkatı'*, rivâyeti de *An'ane-i munkatıa* sayılır.

Lâkin amelen tekarrür eden kavl-i sahîha göre -ki Cumhûr-ı muhaddisîn ve fukahâ ve usûliyyûnun kavlidir.- Muan'in olan râvî Müdellis olmamak ve Muan'in ile « عَنْ » lâfzı ile rivâyet ettiği şeyhının telâkîleri, ta'bîr-i dîğerle muâsaretleri mümkün olmak şartlariyle *Muttasıl*'dır. Hadîs-i muan'ande evvelâ râvî ile şeyhının muâsır olup olmadıkları araştırılır. Muâsır oldukları takdîrde râvî-i muan'in, Müdellis midir? değil midir? diye bakılır. Eğer ömründe bir kere olsun Tedlîs'i irtikâb etmiş ise -sika da olsa- tahdîs veya semâını tasrîh etmedikçe An'ane'si semâa mahmûl olamaz. Ve rivâyet ettiği hadîs, Müdelles sayılır. Çünkü râvî bir kere Tedlîs ile müttehem olmuştur. Muâsır ve gayr-i müdellis bir sika ise -şeyhı ile mülâkātı başka bir haber ile sübût bulsun bulmasın- an'anesi Cumhûra göre semâa mahmûldür. Onlarca gayr-i müdellis bir sikanın velev an'ane ile rivâyet etmesi likānın sübûtuna ve binâenaleyh semâın vukūuna delâlet eder. Bu iki şarta makrûn olan Hadîs-i muan'an'ın muttasıl sayıldığına ehl-i naklin icmâı olduğunu Ebû Amri'd-Dânî (371-444) ve eimme-i ehl-i hadîsin icmâı olduğunu Ebû Ömer İbnü Abdi'l-Berr (368-463) naklediyorlar.

Bundan dolayıdır ki kitâblarına yalnız Sahîh dercetmeyi iltizâm edenler bir çok Ahâdîs-i muan'an'e zikrinden de kaçınmamışlardır.

Hadîs-i muan'an'e muttasıl diyebilmek için bu iki şartın tahakkuku lâzım geleceğinde ittifak varsa da bâzıları imkân-ı likā -ta'bîr-i dîğerle muâsaret- ile berâber bir de sübût-ı likāyı da, diğer ba'zıları bununla da kanâat etmiyerek tûl-i sohbeti de, bir takımları da tûl-i sohbeti bile kâfî görmiyerek Muan'in'in öteki zâttan rivâyâtı ile ma'rûf olmasını şart kılmışlardır ki sonraki bu üç şartın lüzûmunda beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır.

Sahîh sâhibi Müslim bin el-Haccâc (206-261) gibi ki bu şurût-ı selâsenin hiç birine hâcet görmemiş ve yalnız adem-i tedlîs ve muâsaretle iktifâ etmiştir. Hattā Müslim *Sahîh*'inin hutbesinde sübût-ı telâkīyi şart kılanlara fena halde hücûm ederek kendi zamânına kadar gelib geçen eski yeni ehl-i ilim arasında şâyi' ve müttefekun-aleyh kavlin muâsaretle iktifâdan ibâret olduğunu nakl ve şeyh ile râvî-i muan'-ın'ın telâkī ve müşâfehesini isbât edecek rivâyât-ı müstakille mevcûd olmadığı halde Tâbiîn'den ve Tebe-i Tâbiîn'den bir çok zevâtın an'aneleri kabûl edilmiş olduğuna hayli emsile îrâd eder. Ve: *"Sübût-ı likānın şart kılınması yeni çıkmış bir sözdür. Bu sözü çıkarandan evvel bunu söyliyen yoktur."* der.

Müslim'in pek kavî olan bu sözünü Ebû Amr bin es-Salâh mahall-i nazar görüb: *"Bu hükmün, mütekaddimînden sonra gelen musanniflerin şeyhlerinden icâzetleri olmadığı takdîrde:* « ذَكَرَ فُلاَنٌ », yâhud: « قَالَ فُلاَنٌ » *diyerek meşâyıhlarından rivâyet ettiklerine de şumûlü olacak kadar müstemir olduğuna kāil değilim."* diyor ki şeyhından icâzeti olmaksızın böyle diyen müteahhırînin rivâyetlerinde inkıtā' var demek istiyor.

Kimi evvelki iki şart ile berâber yalnız sübût-ı likāyı şart etmiştir ki Buhârî (194-256) ile İmâm Şâfiî (150-204) ve Alî bin el-Medînî (161-234) ve eimme-i ilm-i hadîs muhakkıklerinin kavli budur. Bunlar râvî-i muâsırın -sika da olsa- şeyhı ile hiç olmazsa bir kere mülâkāt ettiğinin ayrıca sübûtunu şart addetmişlerdir. Onlarca bu şart tahakkuk

etmedikce muan'in olan râvînin diğer an'aneleri Mürsel-i hafî olmadığına emniyet hâsıl olmaz. Lâkin Buhârî bu şartı hadîsin asıl sıhhati için değil, kitâbına dercettiği hadîs'ler için iltizâm eylemiştir diyorlar. Diğer ikisi ise bunu sıhhatin şartı addetmişlerdir. Nitekim İmâm Şâfiî *Er-Risâle*'sinde bunu tansîs etmiştir.

Ebû el-Muzaffer es-Sem'ânî (426-489) sübût-i likā ile iktifâ etmez. Râvî ile merviyyün-anh arasında uzun uzadıya sohbet bulunmasını da şart addeder.

Ebû Amri'd-Dânî (371-444) gibi bâzıları da râvî-i muan'in'in merviyyün-anhden rivâyet etmekle ma'rûf olması şarttır derler.

Şeyhü'l-İslâm İbnü Hacer-i Askalânî bu ihtilâfları nakletikden sonra şöyle diyor: Hadîs-i muan'an'e ale'l-ıtlāk Munkatı' diyenler pek ziyâde teşdîd cihetine gitmişlerdir. Tûl-i sohbeti şart edenler de -o derecede değilse de- yine ehl-i teşdîd sayılırlar. Yalnız Muâsaretle iktifâ edenler ise işin pek kolay tarafına gitmişlerdir. Mutavassıt olan Buhârî ile ona peyrev olanların sübût-ı likā mezhebidir ki bunun ilerisini aramak teannüt yâni müşkil-pesentliktir.

Ezmân-ı müteahhırede « عَنْ » lâfzının icâzette isti'mâli tekessür etmiş ve bir râvînin: "قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ عَنْ فُلَانٍ =*Filândan rivâyete mücâz olan filânın huzûrunda... hadîsini okudum.*" demekden maksadı şeyhının icâzeten rivâyet ettiğini söylemek olduğundan bu gibi rivâyetler muttasıl olmakdan çıkmaz. Bu meşârıkanın isti'mâlidir. Meğâribe[1] ise « عَنْ » lâfzını semâ'da da, icâzetde de isti'mâl ederler.

Ehl-i rivâyet beyninde isti'mâl edilmiş an'aneye benzer diğer sîgalar da vardır. Râvî ve meselâ İmâm Mâlik: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ اَنَّ اِبْنَ الْمُسَيَّبِ حَدَّثَهُ بِكَذَا"[2] =*Ibnü'l-Müseyyeb'in kendisine şöyle, böyle dediğini Zübrî bize söyledi.*", yâhud:

[1] Meşârika meşrıklılar, meğâribe de mağribliler demektir. Mısr'ın garbinden i'tibâren tâ Bahr-i Muhît'e ve Endülüse kadar olan bilâd ahâlîsine meğâribe, Mısr ile Mısr'ın bilâd-ı şarkiyyesi ahâlîsine meşârika derler.

[2] Böyle « اَنَّ » edâtının isti'mâliyle rivâyet edilen hadîse bâzıları « مُؤَنَّن » ismini vermişlerdir.

"قَالَ الزُّهْرِى قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ كَذَا يَاخُود فَعَلَ كَذَا" = *Zührî, İbnü'l-Müseyyeb şöyle, böyle dedi; yâhud şöyle böyle yaptı dedi.*", yâhud da: " قَالَ الزُّهْرِى كَانَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ يَفْعَلُ كَذَا " = *Zührî, İbnü'l-Müseyyeb şöyle, böyle yapar idi dedi.*" gibi -yine tahdîs, semâ', ihbâr lâfızlarını kullanmaksızın- yalnız «أَنَّ» harfi ile iktifâ veya sîga-i tahdîsi başka bir kalıba ifrâğ etmiş bulunursa yine hükmünde ihtilâf etmişlerdir:

İmâm Ahmed bin Hanbel ile ona peyrev olmuş bir cemâat -ki içlerinde Ebû Bekr Ahmed bin Hârûn el-Berdîcî (? 301) de vardır- (أَنَّ) ile emsâli sîğalarla rivâyet olunmuş haberler ittisâl husûsunda «عَنْ»ile rivâyet olunanlara mülhak olamazlar. Ve diğer bir cihetten bi-aynihî o haberin mesmû' olduğu tebeyyün etmedikce Munkatı' sayılırlar.

Cümhûra göre ise -ki içlerinde İmâm Mâlik de vardır- ittisâl husûsunda «أَنَّ»nin «عَنْ» den hiçbir farkı yoktur. Ve mutlak olarak isti'mâli -likâ ve tedlîsden selâmet şartiyle- semâa mahmûldür.

Hâfız Ebû Ömer bin Abdi'l-Berr Cümhûr'un Hadîs-i müennen hakkındaki bu kavlini müdâfaaten: "*Hurûf ve elfâzın ehemmiyeti yoktur. Asıl ehemmiyet likâda, mücâlesetde, semâ'da, müşâhededir. Binâenaleyh İmâm Ahmed bin Hanbel ve cemâatinin semâın sübûtunu şart kılmalarında ma'nâ yoktur. Zîrâ Sahâbî'ye muttasıl olan isnâdın -O Sahâbî ister* (عَنْ) *desin, ister* (أَنَّ) *desin, isterse* (سَمِعْتُ) *desin- Muttasıl addedilmesinde icmâ' vardır.*" diyor.

Hâfız Zeynü'd-Dîn Irâkî de ekalliyeti büsbütün haksız çıkarmak istemiyerek: "*Sahâbî'nin, mâadâsı üzerine bir meziyyeti vardır. Sahâbî'nin Mürsel'i ile amel olunur. Diğerleri ise öyle değil.*" dedikten sonra Ya'kûb bin Şeybe'nin (262) *Müsned*'inden îrâd edilmiş bir misâli münâkaşa ediyor. Ya'kûb bin Şeybe Müsned ve Muttasıl diyerek «ابو الزُّبَيْر عن محمد بن الحَنَفِيَّة عَنْ عَمَّار قَالَ» senedi ile:

"« اَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّى فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَىَّ السَّلاَمَ » = *Nebiy-yi Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'in huzûruna bir kerre namaz kılarlarken geldim. Selâm verdim. Selâmımı red buyurdular.*"[1] hadîsini rivâyet ettikden sonra: « قَيْسُ بن سعد عن عطاء بن ابى رَبَاح عَنْ ابن الحَنَفِيَّة اَنَّ عَمَّاراً مَرَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّى » siyâkında Mürsel'dir diyerek bir daha rivâyet etmiştir. İbnü's-Salâh *Müsned* sâhibinin birinci senedi « عَنْ عَمَّار » lâfzı ile olduğu için Muttasıl, ikinci senedi ise «اَنَّ عَمَّاراً» lâfzı ile olduğu için Mürsel addettiğine zâhib olduğundan Abdü'r-Rahîm Irâkî Müsned sâhibince farkın «اَنَّ» ile «عَنْ» arasındaki farkdan ileri gelmeyib başka cihetden olduğunu îzâh ediyor. Onun fikrince Ya'kûb bin Şeybe de Cümhûrun kavline kâil olub şu kadar ki ikinci senedde: "اَنَّ عماراً مَرَّ = ... *nakletti ki Ammâr Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'e uğradı.*" derken Muhammed bin el-Hanefiyye kıssayı Ammâr'a isnâd etmiyormuş. Ya'kûb da onun için hadîs'i Mürsel addetmiştir. Yoksa "اَنَّ عَمَّاراً قَالَ مَرَرْتُ = ...*nakletti ki Ammâr şöyle dedi ilâ-âhirih.*" sûretinde olaydı senedde (اَنَّ) olmakla berâber yine muttasıl addedecekti. Çünkü bu takdîrde mürûr kıssasını rivâyet eden -birinci isnâdda olduğu gibi- Ammâr olmuş olacaktır. Birinci senedde Muhammed bin el-Hanefiyye Ammâr'ın kıssa hakkındaki sözünü rivâyet ediyor. İkincisinde ise bizzat yetişemediği Ammâr'a aid bir kıssayı kendisi hikâye ediyor. Bundan dolayı Ya'kûb birincisine Muttasıl, ikincisine Mürsel'dir demiş.

---

[1] Bidâyet-i islâmda namazda redd-i selâm ve hatta tekellüm mübâh iken «وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ» Âyet-i Kerîme'sinin nüzûlü üzerine bunlar ve namazdan başka işlerle meşgûl olmalar nehiy buyurulmuştur.

Irâkî bu noktayı böylece îzâh ettikden sonra « أَنَّ » ile mervî hadîsin Muttasıl'ını Mürsel'inden ayırd edecek şu kāideyi vaz' ediyor: Bir kıssa veya vâkıayı mutazammın bir hadîs rivâyet eden râvî rivâyet ettiğini idrâk etmiş yâni o zamana yetişmiş ve meselâ Nebiy-yi Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile Sahâbe'den biri arasında vâkı' olmuş bir kıssayı hikâye eden râvî o vâkıanın zamânına yetişmiş bir Sahâbî ise -vâkıayı müşâhede ettiği ma'lûm olmasa da- hadîsin ittisāline hükmolunur. Vâkıayı idrâk etmemiş ise hadîs bir Sahâbî Mürsel'idir. Ve yine makbûldür. Râvî Tâbiî ise hadîs Munkatı'dır. Tâbiî de Sahâbî'den o Sahâbî'nin idrâk ettiği bir kıssayı rivâyet eder, yâhud idrâk etmediği bir kıssayı isnâd ile Sahâbî'ye mâl ederek rivâyet ederse hadîs yine Muttasıl, ve illâ Munkâtı' olur.

Yine Irâkî İmâm Ahmed bin Hanbel'den « عَنْ » ile « أَنَّ » nin bir mertebede olmadıklarına dâir olan rivâyeti bu ma'nâya hamlediyor. Hatîb-i Bağdâdî *Kifâye*'sinde İmâm'ın bu kavlini -senedini Ebû Dâvûd'a îsāl ederek- şöyle naklediyor: İmâm müşârün-ileyhe biri, Ebû Dâvûd orada iken: "*Bir kimsenin* (قَالَ عُرْوَةُ اَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ يَارَسُولَ اللهِ) *demesi ile* (عَنْ عُرْوَةَ) (عَنْ عَائِشَةَ) *demesi bir ma'nâya mıdır?*" diye sormuş. O da: "*Bu ikisi nasıl bir olur? Bunlar bir değildir.*" cevâbını vermiş. Irâkî'ye göre bunları İmâm bir görmüyor. Çünkü birinci lâfza göre kıssayı yâni Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın يَارَسُولَ اللهِ hitābını Urve idrâk etmediği gibi hıtābı Ümmü'l-Mü'minîn hazretlerine isnâd da etmiyor. Halbuki ikinci lâfz ile kıssayı an'ane ile müşârün-ileyhâya isnâd ediyor. İkincisi muttasıl, evvelkisi değildir.

Ezmine-i müteahhırede (أَنَّ) lâfzı da « عَنْ » lâfzı gibi icâzetde kesretle isti'mâl edilmiştir. Meğâribe « أَنَّ » yi de « عَنْ » gibi hem semâ'da, hem icâzetde isti'mâl etmişlerdir.

18

HADÎS-İ MUALLÂK

Ta'lîk İsnâdın baş tarafından bir veya ale't-tevâlî daha ziyâde râvî ismini hazf ile hadîs'i mahzûfun üst tarafındaki râvîye -Cezm sîğalarından biri ile- azv ve isnâd etmeğe denir ki böyle olan hadîs *Muallâk*dır. İ mâm Şâfiî'nin şeyhı İ mâm Mâlik, onun da şeyhi Nâfi', onun da şeyhı Abdu'llāh bin Ömer *radiya'llâhu anhümâ* olduğuna göre İmâm Şâfiî'nin meselâ: «قَالَ نَافِعٌ», yâhud: «قَالَ اَبْنُ عُمَرَ» diyerek naklettiği hadîs, muallâk olmuş olur. Kezâ Buhârî'nin: «قَالَ بَهْزُبْنُ حَكِيمٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» senedi ile rivâyet ettiği "اَللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ يُسْتَحْيَى مِنْهُ =*Allâhu Teâlâ kendisinden hayâ olunmak husūsunda başkasından ehaktır.*" demesi ta'lîkdır. Zîrâ Buhârî Behz bin Hakîm'e yetişememiştir. Aralarında başka râvî veya râvîler vardır, Kezâlik tercemesini arzetmekte olduğumuz *Buhârî Muhtasarı "Tecnîd"*'in bütün ahâdîs-i muttasılasını musannif doğrudan doğruya Ashâb'dan rivâyet etmesi dolayısiyle ta'lîk etmiştir.

Bütün isnâdın hazfı takdîrinde de hadîs, Muallâk olur. Meselâ bir Hadîs-i merfû'da: «قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ», bir Hadîs-i mevkūf'da meselâ: «قَالَ اَبْنُ عَبَّاسٍ» , bir Hadîs-i maktū'da da meselâ: «قَالَ عَطَاءٌ» denilmesi gibi.

Cezm sîğasiyle rivâyet edilmeyen hadîse Muallâk nâmını vermezler. Cezm sîğaları -binây-ı ma'lûm ile- «قَالَ فُلاَنٌ» ، «فَعَلَ فُلاَنٌ» ، «اَمَرَ فُلاَنٌ» ، «رَوَى فُلاَنٌ» ، «ذَكَرَ فُلاَنٌ» gibi elfazdır. Böyle cezm sîğasiyle naklolunan haber-i muallâkda râvîce o haberin muzâfun-ileyh olan zâta nisbeti sahîh olduğuna îmâ edilmiş olur.

Binâ-i meçhûl sîğasiyle, meselâ "يُرْوَى عَنْ فُلاَنٍ كَذَا =*filândan filân şey rivâyet olunur.*", «يُقَالُ عَنْهُ كَذَا» ، «يُذْكَرُ» ، «يُحْكَى»

gibi sīğalar ile rivâyet edilenlere Muallâk nâmı vermek mu'tâd değilse de müteahhırînden Ebû'l-Haccâc el-Mizzî (654-742) ile Hâfız Nevâvî (631-676) bâzı eserlerinde bu gibilerine de ta'līk demişlerdir.

Ta'līk ta'bîri nisbeten pek hâdis olub bunu en evvel isti'mâl eden Dârekutnî (306-385) ve ondan sonra Ebû Abdi'llâh el-Humeydî (? 420-488) olup [1] onlardan sonra beyne'l-Muhaddisîn şâyi' olmuştur.

Hadîs-i muallâk ile Mu'dal beyninde umûm ve husūs minvech vardır. Sened'inden ale't-tevâlî iki veya ziyâde râvî mahfûz olduğunda beyinlerinde iştirâk vardır. Hazf behemehâl senedin başından olmak ve bir râvînin hazfiyle iktifâ edilebilmek dolayısiyle Muallâk, Mu'dal değildir. İsnâdın ortasından hazf varsa buna Ta'līk değil, hadîsin hâline göre İnkıtâ', İrsâl, İ'dāl gibi nâmlar verilir.

Herhalde Ta'lîk, rivâyette bir ayıb sayılır. Hadîs-i muallâk'ın, merdūd kısmına dâhil olması hazfedilen râvînin hâli meçhûl kaldığından nâşîdir. Maahâzâ başka bir tarīkden râvî-i mahzûfun ismi ma'lûm olur ve onun sika olduğu bilinirse Muallâk'ın sahîh addedildiği de vâkı'dir. Şâyed musannif: "*Benim hazf ettiğim râvîlerin hepsi sikātdır.*" demiş bulunursa bu sefer maa'l-ibhâm ta'dîl-i ruvât mes'elesi hâdis olur ki Cumhûra göre râvî-i mahzûfun ismi söylenmedikce hadîs kabûl olunmaz. Zîrâ bir sika o râvî-i mahzûfun başkalarınca herhangi bir cihetce mecrûh olduğunu bilmiyerek onu tevsīk edebileceğinden cerh ve ta'dîlce herkesin nazarındaki hâli ma'lûm olmak için hazfeylediği râvînin ismini zikretmedikce tevsîkına i'timâd olunmaz. Meselâ Câbir bin Yezîd el-Cu'fî (128) hakkında bunca dedikodular olduğu

[1] Beyne'l-muhaddisîn huffâzdan olmak üzere meşhûr olan Humeydî'ler ikidir: Biri *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'i *El-Cem'ü Beyne's-Sahîhayn* ismi ile bir araya toplayan bu zâttır ki Endülüs'lü ve Miyorka'lı Ebû Abdi'llâh bin Ebî Nasr el-Humeydî'dir. Diğeri ise daha kadîm olup Buhârî'nin şeyhıdır. İsmi Ebû Bekr Abdu'llah bin ez-Zübeyrî el-Humeydî'dir. Endülüs'lü olanı Ezdî, Buhârî'nin şeyhı ise Kureşî-i Esedî'dir İltibâsa mahal kalmamak için bunu îzâh etmek gerekdi.

halde Süfyân-ı Sevrî (77-161) gibi eimmeden bir zât onu tevsîk etmiş ve rivâyetini reddetmemiştir. Râvî-i mahzûfun böyle biri olmıyacağı ne belli? Lâkin İbnü's-Salâh'a göre hazf eğer *Sahîh-i Buhârî* gibi sıhhati iltizâm edilmiş bir kitâbda vâkı' olmuş ise bakılır: Eğer: «قَالَ ، ذَكَرَ ، رَوَى ، زَادَ» tarzında ma'lûm sîğasiyle cezmederek rivâyet etmiş ise isnâdı müellifce sâbit olmuş, şu kadar ki kendisince fenâ addedilemiyecek makāsıtdan biri tahtında hazfedilmiş olduğuna hükmolunur. Yok eğer: «يُذْكَرُ ، يُرْوَى» gibi bir lâfz ile rivâyet etmiş ise sened söz götürür. *Buhârî*'de takrîben bin üçyüz kırk kadar Hadîs-i muallâk vardır ki bunların hiç biri tercemesi sadedinde olduğumuz *Muhtasar*'a Muallâk olarak dâhil edilmemiştir.

Buhârî'nin, şüyûhundan bâzılarına: « قَالَ فُلَانٌ » , yâhud : « زَادَ فُلَانٌ » diyerek azvettiği haberler şüyûh-i şüyûhundan ve daha yukarılardan vâsıta hazfederek rivâyet ettikleri gibi Muallâk değil Likā ve Tedlîs'den selâmet şartlarına mukārin an'ane hükmünde olub Muttasıl demektir.

TENBÎH.- Râvînin kendi şeyhını hazfetmesi alelıtlāk Ta'lîk mıdır? Bâzıları mutlakā Ta'lîk olur demişlerse de sahîh olan, meseleyi tafsîl etmekdir: Eğer O râvî Müdellisînden biri ise rivâyeti Müdelles, değil ise Ta'lîk sayılmalıdır.

İSTITRÂD.- Bir hadîsin rivâyetinde sikāt arasında ihtilâf olub da kimi Mürsel, kimi Muttasıl; yâhud kimi Mevkūf, kimi Merfû' olarak rivâyet ederler; yâhud aynı sika bir vakitde Mevsûl veya Merfû' olarak rivâyet ettiği halde başka vakitde Mürsel veya Mevkūf olarak rivâyet ederse hadîse verilecek hükümde dört kavl üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hangi sika mevsûlen veya merfûan rivâyet etmiş ise hüküm onundur. Muhâlifi olan yâni irsâl veya vakfeden vasl veya ref' edenden hıfz ve itkānca daha üstün, yâhud muhâliflerin adedi daha çok olsa yine mu'teber olmaz. Zîrâ vaslda, ref'de silsile-i isnâdı itmâm eden bir ziyâdedir. Sikanın ziyâdesi -ilerde görüleceği üzere- beyne'l-muhaddisîn makbûldür. Buhârî'nin, Hatîb-i Bağdâdî'nin mez-

hebi budur. İbnü's-Salâh da fıkh ile usûl-i fıkh icâbınca kavl-i sahîh bu olduğunu haber veriyor.

İkinci kavle göre hüküm, irsâl veya vakfedenindir. Hatîb bu kavlin ekser-i muhaddisînin kavli olduğunu söylüyor.

Üçüncü kavle göre hüküm ekserindir: Vasl veya ref' eden sikâtın adedi çok ise Mevsûl veya Merfû'; irsâl veya vakf edenlerin adedi çok ise Hadîs Mürsel veya Mevkûftur.

Dördüncü kavle göre hüküm ahfazındır. Hıfz ve itkânı daha çok olan sika diğerlerin rivâyet-i mürsele veya mevkûfesini vasl veya ref' etmiş ise Mevsûl veya Merfû'; diğerlerin vasl veya ref' ettiklerini ırsâl veya vakfetmiş ise Mürsel veya Mevkûf'tur. Bu dördüncü kavle göre de yeni bir mes'ele hâdis olur: Hadîs-i ahfaz olan sika irsâl veya vakfetmiş ise anı vasl veya ref' eden râvî-i sikanın adâleti muhtel olur mu? İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve Süyûtî'nin esahhiyyetini iddiâ ettikleri re'ye göre sika olan muhâlifin adâletine bu, müessir olmaz. Diğer re'ye göre ise adâletine de, ehliyetine de, müsneden rivâyet ettiği diğer hadîslere de zarar verir.

Sika olan râvî-i vâhidin bir hadîsi kâh vasl veya ref', kâh irsâl veya vakfettiği takdirde ise -usûliyyûnun kavl-i sahîhine göre- hüküm, râvîden ekseriyetle vâkı' olana binâ olunur: Eğer hadîs'i vasl veya ref' ettiği zamanlar daha çok ise vasl veya ref' mukaddemdir. İrsâl veya vakf ettiği zamanlar daha çok ise irsâl veya vakf mukaddemdir.

Vaslın irsâle, ref'in vakfa muârız geldiği yerler çoktur. Muhaddisînin tarz-ı tetkîkına bir nümûne olmak üzere Irâkî'nin *Elfiyye*'si ile Süyûtî'nin *Tedrib*'inde olan bir misâli Tirmizî'nin de *Câmi*'inden istifâde ederek burada îrâd etmek faydadan hâlî değildir.

Ebû İshak es-Sebîî'den muhtelif sûretlerle rivâyet edilen "لَا نِكَاحَ اِلَّا بِوَلِيٍّ =*Kadın velîsinin izin ve akdi olmadıkca nikâh sahîh değildir.*"[1] hadîsi Buhârî'ye sorulmuş. Bu hadîsi Şu'be ile

[1] Bir kadının kendi kendini tezvîc edebilmesi mes'elesi gerek bu hadîs'in senedlerindeki ihtilâf'dan, gerek burada zikrine imkân olmıyan diğer esbâbdan dolayı beyne'l-fukahâ münâzaün-fîhdir.

Süfyân-ı Sevrî «عَنْ اَبِي اِسْحَقَ عَنْ اَبِي بُرْدَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» senedi ile mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Ebû Bürde, Ebû Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llâhu anh*'in oğlu olub Tâbiîndendir. Ebû İshak'ın torunu İsrâîl b.* Yûnus ise -diğer bir takım râvîler gibi- «عَنْ اَبِي اِسْحَقَ عَنْ اَبِي بُرْدَةَ عَنْ اَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» senedi ile muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir. Irâkī 'nin dediğine göre Şu'be ile Süfyân hıfz ve itkānda iki cebel-i rasīn oldukları halde Buhârî hadîsin Mürsel değil, Muttasıl olduğuna hükmetmiştir. Zîrâ sikanın ziyâdesi makbûldür. Süyûtī ise diğer bir vech daha gösteriyor. Diyor ki Buhârî'nin bu hükmü vermesi mücerred vasılda ziyâde olduğundan dolayı değildir. Muhaddisî'nin hâzık olanlarında bir nazar-ı dîğer daha vardır ki o da bir hükmü muttariden vermezden evvel karâine mürâcaat ederler. Buhârî'nin bu hadîsin Mevsūl olduğuna hükmetmesi âtîdeki iki sebebden neş'et eder: Birincisi Ebû İshak'dan mevsūlen rivâyet eden yedi zât vardır ki bunlardan biri Ebû İshak'ın hafîdi İsrâîl b. Yûnus 'dur. (Bu yedi zâtın beşi Tirmizî'nin sevkettiği isnâdlara göre İsrâîl, Şerîk b. Abdi'llâh, Ebû Avâne, Züheyr b. Muâviye, Kays b. er-Rebî' olub Tirmizî ayrıca İsrâîl'in pederi Yûnus'dan geçmek üzere Esbât b. Muhammed, Zeyd b. Hubâb, Ebû Ubeyde el-Haddâd tarīklerinden de «عَنْ يُونُسَ بْنِ اَبِي اِسْحَقَ عَنْ اَبِي بُرْدَةَ عَنْ اَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» senedi ile yine hadîsi Muttasıl olarak rivâyet eder.) İsrâîl b. Yûnus ise ceddinin rivâyâtiyle kesret-i mümâresesinden dolayı o cihetden herkesden esbetdir. İkincisi -Ebû Dâvûd et-Tayâlisî 'nin, *Müsned* 'indeki rivâyetinden de anlaşılacağı üzere- Şu'be ile Süfyân bu hadîsi Ebû İshak'dan aynı meclisde birlikde dinlemişler ki ikisinin rivâyeti, rivâyet-i vâhide hükmündedir. Şu'be, Süfyân'ın Ebû İshak huzūrundaki kırâetini dinlemiş olmak üzere rivâyet ediyor demektir.

---

* (bin) kelimesinin kısaltılmış şeklidir.

Tirmizî de *Câmı*ᶜ inde vasl ve katᶜ rivâyetlerini birer birer saydıktan sonra şöyle diyor: «عن ابى اسحق عن ابى بردة عن ابى موسى عن النبى صلى الله عليه وسلم» senedini sevkedenlerin rivâyetleri bence daha sahîhdir. Çünkü bu râvîlerin Ebû İshak'dan semâᶜları evkāt-ı muhtelifede vâkıᶜ olmuştur. Vâkıâ Şuᶜbe ile Sevrî Ebû İshak'dan rivâyet eden bu zevâtın hepsinden esbetdir. Lâkin ötekilerin rivâyeti benim nazarımda doğruya daha şebîh ve daha sahîhdir. Zîrâ Şu'be ile Sevrî bu hadîsi Ebû İshak'dan meslis-i vâhidde dinlemişlerdir. Bunun delîli de Mahmûd bin Gaylâ'nın Ebû Dâvûd'un ihbâriyle bize söylediğine göre Şuᶜbe Ebû Dâvûd 'a demiş ki Süfyân-ı Sevrî'nin Ebû İshak'a: *"Ebû Bürde'nin* «قَالَ رَسُولُ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا نِكَاحَ اِلَّا بِوَلِيٍّ» *dediğini işittin mi?"* diye sorduğunu ve onun da: *"Evet."* dediğini kulağımla işittim. Bu gösteriyor ki Şuᶜbe ile Sevrî'nin bu hadîsi dinlemeleri aynı vakitte vâkıᶜ olmuştur. İsrâîl ise Ebû İshak husūsunda esbetdir. (Eimme-i nukkâtdan) Abdü'r-Rahmân b. Mehdî 'nin: *"Sevrî'nin Ebû İshak'dan rivâyet ettiği hadîsler içinden fevt ettiklerim yâni Sevrî'den dinlemediklerim yalnız İsrâîl'e güvenerek fevt ettiklerimdir. Çünkü İsrâîl ceddinin hadîslerinde etemm yâni daha ziyâde kemâl sâhibi idi."* dediğini Muhammed b. el-Müsennâ kendisinden dinlemiş, ben de ondan dinledim. İntehâ.

19

HADÎS-İ MÜDELLES

Tedlîs'in ma'nây-ı lugavîsi metâın aybını bâyiin müşteriden gizlemesidir. Muhaddisîn de *Tedlîs* ta'bîrini bu ma'nâdan almışlardır. Alaca karanlık demek olan *Deles* 'den müştak olduğunu söyleyenler de vardır. Tedlîs ile rivâyet eden kimse senedinden nûr ve cilâyı azalttığı için yaptığına Tedlîs denilmiştir. İstılâh-ı ehl-i hadîse göre Tedlîs, senede dâhil olan bir râvînin ismini -turuk-ı hadîs ve ilel-i isnâda muttali' olan eimme-i hadîsin huzzâkından başkalarına ma'lûm olamıyacak veçhile- iskāt ile sanki o vâsıta olmaksızın semâ'-ı vukūunu -iktizâ etmese de- îhâm eder bir lâfz ile isnâdı sevketmeğe denir ki uyûb-ı rivâyetden biridir. Tedlîs'i irtikâb eden râvîye « مُدَلِّس », râvî-i sâkıta « مُدَلَّس عنه », Tedlîs ile rivâyet edilen hadîse « مُدَلَّس » denir.

Tedlîs, zaîf olan râvîlerden sādır olduğu gibi sikātdan da sādır olabilir. Tedlîs'in üç sūreti vardır: Tedlîs-i isnâd, Tedlîs-i şüyûh, Tedlîs-i tesviye.

Tedlîs-i İsnâd

Tedlîs-i isnâd -meşhûr olan ta'rîfe göre- râvînin senedde şeyhını atlayarak muâsırı veya mülâkī olduğu şeyhının şeyhından veya daha yukarıdan -« اَخْبَرَنَا », yâhud ona benzer ve semâ-ı sarîha delâlet eder bir lâfz ile rivâyet edecek yerde- « عَنْ فُلاَنٍ »tarzında an'ane ile, yâhud: « قَالَ فُلاَنٌ », yâhud da : « اَنَّ فُلاَنًا قَالَ » gibi elfâz ile hadîsi rivâyet etmesidir ki bu sūretle bilâ-vâsıta semâ' vâkı' olmamış -ve Hadîs-i Munkatı' veya Mu'dal- olduğu halde râvî ittisâli iktizâ etmeyen bir lâfz ile hadîs'in Muttasıl olduğunu îhâm etmiş olur. Bu da ancak müdellisin üst taraftaki râvîye muâsır veya mülâkī olmuş bulunduğu halde ondan semâı hiç vâkı' olmamış, yâhud vâkı' olmuş ise o hadîsi

vâsıta ile ondan işitmiş olmasiyle tasavvur olunur. Müdellis, râvî-i sâkıtın muâsırı değilse ondan rivâyeti Tedlîs değil, *İrsâl-i celî* veyâ *Ta'lîk* 'dır.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer, râvî semâ' ve ittisāli îhâm eden «قال، عن، أنّ» edatlarını da iskāt ederek doğrudan doğruya «فلان» diyerek şeyhının ismini ibtidâen zikretse yine o elfâz-ı mûhimeyi isti'mâl etmişcesine müdellisdir. Buna Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer *Tedlîs-i kat'* nâmını vermiştir ki bunun misâli biraz sonra gelecekdir.

Bâlâdaki îzâha göre tedlîs-i isnâd iki türlü olmuş olur: Müdellis ya mülâkī olduğu râvîden işitmemiş olduğu bir haberi ondan işittiğini îhâm eder, yâhud hiç mülâkī olmayıb yalnız muâsırı olduğu râvîden ittisāli mûhim elfâz ile rivâyet eder. Bu ta'rîfi edenler Tedlîs'de yalnız muâsaret kaydiyle iktifâ edib İrsâl-i hafî'yi pek de kāle almıyorlar.

Maahâzâ muâsır olmıyanın rivâyet-i mûhimesine de Tedlîs nâmını verenler vardır. Bunlara göre tedlîs: "*Bir kimsenin -muâsır olsun olmasın- diğer kimseden işitmemiş olduğu bir haberi sarâhaten semâı iktizâ etmeyen bir lâfz ile rivâyet etmesidir.*" diye ta'rîf olunur. Mâlikî olan Hâfız İbn-i Abdi'l-Berr *Temhîd* 'inde bu ta'rîfe karşı: "*Öyle ise hiçbir kimse, hattâ ne İmâm-ı Mâlik, ne de başkası Tedlîs' den kurtulamamış olur.*" diye şiddetli bir i'tirâz dermeyân ediyor.

Ebû'l-Hasen İbnü'l-Kattān (628) da *Beyânü'l-vehmi ve'l-Îhâm* 'ında, ondan evvel de «المسند» sâhibi Hâfız Ebû Bekr el-Bezzâr (292) «معرفة من يترك حديثه أو يقبل» ismiyle te'lîf ettiği cüz' 'de Tedlîs'i: "*Kendisinden rivâyeti olan şeyhından işitmediği bir haberi semâını zikretmeksizin rivâyet etmektir.*" diye ta'rîf etmişlerdir ki bunlarca şeyhından mesmûu olmıyan bir haberi işittiğini îhâm eden râvî Müdellis olduğu gibi semâı vâkı' olmadığı halde semâını îhâm edenin rivâyeti Mürsel nâmını alıyor.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî 'nin mezhebine göre ise bir kere râvî ile merviyyün-anhin muâsır olup olmadıklarına, oldukları takdîrde de beyinlerinde telâkī ma'lûm olub olmadığına bakılır.

Eğer râvî gayr-i muâsır ve Tâbiî ise hadîsi Mürsel-i celî olur. Tâbiî değil ise hadîsi Munkatı' 'dır. Fukahâ ile bâzı muhaddisînin mezhebine göre İrsâl ile İnkıtâ' bir ma'nâya olduğundan ikinci takdîrde yine İrsâl vardır. Muâsaret hâlinde de mülâkât etmişlerse Tedlîs, ettikleri ma'-lûm değil ise İrsâl-i hafî vardır.

Demek ki Müdelles ile Mürsel-i hafî arasında pek ince bir fark vardır. Zâhir-i hâle bakılırsa Mürsel-i hafî de Tedlîs-i isnâd nev'inden gibi görünür. Nitekim Muhyi'd-dîn-i Nevâvî ile (631-676) Abdü'r-Rahîm-i Irâkî (725-819) gibi eimme-i muhaddisîn içinde onu Tedlîs'e dâhil addedenler vardır. Bu iki zâta göre hazfin Tedlîs olması için râvî ile merviyyün-anhin yalnız muâsır olmaları kâfî olub mülâkât etmiş olmaları şart değildir. Halbuki Cümhûra göre rivâyette Tedlîs olabilmek için râvînin merviyyün-anhe hem muâsır, hem mülâkî olduğu halde ondan semâı bulunmamak, semâı varsa mevzû-i bahs olan hadîsi ondan işitmemiş olmak iktizâ eder. İdrâk etmediği zâtdan ittisâli îhâm eder lâfz ile rivâyet etmesine Tedlîs nâmını vermezler. Binâenaleyh Tedlîs ile İrsâl beyninde umûm ve husûs minveçhin bulunmuş olur. Her ikisi beyninde bir cihetden iştirâk vardır ki o da râvî ile merviyyün-anh yekdiğere muâsır oldukları halde aralarında hakîkatte bir vâsıta vardır. Ancak râvînin merviyyün-anhe mülâkâtı ma'lûm bulunursa rivâyet Müdelles; muâsırlığı ma'lûm, lâkin mülâkâtı şübheli olursa Mürsel-i hafî addolunur. Nevevî ile Irâkî'nin meslekleri ihtiyâr edilse Ebû Osmân en-Nehdî (? 100) ile Kays b. Ebî Hâzim (? 97) gibi asr-ı Celîl-i Nebevî'yi idrâk etmiş iken Dîdâr-ı Mübârek-i Risâlet-Penâhî ile müşerref olamamış Tâbiîn-i muhadramînin: «عَنِ النَّبِى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ» diye ettikleri rivâyetleri İrsâl değil, Tedlîs addetmek lâzım gelir ki ilm-i hadîs ehlinin bu rivâyetleri Mürsel addetmekde ittifakları olduğunu İbn-i Hacer-i Askalânî söylüyor. Tedlîs'de mülâkât edilmiş olmasını İmâm-ı Şâfiî ile Ebû Bekr el-Bezzâr da şart addettikleri gibi «Hatîb»in *Kifâye*'deki sözü de bunu iktizâ eder. Mu'temedün-aleyh olan kavil de budur.

Mülâkātın adem-i vukūu râvînin i'tirâf ve kendi hakkındaki ihbârı ile ma'lûm olabileceği gibi ahvâl-i ruvâtı ârif eimmeden birinin cezmen beyân etmesiyle de ma'lûm olabilir. Bir de müdelles olduğunda şüphe edilen hadîsin diğer tarîkında râvî ile merviyyün-anh arasında bir vâsıtanın görünmesi de Tedlîs'i isbâta çok kereler kâfî gelirse de bâzan kifâyet etmez. Zîrâ ikinci tarîkde bir râvînin ziyâde edilmesi vehim ve galat eseri olmak da muhtemeldir. Bu takdîrde ittisāl ve inkıtāın her ikisi de müsâviyen ihtimâl dâiresinde kalacağı için hadîsin Müdelles mi, yoksa Muttasıl mı olduğu bir hükm-i kat'î ile kestirilemez. Bu tafsīle göre mes'elenin ne kadar nâzik olduğu anlaşılır. Ve ulemâ-yı hadîsin tetkīkātı ne kadar ince noktalara teşmîl ettikleri ve uydurma mütûn ve esânîdi öyle kolayca kabûl eder takımdan olmadıkları hakkında bir fikir edinilebilir. Zâten bu da'vânın şühûdu bu mevzûa dâir yazılmış müstakil eserlerdir. Nitekim muhaddis-i şehîr Hatīb Ebû Bekir Ahmed b. Alî el-Bağdâdî (392-463) «التفصيل لمبهم المراسيل» inde müdevvenâta girmiş âsârdan hangilerinin rivâyetinde İrsâl-i hafî, «المزيد في متصل الاسانيد» inde de hangi hadîslerin senedlerine vehmen yâni yanlışlıkla ziyâde-i râvî girmiş olduğunu istikrâî olarak birer birer göstermiştir. İbn-i Hacer-i Askalânî (773-852) ve ondan evvel birçok zevâtın da *Tabakātü'l-Müdellisîn* ve diğer nâmlarla te'lîfâtı vardır.

Şâyed Müdellis îhâm-ı semâı değil de vukū'-ı semâı iktizâ eden bir sīga ile rivâyet edecek olursa sözü müdelles değil, kizb olmuş olur. Ve artık diğer rivâyâtından hiçbiri kabûl olunmaz. Böylesi değil a, Tedlîs'i ömründe bir kere olsun irtikâb etmiş olmakla ma'rûf olan kimse bilâhare aynı hadîsi semâını tasrîh eder bir sīga ile rivâyet etmiş olsa birtakım muhaddisîn ve fukahâca artık mecrûh ve rivâyâtı merdûddur. Ekseriyet ise bu kadar şedîd davranmazlar. Her halde Tedlîs ile ma'rûf olan adlin de -kavl-i esahha göre- «سمعت» gibi ittisāli müş'ir elfâz ile edâ etmediği hadîsleri kabûl olunmaz.

Müdellis kezzâb demek değildir. Sadûk olduğu halde Tedlîs'i irtikâb etmiş muhaddisîn vardır. Süfyân b. Uyeyne, Süfyân-ı Sevrî, A'meş, Abdü'r-Rezzâk, Velîd b. Müslim ve diğer bâzı ricâl-i sıhâh gibi Alî b. Haşrem'in (257) nakline göre birgün Süfyân b. Uyeyne'nin (107-198) nezdinde bulunmuşlar. Süfyân hiçbir edât-ı rivâyet zikretmeksizin- «الزُّهْرِى» lâfzıyle başlıyarak hadîs rivâyet etmiş. *"Bunu Zührî mi sana söyledi?"* diye kendisine sorulmuş. O sükût etmiş. Sonra yine öylece «الزهرى» lâfziyle rivâyeti edâ etmiş. Tekrâr: *"Bunu ondan işittin mi?"* diye sormuşlar. Bunun üzerine *"Hayır, ne Zührî'den, ne Zührî'den işitenden işittim. Bunu Zührî'den mervî olmak üzere Ma'mer* (153), *ondan rivâyeten de Abdü'r-Rezzâk* (126-211) *bana söyledi."* demiştir.[1] Vâkıâ Süfyân'ın celâlet-i kadri şübheden vârestedir. Lâkin Tedlîs ekser-i ulemâca mekrûhdur. Hattâ Şu'be b. el-Haccâc (80-160) tahrîmine kadar giderdi. Ve: *"Gökyüzünden yüzü-koyu yere düşmek, bir kimseden kulağımla işitmediğim halde:* (عَنْ فُلاَنٍ) *demekten bana daha ehven gelir."* dediği gibi *"Tedlîs yalanın kardeşidir."* ve: *"Tedlîs etmekten ise zinâ etmek bence ehvendir."* dediği de rivâyet olunur ki bu ifrâtı zecr ve tenfîrde mübâlâğa için etmiştir.

Katâde Tedlîs ile meşhûr olan râvîlerdendir. İbn-i Hacer-i Askalânî'nin *Tabakātü'l-Müdellisîn*'de beyânına göre Süfyân, Katâde'nin (60-117) ağzından çıkan sözlere dikkat ettiğini söylermiş. «حَدَّثَنَا», yâhud «سَمِعْتُ» dedi mi o sözleri ezberlermiş. «حَدَّثَ فُلاَنٌ» dedi mi o rivâyete kulak asmazmış. Şu'be: *"Sizi A'meş* (64-148) *ile Ebû İshak ve Katâde'nin tedlîslerinden kurtardım."* dermiş ki buna nazaran Şu'be'nin bu üç zâtdan vâkı' olan merviyyâtına i'tibâr etmek için pek sağlam bir kāide bulunmuş demek olur.

---

[1] İbn-i Hacer-i Askalânî İbn-i Uyeyne'nin bu kıssasını tedlîs-i kat'a (sh. 164) misâl olarak îrâd etmiştir.

TEDLÎSÎ İSNÂDIN HÜKMÜ

Tedlîs ile rivâyet etmeyi ulemânın pek ziyâde mekrûh görmeleri, hele Şu'be ile ona peyrev olanların tahrîm eylemeleri, âtîdeki sebeplerden neş'et eder: ihticâca sâlih olmıyan bir şey ile lüzûm-ı ihticâcı îhâm ettiği gibi müdellis sika olduğu halde de -aldatmaya benzeyen bu fi'liyle- bizzât kendi rivâyâtını amelden iskāta sebebiyyet veriyor. Ve bu zararı dâim olup kalıyor. Bundan dolayı ehl-i hadîs ile fukahâdan bâzı ulemâ ifrâta gidip müdellisi mecrûh addederler. Ve semâı tasrîh etmiş olsa bile hiçbir rivâyetini kabûl etmezler.

Hadîs-i mürseli hüccet addedenler ise bunların zıddına olarak müdellisin rivâyetini alelıtlak kabûl ederler.

Mürsel ile ihticâc etmeyenler de müdellisînin an'anelerini reddetmekte müttefikdirler. Yalnız sikāttan rivâyet etmekle berâber tedlîs eden yâni hazfettiği râvîsi de sika olan kimselerin ve meselâ Süfyân b. Uyeyne'nin rivâyât-ı müdellesesi bu tāifece de makbûldür. İbn-i Abdü'l-Berr eimme-i hadîsin: *"Süfyân b. Uyeyne'nin tedlîsi kabûl olunur."* dediklerini hikâye eder. Çünkü Süfyân'ın tedlîsi İbn-i Cüreyc, Ma'mer b. Râşid ve emsâli mütkın ve sika olan zevâttandır. Hemen hemen hiçbir haber-i müdellesi yoktur ki vüsûk ve itkānda merviyyün-anh'den aşağı olmıyan bir zâttan mesmûu olduğunu beyân etmiş olmasın. Bu, ayniyle Kibâr-ı Tâbiînin merâsîli gibidir ki onlar yalnız Sahābe'den irsâl ettikleri gibi Süfyân da yalnız sikāttan irsâl etmiş gibi oluyor. İbn-i Hibbân, Süfyân hakkındaki bu kavli beğenip: *"Bu, dünyâda yalnız ona hâs olan bir imtiyazdır."* der.

Mürseli kabûl etmiyenler Cümhûrînin kavl-i sahîhine göre müdellis olan ve sikadan da, gayr-i sikadan da rivâyet eden sikanın rivâyetinde mes'eleyi tafsîl etmelidir. Rivâyeti semâını tebyîn etmiyen bir lâfz-ı muhtemel ile vâkı' ise hadîsi Mürsel olur. Ve makbûl değildir. «سَمِعْنَا», yâhud «حَدَّثَنَا», yâhud «أَخْبَرَنَا» gibi bir lâfz ile rivâyet ettikleri ise sahîh ve makbûl ve ihticâca sālih addolunur. Nitekim *Sahîhayn* ile ümmehâttan olan diğer kütüb-i hadîsde

A'meş'den, Katâde'den, Süfyân-ı Sevrî'den, Süfyân b. Uyeyne'den, Hüşeym'den, Velîd b. Müslim'den ve daha bu mertebedeki diğer eimmeden Müdelles olarak rivâyet edilmiş pek çok ahbâr vardır ki bunlar mukbûl addedilmişlerdir. Çünkü bir kere Tedlîs yalancılık demek değildir. Ve Cümhûra göre -pek makbûl olmasa da- haram da değildir. Râvî de adl ve zâbıt olduğu halde semâını başka bir vesîle ile söylemiştir. O halde rivâyetinin sıhhatine hükümden başka çare kalmaz.

Bir de bir râvî müdellis addedilmek ve hakkında bu tafsîl edilen ahkâm cârî olmak için tedlîsi tekrâr etmiş olması da şart değildir. Ömründe bir kere tedlîs etmiş olan râvî o zümreye idhâl edilir. *Sahîhayn* ile onlar gibi sıhhati iltizâm edilmiş diğer kitâblarda müdellisînden rivâyet edilmiş nukûle gelince bunlar, Buhârî ve Müslim derecesinde nukkâd-ı hadîs ve ehl-i basîret büyük huffâzın bu kadar ağır şartlarla intihâbını deruhde ettikleri merviyyât meyânına dâhil oldukları için diğer tarîklerden vukû'-ı semâın kendilerince sübûtuna ve tasrîh-i semâ' yolunu bırakıp da an'ane rivâyeti ile iktifâ edişleri o rivâyetler kendi şartlarınca olmakla berâber diğerleri kadar kavî olmadığına hamlolunmaktadır. Bâhusûs bunların birçokları her iki tarîk ile yâni hem tedlîs, hem de semâ-ı sarîh tarîkleriyle mükerreren o kitâblarda rivâyet edilmiş bulunuyor.

Bâzıları mes'eleyi başka türlü tafsîl ediyorlar. Diyorlar ki müdellisin tedlîs etmesine sebeb zaîf olan râvîyi saklamak ise kendisi için sebeb-i cerhtir. Zîrâ bu, harâm olan bir aldatmadır. Böyle bir maksad yok ise lâ-be'stir.

TEDLÎS-İ ŞÜYÛH

Tedlîsin ikinci sûreti *Tedlîs-i şüyûh*'dur ki bunda muhaddis, şeyhının ma'rûf olan isim, künye, lâkab, nisbet vesâir evsâfını bırakıp -ta'miye yâni şaşırtmak kasdiyle- ma'rûf olmıyanları ile tesmiye ve tavsîf eder. Eimme-i kurrâdan Ebû Bekr b. Mücâhid'in: « حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ اَبِي عَبْدِ اللهِ » demesi gibi. Ebû Abdi'l-

lâh'dan murâdı *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd'un oğlu Hâfız Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd'dur. Tedlîs'in bu türlüsü merviyyün-anhi de, mervîyi de heder etmek mahzûrunu dâîdir. Meselâ böyle bir hadîsde ma'rûfiyyeti ve celâlet-i kadri ile berâber bu Ebû Abdi'llâh'ın Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd olduğu hâtıra gelmez. Bu hadîsde bu Ebû Bekr zâyi' oldu demektir. Kezâlik onun kim olduğu anlaşılamaması yüzünden meçhûl kimseden rivâyet edilmişcesine hadîs zâyi' olur. Bu türlü tedlîs, olsa olsa tâlib-i hadîsi imtihân ve ruvât ile ahvâl-i ruvâtı araştırmağa tergîb ve teşvîk maksadiyle tecvîz olunabilir.

Tedlîsin bu nev'i makâsıd-ı muhtelife tahtında irtikâb olunabilir. Ve müdellisin garazına göre hakkındaki hüküm değişir.

Bunu yapmağa sebeb şeyhı zaîf olduğundan zuafâdan rivâyet ediyor denmesin için ise tedlîs-i şüyûhun en fenâsıdır. Ve bâzılarınca bu müdellis mecrûh olursa da esah olan bunun cerh derecesine varmamasıdır. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ (400-477) *Udde*'sinde: "*Şeyhının sika olduğuna mu'tekıd olduğu halde şeyhı nâs indinde sika olmadığı için bunu, rivâyet ettiği haberi kabûl ettirmeğe çâre olsun diye yapıyorsa rivâyetini kabûl etmemek vâcibdir. Zîrâ onun bilmediği bir cihetten şeyhının mecrûhiyyetine başkasının vâkıf olması ihtimâli vardır.*" diyor. Seyfü'd-dîn-i Âmidî: (551-631): "*Şeyhının za'fından dolayı bunu yapıyorsa kendi hakkında cerhtir. Şeyhının nesebindeki za'fdan yâhud rivâyetini kabûl etmek husûsundaki ihtilâfdan dolayı yapıyorsa kendi hakkında cerh değildir.*" diyor. ابن السمعاني (426-489) da: "*Şeyhın kimdir? suâline karşı şeyhını beyân edemiyecek gibi ise kendi hakkında cerhtir, değil ise değildir.*" demişler. Bâzıları bu maksatla edilen tedlîse tedlîs ıtlâk edilemiyeceğini iddiâ etmişlerdir. Nitekim Beyhakî (334-458) nin *Medhal*'de rivâyet ettiği üzere Muhammed b. Râfi' şöyle demiş: Ebû Âmir'e: "*Sevrî tedlîs eder mi idi?*" diye sordum. "*Hayır.*" dedi. "*Ahâlîsi, muayyen bir kimsenin hadîsini yazmıyacaklarını bildiği memlekette* (حدثني رجل), *ismi onlarca ma'rûf ise*(أبو فلان), *künyesi de onlarca ma'rûf ise o zaman ismi ile* (فلان) *demez miydi?*" dedim. "*Bu tezyîndir. Tedlîs değildir.*" dedi. İntehâ.

Müdellis bâzan şeyhı kendinden sinnen küçük, yâhud kendinden sonrakilerin de ondan rivâyette kendisine müşârık olacakları derecede vefâtı teahhur etmiş olduğundan dolayı da bunu yapar ki bu, o kadar söz edecek şey değildir.

Tedlîs-i şüyûhun bir sebebi de râvî meşâyihını çok göstermek, yâhud bir şeyhından çok rivâyeti var ise rivâyette tefennün etmek maksadiyle evsâfını değiştirmesidir ki bunu Hatīb-i Bağdâdî ile diğer bâzı musannıflar çokca yapmışlardır. Bunun da rivâyete ve râvîye hiçbir zararı yoktur.

Bunun aksi olan bir maksatla Tedlîs-i şeyh yapıldığı da vardır. Bunda râvî bir şahsa daha meşhûr birinin ismini verir. Takıyyü'd-Dîn-i Sübkî (683-756) *Cem'ü'l-Cevâmi'* inde meselâ Beyhakī'nin Ebû Abdi'llâh el-Hâkim hakkında isti'mâl ettiği «أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللهِ الْحَافِظ» ta'bîrine teşbîhen Ebû Abdi'llâh ez-Zehebî (673-748) hakkında da bu ta'bîrin isti'mâl edilmesini yâhud muhâtaba likā ve rıhlet vukūunu mübhemen ilkā ile berâber hakīkatte Bağdad-daki *Nehr-i Îsâ* veya Mısır'daki *Cîze* beldesini murâd ederek: "«حَدَّثَنَا مَنْ وَرَاءَ النَّهْرِ» = *Verâ-i nehr'deki zât bize söyledi.*" demesini misâl olarak îrâd eder. Lâkin bunlar da yalan değil, meârîz nev'inden olduğu için adâlete kadh etmez.

Tedlîs-i Tesviye

Tedlîsin üçüncü sūreti *Tedlîs-i tesviye*'dir ki bunda râvî sika olan meşâyıhından ikisi arasına giren bir râvî-i zaîfi iskāt ile senedi hep sikāttan rivâyet edilmiş gibi gösterir. İbnü'l-Kattān bu nevi' tedlîse *Tesviye* nâmını vermiştir. Tesviye lâfzının sebeb-i vaz'ı kimi sağlam, kimi çürük olan ricâl-i senedden çürükleri hazfedilip ve yalnız sağlamları bırakılıp bu sūretle isnâdın hep nev'anmâ bir seviyyede yâni ayni seviyyede görünen kavî ricâlden terekküp etmiş gibi gösterilmesidir.

Bu, tedlîsin en kötüsüdür. Zîrâ seneddeki birinci sika tedlîs ile ma'rûf olmıyabilir ve bu sūretle senede ba'de't-tesviye vâkıf olan kimse

hadîsi ilk sika diğer sikadan bilâ-vâsıta rivâyet etmiş zannına düşeceğinden sıhhatine hükmeder ki pek şenî' bir iğfâldir.

Tedlîs-i tesviyeyi Süfyân-ı Sevrî ile A'meş de irtikâb etmiş oldukları gibi diğer sikâttan da bunu yapan vardır. Bakıyye b. el-Velîd (197) ile Velîd b. Müslim (192) de eimme-i a'lâmdan oldukları halde bunu çokca yapmış olmakla şöhret almışlardır. İmâm-ı İshak b. Râhûye'nin Bakıyye b. el-Velîd tarîkından «حَدَّثَنِى أَبُو وَهْبِ الْأَسَدِى عن نافع عن ابن عمر» senediyle rivâyet ettiği: "«لَا تَحْمَدُوا إِسْلَامَ الْمَرْءِ حَتَّى تَعْرِفُوا عُقْدَةَ رَأْيِهِ» = *Bir kimsenin selâbet-i re'y ve aklını öğrenmedikce islâmını meth edip durmayın.*" hadîsi hakkında İbn-i Ebî Hātim (240-327), *Kitâbü'l-İlel* 'inde şöyle diyor: Pederimden -meşhûr Ebû Hātim er-Râzî (195-277)- işittim, bu hadîsden bahsederken dedi ki bu hadîsin, anlaşılması pek az kimseye müyesser olan ince bir husûsiyyeti var. Bu hadîsi Ubeydu-'llāh b. Amr İshak b. Ebî Ferve'den, İshak Nâfi' den, Nâfi' de İbn-i Ömer *radiya'llâhu anhümâ*'dan rivâyet etmişlerdir. Bakiyye İshak'ı hazf ile: "*Ubeydu'llāh b. Amr* (110-180) *Nâfi'-den* (117) *rivâyet etti.*" dese tedlîsi belli olacağından meşhûr olan Ubeydu'llāh b. Amr ismine bedel meşhûr olmıyan künyesi ile nesebini isti'mâl ederek Ebû Vehb el-Esedî demiş ve onun şahsını ta'miye etmiştir. İntehâ.

Velîd b. Müslim (119-195) hakkında da Ebû Müshir (140-218): "*İmâm-ı Evzâî 'nin* (157) *hadîslerini kezzâbînden aldıkdan sonra isimlerini saklayarak imâma isnâd ederdi.*" dediği gibi Sālih Cezere demekle ma'rûf Sālih b. Muhammed Bağdâdî de şöyle naklediyor: Heysem b. Hârice'den işittim diyordu ki ben Velîd'e: "*Sen Evzâî 'nin hadîslerini berbâd ettin.*" dedim. "*Nasıl?*" diye sordu. Dedim ki sen «عَنِ الاوزاعِىِّ عن نافع», keza «عن الاوزاعى عن الزّهْرى», keza «عن الاوزاعى عن يحيى بن سعيد» diye rivâyet edip duruyorsun. Halbuki senden başkaları Evzâî ile Nâfi'in arasına Abdu'llāh b.

Âmir el-Eslemî 'yi, Evzâî ile Zührî 'nin arasına İbrâhîm b. Mürre 'yi idhâl ediyorlar. Bunun üzerine: "*Evzâî 'yi ben bu gibilerinden rivâyet edebilecek mertebeden yüksek gösteriyorum. Fenâ mı?*" cevâbını verdi. Ben de: "*Bu adamlar zuafâdan oldukları ve Evzâî kendilerinden münker hadîsler* rivâyet *ettiği halde sen o râvîleri iskāt ile o hadîsleri Evzâî sikāttan rivâyet etmiş gibi gösterirsen Evzâî 'nin kendisi için zaîf denmez mi?*" dedim. Lâkin o, sözüme hiç aldırmadı.

A'meş (61-148) ile Süfyân-ı Sevrî 'nin (97-161) de arasıra bunu yaptıklarını Hatîb nakleder.

Tedlîsin bu nev'i için Ebû Saîd el-Alâî (694-761): "*Alelıtlak envâ-ı tedlîsin efhaşi ve en kötüsüdür*"; Zeynü'd-Dîn-i Irâkī (725-819): "*Bu, amden yapan kimsenin mûcib-i kadhıdır*"; İbn-i Hacer-i Askalânî (773-852) de: "*Sevrî ile A'meş'in de bu tedlîs ile mevsūf olmalarına rağmen bunun cerh olduğunda şübhe yoktur. Bu ikisi yalnız başkalarınca zaîf iken kendilerince sika olan râvînin ismini iskāt ederlerdi diye leblerine serdedilen özrün de hükmü yoktur.*" derler.

Bu tedlîse *Tesviye* nâmının İbnü'l-Kattān tarafından verildiği biraz evvel söylenmişti. Kudemâ-yı muhaddisîn buna *Tecvîd* derlerdi ki *Güzelleştirme* demektir. « جَوَّدَهُ فُلاَنٌ » derlerdi ki fülânca, seneddeki ecvâdı yâni iyi râvîleri alıkoyup diğerlerini hazfetti demektir. İbnü'l-Kattān *Tesviye* ile *Tedlîs-i tesviye* ta'bîrleri beyninde bir fark gözedilmesine de tarafdardır. Diyor ki Tedlîs-i tesviye denilince isnâdın içinde, aralarındaki vâsıtalar hazfolunan sikātın her biri o hadîsdeki şeyhının şeyhı ile buluşmuş olmaları lâzımgelir. Halbuki yalnız tesviye denilince bu sikāttan her birinin mâfevkındaki sika ile buluşmuş olmasına hâcet yoktur. Nitekim İmâm-ı Mâlik bu ikincisini yapmış olmakla berâber tedlîs girîvesine düşmemiştir. İmâm-ı müşârün-ileyh: عَنْ ثَوْرٍ عن ابن عباس der. *Halbuki Sevr, İbn-i Abbâs radiya'llāhu anhümâ'ya mülâkī olmuş değildir. Aralarında İkrime vardır. Mâlik, İkrime 'yi kendisince hüccet olmadığı için iskāt etmiştir.*" diyor. Pekî ammâ, İmâm-ı Mâlik 'in bu yaptığı tedlîs değil ise

acabâ hadîsi Munkatı' olmuş olmaz mı? Hayır, sukūt-ı râvî dolayısiyle hadîsi Munkatı' olursa da sâkıt olduğu haysiyyetle bu, bir ınkıtā'-ı hāsdır. Hadîsi de alelıtlak Munkatı' değil, Müsevvâ ve Mücevveddir.

İbn-i Hacer *Tedlîs-i atf* nâmını verdiği bir nevi' daha temyîz etmek istiyor. Ve Hüşeym b. Beşîr'in yaptığı tedlîsi misâl olarak zikrediyor. Hākim ile Hatīb'in naklettiklerine göre Hüşeym'in ashābı birgün kendisine: "*Bugün içinde hiç tedlîs bulunmadık bir hadîs rivâyet etmeni isteriz.*" demişler. O da: "*Alın!*" dedikten sonra bir meclisi hadîs imlâsı ile geçirmiş ve rivâyet ettiği her hadîsde: حَدَّثَنَا ، فُلاَنٌ وَ فُلاَنٌ ، diye başlayarak sened ile metni sevketmiş. Meclis hitâma erdikten sonra: "*Bugün size hiç tedlîs yaptım mı?*" diye sormuş "*Hayır.*" cevâbını alınca: "(وَفُلاَنٌ) *dediğim yerlerin hiçbirinde* (وَفُلاَنٌ) *diye zikrettiğim kimseden hadîs işitmedim.*" demiş. İbn-i Hacer Tedlîs-i şüyûhun bütün envâı Tedlîs-i isnâda girer diyor.

Ebû Abdi'llâh el-Hākim altı nevi' tedlîs ta'dâd ediyor:

1) Bir takımları işittikleriyle işitmediklerini fark ve temyîz etmeksizin rivâyet etmişlerdir.

2) Bir takımları bilerek tedlîs etmişlerdir. Ve tedlîslerinden nefret edilip kimden işittiklerini beyân için ilhāh vukū' bulmadıkça müdellesün-anh olan râvînin ismini vermişlerdir. İbn-i Haşrem'in İbn-i Uyeyne hakkındaki naklinde olduğu gibi.

3) Bir takımları kim oldukları belirsiz meçhûlînin isimlerini saklamışlardır. Alî b. el-Medînî'ye: حَدَّثَنِي حُسَيْنٌ الاَشْقَرُ ، حَدَّثَنَا شعيب بن عبدالله عن ابى عبدالله عن نَوْفٍ ، senedi ile biri bir hadîs rivâyet etmiş. Alî b. el-Medînî der ki Hüseyn'e: "*Bunu kimden işittin?*" diye sordum. "*Bana Şuayb söyledi. O da Ebû Abdi'llâh'dan, o da Nevf'den almış.*" dedi. Şuayb'ı buldum ve: "*Bunu sana söyliyen kimdir?*" dedim. "*Ebû Abdi'llâh el-Cessās söyledi.*" dedi. "*Pekî, o kimden öğrenmiş;*" diye sordu. "*Hammâd el-Kassār'dan.*" dedi. Hammâd'ı

buldum. Ona sordum. "*Ferkād es-Sebâhî'den bana, ona da Nevf'den bâliğ oldu.*" dedi. Meğer tedlîs edilen, hüviyyeti ketmedilen kimseler üç imiş. Zîrâ Ebû Abdi'llâh el-Cassās meçhûldür. Hammâd el-Kassār'ın kim olduğu ma'lûm değil, ona doğrudan doğruya Ferkad söylememiş de Ferkad'dan kendisine bâliğ olmuş. Maahâzâ Ferkad da Nevf'e yetişmemiştir.

4) Birtakımları birçok hadîslerini dinledikleri halde az mıkdârını fevt etmiş oldukları şeyhlerinin fevt ettikleri hadîslerini başkalarından dinleyip o vâsıtaları aradan kaldırmışlardır.

5) Birtakımları hiç görmedikleri birtakım şüyûhdan: «قَالَ فُلَانٌ» diyerek rivâyet ederler de o şüyûhdan semâ'ları yok iken var imiş gibi gösterirler. İşte bu beş nev'in hepsi de -Bülkīnî'nin dediği gibi- Tedlîs-i isnâddır.

6) Tedlîs-i Şüyûh.

Tenbîh — Ebû Abdi'llâh el-Hākim-i Nîsâbûrî: "*Hicaz, Haremeyn, Mısır, Avâlî*[1]*, Horasân, Cibâl*[2]*, Isfahân, Hûzistân, Mâverâü'n-nehr ahâlîsinin eimmesi içinden tedlîsi irtikâb eden hiçbir kimseyi bilmiyoruz.*" dedikten sonra: "*Muhaddisînin en çok tedlîs yapanı ehl-i Kûfe ile ehl-i Basra-dan birkaç kimsedir. Ehl-i Bağdad'a gelince Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleymân el-Bâğandiyyü'l-Vâsitī* (? 220-312) ye gelinceye kadar içlerinden hiçbir kimsenin tedlîs yaptığı söylenmemiştir. Bağdad'da tedlîsi ilk ihdâs eden odur. Ve Bağdadlılardan tedlîs edenler hep ona tebaan etmişlerdir.

---

[1] *Avâlî*'den maksad neresi olduğunu anlayamadım. Vâkıâ Medîne-i Münevvere'ye üç dört mil kadar yakın bu isimde bir yer vardır. Lâkin herhalde burada maksūd olan orası değildir. *Mu'cemü'l-büldân*'da da bu ismin başka bir mahalle ıtlak olunduğuna rast gelemedim.

[2] *Cibâl*'den murâd Isfahân, ile Zencân, Kazvîn, Hemedân, Dînever, Karmîsîn -ki bügünkü Kermanşah dır- Reyy şehirleri ve bunların arasındaki dağlık kıt'a-i arâzîdir. Bugün oralara Irâk-ı Acem nâmı verilmektedir.

HADÎS-İ MUALLEL

Mûcib-i kadh olabilecek uyûbdan sâlim bir haberin hakīkatte sıhhatine dokunabilecek gizli ve gāmız bir sebeb-i kadhı varsa o sebebe *İllet* denir. İlleti olan hadîse de *Muallel* derler. Hadîs-i mualleli İbnü's-Salâh : "*Zâhir-i hāli selâmet iken sıhhatine kadh eder bir illetine ıttılā' hāsıl olan hadîs*" diye ta'rîf etmiştir. Hadîsin illetini bulan muhaddise *Muallil* denir.

Buhârî, Tirmizî, Hākim, Dârekutnî, İbn-i Adiyy, Ebû Ya'lâ el-Halîlî ve sâir bâzı eimme-i hadîsin ibârâtında *Muallel* yerine *Ma'lûl* ta'bîri kullanılmıştır. Usūl-i hadîs müellifleri -eimme-i lûgat *Alîl* yerine *Ma'lûl* demek lâhndır dediklerine binâen- ma'lûl lâfzının isti'mâlinden tahzîr ediyorlarsa da *Muallel* -ta'lîl avutmak demek olduğuna göre- daha yanlıştır. Doğrusu *Alîl,* yâhud -İ'lâl 'den- « مُعَلّ » demek gerek idi. Fakat yanlış da olsa ıstılâhan tekarrür eden *Muallel* kelimesidir. Halbuki *Ma'lûl* diyenleri de kurtaracak nukūl-i lûgaviyye eksik değildir. Nitekim Âsım Efendi merhûm *Kāmus Şerhi* 'nde *Mısbâh* 'dan naklen o lâfzı hatā olmakdan pek a'lâ kurtarıyor. Ve ıstılâhın tekarrüründen sonra da bu lâfz pek a'lâ isti'mâl olunuyor.

Ahādîs içinde tetkīkı en müşkül olanlar Muallel nev'idir. Sahîh ve illetten sâlim gibi görünen bir hadîsin illeti râvî-i sikanın ya o rivâyette teferrüdü veya başka sikāta muhâlefeti ile idrâk olunursa da buna bir de hadîs irsâl edilmiş bir Mevsūl mudur? Vakfedilmiş bir Merfû' mudur? Müteaddid ruvâtın sözleri birbirine karışmış mıdır? Râvînin bir cihetde vehmi var mıdır? İlâ-âhirihî ilâ-âhirihî gibi husūsāta ancak nâkıd-ı basīri âgâh edecek birtakım karâin de inzimâm eder ki bu karâinin bir araya gelmesi bâzan muallilde galebe-i zan hâsıl eder de adem-i sıhhat hükmünü verdirir, bâzan da cezm ettirecek derecede kavî olmaz da -hadîsin zâhiri illetden selâmet iken yine- kendisini tered-

düde düşürür ve hadîsin sıhhatine hükmetmekten kendisini alıkor. Zaman olur ki muallil, da'vâsını isbât için ikāme-i hüccete yarar elfâzı bile tedârikden âciz kalır da yine hadîsi ya red veya sıhhatinde tevakkuf eder.

Bu işe yalnız ilm-i hadîsde son derece-i kemâli bulmuş fehm-i sâkıb erbâbından olan ehl-i hıfz ve ıhtibâr girişebilirler. Bundan dolayıdır ki bu bahiste söz söyliyebilmiş olanlar Ahmed İbn-i Hanbel (164-241), Alî b. el-Medînî (161-234), Abdü'r-Rahmân b. Mehdî (135-198), Ya'kūb b. Şeybe (262), Buhârî (194-256), Ebû Hātim-i Râzî (195-277), Ebû Zür'ate'r-Râzî (264), Dârekutnî (206-385) derecesindeki nevâdir-i ehl-i kemâldir.

Hadîs-i muallele misâl: Bir gün Nîsâbur'da Buhârî'nin meclisinde *Sahîh* sāhibi Müslim de hazır iken: «كَفَّارَةُ الْمَجْلِسِ اِذَا قَامَ الْعَبْدُ اَنْ يَقُولَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ. اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اَنْتَ. اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ» = *Bir kulun dedikodulu bir meclisten kalktığı zaman* سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ ... وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *demesi o meclise iştirâk ettiğinin keffâretidir.*" hadîsini biri Haccâc b. Muhammed tarîkından «عَنْ اِبْنِ جُرَيْجٍ عَنْ مُوسَى ابْنِ عُقْبَةَ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ اَبِي صَالِحٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» isnâdiyle sevkederek Buhârî'ye bu babdaki fikrini sormuş. Bu hadîse Tirmizî bu sened ile Hasen dediği gibi İbn-i Hibbân ile Hākim de Sahîh demişlerdir. Her ne hāl ise Buhârî'nin o meclisinde Müslim hemen atılarak: "*Dünyâda bundan sağlam isnâd da olur mu imiş? İbn-i Cüreyc Mûsâ b. Ukbe'den, o da Süheyl b. Ebî Sālih'den rivâyet etmiş. Dünyâda bu kadar kuvvetli isnâd ile hiçbir hadîs gördün mü?*" demiş. Fakat Muhammed b. İsmâîl-i Buhârî: "*Evet, ammâ ma'lûldür.*" deyince Müslim'i bir titreme alıp: "*Lâ ilâhe illâ'llâh! Bakalım, illeti neresinde ise bana söyle.*" demiş. Lâkin Buhârî başka tarîklerden de yine Haccâc b. Muhammed'den

olmak üzere kendisine bu hadîsin bâliğ olduğunu senedleriyle zikrederek yalnız: "*Allāh'ın setrettiğini sen de setret. Bu, nâsın Haccâc b. Muhammed'den, onun da İbn-i Cüreyc'den rivâyet ettikleri bir hadîs-i celîldir.*" demekle iktifâ etmiş. Ve illeti beyân etmek istememiş. Müslim ilhāh etmiş, başını öpmüş, ağlamaklı olmuş. Bu kadar ısrârı görünce Buhârî: "*Öyle ise yaz.* "حَدَّثَنَا مُوسَى ابن اسماعيل حدثنا وُهَيْب
حدثنا موسى بن عُقْبَة عن عَوْن بن عبدالله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم" isnâdiyle hadîsi rivâyet etmiş. Müslim de: "*Sana buğz eden ancak hasedinden eder. Dünyâda senin bir mislin daha olmadığına şahâdet ederim.*" demiş. Bu hikâyeye göre her iki hadîsin metni birdir. Lâkin hadîs birinci sened ile maʿlûl, ikincisi ile sahîhtir. Dikkat edilmiş ise anlaşılmıştır ki Buhârî'nin maʿlûl dediği rivâyet hep an'ane ile ve nihâyetinde merfûʿ olarak serdedilmiştir. Halbuki diğer rivâyetde sened -Tâbiī olan- Avn b. Abdu'llāh b. Utbe'ye kadar hep «حَدَّثَنَا» lâfzı ile sevk edildikten sonra Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in ismi zikredilmeksizin irsâl edilmiştir. Meğer Merfûʿ olarak rivâyet edileduran hadîs, Mürsel imiş.

Bu kıssanın diğer bir sened ile naklinden de anlaşıldığına göre İmâm birinci sened hakkında: "*Bu, güzeldir. Hem dünyâda bunun kadar sağlam başka bir isnâd da bilmiyorum. Lâkin ma'lûldür. Benim haber verdiğim isnâd daha iyidir. Zîrâ Mûsâ b. Ukbe*'nin *Süheyl'den müsneden bir hadîs rivâyet ettiğini hiçbir kimse haber vermemiştir.*" diyerek ikinci bir illet daha göstermiştir.

Hākim: "*Bir hadîs birçok cihetlerden taʿlîl olunabilir ki hiçbirinin cerhde methali olmaz. Yâni bu cihetler tebeyyün edince râvî mecrûh olmaz. Bizce taʿlîl de hüccet de hıfz u fehm ve maʿrifettir. Başka bir şey değil.*" dediği gibi İbn-i Mehdî de: "*Bir tek hadîsin illetini öğrenmek bende olmıyan yirmi hadîsi yazmaktan daha ziyâde hoşuma gider.*" demiştir. Muallil dirhem ve dînârı intikād etmeği san'at etmiş sarrafa benzer. O, para sarrafı ise beriki ahâdîs ve ahbâr sarrafıdır. İbn-i Mehdî: "*İlm-i hadîsi bilmek bir ilhâmdır. İlel-i hadîsi bilen bir kimseye fülân sözü neye binâen söy-*

lüyorsun? diyecek olursan seni iknâ edecek hüccet bulamaz. Halbuki O, nice muhaddislerin vâkıf olamadıkları illete vâkıf olmuştur." demiş. Yine İbn-i Mehdî ile bir muʿterîz arasında şöyle bir muhâvere geçmiş: *"Sen şu hadîs Sahîhdir, bu hadîs sâbit değil diyorsun. Bunları neye binâen söylersin?*

— Paralarını muâyene için sarrafa götürsende o da şu para iyidir, bu para züyûfdur dese acabâ neden söylüyorsun mu dersin? Yoksa onun dediğine hüccetsiz mi inanırsın?

— Dediğine inanırım.

— İşte bu iş de böyledir. Sarrafda kesret-i mümârese olduğu gibi sâhib-i hadîs de erbâbı ile uzun müddet oturup görüşmüş, uzun boylu münâzaralar etmiş ve bu husûsta büyük bir tecribe ve rüsûh sâhibi olmuştur." Yine o târihlerde Rey şehrinde buna benzer bir hâdise cereyân etmiş. Ebû Zür'ate'r-Râzî'nin (264) meclisinde iken birgün Muhammed b. Sâlih-i Kiylînî isminde biri ona: *"Siz, fülân hadîsin, fülân hadîsin illet-i hafiyyesi var der, durursunuz. Hüccetiniz nedir?"* diye sormuş. Ebû Zür'a: *"Hüccetimiz şudur ki illeti olan bir hadîsi sen bana sorarsın. Ben de sana illetini söylerim. Sonra Muhammed b. Müslim b. Vâre (270)'ye gider, bana sorduğunu söylemeksizin ona da sorarsın. O da sana diyeceğini der. Sonra Ebû Hâtim'e (195-277) gidersin. O da hadîsi sana taʿlîl eder. Sonra o hadîs hakkında üçümüzün de söylediğimiz sözleri karşılaştırırsın. Eğer aramızda hilâf bulursan anla ki her birimiz kendi keyfince söz söylemiş. Sözlerimizde ittifak bulursan anlarsın ki bu ilmin bir hakîkatı vardır."* cevâbını vermiş. Muhammed b. Sâlih de o tecribeyi yaptıkdan sonra üçünün de sözlerini müttefik görünce: *"Bu ilmin ilhâm olduğuna ben şahâdet ederim."* demiş.[1]

Bir hadîsin illetini keşfetmenin tarîkı o hadîsin bütün tarîklerini cemʿ edip ruvâtın ihtilâfına ve her birinin derece-i zabt ve itkânına dikkatle nazar eylemektir. İbnü'l-Medînî'nin dediği gibi hadîsin bütün tarîklerini bir araya cemʿ etmedikce hatâsı tebeyyün etmez.

[1] Bu Hâfızların üçü de Râzî'dir: Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, İbn-i Vâre. O asırlardaki bereket-i ilmiyyeye bakın ki yalnız bir şehirde, yalnız *Rey*'de, üç hâfız hem de hâfız nukkâd ve muallil muâsır bulunuyormuş. Bu da İlm-i Sünnetin niçin ve nasıl mütevessiʿ ve mahfûz olduğu hakkında bir fikir verebilir.

Ta'lîl alelekser mevsûlen rivâyet edilmiş hadîsin mürsel olduğu tebeyyün etmekle ve mürselin râvîsi mevsûlün râvîsinden akvâ bulunmakla tebeyyün eder.

İllet alelekser isnâdda bulunursa da metinde de olur. İsnâdda olan illet de bâzan hem isnâda, hem metne dokunur. Merfûan rivâyet edilmiş bir hadîsin Mürsel veya Mevkûf olduğu zâhir olması gibi ki derhal Sahîh mertebesinden düşüp ihticâca selâhiyeti mevzû-i bahs olur. Bâzan da yalnız isnâda dokunmakla kalıp metin yine Merfû' ve Sahîh olur. Ricâl-i sahîhden olan Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî 'nin «عن الثَّوْرِيّ عن عمرو بن دينار عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم» isnâdiyle rivâyet ettiği «اَلْبَيِّعَانِ بالْخِيَارِ» hadîsi (970 inci) gibi ki «عن عمرو بن دينار» demekle Süfyân 'ın senedini yanlış rivâyet etmiştir. Zîrâ Süfyân-ı Sevrî ashâbından olan Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ve Mahled b. Yezîd gibi eimme hep Süfyân 'ın Amr b. Dînâr 'dan değil, birâderi Abdu'llâh b. Dînâr 'dan rivâyet ettiğini söylemişlerdir. Her iki kardeş sika oldukları için bu illet yalnız senede âit olup metne te'sîr etmemiştir.

İsnâd kadar metne de dokunan illet-i isnâda misâl: Ma'lûm olduğu üzere namazda Fâtiha'nın besmelesini cehredip etmemek mes'elesi beyne'l-fukahâ münâzaün-fîhdir. Her müctehidin menât-ı hükm ve içtihâdını zikretmenin yeri burası değil ise de yalnız Enes *radiya'llâhu anh*'den mervî hadîslerin intikādını bahsimize misâl olur diye zikredebiliriz. Enes *radiya'llâhu anh* hadîsini (415 inci) Buhârî «حدثنا حَفْصُ بن عمر قَالَ حدثنا شُعْبَةُ عن قَتَادَةَ عن اَنَس» isnâdiyle Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* ile Ebû Bekr ve Ömer *radiya'llâhuanhümâ*'nın namaza «اَلْحَمْدُ لله رَبِّ الْعَالَمِينَ» ile başladıklarını rivâyet ediyor. Bu isnâdın ricâli pek sağlamdırlar. Şunu da unutmıyalım ki Fâtiha'nın Besmelesini cehreden İmâm-ı Şâfiî buradaki

« الحمد » den murâd Fâtiha olup yoksa bu lâfz olmadığını söyliyerek bu Hadîs-i sahîhin kendi aleyhine hüccet olamıyacağını söylemiş, Dârekutnî de bir sened-i sahîh ile Enes'den rivâyet ettiği: « فكانوا يستفتحون بأم القرآن » lâfzı da İmâmın bu içtihâdını te'yîd ettiğini beyân etmiştir. Burası ma'lûm oldukdan sonra *Sahîh-i Müslim*'i açıyoruz. Görüyoruz ki Velîd b. Müslim rivâyetinden olmak üzere « حدثنا الاوزاعي عن قتادة انه كتب اليه يخبره عن انس ابن مالك » isnâdiyle Enes'in *Buhârî*'deki metni söylediğini, şu kadar ki bu metne ziyâdeten « وعثمان » lâfzını da zikrettiği gibi sonunda da: "« لا يذكرون بسم الله الرحمن الرحيم في اول قراءة ولا في آخرها » = *Besmeleyi kıraetin ne evvelinde, ne sonunda okumazlardı.*" ibâresini ilâve ediyor. Sonra ayni hadîsi ziyâdesiyle berâber yine Velîd b. Müslim rivâyetinden « عن الاوزاعي اخبرني اسحق بن عبد الله بن ابي طلحة انه سمع انسا يذكر ذلك » isnâdını sevkederek bunda Evzâî Katâde'den değil, İshak b. Abdu'llâh'dan naklediyor. İmâm-ı Mâlik de *Muvatta*' da « عن حميد عن انس » isnâdiyle hulefây-ı selâse hazarâtından hiçbirinin Besmeleyi okumadıklarını tasrîhan rivâyet ve ayni hadîsi Velîd b. Müslim İmâm-ı Mâlik'den rivâyet ederken hulefây-ı selâseden evvel Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'i de zammediyor.

Enes *radiya'llâhu anh*'den gelen bu rivâyât-ı mütehâlife içinden -İmâm-ı Şâfiî'ce pek kolay te'vîl edilen- *Buhârî* hadîsinden başkası hep Mualleldir. Bir kere Hümeyd'in rivâyetini İmâm-ı Şâfiî ta'lîl etmiştir. Zîrâ bu hadîsi -İmâm-ı Mâlik gibi- ondan rivâyet eden eimme-i huffâzdan Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed el-Fezârî ve Abdu'l-Vehhâb b. Abdü'l-Mecîd es-Sekafî gibi yedi sekiz zât daha İmâma muhâlif olarak Enes'den *Buhârî*'deki lâfz ile rivâyet etmişlerdir. Sâniyen *Et-Tavîl* lâkabiyle müştehir olan bu

H ü m e y d 'in E n e s *radiya'llāhu anh*'den bilâ-vâsıta rivâyâtı varsa da E n e s hadîslerinden çoğunu ya K a t â d e 'den, ya S â b i t el-B ü n â n î 'den almış olup gerek K a t â d e 'nin ashābından olan E y y û b, H i ş â m ed-D e s t e v â î, Ş e y b â n b. A b d ü 'r - R a h m â n, S a î d b. E b î A r û b e, E b û A v â n e ve sâirleri; gerekse S â b i t 'in ashābından olan İ s h a k b. A b d u ' l l ā h b. E b î T a l h a taraflarından edilen rivâyâtda Besmelenin terkine dâir bir sarâhat olmayıp hepsi de *Buhârî* 'deki gibi rivâyet etmişlerdir. Bâhusūs H ü m e y d 'in bu rivâyeti K a t â d e vâsıtasiyle E n e s 'den ahzettiği de İ b n - i A d i y y 'in diğer bir isnâdından anlaşılıyor. Demekki İ m â m - ı M â l i k 'in H ü m e y d 'den Muttasıl zannolunan rivâyeti hakīkatte Munkatı' imiş.

V e l î d b. M ü s l i m 'in E v z â î tarîkıyla K a t â d e 'den rivâyet ettiği E n e s hadîsine gelince V e l î d Tedlîs-i tesviye ile müttehem (sh. 171) bir kimse olup E v z â î ile K a t â d e arasında bir vâsıta iskāt etmemiş olduğuna gönül emniyet edemiyor. E v z â î 'nin, haberi doğrudan doğruya K a t â d e 'den aldığına mutmain olsak bile ma'lûm olduğu üzere K a t â d e anadan doğma a'mâ idi. Ve siyâk-ı senede nazaran bu hadîsi E v z â î 'ye mektûb ile bildirmiştir. Kitâbetle rivâyet mes'elesindeki ihtilâftan kat'an-nazar bu kâtib kimdir? Ma'lûm değil. Ve mecrûh veya gayr-i zābıt olmak ihtimâli vardır. V e l î d b. M ü s l i m 'in İ s h a k b. A b d u ' l l ā h b. E b î T a l h a 'dan rivâyetine gelince İ s h a k 'ın diğer sikātın rivâyetine muvâfık olarak ve Besmelenin terkini zikretmiyerek rivâyeti de sâbittir.

Bir nokta daha: Bu hadîsin elfâzında pek çok ihtilâfât vardır. Kimi: «صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ» demekle iktifâ etmiş. Kimi O s m â n *radiya'llāhu anh*'i de berâber zikretmiş. Kimi E b û B e k r, Ö m e r ve O s m â n diyerek *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* E f e n d i m i z 'i zikretmemiş. Kimi: «فَكَانُوا لَا يَقْرَؤُنَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، kimi: «فَكَانُوا لَا يَجْهَرُونَ بِبِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» demiş. Kimi bilâkis: «فَكَانُوا يَجْهَرُونَ بِبِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»,

kimi: « فَكَانُوا يَفْتَتِحُونَ الْقِرَاءَةَ بِالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ »,
kimi: « فَكَانُوا يَقْرَؤُنَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ » diye rivâyet etmiş. Hāsılı bir ıztırâb-ı rivâyet ki bununla hiçbir taraf için hüccet kāim olmanın imkânı yoktur. Bâhusūs Enes *radiya'llāhu anh*'in Besmelenin nefyine dâir sarâhaten bir şey söylemeyip bunu ma'nâ ile rivâyet edenlerin hatāen ziyâde ettiğine delîl de vardır. Sened-i sahîh ile sâbit olduğuna göre müşârün-ileyhe Ebû Seleme b. Abdü-'r-Rahmân b. Avf: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem namaza* (اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) *ile mi yoksa* (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) *ile mi başlarlardı?* " diye sorduğu vakit: "*Bellemediğim bir şeyi bana soruyorsun. Senden evvel de bunu bana kimse sormadı.*" diye cevap vermiştir.

İlletin yalnız gāmız olan sebeb-i hafîye değil, râvînin kizbi ile fıskına ve gafletine ve sû-i hıfzına ve hadîsin za'fını mûcib olan diğer esbâb-ı zâhireye de ıtlāk olunduğu vardır. Ve bu gibi yerlerde de bu ta'bîrin isti'mâl edildiğine ilele mahsūs kitablarda çokca tesādüf edilir. Tirmizî ise nesha da illet nâmını vermiştir. Irâkī diyor ki "*O hadîs ile amel olunmağa mâni'dir.*" ma'nâsını kasdediyorsa dediği gibi illetdir. Yok "*Sıhhatine mâni' illetdir.*" demek istiyorsa bu müsellem değildir. Zîrâ Sahîh olan hadîsler içinde mensûh olanları da vardır. İntehâ. Ebû Ya'lâ el-Halîlî -zābıt olan sikanın vaslettiğini irsâl etmek kabîlinden- hadîsin sıhhatine kadh etmeyen bir muhâlefete de illet ıtlāk etmiştir. Bu ıstılāha göre Sahîh'in kimi -Şâz olabilmesi kabîlinden olarak- Muallel de olmuş olur. Halîlî Sahîh-i muallele İmâm-ı Mâlik'den mervî olduğu yukarıda (sh.149) zikredilen « لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ » Hadîs-i mu'dalini misâl getiriyor. *Muvatta'* da mu'dalen rivâyet edilen bu hadîsi İbrâhîm b. Tahmân ile Nu'mân b. Abdü's-Selâm mevsūlen rivâyet etmiş olduklarından isnâdın beyânı sâyesinde mu'temedün-aleyh bir Hadîs-i sahîh oluvermiştir. Bu ma'nâca Muallel, meşhûr olan ma'nânın büsbütün aksinedir. Zîrâ ma'nâ-yı meşhûra göre Hadîs-i muallel zâhirî

uyûb ve kavâdıhdan selâmet iken ba'de't-tahkîk aybı zâhir olan rivâyet olduğu halde burada zâhiren ihticâca gayr-i sâlih olan hadîs, Mevsûl olduğu tebeyyün ettikden sonra hüccet oluyor.

Ebû Abdi'llâh el-Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde ecnâs-ı Muallelî ona taksîm etmiştir ki bunları Süyûtî *Tedrîb*'inde berveçh-i âtî hulâsa etmiştir:

1) Sened zâhiren sahîh iken içindeki râvîlerden biri merviyyün-anh'den semâ' ile ma'rûf olmaz. Mûsâ b. Ukbe'nin Süheyl b. Ebî Sâlih tarîkından rivâyet ettiği keffâret-i meclis hadîsi (sh. 177) gibi.

2) Sikât-ı huffâzın rivâyet ettikleri tarîkden Mürsel iken diğer tarîkden zâhiren Sahîh olarak müsneden rivâyet olunur. «"أَرْحَمُ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُو بَكْرٍ وَأَشَدُّهُمْ فِي دِينِ اللهِ عُمَرُ وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاءً عُثْمَانُ وَأَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللهِ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَأَفْرَضُهُمْ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَعْلَمُهُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَأَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ ابْنُ الْجَرَّاحِ» = *Ümmetimin ümmetime en çok acıyanı Ebû Bekr, Allâh'ın dînini muhâfaza husûsunda en şiddetlisi Ömer, en ciddî utangaç olanı Osmân, Kitâbu'llâh'ı en iyi okuyanı Übeyy b. Kâ'b, en çok ferâiz bileni Zeyd b. Sâbit, helâl ve harâmı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Her ümmetin de bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de Ebû Übeyde İbni'l-Cerrâh'dır."* hadîsi «قَبِيصَة بن عُقْبَة عن سفيان عن خالدٍ الْحَذَّاء وَعَاصِم عن ابى قِلَابَة عَن انس» isnâdiyle merfûan rivâyet edilmiştir. Senedi zâhiren bu kadar kuvvetli olduğu halde hadîs kütüb-i sıhâh'a geçmemiştir. Çünkü ikisi de Ebû Kılâbe'den rivâyet eden Hâlid el-Hazzâ' ile Âsım'dan bunu merfûan rivâyet eden yalnız Âsım olup Hâlid hadîsi Ebû Kılâbe'den mürselen rivâyet etmiştir.

3) Bir Sahâbî'den rivâyet edildiği mahfûz iken hadîs, ihtilâf-ı bilâd ve meselâ Medenîlerin Kûfîlerden hataen rivâyeti yüzünden diğer

bir Sahābîden rivâyet olunur. "إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ» =*Kalbim sık sık ğışâ-i heybet ve fehâmet-i İlâhiyye ile kaplanır. Bundan dolayı ben, günde yüz kerre Allah'dan istiğfâr ve tevbe ederim.*" Hadîs-i merfûu gibi ki «موسى بن عُقْبَة عن ابى اسحق عن ابى بُرْدَة عن ابيه» isnâdiyle rivâyet edilmiştir. Buna bakan muhaddis *Sahîhayn* 'ın şartlarına muvâfık olarak -Ebû Bürde 'nin pederi- Ebû Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llâhu anh*'den rivâyet edilmiş zanneder. Halbuki Medîneliler Kûfîlerden rivâyet ettiler mi ekseriyâ ayakları kayar. Hadîsin mahfûz olanı Ebû Bürde 'nin Eğar el-Müzenî *radiya'llāhu anh*'den merfûan rivâyetidir.

4) Bir Sahābînin olmak üzere mahfûz olan bir hadîs bir Tâbiî tarafından sıhhatini muktazî tasrîhden vehmen udûl edilerek rivâyet edilmiş, hattā belki de o Tâbiî cihetinden gayr-i ma'rûf bulunmuş olur. Nitekim (427) inci Cübeyr b. Mut'im *radiya'llāhu anh* hadîsi -ki *aleyhi-s-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin Akşam namazında Sûre-i Tūr 'u kırâet buyurduklarını işittiğini nakilden ibârettir- *Buhârî* 'de «عَنْ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ اَبِيهِ» isnâdiyle zikredilmiş olup bâzıları ise «عَنْ زُهَيْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عثمانَ بْنِ ابى سُلَيْمَانَ عَنْ اَبِيهِ» isnâdiyle başka tarîkden yine evvelkisi gibi merfûan rivâyet etmişlerdir. İşte bu ikinci rivâyet ma'lûldür. Cübeyr *radiya'llāhu anh*'in üç oğlundan Muhammed 'in rivâyeti *Buhârî* 'dekidir. Rivâyet-i ma'lûleye göre ise Osmân b. Ebî Süleymân b. Cübeyr kıssayı -babası Ebû Süleymân 'ın bi'l-vâsıta öğrendiğini tasrîh etmek lâzım gelirken- bizzat babası işitmiş gibi naklettiğini Züheyr b. Muhammed rivâyet ediyor. Halbuki mevzū-i bahs olan Osmân, babası Ebû Süleymân b. Cübeyr 'den değil, amcası Nâfi' b. Cübeyr 'den, o da babasından işitmişlerdir.

5) Bâzan hadîs an'ane ile rivâyet edilmiş bulunur da o isnâddan bir râvî iskāt edildiği diğer mahfûz bir tarīkden ma'lûm olur. Meselâ Yûnus'ün[1] «عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ رِجَالٍ مِنَ الْاَنْصَارِ» isnâdiyle rivâyet ettiği : "«اَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَرُمِيَ بِنَجْمٍ فَاسْتَنَارَ..اِلَخ» =*Ensārdan olan o ricâl: Biz bir gece Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem ile birlikte iken bir yıldız akıp parladı .... dediler.*" hadîsi Mualleldir. Ve celâlet-i kadr ve makāmı ile berâber bu rivâyetde Yûnus'un taksîri vardır. Zîrâ Zührî'den Süfyân b. Uyeyne ile Şuayb b. Ebî Hamza ve Sālih ve Evzâî ve başkaları hep Zeynü'l-Âbidîn Alî b. el-Hüseyn Hazretlerinden sonra: «عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي رِجَالٌ مِنَ الْاَنْصَارِ» sūretinde rivâyet etmişlerdir. Demek ki Yûnus, İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'yı isnâddan sehven iskāt etmiştir.

6) Biri diğerinden bir hadîsi müsned olarak rivâyet eder de hadîs gayr-i müsned olarak mahfûz bulunur. Meselâ «علىّ بن الحسين بن واقِد عن ابيه عن عبدالله بن بُرَيْدَةَ عن اَبيه عن عمرَ بن الخطّاب» isnâdiyle rivâyet olunan: "قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ مَالَكَ اَفْصَحُنَا ...؟ =*Dedim ki: Yâ Resûlâ'llāh, sen nasıl olmuş da bizden efsah olmuşsun?...*" hadîsi ma'lûldür. Zîrâ Alî b. Haşrem onu "«حَدَّثَنَا عَلِىُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ بَلَغَنِى اَنَّ عُمَرَ قَالَ..اِلَخ» senedi ile rivâyet edip ne Hüseyn b. Vâkıd'ın, ne Abdu'llāh b. Büreyde'nin, ne de onun pederi Büreyde b. el-Husayb *radiya'llāhu anh*'in isimleri vardır. Ona

---

1 Bu Yûnus'un, Yûnus b. Ubeyd Abdî mi? Yoksa Yûnus b. Yezîd el-Ebliy ez-Zührî mi? olduğunu kasdiremedim. Zehebî'nin *Mîzân*'ında ikincisinin ismi zikredilirken *Sâhibü'z-Zührî* denildiğine göre burada murâd olan o olduğu vârid-i hâtır olursa da kat'iyyetle kesdirmek benim harcım değildir.

nazaran Alî b. el-Hüseyn b. Vâkıd yalnız: "بَلَغَنِى اَنَّ عُمَرَ قَالَ = *Ömer 'in ...... dediği bana bâliğ oldu.*" diyor.

7) Hadîs bâzan isnâddaki ricâlden birinin bir tarîkden kendi şeyhını tesmiye, diğer tarîkden ibhâm etmesi ile Muallel olur. Meselâ: "اَلْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ وَالْفَاجِرُ خَبٌّ لَئِيمٌ" = *Mü'min toy ve kerîm, fâcir ve münâfık ise bîlekâr ve leîm olur.*" hadîsini Zührî «عن سفيانَ الثَّوْرِىُّ عن حَجَّاجِ بْنِ فُرَافِصَةَ عن يحيى بن ابى كثير عَنْ اَبِى سَلَمَةَ عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ» isnâdiyle merfûan rivâyet etmişken Muhammed b. Kesîr bu hadîsi «حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عن حَجَّاجٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ اَبِى سَلَمَةَ..الخ» isnâdiyle rivâyet etmiş ki Zührî 'nin isnâdına göre Haccâc b. Fürâfisa 'nın şeyhı pek meşhûr sikâttan olan Yahyâ b. Ebî Kesîr iken Muhammed b. Kesîr 'in isnâdına göre Haccâc kendi şeyhını ibhâm ve techîl ediyor, yâni mechûl bırakıyor. İnsan buna muttali' olunca tabiatiyle Yahyâ b. Ebî Kesîr de ismi açık açık söylenemiyecek bir kimse midir ki? diye düşünmeğe varır.

8) Bâzan bir şahısdan zivâyet eden kimse o şahsı idrâk edip ondan hadîs dinlemiş olmakla berâber muayyen birtakım hadîsleri ondan dinlememiş bulunur. İşte o kimse o muayyen hadîsleri bilâ-vâsıta o şeyhından rivâyet edecek olursa onların illeti râvînin kendi şeyhından dinlememiş olması olur. Meselâ Yahyâ b. Ebî Kesîr Enes *radiya-'llāhu anh*'den: «اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ اِذَا اَفْطَرَ عِنْدَ اَهْلِ بَيْتٍ قَالَ اَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ...» = *Şöyle dedi: Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem Efendimiz bir âile nezdinde iftār buyurduklarında, sizin evinizde oruçlular iftār etsin buyurmak mu'tâd-ı şerîfleri idi.*" hadîsini rivâyet ediyor[1]. Yahyâ b. Ebî Kesîr vâkıâ Enes *radiya'llāhu anh* 'i görmüştür. Lâkin birçok tarîklerden

1 *Sünen*-i İbn-i Mâce 'de Abdu'llah b. ez-Zübeyr *radiya'llāhu anhümâ* rivâyetiyle: "«اَفْطَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ سَعْدِ بْنِ

bu hadîsi müşârün-ileyhden dinlemediği zāhir olmuştur. Bâhusūs ki-Yahyâ'nın : " حَدَّثَنِي عَنْ أَنَسٍ = *Enes'den rivâyet eden bana söyledi ki*" sīgasiyle hadîsi rivâyet ettiği de senedi ile sâbit olmuştur.

9) Râvînin alelekser rivâyet ettiği bir tarîk-ı ma'rûfu var iken o tarîkın ricâlinden biri başka bir tarīkden bir hadîs rivâyet etmiş bulunursa râvî bâzan yanılır da hadîsin başka yoldan kendisine bâliğ olduğunun farkına varmaz. Ve o hadîsi rivâyet ederken -ötekilerde olduğu gibi- yine caddeyi tutturur gider. İşte böyle olan hadîs de Muallel-dir. Meselâ Münzir b. Abdu'llāh el-Harâmiy «عَنْ عبدالعزيز ابن الْمَاجِشُونِ عن عبدالله بن دينار عن ابن عمر انَّ رَسُولَ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» isnâdiyle : "«كَانَ اِذَا اَفْتَتَحَ الصَّلاَةَ قَالَ سُبْحَانَكَ اللّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ...» = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem namaza başlarken* (سُبْحَانَكَ اللّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ...) *demek mu'tâd-ı şerîfleri idi.*" hadîsini rivâyet etmiştir. Bunda Münzir bellediği caddeyi tutturup hadîsi İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan rivâyet etmiş. Çünkü Abdü'l-Azîz Sahābî-i müşârün-ileyhin hadîslerini alelekser bu tarīkden almıştır. Halbuki doğru rivâyete nazaran bu hadîs müşârün-ileyhin değil, Alî *radiya'llāhu anh*'in hadîslerindendir. Senedi de: «عن عبدالعزيز حدثنا عبدالله بن الفضل عن الاعراج عن عبيدالله بن ابى رافع عن على» dir.

10) Hadîs, tarîklerin birinde Merfû', diğerinde Mevkūf olarak rivâyet edilmiş bulunursa Muallel olur. Meselâ Ebû Ferve Yezîd

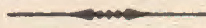

مُعَاذٍ فَقَالَ اَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ وَ اَكَلَ طَعَامَكُمُ الاَبْرَارُ وَصَلَّتْ عَلَيْكُمُ الْمَلاَئِكَةُ» = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem Efendimiz bir def'a Sa'd b. Muâz radiya'llāhu anh'in hânesinde iftār buyurup sizde hep sāimler iftār etsin; taâmınızı hep ebrâr yesin; size Melâike duâ etsin diye duâda bulundular.*" hadîsi vardır ki Enes hadîsinin aynıdır. Enes *radiya'llāhu anh*, rivâyetini bu kıssadan iktibâs etmişe benziyor. İhtimâl ki kendisi de hâdim-i Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* olmak i'tibâriyle o iftarda hazır bulunmuştur.

b. Muhammed «حَدَّثَنَا اَبِي عن اَبِيهِ عن الاعمش عن ابى سفيان عن جابر» senediyle: "مَنْ ضَحِكَ فِي صَلَاتِهِ يُعِيدُ الصَّلَاةَ وَلَا يُعِيدُ الْوُضُوءَ = *Her kim namazda iken gülecek olursa namazı iâde eder de abdesti iâde etmez*." hadîsini merfûan rivâyet etmiştir. Halbuki Vekî' b. el-Cerrâh'ın «عن الاعمش عن ابى سفيان قَالَ» senediyle bu mes'elenin Câbir *radiya'l-lâhu anh*'e sorulmuş olup Câbir tarafından böyle cevap verildiği rivâyet edilmiştir. Hadîs, Merfû' değil Mevkûf'dur ve Câbir'in bir fetvâsıdır.

Hâkim Muallel'in -muhtasaran zikrettiğimiz- bu ecnâs-ı aşeresini tafsîl ettikden sonra ecnâsın buna münhasır olmadığını ve başka türlülerinin daha bulunduğunu söyler.

TENBÎH.— Ahâdîs-i merviyyede olan ilel-i gâmızâyı araştıran kitablar çoktur. Ezcümle Buhârî ile Müslim ve Tirmizî ve Ahmed İbn-i Hanbel ve Ebû Bekr el-Esrem ve Ebû Alî en-Nîsâbûrî ve İbn-i Ebî Hâtim er-Râzî ve Ebû Abdi'llâh el-Hâkim ve Ebû Bekr el-Hallâl ve Ebû Yahyâ es-Sâcî'nin *Kitâbü'l-İlel* isminde birer eserleri olduğu gibi Dârekutnî'nin bunların hepsinden câmi' ve mesânîd üzerine müretteb on iki cildlik bir İlel kitabı vardır. Daha sonraları İbnü'l-Cevzî'nin «العِلَل المتناهية» 'si ile Hâfız İbn-i Hacer'in «الزَّهْر المَطْلُول فى الخبر المعلول» 'ü zikre şâyândır.

21

İSNÂD-I ÂLÎ VE NÂZİL

İsnâd, Ümmet-i Muhammediyyenin *(salla'llâhu aleyhi ve sellem)* başka hiçbir ümmetde rast gelinmeyen bir hasîsa-i fâdılası olup nakl-i hadîsde isnâd bir *Sünnet-i bâliğa-i müekkede* addedilmiştir. Abdu'llâh b. el-Mübârek (118-181) ile diğer bâzı eimmenin isnâdın ehemmiyeti hakkındaki sözleri yukarıda geçmişti (sh. 86). Süfyân b. Uyeyne de Zührî 'ye (50-124) birgün bir hadîs rivâyet ederken: "*Bunu bilâ-isnâd söyle.*" demiş olduğunu ve Zührî 'nin: "*Dama sen merdivensiz çıkabilir misin?*" dediğini rivâyet eder. Süfyân-ı Sevrî (77-161) de: "*Mü'minin silâhı İsnâd'dır.*" demiş.

Metodoloji kavâidince merviyyâtın zamân-ı vukūu ile zamân-ı kayd ve rivâyeti arasında ne kadar çok müddet geçmiş ise o kadar az mevsûkun-bih addolunacağı yukarıda (sh. 90) söylenmişti. Ulemâ-yı İslâm bu mühim noktadan da aslâ gaflet göstermemişler ve haberi menbaına îsâl eden vesâit hangi tarîkde daha az ise onu diğer tarîklere tercîh eylemişler ve senedde silsile-i ruvât adedinin az olmasına, haberin kestirme yoldan menbaına vâsıl olmasına *Ulûvv-i isnâd* ve aksine *Nüzûl-i isnâd*; kesdirme isnâda *İsnâd-ı âlî*, mukābiline de *İsnâd-ı nâzil* nâmını vermişlerdir. Hadîsde isnâd aramak sünnet olduğu gibi müslümanlarca Ulûvv-i isnâd aramak da sünnettir. Irâkî 'nin dediği gibi hadîsden maksūd olan, sıhhatine ve vehm ü hatādan uzak olmasına tevassul olup ricâl-i isnâd çoğaldıkca hatā ve halel ihtimâli daha kolay görünür. Sened kısaldıkca da daha ziyâde sâlim olur. İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel (164-241): "*İsnâd-ı Âlî aramak bize Selefden kalma bir sünnetdir. Abdu'llâh b. Mes'ûd 'un ashâbı Ömer radiyallâhu anh'den teallüm etmek ve ondan hadîs dinlemek için tâ Kûfe 'den Medîne'ye giderlerdi.*" dediği gibi Muhammed b. Eslem-i Tūsî (242) de: "*Kurb-i isnâd Allâh'a yakınlıktır.*" demiştir. Taleb-i hadîs için rıhletin müstehab olması (sh. 47) bu nükteye mebnîdir. Evvel ve âhır eimme-i hadîs,

İsnâd-ı âlî ile hadîs rivâyet eden zâtın bulunduğu yere kadar ihtiyâr-ı sefer etmek lüzûmunda müttefik olagelmişlerdir. Lâkin Ulûvv-i isnâdın müstehab ve müstahsen olması alelıtlak değildir. İsnâd-ı nâzil sâbit ve râvîleri hep sikāt olan gayr-i muallel bir Hadîs-i sahîh elbette İnsâd-ı âlî ile mervî, şu kadar ki râvîleri yüzünden za'fa uğramış bir hadîsden ziyâde matlūb ve şâyân-ı i'timâd olur. Ulûvv-i isnâd sâhibi olmanın yolu râvî henüz genç iken ilmi de, sinn ü sâli de mertebe-i kemâli bulmuş meşâyıhdan hadîs ahz ve tahammül etmektir.

Ulûvv-i İsnâd

Ulûvv-i isnâd beş kısım, daha doğrusu beş mertebedir:

Birincisi ve en parlak olanı Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e sahîh ve nazîf ve gayr-i zaîf bir isnâd ile az râvî visâtatiyle tekarrüb etmekdir. Ruvât-ı isnâdın içinde zaîf, hele kezzâb râvî var ise bu tarîk ile hāsıl olan ulûvve aslā i'tibâr ve iltifât edilmez. Eimme-i hadîsin *Avâlî*'si yanî İsnâd-ı âlî ile rivâyet ettikleri hadîsler hep araştırılıp te'lîfât-ı mahsūsada cem' edilmiştir. İmâm-ı Mâlik'in (? 93-179) en âlî isnâdı sünâîdir. Yâni Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile arasında yalnız bir Sahābî ile bir Tâbiî vardır. Buhârî'nin (194-256) Avâlîsi sülâsî, en nâzil olan esânîdi ise tüsâîdir. *Sahîh*'indeki sülâsiyyât 22 dir. Müslim'in (206-261) de sülâsiyyâtı varsa da *Sahîh*'ine koyamamıştır. Tirmizî'nin (209-279) *Câmi*'inde Enes *radiya'llāhu anh*'in Ömer b. Şâkir'den mervî, ondan da İsmâîl b. Mûsâ el-Fezârî vâsıtasiyle kendisine menkūl yalnız: "يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ الصَّابِرُ فِيهِمْ عَلَى دِينِهِ كَالْقَابِضِ عَلَى الْجَمْرِ = *Nâsın öyle bir günleri olacak ki dînini muhāfaza kaygusuna düşüp sabreden kimse avucunda ateş tutmuş gibi olur.*" hadîsi sülâsîdir. Lâkin Ömer b. Şâkir bâzılarınca zaîf addedildiğinden: "*Bu hadîs bu vecihden Garîb'dir. Lâkin ehl-i ilm içinde Ömer b. Şâkir'den ahz-ı hadîs edenler epeycedir.*" diyor. İbn-i Mâce (209-273)'nin de sülâsiyyâtı -hepsi de aynı tarîkden- Enes *radiya'llāhu anh*'den mervî olmak üzere beştir. Lâkin beşi de isnâdın

za'fından dolayı Zaîf'dir. Dâremî'nin (181-255) *Sünen*'inde bunlar 15 dir. Yine o devirlerin eimmesinden İmâm-ı Şâfiî'nin (150-204) sülâsiyyâtı olduğu gibi İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in (164-241) *Müsned*'inde 337, Abd b. Hümeyd'in (249) *Müsned*'inde 51 Hadîs-i sülâsî olduğu gibi Süleymân b. Ahmed et-Taberânî-'nin (260-360) de üç sülâsî hadîsi vardır.

Asrı celîl-i Nebevîden tebâüd ettikçe isnâd-ı âlîdeki ruvâtın akall-i mıkdârı bittabi' tezâyüd etmiştir. Nitekim Buhârî ve tabakasının zamânında üç vâsıtadan az isnâdlı hadîs bulmanın imkânı yok idi. Tabarânî'nin üç Hadîs-i sülâsîsi bulunması bile kendi zamânına göre fevkalâde bir şey sayılır. Ebû'l-Fazl-ı Irâkî ile (725-806) Celâlü'd-Dîn-i Süyûtî (849-911) İsnâd-ı âlî ile elde ettikleri ahâdîsin mıkdârlariyle bihakkın iftihâr ettikleri halde en yüksek isnâdlarına dâhil olanların adedi bittabi' çok daha ziyâdedir. Nitekim Irâkî: "*Bizim zamânımızdaki meşâyıha semâ'-ı muttasıl ile sahîh olan hadîslerin en âlîsi nihâyet-i isnâdı tüsâî yâni dokuz adedli olanlardır. O da yalnız* «جزء الأنصار» ، «غيلانيات» ve «جزء الغطريف» *'in rivâyetinde ancak vâkı' olabilir. Başka kitâbların semâ' ile en kısa tarîk ile isnâdı lâakal uşârî yâni on vâsıtalıdır. Bizim tüsâî-i sahîh olarak rivâyet edebildiğimiz bâzı hadîsler varsa da isnâddaki meşâyıh içinde semâ' ile değil, icâzet ile ahzeden vardır.*" dediği gibi Süyûtî de: "*Zamânımızda bize ve emsâlimize semâan muttasıl olmak üzere alabildiğimiz ahâdîs-i sahîhanın en âlî isnâdlıları Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem ile aramıza on iki râvî tavassut eden isnâdlardır. Arasına icâzet girmiş olanlar onbir vasıtalıdır ki bu nevi'den âlî isnâdlar çoktur. Vâhî olmıyarak azıcık za'f ile olanları ise on derecelidir.*" dedikten sonra Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî *radiya'llâhu anh*'in hadîsini kasîdesiyle ve Sened-i uşârîsiyle berâber sevkediyor. Huneyn zaferinde Mürdıa-i Risâlet-Penâhî Halîme es-Sa'diyye'nin kabîlesi de müşrikîn içinde musâb olmuş ve mağlûbîn meyânında o kabîlenin kadınları da sebâyâ meyânına dâhil olmuşlardı. Ebû Cervel -yâhud diğer rivâyete nazaran Ebû Surad- Züheyr bir kasîde ile afivlerini istihsâl etmiştir. Lâkin bu

isnâdda bir illet-i kādıha olduğunu İbn-i Abdü'l-Ber zikrediyor ki Süyûtî'nin: *"Vâbî olmıyarak azıcık za'f ile"* demesi işte bunun içindir.

Ulûvv-i isnâdın ikinci mertebesi sahîh olmak şartiyle eimme-i hadîsden A'meş (64-148), Hüşeym (104-188), İbn-i Cüreyc (? 70-150), Evzâî (157), Mâlik (? 93-179), Süfyân-ı Sevrî (97-161), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Şu'be (160), Züheyr b. Muâviye (173), Hammâd b. Zeyd (98-179), İsmâîl b. Uleyye (110-193) gibi bir zâta yakın bulunmaktır ki bu eimme ile Resû-lu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* arasındaki râvîlerin adedi çok olsa da yine isnâd, âlîdir. Hākim Ulûvv-i isnâdın bu türlüsünü diğerlerine tercîh bile eder. Onca Ulüvden maksūd olan budur. Onların birine lâkin az râvî ile ve İsnâd-ı sahîh ile varıldımı maksad hâsıl demektir. Irâkī Hākim'in bu dediğini tasvîb ettikden sonra kendi zamânının meşâyıhı ile bu gibi eimme beyninde senedlerin sıhhati ve semâan ittisâli şartlariyle âlî olarak kaçar vâsıta olduğunu şöyle zikr ve beyân ediyor: O meşâyıh ile A'meş, Hüşeym, İbn-i Cüreyc ve Evzâî arasında sekiz; Mâlik, Sevrî, Şu'be, Züheyr, Hammâd b. Seleme arasında yedi; İbn-i Uleyye arasında altı vâsıta var imiş. Kendisinin de Hüşeym hadîslerini bir vâsıta eksik ile ahzeylediğini söylemekle izhâr-ı sürûr ediyor. Meşâyıhı sekiz vâsıta ile ona varırken kendisi Semâ-ı muttasıl ile ve yedi vâsıta ile Hüşeymi bulmuştur.

Ulûvv-i isnâdın üçüncü mertebesi Kütüb-i sitte sāhipleri ile sâir mu'temedün-aleyh olan kitab musanniflerine nisbeten olan ulüvdür ki Müteehhırînin ekseriyyetle i'tinâ ile aradıkları ulûv bundan ibârettir. Bu da, bu kitâblar ashābına uğramayan avâlîde olduğu gibi bir ulûvv-i mutlak olmayıp ancak onlara varan tarîkde bir ulûvv-i nisbîdir. Onun için buna *Binnisbe ulûv* demişlerdir ki, bu nükteye yâni her zaman mutlakā bir ulûv olmadığına binâen İbn-i Dakîkı'l-Iyd (625-702) ona *Ulûvv-i tenzîl* nâmını vermiştir. Bu kitâblar ashābına uğrayan Avâlî'nin mutlakā âlî oldukları da varsa da alelekser uğramaksızın elde edilen Avâlî'nin dûnunda olur. Irâkī bunu şöyle temsîl eder: Tirmizî-

nin «عليّ بن حُجْر عن خَلَفَ بن خَليفة» (91-181) tarîkından ve İbn-i Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den rivâyet ettiği: "«يَوْمَ كلَّمَ اللهُ مُوسَى كَانَتْ عَلَيْهِ جُبَّةُ صُوف» = *Allāhu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile tekellüm buyurduğu gün Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın üzerinde bir yün cübbe var idi.*" hadîsini Tirmizî tarîkından rivâyet ettiğinde kendisi ile Halef b. Halîfe arasına -biri Tirmizî olmak üzere- dokuz râvî girdiği halde aynı hadîsi İbn-i Arefe'nin Cüz'i tarîkından rivâyet ettiğinde Halef ile kendisi arasına yalnız yedi râvî girdiğini haber veriyor. İbn-i Arefe Cüz'inden hāsıl olan ulûv ulûvv-i mutlaktır. Tirmizî tarîkından hāsıl olan ulûv ise nisbîdir. Ve o mertebeyi bulamıyor. Irâkî bu misâli îrâd ettikden sonra: "*Bugün bu hadîsi bundan daha âlî olarak îrâd edebilmek kimse için müyesser değildir. Zîrâ şeyhımızdan i'tibâren tâ Halef'e kadar senede dâhil meşâyıhın her biri onu İbn-i Arefe Cüz'indeki hadîsler ile berâber kendi şeyhından semâen en son ahzeden kimselerdir. İbnü's-Salâh gibi muhaddislerin binnisbe ulûv, nüzûle tâbi'dir deyişleri de eksere binâen söylenmiş bir sözdür. Yoksa meselâ bu hadîs bize göre âlî olmakla berâber nefse'l-emirde Tirmizî'ye göre de âlîdir. O, hem binnisbe, hem mutlakā âlîdir.*" diyor.

Binnisbe ulûv -yerine göre- dört isim ile yâd olunur: Muvâfakat, ibdâl, müsâvât, musāfaha.

Râvî Kütüb-i sitte veya sâir kitablardaki hadîslerden birini o kitabın tarîkından başka bir tarîk ile müellifin şeyhında müellif ile buluşmak üzere daha az bir aded ile rivâyet ederse müellife *muvâfakat* etmiş olur. Bu, *Muvâfakaten ulûvv-i isnâd* dır. Yâni kitâb sāhibinin şeyhından hadîsi rivâyet etmekte kitâb sāhibine muvâfakat etmiş demektir. Meselâ Buhârî'nin «حَدَّثَنَا محمد بن عبدالله الانْصَارِىُّ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ انَسٍ» isnâdiyle merfûan rivâyet ettiği: «كِتَابُ اللهِ الْقِصَاصُ» hadîsini Buhârî'ye varan tarîkden rivâyet etmeyib de *Cüz'ü'l-Ensār* kitabının tarîkından rivâyet edecek olursa hadîsi Muhammed b.

Abdi'llâh el-Ensârî'den rivâyet etmekde Buhârî ile muvâfakat vâkı' olmuş olur.

Başka tarîkden sâhib-i kitâbın şeyhının şeyhında daha az aded ile muvâfakat vâkı' olursa Ulûvv-i isnâd *İbdâl* nâmını alır. Bunda kitâb sâhibinin şeyhının şeyhından rivâyet eden zât kitâb sâhibinin şeyhından *Bedel* olmuş olur. İbdâle *Muvâfakat-ı mukayyede* nâmını verenler de vardır. Bunların her ikisine muvâfakat denir. Fakat evvelkisi mutlak, ikincisi yâni ibdâl şeyhın şeyhına nisbeten muvâfakattır ki *Şeyhü'ş-Şeyhde muvâfakat* da tesmiye ederler. Binnisbe ulûvvü taksîme başlamazdan evvel îrâd edilen Tirmizî hadîsi ile Irâkî'nın İbn-i Arefe Cüz'inden rivâyet ettiği aynı hadîs ibdâle, -ta'bîr-i dîğerle- Şeyhü'ş-şeyhde muvâfakata misâldir. Zîrâ Irâkî başka bir tarîkden iki râvî eksiği ile Tirmizî'nin şeyhının şeyhı olan Halef b. Halîfe'den: « يَوْمَ كَلَّمَ اللهُ مُوسَى ... » hadîsini rivâyet edebilmiş ve ikinci tarîkden Halef'den olan râvîsi Tirmizî'nin şeyhı Alî b. Hucr'e bedel vâkı' olmuştur.

Demin görüldüğü üzere muvâfakat ile ibdâlin ta'rîflerine ulûv yâni daha az bir aded ile rivâyet kaydı idhâl edilmiştir. Bu, İbnü's-Salâh'ın ve -ona tebaan- Nevevî ile Irâkî ve Süyûtî'nin ta'rîfleridir. İbnü's-Salâh: "*İsnâdda ulûv olmazsa bunlara muvâfakat veya bedel ıtlâk olunmaz. Vâkıâ isnâd, âlî olmasa da yine nefse'l-emirde muvâfakat ve ibdâl bulunur. Lâkin o takdîrde bunlara iltifât edilmiyeceğinden bu isimler verilmez.*" diyorsa da bütün muhaddisînin bu ıstılâhda müttefik olmadıkları bâzı karâinden istidlâl olunmaktadır. Zehebî ile diğer bâzıları Ulûvv-i isnâd olmaksızın muvâfakat ve bedel ta'bîrlerini kullanmışlar ve isnâd, âlî olduğu takdîrde -mukayyed olarak- *Muvâfakat-ı âlîye* ve *Bedel-i âlî* demişlerdir. Hattâ Zehebî: " فَوَافَقْنَاهُ بِنُزُولٍ = *Sâhib-i kitâba nüzûl ile muvâfakat etmiş olduk.*" ta'bîrini bile isti'mâl ettiği vardır. Demek ki diğer emsâli muvâfakatı ulûv ile takyîd ettikleri gibi o, nüzûl ile de takyîd ediyor.

Binnisbe ulûvvün üçüncü nev'i *Müsâvât*'dır. Kitâb sāhibi ile Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* veya Sahābî, yâhud da Tâbiī arasında kaç vâsıta var ise râvî ile müşârün-ileyhim hazarâtı beynindeki vesâitin de adedi o kadar ise râvî ile kitâb sāhibi beyninde ulûvde *Müsâvât* var denir. Eski zamanlarda fülân veya fülân hadîsi te'lîf sāhibleriyle müsâvâten rivâyet edenler bulunuyor idiyse de bilâhare tabiatiyle bu imkân münselib olmuş, şu kadar ki Irâkī ve Süyûtī'nin zamanlarında -biaynihî bir hadîsin rivâyetinde müsâvât tasavvur edilmemekle berâber- mutlak-ı adedde müsâvât bulunabilirmiş. Nitekim Süyûtī'nin (849-911) Züheyr b. Surad *radiya'llāhu anh*'den mervî Hadîs-i uşârîsi aded i'tibâriyle Tirmizî (209-279) ile Neseî'nin (216-303) uşârîleri kadar vesâit ile ahzolunmuştur. Filhakīka Tirmizî ile Neseî, râvî-i zâidede birleşmek üzere ayrı tarīklerden "قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ تَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ =Kul hüva'llāhu Ahad *Kur'ânın sülüsüne muâdildir.*" hadîs-i şerîf'ini onar vâsıta ile rivâyet etmişlerdir. Bu iki sāhib-i kitâb beyninde bu hadîs hakkında -bilâ ulûvvin ve lâ nüzûlin- müsâvât varsa da Süyûtī ile de -aynı hadîs hakkında olmamakla berâber- beyinlerinde müsâvât vardır. Süyûtī için on vâsıta ile *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'i bulmak fevkalâde ise de Tirmizî ile Neseî için -altı yedi asırlık tekaddümlerine nazaran- hiç de böyle değildir. Hattâ Neseî, hadîsi kitabına dercettikden sonra: "*Hadîsde bundan uzun isnadlısını bilmiyorum.*" diye kaydetmiştir.

Bu müsâvât râvî için olmayıb da şeyhı için vâkı' olmuş ise râvî kitab sāhibi ile *Musāfaha* etmiş olur. Musāfaha demelerine sebeb gûyâ râvî o hadîsi -kendi şeyhından aldığı gibi- o aded ile kitâbı te'lîf eden imâmdan da almış, onunla görüşüp musāfaha etmiş mevkıinde farz edilmesidir. Müsâvât şeyhın şeyhı için müyesser olmuş ise musāfahayı éden, râvînin şeyhı olmuş olur.

Ulûvv-i isnâdın dördüncü mertebesi aded bir olduğu halde râvînin tekaddüm-i vefâtı ile olan ulûvdür. Meselâ "*Sünen*"-i *Ebî Dâvûd*'u Zekiyyü'd-Dîn Abdü'l-Azîm-i Münzirî tarîkından ahzetmek

Necîb-i Harrânî tarîkıyle, Necîb-i Harrânî tarîkından ahzetmek de İbn-i Hatîb el-Mizze tarîkıyle ahzeylemekten a'lâdır. Bunların üçü de İbn-i Taberzed (516-607) den ahzetmişlerse de Abdü'l-Azîm 'in (581-656) vefâtı Necîb 'den, Necîb 'in (577-672) vefâtı İbn-i Hatîb el-Mizze (687) den mukaddem olduğu için her birinden olan rivâyet mâba'dindekinden daha âlî i'tibâr olunur.

Râvî başkası ile tekaddüm-i vefât mukâyesesi olmaksızın yalnız kendi şeyhından rivâyet ettiğini şeyhın vefâtı üzerinden elli, diğer kavle göre otuz sene geçtikten sonra rivâyet edecek olursa yine tekaddüm-i vefât i'tibâriyle isnâdı âlî olmuş olur ki bundan da râvînin tâ gençliğinde kendini ilm-i hadîse verip meleke sâhibi olması ma'nâsı çıkarılıp daha ziyâde sâhib-i rüsûh olduğu istidlâl olunur.

Ulûvv-i isnâdın beşinci mertebesi yine aded bir, şeyh de bir olduğu halde râvînin tekaddüm-i semâı ile olan ulûvdür. Bu nev'i -evvelki ma'nâda olduğuna binâen- bâzıları bir nev'-i müstakil addetmemişlerse de onun da bir nev'-i müstakil olmasını iktizâ ettiren bâzı ahvâl bulunabilir. Meselâ ayni şeyhden râvînin biri altmış, diğeri kırk sene evvel bir hadîsi dinlemişler ise evvelkisi diğerine nazaran âlî olur. Şeyhı muhtelit olmuş yâni hâfızasını bilâhare kaybetmiş, bunamış, kitâbları zâyi' olmuş râvîler hakkında bu nevi' Ulûvv-i isnâdın çok faydası olur. Bidâyet-i emirde sikâtdan olan bir şeyh-ı muhtelitden ihtilâtından evvel rivâyet edenlerin semâ-ı âlîsi sonradan ihtilâtın farkına varmaksızın semâı bulunanlardan elbette efdâldir. Bu i'tibârla ulûv aranırsa da bâzı kere aksi de mültezem olmak lâzım gelir. Herhalde âhır-ı ömrüne kadar sâlim kalan bir şeyhın müteehhır olan rivâyâtı hıfz ve itkânda meleke ve rüsûhu i'tibâriyle bidâyet-i hâlindeki rivâyâtından a'lâdır. Lâkin bu ulûv ma'nevîdir. Ve burada mevzû-i bahsolan ulûv ma'nâsına değildir.

İbn-i Tâhir ile İbn-i Dakîkı'l-Iyd tekaddüm-i vefât ve takaddüm-i semâ' ile olan Ulûvv-i isnâdı bir addedip onların yerine *Sahîhayn* ile kütüb-i meşhûre musanniflerine varmak için az aded ile nisbî bir ulûvvü araya ilâve etmişlerdir. İbn-i Tâhir bunu da Bu-

hârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû-Hâtim, Ebû-Zür'a gibi müelliflere nisbeten olanlarla İbn-i Ebi'd-Dünyâ ve Hattâbî ve emsâllerine nisbeten olanlar diye ikiye taksîm etmiştir.

İbn-i Tâhir bu envâa zamîmeten İsnâd-ı âlînin bir nev'ini daha haber veriyor. Diyor ki herhangi bir hadîsi muhaddis güçlükle ele geçirip ona İsnâd-ı âlî ile zaferyâb olamadığı halde tasnîfinde îrâd etmek, yâhud onunla ihticâc eylemek zarûretine de düşerse o hadîsi hangi vecihden îrâd ederse âlî düşer. Meselâ Buhârî İmâm-ı Mâlik'in en ileri gelen ashābından bir tek vâsıta ile bir hadîsi rivâyet ettikden sonra Ebû İshâk-ı Fezârî'nin Mâlik'den olan rivâyetini de -bir maksad-ı mahsûs gözeterek- rivâyet eder. Bu rivâyetde Mâlik ile arasında üç vâsıta vardır. Lâkin maksadı fevt etmemek için bu rivâyeti izzetinden yâni nâdirü'l-vücûd olduğundan dolayı almıştır. Böylesi de -İbn-i Tâhire- göre İsnâd-ı âlîdir.

Nüzûl-i İsnâd

Ulûvv-i isnâd beş dereceli olduğu gibi onun zıddı olan *Nüzûl-i isnâd* da beş derece üzerinedir. Ve her birinin ne olduğu zıdlarından belli olur. İsnâd-ı âlînin her nev'ine mukâbil ve zıd olarak bir de *İsnâd-ı nâzil* vardır.

İsnâd-ı nâzil -İsnâd-ı âlînin efdal olduğu hakkında evvelce zikredilen esbâba binâen- savâb olan Cümhûr kavline göre mefdûldür. İbnü'l-Medînî : "*Nüzûl yâni İsnâd-ı nâzil ile rivâyet etmek şuûmdür.*" dediği gibi İbn-i Maîn de: "*İsnâd-ı nâzil yüzdeki karha gibidir.*" demiş. Ehl-i nazardan bâzıları nüzûlü, ulûvve tercîh ettiklerini İbn-i Hallâd hikâye etmiştir. Onlarca isnâdda aded-i ricâl çoğaldıkca muhaddis daha ziyâde çalışır ve daha ziyâde müsâb olur. Bu mezhebin bu hücceti pek zaîfdir. Zîrâ kesret-i meşakkat lizâtihâ matlûb değildir. Rivâyetden maksûd olan ma'nâya -ki sıhhatdir- mürâât etmek evlâdır. Binâenaleyh İsnâd-ı nâzil'de bir fâide-i zâide var ise İsnâd-ı âlî'ye tercîh olunur.

İsnâd-ı nâzil'deki ricâl İsnâd-ı âlî'deki ricâlden daha mevsûkunbih, yâhud hıfızları onlardan daha kavî, yâhud ötekilerden daha fakîh;

yâhud da İsnâd-ı nâzil Semâ' ile muttasıl olduğu halde İsnâd-ı âlî ricâli içinde yalnız meclis-i tahdîsde teberrüken hâzır bulunmakla iktifâ ederek başka kasıd gözetmemiş, yâhud icâzet veya münâvele ile hadîsi ahzetmiş, yâhud da hamilde tesâhül göstermiş kimse varsa elbette İsnâd-ı nâzil ihtiyâr olunmalıdır. Vekî' b. el-Cerrâh (129-196) kendi ashābına: (الأعمش عن ابى وائل عن عبدالله) *isnâdını mı, yoksa:* (سفيان عن منصور عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله) *isnâdını mı tercîh edersiniz?*" diye sormuş. "*Evelkisi daha yakındır. Tabiî onu tercîh ederiz.*" demişler. Vekî': "*Hayır, A'meş de, Ebû Vâil de birer şeyhdir. Öteki isnâd ise fakîhin fakîhden, onun da fakîhden, onun da fakîhden rivâyetidir. Binâenaleyh ikincisi evlâdır.*" demiş. Filvâkı' A'meş Tâbiîn'in eimme-i huffâzındandır. Ebû Vâil Şakîk b. Seleme Muhadramînin sâdâtındandır. Lâkin Abdu'llāh b. Mes'ûd ashābının ecille-i fukahâsından olan Alkame b. Kays-i Nehaî fukahâ-yı Muhadramînden, birâder-zâdesi İbrâhîm İbn-i Yezîd en-Nehaî Tâbiîn'in eâzım-ı fukahâsından, Mansûr b. el-Mu'temir kezâ fıkhı ile müştehir bir Tâbiî, Süfyân-ı Sevrî eimme-i metbûînden bir zâtdır. Abdu'llāh b. el-Mübârek de: "*Hadîsin cevdeti yâni iyiliği kurb-ı isnâdda değil, ricâlinin sıhhatindedir.*", Hāfız Ebû Tāhir es-Silefî (? 475-576) de: "*Aslolan ulemâdan ahzetmektir. Ulemânın isnâdiyle nâzil olmak ehl-i naklin muhakkıkları mezhebince câhillerin isnâdiyle âlî olmaktan evlâdır. Bu takdîre göre ehl-i tahkîk indinde hakîkatte âlî olan hadîs nâzildir.*" demiştir. Lâkin İbnü's-Salâh: "*Bu, ehl-i hadîs beyninde müteâref olan ıstılâha göre bir ulûv olmayıp min haysi'l-ma'nâ bir ulûvdür.*" diyor. İbn-i Hibbân (? 290-354) ise mes'eleyi güzelce tafsîl ederek: "*Eğer yalnız senede bakılacak ise şüyûhunda ulûv olanı, metne bakılacak ise hangisinde fukahâ var ise onu tercîh etmelidir.*" demiştir.

HADÎS-İ SAHÎH

Bundan evvelki mebâhisde hadîsin tâ sadr-ı evveldeki derece-i şüyûʿ ve intişârına (Mütevâtir, Meşhûr, Müstefîz, Azîz, Garîb) ; Haber 'in Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e yâhud Sahâbî'ye, yâhud da Tâbiî'ye muzâf olduğuna (Merfûʿ, Mevkûf, Maktûʿ) ; kezâlik müşârün-ileyhimden her hangisine muzâf habere âid senedin ittisâl ve inkıtâına (Muttasıl veya Müsned, Mürsel, Munkatıʿ Muʿdal, Müdelles, Muan'an, Muallâk) göre kaçar neviʿ olduğu ve her birinin sıhhat ve zaʿfca hükmü ne olduğu ve hangilerinin maʿmûlün-bih olacağı birer birer îzâh edildi. Bir de râvîlerin sıfâtına ve senedin hâline göre taksîmi vardır ki bundan sonraki bahisler buna âid olacaktır. Râvîlerin sıfâtından her birinin adâlet ve hıfz ve itkânı -taʿbîr-i dîğerle- kendilerine iʿtimâd mertebesi, senedin hâlinden de ittisâl ve inkıtâı kasd olunur ki bu iki nokta-i nazardan edilecek taksîm evvelki nokta-i nazarları da câmiʿ olan daha şâmil bir nokta-i nazardan taksîm demektir.

Hadîs-i mütevâtir için isnâd aranmadığı ve senedsiz olmakla berâber ilm-i yakîn ifâde ettiği için bu taksimden hâriçtir. Ehl-i hadîs ile fukahânın bu kadar inceledikleri bu taksîmât ve ıstılâhât hep Haber-i vâhidin ne dereceye kadar mevsûkun-bih olduğunu ve hangileriyle amel câiz olup hangileriyle olmadığını taʿyîn etmek içindir.

Haber-i vâhid ya *Makbûl* olur, ya *Merdûd*. Haber-i makbûl de ya sıfât-ı kabûlün en yüksek derecesini hâiz olur, ya olmaz. Hâiz ise *Sahîh*, o mertebede değil ise *Hasen* 'dir. Sıfât-ı kabûlü hâiz olmıyan haber *Merdûd*, *Zaîf* veya *Sakîm* namlarını alır.

Bu taksîm-i ıstılâhât-ı hadîs beyne'l-ulemâ bugünkü şekliyle tekarrür ettikten sonraki taksimdir. Yoksa Mütekaddimînin ekseri hadîsi *Sahîh* ile *Zaîf* 'e taksîm ediyorlardı. Bugün hasen denilen ahâdîsin ise kimini sahîhler, kimini zaîfler meyânına idhâl ederlerdi. Hasen'i

zaîfler meyânına dercedenler zaîfi *Sâlih* ve *Gayr-i sâlih* kısımlarına ayırırlardı ki maksatları i'tibâra yâni diğer bir hadîsi takviyeye sâlih olmadığını beyân idi (sh. 114). Zaîfin ikinci nev'ine *Metrûk* denirdi. Kudemânın: *"Hadîs-i zaîf ile amel etmek re'y ile amel etmekten hayırlıdır."* sözünden maksatları da ihticâca elverişli zaîftir ki Müteehhırînin ıstılâhınca Hasen demektir. O halde Hadîs-i zaîf ile amel edip etmemek bâbındaki nizâ' bir nizâ-ı lâfzîden ibâret kalıyor demektir. Mütekaddimînin de, Müteehhırînin de kavline göre metrûk olan zaîfler hüccet-i şer'iyye değildir.

Biraz evvel iki nev'e taksîm ettiğimiz Hadîs-i makbûlün her birini de ikişere taksîm edeceğiz: *Sahîh li-zâtihî, Sahîh li-gayrihî; Hasen li-zâtihî, Hasen li-gayrihî.*

Mevzû-i intikâd olan bir hadîs, sıfât-ı kabûlün a'lâ merâtibini hâiz ise *Sahîh li-zâtihî*, en yüksek merâtibini hâiz olmadığı takdîrde de kusûr-ı vâkıı cebredecek yâni hadîsi sıhhat mertebesine çıkaracak bir şey bulunursa *Sahîh lâ li-zâtihî* yâhud *Sâhîh li-gayrihî* olur ki kusûru cebir ve itmâm eden şeye *Âdıd* nâmı verilir. Meselâ Muhammed b. Amr b. Alkame Ebû Seleme'den, o da Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in: "لَوْلاَ اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِي لاَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ = *Ümmetime meşakkat vereceğimi bilmesem her namaz vaktinde misvâk kullanmalarını emrederdim."* buyurduklarını rivâyet ediyor. Bu râvîlerden Muhammed b. Amr sıtk u siyânetle meşhûr olanlardan ise de ehl-i itkāndan değildir. Bâzıları onu noksān-ı hıfzı cihetinden zaîf gibi görmek isterlerse de diğer bâzıları sıtk u celâletinden dolayı tevsîk ederler. Binâenaleyh bu sened ile hadîs, sahîh olmakla berâber sıhhatın a'lâ derecesini hâiz değildir. Lâkin yine aynı hadîsin diğer tarîkden de mervî olduğu ma'lûmumuz olunca o râvînin noksān-ı hıfzı yüzünden şüphelendiğimiz adem-i sıhhat, mütâbeat sâyesinde zâil olup hadîse ârız olan noksān müncebir olur ve İsnâd-ı sahîh derecesine iltihāk eder. Fakat Sahîh li-gayrihî olur. İşte bu ikinci rivâyete Âdıd derler.

Eğer sıfât-ı kabûlün a'lâ mertebesini ihlâl eden kusûru cebredecek bir şey bulunmazsa hadîs Sahîh mertebesinden düşüp *Hasen li-zâtihî* mertebesine iner. Fakat Hasen olan hadîsde tevakkufu iktizâ eden bir şey bulunduğu halde kabûl cihetini müreccih bir şey de bulunursa hadîs *Hasen lâ li-zâtihî*, yâhud *Hasen li-gayrihî* olur. Kabûlünü müreccih olan şeye de yine *Âdıd* denir.

İsnâdda meselâ mestûrü'l-hāl bir râvî bulunup, o râvînin muğfel yâni kapılgan, veyâhud rivâyette hatāsı çok, yâhud da -kizb ile müttehem olmak gibi- adâlete münâfî ahvâli de ma'lûm olmazsa hadîsi kabûlde tevakkuf olunur. Lâkin diğer tarîkden de rivâyet olması ile tevakkuf zâil ve hadîs, Hasen nev'ine dâhil olur. Lâkin artık Hasen li-zâtihî değil, âdıddan dolayı Hasen li-gayrihî sayılır.

Mutlak olarak Sahîh denilince ta'bîr *Sahîh li-zâtihî* 'ye Hasen denilince de *Hasen li-zâtihî* 'ye masrûf olur.

Hadîs-i Sahîh'in Ta'rîfi

Li-zâtihî Sahîh olan hadîsin ta'rîfine geçelim:

Hadîs-i Sahîh Şâz ve Muallel olmıyarak sened-i muttasıl ile adl ve tâmmü'z-zabt kimseler tarafından naklolunan -ta'rîf-i diğerle- udûl-i zābıtînin yâni sikātın baştan nihâyete kadar hep birbirinden muttasılan ve müteselsilen rivâyet ettikleri hadîsdir.

Binâenaleyh bir hadîs, Sahîh olabilmek için -ta'rîfe nazaran- şu beş şartı câmi' olmalıdır:

1) İsnâd-ı muttasıl ile rivâyet edilmiş olmalıdır. Evvelinden müntehâsına kadar hadîsi bize ihbâr eden ricâl, mezkûr ve beyne'l-muhaddisîn ma'lûm olmalıdır. Silsile-i ruvâtda inkıtā' bulunmamalıdır. Bu şarttan Muallâk, Mürsel, Munkatı' ve Mu'dal olan hadîsler hâriç kalır. Mürsel ile ameli tecvîz eden fukahâya göre diğer şurûtu hāiz olan Hadîs-i mürsel de sahîhdir (sh. 141)

2) Senedindeki ricâlin bilâ istisnâ kâffesi ricâl-i udûl olmalıdır. Adilden maksad adâleti ma'rûf kimse demektir. Adl olmamakla ma'rûf

yâhud adâleti meçhûl, yâhud da şahsı gayr-ı ma'rûf olanlar ricâl-i sahîh değillerdir.

3) Bu ricâl-i udûlün kâffesi tâmmü'z-zabt yâni öğrendiğini eksiksiz, artıksız bellemiş kimseler olmalıdır. Gayr-i zābıt olan kimse hatāsı çok olan kimsedir ki böylesi adâletle ma'rûf olsa da yanılması dolayısiyle rivâyet ettikleri Sahîh'e dâhil olamaz.

4) Hadîs Şâz olmamalıdır. Hadîs-i sahîh mahfûz ve ma'rûf olur. Şâz veya Münker olan hadîse (sh. 120 ve 123) Sahîh denmez. Şüzûz ile nekâret râvînin ya adl veya zābıt, hāsılı sika olmadığının başlıca alâmetlerinden biridir.

5) Hadîs illetden sâlim olmalıdır. Hadîs-i muallel (sh. 176) Sahîh sayılmaz. O da râvînin taksîrine delâlet eder.

İşte her biri başlı başına pek ağır olan bu şartların hepsi müçtemi' olmadıkca bir hadîse Sahîh nâmı verilmez. Bu şartların her hangisi haleldâr olursa hadîs mertebe-i sıhhatden düşer. Maahâzâ gösterilen bunca i'tinâ ve dikkatlerden, hatıra gönüle bakmaksızın emr-i intikādda bâzan ifrâta vardırılan şiddetden sonra yine -hamele-i ilmin diyânet ve emâneti sâyesinde- sıhhati sübût bulan ahādîs-i şerîfenin adedi binlere bâliğ oluyor.

Mecmaün-aleyh gibi olan bu beş şartdan başka Hadîs-i sahîhin muhtelefün-fîh birkaç şartı daha vardır:

1) Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde: "*Sahîhin râvîsi taleb yâni ilm-i hadîse intisâb ile şöhret bulmalıdır.*" der. Bu şöhretten maksadı da bir râvîyi cehâletden yâni meçhûl bir şahıs olmaktan kurtaracak derecedeki şöhret olmayıp herhalde ondan pek yüksek bir şöhrettir. Müslim'in Abdu'r-Rahmân b. Ebi'z-Zinâd (174) dan âtîdeki nakli de Hâkim'in bu sözünü te'yîd eder. Ebu'z-Zinâd: "*Medîne'de yüz kişiyi idrâk ettim ki herbiri me'mûn yâni kendisine emniyet edilir zevâtdan olduğu halde ehli değildir diye kendilerinden ilim ahzolunmazdı.*" demiş.

İbn-i Hacer-i Askalânî der ki Buhârî ile Müslim'in mesleklerinden böyle bir şarta i'tibâr ettikleri pek açık anlaşılıyor.

Meğer ki rivâyet ettikleri hadîs birçok tarīklerden daha sâbit ola ki bu takdîrde râvînin ziyâde-i ma'rûfiyyetini nazar-ı i'tibâra almağa lüzûm görmezler. Nitekim bir hadîs birçok muhtelif yollardan sübût bulunca râvîsinin tâmmü'z-zabt olması dahî aranmaz. Bir de râvînin taleb ile meşhûr olmasından murâdları rivâyet ettiği hadîsi iyice zabt ettiğine itmi'nân hâsıl edecek derecede i'tinâsından ibâret olduğundan zabtın Sahîh'de şart olması bu şartı ayrıca zikre hācet bırakmaz. İntehâ

2) Sem'ânî 'nin (506-562) *Kavâtı'* da zikrettiğine göre hadîsin Sahîh olabilmesi için yalnız sikāttan -yâni adâlet ve zabt ile ma'rûf zevâtdan- rivâyet edilmiş olduğunu bilmek kâfî değildir. Râvînin fehm ve ma'rifet ve kesret-i semâ' ve ehl-i hadîs ile temâdî-i müzâkere ile de ma'rûf olması lâzımdır.

İbn-i Hacer bu şartı da zâid görüyor. Ve: "*Bu şart Hadîs-i sahîhin ma'lûl olmaması şartı içinde dâhildir.*" diyor. Zîrâ hadîsin ma'lûl olup olmadığına kesb-i ıttılâ' ancak Sem'ânî 'nin dediği şeylerin vücûdiyle mümkün olabilir.

3) Bâzıları râvî hadîsi -lâfzı ile değil- ma'nâsı ile rivâyet ediyorsa maânî-i hadîsi bilir bir kimse olmasını şart addetmişlerdir. Bu şartın elzem olduğunda kimsenin i'tirâzı yoktur. Lâkin bu şart da zabt şartına dâhildir. Rivâyet bi'l-lâfz ile rivâyet bi'l-ma'nâ mes'eleleri ileride rivâyeti makbûl olanlarla olmıyanlardan bahsedilirken tafsīl edilecektir.

4) İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe 'ye göre hadîsin sıhhati için râvînin fakīh olması da şarttır. Lâkin İbn-i Hacer bu şartı teslîm etmekle berâber râvînin sikāta muhâlefeti veyâhud rivâyetde teferrüdü hallerine kasretmek ister.

5) Buhârî her râvînin kendi şeyhından semâı olduğunun sâbit olmasını da şart addeder. Ve râvî ile merviyyün-anhin yalnız muâsaretlerini kâfî görmeyip bir de görüşmüş olduklarının sübûtu şarttır der. Müslim ise müdellis olmıyan râvînin « عَنْ فُلَانٍ » demesini likāya mahmûl addettiklerine bakarak likānın da ayrıca sübûtunu şart addetmez. Bahsinde görülmüş olduğu üzere bâzıları

sübût-ı telâkīyi de kâfî görmeyip râvînin şeyhı ile tūl-i sohbetini de şart koşmuşlardır ki Alî b. el-Medînî ile Buhârî bunlardandır.

6) Bâzıları: *"Bir hadîsin Sahîh olabilmesi için râvîsinin o hadîsi rivâyet ettikten sonra hilâfı ile amel etmemiş olması da şarttır. Binâenaleyh bu kaydın da ta'rîfe idhâli iktizâ eder."* demişlerse de buna da hācet yoktur. Zîrâ râvînin kendi rivâyetinden sonra rivâyet ettiği haberin mazmûnu ile âmil olmaması esâsen ilel-i kādıhadan biridir.

7) Bir hadîsin isnâdı bâlâdaki şartları hāiz olmasa da metni ulemâca telâkkī bi'l-kabûl olunmuş ise hüccet sayılır diyenler de vardır. Nitekim Tirmizî'nin Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den rivâyet ettiği: "اَلْبَحْرُ هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ اَلْحِلُّ مَيْتَتُهُ = *Suyu tertemiz, meytesi helâl olan, denizdir.*" hadîsi hakkında Tirmizî'nin: *"Bu hadîs için Buhârî Sahîh demiştir."* dediğini İbn-i Abdü'l-Ber (368-463) nakletikten sonra: *"Böyle bir isnâda ehl-i hadîs Sahîh demezlerse de hadîs bence Sahîhdir. Zîrâ ulemâca telâkkī bi'l-kabûl olunmuştur."* diyor. Filhakīka Tirmizî *Câmi'*inde Ebû Bekr, Ömer, İbn-i Abbâs ve sâir fukahâ-yı Sahābe ekseriyyetinin kavli bu olduğunu haber vermektedir. Fukahâ-yı Şâfiiyye'den Ebû İshāk-ı İsfirâînî (418) ile Ebû Bekr b. Fevrek (406) de: *"Bir hadîsin sıhhati eimme-i hadîs indinde müştehir olmasından belli olur."* demişlerdir.

8) Sözleri kabûl-i âmmeye mazhar olmamış bâzı ulemâ, rivâyeti şahâdet mesâbesinde tutup adl ve zābıt olan râvînin münferid olmamasını sıhhate şart i'tibâr etmişlerdir. Ezcümle Mu'tezile rüesâsından Ebû Alî el-Cübbâî (235-303): *"Adlin rivâyet ettiği haber kendisine diğer bir adlin rivâyeti munzam olmadıkça, yâhud zāhir-i Kitâbu'llāh ile diğer bir haber-i sâbitin zāhiri ile takviyet bulmadıkca, yâhud da Sahābe beyninde münteşir veya bāzı Sahābece ma'mûlün-bih olmadıkca kabûl olunmaz."* diyor. Cümhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ise vâhidin şahâdeti makbûl olmamakla berâber sika olmak şartiyle rivâyetini makbûl addederler. Ekâbir-i muhaddisînden İsmâîl b. Uleyye (110-193) de sıhhat için her râvîden lâakal ikişer râvînin rivâyet etmesini şart addetmiş ise de i'tizâle

meylinden dolayı bu kavli merdûd görülmüştür. Hattâ İmâm-ı Şâfiî, İsmâîl'i i'tizâlinden dolayı red ve nâsı kendisinden tahzîr ederdi. Maahâzâ Mu'tezilenin aradığı şart-ı şedîdi ekseriyyet i'tibâriyle hâiz oldukları için *Sahîhayn*'daki ahâdîsi hep bu kabilden zannedenler Buhârî ile Müslim'ce de bu-şartın gözedilmiş olduğuna zâhib olmuşlardır. Hattâ fukahâ-yı Mâlikiyyeden Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (468-543) Buhârî ile Müslim'in mezhebi bu olduğunu zannederek *Muvatta'* şerhinde: "*Şeyhaynin mezhebince hadîs iki râvî tarafından rivâyet edilmedikce sâbit olamaz. Halbuki bu, bâtıl bir mezheptir. Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'e kadar vâhidin vâhitden rivâyeti -bittabi' sika olmak şartiyle- sahîhtir.*" diye i'tirâz etmiştir. Buhârî'nin Ferd-i garîb olan ilk « إنّما الأعمال .... » hadîsini (sh. 104) de Buhârî'nin mezhebince şöyle te'vîl ediyor: Vâkıâ Buhârî kendi kitabını birden ziyâde kimselerin rivâyet ettikleri hadîsler üzerine binâ etmiştir. Ömer *radiya'llâhu anh*'in bu hadîsi ise yalnız bir tarîkden sâbit olmakla berâber bu nev'e dâhil değildir. Halîfe-i müşârün-ileyh bu hadîsi a'yân-ı Sahâbe huzûrunda minber üzerinde rivâyet etmiş olduğundan mücmaün-aleyh olan ahâdîs cümlesindendir. Sanki Ömer *radiya'llâhu anh* karşısında oturanlara bunu ihbâr değil, tezkîr etmiş oldu. İntehâ. Lâkin Şeyhaynin böyle bir şart gözetmedikleri bi'l-istikrâ ma'lûm olduğundan Sahîhde teaddüd-i ruvâtın onlarca da şart olmadığını İbn-i Hibbân (? 290-354) şiddetli bir lisân ile îzâh etmiştir. Mu'tezilenin Haber-i vâhidi reddetmek husûsundaki delilleri de müteaddid ef'âl-i sarîha-i Risâlet-Penâhî ile birer birer cerh edilmiştir.

Hâkim lâkabiyle müştehir olan İbnü'l-Beyyi' Ebû Abdi'llâh Muhammed b. Abdi'llâh ed-Dabbiy en-Nîsâbûrî (321-405) *Ulûmü'l-hadîs*'i ile *El-Medhalü ilâ kitâbi'l-iklîl* ismindeki kitabında Sahîh olan ahâdîsi on derecede i'tibâr ederek beşinin sıhhati müttefekun-aleyh, diğer beşinin ise muhtelefün-fîh olduğunu söyledikten sonra her bir nev'ini ayrı ayrı şöyle ta'rîf ediyor:

Müttefekun-aleyh olanların birincisi Buhârî ile Müslim'in ihtiyâr ettikleri hadîslerdir ki bunlar Sahîh'in birinci derecesidir. Bun-

ların zikrettikleri hadîsi Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den rivâyetle şöhreti olan ve lâakal iki râvîsi bulunan bir Sahābî-i meşhûr rivâyet, ondan da lâakal iki sika râvîsi olup kendisi de Sahābeden rivâyet etmekle meşhûr bir Tâbiī, yine o şartı hāiz Etbâ-ı Etbâ'dan Hāfız-ı Mütkın meşhûr ... İlâ-âhirih rivâyet etmiş bulunuyor. Hākim: "*Lâakal iki râvîsi olan*" demekle aynı hadîsin Sahabîden lâakal iki râvî tarafından rivâyet edilmesini kasdetmiyor. Sahābînin alelıtlāk hadîslerini rivâyet etmekle ma'rûf iki râvîsi bulunduğunu, Tâbiī ve Tâbi-i Tâbiīnin de böyle olduğunu kasdediyor. Hākim'in dediğine göre bu tarzda rivâyet edilen hadîslerin adedi on bini bulmaz.

İkincisi yine bu şartı hāiz, şu kadar ki tek râvîsi olan Sahabîden rivâyet olunan Ahādîs-i sahîhadır. Urve b. Mudarrıs *radiya'llāhu anh* gibi ki Şa'bî'den başka ondan rivâyet eden yoktur. Hākim, Buhârî ile Müslim'in bu nevi' hadîslerden hiçbirini tahrîc etmediklerini söylüyorsa da İbn-i Hacer tek râvîsi olan epey Sahābenin hadîsleri *Sahîhayn*'da mevcûd olduğunu misalleriyle zikrediyor.

Üçüncüsü yine evvelkilerin şartını hāiz olup şu kadar ki Tâbiīnden olan râvîsinin râvîsi tek olan Ahādîs-i sahîhadır. Muhammed b. Cübeyr ile Abdü'r-Rahmân b. Ferrûh gibi ki Hākim'in iddiâsına göre bu takımdan olanların da *Sahîhayn*'da hadîsleri yoktur. İbn-i Hacer ise Abdu'llāh b. Vedîa, Ömer b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, Rebîa b. Atā' gibi zevâtın hadîsleri *Sahîhayn*'da bulunması ile bu da'vâya madde-i nakz buluyor.

Dördüncüsü sikāttan birinin rivâyetinde teferrüd ettiği Ahādîs-i garîbe-i sahîhadır. Alâ'nın kendi pederinden, onun da Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den Şa'bân yarılanınca orucun nehiy buyurulduğuna dâir rivâyet ettiği hadîs gibi. Müslim, Alâ'nın teferrüdünden dolayı bu hadîsi terk etmiştir. Halbuki bu sened ile birçok hadîs tahrîc edilmiştir. İbn-i Hacer bu da'vânın menkūz olduğunu söylüyor. Ve Ziyâü'd-Dîn-i Makdisî (569-643) *Garâibü's-sahîh*'inde *Sahîhayn*'da bu gibi garâibin iki yüzü bulduğunu ta'dâd ile haber veriyor.

Beşincisi eimme-i hadîsden bâzı zevâtın pederleri vâsıtasiyle cedlerinden mervî olup ancak bu tarīk ile hadd-i tevâtürü bulan Ahādîs-i sahîhadır ki «عمرو بن شُعَيْب عن ابيه عن جدّه» ، «بَهْز بن حكيم عن ابيه عن جده» ، «اياس بن معاوية بن قرّة عن ابيه عن جده» ، «علىّ بن الحسين بن علىّ عن ابيه عن جده» ، «محمد بن عبدالله بن عمر عن ابيه عن جده» ، «اُبَىّ بن عباس بن سهل عن ابيه عن جده» ، «حسن بن محمد بن على عن ابيه عن جده» birâderi «عبدالله بن محمد بن على عن ابيه عن جده» ، senedleriyle rivâyet edilen hadîsler bu cümledendir. Bu zevâtın cedleri Sahābeden, pederleri de, kendileri de sikāttandır. İşte bunlar da eimmenin kitâblarında tahrîc edildikleri halde *Sahîhayn* 'da yoktur diyor. Lâkin İbn-i Hacer buna da i'tirâz ederek: "*Bu gibi hadîslerin Sahîhayn 'da bulunmasına mâni' olan, hadîslerin ruvâtın pederlerinden, onların da cedlerinden mervî olması değil; Buhârî ile Müslim 'in şartlarına adem-i tevâfuklarıdır.* Yoksa her biri *Sahîhayn* 'ın birinde olmak üzere «علىّ بن الحسين بن علىّ عن ابيه عن جده» ، «محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر عن ابيه عن جده» ، «اُبَىّ بن عباس بن سهل عن ابيه عن جده» ، «اسحق بن عبدالله بن ابى طلحة عن ابيه عن جده» ، «حسن بن محمد بن علىّ بن ابى طالب عن ابيه عن جده» birâderi «عبدالله بن محمد بن على بن ابى طالب عن ابيه عن جده» ، «حَفْص بن عاصم بن عمر بن الخطاب عن ابيه عن جده» İlâ-âhirih senedleriyle rivâyet edilmiş hadîsler vardır.

Hâkim 'in dediğine göre müttefekun-aleyh olan bu beş nevi' hadîs eimmenin kitablarında tahrîc olunup ihticâca sālihdir. Ve *Sahîhayn* 'da kısm-ı evvelden başkaları tahrîc olunmamıştır. Muhtelefün-fîh olan Ahādîs-i sahîhaya gelince bunlar da 1) Mürsel hadîsler, 2) Sika olan müdellisînin fülândan işittim diye semâ'larını tasrîh etmeksizin rivâyet ettikleri hadîsler, 3) Birçok sikāt tarafından müsneden rivâyet eyledikleri halde bir sika tarafından mürselen rivâyet edilen hadîsler, 4) Hāfız ve ârif olmıyan sikātın rivâyet ettikleri hadîsler, 5) Sādık olan mübtedianın rivâyet ettikleri hadîsler.

Maahâzâ *Sahîhayn*'da sıdk ile ma'rûf ve hadîsin Sahîhini mâadâsından fârık olan mübtediadan epeyce kimselerin hadîsleri vardır. Bunların mahz-ı bid'atlarından dolayı hadîsleri atılmamıştır.

Hâkim bu taksîminde adâleti meçhûl olanları ihmâl ederek rivâyetlerinin hangi kısma dâhil olacağını zikretmemiştir.

Endülüs'lü Hüseyn b. Muhammed el-Ceyyânî (425-498) de nakale-i hadîsi üçü makbûl, üçü merdûd, biri de muhtelefün-fîh olmak üzere yedi tabakaya taksîm etmiştir:

Makbûl olan ruvâtın birinci tabakası eimme ve huffâz-ı hadîsdir ki bunların teferrüdleri de makbûl olup rivâyetlerine muhâlif rivâyetde bulunanlara karşı hüccetdirler.

İkinci tabakası hıfızda ve zabıtda evvelkilerin dûnunda olup az çok vehm ü hatā ile rivâyet edenlerdir.

Üçüncü tabakası da sıdk ve ma'rifetleri sâbit olduğu halde ehl-i bid'at ve ehvâ mezâhibine -gulât ve duât olmaksızın- meyl edenlerdir. İşte bu üç tabaka ricâlinin rivâyetlerini ehl-i hadîs kabûl ederler. Ve onlarca nakl-i hadîsin medârı bu gibi kimselerdir.

Tabakāt-ı merdūdenin de birincisi yalanı tutulmuş, yâhud hadîs vaz' etmek töhmetine ma'rûz kalmış olanlardır ki en kötüleri bunlardır.

İkinci tabakası vehim ve galatları gālib olanlardır ki evvelki tabaka ricâlinden ehven sayılırlar.

Üçüncü tabakası da bid'atde ğulüv gösterip dâî vasfını alan ve rivâyâtı kendilerine hüccet olabilecek veçhile tahrîf edenlerdir. Bu üç tabakanın rivâyâtı merdûddur.

Muhtelefün-fîh olan yedinci tabaka bâzı rivâyât ile teferrüd eden meçhûlü'l-adâle kimselerin tabakasıdır ki bâzıları bunların rivâyetlerini kabûl, diğerleri reddederler.

Her ne hâl ise: "*Fülân hadîs Sahîh'dir.*" demek o hadîs bâlâda zikrolunan evsāfı hāiz olarak muttasıl ve isnâdının zāhirine nazaran kabûl olunmuştur demek olup yoksa nefse'l-emirde sıhhati, maktūun-bih demek değildir. Ta'bîri diğerle Haber-i mütevâtir gibi yakīn-i tâm ifâde

etmez. Nefse'l-emirde sıhhati hakkında pek kuvvetli bir zanna bâis olur. Zîrâ râvîler sika da olsalar hatā ve nisyândan bi'l-külliyye selâmetleri iddiâ edilemez.

Kezâlik: *"Fülân hadîs Zaîf'dir."* sözü o hadîsin nefse'l-emirde yalan olduğu ma'nâsını ifâde etmeyip yalnız isnâdında sıhhat için aranan şurût mefkûddur ma'nâsınadır. Çünkü kâzibin de doğru söylemesine, hatāsı çok kimsenin de bâzan isâbet etmesine imkân münselib olmaz.

Vâkıâ İmâm-ı Mâlik ile İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in, ashāb-ı Şâfiî'den Hüseyn el-Kerâbîsî'nin (248) ve İmâm-ı Dâvûd b. Alî ez-Zāhirî'nin (202-270) sıhhat-i isnâdı nefse'l-emirdeki sıhhate delîl addettikleri rivâyet olunuyorsa da bu bâbdaki nakillerin çoğu hakkında kalbe itmi'nân gelmiyor. Şâfiiyye'den bâzıları da isnâdın içinde Mâlik, Ahmed, Süfyân-ı Sevrî gibileri olmak şartiyle nefse'l-emirde Sahîh addolunur demişlerdir. Lâkin bunlar Cümhûrun kabûl ettiği kavle münâfîdir.

Esahh-ı Esânîd

Buraya kadar Hadîs-i sahîhin ta'rîfi ve şartlariyle meşgûl olduk. Haber-i vâhid nihâyet galebe-i zannı müfîd olup kuvvet ve sıhhati de hāsıl olan zannın kuvvetine tâbi'dir. Binâenaleyh ilm-i zannînin derecâtı olduğu gibi Sahîh'in de -kendini takviye eden karâine göre- derecât-ı mütefâvitesi olmak lâzım gelir. Râvîleri adâlet ile zabt ve tercîhi mûcib sâir sıfatca en yüksek olan hadîsler bu sıfat i'tibâriyle mâdûn mertebede kalanlardan daha sahîh olurlar. Sıhhatca mertebe-i ulyâda olan hadîsler eimmenin *Esahh-ı esânîd* nâmını verdikleri isnâdlarla mervî olanlardır.

Esahh-ı esânîd Ahmed İbn-i Hanbel ile İshak b. Râhûye'ye göre: «عن الزُّهْرِيّ عن سالم بن عبدالله بن عمر عن ابيه»;

İbnü'l-Medînî ile Amr b. Alî el-Fellâs ve Süleymân b. Harb'e göre: «محمد بن سيرين عن عَبيدة بن عمرو السَّلْمانى عن علىّ»;

fakat Süleymân b. Harb'e göre senedin de esahhı:

«ايّوب السختياني عن ابن سيرين.. الخ» ve Alî b. el-Medînî'ye göre de:
«عبدالله بن عوْن عن ابن سيرين.. الخ» tarîkleri;

İbn-i Maîn'e göre:
«الاعمش عن ابراهيم النخعي عنْ علقمة عنْ عبد الله بن مسعود»;

Ebû Bekr b. Şeybe ile Abdu'r-Rezzâk'a göre:
«الزّهري عن علي بن الحسين عن ابيه الحُسين عن جدّه علي بن ابي طالب»;

Buhârî'ye göre: «مالك عن نافع عن ابن عمر» isnâdlarıdır.

Bu beş isnâdın da ecelli Buhârî'nin esah addettiği son isnâddır. Buna göre bir tabaka daha inersek Esahh-ı esânîd: «الشافعي عن مالك عن نافع عن ابن عمر», bir tabaka daha inersek «احمد ابن حنبل عن الشافعي عن مالك عن نافع عن ابن عمر» olmuş olur. İmâm-ı Şâfiî'nin bu isnâdına *Silsiletü'z-Zeheb* nâmını vermişlerdir. Lâkin garibdir ki İmâm-ı Ahmed koca *Müsned*'inde: "لايبيع بعضكم على بيع بعض.. الخ = *Biri birinizin pazarlık ettiği mala tâlib çıkıp pazarlığını bozmayınız ... ilâ-âhirih.*" hadîsinden başkasını bu Silsiletü'z-zeheb ile rivâyet etmemiştir. Halbuki bu isnâd-ı kavî ile birçok rivâyâtı muhtevî olan *Muvatta*'ı İmâm-ı Ahmed, İbn-i Mehdî'den dinledikten sonra -daha sebt gördüğü için- İmâm-ı Şâfiî'den de dinlemiş olduğunu kendisi söylemiştir. Hâfız İbn-i Hacer'in dediğine göre İmâm-ı Ahmed ya Muvatta'ı rivâyet etmemiş, yahud etmiş ise kendisine kadar olan ısnâdlar bilâhare munkatı' olup rivâyetler kendi zamanlarına vâsıl olamamıştır.

En meşhûr olan Esahh-ı esânîd yukardakiler olup bunlardan başka birçok isnâdlar daha zikrederler. Ezcümle:

Haccâc b. eş-Şâir'e (159) göre Esahh-ı esânîd:
«شُعْبة عن قتادة عن سعيد بن المُسيّب» dir.

İbn-i Maîn'den diğer bir rivâyete göre:
«عبد الرحمن بن القاسم بن ابي بكر الصدّيق عن ابيه عن عائشة» dir.

Süleymân b. Dâvûd-ı Şâzgûnî 'ye göre:

« يحيى بن كثير عن ابى سلمة عن ابى هريرة » dir.

İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'den diğer bir rivâyete göre: "*En sağlam isnâd* (عن ايوب عن نافع عن ابن عمر) *dir. Hele* (حماد بن زيد عن ايوب) *da olursa artık değme gitsin.*" demiş.

İshak b. Râhûye de: "(عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده) *isnâdiyle rivâyet eden zât sika ise* (عن نافع عن ابن عمر) *isnâdiyle rivâyet etmiş gibidir.*" demiştir.

Vekî' b. el-Cerrâh'a göre en güzel isnâd:

« عن عمر بن مرة عن مرة عن ابى موسى الاشعرى » dir.

İbnü'l-Mübârek ile İclî'ye ve Neseî'ye göre esânîdin ercah ve ahseni: « سفيان الثورى عن منصور عن ابراهيم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود » dur.

Neseî tercîh ettiği esânîd meyânında:

« الزهرى عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبه عن عباس عن عمر » isnâdını da zikreder.

Ebû Hâtim-i Râzî'nin tercîh ettiği isnâd:

« يحيى بن سعيد القطان عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر » dir. İmâm-ı Ahmed de: « عبيد الله عن نافع » isnâdını tercîh edenlerdendir. İbn-i Maîn ise: « يحيى بن سعيد عن عبيد الله بن عمر عن القاسم عن عائشة » isnâdını pek sever.

İbn-i Hacer-i Askalânî'nin beyânına göre eimmenin asıl Esahh-ı esânîd dedikleri burada ilk zikrettiğimiz beş isnâd kabîlinden olanlardır. Hakîkat-ı hâlde ise -yine kendisinin işâret ettiği üzere- bu bâbda ihtilâf vardır. Nitekim alelıtlak Esahh-ı esânîd Buhârî'ye göre: « مالك عن نافع عن ابن عمر », İshak b. Râhûye'ye göre: « الزهرى عن سالم عن ابيه », Ahmed b. Hanbel'e göre bir rivâyetde

yine bu tarîk, diğer rivâyette: «ايوب عن نافع عن ابن عمر», Ebû Bekr b. Şeybe'ye göre: «الزهرى عن علىّ بن الحسين عن ابيه عن على» dir. (و هلم جرّا.)

Elhâsıl bu mes'ele hakkında ihtilâf pek çoktur. Çok olması da pek tabîîdir. Zîrâ râvîleri sıfât-ı adl ve zabtı derece-i kusvâya vardırmış hangi sened vardır ki ricâlinin herbiri kendi asrında yaşayan bilcümle ricâl-i sikāta alelıtlak fâikdir diye hükmedilebilsin? Bu gibi hükümlerde bulunmak çok kerre tercîh bilâ-müreccıh olmuş olur. Bundan dolayı herkes kendisince en kavî gördüğü, bâhusūs kendi memleketinde râyic esânîd içinden kesret-i mümârese ve i'tinâsına binâen en sağlam bildiği isnâd hangisi ise onu diğerlerine takdîm etmiştir. Maahâzâ bu gibi da'vâların hepsi de müsellem olmamakla berâber netîcede yine bâzı ricâlin tevsîkında icmâ' husūlüne bâis olmak gibi hizmetleri de olmamış değildir. Ezcümle: «الزهرى عن سالم بن عبدالله عن ابيه» senediyle gelen hadîslerin; kezâ Mâlik, yâhud İbn-i Uyeyne veya Ma'mer tarîklerinin birinden rivâyet edilen: «سعيد بن المسيّب عن ابى هريرة» senediyle vârid hadîslerin sıhhatinde bütün ehl-i nakl icmâ' etmişlerdir. Ancak ikinci senedle mervî olan hadîsde tarîkler beyninde ihtilâf olmamalı.

İşte şu arzettiğimiz mahzûra binâen muhaddisînin birçokları alelıtlak: "*Esahhı-ı esânîd şudur.*" diyecek yerde Hākim'in teklîfi veçhile -Sahābe veya belde ismi zikrederek: "*Fülân Sahābî'ye varan, yâhud fülân belde ahâlîsine âid olan isnâdlar içinde en sahîhleri fülân isnâddır.*" demeyi tercîh ederler.

Buna göre Hazret-i Sıddīk *radiya'llāhu anh*'in Esahh-ı esânîdi: «اسماعيل بن خالد عن قيس بن ابى حازم عن الصديق»;

Ömer *radiya'llāhu anh*'in Esahh-ı esânîdi: «الزهرى عن سالم عن عمر»; yâhud «الزهرى عن السائب بن يزيد عن عمر»;

İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'nın Esahh-ı esânîdi: «مالك عن نافع عن ابن عمر»;

Ehl-i Beyt'in Esahh-ı esânîdi:
« جعفر بن محمد بن علیّ بن الحسین بن علیّ عن ابیه عن جدّه عن علیّ »;
yâhud Alî *radiya'llâhu anh*'in Esahh-ı esânîdi:
« الاعرج عن عبید الله بن ابی رافع عن علی »;

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'in Esahh-ı esânîdi:
« الزهری عن سعید بن المسیّب عن ابی هریرة »; yâhud Buhârî'ye göre:
« ابو الزناد عن الاعرج عن سعید عن ابی هریرة »;

Enes *radiya'llâhu anh*'inkiler: « مالك عن الزهری » bir kavle göre:
«حمّاد بن زید», yâhud « حمّاد بن سلَمَة عن ثابت عن انس », diğer kavle
göre de: « شعبة (او هشام الدّستُوائی) عن قتاده عن انس »;

İbn-i Mes'ûd *radiya'llâhu anh*'inkiler:
« سفیان الثوری عن منصور عن ابراهیم عن علقمة عن ابن مسعود » ilâ-âhirih
ilâ-âhirih isnâdları;

Medîne'lilerin Esahh-ı esânîdi:
« اسماعیل بن ابی حَکیم عن عَبیدة بن سفیان عن ابی هریرة »;

Mekke'lilerin Esahh-ı esânîdi:
« سفیان بن عُیَینَة عن عمرو بن دینار عن جابر »;

Yemen'lilerinki: « مَعمَر عن همّام عن ابی هریرة »;

Mısrîler'inki:
« اللیث بن سعد عن یزید بن ابی حَبیب عن ابی الخیر عن عقبة بن عامر »;

Horasânî'lerinki: « الحسین بن واقد عن عبدالله بن یزید عن ابیه »;

Şâmî'lerinki: « الاَوْزاعی عن حسّان بن عَطیّه عن الصحابة » yâhud:
« سعید ابن عبدالعزیز عن رَبیعه بن یزید عن ابی ادریس الخَوْلانی عن ابی ذرّ »;

Kûfî'lerinki: « یحیی بن سعید القطّان عن سفیان الثوری عن سلیمان
التّیمی عن الحارث بن سُوَیْد عن علیّ » ilâ-âhirih ilâ-âhirih gibi.

Hâfız Zeynü'd-Dîn-i Irâkî İmâm-ı Ahmed'in *Müsned*'i ile İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta*ʿ ında mutlakā Esahh-ı esânîd olmak üzere zikrettiğimiz ilk beş isnâd ile Hākim'in mukayyeden zikrettiği diğer isnâdlarla rivâyet edilmiş hadîsleri bir araya getirip ebvâb-ı fıkh üzerine tertîb ve *Takrîbü'l-Esânîd* tesmiye etmiştir ki bu iki kitabda sıhhat-i ulyâ derecesini hâiz olanları cemʿ etmiş demektir. Tilmîzi Hâfız İbn-i Hacer-i Askalânî: *"Ebvâb-ı fıkhın çoğunu gözettiği şart üzere hadîs bulamadığından boş bıraktığı gibi kendi şartına muvâfık birçok hadîsleri de fevt etmiştir. Çünkü son derecede ibtisār ile berâber isnâden muttasıl olmalarını arzu ettiği bu ahâdîsi yalnız bu iki kitabdan tahrîce iktisār etmiştir. Şâyed dakāik-ı ilm-i hadîse âgâh bir kimse hiçbir kitâb ile tekayyüd etmiyerek ümmehâtda bu isnâdlarla vârid ahâdîsin kâffesini toplayıp bunlara ilâve edecek olursa Esahh-i sahîhi câmiʿ koca bir kitâb vücûde getirmiş olur."* diyor. Demek ki ilm-i hadîs -dedikleri gibi- pişirilip kotarılmış, kemâlini bulmuş ve yalnız istifâdeden başka bir işi kalmamış bir ilim iken yine eslâfın ikmâl etmemiş oldukları bâzı hizmetlere henüz muhtâc imiş.

TENBÎH 1 — Tirmizî'de, Buhârî'nin târîhında, diğer kitâblarda çok kereler " اَصَحُّ شَيْءٍ فِى الْبَابِ كَذَا = *Bu bâbda en sahîh rivâyet fülân şeydir."* gibi esahhiyyeti mukayyeden zikredilmiş hadîsler vardır. Bu sözden murâdları hadîsin esah, hattâ sahîh olduğunu söylemek olmayıp bu bâbdaki hadîslerin ercahı, en az zaîf olanı budur demektir. Dârekutnî'nin: *"Fazāil-i süver hakkında en sahîh olarak vârid olan* (قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ) *'in fazlı hakkındakidir."*, Muhyi'd-Dîn-i Nevâvî'nin de: *"Namazların fazāili hakkında esah olarak vârid olan, Salât-ı tesbîhin fazlı hakkındaki haberdir."* sözleri gibi.

TENBÎH 2 — *Esahhü'l-esânîd* taʿbîrine mukābil bir de *Evhe'l-esânîd* taʿbîrini kullanırlar ki esânîdin en vâhîsi demektir. Onun mahall-i zikri Hadîs-i zaîf nevʿidir.

23

SAHÎHAYN

Sahîh-i mücerred hakkında yâni. Sahîhden başka nevi'den hadîs karıştırmaksızın kitâb te'lîf eden ilk Hâfız, Muhammed b. İsmâîl-i Buhârî (194-256) dir. Kendisi: "*Birgün İshak b. Râhûye'nin nezdinde idik. Sünnet-i Seniyye-i Nebeviyye sallâ'llâhu aleyhi ve sellem'in yalnız Sahîh olanlarını muhtasar bir kitâbda cem' etseniz! dedi. İşte bu söz bana te'sîr etti. Ve Câmi-i sahîhi toplamağa başladım. Bu kitabı on bu kadar senede te'lîf ettim.*" diye tasnîfe bâis olan sebebi söylemiş. Buhârî'den evvel vâkıâ hadîs cem' eden eimme-i huffâz pek çoktur. Lâkin onların kitablarında Sahîh olan ahâdîs, Hasen ve Zaîf olanlarla birlikte bulunuyor ve hadîslerin mertebelerini ancak -senedlerine nazaran- müteyakkız erbâb-ı sınâat fark ve temyîz edebiliyordu.

Yüz târihine doğru Ömer b. Abdü'l-Azîz'in tavsiyesi ile te'lîfâta başlanıldığı ve ilk tedvîn-i hadîs eden eimmenin kimler olduğu evvelce (sh. 48-49) söylenmişti. Bunda Sünnet-i seniyyenin ziyâı korkusu ne kadar âmil olmuş ise Havâric, Revâfız, Kaderiyye ve sâir Ehl-i bid'a ve ehvânın zuhûru da bâis-i kavî olmuştur. Bu eimme Ahâdîs-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ı akvâl-i Sahâbe ile Tâbiîn fetâvâsına memzûc olarak tedvîn etmişlerdi. Nitekim bu meyânda İmâm-ı Mâlik'in ve ondan evvel İbn-i Ebî Zi'b'in (159) *Muvatta'*ları böyledir.

İkiyüz târihîne doğru te'lîfe koyulan eimme-i Sahâbe ve Tâbiîn sözlerini bırakıp ve yalnız Ahâdîs-i Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ı ayrıca tedvîn etmek arzusuna düşüp onların da birer *Müsned* yazdıkları yukarıda (sh. 49-50) zikredilmişti. O târihlerde elindeki ahâdîsi tasnîf ve mesânîd üzerine tertîb etmemiş hiçbir Hâfız yok idi dense mübâlâğa sayılmaz. İkiyüz târîhinden sonra İmâm-ı Buhârî ise kendi zamânına kadar cem' edilmiş ne kadar hadîs var ise hepsi içinden Sahîh olanlarını olmıyanlarından temyîz ile yalnız Sahîh olanların bir kısmını *Câmi-i sahîh*'ine dercetmiş, müteâkıben de üstâdının açtığı yeni çığırda Müs-

lim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261) ile diğer birtakımları yürümüştür.

Buhârî ile Müslim'in -ki beyne'l-muhaddisîn *Şeyhayn* denilince maksûd olan bu ikisidir- *Sahîh*'leri Kitâbu'llāh'dan sonra kitabların esahhı olup Buhârî'nin kitabı da kavl-i esahha göre Müslim'in kitabından esah ve fıkhî istinbatlar ile hükme taallûk eden nikât i'tibâriyle fevâidi ondan ziyâdedir.

İmâm-ı Şâfiî'nin: *"Yeryüzünde sevâbı Mâlik'in kitabından çok olan hiçbir kitab bilmiyorum."*, diğer bir rivâyete göre: *"Kitâbu'llāh'dan sonra Mâlik'in Muvatta'ından esah kitab yoktur."* demiş olmasına gelince evvelen bu söz *Sahîhayn*'ın te'lîflerinden evvel söylenmiştir. Sâniyen İmâm-ı Mâlik *Muvatta'*ına yalnız Ahādîs-i sahîhayı derc ile iktifâ etmeyip Mürsel ve Munkatı' bir takım hadîsler de idhâl ettiği birçok belâgatını da yazmıştır. *Belâğ* dedikleri, müellifin isnâd etmeksizin: « بَلَغَنِي عَنْ فُلَانٍ = *Fülânın . . . dediği bana bâliğ oldu.*" diyerek zikrettiği metindir. İmâm-ı Mâlik nazar ve ictihâdı iktizâsınca Mürsel ve Munkatı' ile de ihticâc ettiğinden mukallidlerince bu gibi hadîsler de Sahîh olur (sh. 144). Vâkıâ *Buhârî*'de de senedinde inkıtā' bulunan epeyce hadîsler vardır. Lâkin *Muvatta'*dakilerden farklıdırlar. Zîrâ *Muvatta'* da olan gayr-i muttasıl hadîsler alelekser İmâm-ı Mâlik'in öylece mesmûu olmuş hadîsler olup şu kadar ki kendisince hüccetdir. Buhârî ise muttasıl olarak mesmûu olmuş hadîslerin esânîdini amden kat' veya ta'lîk eder. Bu ahâdîs-i gayr-i muttasılasının kimi başka yerde mevsûlen îrâd edilmiş de o makamda ihtisâren gayr-i müsned olarak zikredilmiş, kimi şartına muvâfık olmadığı için şarta muvâfık olan diğer hadîslerden farkı göze çarpsın diye isnâdını tamam zikretmemiş ve bu gibilerini de ya tenvî', ya istişhâd, yâhud da bâzı âyât-ı Kur'âniyyeyi tefsîr,... ilâ-âhirih gibi makāsıd tahtında îrâd etmiştir.

Maahâzâ Hākim'in şeyhı Ebû Alî en-Nîsâbûrî *Sahîh-i Müslim* için -Hutbe-i kitabdan sonra Hadîs-i Nebevî'ye hiçbir kimsenin kelâmı memzûc olmadığından dolayı- : *"Gök kubbesi altında Müslim'in*

kitabından esah hiçbir kitab yoktur." dediği gibi Dârekutnî 'nin akrânından sayılan Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî (283-353) de hüsn-i tertîbine bakarak: "*Müslim'in kitabı gibisini te'lîf etmiş hiçbir kimse yoktur.*" demiştir. Mağrıb ulemâsı ve ezcümle İbn-i Hazm-i Zâhirî de buna kâil görünüyorlar.

Üçüncü kavl de -İbnü'l-Mülâkkın'ın (723-804) bâzı Müteehhırînden nakline göre- hiçbirini diğerine tercîh etmemektir.

Kavl-i Cümhûra göre *Buhârî*'nin esah olması isnâdlarında ittisâl daha kavî, ricâlindeki itkān daha ziyâde olduğundandır. Şöyle ki:

EVVELEN.— Müslim'in bırakıb da yalnız Buhârî 'nin, hadîslerini tahrîc etmekte münferid kaldığı ricâl 480 ve küsûr olup bunların içinden musīb gayr-i musīb hakkında söz söylenmiş olanlar yalnız 80 râvî yâni altıda bir raddesindedir. Halbuki Buhârî'nin bırakıb da yalnız Müslim'in, hadîslerini tahrîc etmekte infirâd ettiği ricâl 620 dir ki bunların 160 ı yâni takrîben rub'u hakkında söz söylenmiştir. Demek ki Buhârî, hakkında haklı haksız dedikodu olan râvîlerden daha az hadîs almıştır.

SÂNİYEN.— Buhârî münferid ricâlden mütekellemün-fîh olanların hadîslerini çok çok tahrîc etmemiştir. «عكرمة عن ابن عبّاس» tercemesinden başka bunlardan hiçbiri yoktur ki Buhârî bütün veya ekser hadîslerini almış olsun. Müslim ise «ابو الزبير عن جابر» «سهيل عن ابيه»، «علاء بن عبدالرحمن عن ابيه»، «حمّاد بن سلمه عن ثابت» gibi tercemelerin ekser-i rivâyâtını almıştır.

SÂLİSEN.— Hakkında söz söylenmiş olanlardan Buhârî'nin münferid olduğu kimselerin ekseri kendi meşâyıhından olup onlarla uzun müddet görüşmüş, hallerini öğrenmiş, hadîslerine muttali' olarak ceyyidlerini mâadâsından ayırd etmiş olduğu kimselerdir. Müslim'in bu kabilden ricâli ise alelekser kendi asrına tekaddüm etmiş Tâbiīn ile Tebe-i Tâbiīndendirler. Şüphesizdir ki muhaddis eski zaman adamlarından ziyâde kendi şüyûhunu tanır ve Buhârî de hakkında söz

edilen bu gibi şüyûhunu başkalarının re'yi hilâfına olarak sika addettiği için rivâyetlerini kitabına dercetmekte mahzur görmemiştir.

RÂBİAN.— Hâzimî'nin biraz sonra takrîr edeceği tabakāt-ı ricâl sırasına göre- Buhârî hıfz ve itkānda tabaka-i ûlâya varanların rivâyetlerini tahrîç edip ondan sonraki tabakadan ancak ta'lîkan rivâyet eder. Müslim'in ise ikinci tabakadan usūl olarak rivâyetleri çoktur.

HÂMİSEN.— Müslim -evvelce (sh. 152) ma'lûm olduğu üzere- Hadîs-i muan'anda râvî ile mervîyyün-anhin likāsı sâbit olmasa da mücerred muâsaret dolayısiyle ittisāl olduğuna kāildir. Buhârî likā sâbit olmadıkca an'aneyi ittisāl ma'nâsına almaz. Çok kere de bir râvînin muan'an hadîsini îrâd ettikten sonra o râvînin, şeyhından semâını isbât maksadiyle o bahse hiç taallûku olmayan bir hadîs rivâyet eder.

SÂDİSEN.— Her iki kitabda intikāda uğramış hadîslerin adedi 220 olup bunlardan Buhârî'ye âid olanları 80 den azdır. Hangisi intikāda daha az uğramış ise onun ercah olacağında ise şüphe yoktur.

Elhāsıl Buhârî dekāik-ı sınâate âşinâ olmakta kendi tilmîzi ve bir keşîdesi olan Müslim'e fâikdir.

Bu, böyle olmakla berâber *Sahîh-i Müslim*'in *Sahîh-i Buhârî*'ye fâik ve gayr-i kābil-i inkâr bir meziyyeti vardır: Müslim bir hadîsin bütün tarīklerini müteaddid isnâdlarla ve elfâzı muhtelifesi ile hep bir araya cem' ve kendince o hadîs fıkhıni hangi bâbına âid ise toptan oraya dercettiği gibi bu toplama esnâsında da en evvel mütkın olan huffâzın rivâyetlerini dercedip mestûr ve hıfz u itkānda mutavassıt olan râvîlerin naklini sonraya, zuafâ ve metrûkînin mütâbeaten ve istişhâden rivâyetlerini de daha sonraya bırakır ki aranan hadîs hem daha kolay bulunur, hem de gerek senedler ve gerek metinler hep birden gözönünde tutulup istinbât edilecek hüküm kolayca istinbât edilir. Buhârî ise birçok hadîsleri -kendince ma'lûm ve haber vermediği bir tertîbe binâen- başkalarının hatırına gelebilecek yerlere yazmadığı gibi hadîsi mutazammın olabileceği ahkâm-ı muhtelifeye göre de parçalayıp ayrı ayrı yerlere de yazar. Bir sūretde ki kitabı ile mümârese-i tâmmesi

olmıyan kimse aradığı hadîs acabâ *Buhârî* 'de var mıdır, yok mudur? kolayca anlayamaz. Bundan dolayı değme muhaddis bu bâbda hatādan kurtulamayıp *Buhârî* 'de olan bâzı hadîsleri orada yok zannına düşmüştür. Buna mukābil Buhârî 'nin de kitabın bâblarını tertîb etmekte gösterdiği birçok incelikler muhayyirü'l-ukūldür.

Müslim'i Sahîh 'in şartından olmıyan birtakım zuafâ ile mutavassıtīnin rivâyetlerini *Sahîh* 'ine dercettiğinden dolayı ayıplayanlar vardır. Lâkin diğerleri tarafından vücûh-ı âtiye ile müdâfaa edilmiştir: Evvelen bu ricâlin bâzıları başkasınca zâif ise kendince sikātdandırlar. Sâniyen bu gibi rivâyetleri usūlde değil, mütâbeât ile şevâhidde vâkı' olmuştur. Müslim, asl olmak üzere ibtidâ bir isnâd-ı sahîh ve nazîf ile hadîsi zikrettikten sonra aslı te'kîd ve sıhhatinde mübâlâğa olsun diye ona dâir olan zuafâ isnâd veya esânîdini zikreder. Ve sonraki esânîdiyle bâzı ziyâdeler de rivâyet ederse o da asla âid bir faydayı mutazammın olur. Sâlisen kendisine za'f târî olmuş zaîfden kable'l-ihtilât ahzetmiş ise rivâyetini -ahîren vukūa gelmiş ihtilâttan nâşî- dercetmekten tehāşî etmez. Nitekim Abdu'llāh b. Vehb-i Mısrî 'nin birâderi Ahmed b. Abdü'r-Rahmân 250 senesinden sonra ve Müslim 'in Mısır'dan çıkmasından muahhar bir zamanda muhtelıt olduğundan onun rivâyetini kitabına derc ettiğinden dolayı elbetde Müslim muâteb tutulamaz. Râbian sikāttan mervî olduğu ehlince ma'lûm olan bâzı hadîsleri sikātın tarîkından rivâyet ederse isnâdı nâzil olacaksa Müslim -hadîsin mevsûkıyyeti erbâbına ma'lûm olduğuna i'timâden- o kuvvetde olmayan diğer bir tarîkden âlî olarak bâzan rivâyet eder. Ebû Zür'ate'r-Râzî, Esbât b. Nasr ile Katan ve Ahmed b. Îsâ el-Mısrî 'den rivâyetine i'tirâz etmesi üzerine Müslim: "*Sikātın bu adamların şüyûhundan rivâyet ettikleri hadîsler hangileri ise ben yalnız onları onlardan rivâyet ettim. Onların rivâyetleri de bana isnâd-ı âlî ile vâkı' olup onlardan evsak olanların rivâyetleri de nüzûl ile bize bâliğ olduğundan yalnız bunlara iktisār ettim.*" cevâbını vermiştir.

AHĀDÎS-İ SAHÎHANIN MIKDÂRI

Bâzı kimseler Ahādîs-i sahîha yalnız Buhârî ile Müslim'in *Cami*ᶜ lerindeki hadîslerden ibârettir zannederler. Halbuki bu iki imâm, kitablarında *Sahîh*'den mâadâsını tahrîc etmemeği iltizâm etmişlerse de alâ vechi'l-istîâb bütün sıhāhı cemᶜ etmeyi iltizâm etmiş değillerdir. Buhârî: *"Kitâb-ı Câmi*ᶜ *ime Sahîh olmadık hiçbir hadîs koymadım. Kitâb pek uzun olmasın diye birçok Sahîhleri de bıraktım."* demiştir. Müslim'e de: *"Sen yalnız Sahîh olan ahādîsi bir yere cem*ᶜ *etmekle Ehl-i bid'ata bize karşı silâh vermiş oldun. Kendileriyle, senin kitabında olmayan bir hadîs ile ihticâc ettiğimizde dediğiniz hadîs Sahîh değildir diye cevap veriyorlar."* diye itâb ettikleri zaman: *"Ben bu kitabı ortaya çıkardığım zaman içindekiler Sahîhdir dedim ise orada tahrîc etmediğim hadîs Zaîf'dir demedim yâ! Sahîhlerden intihâb ettiğim bu kitabı yanımda bulunsun ve benden yazacak kimsenin elinde bulunsun da sıhhatinde şüphe etmesin diye tahrîc ettim."* cevâbını vermiş ve başka bir münâsebet ile de: *"Kendimce Sahîh olan her hadîsi bu kitaba yazmadım. Yalnız sıhhatinde icmâ*ᶜ *olanları yazdım."* demiştir. Müslim'in sıhhat için aradığı icmâ' -rivâyete nazaran- İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel ile Yahyâ b. Maīn ve Osmân b. Ebî Şeybe ve Saîd b. Mansūr-ı Horasânî'nin icmâıdır.

Bâzıları: *"Şeyhaynin fevt ettikleri sıhāh pek azdır."* demişlerse de Buhârî'nin: *"Sıhāhdan terkettiklerim yazdıklarımdan çoktur."* demiş olmasına, Hākim'in de Sahîhdir diye *Müstedrek*'ine dercedib iᶜtirâzından sâlim kalan hadîsleri büyük bir kitab tuttuğuna nazaran bu daᶜvâ müsellem değildir.

Muhyi'd-Dîn-i Nevâvî ise: *"Savâb olan Usūl-i hamse -ki Sahîhayn ile Ebû Dâvud ve Tirmizî ve Neseî'nin (Sünen) leridir.* [1]-

[1] Bunlara *Usūl-i hamse* nâmını vermeleri kütüb-i hadîsin en ziyâde iᶜtimâda lâyık ümmehâtı oldukları içindir. Nevevî'nin (631-676) zamânına gelinceye kadar hep böyle Usūl-i hamse denilirdi. *Sünen-i İbn-i Mâce*'de onun asrında ve daha sonraki zamanlarda bunlara munzam olmakla iştihâr edip artık *Usūl-i hamse* yerine *Usūl-i sitte* veya *Kütüb-i sitte* denmeğe başlamıştır. *Sünen-i İbn-i Mâce*'yi usūle ilk zammeden Muhammed İbn-i Tahir el-Makdisî (448-507) dir. Bu kitabı usūlden addetmekte tereddüd

hâricinde kalan Sahîhler pek azdır." diyorsa da bu söz de mahall-i i'tirâz görülmüştür. Zîrâ Buhârî'nin: "*Yüzbin Sahîh, yüzbin de Gayr-i sahîh hadîs mahfûzumdur.*" dediği yukarıda (sh. 66) geçmişti. Vâkıâ 69 uncu sahifedeki istidrâtdan ma'lûm olmuş olacağı veçhile muhaddisler Ahâdîs-i merfûayı da, Mevkūfe ve Maktūayı da, mükerrerâtı da, fetvâları da ayrı ayrı hadîs i'tibâr ederler. Lâkin Usûl-i hamsede Ahâdîs-i mükerrereyi de, Mevkūf ve Maktū' olanları da dâhil-i hesâb etsek yine elli bini ancak bulur. Bâhusûs İbnü'l-Cevzî İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'den: "*Yediyüz küsûr bin Hadîs-i sahîh vardır.*" diye naklettiğine göre -herhangi hesâba göre ta'dâd yürütülse- usûle geçmemiş sıhâh çoktur. İbn-i Hacer-i Askalânî Kütüb-i müdevvenenin kendi zamânındaki hâline bakarak ahâdîsi hasretmenin imkânı bulunmadığına biraz da müteessif görünerek şöyle diyor: Hak Teâlâ murâd buyurmuş olaydı ahâdîsi istîâb etmek yâni hepsini toplamak mümkün idi. Biri eline geçen hadîsleri bir kere toplar. Sonra gerek müstakil ve gerek nezdindeki ahâdîsin ziyâdesi olmak üzere muttali' olacaklarını onlara ilhâk eder, ondan sonra bir başkası onun yaptığını yapar, derken çok zaman geçmeden hepsi bir araya toplanıp bir tek musannaf hâline gelebilirdi. Hem de bu, pek güzel bir şey olurdu. İntehâ. Lâkin Süyûtî'nin haber verdiğine göre İbn-i Hacer'in arzu ettiği şeye hem kendisi, hem de muâsırlarından başkaları teşebbüs etmişlerdir. Hattâ Süyûtî kendisi de bu zümreye dâhildir. *Zevâid* nâmını verdikleri kitabları te'lîf ile buna tasaddî edenlerden Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî (762-840), Hâfız Nûrü'd-Dîn el-Heysemî (735-807), Hâfız İbn-i Hacer (773-852), Zeynü'd-Dîn Kâsım b. Kutlu Buğa el-Hanefî (802-879), bir de Celâlü'd-Dîn-i Süyûtî'nin (849-911) isimleri zikre şâyândır.

---

edilmesine sebeb, içine pek az mikdarda bâzı ahâdîs-i zaîfenin karışmış olmasıdır. Lâkin bunlar azdır. Ve ehlince ma'lûm ve sayılıdır. Nevevî bu bahiste onu bundan dolayı kale almamıştır.

Sünen-i Neseî'den murâd da müellifin *El-Müctebâ* nâmını verdiği *Sünen-i suğrâ*'sıdır. *Sünen-i kübrâ*'sı değildir.

Hāfız Nûrü'd-Dîn Ebu'l-Hasen Alî el-Heysemî on *Zevâid* yazmıştır:

1 — « البحر الزخّار فى زوائد مسند البزّار » ki bunda *Müsned-i Bezzâr*'ın zevâidini yâni Kütüb-i sitte'de olmayan hadîslerini büyük bir cildde toplamıştır.

2 — « زوائد ابى يَعلَى المَوصِلى » ki Ebû Ya'lâ *Müsned*'inin Kütüb-i sitte'de olmayan zevâidini hāvî bir cildlik kitabdır.

3 — « زوائد مسند احمد » ki Ahmed İbn-i Hanbel *Müsned*'inin Kütüb-i sitte'de olmayan hadîslerini hāvî iki cilddir.

4 — « البدر المنير فى زوائد المعجم الكبير » ki Tabarânî'nin *Mu'cem-i kebîr*'inde Kütüb-i sitte hâricinde kalmış üç cildlik zevâiddir.

5 — « مَجمَع البَحرَين فى زوائد المُعجَمَين » ki Tabarânî'nin *Mu'cem-i evsat* ile *Mu'cem-i sağîr*'inde olub da Kütüb-i sitte'de olmayan hadîslerdir ve iki cilddir.

6 — « مَجمَع الزوائد و منبع الفوائد » ki bu kitab da bundan evvelki zevâidin beşini esânîdi hazf ve her hadîsin Sahîh, Hasen veya Zaîf olduğunu beyân ederek cem' etmiştir.

7 — « زوائد الحلية » ki Ebû Nuaym-ı Isfehânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında olan zevâidi hāvi büyük bir cilddir.

8 — « زوائد فوائد تمّام » ki Temmâm b. Necîh'in *Fevâid*'indeki zevâidi câmi'dir.

9 — « موارد الظمآن الى زوائد ابن حبّان » ki İbn-i Hibbân'ın *Sahîh*'indeki zevâidi hāvîdir.

10 — « بغية الباحث عن زوائد مسند الحارث » ki Hāris b. Ebî Üsâme'nin *Müsned*'indeki zevâidi cem' eder.

Şihâbü'd-Dîn-i Bûsîrî'nin de zevâide dâir üç kitabı vardır:

1 — « مصباح الزجاجة فى زوائد ابن ماجه » ki İbn-i Mâce'nin *Sünen*'inde Usūl-i hamseye zâid olarak mevcûd olan hadîsleri cem' eder.

2— «فوائد المُنْتَقى لِزوائد البَيْهَقى» ki Beyhakī 'nin *Sünen-i kübrâ* 'sında Kütüb-i sitte'de olmayan zevâidi ihtivâ eder.

3— «اِتْحاف السَّادة المَهَرة بِزوائد المسانيد العَشَرة» ki Mesânîd-i aşerenin Kütüb-i sitte'de olmayan hadîsleridir.

Bu mesânîd şunlardır:

مسند ابى داود الطَّيالِسى ، مسند الحُمَيْدى ، مسند مُسَدَّد ، مسند ابن ابى عمرو العَدَنى ، مسند اسحق بن راهويه ، مسند ابى بكر بن ابى شَيْبة ، مسند احمد بن مَنيع ، مسند عَبْد بن حُمَيْد ، مسند الحارث بن ابى اسامة ، مسند ابى يَعْلَى المَوْصِلى .

Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî 'nin zevâidi dörtdür:

1— «المطالب العليّة فى زوائد المسانيد الثمانية» ki sekiz müsnedin Kütüb-i sitte'de olmayan zevâidini cem' etmiştir. Bu sekiz müsnedde İbn-i Ebî Amr ile Ebû Bekr-i Humeydî 'nin, Müsedded 'in, Tayâlisî 'nin, Ahmed b. Menî 'in, İbn-i Ebî Şeybe 'nin Abd b. Hümeyd 'in ve İshak 'ın (yâhud Hāris 'in) *Müsned* 'leridir [1].

2— «زوائد مسند البزّار» ki Kütüb-i sitte ile *Müsned-i Ahmed* 'de olmayan *Müsnedü'l-Bezzâr* 'ın zevâidini gösterir.

3-- «زوائد مسند الفردوس» ki *Müsnedü'l-Firdevs* 'in Kütüb-i sittede olmayan zevâididir.

4— «غاية المقصد فى زوائد المسند» ki murâdı *Müsned-i Ahmed* 'dir. Bu Müsned 'in Kütüb-i sitte'de olmayan zevâidini Nûrü'd-Dîn el-Heysemî 'nin evvelce ismi geçen *Mecmaü'z-zevâid* 'inden telhîs etmiştir.

[1] Sekizinci Müsned'in ismi Süyûtī 'nin *Tedrîb* 'inde «مسند اسحق بن راهويه» Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî 'nin risâlesinde ise «مسند الحارث ابن ابى اسامه» diye gösterilmiş olup İstanbul kütübhânelerinde de müellifin mevzū-i bahs olan «مسانيد ثمانيه زوائد» 'ine müsadif olamadığımdan hangisinin doğru olduğunu tahkīk edemedim. Tereddütlü yazışım işte buna binâendir. Bundan evvelki Bûsîrî 'nin «مسانيد عشره زوائد» 'ini de görmediğim için zevâidini topladığı Müsnedlerin isimlerini Kettânî 'nin *Risâle* 'sinden nakl ettim.

İbn-i Kutlu Buğa'nın «زوائد سنن الدار قطني» si vardır ki Dârekutnî'nin *Sünen*'indeki zevâidi toplamıştır. Celâlü'd-Dîn-i Süyûtî'nin de üç zevâidi vardır.

1 — «بغية الرائد في الذيل على مجمع الزوائد» ki isminden de anlaşıldığı üzere Nûrü'd-Dîn el-Heysemî'nin *Mecmaü'z-zevâid*'ine zeyildir. Lâkin bu zeyli itmâma ömrü vefâ etmemiştir.

2 — «زوائد شُعَب الايمان» ki Beyhakî'nin *Şuabü'l-îmân*'ındaki zevâiddir.

3 — «زوائد نوادر الاصول» ki Hakîm-i Tirmîzî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünde olan zevâiddir.

Hâtimetü'l-huffâz olan Süyûtî'nin dediğine bakılırsa zevâid cem'ine biraz daha çalışılsa mevzû-i bahs olan aded bulunabilecek gibidir.

Kütüb-i hadîsiyye içindeki hadîslerin makādîri adeden beyân edilebilecek veçhile ta'dâd edilmemiş ise de *Buhârî*'dekiler takrîben sayılmıştır. İbn-i Hacer-i Askalânî'nin ta'dâdına göre *Sahîh-i Buhârî*'de -Ahādîs-i mevkūfe ve maktūa hâric kalmak üzere- yalnız Merfû' olan hadîslerin ta'lîkāt ve mütâbeâtdan mâadâsı mükerrerât ile berâber 6397 ve tekrarsız olarak 2513 hadîs olup mütâbeât ile ihtilâf-ı rivâyâta tenbîhen sevk edilenler 384 ve ta'lîkan zikredilenler 1341 hadîsdir. Lâkin bu muallâkātın 160 ından mâadâsı başka yerlerde müsneden zikredilmiştir. Bu hesâba göre *Buhârî*'de mükerrerât ile berâber Merfû' olarak 6397+384=6781 hadîs mevcûd olup buna ta'lîkātın 160'ını da ilâve edersek 6941 hadîs olmuş olur. Ahādîs-i mevkūfe ve maktūanın adedini İbn-i Hacer beyân etmiyor.

Sahîh-i Müslim'de mükerrerâtın iskātıyle takrîben 4000, mükerrerât ile berâber bâzıları 12000, bâzıları 8000 hadîs var demişlerdir. Müslim Mevkūf ve Maktū' hadîslerden hiçbirini kitabına dercetmeği iltizâm etmiştir. Lâkin bütün turuk-ı hadîsi bir arada zikrettiği için mükerrerâtı *Buhârî*'den çoktur. Müslim'in hadîsleri takrîben

hep *Buhârî*'deki Merfû' lardır. Onda *Buhârî*'de olmayan yalnız 820 hadîs olduğu söyleniyor. İbn-i Hacer'in inceleyerek hisâb ettiği Buhârî hadîslerinin tekrarsız olan 2513 adedine bâliğ olan rivâyât-ı merfûasına 820 yi zammedersek 3333 hadîs eder ki 4000'e varmak için arada 667 hadîs kadar bir fark kalıyor ki ta'dâdın lâyıkıyle yapılmamış olduğuna delâlet eder. Merfû', Mevkūf, Maktū', Muallâk olarak her iki kitâbda mükerrerât ile berâber mevcûd olan ahādîsin mecmûu bu hesâba bakarak kaba bir tahmîn ile yirmi ile yirmi iki bin arasındadır diyebiliriz.

Yüzbin adedini nereden bulalım? diğer kütüb-i sıhāh ile Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (306-385) ve Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakī'nin (384-458) *Sünen*'leri ile musannefât-ı sâirelerinde ve bâhusūs *Sahîhayn*'ın tetimmesi olan *Sünen-i Erbaa* ile diğer *Sünen*'de, bu altı kitabın *Müstahrecât*'ında, mesânîd ve musannefâtda, bir de demin bahsettiğimiz zevâid kitablarında aransa kısm-ı a'zamı elde edilir zannederim.

Buhârî ile Müslim'den başka yalnız ahādîs-i sahîha tahrîcini iltizâm etmiş huffâz çoktur. *İmâmü'l-Eimme* lâkabını ihrâz eden Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-311) ile Saîd b. es-Seken'in (294-353) *Sahîh*'leri, Ebû Muhammed Abdi'l-lâh İbni'l-Cârût (? 309) ile Kāsım b. Asbağ'ın (340) *El-Müntekā*'ları[1], Ebû Hātim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (354) *Et-Tekāsîm ve'l-envâ'*ı, İbnü'l-Beyyi' demekle müştehir Ebû Abdi'llâh Muhammed b. el-Hākim en-Nîsâbûrî'nin (321-405) *El-Müstedrek*'i ilâ-âhirih ilâ-âhirih gibi. Lâkin hiçbiri *Sahîhayn* mertebesine çıkamaz.

---

1 Kāsım b. Asbağ'ın *Sahîh-i Müslim* hey'etinde diğer bir *Sahîh* de yazmış olduğunu Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında zikrediyor.

24

MÜSTAHREÇÂT

Hadîs-i sahîh aranan kitâb envâından biri de *Müstahrecât* nâmını verdikleri kitablar olduğu biraz evvel söylendi. *Müstahrecât*'ın ehl-i hadîs indinde pek büyük kıymeti vardır. *Müstahrec* nâmı verilen kitablarda Müstahric nâmını alan müellif muʿteberât-ı kütüb-i hadîsden birini, meselâ *Buhârî* veya *Müslim*'i alıp içindeki hadîsleri müellifin tertîbini, metinlerinin sırasını, esânîdini gözeterek kendine hâs diğer tarîklardan kitab sâhibinin hadîsini tahrîc eder ki kendi senedleri ile sâhib-i kitâbın -şeyhından Sahâbîye kadar- senedindeki ricâlin biri ile birleşir ki bu sûretle müstahric muharrice yâni kitabın sâhibi olan müellife uğramaksızın onun şeyhında veya daha yukarılarda birleşen diğer senedlerle turuk-ı rivâyâtı teksîr etmiş ve hadîsin şüyûunu isbât eylemiş olur. Müstahrec yazmanın şartı tasnîf sâhibine yakın şeyh dururken daha yukarıkine götüren senedi bir özr-i makbûl olmadıkca zikretmemektir. Lâkin Ulûvv-i isnâd ile rivâyet, yâhud metne âid mühim bir ziyâdeyi elde etmek gibi bâzı fevâid için şeyh-ı akrebe senedi var iken müstahric şeyh-ı ebʿad'a götüren senedi ihtiyâr edebilir. Buhârî'nin yalnız bir tarîkdan rivâyet ettiği bir hadîsin diğer yirmi beş tarîkdan rivâyet edilmiş olduğuna esnâ-yı mütâlâada bir kere kendim müsâdif olmuştum.

Müstahrecât çok ise de meşhûr olanları şunlardır:

Yalnız *Buhârî* üzerine Hâfız Ebû Bekr-i İsmâîlî'nin (277-371), refîkı Hâfız Ebû Ahmed el-Ğıtrîfî'nin (377), Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdu'llâh-ı Isfehânî'nin (336-403), Hâfız Ebû Abdi'llâh İbn-i Ebî Zühl ed-Dabbî'nin (294-378), Hâfız Ebû Bekr Ahmed İbn-i Merdûye el-Isbehânî'nin (323-416), Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkânî'nin (425);

Yalnız *Müslim* üzerine Ebû Hâmid-i Şâreki-i Herevî'nin (355), Hâfız Ebû Avâne Ya'kūb b. İshâk-ı İsfirâînî'nin (316), Hâfız Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân el-Hayrî'nin (311), Hâfız Ebû Bekr Muhammed İbn-i Recâ' el-İsfirâînî'nin (? 206-286), Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. Abdu'l-lâh el Cevzakî'nin (306-388), Hâfız Ebû'l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Kureşî'nin (272-344), Ebû İmrân Mûsıy el-Abbâsiy el-Cüveynî'nin (323), Ebû Nasr Muhammed et-Tûsî'nin (344), Ebû Saîd b. Ebî Osmân el-Hayrî'nin (288-353);

Ayrı ayrı *Müslim* ile *Buhârî* üzerine Ebû Ebdi'llâh b. el-Ahrem'in (150-244), Ebû Zer el-Herevî'nin (255-334), Ebû Muhammed el-Hallâl'in (352-439), Ebû Alî Hüseyn el-Mâsercesî'nin (298-365), Ebû Mes'ûd Süleymân b. İbrâhîm el-Isfehânî'nin (397-486), İbn-i Mencûye Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Berdî'nin (347-428) birer Müstahrecleri olduğu gibi.

Her ikisi üzerine birden de Ebû Bekr b. Abdân eş-Şîrâzî'nin (293-388), bir Müstahreci vardır ki buna nazaran *Buhârî* üzerine onüç ve *Müslim* üzerine onyedi Müstahrec yazılmış demektir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine üç, *Câmi-i Tirmizî* üzerine iki Müstahrec vardır. *Sünen-i Ebî Dâvûd* üzerine yapılanlardan biri Hâfız Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen'in (252-330), *Câmi-i Tirmizî* üzerine olanlardan biri de Hâfız Ebû Alî et-Tûsî'nin (312) dir. Hâfız Ebû Nuaym'in -*Buhârî* ile *Müslim* üzerine olduğu gibi- İbn-i Huzeyme'nin *Kitâbüt'-tevhîd*'i üzerine de bir Müstahreci vardır. Hâfız Irâkî de Hâkim'in *Müstedrek*'i üzerine bir Müstahrec imlâsına başlamış ise de itmâmına ömrü vefâ etmemiştir.

Elhâsıl ümmehât-ı kütüb-i hadîsiyye üzerine yapılmış Müstahrecât çoktur. Yalnız Muhammed b. Ca'fer-i Kettânî *sellemehu'llâh*'ın *Er-Risâletü'l-Müstatrafe*'sinde otuz bu kadarı ta'dâd olunmuştur.

Müstahrecâtın fevâidi çoktur. Ezcümle :

1— Muhaddisînce pek matlub ve mültezem olan Ulûvv-i isnâd.

Meselâ *Müslim* üzerine Müstahrec tasnîf eden Ebû Nuaym, Ebû Dâvûd-ı Tayâlisî'den gelen bir hadîsi Buhârî veya Müslim tarîklerinden rivâyet edecek olsa kendisiyle Tayâlisî arasında -kendisiyle Buhârî veya Müslim arasında iki; Buhârî veya Müslim, bir de Buhârî veya Müslim ile Tayâlisî arasındaki şeyh olmak üzere- dört şeyh bulunmuş olur. Halbuki « عن الطبرانى عن الدبرى » gibi Müslim'e uğramıyan diğer bir tarîkdan yalnız iki vâsıta ile Ebû Dâvûd-ı Tayâlisî'yi bulur.

2— Turuk-ı rivâyetin teaddüdü sâyesinde rivâyete olan i'timâdı takviye etmek ki diğer bir rivâyet ile teâruzu hâlinde pek ziyâde işe yarar. Müstahric musannifin şeyhına bir veya birkaç râvî daha zammetmiş demektir. Bâzan da -Ebû Avâne'nin Müslim hadîsleri için yaptığı gibi- bu işi bitirdikten sonra Sahâbîye kadar olan diğer tarîkleri de gösterir.

3— Asıl kitab sâhiblerinin ya arzû-yı ıhtisâr, yâhud havf-ı imlâl, yâhud da sâik-ı ihmâl ile kitablarına dercetmekten sarf-ı nazar ettikleri birçok ahâdîs-i sahîha daha meydana çıkmak.

4— Mütûn-ı hadîsde mübhem veya eksik kalmış faydalı bâzı elfâz-ı sahîhaya, ta'bîr-i mahsûsu ile ziyâdât-ı sahîhaya muttali' olmak. Müstahrec sâhibleri yalnız aslın elfâzını îrâd etmeyi iltizâm etmeyib rivâyet ettikleri meşâyıhdan kendilerine bâliğ olan elfâzı da îrâd ederler. Bu rivâyât ile aslın rivâyeti arasında elfâzca, hattâ ma'nâca cüz'î muhâlefetler var ise meydana çıkmış olur.

5— Aslın musannifi muhtelıt bir zâtdan rivâyet etmiş bulunur da rivâyet ettiği hadîsin ihtilâtdan evvel mi, sonra mı mesmûu olduğunu tasrîh etmiyecek olur, hadîs de Sahîh ise müstahric kable'l-ihtilât mervî olduğunu sarîhan, yâhud kable'l-ihtilât rivâyet ettikleri ma'lûm olan kimselerden nakil sûretiyle zımnen isbât eder.

6— Bâzan Sahîhde sika olan bir müdellisden hadîs an'ane ile rivâyet edilmiş olur. Bu takdîrde de müstahric semâı tasrîh ederek rivâyet ederse tedlîs yüzünden hadîse ârız olan ayıb zâil olmuş olur.

7— Bâzan Sahîhde : «حَدَّثَنَا فُلَانٌ» , yâhud : «رَجُلٌ» yâhud da : «غَيْرُ وَاحِدٍ» tarzında mübhem bir şahıs veya eşhâsdan rivâyet vâkı' olduğu olur. Müstahric bu mühim şahıs kim olduğunu ta'yîn eder. Bâzan da ismini, künyesini, nesebini tasrîh etmeksizin meselâ : «حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ» denildiği olur. İşte böyle yerlerde de o isim sâhibini kendisiyle isimde müşârik olan râvîden müstahric temyîz eder.

8— Hadîsden bâzan lûgat-ı Arabiyye kâidesine muhâlefet vâkı' olur da o ibâreyi tevcîh için hayli tekellüfâta katlanılır. Böyle yerlerde müstahric, diğer tarîkdan kâide-i lisâna muvâfık bir rivâyet bulursa sahîh olan rivâyetin o olduğu anlaşılır.

Hâsılı Müstehrecât sâyesinde kütüb-i sıhâh ve sünende yalnız bir veya iki tarîk ile rivâyet edilen hadîslerin turuk-ı rivâyetleri ne kadar çok olduğu pek açık görünür ve yedi sekiz bini geçmeyen *Buhârî* hadîslerinin altıyüz bin, yine o mikdârdaki *Müslim* hadîslerinin üçyüz bin hadîs içinden intihâb edildiği rivâyâtının sıhhatine emniyet gelerek müelliflerince ma'lûm olan bunca ahâdîsin içinden yalnız tarîkleri en sağlam olanlarının alınmış olduğuna kolayca hüküm verilir.

Müstahrecâtdaki Ziyâdâtın Hükmü

Acabâ Kütüb-i sıhâh üzerine tertîb edilen Müstahrecâtdaki zevâidin hükmü nedir? Müstahriclerin asıl ittihâz ettikleri Sahîh'in turuk-ı rivâyetindeki kesreti gösterelim derken çok kere asılda olmayan ve asıldaki hadîslerin maânîsini te'yîd eden diğer hadîsler de zikrederler. Çok kere de asl-ı hadîsi bâzı tarîklerden rivâyet ederken aslın metninde olmayan birtakım zâid lâfızlar da rivâyet ederler. Binâenaleyh zevâidin hükmü her iki takdîre göre değişir: Müstakil olan senedlere bakılır. Eğer *Sahîhayn*'da, yâhud yalnız *Buhârî*'de veyâhud yalnız *Müslim*'de sâbit isnâdlar ile rivâyet edilmişlerse bilâ-tereddüd sıhhatlerine hükmolunur. Başka senedlerle rivâyet edilmiş oldukları takdîrde ise senedlerine göre ya Sahîh, ya Hasen, ya Zaîf i'tibâr olunurlar. Ziyâde asıldaki metin üzerine vâkı' olmuş ise o zaman asıl musannifinin isnâdı ile müs-

tahricin isnâdı hangi râvîde birleşdiğine bakılır. Ve o râvîden i'tibâren sened bilâ-tereddüd Sahîh addolunursa da o râvîden müstahrice gelinceye kadar olan râvîlerin hâli tetkîk olunur. Ve neticede o ricâlin hâline göre o ziyâde yine ya Sahîh, ya Hasen, veya Zaîf sayılır.

Ziyâdât böyle olduğu gibi Müstahrecâtda velev cüz'î ihtilâf-ı lâfz veya ma'nâ ile rivâyet edilmiş hadîsleri de asıllariyle mukâbele etmeksizin Buhârî'nin veya Müslim'in hadîsidir diye rivâyet etmek câiz değildir.

Beyhakî *Sünen*'i ile *Kitâbü'l-ma'rife*'sinde, Bagavî *Şerhü's-sünne*'sinde, diğer bâzıları da diğer kitablarında bir hadîsi zikrettikden sonra: "*Bunu Buhârî yâhud Müslim rivâyet etmişlerdir.*" derler de bâzan *Buhârî* veya *Müslim*'de o lâfz ile hadîs bulunmayıverir. Onların bu sözden maksadları o lâfzın *Sahîhayn*'da olduğunu söylemek değil, bu hadîsin aslı olduğunu ve bu iki kitaba mürâcaat edilince o ma'nâda hadîs görüleceğini haber vermektir. Binâenaleyh *Sahîhayn*'ın hâricinde *Sahîhayn*'e hadîs azveden müellifler: " أَخْرَجَاهُ بِلَفْظِهِ = *Bu hadîsi Şeyhayn bu lâfz ile tahrîc etmişlerdir.*" demedikce mukâbele etmeksizin mahzâ onların azvine istinâden hadîsi *Sahîhayn* hadîsidir diye rivâyet etmek câiz değildir.

Sahîhayn'ın muhtasarâtı ise böyle değildir. Muhtasarâtda ve ezcümle terceme etmekte olduğumuz Zebîdî muhtasarında musannifin rivâyetleri -oldukları gibi- lâfızlariyle menkûl olduğundan onlara kemâl-i emniyyetle Buhârî veya Müslim hadîsidir denebilir.

BUHÂRÎ'NİN TA'LİKÂTI

Bundan evvel (sh. 159) *Buhârî*'de 1341 hadîs ta'lîk edilmiş bulunup bunların 160'ından mâadâsı kitabın başka yerlerinde Mevsûl olduğunu söylemiştik. Bu 160 hadîsi de Hâfız İbn-i Hacer-i Askalânî *Et-Tevfîk* ismindeki güzel bir te'lîfinde birer birer isnâdlarını bulup vasletmiştir. Hâfız-ı müşârün-ileyh *Buhârî*'nin bütün ta'likât ve mütâbeât ve mevkûfâtı hakkında da *Ta'lîku't-ta'lîk* nâmiyle

müsned olarak bir kitab daha yazmıştır ki bilâhare onu da «التشويق الى وصل المهم من التعليق» unvâniyle isnâdsız olarak ıhtisār etmiştir.

Müslim'de ise yalnız on yedi hadîs ta'līk edilmiştir. Bunlar da -bir tâne müstesnâ olmak üzere- mevsūlen de rivâyet edilmişlerdir.

Buhârî sened-i muttasıl ile kitabın başka yerlerinde sevk ettiği diğer 1181 hadîsi ancak kasd-ı ıhtisār ve ictinâb-ı tekrâr mülâhazasiyle ta'līk etmiş olup bunların da şartınca Sahîh olduklarında hiç şüphe yoktur. Kalan 160 Hadîs-i muallâkdan da cezm sīgasiyle (sh. 159) rivâyet olunmuşları her kime izâfe edilmişlerse o kimselere âidiyyetleri sahîhtir diye hükmedilebilir. Zîrâ bu rivâyâtın o kimselere âidiyyeti Buhârî'ce Sahîh olmasaydı onlara cezmen nisbet etmezdi. Lâkin yine o cezmetmiştir diyerek bu hadîslerin sıhhatlerine alelıtlâk hükmetmemişler ve bunların ricâline bakılıp hükmedilmek iktizâ eder demişlerdir. Ba'de't-tetkīk de anlaşılmıştır ki cezm sīgasiyle ta'līk edilenler dört kısımdır:

1) Bâzıları kendi şartına mülhak iken ya ıhtisāren, ya o hadîsi şeyhından işitmemiş, yâhud işitmiş ise tahdîsen değil, müzâkereten işitmiş olduğu için vasletmemiştir. *Kitâbü'l-vekâle*'de «قال عثمان بن الهيثم حدثنا عوف حدثنا محمد ابن سيرين عن ابى هريرة» isnâdı ile ta'līkan rivâyet ettiği: «وَكَلَّنِى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِزَكَاةِ رَمَضَانَ...» hadîsi gibi ki bütün ricâli kendi şartınca oldukları halde senedi kaç yerde tekrâr etmiş ise hep «قَالَ عُثْمَانُ» demekle iktifâ edip hiçbir yerde «حَدَّثَنَا عُثْمَانُ» dememiştir. Anlaşılan Osmân-'dan semâ-ı tahdîs ile dinlememiş de onun için.

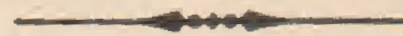
2) Bâzıları kendi şartınca olmamakla berâber başkasının şartınca Sahîhdir. Meselâ *Kitâbü't-tahâre*'de: «قَالَتْ عَائِشَةُ» isnâdı ile ta'lîkan rivâyet ettiği: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ اللهَ عَلَى كُلِّ اَحْيَانِهِ» hadîsini Müslim *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir.

3) Bâzıları Sahîh olmamakla berâber hüccet olmağa sâlih bir Hadîs-i hasendir: « قَالَ بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ عن ابيه عن جده » isnâdiyle rivâyet ettiği: « اَللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ يُسْتَحْيَى مِنْهُ » hadîsi gibi ki ashāb-ı sünenin hep tahrîc ettikleri meşhûr bir Hadîs-i hasendir.

4) Bâzıları ricâlin makdûh olmasından değil, isnâdında azıcık inkıtā' bulunduğundan dolayı Zaîfdir. Bunları da kendince sikātdan olan merviyyün-anhin hadîsleri olmak üzere meşhûr oldukları halde bu za'f-ı yesîre işâret olsun diye bu tarzda zikretmiştir. « قَالَ طَاوُسٌ قَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ لِاَهْلِ الْيَمَنِ ائْتُونِي بِعَرْضٍ ثِيَابٍ » hadîsi gibi ki kendisi ile Tāvus arasındaki ricâl - Tāvus da dâhil olmak üzere- hep sikātdan iken Muaz *radiya'llāhu anh*'in bu sözünü Tāvus ondan bizzat işitmemiş olduğu için isnâdı ta'lîk etmiştir.

Buhârî'nin sîga-i temrîz ile ta'lîk ettiği ahādîse gelince (sh. 159) bunlar kimlere izâfe edilmişler ise o kimselere âidiyyetlerinin sahîh olduğuna hükmedilemezse de yine -*Sahîh* nâmiyle yazdığı bir kitaba idhâl etmiş olduğu için- büsbütün vâhî ve sâkıt rivâyetler değildir. Buhârî'nin sîga-i temrîz ile rivâyet ettiklerinin kimi kitabın başka yerinde mevsûl ve lâfzıyle mervî iken o mahalde ma'nâsiyle rivâyet edilmiştir; kimi meselâ Müslim'in Ahādîs-i sahîhasından iken kendi şartınca olmadığı için ta'lîk edilmiştir; kimi rivâyet-i sahîha üzerine zâid bir lâfzı muhtevî olduğu için senedini kat' etmiştir; kimi de kendi başına kalsa zaîf sayılacaksa da turuk-ı adîdeden âdıdları olduğu için hasen li-gayrihîdir.

Hāsılı Buhârî'nin ta'lîkātı içinde Zaîf-i sırf denilecek hiçbir hadîs yoktur. Onun aşağı mertebe-i kuvvetde olan hadîsleri ile emsâli diğer sünen kitablarında çok kereler aslolmak üzere rivâyet edilmiştir.

AHĀDÎS-İ SAHÎHANIN DERECÂTI

Hadîsin *Sahîh, Hasen, Zaîf* gibi derecâtı olduğu gibi *Sahîh li-zâtihî*'nin de derecât-ı mütefâvitesi vardır. Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinde ihrâcında ittifâk ettikleri hadîsler, cümhûr-ı muhaddisînce mertebe-i ulyâyı hâiz addedilmişlerdir. Ehl-i hadîsin « حديث متفق عليه », yâhud « متفق على صحته » dediklerinden kasdettikleri ma'nâ budur. Şeyhayn'ın Sahîh addetmekde ittifâk ettikleri hadîsler bütün muhaddisînce de sahîh ve bütün ümmetce telâkkī bi'l-kabûl edilmiş demektir. İkinci mertebe yalnız *Buhârî*'de mervî olub da Müslim'in rivâyet etmediği hadîslerin, üçüncü mertebe yalnız Müslim'in rivâyet ettiği hadîslerin, dördüncü mertebe Buhârî ile Müslim'in şartlarına muvâfık iken *Sahîhayn*'da dercedilmeyen hadîslerin, beşinci mertebe Buhârî'nin şartına muvâfık iken Buhârî'nin *Sahîh*'ine girmemiş olan hadîslerin, altıncı mertebe Müslim'in şartına muvâfık iken *Sahîh*'ine dercetmediği hadîslerin, yedinci mertebe hiçbirinin şartına muvâfık olmadıkları halde eimme-i hadîsce Sahîh addedilenlerindir.

Şeyhayn'ın, yâhud birinin kabûl ettiği hadîsler ilm-i kat'î ifâde eder mi? Yâni o kelâm, fem-i güherbâr-ı Risâlet-Penâhîden sâdır olmuş diye alâ veçhi'l-kat' hükmedilebilir mi? mes'elesi beyne'l-ulemâ münâzaün-fîhdir. Bir çoklarınca sıhhati maktūun-bih olduğundan ifâde ettiği ilim de yakīnîdir. Lâkin bu nev'in mütevâtirlerini -ki nisbeten pek azdır- istisnâ ettikten sonra kalanları Ahbâr-ı âhād olduklarından diğer bâzılarınca ilm-i kat'î ifâde etmekden kāsırdırlar. Nihâyet kuvvetli bir galebe-i zan ifâde edip kendileriyle amel vâcib olur. İbnü's-Salâh mütekellemün-fîh olanlarının ilm-i zannî, mâadâsının ilm-i kat'î ifâde ettiğini i'tikād eder. *Sahîhayn*'da Huffâz'ın ehl-i nakdi tarafından intikāda uğramış hadîslerin mecmûu 220 olup (sh. 219)

bunların 32'si her ikisinde, 78'i yalnız *Buhârî*'de, 110'u yalnız *Müslim*'dedir. Lâkin muᶜterizlerin Zaîf gördüğü bu hadîslerin hiçbiri bir illet-i kādıha ile maᶜlûl değildir. Nitekim İbn-i Hacer-i Askalânî *Buhârî şerhi*'nin mukaddimesinde *Buhârî*'dekilerin hepsini birer birer zikredip Sahîh olduklarını isbât eylemiştir. İbn-i Hacer ise mütekellemün-fîh veya medlûlleri beyninde tehâlüf olmayan müttefekun-aleyh hadîslerin sıhhatlerini teslimde icmâᶜ hāsıl olmuş olduğundan mütevâtirleri tevâtürlerinden, âhādları da yakīni dâi olan karâin ile mahfûf olduklarından dolayı ilm-i katᶜî ifâde ederler iᶜtikādındadır. Buhârî ile Müslim'in celâlet-i kadr ve şanları pek büyük ve Sahîhi sakīmden temyîz etmekde mâadâlarından pek yüksek olduklarından bu karâin dolayısiyle kitabları bütün ulemânın makbûlü olmuştur ki yalnız bu, sıhhate delâlet etmekte -mücerred hadd-i tevâtürü bulmayan- tarīklerin kesretinden daha kuvvetli bir karînedir. Sonra zaᶜf-ı ruvâtdan ve ilelden sâlim ayrı ayrı tarīklerden gelen Meşhûrları da bu zümreye idhâl ettiği gibi Garîb olmamak yâni mütâbeâtı bulunmak şartiyle müselselen eimme-i huffâzdan gelen hadîsleri de bu cümleden sayar.

Bu yedi neviᶜ Hadîs-i sahîh'den başkaca Mütevâtir'in de ayrı bir kısım iᶜtibâr edilmemesine sebeb Mütevâtir'in, râvîlerinde adâlet aramağa hācet kalmaksızın ilm-i katᶜî ifâde etmesidir. Buradaki taksîm, Hadîs-i sahîhin evvelce (sh. 202) zikredilen taᶜrîfine nazarandır.

Hadîs-i meşhûrun da sıhhatce mertebesi bu taksîmde meskûtün-anh kalmış ise de Hāfız İbn-i Hacer: "*Bunun mertebesi müttefekun-aleyhin üst tarafı mıdır? Yoksa alt tarafı mıdır? Bunda mütereddidim.*" diyor.

Kütüb-i sitte yâni *Sahîhayn* ile berâber sünen-i erbaa sāhiblerinin ittifâk ettikleri hadîsler yalnız Şeyhayn'ın müttefik oldukları hadîslerden daha kavî midir? Bâzıları sünen-i erbaa sāhibleri münhasıran Sahîh tahrîc etmeği iltizâm etmemiş olduklarından onların inzimâmı diğer ikisinin ittifâkına fazla kuvvet vermez demişlerse de herhalde bu gibi hadîsler müttefekun-aleyh olanların en kuvvetlileridir.

İrsâli sıhhate mâni' addetmeyenlere göre -hadîsin başka illeti yok ise- *Sahîh-i mürsel*'de olmak lâzım gelirse de cümhûr-ı muhaddisînin kavline muhâlif olduğundan bu da tertîbe dâhil edilmemiştir.

Sahîhayn'dan sonra tasnîf edilmiş bir çok sıhâh daha vardır ki içlerinde en Sahîh olanlar ale'd-derecât İbn-i Hüzeyme'nin *Sahîh*'i, İbn-i Hibbân'ın *Et-Tekâsîm ve'l-envâ'*ı ve Hâkim'in *Müstedrek*'idir. Böyle olunca -Hâfız Süyûtî'nin teklîfine göre- Şeyhayn'dan birinin şartınca olmayan hadîsi yedinci olarak yalnız bir dereceli i'tibâr etmekten ise yedinci olarak bu üçünün, sekizinci olarak İbn-i Hüzeyme ile İbn-i Hibbân veya Hâkim'in, dokuzuncu olarak İbn-i Hibbân ile Hâkim'in müttefik; onuncu olarak İbn-i Hibbân'ın münferid, on birinci olarak da Hâkim'in münferid oldukları hadîsleri saymak lâzım gelecektir.

Beyne'l-muhaddisîn Ahâdîs-i sıhâhın sûret-i umûmiyyede derecâtı bunlar olup mâdûn derecedeki hadîsin bâzan mâfevk derecâtından birine irtikâ ettiği de olur. Meselâ Şeyhayn bir Hadîs-i garîb'i tahrîcde ittifâk ederler de gerek Müslim, gerek diğer bir muhaddis, Meşhûr veya *Esahh-ı esânîd* nâmı verilen isnâdlardan biri ile vârid bir hadîsi rivâyet edecek olurlarsa bu hadîs müttefekun-aleyh olanın da fevkına çıkar. Lâkin bu, istisnâî olup zikredilen tertîb-i umûmîyi ihlâl etmez.

Âhâdîs-i sahîhanın böyle derecât üzerine tertîbindeki fâide teâruz veya tercîh-i edille gibi ahvalde daha açık zâhir olur.

BUHÂRÎ İLE MÜSLİM'İN ŞARTLARI

Buhârî ile Müslim kendi kitablarına dercettikleri rivâyât için ihtiyâr ettikleri şartları sarâhaten beyân etmemişlerse de Hâkim, kabulleri müttefekun-aleyh birinci mertebenin hadîsleri olan bu iki kitabın münderecâtı hakkındaki şartı kendi istikrâsına binâen zikretmiştir (sh. 206). Kendisinden sonra gelenler tetebbu' ve istikrâyı daha ileriye götürerek bu da'vâsını ıtlâkı üzere kabûl etmiyorlar. Onların tetkîkına göre *Sahîhayn* ahâdîsinin ekseriyyet-i uzmâsı Hâkim'in bahsettiği birinci mertebe hadîslerinden ise de diğer müttefekun-aleyh

ve muhtelefün-fîh aksâmdan hadîsleri de -bi'l-münâsebe biraz evvel zikredildiği gibi- yok değildir.

Ebu'l-Fazl b. Tāhir el-Makdisî'nin (448-507) tetkīkına göre de Buhârî ile Müslim'in şartı tâ Sahābî-i meşhûra varıncaya kadar nâkıllerinin hep sika oldukları müttefekun-aleyh olup diğer sikāt-ı esbât tarafından da hilâfı mervî olmıyan hadîsi isnâd-ı muttasıl-ı gayr-i maktū' ile tahrîc eylemektir. Sahābînin iki veya daha ziyâde râvîsi var ise ne a'lâ, yalnız bir tek râvîsi olup da tarîkı Sahîh olursa onunla da iktifâ eder. İntehâ. Lâkin -İbn-i Hacer'in dediği üzere- Şeyhayn binâ-yı tahrîci bu asıl üzerine kurmuşlar ise de bâzan bunun makāmına kāim olacak bir sebeb-i müreccihden dolayı bu kāideden inhirâf ettikleri de vâkı'dir.

Hākim'in dediği üzere Sahîh'de Sahābînin lâakal iki râvîsi, Tâbiiyy-i meşhûrun da lâakal iki sika râvîsi, ilâ-âhirih olmasını aradıklarına dâir olan iddiâsı hakkında da İbn-i Tāhir: "*Bu da'vâ bir tek râvîsi olan birçok Sahābeden de Buhârî ve Müslim'in rivâyet etmiş olmalarıyle menkūzdur.*" diyorsa da Hāfız İbn-i Hacer madde-i nakzın yalnız bâzı Sahābî hakkında sahîh olup yoksa meselâ *Buhârî*'de asl olan hadîsler içinde Sahābenin birisinde yalnız bir tek râvîsi olanlardan hiçbir sikanın hadîsi bulunmadığını söyliyerek Hākim'in büsbütün haksız olmadığını gösteriyor.

Ebû Bekr-i Hāzimî (548-584) ise: "*Sahîhin şartı İsnâd-ı muttasıl ve râvîsi müslim, sādık, gayr-i müdellis, gayr-i muhtelıt, sıfât-ı adâletle muttasıf, zābıt, mütehaffız selîmü'z-zihn, kalîlü'l-vehm, selîmü'l-i'tikād olmaktır.*" demekle berâber bir de Sahîh tahrîc eden muhaddisin, adl olan râvînin -meşâyıh-ı udûlüne nazaran- hālini nazar-ı i'tibâra almak lâzım geleceğini söyler. Zîrâ: "*Bu udûlden kiminin şeyhlerinden rivâyetleri sahîh sâbit, kiminin de hadîsi medhûl olur. Meşâyıh-ı udûl hadîslerinin medhûl olup olmaması ise mesâil-i gāmızadandır ki bu da aslın râvîsinden rivâyet edenlerin tabakātını ve her birinin hangi mertebeye varabileceğini bilmekle hallolunur.*" diyor. Ve aslın râvîlerinden Zührî ile temsîl ederek mes'eleyi îzâh eyliyor. Hāzımî meselâ Zührî'den rivâyet edenleri beş

tabakaya ayırır ki Zührî'den rivâyet eden bu beş tabakadan her birinin mâdûnundaki tabakaya nazaran meziyyetleri vardır:

Birinci tabaka Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Şuayb b. Ebî Hamze, Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Akīl b. Hâlid el-Eylî ve emsalleridir ki rivâyetleri sıhhatin müntehâsına varır. Buhârî'nin aradıkları işte bunlardır.

İkinci tabaka tesebbüt husūsunda birinci tabaka ricâli gibi iseler de birinci tabaka hıfz ve itkanlariyle berâber Zührî'ye tūl-i mülâzemetleriyle de ma'ruftturlar. Meselâ Leys b. Sa'd ile Evzâī ve Nu'mân b. Râşid ve Abdü'r-Rahmân b. Hâlid b. Müsâfir ve İbn-i Ebî Zi'b gibileri, Zührî'ye seferde de, hazarda da mülâzemet ettikleri halde ikinci tabakadan Ca'fer b. Bürkān, Süfyân b. Hüseyn-i Sülemî, Zem'a b. Sālih el-Mekkî gibi hâfız ve mütkın zevâtın -Zührî'ye az mülâzemet dolayısiyle- Zührî'nin hadîsleri hakkında mümâreseleri evvelkiler derecesinde değildir. Müslim bu iki tabaka ricâlinin her birinden bilâ-kayd ü şart hadîs tahrîc ederse de Buhârî, tabaka-i sâniyeden yalnız diğer karâin ile kendisine evvelkilerin kuvvetinde Sahîh görünenleri alır.

Üçüncü tabaka Muâviye b. Yahyâ es-Sadefî, İshak b. Yahyâ el-Kelbî, Müsennâ b. es-Sabâh gibi Zührî'ye birinci tabakadakiler kadar mülâzemet etmiş olmakla berâber gavâil-i cerhden selâmet bulmayanlardır ki onları kimi kabûl, kimi reddeder. Ebû Dâvûd ile Neseî bu tabaka ricâlinden de rivâyet ederlerse de Müslim, bunlardan yalnız diğer karâin ile kendisine Sahîh görünenleri alır. Buhârî ise büsbütün terkeder.

Dördüncü tabaka cerh ve ta'dîl bâbında üçüncü tabaka ricâli gibi olmakla berâber Zührî'ye mülâzemetleri az olmak dolayısiyle onun hadîsleriyle mümâreseleri de az olanlardır ki Tirmizî, bunların da hadîslerini kabûl eder.

Beşinci tabaka Bahr b. Kesîr es-Sekkā', Abdü'l-Kuddûs b. Habîb, Hakem b. Abdu'llāh el-Eylî, Muhammed b.

Saîd el-Maslûb gibi zuafâ ve meçhûlînden bâzı kimselerdir ki ebvâb üzerine hadîs tahrîc edenler için onların hadîslerini almak câiz olmaz. Yalnız Ebû Dâvûd ile onun dûnundaki musannifler bu gibi hadîsleri iʿtibâr ve istişhâd kasdiyle zikrederler. *Sahîhayn*'da ise son iki tabakadan rivâyet edilen hadîs yoktur.

Buhârî, ikinci tabakadan olan hadîsleri ekseriya taʿlîkan zikreder. Üçüncü tabakadan da bâzı taʿlîkātı yok değildir.

Nâfiʿ, Aʿmeş, Katâde gibi müksirîn-i muhaddisînin ashābı da bu kıyâs üzerine bu tabakāta taksîm edilebilirler. Müksir olmayanların hadîslerine gelince bunlar da Şeyhayn'ın asıl iʿtimâd ettikleri şey mevsûkun-bih, adl ve hatāları az olmalarınadır. Artık Yahyâ b. Saîd-i Ensārî gibi bu husūsda kendisine iʿtimâd ziyâde olanların, rivâyetinde teferrüd ettikleri hadîslerini de alırlar. Diğerlerinin rivâyetini ise kendilerinin müşârikleri olanların rivâyâtiyle takviye ederler ki bu nevʿin ekser-i ahādîsi böyledir.

Kütüb-i Muʿtemede'den Nakl-i Hadîs

İnsan bir kitab içinde huffâzdan biri tarafından sıhhati tansīs edilmemiş, şu kadar ki isnâdı Sahîh bir hadîs görürse o hadîsin sıhhatine hükmedebilir mi? Bundan yedi buçuk asır evvel yaşamış olan İbnü's-Salâh-ı Şehr-i Zûrî (587-643): "*Bizim zamânımızda buna hükmetmek câiz değildir. Çünkü bu asırlardaki ulemânın ehliyeti buna kifâyet edemiyecek derecede zaîfdir.*" diyor. Onun bu hükmü daha sonraki aʿsār ulemâsına bitarîkı'l-evlâ şâmildir. Onun dediğine göre artık hiçbir isnâd kalmamıştır ki içindeki râvîlerden hiç değilse birisi Sahîh'de meşrūt olan hıfz ve zabt ve itkāndan ârî ve rivâyet husūsunda yalnız elindeki kitaba iʿtimâd ile kalmış olmasın. Bâhusūs aʿsār-ı mütekaddimede gelen eimmenin şiddet-i taharrî ve ictihâdı maʿlûm olunca sıhhatine tensīs edilmeyen böyle bir hadîsi ihmâl edişleri herhalde kendilerince sahîh olmadığını kaviyyen zannettirir.

Şeyh Muhyi'd-Dîn-i Nevevî ise İbnü's-Salâh'ın bu menʿini ıtlākı üzere kabûl etmeyip: "*Bence azher olan kavl, ilm-i hadîsde mütemekkin*

ve maʿrifet-i kaviyye sâhibi hakkında böyle bir tashîhin yâni sıhhatine evvelce tensîs edilmemiş bir hadîse isnâdına nazaran Sahîh'dir diyebilmenin cevâzıdır." diyor. Zâten İbnü's-Salâh'ın muâsırlarından Ebu'l-Hasen b. el-Kattân (628), Ziyâü'd-Dîn-i Makdisî (568-643), Zekiyyü'd-Dîn Abdü'l-Azîm-i Münzirî (581-656); daha sonrakilerden Şerefü'd-Dîn-i Dimyâtî (613-705), Ebû Abdi'llâh İbni'l-Mevvâk-ı Ğarnâtî (897), Ebu'l-Haccâc el-Mizzî (654-742), Takıyyü'd-Dîn-i Sübkî (683-756) gibi birtakım huffâz kuvve-i ilmiyyelerine güvenerek gayr-i mensûsun-aleyh bâzı hadîsleri tashîh yâni sıhhatlerine hükmetmişlerdir.

Kezâlik İbn-i Hacer-i Askalânî sıhhati Mütekaddimîn tarafından gayr-i mensûs olan hadîsler içinde ricâli ricâl-i sahîhden olanlar da bulunduğu cihetle İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki sözünü ıtlâkı üzere kabûl etmiyor ve: "*Bâhusûs -Mesânîd ve Sünen gibi- müelliflerine nisbetleri sahîh olduğunu bilmek için isnâd-ı muayyene ihtiyâc olmayan ve bizden müelliflere kadar olan isnâdın sıhhatini nazar-ı iʿtibâra almakdan müstağnî olacak derecede hâiz-i şöhret olan kitablarda -musannıf bir hadîsin Sahîh olduğunu söylemese de- isnâdında şerâit-i sıhhat mevcûd, mütkın ve müteyakkız olan muhaddis de hiçbir illetine muttaliʿ olamıyacak olursa sıhhatine hükmetmek mümteniʿ olmaz.*" diyor. Lâkin yine -onun tenbîhine nazaran- bu gibi hadîslerin farkına varılamamış bir illetleri olmak ihtimâline karşı ihtiyâta evfak olan: "*Bu hadîs Sahîhdir.*" diyecek yerde: "*Sahîhü'l-isnâddır.*" demektir. Nitekim bâzıları böylelerine: « صَحِيحٌ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ » demişlerdir.

Müteehhırînden bir zâtın sıhhat-i hadîse hüküm vermesi böyle olduğu gibi kütüb-i muʿtemedenin birinden gerek amel, gerek ihticâc için bir hadîs alacak kimsenin hadîsi muʿtemedün-aleyh bir nüshadan alması ve o nüshayı da ya bizzât kendisinin veya bir sikanın usûl-i sahîha ile veya hiç değilse diğer muʿtemedün-aleyh bir asıl ile mukâbele etmesi lâzımdır. Hele muhaddis olmayan kimse hakkında bu ihtiyâc bir kat daha teekküd eder. Zîrâ kitablara sehiv, hatâ, tebdîl, tahrîf, tashîf ârız olabilir. Sünnet-i seniyyeyi sudûrdan almayıb da sutûrdan nakletmek

pek nâzik bir iş olduğu için bâzıları bu bâbda son derecede titiz davranmışlardır. Nitekim *Sîre-i İbn-i Hişâm* şârihi Süheylî'nin dayısı Ebû Bekr b. Hayr (502-575): "(مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ...) *hadîsine binâen vücûh-i rivâyâtın en ednâ mertebesi ile olsun kendisine rivâyet edilmemiş Kelâm-ı Resûl için bir müslimin* قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *demesi sahîh ve câiz olmadığı beyne'l-ulemâ müttefekun-aleyhtir.*" diyor. Bu kavle göre bu kadar şüyûʿ ve iştiharlariyle berâber bugün şâyân-ı iʿtimâd kütüb-i hadîsiyyeden -esânîd ile ahze muvaffak olmuş tek tük bâzı bahtiyârân-ı ümmet müstesnâ- hemen hiçbirimizin hiçbir hadîsi nakletmesi câiz olmayacaktır. Lâkin bereket versin ki bu, yalnız bâzı muhaddislerin kavli olup umûmen fukahâ ve ekser-i muhaddisînin kavli bunun hilâfınadır. Zîrâ bir hadîs ile amel edebilmek için behemehal muhaddisîn kavâidince semâʿ şart değildir.

LÂYIHA.— Maahâzâ fakîre öyle geliyor ki Türkçe söyleyen kimse mâzî-i naklî sîgasını istiʿmâl ederse müşeddid olanların kavlince de -kitab, muʿtemed bir asl olmak şartiyle- hadîs nakledebilecek. Arabîdeki «قَالَ» lâfzı hem "*buyurdu*", hem "*buyurmuş*" maʿnâsına gelip bu ehl-i teşdîd vücûh-i rivâyâtdan biri ile ahz etmemiş kimse için bir sîğa-i fârika bulamadıklarından dolayı nakli menʿ etmişlerdir. Halbuki "*buyurmuş*" deyince bu mahzur kalmıyor ve kâili -hadîsi ister rivâyeten almış, ister yalnız kitabda görmüş olsun- kâzib değildir. Asl veya usûl-i muʿtemede o kelâm-ı âlînin *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinden sudûruna hep şâhiddir.

26

HADÎS-İ HASEN

TA'RÎFİ

Makbûl ve muhteccün-bih olan hadîsin bir nev'i de *Hadîs-i hasen* olduğu yukarıda (sh. 201) söylenmişti. *Hadîs-i hasen*'in ta'rîfinde çok zahmet çekilmiştir. İbn-i Hacer-i Askalânî *Nuhbetü'l-fiker* 'de Hadîs-i sahîh'i ta'rîf ettikden sonra « فإن خفّ الضّبط فهو الحسن » demekle iktifâ ediyor. Sahîh'in ta'rîfinde mevzû-i bahs olan zabıt şartı biraz kuvvetten düşerse hadîs *Hasen li-zâtihî* mertebesine iner demek istiyor. Sebebi de bu nevi' hadîsin Sahîh ile Zaîf arasında bir mertebeyi hâiz bulunmasıdır. Sahîh olmayan hadîsin hangi mertebede sahîha yaklaşıp makbûl sayılacağını ve hangi mertebede merdûdiyyet mertebesini aşamıyacağını ta'yîn etmek hayli müşkildür. Bundan dolayı sarîhan ta'rîfinde eimme ihtilâf etmişlerdir. Rivâyât-ı menkûlenin tashîh, tahsîn, tercîh ve ta'lîlinde eimme-i huffâz çok kereler hâiz oldukları meleke-i intikâd sâyesinde ta'bîre gelmeyen karâin ile de hükmedip ekseriyya isâbet ettiklerine de bu türlü hükümlerinde kendileriyle hemayâr zevâtın hemen hemen dâimâ ittifâk etmeleri delîl-i kavîdir. Her ne hâl ise Hadîs-i hasen'in ta'rîfine gelelim:

Kütüb-i sitte'den meşhûr *Câmi'* veya *Sünen* sâhibi Ebû Îsâ et-Tirmizî Hadîs-i hasen'i: "*İsnâdında kizb ile ithâm edilmiş hiçbir kimse bulunmamakla berâber Şâz da olmayan ve kendi gibisi diğer tarîklerden de rivâyet edilen hadîs.*" diye ta'rîf ediyor. Bu ta'rîfe göre isnâdındaki râvîleri içinde gayr-i fâhiş galat ve hatâ ile muttasıf olacak derecede seyyiü'l-hıfz; yâhud hakkında ne cerh, ne ta'dîl nakl edilmemiş; yâhud kendisini kimi cerh, kimi ta'dîl etmiş iken hakkında cerh ve ta'dîl cihetlerinden hiçbiri tereccuh etmemiş mestûru'l-hâl; kezâ an'ane ile tedlîs eden bir müdellis bulunursa o hadîs Hasen olmuş olur. Ebû Abdi'l-lâh b. Evvâk: "*Sahîh dahi Şâz olmaz ve râvîleri müttehem değildir.*" diyerek bu ta'rîfe i'tirâz etmiş ise de Tirmizî hesâbına şöyle cevab

verilmiş: T i r m i z î Hasen'i Sahîh'den iki şey ile ayırıyor. Birincisi Hasen'in râvîsi Sahîh'in râvîsinden dereceten kāsırdır. Hasen'de râvînin kizb ile müttehem olmamasını kâfî görüyor. Halbuki Sahîh'in râvîsi behemehal sika olmak gerektir. *"Fülâna yalancı diyen yok."* sözü ile: *"Fülân sikadır."* sözleri beyninde ise çok fark vardır. İkincisi Hasen'in birçok tarīklerden mervî olmasını şart etmiş ki bu da râvîlerin Sahîh râvîleri mertebesinde olmadığından neş'et eder. Halbuki râvîler sika olursa hadîsin yalnız bir tarīkden rivâyet edilmiş olması sıhhatini muhil değildir.

Sünen-i Ebî Dâvûd şârihi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattābî'nin (388) ta'rîfine göre Hadîs-i hasen: *"Mahreci ma'rûf ve ricâli müştehir olan hadîs"* dir. hadîsin mahreci rivâyet edildiği diyar demektir. Hadîs Mısrî mi, Şâmî mi, Medenî mi, Irâkī mi, Mekkî mi, Kûfî mi? Bu herhalde bilinmeli ve ehl-i beldenin râvîden rivâyet-i ahādîs ettiği meşhûr olmalı. Meselâ Basrî'ler içinde Katâde gibi ki Basriyyûn hadîsi müşârün-ileyhden mervî bulunursa mahreci ma'rûf olmuş olur. Basriyyûndan mâadâsı ondan rivâyet ettikleri takdîrde biraz düşünülür. *"Mahrecin ma'rûf olması"* kaydı ile Hadîs-i munkatı' ile husūs-ı maddede tedlîsi sübût bulmamış müdellis hadîsi ihrâc edilmiştir. Lâkin o hadîsde tedlîsi sâbit olursa meydana çıkan râvî-i mahzûfe göre hükmedilir (sh. 167). Şöhretten murâd da ricâlin adâlet ve zabt ile iştihârı demektir. *"Hadîs-i sahîhin de mahreci ma'rûf ve ricâli müştehirdir."* diyerek bu ta'rîfe de i'tirâz edilmiştir. Fakat H a t t ā b î, ricâl-i sahîhin dûnunda bir şöhreti murâd ettiğini söylüyor. Çünkü ta'rîfin akıbinde hemen: "« وَعَلَيْهِ مَدَارُ اَكْثَرِ الْحَدِيثِ وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُهُ اَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ فَيَسْتَعْمِلُهُ عَامَّةُ الْفُقَهَاءِ » =*Hadîsin ekseri de bunun etrâfında döner. Ve ekser-i ulemânın kabûl ve âmme-i fukahânın isti'mâl ettiği budur."* diyor. Halbuki Sahîh'i ulemânın ekseri değil, kâffesi kabûl ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark olduğunu ifhâm etmiş oluyor. Nitekim İbn-i Ebî Hātim (240-327): *"Pederim Ebû Hātīm'e bir hadîs sordum. İsnâdı Hasen'dir dedi. Bununla ihticâc*

verilmiş: Tirmizî Hasen'i Sahîh'den iki şey ile ayırıyor. Birincisi Hasen'in râvîsi Sahîh'in râvîsinden dereceten kāsırdır. Hasen'de râvînin kizb ile müttehem olmamasını kâfî görüyor. Halbuki Sahîh'in râvîsi behemehal sika olmak gerektir. "*Fülâna yalancı diyen yok.*" sözü ile: "*Fülân sikadır.*" sözleri beyninde ise çok fark vardır. İkincisi Hasen'in birçok tarîklerden mervî olmasını şart etmiş ki bu da râvîlerin Sahîh râvîleri mertebesinde olmadığından neş'et eder. Halbuki râvîler sika olursa hadîsin yalnız bir tarîkden rivâyet edilmiş olması sıhhatini muhil değildir.

Sünen-i Ebî Dâvûd şârihi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattābî'nin (388) ta'rîfine göre Hadîs-i hasen: "*Mahreci ma'rûf ve ricâli müştehir olan hadîs*" dir. hadîsin mahreci rivâyet edildiği diyar demektir. Hadîs Mısrî mi, Şâmî mi, Medenî mi, Irâkī mi, Mekkî mi, Kûfî mi? Bu herhalde bilinmeli ve ehl-i beldenin râvîden rivâyet-i ahādîs ettiği meşhûr olmalı. Meselâ Basrî'ler içinde Katâde gibi ki Basriyyûn hadîsi müşârün-ileyhden mervî bulunursa mahreci ma'rûf olmuş olur. Basriyyûndan mâadâsı ondan rivâyet ettikleri takdîrde biraz düşünülür. "*Mahrecin ma'rûf olması*" kaydı ile Hadîs-i munkatı' ile husūs-ı maddede tedlîsi sübût bulmamış müdellis hadîsi ihrâc edilmiştir. Lâkin o hadîsde tedlîsi sâbit olursa meydana çıkan râvî-i mahzûfe göre hükmedilir (sh. 167). Şöhretten murâd da ricâlin adâlet ve zabt ile iştihârı demektir. "*Hadîs-i sahîhin de mahreci ma'rûf ve ricâli müştehirdir.*" diyerek bu ta'rîfe de i'tirâz edilmiştir. Fakat Hattābî, ricâl-i sahîhin dûnunda bir şöhreti murâd ettiğini söylüyor. Çünkü ta'rîfin akıbinde hemen: "« وَعَلَيْهِ مَدَارُ اَكْثَرِ الْحَدِيثِ وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُهُ اَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ فَيَسْتَعْمِلُهُ عَامَّةُ الْفُقَهَاءِ » = *Hadîsin ekseri de bunun etrâfında döner. Ve ekser-i ulemânın kabûl ve âmme-i fukahânın isti'mâl ettiği budur.*" diyor. Halbuki Sahîh'i ulemânın ekseri değil, kâffesi kabûl ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark olduğunu ifhâm etmiş oluyor. Nitekim İbn-i Ebî Hātim (240-327): "*Pederim Ebû Hātīm'e bir hadîs sordum. İsnâdı Hasen'dir dedi. Bununla ihticâc*

edilir mi? dedim. Hayır dedi." diyor ki onlarca o hadîs Hasen olmakla berâber Sahîh gibi kendisiyle ihticâc edilemiyormuş demektir.

İbnü'l-Cevzî (? 507-597) de: "*Hadîs-i hasen kendisinde za'f-ı karîb-i mütehammel yâni çekilir derecede az mıkdârda za'f bulunan hadîsdir.*" diyorsa da za'fın çekilebilir mıkdârını tebyîn etmediğinden o da i'tirâza uğramıştır.

Elhâsıl Hasen'i mâfevkı olan Sahîh ile mâdûnu olan Zaîf'den -sadra şifâ verecek bir ibâre ile- ta'rîf etmek mümkün olmayıp buna ancak ilm-i hadîsde meleke-i tâmme sāhibi olan nâkıd-ı basîrin içine doğup kisve-i ta'bîre getiremediği esbâb ve karâin-i hüsn ile kesb-i ıttılâ' mümkün olur demeğe kadar varanlar bile vardır.

Maahâzâ Müteehhırînden Ebû Amr b. es-Salâh-ı Şehr-i Zûrî *Hasen* unvânı altında beyne'l-eimme tedâvül eden ahādîsi tetebbü' ve istikrâya çalışıp şu neticeye varmıştır: Hasen iki kısımdır. Birincisi isnâdı ehliyeti tahakkuk etmemiş bir mestûrdan hâlî olmayıp o râvî de muğfel (kapılgan) ve rivâyetinde hatāsı çok; yâhud hadîsde kizb ile, yâhud mûcib-i tefsîk sebeb-i âharla müttehem olmamış olan; bununla berâber metni de bir veya birçok tarîklerden misli mervî olup mütâbi' veya şâhid ile kuvvet peydâ etmiş olduğu da ma'lûm olan hadîsdir ki bununla Şâz veya Münker olmakdan kurtulmuş olur. Tirmizî'nin sözü işte bu nevi' hadîslere âitdir. İkincisi râvîleri sıtk ve emânetle meşhûr olmakla berâber ricâl-i sahîh derecesine çıkamayıb hıfz ve itkānca onların mertebesinden kāsır olan, maahâzâ münferid oldukları rivâyâtda hadîsleri Münker sayılanlardan daha yüksek derecede bulunan ruvâtın hadîsleridir ki (sh. 122) bu kuyûd ile berâber bu hadîslerin illetden, şüzûzdan, nekâretden selâmetleri de şarttır. Hattābî'nin ta'rîfinden de işte bu nevi' hadîsler maksūddur. Şüzûz ile illet ve nekâretin ne demek oldukları yukarıda (sh. 121, 123, 177) söylendi.

Bu uzun ta'rîfdeki şartlar hep Hasen'e âid olduğuna göre İbnü's-Salâh'ın, Tirmizî ile Hattābî'nin murâdları hakkındaki bu tevcîhâtına i'tirâz edilmiştir. Bu i'tirâzâtı serd ve münâkaşanın yeri bu mukaddime değildir. Yalnız Tirmizî'nin ıstılāhında Sahîh de,

Hasen de ayrı ma'nâlara gelip dururken Hasen mertebesinden yukarıya çıkamayacak bir takım hadîslere *Sahîh* dediğine bakarak *Hasen li-zâtihî* olanlara Sahîh ıtlâk ettiğine hükmetmiştir. Zîrâ birçok muhaddisler bu kuvvetdeki ahâdîs-i hisânı Sahîh'a idhâl ile merâtib-i Sahîh'in ednâ merâtibi ıdâdında sayarlar. Hasen'e Sahîh diyenler de -hiç şüphesiz- ta'rîf ve şurûtu beyân olunan Sahîh'in dûnunda olduğunu da inkâr etmezler. Mes'ele nihâyet ibâre ihtilâfına râci' olmuş olur. Herhalde şu anlaşılıyor ki muhaddisîn, Sahîh ile Zaîf arasında bir derece bulundurmak iktizâ ettiğine hükmederek birtakımları kendisinde kuvvet emâreleri bulduğu Hadîs-i zaîf'i bir derece dahà yükseltip *Hasen* tesmiye ettikleri gibi birtakımları da kendisinde za'f emâreleri gördüğü Hadîs-i sahîh'i bir derece daha tenzîl edip *Hasen* tesmiye etmişler, sonra gelenler de bunların bu işini beğenip şu kadar ki evvelki nev'ine *Hasen li-gayrihî*, ikincilere *Hasen li-zâtihî* nâmını vermeği tensîb eylemişlerdir.

Alelıtlak Hasen'in bir de Müteehhırînce edilen üç ta'rîfini kaydedelim:

1— İzzü'd-Dîn İbn-i Cemâa (694-767) Hadîs-i hasen'i: "*İlelden hâlî ve senedi muttasıl olup isnâdında da ya mervîsine şâhidi olan bir râvî-i mestûru, ya derece-i itkândan kâsır bir râvî-i meşhûru bulunan hadîsdir.*" diye ta'rîf etmiştir.

Şerefü'd-Dîn Hüseyn-i Tîbî (743) ise daha muhtasar bir ta'rîf olmak üzere:

2— "*Hadîs-i Hasen şüzûz ve illetden sâlim olmakla berâber birden ziyâde tarîkden mervî olan sika derecesine karîb kimsenin Hadîs-i müsnedi veya sikanın Hadîs-i mürselidir.*" diyor.

3— Takıyyü'd-Dîn Ahmed Şumunnî (801-872) de: "*Hasen Şâz ve Muallel olmamak şartiyle kalîlü'z-zabt ve şu kadar ki teferrüdü Münker sayılanların hâlinden yüksek bir râvî-i adlin rivâyet ettiği haber muttasıldır.*" diye mûcez bir ta'rîfde bulunmuştur.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer ise Sahîh'i: "*Muallel ve Şâz olmayarak tâmmü'z-zabt bir adlin rivâyet ettiği hadîsdir.*" diye ta'rîf ettikden sonra:

"Zabt azalırsa hadîs Hasen li-zâtihîdir." diyor ki Sahîh ile Hasen li-zâtihî'nin tamâmı zabtdan başka şurûtun kâffesinde müsâvî olduklarını gösteriyor. Hasen li-gayrihî de âdıd ile (sh. 201) mertebe-i hüsne çıkan hadîsdir diyor.

Hulâsa hıfz ve zabtı tâm ricâl-i udûlün merviyyâtı Sahîh'dir. Sahîh'in ittisāl-i sened, adâlet-i râvî, adem-i şüzûz, adem-i illet gibi şartları hep mevcûd iken yalnız zabtı biraz daha gevşek olan, şu kadar ki hatâsı çok zuafâ derekesine de inmeyen ricâlin merviyyâtı Hasen'dir. Bu, lizâtihî Hasen olan hadîsin evsāfıdır. Binâenaleyh Hasen li-zâtihî'yi ta'rîf etmek lâzım gelse: *"İllet ve şüzûzdan ârî ve adâlet ve zabt ile ma'rûf, şu kadar ki zabıtca sahîh ruvâtından bir dereceye kadar kāsır olan râvîler tarafından sened-i muttasıl ile rivâyet edilmiş hadîsdir."* demek lâzım gelir. Böyle olan hadîs mertebeten Sahîh'in dûnunda ise de -yukarıda söylediğimiz gibi- makbûl ve ihticâca sālih olmakda Sahîh gibidir. Hattâ turuk-i rivâyeti çok olursa bâzılarınca Sahîh bile sayılır. Nitekim Hākim, İbn-i Hibbân ve İbn-i Hüzeyme bu gibi hadîsleri -Sahîh'a kasrettikleri- kitablarına dercetmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadîslerinin evvelce ta'rîf edilen ahādîs-i Sahîh'a dûnunda olduklarını bu eimme mukırdırlar. Bu takdîrde sahîh li-gayrihî olmuş olurlar. Turuk-ı rivâyetlerinin ancak teaddüdünden dolayı sıhhatlerine hükmedilmesi râvîlerinin zabıtca râvî-i sahîhden kāsır kalan cihetleri sūret-i mecmûa ile müncebir olduğu içindir. Her biri yalnız başına kalsa hüccet olamayacak iki tarîkden gelen bir hadîs ile ihticâc etmekte teaccüb edecek bir cihet de yoktur. Vech-i âhardan müsned olarak vârid olmuş, yâhud o kuvvetde diğer Mürsel ile teeyyüd etmiş Hadîs-i mürsel bâzılarınca nasıl ihticâca sālih ise bu da öyledir.

"HADÎS-İ HASEN-İ SAHÎH" TA'BÎRİ

Hāfız Tirmizî ile Alî b. el-Medînî ve Ya'kūb b. Şeybe gibileri bâzan bir hadîsde her iki vasfı cem' ederek: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ» derler ki muradlarını ta'yînde ihtilâf edilmiştir. Hadîsin her iki

lâfz ile birden tavsîfi en ziyâde Tirmizî'nin *Câmi*ʿinde vâkıʿ olduğu için bu bahis hep onun etrâfında dönüyor. Bu bâbdaki tevcihlerin en makbûlü şudur: Hadîsin yalnız bir isnâdı varsa Tirmîzî ya ruvâtın hâline bakarak ricâlde şurût-ı sıhhat tam mıdır, yoksa kâsır mıdır? kesdiremediğinden ayrı ayrı nokta-i nazarlardan hadîse hem Sahîh, hem de Hasen denilebileceğini, yâhud râvîler hakkında eimme-i nakdin nazarları muhtelif olduğundan hadîsin kimine göre Hasen, kimine göre Sahîh olacağını kasdetmiştir. Her iki takdîrce hakkında yalnız: « صَحِيحٌ » dedikleri « حَسَنٌ صَحِيحٌ » dediklerinden daha kavîdir. Zîrâ birinde sıhhata cezm, diğerinde tereddüd vardır. Lâkin hadîs -biri Sahîh, diğeri Hasen olan- iki isnâd ile rivâyet edilmiş ise bu sûretde bir isnâda göre Hasen, diğerine göre Sahîh'dir demek olur ki bu takdîrce böyle olan hadîs yalnız bir tarîkden gelmiş Hadîs-i sahîh'in fevkına çıkar. Çünkü sahîh olan tarîk, zaîf olmayan öteki tarîk ile kuvvet bulmuş oluyor.

Maahâzâ Tirmîzî Hadîs-i hasen'in taʿrîfinde turuk-ı müteaddideden rivâyet edilmiş olmasını şart kılmış iken kitabındaki bâzı hadîsler için: "حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ = *Bu hadîs Hasen-i garîb'dir. Onu bu tarîkden başka tarîkden bilemiyoruz.*" demesi câlib-i dikkattir. İbn-i Hacer-i Askalânî diyor ki Tirmizî'nin taʿrîf ettiği Hasen, alelıtlak Hasen olmayıp kitabında -başka bir vasıf terdîf etmeksizin- yalnız: « حَسَنٌ » dediği bir nevʿ-i hâssını taʿrîf etmiştir. Tirmizî hadîslerin bâzılarında yalnız: « حَسَنٌ », bâzılarında yalnız: « صَحِيحٌ », bâzılarında da yalnız: « غَرِيبٌ » dediği gibi bâzılarında: « حَسَنٌ صَحِيحٌ », bâzılarında: « حَسَنٌ غَرِيبٌ », bâzılarında: « صَحِيحٌ غَرِيبٌ », bâzılarında: « حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ » der. Yaptığı taʿrîf de bu yedi nevʿin yalnız evvelkisi olan *Hasen* içindir. Nitekim kitabının sonunda: "*Bu kitabımızda her nerede:* « حَدِيثٌ حَسَنٌ » *dedikse murâdımız isnâdı bizce Hasen olandır. Kizb ile müttehem olmayan*

râvî tarafından rivâyet edilip başka tariklerden de onun gibisi mervî olan, şâz da olmayan her hadîs bizce Hadîs-i hasen'dir." demesi de bunu gösteriyor. Bundan anlaşılıyor ki o yalnız: *Hasen* dediği hadîsi ta'rîf etmiş. Sahîh ile Garîb'i ta'rîf etmediği gibi hakkında: « حَسَنٌ صَحِيحٌ », yâhud: « حَسَنٌ غَرِيبٌ », yâhud da: « حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ » dediklerini de ta'rîf etmemiştir. Görünüyor ki diğer nevi'lerini ehl-i fen arasındaki şöhretlerinden dolayı ta'rîfden sarf-ı nazar edip yalnız: « حَسَنٌ » dediğini ya ğâmız olduğundan, yâhud da evvelden ıstılâhı mevcûd olmadığı halde kendisi tarafından vaz' edilmiş bulunduğundan dolayı ta'rîfe lûzum görmüştür. Bu takrîr ile de Tirmizî'nin ta'rîfi ve bu ıstılahları hakkında netîcesiz kalan birçok i'tirâzât mündefi' olmuş olur. İntehâ.

Muhyi's-Sünne lâkabiyle müştehir Hüseyn b. Mes'ûd-i Bagavî (? 429-516) *Mesâbîhü's-sünne*'sindeki hadîsleri *Sıhâh* ile *Hisân* unvanlariyle ikiye taksîm edip *Sahîhayn*'dan aldıklarına Sıhâh, ve Sünen-i selâse'den yâni Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Neseî'den naklettiklerine Hisân nâmını vermiştir. Lâkin bu cihetden i'tirâza uğramıştır. Zîrâ Sünen'de Sahîh, Hasen, Zaîf, hattâ Münker olan hadîsler vardır. O kitablardan her ne nakletmiş ise hepsine Hasen nâmını vermesi müteâref olan ıstılâha mugâyir düşmüştür. Lâkin bu, Bagavî'ye hâs bir ıstılahdır diyor ve ıstılâh-ı örfîye muhâlefetde kendisini münferid de görmüyorlar. Nitekim Hâfız Ebû Tâhir-i Silefî bu beş kitabın hepsi için: "*Sıhhatlerine ulemâ-yı maşrık ve mağrıb ittifâk etmişlerdir.*" diyerek bu beş kitab sâhibleri makbûl ve ma'mûlün-bih hadîsleri toplamağa himmet etmişlerdir demek istemiştir. Hâkim de Tirmizî'nin kitabı hakkında *El-Câmiü's-sahîh* ta'bîrini kullandığı gibi Hatîb-i Bağdâdî de Tirmizî ile Neseî'nin kitablarına *Sahîh* ismini vermiştir. Istılâhda nizâ' olmayacağı için bunların hiçbirine i'tirâz edilemezse de kasdedilen maânîyi tebyîn için bunu haber vermek lâzım gelir.

Hadîs-i makbûlü beyân için ehl-i hadîsin *Sahîh* ile *Hasen*'den başkaca isti'mâl ettikleri birkaç lâfız daha vardır: Ceyyid, Kavî, Sālih, Ma'rûf, Mahfûz, Mücevved, Sâbit, Müşbih.

Ceyyid ile *Kavî* ta'bîrlerini bâzıları Sahîh ta'bîriyle müsâvî tutmuşlardır. Tirmizî'nin, tıbba dâir hadîslerin biri için: «حَدِيثٌ جَيِّدٌ حَسَنٌ» dediği vâkı'dir. Fakat Sahîh ma'nâsına gelmekle berâber yine bu lâfızları erbâb-ı dikkat bir nükte kasdetmedikce Sahîh makāmında isti'mâl etmezler. Onların Ceyyid, yâhud Kavî dedikleri hadîs *Hasen li-zâtihî* mertebesinden yüksek olmakla berâber Sahîh derecesine vardığında tereddüd edilenlerdir. Bu i'tibâr ile mutlakā Sahîh'in mertebece dûnunda demektir.

Sālih ta'bîri -her ikisi de ihticâc olunmaya salâhiyetleri bulunduğundan dolayı- Sahîh hakkında da, Hasen hakkında da kullanılır. Bâzan kendisiyle i'tibâr olunmaya yâni mütâbi' veya şâhid olmaya sālih olan Hadîs-i zaîf hakkında da isti'mâl edilir ki bu ma'nâca Sālih, Hasen'in dûnunda olmakla berâber Zaîf denilecek derecede düşkün olmayan haber demektir. Meselâ İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Dâvûd: "*Sünen ismindeki kitabımın içinde vehn-i şedîd ile ayıbdâr olanları beyân ettim. Hakkında hiçbir şey söylemediklerim ise Sālih'dirler. Bunların bâzıları derece derece diğerlerinden daha Sahîh'dir.*" diyor.

Ma'rûf Münker mukābili, (sh. 123) *Mahfûz* da Şâz mukābili (sh. 120) dir.

Mücevved ile *Sâbit* ta'bîrleri de Sahîh ile Hasen'e şâmil ta'bîrlerdir[1]. *Müşbih*'e gelince yalnız Hasen'e veya ona yakın olana denir. Ve Sahîh'a nisbetle Ceyyid ne ise Hasen'e nisbetle Müşbih odur.

Bir de huffâzın: «هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الإِسْنَادِ» dedikleri «هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ» dediklerinin, kezâ: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنُ الإِسْنَادِ»

1 Tedlîs tesviye ile rivâyet edilen Hadîs-i müdelles'e de bâzı kudemânın Mücevved nâmını verdikleri yukarıda (sh. 174) geçmişti.

dedikleri « هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ » dediklerinin dûnundadır. İsnâd, Sahîh veya Hasen olduğu halde şüzûz veya illetden dolayı metnin Sahîh veya Hasen olmadığı vâkı'dır. Nitekim Neseî rivâyet ettiği: "« تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً » = *Sahur yeyiniz, zîrâ sahurda bereket vardır.*" hadîsi için: "*Bu bir Hadîs-i münker'dir. Lâkin isnâd'ı Hasen'dir.*" diyor. Hâkim de *Müstedrek*'inde isnâdına bakılınca sıhhatine hükmedilecek birtakım hadîsler zikretmiştir ki metinleri şüzûz veya illetden dolayı vâhî telâkkī edilmiştir.

İHTİLÂFÜ'L-HADÎS

Sahîh ile Hasen râvîlerinden biri zâid bir şey rivâyet ederse bu ziyâde makbuldür. Lâkin bu kabûl, ziyâdeyi zikretmeyen râvînin rivâyetine münâfî gelmemek şartiyledir. Eğer muhâlif düşerse sikanın münferiden rivâyet ettiği, bir hadîs bir müstakil hükmünde olacağından -beyinlerinde birini kabûl etmek diğerini reddetmeyi müstelzim olacak derecede- münâfât varsa râcih olanı kabûl, mercûh olanı reddolunur. Hiçbiri tereccuh etmezse -ki bu nâdiren vâkı' olur- kimi kabûl, kimi tevakkuf cihetini ihtiyâr etmişlerdir.

Ahâdîs-i makbûle'yi (Sıhâh ile Hisân'ı) bir de *Me'hûzün-bih* ve *Gayr-i me'hûzün-bih* kısımlarına taksîm etmişlerdir. Zîrâ bir Hadîs-i makbûl ona zıd olan diğer hadîsin muârazasından ya sâlim olur, ya olmaz. Muârazadan sâlim ise adı *Muhkem*'dir ki hükmü bilâ-tevakkuf ahzolunmak, mûcebince amel olunmaktır. "« لَا يَقْبَلُ اللهُ تَعَالَى صَلَاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ » = *Allâhu Teâlâ abdestsiz hiçbir namazı kabûl etmez.*" hadîsi gibi. Kendisine zıd bir muârız hadîs olduğu takdîrde de o muârız ya makbûldür, ya değildir. Değil ise yine makbûl olan *Muhkem*, öteki Gayr-i me'hûzün-bih'dir. Zîrâ kavî var iken zaîfin hükmü yoktur. Muârız da makbûl ise artık beyinlerini bilâ-teassüf cem' ve te'lîf etmek imkânı olup olmadığı ciheti aranır. Eğer bilâ-teassüf her ikisi ile amel mümkün olacak gibi ise beyinlerinde tezâd olmadığı

tebeyyün etmiş demektir ki her ikisi de Muhkem olmuş olur. Böyle olan iki hadîse *Muhtelifü'l-hadîs* derler. Zâhiren mütezâd görünüb de im'ân-ı nazarla aralarını cem' etmek mümkün olan bu gibi hadîsler hakkında müstakillen yazılmış kitablar çokdur. İmâm-ı Şâfiî'nin *Kitâbü ihtilâfi'l-hadîs*'i ile İbn-i Kuteybe (213-276)'nin ve Ebû Yahyâ Zekiriyyâ İbn-i Yahyâ-es-Sâcî'nin (307), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-301) kitabları ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (235-321) *Müşkilü'l-Âsâr*'ı bu nevi'dendir. Osmân b. Saîd ed-Dârimî (? 200-280) de bu mevzû'da pek büyük bir eser vücûde getirmiştir. Böyle mühim bir işi başarabilenler ekser-i ulûmda; bâhusûs hadîs, fıkıh, usûl ve kelâmda berâat-i tâmmesi olan eimme-i a'lâmdır ki bunlar hadîs ile fıkıh sınâatlerini bihakkın câmi', maânî-i dakîka sayyâdları ve ilim dalgıçlarıdır.

Her iki rivâyet-i kaviyyenin beynini te'lîf imkânı bulunmazsa nesh aranır. Birinin *Nâsih*, diğerinin *Mensûh* olduğu tebeyyün ederse nâsih ahzolunur, mensûh terkedilir. Hangisinin nâsih olduğuna delil bulunamazsa kavâid-i tercîha mürâcaat olunup ercah ile amel olunur. Adeden elliye varan usûl-i tercîhi öğrenmek isteyenler usûl-i fıkıh kitablarına mürâcaat edebilirler. Maahâzâ İmâm-ı Şâfiî'nin: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'den -husûs ile umûm, icmâl ile tefsîr cihetlerinden başka bir cihetle- birinin isbât ettiğini diğeri nefyeder sûretde yekdiğere zıt iki Hadîs-i sahîh'in sübûtu vâkı' değildir. Meğer ki nesih tarîkıyle ola.*" İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme de: "*İsnâd-ı sahîh ile Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet edilmiş mütenâkız iki Hadîs-i sahîh bilmiyorum. Her kimde böyle iki hadîs varsa bana getirsin de beyinlerini te'lîf edeyim.*" demeleri şâyân-ı kayıddır.

Turuk-ı rivâyetin teaddüdü sâyesinde yukarıda Hasen li-zâtihî'nin Sahîh li-gayrihî mertebesine çıktığını (sh. 201) ve Hasen'i takviye edecek tarîkleri araştırmaya i'tibâr, mukavvî olan tarîklere de gâh mütâbi', gâh şâhid denildiğini (sh. 114) söylemiştik. Onun gibi bir Hadîs-i zaîf'in

de Hasen li-gayrihî mertebesine çıktığı vâkı'dır. Hasen li-gayrihî zâten za'fdan kurtulmuş bir hadîs demek değil mi idi? İmdi Hadîs-i zaîf'in za'fı ya mümkünü'z-zevâl, ya lâzım ve gayr-i mümkünü'z-zevâldir. Za'f, sadûk ve emîn olan bir râvînin sû-i hıfz ile töhmeti yüzünden ârız olmuş ise bu râvînin rivâyet ettiği hadîs vech-i âhardan rivâyet edilmiş bulunursa artık onu hıfzetmiş demek olup zabtında halel bulunmadığına kolayca hükmolunabilir. Bu takdîrce rivâyet ettiği hadîs de Zaîf derekesinden Hasen derecesine çıkar. Lâkin yine hadîs Hasen li-zâtihî değil, Hasen li-gayrihî olmuş olur. Tirmizî'nin Şu'be tarîkından ve Hasen'dir diyerek «عن عاصم ابن عبيد الله عن عبد الله بن عامر بن ربيعة عن ابيه» senediyle rivâyet ettiği hadîs gibi ki bunda Âmir b. Rebîa *radiya'llâhu anhümâ,* Fezârelilerden bir kadının bir çift nalın mehr-i muaccel ile tezevvüc etmesi üzerine Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in o kadına: "«ارضيت من نفسك ومالك بنعلين» = *Nefsini ve neyin varsa onu bir çift nalına mukâbil vermeğe râzı mı oldun?*" buyurduklarını, o da: "*Evet.*" deyince nikâha icâzet verdiklerini rivâyet eder. Tirmizî, hadîsini rivâyet ettikden sonra: "*Bu bâbda Ömer, Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa'd, Ebû Saîd-i Hudrî, Enes, Âişe, Câbir, Ebû Hadred el-Eslemî radiya'llâhu anhüm'den de rivâyetler vardır. Âmir b. Rebîa radiya'llâhu anhümâ'nın bu hadîsi Hadîs-i hasen-i sahîh'dir.*" diyor. Râvî Âsım b. Ubeydu'llâh sû-i hıfzı yüzünden zaîf ise de bu ma'nâda sekiz Sahâbî'den olmak üzere vücûh-i sâireden rivâyet olduğu için Tirmizî, hadîsine: «صحيح حسن» demiştir.

Kezâlik za'f bir imâm-ı hâfızın, hadîsi mürselen rivâyet etmiş olması yüzünden ârız olmuş ise yine hadîs vech-i âhardan merfûan rivâyet edilmiş olmakla za'fdan kurtulur. Ve Hasen li-gayrihî mertebesini bulur. Meselâ *Sahîh-i Müslim*'de bey'-i müzâbeneyi[1] *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin nehiy buyurduklarına dâir Saîd b. el-Müseyyeb'den bir Hadîs-i mürsel rivâyet edilmektedir.

1 Müzâbene hurmayı ağaç üstünde iken kurusuna satmağa denir.

Bu kadarla kalsa hadîs bir çoklarınca Zaîf'dir. Lâkin Müslim aynı hadîsi « سُهَيل بن ابي صالح عن ابيه عن ابي هريرة » Sened-i mevsūlü ile merfûan da rivâyet ettiği için za'fdan kurtulmuştur.

Sebeb-i za'f tedlîs veyâhud ricâl-i senedden birinin meçhûl olması ise yine -irsâlde olduğu gibi- senedde hazfedilmiş veya zâtı meçhûl kalmış râvînin diğer tarīk ile ma'lûmiyyeti ile hadîs kesb-i kuvvet eder. Meselâ Tirmizî tedlîs ile mevsūf olan Hüşeym tarîkından « يزيد بن ابي زياد عن عبدالرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب » senedi ile: "« انَّ حَقّاً عَلَى الْمُسْلِمِينَ اَنْ يَغْتَسِلُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ . وَلْيَمَسَّ اَحَدُهُمْ مِنْ طِيبِ اَهْلِهِ . فَاِنْ لَمْ يَجِدْ فَالْمَاءُ لَهُ طِيبٌ » = *Cum'a günü müslümanların iğtisâl etmeleri üzerlerinde şübhesiz bir haktır. Bir de herbiri o gün evindeki tıybden sürünsün. Eğer bulamazsa su ona tıyb yerine geçer."* hadîsini merfûan rivâyet etmiştir. Hüşeym müdellis olduğu için o yüzden ârız olan za'f Tirmizî'nin o hadîsi yine Yezîd İbn-i Ebî Ziyâd'a uğrayarak Ebû Yahyâ et-Teymî tarîkından da rivâyet etmesiyle zâil olmuştur. Hattâ Tirmizî: "*Hüşeym'in rivâyeti Teymî'nin rivâyetinden ahsendir.*" diyor.

Lâkin za'f bir râvînin fısk veya kizb ile müttehem veya hadîsin Şâz olması gibi bir sebebden neş'et ediyorsa veçh-i âhardan rivâyet edilmiş olmakla zâil olmaz. Ve hadîs, Zaîf derekesinden Hasen derecesine çıkamaz. "« مَنْ حَفِظَ عَلَى اُمَّتِي اَرْبَعِينَ حَدِيثاً بَعَثَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي زُمْرَةِ الْفُقَهَاءِ » = *Her kim ümmetime kırk hadîs hıfz ediverirse Allāhu Teâlâ onu fukahâ zümresinde ba's ve haşr eder.*" hadîsi gibi ki dokuz Sahābî'den turuk-ı adîde ile ve rivâyât-ı mütenevvia ile menkūl olduğu halde yine Zaîf olduğunda bütün muhaddisînin ittifâkı vardır.

27

AHĀDÎS-İ MAKBÛLEYİ İHTİVÂ EDEN KİTABLARDAN BÂZILARI

Ahādîs-i makbûleyi hangi kitablarda arayacağız? Beyne'l-müslimîn tedâvül eden kitablar meyânında en ziyâde şâyân-ı i'timâd olan kütüb-i hadîsiyye hangileridir? suâli karşısında bulunmak tabîîdir. Bir hadîsin makbûl veya merdūd olduğuna en sağlam mi'yâr vâkıâ râvîlerinin ahvâli hakkında ma'lûmât-ı tâmme edinip intikād edebilmektir. Erbâbı vaktiyle kitâb ile tekayyüd etmemiş ve hadîslerin her birini ayrı ayrı hādde-i tetkīkden geçirerek ve ricâline, senedinin ittisâl ve inkıtāına, illetden ve -gerek seneden, gerek metnen- şüzûzdan sâlim olup olmadığına, mütâbeât ve şevâhidine yâni diğer tarîklerle kuvvet bulup bulmadığına bakarak makbûl veya merdūd olduğuna hükmetmişlerdir. Lâkin Müteehhırînin Mütekaddimîn hakkında bizzat ve bilâ-vâsıta bu gibi tetkīkātı icrâ etmelerine artık fi'len imkân kalmamış, eimme-i Selef *rahimehumu'llāh* da diyânet, emânet ve dirâyetleri muktezāsınca kitâblara geçmiş hadîsleri nakîr ve kıtmîr adım adım tetebbü' ile kendilerinden sonra gelecekleri böyle ağır bir külfetten -kalblere itmi'nân verecek sūretde- kurtarmış olduklarından yekdiğeri hakkında intikāden yazmış oldukları kitabları araştırmakla iktifâ etmek, tetebbuâtı onların intikādâtına kasr ile ihticâc edilecek hadîsleri öyle intihâb eylemekden daha sâlim yolumuz kalmamıştır.

Kütüb-i Sıhāh

Mütedâvel ve müştehir kitabların kıymetleri bittabi' hâvî oldukları ahādîsden intikāda uğramış bulunanların mıkdârına bağlıdır. Bu noktadan bakılınca bilâ-istisnâ her hadîsi intikāddan sâlim hiçbir kitab yoktur. Bu haberler *Kur'ān-ı Kerîm* gibi mütevâtir değildir. Pek azından başkası hep Ahbâr-ı âhaddır. Bununla berâber şurût-ı sıhhati hâiz

hadîsleri en ziyâde cem‘ eden kitabların başında Ebû Abdi'llâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhārî (194-256) ile Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (204-264) *Sahîh*'leri olduğunda bütün ulemâ-yı islâm ittifâk etmişlerdir. Zîrâ ehl-i nakd-i hadîs, mecmûu on, on iki bine varan[1] bu iki kitabdaki haberlerin içinden pek az mıkdârını mahall-i intikād görebilmişlerdir. Bu adedlerin içinde de Buhârî'ye âid olanı seksenden azdır. Gerek bu cihetden, gerek Buhârî'nin sıhhatca hep birinci tabaka hadîslerini iltizâm edip tabaka-i sâniyeden olan ahādîs-i sahîhayı ekseriya ta‘lîk ve nâdiren isnâd sūretiyle zikretmesinden, üçüncü tabakadan da pek az mıkdârda aldığından, buna mukābil Müslim'in de birinci ve ikinci tabaka hadîslerini alâ vechi'l-istîâb alıp bâzan üçüncü tabakadan olanlarından da rivâyet eylemesinden dolayı Buhârî, Müslim'den esah addedilmiştir.

Bu bahse müteallık olmak üzere Şeyhü'l-İslâm Takıyyü'd-Dîn Ahmed b. Teymiyye (661-728)'nin *Minhâcüs's-sünne*'deki şu sözlerini burada zikretmekten kendimi alamıyorum. Diyor ki emr-i tashîhde yâni bir hadîsin Sahîh olup olmadığına hükmetmekte eimme-i hadîs ne Buhârî'ye, ne de Müslim'e taklîd etmiş değillerdir. Bu iki musannıfın Sahîh addetdikleri hemen bütün hadîsler kendilerinden evvel de eimme-i hadîsce Sahîh ad ve telâkkî bi'l-kabûl edilmişlerdi. Kendi asırlarında da öyle idi. Kendilerinden sonra da bu fennin eimmesi bu kitabları nazar-ı tetkîkden geçirip bu iki imâmın Sahîh dediklerine kendileri de Sahîh demekte muvâfakat ettiler. Yalnız birtakım huffâzın intikād ile aleyhe hüküm verdikleri takrîben yirmi hadîslik az mıkdârını istisnâ etmek lâzımgelir. İntikāda uğrayan bu mevâzıın çoğu *Müslim*'dedir. Bunlarda da birtakımları onlardan yana, birtakımları da müntakıdlardan yana çıkmışlardır. Lâkin işin doğrusu bu bâbda tafsîl üzere hüküm vermektir. Bâzı yerler vardır ki hakîkaten intikāda şâyândır. Ümmü Habîbe hadîsi ile « خَلَقَ اللهُ التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْتِ » hadîsi

1 Buna mükerrerât da dâhil olmak üzere takrîbî bir aded nazariyle bakılmalıdır. 219 ve 225 inci sahifelere de mürâcaat.

ve üç, yâhud daha ziyâde rükû' ile salât-ı küsûf kılındığı hadîsi bu cümledendir. Buhârî'ye edilen intikādâtın bâzıları yerinde değildir. İntikāda bihakkın uğramakdan en uzak olan *Sahîh-i Buhârî*'dir. Buhârî hemen dâimâ intikād edilebilecek bir lâfz rivâyet etti mi derhal müntekad olduğunu beyân eden lâfzı da rivâyet etmiştir. Hulâsa bu, yedi bin dirhemi intikād edib de içinden bir kaç dirhemi -onlar da büsbütün faydasız ve sırf mağşûş olmamak üzere- züyûf olmasına benzer. Buhârî san'atında imâm olan bir zâtdır. Bu iki kitabın mecmû-ı ahādîsi yedi bin bu kadardır [1]. Bunu söylemekden maksadımız bu iki kitabın hadîslerini kendilerinden evvel ve sonra birçok eimme-i cehâbizenin intikād ve -kaç kişi olduklarının sayısını ancak Allah bilir- birçok zevât kendilerinden rivâyet etmiş olduklarını ve bu hadîsleri ne rivâyet, ne de tashîh etmekde münferid kalmadıklarını söylemektir. Bunu hıfzeden Zât-ı Ecell ü A'lâ: (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)* buyuran Hafîz-ı Celîl *Sübhânehu ve Tekaddes* Hazretleridir. İntehâ.

Bâzıları zannederler ki *Sahîhayn* sāhibleri emr-i tashîhde yalnız râvînin zabıtda, adâletde, adem-i irsâldeki hâline bakmakla iktifâ edip başka bir ciheti nazar-ı mülâhazaya almamışlardır. Halbuki iş zannettikleri gibi değildir. Onlar bu ricâlin kendi meşâyıhlariyle olan derece-i münâsebetlerini de araştırmışlardır. Her râvînin, kendisinden rivâyet ettiği zâta mülâzemeti az mıdır, çok mudur? Onun memleketlisi olup hadîsleriyle ülfet ve mümâresesi var mıdır? Yoksa yabancı bir memleketten gelip kendisiyle teberrüken mülâkāt ederek bu mülâkāt veya mülâkātlarda bâzı hadîslerini istimâ' edip savuşmuş bir kimse midir? gibi ancak ilm-i hadîs ile usûl-i hadîsde mehâret-i kâmilesi olmakla berâber son derecede dikkat etmeyi i'tiyâd etmiş ekâbirin farkına varacağı husûsātı da mülâhaza ederek yazdıklarını o kitablara tevdî' etmişlerdir. Kitablarının *Kitâbu'llāh*'dan sonra esahh-ı kütüb olması işte bu gibi meziyyât-ı âliye ile sâha-i tahakkuka varmıştır.

---

[1] Tekrarsız olarak tahmînî adedi beyân ediyor.

* *Hicr Sûresi, Âyet: 9.*

Buhârî ile Müslim'in Sahîh'lerinden başka -bu ikisi kadar muvaffakiyyetle olmamakla berâber,- tertîb ve te'lîfinde sıhhat iltizâm edilmiş daha birçok kitablar vardır. Bunlardan İmâm-ı Mâlik'in ve daha evvel İbn-i Ebî Zi'b'in *Muvatta'* ları gibi[1]. İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta'* ını en başda saymak lâzım gelir. Alelıtlak *Muvatta'* denilince de lafız ona masrûf olur. Buhârî'nin kitabı meydana çıkmazdan evvel *Kitâbu'llâh*'dan sonra esahh-ı kütüb o idi. *Muvatta'*'da -evvelce de söylendiği gibi- birçok ahâdîs-i Mevkūfe ve Maktūa vardır. Hep Sahîh olan ahâdîs-i Merfûasının kâffesi *Sahîhayn*'a geçmiştir.

Daha sonra İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-311) 'nin *Sahîh*'i, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (354)'nin *Kitâbü't-tekâsîm ve'l-envâ'* tesmiye ettiği *Sahîh*'i, Hâkim Ebû Abdi'llâh'ın (321-450) *El-Müstedrek alâ kitâbi's-sahîhayn*'ı, Ebû Alî Saîd b. es-Seken'in (294-353) *Es-Sahîhü'l-müntekā*'sı, Abdu'llâh b. Alî İbnü'l-Cârûd (307) ile Kāsım b. Esbağ el-Beyyânî'nin (340) *El-Müntekā*'ları, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî'nin (384-458) *El-İlzâmât*'ı, Ziyâü'd-Dîn Muhammed b. Abdü'l-Vâhid el-Makdisî'nin (569-643) *El-Ahâdîsü'l-ciyâdü'l-muhtâra*'sı zikre şâyândır.

İbn-i Huzeyme Sahîh'inin mertebesi kendisinden sonra zikredilenlerden yüksektir. Müşârün-ileyh çok ihtiyatkâr ve şiddet-i taharrî ashâbından olup rivâyet ettiği hadîsin isnâdı hakkında şâyed ednâ mertebede söz söylenmiş ise hemen: "إِنْ ثَبَتَ كَذَا ، = *Şâyed sâbit ise hadîs şudur.*", yâhud: "إِنْ صَحَّ الْخَبَرُ ، = *Haber Sahîh ise*" gibi bir ibâre kullanır.

İbn-i Hibbân'ın *Kitâbü't-tekāsîm ve'l-envâ'* ı ne ebvâb, ne mesânîd üzerine müretteb olmayıp matlûb olan ahâdîsi orada bulmak pek

---

1 O devirlerde *Muvatta'* nâmiyle birçok eimme birer kitab te'lîf etmişlerdi. Eimme-i huffâzdan Abdu'llah b. Vehb el Mısrî'nin (125-197) de *Muvatta'-ı kebîr*'i bu cümledendir.

müşkildir. Emr-i tashîhde de biraz mütesâhildir denmiş ise de Ebû Bekr-i Hâzimî onun tesâhülü hakkındaki i'tikâdı reddedip: "*Gâyesi İbn-i Hibbân Hasen olan Hadîse de Sahîh diy r ki ıstılahda münâkaşa olmaz.*" dedikden sonra şartlarına vefâ etmek husûsunda tesâhülü olup olmadığı cihetine gelince o mes'ele hakkında da: "*İbn-i Hibbân, Sahîh'inde müdellis olmamakla berâber şeyhından ahzı ma'lûm ve şeyhından semâ'ı da vâkı' olan bir râvînin irsâl ve inkıtâ' şâibelerinden sâlim hadîslerini rivâyet eder. Bir râvî hakkında cerh ve ta'dîle dâir hiçbir söz söylenmemiş, ve kendisinden hiçbir Hadîs-i münker de mervî olmamakla berâber gerek şeyhı ve gerek kendisinden rivâyet eden zât da sika bulunursa ona sika nazariyle bakar.* "*Kitâbü's-sikât*"ında *İbn-i Hibbân işte bu gibilerine hep sika demiştir. Mesleğini bilmeyenler nihâyet cerhan ve ta'dîlen haklarında söz söylenmiyenleri tevsîk ettiği için i'tirâz etmiş oluyorlar demektir ki bu, ıstılahda muâraza demektir.*" müdâfaasında bulunuyor. Ve İbn-i Hibbân'ın şartları *Sahîhayn* şartları kadar ağır olmamakla berâber kendi şartlarına kitabında muhâlefet etmiş olmakla mütesâhil de addedilemez demek istiyor.*

İbn-i Huzeyme ile İbn-i Hibbân'ın *Sahîh*'leri Ahâdîs-i sıhâhın yanı başında Ahâdîs-i hisânı da muhtevî bulunuyor demektir. İbn-i Hibbân'ın *Sahîhayn*'da olmayan zevâidini Ebu'l-Hasen Heysemî'nin tecrîd etmiş olduğunu yukarıda (sh. 223) söylemiştik.

Hâkim, *Sahîhayn*'a girmemiş ahâdîs-i sahîhayı toplamak üzere *Müstedrek*'ini yazmış ve her hadîsin sonunda: "*Bu, Şeyhayn'ın şartınca Sahîh'dir.*", yâhud: "*Buhârî'nin şartınca Sahîh'dir*", yâhud: "*Müslim'in şartınca Sahîh'dir.*" dediği gibi ikisinin de ağır olan şartlarına muvâfık olmadıkları halde kendince Sahîh olanlar için de: "*Bu, Sahîhü'l-isnâddır.*" der. Lâkin Hâkim-i Nîsâbûrî pek mütesâhil olduğundan kitabına Şeyhayn'ın, yâhud Şeyhayn'dan birinin şartına muvâfık -Buhârî-'nin ahâdîs-i gayr-i mükerreresi mıkdârına karîb- hayli ahâdîs-i sahîha dercettiği gibi za'f ve nekâretle mevsûf birçok hadîsler de almış ve bu gibi vâhî hadîsler kitabının takrîben rub'unu kaplamıştır. Hâfız Şemsü'd-Dîn-i Zehebî (673-748) *Teakkubât*'ında bu kitabı telhîs edip

hangi hadîslerine ılişmek iktizâ ediyorsa ilişmiştir. İbn-i Hacer-i Askalânî'nin dediğine göre Hâkim bilâhare tenkīh etmek üzere kitabını tesvîd etmiş, fakat bu emr-i hayrı itmâma muvaffak olamadan pençe-i ecel yakasına yapışmıştır. Binâenaleyh *Müstedrek*'i mütâlâa edecek kimse *Teakkubât*'ı da birlikte mütâlâa etmelidir. Hâkim'in *Müstedrek*'i Zehebî'nin kitabı ile birlikte ahîren Mısır'da tab' edilmiştir.

Hâkim'in tilmîzi *Sünen* ve *İlel* sâhibi Hâfız Ebû Bekr-i Beyhakī Şeyhayn'ın şartlarına muvâfık olub da kitablarında olmayan Sahîhleri toplayıp "*Kitablarına bunları da almaları lâzım gelirdi.*" ma'nâsını kasdederek eserine *El-İlzâmât* nâmını vermiştir. Beyhakī şeyhından daha çok müteharrî görünüyor.

Kâsım b. Asbağ'ın *Sünen-i Ebî Dâvûd* tarzında bir *Sünen*'i olduğu gibi Sahîh'ini de *Sahîh-i Müslim* tarzında yazmıştır. Saīd b. es-Seken'in *Sahîh*'i Endelüsde iştihâr etmiştir. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Herevî'nin (355-434) de Hâkim gibi *Sahîhayn* üzerine bir *Müstedrek*'i varsa da nasılsa o kadar iştihâr etmemiştir.

SÜNEN KİTABLARI

Sahîhayn'dan sonra Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (202-275) ile Ebû Abdi'r-Rahmân Ahmed b. Şuayb en-Neseî (215-303) ve Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ ed-Darîr et-Tirmizî'nin (209-279) *Sünen* ismindeki kitabları gelir. Tirmizî'nin kitabına *Câmi'* de derler. Neseî'nin burada mevzû-i bahs olan kitabı *El-Müctebâ* nâmındaki *Sünen-i suğrâ*'sıdır. Ondan evvel tasnîf ettiği *Sünen-i kübrâ*'sında ise kuvvet ve sıhhatca derecât-ı mütefâvitede hadîsler cem' etmiştir. *Usûl-i Hamse* dedikleri işte bu beş kitabdır. Bâzıları İmâm-ı Mâlik b. Enes'in (? 93-179) *Muvatta*'ını bâzıları da İbn-i Mâce Ebû Abdi'llâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî'nin (209-283) *Sünen* kitabını bu beş kitaba ilhāk ederler. *Kütüb-i sitte* dedikleri işte bunlardı. *Muvatta*'ı Kütüb-i sitte'den addedenler *Sahîhayn*'ın te'lîfinden evvel *Kitâbu'llâh*'dan sonra

esahh-ı kütüb o olduğu içindir. İbn-i Mâce'nin kitabında da ahâdîs-i zaîfe pek az olduğu için bu idâda idhâl edilmiştir. *Muvatta'* yerine İbn-i Mâce'yi ikāme edenler bu kitabın Kütüb-i hamse'de olmayan birçok zevâid-i makbûleyi hāvî olmakla berâber bâzılarının dediği kadar Ahâdîs-i zaîfe ile şâibedâr olmadığına istinâd etmişlerdir.

Bâzıları da Ebû Muhammed Abdu'llāh b. Abdü'r-Rahmân ed-Dâremî'nin (181-255), *Müsned*'ini altıncı kitâb i'ti-bâr etmek istemişlerdir. Bunun adı Müsned ise de bir az sonra zikredeceğimiz mesânîd nev'inden değildir. Kütüb-i hamse gibi ebvâb üzerine müretteb olup Müsned nâmını alması, Buhârî'nin kendi kitabına *"Hadîslerinin îsnâdı muttasıl"* ma'nâsına *Müsned* nâmını vermesi kabîlindendir (sh. 130-131). Bu kitab ahâdîs-i Mürsele ve Mevkûfe'yi de muhtevî olmakla berâber ricâl-i zuafâsı az, ahâdîs-i Münkere'si nâdirdir.

Bu Sünen sâhiblerinden Ebû Dâvûd-ı Sicistânî'nin iltizâm ettiği mesleği kendisinden dinleyelim. Müşârün-ileyh kitabı hakkında Mekke ulemâsından aldığı mektubun cevâbında : *"Kitâbü's-sünne'deki hadîsler bu bâbda en Sahîh bildiğim hadîsler midir? diye suâl ediyorsunuz. Bilmiş olunuz ki iş tamâmen böyledir. Şu kadar var ki biri isnâden daha kavî, diğeri mahfûz olmak husûsunda daha ileri olan iki tarîkden mervî bir hadîs varsa onu her iki tarîkden yazdım. Lâkin bu yolda kitabıma dercettiklerim on hadîsi geçmez. Bu bâbda birçok ahâdîs-i sıhâh bulunsa da ben yine bir, yâhud ikisini yazmakla iktifâ ettim. Çünkü çok şey yazmakdan ise istifâdenin kolaylaşması cihetini düşündüm. Bir bâbda bir hadîsi iki, yâhud üç tarîkden rivâyet ederek iâde ettimse bu hadîse dâir bunların birinde zâid bir kelâm rivâyet edilmiş olduğundandır. Bâzan uzun bir hadîsi ihtisâr ettiğim de olmuştur. Zîrâ olduğu gibi yazsam işidenlerden bâzıları fıkıh o hadîsin neresinde olduğunu fark edemez."* dedikten ve merâsîl hakkındaki fikrini (sh. 144) beyân eyledikten sonra: *"Tasnîf ettiğim bu "Kitâbü's-sünen" 'de hadîsi, metrûk hiçbir kimseden rivâyet yoktur. Şâyed bir Hadîs-i münker dercetti isem Münker olduğunu da beyân ettim. Bundan başka vazîfem de yoktu. Keza kitabda vehn-i şedîd ile muttasıf bir hadîs varsa onu da beyân ettim. Kitabımda senedi*

Sahîh olmayan rivâyât vardır. Hakkında söz söylemediklerim sâlih ve birtakımı diğer takımından esahdır." diye mesleğini îzâh ediyor ve akıbinde: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'den menkûl diye ma'lûmun olacak hiçbir Sünnet yoktur ki bu kitabda bulunmasın. Kur'an'dan sonra bu kitabdan ziyâde nâs için öğrenilmesi elzem hiçbir şey bilmiyorum. Bir kimse bu kitabı yazdıkdan sonra ilme dâir hiçbir şey yazmasa yine ziyân etmez.*" diyerek kitabının ehemmiyetini gösteriyor. Bu kitab ahâdîs-i ahkâmı câmi' olduğu için hâssaten fukahâ beyninde pek büyük bir şöhret kazanmıştır. Her mezhebden ulemâ ve fukahânın istinâd edebileceği ahâdîs onda mevcuttur. Bundan dolayı ehl-i Horasân'ın *Sahîhayn*'e ve onların mesleğinde yazılmış kitablara olan rağbetlerine mukâbil Irak, Mısır, bilâd-ı mağrib ve diğer aktâr-ı islâmiyye ulemâsı bununla meşgûl olmuşlardır. O asrın mustalahınca Sahîh, Hasen, Makbûl hep bir ma'nâya geldiği ve Ebû Dâvûd'un kendi ifâdesinden de kitabında Sahîh ve esah bulunduğu mülâhaza edilirse *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Sıhâh ile Hisân'ı câmi' bir kitabdır demekte tereddüd edilmez. Ahâdîs-i zaîfesi varsa da musannif bu gibilerine işâret ettiği için mütâlâasında hiç korku yoktur. Maahâzâ vâhî olacak derecede zaîf olanlara tenezzül etmemiştir.

Hadîs-i hasen'in en evvel sarâhaten ta'rîf edildiği kitab, Tirmizî'nin *Sünen*'idir. Tirmizî'den evvelki tabaka ricâlinden İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel ve Buhârî gibi zevâtın da *Hasen* ta'bîrini isti'mâl ettikleri görülürse de Hasen'i kendince ilk ta'rîf eden -yukarıda görüldüğü üzere- Tirmizî'dir. Bu ıstılâhı asıl şöhretlendiren odur. *Müsned* sâhibi Ya'kûb İbn-i Şeybe ile Ebû Alî et-Tûsî'nin de bunu kesretle isti'mâl ettikleri görülüyorsa da onlar Tirmizî'den muahhar olduklarından ma'nâ-yı ıstılâhîce Hasen demekle ona taklîd etmişe benziyorlar. Tirmizî'nin kitabında da birçok ahâdîs-i Sıhâh ile berâber bir çok ahâdîs-i Hisân vardır. Ve hadîsi fıkhı ile birlikde gösterecek pek hoş bir meslek de tutmuştur. Hadîsi evvelâ isnâdiyle Sahâbîden rivâyet eder. Müteâkıben: «حَسَنٌ», yâhud: «حَسَنٌ صَحِيحٌ», ... ilâ-âhirih diyerek derecesini gösterir. Ve o ma'-

nâda diğer Sahābeden rivâyet var ise o Sahābenin de hepsinin isimlerini zikrettikden sonra ulemâca ma'mûlün-bih olduğunu haber verir. Yalnız ahādîsin kuvvetini gösteren «حَسَنٌ، صَحِيحٌ حَسَنٌ. الخ» gibi elfâzda nüshalar beyninde tefâvüt olduğu için mürâcaat edilen aslın mu'temed nüshalarla güzelce mukābele edilmiş olması iktizâ eder.

Tirmizî *Câmi'*i hakkında *Kitâbü'l-ilel*'inde: "*Bu kitabda olan hadîslerin hepsi de ma'mûlün-bih olup bâzı ehl-i ilim tarafından ahzolunmuştur. Yalnız iki hadîs müstesnâdır ki onların da illetini kitabda beyân etmişizdir.*" diyor. Bu iki hadîs de İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan mervî: "«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِالْمَدِينَةِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ وَلَا مَطَرٍ» = *Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem Medîne'de ne havf, ne sefer, ne de yağmur olmadığı halde öğlen ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem' buyurdular.*" hadîsi ile "«إِذَا شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوهُ» = *Şârib hamr içtiğinde cild ediniz. Yine içer de dördüncü def'aya kadar tekrarlarsa öldürünüz.*" hadîsidir.

Neseî vâkıâ nakd-i ricâlde müşedded olanlardan biridir. Lâkin *Müctebâ*'sına, terki mecmaün-aleyh olmayan ricâlin hadîslerini dercetmeği mezheb edinmiştir.

İbn-i Mâce'nin sıhâhı çok, *Müsned-i Dârimî*'nin münkerât ve şevâzzı az olduğu yukarıda söylenmişti.

Sahîhayn'ı bir kitabda cem' edenler de vardır ki yalnız mütûn-ı ahādîsi araştıranlar onlara mürâcaatda kolaylık bulurlar. Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî el-Endelüsî'nin (? 420-488), Ebû Bekr Muhammed b. Abdi'llâh el-Cevzakî'nin (306-388), Ebû Mes'ûd İbrâhîm İbn-i Muhammed ed-Dımeşkî'nin (? 401), İbnü'l-Fürât demekle ma'rûf Ebû Muhammed İsmâîl b. Ahmed es-Serahsî'nin (414), Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkānî'nin (333-425), Ebû Muhammed

Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Bağavî'nin (433-516), İbnü'l-Harrât demekle müştehir Abdü'l-Hak b. Abdü'r-Rahmân el-İşbîlî'nin (?510-581), Muhammed b. el-Hüseyn el-Meriyy'in (456-582), İbn-i Ebî Hücce demekle ma'rûf Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî'nin (642), Ebû Hafs Ömer b. Bedr b. Saîd el-Mevsılî'nin (557-622) «كتاب الجمع بين الصحيحين» leri[1] ile Radıyyü'd-Dîn İbn-i Hüseyn es-Sağânî'nin (557-650) «مشارق الانوار»'ı bu zümreden olduğu gibi Kütüb-i sitte'yi cem' eden kitablardan da Sahîh ve Hasen ahādîs-i Makbûle metinlerini zahmetsizce elde etmek mümkün olur. Bu nevi' kitabların da en meş-hûrlarından biri Ebu'l-Hasen Rezîn b. Muâviye el-Abderiy es-Serekustī'nin (535) «الجمع بين الاصول الستة» sidir ki *Usūl-i sitte* dèdiği *Buhârî, Müslim, Muvatta', Sünen-i Ebî Dâvûd, Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesei*'dir. Bunu Mecdü'd-Dîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî (544-606) «جامع الاصول فى احاديث الرسول» nâmiyle tehzîb etmiş ve İb-nüd-Deyba' demekle ma'rûf Abdü'r-Rahmân b. Alî (866-950) «تيسير الوصول الى جامع الاصول» ismiyle ihtisār etmiştir. Bu *Teysîrü'l-vüsūl* ahîren Mısır'da tab' edilmiştir. Mecdü'd-Dîn-i Fîrûz-âbâdî'nin (729-817) de bu *Câmiü'l-usūl* üzerine zevâidi vardır ki ismi «تسهيل الوصول الى لاحاديث الزائدة على جامع الاصول» dür. Sâlifü'z-zikr İbnü'l-Harrâz'ın «الجمع بين الكتب الستة»'si ile Muhammed b. Atîk el-Garnâtī'nin (648) «المصباح فى الجمع بين الكتب الستة الصحاح»'ı

[1] *El-Cem'ü beyne's-Sahîhayn* isimli bu on kitabın her birinde başka başka meslekler ihtiyâr edilmiş olup ancak şu var ki Hümeydî'ye âid olan birincisinden mâadâsı hep ebvâb üzerine mürettebdir. Hümeydî ise hadîsleri râvîleri olan Sahâbe *radiya'llāhu anhüm*'ün derece-i efdaliyyetlerine göre tertîb edip iptidâ Ebû Bekr *radiya'llāhu anh*'in, sonra diğer Hulefâ-yı Râşidîn hazarâtının, daha sonra Aşere-i Mübeşşere'den kalan diğer altı zâtın, ılâ-âhirih hadîslerini sıralamıştır. Sonuncu olarak zikredilen Ömer b. Bedr'in kitabı ise ebvâb üzerine müretteb olmakla berâber ebvâb-ı muhtelife unvanları da hurûf-ı hecâ sırasına konup her bâba âid olan hadîsleri îrâd etmekte bu sıra gözetil-miştir.

ve tam bir nüshası Lâleli ve nısf-ı evveli Veliyyü'd-Dîn Efendi ile Ayasofya kütübhânelerinde mevcûd olup müellifinin ismine muttali' olamadığımız « الانوار اللامعة في الجمع بين الصحاح السبعة » ismindeki kitab da şâyân-ı tezkârdır. Bu son kitabda müellif *Sahîhayn* ile Sünen-i erbaa'yı ve *Müsned-i Dârimî*'yi cem' etmiştir [1]

[1] Kitabın dîbâcesinden anlaşıldığı üzere müellif ibtidâ-yı emirde *Sahîh-i Müslim*-'deki ahadîs-i şerîfeyi -ayniyle Zebîdî'nin tercemesi sadedinde olduğumuz *Tecrîd*'i tarzında- tecrîd edip kitabını on beş sene tedrîs ettikden sonra talebesinin iltimâsı üzerine *Sahîh-i Buhârî*'nin *Müslim*'de olmayan hadîslerini de tecrîd ederek ayrı bir kısım yapmış. Bunu da bir sene kadar tedrîs ettikden sonra Devlet-i İlhâniyye'nin meşhûr Sadr-ı A'zam'ı, sahib-i dîvâni'l-memâlik Muhammed b. el-Cüveynî'nin emir ve işâreti üzerine "*Câmi*'"-i Tirmizî'nin *Sahîhayn*'da olmayan hadîslerini, daha sonra *Sünen-i Ebû Dâvûd*-'un bu üç kitabda olmayan hadîslerini, daha sonra İbn-i Mâce'nin dört evvelki, daha sonra *Sünen-i Dârimî*'nin beş evvelki, en sonra da *Sünen-i Neseî*'nin altı evvelki kitablarda olmayan hadîslerini ayrı ayrı kısımlarda toplamıştır ki bu sûretle bu yedi kitabın muhtevî olduğu takrîben otuz bin hadîsi tekrarsız olarak bir kitabda cem' etmiştir. Yine dîbâcedeki beyandan ma'lûm olduğu üzere sonraki beş kitaba âid tecrîdâtını *Sahîhayn* tecrîdâtına zammetmek emrini bir nüshaya göre Âmül, diğer nüshaya göre Âmid şehrinde mukîm iken telâkkî etmiştir ki nüsha ihtilâfı yüzünden kitabı Taberistan'da mı yoksa Diyârbekir'de mi te'lîf ettiği meçhûl kalıyor.

Sahib-i dîvan Hülâgû Hân eyyâm-ı saltanatının son on senesinde Sadr-ı A'zamı olup oğlu Abaka Hân'ın on sekiz senelik eyyâm-ı saltanatında da makam-ı ikbâlden düşmemiş ve ondan sonra Arğon Hân tarafından 683 senesinde dört birâderi ile berâber katledilmiştir ki bu maktûlîn meyânında Bağdad ülkesini yirmi dört sene İlhânîler nâmına idâre eden *Târîh-i Cihânküşâ* sahibi Atâü'l-Melik Cüveynî de vardır. İşte bu kayd-ı târîhîye nazaran *El-envârü'l-lem'a* kitabının 653 den 683 senesine kadar imtidâd eden devirde te'lîf edildiği anlaşılıyor ise de müellifinin ismine zaferyâb olunamadı. Hattâ *Keşfü'z-zünûn*'da kitabın ismi zikredildiği halde müellifi hakkında ihtiyâr-ı sükût edilmesi Kâtib Çelebi merhûmun da İstanbul kütübhânelerindeki nüshalarda bu kayda müsadif olmadığını gösteriyor. Fakat en mu'teber usûlün hâvî oldukları takrîben otuz bin hadîsi câmi' olması dolayısıyle kitab pek mühimdir.

Bu kitabda iltizâm edilen tertîbin yalnız bir mahzûru vardır ki o da meselâ *Sahîhayn*'ın müttefekun-aleyh hadîsleri, kezâlik bir hadîs meselâ *Buhârî* veya *Müslim*'de, yâhud her ikisinde mevcûd olmakla berâber *Tirmizî, Ebû Dâvûd*... ilâ-âhirih kitablarında da tahrîc edilmiş olup olmadığı ciheti mübhem kalıyor ki işte bu nokta-i nazardan diğer emsâli ona nisbeten rüchânı haizdir.

MESÂNÎD

Ahâdîs-i makbûle aranacak kitabların bir nev'i de *Mesânîd*'dir ki bunlar mertebece Kütüb-i sitte'nin dûnundadır. *Kitâb-ı Müsned* bir ma'nâca içindeki mütûn, senedleriyle mezkûr olan hadîs kitabı demektır ki ebvâb üzerine müretteb oldukları halde Buhârî'nin kendi *Câmi'*ine *Es-Sahîhü'l-Müsned*, Dârimî'nin de kendi *Sünen*'ine *El-Müsned* nâmını vermesi bu ma'nâcadır. Bu ıstılâha nazaran *Muvatta'* da, Kütüb-i sitte'nin her biri de, *Musannaf* ve *Câmi'* nâmını alan kitabların hepsi de, *Müsned-i Şâfiî* de birer Müsned'dir. Müfessir-i şehîr Ebû Abdi'r-Rahmân Bakıy b. Mahled (276) ile Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshak es-Sırâc'ın (218-313) ebvâb-ı fıkh üzerine müretteb büyük Müsned'leri ve pederi Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (445-509) hurûf-ı hecâ üzerine müretteb *Kitâbü'l-Firdevs*'i üzerine Ebû Mansûr-ı Deylemî'nin (558) te'lîf ettiği *Müsned-i Kitâbü'l-Firdevs* de bu nevi'dendir (sh. 132).

Lâkin Müsned'in bir ma'nâ-yı hâssı da vardır ki müellifin ebvâb-ı mesâil üzerine tertîbi gözetmeksizin her Sahâbî'den gelen rivâyâtı kendine kadar olan isnâdlariyle birer yere cem' etmek sûretiyle vücûde getirdiği kitabdır. Bu kitablarda Sahâbe hazarâtının veya kabîlelerinin isimlerini hurûf-ı hecâ tertîbine koyanlar olduğu gibi başka mülâhazalarla tertîb edenler de vardır. Nitekim *Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel*'de (164-241) sırasiyle 1) Aşere-i Mübeşşere, 2) Ehl-i Beyt-i Nebevî *aleyhimü's-salâtü ve's-selâm*, 3) Abbâs ile mehâdîm-i kirâmından Fazl b. Abbâs, Temmâm b. Abbâs ve Ubeydu'llâh b. Abbâs, 4) Abdu'llâh İbn-i Abbâs, 5) İbn-i Mes'ûd, 6) Abdu'llâh b. Ömer, 7) Abdu'llâh b. Amri'ibni'l-Âs ile Ebû Rimse Rifâa b. Yesribiy, 8) Ebû Hüreyre, 9) Enes b. Mâlik, 10) Ebû Saîd-i Hudrî, 11) Câbir b. Abdul'llâh el-Ensârî, 12) Mekkî'ler, 13) Medenî'ler, 14) Kûfî'ler, 15) Basrî'ler, 16) Şâmî'ler, 17) Ensâr, 18) Âişe ile diğer nisâ-i Sahâbiyyât Müsned'leri olmak üzere tertîb edilmiştir[1]. Alelıtlak Müsned denilince maksûd olan *Müsned-i*

[1] Bu tertîb, elimizdeki Mısır tab'ının tertîbidir. Şâh Abdü'l-Azîz muhaddis-i Dehlevî'nin *Bustânü'l-Muhaddisîn*'inde beyân olunan tertîb ise başkadır. Demek nüshalar beyninde tertîbce tehâlüf varmış.

Ahmed'dir. İsimleri ma'lûm doksana yakın kütüb-i mesânîd arasından meşhûr olan diğer bâzılarını da berveçh-i âtî ta'dâd edebiliriz:
« مسند ابى داود الطيالسى » (133-204), « مسند عبيد الله بن موسى العبسى »
(213), « مسند اسحق بن راهويه » (161-238), « مسند دارمى » (181-255),
« مسند عبد بن حميد الكشى » (249), « مسند ابى يعلى احمد بن على الموصلى »
(220-307), « مسند الحسن بن سفيان النسوى » (? 210-303), « مسند ابى بكر
البزار » (292), « مسند الحارث بن محمد بن ابى اسامه » (185-282), « مسند
محمد بن يحيى العدنى » (243), « مسند احمد بن منيع البغوى » (160-244).
Buhârî ile Müslim'in de birer « مسند كبير » leri vardır.

Mesânîd musanniflerinin âdeti her Sahābî'nin Müsned'inde o Sahābî'den turuk-ı sahîha ve sakīme ile her ne rivâyet edilmişse kâffesini dercetmek olduğundan bu kitablarda birçok ahādîs-i sahîha ve hasenenin yanı başında ahādîs-i zaîfe de bulunur. Binâenaleyh bunların içindeki hadîslerle bilâ-tahkīk ihticâc edilemez. Mesânîdin en ziyâde şâyân-ı i'timâd olanı *Müsned-i Ahmed*'dir. İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel Hazretleri bu kitabına -on bine varan mükerrerâtdan başka, mükerrer olmayan- takrîben otuz bin hadîs dercedip kendince makbûl olan rivâyâtı cem' etmeği iltizâm ve kendince kizb ile ma'rûf olmayan kimselerden rivâyet etmeyi şart etmiştir ki Müsned'deki bu şartı Ebû Dâvûd'un *Sünen*'deki şartı gibidir. Bu mıkdârın kesretiyle berâber yine *Sahîhayn*'da olub da onda tahrîc edilmeyen pek çok Sahîh'ler olduğu gibi, *Sahihayn*'de rivâyeti vâkı' olmuş Sahābe'den iki yüz kadarının da onda Müsned'i yoktur. Bu Müsned'de bâzı ahādîs-i Zaîfe, hattâ Mevzûa bulunduğunu öne sürerek kitabı şâyân-ı ihticâc addetmek istemeyenler varsa da İbn-i Hacer-i Askalânî *Ta'cîlü'l-menfaa*'da şöyle diyor:

"*Bâzı kimseler Müsned-i Ahmed'in gerek mütûnunda, gerek şüyûhunda sıhhatini iddiâ etmişlerdir. Hāfız Ebû Mûsâ el-Medînî'nin buna dâir bir tasnîfi de vardır. Hakkı söylemek gerek ise demeli ki ekser-i hadîsleri Ceyyiddir. Zaîf olanları da varsa onlar da mütâbea için îrâd edilmişlerdir. Az*

mıkdârda Ferd-i garîb nevʿinden zaîf hadîsleri de bulunursa da bunları peyderpey çizmiş, şu kadar ki bâzıları kalmıştır. Bâzı kimseler de içinde ahâdîs-i Mevzûa bulunduğunu iddiâ etmişlerdir. Şeyhımız İmâmü'l-Huffâz Ebu'l-Fazl el-Irâkī araştıra araştıra İbnü'l-Cevzî'nin [1] Mevzûât'ında Müsned'den ihrâc edilip Mevzûʿ olduğuna hükmedilmiş dokuz hadîs bulmuştur. O cüzʿü ben kendisinden okumuştum. Sonra ben de İbnü'l-Cevzî'nin mevzûâtında araştıra araştıra bunlara iltihâk eden diğer hadîsler buldum ki hepsi yirmiye varmış oldu. Sonra İbnü'l-Cevzî'nin hadîsler hakkında söylediklerini birer birer taʿkīb ettim. Netîcede zâhir oldu ki bu hadîslerin çoğu Ceyyid'dir. Hiçbirinin mevzûiyyetine katʿ etmek şöyle dursun hiçbirinin Mevzûʿ olduğuna hüküm bile verilemez. Meğer ki ferd-i nâdir yânî bir tek hadîs ola ki onda da mevzûiyyetinin defʿi ihtimâli kavîdir. Bu teakkubâtıma «القَوْلُ المُسَدَّدُ فِي الذَّبِّ عَنْ مُسْنَدِ أحْمَدَ» *nâmını verdim. İntehâ."*

Elde dolaşan *Müsned-i Ahmed* nüshalarında sika olan oğlu Abdu'l-lâh b. Ahmed'in (213-290), pederinden başka kimselerden rivâyet ettiği ziyâdâtı da, Abdu'llâh b. Ahmed'in etbâından Ebû Bekr Ahmed b. Caʿfer el-Katīī'nin (273-386) ziyâdâtı da vardır. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'e isnâd olunan ahâdîs-i sakîme ise ekseriyyetle işte bu Katīī'nin rivâyâtındandır. Bilmeyenler asıl Müsned'in malı iʿtikād ederler. Maalesef matbûʿ nüshada da bu ziyâdâta işâret konmamıştır.

Elhâsıl müellefâtın kıymeti hâvî oldukları ahâdîsden intikâda uğramış olanlarının kıllet veya kesretine göredir. *Sahîhayn*'dan başka kitabların tefâvüt-i merâtibi hakkında birçok re'yler beyân edilmiş ise de hepsini zikretmek mümkün değildir. Yalnız bu bâbda bir fikir vermiş olmak için İbn-i Hazm'in (384-?456) tertîbi hakkında Süyûtī'nin *Tedrîb*'deki hulâsasını zikretmek faydadan hâlî olmaz. İbn-i Hazm *Merâtibü'd-diyâne*'sinde diyor ki kitabların evlâsı başda

---

[1] İbnü'l-Cevzî'nin Hanbeliyyü'l-mezheb olduğunu unutmamalıdır. Böyle iken imâmının kitabında Mevzûʿ hadîs olup olmadığını araştırıyor. Müdâfaa eden İbn-i Hacer ise Şafiî'dir.

Sahîhayn'dır. Bunlardan sonra Saîd b. es-Seken'in (249-353) *Sahîh*'i ve İbnü'l-Cârûd (306) ile Kāsım b. Asbağ'ın (240) *El-Müntekā*-'ları gelir. Onlardan sonra sıra ile *Sünen-i Ebî Dâvûd*, *Sünen-i Neseî* ve yine Kāsım b. Asbağ ile Tahāvî'nin (? 238-321) *Musannaf*'ları, Ahmed İbn-i Hanbel'in, Bezzâr'ın (292), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235) ile birâderi Osmân b. Ebî Şeybe'nin (239), İshak b. Râhûye'nin (166-238), Tayâlisî'nin (? 224-304), Hasen b. Süfyân-ı Nesevî (? 210-303)'nin *Müsned*'leri, Hākim'in *Müstedrek*'i Muhammed İbn-i Sencer (258) ve Ya'kūb b. Şeybe (262) ve Alî b. el-Medînî (161-234) ve İbn-i Ebî Azre'nin (276) kitabları gibi sırf Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in Kelimât-ı Aliyye-i Nebevîlerine tahsīs edilerek içlerine başkasının kelâmı dercedilmeyen musannefât gelir. Bunlardan sonra içinde Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın Kelâm-ı Âlîsi ile berâber başkalarının da sözü olanlar gelir ki bu meyanda da Abdü'r-Rezzâk'ın (125-210), İbn-i Ebî Şeybe-'nin (235), Bakıy b. Mahled'in (201-276) *Musannaf*'ları, Muhammed b. Nasr-ı Mervezî'nin (202-294), İbrâhîm İbnü'l-Münzir'in (236) kitabları, daha sonra Hammâd b. Seleme'nin (167), Saîd b. Mansūr'un (? 240-227), Vekî' İbnü'l-Cerrâh'ın (129-197), Muhammed b. Yûsuf-ı Firyâbî'nin (126-212) *Musannaf*'ları, Mâlik'in, İbn-i Ebî Zi'b'in (159), İbn-i Vehb'in (125-197), *Muvatta*' ları, İbn-i Hanbel'in *Mesâil*'i, Ebû Ubeyd (224) ile Ebû Sevr'in (240) *Fıkıh*'ları ve bunların içinden de isnâdları Sahîh olanlar mâadâlarından mühimdir. Şu'be (? 82-160), Süfyân (198), Leys (94-175), Evzâî (88-157), Hümeydî (219), İbn-i Mehdiy (135-198), Müsedded (228) gibi eimmenin o tarzda olmakla müştehir kitabları da bu cümledendir. İşte bu sonuncular İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta*'ı tabakasında kitablar olup ahādîs-i Sahîha'yı câmi' olmak husūsunda kimi onun gibi, kimi onun fevkında, kimi de onun dûnundadır. Şu'be'nin hadîsindeki Sahîh'leri saydım. Sahîh olarak sekizyüz bu kadar Hadîs-i Müsned, ikiyüzden ziyâde de Hadîs-i Mürsel buldum. *Muvatta*'-ı *Mâlik* ile Süfyân b. Uyeyne'nin de hadîslerini saydım.

Her birinde beş yüz bu kadar Hadîs-i Müsned, üçyüz bu kadar da Hadîs-i Mürsel buldum. Bir de İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta'* ında yetmiş bu kadar hadîs buldum ki İmâm kendisi onlarla ameli terketmiştir. Cümhûr-ı ulemânın vâhî gördükleri bâzı ahâdîs-i Zaîfe'si de vardır[1]. İntehâ. Zehebî'nin *Tezkiretü'l-Huffâz*'ında gördüğüm nakle göre ise İbn-i Hazm *Müsned-i Sencer*'den sonra Abdu'llâh b. Muhammed el-Müsnedî'nin (229) *Müsned*'ini de zikrediyor. İbn-i Hazm'in *Muvatta'* ve emsâlini bu kadar geri bırakması, ahâdîs-i Resûl *aleyhi's-selâm*'dan başka merâsîl ve makâtıı ve Sahâbe ve Tâbiîn akvâl ve fetâvâsını da hâvî olduklarından dolayıdır.

[1] İbn-i Hazm Endelüs'lü ve Mâlikiyyü'l-mezhebdir. Böyle iken İmâm-ı Mâlik'in *Muvatta'* ını tertîbde bu kadar geri bırakması ve hakkında söylediği bu sözler hakîkaten câlib-i dikkatdir. Hakka ittibâın ümmetce imâm-ı metbûu tebcilden akdem tutulduğuna ne güzel bir misâl!

HADÎS-İ ZAÎF (HABER-İ MERDÛD)

Haber-i merdūd *Zaîf* veya *Sakîm* nâmını alan hadîsdir ki Haber'in ne Hadîs-i Sahîh ne de Hadîs-i Hasen sıfatını cem' etmemiş nev'idir. Ahādîs-i Makbûlenin sıfatı: 1) İttisâl-i sened, 2) Adâlet-i ruvât, 3) Zabt-ı ruvât yâni kesret-i hatādan ve gafletden selâmet, 4) Râvî-i mestûr hakkında mütâbeat *yâni* başka tarîkden de mervî olup kuvvet bulmuş olmak, 5) Şüzûz ve nekâretden selâmet, 6) İllet-i kādıhadan selâmet olduğu buraya kadar yazılan şurût-ı makbûliyyetin tetebbuundan ma'lûm olmuştur.

İşte bu altı şartdan hangi biri mefkūd olursa hadîs Zaîf olur. Ancak bu şartlardan bâzıları nefse'l-emirde diğerlerinden ehem olmakla berâber şurût-ı sıhhatden birinin münferiden, yâhud başka şart veya şartlara makrûnen fıkdânı da bir hadîsi zaîf düşürmekde derece derece ve mütezâyiden müessir olduğundan Zaîf'in envâı da çoğalmış ve derecât-ı za'fı mütefâvüt olmuş olur. Binâenaleyh *Sahîh* ile *Esah*; *Sahîh li-zâtihî* ile *Sahîh li-gayrihî*; *Hasen li-zâtihî* ile *Hasen li-gayrihî* beyninde sıhhatce derecât-ı mütefâvite gözetildiği gibi Zaîf'ler beyninde de derecât-ı adîde i'tibâr edilmiştir. Bu derecâtı rivâyete nazaran İbn-i Hibbân elli olmak üzere tertîb etmiş ise de İbn-i Hacer-i Askalânî: "*Bu taksîme ve bu envâın ne olduğuna şimdi muttali' değiliz.*" diyor. İbnü's-Salâh bu envâı kırk ikiye, bir başkası altmış üçe, Şerefüd-Dîn-i Münâvî (791-871) taksîm-i aklî i'tibâriyle yüz yirmi dokuza ve imkân-ı vücûdu i'tibâriyle seksen bire vardırmışlar ise de bu taksimlerin hiçbir fâide-i ameliyyesi olmadığından hiçbiri makbûle geçmemiştir. Haber-i merdûd'un yalnız ötedenberi bir lâkab-ı hās ile ma'rûf olanları beyne'l-muhaddisîn medâr-ı bahs olmaktadır ki bunlar da Muallâk, Mürsel, Mu'dal, Munkatı', Müdelles, Muallel, Şâz, Münker, Mevzû', Metrûk Müdrec, Maklûb, Muztarib, Musahhaf, Muharref nevi'leri-

dir. Bu on beş nevi' Hadîs-i Zaîf'den sekizinin ne demek oldukları ve hangi şartlarla makbûl ve muhteccün-bih, ne gibi ahvâlde merdūd oldukları evvelce geçmiş ve yalnız diğer yedisi hakkındaki îzâhāt bundan sonraya kalmıştır.

Hadîsin za'fını mûcib olan şey ya senedde adem-i ittisāldir yâhud râvîde ta'nı mûcib bir hālin bulunmasıdır.

Adem-i ittisāl yâhud inkıtā' -ma'lûm olduğu üzere- senedden lâakal bir râvînin sükūtu demektir ki bu ayıb, hadîsin zā'fını intâc eder. Bir Hadîs-i Munkatı' ın senedinde görülen ricâlin hepsi ehl-i zabt ve adâletden olsalar bile mahz-ı ınkıtā', metnin reddini müstelzim olur. Çünkü eksik kalan râvî meçhul bırakılıyor. O râvî-i meçhûlün de zabt ve adâleti meşkûk olabilir. Binâenaleyh senedde isimleri mezkûr olan ruvâtın kâffesinin de sikāt olduklarına aldanmağa gelmez. Çünkü birçok sikātın bâzan dereceten kendilerinden dûn olanlardan rivâyet ettikleri vâkı' olduğu gibi kendilerince mevsûkun-bih iken diğer bâzılarınca olmayan zevâtın rivâyâtını o zevâtın isimlerini ketmetmek *(Tedlîs)* sûretiyle tervîce çalışmış olanlar da vardır. Ehl-i hadîs buna pek ziyâde dikkat ederler.

Adem-i ittisāl yüzünden za'fa uğrayan hadîs ya *Muallâk*, ya *Mürsel*, ya *Mu'dal*, ya *Munkatı'* namlarını alırlar.

Râvîyi ta'na yâni kadh ve cerha bâdî olan ahvâl ise ale'd-derecât on'a bâliğ olur ki bunlara *Metāin-i aşere* derler. Metāin-i aşere eşedden ehaffa doğru gitmek üzere şunlardır:

1) Kizb, 2) Töhmet-i kizb, 3) Fuhş-i galat, 4) Gaflet, 5) Fısk, 6) Vehm, 7) Muhâlefet, 8) Cehâlet, 9) Bid'at, 10) Sû-i hıfz.

Bu metāinin beşi (Kizb, Töhmet-i kizb, Fısk, Cehâlet, Bid'at) adâlete; diğer beşi (Fuhş-ı galat, Gaflet, Vehm, Muhâlefet, Sû-i hıfz) zabta dokunur.

İbnü'l-Cevzî -Zaîf'den ayrı bir kısım olarak- bir de *Muza'af*'dan bahsediyor ki Zaîf olduğuna dâir muhaddisînin icmâ'ı vâkı' olmayıp ya metni, ya senedi bâzılarınca zaîf görüldüğü halde diğer bâzılarınca

kavî görülenler demektir. Meselâ Müslim'ce rivâyetleri mu'temedün-aleyh iken Buhârî'nin şartına muvâfık olmayan Süheyl b. Ebî Sâlih ile Alâ' b. Abdü'r-Rahmân ve Hammâd b. Seleme'den, kezâ Buhârî'nin şartına muvâfık oldukları halde Müslim'in şartına muvâfık olmayan İkrime ile İshak b. Muhammed el-Fervî ve Amr b. Merzûk el-Bâhilî'den gelen *Sahîhayn* rivâyâtı bu cümledendir.

EVHE'L-ESÂNÎD

Sahîh'in en âlî tabakalarına âid isnâdlara *Esahhü'l-esânîd* nâmını (sh. 210) verdikleri gibi Hadîs-i Zaîf'in de -ruvâtın şiddet veya hıffet-i za'flarına nazaran- isnâdları vâhî olacağından en vâhîlerine *Evhe'l-Esânîd* nâmını vermişlerdir. Hâkim'in beyânına göre:

Ebû Bekr es-Sıddîk *radiya'llâhu anh*'e varan isnâdların en vâhîsi: « صَدَقَةُ الدَّقِيقِ عن فَرْقَد السَّبَخي عن مُرَّة الطَّيِّب عن ابي بكر الصدِّيق رضي الله عنه »;

Ehl-i Beyt'in en vâhî isnâdı: « عمرو بن شَمِر عن جابر الجَعْفيّ عن الحارث الاعور عن عليّ رضي الله عنه »;

Ömerî'lerin en vâhî isnâdı: « محمد بن عبد الله بن القاسم بن عبد الله بن عُمَر بن حفص ابن عاصم عن ابيه عن جدّه » isnâdıdır ki bu sonuncu isnâdda Muhammed ile de, Abdu'llâh ile de, Kâsım ile de ihticâc edilemez.

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'e varan isnâdların en vâhîsi: « البُسْرِيّ بن اسماعيل عن داود بن يزيد الاَوْدِيّ عن ابيه عن ابي هريرة رضي الله عنه »;

Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llâhu anhâ*'ya varan en vâhî isnâd Basrî'lerdeki « عن الحارث بن شِبْل عن ام النُّعْمَان عن عائشة رضي الله عنها »;

İbn-i Mes'ūd *radiya'llāhu anh*'e varan en vâhî isnâd: « شَرِيك عن ابى فَزَارة عن ابى زيد عن ابن مسعود رضى الله عنه »;

Enes *radiya'llāhu anh*'e varan en vâhî isnâd: « داود بن الْمُحَبَّر عن قَحْذَم عن ابيه عن اَبَان بن ابى عَيَّاش عن انس رضى الله عنه »;

Yemenli'lerin en vâhî isnâdları: « حفص بن عمر العَدَنى عن الحَكَم بن اَبَان عن عِكْرِمة عن ابن عبّاس رضى الله عنهما »;

1 — Mekkeli'lerin en vâhî isnâdları:

« عبدالله بن مَيْمون القَدَّاح عن شِهاب بن خِراش عن ابراهيم بن يزيد الخُوزِىّ عن عِكْرِمَة عن ابن عبّاس رضى الله عنهما »[1];

İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'ya varan alelıtlak esânîdin en vâhîsi: « محمد بن مروان السُدّىّ الصَّغير عن الكَلْبِىّ عن ابى صالح عن ابن عبّاس رضى الله عنهما »[2];

Mısrî'lerin en vâhî isnâdları: « احمد بن محمد بن الحَجَّاج بن رِشْدِين عن ابيه عن جدّه عن قُرَّة بن عبد الرحمن عن كُلّ مَنْ رَوَى عَنْهُ »[3];

Şamlı'ların en vâhî isnâdları: « محمد بن قَيْس المصلوب عن عبيد الله بن زَحْر عن علىّ بن زيد عن القاسم عن ابى اُمامة رضى الله عنه »;

Horasânî'lerin de en vâhî isnâdları: « عبد الرحمن بن مليحة عن نَهْشَل بن سعيد عن الضحّاك عن ابن عباس رضى الله عنهما » dır.

---

[1] Bu isnâd ile ondan evvelki isnâdda vâhî olan ricâl İkrime'den evvelkiler olduğuna Bülkînî ile Süyûtî tenbîh ediyorlar. Zîrâ Buhârî başka isnâdlarla *Sahîh*'inde İkrime'den hadîs rivâyet etmiştir.

[2] Esahh-ı esânîd içinde *Silsiletü'z-zeheb* nâmını alan isnâdlara mukabil İbn-i Hacer bu isnâda *Silsiletü'l-kizb* nâmını veriyor.

[3] Bu isnâd-ı vâhî ile Mısrî'lerin birçok Sahabe'ye isnâd ettikleri hadîsler varmış ki büyük bir nüsha imiş.

NAKALE-İ HADÎS.— RİVÂYÂTI KABULDE ÜÇ MESLEK

Nakale-i hadîs tabakāt-ı muhtelifeye ayrılmışlardır:

Birinci tabaka imâm ve hāfız olanlar ki bunlar muhâliflerine karşı hüccet addolunurlar. İnfiradları bile makbûldür. Bir hadîsi kendilerinden başka rivâyet eden yok ise nakilleri mütâbeât ile yâni diğer tarīklerden gelen rivâyât ile müeyyed olmasa bile rivâyetleri yine kabûl olunur. Çünkü hıfz ve zabıtlariyle berâber emânet-i ilmiyyeleri bütün ümmetce müsellemdir. Rivâyetlerine kadh ederek hiçbir töhmeti kendilerine isnâd etmek kimsenin aklına gelmemiştir.

İkinci tabaka zabt ile hıfzda evvelkilerin mertebesine varamamış olup bâzı rivâyetlerinde vehm ü galat sezilenler ki bunların da hadîsleri alelekser Sahîh'dir. Yanıldıkları hadîsler de birinci tabakanın rivâyâtı ile tashîh olunur. Bu tabaka ricâli de birinciye mülhakdırlar ve bil-ittifak makbûl kimselerdir.

Üçüncü tabaka yalancılıkla ve vazʿ-ı hadîs ile maʿrûf olanlar;

Dördüncü tabaka yalancı olmamakla berâber rivâyetlerinde çokca yanılanlar ki bu iki tabaka ricâli de bilittifak merdûddur.

Beşinci tabaka bir rivâyetde münferid kalıp rivâyetleri hiçbir mütâbeât yâni diğer tarīk ile kuvvet bulamayan mecâhîl yâni gayr-i maʿrûf kimseler ki bunlar da üç kısımdır:

1) Zâhiren ve bâtınan adâleti meçhûl olanlar ki bunların rivâyetleriyle aslā ihticâc edilmez.

2) Zāhiren adâletleri varsa da bâtınan adâletleri meçhûl olanlar ki bunlara *Meçhûlü'l-hâl,* yâhud *Mestûr* derler.

3) Meçhûlü'l-ayn yâni ravîden gayri muhaddisînce kim oldukları maʿlûm olmayanlar. Meçhûlün bu son iki kısmının rivâyetini kabûlde ihtilâf edilmiştir.

Altıncı tabaka Ehl-i bid'at ki bunlar da iki kısımdır:

1) Bid'atlarından dolayı tekfîr olunanlar. Bunların rivâyetleri bilittifak merdûddur.

2) Bid'atları küfür derecesine varmayanlar. Bunlar hakkındaki hükümde ihtilâf vardır: Bâzıları bunları fısklarından dolayı alelıtlak reddederler. Ve bid'atlarının kābil-i te'vîl olmasını nazar-ı i'tibâra almazlar. Diğer birtakım ulemâ da böylelerinin rivâyetlerini -düât olsunlar, olmasınlar- kendi mezheblerine ve ehl-i mezheblerine nusret için yalanı halâl görmeyenlerden iseler alelıtlak kabûl ederler. Nitekim İmâm-ı Şâfiî'nin bu husūsda menkūl olan mezhebi bu olduğu anlaşılıyor. Müşârün-ileyh: *"Revâfızın Hattābiyye tāifesinden mâadâ ehl-i ehvânın şahâdetini kabûl ederim. Çünkü Hattābiyye, kendi mezheblerine muvâfık olanlar lehine şahâdet-i zûru iltizâm ederler."* demiştir. Ekseriyyet-i ulemânın mezhebi ise tafsīl üzeredir. Onlarca mübtedi', kendi mezhebine adam celbedecek düâtdan ise merdûd, değil ise -tabiî Sadūk, Adl, ve Zābıt olmak şartiyle- makbûldür.

Elhāsıl -evvel ve âhır söylediğimiz üzere- bir hadîsin kabûl ve reddinde ahvâl-i ruvâtı mülâhaza etmek pek esaslı ve mühim bir noktadır. Hadîs-i Merdûd'un aksâmını zikretmezden evvel istitrâdî bir mütâlâayı takdîm etmek istiyoruz.

İSTİTRÂD.— Rivâyât-ı menkūle ile ihticâc ve onlara ma'mûlün-bih nazariyle bakabilmek için ulemâ-yı İslâm'ın üç muhtelif mesleği vardır: Bir fırka en büyük ehemmiyeti İsnâd'a verir. İsnâdı muttasıl bulur, ricâlini mevsûkun-bih görürse artık başka şey aramaksızın hemen hadîsin sıhhatine hükmeder. O derecede ki bâzıları râvîleri daha kavî olan diğer bir hadîse muhâlif olsa bile yine sıhhatine hükmedip ona Sahîh, isnâdı ercah olanına Esah der. Halbuki bâzan bu iki mütehâlif hadîsin beynini cem' ve te'lîfe imkân bulunmaz. Bu fennin en ileri gelen cehâbizesi ise: *"İsnâdın sıhhati behemehâl metnin sıhhatini iktizâ etmez."* derler. Râvî'de zühûl ve hatā ve rivâyet bi'l-ma'nâ yüzünden şâriin maksūd-ı tâmmını adem-i edâ ihtimâli külliyyen

münselib olmaz. Binâenaleyh ehil olmayan kimseye göre bir hadîsin mahzâ isnâdını Sahîh bulmakla hemen sıhhat-i metnine hükmedip onunla amel câiz olmaz. Çünkü Sahîhü'l-isnâd olan hadîsin bir illet-i hafiyye-i kādıhası bulunmak ihtimâli bâkīdir. Bu, sikāt-ı ruvâtın hıfzına hüsn-i zan mesleği olup sâlikleri bâzan gulüv ve ifrâtı vâhî ve zaīf olan ahādîsi kabûle kadar ileri götürmüşlerdir.

Bir fırka da senede o kadar bakmaz da bütün ehemmiyeti nefs-i hadîse atfeder. Ve hoşuna gider, mezheb ve mesleğine uyarsa kabûl ile isnâdında dedikodu edilmiş olsa bile: «قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ» demekde beis görmez. Hattâ Zaīf, belki de Mevzūʿ nice hadîsler vardır ki ibâreleri fasīh, maʿnâları sahîhdir. Bununla berâber hiçbirinin Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerine nisbeti sahîh değildir. *Müslim*'in mukaddimesinde beyân edildiğine göre Ebû Caʿfer Hâşimî-i Medînî hak olan birtakım sözler, hikmetler uydururdu ki bunlar Nebiyy-i Ekrem *sallaʾllâhu aleyhi ve sellem*'in ahādîsinden değil iken onları böyledir diye rivâyet edermiş. Hattâ Vezzāîn içinde bu bâbda hayâsızlıkda o kadar ileri giden olmuş ki bunlardan biri: "*Bir söz güzel oldukdan sonra ona bir isnâd uydurmakda beis yokdur.*" demeğe kadar varmıştır. Muʿtezile ve ekser-i Mütekellimîn fırkaları da kendi mezheblerine muvâfık gelmeyen hadîsleri -senedleri her gûne illetden sâlim olsa bile- hılâf-ı maʿküldür diye kabûl etmeyip râvîlerine taʿn etmeği, mezheblerine muvâfık gelen Hadîs-i zaîf'i ise kabûl ile Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a nisbet etmeği meslek ittihâz etmişlerdir. Bu da kendi turuk-ı istidlâllerine lüzûmundan ziyâde iʿtimâddan hâsıl olma bir marazdır. İşte bu fırkaların her biri diğerini gāyet şiddetli taʿnlarla ittihâm etmişlerdir.

Bunların arasında mutavassıt üçüncü bir fırka daha vardır ki nazarı ne metne, ne de senede kasretmeyip maksūd-ı şâriî her iki cihete nazar etmekle araştırmak mesleğini iltizâm etmiştir. Bunlar mes'eleye hakkıyle nazar edip ve gerek isnâda, gerek metne bakıp hak ne veçhile

tecellî ederse öylece kabûl ederler. Binâenaleyh metin -mücerred zan üzerine mebnî olan- re'ylerinin hilâfınadır diye râvîlere vehm ü hatâ gibi nekāyıs atfetmedikleri gibi onları vehm ü hatâdan, nisyandan ma'sûm da i'tikād etmezler. İşte bu fırkanın nazarında hadîs husûsunda müferrit olan ikinci fırkanın reddetdiği birçok hadîslerin sıhhati sâbit olduğu gibi bu husûsda müfrit olan birinci fırkanın kabûl ettiği bir çok hadîslerin de adem-i sıhhati sâbit olmuştur. Hakka ittibâı, hevâya ittibâa tercîh edenlere yakışan meslek de bu olup hıyâr-ı ümmetin ötedenberi buna sâlik oldukları görülegelmiştir.

Hâsılı sikanın her sözü -ma'sûm olmadığı için- kabûl olunmaz. Nitekim kitabımızdaki (268) inci hadîsde Mahmûd b. er-Rebî'-i Ensârî *radiya'llâhu anh*'ın Itbân İbn-i Mâlik *radiya'llâhu anh*'den uzunca bir rivâyeti vardır ki sonunda *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin: «قال ان الله حرم على النار من قال لا اله الا الله يبتغي بذلك وجه الله» buyurduklarını rivâyet ediyor. Bu hadîs, *Buhârî*'de diğer bir tarîk ile daha rivâyet olunmuştur ki bu ikinci tarîka nazaran Mahmûd b. er-Rebî' bundan sonra şöyle diyor: "*Sâhib-i Resûl salla'llâhu aleyhi ve sellem Ebû Eyyûb-i Ensârî'nin Yezîd b. Muâviye kumandası altında diyâr-ı Rûm'a gittiği ve orada vefât ettiği son gazâsında ben bu hadîsi -içlerinde Ebû Eyyûb da hazır bulunan- birtakım kimselere rivâyet ettim. Ebû Eyyûb bana karşı bunu inkâr ile va'llâhi hiç zannetmem ki Resûlullâh salla'llâhu aleyhi ve sellem senin bu dediğini buyurmuş olsun, dedi; Bu inkâr bana pek ağır geldi. O gazâdan memleketime dönünceye kadar Allah bana selâmet nasîb eder de Itbân b. Mâlik'i kavminin mescidinde hayatda bulursam bunu tekrar ona sormaya Allâh'a karşı ahdetdim. O gazâdan dönüp ya Hac, ya Umre, niyyet ederek Medîne'ye vardım. Benî Sâlim yurduna geldim. Bakdım ki Itbân ihtiyarlamış, nûr-ı basardan mahrûm olmuş, kavmine namaz kıldırıyor. Namazdan selâm verince kendisine selâm verip kim olduğumu haber verdim. Ve o hadîsi sordum. İlk def'asında bana nasıl söylediyse yine öyle söyledi.*" İntehâ.

Ebû Eyyûb Hazretlerinin bu inkârı hakîkatde ne Mahmûd b. er-Rebî'i, ne de hadîsi ona söyleyen Itbân b. Mâlik'i tekzîb maksadiyle vâkı' olmamıştır. Her ikisinin de sadūk olduğunu biliyordu. O, usāt-ı muvahhidînin hiç azâb görmiyeceğini îhâm eden bu sözü, bildiği âyât-ı kesîre ve ahādîs-i şehîre nusūsuna muhâlif bulmakla berâber *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in havâss-ı ashābından kadîmü'l-islâm bir zât olduğu halde fem-i dürerbâr-ı Risâlet-Penâhî'lerinden buna benzer bir sözü de hiç işitmemiş olduğuna bakarak ve -sıhhati hālinde beyne'l-ashāb şüyûu tabîî olmak lâzım gelen- bu rivâyetin sahîh olmadığını kaviyyen zannederek kasem ile inkâr etmiştir ki i'tikādınca kıssayı ma'nâsiyle rivâyet eden râvî tamâm-ı ma'nâyı edâ edecek elfâzı bulmakdan kāsır kalmıştır. Demek ki ötedenberi râvîlerin mahz-ı sadûkıyyeti rivâyetin sıhhatine delîl-i kâfî addedilmiş olmayıp ma'nânın sıhhatine de bakmışlardır.

Haber-i vâhid'in reddi ya nefs-i metne âid bir illete, yâhud sened'e râci' bir ta'na mebnî olur. Senedi söz götürmeyen, muhbirleri hep sikāt olan bir Haber-i vâhid âtîdeki sebeblerle reddolunabilir:

1) Mûcibât-ı ukūle muhâlif olmakla. Zarûret-i akl ile, zarûret-i his ve müşâhede ile, Haber-i mütevâtir ile hilâfı ma'lûm olan haberin -ruvâtı sadūk olsalar da- bâtıl olacağında şüphe yokdur. Çünkü Şer'-i Mübîn-i Muhammedî *salla'llāhu aleyhi ve sellem* akılların tecvîz edemiyeceği şeylerle vârid olmamıştır.

2) *Kitâbu'llāh*'ın nass-ı kātına, Sünnet-i mütevâtireye, icmâ-ı ümmete muhâlif olmakla. Böyle bir haber Allāh'ı, Resûlünü, bütün ümmeti tekzîb ettiği için ya hiç aslı olmadığına, yâhud da aslı varsa mensûh olduğuna hükmolunur. Mensûh olmadığı halde bütün ümmetin hilâfına icmâ' etmiş olması lâzım gelir ki bu, aklen tecvîz olunamaz.

3) Kâffenin bilmesi vâcib olan bir şeyi yalnız bir râvînin nakletmiş olmasiyle. İşte bu da o rivâyetin aslı olmadığına delâlet eder. Zîrâ rivâyet, kâffenin bilmesi lâzımgelen şeylerden iken binlerce halk içinde yalnız o râvînin ondan haberdâr olması aklen gayr-i câizdir.

4) Mütevâtiren nakli mu'tâd olan bir husūsu rivâyet etmekde bir râvî'nin münferid kalmasiyle.

Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (684) de bir haberin kizbine delâlet eden şeyleri berveçh-i âtî hulâsa ediyor ki takrîben evvelkisi gibidir:

1) Zarûreten, yâhud nazaran yâni delîl-i kātı' ile ma'lûm olana münâfî olması;

2) Mütevâtir olması lâzımgelen şeylerden iken mütevâtir olmaması;

3) Herkesce ma'lûm olan kavâid-i şer'-i şerîfe münâfî gelmesi;

4) Akla da, şer'a da münâfî olması;

5) Ruvâtın şifâhî veya tahrîrî rivâyetleri içinde istikrâ'-ı tâmdan sonra bulunmadığının tebeyyün etmesi.

Hulâsa ehl-i İslâmca haber-i mervînin sarîh akla -te'vîl kabûl etmiyecek veçhile- münâkız; nass-ı *Kur'ân*'a, Sünnet-i mütevâtireye, ümmetin icmâ'-ı kat'īsine münâfî olması sebeb-i red addediliyor ki intikād târîhi kavâidinin en mühim safhası da budur. Yalnız akla münâfât bahsinde bizim ile Avrupalı ulûm-ı şarkıyye mütehassısları -daha ziyâde ta'mîm edelim, ulûm-ı asriyye nâmı verilen ilimleri kendilerine her husūsda rehber ittihâz edenler- arasında mühim bir ihtilâf vardır ki bu ihtilâfın menşei aklın istib'âd ettiği şeylerin derecât ve hudûdunu ta'yîn mes'elesidir. Bu ise târîhî olmakdan ziyâde felsefî bir bahisdir. Müsteşrıklarla diğerleri menkūlât-ı İslâmiyyeden bahsederlerken müsādif oldukları rivâyât-ı sahîha ve mevsûka şâyed mu'cizât gibi nübüvvet-i Muhammediyye *salla'llāhu aleyhi ve sellem* da'vâsını yâhud vahiy, nübüvvet, vücûd-ı melâike, ahvâl-i âhiret gibi fen kitablarında yeri olmayıp akāid-i İslâmiyye cümlesine dâhil bir maddeyi -arzu ve intizarları hilâfına olarak- te'yîd eder veçhile vârid olmuş bulunursa derhal bir hande-i istihfâfı işmâm edecek akvâl ve etvâr-ı müstehziyâne ile o rivâyetleri daraya çıkarmak isterler. Nefse'l-emirde zihn-i beşeri dâimâ gıcıklamakdan hâlî kalmadığı halde ulûm-ı müsbetenin -mahzā

sâika-i acz ile- kendi sâhasından ihrâc ile leh ve aleyhinde şakk-ı şefe etmediği, felâsifenin de akl-ı beşeri gâh tasdîk, gâh inkâr deryâlarında bocalatıp kendilerine ucu bucağı bulunmaz bir ma'reke-i cidâl edindikleri mâ-fevka't-tabîa *(Le surnaturel)* mes'elesinin; edyâna sermâye-i ihtilâf olan Tevhîd-i Bârî ile nübüvvet ve hayât-ı uhreviyye mebâhisinin merci-i münâkaşası böyle bir kitâb mukaddimesi olmadığı için bu gibilerinin bu inkârlarına karşı şimdilik biz de hafif bir tebessüm ile iktifâ ederiz. Bu mukaddime ne kelâm, ne felsefe kitabıdır. Muârızlarımızla olan bu ihtilâfımız ise fürûa değil, usûle âiddir. Yalnız onlar: "*Biz bu rivâyete inanmıyoruz.*" dedikleri vakit kendilerinden şunu taleb etmek hakkımızdır ki meselâ Resûl-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in izhâr-ı mu'cizât buyurmuş olduklarına kâffenin kâffeye tevâtüren rivâyeti ile ilm-i icmâlî hâsıl olmuş iken fülân veya fülân mu'cize-i hâssanın tefâsîline âid ahâdîsin hîn-i naklinde istib'âd-ı akl delîli ile iktifâ etmesinler de başka cihetlerden tevâtürü tekzîbe müeddî delilleri varsa onları dermeyân etsinler. Böyle bir delîl gösteremedikleri halde yine i'tirazlarını -hoşlarına gitsin, gitmesin- hükümsüz tutacağız. Çünkü delilleri: "*Râvîler yalancıdır. Zîrâ akla münâfî bir vak'aya şahâdet ediyorlar. Vak'anın da aslı yokdur. Zîrâ yalancıların nakil ve ihbâriyle bize vâsıl olmuştur.*" tarzında bir devr-i bâtıl ve müsâdere ale'l-matlûba müncer olur. Halbuki gâfil, kapılgan olmayan, sadûk olan sikâtın müteaddid şahâdâtiyle ihbâr edilen vakâyi' -hârikulâde olsa da- vukûa gelmiş addolunmak lâzımgelir. Zîrâ emr-i âdî ile emr-i hârikulâdenin hudûdunu ulûm-ı müsbete ta'yîn etmekden uzak olduğu gibi "*Âlemde hârikulâde ve kavânîn-i tabîiyye hâricinde bir hâdise vukûa gelmek muhaldir.*" kaziyyesi de tahkîk edilmeden kabûl edilmiş -birçok insanlarca münâzaün-fîh- bir mevzûadan başka birşey değildir. Aklen müsteb'ad gibi (muhâl demiyorum, çünkü muhâl her zaman muhâldir.) görünen nice şeylerin bilâhare tasdîk, hattâ ta'lîl edilmiş olduğunun misâlleri yukarıda Toma'dan naklen gösterilmişti. (sh. 87) Binâenaleyh Metodolojinin usûl ve kavâid-i ilmiyyesi dâiresinde sübût bulmuş hisse müstenid ve yekdiğeri müeyyid rivâyât karşısında bulunan kimsenin:

"Sebebi bence meçhûldür. Hâdisenin vukûunu havsalam almıyor." demesi mahsûsda mükâbereden, akla adem-i i'timâddan başka birşey değildir. Mebâdî-i akliyyeye i'timâd etmeyen kimsenin de edille-i akliyye ile başkasını ilzâma çalışması gülünç bir şey olur. Rivâyet olunan emr-i hârikulâde muhâl-i aklî değil, râvîleri de sıdk ve emânetle mütehallî vehm ü hatâdan berî kimseler ise her halde onu tasdîk, sonra da verdiği haberi ta'lîl etmelidir. Bütün ulûm-ı tecribiyye bu safhalardan geçmiş olduğu gibi bundan sonra da hep böyle olacaktır.

Zarûrî olan bu tenbîhi ettikden sonra rivâyeti za'fa uğratan Metâin-i aşere'nin tafsîllerine geçelim.

METÂİN-İ AŞERE'DEN: 1) KİZB İLE 2) TÖHMET-İ KİZB.

HADÎS-İ MEVZŪʿ İLE HADÎS-İ METRÛK (MATRÛH)

Kizb ile *Töhmet-i Kizb*, adâlete dokunan iki taʿndır. Birincisinden başlayalım.

KİZB

HADÎS-İ MEVZŪʿ

Kizb'den murâd kizb ale'r-Resûl'dür. Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den buyurmadıkları bir sözü müteammiden rivâyet etmekle müttehem olmak metāinin eşeddidir. Hattâ böyle bir sözü Hadîs-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* diye uyduran müfterînin küfrüne kāil olanlar vardır. Böyle olan hadîse *Mevzūʿ* ve *Muhtelak* derler. Haber-i mevzūʿ ile amel mutlakā harâm olduğu gibi kısasa, ahkâma, terğîb ve terhîbe, hāsılı her neye dâir olursa olsun Mevzūʿ olduğunu bile bile ve beyân etmeksizin onu rivâyet etmek de haramdır. *Sahîh-i Müslim*'deki:

"مَنْ حَدَّثَ عَنِّى بِحَدِيثٍ يُرَى اَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ اَحَدُ الْكَاذِبِينَ"

yâhud اَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ = *Her kim yalan olduğunu bildiği, yâhud zannettiği bir sözü benim olmak üzere rivâyet ederse iki yalancının yâhud yalancılardan biri de kendisidir.*" hadîs-i şerîfi Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* kelâmı olmak üzere uydurulduğu maʿlûm olan bir sözü Mevzūʿ olduğunu bildirmeksizin rivâyet etmeğe mâniʿdir.

Bir hadîsin Mevzūʿ olduğuna alelekser katʿ sūretiyle değil, zann-ı gālib ile hükmolunur. Zîrâ doğru söyleyenden yalan sādır olabildiği gibi yalancıdan da doğru söz işidilebilir. Ancak ehl-i hadîsin doğruyu yalandan temyîz eden meleke-i kaviyyesi imdâda yetişip karâine göre vazʿa, yâhud adem-i vazʿa hükmederler. Muhaddisîn içinden de yalnız

ıttılâ'ı tam, zihni parlak, fehmi dürüst, vaz'a delâlet eden karâin hakkındaki ma'rifeti sağlam olanlar böyle bir meleke ile mümtâz olabilirler. Dârekutnî *"Ey Bağdadlılar, ben sağ iken hiçbir kimse Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e yalandan söz isnâd edebilir zannetmeyiniz."* da'vâ-yı iktidârını ileriye sürdüğü gibi daha evvel Rebî' b. Huseym (? 64) de: *"Hadîsin gün gibi açık bir aydınlığı olur, ondan dolayı kabûl ederiz. Yine hadîsin gece karanlığı gibi bir zulmeti olur, ondan dolayı reddederiz."* demişti. Mevzûât hakkındaki eseriyle meşhûr olan İbnü'l-Cevzî (507-597) de: *"Hadîs-i münker karşısında alelekser tālib-i ilmin tüyleri ürperir, onu duyunca kalbi münkesir olur."* sözü ile ehlince Kelâm-ı Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* ile kelâm-ı muhtelak beynindeki açık farkı anlatmak istemiştir.

Vaz', bâzan vâzıın ikrâriyle ma'lûm olur. Meselâ Ömer b. Sabîh[1] kendi tarîkından mervî bir Hutbe-i Nebeviyyenin vâzıı kendisi olduğunu haber vermiş olduğu gibi birer birer bütün süver-i Kur'âniyyenin fazāiline dâir Übey b. Kâ'b *radiya'llāhu anh*'den rivâyet olunan uzun bir hadîsin de *Terrâs* lâkabiyle müştehir Meysere b. Abd-i Rabbih tarafından vaz' olunduğu yine kendisinin ikrâriyle sâbit olmuştur. Bu Meysere'nin yalnız Kazvin şehri ile serhadlerin fazāiline dâir kırk Hadîs-i mevzūu vardır. Meysere uydurduğu hadîsleri ricâl-i esbâtdan rivâyet eder dururdu[2].

---

[1] Kelimenin sahîh zabtına vâkıf olamadım. Ömer b. Sabîh diye yazıldığını gördüğüm gibi Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde « عمر بن صبح » sûretinde de mukayyet gördüm. « صبيح »'in musağğar olarak « صبيح » olmak ihtimâli de vardır.

[2] Vezzāīn dîvânında ismi anılan bir de Meyseretü'l-Ekkâl vardır ki onun yine bu Meysere b. Abd-i Rabbih olup olmadığını Hafız Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde kesdiremiyor. Ekkâl obur demektir. Zehebî bu münâsebetle oburluğuna dâir -letaif sırasında ancak zikrolunabilir- birkaç kıssasını isnâdiyle berâber haber veriyor: Kendisini doyurmayı nezretmiş bir kadının nezrini yerine getirmek için kanâatkârâne bir sûretde yediği şeyleri muvâzene etmişler. Yetmiş kişiyi doyuracak mıkdârda bulmuşlar. Hârûnü'r-Reşîd bir kere Meysere'nin yediği şeylerin ne mıkdâra

Ebû İshâk-ı Sa'lebî (427) ile Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (468) ve onlara taklîden Câru'llâh Mahmûd Zemahşerî (467-538) ve Abdu'llâh b. Ömer-i Beyzâvî (685) gibi müfessirler bunu Mevzû' olduğunu beyân etmeksizin tefsirlerine dercettiklerinden dolayı ta'yîb olunmuşlardır.

---

bâliğ olduğunu sormuş. Ve o şeyleri bir file versinler diye emretmiş. Filden bir pide artmış. Bâzı mu'zib kimseler bir def'a gel seni doyuralım demişler. Fakat bindiği merkebi boğazlayıp ve tekmilini kebab edip yedirdikden sonra bedelini toplayıp kendisine vermişler. Biri: *"Ne kadar şey ile doyarsın?"* diye kendisine sormuş. *"Kendi malımdan olursa iki pide ile doyarım. Başkasının malından olursa hemen sen pişir ben yiyeyim."* cevâbını vermiş. İlâ-âhirih.

Diğer tarafdan da Meysere'nin: *"Fazâil-i Kur'ân hadîsini nâsı Kur'âna terğîb için vaz' ettim."* dediğini İbn-i Hibbân, Abdü'r-Rahmân b. Mehdî'den nakletdikden sonra yine İbn-i Mehdî'ye atfen dünyâ şehevâtına meyletmez, kadr-i celîl bir zâhid olup vefâtı günü Bağdad çarşılarının hep kapandığını, bu haliyle berâber yine vaz'-ı hadîs ettiğini ve vefât ederken kendisine: *"Rabbine hüsn-i zan et."* dediklerinde: *"Nasıl etmem ki yalnız Alî'nin fazâili hakkında yetmiş hadîs vaz' etmişimdir."* dediğini haber veriyor.

Meysere'nin vezzâ' olduğunda her iki nakil yekdiğere muvâfık ise de zâhid Meysere'nin obur Meysere olduğunu akıl almıyor. Bunların ayrı ayrı iki vezzâ' oldukları ihtimâli daha kavî gibi görünüyor.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Mahmûd b. Gaylân-ı Adevî'den olan âtîdeki nakli de şâyân-ı dikkatdir. Mahmûd b. Gaylân şöyle diyor: Süver-i Kur'ân'ın fazaili hakkında Übey b. Kâ'b *radiya'llâhu anh*'den rivâyet olunmakda olan hadîsden bahsederken Müemmel b. İsmâîl bana haber verdi ki hadîsi bir şeyhden dinlemiş. *"Bunu sana kim söyledi?"* diye ona sormuş. O da: *"Medâinde el'ân hayatda olan bir şeyh."* demiş. Medâinde o şeyhı bulup ayni suâli kendisine sormuş. El'ân hayatda olan Vâsıt'daki bir şeyhı haber vermiş. Vâsıt'daki şeyhı aramış. O da Basra'da bir şeyhden aldığını söylemiş. Basra'dakine gitmiş. Abbâdân'da birini haber vermiş. Abbâdân'daki şeyhı bulup ona da sormuş. O da elinden tutup şeyhleriyle berâber mutasavvifeden bir cemâatin ikametgâhı olan bir hâneye götürmüş. Ve: *"Bana hadîsi söyleyen işte bu şeyhdir."* demiş. Müemmel şeyha: *"Bu hadîsi sana kim söyledi?"* deyince Şeyh: *"Bunu bana söyleyen hiçbir kimse yok. Lâkin ne yapalım ki halk Kırâet-i Kur'ân'a o kadar rağbet etmiyor. Biz de bu hadîsi kalblerini Kur'ân'a doğru daha ziyâde yöneltmek için vaz' ettik."* demiş.

Abbâdân'daki bu şeyhın Bağdadlılarca zühd ve takvâsiyle ma'rûf Meysere olup olmadığı meçhûldür. Meysere değil ise bu da bir başkasıdır. Nitekim İbnü'l-Cevzî Büzeyğ isminde bir râvîden şüpheleniyor.

İbn-i Dakîkı'l-Îyd (625-702): *"Vaz'ı ıkrâr eden kâzibin ıkrârı hadîs n Mevzû' olduğuna alâ veçhi'l-kat' hükmetmek için delîl olmaz. Zîrâ ikrârında kâzib olmak ihtimâli de vardır."* demiş ise de maksadı her halde böyle bir hadîs ile amelin cevâzını iltizam değildir. Onun ifhâm etmek istediği ma'nâ, bir hadîsin Mevzû' olduğuna hükmetmenin zann-ı gâlib ile olacağıdır. Hüküm için ıkrâr karîne-i kaviyye-i zanniyye olmasa yalandan katli mukırrolanın katli ihtimâl ki ıkrârında kâzibdir diyerek câiz olmamak lâzım gelirdi. Bu mes'elede herhangi bir müslüman Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e bir hadîs isnâd ettikden sonra kâzib olduğunu i'tirâf ederse ikinci sözünde sâdık olduğu zannı şübhesiz galebe eder. Zîrâ bilittifak en büyük kebâirden, bâzılarınca da küfür sayılan böyle bir fi'l-i kabîhi nefsine nisbet etmeğe hiçbir müslümanın cür'et edemiyeceğine herkes hükmeder.

Hadîsin Mevzû' ve vâzıı Meysere olduğu İbn-i Hibbân'dan menkûl İbn-i Mehdî'nin sözü ile sâbit iken işin en garib ciheti bu hadîsin aynı olmak üzere *Fazâil-i Süver* hadîsi unvâniyle -Übey değil- İbn-i Abbâs *radiya'llâhu anhüm*'e müntehî olmak üzere Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem'e* (173)de yamanmasıdır. Usûl-i hadîs, ricâl-i hadîs ve mevzûât kitablarından her hangisine bakılsa Ebû Isme'yi böyle bir töhmet ile âlûde gösterirler. Hattâ mezheben Hanefî oldukları halde Aliyyü'l-Karî ile Abdü'l-Hayy i'l-Leknevî bile bu cereyâna kapılmakdan kendilerini kurtaramamışlardır.

Ebû Isme ehl-i re'yin ecille-i fukahâsından Mervek âlimi, muktedâ-bihi ve kadısı olup fıkhı Ebû Hanîfe ile İbn-i Ebî Leylâ gibi iki müctehid-i nâmdârdan, Mağâzî'yi Muhammed b. İshak'dan, Tefsîr'i Kelbî'den, Hadîs'i Haccâc b. Ebî Ertat, Zührî, İbnü'l-Münkedir ayarında eâzımdan ahzedip bu ulûmu nefsinde cem' ettiği için *El Câmi'* lâkabını ihrâz etmiş bir zât olduğundan hadîs vaz' etmesi, hele vaz' ettiğini ıkrâr etmesi âdeten muhaldir. Hakim'in Ebû Ammâr Hüseyn b. Hureys-i Mervezî'den rivâyetine nazaran gûyâ Ebû Isme'ye: *"Sûre sûre fazâil-i Kur'ân hakkındaki hadîsi İkrime'nin ashâbından hiçbiri İkrime'den rivâyet etmemiş iken sen* (عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ) *senedi ile nasıl olup da rivâyet ediyorsun?"* diye sorulmuş da o da sanki: *"Nâsın Kırâet-i Kur'ândan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve Ebû İshâk'ın Mağâzî'si ile iştiğâl ettiklerini gördüm de bu hadîsi hasbeten-li'llâh vaz' ettim."* demiş oluyor. Kıssanın bu sened ile bu tarz-ı hikâyesine nazaran *"sorulmuş"* denince

---

* Nûh İbn-i Ebî Meryem hakkında, Kâmil Miras merhûm tarafından üçüncü cildin sonuna konulan not, Mukaddimenin sonuna alınmıştır.

Karâin-i vaz' bâzan râvînin kendi hâli olur. Üçüncü asır yalancılarından Me'mûn b. Ahmed 'in yanında Hasan-ı Basrî 'nin Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den semâı olup olmadığına dâir olan ihtilâf-ı ulemâdan bahsolunmuş. O, derhâl Hasan-ı Basrî 'nin Ebû Hüreyre-'den semâı olduğuna delâlet eden bir isnâd sevkedivermiş. Bu Me'mûn İbn-i Ahmed, Hişâm b. Ammâr 'dan bâzı hadîsler rivâyet edermiş. Nekkād-ı ahādîs İbn-i Hibbân ona: *"Sen Şam'a ne zaman girdin?"* diye sormuş. O da: *"İkiyüz elli târîhinde."* deyince: *"Kendisinden rivâyet*

"Ebû Isme'ye sorulmuş", *"demiş"* deyince de *"Ebû Isme cevab vermiş."* gibi anlaşılıyorsa da Ebû Ya' lâ el-Halîlî 'nin *Irşâd* 'daki ibâresi biraz başka türlüdür. O rivâyet:

«رَوَى نُوحُ بْنُ اَبِي مَرْيَمَ الْجَامِعُ فِي فَضَائِلِ الْقُرْآنِ سُورَةً سُورَةً عَنْ رَجُلٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا فَقِيلَ لَهُ..الخ»

sūretindedir ki bu ibâreye nazaran senedde bir kere Ebû Isme ile İkrime arasında «عَنْ رَجُلٍ» diye ibhâm edilmiş bir râvî daha vardır ki vâzıın o olmak ihtimâli pek kuvvetle vârid olduğu gibi «قِيلَ» ile kasdedilen kāil-i sâil Ebû Isme olmuş, cevab da Ebû Hanîfe fıkhı ile *Mağâzî-i İbn-i Ishāk*'ı neşr ile meşgûl olan Ebû Isme'ye ta'rîzen 'o râvî-i meçhûl tarafından verilmiş olur ki artık taaccüb ve istiğrâba mahal bırakacak hiçbir cihet kalmaz. Ebû Isme zuafâdan bile semâını tasrîh eder gayr-i müdellis bir râvîdir. Vaktinin imâm-ı celîli olan Hāfız Abdân-ı Mervezî (221-293) ehl-i re'yden birine cenâze namazından iki selâm ile çıkılacağına ne ile hükmetdiklerini suâl etmiş. O da Ebû Isme'den: «عن الرُكْن عن مكحول عن عثمان بن عفّان» isnâdiyle mervî bir hadîsini zikredince: *"Ebû Isme işte bu yüzden hücûma uğrayıp hadîsi terkedilmiştir. Hiç böyle bir hadîs Rükn 'den rivâyet edilir-mi?"* demiş. Bu selâm mes'elesinde Mâlikî 'lerle Şâfiî 'ler de Hanefiyye ile berâberdirler. Lâkin hadîsin isnâdı zaîfdir. Rükn hakkında Abdu'llāh b. el-Mübârek: *"Bence haydudluk etmek Abdü'l-Kuddûs-i Şâmî'den rivâyet etmekden hayırlıdır. Abdü'l-Kuddûs ise yüz tâne Rükn gibisine değişilmez."* demiştir. Bu kıssadan da anlaşılıyor ki İmâm-ı Ebû Isme 'nin hadîse ıttılaı vâsi' olmakla berâber zuâfa rivâyetini de nakletmekden tehâşî etmezmiş. Ebû Isme 'nin fırak-ı muhâlifeden düşmanları çok olduğundan fazail-i Kur'ân hadîsinde de senedden bir râvî-i meçhûlün iskātiyle hâsıl olan ibhâmdan husamâsı istifâde ederek fazîha-i vaz'ı kendisine mâl etmişler gibi görünüyor.

ettiğin Hişâm ikiyüz kırk beş târîhinde vefât etti. Nasıl oluyor da ondan rivâyet ediyorsun?" demiş. O da: *"Benim dediğim başka bir Hişâm b. Ammâr'dır."* cevâb-ı bâridini vermiş.

Gıyâs b. İbrâhîm isminde diğer bir kezzâb, halîfe-i Abbâsî Mehdî'nin huzûruna girerken Mehdî'nin güvercin yarıştırdığını görmüş. Derhal Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a kadar bir isnâd sevkederek: "لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصْلٍ أَوْ خُفٍّ أَوْ حَافِرٍ أَوْ جَنَاحٍ" = *Ok, deve, at, kuş yarışlarından başkası için öndül almak halâl olmaz."* diye rivâyet etmiş. Rivâyetin sonundan mâadâsı sâbittir. Lâkin Mehdî: «أَوْ جَنَاحٍ» ziyâdesinin kendi hatırı için ilâve edildiğine derhal intikāl ederek güvercinlerin boğazlanmasını emretmiş.

Bâzan karâin vaz'-ı mervîden, metnin hālinden zâhir olur. Haber'in Nass-ı Kur'ân'a, ya Sünnet-i mütevâtireye, yâhud icmâ'-ı kat'î'ye, yâhud da sarîh-i akla -kābil-i te'vîl olmıyacak veçhile- münâkız olduğunda rivâyetin kizb olduğu muhakkakdır. «لَا يَبْقَى عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ بَعْدَ مِائَةِ سَنَةٍ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ» = *Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir*

Herhalde Ebû Isme vezza' olmak şöyle dursun eimmeden ve nefsinde sikatdandır. Yalnız diğer ashab-ı re'y gibi Sünnet-i şâyiaya i'tibâr edip fetvâsına muvâfık bir hadîsi Zaîf de olsa i'tidaden yâni kavlini takviye eder diye rivâyet etmekde beis görmeyenlerden olduğu için hadîsden pek ziyâde behredâr olduğu halde rivâyeti birçok muhaddisînce Zaîf görülmüştür. Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*'lerinde, İbn-i Cerîr *Tefsîr*'inde rivâyeti ile ve İbn-i Mâce *Tefsîr*'inde kavli ile ihticâc etmişlerdir. Ondan rivâyet eden birçok sikat-ı a'lâm içinde Şu'be de vardır. Hattâ Şu'be *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un rivâyetine nazaran bir hadîsdeki ihtilâf-ı lâfzı isbât için Ebû Isme'nin rivâyeti ile ihticâc etmiştir. Şu'be'nin cerh ve ta'dîl bâbında ne kadar titiz olduğu ma'lûmdur. Tedlîsi bile zinâdan eşed bulan Şu'be'nin onun hadîsini rivâyet etmesi imâmın sikatdan olduğuna başka delîl aramağa hacet bırakmaz. İmâm-ı müşârün-ileyh hakkındaki bu şüphe gönülde bir ukde idi. Üstâd-ı muhakkıkımız Sadrü'd-Dîn Efendi Hazretlerinin delâlet-i irşâdiyle mes'eleyi hal ile -velev muhtasaran olsun- bu yanlışı tashîh edebildiğimden dolayı müşârün-ileyh'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

zî-hayât kalmıyacaktır." hadîsi gibi. Bunun butlânı muhakkakdır. Zîrâ ondan sonra asırlar geçti. Canlı mahlûkât hâlâ yeryüzünde gezip duruyor. Bu hadîsin râvîsine hüsn-i zannedenler metinden bir «منكم» lâfzının sâkıt olduğuna hükmediyorlar ki bu takdîrde meâli, kitabımızdaki 96 ve 356 ıncı hadîslerin meâline tetâbuk etmiş ve vâkıa mutâbık bir ihbâr ani'l-gayb mu'cizesini göstermiş olur. Filhakîka 110 târîhinden sonra asr-ı Celîl-i Nebevîyi idrâk etmişlerden hayatda hiçbir kimse kalmamıştır.

Çok kere de hadîsin elfâzındaki rekâket ve maânîsindeki sehâfet Mevzû' olduğuna şahâdet eder.

Mervîyi bâzan vâzı'ı ihtirâ' eder. Bâzan selef-i sâlihînden veya hükemâ-yı akdemînin birinden, yâhud isrâiliyyâtdan, hâsılı kelâm-ı gayrdan iktibâs etmiş olur. Alî *kerrema'llâhu veçheh* Hazretlerinin kelâmlarından, Hasan-ı Basrî'nin mevkûfâtından, Mâlik b. Dînâr, Fuzayl b. Iyâz ve Cüneyd gibi ekâbirin maârifinden muktebes birçok sözler hadîs diye tervîc edildiği gibi Câhiliyyedeki etibbâ-yı Arabdan Hâris b. Kelede ile Yunan felâsifesinden Bukrat* ve Eflâtun'un tıbba âit birtakım sözleri de hadîs diye işâa edilmiştir. Enbiyâ-yı Benî İsrâil'in gayr-i sâbit sözlerinden bâzıları da Hâtemü'l-Enbiyâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in kelâmı diye naklolunur. Bu gibi hadîslere *Mevzûu'l-metn* derler. Bir de isnâdı zaîf olan hadîsi tervîc için bâzan ona bir isnâd-ı sahîh uydururlar ki ona da *Mevzûu'l-isnâd* denir.

Vaz'-ı hadîsin bir sebebi -zenâdıkada olduğu gibi- dinsizlikdir. Bunların maksadı dîni istihfâf ve nâsı idlâldir. Ukaylî'nin (323) tahrîcine göre Hammâd b. Zeyd (116-197) zenâdıkanın vaz' ettiği ahâdîsin on dört bine bâliğ olduğunu söylemiştir. Basra Emîri Muhammed b. Süleymân el-Abbâsî Abdü'l-Kerîm b. Ebi'l-Avcâ'yı katle tasaddî ettiği zaman Abdü'l-Kerîm halâlı harâm, harâmı halâl etmek üzere dörtbin hadîs uydurmuş olduğunu haber vermiştir.

---

* Hippokrates.

Mehdiy b. Meymûn (172): *"Zenâdıkadan bir herif, nâs arasında tedâvül edip duran yüz hadîsi vaz' ettiğini bana ıkrâr etti."* demiştir. Hâsılı Zenâdıka dîni karıştırmak, müslümanları şaşırtmak için kisve-i İslâm'a bürünerek kizb ale'r-Resûl fazîhasını bolca irtikâb etmişlerdir. Lâkin onlara karşı nukkād-ı hadîs çıkıp kızıllarını olduğu gibi ümmete arz eyleyebilmişlerdir. Abdu'llâh b. el-Mübârek'e: *"Şu ahâdîs-i Mevzûa ile ne yapacağız?"* diye şikâyet edilmiş. *"Siz merâk etmeyiniz. Onlara karşı cehâbize eksik olmayacaktır. Hak Celle ve Alâ Hazretleri* (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)* *buyuruyor."* diye teselli vermiştir ki Cehâbize dediği, hadîsde nakd ve hazâkat sâhibi olanlardır. Filhakîka âyet-i kerîmenin mutazammın olduğu va'd-i sâdık-ı ilâhî *Kur'ân*'ın elfâzı gibi ma'nâlarını da hıfzetmeyi tekeffül eder. Ahâdîs-i Nebeviyye'de **-(لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) Âyet-i Kerîmesinin delâleti ile- maânî-i Kur'âniyye cümlesindendir.

Vaz'-ı hadîs'e bâzan dinsizlik değil de bilâkis câhilâne bir gayret-i dîniyye bâis olmuştur. Diyânetle ma'rûf, müteabbid bâzı kimselerin Salât-ı Ragāib, nısf-ı Şa'bân gecesinin namazı hakkında, suver-i Kur'âniyye'nin birer birer fazâili hakkında rivâyet ettikleri ahâdîs-i Mevzûa bu cümledendir. Bunlar nâsı ibâdet ve tâata, tilâvet-i Kur'ân'a terğîb ve teşvîk ediyoruz diye Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a iftirâlarını ma'siyet değil, kurbet addetmişler ve mukābilinde, garîbdir, sevab ümîdinde bile bulunmuşlardır. Biraz evvel ismi geçen Meysere de bunlardan biridir. Vâkıâ İmâdü'd-Dîn İbn-i Kesîr'in (? 700-774) tefsîri ile Süyûtî'nin *Ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda tilâvet-i Kur'ân'ın ve birçok suver-i şerîfenin fazâili hakkındaki ahâdîs-i Sahîh'a ve Hasen'e, bir hüsn-i niyyet sâhibini böyle bir külfetten âzâde bırakacak kadar çokdur. Böyle olmakla berâber fart-ı gayret akıldan bî-behre olan bu gibi kuru zühhâdı bu gibi bîsûd külfetlere sevketmiştir. Hattâ Kerrâmiyye denilen tâife-i mübtedia terğîb ve terhîb ahâdîsini vaz' etmekde hiç beis yoktur demişler imiş. Zehî gaflet! Daha doğrusu zehî hayâsızlık! Muhaddisînin unutturmakda en ziyâde müşkîlât çekdikleri işte bu nevi' ahâdîs-i Mevzûa olmuştur.

* *Hicr Sûresi, Âyet: 9.* ** *Nahl Sûresi, Âyet: 44.*

Vaz'ın bâisi bâzan vâzı'ların kendi mezheblerine, akīdelerine karşı taassubu olur. Bir mezheb etbâının kendi imâmları ve mezhebleri lehine veya muârızları aleyhine; kezâlik Havâric, Nevâsıb, Emeviyye, Abbâsiyye tarafdârânının kendi lehlerine ve yekdiğeri aleyhine çıkacak hadîsler vaz' etmeleri bundan neş'et etmiştir. İbn-i Ebî Hātim'in (240-327) nakline göre Havâricden biri tevbe ettikden sonra: *"Gözünüzü açınız, dîninizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü biz vaktiyle bir şey istedikmi, ona dâir hemen bir hadîs yakıştırırdık. Sizi idlâl etmeği hasbeten-li'llâh işlenmiş bir hayır addederdik."* demiş. Biraz evvel adı geçen Me'mûn b. Ahmed el-Herevî de bunlardan biridir. Mumâileyh hadîs diye İmâm-ı Şâfiî aleyhinde: «يَكُونُ فِي أُمَّتِي رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ. يَكُونُ أَضَرَّ عَلَى أُمَّتِي مِنْ إِبْلِيسَ» = *Ümmetimde Muhammed b. İdrîs denilecek bir adam zuhûr edecekdir ki ümmetim için İblîs'den daha muzır olacaktır."* gibi bir tekerleme uydurmuştur. «أَبُو حَنِيفَةَ سِرَاجُ أُمَّتِي» = *Ebû Hanîfe ümmetimin çerâğıdır."* hadîsi de bu kabilden olarak taassuban uydurulmuş bir sözdür. Emeviyye ile Abbâsiyye hakkındaki hadîsler ise hepsi birden bir kāide-i külliyye olarak reddedilmiştir.

Rüesâya tekarrüb etmek, yâhud ahādîs-i Garîbe rivâyetiyle kesb-i iştihâr eylemek gibi makāsıd-ı hasîse ile de vaz'-ı hadîs olunduğu çokca vâkı'dir. Gıyâs b. İbrâhîm'in demin zikrettiğimiz metn-i hadîse «أَوْ جَنَاحٍ» lâfzını ziyâde etmesi gibi ki Halîfe Mehdî'ye yaranmak için olduğu zāhirdir. Avâm-ı nâs beyninde muvakkat bir şöhret kazanıp nâil-i i'tibâr olmak sevdâsiyle ehlince makbûl olmayacağı muhakkak olan garâib-i ahādîsi ortaya saçmak illetiyle ma'lûl kimselerin vaz' ettikleri hadîsler de eimmeyi pek yormuştur.

Şerefü'd-Dîn-i Tîbî'nin (743) *Hulâsa*'sında mezkûr olduğu üzere birtakım dilenci ve cerrâr makūlesi herifler de bâzı ahādîs-i Sahîha isnâdlarını ezberleyip ve çarşıda, pazarda, câmide onları serdederek arkalarından uydurdukları ahādîs-i Mevzūayı ekleyip nâsı rikkate

getirmek ve karınlarını bu vesîle ile doyurmak yolunu tutmuşlar imiş. Bir def'a İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel ile Yahyâ b. Maīn Bağdâd'da Rüsāfe Mescidinde namaz kılmışlar. Karşılarında bir kāss yâni birçok nümûnelerini bildiğimiz cerrâr bir vâizin: «حدثنا احمد ابن حنبل و يحيى بن معين قالا حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا معمر عن قتادة عن انس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم» senedi ile başlayarak ve: "*Her kim* (لا اله الا الله) *derse her kelimesinden Allāhu Teâlâ bir kuş yaratır ki gagası altından, tüyü mercandan... ilâ-âhirih.*" diyerek yirmi yaprak tutan bir kıssa uydurmuş. Ahmed Yahyâ-'nın, Yahyâ Ahmed'in yüzüne bakıp: "*Bunu herife sen mi rivâyet ettin?*" diye soruşmuşlar. Her ikisi de: "*Vallāhi bu sâate gelinceye kadar böyle bir söz işitmedim.*" dedikden sonra sükût ederek beklemişler. Herif va'zından fâriğ oldukdan sonra Yahyâ b. Maīn: "*Gel.*" diye eliyle işâret etmiş. Adamcağız dünyâlık verecek ümîdiyle hemen seğirtmiş. Ve Yahyâ b. Maīn ile aralarında şöyle bir muhāvere cereyân etmiş:

— *Bu hadîsi sana kim söyledi?*

— *Ahmed İbn-i Hanbel ile Yahyâ b. Maīn.*

— *Yahyâ b. Maīn benim, Ahmed İbn-i Hanbel de bu. Ömrümüzde Hadîs-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olarak böyle bir söz işitmiş değiliz. Eğer behemehāl sana yalan uydurmak lâzım ise bizlerden başkasının ağzından uydur.*

— *Yahyâ b. Maīn sen misin?*

— *Evet benim.*

— *Ben çokdanberi Yahyâ b. Maīn ahmakdır diye işitir dururdum. Şimdi anladım ki bu doğru imiş.*

— *Pekî, benim ahmak olduğumu nasıl anladın?*

— *Sanki dünyâda sizden başka Yahyâ b. Maīn ile Ahmed İbn-i Hanbel yokmuş gibi söylüyorsun. Ben bu adamdan başka on yedi Ahmed İbn-i Hanbel'den hadîs yazmışımdır.*" deyince Ahmed İbn-i Hanbel utancından, herifdeki hayâsızlığın derecesine teaccübünden eliyle yüzünü kapamış. Ve Yahyâ b. Maīn'e: "*Aman, bırak gitsin.*" demiş. Herif de bir vaz'-ı istihfâf ile yanlarından defolup gitmiş.

Hadîs-i Mevzû'un Hükmü

Kizb ale'r-Resûlün haram, hattâ eşna'-ı harâm olduğunda şübhe yoktur. Lâkin Kerrâmiyye ile Sûfiyyeden bâzıları terğîb ve terhîb yâni tâat ve hasenâta teşvîk ile seyyiâtdan zecir maksadiyle vaz'-ı hadîsi mubah görmüşlerdir diye bir nakıl vardır. Bu nakle göre bu tâife-i Şâzz'e gûyâ « مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ » Hadîs-i Mütevâtir'inin bâzı rivâyâtında " لِيُضِلَّ بِهِ النَّاسَ = *Nâsı idlâl için müteammid olarak*" denilmiş olmasına temessük ederek bu hadîsde bahsedilen ıkâb-ı şedîdin nâsı idlâl için kizb ale'r-Resûl'ü irtikâb edenlere mahsûs olup nâsın hidâyeti maksad-ı müstahseni ile olan kizbe şümûlü olamıyacağını istidlâl etmek istemişlerdir. Bu istidlâl cehilden neş'et etmiş hatâ-yı mahzdır. Çünkü terğîb ve terhîb de ahkâm-ı şer'iyyedendir. Şâriin ettiği terğîb ve terhîbin derecesini aşmak yine hudûd-ı İlâhiyyeyi tecâvüz etmek demektir. Vâkıâ emr-i terğîb ve terhîbde ahâdîs-i Zaîfe -Mevzûa değil hâ- birçok ulemâca ma'mûlünbih olur. Hattâ -diğer edille-i şer'iyyenin fıkdânı hâlinde- bâzılarınca Hadîs-i Zaîf, re'y ve ictihâda bile tercîh olunursa da Nebî *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'e isnâd ederek amden yalan söylemenin harâm-ı kat'î olduğunda ittifak vardır. Vaz'-ı hadîs küfr-i bi'llâhdan sonra ekber-i kebâirdir. Hattâ Zehebî *Cevâhir*'de: "*Cümhûra göre terğîb veya terhîb hadîsi vaz' edenin küfrüne hükmolunamazsa da halâl ve harâma dâir vaz' edecek olursa bi'l-icmâ' tekfîr olunur.*" diye tasrîh ediyor. Fukahâ-yı Şâfiiyyeden Ebû Muhammed Abdu'llâh el-Cuveynî (438) daha ileriye giderek alelıtlak tekfîr eder ki bu mübalâğalı ictihâdı icmâa muhâlif görülmüştür.

Elhâsıl hangi sûret ve maksatla olursa olsun amden kizb ale'r-Resûl fazîhasını irtikâb etmiş bir râvî -kâfir addedilmese bile- küfürden sonra en büyük kebîrelerden birini irtikâb etmiş bir fâsık demek olduğundan ulemâca rivâyetin bâis-i reddi olan en şiddetli ta'n ve cerh ona teveccüh eder. Bundan sonraki esbâb-ı ta'nın hepsi şiddetce bunun dûnundadır. Hadîs-i mevzû'u bile bile mevzû' olduğunu beyân et-

meksizin rivâyet etmenin de harâm olduğunda ittifak vardır. Zîrâ « مَنْ حَدَّثَ عَنِّى بِحَدِيثٍ يُرَى اَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ اَحَدُ الْكَاذِبِينَ » hadîsinin Sahîh ve *Müslim* 'de mervî olduğu evvelce geçmişti.

Terğîb, terhîb ve fazâile dâir ahādîs-i Zaîfe ise -tekrâr ediyorum, Mevzûa değil- za'fları beyân olunmaksızın rivâyet edilebilir.

MEVZÛÂT KİTÂBLARI

Kezzâb ve vezzâ' olanlar makāsıd-ı muhtelife tahtında hadîs vaz' etmeğe bir tarafdan meşgûl iken eser-i hıfz-ı ilâhî olarak dâimâ çarklarına ot tıkayacak Sünnet-i Resûl *aleyhi's-selâm*'ın uyanık müdâfi'-lerini karşılarında bulup rivâyât-ı mevzûaları teakkuba uğramış ve san'atinde mâhir ve hāzık rivâyet sarrafları birçok eimme-i huffâz bunlara dâir müteaddid kitablar yazarak mevzûât rivâyet etmenin kökünü kurutmuştur. Meselâ Buhârî (194-256), Neseî (215-303), İbn-i Hibbân (290-354), Ebû Bişr-i Devlâbî (224-310) Muhammed b. Amr-ı Ukaylî (323), Ebû Nuaym Abdü'l-Melik-i Cürcânî (242-323), Dârekutnî (306-385), Hâkim (321-405), Ebu'l-Feth el-Ezdî (374), Ebû Abdi'llâh Hüseyn b. İbrâhîm el-Cûzekānî 'nin (543) *Kitâbü'z-zuafâ* 'ları ile Abdu'llāh b. Muhammed b. Adiyy 'in (365) *El-Kâmil* 'inde birçok mevzûâta rast gelindiği gibi sırf mevzûâtı tahrîc, tertîb ve tasnîf maksadiyle yazılmış kitablar da vardır. Mevzûât kitabları içinde elyevm en ziyâde ma'rûf olanlar: Hüseyn b. İbrâhîm-i Cûzekânî-nin *Kitâbü'l-ebâtıl* 'i ile *Kitâbü'l-mevzûât* 'ı, İbnü'l-Cevzî 'nin (508-597) *El-Mevzûâtü'l-kübrâ* 'sı, Muhammed b. Ahmed es-Seffârînî-'nin (1144-1188) *Ed-Dürerü'l-masnûât* 'ı, Celâlü'd-Dîn-i Süyûtî 'nin (849-911) *El-Leâli'l-Masnûa* 'sı ile *Zeylü'l-leâlî* ve *En-Nüketü'l-bedîât* ve *Et-Teakkubât* 'ı, Alî b. Muhammed b. Irāk el-Kinânî 'nin (963) Sultan Süleymân 'a ihdâ ettiği *Tenzîhü'ş-şerîa* 'sı, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî 'nin (448-507) ve Hind ulemâsından Melikü'l-Muhaddisîn lâkabiyle ma'rûf Cemâlü'd-Dîn

Muhammed b. Tâhir el-Fettenî'nin (686) *Tezkiretü'l-mevzûât*-'ları, Radıyyü'd-Dîn-i Sağânî'nin (650), Mecdü'd-Dîn-i Fîrûz-Âbâdî'nin (729-816), Şemsü'd-Dîn-i Sehâvî'nin (831-902), Şemsü'd-Dîn-i Şâmî'nin (942), Şevkânî'nin (1255), Hâfız Ziyâü'd-Dîn Ebû Hafs Ömer b. Bedr-i Mevsılî'nin (557-622), Aliyyü'l-Kârî'nin (1014), Senderûsî'nin (1137) ilâ-âhirih kitabları elsinede dâir birçok hadîslerin asılsız olduklarını bildirdikleri gibi şuna dâir, buna dâir hadîslerin kâffesi Mevzû'dur kabîlinden birçok kavâid-i külliyyede beyân etmişlerdir. Yalnız İbnü'l-Cevzî'nin kitabını okuyacak kimse basîret üzere olmak gerektir. Zîrâ müellif pek müşeddid olduğundan teşdîd i'tiyâdına mağlûb olarak Mevzû' olduklarına hiçbir delîl bulunmayan birçok ahâdîs-i Zaîfe'ye hemen Mevzû' damgasını basmış ve acele ile *Sünen* kitablarında olanlardan yüz yirmi kadar, hattâ *Buhârî* ile *Müslim*'den birer hadîse Mevzû' deyivermiştir. Süyûtî'nin mevzûât kitabları elde bulunmadıkca İbnü'l-Cevzî'ye i'timâd etmemelidir. İbnü'l-Cevzî'nin mevzûâtını Hâfız Zehebî (673-748) ıhtisâr ettikden sonra üzerine iki de zeyil yazmıştır. Süyûtî'nin *Leâlî*'si İbnü'l-Cevzî'ye karşı intikâd ile doludur. Ricâl-i hadîs hakkında te'lîf edilmiş kitablarda da bir hayli Mevzû' hadîsler haber verilir.

TÖHMET-İ KİZB

Hadîs-i Metrûk (Matrûh)

Kizb ile müttehem olmak da hadd-i zâtında metâin'in en ağırı ise de evvelki ta'nın dûnunda bir mertebeyi hâizdir.

Kizb ale'r-Resûl fazîhasını irtikâb ettiği ma'lûm olmamakla berâber alelıtlak yalancılık töhmeti altında olan râvînin verdiği haber iki derecelidir. Bu haber, dînin zarûreten ma'lûm olan kavâidine muhâlif olub da rivâyet yalnız kendi tarîkından vâkı' ise -ortada diğer karâin-i vaz' bulunmadığı takdîrde bile- sırf onun rivâyetde teferrüdü, kizb ale'r-Resûl ile ithâmına delîl-i zannî addolunur. Rivâyeti de Mevzû'a mülhak olur.

İkincisi râvînin Hadîs-i Nebevî rivâyetinde teammüd-i kizb ettiğine ıttılâ' hâsıl olmamakla berâber başkasından, yâhud kendisinden bahsederken yalanı irtikâb ettiği ma'lûm olur ki bu da fısk-ı kavlîdir. İşte böylesinin rivâyeti de reddolunur. Zîrâ Hadîs-i Resûlün mâadâsında tesâhüle alışan kimsenin Hadîs-i Nebevîde de -alışkanlık dolayısiyle- tesâhül göstermesinden korkulur. Böyle olan hadîse *Metrûk* ve *Matrûh* derler.

31

METÂÎN-İ AŞERE'DEN: 3) FUHŞ-I GALAT, 4) GAFLET, 5) FISK, 6) VEHM

Hadîs-i Münker ve Muallel

Sernâme'de zikredilen dört türlü ta'ndan *Fısk* Adâlet'e, diğer üçü Zabt'a dokunur.

Râvînin *Fuhş-ı galat* sâhibi olması çokca yanılması demektir. İnsan galatdan, nisyandan hâlî olamaz. En büyük sikātın bile yanıldıkları oluyor. Lâkin hatâsı savâbından çok, yâhud hatâsı ile savâbı mütesâvî olan râvînin rivâyeti merdûddur. Fuhş-ı galat'dan muhaddisînin murâdı da işte bu mıkdârdır.

Râvînin gafleti dikkatsizliği demektir. *Kesret-i gaflet* yâni hıfz ve itkāndan sıkca sıkca zühûl de râvînin cerhine bâdî olur. Gafleti kesîr olan râvînin hadîsleri reddolunur.

Fısk demek râvînin fi'l ve kavlinde -küfür derecesini bulmamak şartiyle- fıskı ma'lûm olmak demektir. Fısk ya i'tikātda, ya amelde olur. İ'tikatdaki fısk da ya küfürdür, ya bid'at. Küfür bahsimizden hâricdir. Zirâ söz müslim olan râvî hakkındadır. Küfür derecesini bulmayan fısk-ı i'tikādiyye de -ki bid'atdır- birazdan geleceğiz. Binâenaleyh ta'nın bu beşinci nev'i küfür derecesinde olmıyan fısk-ı amelîdir. Vaz'-ı hadîsin yâni amden kizb ale'r-Resûl fazîhasının da fısk-ı amelî olduğunda şüphe yoktur. Lâkin fenn-i hadîs erbâbınca en şiddetli ta'n o olduğu için esbâb-ı reddin en baş tarafına geçirilmiştir.

İşde Fuhş-ı galat ve Kesret-i gafletle ve Fısk ile muttasıf olan ruvâtın rivâyet ettikleri hadîslere *Münker* denilmiştir. Bu ma'nâca bir hadîse *Münker* diyenler *Ma'rûf* mukābili olub râvî-i mercûhu râvî-i râcıha muhâlefet eden *Münker* ma'nâsını (sh. 123) kasdetmezler. Bu ma'nâca Münker başkasının rivâyetine muhâlif olan hadîs demek olmayıb -muhâlif olsun olmasın- râvîsi Fuhş-ı galat veya Gaflet ile muttasıf, yâhud fâsık olan hadîs demektir.

VEHM.— HADÎS-İ MUALLEL

Vehim'den murâd râvînin -Mürsel veya Munkatıʿ olan bir hadîsi vasletmek gibi- isnâdda; yâhud da bir hadîsi diğer hadîs içine idhâl etmek gibi metinde yanılması; yâhud da Mevsūl'ü Mürsel, Merfûʿu Mevkûf olarak rivâyet etmek, sika olan râvî yerine zaîf râvî zikretmek gibi kadha bâis bir hatāda bulunmasıdır ki böyle rivâyet edilen hadîse *Muallel* denir.

İsnâda taallûk eden Vehim bâzan isnâdı da, metni de birden illetlendirir. Meselâ bir Hadîs-i muttasıl, Mürsel olarak rivâyet edilir; kezâ bir isnâd-ı Muttasıl ile vârid olan hadîs, isnâd-ı Muttasıl'dan daha kavî bir isnâd-ı Munkâtıʿ ile de vârid olmuş olursa sened de, metin de zayıflar.

Vehim bâzan da yalnız isnâdı taʿlîl eder de metnin sıhhatine halel getirmez. Meselâ 180 inci sahîfede mevzū-i bahsolan «اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ» (970 inci) hadîsinin isnâdında (يَعْلَى بن عُبَيْد) 'in yanılması gibi.

Kezâlik "اِنَّ اللهَ اَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ = *Allāhu Teâlâ sizden Câbiliyyetdeki kibir huyunuzu giderdi.*" hadîsini İbn-i Merdûye (323-416) Merfûʿ olarak «موسى بن عُقْبه عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر» senedi ile zikrediyor. Râvî, «موسى بن عُبَيْدَة» diyecek yerde «موسَى بن عُقْبَةَ» demiş ve asıl râvî sika iken İbn-i Merdûye onun yerine zaîf olan Mûsâ b. Ukbe'yi ikāme etmiş. İşte bu hadîs de nefse'l-emirde Sahîh iken Mûsâ b. Ukbe cihetinden rivâyeti dolayısiyle Muallel vâkıʿ olmuş.[1]

---

[1] Bu misâli Aliyyü'l-Karî böylece Sehâvî'den naklen îrâd ediyor. Halbuki Kütüb-i ricâle mürâcaat edilirse emr ber-aks görünür. Mûsâ b. Ukbe el-Kureşî sika ve hüccetdir. İntikādâtında pek şedîd davranan yalnız İbn-i Maīn onun hakkında bir defʿa: "فيه بعض الضعف = *Onda azıcık zaʿf eseri var.*" demiştir. *Mağâzî*'si hakkında da İmâm-ı Şâfiī ile İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in senâda bulundukları yukarıda (sh. 77) geçmişti. Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî ise ümmetin salihînden mübârek bir zât olmakla berâber eimme-i nakd içinde kendisini

Râvînin burada beyân olunan maʿnâca vehmine ancak karâin ile ıttılâʿ hāsıl olursa hadîs -zann-ı gālib iʿtibâriyle- Muallel addedilip adem-i sıhhatine hükmolunabilir. Hadîsin yeknazarda maʿlûm olamıyacak olan bu gibi umûr-ı kādıhasını keşf, Muallel'ini Sahîh'inden temyîz etmek değme muhaddisin kârı değildir. Alî b. el-Medînî'nin dediği gibi (sh. 179) bu, ancak ricâl-i esânîdi ve ihtilâfât-ı mütûnu pek ziyâde tetebbuʿ ve ne kadar hadîs varsa cümlesindeki rivâyâtı istiksā ile ruvâtın elfâzında görülen farklara bakmak, her birinin derece-i hıfz ve zabtını ve mertebe-i itkānını nazar-ı mülâhazaya almak, hulâsa bütün turuk-ı ahādîsi cemʿ etmekle bilinebilir. Ebû Abdi'llâh el-Hākim de. "*Hadîs öyle tarîklerden taʿlîle uğrar ki râvîlerin cerbine bile yol bulunamaz.*" demiş ki (sh. 178) Vehmin zuafâdan olduğu gibi sikātdan da sādır olabileceğine işâret etmek istemiştir. Bu temyîz ise envâʿ-ı ulûm-ı hadîsin en ğāmız ve en dakīk olan nevʿidir. Bu, Muhaddisde pek yüksek ve parlak bir fehmin, pek vâsiʿ ve şümûllü bir hıfzın zabt ve adâletce merâtib-i ruvât hakkında tam bir bilginin bütün esânîd ve mütûn ihtilâfâtını istiksā husūsunda bir meleke-i kaviyye ve mehâret-i râsihanın vücûduna vâbeste olduğundan bu zirve-i kemâlde ancak Şuʿbe, Alî b. el-Medînî, Ahmed İbn-i Hanbel, Abdü'r-Rahmân b. Mehdî, Abdu'l-lāh b. el-Mübârek, Buhârî, Müslim, Yaʿkūb b. Şeybe, Ebû Hātim-i Râzî, İbn-i Hibbân, Ebû Zürʿate'r-Râzî, Dârekutnî gibi nâdir yetişmiş ilm-i hadîs şehbâzları pervâz edebilmişlerdir.

---

hüccet addeden yoktur. Yalnız *Tabakāt* sahibi İbn-i Saʿd ile *Müsned* sāhibi Yaʿkūb b. Şeybe biraz lehinde bulunmuşlardır. İbn-i Saʿd: "*Sika ise de hüccet değildir.*", Yaʿkūb ise: "*Sadūk ise de zaîfü'l-hadîsdir.*" demişlerdir. Halbuki öteden Ahmed İbn-i Hanbel, Neseî, İbn-i Adiy, İbn-i Maīn hep İbn-i Ubeyde'nin hadîsi ile ihticâc edilemiyeceğini söylemişlerdir. Hele Yahyâ b. Saīd el-Kattān: "*Hadîsini dinlemekden kaçınırdık.*" diyor. Her halde Sehâvî'nin beyân ettiği illet aksine olmak iktizâ eder. Sehiv Sehâvî'de değil ise nüsha hatasıdır. Bu sehiv «عقبة» ile «عبيدة» lâfızlarının resm-i hatca müşâbehetlerinden neş'et etme bir tashīfe pek benziyor.

METĀİN-İ AŞERE'DEN: 7) MUHÂLEFET

HADÎS-İ MÜDREC

Muhâlefet'den murâd râvînin zaîf ise sikāta, sika ise kendisinden evsak olana muhâlif rivâyetde bulunmasıdır ki bunun da envâ'-ı muhtelifesi vardır. Bir nev'i İdrâc'dır. İdrâc ya sened'e, ya metn'e râci' olur ki idrâc aybı ile şâibedâr olan rivâyetler ya *Müdrecü'l-isnâd*, yâhud *Müdrecü'l-metn* olur.

MÜDRECÜ'L-İSNÂD

Muhâlefet eğer siyāk-ı isnâdı tağyîr ile vâkı' olmuş ise hadîse *Müdrecü'l-isnâd* derler ki onun da dört kısım olduğu bi'l-istikrâ ma'lûm olmuştur:

1— Bir hadîsi müteaddid kimseler muhtelif isnâdlarla rivâyet ederlerde bir râvî bunların hepsinden rivâyet etmiş bulunur. Lâkin merviyyün-anh'lerin isnâd ihtilâflarını beyân etmeksizin -cümlesi gûyâ bir isnâdda müttehid imişlercesine- hadîsi yalnız birinin bir isnâdı ile sevkeder.

Misâl: Abdu'llāh b. Mes'ūd *radiya'llāhu anh*'in: "قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ اَىُّ الذَّنْبِ اَعْظَمُ؟ قَالَ اَنْ تَجْعَلَ لِلّٰهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ" = *Dedim ki Yâ Resûlâ'llāh, günâhın hangisi en büyüktür? Buyurdu ki Allāhu Teâlâ seni yaratmış iken O'na bir şerîk koşmandır.*" hadîsinin senedini Tirmizî sevkederken: "*Bündâr -ki Muhammed b. Beşşâr-ı Abdî-'dir- Abdü'r-Rahmân b. Mehdî'den, o da Süfyân-ı Sevrî'den, o da Vâsıl b. Hayyân ile Mansûr ve A'meş'den, bunların üçü de Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'den, o da Ebû Meysere Amr b. Şürahbîl-'den, o da Abdu'llāh b. Mes'ūd'dan.*" diyor. Halbuki *Buhârî*'deki senedlere göre *Süfyân-ı Sevrî Mansūr* ile A'meş tarîklarından rivâyet

ederken Ebû Vâil ile Abdu'llāh b. Mes'ūd arasında Ebû Meysere'yi zikrediyorsa da Vâsıl tarîkından rivâyet ederken Ebû Meysere'yi atlayarak Ebû Vâil'den doğrudan doğruya Abdu'llāh b. Mes ūd'a geçiyor. Vâsıl tarîkından Şu'be'nin, Mehdiy b. Meymûn'un, Mâlik b. Miğvel'in, Saīd b. Mesrūk'un da rivâyetleri hep bu tarzdadır. Yahyâ b. Saīd el-Kattān da -Buhârî gibi- her üç tarîkı böylece ayırmıştır. Tirmizî ise her üç tarîkı birleştirmekle bir hatāda bulunmuş oluyor. Zîrâ Ebû Meysere vâsıtasiyle Ebû Vâil'in rivâyet ettiğini söyleyen yalnız Mansūr olup diğer ikisi Ebû Meysere'siz rivâyet etmişlerken «عن واصل و منصور والاعمش عن ابى وائل» diyerek turuk-ı muhtelife isnâdlarını yekdiğere dercetmiştir. Bu hadîsin isnâdında Nesei de yanılmıştır. O, senedi «عن بندار عن ابن مهدى عن سفيان عن واصل» diye başlayıp Mansūr ile A'meş'i kāle almadığı halde «عن ابى وائل عن عمرو عن عبد الله بن مسعود» diyerek senedi itmâm ediyor ki Amr b. Şürahbîl'i senedlerinde zikredenler Mansūr ile A'meş iken sanki Vâsıl'ın senedinde Amr da var imiş gibi rivâyet etmiş ve Vâsıl tarîkından isnâdı Munkatı' olduğu halde Muttasıl göstermiştir. Neseî'de İdrâc yok ise de Vehim vardır. Muhaddisîn arasında ise şu kāide câridir. Ayni şeyhden rivâyet eden bir tabakadaki ricâl-i adîde senedin içine dâhil olursa râvî-i hadîs onların bâzılarını hazf etmeyip o tabakadaki ruvâtın her birinden gelen tarîkı da, metni de ayrı ayrı zikreder. Zîrâ gerek sened'de, gerek metin'de beyinlerinde elfâz tehâlüfü bulunabilir. Böyle yapılmadığı takdîrde birine âid olan lâfız diğerlerine isnâd edilmiş olur.

2— Müdrecü'l-isnâd'ın bir nev'i de şudur: Bir muhaddis metni bir isnâd ile birinden, yine o metnin bir cüz'ünü diğer isnâd ile diğer bir kimseden rivâyet eder. Sonra ondan ahzeden râvî metnin aslını da, ziyâdesini de ilk isnâd ile kendi şeyhına izâfe ederek nakleder ki bu sebebden nâşî muhâlefetle mat'ūn olmuş olur.

Misâl: *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin nasıl namaz kıldıklarını Vâil b. Hücr *radiya'llāhu anh* rivâyet ediyor

ki rivâyetde namazda ellerin kaldırıldığı zikredilmektedir. Bu hadîsin bâzı tarîklardan vâkı' olan rivâyetine nazaran Vâil ziyâde olarak: *"Sonra pek soğuk bir mevsimde (kendi yurdumdan Medîne-i Münevvere'ye) bir daha geldim. Baktım ki Ashâb çok giyinmişler, ellerini giydikleri siyâbın altından tahrîk ediyorlar."* diyor. Bu ziyâde «عن عاصم بن كُلَيْب عن عبد الجبار بن وائل عن بَعْضِ اَهلِهِ عَن وائل» senedi ile Süfyân b. Uyeyne, Züheyr b. Muâviye ve Ebû Bedr Şücâ' b. el-Velîd tarîklarından sâbit olup diğer tarîklardan zikredilmemişken *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd bu ziyâdeyi Zâide ile Şerîk tarîklarından da rivâyet eder ki her iki isnâdı yekdiğere dercetmiş oluyor.

Bu kısmın bir türlüsü de şöyle olur: Râvî hadîsin bir cüz'ünden mâadâsını bilâ-vâsıta kendi şeyhından dinler, kalan cüz'ünü de diğer bir râvî vâsıtasiyle yine şeyhından ahzetmiş bulunurda esnâ-yı rivâyetde metnin tamâmını -vâsıtayı hazfederek- gûyâ şeyhından bizzat dinlemiş imiş gibi sevkeder.

3— Bir râvîde iki Sahâbîden, yâhud bir Sahâbîden iki muhtelif isnâd ile menkûl iki muhtelif metin bulunur da ondan rivâyet eden kimse her iki metni bu isnâdlardan yalnız biri ile rivâyet eder, yâhud metinlerden birini o metne hâs isnâd ile rivâyet ederken onda olmayan bir sözü de öteki metinden alıp katar.

Misâl: «مالك عن ابى الزِّنَاد عن الاعرج عن ابى هريره» tarîkından: "«اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيثِ. وَلا تَجَسَّسُوا وَلا تَنَافَسُوا وَلا تَحَاسَدُوا» = *Sû-i zandan sakınınız. Zîrâ sû-i zan hatıra gelen en yalan şeydir. Bir de tecessüs etmeyiniz, biribirinize rekâbete kalkışmayınız, biribirinize hased etmeyiniz."* hadîsi rivâyet edildiği gibi «مالك عن الزُّهْرِىِّ عن اَنَس» tarîkından da: "«لا تَبَاغَضُوا وَلا تَحَاسَدُوا وَلا تَدَابَرُوا وَلا تَنَافَسُوا» = *Biribirinize buğz etmeyiniz, biribirinize hased etmeyiniz, biribirinizden yüz çevirmeyiniz, biribirinize*

rekâbete kalkışmayınız." hadîsi de mervîdir. Saîd b. Ebî Meryem, Enes hadîsini rivâyet ederken bir de « وَ لَا تَنَافَسُوا » lâfzını Ebû Hüreyre rivâyetinden alıp katıyor.

4— Râvî yalnız isnâdı sevk ettikden sonra herhangi bir emr-i ârızdan dolayı metni zikretmez de kendiliğinden, yâhud başkasına âid bir söz söyledikden sonra metne geçer. İşitenlerden biri de arada geçen bu sözü metn-i hadîsden zannederek o isnâda âid metn ile birlikde rivâyet eder. Bunu İbn-i Hacer Müdrecü'l-metn kısmına idhâl etmez.

Müdrecü'l-İsnâdın aksâmı işte bunlardır.

MÜDRECÜ'L-METN

Müdrecü'l-metn'e gelince o da metn-i hadîsin yâ evvelinde, yâhud ortasında, yâhud da -alelekser vâkı' olduğu üzere- âhırında metinde olmayan bir sözün ona katılmış olmasiyle olur ki bu da Sahâbe ile mâadâlarının mevkūf olan sözlerini Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in Merfû' olan kelâm-ı âlîlerine bilâ-fasl derc ve idhâl etmek sūretiyle vâkı' olur. Ve hakīkat-ı hâli bilmeyene o kelâm-ı müdreci nefs-i hadîsden zannettirir.

Metnin evvelindeki idrâca misâl: Hatîb-i Bağdâdî'nin tahkīk ettiği üzere Ebû Katan ile Şebâbe tarīklerinden « عن شعبة عن محمد بن زياد عن ابى هريرة » senediyle Resûl-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in: "« اَسْبِغُوا الْوُضُوءَ . وَيْلٌ لِلْاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ = *Abdesti eksiksiz alınız. Cehennem'de yanacak ökçelere yazık!.*" buyurduklarını rivâyet ediyor. Halbuki *Sahîh-i Buhârî*'de Âdem b. İyâs tarīkından ayni sened ile Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den: "« اَسْبِغُوا الْوُضُوءَ . فَاِنَّ اَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَيْلٌ لِلْاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ =*Abdesti eksiksiz alınız. Zîrâ Ebû'l-Kāsım Muhammed Mustafâ salla'llâhu aleyhi ve sellem Cehennem'de yanacak*

ökçelere yazık! diye buyurdu." sûretinde vâkı' olduğundan Ebû Hüreyre'nin kelâmı olan «اَسْبِغُوا الْوُضُوءَ» sözü cemm-i gafîrin ve ezcümle Buhârî'nin râvîsi Âdem b. İyâs'ın rivâyetleri delâletiyle evvelki iki tarîkdan rivâyet edilen metne idrâc edildiği sarâhaten anlaşılıyor. Buhârî'nin bu hadîsi (55) inci Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ* hadîsiyle yek-meâl olduğu için terceme ettiğimiz *Muhtasar*'dan hazfedilmiştir.

Metin arasına idrâca misal: *Sünen-i Dârekutnî*'de Abdü'l-Hamîd b. Ca'fer tarîkından «هِشَامِ بن عُرْوَة عن ابيهِ عن بُسْرَةَ بِنْتِ صَفْوَانَ» senedi ile *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in: «مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ اَوْ اُنْثَيَيْهِ اَوْ رُفْغَهُ فَلْيَتَوَضَّاْ» hadîsini rivâyet ediyor. Halbuki diğer tarîklardan ayni sened ile rivâyet edenler: «اَوْ اُنْثَيَيْهِ اَوْ رُفْغَهُ» lâfızlarını rivâyet etmemiş olduklarından Dârekutnî bu lâfızların metn-i hadîse müdrec olduğunu beyân ve Eyyûb-i Sahtiyânî ile Hammâd b. Zeyd ve emsallerinden edindiği rivâyâta istinâden bu sözlerin Urve'ye âidiyyetini tasrîh ediyor. Kezâ Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın *Buhârî*'deki hadîsinde (3 üncü) «فَيَتَحَنَّثُ فيهِ» den sonra gelen «وَهُوَ التَّعَبُّدُ اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ» lâfızları da metn-i hadîsden olmayıp râvî Zührî'nin metni serdederken «فَيَتَحَنَّثُ» lâfzını tefsîr etmesidir.

Metnin âhırındaki idrâca misâl: Namazdaki teşehhüdün taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'e ta'lîmi hakkındaki hadîs (459 uncu ile hâşiyesi) Ebû Dâvûd ile Dârekutnî taraflarından Ebu Hayseme Züheyr b. Harb tarîkından «حَسَنِ بن الحُرِّ عن القاسم بن مُخَيْمِرَةَ عن علقمةَ عن عبد الله بن مسعود» senediyle tahrîc edilip bu rivâyetde «اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» den sonra: «فَاِذَا قُلْتَ

هَذَا فَقَدْ قَضَيْتَ صَلاَتَكَ. اِنْ شِئْتَ اَنْ تَقُومَ فَقُمْ. وَاِنْ شِئْتَ اَنْ تَقْعُدَ فَاقْعُدْ » ziyâdesi de vardır ki bu ziyâde için Dârekutnî: "*İbn-i Mes'ūd'un metn-i hadîse dercolunmuş kelâmıdır.*" diyor. Zîrâ gerek Alkame'den, gerek bu hadîsi İbn-i Mes'ūd *radiya'llāhu anh*'den ahzedenlerden rivâyet edenlerin kâffesi ile Hasen b. el-Hür'den rivâyet edenlerden Hüseyn b. Alî el-Cu'fî ile İbn-i Aclân ve Muhammed b. Ebân'ın rivâyetlerinde bu ziyâdeye tesâdüf edilmiyor. Bâhusūs Ebû Hayseme'den rivâyet eden Şebâbe b. Sevvâr ile Mûsâ b. Dâvûd tarîklerinden teşehhüd lâfzından sonra: « ثُمَّ قَالَ عَبْدُ اللهِ اِذَا قَضَيْتَ هَذَا.. » diyerek mâba'dinin « ثُمَّ » ile ayrılması da bu ziyâdenin İbn-i Mes'ūd Hazretlerinin ictihâd-ı zâtîsi olarak söylediği bir söz olduğunu te'yîd eder.

Müdrecü'l-metn'in en çok vârid olan nev'i âhire idrâc ile vâkı' olanıdır. Her ne sūretle olursa olsun gerek isnâda, gerek metne idrâc haramdır. Ve hürmetinde ehl-i hadîs ile ehl-i fıkhın icmâı vardır. Hattâ İbnü's-Sem'ânî ile onun gibi diğer bâzıları bu husūsda pek ileri giderek teammüden idrâca tesaddî eden râvî adâletden sâkıt olup « يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ »* Âyet-i Kerîmesinin hükmüne dâhil ve yalancılar zümresine mültahik bir sahtekâr olur demişlerdir. Lâkin Süyûtî: "*Bence ma'nâsı kolayca anlaşılmayan bir lâfz-ı garîbi tefsîr için olan idrâca hiçbir mâni' yoktur. Gerek Zühri'nin, gerek diğer bir çok eimmenin idrâcları hep bu kabîldendir.*" diyor.

Bir hadîsde idrâc vâkı' olduğu dört sūret ile ma'lûm olur:

1— Metnin müdrec olan ve olmayan mıkdârını tafsîl eder bir rivâyetin sâbit olmasiyle. Buraya kadar îrâd edilen emsilede olduğu gibi.

2— Bizzât râvînin tensîsı ile. Meselâ İbn-i Mes'ūd *radiya'llāhu anh* âtîdeki hadîsi bir def'â merfûan zikretmiştir: « مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ . وَمَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ = *Her kim Allāh'a bir şeyi işrâk etmiyerek vefât ederse Cennet'e*

* *Mâide Sûresi, Âyet: 13.*

girer. Her kim de Allāh'a bir şeyi işrâk ederek vefât ederse Cehennem'e girer." Halbuki bir rivâyetde yine İbn-i Mes'ûd *radiya'llāhu anh* bu hadîsi: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem bir söz buyurdu. Ben de ona bir söz kattım.*" mukaddimesi ile rivâyet etmiştir ki metn-i hadîsdeki iki sözün biri -ta'yîn etmeksizin- kendisine âid olduğunu beyân etmiş oluyor. Üçüncü bir rivâyetde de metni tamâmiyle serdetmekle berâber ikinci sözün, kendisinin olduğunu tasrîh ettiği gibi dördüncü bir rivâyetde de metnin yalnız kısm-ı evveli ile iktifâ etmiştir.

3— İdrâca muttali' olmuş eimmeden birinin tensîsi ile. Nitekim İbn-i Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'in teşehhüd hadîsinde idrâc olduğunu Hākim ile Dârekutnî sarâhaten haber vermişlerdir.

4— Müdrec olarak vârîd olan kelâmın kelâm-ı Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* olması aklen müstahîl olması ile. Nitekim Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in merfûan rivâyet ettiği: "«لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوكِ أَجْرَانِ. وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَوْلَا الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللهِ وَالْحَجُّ وَبِرُّ أُمِّى لَأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ» = *Abd-i memlûkün iki kat ecri vardır. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allāh'a kasem ederim ki Allah yolunda Cihâd ile Hac ve anamın gönlünü hoş etmek kaygusu olmasaydı memlûk olarak ölmeyi arzû ederdim.*" Hadîs-i Sahîh'inde «أَجْرَانِ» den sonraki sözler kendine âid elfâz-ı müdrecedir. Zîrâ Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in rıkk'ı temennî buyurmaları mümteni' olduğu gibi gönlünü hoş tutabilmek için vâlide-i muhteremeleri de berhayât değil idi.

Tenbîh.— Müdrec olarak rivâyet edilmiş ahādîs için Hatîb-i Bağdâdî «كتاب الفصل للوصل المدرج فى النقل» isminde gâyet büyük bir kitab te'lîf etmiş, İbn-i Hacer-i Askalânî de onu telhîs ettikden sonra kendi mahsūl-i tetebbüâtı olarak asılda mevcûd olmayan diğer rivâyât-ı müdreceyi ilâve ile muhtasarını iki misli büyüterek kitabına «تقريب المنهج بترتيب المدرج» nâmını vermiştir.

METÂİN-İ AŞERE'DEN: 7) MUHÂLEFET (mâba'd)

HADÎS-İ MAKLÛB.— KALB-İ MÜREKKEB.— MEZÎD FÎ MUTTASILİ'L-ESÂNÎD

Muhâlefetin ikinci nev'i râvînin isnâddaki ricâl isimlerini veya -nâdiren vâkı' olduğu üzere- metnin bâzı elfâzını takdîm ve te'hîr ederek rivâyet etmesiyle olur. Meselâ râvî «كَعْب بن مُرَّة» diyecek yerde «مُرَّة بن كَعْب»، «وَلِيد بن مُسْلِم» diyecek yerde «مُسْلِم بن الوَلِيد» diyerek rivâyet eder. Muhâlefetin bu türlüsü ile rivâyet olunan hadîse *Maklûb* denir. Buna dâir yine Hatīb-i Bağdâdî'nin «رافع الارتياب فى المقلوبِ من الاسماء والأنساب» isminde bir kitabı vardır.

Maklûbü'l-metn'in de misalleri vardır: Ezcümle (384) üncü Ebû Hüreyre hadîsindeki: «حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ» lâfzını Müslim râvîlerinden biri tarafından «حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ» sūretine ifrâğ edilmiştir ki bu lâfz ile rivâyet zaīfdir. Râvî yemîn ile şimâlin tertîbini kalbetmekde yanılmıştır. Diğer tarīkdan Müslim'in de Buhârî ile evvelki lâfzı rivâyetde ittifâk etmesi mevzū-i bahs râvînin muhâlefetini isbât eder.

Kezâ sahūrun âhır vakti hakkında *Müsned-i Ahmed* ile İbn-i Hüzeyme ve İbn-i Hibbân *Sahîh*'lerinde Hubeyb b. Abdü'r-Rahmân b. Hubeyb'in hâlesi Üneyse bint-i Hübeyb *radiya'l-lāhu anhümâ*'dan merfûan rivâyet olunan: «إِذَا أَذَّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا. وَإِذَا أَذَّنَ بِلَالٌ فَلَا تَأْكُلُوا وَلَا تَشْرَبُوا» = *İbn-i Ümm-i Mektûm ezân okuduğunda yiyib içiniz. Bilâl ezân okuduğunda ise yiyib içmeyiniz.*" hadîsinde de kalb vardır. Sıhāh'da meşhûr olan İbn-i

Ömer ile Âişe *radiya'llâhu anhüm*'ün rivâyetleri ise: «إِنَّ بِلَالًا يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ. فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُؤَذِّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ» sûretindedir. (367 inci İbn-i Ömer hadîsine mürâcaat.) Bâzı rivâyâtda «إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ وَكَانَ أَعْمَى لَا يُؤَذِّنُ حَتَّى يُقَالَ لَهُ أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ» diye vârid olmuş olması da (367 inci hadîsin hâşiyesine mürâcaat) Sıhâh'daki rivâyetin Sahîh, evvelkisinin Sahîhe muhâlif ve Zaîf olduğunu te'yîd eder. Maklûb'un bu nev'ine Hâfız Sırâcü'd-Dîn-i Bulkînî (724-805) *Ma'kûs* nâmını veriyor.

Kezâ Taberânî Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den: "«إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوهُ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ» =*Size bir şey emrettiğimde onu yapınız, bir şeyden nehyettiğimde ise ondan elinizden geldiği kadar ictinâb ediniz.*" diye bir hadîs rivâyet ediyor. *Sahîhayn*'da ise bu hadîs: "«مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ» = Sizi *her neden nehyedersem ondan ictinâb ediniz. Emrettiğim şeyi ise elinizden geldiği kadar yapmaya çalışınız.*" sûretinde rivâyet edilmiştir ki ma'rûf olan rivâyet de budur.

İsnâdda Kalb'in iki nev'i daha vardır: 1 — Bir hadîs, bir râvînin rivâyeti ile meşhûr iken onu hem Garîb, hem Mergûb göstermek için o râvî yerine o tabakadan diğer bir râvî ikâme edilir. Meselâ Sâlim'in rivâyeti ile meşhûr olan hadîs, Nâfi'den; Mâlik'in rivâyeti ile meşhûr olan hadîs de Ubeydu'llâh b. Ömer'den rivâyet edilir ki hadîsin bu türlüsüne *Mesrûk* nâmını verdikleri vardır. Bu sahtekârlık surrâk-ı hadîsden Bühlûl b. Ubeyd el-Kindî ile Vezzâînden Hammâd b. Amr en-Nasîbî gibilerinin kârı olup Vezzâînin çokca isti'mâl ettikleri bir şeydir. Meselâ burada ismi geçen Hammâd b. Amr en-Nasîbî: "«إِذَا لَقِيتُمُ الْمُشْرِكِينَ فِي طَرِيقٍ فَلَا تَبْدَؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ» =*Müşrikîne yolda rast geldiğinizde selâm vermeğe siz başlamayınız.*" Hadîs-i Merfû'unu «عن الاعمش عن ابى صالح عن ابى هريره» senediyle rivâyet et-

miş ise de isnâdın doğrusu A'meş'den değil, Ebû Sâlih'in oğlu Süheyl'den olup sened «عن سهيل بن ابى صالح عن ابيه عن ابى هريره» olmak gerekti. *Sahîh-i Müslim*'de olduğu üzere Şu'be, Sevrî, Cerîr b. Abdü'l-Hamîd, Abdü'l-Azîz ed-Derâverdî tarîklarından hep Süheyl'den mervî iken Hammâd en-Nasîbî Garîb görünsün diye A'meş tarîkından imiş gibi rivâyet eylemiştir. Ehl-i hadîsin ma'rûf olan tarîkları bırakıp garâibi tetebbü' edenleri sevmemeleri işde bu gibi ahvâlden neş'et eder. Bâhusus ki Garâibin Sahîh çıkanları pek nâdirdir.

2— Bir metnin isnâdını alıp diğer metnin başına geçirmek ve ikinci metni de öteki isnâd ile sevketmek ki buna Allâme-i Cezerî *Kalb-i mürekkeb* nâmını vermiştir ki terkîb edilmiş yâni uydurulmuş isnâd demektir. Kalb-i isnâdın bu nev'i İğrâb yâni ahâdîs-i Garîbe naklediyor gibi görünmek havesi ile irtikâb edilmiş ise vaz' kadar şenî'dir. Yok şeyhın hıfzı metin midir, değil midir? Telkîni kabûl ediyor mu, etmiyor mu? Yâni başkasının sözüne kapılıyor mu, kapılmıyor mu, diye imtihân kasdiyle yapılırsa hükmü değişir. Bağdad muhaddislerinin Buhârî'yi imtihânen yaptıkları kalb-i esânîd(sh. 67) gibi ki bundan hiç bir zarar tevellüd etmediği gibi Buhârî'nin ilm-i hadîsde derece-i kemâlini mertebe-i alâniyyete çıkardığı için büyük faydası olmuştur. Zehebî *Tezkiretü'l-Huffâz*'ında *Müsned-i Kebîr* sâhibi Hasen b. Süfyân'ın terceme-i hâlinde Hâkim'den nakleder ki Hâfız-ı Kebîr İbn-i Huzeyme ile refîkleri Ebû Amri'bni'l-Hayrî ve Ahmed b. Alî er-Râzî bir sefer esnâsında Hasen b. Süfyân'a uğramışlar. Ahmed Râzî Hâfız müşârün-ileyhe: "*Senin hadîsinden olmak üzere şu tabakayı yazdım. Dinler misin?*" diye niyazda bulunmuş. Peki cevâbını alınca isnâdları biribirine karıştırarak okumuş. Hasen b. Süfyân da doğrultmuş. Biraz zaman geçdikten sonra yine sırasını getirip isnâdları karıştırarak okumuş. Hasen b. Süfyân yine tashîh etmiş. Üçüncü def'a yine buna tesaddî edince Hasen ona demiş ki: "*Yaptığını anlamıyorum. Ben doksanlık bir adamım. Yaptığına iki def'a tahammül*

ettim. Sen yine ısrâr ediyorsun. Allah'dan kork da meşâyıha böyle muâmelede bulunma. Olur ki beddüâları seni tutar." demiş. Bunun üzerine İbn-i Huzeyme: *"Artık yeter. Şeyha ezâ etme."* demiş. Ahmed b. Alî er-Râzî de: *"İstedim ki herkes Ebu'l-Abbâs -ki Hasen b. Süfyân demektir.- Kendi hadîsinin farkında olduğunu bilsin de şüpheye düşmesin."* demiş. Hasen b. Süfyân doksanlık olduğundan kendisine ihtilât ârız olmuş mu, olmamış mı? Anlamak için yapılmış bir tecribe olduğu için bunda beis görülmez.

Kalb-i mürekkeb, Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî'ye göre -biraz sonra beyân edilecek- Muztaribü'l-isnâd nev'inden addedilmiştir.

Kalb-i isnâd yalnız Vezzā' veya hıfzı zaîf kimseler tarafından değil, bâzı kere sikāt-ı esbât tarafından sādır olmuş bir hefve de olabilir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*'de nakledildiğine göre bir def'a Süfyân-ı Sevrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattān'a: "«لَا تَصْحَبُ الْمَلَائِكَةُ رِفْقَةً فِيهَا جَرَسٌ» = *Melâike-i rahmet, berâberlerinde çıngırak bulunan yolcu cemâati ile birlikte bulunmaz.*" hadîs-i şerîfini «عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر» senedi ile rivâyet etmiş. Yahyâ hemen üstâdı olan Süfyân'a: *"Berbâd ettin, Yâ Ebâ Abdi'llâh deyivermiş.* Süfyân: *"Ya doğrusu nasıldır?"* deyince: *"Ubeydu'llāh b. Ömer bana* «عَنْ نافع عن سالم عن ابى الجرّاح عن امّ حبيبه عن النبىّ صلى الله عليه وسلم» *demişti."* Cevâbını vermiş ve Süfyân kendisini tasdîk etmiştir. Nâfi'in ekser-i rivâyâtı İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan olduğu için Süfyân bu rivâyetinde yanılmışdı. Fakat insâfına bakın ki kendi tilmîzinin bu kadar sert ihtārından yüksünmeyip hemen hakkı teslîm etmiştir. Tilmîzin de hakkı müdâfaadaki gayreti şâyân-ı hayrettir: Süfyân gibi a'lâm-ı ülemâ-yı sikātdan bir zâtın yanlış rivâyet ettiğini işidince sabredemeyip ve hatırına riâyeti aslā gözetmeyip hemen bu kadar ağır bir ta'bîr ile tashîhe kalkmış.

Yine bu Yahyâ el-Kattān, başlı başına bir rükn-i ilm olan Şuʿbe'nin: "لَا يَجِدُ عَبْدٌ طَعْمَ الْإِيمَانِ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ = *Hiçbir kul kadere îmân etmedikce îmânın tadını bulamaz.*" hadîsini « عن ابى اسحق عن الحارث عن على » senedi ile rivâyet ettiği kendisine söylendiği vakit hemen atılıp: "*Bunu bize Süfyân* (عن ابى اسحق عن الحارث عن ابن مسعود) *senediyle rivâyet etmiştir.*" diye doğru isnâdını haber vermiştir. Yahyâ serdettiği senedin sıhhati hakkında yakīni olmaksızın Şuʿbe gibisine iʿtirâz edecek mertebede değildi. Fakat Şuʿbe de beşerdir, yanılabilir. Hatāsı da bulununca derhal tashîh olunur.

Muhâlefetin üçüncü nevʿi bir râvînin kendisinden daha mütkın olmakla maʿrûf diğer râvî veya ruvâtın zikretmediği bir râvîyi isnâdın arasına yanlışlıkla ziyâde etmesiyle olur ki bu tarzda rivâyet edilen Hadîs-i Zaîfe « مزيد فى متصل الاسانيد » nâmını verirler. Bu nevʿe dâir Hatīb-i Bağdâdî'nin « تمييز المزيد فى متّصل الاسانيد » isminde müstakil bir kitabı (sh. 166) vardır.

Misâl : Abdu'llāh b. el-Mübârek tarîkından rivâyet edilen: "لَا تَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ وَلَا تُصَلُّوا إِلَيْهَا = *Kabirlerin üzerine oturmayınız, kabirlere karşı namaz da kılmayınız.*" Hadîs-i Merfûʿu « عَنْ عبدِ الله بنِ المبارك حَدَّثَنَا سفيانُ عَنْ عبدِ الرحمن بن يزيدَ بن جابرٍ قال حَدَّثَنِى بُسْرُ بنُ عُبَيْدِ الله قالَ سَمِعْتُ أبَا إدْرِيسَ يَقُولُ سَمِعْتُ وَاثِلَةَ ابْنَ الأسْقَعِ يَقُولُ سَمِعْتُ أبَا مَرْثَدٍ الغَنَوِى يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ » isnâdı ile vârid olmuştur. Halbuki bu senedde Süfyân ile Ebû İdrîs bulunmıyacakdı. Ebû İdrîs'in sened'e ithâli Abdu'llāh b. el-Mübârek'in vehminden neş'et etmiştir. Çünkü birçok sikāt hadîsin senedinde « عن ابن جابر عن بُسْر عن واثلة » dedikleri gibi bâzıları da Büsr'ün

Vâsile *radiya'llâhu anh*'den semâını tasrîh etmişlerdir. Ebû Hâtim-i Râzî: *"Büsr'ün Ebû İdris'den rivâyâtı çok olduğu için İbnü'l-Mübârek yanılmış da bu hadîsi de ondan rivâyet ettiğini zannetmiş diyor."* Süfyân'ın ziyâde edilmesi ise İbnü'l-Mübârek'den sonra gelen ruvâtdan birinin eser-i vehmidir diye hükmediliyor. Zîrâ birçok sikât, hadîsi Süfyân'ı zikretmeksizin « عن عبد الله بن المبارك عن ابن جابر عن بُسْر .. الخ » diye rivâyet ettikleri için bu ikinci vehim kendisinden sonra vâkı' olmuş demektir.

Ancak -İbn-i Hacer-i Askalânî'nin tenbîh ettiği üzere- isnâddaki bu ziyâde yüzünden hadîse ta'n edebilmek için ziyâde etmiyen râvî-i sikanın râvî-i zâidin üst tarafındaki râvîden semâını tasrîh etmiş olması iktizâ eder. Bu râvî-i sikanın rivâyeti şâyed tasrîh-i semâ' ile olmayıb da « عَن » gibi adem-i ittisâli de muhtemel bir lâfz ile vâkı' olmuş ise râvî-i zâid denilen şahsın arada mevcûd olduğu tereccuh edip sikanın isnâdında inkıtâ' bulunduğuna hükmedilir.

METÂİN-İ AŞERE'DEN: 7) MUHÂLEFET (mâba'd)

HADÎS-İ MUZTARİB.— HADÎS-İ MUSAHHAF.— HADÎS-İ MUHARREF.

HADÎS-İ MUZTARİB

Muhâlefetin dördüncü nev'i râvî veya ruvâtın hadîsi gâh bir veçh ile; gâh seneddeki râvîlerin isimlerini veya metnin ibâresini değiştirerek evvelkine muhâlif diğer bir veçh ile rivâyet edip de rivâyetlerin birini diğerine tercîh edecek hiçbir sebeb de bulunmamasıdır. Böyle iki sûret-i muhtelifede rivâyet edilen hadîse *Muztarib* denir. Hadîs-i Muztarib râvînin noksân-ı zabtına delâlet ettiği için Zaîfdir. İki rivâyetden biri diğerine tereccuh ederse rivâyetlerin hiçbiri Muztarib olmaz: Rivâyet-i râciha Mahfûz ve Ma'rûf, rivâyet veyâ rivâyât-ı mercûha da ya Şâz, ya Münker olmuş olur.

Iztırâb alelekser isnâdda, nâdiren metinde olur. İsnâddaki ıztırâb senedlerin mütehâlif olmasından ileri gelir. Metindeki ıztırâb ise o metin hakkındaki rivâyâtın mütehâlif olmasından ve kimi bir veçh ile, kimi ona muhâlif diğer bir veçh ile naklolunan rivâyetlerin cem' ve te'lîfi mümkün olmamasından neş'et eder. Lâkin iki rivâyetin biri -râvîsinin hıfzı daha kavî, merviyyün-anhe sohbet ve mülâzemeti daha çok, bâhusûs merviyyün-anhin evlâd ve ekâribinden veya mevâlî veya hemşehrilerinden biri olmak, esnâ-yı tahammülde yâni hadîsi şeyhından dinlediği zamanda bâliğ ve rivâyeti icâzet sûretiyle olmayıp bizzat şeyhının ağzından işitmek sûretiyle vâkı' olmuş olmak gibi- esbâb ile tereccuh ederse hüküm, artık ıztırâbdan kurtulmuş olan râcihin olur. Kezâlik nâkıl ma'nâ-yı vâhidi elfâz-ı muhtelife ile edâ etmiş bulunur, yâhud rivâyetlerin biri diğerine münâfî gelmiyecek bir hâle haml olunabilir, hulâsa mütehâlif görünen rivâyetleri cem' ve te'lîf mümkün olursa yine hadîsler muztarib addolunmazlar.

Iztırâb, sened veya metinde sehiv ve hatā eseri olarak ibdâl vukūuna delâlet ve binâenaleyh râvî veya ruvâtın adem-i zabtını iş'âr ettiği için hadîsi za'fa uğratır ve reddine bâis olur.

İsnâden muztarib olan hadîsin bir misâli: Ebû Dâvûd ile İbn-i Mâce *Sünen*'lerinde sütre-i musallî bahsinde: "«إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ شَيْئاً. فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَنْصِبْ عَصاً. فَإِنْ لَمْ يَجِدْهُ فَلْيَخُطَّ خَطّاً. ثُمَّ لَا يَضُرُّهُ مَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ» = *Herbangi biriniz namaza durduğunda karşısında sütre olacak bir şey bulundursun. Bir şey bulamazsa hiç olmazsa bir değnek diksin. Onu da bulamazsa bir çizgi çizsin. Bunu yaptıkdan sonra önünden her ne geçerse namazına zarar vermez.*" hadîsini rivâyet ediyorlar. Ebû Dâvûd'un bir senedi Müsedded'in tarîkından «بِشْرِ بن المفضَّل عن اسماعيلَ بن أُمَيَّة عن ابى عمرو بن محمد بن عمرو بن حُرَيْث عن جَدِّهِ حُرَيْثٍ عن ابى هُرَيْرَة», diğer senedi Muhammed b. Yahyâ tarîkından «عليّ بن المَدِينِي عن سفيان عن اسماعيل بن أُمَيَّة عن ابى محمد بن عمرو بن حريث عن جدّه حُرَيْثٍ عن ابى هُرَيْرَة», İbn-i Mâce'nin senedi: «سفيان بن عُيَيْنَة عن اسماعيل بن اميّة عن ابى عمرو بن محمد بن عمرو بن حُرَيْثٍ عن جدّه حُرَيْثٍ بن سُلَيْم عن ابى هُرَيْرَة» dir. Bu hadîsde İsmâîl b. Ümeyye'nin şeyhı gâh «ابو عمرو بن محمد بن عمرو بن حُرَيْث», gâh «ابو محمد بن عمرو بن حريث», gâh «ابو عمرو بن حريث بن سُلَيْم» olarak anıldığı gibi diğer rivâyâtda da bâzan «ابوعمرو بن حُرَيْث» denilip onun da şeyhı kiminde -Ebû Dâvûd ile İbn-i Mâce'de olduğu gibi- ceddi, kiminde pederi olarak gösteriliyor. Kimi yalnız ced veya eb olan râvîyi sâdece «حُرَيْث», kimi «حُرَيْث بن عمّار», kimi «حُرَيْث بن سُلَيْم», kimi de «حُرَيْث بن سليمان» tesmiye ediyor. Hele İbn-i Cüreyc, İsmâîl-

'den bilâ-vâsıta Hüreys b. Ammâr'a geçiyor. Hāsılı İsmâīl'in şeyhının ismi teayyün edemediği gibi şeyhının pederi veya ceddi denilen Hüreys kimdir? *İbn-i Mâce*'deki rivâyetde olduğu gibi Hüreys b. Süleym midir? Yoksa diğer rivâyâtda ihtilâf edildiği üzere Hüreys b. Süleymân mı, yoksa Hüreyş b. Ammâr mıdır? Bu da kesdirilemiyor. Bir derecede ki Süfyân b. Uyeyne: "*Bu hadîsi kuvvetlendirecek hiçbir şey bulamıyoruz.*" diyor.

İsnâdda ıztırâbın bir misâli de «شَيَّبَتْنِى سُورَةُ هُودٍ وَاَخَوَاتُهَا» "=*Beni Sûre-i Hûd ile emsâli kocalttı.*" hadîs-i şerîfidir. Ebû İshāk es-Sebîī tarîkından rivâyet olunan bu hadîsi kimi Mürsel, kimi Mevsūl olarak rivâyet ettiği gibi kimi Ebû Bekr, kimi Sa'd b. Ebî Vakkās, kimi Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhüm*'ün hadîsi olarak rivâyet ediyor. Ve ihtilâf on veçhe varıyor.

Metnen muztarib olan hadîsin misâli: «عن شَرِيكٍ عن ابى حَمْزَةَ عن الشَّعْبى عن فاطمةَ بنتِ قَيْسٍ رضى الله عنها» senedi ile Tirmizî: "اِنَّ فى المَالِ حقًّا سِوَى الزَّكَاةِ = *Şüphesiz malda zekâtdan başka da bir hak vardır.*" hadîsini rivâyet ediyor. İbn-i Mâce ise yine ayni sened ile: "لَيْسَ فِى المَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ = *Malda zekâtdan başka hak yoktur.*" lâfzı ile rivâyet ediyor ki bu iki lâfızdan hangisinin doğru olduğu kesdirilemiyor. Lâkin bu misâle i'tirâz edilmiştir. Deniliyor ki Şerîk'in şeyhı Ebû Hamza zâten zaîf ve rivâyeti merdûd olduğundan hadîsin za'fı metnin ıztırâbından değil, râvîsi cihetindendir. Bâhusūs Tirmizî'nin isbât-ı hak rivâyetini müstehab olan sadakaya, İbn-i Mâce'nin de nefy-i hak rivâyetini vâcib olan zekâta hamlederek iki rivâyeti te'lîf etmek de pek a'lâ mümkündür. Bunun daha açık misâli yukarıda (sh. 181) bahsi geçen Besmele hadîsidir ki hem Muallel, hem de ıztırâb-ı metn cihetinden nakīsadârdır.

Bu türlü ibdâl bâzan Buhârî ile Ukaylî'ye ve diğer bâzı zevâta vâkı' olduğu gibi (sh. 67 ve 308) râvî veya sâil tarafından bir muhaddisin

derece-i hıfz ve itkānını tecribe için amden de yapılır. Lâkin bu takdîrde maksad-ı imtihān hāsıl oldukdan sonra senedi de, metni de siyâk-ı aslîsine ircâʿ etmek şarttır. Çünkü ibdâl-i ruvât veya ibdâl-i metn hiçbir maslahat-ı makbûle gözetilmeksizin sırf iğrâb yâni ahādîs-i Garîbe rivâyet etmiş gibi görünmek maksadiyle olursa hadîs, Mevzūʿ kısmına dâhil olur. Eğer sehiv ve galat eseri olarak vâkıʿ olmuş ise hadîs ya Maklûb veya Muallel olmuş olur.

Bu münâsebetle şuna tenbîh etmek gerektir ki muhaddislerin Muztarib, Maklûb veya Şâz olduğuna hükmettikleri hadîsler hemen dâimâ isnâden ma'lûl olan kısımdan olup metnen maʿlûl olan nevâdir-i hadîs hakkında hüküm vermeği müctehidlere bırakırlar. Metn-i hadîsi de intikād edip maʿlûl olduğuna hükmeden muhaddis varsa bu zâtın her iki sıfatı yâni muhaddislik ile müctehidliği câmiʿ olmasından ve vazîfe-i intikādı ikinci sıfatı haysiyyetiyle yaptığından ileri gelmiştir. Her iki tarafın vazîfeleri ayrılmıştır. Hadîsde mütebahhir olmayan fakīhin isnâd yüzünden ilel-i hadîse lâyıkıyle âgâh olması müteassir olduğundan bu vazîfe-i müşkileyi muhaddisler deruhde edip ulemây-ı ahkâmı bu ağır külfetten kurtarmışlardır.

Bir de bir hadîsin seneden maʿlûl olması dâimâ adem-i sıhhatini istilzâm etmez. Meselâ bir râvînin zâtı beyne'l-muhaddisîn sikātdan olmak üzere maʿlûm iken kendisinin veya pederinin ismi, künyesi, nesebi hakkındaki rivâyet ihtilâfının metne te'siri olmaz. Hakkında bu gûne ihtilâf edilen râvî sika olduğu için hadîsin -isnâden Maklûb, Muztarib veya Şâz demekle berâber- sıhhatine hükmedilir. Nitekim *Sahîhayn* 'da bu kabilden hadîsler çoktur. Bâzı ulemânın : "*Sahîh ile Hasen kısımları içine bâzan Maklûb, Şâz, Muztarib olanlar da dâhil olabilir.*" dedikleri işte bu maʿnâyadır.

Metnen muztarib iken yine sahîh addolunan hadîslerin pek parlak misâli eksiği itmâm edildikden sonra Secde-i Sehv ile cebredilen Salât-ı Nebevî hakkındaki -Zü'l-yedeyn hadîsi demekle maʿrûf olan- (299) uncu Ebû Hüreyre *radiyallāhu anh* rivâyetidir. Sehven eksik kılınan namazın baʿd'el-itmâm Secde-i Sehv ile cebri vâcib olması işte bu ha-

dîs-i şerîf ile sâbittir. Lâkin Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh* sehvin hangi namazda olduğunu kestiremiyor. Bir def'asında cezmederek Öğlen, diğer def'asında yine cezmederek İkindi namazında dediği gibi çok def'alar da tereddüt ederek: "«إِحْدَى صَلَاتَيِ الْعَشِيِّ إِمَّا الظُّهْرَ وَإِمَّا الْعَصْرَ» = *Gün ortasından sonraki namazlardan birini, ya Öğlen veya İkindiyi kıldırdı idi.*"; bir def'a da: "«أَكْبَرُ ظَنِّي أَنَّهَا الْعَصْرُ» = *En kuvvetli zannıma göre İkindi namazı idi.*" diye naklediyor. Bu şek de Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîn'den değil, Ebû Hüreyre'nin kendisindendir. Zîrâ bir rivâyetinde: «إِحْدَى صَلَاتَيِ الْعَشِيِّ» dedikten sonra: "وَلَكِنِّي نَسِيتُ = *Lâkin ben unuttum da şimdi kestiremiyorum.*" diye nisyânını tasrîh eder. Sonra sehvin vukûunu *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e ihbâr eden Sahâbî'nin isminde de ihtilâf ediliyor. Bâzı rivâyâtda kendisine «ذُو الْيَدَيْنِ» ismi verildiği gibi kiminde «خِرْبَاقٌ» diye yâd, kiminde de «رَجُلٌ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ» denilerek ismi ibhâm ediliyor. Zührî gibi bir İmâm-ı Celîlü'ş-Şân da Sülemî olan bu Sahâbî'yi her iki lâkabın ma'nâca münâsebetlerine aldanarak -yevm-i Bedir'de yâni Ebû Hüreyre'nin îmânından beş sene evvel şehîd olan- «ذُو الشِّمَالَيْنِ» tesmiye edip hadîsi Ebû Hüreyre'nin merâsîlinden addetmiş ve pek büyük bir hatâya düşmüştür. Zîrâ Bedir'de şehîd olan «ذُو الشِّمَالَيْنِ»'in ismi «عُمَيْرُ بْنُ عَمْرٍو خُزَاعِي» dir; Zü'l-Yedeyn ise «خِرْبَاقٌ سُلَمِي» dir. Lâkin ıztırâb-âlûd olan bunca rivâyât-ı muhtelifenin mecmûundan sehvin, gündüzün dört rek'atlı namazlarından birinde vâkı' olup bilâhare itmâm ve Secde-i Sehv ile cebredildiği kat'iyyen sübût bulduğu gibi Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'in bâzı rivâyâtında: «صَلَّى بِنَا»، «صَلَّى لَنَا»، «بَيْنَا» «أُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» lâfızlarının delâletiyle

de kendisinin o namazda hazır bulunup hadîsin Merfû' olduğu ve Zü'l-Yedeyn lâkabiyle yâd olunan Hırbâk-ı Sülemî'nin Zü'ş-Şimâleyn ile mülâkkab şühedâ-yı Bedir'den Umeyr b. Amr-ı Huzâî'den başka bir Sahabî olduğu sâbit oluyor. Binâenaleyh bu kadar ıztırâb ile berâber metn-i hadîsin sıhhatine bilittifak hükmolunmuştur.

Hadîs-i Musahhaf ve Muharref

Muhâlefetin beşinci nev'i kelimenin sûret-i hattıyyesi bozulmamak üzere nokta veya harekesinin tağyîri ile başka bir kelimeye kalbedilmesi sûretiyle olur ki ibdâlin bu nev'i alelekser metinde vâkı' olursa da nâdiren isnâda dâhil isimlerde de olur. Bir kelimesi nokta tebdîliyle yanlış rivâyet edilen hadîse *Musahhaf*, hereke tebdîliyle yanlış rivâyet edilene *Muharref* derler.

Tashîfe misâl: Üdebâdan Ebû Bekr-i Sûlî (243) "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَاَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالَ..." = *Her kim Ramazanı tutar, ardından da Şevvâl'den altı gün tutarsa...*" hadîsini "وَاَتْبَعَهُ شَيْأً مِنْ شَوَّالَ" = *Ardından da Şevvâl'den bir mıkdâr bir şey tutarsa..*" sûretinde rivâyet etmiştir ki yanlıştır. Nekkād-ı şehîr Yahyâ b. Maîn de «ابن مُراجِم» ismindeki râviyi «مُزاحِم» e tahvîl etmiştir. Bu iki yanlış sehv-i basarın tevlîd ettiği hatâlardandır. Kulağın tashîfi yüzünden olan hatâlar da vardır. Meselâ râvî, «عاصم الاَحْوَل»'i yanlış işidir de «واصِل الاَحْدَب» zanneder. «زُجَاجَة» lâfzını «دُجَاجَة» anlayıp öyle rivâyet eder. Ma'nâyı kavrayamamakdan mütevellid hatâ da tashîfe ilhâk edilmiştir. Meselâ "صَلّى اِلَى عَنَزَةٍ = *Bir harbeye doğru yönelip namaz kıldı.*" rivâyetini a'râbînin biri duyuyor, Nebî *aleyhi's-salâtü ve selâm*'ın sütre olarak harbesini dikip ona müteveccihen namaz kıldıklarını ihbâr etmek lâzım gelirken: "صَلَّى اِلَى قَبِيلَةِ بَنِى عَنَزَةَ =

Benû Aneze kabîlesi cibetine yönelip namaz kıldı.", yâhud: "كَانَ إِذَا صَلَّى نُصِبَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ شَاةٌ = *Namaza durduklarında önlerine bir davar bağlanırdı.*" sūretinde rivâyet ediyor ki birinci takdîrde râvî-i aʿrâbî « عَنْزَه »'yi maʿrûf Aneze kabîlesi zannederek « قَبِيلَةِ بَنِى عَنَزَةَ » demiş, ikinci takdîrde lâfzı keçi maʿnâsına gelen « عَنَزَه »'ye tahvîl ettikden sonra rivâyet bi'l-maʿnâya da yeltenip davar maʿnâsına gelen « شَاة » lâfzını istiʿmâl etmiş oluyor.

Muharref'e misâl: Câbir b. Abdu'llāh *radiya'llāhu anhümâ*'nın: "رُمِىَ أُبَىٌّ يَوْمَ الأَحْزَابِ عَلَى أَكْحَلِهِ = *Ahzâb Muhârebesinde Übey b. Kaʿb radiya'llāhu anh ekhalinden yâni şiryân-ı adudîsinden vuruldu.*" hadîsini Anze: "« رُمِىَ أَبِى = *Pederim vuruldu.*" sūretinde rivâyet etmiştir. Halbuki Câbir'in pederi Abdu'llāh daha evvel Uhud Gazâsında şehîd olmuştu. Kezâlik meselâ ismi « بَشِير » olan râvî ismini « بُشَيْر »'e tahvîl etmek Tahrîf, hele « يُسَيْر » demek hem Tashīf, hem de Tahrîf'dir.

Tashīf veya Tahrîf'e uğramış rivâyetlerin esânîd ve mütūnunu ve Tashīf ve Tahrîf'in hangi râvîler tarafından îkāʿ edildiğini bilmek ihtimâma lâyık bir mevzūʿ olduğu için buna mahsūs müstakil kitablar te'lîfine ulemâ-yı İslâm ihtimâm etmişlerdir. Ebû Muhammed Hasen b. Reşīk el-Askerî (283-370), Ebu'l-Hasen Alî ed-Dârekutnî (306-385), Ebû Süleymân el-Hattābî (388), Ebu'l-Ferec Abdü'r-Rahmân b. el-Cevzî (508-597) bu meydanın erlerindendir

---

METÂİN-İ AŞERE'DEN : 8) CEHÂLET

MEÇHÛLÜ'L-AYN.— MEÇHÛLÜ'L-ADÂLE.— MESTÛR.— HADÎS-İ MÜBHEM.

Cehâlet'den murâd, râvînin bilinmemesidir. Bu da ya zâtının, yâhud da -muayyen bir maddeden dolayı hakkında ta'dîl ve cerh bulunmamak cihetinden- hālinin meçhûl olması demektir ki bu hāl râvînin adâletine ta'na bâisdir. Bir râvî hakkında muayyen olarak fülân veya fülân madde-i ta'n gösterilmeksizin yalnız: "*Zaîf'dir, sika değildir, gevşektir.*" gibi sözlerle edilen cerh kabûl olunmaz. Ta'dîl bâbında ise adl ve zābıt yâni sika olan bir kimsenin onun hakkında sikadır demesi kifâyet eder. Râvî-i meçhûlün mukābili *Râvî-i ma'rûf*'dur.

Cehâletin yâni râvînin zât ve sıfâtının meçhûl olmasına sebeb ikidir:

1— râvînin isim, yâhud künye, yâhud lâkab, yâhud sıfat, yâhud hırfet, yâhud nisbet gibi nuūtu bâzan teaddüd eder de bunlardan yalnız biri veya ikisi ile iştihâr etmiş bulunur. Böyle iken kendisinden rivâyet edenlerden her biri -her ne maksatla olursa olsun- ma'rûf ve meşhûr olan na'tını bırakıp nuūt-ı gayr-i meşhûresinden birer na't zikrederler. İşidenler de onu tanınmadık başka biri zannederler. Bu yüzden o râvînin hāli meçhûl kalır. Meselâ «محمد بن السّائب الكلبي» yi bâzıları ceddine nisbet ederek «محمد ابن بشر», bâzıları «حمّاد بن السائب» tesmiye ettikleri gibi birtakım kimseler de onu muhtelefün-fîh olan künyeleriyle «ابو النّضر», yâhud «ابو سعيد», yâhud da «ابو هشام» tesmiye etmişler ve rivâyet ettiği hadîs bir iken bu yüzden bilmeyenler râvîleri müteaddid zannedip bu noktada türlü türlü hatālara giriftâr olmuşlardır. Sıfât-ı müteaddideyi cem' ile şahs-ı vâhide izâfe veya müşterek olan vasf-ı vâhidi ayrı ayrı kimselere isnâd husūsundaki yanlışları tashīh için yazılan kitablara beyne'l-muhaddisîn «مُوضِح» nâmı verilir ki bunlar meyânında Abdü'l-Ganî b. Saīd el-Mısrî

'nin (332-409) ve tilmîzi Ebû Abdi'llâh es-Sûrî'nin (377-?441) birer eserleri vardır. Sûrî'nin tilmîzi olan Hatîb-i Bağdâdî'nin *Mûdıh*'ı ise bunların en mükemmeli sayılır. Bu kitabların şahs-ı vâhidi müteaddid zannetmek hatāsından ehl-i hadîsi sıyânet etmek faydası olduğu gibi râvî-i zaîfi tevsîk, sikayı taz'îf kabîlinden evhâma da mahal vermez. Ve İrsâl-i Celî ve Hafî'yi li-maksadin irtikâb etmiş olanları meydana çıkarır.

2— Râvînin cehâleti bâzan mukıl olmasından neş'et eder. Mukıl rivâyeti az olan kimse ma'nâsına geldiği gibi (sh. 53) bir tek râvîsi olan kimseye de denir. İster Tâbiînden, ister daha sonrakilerden olsun tek râvîsi olan mukıllin ismini râvîsi tasrîh etse bile yine o mukıl meçhûlü'l-ayn olmakdan kurtulmaz. Bu gibilerden rivâyet olunan hadîslere ehli beyninde -vâhidin cem'i olarak- *Vühdân* nâmı verilir. Vühdâna dâir Müslim'in ve Hasen b. Süfyân gibi zevâtın müstakil kitabları vardır. Müslim, kitabına «المُنْفَرِدات و المُوَحَّدات» ismini vermiştir. Bâzan mukıl olan râvînin ismi ıhtisār kasdi ile zikrolunmaz. Ve kendisinden rivâyet eden zât: «اَخْبَرَنِي فُلاَنٌ», yâhud: «اَخْبَرَنِي شَيْخٌ», yâhud: «اَخْبَرَنِي بَعْضُهُمْ», yâhud: «اَخْبَرَنِي رَجُلٌ», yâhud da «ابْنُ فُلاَنٍ» gibi bir lâfz ile rivâyet eder. Ruvâtı meyânına böyle mübhem bir kimse girmiş olan hadîse de *Mübhem* derler. Mübhemât hakkında birçok huffâzın kitâbları vardır. En mükemmel ve en câmi' olanı Ebû'l-Kāsım Halef b. Beşküvâl'in (494-578) eseridir.

Râvî-i mübhemin ismine bâzı kere hadîsin râvîyi tesmiye ile vârid olan diğer bir tarîkından ıttılā' hāsıl olur. Ve isim ma'lûm oldukdan sonra hadîs hangi sınıfa mâl edilmek iktizâ ederse o sınıfa idhâl edilir. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de: "حَدَّثَنَا صَاحِبٌ لَنَا = *Bize Ashābımızdan biri söyledi ki*", "حُدِّثْتُ عَنْ يَحْيَى ابْنِ حَسَّانٍ = *Yahyâ b. Hassân'ın rivâyeti olmak üzere bana haber verildi ki*",

"حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ حَجَّاجاً الْاَعْوَرَ" = *Haccâc-ı A'ver'den işiten bana söyledi ki"*, "حَدَّثَنِي غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ اَصْحَابِنَا = *Ashābımızdan birden ziyâde zevât bana söylediler ki"*, "حَدَّثَنِي بَعْضُ اَصْحَابِنَا = *Ashābımızdan biri bana söyledi ki"*, "حُدِّثْتُ عَنْ اَبِي اُسَامَةَ" = *Ebû Üsâme'nin rivâyeti olarak bana söylendi ki"*, "حَدَّثَنِي عِدَّةٌ مِنْ اَصْحَابِنَا = *Ashābımızdan bir çokları bana söylediler ki"* diyerek kendisinin; "حَدَّثَنِي رِجَالٌ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ" = *Ebû Hüreyre'den naklen birtakım kimseler bana söylediler ki"*, "بَلَغَنِى عَنِ ابْنِ عُمَرَ" = *İbn-i Ömer'den bana bâliğ oldu ki"*, "بَلَغَنَا اَنَّ اَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ" = *Bize bâliğ oldu ki Ebû Hüreyre.... dedi."* diyerek Zührî'nin; "اُخْبِرْتُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" = *Bana haber verildi ki Resû-lu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem..."* diyerek Urve b. ez-Zübeyr-'in; kezâ: "اُخْبِرْتُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ الْحُصَيْنِ" = *İmrân b. el-Husayn'dan naklen bana haber verildi ki"* diyerek İbn-i Sîrîn'in râvî ismini ibhâm ettikleri çoktur. Lâkin bu mübhem râvîlerin hepsinin de diğer tarîklerden gelen rivâyât-ı muttasılaya nazaran kim oldukları ma'lûm olmuş ve bu senedlerle rivâyet edilen hadîslerin sıhhatlerine diyecek kalmamıştır.

Hadîs-i mübhem, mübhem olan râvîsi tesmiye edilmedikce kabûl olunmaz. Zîrâ bir haberin şart-ı kabûlü ruvâtın adâletidir. İsmi mübhem kalan râvînin ise ismi bile ma'rûf değildir ki adâletine hükmolunabilsin. Hattâ bir sikanın: "اَخْبَرَنِى الثِّقَةُ = *Bana sika olan zât haber verdi."* gibi bir lâfz ile ta'dîl ettiği râvî-i mübhemin bile kavl-i esahha göre rivâyeti makbûl olmaz. Zîrâ adâletine sikanın kâil olduğu bu râvî-i meçhûl ihtimâl ki başkalarınca mecrûhdur. Yukarıda söylenildiği üzere -irsâl eden Tâbiî, hadîsin Mevsûl olduğuna kat' ve cezm ederek irsâl

etse bile- Hadîs-i Mürsel'in bâzı ulemâca kabûl olunmaması (sh. 145-146) de işde bu nükteye binâendir.

Diğer kavle göre sikanın « أَخْبَرَنِي الثِّقَةُ » ibhâmı ile rivâyet olunan hadîs -zâhire temessüken- kabûl olunur. Zîrâ râvîde asl olan adâletdir. Cerh ise hilâf-ı asıldır.

Üçüncü kavle göre ise : böyle diyen râvî, sikayı mâadâsından hakkıyle temyîz eden -İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfiî gibi- bir âlim-i müctehid ise bu tarzdaki ta'dîli yalnız mezhebine taklîd edenlerce makbûldür. Lâkin bu son kavil, ulûm-ı hadîs mebâhisinden değildir.

MEÇHÛLÜ'L-AYN

Râvî-i mukıl kendisinden rivâyet eden râvî-i münferid tarafından tesmiye ve tevsîk edilmiş olsa bile -râvîsi tek olduğu için- yine meçhûl sayılır. Böylesine *Meçhûlü'l-ayn* denir. Ve mübhem hükmünde olup rivâyeti fukahâ ile ehl-i hadîsin cümhûrlarınca makbûl olmaz. Meğer ki kendisinden rivâyetde münferid olandan başka bir sika onu tezkiye etmiş, yâhud kendisinden münferiden rivâyet eden müzekkî hadd-i zâtında eimme-i cerh ve ta'dîlden ehliyetli bir zât bulunmuş ola. Bu, Ebû'l-Hasen b. el-Kattân'ın kavl-i muhtârı olup Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer de: "*Sahîh olan budur.*" der. Görülüyor ki böyle olan râvînin Meçhûlü'l-ayn sayılması ma'nây-ı lûgavîce olmayıp örf-i muhaddisînce kabûl edilmiş bir ıstılâha mebnîdir. Lûgaten ma'lûmü'l-ayn olan râvî -tek râvîsi olduğu için- Meçhûlü'l-ayn sayılır. Nitekim Hatîb-i Bağdâdî'nin (392-463) ta'rîfine göre Meçhûlü'l-ayn ulemâca ma'rûf olmayıp hadîsi yalnız bir tek râvî cihetinden kesb-i ma'rûfiyyet eden kimsedir. İbn-i Abdü'l-Ber de : "*Kendisinden yalnız bir râvî hadîs rivâyet etmiş kimse muhaddisînce Meçhûlü'l-ayn'dır. Meğer ki ilimden başka bir cihetle beyne'n-nâs ma'rûf ola. Zühdü ile meşhûr olan Mâlik b. Dînâr ve şecâati ile nâmdâr olan Amr b. Ma'dîkerib gibi.*" diyorsa da İbnü's-Salâh her ikisinin ta'rîfine şöyle i'tirâz ediyor: Buhârî Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî *radiya'llâhu anh*'in hadîsini tahrîc etmiştir ki o hadîsi Kays b. Ebî Hâzim'den başkası ondan rivâyet

etmemiştir. Kezâlik Müslim Ashâb-ı Sūffe'den Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî hadîsini tahrîc etmiştir ki ondan da o hadîsi yalnız Ebû Seleme b. Abdü'r-Rahmân rivâyet etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh'ın bu i'tirâzı yürümemiştir. Zîrâ birincisi Bey'atü'r-Rıdvân'da hazır bulunanlardan, diğeri de Ehl-i Sūffe'den olmakla beyne'l-ulemâ ma'rûf kimseler olup Sahābe oldukları için adâletlerinde de şüphe edilmediğinden birer tek râvîleri olmak yüzünden Meçhûlü'l-ayn addedilemezler. Herhalde Sahābe içinde mübhem olanlar varsa da -bu ıstılâha göre bile- Meçhûlü'l-ayn yoktur. Tâbiīn'in ıstılâhan Meçhûlü'l-ayn olanları da bâzılarınca makbûl addolunur. Hatīb-i Bağdâdî de bu mezhebde olup *Kifâye*'sinde bu mezhebin sıhhatine "خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ = *Karn'ların en hayırlısı benim içinde bulunduğum karn, yâni Sahābe karnıdır. Ondan sonra en hayırlısı Sahābeyi velyeden karndır.*" hadîsi ile istidlâl eder. Binâenaleyh hayriyyeti şahâdet-i Nebeviyye ile sâbit olmuş olan Tâbiīn karnına dâhil efrâd-ı ruvât haklarında -cerh delîli kāim olmadıkca- aslolan adâlet câri olup sırf ihtimâl üzerine bu asıl terk olunamaz.

Elhâsıl Meçhûlü'l-ayn'ın rivâyeti -demin söylediğimiz üzere- ekseriyet-i ulemâca alelıtlak merdûtdur. Bir kavl-i zaîfe göre ise alelıtlak makbûldür. Bu kavlin ashâbı bir rivâyeti kabûl için İslâmdan başka bir şart aramıyanlardır. Üçüncü bir kavle göre ise İbn-i Mehdî ve Yahyâ b. Saîd gibi yalnız adilden rivâyet etmekle ma'rûf bir zât infirâd etmiş ise kabûl, infirâd eden râvîsi bu sıfatda değil ise reddolunur. Bir dördüncü kavil daha vardır ki buna göre Meçhûlü'l-ayn denilen râvî ilim ile değil de zühd, takvâ, şecâat... ilâ-âhirih gibi bir vasf ile ma'rûf bir kimse ise kendisinden cehâlet ismi mürtefi' olur.

Mukıl denilen râvîden ismini beyân ederek iki râvî-i adl hadîs rivâyet etmiş bulunurlarsa Cehâlet-i ayn zâil olur.

MESTÛR İLE MEÇHÛLÜ'L-ADÂLE

Mukılden ismini beyân ederek iki veya ziyâde adl kimseler rivâyet eder de kendisi hiçbir kimse tarafından tezkiye ve tevsīk edilmemiş bulunursa o mukılle *Meçhûlü'l-hâl* veya *Mestûr* denir ki kendisinden lâakal iki adl -ismini söyleyerek- rivâyet etmişlerken yine adâletle muttasıf olup olmadığı meçhûl ve bu cihetden hāli mestûr kalmış demektir. Bu da iki kısımdır: 1— Zāhiren ve bâtınen Meçhûlü'l-adâle; 2— yalnız bâtınen Meçhûlü'l-adâle.

Ebû Amr b. es-Salâh adâleti yalnız bâtınen meçhûl olana *Mestûr* ismini tahsis ederek zāhiren ve bâtınen Meçhûlü'l-adâle olana *Meçhûlü'l-hâl diyor.* Mestûr ile Meçhûlü'l-hāl 'in rivâyetlerini ulemâdan bir takımı -hangi ruvâtdan olursa olsun- kabûl etmişlerdir.

Cümhûra göre ise rivâyetleri merdûddur. Zîrâ fıskın, rivâyeti kabûle mâni' olduğu mücmaün-aleyhdir. Binâenaleyh rivâyetin kabûlü için râvînin fâsık olmadığı yâni adl olduğu zannı behemehāl mevcûd olmak lâzımgelir ki bu da bizim için kayıbdır.

İmâm-ı Celîl Ebû Hanîfe de mestûrun rivâyetini kabûl edenler meyânındadır. İbn-i Hibbân ile Şâfiiyye'den Selîm-i Râzî de bu husūsda İmâm-ı müşârün-ileyhe peyrev olmuşlardır. Onların nazarında adl olmak için kimse tarafından cerhedildiği bilinmemek kâfîdir. Bunlar diyorlar ki evvelâ nâs hakkında verilecek hüküm -haklarında kadhı mûcib bir şey tebeyyün etmedikce- kendilerini salâh ve adâletle muttasıf i'tibâr etmekdir. Gaybı yâni bu mes'elede kadh ve cerhi mûcib hāli bilmekle hiçbir kimse mükellef değildir. Herkes yalnız zāhir üzerine hükmetmekle mükellef tutulmuşlardır. Hak Celle ve Alâ Hazretleri "* وَلَا تَجَسَّسُوا = *Tecessüs etmeyiniz.*" buyuruyor. Sâniyen ihbâr, râvîye olan hüsn-i zanna mebnî olur. Zanların bâzıları ise ism'dir. Sâlisen bâtındaki adâleti bilmek gālib-i ahvâlde müteazzir olduğundan yalnız zāhirdeki adâlet ile iktifâ edilir. Cerh bulunmamakla da bu adâlet hüsn-i zanna binâen mevcûd addedilmek

* *Hucurât Sûresi, Âyet: 12.*

lâzım gelir. İbnü's-Salâh ise: *"Meşhûr hadîs kitablarının çoğunda vefatları hayli zaman evvel vâkı' olmuş ve ahvâl-i bâtınalarını tahkīka imkân kalmamış birçok râvî hakkında bu re'y ile amel edilip zâhir halleriyle iktifâ edilmişe benziyor."* diyor. Bâzıları da derler ki Ebû Hanîfe *rahimehu'llāh*'ın bu kavli ihtiyâr etmesi sadr-ı İslâmda yâni nâsın gālib-i ahvâli adâlet olduğu devirde yaşamış olmasından neş'et etmiştir. Sonraları ise fısk galebe ettiği için Meçhûlü'l-hāl ile mestûrun rivâyetlerini tezkiyesiz kabûl etmemek zarûrîleşmiştir. Nitekim müşârünileyhin ashābından İmâm-ı Ebû Yûsuf ile İmâm-ı Muhammed de ba'de't-tezkiye şahâdetin kabûlüne kāil olmuşlardır. Bu ihtilâfın muhassalı şuna varır ki Sahābe ve Tâbiīn ile Tebe-i Tâbiīn'den mestûr olanların rivâyetleri, *aleyhi's-salâtü ve sellem* Efendimiz Hazretlerinin «خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ» tarzındaki şahâdet-i Nebeviyyelerine binâen makbûl iken mâadâlarının rivâyetleri tevsīk ve tezkiye vâkı' olmaksızın kabûl olunmaz. Bu tafsîl, nizâı tarafeynden ref' eden hoşca bir tafsīldir.

Üçüncü bir kavil daha vardır ki buna göre mestûrdan rivâyet edenler gayr-i adl olandan rivâyet etmez takımdan iseler, mestûrun rivâyeti makbûldür. Ve illâ kabûl olunmaz.

İbn-i Hacer-i Askalânî ise *Nuhbe*'sinde: *"Mezheb-i tahkik budur ki mestûrîn ile emsâllerinin rivâyetleri -kendilerinde adâletin vücûdu ile ademi mütesâviyen muhtemel olduğuna mebnî- mutlakā reddolunamıyacağı gibi mutlakā kabûl de edilmez. İmâmü'l-Haremeyn'in cezmen beyân ettiği üzere râvînin hâli ma'lûm oluncaya kadar hükümde tevakkuf olunmak iktizâ eder."* diyor. Mestûrînin emsâlinden maksadı -biraz yukarıda tafsîl edildiği üzere- Meçhûlü'l-ayn'ın bir kısmı olan mübhem râvîlerder. İbn-i Hacer-i Askalânî'nin İmâmü'l-Haremeyn'e tebean verdiği bu hüküm herhalde -Sahābe ile Tâbiīn ve Tebe-i Tâbiīn olan- ruvât-ı selefi istisnâ kaydiyle mukayyed olsa gerektir. Sehâvî'nin nakline göre İmâmü'l-Haremeyn: *"Bi-husūsıhî hill ü hürmetine dâir elimizde hiçbir delîl bulunmayan şey hakkında ibâha-i asliyye cârîdir diye i'tikād etti-*

ğimiz halde bir râvî-i mestûr bize hürmeti mutazammın bir söz rivâyet edecek olsa halâl gördüğümüz o şeyden o râvînin hâlini araştırıp tamâmiyle öğreninceye kadar el çekmek bize vâcib olur. Eimmenin bildiğimiz âdât ve ahlâkı da hep bu merkezde idi. Halbuki onların bu el çekişleri böyle bir rivâyete terettüb eden memnûiyyete hükmetmek ma'nâsına olmayıp yalnız hükümde tevakkufdan ibâret idi. İbâhaya hükmetmemekte tevakkuf ise yalnız inhicâzı yâni yapmayıp vazgeçmeyi tazammun eder. Bu ise hazr yânî mumnûiyyet gibi bir ma'nâya muâdildir. Bu tevakkuf zâhir olmayan bir husûsda hâl tebeyyün edinceye kadar tevakkuf etmek kâide-i mukarrere-i şer'iyyesin'den me'hûzdur. Tevakkufdan sonra râvînin adâleti zâhir olursa işte o zaman rivâyete binâen hürmete hükmedilir. Râvînin hâli mültebis kalıp tahkîkından yeis hâsıl olduğu farz olunursa bu takdîrce hüküm bence ictihâd rengini alır. Zâhire bakılırsa tahkîk husûsu ye'se müncer olduğu takdîrde inkifâf yâni rivâyetden evvel mubâh olan o şeyden vazgeçmek vâcib olmaz. Ve ibâhası kerâhiyyete münkalib olur." diyor.

TENBÎH 1— Ârif olan abd ile kadının ta'dîli ile râvî-i meçhûlün adâletine birçok fukahâca hükmolunabilirse de sabî-i mürâhıkın ta'dîline bi'l-icmâ' i'tibâr olunmaz.

TENBÎH 2— Ayn'ı da, adâleti de ma'lûm olan râvînin ismi ma'lûm olmazsa rivâyeti ile ihticâc olunur. Zîrâ isminin bilinmemesi adâleti hakkındaki ilmi ihlâl etmez. Nitekim, *Sahîhayn*'da « اِبْنُ فُلاَنٍ », yâhud « وَلَدُ فُلاَنٍ » diyerek ismi ibhâm edilmiş birçok râvîler vardır. *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyete nazaran Muhadramîn'den Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî nebîzin yâni şıranın hükmünü Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llâhu anhâ*'dan suâl etmiş. Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri de orada olan habeşî bir câriyesini çağırarak: *"İşte bu Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'e hizmet etmiştir. Ona sor."* diye cevap vermiş. İsmi el'ân meçhûl kalan o câriye-i habeşiyye de: *"Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'e mahsûs olan şırayı geceden sıkar ve tulumun ağzını bağlar asardım. Sabah olunca Resûlu'llâh sallallâhu aleyhi ve sellem ondan içerlerdi."* demiş.

METÂİN-İ AŞERE'DEN : 9) BİD'AT

Bid'at râvînin akīdesine âid bir ta'ndır. Bunda da bid'atın mükeffir yâni sāhibi hakkında küfrü, yâhud müfessık yâni isnâd-ı fıskı müstelzim nev'inden olup olmadığına, mübtediin dâiye olup olmadığına, sadūk olup olmadığına göre hüküm değişir.

Mükeffir olan bir i'tikāddan dolayı ehl-i ehvâ' ve bid'at zümresinden addedilen kimsenin rivâyeti Cümhûra göre kabûl olunmaz.

Bir kavle göre de kendi akīdesini tervîc maksadiyle yalan uydurmak halâl olduğunu i'tikād edenlerden değil ise -bid'atı mükeffir de olsa- rivâyeti kabûl olunur. Hattābiyye [1] gibi yalan dolanla tervîc-i akīdeyi istihlâl edenlerden ise rivâyeti merdûddur. Bir takımı da bid'atın herhangi mertebesine kāil olursa olsun mübtediin rivâyeti diğer ta'nlardan sâlim ise kabûl olunur derler.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer'in beyân ettiği mezheb ehl-i tahkīka göre ise bid'at ile tekfîr olunan râvî -mahz-ı bid'atdan dolayı- reddolunmamalıdır. Zîrâ muhâliflerinin mübtedi' olduğunu iddiâ etmeyen hiçbir tāife yoktur. Hattâ bâzıları bütün muhâlifleri tekfîr edecek derecede ileri giderler. Bir sūretde ki mübtediin rivâyeti alelıtlak merdûd sayılsa iş -hakīkatde mübtedi' ve gayr-i mübtedi'- bütün tevâifin reddine müncer olur. Binâenaleyh bu bâbda i'timâda şâyân olan kavl şudur: Rivâyetı reddolunacak mübtedi' Namaz ve Hac gibi Mütevâtir ve dinden olduğu zarûreten ma'lûm olan umûr-ı şer'iyyeden birini inkâr

[1] Hattabiyye denilen tāife Ebü'l-Hattāb el-Esedî'ye müntesib gulāt-ı Şîa'dan bir fırkadır ki Alî *kerrema'llāhu veçheh* Hazretlerinden i'tibâren İmâm Ca'fer-i Sādık Hazretlerine kadar olan eimmenin ve onlardan sonra mumâileyh Ebu'l-Hattāb'ın ulûhiyyetine i'tikad ederlerdi. Akīdeleri küfr-i mahz olduğu gibi kendi mezhebdaşları lehine olarak muhâlifleri aleyhine Şahâdet-i zûr'u halâl görmek gibi bir seyyie-i şenîa ile de âlûde idiler.

eden, yâhud -daha fenâsı- inkâr ile de kalmayıp aksini iʿtikād eden kimsedir. Böyle olmayan mübtediʿ hem rivâyet husūsunda zabt ve itkān, hem de zāhir-i hāle göre verâʿ ve takvâ sâhibi oldukdan sonra rivâyetini kabûle hiçbir mâniʿ yoktur.

Bidʿati aslen -yâni hiçbir tāifece- tekfîri iktizā etmeyip sâdece müfessık olan râvîye gelince onun da rivâyetini kabûl veya red husūsunda üç kavl üzere ihtilâf edilmiştir: Bir kavle göre mutlakā yâni ister duâtdan olsun, ister olmasın, ister mezhebini teʾyîd için yalanı istihlâl etsin, ister etmesin herhalde reddolunur. Bu kavli Hatīb-i Bağdâdî *Kifâye.*'sinde İmâm-ı Mâlik'e nisbet etmiştir. İmâm-ı müşârün-ileyhe göre bu mübtediʿ bidʿatinden dolayı fâsık olduğundan müteevvil de olsa bilâ-teʾvîl fâsık olmuş gibi rivâyeti reddolunur. Nasıl ki kâfirin müteevvil olanı ile olmayanı beyninde fark yoktur. Hazret-i İmâm bir de: "*Mübtediin rivâyetini kabûl etmek bidʿatını az çok tervîce ve adını anmak sūretiyle şânını büyütmeye bâis olur.*" der. Lâkin bu delîl beyne'l-muhaddisîn kabûl-i âmmeye mazhar olmamıştır. Bu delîle göre gayr-i mübtediin de rivâyetini evleviyyetle mübtediʿden rivâyet etmemek iktizā eder ki *Sahîhayn* ile sıhâhı tazammun eden diğer kitablarda amel hep bunun hılâfına cârî olup onlar da mübtediinin rivâyâtı diğer sikātın rivâyâtını takviye kasdiyle tâbiʿ ve şâhid olarak zikredilegelmiştir.

İkinci kavle göre -biraz evvel dediğimiz gibi- kizbi istihlâl etmedikden sonra mutlakā -yâni dâiye olsun olmasın- mübtediin rivâyeti kabûl olunur. Tabîî bu kavilde râvî-i mübtediin diğer metāından sâlim olması da şarttır. Bu kavli Hatīb-i Bağdâdî İmâm-ı Şâfiî'ye azvediyor. Çünkü İmâm-ı müşârün-ileyh: "*Ben Hattābiyye'den başka ehl-i ehvânın yâni mübtediʿlerin şahâdetlerini kabûl ederim. Hattābiyye ise mezhebdaşlarının lehine şahâdet-i zûrda beis görmüyorlar.*" demiş. Ebû Leylâ ile Süfyân-ı Sevrî ve İmâm-ı Ebû Yûsuf'un da reʾyi bu olduğu rivâyet olunuyor. Hattābiyye biraz evvel söylendiği üzere-bidʿatları küfür derecesine varan ehl-i ehvâdandırlar. Binâenaleyh yalnız kizbi istihlâl ettikleri için değil, bidʿatlarının mükeffir olmasın-

dan dolayı da ekseriyyete göre rivâyetleri merdûddur. Hâfız Süyûtî'nin dediği gibi mübtedi' tekfîr olunur takımdan ise rivâyetinin merdûd olduğu Cümhûra göre besbellidir. Tekfîr olunamıyacak mertebede ise yalanı halâl görmedikce kabûl olunur. Yoksa Şîa ile Kaderiyye ve emsallerinden rivâyet olunan birçok ahādîs-i ahkâm reddolunmak lâzım gelir. *Sahîhayn*'da ehl-i ehvâdan gelen birçok rivâyât vardır. Zîrâ bunların bid'atları te'vîle makrûn olmakla berâber kendileri ehl-i diyânet olup sıtk ve istikāmetle ma'rûf ve hıyânetden baîd kimselerdir.

En sahîh olan kavle göre bid'at ile müfessak olan râvî, dâiye değil ise rivâyeti makbûldür. Nâsı bid'atına da'vet eder makūleden ise rivâyeti ihticâca şâyeste olamaz. Zîrâ dâiye olan kimsenin "حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ = *Bir şeyi sevmek gözünü kör, kulağını sağır eder.*" fehvâsınca kendi mezhebini güzel göstermek ve akîdesinin aleyhine çıkabilecek rivâyâtı setretmek hevâsiyle nukūlü tahrîf ederek mezhebinin muktezâsı olan şekle sokmasından korkulur. İşte -bu mes'elede mutavassıt olan- Cümhûrun kavli budur.

Bâzıları dâiye olmayanın rivâyeti bid'atini takviye edecek birşey değil ise kabûl olunur demişlerdir. Nitekim *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd ile Neseî'nin şeyhı eimme-i cerh ve ta'dîlden Hāfız Ebû İshak b. Ya'kūb-i Cûzecânî (? 259)[1] *Ma'rifetü'r-ricâl*'inde ruvâtın evsâfından bahsederken: "*Mübtedi'lerin kimi hak yolundan yâni Sünnet'den sapmış*

[1] Garîbdir, bu Cûzecânî'nin kendisi de Nevâsıb'dan yâni Emîrü'l-Mü'minîn Osmân b. Affân *radiya'llāhu anh*'e tarafdârlık vesîlesiyle Emîrü'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib *radiya'llāhu anh*'e aleyhdârlık eden taife-i mübtediadan olmakla müttehem idi. Dârekutnî kendisini tevsîk etmekle berâber hakkında: "*Huffâzdan, musanniflnden idi. Lâkin nasb ile ittihâm edilmiştir.*" dediği gibi Yâkūt-ı Hamevî de *Mu'cemü'l-büldân*'da: "*Âli b. Ebî Tālib radiya'llāhu anh*'den biraz münharif idi. Abdullah b. Ahmed İbn-i Udeys demiştir ki: "*Birgün İbrâhîm b. Ya'kūb-ı Cûzecânî-'nin yanında idik. Bir tavuğu vardı. Kesdirecek adam aradı da kimseyi bulamadı. Bunun üzerine: "Yâhu, ben bir tavuk kesmenin çâresini bulamadım. Halbuki Alî b. Ebî Tālib bir günde yetmiş bin kişi katletti., dedi.*" diye rivâyet ediyor. Hāfız Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında: "*Alî radiya'llāhu anh'e aleyhdâr idi.*" der.

olmakla berâber sâdıku'l-lehce yâni doğru sözlüdür. İşte böylesinin rivâyet ettiği hadîs, münkerini veya bid'atını takviye edecek sûretde değil ise kabûlünden başka çâre yoktur." demekle bu re'ye tarafdâr olduğunu tasrîh eylemiştir. Ulemâ-yı zâhiriyyeden Ebû Muhammed Alî b. Hazm (384-456) de sıdk u hıfz ve itkān şartiyle mübtediin rivâyetini kabûl tarafdârı olup dâiye olup olmaması beyninde fark gözetmiyor. İbn-i Hazm ehl-i ehvânın icmâa dâhil olup olamıyacakları bahsinde: *"Eslâfımızdan olan ehl-i hadîsin ekserîsi ehl-i ehvânın dâiye olanı ile olmayanı beyninde fark gözetip dâiye merdûd, gayr-i dâiye makbûldür demişlerdir. Bu ise delilsiz bir tahakkümdür. Zîrâ dâiye olan kimseden hayır daha ziyâde me'mûl olup böylesi hüsn-i zanna daha ziyâde şâyestedir. O, kendisince hak i'tikād edilen şeye tarafdarlık edip onu müdâfaa ediyor. Dâiye olmayan ise ya hak i'tikāt ettiğini ketmediyor, ki pek fenâ bir şey yapıyor demektir. Yâhud da hak olduğunu yakînen bilmediği şeye i'tikād ediyor ki bu, evvelkinden de fenâdır. Binâenaleyh ikisi beyninde fark gözetmeğe mahal yoktur. Dâiye ile gayr-i dâiyeyi bir tutmak lâzım gelir."* diyor. Bu, epey mâhirâne bir ihticâc ise de Cümhûrun dâiyeye karşı bu ihtiyâtı gözetmesi kendi mezhebini za'fa uğratacak rivâyâtı da serbest serbest nakledecek mertebede bîtaraflık gösterecek mübtedi'-i dâînin bir az da Ankāya benzediği mülâhazasına mebnîdir. Bâhusûs ki ehl-i bid'at ve ehvânın rivâyetleri alelıtlak merdûd olmayıp -yukarıda zikredildiği üzere- bâzı ehemmiyetli kayıtlarla mukayyed bulunmakdadır. Hâfız Abdü'r-Rahmân İbn-i Ebî Bekr es-Süyûtî (849-911) *Tedrîb*'inde gerek *Sahîh-i Buhârî*'de, gerek *Sahîh-i Müslim*'de ve gerek her ikisinde isimleri geçen râvîler içinden birer gûne bid'at ile ta'na uğramış seksen iki râvî ismi ta'dâd ediyor. Bunların onbeşi Mürcie'den yâni ameli niyyet ve i'tikādın dûnunda tutup -kâfire tâat fayda vermediği gibi- mü'mine isyân zarar vermez diyen fırkadan; yedisi Nevâsıb'dan yâni Hazret-i Alî *radiya'llāhu anh*'e buğz edip mâadâsını kendisine takdîm eden tâifeden, yirmi beşi Şîa'dan yâni Alî *radiya'llāhu anh*'e tarafdâr olup kendisini cemî'-i Ashâba takdîm edenlerden; otuzu Kaderiyye'den yâni şerrin hâlikı abd'dir diyenlerden; üçü Havâric'den yâni tahkîm mes'elesinden dolayı Alî *radiya'llāhu anh*'i inkâr edip

ondan da, Osmân *radiya'llâhu anh*'den de, her ikisine tarafdârlık etmişlerden de teberrî edenlerden; biri Sıfât-ı İlâhiyye'yi inkâr edip *Kur'ân*'ın mahkûk olduğuna kāil olan Ebû Cehm'in mezhebinden; biri de *Kur'ân* için ne mahlûkdur, ne değildir diyemeyip tevakkuf edenlerden olmakla müttehem olmuşlardır. Lâkin bunlar kızb ile müttehem olmadıkları, *Sahîhayn*'e dercolunan rivâyetleri de bid'atlarını takviye edecek makūleden olmadığı için bu rivâyetleri sikāt rivâyetleri menzilesindedir.

Dâî olsun, olmasın; rivâyeti bid'atini te'yîd etsin, etmesin mübtediin rivâyetini red husūsunda ittifāk olunduğunu İbn-i Hibbân'ın *Târîhü's-sikāt*'ında yazmasını Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî garîb görüyor.

Herhalde bir rivâyetin medâr-ı kabûl veya reddi râvînin zābıt ve adl olup olmaması olduğundan duât-ı Havâric'den olan meselâ İmrân b. Hittān'ın (84) rivâyetini Buhârî, Mürcie rüesâsından olan Abdü'l-Hamîd b. Abdü'r-Rahmân el-Himmânî (202) ile Ebû Hassân el-A'rec'in (117) rivâyetlerini Buhârî ile Müslim -sikātdan olduklarına bakarak- pek a'lâ kabûl etmişlerdir. Selef-i sālihine sebbeden Revâfız'ın rivâyetini kabûl etmemekde muhaddisîn hemen hemen müttefik gibi görünüyorlar. En mühim delilleri de bu kitabın kırk beşinci «سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ» hadîsidir. Herhangi Müslim'e sebbetmek fısk olunca selef-i sālihîne sebbeden bi-tarîkı'l-evlâ fâsıkdır derler.

Şemsü'd-Dîn-i Zehebî (673-748) *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde: "*Bid'at iki türlü olur. Biri bid'at-ı suğrâ ki gulüv etmeksizin teşeyyü', yâhud Alî radiya'llāhu anh'e karşı harbedenler hakkında ileri geri söz söylemek gibi gulüv ile berâber teşeyyü' bu kabildendir. Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîn içinde bununla âlûde olanlar çoktur. Diyâneti sağlâm, vera'ı kuvvetli, sıdkı ma'lûm ve sâbit olan bu nevi' mübtedi'ler reddedilmiş olsalar birçok âsâr zâyi' olur gider. Bir de bid'at-ı kübrâ vardır ki rafz-ı tâm, rafızda gulüv, Ebû Bekr ile Ömer radiyallâhu anhümâ'nın kadrini tenzîle çalışmak ve bu mezhebe da'vet et-*

mek bu nevi'dendir. İşte böyle olanların rivâyeti ile ihticâc edilmez. Bunların hiçbir kadr ü kıymeti yoktur. Bâhusûs bu nevi' mübtedi'lerden doğru sözlü ve kendisine emniyet edilir bir kimsenin bulunduğunu ben şimdi hiç ihtâr edemiyorum. Bunların şiârı yalancılıktır. Takıyye ve nifâk buylarıdır." diyor. Başka bir yerde de: *"Revâfız'ın rivâyetleriyle ihticâc etmek husûsunda üç kavl üzere ihtilâf edilmiştir: Birincisi mutlakā men', ikincisi kizb ve vaz' ile mecrûh olmayanları hakkında terbîs, üçüncüsü rivâyet ettiğini anlayan ile anlamayan beyninde fark gözeterek tafsîl."* demiştir. Eşheb'in (140-204) rivâyetine göre İmâm-ı Mâlik'e Râfıza hakkındaki fikri sorulmuş. O da: *"Onlarla ne konuş, ne de hadîslerini rivâyet et."* demiş. İmâm-ı Şâfiî: *"Râfıza kadar şahâdet-i zûr'u irtikâb eden bir tâife görmedim."*; Yezîd b. Hârûn (118-206): *"Her sâhib-i bid'atın dâiye değilse rivâyeti yazılabilir, Râfıza müstesnâ."*; Şerîk (95-177): *"Râfıza'dan başka her kime mülâkī olursan ahz-ı ilm et."*; İbnü'l-Mübârek de Amr b. Sâbit hakkında: *"Ondan rivâyet etmeyiniz. Zîrâ o, Selef'e sebbederdi."* demişlerdir.

37

METÂİN-İ AŞERE'DEN: 10) SÛ-İ HIFZ

Muhtelit

Sû-i Hıfz râvînin zabtına dokunur bir ta'ndır. Sû-i hıfz'dan murâd râvînin galatı isābetinden az olmakdır ki isābeti galatına müsâvî veya ondan az olan râvîye *Seyyiü'l-Hıfz* denir.

Sû-i hıfz bâzan râvînin hālet-i lâzime ve gayr-i münfekkesi olur ki her ne zaman rivâyete kalkışsa yanılmak ihtimâli vâriddir. Böylesinin rivâyet ettiği hadîse bâzı ulemâ *Şâz* nâmını vermişlerdir. Sû-i hıfz lâzımı olan râvînin rivâyeti demek olan bu Şâz bundan evvel geçen ve *Mahfûz*'a mukābil ve *Münker*'e kasîm olan Şâz (sh. 120) demek değildir.

Bâzan da Sû-i hıfz târî olur ki râvînin hatāsı yaşlanıp kuvve-i hāfızadan mahrum kalmasından neş'et ettiği gibi kitablarına baka baka rivâyet-i hadîs etmeği i'tiyâd etmiş olanın kitabları yanmak veya gark olmak gibi bir sebeble mahvoldukdan veya sirkat edildikden, yâhud da râvîye amâ ârız oldukdan sonra ezberden rivâyete devâm etmesinden neş'et eder. Târî olan Sû-i hıfz ile muttasıf râvîye *Muhtelit* derler.

Muhtelit olan râvîler ehl-i hadîsce ma'lûmdur. Bunlar hakkında Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hāzimî (447-548) ile Hāfız Salâhüd-Dîn el-Alâî (684-761) müstakil birer kitab yazmışlardır.

Sû-i hıfzı lâzım olanların rivâyeti bilittifak merdûddur. Evvelce sika olan muhtelıtdan mervî hadîsin ise kable'l-ihtilât rivâyet edildiği ma'lûm olursa makbûldür. Ba'de'l-ihtilât vâkı' olmuş rivâyâtı da bilittifak merdûddur. Eyyâm-ı ömrünün hangi devrinde mervî olduğu ma'lûm olmayan haberler hakkında ise tevakkuf olunur. Bu, böyle olduğu gibi muhtelit olmuş mu, olmamış mı diye hakkında iştibâh edilen râvînin hadîsi hakkındaki hüküm de tevakkufdur. Muhtelıtdan

mervî haberin kable'l-ihtilât mı yoksa sonradan mı rivâyet işidelm olduğu hakkındaki hüküm ondan bilâ-vâsıta ahz edenlerin ahvâlini tetebbu' ile ma'lûm olur. Muhtelıtdan rivâyet edenler hangi zamânında ve nerede ve nasıl ahz ü edâ etmişler? mes'elesi bilinirse verilecek hüküm kolaylaşır. Bu cihetler meşkûk kaldığı takdîrde ise iştibâh ve binâenaleyh tevakkuf hükmü devâm eder. Muhtelıtdan rivâyet edenlerin kimi yalnız kable'l-ihtilât, kimi yalnız bade'l-ihtilât, kimi de her iki devrinde kendisinden ahzetmiş bulunurlar. Bu cihet alelekser ehl-i nakdin ma'lûmudur. Her iki hâlinde muhtelıta mülâkî olanlar içinde de rivâyetini "*İhtilâtdan evvel, yâhud sonra bunu kendisinden dinledim.*" diyerek temyîz edenler de vardır.

Yüzünden tahdîs edip de bilâhare kitabları muhterık veya gark olmuş veya sirkat edilmiş olanlar da muhtelit hükmündedir. Bunlardan da kitablarının yanmasından, ya gark olmasından veya çalınmasından evvel rivâyet edenlerin rivâyâtı makbûl, sonra ahzedenlerinki merdûddur.

Meselâ İbn-i Lehîa (96-174)'nın kitabları yanmıştır. Halîfe-i Abbâsî Ebû Ca'fer el-Mansûr'un eyyâm-ı hilâfe inde (136-158) irtihâl eden a'lâm-ı sikâtdan Süheyl b. Ebî Sâlih de bir birâderinin vefâtı üzerine mükedder olup ezber etmiş olduğu birçok hadîsleri unutmuştur. Abdü'r-Rahmân b. Abdu'llâh el-Mes'ûdî de (160) rivâyete nazaran kederinden dolayı muhtelit olmuştur. Ebu'n-Nazr Sâlim b. Ebî Ümeyye (129) der ki: Ben Mes'ûdî'nin muhtelit olduğu günü biliyorum. Birgün bir birâder-zâdesinin vefâtından dolayı kendisini ta'ziye için yanına gitmiştik. Biz orada iken biri gelip: "*Senin kölen on bin dirhem çalıp kaçtı.*" dedi. Bu haber üzerine yerinden sıçrayıp kalktı, içeriye girdi. Yanımıza döndüğü zaman aklını bozmuştu.

Eimme-i sikâtdan muhtelit olanların en meşhûrlarından diğer bâzılarının isimlerini zikredelim: Atâ' b. es-Sâib es-Sekafî (? 30-136), Ebû İshak Amri'bn-i Abdu'llâh es-Sebîî (127),

Saīd b. Iyâs el-Cüreyrî (144), Saīd b. Ebî Arûbe (?80-156), İmâm-ı Mâlik'in şeyhı Rebîatü'r-Re'y b. Ebî Abdü'r-Rahmân et-Teymî (136), Mevle't-Tüeme lâkabiyle ma'rûf Sālih b. Nebhân (? 125), Husayn b. Abdü'r-Rahmân el-Kûfî es-Sülemî (43-136), Abdü'l-Vehhâb b. Abdü'l-Mecîd es-Sekafî (110-194), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Abdü'r-Rezzâk b. Hemmâm es-San'âniy el-Himyerî (126-211), Ârim lâkabiyle meşhûr olan Muhammed b. el-Fazl es-Sedûsî (224), Ebû Kılâbe Abdü'l-Melik b. Muhammed er-Rekāşî (276), Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Ğıtrîfiy el-Cürcânî (377), İmâm-ı Ebû Bekr İbn-i Huzeyme'nin hafîdi Ebû Tāhir Muhammed b. el-Fazl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme (387), İmâm-ı Ahmed'in *Müsned*'i ile *Kitâbü'z-zühd*'ünü rivâyet eden Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katīī (273-368).

Bunlardan Süfyân b. Uyeyne ile Rebîatü'r-Re'y'in ve Ebû Bekr el-Katīī'nin tegayyür-i hālleri hakkındaki rivâyetler hayli söz götürür. Hele Rebîa hakkındaki söz iftirâ gibi görünüyor. Gāyeti, Süfyân-ı Sevrî, Şâfiī ve Ahmed İbn-i Hanbel gibi eimme onun ictihâd ve re'yini -rivâyetlerini değil- Sünnet'e muhâlif gördükleri için beğenmezlermiş. Sebīī de -Zehebî'nin dediğine göre- aslā bunamamış, lâkin ihtiyarlamış ve kendisine âhır-ı ömründe biraz unutkanlık ârız olmuştur. Dârekutnî'nin beyânına göre Ârim'e tegayyür ârız oldukdan sonra hiçbir Hadîs-i Münker rivâyet ettiği ma'lûm değildir. İbn-i Hibbân'ın ona hücûm etmiş olmasını Hāfız Zehebî pek ziyâde takbîh edip: "*Bâri bu kadar tecâvüz edişine göre uygunsuz tek bir hadîsini nakletmiş olsa!*" diyor. Abdü'l-Vehhâb-i Sekafî ile Ebû Tāhir İbn-i Huzeyme'nin ihtilâtlarından ise hiçbir zarar gelmemiştir. Zîrâ ihtilâtından sonra görmeğe gelenleri yanına çıkarmamak sūretiyle birincisinin hadîs rivâyet etmesine meydan verilmemiş, ikincisinden ise istimâ' eden olmamıştır. Abdü'r-Rezzâk'a âhır-ı ömründe amâ târî olup o târihden sonra telkīne tâbi' olarak hadîs

rivâyet ettiği vâkı'dir. Binâenaleyh amâsından sonra kendisinden rivâyet eden ma'lûmü'l-esâmî dört kimseden başka diğer tarîklardan gelen rivâyâtı hep makbûldür. Ğıtrîfî'nin de ihtilâtı meşkûkdür. Akrânından olan Ebû Bekr-i İsmâîlî onun hakkında böyle bir şey söylemediği gibi Kādî Ebu't-Tayyib-i Taberî de: "*Hâkim'in Târîh-i Nîsâbûr'unda zikredildiği üzere diğer bir Gıtrîfî daha vardır ki ismi bu zâtın ismine, pederinin ismi pederinin ismine, beldesi beldesine, nesebi nesebine mutābık ve yalnız cedlerinin isimlerinde tekārüb vardır. İhtimâl ki yanlışlıkla öteki Ğıtrîfî bu zannolunmuş.*" diye garîb bir nakilde bulunuyor. Bu beyâna göre bu Ğıtrîfî âhır-ı ömrüne kadar sika olarak kalmış, muhtelit olan da Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen el-Gıtrîfî el-Cürcâni nâmında biri olmuş oluyor ki fark yalnız birinin ceddi Hüseyn, diğerininki Hasen olmasından ibârettir.

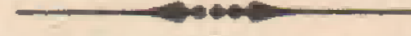
Sikātdan olan bir muhtelıtdan gelen rivâyât hakkında beyne'l-muhaddisîn ne muâmele edildiğini göstermek için Atā' b. es-Sâib'in rivâyâtını misâl olarak zikredelim:

Müşârün-ileyh yüz seneden ziyâde yaşamış olup evâhır-ı ömründe selâmet-i hıfzını kaybetmiştir. Şu'be (80-160) ile Süfyân-ı Sevrî (77-161) ve Hammâd b. Zeyd'in (98-179) kendisinden ahizleri kadîm olduğu için eimme-i hadîsce bu üç râvînin Atā'dan rivâyetleri makbûldür. Yalnız Şu'be'nin sonradan dinlediği iki hadîs bundan müstesnâdır. Cerîr b. Abdü'l-Hamîd (188) ile Abdü'l-Vâhid b. Zeyd ve Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (104-183) ve Hâlid b. Abdu'llāh el-Müzenî (110-179) ba'de'l-ihtilât, Ebû Avâne Vezzāh b. Abdu'llāh el-Yeşkürî (176) her iki devrinde hadîsini istimâ' etmiş olduklarından ve Ebû Avâne hangi devirde rivâyet ettiğini tasrîh etmediğinden onların tarîklarından gelen Atā' b. es-Sâib rivâyetleri ihticâca gayr-i sālih addedilmiştir. Evvelki üç tarîkdan

rivâyet edilenler ise makbûldür. Atā' b. es-Sâib'in rivâyetini Buhârî mütâba' olarak yâni akrânından rivâyetini te'yîd eder diğer bir râvînin rivâyeti ile birlikte zikreder.

Eimme-i a'lâmdan Saīd b. Ebî Arûbe (156) de hıfzından tahdîs eden celîlü'l-kadr muhaddisîndendir. Bir kavle göre 145 senesinde, diğer kavle göre vefâtından yirmi sene evvel kuvve-i hāfızası bozulmuş olduğundan rivâyetleri hakkındaki muâmele yukarıda tafsīl ettiğimiz veçhile olmuştur.

Müsned-i Kebîr sâhibi Hasen b. Süfyân'ın yaşı dolayısiyle uğradığı imtihān yukarıda (sh. 308) geçmişti.

HADÎS-İ ZAÎF'İN DERECÂTI

Bir râvîye rivâyetinin reddini istilzâm eden ta'n işte bâlâdaki on sebeb ile vâkı' olur. Bunların beşi (Kizb, Töhmet-i kizb, Fısk, Cehâlet, Bid'at) adâletine, diğer beşi de (Fuhş-i galat, Gaflet, Vehim, Sikāta muhâlefet, Sû-i hıfz) zabtına âid metāindendir. Bu taksîm-i tabîîye riâyet edilmeyib de yukarıdaki tertîbin ta'kīb edilmesi en ziyâde maksūd bi'z-zât olan derecât-ı ta'nı göstermek içindir. Filhakīka ehl-i hadîsce bir râvî hakkındaki ta'nın eşeddi Kizb ale'r-Resûl, en ehveni de Sû-i hıfz ile ihtilâtdır. Aradaki metāinin derecâtını sıralamak için de gâh adâlet, gâh zabt cihetini cerheden esbâb ale't-tertîb zikredilmiştir.

Buraya kadar verilen îzāhātı hulâsa etmek lâzım gelse denilebilir ki bir hadîsin za'fı ya isnâdında ittisāl bulunmadığından, yâhud râvîlerinden birinin ta'na uğramış olmasından neş'et eder. Adem-i ittisāl yüzünden zaîf olan hadîs "*Muallâk, Mürsel, Mu'dal, Müdelles*" nevi'lerine; râvînin mat'ūn olması yüzünden zaîf olanlar da "*Mevzū', Metrûk, Münker, Muallel, Müdrec, Maklûb, Muztarib, Şâz*" nevi'lerine inkısâm eder. *Mürsel-i Hafî* Müdelles'in, *Musahhaf* ile *Muharref* de Muztarib'in aksâmındandır. İnkıtā'-ı sened yüzünden zaîf olan hadîsleri bâzıları şiddet ve ehveniyyet i'tibâriyle tertîb ederek en zaîfi Mu'dâl, biraz ehveni Munkatı', daha ehveni Müdelles, en hafîfi Mürsel'dir demişlerdir. Ta'n-ı râvî yüzünden olan Zaîf'leri Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî *Nuhbe*'sinde -buradaki tertîbe muvâfık olarak[1]- şöyle sıralamıştır:

1— Mevzū', 2— Metrûk, 3— Münker, 4— Muallel, 5— Müdrec, 6— Maklûb, 7— Muztarib, 8— Cehâlet yüzünden Şâz ile Münker, 9— Sû-i hıfz yüzünden Şâz.

Sünen-i Ebî Dâvûd şârihi Hattābî de Hadîs-i Zaîf'i üç mertebe i'tibâr edip -mücmaün-aleyh olduğu üzere- en fenâsı *Mevzū'*, ondan ehveni *Maklûb*, daha ehveni *Meçhûl*'dür demiştir.

---

[1] Zâten bu Mukaddime'de onun tertîbine riâyet edilmiştir.

Bedrü'd-Dîn-i Zerkeşî (745-794) de *Muhtasar*'ında: "*Za'fı adem-i ittisâl yüzünden olan hadîsler yedi sınıfdır ki en fenâsı Mevzû'dur. Ondan sonra Müdrec, ondan sonra Maklûb, ondan sonra Münker, ondan sonra Şâz, ondan sonra Muallel ve en sonra da Muztarib gelir.*" diyor.

Hâsılı herhangi tertîbe bakılsa Hadîs-i Mevzû' Hadîs-i Zaîf'in en ziyâde merdûd olanıdır.

Maahâzâ bu zikredilen tertibler mutlak birer tertîb olmayıp gâlib-i ahvâle göredir. Yoksa bu tertiblere göre daha şedîd bir za'fa delâlet eden unvânı hâiz hadîsin, dereceten. kendi fevkında sayılan Hadîs-i Zaîf'den daha hafif bir za'fı hâiz olduğu da vâkı'dir. Meselâ ale't-tevâlî iki râvîsi sâkıt olmuş Mu'dal'in Munkatı'dan better olması Munkatın senedinden bir râvî mahzûf olduğuna göredir. Munkatın iki râvîsi sâkıt olmuş ise Mu'dal'e kuvvetce, daha doğrusu za'fca müsâvî sayılmak lâzım gelir. Kezâ râvîleri bu Metâin-i aşere ile şâibedâr olan hadîslerle rivâyât-ı Mürsele ve Müdellese'nin za'fı da ıtlakları üzere cârî olmaz. Seyyiü'l-hıfz olanlarla Müdellis ve Mürsil olan ruvâtın rivâyâtı mütâbeat ve i'tibâr (sh. 114) sâyesinde ahâdîs-i Makbûle sırasına geçebilir. Seyyiü'l-hıfz olan râvînin verdiği haber mertebeten onun fevkında olan, veya hiç değilse kendi dûnunda olmayan diğer bir râvî veya ruvât tarîkleriyle de sâbit olursa Hadîs-i Zaîf kendi mertebesinin fevkına, hattâ Hasen mertebesine bile çıkar. Fakat bu takdîrde Hasen vasfını alan bu hadîs, Hasen li-zâtihî değildir. Bu, ancak mütâbi' ile mütâbaın mecmûu i'tibâriyle hâsıl olmuş hüsn ile muttasıf bir hadîsdir. Zîrâ mütâbi' ile mütâba'dan her birinin kendi kendine kalsa savâb olmak ihtimâliyle hatâ olmak ihtimâli müteâdil iken i'tibâr ve mütâbeat tarîkıyla ortaya bir rivâyetin çıkmasiyle savâb olmak ciheti tereccuh eder, rivâyet Şâz veya Münker zannolunurken Mahfûz olduğu anlaşılır. Ve hakkında tevakkuf edilecek mertebeden makbûliyyet mertebesine irtikâ ediverir. Lâkin böyle iken yine Hasen li-zâtihî derecesinin dûnundadır. Hattâ bâzıları böylesine Hadîs-i Hasen demek için tereddüd bile ederler. Muhtelitın temeyyüz etmeyen hadîsi ile mestûrun hadîsi de, kezâ İsnâd-ı Mürsel veya Müdelles ile vârid olmuş ahâdîs de bu minvâl üzere mütâbeat sebebiyle kesb-i kuvvet ederler. Ancak kuvvet bulduktan sonra Hasen olurlarsa da Hasen li-zâtihî mertebesine çıkamazlar.

HADÎS-İ ZAİF'İ RİVÂYET ETMENİN HÜKMÜ

Yukarıda beyân edildiği üzere (sh. 292) Hadîs-i Mevzûu mevzû olduğunu beyân etmeksizin rivâyet etmek haramdır. Mevzûun gayri, zaîfin envâı hakkında ise ihtilâf olunmuştur. Bu envâa dâhil hadîs bâzılarınca akāide ve ahkâma yâni halâl ve harâm gibi husūsāta taallûk etmemek (meselâ fazāil-i a'mâl ile kısasa âid olmak) şartiyle ma'mûlün-bih olabildiği gibi esânîdinde tesâhül göstermenin de, za'fını beyân etmeksizin rivâyetinin de cevâzına kāil olmuşlardır. Bu bâbda tesâhülü câiz görenler meyânında eimmeden Abdü'r-Rahmân b. Mehdiy (135-198) ile Ahmed İbn-i Hanbel'in (164-241) ve Abdu'llāh b. el.Mübârek'in (118-181) bulundukları menkūldür. Rivâyete göre İbn-i Mehdiy: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den halâl ve harâma dâir birşey rivâyet ettik mi isnâdda şiddet gösterir, ricâl hakkında intikādda bulunuruz. Fazāile, savâba, ıkāba dâir de bir şey rivâyet ettikmi tesâhül gösterip ricâl hakkındaki intikādda müsâmahakâr davranırız.*" demiştir. Ahmed İbn-i Hanbel de: "*Ahādîs-i rekāikın*[1], *haklarında tesâhül olunmağa tahammülleri vardır, tâ hükmü hâvî bir şeye tesādüf edinceye kadar.*" dediği gibi *Mağāzî* sāhibi İbn-i İshak'dan bahsederken de: "*İbn-i İshak, Mağāzî ve emsâli hadîsleri kendisinden alınıp yazılan bir kimsedir. Lâkin halâl ve harâm hadîsleri gelince (elinin dört parmağını sımsıkı yumarak) işte böyle adamlar aranır.*" demiş. Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî der ki fazāile ve emsâline âid Hadîs-i Zaîf ile amel edebilmenin cevâzına kāil olanların da bu husūsda üç şartı vardır: Birincisi rivâyet olunan Hadîs-i Zaîf şedîdü'z-za'f olmamalı. Bu kayda nazaran kezzâb olanlarla kizb ile müttehem olanların ve fuhş-ı galat ashābının rivâyetleri hakkında tesâhül gösterilemez. Salâhü'd-Dîn Ebû Saîd el-Alâî (694-

[1] Muhaddisînin *Rikāk* ve *Rekāık* dedikleri âhirete terğîb, mehasin-i ahlâka teşvîk ve mesâvî-i ahlâkdan tenfîr hakkında vârid olmuş âsârdır. (sh. 38.)

761) bu bâbda ittifak bulunduğunu bile nakleder. İkincisi Hadîs-i Zaîf zâten ma'mûlün-bih bir aslın tahtında münderic bulunmalı. Üçüncüsü böyle bir hadîs ile amel ederken mükellef onun sâbit olduğunu i'tikād etmeyip ihtiyâten amel ettiğine kāil olmalı. Bu son iki şartı İzzü'd-Dîn İbn-i Abdü's-Selâm (577-660) ile Takıyyü'd-Dîn İbn-i Dakīku'l-Îyd (625-702) de zikretmişlerdir. İntehâ. Bu üçüncü şartdan fazāile ve emsâline dâir vârid olmuş Hadîs-i Zaîf'in za'fını beyân etmek lâzım olduğu ma'nâsı çıkar. Çünkü beyân olunmazsa nefse'l-emirde sâbit değil iken işidenler onu nefse'l-emirde sâbit i'tikād edip yanılabilirler. İhtiyat bunu iktizā eder. Maahâzâ ahādîs-i Zaîfeye im'ân ve tedebbür ile nazar eden ehl-i ilmin nefse'l-emirde adem-i sübûtuna zann-ı gālib ile hükmedemiyecekleri haberler pek azdır. Bu münâsebetle İbn-i Hazm'in (384-456) âtîdeki sözlerini nakletmek faydadan hâlî olmaz:

"Allāh'a hamdolsun ki Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in fermân buyurdukları, yâhud yapılmasına teşvîk ettikleri, yâhud da bizzât işledikleri bir emr-i şer'înin ya tevâtür, ya sikadan sikaya nakil tarîkıyle ma'lûm olmaksızın zâyi' olup gitmediğine emîn bulunuyoruz. Şundan da kat'î larak emîniz ki bir emr-i şer'înin sübûtunu Hak Celle ve Alâ Hazretleri -nakli ile üzerimize hüccet kāim olamıyacak veçhile- udûlden yalnız bir ferdin nakline dahî bırakmamıştır[1]*. Kezâ şundan da kat'iyyen emîniz ki sika olan râvîsi hatā etmiş iken hatâsı celî ve vâzıh bir beyân ile ma'lûm olmamış hiçbir hükm-i şer'î yoktur. Kezâlik şundan da kat'iyyen emîniz kī Allāhu Teâlâ ve Tekadde Hazretleri nakliyle üzerimize hüccet kāim olan bir kimsenin emr-i şer'iyi mutazammın bir hadîsi tâ Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'e varıncaya kadar hep bu sıfatda kimselere isnâd ederek vaz' edebilmesine meydan vermemiştir. Kezâlik şuna da kat'ımız vardır ki yalnız Mürsel olarak vârid olmuş*[2] *yâhud*

[1] İbn-i Hazm'in bu sözünden anlaşılıyor ki yalnız bir sikanın tek isnâd ile rivâyet ettiği hadîse -Ebû Ya'lâ el-Halîlî ile Ebû Abdi'llâh el-Hâkim gibi (sh. 120 ve 121)- Şâz diyor. Zâten İbn-i Hazm'in ekser-i mesâil-i hilâfiyyede teşdîde tarafdâr olduğu âsârının mütalâasından müstebân olur.

[2] Cümhûra göre Merâsîlin hangi nev'i makbûl olduğu hakkındaki bahis (sh. 130)

meçhûl ile mecrûhiyyeti sâbit mecrûh kimse tarafından mervî haber, hâtıl ve Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in bilâ-şek buyurmadığı bir şeydir. Zîrâ böyle bir haberin hak olması câiz olsa onun hem şer'-i sahîh, hem de üzerimize hüccet kâim olamadığından dolayı bize gayr-i lâzım olmak iktizâ eder. Makbûl ve merdûd haberler hakkında şu serdettiğim hüküm bir taraftan adâletleri hakkında ittifâk olunan Sahâbe ile sikât-ı Tâbiîn ve onlardan sonra Şu'be ve Süfyân-ı Sevrî ve Mâlik gibi kendi asırlarında imâm olmuş ve onlardan sonra da tâ bize, hattâ Yevm-i Kıyâmet'e kadar gelmiş ve gelecek zevâtdan menkûl haberler; diğer taraftan da Hasen b. Umâre (153) *ile Câbir b. Yezîd-i Cu'fî* (128) *gibi mecrûhiyyetleri sâbit olmuş*[1] *kimselerden mervî haberler hakkındadır. Hakkında ihtilâf olunup bâzılarınca adl ve diğer bâzılarınca mecrûh sayılan kimseye gelince böylesinin bizce adâleti sâbit olursa rivâyetinin sıhhatine, mecrûhiyyeti sâbit olursa getirdiği haberin butlânına hüküm, hiçbir cihet sâbit olamazsa tevakkuf ederiz. Bununla berâber hakkında tevakkuf ettiğimiz kimsenin bizden başkasınca ya adl, yâhud gayr-i adl olduğunun sübûtu lâbüd olduğuna da kat' ederiz. Hükmümüzde hatâ ediyorsak hatâmız, râvînin hâlini bilmiyorsak cehlimiz Dîn-i İlâhînin zâyi' olması için hüccet olamaz. Hak, tavâif-i ulemâdan birinin meçhûlü ise diğer tâife nazarında herhalde ma'rûf ve sâbitdir. Bâtıl da böyle. Nitekim bizim bildiğimiz şeyleri bâzıları bilmiyebilir. Fazl u kerem, Yed-i İhsân-ı İlâhîdedir. Dilediğine bahşeder. Sikanın verdiği haberin hatâsı da üç veçhile sâbit olur: Yâ râvînin kendisi işi anlar da rivâyetde hatâ ettiğini i'tirâf eder, yâhud bir adl o haberi râvîsi ile birlikde dinlediğini söyler ve râvînin yanıldığına şahâdet eder, yâhud da sikanın verdiği haberde hatâ olduğuna hükmetmeyi müşâhedenin îcâbı olur. İntehâ."*

---

geçmiş olduğundan oraya bakılınca İbn-i Hazm'in pek ziyâde müşeddid olanlardan olduğu ma'lûm olur.

[1] İbn-i Hazm'in burada mecrûhîne misâl olmak üzere îrâd ettiği Kadî Hasen b. Umâre el-Kûfî, Şu'be'nin ta'nına uğramış ve onun cerhinden sonra hiçbir kimse onu tevsîk etmemiştir. Câbir-i Cu'fî'ye gelince ulemây-ı Şîadandır. Kendisini Birçok eimme cerh etmişlerse de Şu'be, Süfyân-ı Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh gibi eimme tevsîk etmişlerdir. Binâenaleyh hakkı ta'dîl ve tecrîhinde ihtilâf olunanlar meyânında bulunmak idi.

Fukahâ-yı Mâlikiyye'den Ebû Bekr b. el-Arabî (468-542) herhangi nevi'den olursa olsun Hadîs-i Zaîf ile amel etmeyi alelıtlak men' etmiş ve fukahâ-yı Şâfiiyyeden Ebû Şâme Abdü'r-Rahmân b. İsmâîl (586-665) de ona peyrev olmuştur. Ebû Şâme «كتاب الباعث على انكار البدع و الحوادث» inde ezcümle Hâfız Ebu'l-Kāsım İbn-i Asâkir'e (499-571) dörtyüz altıncı meclis hadîsinde Receb'in fazāiline dâir üç hadîsi za'flarına işâret etmeksizin imlâ etmiş olduğundan dolayı hayli acı bir lisân ile itâb ettikden sonra: "...*lâkin bu Hāfız-ı Celîl bu bâbda fazāil-i a'mâl hadîslerinde tesâhül gösteren bâzı ehl-i hadîsin âdetlerine kendini kaptırmıştır. Halbuki bu, ehl-i hadîsin muhakkıklariyle fıkıh ve usûl-i fıkıh ulemâsınca hatādır. Böyle olan hadîsin hâli ma'lûm ise beyân edilmek gerektir. Yoksa* (مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ مِنَ الكَاذِبِينَ) *hadîsinin tazammun ettiği vaîdin hükmü altına girer.*" diyor.

Ahādîs-i Zaîfe ile amel hakkında İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'e ve Hāfız-ı Celîl Ebû Dâvûd-ı Sicistânî'ye azvolunup pek ziyâde iştihâr eden üçüncü bir kavl daha vardır. Bu kavle göre mesâil-i ahkâmda başka bir hadîs bulunmadığı takdîrde Hadîs-i Zaîf ile amel olunabilir. Bu kavl ashābı: "*Hadîs-i Zaîf re'yden yâni kıyasdan iyidir.*" derler. Ahkâm-ı dîn pek metîn esaslar üzerine binâ olunmak lâzımgeldiğine göre bu söz ulemâdan birçoklarının, bâhusūs bâzı Mütekellimînin pek ziyâde teaccübünü mûcib olarak ta'rîza vesîle ittihâz edilmiştir. Hanâbile ise bu sözü pek beğenip imâm-ı müşârün-ileyhin Sünnet-i Seniyye'ye fart-ı ittibâına ve bid'atden ziyâde kaçındığına delîl addetmişlerdir. Lâkin Hanâbile'nin âb-ı rûyu Şeyhü'l-İslâm Allâme İbn-i Teymiyye (661-728) *Minhâcü's-Sünne*'sinde bu dedikoduyu kökünden kesiyor. Diyor ki, bizim: "*Hadîs-i Zaîf re'yden iyidir.*" demekden murâdımız metrûk olan Zaîf değildir. Murâdımız Tirmizî'nin «حَسَنٌ» yâhud «صَحِيحٌ» dediği «عمرو بن شعيب عن ابيه عن جدّه» kabîlinden sened ile vârid olan hadîslerle İbrâhîm-i

Hecerî[1] hadîsi gibileridir. Zâten Tirmizî'den evvel gelen muhaddislerin ıstılâhında hadîs, Sahîh ile Zaîf kısımlarından ibâret idi. Onlarca Zaîf iki nevi' idi: Metrûk olan Zaîf, Metrûk olmayan Zaîf. Eimme-i hadîs işte bu ıstılâh ile konuşurlardı. Derken sonradan Tirmizî'nin ıstılâhından haberdâr olmayan kimseler gelip eimme-i hadîsden bâzılarının: "*Zaîf bence kıyâsdan iyidir.*" demiş olduklarını işidince Tirmizî gibilerinin zaîf gördüğü hadîs ile onları ihticâc ediyor zannına düşüp Hadîs-i Sahîh'a kendisince daha ziyâde tebaiyyet eder görünen kimselerin mesleğini tercîha kalkıştılar ki onlar bir şeyi yâni kıyâsı tercîha daha şâyeste olana yâni sonraki ıstılâha göre Zaîf olmayan hadîse tercîh etmekle tenâkuza düşmüş oldular. İntehâ. Allâme İbn-i Teymiyye ehl-i hadîs mesleğince Hadîs-i Hasen'i kıyâsa tercîh tarîkını son cümle ile müdâfaa etmekle berâber Müteehhırîn ıstılâhınca Hadîs-i Zaîf'i kıyâsa tercîh etmiş zannolunan İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'i de müdâfaa etmiş oluyor.

Ulemâ-yı a'lâmın ahâdîs-i Zaîfeyi za'flarını beyân etmeksizin rivâyet edenlere karşı pek şiddetli inkârda bulunageldikleri evvelki tafsîllerden artık ma'lûm olmuştur. Za'flarını beyân ederek rivâyet edenlere ise ses çıkarmazlar. Acabâ bunlar hiç rivâyet edilmeseler daha iyi olmaz mı idi? Vâkıâ daha iyi olurdu. Lâkin ahâdîs-i Zaîfe bir kere rivâyet edilmiş, kitablara da geçmiş bulunduğundan ümmeti zararlarından vikâye etmek için kendilerinden herhalde bahsetmek ulemâya borç olmuştur. Yalnız Müteehhırîn değil, eimme-i Selef de böyle hadîsler rivâyetinden hâlî kalmamışlardır. Nitekim Şa'bî, Hâris el-A'ver'den (165) hem rivâyet eder, hem de kâzib olduğunu söy-

---

[1] Amr b. Şuayb'ın bu senedi hakkında İbn-i Maîn bâzı gûne şübheler serdederse de Buhârî'nin dediğine göre Ahmed İbn-i Hanbel, Alî b. el-Medînî, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyde ve âmme-i ehl-i hadîs hep o senedi hüccet addetmişlerdir. İbrâhîm b. Müslim el-Hecerî'ye gelince Neseî ile diğer bâzılarının ta'nına uğramış ise de Tirmizî gibi eimme makbûl addetmişlerdir. İbn-i Adiy der ki onun hakkında inkârı mûcib olan şey « ابوالاحوص عن عبد الله » senediyle çok rivâyet etmiş olmasıdır. Halbuki o hadîslerin hepsi müstakîmdir. İntehâ.

lerdi [1]. Eimmeden diğer biri de: *"Fülân bana şu hadîsi rivâyet etti. Halbuki müttehem idi."* dermiş. Birçokları Muğfelînden, Zuafâdan, Metrûkînden rivâyetde bulunmuşlardır.

Bu râvîlerin sözleri ihticâca sālih olmadığını bile bile bu eimmenin kendilerinden hadîs rivâyet etmiş olmalarına berveçh-i âtî dört sebeb gösterilmiştir:

1) Zaîf hadîsleri tanıyıb da za'flarını beyân edebilsinler, sonradan da ne kendileri, ne başkaları onlar hakkında şek üzere kalmasınlar diye rivâyet etmişlerdir. 2) Mütâbeât bahsinde geçtiği üzere (sh. 114) zaîf olan kimsenin hadîsi yalnız başına kalsa ihticâca şâyeste olmamakla berâber i'tibâr ve istişhâd için pek a'lâ yazılıp istifâde edilebilir. 3) Zaîf olan râvînin rivâyâtı içinde zaîf veya bâtıl olanları bulunduğu gibi nefse'l-emirde Sahîh olanları da bulunur. İşte bunların hepsi yazılır da sonra ehl-i itkân olan muhaddisler her birini lâyık olduğu sınıfa derc ile makbûl veya merdûd olduğunu haber verirler. Bu ise erbâbı için kolay işlerden sayılırdı. Süfyân-i Sevrî, Kelbî'den [2] rivâyet eylemekden nâsı nehyettiğinde: *"Ya sen ondan rivâyet edip duruyorsun yâ!"* demelerine mukābil: *"Ben onun doğrusunu yalanından farkederim."* cevâbını vermekle işte -erbâbı için müsellem olan- bu sühûletle ihticâc etmiş oluyordu. 4) Demin söylediğimiz üzere ekser-i muhaddisler halâl ve harâma ve sâir ahkâma taallûku olmayan terğîb ve terhîb ile fazāil-i a'mâl ve kısas ve zühd ve mekârim-i ahlâk hadîslerini rivâyet etmekde beis görmezler. Mevzū' olmayan bu nevi' ahādîs-i Zaîfede tesâhül

---

[1] Bu râvî kibâr-ı Şîadan Ebû Züheyr Hâris b. Abdu'llah el-Hemdânî el-Hûtî'dir ki *Sahîhayn*'da rivâyeti yok ise de Sünen-i Erbaa'da tek tük rivâyâtı vardır. İbn-i Maîn, Şa'bî, İbnü'l-Medînî kizbine; Ebû Hatim ile Neseî za'fına kaillerdir.

[2] Müfessir-i şehîr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (146) 'dir ki Ebû Hatim-i Râzî'nin dediğine bakılırsa hadîsini terke icmâ' vâkı' olmuştur. Lâkin Abdu'llah b. el-Mübârek ile Muhammed b. Fuzayl ve Yezîd b. Hârûn gibi birçok muhaddislerin kendisinden rivâyetleri vardır. Bâzıları da vezzâ' demiştir. İbn-i Adiy ise tefsîr husūsunda sözleri makbûle geçmiştir diyor.

ve mûceblerince amel ekser-i ehl-i hadîsce de, sâir ulemâca da câizdir. Zîrâ bu gibi zaîf hadîslerin asılları zâten şer'-i şerîfde sâbit ve mukarrer ve ehlince ma'rûf olduğundan onların muktezâsına ittibâ', şer'-i şerîf ile mukarrer olan usûlü tatbîk demektir.

Herhalde eimme-i a'lâm ahkâma dâir zuafânın münferid oldukları bir hadîs ile ihticâc ederek o hadîsi rivâyet etmiş değillerdir. Bunu ne eimme-i muhaddisînden, ne de diğer ulemâ-yı muhakkıkînden hiçbir kimse yapmaz. O mertebenin ricâli olmayan bâzı fukahânın ise bunu irtikâb ile şâyân-ı i'timâd addetdikleri vâkı' olmuş ise de çirkin düşmüştür. Zîrâ bunları rivâyet eden fakîh eğer zaîf olduklarını biliyorsa onunla ihticâc etmesi halâl olmaz. Çünkü bütün ulemâ ahkâm bahsinde Zaîf ile ihticâc edilmiyeceğinde müttefikdirler. Eğer zaîf olduklarını bilmiyorsa yine tahkîk etmeden, yâhud ehil olanlara sormadan onlarla hemen ihticâca kalkması halâl olmaz.

TENBÎH : 1.— İsnâdı zaîf bir hadîse tesâdüf edildiğinde: "*Bu hadîs bu isnâd ile Zaîfdir.*" denilirse de: "*Metni zaîfdir.*", yâhud alelıtlak: "*Zaîfdir.*" denmez. Zîrâ başka bir isnâd ile Sahîh olmak ihtimâli vardır. Lâkin eimme-i hadîsden biri: "*Bu hadîs hiçbir vech-i sahîhden rivâyet edilmemiştir.*", yâhud: "*Onu isbât edecek hiçbir isnâd yoktur.*", yâhud da vech-i za'fını tefsîr ve beyân ederek: "*Zaîfdir.*" diyecek olursa mutlakā zaîfdir denilebilir. Bir İmâmın gayr-i müfesser olarak zaîfdir demesi ise -cerh ve ta'dîl bahsinde görüleceği üzere- söz götürür.

Hāfız-ı muttali' ve nâkıd-ı basîr olan bir İmâmın: "*Bu hadîsi bilmiyorum.*" demesi hadîsin reddine kâfî gelir diyenlere karşı i'tirâz vâkı' olmuştur. Deniliyor ki bir def'a Ebû Hāzim Seleme b. Dînâr (? 140) Zührî'nin yanında bir hadîs rivâyet etmiş de Zührî: "*Bu hadîsi bilmiyorum.*" diyerek inkâr etmiş. Bunun üzerine Zührî ile aralarında şöyle bir muhâvere geçmiş:

"*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in bütün hadîslerini hıfz etmiş misin?*

—*Hayır*

—*Ya yarısını?*

— *Umarım ki yarısını bileyim.*

— *Varsın bu hadîs de senin bilmediğin yarıdan olsun. Ne olur?*" Zührî böyle olunca başkasının bilmiyorum demesiyle artık hadîsin sübûtu yoktur denebilir mi?

Bir gencin Şa'bî ile olan mâcerâsı da buna benzer. O genç, Şa'bî'nin huzûrunda birgün bir hadîsden bahsetmiş de Şa'bî: "*Böyle bir şey işitmedik.*" demiş. Bunun üzerine genç adam Şa'bî'yi şu sözlerle ifhām etmiş:

— *İlmin bütünü mesmûun olmuş mudur?*

— *Hayır.*

— *Ya yarısı?*

— *Hayır.*

— *Öyle ise bunu duymadığın ilim cümlesinden say.*"

Ancak bu i'tirâz o kadar kavî değildir. Zîrâ getirilen misâllerin ikisi de Ahādîs-i Nebeviyye'nin kitablarda henüz tedvîn edilmemiş olduğu zamanlara âiddir. O târihlerde ikinci, üçüncü derecedeki ruvâtda huffâzın duymamış olduğu haberlerin mevcûd olması istib'âd edilmez. Hattâ böyle olması zarûrîdir. Lâkin hadîsler cem' edilip kitablara geçtikden sonra ehl-i nakd ve ıttılā' olan huffâzın köşede bucakda kalmış hadîslere âgâh olup hālini bilmemesi akıldan baîddir. Binâenaleyh bunların cezmederek fülân hadîsin hiçbir vech-i sahīhi yoktur demesi pek ziyâde şâyân-ı ehemmiyettir. Maahâzâ böyle bir sözü söyleyen Hāfız değil ise hükmüne ale'l-amyâ ittibâ' edilmez. Nitekim Hāfız olmayan Ömer b. Bedr-i Mevsılî (557-622), haklarında: "لَمْ يَصِحَّ شَيْءٌ فِي هَذَا الْبَابِ = *Bu bâbda sahīh hiçbir rivâyet yoktur.*" denilen hadîsleri bir kitaba cem' etmiş ise de birçokları hakkındaki hükümleri bilâhare intikāda uğramıştır.

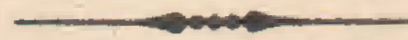
TENBÎH: 2.— Beyne'l-muhaddisîn: "*Bu hadîsin aslı yoktur.*" ta'bîri de müsta'meldir. Şeyhü'l-İslâm İbn-i Teymiyye: "*Bu, isnâdı yoktur ma'nâsınadır.*" diyor.

TENBÎH: 3.— Muhakkık olan muhaddisîn ile diğer ulemâya göre Hadîs-i Zaîf isnâdsız olarak rivâyet edilecek olursa *Cezm* sîgasiyle: "قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ = *Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki.*", yâhud: "فَعَلَ = .. *işledi.*", yâhud: "أَمَرَ =... *emretti ki.*", yâhud: "نَهَى = ... *den nehiy buyurdu.*", yâhud da: "حَكَمَ = ... *hüküm buyurdu ki.*" gibi bir ta'bîr isti'mâl edilmez. Kezâlik meselâ: "رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ، أَوْ قَالَ، أَوْ ذَكَرَ، أَوْ أَخْبَرَ، أَوْ حَدَّثَ، أَوْ نَقَلَ، أَوْ أَفْتَى، = *Ebû Hüreyre şunu rivâyet etti, yâhud şunu ihbâr etti, yâhud şunu tahdîs etti, yâhud nakletti, yâhud da şöyle fetvâ verdi.*" gibi cezm ifâde eden elfâz kullanılmaz. Tâbiîn ile onlardan sonra gelenlerden de bu elfâz-ı cezmiyye ile Hadîs-i Zaîf rivâyet edilmez. Cezm sîgaları isnâdsız olarak rivâyet edilen ahâdîs-i Sahîhanın hakkıdır. Sahîh olmayan hadîslere yaraşan mâzî-i meçhûl sîgasiyle: "رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ كَذَا أَوْ فَعَلَ كَذَا أَوْ نُقِلَ أَوْ ذُكِرَ أَوْ حُكِيَ، = *Resûlu'llâh sal-la'llâhu aleyhi ve sellem'in... buyurdukları, yâhud... yaptıkları rivâyet olunmuş, yâhud naklolunmuş, yâhud zikrolunmuş, yâhud hikâye olunmuş.*", yâhud muzârî-i meçhûl sîgasiyle: "يُقَالُ، أَوْ يُرْوَى، أَوْ يُحْكَى، أَوْ يُعْزَى، = *...söyleniyor, yâhud rivâyet olunuyor, yâhud hikâye olunuyor, yâhud isnâd olunuyor.*", yâhud da: "بَلَغَنَا عَنْهُ، أَوْ جَاءَ عَنْهُ، أَوْ رَوَى بَعْضُهُمْ عَنْهُ، =*Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'den bize bâliğ oldu ki, yâhud ondan gelen rivâyetde denilmiş ki, yâhud râvînin biri Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'den şunu rivâyet etmiş ki*" gibi *Temrîz* sîgaları isti'mâl edilmektir. Sıhhat ve za'fı meşkûk olan hadîsler de Zaîf hükmündedirler. Ehl-i tahkîkın ıstılâhınca isnâdsız olarak cezm sîgasiyle rivâyet olunan kelâm-ı Resûl *aleyhi's-selâm*, Sahâbe, Tâbiîn ve sâireden her kime atfolunuyorsa o kelâmın sahîh tarîklerle

rivâyet edilmiş olması iktizâ eder. Rivâyetin sıhhati meşkûk olduğu takdîrde cezm sīgasını isti'mâl eden kimse yalancı hükmünde olmuş olur. Bâzıları bu bâbda Hadîs-i Hasen'i de Sahīh hükmünde tutmuşlardır.

Maahâzâ sınâat-i tahdîse âşinâ olmayan ulemâdan çok kimseler te'lîf ettikleri kitablarda bu dakīkaya riâyet etmiyerek bilâ-sened rivâyet ettikleri hadîslerin zaīflerinde cezm, sahīhlerinde temrīz sīgası isti'mâl etmişlerdir ki Ebû Bekr-i Beyhaki bunlara pek şiddetle hücûm etmiştir. Nekadar da şiddet gösterilse azdır. Zîrâ böyle bir tesâhül tarîk-ı savâbdan udûl ile kavîyi zaīf, zaīfi kavî göstermek gibi kalb-i maânîye müeddî olur. Buhârî *Sahīh*'inde bu tafsīle son derecede riâyet gösterip aynı hâdise hakkındaki ta'lîkātının kiminde temrīz, kiminde cezm sīgası isti'mâl eder. Bu dikkatinden dolayı da celâlet-i kadrine, taharrîdeki dikkatine, vera'ına, vüs'at-i ıttılâına, tahkīk-ı mesâildeki behresine, itkānına umûmun i'timâdı günden güne artmıştır.

Türkcede bir isnâdın hüsn-i ta'bîr ile sevkına bir kolaylık bulunabilse -ki bu, i'tikādımca bir mütercim için pek güç bir şeydir- bilâ-isnâd rîvâyet olunan hadîs için dâimâ "*mış*" lâfzını isti'mâl etmek zarûrî olduğundan cezm sīgasını temrīz sīgasından ayırdetmeğe çâre bulunamıyor gibi görüyorum. Tercemesi sadedinde olduğum *Tecrîd*'in bütün hadîsleri mahzûfü'l-isnâd olduğundan her hadîsin tercemesinde Sahābînin ismini ince yazı ile zikretdikden sonra: "*Şöyle demiştir.*", yâhud: "*...rivâyet olunmuştur.*" demek ıztırârında kaldım ki "*mış*" dan sonra "*dır*" edâtını ilâve etmekle kendi aklımca cezme işâret etmiş bulunuyorum. Zîrâ Türkcede "*Ben şöyleyim, böyleyim.*" ta'bîri ile "*Ben şöyleyimdir, böyleyimdir.*" ta'bîr-i âmiyânesi beyninde fark olduğunu ve ikinci ile cezm kasdedildiğini görüyorum. "*Dır*" edâtının ilâvesinden sonra da lâfzın cezme delâletini kâfî görmeyenler varsa matlûb olan sīgayı lûtfen haber versinler ki birinci ciltden sonraki hadîs tercemelerini olsun o yolda ta'dîl edeyim. Yoksa bütün tercemelerde bizim kasdımız cezmdir. Okuyanlar yanlış anlamasınlar.

CERH VE TA'DÎL

Buraya gelinceye kadar verdiğimiz tafsīlâtdan vâzıhan anlaşılmıştır ki eimme-i Dîn-i İslâm öyle rastgelen kimsenin rastgele rivâyet ettiği şeylere derhāl bel bağlayıp onunla amel edecek kadar safdil veya sahtekâr kimseler değillermiş. Hele isnâd uydurmuş, hattâ uydurma isnâda kulak asmış olmaları hiç vârid-i hâtır olamaz. Onlar râvîlerin ahvâlini nakīr ve kıtmîr tahkīk edip adâletde, hıfz ve itkānda her birinin lâyık olduğu dereceyi ta'yîn ve sikātın bile hangi rivâyetleri mu'teber, hangileri merdûd olduğunu tebeyyün için hiçbir zahmetden kaçınmamışlardır. Hāsılı nukūlün makbûllerini merdûdlarından, vehleten merdûd göründükleri halde mütâbeat ve i'tibâr tarîkıyle mertebe mertebe kesb-i kuvvet edebilmek şânından olanlarını münker olanlarından temyîz için ruvâtın şahıslarını, ber-hayât oldukları zamanları, kimlerle mülâkī olmuş olduklarını, keyfiyyet-i ahz ü tahammüle ve keyfiyyet-i rivâyete derece-i dikkat ve i'tinâlarını pek sıkı bir kontrol altına almışlar ve Dîn-i İslâm'da kizb ile ğaybet harâm -hattâ İmâm-ı Evzâî mezhebince nâkız-ı savm olacak derecede harâm- iken taraf-ı âlî-i Nebevîden *Hayrü'l-kurûn* olduğu haber verilen sadr-ı evvelde bile -tesbît ve tevsīk-ı rivâyât garaz-ı müstahseni ile- vera' ve diyâneti derece-i kusvâya varanları bile icâbında ta'n ve cerh etmekden tehâşî etmemişlerdir. Yahyâ b. Saīd el-Kattān: *"Töhmeti olan, yâhud zaīf bulunan bir kimse hakkında ne yapayım? sükût mu edeyim ? yoksa hālini beyân mı edeyim? diye Süfyân-ı Sevrî'ye, Şu'be'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyân b. Uyeyne'ye sordum. Hepsi de hālini beyân et dediler."* diyor. Yine Yahyâ b. Saīd el-Kattān cerhettiği muhterem zevât dolayısiyle: *"Sen, bu zevâtın yevm-i Kiyâmet'de hasım olarak karşına çıkmalarından pervâ etmiyor musun?"* suâlini îrâd eden zâta: *"Bunların husūmetine ma'rûz kalmam, hadîsini müdâfaa etmemiş olacağımdan dolayı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ın bana hasım olmasından ehvendir."* cevâbını vermiştir.

Tirmizî de *Kitâbü'l-ilel*'inde: "*Muhaddisîni yekdiğerini cerha sevkeden şey bizce müslimîne hayr-hâhlıkdır. Yoksa bunların müslümanlara ta'n ve ğaybeti kasdetmiş oldukları vârid-i hâtır değildir. Bunlar mat'ûn addetdikleri kimselerin za'fını bildirip tanıtmak için böyle yapmışlardır. Kendilerine za'f isnâd olunanların kimi sâhib-i bid'at, kimi hadîsde ma'rûz-ı töhmet olup bâzılarının da gafleti ve kesret-i hatâsı vardı. Eimme-i cerh ve ta'dîl dîne şefkatlerinden dolayı bunların ahvâlini beyân etmek istemişlerdir. Zîrâ din bâbındaki şahâdetde tesebbüt, hukûk ile emvâl hakkındaki şahâdetde tesebbütden daha mühimdir.*" diyor.

Sahâbe-i Kirâm beyninde maalesef hudûs eden fitne ve müşâcere Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîn devirlerinde avâmda, hattâ bâzı ulemâda birer tarafın gayretini gütmek meylini bittabi' tevlîd edip biraz sonra bir de fırak-ı dâllenin zuhûru ve birtakım zenâdıkanın dîne şeyn getirecek rivâyâtı vaz' ve tasnîa kalkışması -Dîn-i Mübîn'i ahd-i Celîl-i Nebevîdeki safvet-i asliyyesiyle muhâfaza vazîfesini dûş-i himmete alan- eimmenin sağdan soldan duydukları rivâyâta karşı siper olup gözlerini dört açmalarını iktizâ eylediğinden bütün nukûlü ince elekden geçirip kendilerine şüpheli görünen nakilleri -İslâm ile müslimîni sıyâneten- sahîhlerinden ayırd edip haber vermeğe çalışmaları ve bu münâsebetle birçok râvîlere ta'n etmeleri zarûrî idi. Tekzîbe uğramak korkusu olmaksızın diyebiliriz ki Ahâdîs-i Nebeviyye'nin cem'i ve ümmehât-ı kütübde tedvîni zamânı olan üç dört asırlık devir içinde gelen binlerce muhaddisînin kâffesi birer birer hadde-i cerh ve ta'dîlden geçip nakılleri hüccet olan eimme-i sikât, zuafâ ve metrûkîn ve meçhûlînden ve bâhusûs vezzâîn ve kezzâbînden tefrîk edilmişlerdir.

Elyevm hüviyyetleri bizce meçhûl kalmış, hiçbir kitâbda ismi anılmadık ehemmiyetsizleri bertaraf edildikten sonra zamanlarında beyne'n-nâs az çok mazhar-ı i'tibâr olarak rivâyetleri hadîs kitablarına geçmiş olanlardan takrîben yirmi bin kadar râvînin ismi ve derecesi ve kıymeti kütüb-i ricâlde mazbûtdur. Hakkında dedikodu edilmiş ricâl-i hadîsden yalnız Hâfız Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde onbir bine yakın kimsenin isimleri zikredilmiştir. Daha sonraki ricâlin ise

cerh ve ta'dîllerine o kadar ehemmiyyet verilmemiştir. Çünkü cerh ve ta'dîlden maksad sırf dedikodu etmek gibi bir kasd-i mezmûmu sâha-i fi'le çıkarmak olmayıp şerîati, nâkıllerini öğrenerek hıfzetmek olduğu cihetle dördüncü asr-ı hicrîden i'tibâren âsâr-ı menkūle hakkında denecek denilmiş, hadîsler kitablara geçmiş, kitabların nüshaları teammüm etmiş olmakla berâber şifâhen de zabtlarına devâm edilmiş olduğundan artık hadîs vaz'ı tehlikesi zâil olmuş sayılırdı. İlm-i hadîs ile iştigâl edenlerden hiçbirinin mahfûz ve ma'lûmu olmayan hadîslerin mevzū' olduğu zâhir olduğundan, artık kezzâbînin vaz'a da cür'eti kalmamıştı.

Bu işe tâ asr-ı evvelde, Sahābe ve Tâbiīn devrinde başlanmıştır. ibtidâ-yı emirde cerh ve ta'dîl beyne'l-muhaddsîn şifâhen cârî iken zaman geçtikce ahvâli bilinmek iktizā eden ruvât ile rivâyâtın adedi bittabi' çoğaldığı için *Kütüb-i cerh ve ta'dîl* ile *-Tevârîh-i muhaddisîn* unvânı altında cem' edilebilecek- müteaddid kitablar yazılmıştır. Bu bâbda ilk te'lîf Yahyâ b. Saīd el-Kattān'ın (198) dır. Maahâzâ ona gelinceye kadar ricâl hakkında söz söylemiş, intikād ile uğramış zevât çoktur. İbn-i Adiyy'in (277-365) *El-Kâmil* mukaddimesinde bunlardan birçoklarının ismi mezkûrdur. Ezcümle:

Sahābeden İbn-i Abbâs (68), Ubâde b. es-Sāmit (34), Enes b. Mâlik (? 90) *radiya'llāhu anhüm ecmaîn*[1]; Tâbiīn'den Şa'bî (17-103), Muhammed İbn-i Sîrîn (34-110), Saīd b. el-Müseyyeb (14-? 94) vardır.

Sahābe ile *Kibâr-ı Tâbiīn* tabakası olan karn-ı evvel ricâli içinde intikāda uğramış olanlar pek azdır. Bu tabakanın zuafâsı sonraki tabakāta nisbetle adeden lâ-şey mesâbesindedir. Bunların hemen hepsi udûl ve sikātdır. Karn-ı sânî evâilinde ise *Evsât-ı Tâbiīn*'in birtakımları taz'îf edilmişlerdir ki bunların za'fı alelekser ahz ve tahammül-i hadîs ile zabt yüzünden vâkı' olmuştur. Zîrâ kavâid-i rivâyet henüz tekarrür

1 Bunların rivâyet edilen bâzı intikādları, kendilerinden veya diğer Sahābe'den rivâyet eden birkaç Tâbiī hakkındadır.

edip bir ilim hāline konmamış olduğundan sikāt-ı Tâbiīnin de birçokları Hadîs-i Muttasıl'ı Mürsel olarak rivâyetle iktifâ ettikleri gibi bâzan Mevkūf'u da ref' ettikleri ve meselâ Ebû Hârûn el-Abdî (134) gibilerinin birçok yanlış rivâyetleri olurdu. Bu tabakadaki nukkād arasından Hasan-ı Basrî (22-110), Tāvûs b. Keysân-ı Himyerî (106), Saīd b. Cübeyr el-Vâlibe (46-95), İbrâhîm-i Nehaī (95), Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî (17-103), ve Eyyûb b. Keysân es-Sahtiyânî'nin (68-131) isimleri zikre şâyândır.

Asr-ı Tâbiīnin sonuna yâni 150 senesi hududlarına doğru Abdu'l-lāh b. Avn el-Basrî (151), Süleymân b. Tarhân et-Teymî (143), Süleymân b. Mihrân el-A'meş (61-148), İmâm-ı Mâlik (? 93-179) gibi eimme-i cerh ve ta'dîl yetişdiler. Bunların içinde en ileri gidenlerden biri Şu'be (160) idi. Şu'be ile Mâlik pek ziyâde mütesebbit kimseler olup sika olmayandan rivâyetleri hemen hemen yok gibidir.

Bunlardan sonra cerh ve ta'dîl-i ricâlde verdiği hüküm kabûl-i âmmeye lâyık görülenler şunlardır:

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (? 95-153), Hişâm ed-Destevâî (? 153), Ebû Amr Abdü'r-Rahmân el-Evzâī (157), Süfyân-ı Sevrî (161), Abdü'l-Azîz b. Abdu'llāh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (veya Mâcüşûn) (164), Hammâd b. Seleme (? 90-167), Leys b. Sa'd (94-175);

Daha sonraki tabakadan da Abdu'llāh b. el-Mübârek (118-181), Hüşeym (104-188), Ebû İshak el-Fezârî (? 185), Muâfâ b. İmrân el-Mevsılî (? 125-185), Bişr b. el-Mufaddal (? 187), Süfyân b. Uyeyne (107-198), İbn-i Uleyye (110-193), Abdu'l-lāh b. Vehb el-Mısrî (125-197), Vekî' b. el-Cerrâh (129-197) gibi zevâtın isimleri zikredilmek lâzım gelir.

Bu devrin en büyük nâkıdları ise Yahyâ b. Saīd el-Kattān (198) ile Abdü'r-Rahmân İbn-i Mehdiy (135-198) idiler. Sınâat-i hadîs ile meşgûl olanların bu iki zâta vüsūk ve i'timâdı bir derecede

idi ki ikisinin tevsîkında ittifâk ettikleri makbûl, cerhinde ittifâk ettikleri de merdûd sayılırdı. İhtilâf ettikleri kimseler hakkında ise -ki bunlar pek az idi- eimme, ictihâdlarına tebean kendilerince râcih olan hükmü verirlerdi.

Bunlardan sonra merci-i cerh ve ta'dîl olarak Yezîd b. Hârûn (118-206), Ebû Dâvûd Süleymân et-Tayâlisî (133-204), Abdü'r-Rezzâk b. Hemmâm el-Himyerî (126-211) ve Ebû Âsım en-Nebîl (122-? 214) tabakasına sıra gelir.

Bunları müteâkıb cerh ve ta'dîl ve ilel kitabları artık tevâlî eder ki her tabakadaki eimme-i cerh ve ta'dîl şunlardır:

Yahyâ b. Maîn (158-233), İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel (165-241), *Kâtibü'l-Vâkıdî* denmekle ma'rûf Muhammed b. Sa'd (168-230), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (160-234), *Hâfızü'l-Cezîre* denmekle ma'rûf Ebû Ca'fer Abdu'llâh b. Muhammed en-Nüfeylî (234), Alî b. el-Medînî (161-234), İmâm-ı Ahmed-'in *Dürretü'l-Irâk* diye methettiği Muhammed b. Abdu'llâh b. Nümeyr (234), *Müsned* sâhibi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235), Ubeydu'llâh b. Ömer el-Kavârîrî (235), Horasân'ın İmâm-ı metbûu İshak b. Râhûye (161-238), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdu'llâh b. Ammâr-ı Mevsılî (162-242), Hâfız-ı Mısr Ahmed b. Sâlih (170-248), Hârûn b. Abdu'llâh el-Hammâl (243), Amr b. Alî el-Fellâs (? 160-247);

Daha sonra İshak el-Kevsec (251), *Müsned* sâhibi Abdu'llâh b. Abdü'r-Rahmân-ı Dârimî (181-255), *Sahîh* sâhibi Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (194-256), Ahmed b. Abdu'llâh el-İclî (182-261);

Daha sonra *Müsned-i kebîr* sâhibi Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (262), Ebû Zür'a er-Râzî (264), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (195-277), Ebû İshak İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cûzcâniy es-Sa'dî (? 259), *Sahîh* sâhibi Müslim b. Haccâc

el-Kuşeyrî (204-261)[1], *Sünen* sâhibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (202-275), tefsîr sâhibi Bakıy b. Mahled el-Kurtubî (201-276), *Sünen* sâhibi Ebû Îsâ Mahled b. Îsâ et-Tirmizî (209-279), Ebû Zür'a ed-Dimeşkî (282);

Daha sonra Abdü'r-Rahmân b. Yûsuf b. Hırâş el-Bağdâdî (283), İbrâhîm b. İshak el-Harbiy (198-285), Kurtuba hâfızı Muhammed-i Vezzâh el-Endelüsî (?200-289), Ebû Bekr b. Ebî Âsım (287), Abdu'llâh b. Ahmed İbn-i Hanbel (213-290), Sâlih Cezere (205-293), Ebû Bekr el-Bezzâr (292), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (202-294), Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe (?215-297), Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme (207-297)[2];

Daha sonra Ebû Bekr el-Firyâbî (207-301), Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (301), *Sünen* sâhibi Ebû Abdi'r-Rahmân Ahmed b. Şuayb en-Neseî (215-303)[3], Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (307), Ebû Muhammed Abdu'llâh b. Alî b. el-Cârûd (307), Hasen b. Süfyân (303), İmâmü'l-l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme (222-311), İbn-i Cerîr et-Taberiy (310), Ahmed b. Muhammed ed-Dûlâbî (veya Devlâbî) (224-310), Ebû Arûbe el-Harrânî (?215-308), Ebu'l-Hasen Ahmed b. Umeyr b. Cevsâ (320), Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (322);

Daha sonra Ebû Muhammed Abdü'r-Rahmân b. Ebî Hâtim (240-327), Dârekutnî'nin şeyhı Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (327), Ebû Ca'fer Muhammed b. es-Sabbâh (250-327), Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ukde (249-332), Abdü'l-Bâkî el-Emevî (veya Umevî) (265-351);

---

1 Müslim'in te'lîf ettiği kitabın ismi *Ruvâtü'l-i'tibâr*'dır.

2 İbn-i Ebî Hayseme'nin kitabı sikatdan da, zuafâdan da bâhisdir.

3 Neseî, kitabına *Et-Temyîz* ismini vermiştir.

Daha sonra Ebû Saîd b. Yûnus es-Sadefî (281-347), *Sahîh* sâhibi Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (? 244-354), *Mu'cem* sâhibi Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Eyyûb et-Taberânî (260-360), *El-Kâmil* sâhibi Ebû Ahmed Abdu'llâh b. Adiy el-Cürcânî (277-365);

Daha sonra 1300 cüz'lük muallel *Müsned-i Kebîr* sâhibi Ebû Alî Hüseyn el-Mâsercesiy en-Nîsâbûrî (298-365), Isfehân hâfızı Ebü'ş-Şeyh Abdu'llâh İbn-i Hayyân el-Ensârî (274-369), *Müstahrec* sâhibi Ebû Bekr el-İsmâîlî (277-371), Ebu'l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezdî (374), *Hâkim-i Kebîr* lâkabiyle ma'rûf Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî (285-378), *Sünen* sâhibi Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî (306-385);

Daha sonra da Ebû Abdi'llâh b. Mende (310-365), *İbnü'l-Beyyi'* demekle ma'rûf Ebû Abdi'llâh el-Hâkim (321-405)[1], Ebû Nasr Ahmed el-Kelâbâzî (303-378)[2], *Delâilü's-Sünne* sâhibi ve Kurtuba kadısı Ebu'l-Mutarrif Abdü'r-Rahmân İbn-i Futays (348-402), Abdü'l-Ganiy b. Saîd (332-409), tefsîr ve târih sâhibi Ebû Bekr Ahmed b. Merdûye el-Isfehânî (323-416), Temmâm er-Râzî (330-414);

Daha sonra Ebu'l-Feth Muhammed b. Ebi'l-Fevâris (338-412), Ebû Bekr Ahmed el-Bürkânî (333-425), Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdüvvî (317)[3], Halef b. Muhammed el-Vâsitî (401), Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (?401), Ebu'l-Fazl Alî b. el-Hüseyn el-Felekî (?427) ki tabakât-ı

---

[1] Hâkim'in *Sahîhayn* ricâli üzerine bir kitabı vardır.

[2] Ricâl-i Buhârî hakkında bir te'lîfi vardır.

[3] Abdu'llâh b. Mes'ûd *radiya'llâhu anh*'in birâderi Utbe b. Mes'ûd *radiya'llâhu anh* neslinden İbrâhîm b. Abdüvvî'nin hafîdidir. Muhaddisler nisbetinde metindeki zabtımız veçhile dâl'in zammı ve vâv'ın teşdîdiyle (عبدوى) derler. Nuhât ise bu nisbeti dâl'in fethi ve vâv'ın tahfîfi ile (عبدوى) okurlar.

ricâle dâir 1000 cüz'e varan bir kitabı vardır, *İbn-i Mencûye* demekle ma'rûf Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Berdiy el-Isfehânî (347-428)[1], Ebû Ya'kûb el-Fürât el-Herevî (352-429), Ebû Zer el-Herevî (?350-434);

Daha sonra Hasen b. Muhammed el-Hallâl el-Bağdâdî (352-439), Ebû Abdi'llâh es-Sûrî (376-441), Mu'tezi e şeyhı Ebû Sa'd İsmâîl es-Semmân (?445), Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullâh el-Halîlî (446)[2];

Daha sonra Ebû Ömer Yûsuf b. Abdü'l-Ber el-Kurtubî (368-463), Alî b. Hazm el-Endelüsî (368-463), *Sünen* sâhibi Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî (384-458), *Hatîb* lâkabiyle müştehir Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî (394-463);

Daha sonra Ebu'l-Kâsım Sa'd b. Alî b. Muhammed ez-Zencânî (380-471), Emîr Ebû Nasr Alî b. Mâkûlâ (421-475 ilâ 487)[3], Allâme-i zû-fünûn Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef el-bâciy el-Kurtubî (403-474)[4], *Târîh-i Endelüs* ile *El-Cem'ü beyne's-Sahîhayn* müellifi Ebû Abdi'llâh el-Hümeydî (?420-488), İbn-i Müfevviz el-Maâfiriy eş-Şâtıbî (429-484);

Daha sonra Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (448-507)[5], Şücâ' b. Fâris ez-Zühlî (430-507), Mü'temen

---

[1] *Müslim* ricâli üzerine bir kitab yazmıştır. *Sahîhayn* üzerine Müstahrec yazdığı da evvelce geçmişti.

[2] Halîlî, kitabına *El-İrşâd* nâmını vermiştir.

[3] İbn-i Mâkûlâ, kendi şeyhı olan Hatîb-i Bağdâdî'nin «المؤتنف لتكملة المؤتلف و المختلف» ismindeki kitabına intikadı havî *Müstemirü'l-evhâm* isminde bir kitab yazmış olduğu gibi ricâle dâir *El-İkmâl* tesmiye ettiği bir kitâb-ı mu'teberi de vardır.

[4] Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin *Buhârî* ricâli hakkında bir kitabı olduğu gibi Hafız İbn-i Hacer'in *Ta'cîlü'l-menfaa* mukaddimesinde haber verdiğine göre Mağâribe'den bir zâtın da *Ez-Zühr* isminde *Sahîhayn* ile *Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *Sünen-i Tirmizî* ricâli üzerine bir kitabı varmış. Lâkin bu Mağribî'nin ismini İbn-i Hacer zikretmiyor.

[5] Ebu'l-Fazl İbn-i Tahir'in kitabı *Buhârî* ile *Müslim* ricâlini bir arada

b. Ahmed b. Alî es-Sâcî (445-507), *Kitâbü'l-Firdevs* müellifi Şirûye b. Şehredâr ed-Deylemî (509), Ebû Alî el-Gassânî el-Endelüsî (498)[1];

Daha sonra Ebu'l-Fazl Muhammed b. Nâsır es-Selâmî (467-550), Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî (?472-576), Ebû Mûsâ el-Medînî (501-581), Ebu'l-Kâsım Alî b. Asâkir ed-Dimeşkî (499-571), Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdü'l-Melik İbn-i Beşküvâl el-Endelüsî (494-578);

Daha sonra *El-Cem'ü beyne's-Sahîhayn* müellifi *İbnül-Harrât* demekle ma'rûf Abdü'l-Hak b. Abdü'r-Rahmân el-İşbîlî (?510-681), Allâme-i Irâk Ebu'l-Ferec Abdü'r-Rahmân b. El-Cevzî (508-597)[2], Ebû Abdi'llâh Muhammed b. el-Fehhâr el-Mâlâkkî (521-590), *Sîre-i İbn-i Hişâm* şârihi Ebü'l-Kâsım Abdü'r-Rahmân es-Süheylî el-Mâlâkkî (508-581);

Daha sonra Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (548-584), Abdü'l-Ganiy b. Abdü'l-Vâhid El-Makdisî ed-Dimeşkî (541-600)[3], Abdü'l-Kâdir b. Abdu'llâh er-Ruhâvî (536-590), Alî b. el-Mufaddal el-Makdisî (544-611);

Daha sonra *Kâdı'l-Cemâa* lâkabiyle müştehir Ebu'l-Hasen Alî İbni'l-Kattân (628), Ebu't-Tâhir İsmâîl el-Enmâtî (?570-619), Ebû Bekr Muhammed İbn-i Nuktate'l-Hanbelî (?575-629), Ebû Abdi'llâh Muhammed İbni'd-Dübeysiy

---

toplamıştır ki müellif, *Buhârî* ricâli hakkında evvelce ismi geçen Ebû Nasr el-Kelâbâzî'nin, *Müslim* ricâli hakkında da İbn-i Mencûye Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Isbehânî'nin kitablarını *El-Cem'* nâmiyle bir araya getirip tertîb etmiştir. Bu kitâb Haydarâbâd Deken'de 1323 de tab' olunmuştur.

1 *Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'nin ricâli hakkında bir eser yazmıştır.

2 İbnü'l-Cevzî'nin zuafâ-yı ricâl-i hadîse dâir büyük bir te'lîfi vardır ki eksiklerini tamamlamak ve yanlışlardan tenkîh etmek üzere Hâfız Zehebî ile Hâfız Zeynü'd-Dîn-i Irâkî ona birer zeyil yazmışlardır.

3 Abdü'l-Ganiy el-Makdisî'nin biri *El-Mü'telif* diğeri *El-Kemâl* isminde ricâle dâir iki kitabı vardır. Müellif *El-Kemâl*'de *Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî* ve *İbn-i Mâce* ricâlini toplamıştır. Hâfız Mizzî işte bu kitabı tehzîb etmiştir.

el-Vâsitî (558-637), Muhammed b. Halfûn el-Ezdiy el-Endelüsî (555-636), müverrih Muhibbü'd-Dîn İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643);

Daha sonra Şeyhü'l-İslâm Ebû Amr Osmân İbnü's-Salâh eş-Şehr-i Zûrî (577-643), Zekiyyü'd-Dîn Abdü'l-Azîm b. Abdü'l-Kaviy el-Münzirî (581-656), Zekiyyü'd-Dîn Ebû Abdi'llâh el-Berzâliy el-İşbîlî (? 577-636), *İbnü'l-Ebbâr* unvâniyle müştehir Allâme-i Münşî ve Hâfız Abû Abdi'llâh Muhammed b. Abdu'llâh el-Kudâiy el-Belensî (595-658), *İbnü'l-Adîm* denmekle ma'rûf Kemâlü'd-Dîn Ömer b. Ahmed el-Halebî (588-660), *Ebû Şâme* denmekle ma'rûf Allâme-i müctehid-i zû-fünûn Abdü'r-Rahmân b. İsmâîl ed-Dimeşkî el-Makdisî (599-665), Ebu'l-Bekā' Hâlid b. Yûsuf en-Nâbulüsî (585-683);

Daha sonra Şerefü'd-Dîn Abdü'l-Mü'min ed-Dimyâtî (613-705), Şeyhü'l-İslâm İbn-i Dakîkı'l-Îyd el-Menfelûtî (625-802), Şeyhü'l-İslâm Takıyyü'd-Dîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî (661-728);

Daha sonra Cemâlü'd-Dîn Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî (654-742)[1], Kutbü'd-Dîn Abdü'l-Kerîm el-Halebî (664-735), Fethü'd-Dîn Muhammed İbn-i Seyyid en-Nâs el-Ya'merî (661-734), Tâcü'd-Dîn Ahmed İbn-i Mektûm (682-749), Şemsü'd-Dîn Muhammed el-Cezeriy ed-Dimeşkî (751-833), Ebû Abdi'llâh Muhammed İbn-i Eybek es-Serûcî (714-744), Kemâlü'd-Dîn Ca'fer b. Tağlib el-Udfüviy (? 650-749), Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)[2], Şihâbü'd-Dîn b. Fazlu'llâh el-Umerî (700-749),

[1] Hafız Mizzî, Abdü'l-Ganiy el-Makdisî'nin Kütüb-i Sitte ricâlini câmi' olan *El-Kemâl*'ini *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* nâmiyle tehzîb ve ıslâh eylemiştir ki kendisinden sonra gelen huffâz gerek tezyîl, gerek ihtisar sûretiyle üzerine düşüp bir hayli âsâr vücûde getirmişlerdir.

[2] Nakd-i ricâlde Müteehhırînin kudvesi olan müverrih ve muhaddis-i şehîr

Hâfız Alâü'd-Dîn Muğultay b. Kılıç (689-762)[1], Eş-Şerîfü'l-Hüseyniy ed-Dimeşkî (715-765)[2], Zeynü'd-Dîn Ebu'l-Fazl Abdü'r-Rahîm b. Hüseyn el-Irâkî (725-806)[3];

Daha sonra Veliyyü'd-Dîn Ebû Zür'a Ahmed b. Ebi'l-Fazl el-Irâkî (762-826)[4]; Burhânü'd-Dîn İbrâhîm el-Halebî (753-841), Şeyhü'l-İslâm Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (773-852)[5]; Safiyyü'd-Dîn Ahmed b. Abdu'llâh el-Hazrecî[6]; ilâ-âhirih ilâ-âhirih....

Hâfız Zehebî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kitabına iki zeyil yazdığı gibi Hâfız Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'ini de *Tezhîbü't-tehzîb* ve *El-Kâşif* nâmlariyle iki def'a ihtisar etmiştir. Bunlardan mâadâ esmâ'-ı Sahabe hakkında *El-A'lâm ve't-tecrîd*'i, Kütüb-i Sitte ricâli hakkında ayrıca bir de *El-Muharrer*'i bi'l-cümle meşâhîr-i İslâm hakkında *Kitâbü'l-iber fî esmâi men ğaber* ile *El-Vefiyyât*'ı her türlü ricâl-i hadîs üzerine *Kitâb-ı Esmâü'r-ricâl*'i, ve bâhusûs ilm-i dînin hâmilleri olan eimme ve fuffâz hakkında *Tezkiretü'l-huffâz* ile *Tabakâtü'l-kurrâ*'sı, bir de zuafâ hakkında *Kitâbü'l-mîzân*'ı vardır. *Tezkire* Haydarâbâd'da, *Mîzân* da Mısır'da tab' olunmuşlardır.

[1] Hâfız Alâü'd-Dîn Muğultay, Hâfız Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'i üzerine *El-İkmâl* isminde bir kitab yazıp onun eksik bıraktığı ricâli oraya derc ile asla bir o kadar daha ilâve ettikden sonra ihtisar ederek kitabı yarı hacmine indirmiş, daha sonra yalnız teakkubât olarak bir cild yazmıştır.

[2] Şerîf Hüseynî *El-İkmâl*'inde *Tehzîbü'l-kemâl*'de Kütüb-i Sitte ricâlinden hâriç kalan *Müsned-i Ahmed* ricâlinden bahseder. Bir de ayrıca «التذكرة برجال العشرة» isminde büyük bir kitab yazmıştır ki o kitabdan maksadı Kütüb-i Sitte ile mezâhib-i erbaa imâmlarının ellerde mütedâvel Müsnedlerinde -ki *Müsned-i Ahmed*, *Muvatta'*, *Müsned-i Şâfiî* ve *Müsned-i Ebî Hanîfe*'dir- olan ricâl hakkında intikadâtı hâvîdir.

[3] Hâfız Zeynü'd-Dîn-i Irâkî Ebü'l-Ferec b. El-Cevzî'nin *Kitâbü'z-zuafâ*'sına zeyil yazmıştır.

[4] Sâlifü'z-zikr Hâfız Zeynü'd-Dîn Ebu'l-Fazl-ı Irâkî'nin oğlu olup o da hem huffâzdan, hem usûliyyûndan olup fünûn-ı müteaddideye âşinâ bir zât idi. *Tehzîbü'l-kemâl*'de bulunmayıp Hâfız Zehebî tarafından da nisyânen veya ihmâlen *El-Kâşif*'e dercedilmeyen ricâli ihtivâ etmek üzere *Zeylü'l-kâşif* nâmiyle bir kitab yazmıştır.

[5] Hâfız İbn-i Hacer, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'i ile Hâfız Muğultay'ın *İkmâl*'ini cem' ve tehzîb ile berâber bunlarda mevcûd ricâlin mecmûuna sülüsü kadar

Ehl-i cerh ve ta'dîlin ve ilel-i hadîsi beyânda mâhir olanların ileri gelenlerinden intihâb edilen bu esâmî cetveli ihtimâl ki bâzılarına pek uzun görünüp rûhunu sıkar. Fakat maksadımız rivâyet-i hadîse nasb-ı nefs edenlerin hiçbir devirde kendi hallerine bırakılmayıp gerek hıfz ve adâletlerine gösterilecek i'timâdın derecesi, gerek hāfız-ı mütkın ve adl olanların hasbe'l-beşeriyye nerelerde hatā ettikleri dâimâ taht-ı mürâkabaya alınmış olduğunu vâzıhan göstermekdir. Bu tasniflerin yanı başlarında bir de *Târîh-i Ruvât* kitabları vardır ki birçok muhaddisler kendi senedlerine dâhil olan ricâlin, yâhud merkez-i ilm olan büyük beldelerde ikāmet etmiş veya oraya uğramış muhaddsislerin terâcim-i ahvâlini bu kitablarda zikrederek bu münâsebetle cerh ve ta'dîl noktasından her biri hakkında söylenmiş sözleri, yâhud da kendi fikirlerini beyân etmişlerdir.

Meselâ asrında ehl-i hadîsin serdârı İmâm-ı Buhârî *Kebîr* ve *Evsat* ve *Sağîr* unvânlariyle üç târih yazmıştır ki *Târîh-i kebîr*'inde Sahābe'den i'tibâren kendine gelinceye kadar senedlerinde dâhil olan erkek, kadın, sika, zaîf tahmînen 40,000 kadar râviden bahsetmiştir.

---

da zammederek *Tehzîb-i tehzîbü'l-kemâl*'i meydana getirmiş, sonra bu kitabı gāyet müfîd bir sūretde *Takrîbü't-tehzîb* nâmiyle ıhtisar etmiştir. Kezâlik Şerîf Hüseynî'nin *Tezkire*'sini esas tutarak ve nevâkıs ve evhâmını ikmâl ve tashīh ederek *Müsned-i Ahmed, Muvatta'*, *Müsned-i Şâfiī* ve *Müsned-i Ebî Hanîfe* ricâli için « تعجيل المنفعة بزوائد رجال الاربعة » nâmiyle bir kitab yazdığı gibi Zehebî'nin *Mîzân*'ındaki nevâkısı *Lisânü'l-mîzân*, *Takvîmü'l-lisân* ve *Tahrîrü'l-mîzân* nâmlariyle üç kitâbda ikmâle çalışmıştır. Bir de sekizinci asırda vefât eden meşâhir için *Ed-Dürerü'l-kâmine*'si vardır. Bunlardan yalnız *Takrîbü't-tehzîb*'i ile *Ta'cîlü'l-menfaa*'sı Hindistan'da basılmıştır. *Ed-Dürerü'l-kâmine*'sinin de Hindistan'da tab' edildiği rivâyeti vardır.

6 Hazrecî tarafından yazılan kitabın ismi *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*'dir. Mısır'da tab' edilen bu kitâbda müellif, Zehebî'nin *Tezhîb*'i ile İbn-i Hacer'in *Takrîb*'ini, İbn-i Mâkûlâ'nın *İkmâl*'ini, Abdü'l-Ganiy el-Makdisî'nin *El-Mü'telif* ile *El-İkmâl*'ini, Ebu'l-Fazl b. Tāhir'in *El-Cem'*ini ve Zehebî'nin *Mîzân*'ını bir araya getirip büyük bir eser vücûde getirmiştir. Hazrecî'nin 900 senesinde tevellüd edip kitabını yirmi üç yaşında iken te'lîf ettiğini tabi'leri haber veriyorlarsa da târîh-i vefâtına muttali' olamadım.

Garîbdir ki kendisinden sonra Hākim-i Nîsâbûrî bu kırk bin raddesindeki râvîden mecrûhiyyeti zāhir olanları bir kitabda cem' edeyim demiş de yüz yirmi altı mecrûhdan ziyâdesine tesādüf edememiş. Bu gibi eserlerde terâcim-i ricâl zikredilirken rivâyet ettikleri birçok ahādîs de zikrolunur. Nitekim bu kitab için İbn-i Ukde: *"Bir kimse otuz bin hadîs cem' etmiş olsa yine ondan müstağnî olamaz."* demiştir. Buhârî'nin *Târîh-i kebîr*'ini Mesleme b. Kāsım (283-353) *Es-Sıla* ismindeki kitabında tezyîl, İbn-i Ebî Hātim (240-327) de bir kitabında şâyân-ı intikād gördüğü yerlerini intikād etmiştir.

Yine o sıralarda İbn-i Maīn de *Târîh*'ini yazmıştır ki cerh ve ta'dîl-i ruvât hakkındaki sözleri hep Buhârî'nin kitabından menkûldür. Muhammed İbn-i Sa'd'in (168-230) *Tabakāt*'ı ile Alî b. el-Medînî'nin (161-234) ve *İbn-i Hurrem* demekle ma'rûf Hüseyn b. İdrîs b. el-Mübarek'in (330) de[1] birer *Târîh*'i ile İbn-i Hibbân'ın (354) «اوهام اصحاب التواريخ» i, İbn-i Ebî Hayseme: Hāfız-ı Kebîr Züheyr b. Harb'in oğlu Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme (185-279) ile İmâm-ı Ahmed'in ammi-zâdesi Hanbel İbn-i İshāk (? 190-273) ve Halîfe b. Hayyât (240) ve Ebu'l-Abbâs Muhammed b. İshāk es-Serrâc (216-313) ve Ebû Hassân Hasen b. Osmân ez-Ziyâdî (153-242) ve Ebû Zür'a ed-Dimeşkī'nin (281) *Târîh*'leri, Ebû Nuaym-ı Isfehânî'nin (336-430) *Târîh-i Isbehân*'ı, Hatīb-i Bağdâdî'nin (392-463) *Târîh-i Bağdâd*'ı, Ebü'l-Kāsım İbn-i Asâkir'in (499-571) *Târîh-i Dimeşk*'ı, Hākim'in (321-409) *Târîh-i Nîsâbûr*'u, İbn-i Mâce'nin (209-273) *Târîh-i Kazvîn*'i, Ebû Saīd-i Sadefî'nin (281-347) *Târîh-i Mısr*'ı, İbnü'n-Neccâr'ın (578-643) *Târîhü'l-Medîne*'si, Ebu'l-Velîd el-Ezrakī'nin (223) *Târîh-i Mekke*'si, ilâ-âhirih bu cümledendir.

Tevârîh-i ricâl kitablarının birçok faydaları vardır: Birincisi kendilerine ihtilât ârız olmuş sikātdan hangi târihde ahzedilmiş oldu-

[1] Bu, Müteehhır olan Zebîdî Hüseyn b. el-Mübârek değildir.

ğunu bildirir. Meselâ Abdü'r-Rezzâk-ı San'ânî'ye amâ tärî oldukdan sonra kimlerin kendisinden rivâyet ettikleri (sh. 335) ve hangi tariklerden gelen hadîslerin makbûl olduğu ancak bu zevâtın târîh-i ahizleri ile ma'lûm olur.

İkincisi ve en mühimmi kim kime, ne zaman ve hangi beldede mülâkī olmuş? Buraları ancak târih ile bilinir. Ve hadîs rivâyet eden kimse yalancı mıdır? Müdellis midir? Hadîsi Mürsel midir? Munkatı' mıdır? Mu'dal midir? buraları anlaşılır. Süfyân-ı Sevrî: "*Râvîler yalan söylemeğe başlayınca biz de onlara karşı târih silâhını isti'mâl etmeğe başladık.*" diyor. Hassân b. Zeyd de: "*Yalancılara karşı târih kadar kuvvetli bir silâh yoktur. Râvîye kaç senesinde doğdun? diye sorulur. O Târîh-i velâdetini söyler, biz de rivâyet ettiği şeyhının târîh-i vefâtını bilirsek yalan mı, doğru mu söylüyor derhal anlaşılır.*" der imiş. İsmâîl b. Ayyâş, Hâlid b. Ma'dân'dan rivâyet eden bir kimseye: "*Hangi sene ondan bu hadîsi yazdın?*" diye sormuş. "103 *senesinde*" deyince: "*Hadîsi vefâtından yedi sene sonra mı ondan dinledin?*" mukābelesinde bulunmuş. Biri de İbn-i Mes'ūd *radiya'llâhu anh*'in Sıffînde hâzır olduğuna dâir bir rivâyetde bulunmuş. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ona: "*İbn-i Mes'ūd'un öldükden sonra ba's olunduğunu mu iddiâ ediyorsun?*" diye hemen rivâyetini çürütmüştür.

Ruvât hakkında söz söylemiş olanların kimi -İbn-i Maīn ile Ebû Hātim-i Râzî gibi- bütün râvîlerden, kimi -Mâlik ile Şu'be gibi- ruvâtın çoğundan, kimi de -İbn-i Uyeyne ile İmâm-ı Şâfiî gibi- sırası düşdükce râvîlerden bahsetmişlerdir.

Kezâlik bunlar meslekce üç kısma taksîm edilebilirler: ta'dîl husūsunda Müşeddid, Mütesâhil, Mutavassıt.

Müşeddid olanlar ta'dîl bâbından tesebbütü, taleb-i delîl ve bürhânı ifrâta vardırmışlardır. Bir râvînin de iki üç yanlışını tuttular mı hemen cerhine kalkışmışlardır. Binâenaleyh bunlar bir râvîyi tevsīk ederlerse o râvînin sika olduğunda şüphe edilmez. Taz'īf ettiklerinde ise teennî edilerek acabâ başkaları onun hakkında ne demişlerdir? diye bakılır: eğer o râvîyi ehl-i nakdin üstadlarından hiçbiri tevsīk etmemiş ise

Zaîf demektir. Yok, tevsîk edeni varsa bir Müşeddidin cerhine uğradı diye hemen reddolunmaz. Bilâkis hâli şâyân-ı bahs ve nazar görülür. "*Cerh, müfesser olmadıkca kabûl olunmaz.*" dedikleri işte bu ma'nâyadır. Demek isterler ki İbn-i Maîn gibisinin, sebeb-i za'fı beyân etmeksizin "*Fülân Zaîfdir.*" demesi kâfî gelmez. Şâyed o râvî hakkında Buhârî ve emsâli "*Mevsûktur.*" derlerse yine hadîsin tashîh ve taz'îfinde ihtilâf vâkı' olmuş olur. Maahâzâ bu fenn-i celîlde istikrâ erbâbından olan Hâfız Zehebî: "*Cerh ve ta'dîl ulemâsından bir zaîfi tevsîkde, yâhud bir sikayı taz'îfde ittifâk etmiş iki kişi hemen hemen bulunamaz.*" demiştir ki maksadı bir tabakadaki ulemânın tevsîk ve taz'îfidir. Bundan dolayı *Sünen* sâhibi Nesei, bir râvinin hadîsini bu takım ulemânın kâffesi terketmedikce terketmezdi. (sh. 262). Nukkâd-ı ricâlin her tabakasında Müşeddid olanlar olduğu gibi olmayanlar da vardır. Müşeddid olanlar şunlardır:

Birinci tabakadan Şu'be ile Süfyân-ı Sevrî. Lâkin Şu'be'nin şiddeti daha ziyâdedir.

İkinci tabakadan Yahya el-Kattân ile İbn-i Mehdî. Lâkin Yahyâ daha şedîddir.

Üçüncü tabakadan İbn-i Maîn ile İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel. İbn-i Maîn eşeddir.

Dördüncü tabakadan Ebû Hâtim-i Râzî ile Buhârî. Ebû Hâtim, Buhârî'den daha şiddetli davranır.

Binâenaleyh bir râviyi meselâ İbn-i Mehdî tevsîk, İbnü'l-Kattân taz'îf ederse Nesei -İbnü'l-Kattân'ın şiddetini bildiği için- o râviyi terketmez.

İntikâd husûsunda Tirmizî ile Hâkim-i Nisâbûrî Mütesâhil, Dârekutnî ile İbn-i Adiy de Mutavassıt olanlardan sayılırlar.

KAVÂİD-İ CERH VE TA'DÎL

Rivâyeti makbûl kimsenin adl ve zâbıt olmasında fukahâ ile muhaddisînin eimmesi arasında ittifâk olduğu buraya kadar serdedilen mebâhisin hey'et-i mecmûasından elbette ma'lûm olmuştur. *Adl* esbâb-ı fısk ile mürüvvete münâfî ahvâlden sâlim, *Zâbıt* da hıfzından rivâyet ediyorsa Hâfız, kitabından rivâyet ediyorsa nüshasını tebdîl ve tağyîrden mahfûz bulundurur; ma'nâ ile rivâyet ediyorsa elfâzın maânîye delâlet farklarını temyîz eder müteyakkız kimse demektir. Dîni böyle zevâtın nakletmesi muktezâ-yı akl olduğu gibi bu iktizâ şevâhid-i nakl ile de müeyyeddir. *Kitâbu'llâh*'dan: "«يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوا»* = *Ey îmân edenler, fâsıkın biri size bir haber getirirse aslı olup olmadığını araştırınız.*" ile "«وَاَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ»** = *İçinizden iki adl kimseyi şâhid tutunuz.*" Âyet-i Kerîmelerini okuyoruz ki bize emrolunan tebeyyün ve işhâd mutlak olduğundan umûr-ı i'tikâdiyye ile ahkâma müteallık evâmir ve nevâhî-i İlâhiyyeye dâir husûsâtda bu emre tebaiyyet vücûbu evleviyyetde kalır. Sünnetde de bunu müeyyid haberler vardır. Nitekim Beyhakî *Medhal*'inde: "لَا تَأْخُذُوا الْعِلْمَ اِلَّا مِمَّنْ تَقْبَلُونَ شَهَادَتَهُ = *İlmi yâni ilm-i dîni şahâdetini kabûl ettiğiniz kimselerin mâadâsından ahzetmeyiniz.*" hadîsini İbn-i Abbâs *radiya'llâhu anhümâ*'dan Merfûan ve Mevkûfen rivâyet ettiği gibi: "كَانَ يَاْمُرُنَا اَنْ لَا نَاْخُذَ اِلَّا عَنْ ثِقَةٍ = *İlm-i dîni sikadan başkasından ahzetmemekliğimizi Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem Efendimiz bize emir buyururlardı.*" Eser'ini Ömer *radiya'llâhu anh*'den naklediyor ki bu tarzdaki haberlerin Merfû' hükmünde olduğu elbetde ma'lûm olmuştur.

---

* *Hucurât Sûresi, Âyet: 6.*

** *Talâk Sûresi, Âyet: 2.*

Râvîde adâletin sübûtu ya ehl-i cerh ve ta'dîl olan ulemâ-yı muhaddisînden iki veya bir zâtın alâ vechi't-tensîs şahâdetleriyle, yâhud da şöhret ve istifâza ile olur. Eimme-i metbûînden Mâlik, Ahmed İbn-i Hanbel, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Leys b. Sa'd ile Şu'be, Abdu'llāh b. el-Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Maīn, Alî b. el-Medînî, Abdü'r-Rahmân b. Mehdiy gibi -muaddil ve müzekkîye muhtâc olmayacak derecede ehl-i ilm beyninde adâletle müştehir- zevât-ı âliyenin ta'dîl ve tezkiye olunmağa ihtiyaçları yoktur. Böyleleri umûmun makbûl ve müsellemi olduklarından rivâyetleriyle ihticâc edebilmek için haklarında acabâ kimlerin hüsn-i şahâdeti vardır diye araştırmak abesle iştigaldir.

Horasân'ın imâm-ı metbûu İshak b. Râhûye hakkında biri Ahmed İbn-i Hanbel'e: "*Ne dersin?*" diye sormuş o da: "*İshak gibileri hakkında tahkikat mı yapılır?*" diye cevâb vermiş. Kezâlik Yahyâ b. Maīn'den Ubû Ubeyd hakkında re'yi sorulmuş. "*Benim gibisine mi Ebû Ubeyd'in nasıl olduğunu soruyorsun? Ebû Ubeyd öteki, beriki hakkında tahkikat yapacak zevâtdandır.*" cevâbını vermiş. Yahyâ b. Maīn, zamânında ehl-i nakdin en şiddetli davranan alemdârlarından biri idi. Mevzū-i bahs olan Ebû Ubeyd de musannefât-ı mühimmesiyle meşhûr, müçtehid, fakīh, lûgavî Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'dır.

Mağrib diyârının âlimi Hāfız Ebû Ömer b. Abdü'l-Ber bu bâbda ziyâde tesâhül göstererek: "*İlm-i dîn ile i'tinâsı mâ'lûm olan her hāmil-i ilm mecrûhiyyeti tebeyyün edinceye kadar adl sayılır.*" demiş ise de bu da'vâsı ehl-i ilmin mazhar-ı kabûlü olamamıştır.

Râvîde zabt, ehl-i zabt ve itkān olan sikāta gālib-i rivâyâtında ve lev min haysü'l-ma'nâ muvâfakat etmiş olmasiyle sâbit olur. Zābıt olmakla ma'rûf râvînin diğer sikāta nâdiren muhâlefeti kadrini tenkīs etmezse de muhâlefeti çok olursa zabtı muhtel demek olup rivâyâtı ile ihticâc edilmez.

Buradaki «gālib-i rivâyâtında» ve «nâdiren» kayıtları sikātın yanılmasına ihtimâl vermeyen bâzı sathî nazarânın bu vehmini izâleye pek yarar. Herhangi bir sika hasbe'l-beşeriyye pek a'lâ yanılabilir. Tebliğde hatādan ma'sūmiyyet enbiyâ-yı ızām hazarâtına mahsūs bir imtiyazdır. Ukaylî'nin *Kitâbü'z-zuafâ*'da en büyük eimme-i hadîsden nakkād-ı şehîr Alî b. el-Medînî'nin de ismini zikredip hakkında: "وَحَدِيثُهُ مُسْتَقِيمٌ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ = *Hadîsi de inşâ-Allāh doğrudur.*" demiş olmasına Hāfız Şemsü'd-Dîn-i Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl*'de pek şiddetli bir mukābelede bulunmuştur ki bu müdâfaanın bahsimizle münâsebeti olan kısmını burada zikretmekden sarf-ı nazar edemiyorum. Zehebî o sert hücûmundan sonra Ukaylî'ye:

"*İstiyorum ki hiç yanılmamış, mütâbii olmadık rivâyet ile hiç teferrüd etmemiş sağlam sika kim imiş bana bildiresin. Bizim bildiğimize göre Hāfız olan sika bâzı ahādîsi rivâyet etmekde infirâd ederse bu, onun mertebesini daha ziyâde yükseltir, ikmâl eder. Ve ilm-i Eser'e olan i'tinâsına ve akrânının bilmediği şeyleri de zabt etmiş olduğuna daha ziyâde delâlet eyler. Meğer ki galatı, vehmi tebeyyün edip bilinmiş ola. Bir kere Ashāb-ı Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in sığâr ve kibârına bak. İçlerinde hiçbir kimse yoktur ki münferid olarak haber verdiği bir Sünnet bulunmasın ve o Sünnet hakkında bu hadîsin mütâbii yoktur denilmesin. Tâbiīnin her birinde de diğerlerinde olmayan bir ilim vardır. Burasını îzâh etmek bile zâiddir. Zîrâ bu, ilm-i hadîsde -lâzım olduğu kadar- tekarrür etmiş bir mes'eledir. Kezâlik mütkın olan sika bir hadîsde münferid olursa hadîsine «صحيح غريب»; Sadūk, yâhud daha dûn mertebede olan bir râvî, münferid olursa hadîsine "Münker"; lâfzan, yâhud isnâden sikāta gayr-i muvâfık rivâyâtı çok olan râvînin de rivâyeti "Metrûk" sayılacağı ılm-i hadîsde mukarrerdir.*" diyor.

Bu mukaddimât ma'lûm oldukdan sonra sıra kavâid-i cerh ve ta'dîli beyâna geliyor:

BİRİNCİ KÂİDE

Tezkiye yâni cerh ve ta'dîl esbâb-ı tezkiyeyi bilir, ehl-i adl ve teyakkuzdan olan kimse tarafından vâkı' olmuş ise kabûl olunur. Rastgelen bir muhaddisin tezkiyesi, âharı cerh ve ta'dîle müteallık da'vâsı kabûl olunmaz. Müzekkî esbâb-ı tezkiyeden anlar bir merd-i ârif ve âgâh olmak gerektir. Böyle olmayan müzekkî râvînin ahvâli hakkında mümârese ve tecribe ve imtihânı sebketmeksizin ibtidâen kendisine lâyih olan zāhir-i hāle göre pek a'lâ hükmetmiş olabilir. Binâenaleyh hakkında ifrat gösterilerek -rivâyet ettiği hadîsin reddini iktizā etmeyen bir sebeb ile- cerh olunan kimseye edilen ta'n makbûl olmadığı gibi yalnız zāhir-i hāle bakarak ve teyakkuz, taharrî, tehaffuz göstermeksizin bürümeden tezkiye eden kimsenin ta'dîline de i'tibâr olunmaz. Hadîsin bu fennine dâir söz söyliyecek kimse cerh ve ta'dîl husūsunda tesâhül göstermemek de gerektir. Zîrâ bilâ-tesebbüt yâni delîl ve bürhân aramaksızın birini ta'dîl edecek olursa kendince henüz sübût bulmamış bir hükmü isbât etmiş olur. Ve böyle kimsenin, yalan zannettiği bir hadîsi rivâyet edenler zümresine dâhil olmasından korkulur. Çünkü râvînin adâleti hakkında galebe-i zan ile hükmetmediği için yalan olmak ihtimâlini de musaddık olarak ondan rivâyet etmiş veya ettirmiş gibi olur. Kezâlik ihtiyatsızca cerha kalkışırsa nefse'l-emirde ta'ndan berî olan bir müslümana ta'n etmiş ve zavallıyı ilelebed üzerinde kalacak bir leke ile damgalanmış olur. Bu gibi âfât noksān-ı taharrî yüzünden gelebildiği gibi gâh hevâ-yı nefse, bâzan da bir garaz-ı fâside mağlûbiyyetle irtikâb edilir. Mütekaddimînin bu bâbdaki sözleri alelekser hevâ ve garaz şevâibinden ârî ise de akāidde muhâlefet yüzünden vâkı' olan ta'nlar evvel ve âhır pek çokdur. Nitekim bâzı Ehl-i Sünnet râvi Şiî, ya Hâricî, ya diğer bir fırkaya mensûb olduğu için bid'atine bakarak zāhirü'l-adâle olsa bile ona ta'n etmişlerdir. Revâfız ve Nevâsıb ulemâsı ise Ehl-i Sünnetden olan râvîlere i'tibâr etmek istemezler. Bunlar şöyle dursun, ekser-i Sahâbenin bile adâletlerine kāil olmazlar. Hattâ **Ebû Bekr** ile **Ömer** *radiya'llāhu anhümâ*'nın rivâyetlerine bile aldırmazlar. Hele bu fırkaların câhilleri Ehl-i Sünnet'i

tekfîr bile ederler. Bundan dolayıdır ki ehl-i bid'at ve ehvâ rivâyetlerinden hangileri kabûl, hangileri reddedileceğine dâir kavâid vaz'ına lüzum görülmüştür.

İKİNCİ KĀİDE

Sahīh ve meşhûr olan kavle göre ârif tarafından edilen ta'dîl, gayr-i müfesser olarak yâni sebeb zikredilmeksizin de olsa makbûldür. Cerh ise sebebi beyân edilmeden tasdīk olunmaz. Bu, fukahâ ile eimme-i ehl-i hadîsin kavlidir.

Bu kāidenin mebnâsı şudur: Râvîde berâet-i zimmet ve adâlet asl olmakla berâber bir kimsenin adâletine delâlet eden fiiller -ki Türkler de bu meyânda dâhildir- çok olduğundan bunların hepsini istiksā ile zikretmek de güçtür. Bir kimsenin adâletini isbât için şunu yapar, bunu yapar, şunu yapmaz, bunu yapmaz... ilâ-âhirihi diyerek ta'dâd ve ihsāsı müteassir birçok şeyler zikretmek lâzımgelir. Cerhin sübûtuna ise esbâb-ı mühimme-i kādıhanın yalnız birini zikretmek kifâyet ettiği gibi mûcibât-ı cerh ve ta'n hakkında enzār-ı nâs da mütefâvitdir. Birinin kādıh zan ve i'tikād ettiği sebeb, diğerince muhill-i adâlet olmaz. Binâenaleyh cerhin kabûlü için sebebi tasrîh edilmek iktizā eder ki nefse'l-emirde cerha mahal olup olmadığı lâyıkıyle anlaşılabilsin. Yoksa sâdece *Metrûk* yâhud « لَيْسَ بالقَوِى », yâhud « فيهِ مَقَالٌ » gibi bir sözle bir râvî mecrûh sayılamaz.

Maahâzâ cerh ve ta'dîl kitablarında sebeb-i mecrûhiyyetleri beyân edilmeyen kimselerin de isimleri mezkûrdur. Bu isimlerin o kitablarda bulunmasiyle sāhiblerinin cerhi sübût bulamaz. Ve onunla hükmedilemez. Bunda yalnız şu fayda vardır ki bu kimseler hakkında hükümde tevakkuf edilerek halleri tahkīk olunur. Netîce-i tahkīkde haklarındaki şübhe zâil olub da kendilerine vüsūk ve i'timâd peydâ olursa hadîsleri kabûl olunur. Nitekim *Sahîhayn*'da bu zümreye dâhil birçok zevât vardır.

Cerh ve ta'dîli kabûl için sebeb zikrine ihtiyaç mes'elesinde bu kavl-i sahīh ve meşhûrdan başka üç kavil daha vardır:

Birincisi evvelki kavlin aksinedir. Buna göre cerh, gayr-i müfesser olarak makbûldür. Ta'dîl ise ancak sebebi zikredilirse kabûl olunur. Zîrâ esbâb-ı adâleti izhârda tasannu' çok, çok kere de muaddilin ta'dîli zâhir-i hâle mebnî olur. Bu kavli İmâmü'l-Haremeyn ile Gazâlî ve *Mahsûl*'ünde Râzî zikretmişlerdir.

İkincisi cerh de, ta'dîl de ancak müfesser olarak kabûl olunabilir. Zîrâ cârihin râvîyi mûcib-i kadh olmayan bir şey ile cerh ettiği vâkı' olduğu gibi muaddilin de adâleti iktizâ etmeyen bir sebeble râvîyi tevsîk ettiği vâkı'dır. Bu kavli Hatîb-i Bağdâdî ile Usûliyyûndan bâzıları nakletmişlerdir.

Üçüncüsü cârih veya muaddil esbâb-ı cerh ve ta'dîli bilir, basîr ve dânâ, i'tikâd ve ef'âli merzî bir kimse ise ne cerh, ne de ta'dîl için sebeb beyân etmesine hâcet kalmaz. Bu kavli Cümhûrun kavli olarak Kâdî Ebû Bekr-i Bâkıllânî ihtiyâr ettiği gibi İmâmü'l-Haremeyn ile Gazâlî ve Râzî ve Hatîb'in muhtârı da budur. Hâfız Ebu'l-Fazl-ı Irâkî ile Bülkînî de bu kavlin sıhhatine kâil olmuşlardır.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî ise beşinci kavl olarak mes'eleyi şöyle tafsîl etmiştir: Râvî cerh-i mücmel-i gayr-i müfesser ile cerha uğrayıb da ötede eimme-i ilm-i hadîsden biri tarafından tevsîk edilmiş bulunursa hakkındaki cerh her kim tarafından vâkı' olursa olsun müfesser olmadıkca kabûl olunmaz. Zîrâ o râvî sika rütbesini kazanmış olduğundan pek âşikâr bir delîl olmadıkca mertebesinden oynatılamaz. Zîrâ eimme-i cerh ve ta'dîl sıkı bir intikâd ile gerek diyâneti, gerek hadîsi husûsunda hâli kendilerine gereği gibi ma'lûm olmadıkca kimseyi tevsîk etmezler. Onlar pek uyanık zevât olup hiçbirinin verdiği hüküm bir sebeb-i sarîh olmadıkca nakzedilemez. Râvî eğer hiçbir imâm tarafından ta'dîl edilmemiş ise hakkındaki cerh -bir ârif tarafından sudûru takdîrinde- gayr-i müfesser de olsa kabûl olunur. Zîrâ böyle olan râvî ta'dîl edilmemiş olduğundan meçhûl menzilesindedir. Cârihin onun hakkındaki kavlini i'mâl etmek ihmâlinden evlâdır. Maahâzâ -Süyûtî'nin ihtâr ettiği üzere- nakd-i ricâlde

istikrâ-yı tâm ashābından olan Hāfız Zehebî: *"Bu ilmin ulemâsından bir Zaīf'i tevsīk, yâhud bir sikayı taẓʿīfde ittifāk etmiş iki ẓâta tesâdüf edilmemiştir."* demiş olduğu gibi (sh. 364) Ŋeseî de *bir kimsenin rivâyetini terketmekde icmâʿ vâkıʿ olmadıkca hadîsini terketmemek meẓhebini bunun için ihtiyâr etmiştir."?* (sh. 364).

Üçüncü Kāide

Kavl-i sahīha göre cerh de, taʿdîl de ârif olan yalnız bir kimsenin sözüyle sâbit olur. Bir haberin kabûlü için muhbirin teaddüdü şart olmadığından râvîsinin cerh ve taʿdîlini kabûlde de aded şart değildir. Çünkü tezkiye hüküm demektir. Hükümde de hākimin teaddüdü şart değildir.

Râvî hakkındaki tezkiyeyi şâhidin şahâdetine kıyâs eden bâzıları ise cerhin de, taʿdîlin de lâakal iki âlim tarafından edilmesiyle ancak sübût bulacağına kāil olmuşlardır. Halbuki rivâyet şahâdetden farklıdır.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî ise mes'eleyi tafsīl yolunu göstererek: *"Tezkiye müzekkînin içtihâdına müsteniden vâkıʿ olmuş ise hâkimin hükmü menzilesinde olacağından adet şart değildir. Başkasından nakle müstenid ise bâlâdaki ihtilâf vâriddir. Lâkin bu takdîrde de yine adet şart değildir. Zîrâ naklin aslında aded meşrūt değildir ki ferʿī olan ihbâr-ı cerh ve adâletde de olsun."* diyor. Ve netîcede yine müzekkî-i vâhidin kifâyetine kāil oluyor.

İstitrâd.— Askalânî'nin hücceti, görülüyor ki rivâyet ile şahâdet beynindeki farka istinâd ediyor. Fi'l-hakīka rivâyet ile şahâdet birçok cihâtdan müteşâbih olduğundan birçok kimseler ikisini bir maʿnâya almışlarsa da hakīkatde rivâyet -hākim huzūrunda terâfiʿ olmaksızın bir emr-i âm hakkında ihbâr olması cihetinden- şahâdetden farklıdır. Beyinlerindeki ahkâm farklarına gelince Süyûtī *Tedrîb*'inde yirmi bir vecih göstermiştir. Şöyle ki:

1— Aded şahâdetde şart ise de rivâyetde değildir. Zîrâ evvelâ gālib-i ahvâlde bir müslümânın kalbinde Şahâdet-i zûrun da mehâbeti

varsa da Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e yalan isnâd etmenin ilkā edeceği mehâbet elbetde çok daha büyükdür. Sâniyen hadîs olur ki onun rivâyetinde yalnız bir râvî infirâd eder. Eğer o da kabûl edilmiyecek olursa o hadîsi bilip öğretmek, mûcebince amel etmek maslahatı fevt olur ki bu zarar herhalde bir tek şahsın bir tek hakkının ziyâından çok ağırdır. Sâlisen müslümanlar beyninde kendilerini Şahâdet-i zûra sevk edecek şahsî adâvetler bulunabilirse de hadîs rivâyetinde böyle bir bâis yoktur.

2— Şahâdetde bâzı yerlerde zükûret şartdır. Rivâyetlerde ise böyle bir şart yoktur.

3— Şahâdetde hürriyyet şart iken rivâyetde değildir.

4— Bir kavle göre rivâyetde bülûğ şart değildir. Sabiyy-i mümeyyiz meşhûdunu ihbâr ederse mesmû olur.

5— Hattābiyye'den başka herhangi bir mübtediin -dâiye de olsa- şahâdeti kabûl olunabilir. Halbuki mübtediin dâiye olsun olmasın mezhebini müeyyid olmak üzere rivâyet ettiği merdûddur.

6— Yalandan tevbe etmiş kimsenin şahâdeti makbûl olabilirse de rivâyeti dâimâ merdûddur.

7— Bir tek hadîsi rivâyetde yalanı tebeyyün edenin evvelce rivâyet ettiği bütün hadîsler merdûddur. Bir mes'elede Şahâdet-i zûru tebeyyün eden kimsenin ise daha evvelki şahâdetlerine binâ edilen hükümler nakz olunmaz.

8— Şahâdeti kendi nefsine celb-i menfaat, yâhud def'-i mazarrat eden kimsenin şahâdetini kabûl etmeyiz. Halbuki böyle bir şey rivâyet edenin rivâyeti makbûldür.

9— Asl, yâhud fer', yâhud da rakīk lehine olan şahâdet kabûl olunmaz. Rivâyet ise böyle değildir.

10, 11, 12— Şahâdetin sahīh olması için da'vâ ile mesbūk ve şahâdetin matlûb olması ve hākim huzūrunda vukū' bulması lâzımgelir. Rivâyetde ise böyle kayıtlar gözedilmez.

13— Âlim olan kimse emr-i ta'dîl ve cerhde kendi ilmine binâen hükm-i kat'î ile mutlakā hükmedebilir. Şahâdetde ise bu noktadan akvâl-i muhtelife vardır.

14— Kavl-i esahha göre bir âlimin sözü ile cerh ve ta'dîl kabûl olunur. Şahâdetde ise böyle değildir.

15— Bir kavle göre rivâyetde bir âlimin cerh ve ta'dîli gayr-i müfesser olarak da kabûl olunabilir. Şahâdetde ise cerh-i mücmel kabûl olunmaz.

16—Rivâyet için ücret almak birçoklarınca câiz, şâhidin ise bineceğe muhtâc olmadıkca ücret alması gayr-i câizdir.

17— Şahâdet üzerine hükmetmek şâhidi ta'dîl demektir. Hattâ Gazâlî'nin dediği gibi- *"Sen adilsin."* demekten kuvvetlidir. Âlimin rivâyet olunan şey ile âmil olması veya ona binâen fetvâ vermesi kavl-i esahha göre rivâyetin sıhhatine delîl olamaz.

18— Mevt veya ğaybet gibi bir sebeble asıl şâhid olacak kimseyi dinlemek müteassir veya müteazzir olmadıkca şahâdet ale'ş-şahâde kabûl olunmaz. Rivâyet ise bunun aksinedir. Rivâyâtın çoğu ahyânın emvâtdan rivâyetidir.

19— Biri bir şey haber verdikden sonra rücû' ederse rivâyeti sâkıt ve gayr-i ma'mûlün-bih olur. Halbuki ba'de'l-hükm şahâdetden rücû' hükmü nakzetmez.

20— Şâhidler meşhûdün-aleyhin katlini mûcib şahâdetde bulundukdan sonra amden yalan söyledik diye şahâdetden rücû' ederlerse kısâsan katilleri lâzımgelir. Halbuki bir hādisede hākim müşkilâta uğrayarak hüküm vermekde tereddüd ederken biri o hādiseye taallûku olan bir hadîs rivâyet etse de hākim onun haberi üzerine bir kimsenin katline hükmetse, sonra o râvî: *"Amden yalan söyledim."* dese mes'ele muhtelefün-fîhdir. Bagavî'ye göre katle sebebiyyet verdikden sonra şahâdetden rücû' eden şâhid gibi kısās olunur. Râfiî'nin Kaffâl'den nakline göre ise kısās lâzım gelmez. Zîrâ şahâdet yalnız bir hādiseye taallûk eder. Haberin ise o hādiseye ihtisāsı yoktur.

21— Dörtden az kimse zinâya şahâdet etseler kavl-i azhere göre kazifden dolayı kendilerine had ikāme olunur. Tevbe etmedikce de bir daha şahâdetleri makbûl olmaz. Halbuki yine bu kimselerin kabûl-i rivâyetinde ihtilâf vardır. İntehâ.

KAVÂİD-İ CERH VE TA'DÎL (mâba'd)

DÖRDÜNCÜ KÂİDE

Bir râvî hakkında cerh ile ta'dîl ictimâ' ederse -muaddiller daha çok da olsa- cerh ta'dîle takdîm olunur.

Râvînin cerh ve ta'dîl nokta-i nazarından dört hâli olmak ihtimâli vardır:

1— Râvî hakkında cerh ve ta'dîle dâir hiçbir kimse tarafından bir şey söylenmemiş bulunur. Vâkıâ fi'len böylesi hemen hemen yok gibidir. Bunu zikredişimiz ihtimâlât-ı akliyyeyi itmâm içindir. Böylesi meçhûl hükmündedir ki hâli tebeyyün edinceye kadar hadîsinin merdûd olduğu yukarıda söylenmişti. (sh. 325).

2— Hiçbir cârihi olmaksızın muaddel olmuş olur. Böylesinin sika olduğunda şüphe yoktur. Ve onun hakkında mücmel yâni gayr-i müfesser cerhin hiçbir te'sîri yoktur.

3— Râvî hiçbir muaddili olmaksızın mecrûh olmuş bulunur. Bunun cârihi gayr-i ârif bir kimse ise sebeb beyân etmedikce cerhi nazar-ı i'tibâra alınmaz. Râvî birinci şıkda olduğu gibi, meçhûl hükmünde olup adâletinin sübûtuna kadar hadîsinde tevakkuf olunur. Cârih, ârif ise kavl-i muhtâra göre cerhi mücmel de olsa makbûldür. Zîrâ ârifin cerha dâir sözünü ihmâlden ise i'mâl etmek evlâdır. Adâleti sâbit olan kimse hakkındaki cerh-i gayr-i müfesserin ihmâli i'mâlinden evlâ olduğu gibi.

4— Râvîyi kimi ta'dîl, kimi de cerh etmiş bulunur ki böylesi hakkında cerh ile ta'dîl teâruz etmiş demektir.

Dördüncü kâide işte bu dördüncü nevi'den olan râvîler hakkındadır. Bu kavl fukahâ ile usûliyyûnca esah olan kavl olup hattâ Hatîb-i Bağdâdî: "*Bir veya birkaç zât tarafından cerhedildiği halde bir o kadar*

zevât tarafından da ta'dîl edilen râvînin cerhi evlâ olduğunda ehl-i ilm ittifâk etmişlerdir." diyerek bu bâbda icmâ' olduğunu bile naklediyor. Hem bu, böyle olmak lâzımgelir. Çünkü evvelen cârihde muaddilde olmayan bir ziyâde-i ilm vardır ki onun bilgisi bilmeyenlere karşı hüccetdir. Sâniyen râvînin zâhir-i hâline nazaran muaddilin haber verdiği adâleti cârih de teslîm etmekle berâber muaddilin meçhûlü kalmış hafî bir emr-i bâtınîden haber veriyor demektir ki bu, nazar-ı i'tibâra alınmağa değer bir şeydir.

Maahâzâ fukahâ teâruz hâlinde muaddil olan zât: *"Evet, cârihin beyân ettiği sebeb-i cerhi ben de biliyorum. Lâkin yine biliyorum ki râvî sonradan tevbe etti ve hüsn-i hâl sâhibi oldu."* diyecek olursa, kezâlik cârih bir sebeb ta'yîn edib de o sebebi muaddil olan zât mu'teber bir tarîk ile nefyederse ta'dîlin cerha takdîm olunacağını söylüyorlar. Lâkin râvînin töhmeti kizb olmamalıdır. Zîrâ bir kere yalan söylediği sâbit olursa tevbe etse de rivâyeti kabûl olunmaz.

Lâkin muhakkıkîne göre teâruz hâlinde mes'eleyi tafsîl etmek iktizâ eder. Şöyle ki ta'dîle muârız gelen cerh, esbâb-ı cerhi ârif kimse tarafından müfesser olarak sâdır olmuş ise -demin söylediğimiz esbâba binâen- ta'dîle takdîm olunur. Mücmel olarak sâdır olmuş ise adlin adâletine kadh edilmez. Çünkü muhaddisler esbâb-ı cerh hakkında ihtilâf edebilirler. Cârihin nefse'l-emirde cerha kâfî gelmeyen bir sebebi ta'na kâfî zannetmesi ihtimâli de vardır. Binâenaleyh adâleti sâbit olan râvî hakkında cerh-i gayr-i müfesserin -ârif tarafından da olsa- te'sîri yoktur. Cerh gayr-i ârif tarafından sâdır olduğu takdîrde ise bi'l-icmâ' merdûddur. Lâkin adâleti meşkûk râvî hakkında cârih-i ârifin cerhi müessir ve teâruz hâlinde mukaddem olur.

Cümhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile muhakkıklerinin bu kavl-i muhtârına karşı üç kavl-i mercûh daha vardır:

1— Teâruz hâlinde muaddiller cârihlerden çok ise ta'dîl mukaddemdir. Zîrâ onların kesreti râvînin hâlini takviye eder ve verdikleri adâlet haberleriyle ameli vâcib kılar. Cârihlerin kılleti ise verdikleri cerh haberinin za'fını müstelzimdir. Lâkin böyle zannetmek -Hatîb'in dediği

Nâfi‘dir. «أخبرني من لا أتهم من أهل العلم» dediği yerde de kasdetdiği zât Leys b. Sa‘d'dır. Bu zevâtın hepsi sikātdandır. Yalnız Mahreme b. Bükeyr'i, İbn-i Maīn zaîf görür. Sebebi de yetim kalmış olduğundan pederinden semâı olmadığına ve pederinden olan rivâyâtı irsen eline geçen merviyyât defterlerinden olduğuna kāil olmasıdır. Halbuki pederinden semâı olduğunu tasrîh eden vardır. İbn-i Maīn'in ise cerhdeki şiddeti erbâbınca ma‘lûmdur. İbn-i Lehîa da nefse'l-emirde eimme-i sikātdan olduğu için kitabları yanıp zâyi‘ olduğundan (sh. 334) bu yüzden yalnız hādiseden sonraki rivâyâtı zaîf görülmüştür.

İmâm-ı Şâfiī'nin de: «أخبرنا الثقة عن ابن أبي ذئب» dediği yerde sikadan Muhammed b. İsmâīl b. Ebî Füdeyk'i; «أخبرنا الثقة عن الليث بن سعد» dediği yerde sikadan Yahyâ b. Hassân'ı; «أخبرنا الثقة عن الوليد بن كثير» dediği yerde sikadan Ebû Üsâme'yi; «أخبرنا الثقة عن الأوزاعي» dediği yerde sikadan Amr b. Ebî Seleme'yi; «أخبرنا الثقة عن ابن جريج» dediği yerde Müslim b. Hâlid ez-Zencî'yi; «أخبرنا الثقة» «عن صالح مولى التوأمة» dediği yerde İbrâhîm b. Yahyâ'yı; «عن الثقة عن أسامة ابن زيد» dediği yerde yine İbrâhîm b. Ebî Yahyâ'yı; «عن الثقة عن حميد» dediği yerde İsmâīl b. Uleyye'yi; «عن الثقة عن معمر» dediği yerde Mutarrif b. Mâzin'i; «عن الثقة عن يونس بن عبيد» dediği yerde yine İbn-i Uleyye'yi; «عن الثقة عن الزهري» dediği yerde de Süfyân b. Uyeyne'yi kasdeder. «عن الثقة عن يحي بن ابي كثير» dediğinde murâdı zann-ı gālibe göre onun oğlu Abdu'llāh b. Yahyâ'dır. Bir de Hazret-i İmâmın tilmîz-i hâssı Rebî‘ b. Süleymân'dan

mervî olduğuna göre müşârün-ileyh: « أَخْبَرَنِي مَنْ لَا أَتَّهِمُ » deyince İbrâhîm b. Yahyâ'yı, « أَخْبَرَنِي الثِّقَةُ » deyince de Yahyâ b. Hassân'ı murâd edermiş. Bir rivâyete nazaran tesmiye etmediği şeyh, fıkıhda kendi tilmîzi olan İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'dir. Nitekim İbn-i Asâkir'in nakline göre İmâm-ı müşârün-ileyhin oğlu Abdu'llāh b. Ahmed: "*Şâfiî'nin kitabında her nerede* (أَخْبَرَنَا الثِّقَةُ) *varsa o sika hep pederimdir.*" demiş. Lâkin bu da müsellem değildir. Zîrâ diğerlerinin kasdedildiği rivâyetleri de vardır.

Bunlardan İbn-i Füdeyk ile Yahyâ b. Hassân, Ebû Üsâme, İbn-i Uleyye, Abdu'llāh b. Yahyâ, Süfyân ve Ahmed b. Hanbel hakkında kimsenin bir diyeceği yoktur. Diğer beşi bâzılarınca cerha uğramışlarsa da kendilerini tevsîk eden eimme de çoktur. Hele İmâm-ı Şâfiî gibi bir zâtın onlar hakkında sika demesi en kuvvetli tezkiyelerdendir. Bunlardan Amri'bn-i Ebî Seleme sıdk ile meşhûr eimmedendir. Yalnız İbn-i Maîn ile Ebû Hâtim-i Râzî gibi mesleki teşdîd olan iki zât za'fına hükmetmişlerdir. Za'fının mebnâsı da bâzı kere rivâyetde vehm etmesi ve birçok hadîsleri semâan değil, münâvele tarîkıyle ahzedip rivâyet etmesidir. Müslim b. Hâlid-i Zencî de İmâmın ilk üstâdı olan fakîh-i Mekkî olup fıkıhdaki şöhreti ma'lûmdur. Onun hakkında İbn-i Maîn bile gâh zararsız, gâh sika, gâh zaîf demiştir. Kendisini Kaderîlikle ittihâm edenler olduğu için nakliyle ihticâc etmekde ihtiyât gösterenler vardır. Mübtedianın rivâyeti hakkındaki hükmün ne olmak lâzımgeleceği ise evvel ve âhır yazılan şeylerden ma'lûm olmuştur. İbrâhîm b. Ebî Yahyâ da eimme-i a'lâmdan iken kadere kāildir diyerek taz'îf edilmiş ise de Şâfiî, Sevrî ve Yahyâ b. Âdem nazarında sikadır. Ebû Hātim zaîf görmüş ise de İbn-i Hibbân kendisini tevsîk etmiştir. Mutarrif b. Mâzin'e gelince onu da Nesâî gibileri sika addetmemişlerse de hakîkatde sikātdandır. Cârihleri nazarındaki günâhı Ma'mer ile İbn-i Cüreyc'in hadîs defterlerini Hişâm b. Yûsuf-

'dan alıp yazmış iken o hadîsleri Hişâm b. Yûsuf'un ismini zikretmeksizin rivâyet etmesidir. Maahâzâ İbn-i Maīn onun defterleri ile Hişâm'ın defterlerini mukābele etmiş ve farksız bulmuştur.

ALTINCI KĀİDE

Adl olan kimsenin tesmiye ettiği zâtdan rivâyeti ekser-i muhaddisîne göre o zâtı ta'dîl ma'nâsına değildir. Kavl-i sahīh de budur. Adl olan kimse, olmayandan pek a'lâ rivâyet edebilir. Rivâyet etmesi merviyyün-anhin ta'dîlini hiç de tazammun etmez. Nitekim Süfyân-ı Sevrî, Kelbî'den rivâyeti nehyetmesi üzerine: *"Sen de ondan rivâyet edip duruyorsun ya!"* i'tirâzına uğrayınca: *"Ben onun doğru rivâyetleriyle yalan rivâyetlerini bilirim."* cevâbını vermiş. (sh. 345). Şa'bî de: "حَدَّثَنَا الحَارِثُ وَاَشْهَدُ بِاللهِ اِنَّهُ كَانَ كَذَّابًا" = *Hāris bize rivâyet etti. Hāris de -Eşhedü bi'llâh- kezzâb idi."* diye rivâyetde bulunmuş. (sh. 344). Hākim'in de Ahmed İbn-i Hanbel'den rivâyetine göre bir def'a İmâm-ı müşârün-ileyh, Yahyâ b. Maīn'in « مَعْمَرٌ عَنْ اَبَانٍ عن اَنَسٍ » senediyle olan defteri yazmakla meşgûl olduğunu ve yanına biri gelince hemen sakladığını görmüş. Ve: *"Yâhu, ne yapıyorsun? Sen Mevzū' olduğunu bile bile* (مَعْمَرٌ عَنْ اَبَانٍ عَنْ اَنَس) *sahīfesini mi yazıyorsun? Biri çıksa da sen Ebân'ın aleyhinde söz söylüyorsun da yine hadîslerini yazıyorsun dese ne yaparsın?"* demiş. O da: *"Yâ Ebâ Abdi'llâh, Mevzū' olduğunu bile bile bu defteri yazıp ezberliyeceğim. Biri çıkıp Ebân'ın yerine Sâbit'i ikāme ederek ve* (عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ) (ثَابِتٍ عَنْ اَنَسٍ) *diyerek bu hadîsleri rivâyet edecek olursa ona sen yalan söylüyorsun, bu hadîs, Sâbit'den değil Ebân'dandır diyebileyim diye ezberliyeceğim."* cevâbını vermiş.

Bâzılarınca adlin tesmiye ederek rivâyeti merviyyün-anhi ta'dîldir. Zîrâ o adl, şeyhı hakkında bir sebeb-i cerha muttali' ise zikretmesi lâzım gelir. zikretmese din bâbında halkı aldatmış olur. Ebû Bekr-i

Sayrâfî bu re'ye i'tirâz ederek: *"Buna mutlakā hükmetmek hatādır. Zîrâ tesmiye ederek rivâyet, şeyhını bildirmekden başka bir şey demek olmayıp adâlet ise ancak tecribe ile ma'lûm olacağından ta'dîl başka bir ma'nâdır."* diyor. Bir de -Hatīb'in dediği gibi- şeyhının ne adâletine, ne cerhine muttali' değil ise neden ibâdu'llāhı aldatmış sayılsın?

Bu mes'elede üçüncü bir kavle göre sika olan kimse -Şu'be, İbn-i Mehdiy ve Yahyâ b. Saīd gibi- adilden başkasından rivâyet etmemeyi iltizâm ediyorsa mahz-ı tesmiyesi ta'dîldir. Adilden de, gayr-i adilden de rivâyet ediyorsa ta'dîl değildir. Bu kavl, Âmidî ile İbn-i Hācib gibi Usūliyyûnun muhtârı olan kavildir.

KAVÂİD-İ CERH VE TAʿDÎL (mâbaʿd)

YEDİNCİ KÂİDE

Âlimin rivâyet ettiği hadîs ile amel edip mûcebince fetvâ vermesi ne hadîsin sıhhati ile hükmetmek demektir, ne de ruvâtını taʿdîl eylemektir. Kezâlik muhâlefeti de ne hadîsin sıhhatine kadhı mutazammındır, ne râvîlerine. Zîrâ mûcebince amel edip fetvâ vermesi ihtiyât için olabildiği gibi rivâyet ettiği habere muvâfık düşen başka bir delilden, yâhud hadîs-i tergîbe dâir olup kendisi de ahâdîs-i tergîb ile ameli câiz gördüğünden dolayı da olabilir. Kezâlik amel etmemesi de amele mâniʿ ve verdiği habere muârız diğer bir haberin vücûdundan, yâhud başka bir sebebden neşʾet edebilir. Zîrâ âmil-i müctehid amel ve fetvâ bâbında kendisine hüccet olan bütün edillesini beyân ile mükellef değildir. Nitekim İmâm-ı Mâlik «اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا» hadîsini rivâyet etmiş iken amel-i ehl-i Medîne'ye bakıp hıyâr-ı meclisi kabûl etmez.

SEKİZİNCİ KÂİDE

Meçhûlü'l-ayn ile Meçhûlü'l-hâl'in ve Mestûr'un rivâyetleri merdûddur. (sh. 319*).

DOKUZUNCU KÂİDE

Ârif olan abd ile kadının taʿdîli makbûldür. Sabiyy-i mürâhıkın ise taʿdîli bi'l-icmâʿ merdûddur. Ehl-i Medîne'nin ekser-i fukahâsı kadınların rivâyetde de, şahâdetde de taʿdîlleri kabûl olunamaz demişlerse de kadınların verdikleri haberler kabûl edildikden sonra esbâb-ı cerh ve taʿdîle âgâh olmak şartiyle taʿdîlleri de makbûl olmak lâzımgelir. Nitekim Hatîb-i Bağdâdî Kıssa-i İfk'de Resûlu'llâh

* *Meçhûlü'l-ayn, Meçhûlü'l-hâl ve Mestûr bahislerine bakınız*. (sh. 322-325).

alla'llāhu aleyhi ve sellem'in Ümmü'l-Mü'minin Âişe *radiya'llāhu anhâ*'yı Berîre *radiya'llāhu anhâ*'dan tezkiye buyurmalariyle ihticâc ederek kadının ta'dîlini kabûl edenlerin re'yini müdâfaa ediyor.

Onuncu Kāide

Aynı da, adâleti de ma'ruf, şu kadar ki ismi ile nesebi meçhûl olan râvî ile ihticâc edilebilir. (sh. 326).

Onbirinci Kāide

Adlin, yine adl olan iki râvî zikrederek şek üzerine: *"Fülân, yâhud fülân bana haber verdi."* demesiyle ihticâc olunur. Zîrâ merviyyün-anh hakkında tereddüd ediyorsa da -rivâyetin bu iki zâtın mâadâsından olmaması sūretiyle- ta'yînden de hâlî değildir. Rivâyeti de nefse'l-emirde her hangisinden olursa olsun adilden rivâyetdir ve o adilden semâı mütehakkıkdır.

Lâkin ikisinden birinin adâleti meçhûl olur, yâhud böyle demeyib de: *"Fülân, yâhud başkası bana haber verdi."* dese rivâyeti, meçhûl olan bir muhbire âid olmak ihtimâline mebnî ihticâca sālih olmaz.

Onikinci Kāide

Mübtediin rivâyeti hakkındaki tafsīl bid'at bahsinde (sh. 327) dir.

Onüçüncü Kāide

Fıskından tevbe ettiği tebeyyün eden kimsenin rivâyeti -şahâdeti gibi- makbûldür. Lâkin ahādîs-i Resûl *salla'llāhu aleyhi* ve *sellem*'de irtikâb-ı kizbetmiş kimsenin rivâyeti ebeden merdûddur.

Ahmed İbn-i Hanbel ile Buhârî'nin şeyhı Ebû Bekr-i Hümeydî ve Ebû Bekr-i Sayrafî: *"Kizb ale'r-Resûl'ü irtikâb eden kimsenin bilâhare hüsn-i hāli tebeyyün etse de rivâyetini ebeden kabûl etmeyiz."* demişlerdir. Sayrafî İmâm-ı Şâfiî'nin risâlesi şerhinde fazla olarak: *"Şahâdet mes'elesinin hilâfına olarak ehl-i nakilden her kimin*

bir haberini tuttuğumuz bir yalanından dolayı bir kere iskāt ettik mi artık onu tevbe etmiştir diyerek bir daha kabûl edemiyeceğimiz gibi birini de bir kere Zaîf addetdik mi onu bir daha takviye edemeyiz.", Ebu'l-Muzaffer İbnü's-Sem'ânî (426-489) de: "*Bir tek haber'de yalanı irtikâb edenin evvelki hadîslerini de iskāt etmek vâcibdir.*" demişlerdir.

Vâkıâ Şeyh Nevevî, rivâyetde kizbin Şahâdet-i zûrdan farkı olmadığını gerek *Takrîb*'inde, gerek *Müslim şerhi*'nde iddiâ ile kizb ale'r-Resûl ile müttehem olan kimsenin de tevbesine i'timâd etmek iktizâ edeceğini kavâid-i fıkha tatbîkan söylüyorsa da tevbe eden zâ-nînin de bir daha muhsan olamıyacağı ve kāzifine had lâzım gelmiyeceği ve kāzife had ikāmesinden evvel makzûfun zinâsı hālinde kāzifden haddin sâkıt olacağı hakkında bâzı emsile-i fıkhıyye îrâdiyle rivâyet ve şahâdet beyninde pek a'lâ fark bulunabileceği isbât edilmiştir. Her-halde kizib ale'r-Resûl cürmüne karşı böyle bir tağlîzde, böyle bir zecr-i belîğde büyük hikmetler vardır. Şahâdet-i zûrun zararı kāsır ve yalnız meşhûdün-bîh olan hādiseye râci'dir. Kizb ale'r-Resûl'ün zararı ise âmdır. Ve yalanın bir şer'-i müstemir olması mahzûr-ı azîmini dâîdir. Şahâdet ile rivâyet beynindeki farklar yukarıda zikredilmişti. (sh. 371).

Ondördüncü Kāide

Bir sika diğer sikadan bir hadîs rivâyet ettikden sonra asıl, yâni şeyh olan râvî cezm sîgasiyle: "*Ben bunu ona rivâyet etmedim.*" ve: "*Yalan söylüyor.*" gibi bir söz ile rivâyeti nefyedecek olursa Müteehhırînin kavl-i muhtârına göre o rivâyeti reddetmek vâcib olursa da bu, fer' olan râvînin asl olan râvîden ettiği diğer rivâyâta kadh vermediği gibi fer'in de cerhini mûcib olmaz. Rivâyet reddolunur. Çünkü her ikisi de sika olan müsbit ile nâfînin sözleri müteârızdır. Fer' olan râvî mecrûh olmaz. Çünkü o da şeyhını tekzîb ediyor demektir. İki da'vâ müteârız olduğundan her ikisi de sâkıtdır. Fer'in ondan olan diğer rivâyâtına da kādıh değildir. Çünkü fer' sikadır. Asıl da yalnız o rivâyeti nefy-etmiştir. Hattâ asl olan râvî bilâhare o hadîsi rivâyet eder, yâhud yine

sika olan diğer bir fer' onu rivâyet eder de o da tekzîb etmezse o hadîsin makbûl olacağını Kādī Ebû Bekr ile Hatîb ve emsâlleri tasrîh etmişlerdir.

Diğer kavle göre aslın kendisine isnâd olunub da reddetdiği rivâyet reddolunmaz. Sem'ânî'nin muhtârı olan bu kavli Kaffâl-i Şâşî (291-366) İmâm-ı Şâfiî'ye bile azvediyor. Hattâ Safiyyü'd-Dîn Abdü'r-Rahîm el-Hindî (644-715) bunun mücmaün-aleyh olduğunu bile nakletmiştir. Kitabımızın (265) inci İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ* hadîsini Amri'bn-i Dînâr, İbn-i Abbâs'ın mevlâsı Ebû Ma'bed'den dinleyip onu İbn-i Cüreyc'e. İbn-i Uyeyne'ye rivâyet etmiş. İmâm-ı Şâfiî'nin İbn-i Uyeyne'den rivâyetinde: *"Sonra bu rivâyetimi Ebû Ma'bed'e söyledim. Ben sana bunu söylemedim dedi. Hayır, bunu bana söyledin dedim."* ziyâdesi vardır. İmâm-ı Şâfiî de bunu rivâyet ederken: *"Ebû Ma'bed bunu unutmuş olacak."* diyor.

Mâverdî ile Rûyânî'ye göre bu takdîrde hadîsin sıhhatine halel gelmezse de fer'in asıldan onu rivâyet etmesi câiz olmaz derler.

Dördüncü bir kavle göre de nefy ile isbât teâruz edeceğinden haklarında teâruz-ı edillede kavâid-i tercîh tatbîk olunur.

Asl olan râvî fer'in, kendisinden rivâyet ettiği hadîs için : *"Ben bunu bilmiyorum."* yâhud: *"Derhâtır edemiyorum."* gibi cezme delâlet etmeyen bir söz söyliyecek olursa hadîs bilittifak kabûl olunur.

Onbeşinci Kāide

Bir kimse bir hadîs rivâyet etdikden sonra onu unutursa -Hanefiyye'den bâzılarının hilâfına olarak- cümhûr-ı ehl-i hadîs ve fıkıh ve kelâmca onunla amel câizdir. Cümhûr bir muhaddis hakkında nisyânın câiz olduğuna bakarak unuttuğu hadîsi bir sikanın kendisinden rivâyet etmesini de tecvîz ediyorlar. Meselâ Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in bir tek şâhid ile berâber yemin ile hüküm buyurduklarına dâir olan Ebû Hüreyre hadîsini Ebû Dâvûd, Ebû

Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî ile Muhammed b. Dâvûd el-İskenderânî ve Rebî' b. Süleymân tarîklarından rivâyet eder. Ebû Mus'ab'ın senedinde Abdü'l-Azîz-i Derâverdî, Rebîatü'r-Re'y, Süheyl b. Ebî Sālih, babası Ebû Sālih-i Zekvân; diğerinin senedinde de Ziyâd b. Yûnus, Süleymân b. Bilâl, Rebîa, Süheyl, ilâ-âhirih vardır. İmâm-ı Şâfiî-'nin tilmîzi olan Rebî'den gelen üçüncü bir tarikında İmâm-ı Şâfiî Abdü'l-Azîz'den şöyle rivâyet ediyor: *"Bu hadîsi Süheyl'e söyledim. Bana: 'Bunu kendisine söylediğimi Rebîa bana haber verdi ise de benim mahfûzum değildir. Rebîa ise bence sikadır., dedi. Süheyl, hâfızasını azaltacak bir illete giriftâr oldu da mahfûzu olan hadîslerin bâzılarını unutuyordu. Bu hâdiseden sonra Süheyl artık Rebîa'dan, onun da kendisinden, kendisinin de babasından rivâyet ettiğini söylerdi."*

Süleymân b. Bilâl de şöyle diyor: *"Süheyl'e mülâkî olduğumda bu hadîsi kendisine sordum. Bilmiyorum dedi. Senin rivâyetin olduğunu Rebîa bana söyledi dedim. Eğer bunu Rebîa benim ağzımdan sana haber verdiyse sen de Rebîa'dan, Rebîa'nın da benden tabdîs ettiğini söyle cevâbını verdi."*

Bu hadîs Ebû Hüreyre'den mâadâ Tirmizî'nin nakline göre Alî, Câbir, İbn-i Abbâs ve Surrak *radiya'llâhu anhüm*'den de mervî olup hukūk ile emvâlde bir şahîd ile birlikde yemîn ile hükmetmeği bâzı Sahābe ile İmâm-ı Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed ve İshak b. Râhûye câiz gördükleri halde ehl-i Kûfe ulemâsından birtakımları rivâyeti iskāt ile onunla amel etmezler. Ve: *"Asl olan râvî unutup sehv edebiliyorsa fer' olan râvîde de sehiv ile nisyân vâkı' olabilir. Binâenaleyh isbât ile nefyin teâruzuna binâen rivâyet sâkıt olmak lâzım gelir."* derler. Buna ötekiler: *"Bu takdîrde asl olan râvînin vukū'-ı rivâyeti nefyettiği yok. O yalnız derhâtır etmediğini söylüyor. Fer' ise cezmederek müsbitdir. Cezm de adem-i cezme mukaddemdir."* diye cevâb veriyorlar. Herhalde ekâbirden birçok zevâtın bâzı hadîsleri rivâyet ettikden sonra unuttukları vâkı' olup hattâ: "حَدَّثَنِي فُلاَنٌ عَنِّي عَنْ فُلاَنٍ = *Fülândan şunu rivâyet ettiğimi fülân benden rivâyet ettiğini bana söyledi."* diyenler az değildir.

Hatīb-i Bağdâdî ile Dârekutnî'nin "أَخْبَارُ مَنْ حَدَّثَ وَنَسِيَ = *Tahdîs edip de unutanlar.*" unvâniyle tasnîfleri bile vardır. Enes *radiya'llâhu anh* ile Revh b. el-Kāsım et-Temîmî ile Cerîr b. Abdü'l-Hamîd ve Süfyân b. Uyeyne bu meyânda zikrolunuyorlar. Sikātın sikāt tarafından kendilerine vâkı' olan rivâyetlerini gâh cezm, gâh şek üzerine nefyettikleri vâkı' olduğu içindir ki İmâm-ı Şâfiī ile daha evvel Şu'be ve Ma'mer gibi zevât berhayât olanlardan ihtiyâten rivâyet etmemeği meslek ittihâz etmişlerdir. Beyhakī'nin *Medhal*'de beyânına göre İmâm-ı Şâfiī'nin unuttuğu bir kıssayı tilmîzi Muhammed b. el-Hakem kendisinden rivâyet etmiş. O da inkârdan sonra hatırlamış ve ona: "*Berhayât olan hiçbir kimseden rivâyet etme. Zîrâ ona nisyân târî olmayacağı hiçbir vakitde kestirilemez.*" buyurmuş.

Onaltıncı Kāide

Tahdîs için ücret alan kimsenin rivâyeti Ahmed İbn-i Hanbel ile İshak b. Râhûye ve Ebû Hātim-i Râzî'ye göre kabûl olunmaz. Buhârî'nin şeyhı Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ile Alî b. Abdü'l-Azîz-i Bagavî gibilerine göre ise kabûl olunabilir. Ebû İshāk-ı Şîrâzî de: "*Meslek-i tahdîse sülûkünden dolayı ıyâlini geçindirmekden âciz kalan hakkında câizdir.*" diye fetvâ vermiş ve bunu da mâl-i yetîmi hıfz ile iştigâlinden dolayı kâr ve kesbinden kalan vasiyy-i fakîre yetîmin mâlinden ücret vermeğe kıyâs etmiştir. Sikāt-ı Huffâzdan ve ahvâl-i hadîsi ârif olanlardan *Müsned* sāhibi Hāris b. Ebî Üsâme (282) hakkındaki bütün ve Hişâm b. Ammâr es-Selemî (245) hakkındaki bâzı dedikodular bu yüzdendir. Hāris'in rivâyetini tevhîn edecek hiçbir ciddî sebeb olmadığı halde Bağdad muhaddisleri mahzā ücret aldığından dolayı hadîsini terk etmişlerdir.

Onyedinci Kāide

Hadîs ismâ' ve istimâında tesâhül ve mübâlâtsızlık gösteren kimsenin rivâyeti kabûl olunmaz. Tesâhülün envâı vardır. Meselâ hadîsi dinler-

ken, yâhud mervîsi olan hadîsler bir tilmîzi tarafından okunurken uyuklaması, kezâlik kendisinin veya şeyhının asıl nüshasiyle mukābele edilmemiş bir kitaba bakarak rivâyet etmesi tesâhül ve mübâlâtzıslık sayıldığı gibi telkīni kabûl eylemekle, elinde bir asl-ı sahīh olmaksızın ziyâde sehv etmekle, rivâyâtında şevâz ve menâkîr çok bulunmakla ma'rûf olan râvî de mübâlâtsız sayılır ve rivâyeti reddolunur.

Kabûl-i telkīn *"Şu hadîs, senin imiş."* denildiği vakit o hadîs, hakīkaten kendi merviyyâtı meyânına dâhil olup olmadığını fark etmeksizin râvînin *"Evet."* demesidir ki Mûsâ b. Dînâr ve emsâli bu zümredendir. Abdü'r-Rezzâk b. Hemmâm-ı San'ânî de eimme-i a'lâmdan iken âhır-ı ömründe kendisine amâ târî oldukdan sonra telkīn kabûl edermiş diye rivâyet olunmuş.

Elinde bir asl-ı sahīh bulunmayan râvînin kesret-i sehvi alâmet-i tesâhüldür. Elinde bir asl-ı sahīh var iken yanılan kimsenin ise sehvine i'tibâr olunmaz. Zîrâ bu takdîrde i'timâd onun hıfzına değil, elinde tuttuğu asladır. O ise sahīhdir.

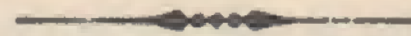
Rivâyâtında Şâz ve Münker hadîsler çok olan râvînin tesâhülüne ise şek ve şübhe yoktur. Şu'be: *"Şâz olan hadîs, sana olsa olsa Şâz olan kimseden gelir."* dermiş. Yine Şu'be'ye: *"Kendisinden rivâyeti terkettiğin kimse ne sıfatda olmalıdır?"* diye sormuşlar. O da: *"Ma'rûf olan kimseden gayr-i ma'rûf rivâyâtı çok olan, ziyâde yanılan kimseden rivâyet etmem."* demiş.

Abdu'llāh b. el-Mübârek, Ahmed İbn-i Hanbel, Hümeydî, İbn-i Hibbân ile diğer birçokları: *"Bir hadîsde yanılıb da yanlışı bilenler tarafından beyân edildikden sonra yine o hadîsi öylece rivâyet etmekde inâd ve ısrâr eden kimsenin bütün rivâyâtı sâkıt olur."* demişlerdir. İbn-i Mehdî Şu'be'ye: *"Kimden rivâyeti terkedersin?"* diye sormuş, o da: *"Müemaün-aleyh olan yanlış bir şeyi rivâyetde temâdî edip nefsini itbâm etmeyen kimseden."* diye cevâb vermiş.

ONSEKİZİNCİ KÂİDE

Müslim-i bâliğın İslâm ve bülûğundan evvelki zamâna âid rivâyeti kabûl olunabilir. Kâfir islâmından evvelki zamanda öğrendiği şeyi ba'de'l-İslâm haber verirse rivâyetinin makbûl olduğunda ittifâk vardır. Nitekim Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in Akşam namazında (وَالطُّور) sûre-i şerîfesini kırâet buyurdukları Cübeyr b. Mut'im rivâyeti ile (427 inci hadîs) kütüb-i sıhâh'da mezkûrdur. Halbuki ma'lûm olduğu üzere Cübeyr *radiya'l-lâhu anh* bu sûre-i şerîfeyi işittiği gün henüz îmân etmemişti. Rivâyetinin makbûl olması hâl-i küfründe zabtının muhtel olması için hiçbir vech-i ma'kûl bulunmamasıdır.

Sabînin ise kable'l-bülûğ zabtını meşkûk gören tâife zamân-ı sabâvetine âid bir şeyi ba'de'l-bülûğ rivâyet ederse kabûl etmek istemezler. Lâkin Şeyh Nevevî *Takrîb*'inde: "*Bunlar hatâ ediyorlar.*" diyor. Nitekim Selef-i Sâlihîn hazarâtı, Hasen, Hüseyn, Abdu'llâh b. ez-Zübeyr, İbn-i Abbâs, Nu'mân b. Beşîr, Sâib b. Yezîd, Misver b. Mahreme ve daha birçok Sahâbenin (*rıdvânu'l-lâhi aleyhim ecmaîn*) kable'l-bülûğ da, ondan sonra da tahammül ettikleri merviyyâtın kâffesini kabûlde tereddüd göstermemişlerdir. Hattâ çocuklarını hadîs meclislerine götürür, onların ba'de'l-bülûğ olacak rivâyetlerine i'tibâr ederlerdi.

ELFÂZ-I CERH VE TA'DÎL

Muhaddisler kendilerine bâliğ olan rivâyâtı ne dereceye kadar mevsûk addetmek lâzım geleceğini bilmek istediklerinden bunları derecât ve envâ' üzere tertîb edebilmek için hadîsi Mütevâtir, Meşhûr, Garîb, Azîz, Merfû', Mürsel, Maktû', Sahîh, Hasen, Zaîf, Ma'rûf, Şâz, Münker, ilâ-âhirih nevi'lerine taksîm etmişlerdir ki beyinlerinde mustalah olan bu elfâz-ı muhtelifenin maâniye tarz-ı delâletlerine nazaran nukûl-i dîniyyeyi merâtibince tasnîf etmek husûsunda ne derece i'tinâ gösterdiklerine yegâne değilse de en büyük şevâhidden biridir. Merâtib-i ahâdîsi ta'yîn edebilmek için bittabi' ruvâta olan vüsûk ve i'timâdın da derecâtını bilmek ve bildirmek iktizâ ettiğinden bir râvînin cerhini, yâhud ta'dîlini müş'ir olan elfâzı da tabakât ve derecât üzerine taksîm ve tertîbe lüzum görmüşlerdir.

Kendi zamânına kadar beyne'l-muhaddisîn isti'mâl edilen elfâz-ı cerh ve ta'dîli kâillerince kasdedilen maânîye nazaran *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl* ismindeki eserinde en evvel tabakâta taksîme tesaddî eden Abdü'r-Rahmân b. Ebî Hâtim-i Râzî (327) dir. Hatîb-i Bağdâdî (392-463) *Kifâye*'sinde bundan bahsetmiştir. Onlardan sonra birçokları daha buna tesaddî etmişlerse de İbnü's-Salâh-ı Şehr-i Zûrî (577-643) *Ulûmü'l-hadîs*'inde onların eksiklerini tamamlamağa çalışmış, arkasından Zeynü'd-Dîn-i Irâkî (725-806) *Elfiye*'sinde, Şeyh Nevevî (631-676) *Takrîb*'inde, Hâfız Şemsü'd-Dîn-i Zehebî (673-748) *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde, İbn-i Hacer-i Askalânî (773-852) *Nuhbe*'si ile şerhinde, Süyûtî *Tedrîb*'inde bu hizmeti ikmâl etmişlerdir.

Bu kitabların bu bahse taallûk eden kısımlarından sarâhaten anlaşılıyor ki eimme-i cerh ve ta'dîl ruvâtın sıfât ve merâtibine göre kendileri hakkında -elkâb-ı teşrîfiyye ve tezyîfiyye diyebileceğimiz- ta'bîrler kullanmışlardır ki Elfâz-ı Cerh ve Ta'dîl nâmını alan bu ta'bîrlerin tabakât ve merâtibi şunlardır: evvelâ Elfâz-ı Ta'dîl'den başlayalım.

ELFÂZ-I TA'DÎL

İbn-i Ebî Hâtim'in ve -ona tebean- İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin tertîblerine göre Elfâz-ı Ta'dîl a'lâdan ednâya inmek üzere dört derecedir. Lâkin Selef-i ehl-i nakdin isti'mâl etmiş oldukları Elfâz-ı Ta'dîl hakkında İbn-i Ebî Hâtim'in istikrâsı nâ-tamâm olduğundan Zehebî ve -ona tebean- Irâkî birinci mertebedeki elfâza fâik olmak üzere daha yüksek elfâz zikrederek merâtibin adedini beşe vardırdıkları gibi İbn-i Hacer-i Askalânî onlardan yüksek elfâzı da ba'de'l-istikrâ' bularak Elfâz-ı Ta'dîl'in merâtibini altıya çıkarmıştır. Binâenaleyh İbn-i Ebî Hâtim ile tâbi'lerine göre birinci mertebede görünen elfâz, Zehebî ile Irâkî'nin tertîblerine nazaran ikinci, İbn-i Hacer'in tertîbine nazaran üçüncü mertebeden olmuş olur. (وهلّم جرّاً*)

O halde merâtib-i ta'dîlin erfa' ve a'lâsı ta'dîlde mübâlâğaya delâlet eden elfâzdır ki bunların içinde en sarîhi ef'al-i tafdîl sîgasiyle olanlarıdır: «اَوْثَقُ النَّاسِ» ve «اَثْبَتُ النَّاسِ» gibi.

Derecât-ı tevsîkın a'lâsı olmak üzere: "اِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِى التَّثَبُّتِ = *Adâletde ve sağlam zabtedişde en son varılacak derecededir.*", "«لَا اَحَدَ اَثْبَتُ مِنْهُ» = *Ondan daha sağlam yoktur.*", "مَنْ مِثْلُ فُلَانٍ ؟ = *Onun gibisi de var mı ya?*", "فُلَانٌ يُسْاَلُ عَنْهُ ؟ = *Fülân da nasıldır diye sorulur mu?*" ta'bîrlerini kullanmışlardır.

İkinci mertebedeki ta'dîl, tesebbüte delâlet eden üçüncü mertebe elfâzından ikisini isti'mâl etmekle olur ki lâfz-ı ta'dîl: «ثَبْتٌ حُجَّةٌ، ثَبْتٌ حَافِظٌ، ثِقَةٌ ثَبْتٌ، ثَبْتٌ ثِقَةٌ، ثِقَةٌ مُتْقِنٌ، ثِقَةٌ حَافِظٌ، حَافِظٌ عَدْلٌ، عَدْلٌ ضَابِطٌ» gibi çift sıfatlı, yâhud da «ثِقَةٌ ثِقَةٌ، ثَبْتٌ ثَبْتٌ .. الخ» gibi te'kidli mükerrer olur.

Zikredilen sıfât ne kadar çok ve bir sıfat ne kadar tekrâr edilmiş bulunursa tevsîk da o kadar ziyâde sayılır. Nitekim Şu'be hakkında

* *Ve böylece devâm eder.*

İbn-i Sa'd: «ثِقَةٌ مَأْمُونٌ ثَبْتٌ حُجَّةٌ صَاحِبُ حَدِيثِهِ» demiştir. Süfyân b. Uyeyne de bir kere: «حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ» diyerek rivâyete başlarken "*Sika*" lâfzını dokuz kere tekrâr ile «وَكَانَ ثِقَةً ثِقَةً ثِقَةً ..» diye kendisini tevsîk etmiş ve daha ziyâde tekrâr-ı lâfza nefesi yetişmediğinden dokuza iktisār eylemiştir.

Ta'dîlin üçüncü rütbesi -ki İbn-i Ebî Hātim'in tertîbine nazaran birincidir- âtîdeki lâfızlarla olanlardır: (حُجَّةٌ، ثِقَةٌ، مُتْقِنٌ، ثَبْتٌ، عَدْلٌ حَافِظٌ، عَدْلٌ ضَابِطٌ.) Lâkin Hatīb'in beyânına göre bu mertebedeki ibârâtın erfaı: (حُجَّةٌ) ile (ثِقَةٌ) dür. İşte bu üç mertebedeki evsāf ile muttasıf ricâle pek ziyâde emniyet edilir. Ve hatāları başka sūretle tebeyyün etmedikce -ki o da ender vūkua gelir- herhalde rivâyetleriyle itmi'nân-ı kalb ile ihticâc olunur.

Ta'dîlin dördüncü -ve İbn-i Ebî Hātim'e göre ikinci- mertebesi «صَدُوقٌ» veya "مَحَلُّهُ الصِّدْقُ = *Böylesine sādık denilebilir.*", yâhud «لَا بَأْسَ بِهِ» lâfızlariyle olan ta'dîldir. Irâkī «لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، مَأْمُونٌ، خِيَارٌ» lâfızlarını da bu mertebeye tahsīs etmiştir. İbn-i Ebî Hātim ile İbnü's-Salâh «مَحَلُّهُ الصِّدْقُ» lâfzını bu mertebeden âddetmişlerse de Zehebî'ye göre bu, beşinci mertebe elfâzının başına geçmek lâzımgelir. Zîzâ bu ta'bîr yalnız mutlak sıdka delâlet ettiği halde sadūk lâfzı sıdıkda mübâlâğayı ifâde eder. İbn-i Ebî Hātim bu mertebedeki elfâz ile ta'dîl edilen zât için: "*Hadîsi yazılabilir ve nazardan geçirilir.*" diyor. İbnü's-Salâh da ona hak vererek: "*Zîrâ bu ibârelerde râvînin derece-i zabtını iş'âr edecek şey olmadığından rivâyeti ancak huffâz-ı zābitīnin rivâyâtına derece-i muvâfakatına göre mu'teber olur.*" diyor.

İbn-i Maīn'in de kendisine mahsūs elfâzı olduğu zikrediliyor. İbn-i Maīn'e Ebû Hayseme: "*Sen* (فُلَانٌ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ،

(فُلاَنٌ ضَعِيفٌ *diyorsun bundan murâdın nedir?"* diye sormuş. O da: "*Sana biri için* (لاَ بَأْسَ بِهِ) *dersem o, sikadır.* (ضَعِيفٌ) *dersem sika değildir, hadîsi yazılmaz.*" diye cevap vermiş ki bundan -dördüncü mertebeden olan- (لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ) ile -üçüncü mertebeden olan- (ثِقَةٌ) 'nün onca bir ma'nâda isti'mâl edildiğini istidlâl edip bunun ıstılāh-ı kavme muhâlif ve İbn-i Maīn'in kendine hâs bir ıstılāh olduğunu söylemişlerse de Abdü'r-Rahîm-i Irâkī: «ابن معين لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ» deyişim ayniyle (ثِقَةٌ) deyişim gibi ve o kuvvetedir dememiştir ki her iki ta'bîri müsâvî ma'nâda kullandığı iddiâ edilebilsin. O yalnız biri hakkında böyle dedimmi o, sikadır demiş. Sikanın ise merâtib-i adîdesi vardır. Mutlakā sikaya delâletde her iki lâfz beyninde iştirâk olmakla berâber (ثِقَةٌ) ta'bîri ile tevsīk, (لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ) ta'bîri ile tevsīkden erfa' dır. Nitekim İbn-i Mehdî bir def'a: «حَدَّثَنَا أَبُو خَلْدَةَ خالد بن دينار» deyince Ebû Halde sika mı idi? diye sorulmuş. O da: Sadūk idi, me'mûn idi, hayırlı idi. Lâkin sika Şu'be'dir, Süfyân'dır cevâbını vermiş. Ebû Hātim-i Mervezî de Ahmed İbn-i Hanbel'e Abdü'l-Vehhâb b. Atā' sika mıdır? diye sormuş. O da: "*Sika kimdir bilir misin? Sika Yahyâ b. Saīd el-Kattān'dır demiş.*" diyerek ıstılāh-ı kavmin hep bir olduğunu ve İbn-i Maīn'in o sözünden diğerlerine muhâlefet ma'nâsı çıkmadığı cihetini müdâfaa etmiştir.

Merâtib-i ta'dîlin beşincisinde İbn-i Ebî Hātim -yalnız- «شَيْخٌ» ta'bîrinin isti'mâl edildiğinden bahsediyor. Ve: "*Hakkında böyle denilen kimsenin de bundan evvelkiler gibi hadîsi yazılır ve nazardan geçirilir ise de mertebece onların dûnundadır.*" diyor. Irâkī -ve ona tebean Süyûtī- ise bu mertebenin ricâli hakkında kullanılan şu ta'bîrleri de ilâve etmişlerdir: «مَحَلُّهُ الصِّدْقُ», "إِلَى الصِّدْقِ مَا هُوَ = *Mertebe-i sıdıkdan baīd değildir.*", «جَيِّدُ الْحَدِيثِ»، «وَسَطٌ»، «شَيْخٌ وَسَطٌ»

«حَسَنُ الْحَدِيثِ». İbn-i Hacer de şunları ilâve etmiştir: "«صَدُوقٌ سَيِّئُ الْحِفْظِ» = *Hıfzı gevşek bir sadûk.*", "صَدُوقٌ يَهِمُ = *Yanılır bir sadûk.*", "صَدُوقٌ لَهُ أَوْهَامٌ = *Yanlışları çok bir sadûk.*", "صَدُوقٌ يُخْطِئُ = *Hatā eder bir sadûk.*", "صَدُوقٌ تَغَيَّرَ بِآخِرَةٍ = *Sonraları hāli değişmiş bir sadûk.*" Yine İbn-i Hacer Şîîlik, Kaderîlik, Nasb, İrcâ', Cehmîlik gibi bir bid'at ile müttehem olanlar bu sınıfa ilhāk olunur diyorsa da Hāfız Zehebî «صَدُوقٌ لَكِنَّهُ مُبْتَدِعٌ» vasfını Elfâz-ı Cerh'in ehveni addeder.

Altıncı -ve İbn-i Hātim'e göre dördüncü- mertebedeki Elfâz-ı Ta'dîl "«صَالِحُ الْحَدِيثِ، مَقْبُولٌ، مُقَارِبُ الْحَدِيثِ، مُتَقَارِبُ الْحَدِيثِ، صُوَيْلِحٌ، صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللهُ»", "يُعْتَبَرُ بِهِ = *Rivâyetine i'tibâr olunabilir yâni ancak i'tibâr için sevkolunur.*", "أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ = *Umarım ki onda beis yoktur.*", "مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا = *Rivâyetinde beis olabileceğine âgâh değilim.*" gibi elfâzdır. İbn-i Ebî Hātim bu mertebede bunlardan yalnız «صَالِحُ الْحَدِيثِ»'i yazmış ve: "*Hakkında böyle söylenmiş kimsenin hadîsi yalnız i'tibâr için yazılır.*" demiştir. İ'tibâr -(sh. 114) ma'lûm olduğu üzere- Ferd, yâni Garîb zannolunan bir hadîsin *Cevâmi'*, *Mesânîd* ve *Eczâ'-i hadîsiyye*'yi araştırdıkdan sonra mütâbii yâni hakîkatda yalnız bir râvî tarafından nakledilmemiş olduğunu isbât etmektir.

«مقارب الحديث» ta'bîrinde muhaddisler, râ'yı meksûr da, meftûh da okurlar. Kesr-i râ ile «مقارِب» iyi ile kötü arasında orta olan ve ucuz olan metâa denir. *Sıhāh-ı Cevherî* ile *Misbâh-ı Münîr*'de bu lûgatın fasîh olduğunu ve feth-i râ ile «مقارَب» demenin yanlış olduğunu tasrîh ediyorlarsa da *Kāmûs* sâhibi «مقارب» lâfzını kesr-i râ ile zabtetdikden sonra: «دِينٌ مُقَارِبٌ وَمَتَاعٌ مُقَارَبٌ» diyerek nefîs olmayan metâ' ma'nâ-

sına hâs olarak fethin câiz olduğuna işâret etmiştir. Muhaddisler -*Câmi'-i Tirmizî* şârihi Ebû Bekr b. el-Arabî'nin dediği üzere- her iki ta'bîri de aynı ma'nâda farksız olarak isti'mâl ediyorlar. Vâkıâ bâzıları meksûr olanı Elfâz-ı Ta'dîl'den, meftûh olanı ise -redî' ma'nâsına- Elfâz-ı Tecrîh'den addetmişlerse de diğerleri -bâhusûs redî' olan şeye de kesr-i râ ile Mukārib denildiğini İmâm-ı Sa'leb'in rivâyet ettiğine bakarak- iki ta'bir beyninde fark gözetmeğe tarafdâr olmamışlardır.

Altıncı mertebedeki bu elfâz ile Ta'dîl'in en zaîf dereceleri gösterilip tecrîhin hudûduna yaklaşılır. «أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ» ile «مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا» lâfızları ise merâtib-i Ta'dîl'in en aşağısıdır. Bu iki lâfzı Elfâz-ı Tecrîh'den addedenler vardır. Maahâzâ Irâkî bu iki ta'bîr beyninde fark olduğunu ihtār ediyor. Hakkında: «أَرْجُو أَنْ لَا بَأْسَ بِهِ» denen kimsenin hāli hakkında: «مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا» denilen kimseden daha yüksektir. Zîrâ bir kimse için "*Umarım ki zararsızdır.*" demekde "*Zararlı olduğunu bilmiyorum.*" demekden ziyâde hüsn-i şahâdet ma'nâsı vardır.

Buraya kadar Elfâz-ı Ta'dîl'e bir daha bakacak olursak görürüz ki ilk üç mertebedeki elfâz ile tezkiye olunan ricâlin sözleri hüccetdir. Dördüncü ile beşinci mertebedeki elfâz ile tezkiye olunanların sözleriyle hemen ihticâc edilmez. Yabana da atılmaz. Hadîsleri diğer rivâyât ile mukābele edilmek üzere yazılır ve tetkīk edilir. Altıncı mertebe hadîsleri ise yalnız i'tibâr için kayıd ve zabt olunurlar ve evvelki derecelerdeki hadîsler içinde Ferd zannolunanlar varsa Ferd olmadıklarına ve dördüncü ile beşinci mertebeden olan hadîsleri başka tarîklardan da vârid olmuşlar diye takviyeye yararlar.

Elfâz-ı Cerh

Gelelim Elfâz-ı Cerh'a: bunlar da merâtib-i kabûlden gittikce tebâüd etmek üzere altı mertebeye taksîm edilebilirler.

İlk mertebe-i cerh bâzılarınca « أَرْجُو أَنْ لَا بَأْسَ بِهِ » ile « مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا » lâfızlarından başlar ki bunların, ta'dîlin ednâ mertebesi sayıldığını biraz evvel söylemiştik. Kendisinden evvelkilerin tasniflerini nazar-ı i'tibâra alarak Süyûtî'nin tertîbine nazaran Elfâz-ı cerh âtîdekilerdir:

Cerhin birinci mertebedeki en hafîfi « لَيِّنٌ » ve « لَيِّنُ الْحَدِيثِ » ta'bîrleridir. Bu mertebe râvîlerinin hadîsleri i'tibâr için yazılır. Hamze b. Yûsuf es-Sehmî, Hâfız-ı Celîl Dârekutnî'ye: *"Fülân leyyindir dediğin vakit neyi murâd ediyorsun?"* diye sormuş. O da: *"Bir kimse hakkında Leyyinü'l-hadîs diyecek olursam onun sâkıt ve metrûkü'l-hadîs olmayıp kendisini adâletden iskât etmiyecek bir şey ile mecrûhdur demek isterim."* cevâbını vermiştir. Leyyinden murâdları rivâyet gevşekliği olduğu gibi bâzan bu ta'bîr ile kuvvet-i diyânetde noksanı da kasdetdikleri vardır.

Irâkî'nin sıraladığı elfâz-ı âtiye de bu mertebe ricâli hakkında isti'mâl edilmiştir: « فِيهِ لِينٌ », « فِيهِ مَقَالٌ » = *Hakkında söz yâni ta'n vardır.*", « ضَعِيفٌ », « تَعْرِفُ وَتُنْكِرُ » = *Onu gâh beğenir, gâh beğenmezsin yâni bakarsın Hadîs-i Ma'rûf rivâyet eder, bir de bakarsın Hadîs-i Münker rivâyet eder.*", " لَيْسَ بِذَاكَ، لَيْسَ بِذَاكَ الْقَوِيِّ " = *O, aradığın gibi kuvvetli râvî değil.*", « لَيْسَ بِالْمَتِينِ، لَيْسَ بِحُجَّةٍ، لَيْسَ » « بِعُمْدَةٍ، لَيْسَ بِمَرْضِيٍّ », « لِلضَّعْفِ مَا هُوَ » = *Za'f derecesinden uzak değil.*", " فِيهِ خُلْفٌ " = *Hakkında ihtilâf var.*", " تَكَلَّمُوا فِيهِ " = *Hakkında söz edenler var.*", " تُكُلِّمَ فِيهِ " = *Hakkında söz olmuştur.*", " طَعَنُوا فِيهِ = *Hakkında ta'n edenler var.*", « مَطْعُونٌ فِيهِ، سَيِّئُ الْحِفْظِ. »

Hâfız İbn-i Hacer bu ta'bîrâtdan daha ehven omak üzere " فِيهِ أَدْنَى مَقَالٍ " = *Hakkında pek hafif bir ta'n vardır.*" ta'bîrinin de isti'mâl edildiğini haber veriyor. « فِيهِ خُلْفٌ » yerine " اُخْتُلِفَ فِيهِ ="

Hakkında ihtilâf edilmiştir." ta'bîri de kullanıldığı gibi *Nuhbe* şârihi Aliyyü'l-Kārî de bu mertebeye mahsūs elfâz meyânında "فِيهِ ضَعْفٌ = *Kendisinde azıcık za'f vardır.*", "فِي حَدِيثِهِ ضَعْفٌ = *Hadîsinde azıcık za'f vardır.*" ta'bîrlerini de saymıştır. Yine bu ma'nâda "قَدْ ضُعِّفَ = *Hakkında Zaîf diyen olmuştur.*", «مُضَعَّفٌ», "يُضَعَّفُ = *Za'fa nisbet olunur.*" ta'bîrleri müsta'meldir.

"لَيْسَ بِقَوِيٍّ = *Kavî değildir.*" ta'bîri ikinci mertebeden bir lâfz-ı tecrîh olup hakkında bu lâfz isti'mâl edilen kimse İbn-i Ebî Hātim'e göre evvelkilerin dûnunda olmakla berâber yine hadîsi i'tibâr için yazılabilir.

«ضَعِيفُ الْحَدِيثِ» lâfzı üçüncü mertebeden daha ağır bir cerhi iş'âr eder. Bu mertebenin ricâli de bundan evvelki mertebenin ricâli gibi olup hadîsleriyle ihticâc edilmezse de büsbütün yabana da atılmazlar. Hadîsleri gerçi i'tibâr için yazılırsa da kendileri «لَيْسَ بِقَوِيٍّ» denilenlerden de aşağı derecededir. Irâkî bu meyâna yalnız «ضَعِيفٌ» ile «مُنْكَرُ الْحَدِيثِ», «حَدِيثُهُ مُنْكَرٌ», «وَاهٍ», "ضَعَّفُوهُ = *Onu za'fa nisbet etmişlerdir.*", «ضَعِيفٌ وَاهٍ» ta'bîrlerini de idhâl eder. «مَجْهُولٌ، لَا يُحْتَجُّ بِهِ، مُضْطَرِبُ الْحَدِيثِ، فَاحِشُ الْغَلَطِ» lâfızları da bu cümledendir.

Dördüncü derecedeki Elfâz-ı Cerh berveçh-i âtîdir: "رُدَّ حَدِيثُهُ = *Hadîsi reddolunmuştur.*", "رَدُّوا حَدِيثَهُ = *Hadîsini reddettiler.*", "وَاهٍ بِمَرَّةٍ = *Büsbütün vâhî.*", «مَرْدُودُ الْحَدِيثِ، ضَعِيفٌ جِدًّا», "طَرَحُوا حَدِيثَهُ = *Hadîsini hiçe saydılar.*", «مُطَّرَحٌ، مُطَّرَحُ الْحَدِيثِ», "اِرْمِ بِهِ = *Kaldır at.*", "لَيْسَ بِشَيْءٍ، لَا يُسَاوِي شَيْئًا = *Bir para etmez.*"

Beşinci derecedeki Elfâz-ı Cerh daha ağırdır: «مَتْرُوكٌ، مَتْرُوكُ الْحَدِيثِ، تَرَكُوهُ، ذَاهِبٌ، ذَاهِبُ الْحَدِيثِ، سَاقِطٌ، هَالِكٌ، فِيهِ نَظَرٌ، سَكَتُوا عَنْهُ، لَا يُعْتَبَرُ بِهِ، لَا يُعْتَبَرُ بِحَدِيثِهِ، لَيْسَ بِالثِّقَةِ، لَيْسَ بِثِقَةٍ، غَيْرُ ثِقَةٍ وَلَا مَأْمُونٌ، مُتَّفَقٌ عَلَى تَرْكِهِ، مُتَّهَمٌ بِالْكَذِبِ، مُتَّهَمٌ بِالْوَضْعِ.»

En ağırı da altıncı mertebedeki: «دَجَّالٌ، كَذَّابٌ، يَكْذِبُ، وَضَعَ حَدِيثاً، وَضَّاعٌ، يَضَعُ الْحَدِيثَ» gibi lâfızlardır.

Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî bunlardan da aşağı olmak üzere «اَكْذَبُ النَّاسِ، اِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِي الْوَضْعِ، هُوَ رُكْنُ الْكَذِبِ» gibi akbah-ı zemmi müşʿir elfâz ile cerh edilmişleri haber vermektedir ki bunlar yedinci mertebe ricâli addolunabilirler.

Haklarında «رُدَّ حَدِيثُهُ» den iʿtibâren aşağıya doğru sıraladığımız elfâz istiʿmâl edilenlerin hadîsleri ne yazılır, ne iʿtibâr için nazar-ı mülâhazaya alınır, ne de istişhâda sālih addedilir.

Buhârî, beşinci mertebeden saydığımız «فِيهِ نَظَرٌ» ile «سَكَتُوا عَنْهُ» taʿbîrlerini Metrûkü'l-hadîs maʿnâsına kullanıp -diğerleri gibi- *Metrûkü'l-hadîs*'i iʿtibâr ve istişhâda gayr-i sālih kimseler hakkında kullanırsa da *Münkerü'l-hadîs*'i de yine kendisinden rivâyet halâl olmayan kimse hakkında kullanarak diğer eimme-i Cerh ve Taʿdîl'den ayrılır. Listeden anlaşılacağı üzere Münkerü'l-hadîs olanlar üçüncü mertebeden olup rivâyetleri ne kadar az şâyân-ı iʿtimâd olursa olsun iʿtibâr ve istişhâda yine bir dereceye kadar sālih addedilirler.

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ İLE EDÂ SÎGALARI

1) SEMÂ'

Hadîs rivâyeti emir, nehiy, ruhsat, terğîb, terhîb... gibi husûsâtdan birini Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e niyâbeten ümmete teblîğ demek olduğundan bu hizmet hafiflikle ve sellemehü's-selâm îfâ edilemiyeceği gibi bu tarzda edilen rivâyeti de kimse kabûl edemez. Bunun için ahkâm-ı dîne taallûk eden haberi, bâ-husûs Kelâm-ı Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ı ale't-tevâlî teselsül eden ehliyyetli ricâl-i udûl ve sikâtdan dinleyip bellemek (ahz ve tahammül) ve böylelerinden ahzeylemiş olduğunu gösterecek ehliyyeti hâiz olmak iktizâ eder.

Haberi ahz ve tahammül yâni tebellüğ eden kimsenin âhare rivâyet yâni teblîğ ederken isti'mâl edeceği elfâz da pek ziyâde ehemmiyeti hâiz bulunduğundan ahz ve tahammülün sûretine muvâfık gelecek ta'bîrâtın -ilm-i rivâyet nokta-i nazarından- birer ma'nây-ı hâsları vardır. Bu elfâza *Edâ sîgaları* denir.

Bir haberin derece-i vüsûkunu takdîr ve ta'yîn için nefs-i habere, râvîlerinin adedine ve her birerlerinin derece-i zabt ve adâletine bakmak lâzım olduğu gibi keyfiyyet-i ahz ve tahammüllerini de, edâ sîgalarını da nazar-ı mülâhazaya almak lâzım gelir. Edâ sîgalarına tâ devr-i Tâbiîndenberi ehemmiyyet verilmiş ve mervînin sıhhat, hüsn veya za'fına hükmedebilmek için müessir addedilmiştir. Bir haber râvîsi tarafından sekiz tarîk ile ahzedilir: Semâ', Kırâet ale'ş-Şeyh (arz), İcâzet, Münâvele, Kitâbet, İ'lâmü'ş-Şeyh, Vasiyyet, Vicâdet.

1 — SEMÂ'

Ahz ve tahammülün birinci sûreti Semâ'dır. Semâ'dan murâdları lâfz-ı haberi râvînin, kendi şeyhının ağzından işitmesidir ki cemâhîr-i ulemâya göre turuk-ı tahammülün yâni öğretmek üzere belleyip öğrenme tarîkının a'lâsı budur. Şeyhın ismâı da ya hıfzından, yâhud bir kitabdan okumakla, ya imlâ tarîkıyle veya imlâ etmeksizin olur. Bu dinleyişlerin dördü de merâtib-i tahammülün en yükseği olmakla berâber imlâ tarîkıyle olanları olmayanlarından a'lâdır. Zîrâ bu takdîrce müstemiin zabtına daha ziyâde yardım edilmiş demektir.

Semâan vâkı' olan tahammülün elfâz-ı edâsını Hatîb-i Bağdâdî kuvvetce âtîdeki derecât üzere tertîb etmiştir: 1) سَمِعْتُ فُلاَنًا يَقُولُ = *Fülândan dinledim diyordu ki,* 2) حَدَّثَنِي فُلاَنٌ = *Fülân bana söyledi ki,* 3) أَخْبَرَنِي فُلاَنٌ = *Fülân bana haber verdi ki,* 4) أَنْبَأَنَا، نَبَّأَنَا فُلاَنٌ = *Fülân bize haber verdi ki,* 5) قَالَ لِي فُلاَنٌ ile ذَكَرَ لِي فُلاَنٌ = *Fülân bana söyledi,* 6) قَالَ، ذَكَرَ.

Râvî cem' sîgasiyle: «سَمِعْنَا فُلاَنًا يَقُولُ», yâhud: «حَدَّثَنَا فُلاَنٌ» derse hadîsi şeyhından başkaları ile birlikte işitmiş olduğuna delâlet eder. Şeyh imlâ ederek tahdîs etmişse râvî: «حَدَّثَنِي» yâhud «حَدَّثَنَا فُلاَنٌ إِمْلاَءً» der ki bu, «حَدَّثَنِي فُلاَنٌ» den, hattâ «سَمِعْتُ فُلاَنًا يَقُولُ» den daha yüksek bir tarz-ı edâdır. İmlâ ederek ismâ', serdederek ismâ'dan daha az hatâya mahal bırakır. Çünkü şeyh imlâ ederken daha dikkatli olacağı gibi tâlib de yazarken gafletden daha uzak bulunur.

Bu ta'bîrâtın muhaddisînce maânî-i lûgaviyyelerinden ziyâde maânî-i ıstılâhiyyeleri maksûddur. Onlarca bilâ-vâsıta Semâın vukûuna ta'bîrâtın en sarîh ve en kanâat-bahş olanları «سَمِعْتُ» ile «سَمِعْنَا» lâfızlarıdır. Onlardan sonra zikredilmiş ve edilecek sıyağ-ı edânın hepsi

de bu maʿnâya delâletde «سَمِعْتُ» 'ye yaklaştıkları nisbetde kavî, ondan uzaklaştıkları nisbetde zaîf taʿbîrlerdir.

Kādī Iyâz (476-544): "راوی (حَدَّثَنَا، أَخْبَرَنَا، أَنْبَأَنَا، سَمِعْتُ فُلاَنًا يَقُولُ، قَالَ لَنَا فُلاَنٌ، ذَكَرَ لَنَا فُلاَنٌ) *lâfızlarının hangisinin istiʿmâl ederse câizdir.*" diyor. Çünkü örf-i lûgatda bunların hepsi de kendisine haber verildiğini işʿâr ederler. Hattâ Kādī Iyâz bunda icmâʿ-ı muhaddisîn bulunduğunu bile iddiâ ediyor. Lâkin İbnü's-Salâh: "*Bunda nazar vardır. Ve bunların içinden doğrudan doğruya şeyhın ağzından semâʿ vukūuna delâlet etmek üzere istiʿmâli şâyiʿ olmuş lâfızlara bedel semâʿ vukūʿ bulmadığını da işʿâr edebilen lâfızları istiʿmâl ederek îhâm ve iltibâsa mahal vermemek iktizā eder.*" demiştir. Irâkī (725-806) de : "*Bir hadîsi şeyhından işiden kimsenin semâı imlâ sūretiyle mi, yoksa arz sūretiyle mi vâkıʿ olduğunu beyân etmesi şüphesiz vâcib değildir. Lâkin* (أَنْبَأَنَا) *lâfzının icâzetde istiʿmâli şâyiʿ oldukdan sonra o lâfzı mutlak olarak yâni semâʿda da istiʿmâl etmek icâzet ile ibticâcı kabûl etmeyenler nazarında rivâyetini iskāt edebileceğinden -sonradan hādis olan ıstılah yüzünden- semâʿ ile ahz ü telâkkī edildiği takdîrde bu lâfzı kimsenin istiʿmâl etmemesi iktizā eder.*" diye İbnü's-Salâh'ın sözünü takviye eder.

Her ne hāl ise ehl-i fennin müteehhırleri beyninde yalnız (حَدَّثَنِي) lâfzı -(سَمِعْتُ) gibi- râvînin, şeyhının lâfzını kulağiyle işitmiş olduğuna delâlet eder. Ve her iki taʿbîr yekdiğere muâdildir. Ve Muhaddisînin ekseri semâʿlarını ifâde için bu iki taʿbiri farksız olarak istiʿmâl etmişlerdir. Lâkin Hāfız İbn-i Hacer'in (773-852) dediğine göre kāilinin semâı vukūʿ bulduğuna delâletde (سَمِعْتُ) demek (حَدَّثَنِي) demekden daha sarîh bir sīgadır. Zîrâ evvelen vâsıta ihtimâlini refʿ eder, sâniyen (حَدَّثَنِي) lâfzının bâzı ehl-i ilm tarafından tedlîsen icâzetde de istiʿmâl olunduğu vardır. Hatīb de: (سَمِعْتُ)"

'nün (حَدَّثَنِي) *'ye râcih olduğu şununla sâbitdir ki icâzet hadîslerinde, mükâtebe hadîslerinde, istimâ‘ edilmemiş hadîsi tedlîsde* (سَمِعْتُ) *'yü isti‘mâl eden hemen hemen yok gibidir. halbuki* (حَدَّثَنِي) *'yi icâzetde isti‘mâl eden vardır."* diyor. (حَدَّثَنِي) 'nin, tedlîsen ve semâ‘ı îhâmen kullanıldığına ecille-i Tâbiîn 'den Hasan-ı Basrî 'nin: «حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ» demesini misâl olarak gösterirler. Halbuki ehl-i ilmin ekseriyyet-i uzmâsı müşârün-ileyhin Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh* 'den semâan rivâyeti olmadığına kâildirler. Bu sözü : "«حَدَّثَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ» «وَالْحَسَنُ بِهَا = *İçinde Hasen bulunduğu halde şehir ahâlîsine tahdîs etti."* sebkine ifrâğ ile te'vîl ederler. (حَدَّثَنَا) 'nın, kâili tarafından semâ‘ vukû‘ bulduğuna nass olmadığını Ebü'l-Hasen b. el-Kattān (628) da söylemiş ve «*Sahîh-i*» Müslim 'in Deccâl tarafından katl ve ba‘dehû ihyâ edilecek zât hakkındaki hadîsinde o zâtın laîn-i mezbûra: "أَنْتَ الدَّجَّالُ الَّذِي حَدَّثَنَا بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" = *Resûlu'llāh salla'llâhu aleyhi ve sellem 'in çıkacağını bize buyurduğu Deccâl sensin."* demesiyle ihticâc etmiştir. Âşikârdır ki katl ve ihyâ edilecek olan o zât nice asırlardan sonra zuhûr edeceğinden Resûlu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* ile o güne kadar müşerref olmuş bulunmıyacaktır. Demek ki hadîsde mevzū-i bahs edilen tahdîs o zâtın kendi semâı değil, ümmet vâsıtasiyle olacak semâıdır.

(أَخْبَرَنِي) lâfzını da birçok eimme (حَدَّثَنَا) makāmında kullanmışlardır. Hattâ bilâ-vâsıta semâ‘ları hakkında bu lâfzı isti‘mâlden hemen hemen şaşmıyanlar da vardır ki en meşhûrları Hammâd b. Seleme (167), Abdu'llāh b. el-Mübârek (181), Hüşeym b. Beşîr (104-188), Ubeydu'llāh b. Mûsâ (213), Abdü'r-Rezzāk (125-210), Yezîd b. Hârûn (118-206), Amri'bn-i Avn (225), Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (226), İshak b. Râhûye (161-236), Ebû Mes‘ūd Ahmed b. el-Fürât-ı Râzî (258) dir. Ahmed İbn-i

Hanbel: "(أخبرنا) *demek* (حدثنا) *demekden daha sehl yâni gâilesizdir.* (حدثنا) *demek pek şedîddir."* der imiş. Magâribe de ikisi beyninde fark gözetmezler. Vâkıâ tahdîs ile ihbâr lûgaten bir ma'nâya gelir. Lâkin (أخبرني) 'nin arza tahsîsı şâyi' oldukdan sonra ekser-i meşârıka muhaddisîni tarafından iki ta'bîr beyninde fark gözetilmeğe başlanmıştır. İmâm-ı Evzâî (88-157), İbn-i Cüreyc (? 80-149), İmâm-ı Şâfiî (150-204), Müslim (204-261), Abdu'llāh b. Vehb-i Mısrî (125-197), Neseî (215-303) gibi ecille-i ruvât iki lâfzın tefrîkını iltizâm edenlerdendir. Zîrâ ihbâr lâfzı -tahdîs gibi- münhasıran şeyhden semâı değil, şeyhın huzūrunda okumayı da iş'âr etmeğe başladığından artık beyinlerinde umûm ve husūs hâsıl olmuş ve her tahdîse ihbâr denilebilmiş ise de her ihbâra tahdîs denilememeğe başlamıştır. Bundan dolayıdır ki Ahmed b. Sālih (170-248): "(أخبرنا) ile (أنبأنا) *lâfızları* (حدثنا) *'nın dûnundadır."* demiş.

(أنبأنا) ile (نبأنا) lâfızları da (أخبرنا) ma'nâsınadır. Ve o makamda, yâni arz ma'nâsında kullanılırlar. Lâkin ikincisini isti'mâl edenler azdır.

Buraya kadar olan elfâza bakacak olursak görürüz ki en kuvvetlisi (حدثنا إملاءً) dir. Ondan sonra (سمعت), daha sonra (حدثني), daha sonra (أخبرني), daha sonra (أنبأنا) ile (نبأنا) gelir. Lâkin İbnü's-Salâh, (حدثنا) ile (أخبرنا) 'nın bir cihetden (سمعت) 'den daha yüksek olduğunu söyler. Şu i'tibâr ile ki (سمعت) diyen râvînin bu lâfzında yalnız işitmiş olduğuna delâlet olup -diğer iki lâfızda olduğu gibi- Şeyhın, haberi benden rivâyet et ma'nâsını ifâde edecek veçhile kendisine hıtāb ettiğine delâlet yoktur. İbnü's-Salâh'ın semere-i hilâfı âtîdeki misâl ile zâhir olur: Hatīb-i Bağdâdî (392-463) şeyhı Ebû Bekr-i Berkānî (333-425) 'ye: *"Sizin şeyhınız Serîfî, Ebû'l-Kāsım Abdu'llāh b. İbrâhîm Âbendûnî'*den (273-368)

rivâyet ettiği hadîslerde neden dâimâ (سَمِعْتُ) *diyor da* (حَدَّثَنَا) *,* yâhud (أَخْبَرَنَا) *demiyor?*" diye sormuş, o da cevâben: "*Ebu'l-Kâsım sika ve salâh ile mevsûm olmakla berâber rivâyet husûsunda meşrebi pek çetin idi. Berkânî bunu bildiği için meclisinde Ebu'l-Kâsım'ın kendisini göremiyeceği ve huzûruna muttali*ʿ *olamıyacağı bir yerde oturur ve Ebu'l-Kâsım'ın, yanına giren şahsa rivâyet ettiğini dinlerdi. İşte bundan dolayı hep* (سَمِعْتُ) *diyor da* (حَدَّثَنَا), (أَخْبَرَنَا) *demiyor. Zîzâ Ebu'l-Kâsım'ın maksûdu olan zât, yalnız yanına giren zâtdan ibâret idi.*" demiştir. Zerkeşî ile Kastalânî bu mes'elede tafsîl tarafdârıdırlar. Onlarca sahîh olan kavl, tahdîs umûma vâkıʿ olmuşsa (حَدَّثَنَا), şahs-ı mahsûsa vâkıʿ olmuşsa (سَمِعْتُ) demenin aʿlâ olmasıdır.

«قَالَ لِي» ile «ذَكَرَ لِي فُلاَنٌ» kelimelerine gelince bunlar hadîsin muttasıl olduğunu işʿârda vâkıâ (حَدَّثَنَا) 'dan farksızdır. Ve bilâvâsıta semâı işʿârda sarîhdir. Lâkin bu lâfızları en ziyâde müzâkere hâlinde işitmiş oldukları rivâyâtda istiʿmâl ettiklerinden bunlar şeyhın tilmîze tahdîsi hâlinden ziyâde müzâkere esnâsında semâʿ vukûunu îmâ eder taʿbîrlerdendir. Ebû Abdi'llâh b. Mende (310-395) ise: "*Buhârî* (قَالَ لِي فُلاَنٌ) *dedimi icâzetdir.* (قَالَ فُلاَنٌ) *dediği yerde ise tedlîs etmiştir.*"; Ebû Caʿfer Ahmed b. Hamdân da: "*Buhârî'nin* (قَالَ لِي فُلاَنٌ) *dediği rivâyetlerin hepsi de arz ve münâveledir.*" diyorlarsa da ulemâ bu sözleri ifrât addederek kabûl etmemişler ve o gibi sözlerin ekseriyâ müzâkere esnâsında zabt edilmiş semâa mahmûl sözler olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbnü'l-Kattân (628) tedlîs-i şüyûhdan bahsederken: "*Buhârî'ye gelince hiçbir zaman tedlîs ettiği sahîhan sâbit olmayıp buna dâir hakkında söylenen söz bâtıldır.*" diyor.

Semâa delâlet eden elfâz-ı edânın en aşağısı ise harf-i cersiz olarak yalnız (قَالَ فُلاَنٌ), yâhud (ذَكَرَ فُلاَنٌ) kelimeleridir ki bi'l-vâsıta semâʿ vukûʿ bulmuş olmak ihtimâlini nefyetmez. Maahâzâ râvî

ile o fülânın mülâkāt etmiş olduğu ma'rûf; râvî de tedlîsden sâlim, bâhusūs Haccâc b. Muhammed el-A'ver gibi -lâfzını müşâfeheten işitmediği kimsenin sözü için (قَالَ) demeyen- zevâtdan ise bu lâfzı da semâa mahmûl olur. Haccâc el-A'ver, İbn-i Cüreyc'in kitablarını doğrudan doğruya kendisinden hep «قَالَ ابْنُ جُرَيْج» lâfzı ile rivâyet etmiş ve bu rivâyetleri ile muttasıl olduklarında şüphe edilmiyerek ihticâc edilmiştir. Lâkin Hatīb yalnız Haccâc el-A'ver gibi bunu i'tiyâd etmiş olanların (قَالَ) demesini bilâ-vâsıta semâa hamleder.

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ İLE EDÂ SİGALARI (mâba'd)

2) Kırâet ale'ş-Şeyh, yâhud Arz

Ahz ve tahammülün ikinci tarîkı *Kırâet ale'ş-Şeyh* yâhud *Arz*, daha münâsibi *Arz-ı kırâet* veyâhut *Arz-ı semâ*'dır.

Kırâet ale'ş-Şeyh bilâhare şeyhından rivâyet edebilmek için hadîsleri onun huzûrunda okumağa derler. İster tâlib bizzât okumuş, ister meclisde hâzır diğer bir tâlib okumuş da o dinlemiş; hadîsler ister kitâbdan, ister ezberden okunmuş; kırâet ister o tâlib, ister hâzır bi'l-meclis olan diğer bir tâlib tarafından vâkı'; bu dört sûretin her birinde de kırâet ister ezber, ister kitâbdan; bütün sûretlere göre de ister Şeyh o hadîsleri ezberlemiş, ister ezberinde olmadığı takdîrde asl olan nüshasını kendisi, yâhud diğer bir sika elinde tutmuş olsun hepsine *Kırâet*, Arz için okuyana da « قارئ » denir.

Irâkî arzın bir sûretini daha haber verip: "*Kimsenin elinde kitab olmaksızın sâmiînden bir sika; şeyhın asıl nüshasını ezber bilir, şeyh de okunanı gafletsizce dinlerse kâfîdir.*" diyor. Onun dediğine göre ha bir sika şeyhın nüsha-i asliyyesini elinde tutmuş, ha o sika o aslı ezberinde hıfzetmiş, ikisi de müsâvîdir. Müşârün-ileh hayli ehl-i hadîsin bununla iktifâ ettiklerini haber veriyor.

Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî ise: "*Bu sûretlerin kâffesinde elde kitab bulundurmak hıfza tercîh edilmelidir. Zîrâ hâfıza aldatır.*" der. İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel de kâriin, okuduğunu bilir ve anlar takımdan olmasını; İmâmü'l-Haremeyn de şeyhın kari' tarafından bir tahrîf veya tashîf vukûunda derhal doğrultacak ehliyyette bulunmasını şart kılmışlardır.

Kırâete ekser-i muhaddisînce *Arz kırâet* nâmı da verilir. Kırâet ile arz beyninde ıstılâhan terâdüf varsa da Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i

Askalânî *Buhârî* şerhinde beyinlerinde umûm ve husûs bulunduğunu iddiâ eder ve : "*Arz, kırâetden ehas olup kırâetsiz arz olamazsa da arz kasdı olmaksızın da kırâet olabilir.*" der. Tefrîkın bu derecesine ince eleyip sık dokumak denir.

Beyân edilen sûretlerle vâkı' olan -şartına muvâfık- arz-ı kırâet üzerine edilen rivâyet -Selefden müstesnâ bâzı zevâtın adem-i te'vîzine mukâbil- Selefin ekseriyyeti-i uzmâsı kavlince sahîh olduğu gibi müteehhırînin icmâiyle de makbûl ve muhteccün-bihdir. Eğer Ebû Muhammed Râmehürmüzî'nin (? 360) «كتاب المحدّث الفاصل بين الراوى والواعى» kitabındaki[1] rivâyeti sâbit ise Selef'den Ebû Âsım en-Nebîl (122-212) arz-ı kırâeti tecvîz etmeyenlerden biridir. Hatîb de Vekî' b. el-Cerrâh'ın (161-179): "*Ben arz tarîkıyle bir tek hadîs olsun ahzetmiş değilim.*" dediğini naklettiği gibi Buhârî'nin şeyhı Muhammed b. Selâm-ı Bîkendî'nin (161-225) İmâm-ı Mâlik'e yetişip huzûrunda rivâyet edildiğini görünce bu sebebden dolayı müşârün-ileyhden semâı terk ettiğini, kezâlik Abdü'r-Rahmân b. Sellâm-ı Cümehî'nin de arzı kâfi görmediğinden nâşî İmâm-ı Mâlik'in emriyle meclis-i dersden çıkarıldığını nakleder. Lâkin Bîkendî'nin İmâm-ı Mâlik'den rivâyeti olduğunu Emîr Nasr b. Mâkûlâ'dan Abdü'l-Azîm-i Münzirî naklettiğine göre Hazret-i İmâmdan başka vakitde şifâhen ahz ve telâkkî etmiş demek oluyor.

Arz tarîkıyle rivâyetin sıhatine kâil eslâf pek çoktur. Beyhakî'nin *Medhâl*'de rivâyet ettiğine göre Sahâbeden Enes, İbn-i Abbâs ve Ebû Hüreyre, Tâbiînden Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdü'r-Rahmân ez-Zühri, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Sâlim b. Abdu'llâh b. Ömer, Hârice b. Zeyd, Süleymân b. Yesâr, Abdü'r-Rahmân b. Hürmüz, Atâ' b. Ebî Rebâh, Nâfi', Urve b. ez-Zübeyr, Zühri,

[1] Ehl-i Eser mustalehatına dâir ilk te'lîf edilen kitab budur.

Mekhûl, Hasan-ı Basrî, Mansûr b. el-Mu'temir es-Selemî, Eyyûbü's-Sahtiyânî, eimmeden İbn-i Cüreyc, Süfyân-ı Sevrî, İbn-i Ebî Zi'b, Şu'be, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbn-i Hanbel, İbn-i Mehdiy, Şerîk b. Abdul'llâh el-Kureşî, Leys b. Sa'd, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Buhârî ilâ-âhirih ilâ-âhirih hep bunu tecvîz edenler meyânındadırlar. Hatîb'in de rivâyetine nazaran Ebû İshak İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî (? 183) Irak'lı ulemâya: "*Şu teammükı artık bırakınız. Arz da Semâ' gibidir.*" demiştir. Hümeydî (219) ile Buhârî arz ile rivâyetin sıhhatine kitabımızın (57) nci Zımâm b. Sa'lebe hadîsi ile ihticâc etmişlerdir. Mahallinde görüleceği üzere müşârün-ileyh Benû Sa'd b. Bekr tarafından şerâyi-i dîni öğrenmek ve Emr-i Şerîf-i Risâlet-Penâhîyi kavmine teblîğ etmek üzere Huzûr-ı Celîl-i Nebevîye gelmişti. Şerâyii de doğrudan doğruya *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'-den telâkki edecek yerde birer birer kendisi sormuş ve "*Evet.*" cevâbını almıştır. Sonra kavminin nezdine avdet edince onlara teblîğ etmiş, onlar da îmâna gelmişlerdir. İşte arz tarîkıyle rivâyet üzerine teblîğin en a'lâsı.

Beyne'l-ulemâ ihtilâf, nefs-i arzın cevâz ve sıhhatinde değil, arz ile lâfz-ı şeyhı istimâ' etmenin hangisi râcih olduğu mes'elesindedir.

Birinci mezhebe göre Arzın Semâ'dan farkı yoktur. İmâm-ı Mâlik'in, ashâb-ı Malik'in ulemâ-yı Medîne'den olan eşyâh-ı Mâlik'in, Hicâz ile Kûfe ekseriyyet-i ulemâsının, Buhârî'nin ilâ-âhirih hep buna kâil oldukları hikâye olunuyor. Râmehürmüzî İmâm-ı Alî *kerrema'llâhu vecheh* ile İbn-i Abbâs *radiya'llâhu anhüm*'ün de ikisi beyninde fark görmediklerini söyledikden sonra Alî *radiya'llâhu anh*'in: "*Âlimin huzûrunda kırâet ondan dinlemek gibidir.*" buyurduklarını da rivâyet eder. İbn-i Abbâs *radiya'llâhu anhümâ*'nın da: "*Benim yanımda okuyunuz. Benim yanımda kırâetiniz benim-sizin yanınızda kırâetim gibidir.*" dediğini Beyhakî *Medhal*'inde rivâyet ettiği gibi aynı ma'-nâyı Ebû Bekr es-Sayrafî *Kitâbü'd-delâil*'inde İmâm-ı Şâfiî'den nakleder. İmâm-ı Mâlik'in rivâyet için kırâet ve Arz'ı kâfî görmeyip

yalnız Semâa tutunanlara son derecede canı sıkılıp: *"Hadîsde bu sana kifâyet etmiyor da Kur'ân'da nasıl kifâyet ediyor? Kur'ân daha büyük değil mi?"* dediği hemşîre-zâdesi Mutarrif b. Abdu'llāh el-Yesârî'den mervîdir. Hattâ şeyhına arzettiği kitabları rivâyet ederken râvînin (حَدَّثَنِي) demesini bile tecvîz ettiğini Hatīb *Kifâye*'sinde Abdu'llāh b. Vehb'den (125-197) nakleder.

İkincisi Semâı Arz'a tercîh edenlerin mezhebidir ki ehl-i meşrıkın cümhûru buna kāillerdir. İbnü's-Salâh, Irâkī, Nevevî, Süyûtī mezheb-i sahīh bu olduğunu söylüyorlar.

Üçüncüsü Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Zi'b ile diğerlerinin mezhebidir ki bunlar Arz'ı Semâa tercîh edenlerdir. Mâlik'in mezhebi bu olduğunu Dârekutnî ile İbn-i Fâris, Beyhakī ve Hatīb nakledíyorlar. Yine İbn-i Fâris'e göre İbn-i Cüreyc ile Hasen b. Umâre'nin; Hatīb'in *Kifâye*'sindeki beyânına göre Leys b. Sa'd'in, Şu'be'nin, İbn-i Lehîa'nın, Yahyâ b. Saīd el-Kattān'ın, Yahyâ b. Abdu'llāh b. Bükeyr'in, Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed'in, Ebu'l-Velîd Hişâm b. Abdü'l-Melik et-Tayâlisî'nin, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbiy el-Hulkānî'nin, Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm'ın, Ebû Hātim er-Râzî'nin; Beyhakī'nin *Medhal* de Mekkiy İbn-i İbrâhîm'den nakline göre Osmân b. el-Esved el-Cümahī'nin, Hanzale b. Ebî Süfyân el-Emevî'nin, Talha b. Amr el-Hadramî'nin, Muhammed b. İshak'ın, Süfyân-ı Sevrî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Hişâm'ın, Muhammed b. Ebî Zi'b'in, Sa'd b. Ebî Arûbe'nin, Müsennâ b. es-Sabbâh el-Ebnâvî'nin mezhebi budur. Bunlardan Ebû Ubeyd: *"Yanımda okumak, okumayı benim deruhde etmemden daha sağlam olur."* dermiş. Bunlar, şeyh yanılacak olursa tālib, hatāyı doğrultmağa kalkışamaz diye Arz'ı Semâa tercîh ediyorlar. *Kitâbü'l-bedî'* sâhibi -ki İbnü's-Sââtî demekle ma'rûf Muzafferü'd-Dîn Ahmed b. Alî el-Bağdâdî (694) dir- bu mes'elede tesviyeye yâni her iki tarz-ı tahammülün farksız olduğuna kāil oldukdan sonra:

"Mahall-i hilâf şeyhın kendi kitabından okumasıdır. Zîrâ o da tâlib gibi sehvedebilir. Binâenaleyh yanında okunmak ile kendi okumak beyninde fark kalmaz. Lâkin şeyh hıfzından okuyacak olursa bunun arzdan a'lâ olduğunda ittifak vardır." diyor. İbn-i Hacer de: *"Semâı tercîh, Şeyh ile tâlib ilmen müsâvî olduklarına, yâhud tâlib daha âlim olduğuna göredir. Zîrâ bu takdîrde tâlib işittiklerine daha ziyâde dikkat eder. Tâlibin ilmi daha az olduğu takdîrde ise okuyup arzetmesi evlâdır. Zîrâ bu, zabtına daha ziyâde yardım eder. Bu nükteye binâendir ki imlâ hâlinde şeyhın lâfzını tâlibin dinlemesi derecâtın en yükseğidir. Çünkü bu takdîrde Şeyh de, tâlib de dikkatli bulunurlar."* diyor.

Arz tarîkıyle ahz ve tahammül eden râvînin edâ sīgaları her biri sonrakilerden daha güzel ve daha ihtiyatkârâne olmak üzere ale'd-derecât âtîdeki sīgalardır: 1) bizzât okumuş ise "قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ = *Fülânın huzūrunda okudum."*; kendi hāzır iken başkası okumuş ise "قُرِئَ عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ" = *Fülânın huzūrunda okunurken ben de dinliyordum."* Bundan sonra Semâ' bahsinde «سَمِعْتُ» den sonra gelen elfâzı (sh. 400) hep kırâet ile takyîd ederek isti'mâl etmek gelir:

2) «حَدَّثَنَا بِقِرَاءَتِي» yâhud «حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ»;
3) «أَخْبَرَنَا بِقِرَاءَتِي» yâhud «أَخْبَرَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ»;
4) «أَنْبَأَنَا، نَبَّأَنَا بِقِرَاءَتِي» yâhud «أَنْبَأَنَا، نَبَّأَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ»;
5) «قَالَ لَنَا بِقِرَاءَتِي» yâhud «قَالَ لَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ», «ذَكَرَ لَنَا بِقِرَاءَتِي» yâhud «ذَكَرَ لَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ»

Bu tarzda edâya o kadar alışılmıştır ki rivâyet-i şiirde bile şiirin kimden dinlendiğini haber vermek için: «أَنْشَدَنَا فُلَانٌ قِرَاءَةً عَلَيْهِ» derler. Görülüyor ki arzda isti'mâli câiz olmayan lâfız yalnız «سَمِعْتُ» dür. Kādī Iyâz, Mâlik ile her iki Süfyân'ların -ki Sevrî ile

İbn-i Uyeyne'dirler- burada bunu da tecvîz ettiklerini söylüyorsa da herhalde kavl-i sahîh adem-i cevâzıdır.

Tahammül-i arzı kırâet lâfzı ile takyîd etmeksizin -ayniyle Semâ'da olduğu gibi- yalnız أخبرنا ، حدّثنا sîgalarıyle edâ etmenin sıhhatinde beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır. Abdu'llāh b. el-Mübârek, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, kavl-i meşhûrlarına göre Ahmed İbn-i Hanbel ile Neseî bu makāmda bu iki sîganın mutlak olarak isti'mâlini câiz görmezler. Hattâ Kādī Ebû Bekr kavl-i sahîhin de bu olduğunu söyler. Hatîb de bu zümreye İbn-i Cüreyc'i ilhāk ettikden sonra: "*Ashâb-ı hadîsden bir çok kimselerin kavli budur.*" der. Bunların aksine olarak İbn-i Şihâb-ı Zührî ile Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattān, Buhârî ve Süfyân-ı Sevrî ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Yezîd b. Hârûn, Nazr b. Şümeyl, Ebû Âsım en-Nebîl, Vehb İbn-i Cerîr, ehad-i kavleynine göre Mâlik, Sa'leb, Tahāvî, Ebû Nuaym-i Isbehânî, ve diğer kavline göre Ahmed İbn-i Hanbel gibi Hicâziyyûn ve Kûfiyyûnun ekser-i ulemâsı her iki sîganın yekdiğeri makāmında isti'mâlini câiz görmüşlerdir.

Üçüncü tāife de tahammül-i arzda « قراءة » lâfzını isti'mâl etmeksizin « أخبرنا » demeği tecvîz ederler de « حدّثنا » demeği câiz görmezler. İmâm-ı Şâfiî ve ashābı ile *Sahîh* sāhibi Müslim b. Haccâc-ı Kuşeyrî ve İbnüs-Salâh ile Nevevî'nin dediklerine göre ehl-i meşrık'ın cümhûru ve Muhammed b. el-Hasen et-Temîmiyyi'l-Cevherî'nin, *Kitâbü'l-insāf*'daki iddiâsına göre ekser-i muhaddisîn buna kāil imişler. Hattâ Cevherî bu mezhebi: "*Zîrâ* (أخبرنا) *lâfzı, rivâyet ettiklerimi şeyhım kendi lâfzı ile bana söyledi demeğe muâdil olamazsa da ben şeyhımın huzûrunda okudum makāmına kāim olabilir.*" diyerek tevcîh ediyor.

İbn-i Cüreyc -Hatîb'in nakline göre- birinci, İbnü's-Salâh'ın nakline göre üçüncü mezhebe kāil olanlardandır. İbnü's-Salâh'ın dediğine bakılırsa Evzâî ile İbn-i Vehb; Cevherî'nin dediğine göre Neseî de bu zümredendirler. Bu ıstılâhı Mısır'a ilk idhâl eden İbn-i Vehb olmuştur. Her ne hāl ise ehl-i hadîs beyninde sonradan şâyi' olan bu kavl olup bundan da maksūdları «حَدَّثَنَا» deyince Semâ', «أَخْبَرَنَا» deyince Arz olduğunu ifhâm etmektir. Bu lâfızlar artık ıstılâhan o kadar temâyüz etmiştir ki örf-i lûgavîde medlûlleri beyninde fark yoktur diyerek hilâfına ihticâc etmek bile zâiddir. Ebû Bekr-i Berkānî'nin (333-425) şu hikâyesi, bu isti'mâl-i örfînin daha o zamandan evvel bile ne kadar kökleşmiş olduğunu gösterir. Horasân'ın ehl-i hadîs rüesâsından Ebû Hātim Muhammed b. Ya'kūb-ı Herevî, Berkānî'ye birgün demiş ki bâzı meşâyihımdan Ebû Abdi'llâh Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî (yâhud Ferebrî)'den rivâyeten *Sahîh-i Buhârî*'yi Arz sūretiyle okudum. O şeyhım her hadîsde «حَدَّثَكُمُ الْفِرَبْرِيُّ» derdi. Kitabı bitirdikden sonra öğrendim ki Şeyh kitabı Firebrî'den benim gibi Arz tarîkıyle ahzetmiş. İ'tirâz ettim. Yeni başdan kitabı bana okuttu. Ve her hadîsin başında «أَخْبَرَكُمُ الْفِرَبْرِيُّ» dedi. İntehâ.

Örf-i mütekaddimîne göre «أَنْبَأَنَا»'nın «أَخْبَرَنَا»'dan farkı yok ise de Müteehhırîn bu lâfzı -Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî'nin tasrîhan beyânına göre- «عَنْ» lâfzı gibi icâzet ma'nâsına isti'mâl etmişlerdir. *Nubbe* şârihi Aliyyü'l-Karî de Mütekaddimîn ile Müteehhırîn arasındaki tabaka-i mutavassıtanın «أَنْبَأَنَا» lâfzını mutlak olarak Arzda kullanıp icâzede mukayyed olarak «أَنْبَأَنَا إِجَازَةً» dediklerini yazar.

SEMÂʿ İLE ARZ'A TEFERRUʿ EDEN BÂZI MESÂİL

1) Ferʿ

Arz sūretiyle kırâetde altı ihtimâl vardır:

Birinci ihtimâl: Şeyh, okunanı hıfzından bilir ve asıl olan nüshayı elinde bulundurur. İşte bu sūretle semâın sahīh olduğunda şüphe yoktur.

İkinci ihtimâl: Şeyh Hāfız olmakla berâber, nüshası mevsûkunbih ve okuduğuna dikkat eden bir kāriin elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde şüphe yoktur. Hattâ her iki zât dikkat husūsunda yekdiğere karşılıklı yardım ettiklerinden denilebilir ki bu evvelkisinden esahdır.

Üçüncü ihtimâl: Şeyh okunanı ezbere almamış, lâkin aslolan nüsha kendi elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde ihtilâf yoktur.

Dördüncü ihtimâl: Şeyhın hıfzı yok ise de asıl, sika ve dikkatli olan kāriin elinde bulunur. Bu takdîrde de Semâʿ sahīh olup bunu hoş görmeyen ehl-i teşdîdin bu bâbdaki hilâfı muʿteber değildir.

Beşinci ihtimâl: Şeyhın hıfzı yok, kāriʿ de şeyhın aslından başka bir nüshadan okur. Lâkin sâmiīn içinde dikkatli bir sika aslı elinde tutar. İşte bu mes'ele ihtilâflıdır. Kādī Iyâz'ın nakline göre İmâmü'l-Haremeyn bu semâı gayr-i sahīh addedip Kādī Ebû Bekr-i Bâkıllânî de mütereddid ve menʿe daha ziyâde meyyâldir. Diğer bâzıları ise tecvîz ederek bu sūretle semâı sahīh addederler. Irâkī: "*Kâffe-i şüyûhun ameli bu minvâl üzeredir.*" dediği gibi İbnü's-Salâh da bunun kavl-i sahīh-i muhtār oluğunu söyler. Hāfız İmâdü'd-Dîn es-Silefî (? 470-576) de: "*Bütün ulemâmızı bunu kabûlde müttefik bulduk.*" der.

Altıncı ihtimâl: Şeyh, hâfız olmadığı gibi aslı elinde bulunduran da -ister kāri', ister sâmiînden bir diğeri olsun- sika değil. İşte böyle olan semâ', merdûd ve gayr-i mu'teddün-bih'dir.

2) FER'

Kāri', şeyhın huzūrunda okuduğu esnâda şeyh kemâl-i dikkat ve teyakkuzla dinlediği halde sükût eder ve kāriin lâfzını inkâr etmemekle berâber « نَعَمْ », yâhud ona benzer biz söz ile ikrâr ve tasdîkda da bulunmayacak olursa bu tarz-ı semâın sıhhatine ve bu semâa binâen rivâyetin câiz olduğuna -Kādi Iyâz'ın dediği üzere- cümhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile nuzzār yâni Mütekellimîn kāil olmuşlardır. Zîrâ bu sūrete göre karâin-i hāliyye şeyhın ikrâr ve tasdîkı makāmına kāim olacağından bu gibi elfâzı söylemesi şart değildir. Lâkin Zahiriyye ulemâsından bâzıları şeyhın « نَعَمْ » gibi bir lâfz ile nâtık olmasını şart edip Şâfiîlerden Ebû İshak-ı Şîrâzî ile Ebû Nasr İbni's-Sebbâğ ve Ebu'l-Feth Süleym-i Râzî bunlara peyrev olmuşlardır. Hattâ İbnü's-Sebbâğ: *"Bu sūretle tahammül eden kimsenin işittiği ile âmil olması câiz ise de* حَدَّثَنِي *, yâhud* اَخْبَرَنِى *diyerek rivâyet etmesi câiz olmayıp olsa olsa* قَرَأْتُ عَلَيْهِ *yâhud* قُرِئَ عَلَيْهِ وَهُوَ مُسْتَمِعٌ *diyebilir."* diyor ki, Gazâlî de: *"Kavl-i sahîh budur."* diyor. Âmidî dahî bu adem-i tecvîz re'yini Mütekellimîn'e azvedip: *"Sahîhdir."* dediği gibi fukahâ ile muhaddisînce bunun câiz olduğunu da nakletmiştir. Hākim ise eimme-i erbaanın tecvîz tarafında olduklarını söyleyip naklinin sahîh olduğunu İbnü'l-Hâcib de beyân etmiştir. Şeyh elfâz-ı tasdîk ve ikrârdan hiçbirini telâffuz etmeksizin yalnız başı ile, yâhud parmağı ile işâret edecek olursa Râzî -*Mahsûl*'ündeki beyânına göre- ne « حَدَّثَنِي », ne « اَخْبَرَنِى », ne de « سَمِعْتُ » demek olmaz demiş ise de Irâkî: *"Bunda nazar vardır."* diyerek bunu reddetmiştir.

3) FER'

Gerek Semâ'da, gerek Arz'da râvî hadîsi şeyhın lâfzından tek başına dinlemiş ise esnâ-yı edâda « حدثني », başkalariyle birlikte dinlemiş ise « حدثنا » ; Arz için bizzât okumuş ise « أخبرني », kendisi hâzır iken okunmuş ise « أخبرنا » demesi müstahsendir. Râvî hîn-i tahammülde yalnız mı idi, yoksa başkaları da birlikde var mı idi? diye şek ederse « حدثني », « أخبرني » derde « حدثنا », « أخبرنا » demez. Zîrâ nazarında muhakkak olan kendisinin Semâ' veya Arz'ıdır. Başkalarınınki ise meşkûk kalıyor. Müfred mütekellim ve mütekellim maa'l-gayr zamîrleriyle edâ beyninde fark gözetmek emr-i istihsânî olup vücûbu iddiâ edilmediğinden istihbâba delâlet eden eimme nükūlünü zikretmekten sarf-ı nazar ederim. Lâkin kütüb-i musannefe'deki « حدثنا » ların yerine « أخبرنا », « أخبرنا » ların yerine « حدثنا » yı ikāme etmek câiz değildir. Bu iki lâfzın yekdiğeri makāmında isti'mâlinde ihtilâf olduğu yukarıda söylenmiş olduğundan râvî iki lâfız beyninde müsâvât i'tikādında olsa bile bunu yapmasına cevâz yoktur. Zîrâ bu lâfızların birini isti'mâl eden ricâl-i senedden her birinin hangi kavli ihtiyâr ettiği ma'lûm değildir. Râvînin kendi şeyhından işittiği bu lâfızları değiştirmekde ise nazar olunur: eğer (حدثنا) yâhud (أخبرنا) diyen şeyhı rivâyet bi'l-ma'nâya kāil ise tālibin bu iki lâfızdan birini ale's-seviyye isti'mâl etmesine mesâğ vardır. Yoksa câiz değildir. Maahâzâ Ahmed İbn-i Hanbel, şeyhın hiçbir lâfzını ibdâl etmeği câiz görmezdi.

4) FER'

Gerek tālib-i sâmi', gerek şeyh-ı müsmi semâ' hālinde iken başka bir şeyi istinsâh ile meşgûl oldukları takdîrde o meclisdeki semâ' sahīh olur mu? Ebû İshāk-ı İsfirâînî ile İbrâhîm b. Ishāk-ı Harbî-

'nin ve Ebû Ahmed b. Adiyy'in ve eimmeden daha pek çok zevâtın kavline göre bu semâ' sahîh değildir. Hâfız Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl ise sıhhatine kâildir. Halbuki Ebû Hâtim-i Râzî'nin, üstâdı Ârim'in huzûrunda semâ' hâlinde yazı ile meşgûl olduğu, Abdu'llâh b. el-Mübârek'in de yanında hadîs okunurken başka şey yazdığı sâbittir. Lâkin Şâfiiyyeden Ebû Bekr Ahmed b. Ishak ez-Zabeî: *"Böylesi edâ ederken* حَدَّثَنَا *, yâhud* أَخْبَرَنَا *demeyip* حَضَرْتُ *yâni hâzır bulundum demelidir."* diyor. İbnü's-Salâh ise ne sıhhati, ne de men'i ıtlâkı üzere kabûl etmeyip mes'elede tafsîle tarafdâr olmuştur. Onca sahîh olan mezheb şudur: nâsihın meşgûliyyeti okunan şeyleri anlayıp zabtetmeğe mâni' olacak gibi ise semâı gayr-i sahîh, Dârekutnî'nin kıssasında olduğu gibi mâni' olmuyorsa sahîhdir. Dârekutnî gençliğinde İsmâîl es-Saffâr'ın meclis-i tahdîsinde bulunmuş. İsmâîl tullâba imlâ ederken o, istimlâyı bırakıp berâberinde olan bir cüz'ü istinsâh ile meşgûl olmuş. Orada hâzır olanlardan biri: *"Sen böyle istinsâh ile meşgûl oldukca semâın sahîh olmaz."* demiş. O da: *"Benim kavrayışım seninkine benzemez."* dedikden sonra: *"Şeyhın şimdiye kadar kaç hadîs imlâ ettiğini biliyor musun?"* diye sormuş. *"Hayır"*. cevâbını aldıktan sonra on sekiz hadîsin imlâ edilmiş olduğunu haber vermiş. İmlâ edilen hadîsleri saymışlar, bu kadar çıkmış. Bir de: *"Birinci hadîs fülândan, o da fülândan; ikinci hadîs fülândan ilâ-âhirih."* diyerek onsekiz hadîsin senedlerini de, metinlerini de birer birer sonuna kadar okuyunca şaşırakalmışlar.

Dârekutnî'nin bunun kadar garîb diğer bir kıssasını da Süyûtî naklediyor: Birgün kendisine hadîs arzolunurken kendisi namaz ile meşgûl olmuş. Kari' «نسر بن ذُعْلُوق» ismine tesâdüf edince onu «بَشِير» diye okumuş. Hazret-i imâm yanlışı ihtâr için namazda «سبحان الله» demiş. Kâri' hatâsını anlayınca onu «بُشَيْر» okumuş. Dârekutnî yine tesbîh edince öteki «يَسِير» okumuş. Bunun üzerine Dârekutnî namazda «ن والقلم» âyet-i kerîmesini tilâvet ederek birinci harfin «نُسَيْر» olduğunu bu sûretle ihtâr etmiş.

Hamza b. Muhammed b. Tāhir de: "*Dârekutnî'nin meclis-i hadîsinde bir kere bulundum. kārî' okumakla meşgûl iken o nâfile namazına. durmuştu. kari', râvî* (عمرو بن شُعَيْب) *ismini* (عمرو بن سعيد) *diye okudu. Dârekutnî tesbîh etti. kārî' yanlışını tekrâr etti ve durdu. Dârekutnî namazda* «يَا شُعَيْبُ أَصَلَوٰتُكَ تَأْمُرُكَ»* *âyetini tilâvet ederek hatâyı tashîh etti.*" diye rivâyet etmiştir.

Esnâ-yı kırâetde gerek şeyh, gerek sâmi' konuşurlar; yâhud kārî' acele ile, yâhud yavaş sesle okur; yâhud da kārî'den uzak kaldığı için sâmi' okunan şeyleri lâyıkıyle anlamayacak olursa o semâın sıhhat ve adem-i sıhhati veya deminki tafsîl kavilleri cârîdir. Lâkin bu takdîrlerde semâın sahîh olmaması evlâ olup yalnız siyâk ve sibâk karînesiyle keşfedilebilecek bir iki kelimeye munhasır kalan zühûl ma'füv olmak gerektir. Bu takdîrde de okunan kitâb veya cüz' hadîsi rivâyete şeyhın sâmiîne icâzet vermesi müstehab olur ki o kitâb veya cüz'den işidilememiş tek tük kelimelerin icâzet sâyesinde rivâyeti sahîh olabilsin. Bu tarzdaki semâ' üzerine icâzet veren Şeyh: "«سَمِعَهُ مِنِّي وَأَجَزْتُ لَهُ رِوَايَتَهُ» = *Bu kitabı benden dinledi. Ben de rivâyet etmesine icâzet verdim.*" demelidir ki bu takdîrde semâ' tam olmadığı için Şeyh de yalnız rivâyete icâzet ile iktifâ edip (حَدَّثَنِي) demeğe izin vermemiş oluyor.

Şeyhın imlâ ederek tahdîs etmesinde de hāl böyledir. Ahmed İbn-i Hanbel'in oğlu Sālih İbn-i Ahmed pederine: "*Şeyh ma'rûf olan bir kelimeyi ağzında çiğneyip duyurmayacak olursa o kelimeyi ondan rivâyet câizdir der misin?*" diye sormuş. O da: "*Umarım ki bukadarcığı ma'füv olsun.*" cevâbını vermiş.

Buhârî'nin Şeyhı Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ise A'meş'den, Süfyân'dan dinlediği hadîslerde tek tük kelimeleri kulağiyle işitmeyib de arkadaşlarından istifhâm ederek öğrenecek olursa bu kelimeleri şeyhından değil, arkadaşlarından olmak üzere rivâyet eder ve başka türlü hareket etmeyi câiz görmezdi.

---

* *Sûre: 11 (Hûd), âyet: 87.*

Halef b. Temîm de der ki: *"Ben, Sevrî'den on bin kadar hadîs dinledim. Lâkin zabt için yanımda oturandan sorar, dururdum. Bunu Zâide b. Kudâme'ye söyledim. Bana, bunlardan yalnız kalbinin hıfzettiklerini, kulağının işittiklerini rivâyet et, deyince hepsini attım".*

Hatīb'in nakline göre Halef b. Sâlim el-Muharrimî rivâyet ettiği bir hadîsde: « حَدَّثَنَا عَمْرُو بنُ دينار » diyecek yerde: « سَمِعْتُ سُفْيَانَ بنَ عُيَيْنَةَ يَقُولُ اَخبَرَنَا عَمْرُو بنُ دِينَارٍ » demiş. "اَخبَرَنَا *diyeceğinize* حَدَّثَنَا عَمْرٌو *deseniz a*" demişler. O da: *"Hayır, diyemem. Çünkü kalabalık yüzünden Süfyân'dan bu kelimenin üç harfini, yâni* (ح ، د، ث) *harflerini duyamadım."* demiştir. Savâb olan ve Muhakkıkīn'ce makbûl olan kavl işte budur.

Lâkin Mütekaddimîn'den bir cemâatin de buna muhâlif bir re'yi vardır ki buna nazaran mümlî olan şeyhın ders meclisi büyük olup bir müstemlî vâsıtasiyle cemâate teblîğ ihtiyâcı hâsıl olursa müstemlîden işidenler için o elfâzı mümlîye nisbet ederek rivâyet etmek câizdir. Nitekim Süfyân b. Uyeyne'nin re'yi bu imiş. Ebû Müslim el-Müstemlî bir def'a müşârün-ileyh'e: *"Kalabalık çok, işitmeyenler var."* demiş. Süfyân: *"Sen işidiyorsun ya?"* diye sormuş. O da: *"Evet."* deyince: *"Sen onlara duyur."* demiş. Bu rakdîrce mümlînin elfâzını müstemlînin tekrâr etmesi Kırâet ale'ş-şeyh hükmünde olacağından yalnız müstemlînin lâfzını işidenler onu mümlîden arz-ı kırâete binâen rivâyet edebilecekler demek oluyor. Lâkin bunda da -kırâetde olduğu gibi- şeyhın müstemlîye kulak verip dediğini işitmesi şarttır. Maahâzâ kavl-i sahīh evvelkisi olup şeyh-ı mümlînin lâfzını müstemlîden işidenin doğrudan doğruya şeyhden rivâyete hakkı yoktur. İhtiyâta muvâfık olan -Ebû Bekr b. Huzeyme'nin yaptığı gibi- şeyhından işidemediği elfâzı müstemlîden işitdiğini tasrîh etmektir. İbn-i Huzeyme " اَخبَرَنَا فُلاَنٌ بِتَبْلِيغِ فُلاَنٍ ≡ *Fülânın teblîği ile fülân bize haber verdi."* derdi. Câbir b. Semüre *radiya'llāhu anh* de:

«سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَكُونُ اثْنَا عَشَرَ أَمِيرًا»
hadîsini rivâyet ederken *"Bir kelime daha buyurdu da ben işidemedim, babama sordum.* (كُلُّهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ) *buyurduğunu söyledi."* diyerek bilâ-vâsıta fem-i güherbâr-ı Risâlet-Penâhî'den mesmûu olan elfâz-ı şerîfeyi bi'l-vâsıta mesmûu olanlardan temyîz ve tefrîk etmiştir. Muhammed b. Abdu'llāh b. İmâd-ı Mevsılî: *"Ben hiçbir hadîsi müstemlînin ağzından ne yazdım, ne de hiçbir dediğine kulak asdım. Müstemlî ne söyledi bilmem. Ben yalnız muhaddisin ağzından çıkanı yazarım."* demiş. Lâkin Hammâd b. Zeyd ile A'meş bu re'yde değillermiş. Hammâd: *"Nasıl dedin?"* diye sorana: *"Yanındakinden sor."*; A'meş de: *"İbrâhîm-i Nehaî'nin meclisine giderdik. Bâzan halka genişlerdi de uzakda kalanlardan onun söylediğini işidemiyenler bulunur, ve biri birine sordukları olurdu. İşte bu sözleri onlar ondan rivâyet edip dururlar."* demiş. Lâkin bunlara benzer sözlerin hep tesâhül addedilip A'meş'in bu re'yini tilmîzi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in beğenmediği biraz evvel görülmüştü.

5) FER'

Muhaddis ile sâmi' arasında hicâb ve hāil olduğu takdîrde sâmi' muhaddisin sesini tanır, yâhud muhaddisi tanıyan bir sikanın ihbârı üzerine söz söyleyen zâtın o olduğunu, yâhud da meclis, arz meclisi olduğunâ göre muhaddis meclisde hāzır ve kārii dinlediğini öğrenirse Cümhûra göre semâı sahīhdir. Şu'be: *"Sâmiin muhaddisi görmesi şartdır. Bir muhaddisin yüzünü görmedikce ondan rivâyet etme. Zîrâ ne bilirsin? belki onun sûretine girip* (حَدَّثَنَا، أَخْبَرَنَا) *diyen, bir şeytandır."* demiştir. Lâkin bu, Cümhûra muhâlif olarak aklın ibâ edeceği bir teşdîddir. Şu'be'ye sorarız. Yüzünü gördüğü muhaddisin de şeytan olmadığına nasıl mutmain olabiliyor?

Cümhûrun delîl-i şer'îsi İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'nın (367) inci «إِنَّ بِلَالًا يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ» hadîsidir ki İbn-i Ümm-i

Mektûm'un ezânına kadar imsâkin te'hîri fermân buyurulmuştu. Halbuki o ezân okurken herkes evinde bulunuyor ve şahsını görmüyordu. Demek sesin ma'lûm olması kâfî imiş. Kezâlik Ümmü'l-Mü'minîn Âişe ile diğer Ümmehât-ı Mü'minîn *radiya'llâhu anhünne* hazarâtından rivâyet edilmiş birçok hadîsler vardır. Şu'be'nin kendisi de râvîler meyânındadır. Halbuki -ma'lûm olduğu üzere- Ümmehât-ı Mü'minîn hazarâtı hicâb arkasından söz söylerler ve nakil buyurdukları hadîslerle ihticâc edilirdi.

6) FER'

Sâmi' muhaddisden bir hadîsi dinledikten sonra muhaddis: "*Bunu benden rivâyet etme.*" Yâhud: "*Bunu benden rivâyet etmene iznim yoktur.*" diye rivâyetden men' edecek olursa bu men'in hiç hükmü yoktur. Hâssaten birtakım kimselerin semâını kasdetdiği halde kendisinden habersizce diğer birtakım kimseler de dinlemiş olsalar hāl yine böyledir. "*Ben yalnız size ihbâr ediyorum, fülâna ihbâr etmiyorum.*" demekle de o fülânın rivâyet etmesine mâni' olamaz. "*Sana, yâhud size bu hadîsi ihbâr etmekden rücû' ettim.*" dese eğer rücûu hatā, yâhud şek kabîlinden bir sebebe müstenid ise sâmi'lerin o hadîsi rivâyet etmeleri halâl olmaz. Ve illâ o sözün hükmü yoktur.

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ VE EDÂ SÎGALARI (mâbaʿd)

3) İCÂZET VE ENVÂI

Ahz ve tahammülün üçüncü tarîkı İcâzettir. *İcâzet* Semâʿ ve Arz-ı kırâet vukūʿ bulmaksızın muhaddisin kavâid-i mahsūsası dâhilinde bütün, yâhud bâzı merviyyâtını tālibin rivâyet etmesine izin vermesidir ki rivâyetine izin verilen nükūl *Mücâz*, izin veren muhaddis *Mücîz*, izin alan muhaddis de *Mücâzün-leh* nâmını alır.

İcâzet tarîkıyle ahz ve tahammül, Semâʿ ile Arz-ı kırâet tarîkleriyle Ahz ve tahammülün dûnunda olup dokuz nevʿi vardır:

1 — Muayyeni rivâyete şahs-ı muayyene icâzet ki muhaddis: "«اَجَزْتُ لَكُمْ يااخود لِفُلاَنٍ الْكِتَابَ الْفُلاَنِيَّ يااخود مَا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ فِهْرِسْتِى» = *Fülân kitabı, yâhud fihristimde*[1] *olan kitabları rivâyete sana, yâhud -hüviyyetini taʿyîn edecek evsâf zikrederek- fülâna icâzet verdim.*" gibi bir lâfız istiʿmâliyle verilen izindir.

İcâzet müstahsen olabilmek için mücîz mücâzı bilmeli, mücâzün-leh de ehl-i ilimden olmalıdır. Zîrâ icâzet mertebeten Semâʿ ile Arz-ı kırâetin dûnunda olduğundan sırf ehl-i ilme kolaylık olmak üzere ihtiyâca binâen ihtiyâr edilmiş bir ruhsatdır. Buna mebnî İmâm-ı

---

[1] «فِهْرِست» yâhud âhırındaki tâ'nın hazfiyle «فِهْرِس» defter-i kütüp maʿnâsına olup bugün kütüphâne defterlerine halâ o ismi verip duruyoruz. Fârisîden muarreb olan bu kelime hakkında Mütercim Âsım Efendi *Burhân-ı kātıʿ*da şöyle diyor: (فِهْرِست) ol müfredât-ı tafsîliyyedir ki kitab evâilinde müştemile olduğu füsūl ve ebvâb beyân olunur. Ve esâmi-i kütüb sebt olunan sahîfeye de denir. Arablar (فهرس) derler. İntehâ. Bizde her iki maʿnâsı da müstaʿmeldir.

Mâlik mücîz ile mücâzün-leh'in ilim ve ehliyyet sāhibi olmalarını yalnız istihsân derecesinde göremeyip şart bile koşmuştur. İbn-i Abdü'l-Ber -kavl-i sahīh olmak üzere- nihâyet isnâdı müşkül olmayan şey'-i muayyeni rivâyet için yalnız sınâatde mâhir kimseye icâzet verilebileceğini söylüyor.

İcâzet tahrîrî ise mücîzin kavlen de icâzeti te'yîd etmesi münâsibdir. Şâyed yalnız yazı ile iktifâ ederse zāhir-i hāle göre icâzeti sahīh olursa da hem tahrîrî, hem kavlî olanının dûnundadır. Hattâ Hāfız Irâkī: *"Zâhir olan adem-i sıhhatdir."* der.

Burada ta'rîf edilen sūret *"Münâveleden mücerred icâzet"* envâının a'lâsıdır. Bir de hükmü âtîde beyân edilecek *"Arz-ı münâvele"* sūretiyle olan icâzet vardır ki bir kavle göre Semâ' kuvvetindedir. İcâzet-i mücerredenin sıhhatinde ise ihtilâf edilmiştir. Cümhûr-ı ulemâya göre sahīh olan kavl bu tarīk ile ahz ve tahammülün cevâzı ve bu tarīk ile rivâyetin sahīh ve medâr-ı amel olabilmesidir. Hatīb-i Bağdâdî, bu cevâzın delîlini Sünnet'de buluyor. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Berâe) sûresini bir sahīfeye yazdırıp esnâ-yı Hacda halka teblîğ edilmek üzere Ebû Bekr *radiya'llāhu anh*'e tevdî' buyurdukdan sonra ardından Alî b. Ebî Ṭālib *radiya'llāhu anh*'i gönderdi. O da sahīfeyi aldıysa da ne kendi kendine, ne de Ebû Bekr'in yanında okudu. Sonra Mekke'ye varınca sahīfeyi açıp nâsa karşı okudu. Bu kıssada taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den teblîğe me'mûr olduğu Âyât-ı Kerîmeyi Alî *radiya'llāhu anh* yalnız icâzetle rivâyet ve teblîğ etmiş oluyorlar. Tebliğden evvel ne Semâ' var, ne Arz-ı kırâet.

İmâm-ı Şâfiī münâveleden mücerred icâzetin cevâzına bir rivâyete göre kāil olanlardandır. Ashābından Hüseyn b. Alî el-Kerâbîsî Arz-ı kırâet sūretiyle kitablarını okumak için kendisine mürâcaat etmiş. O da dinlemeğe lüzûm görmeyip: *"Git Zağferânî'nin kitablarını al da istinsâh et. İşte sana kitablarımı rivâyete icâzet veriyorum."* demiş. Bunun sıhhatine kāil olanlar o kadar çoktur ki Kādī Ebü'l-Velîd el-Bâcî icmâ' olduğunu bile nakleder. Halbuki muhaddisîn ile fukahâdan çok kimseler Cümhûra muhâlefet ederek icâzet ile rivâyeti

kabûl etmezler. İhtilâf eskidir. Şu'be: *"İcâzet câiz olsaydı rıhlet bâtıl olurdu."* demiş. Bu bâbda İmâm-ı Şâfiî'den de iki kavil rivâyet olunuyor. Adem-i cevâz tarafında olanların içinde Şâfiiyye'den Kādî Hüseyn ile Mâverdî ve Ebû Bekr Muhammed b. Sâbit el-Hucendî; Muhaddisînden de İbrâhîmı el-Harbî, Ebü'ş-Şeyh Abdu'llāh İbn-i Muhammed el-Isfehânî, Abû Nasr el-Vâilî es-Sicizî; Hanefiyye'den Ebû Tāhir ed-Debbâs vardır. İmâm-ı Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Ebû Yûsuf'un da bu re'yde olduklarını Âmidî nakleder. Bu takım diyorlar ki, birine: *"Benden işittiğin şeyleri rivâyet etmene icâzet verdim."* demek *"Benim ağzımdan yalan söylemeğe sana icâzet verdim."* demek gibidir. Zîrâ işidilmeyen şeyi rivâyet etmek şer'an mubah değildir.

Ulemâ-yı Zāhiriyye'den bâzıları icâzet üzerine rivâyet edilen hadîsi Mürsel hükmünde tutup bunu rivâyet etmek câiz ise de kendisiyle amel olunmaz demişlerdir. Halbuki onu Mürsel'e benzetmek bâtıldır. Zîrâ nefs-i icâzet, rivâyetin muttasıl olmasını kādıh olmadığı gibi mevsûkun-bih olmasına da mâni' değildir.

İmâm-ı Evzâī ise -bu gibi Zāhiriyye'nin aksine olarak- böyle hadîs ile amel olunur, fakat rivâyeti câiz değildir der. Müşârün-ileyhin buna vech-i istidlâline muttali' olamadım.

İcâzet-i mücerrede, Cümhûra göre câiz olmakla berâber herhalde -biraz yukarıda söylendiği gibi- kuvvetce Semâ'dan da, Arz-ı kırâetden de aşağıdır. Lâkin Ahmed b. Meysere el-Mâlikî gibi: *"Yoluyla verilen icâzet, Semâ-ı redîden yâni şartı muhtel olmuş Semâ'dan a'lâdır."* diyen de vardır. Hattâ bâzı Muhakkıkīnce icâzetin semâ'dan mutlakā efdal olduğunu bile Bedrü'd-Dîn-i Zerkeşî nakleder.

Üçüncü kavle göre ise ikisi beyninde fark yoktur. Endelüslü Abdü'r-Rahmân b. Ahmed b. Bakıy b. Mahled: *"İcâzet bence de, babamca da, dedemce de Semâ' gibidir."* der imiş. Tūfî'nin tafsīline göre ise Selef asrında Semâ' evlâ idi. Lâkin kitablar tedvîn, *Sünen* cem' edilip şöhret buldukdan sonra icâzetden farkı kalmamıştır.

2 — Gayr-i muayyeni rivâyete şahs-ı muayyene icâzet ki "أَجَزْتُ لَكَ جَمِيعَ مَسْمُوعَاتِي، ياخود جَمِيعَ مَرْوِيَّاتِي" = *Bütün mesmûâtımı, yâbud bütün merviyyâtımı rivâyet etmene icâzet verdim."* gibi bir söz ile muayyen olan kimseye izin vermektir. Cümhûr böyle bir icâzetle de -şartına muvâfık olarak- rivâyeti ve böyle bir rivâyetle amel etmeği tecvîz ediyorlarsa da bundaki hilâf daha kavî ve bunun muhâlifleri daha çoktur.

3 — İcâzetin üçüncü nev'i mücâzün-leh'i umûm vasfı ile tavsîf etmekdir ki buna *İcâzet-i âmme* denebilir. "«أَجَزْتُ لِلْمُسْلِمِينَ ياخود لِكُلِّ وَاحِدٍ، ياخود لِمَنْ أَدْرَكَ زَمَانِي» = *Bütün müslümanlara, yâbud herkese, yâbud zamânıma yetişmiş olanlara rivâyete icâzet verdim."* gibi bir lâfz ile ta'mîm edilen icâzetin hükmü hakkındaki ihtilâf evvelkilerden de şedîddir. Ebû Abdi'llâh b. Mende: (310-395) «أَجَزْتُ لِمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ» ibâresiyle böyle bir icâzet vermiş olduğu gibi Hatîb de bunun tevcîz etmiştir. Ebû Bekr-i Hâzimî yetiştiği huffâzdan Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed el-Attâr-ı Hemedânî gibilerinin böyle yaptıklarını naklettiği gibi İcâzet-i âmme'yi Kādî Ebu't-Tayyib-i Taberî de Ebû Abdi'llâh b. Attâb, Ebü'l-Fazl Ahmed b. el-Hüseyn b. Hayrûn, Ebü'l-Velîd b. Rüşd-i Mâlikî, Ebû Tâhir-i Silefî, Hâfız Ebû Bekr b. Hayr el-İşbîlî kabîlinden daha birçoklarının da buna cevâz verdiklerini beyân ediyor. Hattâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebi'l-Bedr el-Kâtib tecvîz edenlerin esâmîsini hâvî bir de *Mu'cem* tertîb etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh-ı Şehr-i Zûrî İcâzet-i âmme'yi men' edip: "*Ne eslâfdan, ne de Müteehhırîn içinden bunu tecvîz eden şirzime-i kalîleden mâadâ hiçbir kimsenin bunu isti'mâl ettiğini, yâbud böyle bir icâzet üzerine rivâyete kalkıştığını ne gördük, ne kimseden işittik. İcâzetin kendisi bir za'fdır. İcâzetde bu derecede tevessü' ve istirsâl gösterilince bittabi' za'f artar ve çekilmez bir hâle gelir.*" diyor. Maahâzâ İbnü's-Salâh'dan evvel ve sonra birçok huffâz, icâzetin bu tarzında beis görmemişlerdir. Hattâ daha müteehhır

huffâzdan Şerefü'd-Dîn Abdü'l-Mü'min b. Halef-i Dimyâtî Müeyyed-i Tūsî'den aldığı icâzet üzerine tahdîs ettiği gibi Ebü'l-Haccâc el-Mizzî ile Ebû Abdi'llâh ez-Zehebî de Ebû Ca'fer Saydelânî ile diğerlerinden İcâzet-i āmme alan Rüknü'd-Dîn-i Tāvûsî'den; keza Ebû Saîd-i Alâî de Dâvûd b. Ma'mer b. el-Fâhir'den icâzet-i âmme alan Ebü'l-Abbâs b. Nu'me'den Arz-ı kırâet süretiyle ahz-ı hadîs etmişlerdir. Irâkī de bâzı eczâ-i hadîsiyyeyi Bağdâdî ve Mısrî birçok huffâzın İcâzet-i āmme ile olan merviyyâtlarını kırâeten ahzetdiğini söylemekle berâber: "*Bu husūsda bende az çok bir tereddüd vardır. O tarîklerden rivâyet husūsunda tevakkuf ederim. Ehl-i hadîsin* (إِذَا كَتَبْتَ فَقَمِّشْ وَإِذَا حَدَّثْتَ فَفَتِّشْ) *yâni hadîs yazarken eline geçen kırıntıları topla, lâkin rivâyet ederken araştır düstûriyle âmil olurum. Vâkıā İbnü'l-Hācib tecvîz ediyorsa da İcâzet-i āmmede rivâyeti terketmek ihtiyâta daha muvâfıktır.*" der.

Buna *İcâzet-i āmme-i mutlaka* derler. Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer-i Askalânî'nin de İcâzet-i āmme-i mutlaka ile ahzi varsa da bu sūretle ahzi pek zaîf addetdiği şu sözünden anlaşılır: "*Vâkıā İcâzet-i āmme-i mutlaka ile rivâyeti terketmek evlâdır. Ancak şu kadar var ki ona binâen fi'l-cümle rivâyet etmek hadîsi Mu'dal olarak îrâd etmekden daha iyidir.*"

Bir de *İcâzet-i āmme-i mukayyede* vardır ki allâme Kutbü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed-i Kastallânî (614-686) bunu icâzetin ayrı bir nev'i addeder. Bunda mücîz -ta'mîmi biraz daha kısarak- mukayyed bir şehir veya iklim veya mezheb ehline, yâhud fülân beldenin ehl-i ilmine, yâhud da evvelce kendisinden okumuş olanlara icâzet verir. Hasrı müş'ir bir vasıf ile mevsūf olanlara verilen bu gibi icâzetlerin cevâzı ihtimâli -Nevevî'ye göre- İcâzet-i āmme-i mutlaka'dan daha ziyâdedir.

4— İcâzetın dördüncü nev'i meçhûl olan bir kitabı rivâyete şahs-ı muayyene, yâhud muayyen bir kitabı rivâyete şahs-ı meçhûle icâzetdir. Bunda şeyh meselâ müteaddid *Sünen* kitabları rivâyet ediyorsa hangisi

olduğunu ta'yîn etmeksizin “ أَجَزْتُكَ كِتَابَ السُّنَنِ = *Sana Sünen kitabını rivâyete icâzet verdim.*” ; Yâhud “ أَجَزْتُ لَكَ بَعْضَ مَسْمُوعَاتِي = *Mesmûâtımın bâzılarını rivâyet etmeğe sana icâzet verdim.*” ; Yâhud da ismiyle nisbeti müşterek eşhâs-ı adîdeden hiçbirini ta'yîn etmiyerek meselâ: « أَجَزْتُ لِمُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الدِّمَشْقِيِّ » gibi bir söz söyler ki bu elfâzın her biri ile olan icâzet bâtıldır. Böyle bir icâzet ile rivâyet haramdır. Lâkin mücîz yalnız “*Sünen-i Ebî Dâvud*” rivâyet ettiği ma'lûm olmak, yâhud ismini andığı Muhammed b. Hâlid ed-Dimeşkî'nin hangi şahıs olduğu başka sūretle tebeyyün etmek gibi bir karîne ile cehâlet zâil olursa icâzet sahīh olur. Bir kimseden şahsını görmediği diğer bir kimseye icâzet vermesi iltimâs edilip o da iştibâha mahal vermiyecek sūretde mücâzün-leh'in ismini beyân ederek icâzet verse sahīhdir. Ve kendisinin onu bilip görmüş olması şart değildir. A'yânı kendisince meçhûl, fakat icâzetnâmede isimleri şüpheye mahal vermiyecek sūretde musarrah olan bir cemâate icâzet vermesi de böyledir. A'yân-ı eşhâsı bilmek iktizâ etmez. Nitekim Ahz ve Tahammül'ün en kavî mertebesi olan Semâ'da da bir şeyh meclis-i tahdîsinde hâzır olanların a'yânını, hattâ isimlerini bilmesi de onların sıhhat-i rivâyetleri için şart değildir.

5 — İcâzetin beşinci nev'i *İcâzet-i muallâka*'dır ki icâzetin muayyen veya gayr-i muayyen bir kimsenin meşiyyetine yâni arzusuna ta'lîk edilmesi sūretidir. “ أَجَزْتُ لِمَنْ شَاءَ فُلَانٌ = *Fülân her kimi arzû ederse ona icâzet verdim.*” gibi ki bu misilli sīgalarla edilen icâzetlerde meşiyyetine ta'lîk ile berâber cehâlet de vardır. Ve bu, ayniyle « أَجَزْتُ لِبَعْضِ النَّاسِ » kabîlinden meçhûle icâzet gibi bâtıldır. Bâtıl olmasının sebebi de ta'lîk-ı vekâlete makīs olmasıdır demişlerdir. Maahâzâ Hanâbile'den Ebû Ya'lâ İbni'l-Ferrâ' ile Mâlikiyye'den Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydu'llāh b. Umrûs icâzetin bu nev'ini reddetmedikleri gibi Mütekaddimîn'den Hâfız Ebû Bekr

b. Ebî Hayseme (207-298) ile Ya'kūb b. Şeybe (262)'nin hafîdi Muhammed b. Ahmed b. Şeybe'nin bu yolda icâzet verdiklerini icâzetnâmelerinin ibârelerini zikrederek Irâkī haber veriyor. İbn-i Umrûs: "*Bunda her ne kadar cehâlet varsa da meşiyyetine muallâk olan kimsenin meşiyyeti vücûd bulur bulmaz cehâlet mürtefi' ve mücâzün-leh müyeayyen olacağından butlānı lâzım gelmez.*" diyor. İbnü'l-Ferrâ' da -Hatīb'in nakline göre- Mûte Gazâsında *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in Zeyd b. Hārise'yi emîr nasb buyurdukları zaman: «فَاِنْ قُتِلَ زَيْدٌ فَجَعْفَرٌ وَاِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَابْنُ رَوَاحَةَ» = *Şâyed Zeyd katlolunursa Ca'fer, Ca'fer de katlolunursa İbn-i Revâha emîr olsun.*" buyurmuş olmalariyle ihticâc edermiş. Hanefiyye'den Ebû Abdi'llâh Muhammed İbn-i Aliyy-i Dâmğânî bu türlü icâzetlerin vekâlet-i muallâkaya kıyâsı sahīh olmadığını söyler. Zîrâ vekil, müvekkilin azliyle mün'azil olursa da mücâzün-leh mücîzin icâzetden rücûu ile rivâyetden memnû' olmaz. Lâkin bu iki zâtın re'yine göre de gayr-i muayyen bir kimsenin meşiyyetine muallâk bulunduğu takdîrde icâzetin bâtil olduğunda şübhe yoktur.

Mücîze: "اَجَزْتُ لِمَنْ يَشَاءُ الْاِجَازَةَ = *İcâzeti arzû edecek olana icâzet verdim.*" derse bu «اَجَزْتُ لِمَنْ يَشَاءُ فُلَانٌ» den aşağı olup bi-tarîkı'l-evlâ bâtıldır. Zîrâ bunda icâzet adetleri gayr-i mahsūr kimselerin meşiyyetlerine ta'līk edildiğinden cehâlet ve intişâr daha ziyâde olur. Mücîz: "اَجَزْتُ لِمَنْ يَشَاءُ الرِّوَايَةَ عَنِّى = *Her kim benden rivâyeti arzû ederse ona icâzet verdim.* derse bunda hakīkatde meşiyyete ta'līk ma'nâsı olmayıp her icâzetin de muktezâsı rivâyeti mücâzün-leh'in meşiyyetine tefvīz olduğundan bu lâfz ile olan icâzetin cevâzı daha kolaylıkla kabûl edilebilir.

Mücîz: "«اَجَزْتُ لِفُلَانٍ كَذَا اِنْ شَاءَ رِوَايَتَهُ عَنِّى، ياخود «اَجَزْتُ لَكَ اِنْ شِئْتَ اَوْ اَحْبَبْتَ اَوْ اَرَدْتَ» = *Fülân kimse fülân*

şeyi benden rivâyet etmeği ʿarzû ederse kendisine icâzet verdim, yâhud sen arzû edersen sana icâzet verdim." diyecek olursa burada mücâz müteayyin, taʿlîk de muayyen bir mücâzün-leh'in meşiyyetine olduğundan azher olan icâzetin cevâzıdır.

6— İcâzetin altıncı nevʿi " اَجَزْتُ لِمَنْ يُولَدُ لِفُلاَنٍ = *Fülânın doğacak çocuğuna icâzet verdim."* kabîlinden maʿdûma icâzettir ki bunu Şâz olarak yalnız bâzı ulemâ tecvîz etmişlerdir. Kavl-i sahîh ise maʿdûma icâzetin mutlakā butlānıdır. Hatîb, Ebû Yaʿlâ el-Ferrâ' ile İbn-i Umrûs'a göre câiz olduğunu nakılediyor, ve kendisinin de tevcîz edenler meyânında olduğunu söylüyor. Buna câiz diyenler ashāb-ı Ebî Hanîfe ile ashāb-ı Mâlik'in maʿdûma vasiyyeti câiz görmelerine kıyâs ederler. Şâfiiyye'den Kādî Ebu't-Tayyib et-Taberî ile Ebû Nasr b. es-Sebbâğ ise bâtıl olduğuna şöyle istidlâl ederler: İcâzet fi'l-cümle mücâzı ihbâr hükmündedir. Maʿdûm olan kimseye ıhbâr sahîh olmadığı gibi maʿdûm olana icâzet de sahîh değildir. Hak ve sahîh olan budur.

Bir de maʿdûmu maʿlûma atfederek icâzet vardır ki bunda meselâ: " اَجَزْتُ لِفُلاَنٍ وَلِوَلَدِهِ وَلِعَقِبِهِ مَا تَنَاسَلُوا " = *Fülâna ve tenâsül ettikleri müddetçe evlâd ve aʿkābına icâzet verdim."* der. Sünen sâhibi Ebû Dâvûd-ı Sicistânî'nin kendisinden icâzet isteyen zâta: " اَجَزْتُ لَكَ وَلِاَوْلاَدِكَ وَلِحَبَلِ الْحَبَلَةِ " = *Sana da, evlâdına da, doğacak çocuklarına da icâzet verdim."* dediği menkūldür. Ashāb-ı Şâfiî maʿdûma icâzetin evvelki sûretini reddetmekle berâber bunun cevâzına kāil olmuşlardır. Lâkin herhalde bu zaîf bir icâzetdir. Ebû Dâvûd'un sözünü de tecvîze değil, mürâcaat eden zâta icâzetini mübâlâğa ile te'kîd ettiğini işʿâr etmek istediğine hamlederler.

7— İcâzetin yedinci nevʿi hîn-i icâzetde edâya ve Ahz ü Tahammüle ehliyyeti olmayan kimseye icâzetdir ki bunun da ihtimâlât-ı adîdesi vardır;

Sabiyy-i mümeyyizin semâı sahîh olduğu gibi (sh. 389) kendisine icâzet vermek de bi-tarîkı'l-evlâ sahîhdir. Gayr-i mümeyyiz ise semâı sahîh değilse de icâzesi muhtelefün-fîh'dir. Kâdî Ebu't-Tayyib-i Taberî ile Hatîb-i Bağdâdî sahîhdir derler. Zâhir-i hâle nazaran tashîhden garazları isnâd, munkatı' olmamak için çocuğun sinn-i tahammül ve edâya geldiğinde rivâyet edebilmesini teshîl gâyesini gözetmekden ibârettir. Bir de icâzet mücîzin, kendisinde olan hadîsleri rivâyet etmeği mücâzün-leh'e ibâha etmesinden ibârettir. Âkıle ibâha sahîh olduğu gibi gayr-i âkıle de ibâha sahîhdir.

Mecnûna icâzet sahîh midir? Bu da mes'ele olarak ortaya konmakta ve Hatîb'in kıyâsına göre câiz olmak lâzım geleceği söylenmekde ise de ehl-i hadîsden hiçbir kimsenin mecnûna icâzet vermiş olduğuna hiçbir misâl zikredilmiyor. Irâkî'nin öne sürdüğü bu mes'ele bir tefrî-i ihtimâlîden ileriye gidemiyor. Kendisinden ne evvel, ne sonra vâkı' olduğunu da haber veremiyor.

Kâfirin icâzet ile tahammülü sahîhdir. Nitekim semâı da sahîh idi (sh. 389). Yalnız rivâyeti mu'teber olmak için İslâma gelmesi meşrûtdur. Bu icâzetin bir tek misâlini Hâfız Irâkî haber veriyor. Dimeşku'ş-Şâm'da mülâkî olduğu Muhammed b. Abdü's-Seyyid b. ed-Deyyân isminde yahûdîlikden ihtidâ etmiş bir tabîb, yahûdî iken Muhammed b. Abdü'l-Mü'min-i Sûrî'den muayyen bâzı eczâ-i hadîsiyye istimâ' ve hattâ bâzı kısımlarını bizzât kırâet ederek müşârün-ileyh tarafından diğer sâmiîn ile birlikte kendisine de icâzet verilmiş ve gerek semâ', gerek icâzet meclislerinde Hâfız Ebü'l-Haççâc el-Mizzî de hâzır bulunup ona verilen icâzete hiçbir i'tirâz serdetmemiştir. Sonra İbn-i Abdü's-Seyyid'e hidâyet-i Hak erişip hâl-i küfründeki mesmûâtını rivâyete başlamış ve ismi silsile-i muhaddisîn tomarına dâhil olmuştur.

Fâsık ile mübtedia da Irâkî'ye göre icâzet sahîhdir. Irâkî: "*Bu, zâhiren câizdir. Ve kâfire icâzetden evlâdır. Edâya mâni' olan fısk ile bid'at zâil olunca edâ da -semâ'da olduğu gibi- sahîh olur.*" der. Fâsık-ı tâibin rivâyeti için 383 üncü ve mübtedi' hakkındaki ihtilâf için 327 uncu sahîfe ve mâba'dine de bakılmalıdır.

8 — İcâzetin sekizinci nev'i mücîz tarafından kendisinin bilâhare tahammül edeceği rivâyâta icâzetdir. Mücîzin henüz ahz ve tahammül etmediği nukūlü bilâhare tahammül ettiğinde mücâzün-leh'in kendisinden rivâyet etmesine icâzet vermek herhalde bâtıldır. Kādî Iyâz zamânında bâzı Müteehhırînin Endelüs'de bunu yaptıklarını kādī-i müşârün-ileyh *El-Mâ'ında* yazıp kendinde olmayanı bağışlamak kabîlinden olan bu icâzetin bâtıl olduğunu söyler ki kendisine yerden göğe kadar hak verilmiştir. Çünkü mücîzin bu sūretde mücâzün-leh'e: *"Benim aslā haberdâr olmadığım sözleri benden işittiğini söylemene izin verdim."* demesi kabîlinden bir münâsebetsizlikdir. Şeyh Nevevî de: *"Savâb olan bunun gayr-i sahīh olduğudur."* dedikden sonra: *"Buna binâen mücâzün-leh bütün mesmûâtını rivâyete kendisine izin veren Şeyhından bir şey rivâyet etmek istediğinde o şeyin icâzetden evvel şeyhının mesmûu cümlesinden olup olmadığını tahkīk etmesi lâzımdır."* diye sedîd bir mütâlâada bulunuyor.

Mücîz: "اَجَزْتُ لَكَ مَا صَحَّ وَمَا يَصِحُّ عِنْدَكَ مِنْ مَسْمُوعَاتِي = *Mesmûâtımdan olduğu sence sahīh olarak sâbit olan ve olacak olan her ne varsa izin verdim, rivâyet et."* dese icâzet sahīh olup bunu Dârekutnî de, başkaları da yapmışlardır. Böyle bir icâzet üzerine mücâzün-leh mücîz olan şeyhının -icâzetden evvel- sahīhan mesmûu olduğuna ba'de'l-icâze kanâat getirdiği haberleri pek a'lâ rivâyet edebilir. Hattâ Irâkī'nin dediği gibi yalnız (مَا صَحَّ) lâfzı ile iktifâ ederek (مَا يَصِحُّ) demese yine hâl böyledir. Zîrâ (مَا صَحَّ) icâzet zamânında değil, rivâyet zamânında mücâzün-leh'e sahīh görünen demekdir.

9 — İcâzetin dokuzuncu nev'i icâzetle tahammül olunmuş rivâyâta icâzettir. Bu: "اَجَزْتُكَ مُجَازَاتِي، يَاخُود جَمِيعَ مَا اُجِيزَلِي رِوَايَتُهُ = *Rivâyetine izin ve icâzet aldığım haberleri, yâhud rivâyetine me'zûn ve mücâz olduğum bütün haberleri benden rivâyet etmene icâzet verdim."* gibi bir lâfz ile olur ki İbnü'l-Cevzî'nin şüyûhundan olan Hâfız Ebü'l-Berekâti'l-Enmâtī: *"İcâzet hadd-i zâtında zaīf iken icâzet üstüne icâzet senedi büsbütün za'fa uğratır."* diye bunu men' etmiş ve adem-i cevâzını

isbât için bir de cüz' yazmış ise de ma'mûlün-bih olan kavle göre câizdir. Hâfız-ı Kebîr Ebü'l-Hasen-i Dârekutnî (306-385) ile Ebû Abdi'llâh el-Hâkim (321-405), Ebü'l-Abbâs b. Ukde (249-332), Ebû Nuaym-ı Isbehânî (336-430), fakîh Ebü'l-Feth Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî şeyhlerinin icâzeten alıp icâzeten verdikleri hadîsleri hep rivâyet edip durmuşlardır. Muhammed b. Tâhir (448-507) bu bâbda beyne'l-muhaddisîn ittifak bulunduğunu bile iddiâ ediyor. Muhammed b. Tâhir'in bâzan böyle üç mertebeye kadar müselsel icâzet ile rivâyet ettiğini fakîh Ebü'l-Feth nakleder. Kezâlik Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebi'l-Fevâris (338-412) İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in İlel'e dâir bir cüz'ünü Ebû Alî b. es-Savvâf'dan icâzeten rivâyet etmiş ki o da onu yine icâzeten Abdu'llâh b. Ahmed'den, Abdu'llâh da icâzeten pederi Ahmed İbn-i Hanbel'den ahz ve tahammül etmişlerdi. İmâm Ebü'l-Kâsım Abdü'l-Kerîm er-Râfiî (623) *Emâlî*'sinde dört, Hâfız Kutbü'd-Dîn Abdü'l-Kerîm-i Halebî (664-735) *Târîh-i Mısr*'ında beş, Şeyhü'l-İslâm İbn-i Hacer de *Emâlî*'sinde altı müselsel icâzet zikrederek rivâyetde bulunmuşlardır.

İcâzetle rivâyet edenlerden icâzetle rivâyet eden râvî şeyhının icâzetine pek ziyâde dikkat etmelidir ki esnâ-yı edâda onun icâzetine dâhil olmayan bir şey kendi rivâyeti içine girmesin. Zeyd Amr'dan icâzetle, Amr da Bekir'den icâzetle rivâyet ettikleri takdîrde olabilir ki Bekir verdiği icâzetnâme ile yalnız mücâzün-leh'ce sahîh olan merviyyâtına izin vermiş bulunur. Kezâlik olur ki mesmûâtına izin verir de icâzeten rivâyet ettiklerine izin vermemiş bulunur. Yine olur ki mesmûâtı içinden yalnız tahdîs etmiş olduklarına icâzet vermiş olur. . وَهَلُمَّ جَرًّا

İcâzetnâme meselâ: «أَجَزْتُ لَهُ مَا صَحَّ عِنْدَهُ مِنْ سَمَاعَاتِي» şeklinde ise Bekir'in semâ'larından Amir'ce sahîhan vâkı' olduğu kendi ma'lûmu olan rivâyâtdan başkasını Zeyd'in rivâyet etmesi câiz olmayacağından yedindeki icâzetin sahîh olması ile iktifâ câiz olmayıp bu cihete de dikkat etmesi lâzımdır. Zîrâ Bekir'in verdiği icâzet zımnında

dâhil olmayan şeyleri rivâyet etmesi sahîh olmaz. Kezâlik Bekir'in verdiği icâzet Bekir'in semâ'âtı ile mukayyed ise ne Amr'ın, ne de Zeyd'in bu hudûdu tecâvüz ederek icâzeten ahz ve tahammül etmiş olduğu merviyyât ile tahdîs etmeleri câiz değildir. Bu nükteye kâfî derecede dikkat etmemek yüzünden eimme-i huffâzın birkaçı rivâyetde yanılıp sürçmüşlerdir. Irâkî'nin şu misâli pek ziyâde câlib-i nazardır:

Ekâbir-i muhaddisînden İbnül'-Yetîm demekle ma'rûf İmâm Ebû Abdi'llâh Muhammed b. Ahmed el-Endereşî cem'-i hadîs için esfâr-ı baîdeyi ihtiyâr ile diyâr diyâr dolaşmış ve mağrıb bilâdında, Mısır'da, Şam'da, Irak'da, Horasân'da ekâbir-i muhaddisîne mülâkî olup hepsinden ahzeylemiştir. Meşâyıhı meyânında Hâfız Ebû Tâhir-i Silefî, Ebü'l-Kāsım b. Asâkir, Süheylî, İbn-i Beşküvâl, Abdü'l-Hak el-İşbîlî gibi kimsenin dil uzatamıyacağı ekâbir vardır. Bu zât, Hâfız Silefî tarîkından *Tirmizî*'yi ahzetdiğini beyân eden senedinde sıra ile zevât-ı âtiyenin isimleri vardır: Hâfız Silefî, Ebü'l-Ferec Ahmed b. Muhammed el-Haddâd, İsmâîl b. Neyyâl el-Mahbûbî, Ebü'l-Abbâs el-Mahbûbî, Tirmizî vardır. Sened gâyet parlak, ricâli hep sikātdır. Fakat ancak mütebahhir olanların farkına varabileceği iki ayıbı vardır. Birincisi İbn-i Neyyâl Haddâd'a icâzet vermiş ise de Haddâd, *Câmi-i Tirmizî*'yi kendisinden dinlememiştir. Haddâd da Silefî'ye icâzet vermiş ise de icâzeti yalnız mesmûâtına âid olup mücâzâtına âid değildir. Binâenaleyh Hâfız Silefî tarîkından *Câmi-i Tirmizî*'yi istimâ' ettiğini gösteren sened sakattır. Nitekim Silefî de bu yüzden Ebû Ca'fer İbni'l-Bâdiş'in ta'nına uğramıştır. Silefî eskiden nasılsa yanılıp lâyıkıyle tezekkür edememiş olduğunu ve bu senedden artık rücû' ettiğini beyân etmesi üzerine ma'zûr görülmüş ise de arada, bu nükteden gaflet eden ve şeyhı Silefî'nin bu rücûundan bîhaber kalan zavallı İbnü'l-Yetîm mat'ûn kalmıştır.

TENBÎH.— İcâzetin mücâzün-leh tarafından kabûlü şart değildir. Mücîzin icâzetden rücû' etmesinin de hükmü yoktur. Süyûtî der ki: icâzet ihbâr demek ise mücâzün-leh'in reddetmesinin de, mücîzin rücûunun da rivâyete zararı olmaz. Vakf ile vekâletde olduğu gibi izin ve ibâha demek ise kabûlü şart ve mücîzin rücûu rivâyete mâni'dir.

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ VE EDÂ SÎGALARI (mâba'd)

4) Münâvele ve Envâı

Ahz ve tahammülün dördüncü tarîkı *Münâvele*'dir. Münâvele şeyhın, rivâyetine me'zûn kılacağı bir kitabı tālibin yedine vermesidir. Münâvele üzerine rivâyetin sıhhatine delîl-i şer'î Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in Bedir'den evvel bir seriyye emâretiyle Batn-ı Nahle'ye gönderdikleri Abdu'llāh b. Cahş el-Mücedda' *radiya'llāhu anh*'e tevdî' buyurdukları nâme-i Risâlet-Penâhî ile bu kitabın (58) inci *Buhârî* hadîsidir. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri Abdu'llāh b. Cahş'a Medîne'den iki gün ayrıldıkdan sonra mektûbu açıp mazmûniyle amel etmesini fermân buyurmuşlardı. O da Medîne'den iki konak ayrıldıkdan sonra mektûbu açmış ve sekiz Sahābîden ibâret olan rüfekāsına okuyup mazmûnunu ihbâr eylemiştir. Bu hadîs, *Buhârî*'de ta'lîkan rivâyet edilmiş ise de Beyhakī ile Taberânî'de Hasen olan bir sened-i Mevsūl ile zikrolunmuştur. Diğer hadîsde de Abdu'llāh b. Huzâfe'ye tevdî' buyurulan nâme-i âlî-i Risâlet-Penâhî'nin Kisrâ'ya verilmek üzere Sahābî-i müşârün-ileyh tarafından Azîmü'l-Bahreyn'e verildiği haber veriliyor. Demek ki nâme-i celîli okumak, Müvâcehe-i Kudsiyye-i Nebeviyyede emirlerini telâkkī etmek gibi imiş. Bagavî'nin (433-516) *Mu'cem*'ine göre Yezîd b. Ebân er-Rekāşî: "*Enes b. Mâlik radiya'llāhu anh'den çokca hadîs sorduğumuzda kendisine mahsūs Mu'cem'in (Mecmûanın)* [1] *defterlerini bize getirip önümüze atar ve Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işidib de kayıd ve sonra mukābele ettiğim hadîsler işte bunlardır derdi.*" demiş.

[1] Burada Mu'cem ne ehl-i lûgatın, ne ehl-i hadîsin ıstılāhınca hurûf-ı hecâ üzerine müretteb Mu'cem demek olmayıp basbayağı mecmûa demektir.

Münâvele ya *İcâzete makrûn*, yâhud *Mücerred* olur. İcâzete makrûn olan münâvele envâ-ı icâzetin alelıtlak a'lâsıdır. Hattâ Kādī Iyâz bu kavlin sıhhatinde ittifak olduğunu nakleder. Münâvele-i makrûnenin sūreti şudur: Şeyh semâının -ta'bîr-i dîğerle- mesmûunun ya aslını yâni yedindeki nüsha-i asliyyesini, yâhud asıl ile mukābele edilmiş bir fer'i tālibin eline teslîm ederek meselâ: "«هَذَا سَمَاعِي، يَاخُود رِوَايَتِي عَنْ فُلَانٍ فَارْوِهِ عَنِّي» = *İşte bunun içindeki benim fülândan olan semâım, yâhud rivâyetimdir, onu benden rivâyet et.*", yâhud: "اَجَزْتُ لَكَ رِوَايَتَهُ عَنِّي = *Onu benden rivâyet etmene icâzet verdim.*" dedikden sonra kitabı tālibe temlîk, yâhud istinsâh ve mukābeleden sonra kendisine iâde etmek üzere muvakkat bir zaman için teslîm eder ki bu en a'lâsıdır.

Bir sūreti de şudur: Tālib ya şeyhın aslını, yâhud onunla mukābele edilmiş fer'ini -ki şeyhın semâını muhtevî demektir- ona teslîm edip, o da ba'de't-teemmül iâde edip: «هُوَ حَدِيثِي، يَاخُود رِوَايَتِي عَنْ فُلَانٍ، يَاخُود عَمَّنْ ذُكِرَ فِيهِ فَارْوِهِ عَنِّي، يَاخُود اَجَزْتُ لَكَ رِوَايَتَهُ» der. Lâkin bu takdîrde şeyhın, kitabda bir halel varsa farkına varabilir ârif ve müteyakkız bir kimse olması şarttır. Buna birtakım eimme-i hadîs *Arz* nâmını vermişlerdir. Kırâet ale'ş-şeyh'a da Arz denildiği ma'lûm olduğundan (sh. 406) Şeyh Nevevî: "*Varsın ötekine Arz-ı kırâet, buna da Arz-ı münâvele deniliversin.*" diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bu türlüsünü tâ devr-i Tâbiīnden i'tibâren ve Fukahâ-yı seb'adan Ebû Bekr b. Abdü'r-Rahmân el-Mahzûmiy el-Medenī'den başlayarak Medînelilerden İkrime, Zührî, Rebîatü'r-Re'y, Yahyâ b. Saīd-i Ensārî, Alâ' b. Abdü'r-Rahmân, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame, Abdü'l-Azîz b. Muhammed b. Ebî Ubeyd ve İmâm-ı Mâlik; Mekkelilerden Ebü'z-Zübeyr-i Mekkiy, Abdu'llāh b. Osmân b. Hüseym, Süfyân b. Uyeyne, Nâfi' b. Ömer el-Cemhî, Dâvûd el-Attār, Müslim

b. Hâlid ez-Zencî; Mısırlılardan Abdu'llāh b. Vehb, Abdü'r-Rahmân b. el-Kāsım el-Utekī, Eşheb, Abdu'llāh b. Abdü'l-Hakem, Saīd b. Ufeyr, Yahyâ b. Bükeyr, Yûsuf b. Amr el-Fârisî; Kûfelilerden Alkame b. Kays en-Nehaī, Mücâhid, İbrâhîm b. Yezîd en-Nehaī, Ebû Bürde el-Eşʿarî, Alî b. Rebîa el-Ezdî, Mansūr b. el-Muʿtemir, Şuʿbe, İsrâîl b. Yûnus, Hasen b. Sālih b. Hay, Züheyr b. Muâviye, Câbir b. Yezîd el-Cuʿfî; Basralılardan Ebü'l-Âliye Rüfeyʿ b. Mihrân er-Rebâhî, Ebü'l-Mütevekkil Alî b. Düâd el-Basrî, Katâde, Hümeyd et-Tavîl, Saīd b. Ebî Arûbe, Kehmes, Ziyâd b. Fîrûz, Alî b. Zeyd b. Cüdʿān, Dâvûd b. Ebî Hind, Cerîr b. Hāzim, Süleymân b. el-Muğîre hep Semâʿ kuvvet ve mertebesinde görmüşler ise de Sevrî, Evzâī, Abdu'llāh b. el-Mübârek, Ebû Hanîfe, Şâfiī, Büveytī, Müzenî, Ahmed İbn-i Hanbel, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Yahyâ, hattâ -Râmehürmüzî'nin isnâdına nazaran- Mâlik gibi eimme hep bunu Sahīh addetmekle berâber rütbece Semâʿ ile Kırâetin dûnunda addetmişler ve Hākim Ebû Abdi'llâh en-Nîsâbûrî de: "*Biz eimmemizin hep bu kavli ihtiyâr ettiklerini gördük. Biz de buna kāiliz.*" diyerek bu husūs için âdetâ icmâʿ olduğunu îmâ eder. Bu zevât içinde İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin münâveleyi menʿ ettiği *Kunye* sāhibinden menkūl olduğu gibi Beyhakī de *Methal*'inde Evzâī'nin münâvele ile tahdîsi tecvîz etmediğini nakleder. O nakle göre Evzâī: "*Muhaddis Arz-ı kırâet üzerine* قَرَأْتُ *ile* قُرِئَ *diyebilirse de Münâvele ile ahz ettiği hadîs ile yalnız tedeyyün edip rivâyet ve tahdîs edemez.*" demiştir.

İcâzete makrûn münâvelenin bir sūreti de şudur: Şeyh semâını havî kitabı tālibe teslîm edip rivâyetine icâzet verdikden sonra kitabı derhāl istirdâd edip tālibin yanında bırakmaz. Bu sūretde tahammül ettiği rivâyâta sāhib olamıyacağından tālibin -beyân edilecek şartın tahakkukunda- o kitabı rivâyet etmesi câiz olabilirse de bu münâvele evvelki sūretde vâkıʿ olan münâvelenin dûnundadır. Tālibin bu kitabı

rivâyet edebilmesi herhangi tarîk ile olursa olsun o kitabı ele geçirip teğayyürden sâlim kaldığına zann-ı gālib hasıl etmesine, yâhud şeyhın aslı ile mukābele edilip ona mutābık olduğu mevsûkun-bih olan bir ferʿ edinmesine vâbestedir. Şartına muvâfık olarak tālib o kitabı rivâyet etse de yine muayyen kitab hakkında münâvelesiz verilen icâzetden farksız olup ondan ziyâde meziyyeti hāiz değildir. Nitekim birçok fukahâ ile usūliyyûn bunun faydasız olduğunu da söylemişlerdir. Kādī Iyâz: *"Hakîkatde bu, tesānîf-i meşhûre veya ahādîs-i maʿrûfe-i muayyenenin bir mıkdârına icâzetden başka bir maʿnâyı ifâde etmez. Şeyhın bu münâveleyi yapması ile hāzır veya gāib şeyhın birine meselâ (Kitâb-ı muvatta')ı rivâyet etmeğe icâzet vermesi beyninde hiçbir fark yoktur. Zîrâ her iki sūretde de maksad mücâzün-lehʾe mücâzı taʿyîn etmekten ibârettir. Lâkin ehl-i hadîsden olan eski yeni şüyûhumuz ötedenberi hep bunu icâzetden farklı görmektedirler. Halbuki ehl-i nazar ve tahkîk olan meşâyihımızın nazarında hiçbirinin diğerine fâik bir meziyyeti yoktur. Bundan evvelki münâvele sūretleri ise böyle değildir."* diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bir de dördüncü sūreti vardır ki onda tālib şeyhına bir kitab getirip: "« هَذَا رِوَايَتُكَ فَنَاوِلْنِيهِ وَأَجِزْلِي رِوَايَتَهُ » = *İşte bu kitâb senin rivâyetindir. Münâvele ile mazmûnunu bana verip rivâyetine icâzet ver."* der. Şeyh de kitaba bakmaksızın ve muhteviyâtı kendi rivâyeti olup olmadığını araştırmaksızın tālibin sözüne iʿtimâden matlūbunu isʿâf eder. Bu sūrete göre tālib iʿtimâd edilir bir sika olub da şeyhı ondan dolayı bakmamış ise münâvele de, icâzet de sahīhdir. Haberine iʿtimâd edilir sikātdan değil ise münâvele de, icâzet de bâtıldır. Lâkin bu takdîrde de münâveleden sonra Şeyh o kitabın kendi semâından, yâhud merviyyâtından olduğunu şâyân-ı iʿtimâd bir sikanın ihbâriyle öğrenecek olursa acabâ münâvele ve icâzetin sıhhatine hükmedilir mi? Irâkī'ye göre evet. Çünkü mücîzin kitab muhteviyâtına adem-i ıttılâı yüzünden korktuğumuz butlāna artık mahal kalmıyor demektir.

Bu şekildeki münâvelede şeyh: "«حدّث عنّي بما فيه إن كان من حديثي مع براءتي من الغلط والوهم» = *Bu kitabın içindeki benim hadîsimden ise galat ile vehimden benim berâetim şartiyle benden rivâyet et.*" dese hem câizdir, hem de hoş olur.

İcâzet'den mücerred münâvele şeyhın tālibe: "«ارووه عنّي یاخود اجزت لك روایته» = *Bunu benden rivâyet et, yâhud bunu benden rivâyet etmene icâzet verdim.*" gibi bir söz söylemeksizin yalnız: «هذا سماعي یاخود من حدیثي» diyerek kitabı sunmasıdır ki Nevevî münâvelenin bu tarzı için: "*Fukahâ ile ehl-i usūlün ihtiyâr ettikleri kavl-i sahîha göre bunun üzerine rivâyet câiz değildir. Hattâ bunu tecvîz eden muhaddisleri ayıplamışlardır.*" diyor ise de kendisinden sonra gelen Irâkī ile Süyûtī bütün muhaddislerin bunu tecvîz etmediklerini beyân sadedinde hulâsaten diyorlar ki bu bâbda muhaddisîn arasında ihtilâf olduğu gibi diğer ehl-i ilim beyninde de mes'ele muhtelefün-fîh olduğundan fukahâ ile usūliyyûnun hepsi yalnız bunu tecvîz eden muhaddisleri ayıplamışlardır. Nitekim Hatīb-i Bağdâdî bu münâveleyi sahīh görerek onunla rivâyeti tecvîz edenleri saydığı gibi İbnü's-Salâh da: "*Bu, muhtel bir icâzetdir ki ona binâen rivâyet câiz olmaz.*" dedikten sonra: "*Maahâzâ buna binâen rivâyetde bulunmak sırf mücerred i'lâm şeyh üzerine rivâyet etmekden daha iyidir. Zîrâ bunda münâvele vardır. Ve herhalde rivâyete izni iş'ārdan hâlî değildir.*" demiştir. Usūliyyûn'dan *Mahsūl* sāhibi Fahr-i Râzî ise rivâyet için ne onu, ne münâveleyi şart koşmayıp bir muhaddis bir kitaba işâretle -bir kimseye sunsun sunmasın, benden rivâyet et desin demesin- yalnız bu benim fülândan semâımdır demesiyle onu işiden kimsenin ondan rivâyet etmesi câiz olur fikrindedir. Zîrâ bu işâret ile bu söz rivâyete izni müş'ir olmakdan hâlî değildir diyor.

İcâzet ve münâvele sūretleriyle tahammül-i hadîs eden kimsenin esnâ-yı edâda isti'mâl edeceği sīgalara gelince bunda muhaddisîn hayli ihtilâfâta düşmüşlerdir. İbn-i Şihâb-ı Zührî ile Mâlik ve Hasan-ı

Basrî'nin Münâvele üzerine rivâyetde -Semâ'da ve Arz-ı kırâet'de olduğu gibi- (حَدَّثَنَا) ile (اَخْبَرَنَا) demeği tecvîz ettikleri naklolunmuştur ki icâzete makrûn Arz-ı münâveleyi Semâ' mertebesine çıkaranların mezhebine lâyık olan budur. Ebû Nuaym-ı Isbehânî ile Ebû Abdi'llâh Merzebânî mutlakā icâzetde yâni münâvele vâkı' olmaksızın verilen icâzetde de bu iki lâfzın isti'mâlini tecvîz ettiklerinden dolayı ayıplanmışlarsa da Kādī Iyâz, İbn-i Cüreyc'in; Velîd b. Bekr el-Ğamrî de Mâlik ve ehl-i Medîne'nin mezhebi bu olduğunu nakletmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn de: *"Bu lâfızları ıtlāk etmeğe hiçbir mâni' yoktur."* demiş. Bir de Ebû Nuaym'ın kendine hâs îhâmlı bir ıstılāhı vardır. O, meselâ: "« اَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ جَعْفَرٍ فِيمَا قُرِئَ عَلَيْهِ » = *Abdu'llāh b. Ca'fer huzūrunda kırâet olunan rivâyât cümlesinden olarak bize ihbâr etti ki..*" der. Ve zāhir lâfzından şeyhından Arz-ı kırâet ile ahz ü tahammül ettiği mütebâdir olmakla berâber maksad-ı hakīkīsi başkaları tarafından Arz-ı kırâet'le ahzolunan rivâyeti kendisinin icâzetle aldığını ifhâm etmek ister. Ve esnâ-yı kırâetde kendisinin de huzūrunu müş'ir olan « وَاَنَا اَسْمَعُ » demez. Bu îhâmlı ibâre ile kasdetdiği ma'nânın bu olduğu bâzı kere arkasından: "وَاَذِنَ لِي فِيهِ = *Bana da onu rivâyete izin ve icâzet verdi.*", bâzı kere de evvelki ibârenin akıbinde o mervînin şeyhından bi'l-vâsıta mesmûu olduğunu tasrîh etmesiyle sâbitdir.

Lâkin Cümhûrun ve ehl-i vera' ve taharrî olanların makbûlü olan kavl-i sahīha göre münâvelede bu iki lâfzın yalnız başlarına isti'mâli memnû' olup bunlara vâkı' hāli müş'ir münâsib bir lâfız ilâve etmelidir:

« حَدَّثَنَا اِجَازَةً ، ياخود مُنَاوَلَةً وَ اِجَازَةً » ؛ « اَخْبَرَنَا اِجَازَةً ، ياخود مُنَاوَلَةً وَ اِجَازَةً ، ياخود اِذْنًا ، ياخود فِي اِذْنِهِ ، ياخود فِيمَا اَذِنَ لِي فِيهِ ، ياخود فِيمَا اَطْلَقَ رِوَايَتَهُ » ؛ « اَجَازَنِي » ؛ « اَجَازَلِي » ؛ « نَاوَلَنِي » ؛ « سَوَّغَ لِي ، ياخود اَبَاحَ لِي اَنْ اَرْوِيَ عَنْهُ »

gibi. Hattâ -bâzı icâzetnâmelerde görüldüğü üzere- mücîz: *"İster* (حَدَّثَنَا), *ister* (اَخْبَرَنَا) *desin."* diye her iki sūretle rivâyeti ibâha etmiş olsa bile mücâzün-leh'in yine keyfiyyet-i tahammülünü gösterir bir lâfız isti'mâl etmesi lâzımdır. Takıyyü'd-Dîn İbn-i Dakīkı'l-Îyd de (اَخْبَرَنَا) lâfzının ister mutlak, ister diğer elfâz ile mukayyed olsun icâzetde isti'mâlini câiz görmeyip bunu yalnız tālib Şeyhden semâ'da bulunup Şehy kitabı münâveleten yedine verdiğinde câiz görür.

Maazâlik Müteehhırîn'den birtakımları icâzetde (اَنْبَاَنَا) ıtlākını ıstılâh olarak kabûl etmişlerdir. Ebü'l-Abbâs el-Velîd b. Bekr el-Ğamrî[1] *Kitâbü'l-Vicâze*'sini bu fikri müdâfaa için yazmış olup elyevm amel bunun üzerinedir. Halbuki Mütekaddimîn'in ma'rûf olan ıstılāhına göre « اَخْبَرَنَا » ile « اَنْبَاَنَا » beyninde fark yoktur. Beyhakī hem Mütekaddimîn'in, hem de Müteehhırîn'in ıstılahlarını gözetmiş olmak için « اَنْبَاَنِى اِجَازَةً » derdi. Hākim de: *"Meşâyıhımın ekserini ve asrımın İmâmlarını gördüğüm üzere ben de muhaddise arz vâkı' olup da şifâhen icâzet verildiğinde* (اَنْبَاَنِى), *tahrîren icâzet verildiğinde* (كَتَبَ اِلَىَّ) *demeği ihtiyâr ederim."* diyor.

---

[1] Ebü'l-Abbâs el-Velîd b. Bekr el-Ğamrî el-Endelüsî es-Serekustī tahammül-i hadîs için garbı ve tâ Horasân'a kadar şarkı dolaşmış ekâbir-i muhaddisîn ve fukahâ-yı Mâlikiyyedendir. Nisbeti ğayn-ı mu'ceme'nin fethi ve mîm'in sükûniyle « غَمْرِى » dir. Hasen b. Süreyc'in nakline göre bu nisbet ayn-ı mühmele-i mazmûme ve feth-i mîm ile « عُمَرِى » dir. Lâkin, müşârün-ileyh Afrika taraflarında dolaştıkca Râfızî olan Ubeydî'lerin şerrinden ayn'ın üstüne bir nokta atıp garbdaki Ğâfikīlerden Benü'l-Ğamr'e mensûb olduğunu îhâm eder ve Endelüse dönünce noktayı hazfeylermiş. Bundan evvelki sahīfede de ismi geçti. Benû Ğamr'den hayli muhaddis yetişmiştir.

Yine Müteehhırîn'in birtakımları lâfzan vâkı' olan icâzetde: « شَافَهَنِي ، أَخْبَرَنَا مُشَافَهَةً », tahrîren olan icâzetde: « كَتَبَ إِلَيَّ، أَنْبَأَنَا كِتَابَةً، بِأَخْبَرَنَا فِي كِتَابَةٍ » demeği ihtiyâr etmişlerse de -îhâmdan, biraz da tedlîsden sâlim olamayacağı mülâhazasiyle- Bunu İbnü's-Salâh reddetmek istiyor. Fi'l-hakîka « شَافَهَنِي » kelimesi icâzetin şifâhî olduğunu ifâde ettiği gibi tahdîsin de -icâzeten değil- şifâhen olduğunu hâtıra getirebilir. Kezâlik kitâbet lâfzı da icâzetin tahrîrî olduğuna delâlet ettiği gibi şeyhın o hadîsleri -eslâf-ı Mütekaddimîn'in yaptıkları gibi- aynen yazıp tâlibe verdiğini de hâtıra getirebilir. Ve keyfiyyet-i tahammül mübhem kalmış olur. Lâkin bu dediğimiz, Müteehhırîn'ce örf-i hâs ve ıstılâh olduğundan zikredilen îhâmların hâtıra gelmemesi ve böyle rivâyet etmenin sahîh olması lâzım gelir.

Buhârî her nerede: « قَالَ لِي فُلَانٌ » demiş ise maksadı Arz ve Münâvele vukû' bulduğunu haber vermek olduğunu Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân-ı Nîsâbûrî iddiâ etmiş ise de bu sözler alelekser esnâ-yı müzâkerede semâan ahz vâkı' olduğuna mahmûldür. Bâzıları bunları ta'lîk addeder. İbn-i Mende ise icâzete hamleder. (sh. 404).

İcâzet üzerine tahdîsin bir sûreti daha *Te'nîn* ile olması yâni şeyhına şeyhının şeyhı tarafından icâzeten rivâyete izin vâkı' olduğunu râvînin « أَنَّ » lâfziyle ihbâr etmesidir. Meselâ: « أَخْبَرَنَا فُلَانٌ أَنَّ فُلَانًا حَدَّثَهُ بِأَخْبَرَهُ » = *Fülân bize haber verdi ki fülân kendisine... diye haber vermiştir."* der. Bir sûreti de şeyhının üst tarafındaki şeyhden bahsederken « عَنْ » lâfzını isti'mâl etmekle olur. « أَنَّ » ile « عَنْ » lâfızlariyle olan rivâyetin hükmü Hadîs-i Muan'an bahsinde geçmişti. (sh. 154).

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ VE EDÂ SÎGALARI (mâba'd)

5) Kitâbet

Turuk-ı ahz ve tahammülün biri de *Kitâbet*'dir ki buna İbnü's-Salâh-ı Şehr-i Zûrî *Mükâtebe* nâmını da vermiştir. Bunda şeyh mesmûâtını, yâhud bir veya birkaç hadîsi hāzır veya gāib bir kimse için yazıp yâhud yazdırıp kendisine verir veya gönderir.

Kitâbet iki türlü olur: biri icâzetden mücerred Kitâbet, diğeri " اَجَزْتُكَ مَا كَتَبْتُ لَكَ يَاخود اِلَيْكَ يَاخود ده بِهِ اِلَيْكَ " = *Sana yazdığımı rivâyete sana icâzet verdim.*" gibi icâzeti müş'ir bir lâfza makrûn olan Kitâbet.

İkincisi sıhhat ve kuvvetce icâzete makrûn münâvele gibidir. Kitâbet-i mücerredenin sıhhati hakkında ise ihtilâf edilmiştir. Ehl-i hadîs beyninde meşhûr olan kavl-i sahîha göre kitâbet-i mücerrede ile olan rivâyet sahîh ve müsned-i mevsûlden ma'dûddur. Kitâbetle rivâyeti Mütekaddimîn ve Müteehhırîn'den pek çokları tecvîz edip bunlar meyânında Eyyûb-i Sahtiyânî ile şeyhı Mansûr b. el Mu'temir, Leys b. Sa'd, Ebû Bekr b. Ebî Sebre'nin isimleri yâdolunuyor. Beyhakî *Methal*'inde bu isimleri zikretdikden soran: "*Bu bâbda Tâbiîn ile Tebe-i Tâbiîn'den birçok âsâr olduğu gibi Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu aleyhi ve sellem'in ahkâmı mutazammın olarak Ummâl'e yazdıkları nâmeler de bu kavlin sıhhatine şâhiddir.*" diyor. Şâfiiyye'den Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî de buna kāil olup İcâzet'den daha kuvvetli bile sayar. Usûliyyûn'dan Râzî de *Mahsûl*'ünde buna kāil olmuştur. Diğer taraftan İbnü'l-Kattān, Kādî Ebü'l-Hasen-i Mâverdî ve Âmidî bunu tecvîz etmemişlerdir. Lâkin kütüb-i sıhāhda: "كَتَبَ اِلَيَّ فُلاَنٌ قَالَ حَدَّثَنَا فُلاَنٌ" = *Fülân bana* (حَدَّثَنَا فُلاَنٌ) *diye yazdı ki*" diyerek bu yolda pek çok âsâr mevcûd olup hepsi de

eimmece Hadîs-i Mevsûl addedilmiş olduğundan onların bu men'ine i'tibâr edilmemiştir. Terceme etmekde olduğumuz kitâbdaki (467) inci hadîs de -hâşiyesinin mütālâasından ma'lûm olacağı üzere- bu âsârdan biridir.

Kitâbet üzerine rivâyet edebilmek için kâtibin hattını -beyyine kāimi olmasa da- tanımak kâfîdir. Bâzıları *"Hat hatta benzer."* diyerek beyyine kāim olmadıkca yazıya i'timâd câiz olamıyacağını ileri sürmüşlerse de İbnü's-Salâh: *"Bu söz makbûl değildir. Zîrâ hattın hatta benzemesi nâdiren vâkı' olup zâhiren bir insanın yazısı diğerininkine benzemez ve iltibâs vâkı' olmaz."* cevâbını vererek bu kavlin zaîf olduğunu bildiriyor.

Kâtib, Şeyhden başka bir kimse ise onun sika olduğu sâbit olmak şarttır.

Kitâbet ile tahdîs ederken isti'mâl edilecek elfâz-ı edâ şunlardır: «كَتَبَ اِلَىَّ ، ياخود اَخْبَرَنَا فُلاَنٌ مُكَاتَبَةً ، ياخود كِتَابَةً قَالَ حَدَّثَنَا فُلاَنٌ .» bu gibi rivâyâtda mutlak olarak «حَدَّثَنَا» yâhud «اَخْبَرَنَا» demek câiz değildir. Maahâzâ bu iki lâfzı ıtlakları üzere yâni kitâbet kaydını zikretmiyerek isti'mâle Leys b. Sa'd ile Mansūr ve ulemâ ve kibâr-ı muhaddisînden diğer birtakım zevât cevâz verdikleri gibi birtakımları da mutlak olarak yalnız «اَخْبَرَنَا» demeği tecvîz etmişlerdir. Lâkin ehl-i taharrî ve nezâhete yakışan; bu gibi yerlerde -beyân olunan kavl-i muhtâra muvâfık olarak- bu lâfızları kitâbet kaydiyle takyîd etmektir. Beyhakî *Medhal*'de Ebû Isme Sa'd b. Muāz'dan şunu rivâyet ediyor: Birgün Ebû Süleymân-ı Cûzekānî'nin meclisinde bulunuyorduk. (حَدَّثَنَا) ile (اَخْبَرَنَا) bahsi geçti. Her ikisi de birdir dedim. Orada oturanların biri dedi ki hayır, beyinlerinde fark vardır. Muhammed b. el-Hüseyn'in dediğini bilmiyor musun? O demiş ki biri kölesine: *"Fülân şeyi bana ihbâr edersen hürsün."* dese de kölesi o dilediği haberi ona yazsa âzâd olur. Lâkin: *"Fülân şeyi bana tahdîs eder yâni söylersen hürsün."* demiş olsa da kölesi o haberi ona yazsa âzâd olmaz. (حَدَّثَنَا) ile (اَخْبَرَنَا) beynindeki ince fark işte budur.

HADÎSI AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ VE EDÂ SĪGALARI (mâba'd)

6) Î'LÂMÜ'Ş-ŞEYH

Gerek bütün envâiyle İcâzet, gerek Münâvele, gerekse Mükâtebe denilen aksâm-ı Ahz ve tahammül sarâhaten veya zımnen izin ve icâzeti müş'irdir. Onlardan sonrakiler ve ezcümle Î'lâmü'ş-şeyh ise böyle değildir. *"Î'lâmü'ş-şeyh"* Şeyh, kendisine rivâyete izin vermeksizin fülân hadîsin, yâhud fülân kitabın fülândan mesmûu olduğunu tālibe bildirmesidir ki mücerred bu kadarcık i'lâm ile tālibin rivâyet edebilmesinde ihtilâf vardır. Ashāb-ı hadîs ile fukahâ ve Usūliyyûn'dan birçok kimseler ve o meyânda ağleb-i ihtimâle göre İbn-i Cüreyc ve Fukahâ-yı seb'adan Abdu'llāh b. Ömer el-Umerî ile Medîneli ashābı, Ebû Muhammed b. Hallâd er-Râmehürmüzî, Şâfiiyye'den Ebû Nasr b. es-Sabbâğ, Mâlikiyye'den Ebü'l-Abbâs Velîd b. Bekr-i Ğamrî ve Abdü'l-Melik b. Habîb, Usūliyyûn'dan Fahrü'd-Dînî Râzî cevâza kāil olmuşlardır. Râmehürmüzî ile Zâhiriyye'den bâzıları şeyh: " هَـٰذِهِ رِوَايَتِي = *Benim rivâyetim işte budur.*" diye i'lâm ettikden sonra: "لَا تَرْوِهَا عَنِّي = *Onu benden rivâyet etme.*" yâhud: "لَا أُجِيزُهَا لَكَ = *Bunu rivâyete sana izin vermem.*" dese de yine tālibin ondan rivâyeti câizdir. derler. Kādî Iyâz da birçok kimselerden bu kavli nakletdikden sonra: *"Bu kavil sahīhtir. Fikir ve nazarda başkasını iktizā etmez. Zirâ şeyhın isnâdda hiçbir illet, tālibde de hiçbir töhmet yokken tahdîs etmiş olduğu şeyden tālibi rivâyetden men' etmesi müessir olamaz. Çünkü o zâten ona tahdîs etmiş bulunuyor. Bundan rücûuna da imkân yoktur."* diye bu mezhebe nusret eder. Lâkin Ebû Hāmid-i Tūsî ile -ki Gazzâlî'dir- İbnü's-Salâh-ı

Şehr-i Zûrî ve Muhyi'd-Dîn-i Nevevî'ye göre iʿlâm-ı mücerred ile rivâyet câiz olmaz. Ancak bunların ikisi iʿlâm edilen hadîs ile -senedi sahîh olduğu takdîrde- amel vâcib olduğu re'yinde olup muhaddisîn ile fukahâ ve Usûliyyûn'dan epeyce kimselerin re'yi olan kavl-i sahîh de budur diyorlar. Gazzâlî de *El-Müstasfâ*'da: "*Zîrâ o hadîsler şeyhın semâından olduğu halde bir halel dolayısıyle rivâyeti câiz olmayabilir.*" diye rivâyeti tecvîz etmemek mezhebini takviye ediyor. Rivâyeti tecvîz eden tâifenin ise onunla ameli de vâcib görecekleri evleviyyetde kalır.

---

7) VASIYYET Bİ'L-KİTÂB

Ahz ve tahammülün yedinci tarîkı *Vasıyyet*'dir ki bir şeyhın rivâyet ettiği kitâb veya cüz'ü vefât ederken, yâhud sefere çıkarken bir şahsa vasıyyet etmesidir. Muhammed b. Sîrîn ile Ebû Kılâbe gibi bâzı zevât, mûsâleh'in o kitâb veya cüz'ü mûsî olan şeyhden rivâyet etmesini tecvîz etmişlerse de savâb olan, böylelikle rivâyetin adem-i cevâzıdır. Râmehürmüzî'nin Hammâd b. Zeyd'den şöyle bir rivâyeti vardır: "*Eyyûb-i Sahtiyânî'den işittim. Şöyle dedi: Fülânca, kitablarını bana vasıyyet etti. Onlardan rivâyet edeyim mi? diye Muhammed b. Sîrîn'den sordum. Evet cevâbını verdikden sonra, ne rivâyet et, ne etme derim dedi.*" Yine Hammâd demiş ki, Ebû Kılâbe: "*Benim kitablarımı Eyyûb'a götürün. Hayatda bulursanız teslîm ediniz, yoksa yakınız.*" demişti. Kâdî Iyâz: "*Vasıyyet nev'an-mâ rivâyete izin ve arz ile münâveleye şebîh ve i'lâma yakın bir şey olduğundan tecvîz edenler etmiştir.*" diyerek bu re'yin veçhini beyân ediyorsa da İbnü's-Salâh: "*Bu, pek baîd bir te'vîldir. Bu sözü ya bir âlimin zellesi diye büsbütün reddedeceğiz, yâhud da kâili bunu vicâdet tarîkıyle rivâyet kabîlinden addetmiştir diye te'vîl edeceğiz. Herhalde ne i'lâma, ne münâveleye teşbîhi sahîh değildir.*", Muhyi'd-Dîn-i Nevevî de kısaca: "*Galatdır.*" diyorlar. Şâfiiyye'den muhaddis İbrâhîm İbn-i Ebi'd-Dem (583-642) Kâdî Iyâz'ı İbnü's-Salâh'a karşı müdâfaa ederek: "*Vasıyyet herhalde bilâ-hılâf vicâdetden erfa'dır. Vicâdet ise İmâm-ı Şâfiî ile diğer bâzılarınca ma'mûlün-bih olduğundan vasıyyetle rivâyetin de ma'mûlün-bih olması evleviyyetde kalır.*" diyor.

HADÎSİ AHZ VE TAHAMMÜL TARÎKLERİ (mâbaʿd)

8) Vicâdet

Vâv'ın kesriyle « وِجادت » müvelled bir kelimedir. Muhaddisînce maʿnâ-yı ıstılâhîsi bir kimsenin bir müellif veya râvî hattıyle yazılmış bir te'lîfi, yâhud bâzı hadîsleri ele geçirmesidir. Bu müellif veya râvî, ister o kimse ile muāsır olsun, ister olmasın; ister beyinlerinde telâkī bulunsun, ister bulunmasın; telâkī hālinde de o kimsenin müellif veya râvîden ister semâı olsun, ister olmasın. Bu sūretlerin kâffesinde o yazıyı ele geçirmeğe *Vicâdet*, Ele geçirene *Vâcid* denir. Bulduğu bu hadîsleri vâcidin semâʿ veya icâzete dâll olan elfâz ile rivâyet etmesi câiz olmayıp: "« وَجَدْتُ ياخود قَرَأْتُ بِخَطِّ فُلاَنٍ ياخود فِى كِتَابِهِ بِخَطِّهِ حَدَّثَنَا فُلاَنٌ » = *Fülânın hattıyle, yâhud fülânın hattıyle yazılmış kitabında şöyle yazılmış buldum. Yâhud... diye okudum:* "« حَدَّثَنَا فُلاَنٌ ... » diyerek isnâd ile metni kitâbdan sevketmeğe başlar. Yâhud da: « قَرَأْتُ بِخَطِّ فُلاَنٍ عَنْ فُلاَنٍ ... », yâhud: « مَا وَجَدْتُهُ بِخَطِّ فُلاَنٍ » gibi bir lâfız ile edâ eder. Şâyed yazının musannif, yâhud râvî hattı olduğuna vüsūk ve iʿtimâdı yoksa cezme delâlet eden bu gibi ibâreleri bırakıp onların yerine: "« بَلَغَنِي عَنْ فُلاَنٍ » = *Fülânın şöyle böyle rivâyet ettiği, dediği bana bâliğ oldu.*", yâhud: « وَجَدْتُ عَنْ فُلاَنٍ »; yâhud: "« قَرَأْتُ فِى كِتَابٍ اَخْبَرَنِي فُلاَنٌ اَنَّهُ بِخَطِّ فُلاَنٍ ، ياخود ظَنَنْتُ اَنَّهُ ، ياخود ذَكَرَ كَاتِبُهُ اَنَّهُ فُلاَنٌ ، ياخود تَصْنِيفُ فُلاَنٍ » = *Fülânın hattıyle olduğunu fülânın bana haber verdiği yâhud zannettiğim, yâhud kâtibinin, fülânın dediği bir kitâbda*

okudum."; yâhud da: «قيل بخط فلان»، ياخود: «قيل انّه تصنيف فلان» = *Fülânın yazısı, tasnîfi olduğu söylenilen bir kitâbda.*" gibi vâcidin müstenedini açıkca gösteren ibârât isti'mâl eder. Eski, yeni bütün muhaddisler beyninde amel hep bu minvâl üzere cârî olagelmiştir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*'de Abdu'llāh b. Ahmed İbn-i Hanbel'in kendi pederinden Vicâdetle rivâyet edilmiş bu gibi rivâyâtı pek çoktur. Bu tarzda rivâyet edilen hadîs, Munkatı' sayılırsa da «وجدت بخط فلان» sözünden dolayı bu ınkıtā'da biraz da ittisāl şâibesi de vardır. Böyle demeyib de bâzılarının dediği gibi: «عن فلان قال» demek lâubâlîliktir. İbnü's-Salâh'ın bihakkın ihtārı veçhile «عن» lâfzı râvîden yâhud sāhib-i tasnîfden semâı da îhâm ettiği için bu, bir tedlîs-i kabîhdir. *Sahīh-i Müslim*'de vicâdetle ahzolunmuş bâzı hadîsler «عن» lâfzı ile edâ edilmiş ise de o hadîsler diğer tarîklerden Mevsūl olarak da rivâyet edilmiş olduklarından onlarda tedlîs korkusu yoktur.

Bâzıları vicâdetde (حدثنا) ile (اخبرنا) lâfızlarını kullanmışlar ise de yaptıkları mücâzefe sayılıp hücûm ve i'tirâza uğramışlardır.

Bunlar müellif veya râvî hattıyle ele geçen hadîsler hakkındadır. Vâcidin bulduğu hadîs musannif hattıyle değilse «ذكر فلان» ياخود «قال فلان اخبرنا فلان..» diyerek isnâdı sevkeder. Böyle rivâyet olunan hadîsler ittisāl şâibesi olmayan haber-i munkatı'dırlar.

Vicâdetin icâzete makrûn olduğu da vâkı'dir. Bu takdîrce: "وجدت بخط فلان واجازه لي" = *Fülânın hadîsi fülânın hattıyle buldum. O da bana rivâyetine icâzet verdi.*" der. Böylesinin rivâyeti hakkında icâzetle rivâyet ahkâmı cârî olur.

İHTĀR.— Bir kimse bir tasnîfden hadîs naklettiğinde gördüğü nüsha ya kendisi, ya bir sika tarafından musannifin aslı ile mukābele edilmiş

olmadıkca hîn-i edâda cezm sīgasıyle: «قَالَ فُلاَنٌ» dememelidir. Elinde böyle nüsha bulunmadığı takdîrde ise yalnız: «بَلَغَنِي عَنْ فُلاَنٍ», yâhud: "وَجَدْتُ فِى نُسْخَةٍ مِنْ كِتَابِ فُلاَنٍ = *Fülânın kitabının bir nüshasında gördüm.*" gibi bir lâfız ile edâ etmesi lâzım gelir. Muhyi'd-Dîn-i Nevevî ile Süyûtī bu bâbda: "*Bu asırlarda ekser-i nâs, muayyen bir musannife mensûb olan bir kitabı taharrî ve tesbit zahmetine katlanmaksızın ve nüshanın sahīh olduğuna emîn olmaksızın yalnız mütālâa etmekle cezm sīgasiyle:* (قَالَ فُلاَنٌ كَذَا، ذَكَرَ فُلاَنٌ كَذَا) *deyip duruyorlar. Savâb ise bizim dediğimizdir. Ancak şu var ki mütālâa eden vâcid, kitabın sükūt etmiş veya tegayyüre uğramış ibârâtı nazarından kaçmayacak derecede anlayışlı bir âlim-i mütkın ise naklinde cezm sīgası isti'mâl etmesinin doğru olmasını ümîd ederiz. Birçok musanniflerin, ötekinin berikinin kitablarından nakilde bulunurken böyle yapmalarından bu ma'nâyı gözetmek istediklerini anlıyoruz.*" diyorlar.

Vicâdet ile rivâyet olunan haber ile amel bahsine gelince Kādī Iyâz *İlmâ'* ında: "*Hadîs ile fıkh ve usūl-i fıkh eimmesi Vicâdetle nakil ve rivâyeti men' etmekde müttefik davranmakla berâber onunla amel etmekde ihtilâf etmişlerdir. Muhaddisînin ve Mâlikî olan fukahânın ekseri böyle bir hadîs ile amel edilmez re'yindedirler. İmâm-ı Şâfiī'den ise cevâzı menkūl olup nuzzār-ı Şâfiiyye'den bâzıları buna kāil olmuşlardır. Cüveynî'nin müdâfaa ettiği ve erbâb-ı tahkîkden diğer birtakım zevâtın ihtiyâr ettikleri de bu mezhebdir.*" diyor. Nevevî de İbnü's-Salâh'a tebean: "*Muhakkıkīn-i Şâfiiyye'den bâzıları nüshaya vüsūk hâsıl olduğunda mûcebince amel olunmanın vâcib olduğuna kat' etmişlerdir.*" dedikten sonra: "*Bu zamanlarda mâadâsı yürüyemeyecek olan kavl-i sahīh işte budur.*" netîcesini veriyor. İbnü's-Salâh sahīh dediği kavl-i ahîr için: "*Muhaddisîne arzedilse kabûlünden ibâ ederler.*" demekle berâber "*Bu kitablarla amel, rivâyete mütevakkıf olmuş olsa tahakkuk-ı şurûtu müteazzir olacağı için menkūl ile amel etmenin kapısı kapanıyor demekir.*" sözüyle da'vâsını te'yîd ediyor.

Bâzı Rumûz

Esânîd-i hadîsde çok tekerrür eden bâzı elfâzı yazarken hazf, yâhud ihtisār ile remiz hāline koymak ehl-i hadîsin ādetidir. Bu remzi bilmek yazma hadîs kitablarını okumak için lâbüd olduğundan buraya ilâvesi faydasız değildir: (حَدَّثَنَا)'nın meşhûr olan remzi yalnız(ثنا) dır. Bâzan yalnız zamîri yazıp kelimeyi (نا), nâdiren dâl'i ilâve ederek (دنا) sūretine ifrâğ ederler. Bu son ıstılāh Mâğribîlerindir. (حَدَّثَنِي) de böyledir. Remzi (ى) yâhud (دى) dir.

(اَخْبَرَنَا) 'nın remzi (انا) dır. Beyhakī burada (بنا) remzini isti'mâl etmiş ise de (حَدَّثَنَا) 'nın (نا) sına benzediği için revaç bulmamıştır. Bâzı meğâribe (ارنا), yâhud (اخنا) sūretinde yazmışlarsa da İbnü's-Salâh bunun için iyi değildir diyor. (اَخْبَرَنِي) ile (اَنْبَأَنَا) ve (اَنْبَأَنِي)'nin remizleri yoktur.

(قَالَ حَدَّثَنَا) lâfzı da çok tekerrür ettiğinde bâzıları yalnız (ق ثنا), bâzıları da bitiştirerek (قثنا) sūretinde yazmışlarsa da ahîren tekarrür eden ıstılāha göre (قَالَ) lâfzı hattan hazfolunur, lâkin okunur. Senedde iki (قَالَ) yanyana gelirse biri yazılmaz. Lâkin okunur. Meselâ Buhârî'nin: «حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ قَالَ عَامِرٌ الشَّعْبِيُّ» senedi «نا صَالِحُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ عَامِرٌ الشَّعْبِيُّ» sūretinde yazılır, lâkin tamâmı okunur.

Yalnız hattan hazfolunan kelimelerden biri de «اَنَّهُ» dur. Meselâ Buhârî'nin: «عَنْ عَطَاءِ بْنِ اَبِي مَيْمُونَةَ سَمِعَ اَنَسَ بْنَ مَالِكٍ» senedi, ma'nâ müstakīm olmak için «عَنْ عَطَاءِ بْنِ اَبِي مَيْمُونَةَ اَنَّهُ سَمِعَ اَنَسَ بْنَ مَالِكٍ» diye okunmalıdır.

Bir hadîsin birden ziyâde isnâdı olup da hepsini metn-i vâhidde cem' etmek istediklerinde bir isnâddan diğerine intikāl edilirken (ح) yazılır ve (حا) diye okunup geçilir. Mağribîler ise (اَلْحَدِيث) diye okurlar. Bâzı huffâz (ح) yerine (صح) yazarlar.

RİVÂYET-İ HADÎSİN SIFAT VE KEYFİYYETİ VE ÂDÂBI

Hadîsin sıfat ve keyfiyyet-i edâ ve rivâyetine müteallık olan mesâilin bâzıları bundan evvelki bahislerde geçmiştir. Buraya kadar mevzū-i bahsedilmemiş olanlarını da burada zikretmek istiyorum.

1) Ezber ve Kitâbdan Rivâyet Mes'elesi

Rivâyet ettiği hadîsi ezberlememiş olup, kitabına i'timâd ile ondan rivâyet eden kimsenin nakliyle ihticâc mes'elesi muhtelefünfîh'dir. İmâm-ı Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Mâlik'e göre râvînin ezber rivâyet ettiği ve tezekkür ettiği hadîsden başkasiyle ihticâc edilmez. Şâfiiyye'den Ebû Bekr-i Saydalânî-i Mervezî de bu kavli ihtiyâr etmiştir. Hākim'in İbn-i Abdü'l-Hakem tarîkından Eşheb (140-204)'den rivâyetine göre: *"Sika olduğu halde hadîsini ezberlememiş kimseden ilim ahzolunur mu?"* diye İmâm-ı Mâlik'den suâl edilmiş, o da: *"Hayır."* cevâbını vermiştir. *"Ya sika olduğu halde bu hadîsleri dinlemişimdir diyerek bir kitab gösterirse?"* diye tekrar sorulmuş. *"Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden haberzizce hadîsine bâzı şeyler ziyâde edilmiş olmasından korkarım."* demiş. Beyhakî de İmâm-ı Mâlik ile Ebü'z-Zinâd'dan her birinin: *"Medîne'de hepsi de me'mûn, yâni kendisine emniyet edilir yüz kadar zâta yetiştim ki ehli değiller diyerek rivâyet ettikleri hadîsler ahzolunmazdı."* dediklerini rivâyet eder. İmâm-ı Mâlik'in lâfzı: *"Rivâyet ettikleri hadîsleri bilmezler diyerek..."* süretindedir.

Lâkin bu mezheb pek şedîd olup hilâfı üzere amel tekarrür etmiştir. Hattâ *Sahîhayn*'da bu türlü hıfz ile mevsūf olan ruvâtın adedi belki yarı yarıya bile değildir. Cümhûra göre semâını iyice zabtetmiş ve kitabı şeyhın aslı ile, yâhud asıl ile mukābele edilmiş bir fer'i ile mukābele edilmiş kimsenin kitabından rivâyet etmesi câizdir.

Bâzıları kitabdan rivâyet etmeği tecvîz etmişlerse de kitabın arada -gerek iâre, gerek zıyâ' sûretiyle, gerek herhangi diğer bir sûretle- sâhibinin elinden çıkmamış bulunmasını şart kılmışlardır. Zîrâ elinden çıkmış olduğu müddet içinde tegayyüre uğramış olması imkânı vardır demişlerdir ki bu da birincisi gibi teşdîddir.

Bu müşeddidlere karşı birtakım mütesâhiller de vardır ki tesâhüllerinin nümûneleri Ahz ü tahammül bahsinde gösterilmişti. Mütesâhillerin birtakımı da asıllarla mukābele edilmemiş nüshalardan rivâyete kalkışmışlardır ki Hākim bunları mecrûh addeder. Maahâzâ Hākim: *"Bu, ekâbir-i ulemâdan ve sulehādan birçoklarının yaptığı bir şeydir."* diyor. İbn-i Lehîa ekâbir-i ehl-i ilimden olduğu halde bu tesâhülü yüzünden ta'na uğramıştır.

Asıl ile mukābele edilmemiş nüshadan rivâyet gayr-i câiz ise de üstâz Ebû İshāk-ı İsferâînî ile Ebû Bekr-i İsmâîlî, Ebû Bekr el-Berkānî ve Ebû Bekr el-Hatîb bunu üç şart ile câiz görmüşlerdir: 1) Nüshayı yazan zât nakli sahîh ve sekatâtı az bir kimse olmak; 2) Nüsha bir fer'den değil, bir asıldan menkūl bulunmak; 3) Râvî rivâyet ederken nüshasının mukābele görmemiş olduğunu beyân etmek.

Lâkin Kādî Iyâz bu şartların tahakkuku hālinde de mukābele edilmemiş nüshadan rivâyetin memnû' olduğuna cezmetmiştir. Herhalde savâb olan -Nevevî'nin dediği gibi- mutavassıt olan Cümhûr kavli olup râvî semâını iyice zabtetdikden sonra kitabını da mukābele etmiş ve kitabı bir müddet elinden çıktıkdan sonra tegayyürden selâmetine zann-ı gālibi bulunur, bâhusûs kendisi de tegayyür vukūunun farkına varacak derece-i ilm ve hıfızda olursa kitabından rivâyet etmesi câizdir.

2) Unutulmuş Hadîsi Kitabından Rivâyet Mes'elesi

Bir kimse unuttuğu bir hadîsi semâını muhtevî kitabda görür de semâını derhâtır etmiyecek olursa İmâm-ı Ebû Hanîfe'ye göre onu derhâtır etmedikce rivâyet etmesi câiz değildir. Şâfiiyye'den de ona muvâfakat eden olmuştur. Lâkin İmâm-ı Ebû Yûsuf ile

İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Şâfiî ile ekser-i ashâbı cevâz tarafına gitmişlerdir ki Nevevî'ye göre sahîh olan budur. Eslâf ve ahlâf-ı ulemâ da bununla âmil olmuşlardır. Zîrâ bâb-ı rivâyet tevsiaya ve gālib-i zanna mebnîdir.

İbnü's-Salâh'ın dediğine göre bu ihtilâf, râvînin kendi mesmûunu zabt nokta-i nazarından kitaba i'timâd câiz olup olamaması mes'elesi üzerine binâ edilmek iktizā eder. Müşârün-ileyh diyor ki tegayyürden masūn olan kitaba mesmûunun zabtını muhtevî olmak dolayısiyle i'timâd edip mesmûu kitabında artıksız, eksiksiz yazılı olan kimsenin oradaki hadîsleri yegân yegân derhâtır edemese bile rivâyet etmesini tecvîz etmek -nasıl ekser-i ehl-i hadîsin kavl-i sahîhi ise- şartı tahakkuk edince yâni semâı muhtevî olan kitab- râvînin, yâhud râvîce mevsûkun-bih bir kimsenin yazısiyle ve tegayyürden masūn olunca varsın bu da câiz olsun. Lâkin bu, râvî kitabının sıhhatine kalbi mutmain olduğu takdîrdedir. Eğer şekki varsa, yâhud kitâb bir sika yazısı değilse ona i'timâd etmesi câiz olmaz. Ve bunda hılâf yoktur.

3) Gayr-i Hāfız Olan Darîr İle Basîr-i Ümmînin Rivâyetleri Mes'elesi

Hadîsini hıfzetmemiş darîr (a'mâ) ile basîr-i ümmînin cevâz-ı rivâyetleri hakkındaki ihtilâf evvelkinden daha büyüktür. Kavl-i muhtâra göre darîr veya basîr-i ümmî, semâını zabt ve kitabını tegayyürden sıyânet için bir sikadan istiāne eder, ondan sonra da o hadîsler, huzūrunda okunurken kitabın tegayyürden sâlim kaldığı zannı kendisinde gālib olursa rivâyeti sahîhdir. Lâkin bundan evvelki mes'elelerde nizâ' edenlerin bunda da nizâ'ları bitarîkı'l-evlâ câridir.

4) Kendisinin Olmayan Nüshadan Rivâyet Mes'elesi

Râvî mesmûâtından olan bir şeyi rivâyet etmek istediğinde semâı hangi nüshadan vâkı' olmuş ise o nüshadan, yâhud bir sika tarafından o nüsha ile mukābele edilmiş diğer bir nüshadan rivâyet etmelidir. Kendi nüshasını bırakıp da şeyhının aslından, yâhud şeyhının nüshasından yazılıp sıhhatine kalben mutmain olduğu başka nüshadan

rivâyet etmek isterse bu, -Hatîb'in dediğine göre- āmme-i ehl-i hadîsce memnû'dur. Maahâzâ müşârün-ileyh Eyyûb-i Sahtiyânî (68-131) ile Muhammed b. Bekr-i Bürsânî'den (203) ruhsat-ı rivâyetini de nakleder. Ebû Nasr İbni's-Sabbâğ'ın (400-477) da: *"Kendisinin semâını muhtevî olmayıp şu kadar ki şeyhının huzūrunda okunmuş bir kitabdan, yâhud kendi semâ' nüshasiyle mukābele edilmemiş bir nüshadan rivâyet etmek kat'iyyen câiz değildir."* dediği hikâye olunuyor. Zîrâ bu takdîrlerde bu nüshalarda kendi semâ' nüshasında olmayan bâzı zevâid bulunabilir ki bunları şeyhından rivâyet etmesi sahîh olmaz. İbnü's-Salâh (577-643) da bu re'yi tervîc ettikden sonra: *"Hâ, meğer ki şeyhından cemî'-i merviyyâtı için bir icâzet-i āmmesi ola. İşte o takdîrde o dediğimiz kitâblardan da rivâyet edebilir. Zîrâ bu takdîrde râvînin taksîri o rivâyet hakkındaki icâzetini beyân etmeksizin* (أَخْبَرَنَا، أَنْبَأَنَا) *yâhud* (حَدَّثَنَا) *demiş olmakdan ibâret kalmış olur ki bu kadarcık tesâmüh de çok görülmez. Lâkin elindeki nüsha şeyhının semâını muhtevî, yâhud şeyhının şeyhı huzūrunda kırâet edilmiş, yâhud da şeyhının şeyhından mervî bir şey ise işte onu rivâyet edebilmesi için hem kendisinin şeyhından, hem de şeyhının kendi şeyhından birer icâzet-i āmmeleri bulunmak lâzımdır."* diyor.

5) Mahfûz İle Mektûb Arasında İhtilâf Mes'elesi

Hadîsi ezberlemiş kimse kitabında mahfûzuna muhâlif bir şey görürse hadîsi o kitabdan ezberlemiş olduğu takdîrde kitabdakine i'tibâr eder. Eğer şeyhının ağzından alıp ezberlemiş, yâhud arz-ı kırâet esnâsında bellemiş olup hıfzında da şekki yok ise kendi hıfzına i'timâd eder. Lâkin bu takdîrde rivâyet ederken en muvâfık meslek -Şu'be'nin ve ona tebean birçok huffâzın yaptıkları gibi- : "«حِفْظِي كَذَا وَ فِي كِتَابِي كَذَا» = *Ezberimde olan şöyledir, kitabımda ise böyledir."* diyerek vâkı' hāli haber vermektir. Nitekim mahfûzu, ehl-i itkāndan olan bir hāfızın rivâyetine muhâlif gelen râvî de böyle yapıp: "«حِفْظِي كَذَا وَ قَالَ فِيهِ فُلَانٌ كَذَا» = *Benim ezberimde olan şöyledir, fülân ise bu husūsda böyle dedi."* demek gerektir. Süfyân-ı Sevrî ve emsâli gibi.

RİVÂYET-İ HADÎSİN SIFAT VE KEYFİYYETİ VE ÂDÂBI (mâba'd)

6) RİVÂYET Bİ'L-MA'NÂ MES'ELESİ

Metnin sûretini amden tagyîr etmek mutlakā câiz olmadığı gibi elfâzın medlûlâtını bihakkın bilmeyen ve maānîyi tebdîle müncer olacak elfâz ve terkîbâtı olmayanlarından tefrîk ve temyîzden āciz olan kimsenin de -bir maksad-ı meşrû' ile de olsa- lâfz-ı hadîse mürâdifini ikāme etmesi câiz değildir. Lisân-ı Arabî'de bihakkın tasarrufa kādir ve elfâz u maānî ve terâkîbin dekayıkına bihakkın vâkıf ve hadîsin hükmünü hiçbir veçhile tağyîr etmeksizin başka elfâz ile nakle kādir olan, hāsılı mevâkı-ı hıtāb'ı bilen ālime göre Rivâyet bi'l-ma'nâ'nın câiz olup olmadığı mes'elesi ise ulemâ-yı hadîs ile fukahâ ve Usūliyyûn arasında muhtelefün-fîh'dir. Herhalde ulemânın ittifāk ettikleri bir cihet varsa o da suhan-şinâs olmayıp muhtemili gayr-i muhtemilden, zāhiri azherden, āmmi eamdan fark edemiyecek câhilin kendi lâfzı ile hadîs rivâyet etmesinin harâm olmasıdır.

Ashāb-ı hadîs ile fukahâ ve Usūliyyûn'dan bir tāife esâlîb-i kelâma bihakkın vâkıf olan ālimin de meâl-i hadîsi ancak işittiği elfâz ile rivâyet etmesini vâcib görüp lâfzın hiçbir veçhile tağyîrine cevâz vermemişlerdir. Tâbiīn'den Kāsım b. Muhammed, İbn-i Sîrîn, İbrâhîm b Meysere, İbn-i Mehdî, Recâ' b Hayve, Süfyân b. Uyeyne, Abdü'l-Vâris, Yezîd b. Zürey' gibi eimme buna kāil oldukları gibi Şâfiiyye'den üstâz Ebû İshāk-ı İsfirâyînî ile Hanefiyye'den Ebû Bekr-i Râzî de bu zümreye mülhaklardır. İmâm-ı Mâlik ile İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in de buna kāil oldukları hakkında rivâyet var ise de meşhûr olduğuna göre eimme-i erbaanın hepsi de Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz etmişlerdir. İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'nın da bu mezhebde olduğu rivâyet

olunuyor. İbn-i Hazm ile diğer Zâhiriyye ulemâsının kâffesi de Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı haram görürler. Hüccetleri şunlardır:

1 — *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Haccetü'l-Vedâ'da alâ melei 'n-nâs:

"« نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ اَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ اِلَى مَنْ هُوَ اَفْقَهُ مِنْهُ » = *Benim sözümü işidib ezberliyenin, sonra işittiği gibi edâ edenin Allah yüzünü ak etsin. Zîrâ nice kimseler vardır ki hāmil oldukları fıkhı kendilerinden daha fakīh olana ulaştırırlar.*" buyurmuşlardır. Kelâm-ı ālî-i Nebevîyi işittiği gibi edâ etmek ise işittiği lâfzı aynen iāde etmekle olur. Sonra bir fakīhin kendisinden daha fakīh olan kimseye fıkhını nakletmesi demek hadîsi râvîden ahz ü telâkkī eden zâtın ziyâde-i fetāneti dolayısiyle râvînin istihrâc edemediği bâzı maānîyi Lâfz-ı Resûl'ün fevâidinden istinbât edebilmesi demektir. Bir tilmîz üstâdından daha fatīn ve daha fakīh olabilir.

2 — Ma'din-i fesāhat ve belâgat Efendimiz Hazretleri: "اَنَا اَفْصَحُ الْعَرَبِ وَلَا فَخْرَ = *Ben Arabın en fasīhiyim, bununla da hiç fahretmem.*", yine: " اُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ = *Bana cevâmiü'l-kelim verildi.*" buyurmuş olduklarından elfâz-ı hadîsi diğer elfâz ile nakletmekle ma'nânın da muhtel olması ihtimâli pek kavîdir. Binâenaleyh lâfz-ı mensūs üzerine ıktisār etmek vâcıbdir. Nitekim *Kur'ân*'ın da ma'nâ ile nakli câiz olmaması bundan dolayıdır.

3 — Bu kitabın (183) üncü Berâ' b. Âzib *radiya'llāhu anhümâ* hadîsinde Sahābî-i müşârün-ileyh kendisine ta'lîm buyurulan duāyı huzūr-ı ālî-i Nebevîde tekrâr ederken « وَنَبِيِّكَ » diyecek yerde -yine o ma'nâya gelen- « وَرَسُولِكَ » deyince « لَا وَنَبِيِّكَ » diye tashīh buyurulmuş ki bu da Elfâz-ı Resûl'ün adem-i tağyîr ve tebdîli şer'an mültezem olduğunu gösterir.

4— Tecrübe ile sâbit olmuştur ki Müteehhır olan bâzı kimselerin Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın elfâz-ı mübârekesinden Mütekaddimînin farkına varamadıkları bâzı fevâid istihrâc edebilmişlerdir. Hattâ bir kelâmı işiden kimsenin -fakîh ve zekî de olsa- lâfzın bütün mezâyâ ve fevâidine fi'l-hâl varamadığı kesîrü'l-vukūʿdur. Binâenaleyh Rivâyet bi'l-maʿnâ hâlinde râvî Lâfz-ı Resûl'e bedel yine o maʿnâda zannettiği diğer bir lâfz ikāme eder de beyinlerindeki tefâvütün farkına varmayabilir. Celâlet-i kadri ve mezîd-i itkānı kendisini bilenlerin kâffesince müsellem olan Şuʿbe, kendi tabakasının dûnunda olan İsmâîl b. Uleyye'den erkeklerin teza'fürden yâni elbîseleri zağferân ile boyamakdan nehiy olunduklarını mutazammın hadîsi ahzedip: " نَهَى عَنِ التَّزَعْفُرِ = *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz teza'fürden nebiy buyurmuşlardır.*" diyerek maʿnâsiyle rivâyet ettiğini İsmâîl işidince derhâl inkâr etti. Zîrâ rivâyetinin aslındaki nehiy erkeklere muhtas iken Şuʿbe'nin lâfzı umûma delâlet edip kadınları da bu hükümde erkekler gibi göstermişti. Şuʿbe'nin İsmâîl'den rivâyeti « رواية الأكابر عن الأصاغر » yânî büyüklerin küçüklerden rivâyeti kabîlinden olduğu halde Şuʿbe'nin farkına varamadığı cihete İsmâîl mütenebbih olmuştur.

5— Râvî için Lâfz-ı Resûl'ü tebdîl ile yerine kendi lâfzını ikāme etmek câiz olsa o râvîden rivâyet edenin de mesmûu olan lâfzı tebdîl edebilmesi bitarîkı'l-evlâ câiz olur. Zîrâ râvînin lâfzını değiştirmek şâriin lâfzını değiştirmekden ehvendir. Bu da câiz olunca ikinci râvîden rivâyet eden üçüncü ve üçüncü râvîden rivâyet eden dördüncü râvînin de böyle yapmaları câiz olacak demektir ki bu takdîrde kelâm-ı Nebî ile râvî-i ahîrin rivâyet ettiği kelâm beyninde muğâyeret-i külliyye vâkıʿ olmuş olur.

Lâfz-ı mervîyi aynen edâ husūsunda Müslim'in *Sahîh*'indeki iʿtinâsı Buhârî'den ziyâdedir. Müslim, maʿnâyı tağyîr etmese bile râvîlerin bir harfde de olsa ihtilâflarını beyân eder. Buhârî ise Rivâyet bi'l-maʿnâ'yı tecvîz edenlerden olduğu için dikkatin bu kadarını zâid

görür. Hattâ bâzıları: *"Tarz-ı rivâyetde iltizâm edilecek yol Müslim'in yolu olmak gerekti. Lâkin ne çâre ki olmadı."* demiştir. Hazarda, seferde huzūr-ı ālî-i Risâlet-Penâhîye müddet-i medîde mülâzemet eden ecille-i Ashābdan birçoklarının pek az hadîs rivâyet etmiş olmalarına en müessir sebeblerden biri de işte Rivâyet bi'l-ma'nâ'dan ihtirâz ve ihtiyâtları olduğunda şüphe etmemelidir.

Lâkin beri tarafta Sahābenin çoğu da Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz, hattâ tatbîk ettikleri gibi Hasan-ı Basrî, Süfyân-ı Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh, Şa'bî, İbrâhîm-i Nehaî, Amri'bn-i Dînâr ile eimme-i erbaa ve onların ayârında Tâbiīn ve ekser-i muhaddisîn ve cümhûr-ı fukahâ ve Usūliyyûn da tamâm-ı ma'nâyı edâ şartiyle bunu câiz görmüşlerdir. İmâm-ı Mâlik'in bu türlü rivâyeti tecvîz ettiğine de, etmediğine de dâir rivâyet vardır. Lâkin Beyhakī ile Hatīb-i Bağdâdî'nin rivâyetlerine nazaran İmâm-ı müşârün-ileyh hadîsde yâni Lâfz-ı Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'da Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı men' edip akvâl-i Sahābe ve Tâbiīni her iki türlü rivâyet etmeği tecvîz etmiştir. Vekî' b. el-Cerrâh'ın: "«اِنْ لَمْ يَكُنِ الْمَعْنَى وَاسِعاً فَقَدْ هَلَكَ النَّاسُ» = *Edâ husūsunda ma'nâyı nakletmek elvermezse ortalık helâk oldu demektir.*" dediği mervîdir. Süfyân-ı Sevrî de: *"Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayınız. Söylediğim hep ma'nâdır."* demiş.

Rivâyet bi'l-ma'nâ üç sūretle vâkı' olabilir.

Birinci sūret bir lâfzı mürâdifi ile tebdîl etmek ki bu, bilâ-hılâf câizdir. «قعود» lâfzını «جلوس» e, «علم» lâfzını «معرفت» e, «استطاعت» lâfzını «قدرت» e, «حَظْر» lâfzını «تحريم» e tebdîl gibi. *Sahīh-i Müslim*'de Hüzeyfe b. el-Yemân *radiya'llāhu anhümâ*'dan mervî: "لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَّامٌ = *Hiçbir koğucu Cennet'e girmiyecektir.*" hadîs-i şerîfi «قَتَّاتٌ» lâfziyle de rivâyet edilmiştir.

İkinci sūret lâfz-ı nâib ile lâfz-ı aslînin bir ma'nâya delâletde ittihādı zannî kalıp kat'î olmamak ki bu takdîrde lâfz-ı aslînin tebdîli câiz olmadığında yine ihtilâf yoktur.

Üçüncü sūret râvî ma'nâyı tamâmen kavradığına alâ veçhi'l-kat' hükmedib de elfâz-ı mürâdife isti'mâl etmeksizin mervîyi -anladığı ma'nâyı tamâmen edâ ettiğine yine kat' ederek hükmetdiği- diğer bir ibâre ile tebdîl etmek ki beyne'l-ulemâ' muhtelefün-fîh olup ekseriyyetin tecvîz ettiği sūret işte budur. Tecvîz edenlerin nazarında yalnız başlarına -veya kendilerine munzam karâin ile berâber- o elfâz-ı nâibenin o ma'nâyı ifhâm ettiğine kat' olunursa lâfızlar mürerâdif hükmünde olmuş olur. Bunların da kendi da'vâlarını müeyyid naklî ve aklî hüccetleri vardır:

1 — İbn-i Mende'nin *Ma'rifetü's-Sahâbe*'si ile Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'inde Abdu'llāh b. Süleymân b. Ükeyme el-Leysî'den mervî olduğuna göre *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e: "*Yâ Resûlâ'llāh, biz Senden bir hadîsi işittiğimiz gibi edâ edemiyoruz.*" demeleri üzerine: « إِذَا لَمْ تُحِلُّوا حَرَامًا وَلَمْ تُحَرِّمُوا حَلَالًا وَأَصَبْتُمُ الْمَعْنَى فَلَا بَأْسَ » = *Eğer bir harâmı halâl, bir halâli harâm etmez, ma'nâyı da savâb olarak ifâde edebilirseniz istediğiniz lâfız ile rivâyet etmenizde beis yoktur.*" buyurulmuş [1]. Bu rivâyet Hasan-ı Basrî'ye haber verildiğinde de: " لَوْلَا هَذَا مَا حَدَّثْنَا = *Böyle olmasaydı biz hadîs rivâyet edemezdik.*" demiş.

[1] Rivâyet bi'l-ma'nâyı tecvîz edenler, cümhûr-ı Selef ve Halef'in ameline ve bundan sonra sıralanacak edilleye istinâd etmeyib de yalnız bu delîl ile kalsalar da'vâları sâbit olamazdı. Zîrâ bu rivâyet seneden zaîf olmakla berâber râvîsi olan Sahâbînin isim ve nesebini ta'yînde de ıztırâb-ı azîm vardır. İbnü'l-Cevzî hadîsi Taberânî'den nakletdikden sonra Mevzū'dur diyor. Lâkin İbn-i Hacer-i Askalânî vaz'a kâil olmayıp hadîsin Taberânî ile Ebû Abdi'llâh b. Mende'den başka Ebü'l-Kāsım b. Mende ve Ebû Mûsâ el-Medînî, Abdân-ı Mervezî, İbnü's-Seken gibi eimme taraflarından da turuk-ı muhtelifeden tahrîc edildiğine nazaran kendisine hak vermek lâzımgelir. Fakat bu tarîklerin hiçbiri kavî olmadığı için hadîs yine za'fdan kurtulamaz.

Sahâbî olan râvînin ismini biz Süyûtî'ye tebean metinde "*Abdu'llāh b. Süleymân b. Ükeyme*" diye kaydettik. Halbuki bu zâtın ismi hakkındaki ihtilâfât yüzünden İbn-i

İbn-i Mes'ūd *radiya'llāhu anh* ile diğer Sahābenin de bâzan rivâyet ettiklerinde: "«قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا اَوْ نَحْوَهُ اَوْ قَرِيباً مِنْهُ» = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem böyle buyurdular, yâhud bunun gibi, yâhud da buna yakın bir söz söylediler.*" dedikleri mervîdir. Demek ki Sahābî-i müşârün-ileyh Lâfz-ı Resûl'ü derhâtır edemediği zamân Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz ediyormuş. Sahābenin de çok kere: "«اَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا وَنَهَانَا عَنْ كَذَا» = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yapmamızı emir buyurdu; şundan, bundan da nehiy buyurdu.*" demiş oldukları da pek ma'lûmdur. Bu ise Rivâyet bi'l-ma'nâ'dır. İbn-i Ükeyme hadîsi vâkıā zaîf ise de İbn-i Mes'ūd ile diğer Sahābeden menkūl olan bu gibi sözler bu bâbda icmâ'ları olduğuna zımmen delâlet eder. İcmâ'-ı Sahābe ise hüccetdir. İmâm-ı Şâfiî'nin nakline göre Tâbiîn'den biri: "*Mülâkî olduğum Sahābeden birtakımları bir hadîsin ma'nâsında ittifâk ettikleri halde lâfzında ihtilâf etmışlerdi. İçlerinden birine bu hāli arzettim. Ma'nâsına halel gelmedikden sonra bunda beis yoktur cevâbını verdi.*" demiş. Câbir b. Abdu'llāh *radiya'llāhu anhümâ*'nın rivâyetine göre de Hüzeyfe *radiya'llāhu anh*: "«اِنَّا قَوْمٌ عَرَبٌ نُورِدُ الاَحَادِيثَ

Hacer *Isābe*'sinde kendisine berveçh-i âtî dört terceme açmakda muztar kalmıştır: 1— Ükeyme b. Ubâde el-Leysî, 2— Selîm b. Ükeyme el-Leysî, 3— Abdu'llāh b. Ükeyme, 4— Muhammed b. Abdu'llāh b. Süleymân b. Ükeyme.

Isābe'deki esânîd-i muhtelifenin tetkîkından râvînin bu dört vecihden başkaca üç türlü daha tesmiye edildiğine muttali' oluyoruz: 1— Muhammed b. Süleym b. Ükeyme, 2— Abdu'llāh b. Süleym b. Ükeyme, 3— Süleymân b. Ükeyme. Bundan başka râvînin Leysî veya Zührî olduğu da muhtelefün-fîh'dir. Muhtelif senedlerin içinde de Ahmed b. Mus'ab, Ömer b. İbrâhîm-i Hâşımî, Velîd b. Seleme gibi kizb, hattâ vaz' ile müttehem ve metrûk kimseler vardır.

Hâsılı bu rivâyetin Mevzū' olduğuna cezm edilemese de son derecede zaîf olduğuna kāil olmak lâzım gelir.

فَنُقَدِّمُ وَنُؤَخِّرُ» = *Biz fasîhü'l-lisân, Arab kimseleriz. Hadîsleri îrâd ederken elfâzı gâh takdîm, gâh te'hîr ederiz."* demiştir ki fesāhatimiz dolayısiyle ma'nâyı ihlâl etmeyiz demek istemiştir. Bu da Rivâyet bi'l-ma'nâ'nın başka türlü beyânıdır.

2 — Şer'-i Şerîf'i Arab olmayanlara kendi lisânlariyle şerhetmek bilittifak câizdir. Elfâz-ı Arabiyyeyi mürâdifleri olan elfâz-ı A'cemiyyeye tebdîl etmek câiz olunca onları mürâdif ve müsâvîleri olan diğer elfâz-ı Arabiyye ile tebdîl etmek evleviyyetle câiz olur. Lâkin bu hücceti bâzıları kavî bulmamıştır. Zîrâ A'cemî olan kimse tercemeyi işidince lâfz-ı mesmûun Kelâm-ı Resûl olmadığını bilir. Maahâzâ mücevviz olanlar -Sünnet-i Nebeviyyenin elfâzı mu'ciz ve tilâveti müteallâk-ı savâb olmadığına ve ancak beyân-ı ahkâm için vaz' olunduğuna bakarak- Lâfz-ı Nebevîyi unutmuş kimsenin hükmü ihlâl etmemek şartiyle başka elfâz ile rivâyet etmesinde beis görmezler. Maksūd elfâz olan yerlerde de nakıl bi'l-ma'nâyı tecvîz etmezler. Nitekim lâfz-ı Arabî ile mervî olan Kelime-i Şahādeti ta'lîm için onu her lisâna terceme etmek câiz iken Ezân ile Tehiyyât'ın elfâzını tebdîle cevâz vermezler. Zîrâ bu elfâz ile teabbüd şâriin makāsıdı meyânına dâhildir.

3 — Sahâbe *radiya'llâhu anhüm* hazarâtının aynı meclisde kıssa-i vâhideyi elfâz-ı muhtelife ile rivâyet ettikleri vâkı' olduğu halde hiçbiri diğerini bu ihtilâf-ı rivâyetden dolayı tahtıe etmez ve inkâr tarîkına sapmazdı. Bu da Sahābenin Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı mubâh gördüklerine delâlet eder.

4 — Zarûreten ma'lûmdur ki bu hadîsleri Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den rivâyet eden Sahābe-i Kirâm hazarâtı hadîsleri dinledikleri meclisde yazmadıkları gibi o meclisde huzūr-ı Risâlet-Penâhîde de ezberlemek için tekrâr etmezlerdi. Böyle iken nice yıllar geçtikden sonra o hadîsleri rivâyet etmeleri gösteriyor ki onların çok kere mazbûtu olan, elfâzın kendileri değil, maānîsidir.

5 — Lâfız li-zâtihî maksūd olmayıp ondan asıl maksūd olan ma'nâdır. Lâfız ma'nâyı bildirecek bir âletden başka bir şey değildir. Ma'nâ-yı

maksūdu ityân için fülân lâfız yerine fülân lâfzı ikāme etmekde mahzûr yokdur.

6 — Tâbiīn ile Tebe-i Tâbiīn hazarâtı içinde mevâlîden, Arab olmayan birçok râvîler de bulunup bunlar da selîkī olarak meleke-i fesāhati hāiz olmadıklarından rivâyetlerinde bâzı lâhinlar (iʿrâb ve şîve hatāsı) vâkıʿ olmuş ve o lâhinler bittabiʿ Rivâyet bi'l-maʿnâ'yı câiz görmeyen râvîlerin kendilerinden rivâyeti üzerine hadîs kitablarına da girib yerleşmiştir. Bu da gösteriyor ki Sahābe ve Tâbiīn devirlerinde Rivâyet bi'l-maʿnâ pek şâyiʿ imiş. Bu râvîler de böyle bir kanâat ve iʿtiyâda kapılarak Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* ile Ashāb-ı Kirâm'ının münezzeh ve berî olduğu lâhınları farkına varmaksızın maalesef irtikâb etmişlerdir. *Buhârî* ile *Müslim*'de mervî: « يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ ... » rivâyeti (332 inci hadîs) bu lâhınlar meyânına idhâl edilebilir. Nitekim Bezzâr bu hadîsi başka tarīkden şîveye muvâfık olarak : « إِنَّ لِلّٰهِ مَلَائِكَةً يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ ... » sūretinde de rivâyet etmiştir. Bundan dolayı ulemâ-yı Zāhiriyye'den İbn-i Hazm, bir râvînin şeyhı tarafından melhūn olarak rivâyet edilen elfâzı tashīh ederek şîve-i Arab'a muvâfık olarak rivâyet etmesini vâcib görür. Sadr-ı İslâm'da esnâ-yı kelâmda lâhnetmek o kadar ayıb idi ki İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ* çocuklarını bundan dolayı döverdi. Yine hadîs rivâyetlerine biraz lâhın karıştığından dolayıdır ki kavâid-i lisân-ı Arab'ı zabteden nahiv ulemâsı âyet ile, eşʿâr-ı Câhiliyye ile istişhâd ettikleri halde Ahādîs-i Nebeviyye ile istişhâd etmezler. Hattâ *Elfiyye* sāhibi İbn-i Mâlik'e hadîs ile istişhâd ettiğinden dolayı hayli taʿn ederler. Nuhāt, bildikleri bir kāide-i umûmiyyeye muhâlif olarak rivâyet edilen hadîse lâhın karışmadığına emîn olamadıkları için hadîs ile ihticâc etmiyorlar. Yoksa Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in efsah-ı nâs olduğunda hāşâ şübhe etmezler.

7— Rivâyet bi'l-m'anâ'yı tecvîz edenler, muhâliflerinin ihticâc ettikleri: « نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ أَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا » hadîsini de kendi lehlerine hüccet addederler. Zîrâ bir kere bu hadîs çeşîd çeşîd ihtilâfât-ı lâfziyye ile rivâyet edilmiştir ki râvîlerinin Lâfz-ı Nebevî'yi değil, ma'nâ-yı hadîsi rivâyet etmiş olduklarında şübhe edilmez. Sâniyen râvîlerin bu hadîsdeki rivâyâtı müttehid olsa bile kâf-ı teşbîh ile « كَمَا سَمِعَهَا » buyurulmuş oluyor ki *"işittiği elfâzın benzerleri ile"* rivâyet etmesi tecvîz buyurulmuş demektir. Berâ' b. Âzib *radiya'llâhu anhümâ* hadîsinde de « رَسُولِكَ » lâfzının « نَبِيِّكَ » lâfziyle tashîhi Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in Cibrîl *aleyhi's-selâm* ile mültebis olmaması nüktesi gözedildiği içindir.

Maahâzâ şurûtunu hâiz olan âlimin Rivâyet bi'l-ma'nâ etmesini tecvîz edenler de râvînin Lâfz-ı Resûl'ü istihzār ettiği takdîrde o lâfz ile rivâyet etmesini tercîh ettikleri gibi müstahzır olanın da Rivâyet bi'l-ma'nâ edişini ıtlâkı üzere tecvîz etmeyip nerelerde câiz olabileceğinde berveçh-i âtî ihtilâf etmişlerdir:

Birinci kavle göre te'vîline mahal olmayan elfâz ile te'vîli muhtemel olan elfâz beyninde fark vardır. Birincilerinde Rivâyet bi'l-ma'nâ câiz, ikincilerinde ise değildir. Muhkem ile mücmel veya müşterek olan elfâz beyninde fark gözetip muhkemde Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz ile diğerlerinde etmeyenlerin kavli de buna yakındır.

İkinci kavle göre evâmir ve nevâhî ile mâadâlarının farkı vardır. Rivâyet bi'l-ma'nâ birincide câiz, mâadâlarında gayr-i câizdir. Fazla olarak Ebü'l-Hasen-i Mâverdî ile (382-450) Fahrü'l-İslâm Ebü'l-Mehāsin-i Rûyânî (415-502) emir ve nehiy hadîslerini ma'nâlariyle rivâyet edebilmek için ihtiyâr edilecek elfâzın celâ ve hafâca asla müsâvî olması şartdır demişlerdir. Meselâ: « لاَ طَلاَقَ فِي إِغْلاَقٍ » Hadîs-i Nebevî'sini: « لاَ طَلاَقَ فِي إِكْرَاهٍ » diye rivâyet etmek câiz değildir. Zîrâ her ne kadar iğlâk ile ikrâh bir ma'nâya ise de şâriin

ikrâhı -onun kadar celî olmayan- iğlâk ile ifâde buyurması bir maslahata mebnî olduğundan bu maslahatın fevt edilmesi münâsib olamaz. Lâkin: « اُقْتُلُوا الْاَسْوَدَيْنِ الْحَيَّةَ وَالْعَقْرَبَ = *İki kara mahlûku, yılan ile akrebi katlediniz.*" emr-i Nebevîsini: "اَمَرَ بِقَتْلِهِمَا *yâni bu iki hayvanın katline ferman buyurdu.*", kezâ: "« لاَتَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ اِلاَّ سَوَاءً بِسَوَاءٍ » = *Altını altına tartısı müsâvî olmadıkca satmayınız.*" nehy-i Nebevîsini de: « نَهَى عَنْ بَيْعِ الذَّهَبِ بِالذَّهَبِ اِلاَّ سَوَاءً بِسَوَاءٍ » lâfziyle rivâyet etmekde beis yoktur. Zîrâ iki ibârenin her biri diğeri kadar celîdir.

Üçüncü kavle göre lâfz-ı hadîsi müstahzır olan ile unutup hatırında yalnız maʿnâ kalan kimse beyninde fark vardır. Birincisi için câiz olmayan Rivâyet bi'l-maʿnâ ikincisi için câiz olur. Zîrâ râvî aslından hadîsi işittiği gibi yâni lâfzı ile edâya me'mûr idi. Lâkin unutması sebebiyle lâfzı istihzārdan āciz kalmış ve maʿnâ ile rivâyetden başka çâresi kalmamıştır. İşte böylesi zihnindeki maʿnâyı edâ edebilecek lâfz ile rivâyet ederse vazîfesini yapmış sayılır. « لاَ يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلاَّ وُسْعَهَا ».* Mâverdî *El-Hāvî*'sinde der ki lâfzı ezberinde tutan kimsenin maʿnâ ile rivâyet etmesi câiz olmaz. Zîrâ bu takdîrde ruhsatı iktizā eden illet mevcûd değildir. Unutan hakkında ise câizdir. Zîrâ o, lâfzı da maʿnâyı da tahammül etmiş yânî her ikisini de belleyip edâ etmeği deruhde etmişti. Birinden āciz kalınca diğerini edâ etmek lâzımgelir. Bâhusūs rivâyet etmemesiyle ahkâmdan birini ketmetmek mahzûru da bulunursa bu lüzûm daha ziyâde teekküd etmiş olur. Lâfz-ı hadîsi unutmamış bulunması takdîrinde ise onu başka lâfz ile îrâd etmesi câiz olmaz. Zîrâ Kelâm-ı Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'da olan fesāhat başka kelâmda bulunamaz. İntehâ.

Dördüncü kavl, yine müstahzır ile nâsi beynini fark edenlerin kavlidir. Lâkin bunda hüküm ber-aks olup lâfz-ı hadîsi istihzār edenin

* Sûre: 2 (Bakare), âyet: 286.

maʿnâ ile rivâyet etmesi câiz, unutmuş olanın böyle rivâyet etmesi gayr-i câizdir. Zîrâ onlarca lâfzı unutmamış kimse o maʿnâda yine o lâfız makāmına kāim diğer elfâz îrâdına kādir olabilirse de unutmuş kimse bunu yapamaz. Bunlar maʿnânın, râvînin zihninde kalmış olmasiyle iktifâ etmiyorlar. Zîrâ zihindeki maʿnânın unutulan lâfzın medlûlünden artık veya eksik olmak ihtimâli vardır. Nitekim ulemâ râvînin îrâd ettiği elfâzın asla müsâvî olmasını şart addetdikleri için ām yerine hâs, hâs yerine ām, mutlak yerine mukayyed, mukayyed yerine mutlak bir lâfız istiʿmâlini menʿ etmişlerdir.

Beşinci kavle göre kelâmın terkîbini hiç bozmaksızın yalnız bir lâfzın yerine mürâdifini ikāme etmekle iktifâ etmek şartiyle Rivâyet bi'l-maʿnâ câizdir. Zîrâ terkîb-i kelâmı değiştirmek çok kereler mütekellimin murâdını ihlâl eder. Bir lâfzı mürâdifi ile ibdâl etmekde ise bu mahzûr yoktur. H ü z e y f e *radiya'llâhu anh*'den mervî hadîsde (sh. 457) «نَمَّام»'ın «قَتَّات» lâfzı ile tebdîli gibi. Bu, pek kuvvetli bir kavl olup ulemâdan bâzıları bunun cevâzında ihtilâf olmadığını bile iddiā etmişlerdir.

Altıncı kavle göre bir hadîsi kendisiyle ihticâc veya fetvâ kasdiyle îrâd etmekle rivâyet kasdiyle îrâd etmek beyninde fark vardır. Birinci takdîrde Rivâyet bi'l-maʿnâ câiz ise de rivâyet kasdolunduğunda herhalde lâfziyle rivâyet etmek gerektir. Rivâyet bi'l-maʿnâ'nın en ziyâde aleyhdârı olan Zāhiriyye ulemâsından İ b n - i H a z m'in sözünden Zāhiriyye'nin de buna bir diyecekleri olmadığı anlaşılıyor. İ b n - i H a z m diyor ki, N e b î *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den nakledilecek haberin hükmü, lâfzının nassı ile ve tebdîl ve tağyîr olunmaksızın îrâd olunmakdır. Bundan yalnız bir hāl müstesnâdır ki o da bir kimsenin nakletmek istediği haberde tesebbüt üzere olup maʿnâsını yakînen bildikden sonra kendisinden istiftâ vukūunda o haberin maʿnâ ve mûcebi ile fetvâ vermesi hālidir. Böyle olan Müftî: "حَكَمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا» = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem şöyle hükmetti*", yâhud:

"نَهَى عَنْ كَذَا = *Fülân şeyden nehiy buyurdu.*", yâhud: "حَرَّمَ كَذَا = *Fülân şeyi ḥaram kıldı.*", yâhud da: "«اَلْوَاجِبُ فِي هَذِهِ الْقَضِيَّةِ مَا صَحَّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ كَذَا» = *Bu mes'elede vâcib olan Nebî salla'llâhu aleyhi ve sellem'den sened-i saḥîḥ ile mervî ḥükümdür ki o da şudur.*" diyebilir. Nitekim hükmü *Kur'ân*'da mansûs olan husûsıyyât için de farksızca böyle davranmak câizdir. Bir kimsenin bir âyetin mûcebini, hükmünü başka lâfızlarla haber vermesi câiz olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Lâkin hadîs rivâyet etmeği, Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den kendisine bâliğ olan bir kelâmı Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a isnâd ederek teblîğ eylemeği kasdeden kimsenin elfâz-ı hadîsi taharrî ederek -ma'nâ farkı olmasa da- hiçbir harfi diğer harf ile tebdîl etmeksizin rivâyet eylemesinden başka türlüsü halâl olmadığı gibi hiçbir harfi takdîm veya te'hîr etmesi de halâl olmaz. *Kur'ân-ı Kerîm*'i tilâvet veya ta'lîm etmek isteyen kimse de böyledir. Arada hiçbir fark yoktur. İntehâ.

Yedinci kavle göre Rivâyet bi'l-ma'nâ yalnız Sahâbe için câiz idi. Mâadâsı için Rivâyet bi'l-lâfız'dan başkası câiz değildir. Mâlikiyye'den Ebû Bekr b. el-Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da cezmen beyân ettiği kavil budur. Zîrâ Sahâbe-i Kirâm hazarâtı evvelâ erbâb-ı lisân olduklarından lisândaki esrâr-ı beyâna vâkıf idiler. Sâniyen Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in akvâl-i seniyyelerini kendi kulaklarıyle işittikleri gibi ef'âl-i şerîfelerini müşâhede ettiklerinden ve ahvâl-i dilpesendlerine vâkıf olduklarından makâsıd-ı celîle-i Nebeviyyeye de vâkıf idiler. Binâenaleyh bir hadîsi ma'nâsiyle rivâyet ettiklerinde maksadı bi-temâmihî istîfâ edebilirlerdi. Bununla berâber Lâfz-ı Nebevî'yi istihzârdan âciz kalmadıkca Rivâyet bi'l-ma'nâ semtine kaçmamak ve hadîsi ma'nâ ile rivâyet ettiklerinde de ekseriyâ rivâyetlerinin böyle olduğuna işâret etmek mu'tâdları idi ki bu esbâbdan dolayı rivâyetlerine karşı nefis mutmain olur. Sahâbeden sonra gelenler ise lisânı bilmek ve esrâr-ı beyâna selîkî olarak vâkıf olmak husûslarında onların derecesine varamadıkları gibi Akvâl-i Nebeviyye'yi ne

bizzât işitmiş, ne de ef'âl-i şerîfelerini müşâhede ve ahvâl-i seniyyelerine vukūf hâsıl etmiş değillerdir. Bu kavli de Mâverdî ile Rûyânî nakledip Sahâbî'den mâadâsının Rivâyet bi'l-ma'nâ etmesine cevâz olmadığına cezetmişler ve Rivâyet bi'l-ma'nâ câiz olup olmadığı hakkındaki ihtilâfı Sahâbe'den sonraki râvîler hakkında vârid görmüşlerdir.

Sekizinci kavle göre Rivâyet bi'l-ma'nâ yalnız Sahâbe ve Tâbiîn hakkında câiz olup mâadâları hakkında memnû'dur. Buna kâil olanlar derler ki hadîs isnâd ile mukayyed olunca -ki bu, ancak Tâbiîn'den rivâyet edenlerden başlayabilir- lâfzı muhtelif olmamak ve bu ihtilâf yüzünden içine yalan karışmamak vâcib olur. Rivâyet bi'l-ma'nâ sūretinde, bâhusūs râvîlerin teaddüdü hâlinde hadîs lâfzan muhtelif vücûh-i adîde ile rivâyet edilmiş olur. Lâfzan ihtilâf da çok kereler ma'nen ihtilâfı mûcib olur. Bu ihtilâf ancak erbâb-ı dikkatin farkına varabileceği derecede az olsa da yine ma'nâda ihtilâftır. Ma'nâda ihtilâf ise hadîsin lâyık olduğu veçhile rivâyet edilmeyip ya bâzı rivâyâtında, yâhud da bütün rivâyâtda hatā vukū' bulduğuna ve ibâreye Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın buyurmamış olduğu bir söz karışmış bulunduğuna delîldir. Bu mahzûr ancak hadîsin tedvîn ve isnâd ile takyîdinden sonra zâhir olur. Etbâ-ı Tâbiîn ile onlardan sonrakiler Rivâyet bi'l-ma'nâ'dan memnû' olsalar bu mahzûr vârid olmaz.

Hulâsa hadîsi lâfzı ile ve ibârede tasarruf etmeksizin îrâd etmenin evlâ olduğunda beyne'l-ulemâ hiçbir ihtilâf yoktur. Hele Tehiyyât ve duâ-yı iftitâh ile namazdaki salâvât gibi lâfzı ile teabbüd maksūd olan rivâyâtda elfâzı tağyîr etmemek husūsundaki ittifak bitarîkı'l-evlâ mevcûtdur. Ancak bâzı vakitlerde, meselâ râvî hadîsin yalnız ma'nâsını derhâtır edip lâfzını zihninde istihzâr edemediği sūretde Rivâyet bi'l-ma'nâ tecvîz edilmiştir. Zîrâ bu sūretde bu da tecvîz edilmiyecek olsa hadîsden müstefâd olan hüküm zâyi' olacağından o sebebden dolayı mefsedet ârız olur. Bâhusūs hüküm, bütün ümmetin bilmeğe muhtâc olduğu ahkâm-ı mühimmeden ise mefsedet daha ziyâde büyür. Bu sūretde Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz etmekden başka çâre yoktur. Ancak bu takdîrde de râvînin, elfâzın medlûlâtını hakkıyle bilir ve

ma'nâyı tağyîr edebilecek şeylere vâkıf bir kimse olmasını şart etmişlerdir ki bu şartlar dâiresinde elfâzın teğayyüründen aslın ma'nâsına teğayyür ârız olmamış olur. Maahâzâ Kādī Iyāz: "*Rivâyet bi'l-ma'nâ kapısını artık seddetmek îcâb eder ki hadîsler, ma'nâyı tağyîr etmiyorum zannında bulunan beceriksiz râvîlerin tasallutundan kurtulmuş olsun.*" diye kesdirip atmıştır.

TENBÎH 1 — Bu fasılda Rivâyet bi'l-ma'nâ'ya dâir uzun uzadıya beyân olunan ihtilâfâtın hiçbiri kütüb-i musannefe hakkında cârî değildir. Musannefâtın birinden bir şey rivâyet edecek kimsenin herhangi lâfzı tağyîr ve bir lâfzı diğer bir lâfza ibdâl etmesine bilittifak cevâz yoktur. Zîrâ Rivâyet bi'l-ma'nâ'ya ruhsat verenler elfâz-ı mesmûayı aynen zabt ve istiâde etmekdeki harac ve meşakkati nazar-ı i'tibâra almışlardır. Kitablara dercolunmuş rivâyâtı ise oldukları gibi nakıl ve rivâyet etmekde hiçbir müşkilât yoktur.

TENBÎH 2 — Bir hadîsi ma'nâ ile rivâyet eden kimsenin müteâkıben: "أَوْ كَمَا قَالَ = *Yâhud Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in buyurdukları gibi.*", yâhud: "أَوْ نَحْوَهُ = *Yâhud onun gibi.*", "أَوْ شِبْهَهُ = *Yâhud bu kelâm-ı şerîfin benzerini buyurdu.*", «أَوْ مَا أَشْبَهَ هٰذَا مِنَ الأَلْفَاظِ = *Yâhud bu elfâza benzer lâfızlarla buyurdu.*" demesi iktizā eder. Nitekim maānî-i kelâma herkesden ziyâde āgâh iken Sahābeden bir takımlarının -Rivâyet bi'l-ma'nâ'daki hatar-ı azîmi mülâhaza ederek- yanılmış olmak korkusiyle böyle demiş oldukları sâbitdir. İbn-i Mesūd *radiya'llāhu anh*'in böyle bir ihtiyatda bulunduğu biraz evvel (sh. 459) geçmişti. İbn-i Mâce ile Ahmed İbn-i Hanbel ve Hākim'in rivâyet ettiklerine göre Sahābî-i müşârün-ileyh hazretleri bir gün: «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» dedikden sonra mehâberden gözleri dolup boyun damarları şişmiş ondan sonra: «أَوْ كَمَا قَالَ» demiş. *Müsned-i Dârimî* ile Hatīb'in *Kifâye*'sinde de Ebü'd-Derdâ' *radiya'llāhu anh*'in Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den bir hadîs

rivâyet ettikden sonra: «اَوْ نَحْوَهُ», yâhud: «اَوْ شِبْهَهُ» dediği rivâyet edilmiştir. Bir hadîsi ref' ettikden sonra İmâm-ı Mâlik'in de: «اَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» demek mu'tâdı olduğunu İbn-i Mâce ile Ahmed İbn-i Hanbel rivâyet ederler.

TENBÎH 3 — Arz-ı kırâet esnâsında kâri' okuduğu hadîsin bir lâfzında şüphe ederse yazılanı okudukdan sonra: «اَوْ كَمَا قَالَ» demesi fenâ olmaz. Zîrâ bu takdîrde bilâhare o lâfzın savâbı tebeyyün ettiğinde doğrusunu rivâyet etmek için şeyhından zımnan icâzet ve izin almış bulunur.

RİVÂYET-İ HADÎSİN SIFAT VE KEYFİYYETİ VE ÂDÂBI (mâba'd)

7) İHTİSÂR-I HADÎS MES'ELESİ

Hadîsi ihtisâr etmek bahsine gelince onun da cevâz ve men'inde dört kavl üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hadîsi ihtisâr etmek mutlakā memnû'dur. Bu, Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz etmeyenlerin kavlidir. Bunlar diyorlar ki hadîsin bir kısmını hazfeden kimse farkına varmaksızın ma'nâyı ihlâl edebilir. Eimme-i sikātdan olan Hammâd b. Seleme'nin bile hadîsi ihtisâra kalkıştığı vakit ma'nâsını bozduğundan Abdu'llāh b. el-Mübârek'e Utbe bahsetmiş de o da: *"Farkına vardın mı?"* suâliyle dediğini te'yîd eylemiştir. Ya'kūb b. Şeybe'nin rivâyetine göre de İmâm-ı Mâlik hadîs, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in kendi kelâm-ı âlîleri olduğu vakit ihtisār edilmesini câiz görmezdi. Abdü'l-Melik b. Umeyr de hadîsden harf-i vâhidin hazfedilmesini câiz görmezdi.

İkinci kavle göre İhtisâr mutlakā câizdir. Maazâlik bu ıtlāk, âtîdeki şart ile zımnen mukayyeddir: hadîsin îrâd olunan cüz'ü -istisnâ, şart veya gāye gibi hazfi ma'nâyı ihlâl edecek veçhile cüz'-i mahzûfe müteallık olmamalıdır. Mahzûfün adem-i zikri hükmü ihlâl edecek gibi olursa İhtisâr'ın memnu' olduğunda hattâ ittifak bulunduğunu Safiyyü'd-Dîn-i Hindî (644-715) hikâye ediyor.

Üçüncü kavle göre râvînin ya kendisi, ya başkası hadîsi evvelce tamâm olarak rivâyet etmiş bulunursa ihtisārı câiz ; ne kendisi, ne de başkası evvelce rivâyet etmemiş bulunursa gayr-i câizdir.

Dördüncü kavle göre âlim ve ârif olan râvînin hadîsi ihtisâr etmesi câizdir. Şu şart ile ki hadîsin hazfettiği cüz'ü naklettiği cüz'den mütemeyyiz ve cüz'-i mervî cüz'-i mahzûfe -hazf ile beyâna halel gelecek

ve cüzʾ-i mervînin delâleti değişecek veçhile- müteallık olmamalıdır. Cümhûr'un ve hadîs ile fıkıh ve usûl ashābından muhakkık olanların mezhebi budur. Beyhakī'nin *Methal*'de İbnü'l-Mübârek'den naklettiği: "*İhtisār-ı hadîsi bize Süfyân öğretti.*" sözü de işde bu maʿnâya hamledilmek gerektir.

Bu şartlar dâiresindeki ihtisār Rivâyet bi'l-maʿnâ'yı tecvîz etmiyenlere göre bile câiz olmak iktizā eder. Zîrâ bu takdîrde mahzûf ile mervî -yalnız biri rivâyet edilmiş- ayrı ayrı iki haber müstakil hükmünde olmuş olur. Yine bu takdîrde rivâyetde ihtisār ancak -işitmediğini ziyâde, yâhud işittiğini eksik rivâyet etmesi hatıra gelmeyen- âlî-mekâm ve zabt ve itkān ile meşhûr olan muhaddis için tecvîz edilmiş oluyor demektir.

Hatīb-i Bağdâdî der ki bir kimse bir hadîsi ilk defʿa tam olarak rivâyet ettikden sonra ikinci defʿa da ihtisārı hâlinde ya işitmediği bir kelâmı ilk defʿaki rivâyetinde ziyâde etmiş, yâhud kıllet-i zabt ve kesret-i galat yüzünden hadîsin bâkīsini ikinci defʿaki rivâyetinde unutmuştur diye töhmete maʿrûz kalmakdan korkar makûleden ise böyle bir töhmeti kendine uğratmamak için hadîsi sonraki rivâyâtında da tam olarak îrâd etmesi vâcib olur. Selîm-i Râzî de: "*İbtidâdan haberin yalnız bir kısmını rivâyet ettikden sonra bilâhare o haberi tam olarak rivâyeti hâlinde hadîsine ziyâde kelâm karıştırmakla müttehem olabilecek olan kimse ziyâdeyi terk ve ketmetmekde maʿzûr olur.*" diyorsa da İbnü's-Salâh bu özrü kabûl etmiyerek: "*Hāli böyle olan kimse ibtidâ-yı emirde hadîsi eksik rivâyet etmemek gerektir. Zîrâ bir kere hadîsi tam olarak rivâyet etmesi teayyün etmiş bir vazîfesiydi. İlkinde eksik olarak rivâyet etmekle hadîsin bakıyyesini muhteciün-bih olmakdan çıkarmış oluyor. Zîrâ bu takdîrde ya ziyâdeyi hiç rivâyet etmiyerek zımnındaki faydayı büsbütün izāa etmiş, yâhud da rivâyeti hâlinde müttehem olarak rivâyet edeceğinden bu takdîrde de semeresiz bir rivâyetde bulunmuş olur. Ve yine muhteciün-bih olmaz.*" diyor. Kuyûd ve şürûtunu gözeterek İhtisār-ı Hadîs'i tecvîz edenlerden biri de Müslim'dir ki "*Sahîh*"inin mukaddimesinde buna işâret etmiştir.

TAKTĪ'-i HADÎS

Taktī'-i Hadîs mes'elesi de İhtisār'ın fer'idir. Taktī'den murâdları musannifin bir hadîsi mutazammın olduğu ahkâma göre parçalayıp her birini kitabın alâkadar olduğu bâb-ı mahsūsunda zikretmesidir ki bundan maksad mesâil-i fıkhiyyenin her bâbında haberin yalnız o bâbda ihticâca sālih olan kısmını göstermekle iktifâ ve tatvîlden ihtirâzdır.

Hiç de zararı olmayan tasarrufun bu kadarı da bâzılarınca hoş görülmemiştir. İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'in *"Bu, yapılmamalı."* dediğini Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-hallâl (?230-310) naklettiği gibi İbnü's-Salâh-ı Şehr-i Zûrî de bu nakle bakarak: *"Bu, kerâhetden hâlî değildir."* demiştir. Nevevî ise bunun cevâza -ihtisārdan da- akreb olduğuna kāil olup: *"Bu bâbda İbnü's-Salâh'a muvâfakat edilemiyeceğini zannederim."* diyor. Zîrâ Mâlik, Buhârî, Ebû Dâvud, Neseî gibi eâzım-ı eimme-i hadîs taktī'i kitablarında hep yapıp durmuşlardır.

Lâkin rivâyetlerin birinde meşkûk bir ziyâde var ise o ziyâdeyi hazfetmek câiz olduğunda hiçbir ihtilâf olmadığını Sirâcü'd-Dîn-i Bülkīnî (724-805) haber veriyor. Nitekim İmâm-ı Mâlik bu gibi yerlerde ihtisārı teverruan iltizâm ederdi. Hattâ hadîsin isnâdı Mevsūl olduğunda da biraz şüphe ettimi hemen kat' ederek rivâyet etmek mu'tâdı idi.

Maahâzâ hadîsin bir cüz'ündeki şekden dolayı cüz'-i meşkûkün-fîh'i hazfetmenin cevâzı her iki cüz' beyninde taallûk bulunmamakla meşrûtdur. Meselâ Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in (1009) uncu Arâyâ hadîsindeki: «فِى خَمْسَةِ اَوْسُقٍ اَوْ دُونَ خَمْسَةِ اَوْسُقٍ» ibâresinden şek üzere vârid olmuştur diyerek «اَوْ دُونَ خَمْسَةِ اَوْسُقٍ» ziyâdesinin ihtisāren hazfı câiz değildir. Bilâkis bunun zikri vâcibdir. Hadîsin senedindeki Dâvûd b. el-Husayn şek üzere rivâyet etmiş olduğundan ziyâde-i meşkûke hazfedildiği takdîrde bey'ine ruhsat

verilen arâyâ mıkdârının beş vesk[1] olduğuna kat' edilmiş olur ki maksūd-ı şâria münâfî olması tehlikesi vardır.

BİR HADÎSİ MÜTEADDİD İSNÂDLARLA RİVÂYET ETMEK

İhtisāra müteferri' bir mes'ele daha vardır ki o da şudur: Muhaddis bir hadîsi bir isnâd ile rivâyet ettikden sonra diğer bir isnâd ile yine o hadîsi îrâd etmek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnâddan sonra: «مِثْلَهُ», yâhud «نَحْوَهُ» demekle iktifâ eder. Ve: "*İkinci isnâdın metni de evvelki isnâdın metni gibidir, yâhud ona benzer elfâz iledir.*" demek ister. İşte bunu bâzı muhaddisler câiz görmezler. Metin tekerrür etmiş olsa bile her isnâdın akıbinde ona âid elfâzı aynen zikretmek lâzımgelir derler. Şu'be: "«فُلاَنٌ عَنْ فُلاَنٍ مِثْلَهُ لاَ يُجْزِئُ» = *Fülân fülândan onun mislini rivâyet etti demek kifâyet etmez.*" demiş olduğu gibi "قَوْلُ الرَّاوِى نَحْوَهُ شَكٌّ = *Râvînin* نَحْوَهُ *demesi, rivâyetde şekdir.*" dediği de mervîdir.

İkinci kavle göre râvînin şeyhı zābıt, mütehaffız, elfâzı temyîze kādir, kelimât-ı merviyyenin adedine dikkat eder sikātdan olmakla ma'rûf bir kimse ise câiz, değilse gayr-i câizdir. Süfyân-ı Sevrî buna kāildir.

Yahyâ b. Maîn'e atfolunan üçüncü bir kavl daha vardır ki o da râvînin şeyhı bu evsāfı hāiz ise «مِثْلَهُ» demesinin câiz, «نَحْوَهُ» demesinin ise gayr-i câiz olmasıdır. Hākim'in âtîdeki sözü de buna delâlet eder. Diyor ki «مِثْلَهُ» demek ile «نَحْوَهُ» demek beynindeki farkı gözetmek de hadîs ile iştigāl edene lâzım olan zabt ve

1 Ve Vesk altmış sâı müstev'ab keyl ve mıkdâra denir. Alâ kavlin bir deve yükünden ibârettir.. Kavl-i evvele göre altmış sa-ı Nebevî inde ehli'l-Hicâz üçyüz yirmi rıtl eder. Ve inde ehli'l-Irak dörtyüz seksen rıtl eder. Niteki *Nihâye*'de böyle mersûmdur. İntehâ. Âsım Efendi, *Kamûs tercemesi*. (Sa' ile rıtl'ın mıkdârları hakkında 151 inci hadîsin haşiyesine de mürâcaat.)

itkānın bir nev'idir. Her iki isnâda āid metinlerin lâfz-ı vâhid ile olduğuna cezm etmedikden sonra «مِثْلَهُ» demek halâl olmaz. Metinler lâfzan müttehid olmayıp da yalnız ma'nen müttehid iseler «نَحْوَهُ» diyebilir. İntehâ. Hatīb-i Bağdâdî: *"Bu kavl Rivâyet bi'l-ma'nâ'ya cevaz vermeyenlerin kavline göre bir tefrikdir. Câiz görenler ise bu iki kelime beyninde fark gözetmezler."* dedikden sonra: *"Ehl-i ilimden hayli zevât bu kabilden bir şey rivâyet etmek istediklerinde ikinci isnâdı zikretdikden sonra* (مثل حَدِيثٍ قَبْلَهُ مَتْنُهُ كَذَا وَ كَذَا) *yâni daha evvelki hadîs gibi metni şudur diyerek metn-i hadîsi sevk ederlerdi.* (نَحْوَهُ) *da da böyle yaparlardı. Benim de ihtiyâr ettiğim budur."* diyor.

Bu mes'eleyi bilmek *Sahīh-i Müslim* ile meşgûl olacaklara pek lâzımdır. Bu kitâbda metin makāmına kāim olmak üzere «مِثْلَهُ» ile «نَحْوَهُ» lâfızlarına pek çok tesādüf edilir.

Şeyh, bir hadîsin isnâdını metnin yalnız bir cüz'ü ile birlikde zikretdikden sonra metnin bakıyyesine «الْحَدِيثَ», yâhud «الْحَدِيثُ» yâhud da «وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ» lâfızlariyle işâret eder, hadîsin «بِطُولِهِ», de zikri evvelce sebketmemiş ise râvînin tamâm-ı hadîsi şeyhından rivâyet etmesi câiz olur mu? «مِثْلَهُ» ile «نَحْوَهُ» demeği câiz görmeyenlerce bundaki ihtilâf «مِثْلَهُ» ile «نَحْوَهُ» daki ihtilâfdan eşeddir. Zirâ evvelki mes'elede -velev diğer bir isnâd ile olsun- hadîsin tamâmı daha evvel sevkedilmiş bulunuyordu. Bunda ise metin evvelce sevk edilmemiştir. Binâenaleyh râvî şeyhından nasıl işitmiş ise ondan rivâyeti yalnız ona kasretmelidir. Nitekim üstâd Ebû İshāk-ı İsfirâyînî'nin mezhebi de budur. Ebû Bekr-i İsmâîlî ise: *"Şeyh ile kāriin her ikisi de ihtisār edilen hadîsin tamâmını biliyorlarsa umarım ki kāriin, tamâmını kendisinden rivâyet etmesi câiz olsun. Maahâzâ ihtiyâta evfak olan bu gibi yerlerde şeyhın söylediği mıkdâra iktisār edip* (وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ) *dedikten sonra* (وَ تَمَامُهُ كَذَا وَ كَذَا) *deyip bakıyyesini sevketmekdir."* diyor.

Bir de İbn-i Kesîr'in kavli vardır ki ona göre râvî eğer o hadîsi şeyhından evvelce tamâmen dinlemiş ise, (الحديث) diyerek mâba'dini sevketmekden ferâgat etmesi câiz, dinlememiş ise memnû'dur.

Telfîk-ı Rivâyât

Bir mes'ele daha: Râvî bir hadîsi müteaddid kimselerden ahzetmiş bulunur da rivâyetler ma'nen müttehid olmakla berâber lâfzan mütefâvüt olurlarsa acabâ: " اَخْبَرَنَا فُلاَنٌ وَ فُلاَنٌ وَ اللَّفْظُ لِفُلاَنٍ قَالَ = *Fülân ile fülân bize haber verdiler. Söyliyeceğim lâfız da fülânın lâfzıdır. O dedi ki*", yâhud: «وَ هَذَا لَفْظُ فُلاَنٍ قَالَ», yâhud da «قَالاَ اَخْبَرَنَا فُلاَنٌ قَالَ» gibi bir ibâre ile isnâdları müçtemian serdedib ondan sonra hadîsi hâssaten birinin lâfzı üzere sevk ederse câiz olur mu? Evet. Buna mümâsil yerlerde Müslim'in de bir hoş ibâre ve üslûbu vardır. O, meselâ: «حَدَّثَنَا اَبُو بَكْرِ بْنُ اَبِى شَيْبَةَ وَ اَبُو سَعِيد الاَشَجُّ كِلاَهُمَا عَنْ اَبِى خَالِد» dedikden sonra ve Ebû Hâlid'den iki tarîk ile hadîsi ahzeylediğini iş'âr ettikden sonra lâfz-ı hadîsin Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den mervî lâfz olduğunu göstermek için isnâdı yine başdan alıp «قَالَ اَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا اَبُو خَالِدٍ الاَحْمَرُ عَنِ الاَعْمَشِ» diyerek hadîsi sevkeder. Yalnız isnâdlardan birine âid olan lâfzı zikretmeyip de gâh birinin, gâh diğerinin lâfzından alıp meselâ: "اَخْبَرَنَا فُلاَنٌ وَ فُلاَنٌ وَ تَقَارَبَا فِى الْمَعْنَى قَالاَ اَخْبَرَنَا فُلاَنٌ = *Fülân ve fülân bize haber verdiler. Söylediklerinin de ma'nâsı biribirine yakındır. Bunlar dediler ki fülân bize haber verdi ki ilâ-âhirih.*" dese Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz edenlere göre yine câiz olur.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki «حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَ اَبُو تَوْبَةَ الْمَعْنَى قَالاَ حَدَّثَنَا اَبُو الاَحْوَصِ» gibi ibârelerinden zikredilecek metnin Müsedded'e âidiyyeti anlaşılabileceği gibi her iki râvîden

ma'nâsiyle rivâyet edilmiş olmak ihtimâli de vardır. Ebû Dâvud'un: «حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ اِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى بْنُ اِسْمَاعِيلَ اَلْمَعْنَى وَاحِدٌ قَالَا حَدَّثَنَا اَبَانٌ» tarzındaki isnâdlarında ise ikinci ihtimâl daha ziyâde kuvvetlenir.

Râvî'nin, ma'nâda ittifâk etmiş bir cemâatden rivâyet ederken sevkettiği metin o cemâatdan her birinin lâfzı olmadığı halde bunu beyândan sâkit kalmasına gelince Buhârî ile Abdu'llāh b. Vehb ve Hammâd b. Seleme gibileri bu tarz-ı rivâyetden kaçınmamışlar ve bundan dolayı ta'yîbe de uğramışlarsa da Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz edenlerin mezhebince bunda da beis yoktur.

Musannaf olan bir kitabı bir cemâatden dinledikden sonra kendi nüshasını bu cemâatden yalnız biri nezdindeki asıl ile mukābele eden kimsenin, o cemâatin kâffesini isnâdında zikredib: «وَاللَّفْظُ لِفُلَانٍ» demesi ise câiz olmak muhtemel olduğu gibi olmamak ihtimâli de vardır. Câiz olabilir: çünkü o kitabı ismini tahsīs ettiği o fülândan nass ile dinlemiştir. Gayr-i câiz de olabilir: çünkü diğerlerinin keyfiyyet-i rivâyetinden de haberdâr olmalıdır ki onlara atfen ihbâr edebilsin. Bu, isnâdların cem'ine dâir evvelce misâllerini îrâd ettiğimiz nev'a tamâmen dâhil değildir. Zîrâ yukarıki misâllerde muhaddis lâfz-ı hadîsin râvîsi olarak gösterdiği zâtın mâadâsından gelen rivâyete de kesb-i ıttılâ' edip ma'nâ cihetinden kendi mervîsine muvâfakatlarını görmüş ve öylece ihbâr etmiş bulunuyordu. Bunda ise böyle bir ihbâr yoktur.

Rivâyet bi'l-ma'nâ ile İhtisâr'ın levâhıkından olarak zikrettiğimiz bu rivâyet sûretlerine *Telfîk* nâmı verilir.

Telfîk'ın bir nev'i de şudur: Muhaddis, hadîsin bir kısmını bir şeyhından, diğer kısmını da diğer şeyhından dinler. Sonra rivâyet ederken her birinden dinlediği lâfızları ayrı ayrı temyîz etmeksizin her ikisini karıştırarak ve mübhem bir sûretde: "*Bâzısı fülândan, diğer bâzısı fülândan*" diyerek metni her iki şeyhına birden isnâd eder. Lâkin

bu, seneddeki râvîlerin hepsi de sikātdan olmak şartiyle câiz olabilir. Telfîk'ı en evvel yapan İbn-i Şihâb-ı Zührî olup erbâb-ı Mağâzî ve Siyer'de bu tarz-ı rivâyeti çokca isti'mâl ederler. Buhârî'nin Zührî-'den rivâyet ettiği (1151) inci uzun İfk hadîsi buna misâldir. Buhârî senedini Zührî'ye vardırıyor. Zührî de: «حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدُ اللهِ ابْنُ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ عَائِشَةَ» diyerek hadîsi dört râvîden dinlediğini söyledikden sonra: «وَكُلُّهُمْ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنْ حَدِيثِهَا وَبَعْضُهُمْ كَانَ اَوْعَى لِحَدِيثِهَا مِنْ بَعْضٍ وَاَثْبَتَ لَهُ اقْتِصَاصًا وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْ كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمُ الْحَدِيثَ الَّذِي حَدَّثَنِي عَنْ عَائِشَةَ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا وَاِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ اَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ . قَالُوا قَالَتْ عَائِشَةُ...» = *Ve her biri Âişe radiya'llāhu anhâ'nın hadîsinden bir kısmını bana söylediler ki müşârün-ileyhânın hadîsini kimi diğerlerinden daha iyi hıfz etmişti ve rivâyetdeki tesebbütü sâirlerinden ziyâde idi. Ben ise Âişe radiya'llāhu anhâ'dan rivâyet ettikleri hadîsi her birinden ayrı ayrı alıp hıfzettim. Kiminin hıfzı diğerlerinden ziyâde olmakla berâber sözleri yekdiğerleri hep tasdik ediyordu. İşte bunların dördü Âişe radiya'llāhu anhâ dedi ki .... dediler."* tarzında hepsinin rivâyetlerini mezcederek hadîsi naklediyor.

GARÎBÜ'L-HADÎS

Rivâyet bi'l-ma'nâ ile İhtisâr ve Telfîk hadîsin medâr-ı cevâz ve men'i elfâz ve mebânî ile terâkîbin medlûllerini hakkıyle temyîz olduğundan hadîs ile meşgūl olacak kimsenin elfâz-ı hadîse herhalde bihakkın âşinâ olması lâzımgelir. Bunun için de hadîsin garâib-i elfâzını şerh ve biribiri ile te'lîfi müşkil olan mütûnu îzâh maksadiyle hâssaten te'lîf edilmiş kitablara mürâcaat iktizâ eder. Bir insan lisân-âşinâ olmakla her hadîsin ma'nâsını anlamak lâzım gelmez. İmâm-ı Ahmed

İbn-i Hanbel'e bir kere hadîsdeki bir lâfz-ı garîbin ma'nâsı sorulmuş. O da: "*Bunu garîbi bilenlere sorunuz. Ben Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in kelâmı hakkında zan üzerine söz söylemesini sevmem.*" demiş. Bunun nazîri olmak üzere de Ebû Bekr es-Sıddîk *radiya'llāhu anh*'den «وَفَاكِهَةً وَأَبًّا*» Âyet-i Kerîmesindeki «أَبّ» 'in ne demek olduğu suâl edilmiş. O da: "«أَىُّ سَمَاءٍ تُظِلُّنِي وَأَىُّ أَرْضٍ تُقِلُّنِي إِذَا قُلْتُ فِي كِتَابِ اللهِ مَا لَا أَعْلَمُ» = *Kitâbu'llāh hakkında bilmediğim şeyi söylersem beni hangi semâ örter veya hangi yer taşır?*" buyurmuştur.

Garîbü'l-Hadîs'e dâir âsâra olan ihtiyâc dahı ikinci asırda kendini göstermiş ve bu fenne müteallık âsâr dört buçuk asır zarfında sık sık te'lîf edilmiştir. Rivâyete nazaran en evvel ikinci asir eimm-i lugaviyyûnundan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (110-210) Ebü'l-Hasen Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (204), Abdü'l-Melik b. Kureyb el-Asmaî (122-216), *Kutrub* lâkabiyle müştehir Muhammed b. el-Müstenîr (206), muhtâc-ı tefsîr gördükleri elfâz-ı garîbe-i hadîsiyyeyi -bu nâm altındaki te'lîflerinde- bir araya cem' ettikleri gibi Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm-ı Bağdâdî (224) *El-Garîbü'l-musannaf* nâmiyle yazdığı kitâbda eslâfının cem' ettiklerini bir araya getirmiş, kendiliğinden de birçok lûgatlar ilâve etmiştir. Bu kitâb evvelkilerden istiğnâ hâsıl edecek derece-i mükemmeliyyetde idi. Lâkin iş o kadarla kalmamış, Abdu'llāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (213-276) *Garîbü'l-Hadîs-i ve'l-Kur'ân*'ında İmâm-ı İbrâhîm İbn-i İshak el-Harbî (198-285) dört cildlik *Garîbü'l-Hadîs*'inde, *Müberred* lâkabiyle ma'rûf Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd es-Sümâlî (210-?285) ve *Sa'leb* lâkabiyle meşhûr Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (200-291), Şemir b. Hamdûye, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kāsım el-Enbârî (271-328), Ahmed b. Hasen el-Kindî, *Sâhibü Sa'leb* ve *Ğulâmu Sa'leb* demekle ma'rûf Ebû Ömer Muhammed b.

---

* *Sûre: 80 (Abese), âyet: 31.*

Abdü'l-Vâhid ez-Zâhid (261-345), İmâm-ı Celîl Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattābiy el-Büstî (388) de birer *Garîbü'l-Hadîs* yazmışlardır. O târihlerde Ebû Ubeyd ile İbn-i Kuteybe ve Hattābî'nin kitabları bu bâbda ümmehât sırasına geçmişti. Daha sonra Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (401) *Kitâbü'l-Garîbeyn*'i hurûf-ı hecâ üzere tertîb etmekle berâber eslâfının bulamadıkları birçok garâib de ilâve ettiği gibi Câru'llāh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538) *El-Fâik*'ını, Hāfız Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr el-Medînî (581) ile Ebü'l-Ferec Abdü'r-Rahmân b. Alî el-Cevzî (508-598) *Garîbü'l-Hadîs*'lerini, Muvaffaku'd-Dîn İbn-i Kudâme (541-620) *Kan'atü'l-Edîb*'ini ve en nihâyet -daha evvelkileri zâten câmi' olan- Ebû Ubeyd-i Herevî ile Ebû Mûsâ el-Medînî'nin kitablarını cem' eden *En-Nihâye*'sini Mecdü'd-Dîn İbnü'l-Esîr-i Bağdâdî (544-606) meydana getirmiştir. Zemahşerî'nin *El-Fâik*'ı Hindistan'da, İbnü'l-Esîr'in *En-Nihâye*'si Mısır'da tab' olunmuştur. Bu iki kitâb elde oldukdan sonra elfâz-ı hadîsin garâibinden halledilmedik pek az şey kalır. Hind'in Reisü'l-muhaddisîni Muhammed Tāhir Sıddîkī-i Fettenî'nin de *Mecmaü'l-bihār* nâmında bir eseri olduğuna muttali' olduk ki müellifin te'hîrine nazaran diğerlerini câmi' ve başka ziyâdeleri de muhtevî olması lâzımgelir.

Ahādîsin müşkil olanlarını beyân için en evvel te'lîfâtında bahis açan İmâm-ı Şâfiī (150-204) dir. Müşârün-ileyh *Kitâbü'l-Ümm*'ünde bu bahse *İhtilâfü'l-Hadîs* nâmiyle bir cüz' tahsīs etmiştir. Hanefiyye'den Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahāvî'nin (238-321) *Maānî'l-âsâr*, yâhud *Müşkilü'l-âsâr*'ı ile Şâfiiyye'den Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (306-385)'nin ve Ebû Bekr Ahmed İbni'l-Hüseyn el-Beyhakī (384-485)'nin *Sünen*'leri, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ es-Sâcî (307) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-310) birer eserleri bu nevi'den olduğu gibi Mâlikiyye'den Hāfız Ebû Ömer b. Abdü'l-Berr'in (368-463) de bu bâbda te'lîfleri vardır.

RİVÂYET-İ HADÎSİN SIFAT VE KEYFÎYYETİ VE ÂDÂBI
(mâba'd)

8) Rivâyetde Lâhn Mes'elesi

Râvî hadîsi lâhn yâhud tashîf ederek okumakdan begāyet hazer etmelidir. Lûgavî-i şehîr Esmaī: "*Tālib-i ilm için nahiv bilmediğinden dolayı en ziyâde korktuğum şey* (مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ ...) *haber-i 'âlî-i Nebevîsi zımnına dâhil olmasıdır. Zîrâ aleyhi's-salâtü ve'sselâm Efendimiz fasîh idi. Lâhn etmezlerdi. Lâhnederek rivâyet ettinmi, işte onun ağzından yalan söylemiş oldun demektir.*" dermiş.

Hammâd b. Seleme de fasîhü'l-lisân, elfâzı lâhinden sâlim bir zât imiş. Bir adama: "*Sen benden rivâyet ettiğin hadîsde lâhn edecek olursan benim ağzımdan yalan uydurmuş olursun. Çünkü ben lâhnetmem.*" demiş. Eimme-i arabiyyeden Sîbeveyh, birgün üstâdı Halîl b. Ahmed'e Hammâd b. Seleme'yi şikâyet makāmında: "*Hişâm b. Urve'nin burnu kanayan kimse hakkındaki hadîsini kendisine sordum da beni tekdîr etti. Veyanlış söylüyorsun, o* (رَعُفَ) *değil,* (رَعَفَ) *dır dedi.*" diye hikâye etmiş[1] Sîbeveyh "*burnu kanadı.*" ma'nâsına olan (رَعَفَ)'yi ayn'ın zammiyle söylemişti. Bunun üzerine Halîl: "*Doğru söylüyor. Yâhu, sen Ebû Üsâme'ye[2] karşı mı böyle söylüyorsun?*" cevâbını vermiş.

---

[1] *Sıhāh-ı Cevherî*'de bu kelime feth-i ayn ile zabtolunmuştur. *Muhtasaru's-sıhāh*'da ise: "*Zamm-ı ayn ile olduğu da zikrediliyorsa da lûgat-ı zaîfedir.*" deniyor.

[2] Hammâd'ın künyesi olacak Süyûtî'nin matbû' *Takrîb*'inde de, Irâkî'nin eldeki yazma *Elfiyye*'sinde de bu künye Ebû Üsâme diye gösterilmiş ise de kütüb-i ricâlde hep Ebû Seleme olduğu söyleniyor. Doğrusu da bu olsa gerektir. «سلمه» 'nin mîm'i lâm'dan biraz ayrı düşünce «سامه» okunmuş ve dikkatsiz bir nâsih «ابو اسامه» künyesinin beyne'l-Arab kesretle şüyû'una binâen baş tarafına bir elif ilâve etmiş olmak ihtimâli pek kavîdir.

Râvî lâhn ve tashīfe[1] düşmemek için tālib-i hadîs olanın nahiv ile lûgat ile epeyce meşgūl olması lâzım olduğu gibi rivâyet edeceği Ahādîs-i Nebeviyyeyi kitablardan değil, ehl-i ma'rifet ve ehl-i zabt ve tahkīk olanların ağzından telâkkī etmelidir. Arabîdeki kuvvet ve melekesine güvenerek kitablardan ahz ve telâkkī ile iktifâ edenlerden pek azı tashīfden kurtulabilmiştir.

Rivâyet aslından lâhn ile, tashīf ile, tahrîf ile vâkı' olmuş ise nasıl rivâyet edilir?

Muhammed b. Sîrîn ile Abdu'llāh b. Sahbere ve -Beyhakī'nin rivâyetine göre- Ebû Ma'mer ile Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm râvî nasıl işitmiş ise öylece hatā olarak rivâyet eder demişlerdir. İbnü's-Salâh bu, Rivâyet bi'l-ma'nâ'dan men' için lâfza ittibâ'da ğulüvdür der. Ekseriyyetin kavline göre ise savâb olarak rivâyet etmelidir. Bâhusūs ma'nâyı tağyîr etmeyen lâhnı ıslāh ile i'râb etmek behemehāl iktizā eder. Evzâî, Abdu'llāh b. el-Mübârek, Şa'bî, Kāsım b. Muhammed, Atā', Hemmâm, Nadr b. Şümeyl hep bu ekseriyyet tarafındadırlar. İzzü'd-Dîn b. Abdü's-Selâm'ın (? 577-660) re'yi de büsbütün başkadır: o, hatā olarak da, savâb olarak da rivâyet edilemez diyor. Râvî şeyhından savâbını işitmemiş ki savâb olarak ondan işittim diyebilsin. Kezâ Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* o kelâm-ı âlîyi lâhn u hatā ile buyurmamışlar ki şeyhından işittiği gibi rivâyet edebilsin.

---

[1] Tashîf ma'lûmdur. Lâhın da lâfzı kavâid-i i'râba muhâlif olarak îrâd etmeğe denir. Halîfe-i Emevî Velîd b. Abdü'l-Melik, birgün yanına gelen bir a'râbîye söz arasında dâmâdının kim olduğunu sormak maksadiyle « مَنْ خَتَنَكَ ؟ » demiş. Ve nûn'u meftûh olarak söylemiş. Bu söyleyişe göre suâlin ma'nâsı *"Seni kim sünnet etti."* olacağından a'râbî bu nâbecâ suâle biraz kızıp : *"Emîrü'l-mü'minîn'i Allah ıslāh eyliye. Kim olacak? Beni sünnet eden berberdir."* cevâbını vermiş. Velîd b. Abdü'l-Melik: *"Hayır, bunu demek istemedim. Kızının kocası kimdir? demek istedim."* deyince -nûn'un zammiyle- " مَنْ خَتَنُكَ ؟ *diye sorsanıza."* mukabelesinde bulunmuş. Bugün diyâr-ı Arab'da konuşulan lisân serâpâ Arabî-i melhûndur. Lâhn'ın zıddı *"I'râb"* dır.

Râvînin kitabda gördüğü lâhn u hatāyı tashīh etmesi bahsine gelince bâzıları bunu da tecvîz etmişlerse de savâb olan o hatāyı *Tazbîb*[1] ameliyyesi ile berâber hāli üzere ibkā edip savâb olan lâfzı kitabın kenarına yazmaktır ki maslahatı cem' ile mefsedeti def' etmenin evlâ tarîkı da budur. Zîrâ ileride o kitabı okuyana metnin de doğru olduğu berveçh-i savâb zāhir olabileceği gibi kitab metnini tağyîr ve ıslāh kapısı bir kere açılırsa ehliyyeti olmayan kimseler de buna cesâret edip rivâyâtı i'timâd edilemez bir hāle getirebilirler.

Semâ' veya tesmî' için kitabdan okuyan râvînin lâhn u hatālarına gelince evvelâ nüsha-i asliyyedekini okudukdan sonra doğrusu ne ise onu söylemesi câiz olduğu gibi evvelâ doğrusunu söyleyip müteākıben: "« وَقَعَ فِى رِوَايَتِنَا، ياخود عِنْدَ شَيْخِنَا، ياخود ده مِنْ طَرِيقِ فُلاَنٍ كَذَا » = *Bizim rivâyetimizde, yâhud şeyhımızın rivâyetinde, yâhud da fülânın tarîkından gelen rivâyetde şöyle vâkı' olmuştur.*" demesi de câizdir. Ancak Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in Fem-i Saâdetlerinden sādır olmamış bir sözü vehle-i ûlâda rivâyet etmiş olmamak için ikinci sûreti ihtiyâr etmek evlâdır. Maahâzâ ıslāhın en iyi yolu o hadîsi -var ise- diğer tarîkdan, yâhud tashîhi nâtık diğer bir hadîsi de zikretmektir.

---

[1] *Tazbîb* yâhud *Temrîz* alâmeti yanlış zannolunan kelime veya kelimelerin üzerine çekilen -başı sad başına benzer- bir çizginin adıdır ki o kelime veya kelimâtın naklen sâbit olmakla berâber lâfzan veya ma'nen fâsid, yâhud musahhaf, muharref, elhasıl hatalı olduğunu gösterir. Tazbîb çizgisinin metindeki kelimelere temâs etmemesine pek ziyâde i'tinâ edilir. Zîrâ bu takdîrde "*darb*" alâmetine benzer.

Darb alâmeti, çıkarılması matlûb olan zâid kelimenin üzerine çizilen hatta denir ki, bu çizgi çıkarılacak kelimenin lâyıkıyle okunmasına mâni' olmayacak tarzda çizilmek pek mültezemdir. Beyne'l-muhaddisîn « محو » yâni kelimeyi yalamak ile « كشط » yâni kazımak kâtibin ibâre ile oynamasına müsâid bir tarîk-ı tashīh olduğu için şiddetle memnû'dur. Tazbîbin tam zıddı olarak bir de « تصحيح » alâmeti vardır. Bu da rivâyetinde şek, yâhud ihtilâf edilen elfâzın doğru yazılmışları üzerine resmedilen küçücük bir « صح » kelimesidir ki yazanın şek ve ihtilâfa vâkıf olduğunu ve sahîh olan rivâyetin, yazdığından ibâret bulunduğunu bildiğini ifhâm eder.

Î'timâd edilen asılda -bir râvînin nesebinden « ابن » lâfzı, yâhud ma'nâyı aslā tağyîr etmiyecek bir harf gibi gāyet cüz'î bir şey sâkıt olmuş bulunur da o da ma'lûm olursa ve yazılırken o lâfzın unutulmuş olduğu bilinirse berveçh-i bâlâ işâret etmeksizin o kelimeyi oracığa yazıvermekte beis yoktur. *Sünen* sāhibi Ebû Dâvûd, İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel'e: *"Elimdeki kitâbda* (حَجَّاجٌ عَنْ جُرَيْجٍ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ) *diye yazılmış buluyorum.* (عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ) *diye ıslāh edebilir miyim?"* diye sormuş. O da: *"Umarım ki bunda beis yoktur."* diye cevâb vermiş. İmâm-ı Mâlik'e de: *"Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in Hadîs-i Şerîfine meselâ bir vâv, yâhud bir elif ziyâde edilir de ma'nâ değişmezse ne buyurursunuz?"* diye sorulmuş o da: *"Bunun hafif bir tegayyür olduğunu umarım."* cevâbını vermiş.

Lâfz-ı sâkıtın müteehhır olan ruvât-ı hadîsden biri tarafından rivâyet edildiği ve üst tarafındaki râvîlerin mahzûfu zikrettikleri ma'lûm olursa nüsha-i asliyyeye bu eksik ziyâde edilir. Lâkin evveline bir de: " يَعْنِي = *demek istiyor ki.*" kelimesi ilâve olunur. Nitekim « عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَمْرَةَ عَنْ عَائِشَةَ » senedi ile rivâyet olunan "كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem ben hāiz iken mübârek başını bana yaklaştırırdı da ben tarardım.*" hadîsinin senedini Hatīb Ebû Bekr el-Bağdâdî « ابو عمرو بن مهدى عن المحاملى » tarîkından rivâyet ederken « عَنْ عَمْرَةَ يَعْنِي عَائِشَةَ » sūretinde îrâd ettikden sonra diyor ki İbn-i Mehdî'nin aslında yalnız « عَنْ عَمْرَةَ » var idi. Başka çâre olmadığı için[1] Âişe'nin ismini ilhāk ettik. Hem de anladık ki Me-

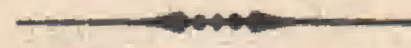
---

1 Nisâ-i Tâbiiyyâtın seyyidesi Amre bint-i Abdü'r-Rahmân b. Es'ad b. Zürârete'l-Ensariyye sadr-ı evvelde fıkhı ile meşhûr fâzılât-ı nisvândandır. Hatīb'in dediği çâresizlik Amre'nin mübârek Re's-i Saadet-i taramasına imkân olamaması yüzündendir. Amre, Bir kere Ümmehât-ı Mü'minîn'den olmadığı gibi

hāmilî bizim yaptığımız gibi rivâyet etmiş de şeyhımız Ebû Amr'ın kitabından bu isim sâkıt olmuştur. Biz de şeyhımızın kitabında olmadığı için: "«يَعْنِي عَنْ عَائِشَةَ» *dedik. Şübûbumuzdan epey kimselerin böyle yaptıklarını da gördüm.*" diyor ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın: "*Ben hadîsde* (يَعْنِي) *den istiāne ederim.*" dediğini naklediyor.

Bu söylediklerimiz hep râvî, lâfz-ı sâkıtı şeyhı rivâyet etmemiş olduğunu bildiğine göredir. Lâkin eksiğin şeyhının rivâyetinde olmayıp kendi kitabında kaldığına zann-ı gālibi olursa kitabını ıslâh edip öylece rivâyet etmesinde beis yoktur. Nitekim Ebû Dâvûd'un demin zikrettiğimiz kıssası da buna delâlet eder.

Râvînin kitabı ıslanmış, yâhud yıpranmış olmakdan dolayı bâzı senedlerle metinler okunamaz bir hâle gelmiş olsa hāl yine böyledir. Bu sûretde râvî şeyhından o hadîsleri ahzetmiş bir sikanın kitabını alıp ona göre eksiğini tamamlayabilir. Nitekim Nuaym b. Hammâd bunu yapanlardan biridir. Maahâzâ bunu da men' edenlerin hilâfından kurtulmak için bu yaptığını beyân etmesi evlâdır.

neseben de Resûlu'llah *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in mehariminden olamazdı. Sâniyen yüz târihlerine kadar yaşamış ise de *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e yetişememiştir. Binâenaleyh arada başka râvî bulunmak iktiza eder. O râvî de diğer rivâyetler delâletiyle Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dır.

RİVÂYET-İ HADÎSİN SIFAT VE KEYFİYYETİ VE ÂDÂBI (mâba'd)

9) Sened Ruvâtını Tesmiye Mes'elesi

Râvî kendi şeyhını, ismiyle, nesebiyle, lâkabiyle, mensûb olduğu kabîle veya beldesi ile nasıl dilerse öylece ta'rîf ve tavsîf etmekde muhtâr ise de ismi senede dâhil üst tarafdaki meşâyıhın ismine, neseb ve vasfına dâir şeyhının zikrettiğinden ziyâdesini bilse bile esnâ-yı tahdîsde söyliyemez. Meselâ şeyhı bir râvînin yalnız ismini zikretmekle iktifâ etmiş ise o da yalnız ismiyle iktifâ eder.

Şâyed ref'-i ibhâm, yâhud ziyâde-i îzāh için eksiği tamamlamak isterse -şeyhının lâfzına kendiliğinden lâfız karıştırmamak için- ismini zikretdikden sonra " يَعْنِي ابْنَ فُلاَنٍ = *Fülânın oğlu fülân demek ister.*" der. Yâhud da: " حَدَّثَنِي شَيْخِي اَنَّ فُلاَنًا ابْنَ فُلاَنٍ حَدَّثَهُ = *Fülân oğlu fülânın kendisine tahdîs ettiğini şeyhım bana tahdîs etti.*", yâhud da: " اَخْبَرَنَا اَنَّ فُلاَنًا هُوَ ابْنُ فُلاَنٍ = *Bize haber verdi ki fülân ki fülânın oğludur...*" demelidir. Hatîb'e göre bunların hepsi câiz ise de son iki lâfzı söylemek evvelkisinden evlâdır.

10) Hemmâm Nüshası Gibilerinin Hadîslerine Âid Senedi Tekrâr Edip Etmemek Mes'elesi

Aynı Sahābînin rivâyâtını câmi' bâzı kadîm nüshalar vardır ki câmi' oldukları hadîslerin senedi hep birdir. Hemmâm b. Münne nüshası gibi. Bu nüshada hadîsler hep « عبدالرزّاق عن مَعْمَر عن هَمّام عن ابى هريرة » senediyledir. İşte böyle bir kitabı rivâyet ederken bâzıları -birçok usûl-i kadîmede görüldüğü üzere- her hadîsin başında

bu senedi olduğu gibi tekrâr eder ki ihtiyâta en muvâfık olanı budur. Hattâ bunu vâcib görenler de vardır. Ekser-i muhaddisîn ise yalnız ilk hadîsde, yâhud her meclis-i semâ'da okunan ilk hadîsde bu isnâdı zikr ile iktifâ edip diğer hadîslere sıra geldikce senedlerini evvelkine idrâc ederek: " وَبِالإِسْنَادِ = *Yine o isnâd ile*", yâhud -yine o demek olan- «وَبِهِ» derler.

Râvî nüshayı bu zikretdiğimiz idrâc siyâkında dinlemiş oldukdan sonra ilk hadîsden sonraki hadîslerden birini rivâyet etmek istediğinde yine ilk hadîsin senedi ile rivâyet edebilir mi? Ekseriyyet ve ezcümle Vekî' b. el-Cerrâh ile Yahyâ İbn-i Maîn ve Ebû Bekr el-İsmâîlî cevâza kāil olup: "*Ma'tûf, ma'tûfun-aleyh hükmündedir. Ve bu, aynı sened ile vârid olmuş aynı metni parçalayıp tamâm-ı metnin evvelindeki metin ile ayrı ayrı bâblarda zikretmek kabîlinden* (sh. 471) *olmak üzere câizdir.*" derler. Üstâd Ebû İshāk-ı İsfirâyînî ile diğer bâzı muhaddisler ise keyfiyyet-i tahammül beyân ve tasrîh edilmedikce bunu tedlîs addederek tecvîz etmezler. Lâkin râvî cevâza kāil olsa bile yine -birçok müelliflerin yaptıkları gibi- keyfiyyet-i tahammül beyân edilmek evlâdır. Nitekim Müslim: «حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ» diyerek o nüshanın açtığı bâba muvâfık birçok hadîslerini rivâyet eder. Müslim nüshadaki «قَالَ هَذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ» ibâresi ile bu hadîslerin oradan me'hûz olduklarını beyân etmiş oluyor. Müslim'in bu bâbda mesleği muttariden hep budur. Buhârî'nin tuttuğu yolda ise ıttırâd yoktur. O, bâzan yalnız matlûbu olan hadîsi Hemmâm nüshasının ilk hadîsi başında olan isnâd ile zikreder. Bâzan da ilk hadîsi senedi ile zikrederek müteākıben «وَبِإِسْنَادِهِ» diyerek matlûbu olan hadîsi rivâyet eder. Meselâ kitabımızın (176) ıncı hadîsi *Buhârî* metninde "*Tecrîd*" de olduğu gibi değil, «حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا

أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ وَبِإِسْنَادِهِ قَالَ لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ ...» diyerek *Terîd*'deki metne geçer. Sarâhaten ma'lûm olduğu üzere «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ» başka bir hadîsdir. Ve: «بِإِسْنَادِهِ قَالَ» 'den sonraki metin ile hiçbir münâsebeti yoktur. Hadîs, Hemmân'ın nüshasından alındığı ve nüshanın ilk hadîsi olan «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ» 'de isnâd böyle gösterildiği için Buhârî «وَبِإِسْنَادِهِ» diyebilmek üzere onu evvele almağa lüzûm görmüştür. Bu nükteye varamayan bâzı şârihler bu iki hadîsin böyle bir arada zikredilmesindeki veçh-i münâsebeti bulmak için kalbe kanâat vermeyecek türlü türlü tevcîhlerde bulunmuşlardır. Bâzı muhaddisler nüshanın sonunda da isnâdı zikrederler. Vâkıā böyle yapmak ilk hadîsden sonraki hadîslerin de hep aynı sened ile vârid olmuş olduğunu iş'âr için bir ihtiyât ise de üstâd Ebû İshāk'ın ileriye sürdüğü hilâfı büsbütün ref' edecek derecede kuvvetli bir ihtiyât değildir.

11) İsnâdı Tamâmen Veya Kısmen Metne Takdîm Ve Te'hîr Mes'elesi

Rivâyete başlarken: «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» diyerek metn-i hadîsden başlayıp isnâdı ondan sonra zikretmek, kezâ meselâ: «رَوَى نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا»، yahud da «رَوَى عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا» diyerek senedin yalnız bu kısmını serdetdikden sonra «أَخْبَرَنَا بِهِ فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ» diyerek isnâdı kendi şeyhından tâ Nâfi'a, yâhud Amr b. Dînâr'a kadar sevketmek câizdir. Ve böyle olan hadîs de muttasıldır. Hattâ tamâm-ı senedi metne takdîm

ile te'hîr etmek beyninde fark yoktur. Lâkin râvî, hadîsi isnâdı parçalanmış olarak şeyhından böylece dinledikden sonra isnâda evvelâ kendi şeyhından başlayarak Nâfi'a ve Amr b. Dînâr'a sevk ve oradan i'tibâren isnâda şeyhından dinlediği gibi devâm ederse acabâ câiz olur mu? diye ihtilâf edilmiştir. Bu hilâf da Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz edip etmemeğe mebnîdir. Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı tecvîz etmeyenler bunu metnin takdîm ve te'hîr-i elfâzına benzetirler. Ve: *"Bu yüzden bâzan atıfda yâbud haberin mâkabline âidiyyeti cihetinde bozukluk ihtimâlleri zuhûr edebilir."* derler. Halbuki senedin gerek tamâmını gerek bir kısmını te'hîrde böyle mahzûr olmadığı için ona onların da bir şey diyememeleri lâzımgelir. Menedenler bir de: *"Senedi parçalayıp yarısını hadîsin başına, diğer yarısını sonuna getirmekde bir maksad-ı mahsûs da olabilir ki o maksadın fevtinden dolayı câiz değildir."* derler. Meselâ Ebû Bekr b. Huzeyme rivâyet edeceği hadîsin senedinde hakkında söz edilmiş râvî bulunduğu takdîrde rivâyete o zâtdan başlayıp metni zikretdikden sonra kendisi ile o râvî beynindeki ricâli zikretmek âdeti imiş. Onun siyâk-ı isnâdını değiştirmek gözettiği bu maksadı fevt etmektir. Hattâ: *"Senedi siyâkımdan başka bir veçhile rivâyet edene halâl etmem."* dediği bile rivâyet olunuyor.

12) Resûl İle Nebî Lâfızlarının Yekdiğeri Makāmına İkāmesi Mes'elesi

Râvînin: «عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» dediği yerde sâmi': «عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ», yâhud râvî ikincisini söylerse sâmi' birincisini diyebilir mi? Bu kadar tağyîri bile hoş görmeyenler vardır. İbnü's-Salâh: *"Rivâyet bi'l-ma'nâ'yı câiz görsek bile zâhiren bu câiz olmaz. Zîrâ Rivâyet bi'l-ma'nâ'nın şartı ma'nâ'nın değişmemesidir. Resûl ile Nebînin ma'nâsı ise başka başkadır. Nitekim Ahmed İbn-i Hanbel de dinlediği muhaddis: (رَسُولُ اللهِ) dediği halde elindeki kitabda (النَّبِيُّ) yazılı görürse derhal onu darp edip* (sh. 481, hâşiye) *yerine* «رَسُولُ اللهِ» *yazardı."* diyor. Hatîb ise: *"Bu kadarı lâzım değildir. İmâm-ı Ahmed,*

muhaddisin lâfzına mütâbeatı arzû etmiş de öyle yapmıştır. Yoksa onun mezhebi bu mes'elede terhîstir. Nitekim bu mes'elede oğlu Sâlih b. Ahmed'e umarım ki bunda beis yok demiştir. Hammâd b. Seleme de karşısında bu türlü tashîhleri yapan Affân b. Müslim el-Ensârî ile Behz b. Esed el-Ammâ'yı sizin fakîh olacağınız yok diye tekdîr etmiştir." diyor. İbnü's-Salâh'ın işâret ettiği ihtilâf-ı ma'nâ şudur: Resûl nâsa teblîğ etmek üzere, Nebî de yalnız âmil olmak üzere kendisine vahyolunan zât demektir. Bedrü'd-Dîn Muhammed b. İbrâhîm İbn-i Cemâa (639-733) de: *"Nebî lâfzını Resûl'e tebdîl etmek câiz ise de aksi câiz değildir dense savâbdan pek de baîd olmaz. Zîrâ Resûl'de Nebî'de olmayan bir ma'nâ-yı zâid vardır."* demiş ve Resûl'ün Nebî'den ehas olduğuna işâret etmek istemiştir. Lâkin bu mes'elede bu ma'nâ farkının hiçbir ehemmiyeti yoktur. İster Nebî, ister Resûl densin herhalde naklolunan kavlin kāili aynı zât-ı şerîf olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu kadar incelemeğe hâcet yoktur. (183) üncü Berâ' b. Âzib *radiya'llâhu anhümâ* hadîsinde *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in: « لَا وَنَبِيِّكَ » diyerek Berâ'ın lâfzını tashîh buyurmaları ise (sh. 455 ve 462) -Irâkî'nin dediği gibi- buna makîs değildir. Zîrâ ta'lîm buyurdukları, bir duâ-yı me'sûr idi. Elfâz-ı ezkâr ise tevkīfîdir. Lâfzın birinde diğerinde olmayan bir sır bulunabilir. Yâhud aynı mahalde her iki lâfzı cem' etmek murâd buyurulmuştur.

13) Semâ'daki Taksîrin Beyânı Mes'elesi

Râvînin semâında biraz vehn vâkı' olmuş ise esnâ-yı rivâyetde bu hâli beyân etmek vazîfesidir. Beyânı terketmesi bir nevi' tedlîs addolunmuştur. Semâ'da vehn, hîn-i semâ'da elinde mu'temedün-aleyh bir asıl bulunmamak ve esnâ-yı kırâetde ya kendisi, ya şeyhı konuşmak veya bir yazı istinsâhiyle meşgūl olmak, uyuklamak, kırâeti musahhif veya lehhân ağzından dinlemek, mesmûu olan hadîsleri mevsûkun-bih olmayan bir kimseye yazdırmış olmak gibi şeylerdir. İşte bu ahvâlin kâffesinde semâının keyfiyyet-i vukūunu beyân etmedikce şeyhından rivâyeti halâl olmaz.

Müzâkere esnasında hıfzından rivâyet eden şeyhından dinledikleri hakkında da hüküm böyledir. Zîrâ muhaddislerin müzâkere ederken tesâhül göstermek âdetleri idi. Ezbere ise yazı kadar güvenilemez. Bundan dolayı İmâm-ı Ahmed İbn-i Hanbel ezber bildiği hadîsleri de kitab açmadan rivâyet etmekden imtinâ' ettiği gibi Abdü'r-Rahmân b. Mehdî, İbnü'l-Mübârek, Ebû Zür'atü'r-Râzî gibi ekâbir-i muhaddisîn esnâ-yı müzâkerede Ahz ve tahammülü büsbütün men' ederlerdi. Müzâkere hadîslerini rivâyet etmeğe cevâz verenler de: «حَدَّثَنَا فِى الْمُذَاكَرَةِ يا خود مُذَاكَرَةً» demeği müstehab görmüşlerdir.

14) Yalnız Sikanın Rivâyetine İktisār Mes'elesi

Bir hadîs -biri mecrûh, diğeri sika olan- iki râvîden menkûl, meselâ Enes *radiya'llâhu anh*'in bir hadîsini Sâbit el-Bünânî (sika) ile Ebân b. Ebî Ayyâş (mecrûh) rivâyet etmiş olurlarsa -bu misâlde olduğu gibi- Ebân'ın rivâyetini terkedip yalnız Sâbit'in rivâyeti ile iktifâ etmek câiz ise de muhaddisîn bunu pek münâsib görmeyip her iki rivâyetin zikri tarafını iltizâm ederler. Zîrâ Ebân'ın rivâyetinde Sâbit'in rivâyetinde olmayan bir lâfız bulunmak ve o sâyede Sâbit'e âid lâfzın mahmil-i sahîhi teayyün etmek ihtimâli vardır. Müslim bu gibi yerlerde yalnız sikanın rivâyetini senediyle zikredip akıbinde mecrûhdan kinâyeten: " وَآخَرُ = *Bir başkası da bunu rivâyet etmiştir.*" diyerek mübhem geçer ki bununla zikrettiğimiz fayda hâsıl olamıyorsa da hiç değilse hadîsin başka tarîkden de rivâyet edildiğini bildirmek fâidesi vardır.

İki sikadan mervî aynı hadîsde de yalnız birinin rivâyeti ile iktifâ etmek câizdir. Sikātın rivâyâtı elelekser mütevâfık olduğundan diğer rivâyetin terkinden beyân edilen faydanın fevti ihtimâli daha azdır.

15) MÜTEADDİD RUVÂTDAN AHZOLUNMUŞ HADÎSİ İBHÂM EDEREK RİVÂYET MES'ELESİ

Bir hadîsin bir mıkdârını bir şeyhden, kalanını da diğer bir şeyh veya meşâyıhdan dinlemiş olub da her kısmı râvîsine azvetmeksizin yalnız: "*Bir mıkdârını fülândan, bir mıkdârını da fülândan, fülândan*" diyerek mecmûunu birden rivâyet etmek isteyen muhaddisin bu tarzdaki rivâyeti câizdir. Nitekim (1151) inci *İfk* hadîsinin *Buhârî*'de Zührî'den bu sūretle rivâyet edildiği yukarıda (sh. 476) söylenmişti. Lâkin bu takdîrde -ruvâtı hep sikāt olan *Buhârî*'deki İfk hadîsi gibileri hakkında za'f hükmü verilemezse de- hadîs-i mervî eczâsından her biri isimleri zikrolunan meşâyıhdan birine ibhâm üzere azvedilmiş bulunacağından şâyed râvîlerden biri zaîf ve mecrûh ise o hadîs ile ihticâc edilemez. Zîrâ bu takdîrde ayrı ayrı her cüz'ü sika olan râvîlerden mesmû' olmak muhtemel olduğu gibi o râvî-i mecrûhun hadîsi olmak da muhtemeldir. Binâenaleyh bütün râvîlerin senedleri zikredilmekle berâber tamâm-ı hadîsin birer mıkdârı bunlardan mesmû' olduğu da beyân edilmek vâcib olduğu gibi sika veya gayr-i sika râvîlerden hiçbirinin ismini iskāt etmek de câiz değildir. Zîrâ râvîlerden birinin iskātı hâlinde hadîsin tamâmı sevkedilecek olursa kalanlara rivâyet etmemiş oldukları bir şey isnâd edilmiş olur. Hadîsin bir mıkdârı hazfedilecek de olursa mıkdâr-ı mahzûfun râvî-i mahzûfa āid olduğu belli olmaz.

Bu son kāideye -Buhârî'nin bir yerde muhâlefet ettiğini misâl göstererek- i'tirâz edenler olmuştur. Mevzū-i bahs olan hadîs -teksîr-i taâm Mu'cize-i Celîle-i Nebeviyyesini nâtık olup kitabımızın (2031) inci hadîsi olarak inşâallāh gelecek olan- Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh* hadîsidir. Bunda Muhâcirîn'in Ashāb-ı Süffesinden olan Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh* açlıkdan tākatsız kalıp bağrına taş basdığı bir günde kendinden bir taleb vâkı' olmaksızın taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den Hâne-i Saādetlerine da'vet buyurulduğunu ve *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri Hâne-i Saādetlerini teşrîf buyurmalarını müteākib o gün hediye olarak takdîm edilmiş bir kadeh

süt görmeleri üzerine: "*Git, Ehl-i Süffeyi çağır.*" buyurdukları ve o kadehdeki sütden bütün Ehl-i Sūffe kana kana içtikleri halde kendisinin de kana kana içtiğini ve herkesden sonra *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in içtiklerini naklediyor.

Ma'lûm olduğu üzere Ashāb-ı Sūffe'nin adedi -Ebû Hüreyre'nin başka rivâyetinde denildiği üzere- bâzan yetmişi bulduğu gibi -Hāfız Ebû Nuaym-ı Isbehânî'nin nakline göre- bâzan yüze bâliğ olduğu da olurdu. Ashāb-ı Sūffe hep yersiz, yurtsuz ve Mescid-i Şerîf'in sūffesinde vakit geçirir fukarâ-yı Muhâcirîn idi.

İşte bu hadîs-i şerîfin senedini Buhârî *Kitâbü'r-rikāk* da: "حَدَّثَنِي اَبُو نُعَيْمٍ بِنَحْوٍ مِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ = *Ebû Nuaym, bu hadîsin takrîben nısfını bana söyledi.*" dedikden sonra senedin üst tarafına geçerek: "حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ اَنَّ اَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَقُولُ = *Mücâhid, Ebû Hüreyre... derdi diye bize söyledi.*" diyerek isnâdı ikmâl ediyor. Bu tarz-ı isnâda nazaran hadîsin takrîben yarısı Ebû Nuaym'dan diğer yarısı ismi zikredilmeyen diğer bir râvîden me'hûz olduğu gibi hangi nısfın Ebû Nuaym'a āid olduğu da beyân edilmemiş. Binâenaleyh mu'terizler şu beyân edilen kāideyi mutlak olarak kabûl etmemek lâzımgelir diyorlar. Buna cevab verenler de diyorlar ki Buhârî burada râvînin birini iskāt ederken hadîsin tamâmını diğerinden rivâyet etmiyor ki bu söze mahal kalsın. O hadîsin yalnız yarısını Ebû Nuaym'dan dinlediğini haber veriyor. Bu nısfın hangi nısıf olduğunu ise -daha evvel *Kitâbü'l-İstîzân*'da yalnız o nısfı zikretmiş olmasiyle- anlayabiliyoruz. Orada kıssanın Ehl-i Sūffe'yi da'veti mutazammın olan kısmı âtîdeki iki sened ile sevkediliyor: «حَدَّثَنَا اَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ (ح) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ اَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ اَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ اَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ.» işte bu senedlerin birincisinde Ebû Nuaym ve ondan sonra bilâ-vâsıta Ömer b. Zer'den; (ح) remzi ile gösterilen ikinci

senedde ise Muhammed b. Mukātil, Abdu'llāh b. el-Mübârek vâsıtasiyle yine Ömer b. Zer'den; o da Mücâhid'den; o da Ebû Hüreyre'den rivâyet ediyor. Hadîsin baş tarafını Buhârî yine Ebû Nuaym'dan icâzeten, yâhud vicâdeten ahzetmiş olabildiği gibi Ebû Nuaym'dan başka bir Şeyh'den ve meselâ ikinci seneddeki Muhammed b. Mukātil'den, yâhud da bir diğerinden ahzetmiş olmak da muhtemeldir. Maahâzâ hadîsin sened-i muttasıl ile sâbit olan cüz'ü yalnız istizânı mutazammın olan ikinci nısfıdır.

HÂTİME

İlm-i rivâyet-i hadîsin zikretmediğim birçok usûl ve kavâidi daha vardır. Lâkin Mukaddime artık kāriîn-i kirâma kelâl verecek derecede uzadığı için bahsi burada kesmeği münâsib görüyorum. Buraya gelinceye kadar okunan sütûra lûtfen lihāza-i dikkat atfına tenezzül etmiş olanlar görmüş olacaklardır ki nukūl-i dîniyyesine ehl-i İslâm kadar i'tinâ göstermiş hiçbir millet yoktur.

Her sözü kāiline isnâd etmek cem'-i nukūle daha ilk başlandığı gündenberi ferâiz-i dîniyyeden sayılmış ve senedsiz söz makbûle geçmemiştir. Râvîlerin hāl ve şânını, rivâyet ettikleri haberlere edilecek i'timâdın derecesini ta'yîn için edilen dikkat, akıllara hayret verir. Ricâl-i hadîs kitablarına bakılınca mecrûh, zaîf denilen râvîler içinde nakd-i hadîsi meslek ittihâz etmiş ehl-i sınâatdan olmayan kimselere sözünü bilâ-tereddüd kabûl ettirebilecek, bugün ele geçse sıdk u diyânetinden dolayı eli öpülüp en büyük ihtirâma ve ilmen pek büyük pâyelere lâyık görülecek ekâbir-i ulemâya çokca tesâdüf edilir. Meselâ cihât-ı adîdeden

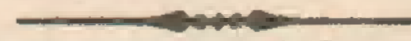
imâmeti müsellem olan Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem (173) de, sia-i ilm ü kemâli diyâr-ı İslâm'ın şark ve garbını kaplayan Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (130-207) de[1] ehl-i intikādın senk-i ta'n ve ta'rîzına uğramakdan kurtulamamışlardır. Pek mütesâhil addolunan eimme-i nakdin bile mesleki başka ezmine ve diyârda

1 Nûh b. Ebî Meryem'e dâir evvelce (Sh. 285) söz geçmişti. Vâkıdî'ye gelince o da birçoklarınca zaîf addedilmekle berâber *"ev'iye-i ilimden yâni ilim depolarından biri"* ta'bîrine mâsadak bir âlim-i mütebahhir, ta'bîr câiz ise ansiklopedik bir zât olduğuna aleyhdârânı bile müttefikan şahâdet ederler. Maahâzâ Yezîd b. Hârûn ve İbrâhîm el-Harbî gibi eimme-i a'lâmdan ma'dûd olan zevât da kendisini tevsîk etmişlerdir. Hatîb-i Bağdâdî de hakkında birçok senâlarda bulundukdan sonra: *"Sehâsiyle de meşhûr bir civânmerd idi."* der. İbn-i Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında *Mürûcü'z-Zeheb* sahibi Mes'ûdî'den âtîdeki kıssayı nakleder ki cûd ve sehâsının unutulmıyacak pek garîb ve acîb bir nümûnesidir. Mes'ûdî sözü Vâkıdî'ye bırakıyor. Vâkıdî demiş ki:

Biri Hâşimî olan iki arkadaşım vardı. Üçümüz üç bedende bir cân gibi idik. Günün birinde pek şiddetli bir müzâyakaya giriftâr oldum. Bayram da çattı. Haremim: *"İkimiz nasıl olsa bu züğürtlüğe, bu şiddete dayanabiliriz. Lâkin bu çocuklara ne diyelim? Onlar için yüreğim parça parça oluyor. Komşu çocuklarını bayramda süslenmiş, yeniler giyinmiş, kendilerini de perîşân-hâl görüb duruyorlar. Bu hallerine acımamak elimde değil. Bir çâresini bulsan da üstlerini başlarını düzeltecek biraz para tedârik etsen!"* dedi. Bunun üzerine Hâşimî arkadaşıma elindeki mâhazarı ile o günkü sıkıntımı def' etmesi için yazdım. Bana içinde bin dirhem var dediği ağzı mühürlü bir kese gönderdi. Kese elimde durdu durmadı derken öteki arkadaşımdan benim Hâşimî'ye yazdığım gibi müzâyakasından şikâyeti hâvî bir tezkire aldım. Keseyi mühürünü açmadan hemen ona gönderip kendim mescide gittim. Ve karıya karşı hicâbımdan dolayı bütün geceyi orada geçirdim. Eve döndüğümde kadıncağız baha hiç darılmayıp yaptığım işi beğendi bile. Onunla bu bahisde iken bir de baktım ki Hâşimî arkadaşım ma'hûd kese hey'etiyle elinde olduğu halde çıkageldi. Ve: *"Doğrusunu söyle. Sana gönderdiğim parayı ne yaptın?"* diye sordu. İşi olduğu gibi anlattım. Dedi ki: Sen benden para istediğin vakit gönderdiğim bu keseden başka dâr-ı dünyâda hiçbir şeye mâlik değildim. Sana gönderdim. Ve arkadaşımıza yardımda bulunması için yazdım. O da keseyi benim mührüm ile kapanmış olarak bana gönderdi. Vâkıdî der ki kese içindeki bin dirhemi ale's-seviyye üçümüz bölüştük. Daha evvel de yüz dirhemini karıya ayırdık. Vak'ayı Halîfe Me'mûn haber aldı. Beni çağırıp sordu. Ben de işi olduğu gibi şerh ve tafsîl ettim. Her birimize ikişer bin ve karıya bin dînâr olmak üzere bize yedi bin dînâr verilmesini emretti. İntehâ. Nasıl? Hoş değil mi?

teşdîdde ifrât sayılır. Râvînin bir yalanı tutulmuş, ya bir hadîsi -diğer sikātın rivâyetine muhâlif olarak- hükmünü biraz tağyîr edecek sūretde rivâyet etmiş, yâhud kendisinden hilâf-ı mürüvvet bir şey sudûr etmiş olmak gibi bugün en ziyâde hüsn-i zan ettiğimiz en ağır başlı kimselerden hiçbirinin hâlî olamıyacağı bir hāli meşhûd oldumu -Müslim'e ta'n ve ğîbet harâm iken- muhaddislerin dillerinde dâstân olup ve zāhir-i hāli câlib-i ihtirâm olduğu halde damgası alnından ilelebed silinmeyecek bir ayıb ile şöhret bulup rivâyeti i'tibârdan düşmüştür. Sahīh ve Hasen denilen rivâyât işte bu kadar sıkı bir haddeden geçmiş rivâyetlerdir. Muhaddisîn şerâit-i intikādı bu derecelere kadar teşdîd ettikden sonra artık onların Makbûl gördükleri rivâyâta bugün Makbûl demekde tereddüd edilemez. Nefse'l-emirde ma'nen ve metnen Sahīh olan nice rivâyât, senedlerinin za'fından dolayı Merdûd olup bize kadar intikāl edememiştir. Nitekim senedlerine nazaran Makbûl olmak lâzımgelen birçok hadîslerin de sahāif-i evrâk içinde zāyi' olup bize vâsıl olamamış olduklarına şüphe yoktur. Lâkin elimize geçip de erbâbınca Sahīh veya Hasen denilen rivâyâtı da ceffe'l-kalem reddetmek, hiçbir naklin vüsûkunu kabûl etmemek garîbesini gösterecek derecede mebâdî-i akliyyeye karşı hurûc etmek demektir.

Tercemesi sadedinde olduğumuz *Tecrîd*'deki ahādîs, eldeki rivâyâtın en kavîsi olan Ahādîs-i Sıhāh'ın ekseriyyet-i ulemâca en ziyâde kalbe itmi'nân veren *Buhârî* hadîsleri içinde -mehbit-ı Vahy-i Hüdâ Nebiyy-i Sādık ve Masdūk *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in fermûdesi olmak üzere- Merfûan ve Sened-i Muttasıl ile rivâyet edilmiş Ahādîs-i Şerîfe'dir. Sıra artık müellif *Zebîdî*'nin dîbâcesinden başlayarak kitabın tercemesine geliyor. Tercemenin hüsn-i edâ ve ikmâli için tevfîk-ı Hüdâ bize muīn ve bütün Ümmet-i Muhammediyye'ye lûtf u İnâyet-i İlâhiyye karîn olsun âmîn.

MUKADDİMENİN TAHRÎRİNDE İSTİÂNE EDİLEN KİTABLAR

NUHBETÜ'L-FİKER	*Şihâbü'd-Dîn Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî.*
ŞERHİ	*Şihâbü'd-Dîn Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî.*
ŞERHİNİN ŞERHİ	*Alî b. Sultān el-Kārî*
ET-TAKRÎB VE'T-TEYSÎR	*Şeyh Muhyi'd-Dîn en-Nevâvî*
ŞERHİ TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ	*Hāfız Celâlü'd-Dîn es-Süyûtî*
EL-ELFİYYE	*Hāfız Zeynü'd-Dîn Abdü'r-Rahîm el-Irâkî.*
TEVCÎHÜ'N-NAZAR	*Tāhir b. Sālih el-Cezâirî*
BUSTÂNÜ'L-MUHADDİSÎN (FÂRİSÎ)	*Şâh Abdü'l-Azîz Muhaddis Dehlevî*
UCÂLE-İ NÂFİA (FÂRİSÎ)	*Şâh Abdü'l-Azîz Muhaddis Dehlevî*
KİTÂBÜ'L-İLEL	*Hāfız Ebû Îsâ et-Tirmizî*
EHL-İ MEKKE'YE RİSÂLE	*Hāfız Ebû Dâvûd Es-Sicistânî*
ŞERH-İ MUKADDİME-İ BUHÂRÎ	*Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî*
TABAKĀTÜ'L-HUFFÂZ	*Hāfız Şemsü'd-Dîn ez-Zehebî*
MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL	*Hāfız Şemsü'd-Dîn ez-Zehebî*
TAKRÎBÜ'T-TEHZÎB	*Hāfız İbn-i Hacer-i Askalânî*
HULÂSAT-İ TEZHÎBÜ'L-KEMÂL	*Allâme Safiyyü'd-Dîn El-Hazrecî*
EL-MUĞNÎ	*Muhammed Tāhir el-Fütteniyyi'l-Hindî*
TABAKĀTÜ'Ş-ŞÂFİİYYE	*Allâme Tâcü'd-Dîn-i Sübkî*
VEFİYYÂTÜ'L-A'YÂN	*Kādī Ahmet b. Halkân*
MU'CEMÜ'L-BÜLDÂN	*Yâkūt-i Hamevî*
KĀMÛS ŞERHİ TÂCÜ'L-ARÛS	*Muhibbü'd-Dîn Muhammed Murtazâ Ez-Zebîdî.*
KEŞŞÂF-İ ISTILÂHÂTÜ'L-FÜNÛN	*Şeyh Muhammed Alî et-Tehânevî*
İlâ-âhirih	İlâ-âhirih

KÂMİL MİRAS (MERHÛM) TARAFINDAN ÜÇÜNCÜ CİLDİN İLK TAB'ININ SONUNA KONULAN NOT ALÂKASINA BİNÂEN BURAYA ALINMIŞTIR:

NÛH İBN-İ EBÎ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ

Mütercim Ahmet Naîm merhûmun bu tercemenin birinci cildinde neşredilen çok kıymetli Mukaddimesinde en ziyâde nazar-ı dikkat ve takdîrimi celbeden bahislerden birisi de hadîs vâzı'larından bahsederken Ebû Isme Nûh İbn-i Ebî Meryem'i müdâfaaları olmuştu. Fıkhı bizzât Ebû Hanîfe'den okuyarak "*Merv*" gibi asrının en yüksek bir ilim ve medeniyet merkezinde onu cem'a, te'lîfe ve bütün Türk ellerinde neşr ü ta'mîme çalışan Ebû Meryem'i rakibleri, "*Fazāil-i Kur'ân*" hadîsinin vâzı'larından biri olarak göstermeğe çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır. Mağâzîyi İbn-i İshāk'ın, sâir ilimleri de o devrin en meşhûr âlimlerinden okuyarak "*Câmi'*" unvân-ı muhteşemini bihakkın kazanmış bulunan bu yüksek sîmânın bu fazîha-i vaz' ile lekelenmesine "Fıkıh Târîhi" tedrîsiyle meşgūl bulunduğum sıralarda hayret ederek bununla alâkadar olmuş ve bu Türk âlimini müdâfaaya çalışmıştım. Naîm merhûmun müdâfaaları *Mukaddime*'nin 285, 286, 287 nci sahîfelerine müsâdiftir. Mükerreren okudum. Bihakkın muvaffak olmuşlardır. Yalnız birkaç noktanın ona ilâve edilmesini ve bu temiz sîmâdan bu lekenin tamâmiyle silinmesini isterdim. Bu arzumu merhûma da açmıştım. Üçüncü cildin hitâm-ı tab'ını vesîle-i hasene ittihâz ederek ilâvesi icâbeden noktaları bervech-i âtî arzediyorum.

Usûl-i hadîs, Nakd-i ricâl, Mevzûât, Tabakāt kitablarından hangisine bakılsa Ebû Isme hakkındaki bu isnâd, Hākim'in Ebû Ammâr Hüseyn-i Mervezî'ye müntehî senediyle vâkı' olan rivâyetine istinâd etmekte olduğu görülür. Müelliflerin birbirinden aynen kopya ettikleri Hākim'in bu rivâyetini zemîn-i intikād olmak için aynen ortaya koyarak mütālâa edelim. « روى الحاكم بسنده الى ابى عمار المروزى انه

قيل لابى عصمة نوح بن ابى مريم، من اين لك عن عكرمة عن ابن عباس فى فضائل القرآن سورة سورة ؟ و ليس عند اصحاب عكرمة هذا . فقال: انى رأيت الناس قد اعرضوا عن القرآن = و اشتغلوا بفقه ابى حنيفة و مغازى ابن اسحاق فوضعت هذا الحديث حسبة »[1] Hākim'in Ebû Ammâr Hüseyn-i Mervezî-'den rivâyetine nazaran gûyâ Ebû Isme'ye: "*Sûre, sûre fazāil-i Kur'ân hakkındaki hadîsi İkrime'nin ashābından hiçbiri İkrime'den rivâyet etmemişken sen* «عن عكرمة عن ابن عباس» *senediyle nasıl rivâyet ediyorsun?*" diye sorulmuş da o da sanki: "*Nâsın Kırâet-i Kur'ân'dan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve Ebû İshāk'ın Mağâzîsiyle iştigāl ettiklerini gördümde bu hadîsi hasbeten-li'llâh vaz' ettim.*" demiş oluyor.[2] Evvelâ şunu arzedeyim ki Ebû Isme hakkındaki bu isnâdın bu derece şüyûunun yegâne sebebi bu rivâyetin Ebû Ammâr'a müntehî olmasıdır. Ebû Ammâr ki Buhârî'nin, Müslim'in, Tirmizî'nin, Neseî'nin, Ebû Dâvûd-'un kendisinden rivâyetleri olan yüksek bir sîmâdır. Bu şâyân-ı i'timâd ve i'tibâr olan zâtın ismi de bu işe hasımlar tarafından bililtizâm karıştırılmıştır. "*Merv*"in iki büyük âliminin böyle avâm-ferîbâne muhâverelerini akıl istib'âd eder. Fakat biz yine bir hakîkat telâkkî ederek muhākememizi yürüteceğiz.

Evvelâ meçhûl bir ifâde ile: "*Ebû Isme'ye soruldu*" deniliyor. Bu, Haber'in en açık nişâne-i za'fıdır. Ebû Isme'den bunu kim sormuş?. Meçhûl... Sâniyen Ebû Isme'nin vâsıtasız İkrime'den rivâyeti müşküldür. Ebû Isme 173 târihinde, İkrime ise 107 de vefât etmiş bulunmalarına göre ahze, rivâyete mâni' zamânen geniş bir boşluk vardır. Ebû Isme herhalde asırdîde Muammerîn'den olmalıdır ki İkrime'den rivâyet edebilsin. Târihen bu da sâbit değildir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin *İrşâd*'da görülen şu: «روى نوح بن ابى مريم عن رجل، عن عكرمة، عن ابن عباس رضى الله عنهما . فقيل له ...» ibâresindeki «عن رجل» diye zikredilen meçhûl vâsıta bu boşluğu doldurabilirse de bu da rivâyetin sıhhatini ve kuvvetini ihlâl ve

[1] *Tedrîbü'r-râvî: 102.*
[2] *Mukaddime: 278.*

işkâl eden ikinci bir emâre-i za'fdır. Nûh kimden rivâyet etmiştir? Bu da meçhûl... Böyle mebdei, müntehâsı meçhûl vâhî bir senedle rivâyet edilen bir haberin sıdkına i'timâd edilebilir mi? Tamâmiyle kaniim ki bu meçhûl râvî de tarihî boşluğu doldurmak için Ebû Isme'nin hasımları tarafından uydurulmuştur.

Sâlisen Fazāil-i Kur'ân hadîsinin asıl vâzıı *Tedrîbü'r-râvî*'de zikrolunduğu üzere "*Meysere*'dir. Nûh'un husamâsı bu fazîha-i vaz'ı kendisine bulaştırmak istemişlerdir. Hiç Ebû Hanîfe'nin, İbn-i İshak'ın şâkirdi bu büyük üstadlarının ilimleri aleyhinde bulunabilir mi? Bu aklen de müsteb'addır. Binâenaleyh Hanefîlerin bu yüksek sîmâsı hadîs vaz'ından tamâmen berîdir. (رحمه الله عليه رحمة واسعة)

KÂMİL MİRAS

TECRÎD TERCEMESİ

TECRÎD'İN DÎBÂCESİ

Hamd ü senâ O Allâhu Azîmü'ş-şâna mahsustur ki Bâri', Musavvir, Hallâk O'dur. Vehhâb, Fettâh, Rezzâk O'dur. Dünyâ ve Âhiret ni'metlerini kullarına istihkaklarından evvel iptidâen bağışlayan Kerîm, alelıtlāk O'dur. Salât ve selâmı da İns ve Cinni hakka da'vet eden O Resûl-i Kerîm'e olsun ki kendisini mekârim-i ahlâkı tetmîm için ba's ve irsâl ve alelıtlāk mahlûkunun kâffesine tafdīl ve âfâkı mesken edinmiş cemî-i berâyâya fâık şiyem-i kemâlât ile âlem-i vücûde ibrâz buyurmuştur. Salât ü selâmı âl-i kirâmına da olsun ki onlar kesret-i infāk ile mevsūfdurlar. Ashâb-ı zevi'l-ihtirâmına da olsun ki ehl-i tâat ve vifāk olmakla ma'rûfdurlar. Öyle salât ü selâm ki her günün şâm ve bâmdâdı tevâlî ettikce dâim ve dünyâlar durdukca müstemir ve kāim olsun.

(بعدذا) ma'lûm olsun ki Ashâb-ı hadîsin pîşvâsı, asrının evhadi, İmâm-ı kebîr Ebû Abdi'llâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî[1] *rahimehu'llāh* Hazretleri-

---

[1] Ebû Abdi'llâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdizbe el-Cu'fî el-Buhârî (194-256) Hazretleri aslen Fârisî olup pederinin ceddi Muğîre Buhârâ vâlîsi El-Yemân el-Cu'fî yediyle kabûl-i İslâm eylediğinden nisbet-i velâ' ile ona intisâbı dolayısiyle kendisine de, nesline de *Cu'fî* denilmiştir. Pederi İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî de muhaddisînden ve ulemâ-yı metbûînden ve dördüncü tabaka ricâlindendir. Ebû Abdi'llâh ise bir hârika-i zekâ ve âyet-i hıfz ve itkān idi. Henüz çocuk denilecek bir sin'de iken yetmiş bin kadar hadîsi ezbere al-

nin *El-Câmiü's-Sahîh*'i şüphesiz İslâmda te'lîf edilen kitapların

---

mıştı. Bu hâdise-i garîbeyi duymuş olanlardan biri hakîkaten bu mikdâr hadîs bilip bilmediğini kendisine sormuş. O da demiş ki: Evet, hattâ bildiğim bundan da ziyâdedir. Hem de Sahâbe ve Tâbiîn'den her kimin hadîsini bana sorarsan o zâtın târîh-i velâdet ve vefâtını da, nerelerde sâkin olmuş olduğunu da haber verebilirim.

Kendisinin nakline göre daha on yaşında ve mektepde iken ahz-ı hadîse başlayıp on altısında iken **Abdu'llâh b. el-Mübârek** ile **Vekî' b. el-Cerrâh**'ın kitaplarını hıfzetmiş ve ashâb-ı re'y nâmını alan Irak müçtehidlerinin akvâl ve ârâsını öğrenmişti. Sahâbe ve Tâbiîn'in kazâyâsı ve akvâli yâni verdikleri hükümlerle ârâ ve ictihâdâtı hakkındaki kitâbını on sekiz yaşında te'lîf etti. *Târîh-i Kebîr*'ini Medîne-i Münevvere'de Ravza-i Tâhire-i Nebeviyyenin yanı başında ve mehtaplı gecelerde te'lîf eylemiştir. Bu kitap, **Buhârî**'den sonra ricâl hakkında eser yazmış olanların kâffesi için en kıymetli me'hazlardan biri oldu. Bu kitâbından bahsederken kendisi diyor ki: *Târîh*'imde az isim vardır ki sâhibine dâir ayrıca bir kıssa da ma'lûmum olmasın. Lâkin çok uzamasın diye bunları oraya dercetmedim.

Henüz sâde-rev bir civân iken rivâyet ve tahdîse başlayıp yolda giderken bile ahz-ı hadîs için başına birikenlerin izdihâmı serbestce yürümesine mâni' olurdu. Bir kitabı ezbere almak için o kitaba bir kere bakması kâfî idi. Kuvvet-i hıfzına delâlet eden merviyyât-ı acîbe pek çoktur: Bir def'a bir çok zevât ile birlikte bir şeyhı dinliyorlarmış. Herkes mesmûunu yazıp durduğu halde o yalnız dinlemekle iktifâ ettiği için orada hâzır olanlardan iki zât bunun sebebini suâl ile vechini beyân etmesi için pek ziyâde ilhâh etmişler. Müşârün-ileyh: "*Görüyorum ki ısrârınız çoğa vardı. Yazdıklarınızı haydi ortaya çıkarın.*" demiş, yazılı evrakda onbeş binden ziyâde hadîs varmış. Hepsini ezberden o kadar dürüst okumuş ki o iki zât kitaplarındaki sehivleri onun mahfûzuna göre düzeltmeğe başlamışlar ve: "*Anladık ki bunu geçecek kimse yok.*" demişler.

Müşârün-ileyhin gününde Semerkand'da dörtyüz kadar tâlib-i hadîs varmış. Bunlar bilâ fâsıla yedi gün kendisine mülâzemet ve zihnini karıştırmak için yanıltmaclar tertîb edip ehl-i Şâm'ın isnâdlarını ehl-i Irâk isnâdlarına, Irâkiyyûn isnâdlarını Şâmiyyûn isnâd-

en büyüğü ve en müfîdidir.[1] Ancak ahâdîs-i mütekerreresi ebvâb-ı muhtelifede îrâd edilmiş olduğundan insan, bir hadîs-i şerîfin hangi bâbda olduğunu öğrenmek isterse bir

larına, ehl-i Haremin isnâdlarını Yemenî'lerin isnâdlarına ilâ-âhirih, bililtizam ithâl etmişlerse de ne bir isnâdda, ne bir metinde hiç bir def'a sehvettiğini görüp de bahâne-cû olmağa meydan bulamamışlardır. Bağdâd'lıların kalb-i esânîd ile yaptıkları o meşhûr imtihân da mukaddimede (sh. 67 ve 68) geçmişti.

Sahîh sâhibi Müslim, müşârün-ileyhin telâmîzindendir. *Sahîh*'inde Müslim'in Buhârî'den rivâyeti yoksa da diğer kitaplarında onun rivâyâtından nakılleri vardır. Müslim'in sahîh bildiği bir hadîs üzerine bir def'a ikisi beyninde bir bahis cereyân etmiş. Buhârî onun haberdâr olmadığı bir illeti hadîsin senedinde gösteriverince Müslim hemen ayağa kalkıp iki gözünün ortasından öpmüş ve: "*Bırak ayaklarını da öpeyim ey üstâdların üstâdı, muhaddislerin seyyidi, İlel-i hadîs'in tabîbi!*" diyerek izhâr-ı minnetdârî etmiştir. (Mukaddime, sh. 177 ve 178)

İmâm-ı Ahmed b. Hanbel Hazretleri de: "*Horasan diyârı Muhammed b. İsmâîl gibisini yetiştirememiştir.*" diye Buhârî'ye takdîr-hân olurdu.

Buhârî çocukluk devresini geçirdikten sonra taleb-i hadîs için rıhlete koyulup diyâr-ı İslâmiyyeyi gezmiş, vüs'u yettiği kadar âsâr-ı Nebeviyyeyi toplamakla meşgûl olmuş. Tebe-i Tâbiîn'den, hattâ Tâbiîn'den rivâyâtı vardır. Meşâyıhının adedi bin seksene bâliğ olur. "*Bir muhaddis kendi fevkında olandan da, kendi misli olandan da, kendi dûnunda olandan da rivâyet etmedikce tam muhaddis olamaz.*" dermiş.

256 sene-i hicriyesinde Iyd-i fıtır gecesi Semerkand'e iki konak mesâfede kâin *Hartenk* de altmış iki yaşında ikmâl-i enfâs-ı ma'dûde-i hayât etmiştir.

Târîh-i velâdeti (Sıdk = 194), târîh-i vefâtı (Nûr = 256) dır. *Rahimehu'llâhu Teâlâ rahmeten vâsiaten*

[1] Cumhûr'un telâkkîsine göre *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra ehl-i İslâm'ın en büyük ve en mühim kitâbı Buhârî'nin bu eseridir. Hâfız Zehebî: "*Kitâbu'llâh'dan sonra ehl-i İslâm elindeki kitâbların ecell ü efdali, El-Câmiü's-Sahîh'dir.*" diyor.

çok meşakkatlere katlanıp uzun uzadıya taharriyâta koyulmadıkca nerede olduğunu hemen hemen öğrenemez. Buhârî *rahimehu'llâh*'ın bundan maksadı bir hadîsin bir çok tarîklerden rivâyet edilmiş olup şöhret bulduğunu anlatmaktır. Bizim burada maksadımız ise yalnız hadîsin aslını almakdan ibâret (olup turuk-ı rivâyetin kesretini ve bu ahâdîs-i şerîfenin derece-i şöhretini bildirmek maksûdumuzun hâricinde) dir. Zîrâ bu kitâbda her ne varsa cümlesinin sahîh olduğu (artık) ma'lûm ve müsellemdir. İmâm-ı Nevevî *Şerh-i Müslim* mukaddimesinde : "*Buhârî'ye gelince vücûh-i muhtelifeyi yâni hadîsin rivâyet tarîklerini biri birinden uzak, müteferrik bâblarda zikreder. Çoğunu da en münâsib olmak üzere zihne tebâdür eden bâblarda zikretmez. Bundan dolayı (bir hadîse âit) turuk-ı rivâyeti (birden) cem' ve ihâta etmek ve bir hadîs için zikrettiği tarîklerin cümlesini öğrendim diye vüsûk ve itmi'nân kesbeylemek tâlib-i hadîs için müşkülleşir.*" diyor. Yine İmâm-ı Nevevî diyor ki: "*Müteahhırîn-i huffâz içinde bir çoklarını gördüm ki bu yüzden hatâya düşüp Sahîh'inde mevcûd ve fakat zihne tebâdür eden mevâki'de gayr-ı mezkûr olan bâzı ahâdîsi, Buhârî'nin rivâyet etmiş olduğunu inkâr ettiler.*" [1]

Buhârî bu kitabı için: "*Sahîh olandan mâ-adâsını yazmadım. Kitâb uzamasın diye terkedip yazmadığım Sahîh'ler de yazdıklarımdan çoktur.*" dediği gibi (Mukaddime, sh. 216 ilâ 221): "*Bunları altıyüz bin hadîs içinden tahrîc ve intihâb eyledim. Ve tasnîfini on altı senede ikmâl edebildim. Onu kendim ile Allah beyninde huccet ittihâz ederim.*" demiştir. Yine Buhârî'nin dediğine göre bu kitâb-ı mübâreki Mescid-i Harâm'da tasnîf etmiş ve istihâre edip iki rek'at namaz kılmadıkdan ve sıhhatine yakîn hâsıl etmedikden, -bir rivâyette gusledip iki rek'at namaz kılmadıkdan- sonra hiçbir hadîsi kitâba dercetmemiş.

[1] Suhûlet-i mürâcaat nokta-i nazarından şüphesiz bu bir noksandır. Ancak Buhârî, hadîsleri çok kere hiç umulmadık bâblara dercetmekle berâber böyle yapması büsbütün gâyesiz de değildir.

Böyle olunca bu kitâbdaki ahâdîs-i şerîfeyi tekrardan hâlî olarak tecrîd etmeği arzu ettim. Bir hadîsi zahmetsizce elde etmeğe kolaylık olmak için de hadîsleri isnadları mahzûf olarak îrâd eyledim. Tekerrür etmiş bir hadîse sıra gelince ilk def'âsında kayd ve isbât, ikinci def'a sevkında faydalı bir ziyâde varsa o ziyâdeyi zikrettim. (Sonraki rivâyette) Ziyâde

Onun da kendine göre bir nesk ve tertîbi, mesâili bir tasnîf edişi vardır. Kendisi kitâbından bahsederken şöyle demiş: "... *lâkin bu kitâbın içine iâde edilmiş hiçbir hadîs koymak istemem. İçinde şâyed tekrârı îhâm eder bir şey görürsen -iyice dikkat et de anlarsın ki- gerek isnâda, ve gerek -mühmeli takyîd, mübhemi tefsîr, bir ziyâdeyi ihtivâ gibi- metne âid bir fâide için yazılmıştır. Bu nüktelere ancak kitâbı tetebbü' eden vâkıf olabilir. Bu dediğim gâyelerden hâlî olarak bir tekrâr vâkı' olmuş ise kasdim olmaksızın olmuştur. Hem de böylesi nâdiren vukû' bulmuştur.*"

Hâfız Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tāhir el-Makdisî de şöyle diyor: "*Ma'lûmun olsun ki Buhârî rahimehu'llāhu Teâlâ bâzan bir hadîsi müteaddit yerlerde zikreder. Ve her bâbda başka bir isnâd ile onunla istidlâl ve hangi bâbda onu tahrîc etmiş ise o bâbın iktizâ ettiği ma'nâyı ondan istihrâc eyler. Aynı isnâd ile ve aynı lâfz ile bir hadîsi iki yerde tekrâr ettiği nâdirdir. Bir hadîsi tekrâr ettiğinde başka tarîk ile îrâd eder ve bundan bâzı fevâid gözetir. Meselâ bir hadîsi bir Sahâbî'den rivâyet ettikden sonra yine o hadîsi diğer Sahâbî'den rivâyet etmiş bulunursa maksadı o hadîsi garâbetden kurtarmak olmuştur. Bizzât kendi meşâyıhına varıncaya kadar ikinci, üçüncü.. ilâ-ahirih. tabakalar ruvâtı hakkında da bunu yapar. O hadîsi müteaddit yerlerde okuyanlar tekrâr edilmiş sanırlar. Hakîkatte ise o bir fâide-i zâideyi müştemil olduğu için tekrar sayılmaz. Zâhirî tekrardan bir farkı da bâzı râvîlerin tam, diğer bâzılarının muhtasar olarak rivâyet ettikleri aynı hadîsin hangi lâfızları hangi râvîye âid olduğunu ayırdederek göstermektir ki bunun için her birinden nasıl vârid olmuş ise öylece hadîsi rivâyet eder. Ve nâkılinden şüphe varsa bu sûretle izâle eyler. Kezâlik hem Mevsûl, hem Mürsel; hem Merfû', hem Mevkûf olarak vârid olmuş müteâriz hadîsler vardır ki Buhârî'ce vaslı, yâhud ref'i tereccuh etmiştir. İşte bu gibi yerlerde aynı hadîsi her iki tarîk ile rivâyet eder ki bununla teâruzun kendisince hükmü olmadığını, vasl veya ref' sûretlerinin kendisince tereccuh etmiş olduğunu ifhâm etmek ister.*"

yok ise yazmakdan vazgeçtim. Bâzan bir hadîs evvelâ muhtasar olarak rivâyet ve sonraları diğer bir rivâyette daha mufassal ve evvelkinde olmayan bir ziyâdeyi hâvî olarak îrâd edilmiş bulunur. İşte böyle yerlerde birinciyi terkederek fâide-i zâidesinden dolayı ikinciyi yazarım.

Bir de *Buhârî* hadîsleri içinden yalnız Müsned ve Muttasıl olanları zikrettim. Maktū' veya Muallâk olanlarına ilişmediğim gibi bir hadîs ile alâkası olmıyan ve içinde Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz anılmayan ahbār-ı Sahâbe ve Tâbiîn'i de terkettim. Meselâ Ebû Bekr ve Ömer *radiya'llāhu anhümâ* Hazretlerinin Sakīfe-i Benî Sâıde'ye gitmelerine ve orada beyne'l-Ashâb cereyân eden mükâlemelere dâir olan hikâye ile Ömer *radiya'llāhu anh* Hazretleri'nin kıssa-i şehâdeti ve sāhibeyn-i kerîmeyni yanına defnolunması hakkında Hazret-i Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan istîzân etmesini oğlu Abdul'llāh'a vasiyyet eylemesini ve şûrâ mes'elesi hakkındaki sözleri ve Osmân *radiya'llāhu anh*'e bîat kıssası ve Zübeyr *radiya'llāhu anh*'in düyûnunu ödemek üzere oğlu Abdu'llāh'a vasiyyeti gibi şeyleri hazfettim.

Bir de her hadîsde râvîsi olan Sahâbî'nin ismini -rivâyet eden zât bilinsin diye- yâd ve Buhârî, Sahâbî ismini hangi lâfz ile zikretmişse alelekser o lâfzı muhâfazayı i'tiyâd ettim. Meselâ İmâm müşârün-ileyh bâzan «عَنْ عَائِشَةَ», bâzan «عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»; bâzan «عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ», bâzan «عَنْ عَبْدِ اللهِ ابْنِ عَبَّاسٍ» demiş; kezâlik bâzan «عَنِ ابْنِ عُمَرَ», bâzan «عَبْدِ اللهِ ابْنِ عُمَرَ»; bâzan «اَنَّ النَّبِيَّ», bâzan «قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ», «قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا كَذَا» lâfızlariyle hadîsi sevkeylemiştir. İşte bu gibi elfâzı îrâd etmek husūsunda Buhârî'ye

tamâmen mütâbeat ettim. Bu kitâbımda şâyed onun elfâzına muhâlif elfâza tesādüf edilecek olursa ihtimâl ki nüsha ihtilâfından neş'et etmiş olacaktır.

Allāh'a hamd ü senâ olsun ki bu kitâbı rivâyet edebilmek için bir çok meşâyıh vâsıtalariyle musannife muttasıl bir çok isnâdlarım vardır ki bâzıları şunlardır [1]:

(فمن ذلك) روايتى له عن شيخى العلامة نفيس الدين ابى
الربيع سليمان ابن ابراهيم العلوى رحمه الله تعالى قراءة منى عليه
لبعضه وسماعا لاكثره واجازة فى الباقى بمدينة تعز سنة ثلاث
وعشرين وثمانمائة قال اخبرنا به والدى اجازة وشيخنا
الامام الكبير شرف المحدثين موسى بن موسى بن على الدمشقى
المشهور بالغزولى قراءة منى عليه لجميعه قالا اخبرنا به
الشيخ المسند المعمر ابو العباس احمد بن ابى طالب الحجار
اجازة للاول وسماعا للثانى [2] ؛

[1] Bu esânîdi sırf zahmetinden dolayı terceme etmekden sarf-ı nazar ettim.

[2] İbn-i Hacer'in *Ed-Dürerü'l-kâmine*'sine nazaran Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Tālib el-Haccâr Dimeşke'ş-Şâm'ın muttasıl karyesi olan *Sālihiyye* ahâlîsinden olup 624 senesinden evvel dünyâya gelmiş ve 730 senesinde 100 yaşını hayli tecâvüz ettikden sonra dâr-ı ukbâya irtihâl etmiştir. Hâfız Zehebî'nin ta'bîrince ahfâdı ecdâda ilhâk edinceye kadar yaşamış yâni kendisinden ahzedenlerden son tabaka ricâli ilk tabaka ricâlinin hafîdleri menzilesinde olacak kadar müddet-i medîde tūl-i ömürden behremend olmuş ve ona yetişen ehl-i hadîs onun vefâtı ile artık ulüvv-i isnâddan birer mertebe kaybeder olmuşlardır. Bu kadar yaşlı olmakla berâber kendisine vehn-i pîrî de uğramayıp âhir ömrüne kadar vücûdu zinde, kuvâsı yerinde, akl u fehm ve hâfızası tam ve nisābında kalıp günün ekser-i evkātını tahdîs ile geçirir, tatavvuan orucu bile terketmez ve yüz yaşında iken Ramazan ile berâber sitte-i Şevvâli tutar, soğuk

(ومنها) روايتي له عن الشيخ الصالح الامام ولي الله تعالى
ابي الفتح محمد بن الامام زين الدين ابي بكر بن الحسين المدني
العثماني سماعاً عليه لاكثره واجازة لجميعه والشيخ الامام خاتمة
الحفاظ شمس الدين ابي الخير محمد بن محمد بن الجزري الدمشقي [1]
والقاضي العلامة الحافظ تقي الدين محمد بن احمد الفاسي الشريف
الحسني المكي قاضي المالكية بمكة المشرفة [2] اجازة معينة منهم .

---

su dökünür be muâmele-i cinsiyeden hâlî kalmaz imiş. Vefâtından iki saat evvel de mu'tâdı veçhile tālibîne ismâ-ı hadîs etmiş ve bu sinn ü sâlinde bile meclis-i hadîsde uyuklamamak gibi hârikulâde bir sebât ve metânet göstermiş kuvvet-i azm ve ulüvv-i himmet erbâbından biridir. Asrında diyâr-ı baîdeden huffâz tâ ayağına gelir, meclisinde bulunurlardı. *Sahîh*'i Dimeşk'da, Sālihiyye'de, Kāhire'de, Mısır'da, Hamâ'da Ba'lebek'de Humus'da yetmiş kereden ziyâde tahdîs eylemiştir.

[1] *Neşr*, *Takrîb*, *Tahbîru't-Teysîr*, *Tabakātü'l-Kurrâ'* kitâblarının müellifi olan İmâm-ı Celîl Muhammed el-Cezerî (751-833) dir ki ecille-i huffâzdan olmakla berâber ilm-i Kıraât'de asrında nazîri yok idi. Bir aralık diyâr-ı Rûm'a gelip Yıldırım Sultan Bâyezîd'e kesb-i ittisāl etmiş ve Timur vak'asından sonra Timur ile birlikte Acem diyârına gidip Şîrâz Kadılığını deruhde etmiş ve ilm-i hadîs ile ilm-i kırâeti oralarda neşreylemiştir. Hadîs ile kırâetdeki hıfz ve itkānı derece-i nihâyede ise de fıkıhda birinci mertebenin ricâlinden değil imiş. Kıraât-i aşereye dâir olan *Neşr*'inin misli te'lîf edilmemiştir.

[2] Hâfız Takıyyü'd-dîn Ebu't-Tayyîb Muhammed b. Ahmed el-Fâsî (775-832) metinden de ma'lûm olmuş olacağı üzere Şürefâ-yı Haseniyeden Mekke-i Mükerreme'nin Mâlikîler kadısı olup fıkıh ile hadîsde yed-i tūlâ sāhibidir. İlm-i hadîs'de Ebû Bekr b. el-Muhib ile İbrâhîm b. es-Selâr'dan icâzetli ve hadîs okutmağa Hâfız-ı Kebîr Zeynü'd-dîn-i Irâkî'den me'zundur. Hâfız İbn-i Hacer: "*Kendisinden sonra kendi ayarında bir kimse kalmadı.*" diyor. Vaktini hizmet-i kazādan başka tedrîs ve iftâ ve te'lîf ile geçirirdi. Bir de *Târih-i Mekke*'si vardır.

لِجَميعِهِ رَحِمَهُمُ اللهُ تَعَالَى قَالوا ثَلاثَتُهُمْ اَنْبَأَنَا بِهِ الشَّيْخُ الاِمَامُ الْحَافِظُ شَيْخُ الْمُحَدِّثِينَ اَبُو اِسْحَقَ اِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صِدِّيقٍ الدِّمَشْقِيُّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ الرَّسَّامِ قَالَ اَنْبَأَنَا بِهِ اَبُو الْعَبَّاسِ الْحَجَّارُ ؛

وَاَخْبَرَنِي بِهِ عَالِياً الشَّيْخُ الاِمَامُ زَيْنُ الدِّينِ اَبُو بَكْرِ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمَدَنِيُّ الْمَرَاغِيُّ وَالِدُ شَيْخِنَا اَبِي الْفَتْحِ [1] وَقَاضِي الْقُضَاةِ مَجْدُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الشِّيرَازِيُّ [2] اِجَازَةً عَامَّةً قَالَا اَخْبَرَنَا بِهِ اَبُو الْعَبَّاسِ الْحَجَّارُ [3] قَالَ اَنْبَأَنَا بِهِ الشَّيْخُ الصَّالِحُ الْحُسَيْنُ اِبْنُ

---

[1] Bundan evvelki isnâdda ismi geçen «ابو الفتح محمد بن زين الدين ابى بكر بن الحسين المدنى العثمانى» nin pederidir. Ne babanın, ne oğulun terceme ve nisbetlerine ayrıca muttali' olamadım. Müellif zâten âlî olan isnâdı daha ziyâde a'lâ için *Buhârî*'yi şeyhının berhayât olan pederinden de ahzeylemiştir. Ancak yukarıda Ebû'l-Feth'in nisbetini zikrettiği sırada "El-Medeni'l-Osmânî" demiş iken pederinin nisbetini burada "El-Medeni'l-Merâğî" diye göstermiştir. Evvelkinde nüsha hatâsı olmak ihtimâli gâlibdir. Zîrâ Süyûtî'nin de şeyhı olan Ebu'l-Feth'in ismini müşârün-ileyh *Takrîb*'inin icâzet bahsinde, Allâme Ahmed b. Muhammed El-Kastalânî de *Buhârî* şerhinin mukaddimesinde "Ebu'l-Fethi'l-Merâğî" diye yâdediyorlar.

[2] *Kâmus* sâhibi meşhûr Mecdü'd-dîn Fîrûz Âbâdî (729-816) dir. Fıkıh ve hadîs ve tefsîrde ve bâhusûs ilm-i lûgatde sâhib-i kemâl bir zât olup bir çok te'lîfâtını ümmete bergüzâr etmiştir. Zebîd kadısı iken orada irtihâl etmiştir. Kadı olmazdan evvel o da -Cezerî merhum gibi- Yıldırım Bâyezîde ihtisâs peydâ ettikden sonra Timur'un iltifât ve ihsânına mazhar olmuştur.

[3] Müellifin târih-i velâdeti ile şeyhı Fîrûz Âbâdî'nin târih-i vefâtı aynı seneye müsâdif olduğundan Fîrûz Âbâdî'den müellifin ahz ve tahammülü icâzet-i âmme ile vâkı' olduğu gibi Fîrûz Âbâdî'nin de Ebu'l-Abbâs el-Haccâr'dan ahzı yine icâzetle olduğunda

الْمُبَارَكِ الزَّبِيدِيُّ [1] قَالَ أنبَأَنَا بِهِ الشَّيْخُ الصَّالِحُ أبُوالْوَقْتِ عَبْدُ

şüphe yoktur. Zîrâ sāhib-i Kāmûs 729 da doğmuş, şeyhı 730 da vefât etmiştir.

Müellif Ebu'l-Abbâs ez-Zebîdî'nin velâdeti (816) ile Ebu'l-Abbâs el-Haccâr vefâtı (730) beyninde 76 senelik bir fâsıla olduğu halde müellifin senedi iki yoldan gelen Nefîsü'l-Alevî ile Ebu'l-Feth, Cezerî ve Takıyyü' d-dîn el-Fâsî tarîklerinden ikişer; Ebu'l-Feth'in pederi Zeynü'd-dîn el-Merâğî ile Fîrûz Âbâdî tarîklerinden birer vâsıta ile Haccâr'a varır ki evvelki dört isnâd nefse'l-emirde pek âlî iken son ikisi onlardan a'lâdır. Haccâr'dan i'tibâren de senedin bakıyyesi ihtimal ki Buhârî'ye varan en kısa yoldur.

[1] Aslen Yemânî, mevtınen Bağdâdî-i bâ-Basrî olan Sırâcü'd-dîn Ebû Abdi'llâh el-Hüseyn b. Ebî Bekr el-Mübârek b. Ebî Ubeydi'llâh Muhammed b. Yahyâ ez-Zebîdî (? 545-631) eb ve ceddi, iki amcası, kardeşleri, evlâd ve ahfâdı, birâder-zâdeleri yedi batna kadar hep neşr-i hadîs ile meşgûl olmuş hakîkaten mübârek bir hânedân-ı ilme mensûb olup Mısr ile Şâm diyârında *Sahîh-i Buhârî*'yi uluvv-i isnâd ile rivâyet vâsıtası olmak kendisine ve birâder-zâdesi Abdü'l-Azîz b. Yahyâ b. el-Mübârek'e nasîb olmuştur. Bunlara *Bâ-Basrî* denilmesi Bağdad mahallelerinden *Bâbü'l-Basra*'da ikāmet ettikleri içindir.

Hüseyn b. el-Mübârek hadîsi kendi ceddi ile Ebu'l-Fütûh-ı Tâî, Ebû Hâmid el-Gırnatî, Ebû Zür'atü'l-Makdisî gibi zamânının bir çok ecillesinden ahzeylediği gibi *Sahîh-i Buhârî*'yi de birâderi Hasan b. el-Mübârek ile berâber Ebû'l-Vakt es-Sicizî'den dinlemiştir. İlm-i hadîs'deki mevkı-ı mühimmine mebnî Hüseyn b. el-Mübârek için bir *Meşîha* yâni silsile-i meşâyıhının terâcümünü hâvî müstakil bir eser bile te'lif edilmiştir.

Sāhib-i terceme hadîsde olduğu gibi ilm-i lûgatde, edebiyatda ve bâhusûs fıkh-ı Hanbelî'de de yed-i tūlâ sāhibi idi. Fıkıhdan *El-Bülga*'sı ve lûgat ve kırââte dâir manzûm eserleri ma'rufdur. İbn-i Receb'in *Tabakātü'l-Hanâbile*'sini ihtisār eden Muhibbü'd-dîn Bağdâdî müşārün-ileyhin pek dindar ve hayır-perver olduğunu söyledikten sonra Abdü's-Samed b. Ebi'l-Ceyş'in *Kur'ân*'ı ondan okuyup

الاوّل بن عيسى بن شعيب الهروى الصوفى [1] قال انبأنا الشيخ
الفقيه عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الداودى [2] قال انبأنا به
الامام ابو محمد عبد الله بن احمد بن حمويه السرخسى [3] قال
انبأنا به الشيخ الصالح محمد بن يوسف الفربرى [4] قال انبأنا به

Ebû'l-Hattāb es-Sūfî'nin kırâete dâir *Kitâbü's-Seb'a*'sını da ondan ahzeylediğini ve Bağdâd ile Dimeşk, Haleb ve sâir bilâd-ı İslâmiyyede tahdîs ile meşgûl olduğunu ve huffâz ile gayr-i huffâz bir çok zevâtın kendisinden rivâyet ettiklerini zikreder. Bağdad'da vefât edip Câmiü'l-Mansūr makberesine defnolunmuştur.

[1] Ebu'l-Vakti's-Sicizî (458 - 553) demekle ma'rufdur. Ekâbir-i muhaddisînden olduğu gibi tarîkat-i Sūfîyye'nin de kibârındandır. Sicizî Sicistan'lı demektir. Âilesi esâsen Sicistanlı iken pederi Herat'a gelip tavattun etmiş, kendisi de Herat'da doğmuş olduğundan oraya da nisbet edilmiştir. Ebu'l-Vakt 552 senesinde Bağdad'a gelip *Ribât-ı Fîrûz*'da misâfir kalmış ve ertesi sene Dâr-ı rıdvân'a intikāl etmiştir. Namazı Ribât'ın içinde kılındıktan sonra Mescid-i câmi'de Şeyh Abdü'l-Kādir-i Geylânî Hazretlerinin imâmetiyle bir cemâat-i kübrâ tarafından da kılınmıştır. Medfeni Şûnîziyye kabristanında zâhid-i meşhûr Rüveym Hazretlerinin medfûn olduğu setdir. Hakkında İbn-i Hallikân: "*Hadîsi çok rivâyet eder, isnâdı âlî bir zât olup esāğıri ekâbire ilhâk etti.*" dedikten sonra: "*Dünyâda Dâvûdî'den rivâyet edenlerin sonuncusu odur.*" der.

[2] Ebu'l-Hasen Abdü'r-Rahmân b. Muhammed b. el-Muzaffer ed-Dâvûdî (374-467), şeyhı İbn-i Hamûye'den rivâyet edenlerin sonuncusudur. Sübkî'nin *Tabakāt*'ında hakkında şöyle deniliyor: Fakîh ve imâm idi. Vera'lı, sālih ve zâhid idi. Şâir ve edîb idi. Sūfî idi. Bir gün yanına Nizâmü'l-Mülk gelip son derecede tevâzu' göstermişti. O ise ona: *Yâhu, Allāhu Teâlâ seni kullarının üzerine taslît etmiştir. Onlardan dolayı sana suâl sorduğu vakit ne cevap vereceğini düşün.*" demiş ve bir harf ziyâde söylememiştir.

[3] İbn-i Hamûye 381 sene-i hicriyesinde vefât etmiştir.

[4] *Sahîh-i Buhârî*'yi bugün âliyen rivâyet edenlerin isnâdları hep Ebû Abdi'llâh Muhammed b. Yûsuf el-Ferebrî'den

الإمام الكبير أبو عبد الله محمد بن إسمعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله تعالى .[1]

Burada isimlerini zikrettiğim meşâyıhımdan herbirinin turuk-ı mütenevviadan Buhârî'ye kadar bir çok esânîdi daha olduğu gibi benim de -Allāh'a hamdolsun- bunlardan başka bir çok meşâyıhdan esânîdim vardır ki birer birer ta'dâdları uzar. Bu tarîklerden ben yalnız bunları -şöhret-

(231-320) geçiyor desek câizdir. *Câmiü's-Sahîh*'i müellifinden bir def'a Buhâra'da, bir def'a da kendi vatanında dinlemiş olan müşâ-rün-ileyh Ferberî takrîben doksan yaşına kadar muammer olmuş ve: "*Buhârî'den Sahîh'ini doksan bin kişi dinledi. Lâkin bugün o kitabı ondan rivâyet eden benden başka kimse kalmamıştır.*" dermiş. Lâkin İbn-i Hacer'in beyânına göre bu iddiâsı ilminin lâhık olduğu mıkdâra göre vâkı' olmuştur. Zîrâ Ebû Talha el-Pezdevî de *Buhârî*'den bilâ vâsıta rivâyet edenlerden biridir. O ise 329 da vefât etmiştir. İbn-i Mâkûlâ'nın cezmen beyânına göre *Buhârî*'nin en son râvîsi bu Pezdevî'dir.

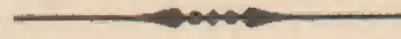
Fâ'nın feth ve kesri ve bâ'nın sükûniyle «فربر» Ceyhûn'un Buhârâ cihetindeki sâhilinde kâin ve Buhârâ'dan bin fersah uzakda küçük bir beldenin ismidir ki «رباط طاهر بن علي» nâmiyle de ma'-rûf olduğunu Yâkūt Hamevî *Mu'cem*'inde zikrediyor.

[1] İbn-i Hallikân Ebu'l-Vakt es-Sicizî'ye tahsîs ettiği ter-cemede *Sahîh-i Buhârî*'yi kendisinin Erbil şehrinde 621 senesinde Ebû Ca'fer es-Sūfî'den, onun da 553 de Ebu'l-Vakt'den, onun da 381 de Serahsî'den, onun da 316 da Ferebrî'den, onun da biri 248 de diğeri 252 de Buhârî'den dinlemiş olduklarını tasrîh ediyor. Bu isnâda nazaran demek oluyor ki Ferebrî son def'aki semâından 64 sene sonra Serahsî'ye, Serahsî de semâından 65 sene sonra Dâvûdî'ye, Dâvûdî de semâından 84 sene sonra Ebu'l-Vakt'e, Ebu'l-Vakt de semâından 88 sene sonra Ebû Ca'fer es-Sū-fî'ye, Ebû Ca'fer de semâından 68 sene sonra İbn-i Hallikân'a *Sahîh*'i rivâyet etmişlerdir. İsnâdın derece-i ulûvvi bu fâsılalardan da açık olarak zâhir oluyor. Ebu'l-Vakt'den Buhârî'ye kadar olanları metindeki senedde dâhildirler.

lerine ve ulûvvi hâiz olmalarına binâen- zikretmekle iktifâ ettim.

Bu kitâb-ı mübâreke «التَّجْرِيدُ الصَّرِيحُ لِأَحَادِيثِ الْجَامِعِ الصَّحِيحِ» “ = Et-tecrîdü’s-sarîh li-ahâdîsi’l - câmii’s-sahîh” nâmını verdim. Allah’dan dileğim şudur ki onunla ümmet-i Muhammediyyeye menfaat versin. Ve yalnız vech-i Kerîm’i maksūd olarak diğer her gûne garaz ve ıvazdan âzâde kılsın. Ve Nebiyy-i Ekrem’i Muhammed Mustafâ salla-’llāhu *aleyhi ve sellem* Efendimiz ile âl ve Ashâb-ı Kirâm’ı hürmetine makāsıd ve a’mâlimizi ıslāh buyursun âmîn.

Artık maksūdumuz olan emr-i mühimme İnşâ-Allāhu Teâlâ şurû’ zamânı gelmiştir.

بَابُ كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ اِلَى رَسُولِ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

RESÛLU'LLÂH SALLA'LLÂHU ALEYHİ VE SELLEM EFENDİMİZ HAZRETLERİNE VAHYİN BAŞLANGICI NASIL OLDUĞUNA DÂİRDİR

1. عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَاِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى . فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا اَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ اِلَى مَا هَاجَرَ اِلَيْهِ .[1]

TERCEMESİ

Ömer b. el-Hattâb *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem'den* işittim, buyuruyordu ki: Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Artık nâil olacağı bir dünyâ veya nikâh edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa hicreti (Allâh'ın ve Resûlünün rızâsına değil), sebeb-i hicreti olan şeye müntehîdir.

---

[1] Diğer rivâyetde "(فمن كانت هجرته الى الله و رسوله فهجرته الى الله ورسوله ومن كانت هجرته الى دنيا الخ) = *Her kimin hicreti Allâha ve Resûlüne müteveccih ise hicreti Allâha ve Resûlüne müntehîdir. Her kimin de hicreti dünyâya ... ise ... hicreti ...*" İlâ-âhirih. diye vârid olmuştur.

2 . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رَضِيَ اللهُ
عَنْهُ سَاَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ
يَاْتِيكَ الْوَحْىُ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَحْيَانًا يَاْتِينِى
مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ اَشَدُّهُ عَلَىَّ فَيَفْصِمُ عَنِّى وَقَدْ وَعَيْتُ
عَنْهُ مَا قَالَ . وَاَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِىَ الْمَلَكُ رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِى فَاَعِى
مَا يَقُولُ . قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وَلَقَدْ رَاَيْتُهُ يَنْزِلُ عَلَيْهِ
الْوَحْىُ فِى الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبَرْدِ فَيَفْصِمُ عَنْهُ وَاِنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ
عَرَقًا .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Hâris b. Hişâm *radiya'llāhu anh* Resû-lu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den: "*Yâ Resûllâ'llāh, sana vahiy nasıl gelir?*" diye sordu. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Ahyânen bana çıngırak sesi gibi gelir ki bana en ağır geleni de budur. Benden o hâl zâil olur olmaz (Meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Ahyânen Melek bana bir insan olarak temessül eder. Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice bellerim. —Âişe *radiya'llāhu anhâ* der ki: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'i soğuğu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy nâzil olurken görmüşlüğüm vardır. (İşte öyle soğuk bir günde bile) kendisinden o hâl geçtiği vakitde şakaklarından şapır şapır ter akardı.[1]

---

[1] Vahyin mâhiyeti kümmel-i asfiyânın serverleri olan enbiyâ-yı ızâm hazarâtından başkasına ma'lûm değildir. Diğer kimselerin onu ta'rîfe kalkışması a'mânın elvandan bahsetmesi kadar küstahlıkdır. Ancak merâtib ve envâı ve vahyin zamân-ı nüzûlünde hâzır olanların meşhûdu olan bâzı âsârı vardır ki onlardan bahsedilebilir. Vahyin merâtib-i adîdesi vardır:

3. عَنْ عَائِشَةَ اُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ اَوَّلُ مَابُدِئَ بِهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِى النَّوْمِ. فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا

Birinci mertebe : Rü'yâ-yı sādıkadır. Bundan sonraki hadîs-i şerîf'de Ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Sıddîka *radiya'llāhu anhâ*'nın -şüphesiz mefhar-ı kevneyn *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'den bilâ-vâsıta öğrenip- bize haber verdiği üzere Nebiyy-i Kerîm *aleyhi salâvâtü'r-Rabbi'r-Rahîm* Efendimiz hiçbir rü'yâ görmezdi ki sabah aydınlığı gibi vâzıh ve âşikâr zuhûr etmesin. Hattā İbn-i İshak'ın rivâyetinden anlaşıldığı üzere (3) üncü hadîsdeki bed-i vahy kıssası da o günden evvelki gece içinde -ayniyle yakazada vâkı' olduğu gibi- rü'yâda da vâkı' olmuştur. Vahyin âlem-i menâmda iken de nâzil olabileceğini bilen Sahâbe-i Kirâm Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* uyurlarken her ne olursa olsun kendiliklerinden uyanıncaya kadar uyandırmazlardı. (226 ncı hadîs-i şerîfe mürâcaat.) Yakazada her ne nâzil olmuş ise evvelce rü'yâda da bir kere nâzil olmuş olduğunu iddiâ eden de vardır.

İkinci mertebe : Yakazada iken Melek-i müvekkel, Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a görünmeksizin mehbat-ı vahy-i ilâh olan kalb-i şerîfine ilkā eder ki bunun ilhâm-ı mücerredden ibâret olmayıp Vahy-i İlâhî olduğuna Hak Teâlâ bir ilm-i zarûrî yaratırdı. "«اِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِى رُوعِى لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا. فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَجْمِلُوا فِى الطَّلَبِ» = *Şüphesiz Rûhü'l-Kuds Cibrîl aleyhi's-selâm kalbime şu sözü nefs ve nefh etti: Hiçbir nefis, bütün rızkını tamâm olarak almadıkca ölmez. Öyle ise Allāh'dan sakınınız da rızkınızı güzel, meşrû', mürüvvete lâyık yollardan arayınız.*" hadîs-i şerîfi vahyin bu mertebesinden ihbârı mutazammındır.

Üçüncü mertebe : Bu hadîs-i şerîfde îzah buyurulduğu üzere Melek bir insan sûretinde nâzil olup kendilerine hitāb eder, kendileri de bütün söylediklerini bi-ibâretihi ve bilâ noksân hüsn-i telâkkī buyurup ümmetine tebliğ buyururlardı. Cibrîl *aleyhi's-selâm* alelekser -pek sabâhatli olan- Dihye b. Halîfe el-Kelbî sûretine girerdi. Başka sûrete girdiği de vâkı'dir. Nitekim îmân ve islâm ve ihsânı, es'ile îrâd ederek ümmete ta'lîm etmek üzere bir a'râbî sūretinde geldiği *Buhârî* ile *Müslim*'de rivâyet ediliyor. *Hadîs-i Cibrîl* nâmiyle iştihâr eden hadîs işte odur.

الا جاءت مثل فلق الصبح . ثم حبب اليه الخلاء فكان يخلو
بغار حراء فيتحنث فيه وهو التعبد الليالي ذوات العدد قبل

Dördüncü mertebe : Yine bu hadîs-i şerîfde ta'rîf buyurulduğu üzere melek Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a çan çıngırtısına benzer bir savt-ı mehîb ile hitāb ederdi ki bu ses o meleğin ya kendi, yâhud da kanatlarının sesidir. Bu ses devâm ettiği müddetce muhâtab-ı zî-şânın kalb-i şerîf-i tâbdâr-ı celâl ve ebhet-i Kibriyâ ve heybet-i hitāb-ı Hüdâ ile herâsân ve lerzân olarak vârid olan kavl-i kerîmin birdenbire mefâhîm-i ulyâsına yol bulamaz idiyse de açıldıktan sonra söylenen kelâm-ı âlî kalbde gâyet açık olarak câygîr olmuş bulunurdu. Hem şedîd, hem de na'mâtı yekdiğere girift olan çıngırak sesine teşbîhi de -Allāhu a'lem- bu hikmete mebnîdir. İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'nın:

"«كان صلى الله عليه وسلم يعالج من التنزيل شدة»" = *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem tenzîl olunan vahiy yüzünden pek büyük zahmet çekerlerdi.*" (5 inci hadîs-i şerîfe mürâcaat.) buyurmalarından da anlaşılacağı üzere vahyin hangi mertebesinden olursa olsun hitāb-ı Rabb-i İzzeti ister bilâ vâsıta, ister bilvâsıta telâkkī etmek kisve-i beşeriyeye mülâbis olan Enbiyâ *aleyhimü's-selâm* için mehîb ve şedîd ise de bu nev'i en şiddetlisi olurmuş. Bunun da sebebi -Allāhu a'lem- Nebî *aleyhi's-selâm*'ın esnâ-yı vahiyde tıbâğ-ı beşeriyetten ansızın çıkıp evzâ-ı melekiyyete girmesi olsa gerektir. Nitekim Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in merfûan -yâni *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den işittiğini söyliyerek- rivâyet ettiği:

"«اذا قضى الله فى السماء امرا ضربت الملائكة باجنحتها
خضعانا لقوله كأنه سلسلة على صفوان . فاذا فزع عن قلوبهم
قالوا ما ذا قال ربكم . قالوا الحق وهو العلي الكبير»" = *Allāhu Teâlâ semâda bir hüküm ve kazâ-yı İlâhîyi teblîğ buyurmak istediği zaman melekler bir kayaya çarpan demir zincir gibi gelen kavl-i celîl-i Rabbü'l-İzzet'e karşı kemâl-i huzû'larından nâşî kanatlarını çırpıp bîhûşâne secdeye kapanırlar. İçlerinden korku zâil olunca Rabbiniz ne buyurdu? diye birbirlerine sorarlar. Ve birbirine Rabbimiz hakkı buyurdu. Ulüvv-i Kibriyâ sıfatiyle muttasıf olan O'dur derler.*" hadîsi ile İbn-i Mes'ûd *radiya-*

اَنْ يَنْزِعَ اِلَى اَهْلِهِ . وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ ثُمَّ يَرْجِعُ اِلَى خَدِيجَةَ

'llāhu *anh*'den mervî: "*Allâhu Teâlâ bir emr-i sübhânîyi vahiy buyurmak istediğinde havf-ı İlâhî'den dolayı semâyı bir titremedir alır. Ehl-i semâvât bunu duyunca hemen bîhûd düşüp secdeye kapanırlar. İlk kendine gelen Cibrîl aleyhi's-selâm olur ve vahy-i İlâhîyi hâmil olarak gönderildiği yere gider. İster semâda, ister arzda teblîğ edeceği mahalle varıncaya kadar semâdan semâya geçtikce melekler Rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. O da hakkı buyurdu. Ulüvv-i Kibriyâ sâhibi O'dur. Cevâbını verir. Melekler de Onun cevâbını tekrâr ederler.*" meâlindeki diğer hadîs-i şerîfde tavzîh buyurulduğu üzere melâikenin de telâkkī-i vahy etmesi bu mertebedendir. İşte beşerî sıfât ile melekî telkīnin verdiği cismânî taab o dereceye varırmış ki en soğuk günde bile şakır şakır terlerler, üzerine bindikleri deve bile tahammül edemiyerek yere çökerdi. Nitekim Arafatta Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* deveye râkib iken Sûre-i Mâide'nin nüzûlünde bu hâl vukū bulmuştu. Devenin bacakları az kalsın hurdahâş oluyordu. Bir def'a da mübârek dizleri vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit-i Ensārî *radiya'llāhu anh*'in dizi üstünde iken bu türlü vahiy gelmişti. Zeyd'in dizine o kadar ağırlık çökmüş ki kırılacak gibi bir şey hissetmiş. Zeyd b. Sâbit der ki: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e gelen vahyi yazardım. Vahiy nâzil olduğu vakitte aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerini bir sıkıntı kaplar, inci tâneleri gibi şiddetli bir ter dökerlerdi de ondan sonra açılırlardı. Kendileri bana imlâ buyurur, ben de yazardım. İşimi bitirinceye kadar vahyin ağırlığından o kadar zahmet çekerdim ki ayağım kırılıyor zanneder ve artık bir daha yürüyemem derdim. Sûre-i Mâide nüzûl ettiğinde de sûrenin ağırlığından biz, küttâb-ı vahyin az kalsın bileklerimiz kırılacaktı.*" Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*: "*Vahiy nâzil olduğunda vahyin ınkızâsına kadar hiç birimiz başımızı kaldırıp mübârek yüzüne bakamazdık.*", Kezâlik : "*Vahiy nâzil olurken en evvel vücûd-ı âlîlerine bir titreme gelirdi.*" Kezâ: "*Vahiy nüzûl ederken kendilerini gam ve hemm istîlâ eder, vech-i mübârekleri kül gibi olur, gözlerini kaparlar ve horultuya müşâbih şiddetli şiddetli nefes alırlardı.*" der. Yine Zeyd b. Sâbit: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'e şiddetli bir sûre nâzil olduğunda kendilerini istîlâ eden kerb ü şiddet sûrenin şiddeti ile, sûre-i leyyine nâzil olduğunda ise hâli onunla mütenâsib olurdu.*" der. Vahyin âsârı yalnız Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in mübârek ruh ve cisminde değil, hâricde de mahsûs olurdu. Nitekim

فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا . حَتَّى جَاءَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءٍ . فَجَاءَهُ

Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Tirmizî, Neseî Ömer *radiya'l-lāhu anh*'den: "*Vahiy nâzil olduğunda Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in nezd-i âlîlerinde kovan etrafındaki gibi arı uğultusuna benzer bir şey işitilirdi.*" meâlinde bir hadîs-i şerîf rivâyet ederler.

Beşinci mertebe : Cibrîl *Aleyhi's-selâm* sûret ve hey'et-i asliyesiyle ve her biri gökyüzünü göstermiyecek derecede âfâkı kaplayan altıyüz kanadı ile görünüp meşiyyet-i İlâhiyyenin taallûk ettiği şey ne ise onu vahyetmesidir ki bu, iki def'a vâkı' olmuştur. Birincisi yeryüzündeki Evâil-i Bi'sette ve Fetret-i Vahiyden sonra Cebel-i Hırâ'da idi. Bu manzara-i hevl-engîze beşeriyet-i Muhammediyye bile büsbütün tahammül edemiyerek görür görmez hemen durdukları yerde baygın düşüp kalmışlardır. İkincisi Leyle-i Mi'râc'da Sidretü'l-Müntehâ yanında olmuştur ki bunda artık evvelki şiddete ma'rûz kaldıklarına dâir hiçbir haber yoktur.

Ahmed ez bi-küşâyed ân perr-i celîl
Tâ ebed bî-hûş mâned Cebreîl (*Mesnevî*)

Altıncı mertebe: Leyle-i Mi'râc'da semâvâtın fevkında iken salevât-ı hamsin farziyyeti hakkında kendilerine bilâ vâsıta-i melek vahiy buyurulmasıdır ki Kelâm-ı Celîl-i Rabbânî'yi vâsıtasız istimâ' ile Musâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri de tekrîm buyurulmuşlardır. Hitābın bu nev'i bilâ rü'yettir.

Yedinci mertebe: Kifâhan, yâni yüzyüze ve min gayr-i hicâb tekellüm vâkı' olmasıdır. Bunun keyfiyeti dıyk olan kisve-i elfâz ile ancak bu kadar ifhâm edilebilir. Daha doğrusu hakkıyle ifhâm edilemez. «لَيْسَ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلاَّ سَيُكَلِّمُهُ رَبُّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرْجُمَانٌ وَلاَ حِجَابٌ يَحْجُبُهُ» = *İçinizden hiçbir kimse yoktur ki yevm-i Kıyâmette Rabb-i Müteâl, aralarında hiçbir tercümân, müşâhedeye mâni' olacak hiçbir hicâb olmaksızın kendisi ile konuşmasın.*" hadîs-i sahîhine nazaran yevm-i Kıyâmette bilâ mâni' müşâhede-i Celâl ve muhâtaba-i Rabb-i Müteâl her mü'min kula mukadder ise de bu dünyâda ve Leyle-i Mi'râc'da rü'yetle berâber hitāb vukûu yalnız Muhammed Mustafâ *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e nasîb olmuştur. Maahâzâ bunu da bâzı ulemâ istib'âd eylemişlerdir.

الْمَلَكُ فَقَالَ اَقْرَأْ . قَالَ مَا اَنَا بِقَارِئٍ . قَالَ فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي
حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدُ ثُمَّ اَرْسَلَنِي فَقَالَ اَقْرَأْ . فَقُلْتُ مَا اَنَا بِقَارِئٍ .

Sekizinci mertebe: Rü'yâda müşâhede-i Cemâl-i Rabb-i İzzet ile mazhar-ı vahy ü hitāb olmakdır. Nitekim Zührî'nin : « اَتَانِي رَبِّي فِي اَحْسَنِ صُورَةٍ فَقَالَ . . » hadîs-i şerîfi, hitābın bu nev'ini müş'irdir.

Vahyin mâhiyet ve hakīkatini bilemediğimiz gibi Rabbimizi rü'yetin ne keyfiyette olacağını da yevm-i likādan evvel anlamamıza yol yoktur. Ancak şu var ki Mefhar-ı Enbiyâ Aleyhi Efdalü't-Tehâyâ Efendimiz Hazretlerinin binlerce şevâhid-i sıtkına muttali' oldukdan sonra da bu gibi hakīkatları teslimden başka çâre bulunmaz. Sıfât-ı İlâhiyyedeki kemâl hakkındaki ilm-i icmâlimiz "*Şunu bilmiyoruz. Binâenaleyh vücûdünü tasdîk edemeyiz.*" diyecek derecede tefâsîl-i âsâr ve ef'âl-i Rabbaniyyeyi bilmemizi istilzâm etmez. Hele âsâr-ı kudret-i Subhâniyeye müteallık haberleri tecârib-i mu'tâdımıza uymuyor diye inkâr için bize hiç hak vermez. Akl-ı beşer bu gibi şeyleri kendiliğinden keşfetmekden âciz ise de -âsâr ve ef'âl-i İlâhiyyeyi bilâ hücce filân veyâhud filân sûrete hasr ve kasretmek aklın küstahlığından başka bir şey olamıyacağından- muhbir-i sādık tarafından ihbâr edildiklerinde onları nefiy de edemez. Vahyin Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm'ı* görenlerce meşhûd ve mahsûs olan âsâr-ı zâhire-i maddiyesi hakkındaki rivâyâta bakarak sāhib-i Risâlet Efendimiz Hazretlerinin sar'a veya isteri gibi bir maraz-ı asabî ile ma'lûliyetlerine hükmeden bugünkü münkirîn nübüvvetin on üç buçuk asırdan sonraki bürümeden ta'lîlleri -haydi daha ağırını söylemiyelim- gülünçtür. Taht-ı müşâhedeye alınmayan kimsenin marîz olup olmadığına, marazının nevi' ve cinsine hükmetmek etibbâca mümkün olmadığı halde on üç buçuk asır evvel dünyâyı teşrîf etmiş bir zâtın filân veya filân maraz ile ma'lûliyetine hükmetmek -eğer hamâkat değilse- herhalde garaz-kârâne bir küstahlıktır. Bu adamlar bunca keşfiyyât-ı hayret-bahşâ ile a'sār-ı mütekaddime ulûmuna karşı fahreden ulûm-ı cedîde mu'tayâtına gûyâ istinâd ederek bu da'vâda bulunuyorlar. Halbuki o beğenmedikleri, cehillerine tamâmen kāni' oldukları müşrikîn-i Kureyşin kötü mukallidleri olmakdan daha

فَاَخَذَنِى فَغَطَّنِى الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّى الْجَهْدَ. ثُمَّ اَرْسَلَنِى فَقَالَ
اَقْرَأْ. فَقُلْتُ مَا اَنَا بِقَارِئٍ. فَاَخَذَنِى فَغَطَّنِى الثَّالِثَةَ ثُمَّ اَرْسَلَنِى فَقَالَ

büyük bir meziyyet gösterememişlerdir. Pîrân-ı şekāvet-pîşeleri olan Ebû Leheb'ler, Ebû Cehil'ler, Utbe b. Rebîa'lar, Ümeyye b. Halef'ler, Ukbe b. Ebî Muayt'lar, Âs b. Vâil'ler de iftirâda bulundular. Fakat şu haklarını inkâr etmiyelim ki hiç görmedikleri, hiç anlamadıkları bir şey hakkında iftirâda bulunmuyorlardı. Ya bu zavallılara ne diyelim ki hiç görmedikleri, hiç duymadıkları, hiç anlamadıkları, tetkīk etmemiş oldukları bir şey hakkında recmen bi'l-gayb o cehele-i Kureyş dedikleri kimselere tebean hüküm veriyor, sonra ulûm-ı cedîdenin muhassala ve netâyici budur tefâhüriyle ilme iftirâ ediyorlar.

Evet, müşrikîn-i Kureyş *Kur'ân*'ın o rûhnevâz belâgat-ı ulyâsını ilk def'a işittikleri vakit tatlı tatlı, hem de hayrân hayrân dinlediler, kırk yıldanberi sıdk ve emânetine yakīn hâsıl ettikleri Nebiyy-i Zî-şân'ın nübüvvetini ne tasdîk, ne tekzîb ederek bî-taraf kaldılardı. Fakat yeni dînin dîn-i Tevhîd olduğunu, tapındıkları âliheyi red ve istihfâf ettiğini, en büyük kuvvet ve vüs'at-ı intişâr kābiliyetini vahy-i münzel olan *Kur'ân-ı Kerîm*'den aldığını görünce telâşa düşüp hiçbir emâre-i kizbe müsādif olmadıkları halde -tıpkı berikiler gibi- da'vâ-yı nübüvvetin kendisini tekzîb-i nübüvvete vesîle ettiler. Bunun faydasız ve gayr-i ma'kūl olduğunu görünce esnâ-yı vahiyde müşâhede ettikleri hâlâta bakarak kâh sâhir, kâh kâhin, kâh cin çarpmış (bugünkü münkirlerin sar'alı dediği), kâh mecnûn dediler. Hem de ne zaman? Sözlerinin en müessir olduğu, dâire-i Tevhîde dâhil olanların adedi parmak ile sayılacak mikdârı henüz tecâvüz etmediği, mü'minler korkularından namazlarını Mekke dağlarının tenhâlıklarında gizlice edâ ettikleri, îmâna gelenlerin -Ebû Bekr gibi pek şecî'leri müstesnâ- mü'miniz demeğe cür'et edemedikleri, îmânı meydana çıkanlar türlü türlü işkenecelere giriftâr edildikleri bir zamanda bu gibi zevâcir-i mâddiyye ve ma'neviyyeye tevessül ederek yeni dînin kendi içlerinde intişârına mâni' olmağa çalışırken bir tarafdan da Hac mevsimlerinde ziyâret-i Beytu'llāh'a gelen kabâil arasında kâzibdir, mecnûndur... gibi propagandaları eksik etmedikleri bir zamanda onlar nûr-ı sâtı-ı

اَقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذى خَلَقَ. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اِقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ الَّذى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

İlâhîyi kuru gürültü eden ağızlariyle söndürmeğe uğraşıyorlardı. [1](يريدون ليطفؤا نور الله بأفواههم والله متم نوره ولو كره الكافرون.) Bu menfaat-cûyâne propagandaya karşı Kelâm-ı Hakk'ın öyle bâtıl-şiken bir savlet-i gâlibânesi var idi ki yüzüne örtülmek istenen nikāb-ı siyâh-ı kizbin altından hergün binlerle delîl ve bürhân ile kendini izhâr edip duruyordu. acabâ bu hâl nedir diye vakfe-gîr-i tereddüd olanlar ahvâl ve Şemâil-i Seniyye-i Muhammediyyeyi tetkîk ve hakîkatı dedi-kodudan hâlî olarak ıyânen müşâhede ettikce Hakk'a yaklaşıyor, vahy-i münzel denilen şeylerin vahy-i hakk-ı Rahmanî olduğuna kanâat getiriyor, ketîbe-i ehl-i İslâm'ın adedini günden güne çağaltıyorlardı. Vâkıâ bidâyet-i emirde ihtidâ harekâtı ağır gitti. Fakat bu da îmân edenlerin hafif meşrebâne bir isti'câl ile davranmayıp edille-i sıdk-ı Nübüvvet her birine birer gûne zâhir oldukca taklidden âzâde olarak tarîk-ı hakka sülûk ettiklerine delîl-i celîdir. Berâhîn-i hakkıyyet-i Muhammediyye yığıldıkdan, müeyyed min indi'llâh oldukları en görmez gözlere bile göründükten sonra lemhatü'l-basar denilecek bir sür'at-i hârikulâde ile diyâr-ı Arab ve Acem'i şecere i tevhîdin berk ü bâr-ı hidâyeti birdenbire kaplayıverdi. Semâdan nüzûlünü kabulden başka çâre olmayan *Kur'ân-ı Kerîm,* beşer sözü nasıl olabilir? Gün geçtikce hakkıyyeti daha parlak berâhîn ile sâbit olan teâlîm-i İslâmiyye bir sar'alıdan nasıl sudûr edebilir? Ruhânî maraza müptelâ bir kimsenin sâika-i marazla hâtırına gelip haber verdiği şeyler nasıl dâimâ vâkıa mutābık çıkar? Bir alîlin bırakabileceği eser elbette o illetin âsâriyle de şâibedâr olur. Muhammedü'l-Emîn *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in hayâtında ikmâl edip bıraktığı eser-i muazzam ise işte meydanda. Bunu lâyık olduğu kıymetle takdîrden ibâ etmek, Vahy-ı İlâhîyi sar'a veya isteri gibi bir maraz âsârından addeylemek galebe-i bürhân-ı Muhammedî ile masrû' olanların savurdukları hezeyanlar idâdına dâhil olur.

[1] *Saff Sûresi, Âyet: 8.*

يَرْجُفُ فُؤَادُهُ [1]. فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ فَقَالَ زَمِّلُونِي
زَمِّلُونِي. فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ. فَقَالَ لِخَدِيجَةَ وَاَخْبَرَهَا
الْخَبَرَ لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي. فَقَالَتْ خَدِيجَةُ: كَلَّا وَاللهِ مَا يُخْزِيكَ [2]
اللّهُ اَبَداً. اِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ وَتَحْمِلُ الْكَلَّ وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ
وَتَقْرِي الضَّيْفَ وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ. فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى
اَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلِ بْنِ اَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى اِبْنَ عَمِّ خَدِيجَةَ
وَكَانَ امْرَاً قَدْ تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ. وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعِبْرَانِيَّ
فَيَكْتُبُ مِنَ الْاِنْجِيلِ [3] مَا شَاءَ اللهُ اَنْ يَكْتُبَ. وَكَانَ شَيْخاً كَبِيراً قَدْ
عَمِيَ. فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عَمِّ اسْمَعْ مِنِ ابْنِ اَخِيكَ. فَقَالَ لَهُ
وَرَقَةُ يَا ابْنَ اَخِي مَاذَا تَرَى؟ فَاَخْبَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ خَبَرَ مَا رَاَى. فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ اللهُ
عَلَى مُوسَى. يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعاً. لَيْتَنِي اَكُونُ حَيّاً اِذْ يُخْرِجُكَ
قَوْمُكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ؟
قَالَ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ اِلَّا عُودِيَ. وَاِنْ
يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ اَنْصُرْكَ نَصْراً مُؤَزَّراً. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ اَنْ
تُوُفِّيَ وَ فَتَرَ الْوَحْيُ.

TERCEMESİ

Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: **Resûlu'llāh** *sālla'llāhu aleyhi ve sellem*'in ilk vahiy başlangıcı uykuda rü'yâ-yı sāliha (yâni sādıka) görmekle olmuştur. Hiçbir rü'yâ görmezdi ki sabah aydınlığı gibi vâzıh ve âşikâr zuhûr etmesin. Ondan sonra kalbine

---

[1] Diğer bir rivâyette (تَرْجُفُ بَوَادِرُهُ) vârid olmuştur ki "*Vücûd-i şerîfindeki etleri titrediği halde*" demektir.

[2] Diğer nüshada (مَا يُحْزِنُكَ)

[3] Diğer nüshada (من الانجيل بالعبرانية)

yalnızlık muhabbeti ilkā olundu. Artık (Cebel-i) Hırâ'daki ğâr içinde halvet-güzîn olup orada ehlinin nezdine gelinceye kadar adedi muayyen günlerde tahannüs -ki teabbüd demektir.[1]- eder ve yine azıklanıp giderdi, Sonra yine Hadîce nezdine avdet edip bir o kadar zaman için yine azık tedârik ederdi. Nihâyet Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e birgün Ğâr-ı Hırâ'da bulunduğu sırada (emr-i) Hak (yâni vahiy) geldi. Şöyle ki Ona Melek gelip «اقرأ» yâni "*Oku*" dedi. O da "*Ben okumak bilmem.*[2]" cevâbını verdi. Zât-ı Akdesi Risâlet-Penâhî buyurur ki o zaman Melek beni alıp tākatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine «اقرأ» dedi. Ben de ona "*Okumak bilmem.*" dedim. Yine beni alıp ikinci def'a tākatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine «اقرأ» dedi. Ben de "*Okumak bilmem.*" dedim. Nihâyet beni yine alıp üçüncü def'a sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp «اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» dedi.[3] Bunun üzerine

[1] (وهو التعبد) lâfzı, hadîsin ruvâtından Zührî tarafından idrâc olunmuş bir tefsîrdir.

[2] Bir rivâyette (قال) yerine (قلت) denilmiştir. Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri bu hadîs-i şerîf'de Bed-i vahy kıssasını Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretlerinden semâını tasrîh etmeksizin rivâyet ettiğine nazaran hadîsin Mürsel olması vârid-i hâtır olursa da (قال) yerine (قلت) rivâyetinin de bulunması ve ondan sonra (قال فأخذنى) buyurulması hadîsin Merfû' olduğuna işârettir. Bakılsa aklen de öyle olmak iktizâ eder. Çünkü Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri keyfiyet-i vahyi Seyyidü'l-âlemîn Efendimiz Hazretlerinden işitmese nereden bilecekti?

[3] Bu Âyât-ı Kerîmenin meâli:
Mahlûkātı yaradan Rabb-i Celîl'inin- İsmi Şerîfiyle oku. O Rabb-i

Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (kendisine vahyolunan) bu âyât-ı kerîmeyi bi't-telâkkī (korkudan) yüreği titreyerek döndü ve Hadîce binti Huveylid'in nezdine girerek "*Beni sarıp örtünüz, beni sarıp örtünüz.*" dedi. Korkusu zâil oluncaya kadar vücûd-i mübârekini sarıp örttüler. Ondan sonra (Hazret-i Resûl *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) vukū-ı hâli Hadîce'ye naklederek "*Kendimden korktum.*" dedi. Hadîce *radiya'llāhu anhâ*: "*Öyle deme, Allāh'a kasem ederim ki Allāhu (Zü'l-Celâl) hiç bir vakit seni utandırmaz (mahzûn etmez). Çünkü sen akrabâna bakarsın, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakīre verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırsın, misâfiri ağırlarsın, Hak yolunda zuhûr eden havâdis ve mühimmâtda (halka) yardım edersin.*" Bundan sonra Hadîce (*radiya'llāhu anhâ*) Hazret-i Resûl-i Ekrem'i (*salla'llāhu aleyhi ve sellem*) birlikte alıp ammizâdesi Veraka b. Nevfel b. Esed b. Abdü'l-Uzzâ'ya götürdü. Bu zât, zamân-ı Câhiliyyette dîn-i Nasrâniyyete dâhil olmuş bir kimse olup İbrânîce yazı bilir ve *İncil*'den meşiyyet-i İlâhiyye taallûk ettiği mikdârda öteberi yazardı. Veraka gözlerine amâ târî olmuş bir pîr-i fânî idi. Hadîce *radiya'llāhu anhâ* Veraka'ya: "*Amûcam-oğlu, dinle de bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor.*" dedi. Veraka: "*Ne var kardeşimin oğlu?*" diye sorunca Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* gördüğü şeyleri kendisine ihbâr etti. Bunun üzerine Veraka dedi ki "*Bu gördüğün, Allāhu Teâlâ'nın Mûsâ (salla'llāhu aleyhi ve sellem)ya tenzîl ettiği Nâmûs(-ı Ekber)dır. (Yâni Sâhib-i Sırr-ı Vahiydir.) Âh keşki senin da'vet günlerinde genç olaydım. Kavmin seni çıkaracakları zaman keşki ber-hayât olsam!*". Bunun üzerine Resûlu-'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Onlar beni çıkaracaklar mı*

Azîm ki nev-i insanı alâkdan, yâni pıhtılaşmış kandan yarattı. Her halde oku ki senin Rabbin kalemle yazı yazmayı ta'lîm eden keremde bî-nazîr ve misâl Allâhu Zü'l-Celâl'dir. İntehâ. Vallāhu a'lem. *(Alâk Sûresi, Âyet: 1-4).*

ki?" diye sordu. O da: "*Evet.* (*zîrâ*) *Senin gibi bir şey getirmiş (yâni vahiy tebliğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şâyed senin da'vet günlerine yetişirsem sana son derecede yardım ederim.*" cevâbını verdi. Ondan sonra çok geçmedi. Veraka vefât etti. (Ve o esnâda) Fetret-i vahiy vukū' buldu (yâni bir müddet için vahiy inkıtâa uğradı.) [1]

4. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْاَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ . فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ بَيْنَا اَنَا اَمْشِي اِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي [2]. فَاِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ . فَرُعِبْتُ مِنْهُ

[1] Veraka'ya âid kıssa "*Vefât etti.*" sözüyle hitāma ermiştir. Hayat ve memâtı ile inkıtā-ı vahy arasında münâsebet ve alâka yoktur. Binâenalehy (وفتر الوحى) deki vâv âtıfa değil, istinâfiyedir.

(اقرأ) Sûre-i Celîlesindeki ilk âyetlerin nüzûlünden sonra vahyin bir müddet munkatı' olmasından ve Cibrîl *aleyhi's-selâm*'ın bir daha görünmemesinden dolayı -diğer rivâyâtdan ma'lûm olduğu üzere- Mehbat-ı Esrâr-ı Hüdâ olan kalb-i pâk ve tâb-nâk-i Nebevîye o derecede hüzün ve gam istîlâ etti ki kendilerini yüksek dağ tepelerinden atıp ihlâk-i nefse bile bir kaç kere tesaddî buyurmuşlar ve her def'âsında Zât-ı Şerîf-i Mukaddeslerine karîn olan Melek kendilerine görünüp nehyetmişlerdir. Bu Melek, rivâyete nazaran İsrâfîl *aleyhi's-selâm*'dır. Cibrîl *aleyhi's-selâm*'ın sık sık nüzûlünden evvel mahz-ı teselliyyet hâtır-ı Nebevî için arasıra görünür ve bir iki kelimelik vahiy bile teblîğ ederdi. İnkıtā-ı vahy müddeti hakkındaki rivâyetler muhteliftir. Asgarî onbeş gün, a'zamî üç senedir.

Câbir (*radiya'llāhu anh*)in rivâyet ettiği âtîdeki hadîsden fetreti müteâkip ilk nâzil olan Âyât-ı Kerime (يا ايها المدثر) Sûresinin baş tarafları olduğu anlaşılıyor.

[2] (فَرَفَعْتُ بَصَرِي) de mervîdir

فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى [1]. فَاَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى يَا اَيُّهَا
الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَاَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ. وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ. وَالرُّجْزَ
فَاهْجُرْ. فَحَمِىَ الْوَحْىُ وَتَتَابَعَ.

TERCEMESİ

Câbir b. Abdu'llāh el-Ensārî (*radiya'llāhu anhümâ*) dan:

(O da hadîs-i sâbıkı rivâyet edip) şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* fetret-i vahiyden bahsederken söz arasında buyurdu ki: "*Ben (bir gün) yürürken birdenbire gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki Hırâ'da bana gelen Melek (yâni Cibrîl aleyhi's-selâm) semâ ile arz arasında bir kürsî üzerinde oturmuş. Pek ziyâde korktum. (Evime) dönüp: beni örtün, beni örtün,* dedim. Bunun üzerine Allâhu Teâlâ Hazretleri «يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَاَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ. وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ» Âyât-ı Kerîmesini inzâl etti. [2] Artık vahiy kızıştı da ardı arası kesilmedi.

5. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمَا فِى قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ
لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ. قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1] Bir rivâyette bir kere (زَمِّلُونِى) diğer rivâyette (دَثِّرُونِى) vârid olmuştur ki ikincisi âtiyen gelecek Âyet-i Kerîme'ye daha muvâfıktır.

[2] Âyât-ı Kerîme'nin meâli şudur:
"*Ey örtüye bürünen Resûlüm, kalk da sana îmân etmeyenleri inzâr et. Rabbinin azamet ve kibriyâsından bahset. Elbiseni pâk ve mutahhar tut. İbâdet-i evsan necâsetini terkinde dâim ol.*" Vallāhu a'lem. *(Müddessir Sûresi, Âyet: 1-5).*

يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً . وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ . فَقَالَ ابْنُ
عَبَّاسٍ فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
يُحَرِّكُهُمَا . فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ .
إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ . قَالَ : جَمْعَهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ [1] وَتَقْرَأَهُ .
فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ . قَالَ فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ . ثُمَّ إِنَّ
عَلَيْنَا بَيَانَهُ . ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ . فَكَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ . فَإِذَا انْطَلَقَ
جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ .

Tercemesi

[2] «لا تحرك به لسانك لتعجل به» (Âyet-i Kerime'sinin tefsîri) hakkında İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* tenzîl olunan Âyât-ı Kerîme (nin zabtı yüzün)den güçlük çekerler ve bundan dolayı çok kereler mübârek dudaklarını kımıldatırlardı. Bunu söylerken İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*: "*İşte bak Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiyse ben de (sana) öylece kımıldatıyorum.*"

---

[1] Ekser-i rivâyâtda feth-i mîm ile (جَمَعَهُ لَكَ صَدْرُكَ) ve bir rivâyetde zamm-ı ayn ile, bir rivâyetde de keza sükûn-ı mîm ile (جَمْعُهُ لَهُ صَدْرُكَ) vârid olmuştur ki cümlesi ma'nen mütekāribdir. Yalnız bu iki rivâyette (له) deki zamîr *Kur'ân*'a, (لك) deki zamîr ise Hazret-i Resûl-i Zî-Şân'a âitdir.

[2] *Kıyâme Sûresi, Âyet: 16.*

da demiş.[1] Bunun üzerine Allâhu Teâlâ Hazretleri ona «لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ . إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ . ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ»[2] Âyât-ı Kerîme'sini inzâl eyledi. «إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ» *Kur'ânı senin sadrında cem' edip Onu okuyabilmen bize âitdir.*", «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» "*Kur'ân'ı (lisân-ı Cibrîl ile) sana okuduğumuzda Onu dinle ve (sükût ederek) Ona kulak ver.*", «ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» "*Ondan sonra da Onu (dürüst) okumanı biz tekeffül ederiz.*" demektir. İşte bundan sonra Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e ne zaman Cibrîl (*aleyhi's-selâm*) nâzil olursa sükût buyurup onu dinlerlerdi. Cibrîl (*aleyhi's-selâm*) gidince getirmiş olduğu Âyât-ı Kerîme'yi o nasıl tilâvet etmiş idiyse Nebîy-(yi Muhterem) *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de öylece tilâvet ederdi.

6. وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدَ النَّاسِ. وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ

[1] (İbn-i Abbâs Hazretleri bu fi'l-i Resûli hikâye -bu zamânın ta'bîrince taklîd- ettiği gibi kendisinden rivâyet edenler de esnâ-yı rivâyetde müteselsilen hep öyle hikâye ile dudaklarını tahrîk etmişlerdir. Bu yolda rivâyet edilen hadîse (*Hadîs-i müselsel*) denir. Musāfaha hadîsi de bu tarzda müteselsilen rivâyet edilmiştir.

[2] Âyât-ı Kerîme'nin meâli: "*Ey Habîb-i Muhteremim, sana nâzil olan Âyât-ı Kur'âniyyeyi nazmı ile unutmayayım diye acele edip Cibrîl, tilâvetini tamamlamadan lisânını, dudaklarını hemen kımıldatıp durma. Kur'ân'ı sadrında cem'etmek, sana tilâvet ettirmek bize âitdir. Lisân-ı Cibrîl ile Kur'ân'ı sana okuduğumuzda sen yalnız dinle. Ondan sonra onu anlatıp belletmek yine bize âitdir.* İntehâ. Vallāhu a'lem. *(Kıyâme Sûresi, Âyet: 16-19)*

فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ. فَلَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَجْوَدُ بِالْخَيْرِ
مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ.

TERCEMESİ

Yine İbn-i Abbâs (*radiya'llāhu anhümâ*) dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* halkın en cömerdi idi. En cömerd olduğu zamân da Ramazan'da idi ki (bu ây) Cibrîl *aleyhi's-selâm* kendisine çokca mülâkī olduğu zaman idi. Cibrîl (*aleyhi's-selâm*) Ramazanın her gecesinde Zât-ı Şerîf'lerine mülâkī olur, kendisiyle *Kur'ân-ı Kerîm*'i müdârese ve müzâkere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (ibzâl-i) hayrda (esmesi) mâniaya uğramayan (mübârek) rüzgârdan daha cömerd idi.[1]

7. وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ اَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ اَخْبَرَهُ اَنَّ
هِرَقْلَ اَرْسَلَ اِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ. وَكَانُوا تُجَّارًا بِالشَّامِ
فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَادَّ فِيهَا اَبَا سُفْيَانَ
وَكُفَّارَ قُرَيْشٍ. فَاَتَوْهُ وَهُمْ بِاِيلِيَاءَ، فَدَعَاهُمْ وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ
الرُّومِ. ثُمَّ دَعَاهُمْ فَدَعَا بِالتَّرْجُمَانِ فَقَالَ اَيُّكُمْ اَقْرَبُ نَسَبًا
بِهَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ اَنَّهُ نَبِيٌّ؟ قَالَ اَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ اَنَا
اَقْرَبُهُمْ. فَقَالَ اَدْنُوهُ مِنِّي وَقَرِّبُوا اَصْحَابَهُ فَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ

[1] İbn-i Abbâs Hazretlerinin cûd ve sahâ-yı Nebevîyi rîh-i mürseleye teşbîh etmesi evvelâ bezl-i cûd ve hayrâtda rüzgârdan daha serî olduklarından, sâniyen rüzgâr yağmurlu bulutları toplayıp rahmet-i İlâhiyyeyi hâk-i iftikāra îsāle vâsıta olmasından, sâlisen esen rüzgâr durgunca hafif rüzgârdan daha ziyâde yol alıp daha çok yerlere ibzâl-i hayrât etmesinden dolayıdır.

ظهره . ثم قال لترجمانه قل لهم انى سائل هذا عن هذا
الرجل فان كذبنى فكذبوه . فوالله لولا الحياء من ان يأثروا
على كذبا لكذبت عنه . ثم كان اول ما سألنى عنه ان
قال كيف نسبه فيكم ؟ قلت هو فينا ذو نسب . قال فهل قال
هذا القول منكم احد قط قبله ؟ قلت لا . قال فهل كان من
آبائه من ملك ؟ قلت لا . قال فأشراف الناس اتبعوه ام
ضعفاؤهم ؟ قلت ضعفاؤهم [1] . قال أيزيدون ام ينقصون ؟ قلت
بل يزيدون . قال فهل يرتد احد منهم سخطة لدينه بعد
ان يدخل فيه ؟ قلت لا . قال فهل كنتم تتهمونه بالكذب
قبل ان يقول ما قال ؟ قلت لا . قال فهل يغدر ؟ قلت لا .
ونحن منه فى مدة لا ندرى ما هو فاعل فيها . ولم تمكنى كلمة
ادخل فيها شيئا غير هذه الكلمة . قال فهل قاتلتموه ؟ قلت
نعم . قال فكيف كان قتالكم اياه ؟ قلت الحرب بيننا وبينه
سجال ينال منا وننال منه . قال فماذا يأمركم ؟ قلت يقول
اعبدوا الله وحده ولا تشركوا به شيئا واتركوا ما كان يعبد
آباؤكم ويأمرنا بالصلاة والصدق والعفاف والصلة [2] . فقال
للترجمان قل له انى سألتك عن نسبه فذكرت انه فيكم

---

[1] Diğer nüshada (بل ضعفاؤهم) diğer rivâyetde de (تبعه منا الضعفاء والمساكين والاحداث واما ذووالانساب والشرف فما تبعه منهم احد) ibâresiyle vârid olmuştur ki *"İçimizden zayıf, miskin ve genç olanlar ona tâbi' oldular. Ensâb ve şeref sâhiplerine gelince onlardan hiçbiri ona tebaiyyet etmediler."* demektir.

[2] Diğer rivâyetde (بالصلاة و الزكاة)

ذُو نَسَبٍ. وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي نَسَبِ قَوْمِهَا. وَسَأَلْتُكَ
هَلْ قَالَ أَحَدٌ مِنْكُمْ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ. فَذَكَرْتَ أَنْ لَا.
فَقُلْتُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ لَقُلْتُ رَجُلٌ يَتَأَسَّى
بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ. فَذَكَرْتَ
أَنْ لَا. فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ
مُلْكَ أَبِيهِ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ
يَقُولَ مَا قَالَ. فَذَكَرْتَ أَنْ لَا. فَقَدْ أَعْرِفُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَذَرَ
الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللهِ. وَسَأَلْتُكَ أَشْرَافُ النَّاسِ
اتَّبَعُوهُ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ. فَذَكَرْتَ أَنَّ ضُعَفَاءَهُمُ اتَّبَعُوهُ. وَهُمْ
أَتْبَاعُ الرُّسُلِ. وَسَأَلْتُكَ أَيَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ. فَذَكَرْتَ أَنَّهُمْ
يَزِيدُونَ. وَكَذَلِكَ أَمْرُ الْإِيمَانِ حَتَّى يَتِمَّ. وَسَأَلْتُكَ أَيَرْتَدُّ
أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ. فَذَكَرْتَ أَنْ لَا.
وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ.
فَذَكَرْتَ أَنْ لَا. وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لَا تَغْدِرُ. وَسَأَلْتُكَ بِمَا يَأْمُرُكُمْ.
فَذَكَرْتَ أَنَّهُ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا اللهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً
وَيَنْهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ وَيَأْمُرُكُمْ بِالصَّلَاةِ وَالصِّدْقِ وَالْعَفَافِ[1].
فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقّاً[2] فَسَيَمْلِكُ مَوْضِعَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ. وَقَدْ
كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ. لَمْ أَكُنْ أَظُنُّ أَنَّهُ مِنْكُمْ. فَلَوْ أَعْلَمُ
أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لَتَجَشَّمْتُ لِقَاءَهُ. وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ

[1] Diğer rivâyetde(بالصلاة والصدقة) diğerinde de (والصدق و الصدقة)

[2] Diğer rivâyetde (حقا فانه نبي)

عَنْ قَدَمِيهِ . ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي
بُعِثَ بِهِ دِحْيَةُ[1] إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى. فَدَفَعَهُ إِلَى هِرَقْلَ. فَقَرَأَهُ.
فَإِذَا فِيهِ : بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى
هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ . سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى. أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي
أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ . أَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ.
فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِينَ[2]. وَيَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا
إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ
شَيْئاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا
اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ. قَالَ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ
وَفَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ كَثُرَ عِنْدَهُ الصَّخَبُ وَارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ
وَأُخْرِجْنَا. فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ. إِنَّهُ
يَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ . فَمَا زِلْتُ مُوقِناً أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى
أَدْخَلَ اللهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ .

وَكَانَ ابْنُ النَّاطُورِ صَاحِبَ إِيلِيَاءَ وَهِرَقْلَ أُسْقُفَ عَلَى نَصَارَى
الشَّأْمِ يُحَدِّثُ أَنَّ هِرَقْلَ حِينَ قَدِمَ إِيلِيَاءَ أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ.
فَقَالَ لَهُ بَعْضُ بَطَارِقَتِهِ قَدِ اسْتَنْكَرْنَا هَيْئَتَكَ . قَالَ ابْنُ النَّاطُورِ
وَكَانَ هِرَقْلُ حَزَّاءً يَنْظُرُ فِي النُّجُومِ . فَقَالَ لَهُمْ حِينَ سَأَلُوهُ إِنِّي
رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ حِينَ نَظَرْتُ فِي النُّجُومِ أَنَّ مَلِكَ الْخِتَانِ قَدْ ظَهَرَ.

---

[1] Bir rivâyetde (مع دحية) dır ki (بعث) nın fâili Zât-ı Akdes-i Risâlet-Penâhî'ye râci' olur.

[2] Bir rivâyetde (أَرِيسِينَ) , diğerinde (يَرِيسِيِّينَ), Bir diğerinde de (أَرِيسِيِّينَ).

فمن يختتن من هذه الأمة ؟ قالوا ليس يختتن إلا اليهود .
فلا يهمنك شأنهم واكتب إلى مدائن ملكك فيقتلوا من
فيهم من اليهود . فبينما هم على أمرهم أتي هرقل برجل
أرسل به ملك غسان يخبر عن خبر رسول الله صلى الله عليه
وسلم . فلما استخبره هرقل قال اذهبوا فانظروا أمختتن
هو أم لا ؟ فنظروا إليه فحدثوه أنه مختتن . وسأله عن
العرب فقال هم يختتنون . فقال هرقل هذا ملك هذه الأمة
قد ظهر . ثم كتب هرقل إلى صاحب له برومية . وكان نظيره
في العلم وسار هرقل إلى حمص . فلم يرم حمص حتى أتاه
كتاب من صاحبه يوافق رأي هرقل على خروج النبي صلى الله
عليه وسلم وأنه نبي . فأذن هرقل لعظماء الروم في دسكرة له
بحمص . ثم أمر بأبوابها فغلقت . ثم اطلع فقال يا معشر
الروم هل لكم في الفلاح والرشد وأن يثبت ملككم فتبايعوا
هذا الرجل ؟ فحاصوا حيصة حمر الوحش إلى الأبواب فوجدوها
قد غلقت . فلما رأى هرقل نفرتهم وأيس من الإيمان قال
ردوهم علي . وقال إني قلت مقالتي آنفا أختبر بها
شدتكم على دينكم . فقد رأيت . فسجدوا له ورضوا عنه .
فكان ذلك آخر شأن هرقل .

TERCEMESİ

Yine İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir: Ebû Süfyân b. Harb bana haber verdi ki gerek kendisiyle, gerek küffâr-ı Kureyş ile Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in (Hudeybiyye sulhiyle) akdeylediği

mütâreke müddeti içinde ticâret için Şam'a giden bir Kureyş kāfilesi içinde bulunduğu sırada (Kayser-i Rûm) Hirakl tarafından da'vet olunmuş. Ebû Süfyân ile rüfekāsı Hirakl'in nezdine gelmişler. (O zaman) Hirakl ile etbâı, İlyâ (yâni Beytü'l-Makdis) de imiş. Uzemâ-yı Rûm, yanında iken Kayser bunları meclisine çağırmış. Huzûruna celb ve tercümânın gelmesini emretmiş. Tercümân : "*Peygamberim diyen bu zâta neseben en yakın olan hanginizdir?*" diye sormuş.—Ebû Süfyân der ki "*Neseben en yakınları benim.*" dedim. Bunun üzerine Hirakl: "*Onu bana yakın getiriniz. Arkadaşlarını da yakına getiriniz. Lâkin arkasında dursunlar.*" dedi. Ondan sonra tercümânına dönüp dedi ki bunlara söyle, ben bu zât hakkında bu adamdan (bâzı şeyler soracağım. Bana yalan söylerse tekzîb etsinler. -Ebû Süfyân der ki "*Va'llāhi arkadaşlarım yalanımı ötede beride söylerler diye utanmasaydım onun (yâni Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem) hakkında yalan uydururdum.*"- Ondan sonra bana ilk sorduğu şu oldu: "*Sizin içinizde nesebi nasıldır?*" "*Onun içimizde nesebi pek büyüktür.*" dedim. "*Sizden bu sözü, ondan evvel söylemiş (yâni ondan evvel da'vây-ı nübüvvet etmiş) hiç kimse var mıydı?*" dedi. "*Yoktu.*" dedim. "*Âbâ ve ecdâdı içinde hiçbir melik gelmiş midir?*" dedi. "*Hayır.*" dedim. "*Ona tâbi' olanlar halkın eşrâfı mı, yoksa zuafâsı mıdır?*" dedi. "*Halkın (eşrâfı değil) zuafâsıdır.*" dedim. "*Ona tâbi' olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu?*" dedi. "*Artıyorlar. (eksilmiyorlar)*" dedim. *İçlerinde onun dînine girdikten sonra beğenmemezlikten dolayı irtidâd eden var mıdır?*" dedi. "*Yoktur.*" dedim. "*Şu dediğini demezden (yâni da'vetden) evvel hiç yalan ile ittihâm ettiğiniz var mıydı?*" dedi. "*Hayır.*" dedim. "*Hiç gadredermi? (yâni nakz-ı ahd eder mi?)*" dedi. "*Hayır gadretmez, ancak biz şimdi onunla bir müddete kadar mütâreke hâlindeyiz. Bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz*" dedim. -Ebû Süfyân der ki bana (kendiliğimden) bir şey katmağa imkân verecek bu sözden başkasını bulamadım.

"*Onunla hiç mukātele ettiniz mi?*" dedi. "*Evet ettik.*" dedim. "*Onunla mukātelâtınız (ın netâyici) nasıldır?*" *dedi.* "*Aramızda (tāli-i) harb nöbet iledir. Kâh o bizi izrâr eder, kâh biz onu izrâr ederiz.*" dedim. "*Peki, size ne emrediyor?*" dedi. "*Bize yalnız Allāh'a ibâdet ediniz, hiçbir şeyi O'na şerîk etmeyiniz. Dedelerinizin ibâdet ettiğini terkediniz diyor. Bize namazı, (sadakayı, yâni zekâtı), sıdk ve afâfı, sıla-i rahmi emrediyor.*" dedim. Bunun üzerine tercümâna dedi ki ona söyle, nesebini sordum. İçinizde âlî neseb olduğunu beyân ettin. Peygamberler de (zâten) böyle kavimlerinin (Ashâb-ı) nesebi içinden ba's olunur. İçinizden bu sözü ondan evvel söylemiş hiçbir kimse varmıydı? diye sordum. Hayır dedin. Ondan evvel bu sözü söylemiş bir kimse olaydı bu da kendisinden evvel söylenmiş bir söze peyrev ol(mak iste)muş bir kimsedir diyebilirdim diye düşünüyorum. Âbâ ve ecdâdı içinde hiç bir melik gelmiş midir? diye sordum. Hayır dedin. Âbâ ve ecdâdından bir melik olaydı bu da babasının mülkünü istirdâda çalışır bir kimsedir diye hükmederdim diyorum. Bu da'vâsına kıyâm etmeden evvel onun bir yalanını tutmuş mu idiniz? diye sordum. Hayır dedin. Ben ise muhakkak bilirim ki (önceden) halka karşı yalan söylemeyi irtikâb etmemiş iken (sonradan) Allāh'a karşı yalan söylemeğe cür'et edemezdi. Ona tâbi' olanlar halkın eşrâfı mı, yoksa zuafâsı mıdır? diye sordum. Ona tebaiyyet edenlerin zuafâ-yı nâs olduğunu söyledin. Etbâ-ı rusul de (zâten) onlardır. Ona tâbi' olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu? diye sordum. Artıyorlar dedin. İmân keyfiyeti (ahkâmı) de tamâm oluncaya kadar hep bu minvâl üzere gider. İçlerinde onun dînine girdikten sonra beğenmemezlikten dolayı irtidâd eden var mıdır? diye sordum. Hayır dedin. îmân da mûcib olduğu inşirâh, kalbe karışıp kökleşince böyle olur. Hiç gadreder mi? diye sordum. Hayır dedin. Peygamberler de böyledir. Gadretmezler. Size ne

emrediyor? diye sordum. Yalnız Allāh'a ibâdet edip O'na hiçbir şeyi şerîk etmemeği size emrettiğini, ibâdet-i evsândan sizi nehyettiğini, kezâlik namaz (ve sadaka, zekât) ile, sıdk ve afâf ile emrettiğini söyledim. Eğer bu dediklerin doğru ise şu ayaklarımın bastığı yerlere yakında (O Zât-ı Kerîm) mâlik olacaktır. Zâten bu Nebiyy-i Zî-Şân'ın zuhûr edeceğini bilirdim. Lâkin sizden olacağını tahmîn etmezdim. Onun nezdine varabileceğimi bilsem Zât-ı Şerîf'iyle mülâkāt için her türlü zahmete katlanırdım. Yanında olaydım (arz-ı hizmet ederek) ayaklarını yıkardım. Ondan sonra Hirakl, Dihye (*radiya'llāhu anh*) [1] vedâatiyle Busrâ emîrine [2] gönderilen ve (onun tarafından da Kayser'e îsāl edilen) Mektûb-i Şerîf-i Risâlet-Penâhî'yi istedi. Getiren adam [3] onu Hirakl'e verdi. O da okudu.

Mektûb-i Şerîf :

« بسم الله الرحمن الرحيم من محمد عبد الله ورسوله الى هرقل عظيم الروم . سلام على من اتبع الهدى . اما بعد فانى ادعوك بدعاية الاسلام . اسلم تسلم يؤتك الله اجرك مرتين . فان توليت فان عليك اثم البريسين . ويا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم ان لا نعبد الا الله ولا نشرك به

[1] Dihye b. Halîfe el-Kelbî *radiya'llāhu anh*'dir. Ecille-i Ashâb'dan pek ziyâde sabîhü'l-vech bir zât-ı âlî-kadr idi. Çok kereler Cibrîl *aleyhi's-selâm* onun sûretine temessül edip inzâl-i vahy-i Rabbi'l-âlemîn eder idi.

[2] Bu emîrin ismi: Hâris b. Ebî Şemr-i Gassânî'dir.

[3] Nâme-i Şerîf'i Busrâ emîrinden alıp Hirakl'e götüren meşhûr Hâtem-i Tāî'nin oğlu Adiyy idi. Dihye *radiya'llāhu anh* ile birlikte Kayser'in nezdine gitmişlerdi. *Müsned-i Bezzâr*'da mervî olduğu üzere Nâme-i Şerîf'i Kayser'in eline sunan Dihye'dir.

شَيْئاً وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا
فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ»

diye yazılmıştı ki Meâl-i Âlî'si şudur : «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ»
Allāh'ın abdi ve Resûlü Muhammed'den (salla'llāhu aleyhi ve sellem Rûm'un büyüğü Hirakl'e (tarîk-ı reşâd ve) hidâyete ittibâ' edenlere selâm olsun. Ba'de-zâ seni da'vet-i İslâm ile (yâni Müslümanlığa) da'vet ederim. Dâire-i İslâm'a gir ki selâmette kalasın ve Allāhu Teâlâ sana ecrini iki kat versin. Eğer kabûl etmezsen (fakîr) çiftcilerin günâhı senin boynunadır. «وَ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ
تَعَالَوْا اِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ اَنْ لاَ نَعْبُدَ اِلاَّ اللهَ
وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ
دُونِ اللهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ»[1] = Ebû

Süfyân der ki: "*Hirakl diyeceğini dedikten ve Mektûb-i Şerîf'in kırâatini bitirdikten sonra yanında gürültü çoğaldı. Sesler yükseldi. Biz de yanından çıkarıldık.*" (Arkadaşlarımla yalnız kalınca) onlara dedim ki İbn-i Ebî Kebşe'nin[2] (yâni Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in) işi hakîkaten azamet peydâ

---

[1] Nâme-i Şerîf'de iktibas buyurulan Âyet-i Kerîme sîga-i emr ile (قل يا اهل الكتاب) diye başlar. Bu takdîrce Meâl-i Âlî'si şöyle olmuş olur : "*Ey Resûl-i Muazzamım! Yehûd ile Nasarâ'ya de ki 'Ey Ehl-i kitâb, gelin hem bizce, hem sizce alettesâvî makbûl olan bir hak söz üzerine ittifâk edelim. Gelin Allāh'dan başkasına ibâdet etmiyelim.* Ve *O'na hiçbir şeyi şerîk edinmeyelim, Allāh'ı bırakıp da birbirimizi Rab ittihâz etmiyelim. Aldırmazlarsa onlara, öyle ise şâhid olun biz müslimiz deyiniz., İntehâ.*" Vallāhu a'lem. *(Âl-i İmrân Sûresi, Âyet: 64)*

[2] Müşrikler Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'i "*Ebû Kebşe*" nâm kimseye nisbet ederlerdi. Bu adam, ibâdet-i evsan husûsunda Kureyş'e muhâlefet ederek «شِعْرَى الْعَبُورِ» nâm yıldıza tapmış

ediyor. (Baksanıza) Benî Asfar Melik'i [1] ondan korkuyor. Artık Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in gâlib geleceğine tâ Cenâb-ı Hak İslâm (ve inkıyâd) ı kalbime ithâl edinceye kadar yakīnim ber-devâm oldu. [2]

İlyâ', yâni Beytü'l-Makdis sāhibi ve Hirakl'in dostu olup Şam Nasarâ'sına Piskopos ta'yîn edilen İbnü'n-Nâtūr da [3] Hirakl'den bahisle derdi ki: Hirakl Beytü'l-Makdis'e geldiği zaman (günün birinde) pek ziyâde gamnâk göründü. Patriklerinden (yâni ümerâsından) bâzıları[4] ona "*Senin hâlini başka türlü görüyoruz.*" dediler.- İbnü'n-Nâtūr derki: Hirakl Nücûma bakar, kehânete âşinâ bir kimse idi. Bu suâle ma'rûz kalınca onlara: "*Bu gece nücûma baktığımda Hıtân Melik'ini zuhûr etmiş gördüm. Bu ümmet içinde sünnet olanlar kimlerdir?*" diye sordu. "*Yehûddan başka sünnet olan yoktur. Onlardan da sakın endîşe etme. Dâhil-i kalem-rûn olan*

---

bir Huzâa'lı idi. Hazret-i Resûl *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de ibâdet-i evsan husūsunda Kureyş'e muhâlefet edince ona benzeterek "*Ebû Kebşe'nin oğlu*" tesmiye ettiler. Bir rivâyete göre de Ebû Kebşe, vâlide-i muhteremeleri cihetinden ecdâd-ı ızâm Risâlet-Penâhî'dendir. Cenâb-ı Fahr-ı Risâlet'i ona nisbet etmekle gûyâ ona çekmiş olduğunu kasdetmek isterlerdi. İntehâ. (نهاية ابن الاثير).

[1] Araplar Romalılara (Benu'l-Asfar) derlerdi.

[2] İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'nın Ebû Süfyân'dan rivâyeti burada hitam buluyor. Bundan sonraki kıssa, Zührî'nin İbnü'n-Nâtūr'a îsāl ettiği rivâyettir. Tevehhüm edilebileceği üzere Ebû Süfyân'dan mervî değildir. İbnü'n-Nâtūr Abdü'l-Melik'in eyyâm-ı hilâfetinde berhayât idi. Zührî kıssayı ondan dinlemiş.

[3] Bu isim, üç veçhile rivâyet edilmiştir. Tā-i mühmele ve mu'ceme ile (ابن الناطور) ve (ابن ناطورا).

[4] Patriklik, Roma ile Bizans devletlerinin yüksek menâsıb-ı dîvâniyyesinden idi. Lâtincesi "*Patriçyus*"dur. Bu, en yüksek mansıb-ı rûhânî olan Patriklik değildir.

şehirlere yaz, oradaki yahûdîleri katletsinler." dediler. Derken Hirakl'in huzûruna Gassân Melik'i tarafından Resûlu-'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem'e dâir* îsāl-i habere me'mûr olarak gönderilmiş bir adam getirdiler. Hirakl o adamdan havâdis alınca "*Gidin de bu adam sünnetli midir, değil midir? bakın.*" dedi. Baktılar ve sünnetli olduğunu bildirdiler. Sonra gelen adamdan "*kavm-i Arap sünnetli midir?*" diye sordu. "*Sünnet olurlar.*" cevâbını aldı. Bunun üzerine Hirakl "*Bu ümmetin Melik'i işte zuhûr etmiştir.*" dedi. Ondan sonra Hirakl Rûmiye'de (yâni Roma'da) ilimce kendi nazîri olan bir dostuna mektup yazıp Hıms'a gitti. Hıms'dan ayrılmadan o dostundan Hazret-i Nebî *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zuhûr ettiği ve Zât-ı Şerîfinin Nebî olduğu hakkındaki re'yine muvâfık bir mektup geldi. Müteâkıben Hirakl Hıms'da kâin bir kasrına uzamâ-yı Rûm'u da'vet ederek kapıların kapanmasını emretti. Sonra yüksek bir yere çıkıp "*Ey Rum cemâati, bu zâta bîat edip de felâh ve rüşde nâil olmayı ve mülkünüzün pâyidâr olmasını istemezmisiniz?*" diye hitāb etti. (Cemâati) yaban eşekleri kadar sür'atle kapılara doğru kaçıştılarsa da kapıları kapanmış buldular. Hirakl bu derece nefretlerini görüp îmânlarından me'yûs olunca: "*Bunları geri çevirin.*" diye emretti ve (onlara dönüp): "*Deminki sözlerimi dîninize olan şiddet-i temessükünüzü öğrenmek için söyledim. (Bunu ise) gözümle gördüm.*" dedi. Bu söz üzerine oradakiler rızâlarını, memnûniyetlerini beyân ile kendisine ta'zîmen secde ettiler. Hirakl (in îmâna da'vet olunması) hakkındaki haberin sonu da bundan ibârettir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

KİTÂBÜ'L-ÎMÂN

8. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ .

Tercemesi

İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: İslâm beş şey üzerine binâ olunmuştur: Allāh'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (*salla'llāhu aleyhi ve sellem*) Allāh'ın Resûlü olduğuna Şahâdet etmek, Namaz kılmak, Zekât vermek, Haccetmek, Ramazan orucunu tutmak.

9. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْإِيمَانُ بِضْعٌ[1] وَسِتُّونَ[2] شُعْبَةً . وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ .

[1] Bir rivâyete göre (بضعة) .

[2] Diğer rivâyâtın kiminde (بضع و سبعون), kiminde şek sīgasiyle (بضع و ستون او بضع و سبعون) vârid olmuştur.

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Îmân altmış bu kadar şu'bedir. Hayâ da îmânın bir şu'besidir.

10. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ . وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللهُ عَنْهُ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Amr (i'bni'l-Âs) *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Müslüman, dilinden, elinden müslümanlar selâmette kalan kimsedir. Muhâcir de Allāh'ın nehyettiğini terkedendir.

11. عَنْ اَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ اَيُّ الْاِسْلَامِ [1] اَفْضَلُ ؟ قَالَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ .

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: "*Yâ Resûlâ'llāh, müslümanların hangisi efdaldir?*" diye suâl ettiler. "*Müslümanlar; dilinden, elinden selâmette kalandır.*" cevâbını verdiler.

---

[1] Diğer rivâyetlerde (اىّ المسلمين) diye vârid olduğuna göre (اىّ اصحاب الاسلام) yâhud (اىّ افراد الاسلام) takdîrindedir.

12. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ رَجُلاً سَاَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَىُّ الْاِسْلاَمِ خَيْرٌ ؟ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَاُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Amr (i'bni'l-Âs) *radiya'llāhu anhümâ-'dan:*

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e biri: "*İslâm'ın*[1] *en hayırlısı hangisidir?*" diye sordu. "*İt'âm-ı taâm etmen ve tanıdığına, tanımadığına selâm vermendir.*" cevâbını verdiler.[2]

13. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لاَ يُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِاَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ .

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Hazretleri buyurdu ki: Hiç biriniz, kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmedikce îmân etmiş olmaz.[3]

---

[1] Burada da evvelki hadîsde olduğu gibi hazf-i muzâf vardır.

[2] Buhârî'nin Ammâr b. Yâsir *radiya'llāhu anh*'den rivâyet ettiği eserde: "ثَلٰثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْاِيمَانَ : اَلْاِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلاَمِ لِلْعَالَمِ وَالْاِنْفَاقُ مِنَ الْاِقْتَارِ" = *Üç şeyi her kim bir araya getirebilirse îmânı da tamam toplamış olur: Nefsine karşı olsa da insâfı elden bırakmamak, herkese selâmı bezletmek, fakîr iken de infâk eylemek.*" Denilmiştir ki bundan mekârim-i ahklâkın ne dereceye kadar matlûb olduğu anlaşılır.

[3] Maksūd olan şüphesiz kemâl-i îmândır.

14. عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ يُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتَّى اَكُونَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ.

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Nefsim yed-i kudretinde olan Allāhu Zü'l-Celâl'e kasem ederim ki hiç biriniz ben ona pederinden de, evlâdından da daha sevgili olmadıkca îmân etmiş olmaz.[1]

[1] Muhabbet-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ı cibillî mertebesine çıkaramayan mü'min, hiç değilse Resûlu'llāh'ın rızâsını sâir mahlûkīnin rızâsına ve kendi hevâsına tercîh ve takdîm ederek hubb-ü cibillî ve fıtrî derecesine yaklaştırmağa çalışmalıdır. *Buhârî* şârihi (Aynî) Mehabbet-i Resûl *aleyhi's-selâm*'ın -mebnâ-yı îmân olan- i'tikād-ı ta'zîm ve iclâlden ibâret kalması kâfî olmayıp bütün ma'nâsınca meyl-i kalb ma'nâsına mehabbet olması lâzım geleceğini isbât ettikden sonra âtîdeki şu iki rivâyeti de naklediyor: Amri'b-ni'l-Âs *radiya'llāhu anh*: "وَمَا كَانَ اَحَدٌ اَحَبَّ اِلَيَّ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلاَ اَجَلَّ فِي عَيْنِي مِنْهُ. وَمَا كُنْتُ اُطِيقُ اَنْ اَمْلَاَ عَيْنَيَّ مِنْهُ اِجْلاَلاً لَهُ" = *Hiç kimse bana Resûlu'llāh salla'llāhu Teâlâ aleyhi ve sellem'den daha sevgili olmadığı gibi hiçbir kimse de benim nazarımda Ondan daha celâletli değildi. Ona karşı olan kemâl-i ta'zîm ve iclâlimden dolayı gözlerimi doyura doyura likā-yı mübâreklerini temâşâ edemezdim.*" demiş. Ömer b. el-Hattāb *radiya'llāhu anh* de bu (yâni metindeki) hadîsi işittikden sonra: "يَا رَسُولَ اللهِ اَنْتَ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِلاَّ مِنْ نَفْسِي" = *Yâ Resûlâ'llāh, Sen bana nefsimden başka her şeyden daha sevgilisin.*" demiş. Buna karşı "وَمِنْ نَفْسِكَ يَا عُمَرُ" = *Yâ Ömer nefsinden de*

15 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ الْحَدِيثَ بِعَيْنِهِ . وَزَادَ فِي آخِرِهِ : وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ .

TERCEMESİ

Enes *radiya'llāhu anh*'den de bâlâdaki hadîs-i şerîf rivâyet edilmiş olup şu kadar ki sonunda « وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ » = "*Pederinden, evlâdından ve bütün halkdan daha sevgili*" ziyâdesi vardır.

16 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْاِيمَانِ : اَنْ يَكُونَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَاَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ اِلَّا لِلّٰهِ وَاَنْ يَكْرَهَ اَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ[1] كَمَا يَكْرَهُ اَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ .

TERCEMESİ

Yine Enes *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Kimde üç şey bulunursa halâvet-i îmânı tatmış olur: Allāh ile Resûlu'llāh kendisine mâadâlarından daha sevgili olmak; bir kimseyi sevmek, fakat yalnız Allāh için sevmek; (Allāh, onu küfürden kurtardıktan sonra) yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışcasına hoşlanmamak.

17. وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْاِيمَانِ حُبُّ الْاَنْصَارِ وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْاَنْصَارِ .

---

sevgili olmalıyım." buyurulmuş. Bunun üzerine Ömer *radiya'llāhu anh* de "وَمِنْ نَفْسِي = *Nefsimden de.*" deyince "اَلْآنَ يَا عُمَرُ = *Yâ Ömer, işte şimdi oldu.*" cevâbı verilmiş.

[1] Bir rivâyette (فى الكفر) den sonra (بعد اذ انقذه الله) ziyâdesi de vardır.

Tercemesi

Yine Enes *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: (Kâmil) îmânın alâmeti Ensâr'a mehabbet, nifâkın alâmeti de Ensâr'a buğzetmektir. [1]

---

[1] Münâfık zâhiren mü'min, bâtınen kâfir demek olunca Fahr-ı Âlem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretleriyle İslâmda sâbık olan Muhâcirîn Hazarâtına sîne-i mihmân-nüvâzîlerini açmak, kendilerine evlâd u ıyâllerinden daha ileri muâmele ve uğurlarında mâl ve canlarını îsâr etmek, dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak sûretiyle îvâ ve nusret ve dîn-i İslâm'ı i'zâz ve i'lâ eylemek gibi behâ biçilmez meâsir-i celîle ile muttasıf olan Ensâr-ı Kirâm hazarâtına bu sıfatlarından dolayı buğz edenlerin -mü'min görünseler de- kalben kâfir olduklarında şüphe yoktur. Maahâzâ bu ma'nâca buğzdan tahzîr yalnız Ensâr'ın değil, bütün Sahâbe'nin şânında vârid olmuştur. Nitekim Alî *Kerrema'llâhu vecheh* Hazretlerine (*Müslim*)deki rivâyete nazaran: «لا يحبك الا مؤمن ولا يبغضك الا منافق» = *Yâ Alî, sana mü'minden başkası mehabbet etmez; münâfıkdan başkası da buğz etmez.*" buyurulduğu gibi umûmen Sahâbe-i Kirâm'ın fazîleti bâbında da: «من احبهم فبحبي احبهم ومن ابغضهم فببغضي ابغضهم» = *Her kim onları severse bana mehabbetinden dolayı sever, her kim de onlara buğzederse bana buğzundan dolayı buğzeder.*" buyurulmuştur.

Bu hadîs-i şerîf-i Nebevî'de mevzû-ı bahs olan mehabbet ve buğz, işte bu cihetten olanıdır. Yoksa bir kimse de bu cihetten olmaksızın muhâlefeti câlib bir emr-i ârizîden dolayı bir Sahâbî hakkında maâza'llâhi Teâlâ muvakkat adem-i mehabbet eseri revnümâ olsa bununla ne münâfık, ne kâfir olur. Nitekim Sahâbe beyninde muhârebeler olmuşken hiçbiri diğerine isnâd-ı nifâk etmiş değildir. Bunların müşâcerât ve münâzeâtı içtihâdı ve içtihadda mütehâsimînin kimi musîb, kimi muhtî idi. Bununla berâber Sahâbe devri geçtikten sonra kendileriyle nizâa ve adem-i mehabbete bâis esbâb-ı ârıza-i dünyeviyye defteri de kapanmış ve medihlerine müteallık

18\. عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ اَصْحَابِهِ بَايِعُونِي عَلَى اَنْ
لَا تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ
وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَاَرْجُلِكُمْ وَلَا تَعْصُوا
فِي مَعْرُوفٍ . فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ . وَمَنْ اَصَابَ مِنْ
ذٰلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ بِهِ . فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ. وَمَنْ اَصَابَ
مِنْ ذٰلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللّٰهُ فَهُوَ اِلَى اللّٰهِ : اِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ
وَاِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ . فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذٰلِكَ .

TERCEMESİ

(Akabe-i ûlâ gecesinde bîat eden ve on iki nakībin biri bulunan) Ubâde b. es-Sāmit (el-Ensārî el-Bedrî) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, etrâfında Ashābından bir cemâat mevcûd olduğu halde buyurdu ki: "*Allāh'a (ibâdette) hiçbir şeyi şerîk etmemek, sirkat etmemek, zinâ eylememek, evlâdınızı öldürmemek*[1], *kendiliğinizden uyduracağınız hiçbir yalanla (kimseye) bühtân etmemek, hiçbir*

---

nusūs-ı Kur'âniyyeyi sehâib-i nisyân ile bürüyecek ve « رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ » (*Mâide, 119; Tevbe, 100; Mücâdele, 22; Beyyine, 8*) Berât-ı İlâhîsini muvakkaten olsun dürecek hiçbir vesîle kalmamış olduğundan buğz-ı ashâbı mezheb ittihâz eden fırkaların dâl olduğunda şüphe kalmaz. Bunların bu hadîs-i Nebevînin mazmûn-ı tehdîd ve inzârına dâhil olmalarından pek ziyâde korkulur. (29 uncu ve 279 uncu hadîslerin hâşiyelerine de mürâcaat.)

[1] İlerde tahaddüs edecek ayıb ve âr korkusiyle kızları, fakr u zarûret korkusiyle hem kızları, hem oğlanları diri diri gömmek âdeti beyne'l-Arab şâyi' olan âdât-ı Câhiliyyeden idi.

(*emr-i*) *ma'rûfda isyân etmemek üzere bana bîat ediniz* (*yâni benimle ahdediniz.*) *İçinizden sözünde duran olursa ecri* (*ve mükâfâtı*) *Allāh'ın zimmet-i fazl u kerемindedir. Bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyâda düçâr-ı ıkāb olursa bu ıkāb ona keffârettir. Bunlardan birini yapıp da yaptığı fi'li Allāhu Teâlâ setrederse işi Allāh'a kalır: İsterse onu afv, dilerse ona ıkāb eder.*" Biz de bu şart üzere ona (yâni Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem'e*) bîat ettik. [1]

19. عَنْ اَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ اَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ.

TERCEMESİ

Ebû Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Çok sürmez (öyle fenâlıklar tahaddüs edecek ki) bir Müslümanın en hayırlı malı -kendi dînini fitnelerden selâmete çıkarmak için- dağ başlarında gezdirip (birikmiş) yağmur suyu başlarında güttüğü davarlar (dan ibâret) olacaktır.

---

[1] Bu, ilk Akabe gecesinde olan bîatdır ki ona Sûre-i Mümtahinedeki «يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللهِ شَيْئًا..» (*Mümtahine, 12*) Âyet-i Kerîme'sinin nâtık olduğu şurût-ı bîatın aynı ile vâkı' olduğundan (Bîatü'n-nisâ') denilmiştir. Bu şartlarla mükellef olmakta ricâl ve nisâ' müsâvîdir. İkinci Akabede ise Ensār-ı Kirâm *radiya'llāhu anhüm ecmaîn* hazarâtı evlâd ü ıyâllerini nasıl müdâfaa ve himâye ederlerse Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Hazretlerini de öylece müdâfaa ve himâye eylemek üzere bîat etmişler ve ahidlerini bihakkın îfâ eyleyerek kendilerinden sonra tâ Kıyâmete kadar dâire-i İslâm'a girmiş ve girecek olanlara velî ni'met olmuşlardır.

20. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَمَرَهُمْ اَمَرَهُمْ مِنَ الْاَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ. قَالُوا اِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ. اِنَّ اللّٰهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ. فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ. ثُمَّ يَقُولُ اِنَّ اَتْقَاكُمْ وَاَعْلَمَكُمْ بِاللّٰهِ اَنَا.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-Mü'minîn) Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Ashâbına emrettiği zaman (dâimâ) ellerinden gelebilecek amelleri emrederdi. (O zaman Ashâb-ı Kirâm'ı): "*Yâ Resûlâ'llāh, biz Senin gibi değiliz. Allāhu Teâlâ Senin olmuş ve olacak günahlarına meydan vermemiştir.*" derlerdi de (âsâr-ı) gazab vech-i mübârekinde belirecek kadar kızar ve ondan sonra da: "*En ziyâde sāhib-i takvânız, Allāh'ı en çok bileniniz şüphesiz ki benim.*" buyururlardı.

21. عَنْ اَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَدْخُلُ اَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَاَهْلُ النَّارِ النَّارَ. ثُمَّ يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى اَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ اِيمَانٍ. فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا. فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ [1] فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ. اَلَمْ تَرَ اَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً؟

[1] Diğer rivâyetlerde (فى نهر الحيا), bir rivâyette de hemze ile (فى نهر الحياء).

TERCEMESİ

Ebû Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Ehl-i Cennet Cennet'e, ehl-i Dûzah Dûzah'a girdikten sonra Allāhu Teâlâ Azze ve Celle: "*Kimin kalbinde bir hardal tânesi ağırlığınca îmân varsa (ateşden) çıkarınız.*" diye ferman buyuracaktır. Bunun üzerine (bu gibiler) simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılıp Nehr-i hayât (yâhud Nehr-i hayâ, yâhud da Nehr-i hayâ') içine atılacaklar ve (orada) sel uğrağında kalan yabânî reyhan tohumları nasıl (sür'atle) biterse öylece biteceklerdir. Görmezmisin, bunlar (ne güzel) sapsarı olarak (ve iki tarafına) salınarak sürer?

22. وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا اَنَا نَائِمٌ رَاَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ. مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ. وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا[1] فَمَا اَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ؟ قَالَ الدِّينَ

TERCEMESİ

Yine Ebû Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Uyuduğum esnâda gördüm ki halk bana arzolunuyordu. Üstlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin kimi memelere varıyor, kimi daha kısa idi. Ömer b. el-Hattāb da bana arzolundu. Üstünde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı. "*Yâ Resûlâ'llāh, bunu ne ile*

---

[1] Diğer nüshada (قال) dir ki zamîr-i müfred ya Ömer b. el-Hattāb'a, ya suâl eden Ebû Bekr es-Sıddîk'a râci'dir.

te'vîl (*yâni ta'bîr*) *ettin?*" diye sordular. "*Dîn ile.*" cevâbını verdi.

23 . عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْاَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ اَخَاهُ فِى الْحَيَاءِ .
فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَاِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْاِيمَانِ .

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir gün) Ensār'dan bir kimsenin yanından geçiyordu. Ensârî, kardeşini hayâdan menediyordu [1]. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* : "*Ona ilişme. Hayâ îmândandır.*" buyurdu [2].

24 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ اُمِرْتُ اَنْ اُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ . فَاِذَا فَعَلُوا
ذٰلِكَ عَصَمُوا مِنِّى دِمَاءَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ اِلَّا بِحَقِّ الْاِسْلَامِ .
وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللّٰهِ .

TERCEMESİ

Yine (Abdu'lāh) b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Allāh'dan başka hak İlâh olmadığına ve Muham-

---

[1] Bu zât, Ensārînin kan kardeşi olmak ihtimâli olduğu gibi dîn kardeşi olması dolayısiyle kendisine kardeş denilmiş olması da mümkündür. Anlaşılan hukūkunu istîfâdan âciz olacak derecede utangac bir zât imiş.

[2] Îmân irtikâb-ı meâsîye mâni' olduğu gibi hâyâ da mâni'dir. Onun için îmândan ad buyurulmuş.

med'in Resûlu'llāh olduğuna (zâhirde) şahâdet, salâtı ikāme, zekâtı edâ edinceye kadar nâs ile muhârebe etmek bana emrolundu. Onlar, bunları yapınca -müslümanlık hakkının muktezâsı (olan hudûd) müstesnâ- hakk-ı İslâm olmak üzere [1] canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. (bâtınlarından dolayı olan) hesaplarına gelince o (hesâbı görmek) Allāh'a kalmıştır.

25. عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ اَىُّ الْعَمَلِ اَفْضَلُ ؟ قَالَ اِيمَانٌ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ .
قِيلَ ثُمَّ مَاذَا ؟ قَالَ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ . قِيلَ ثُمَّ مَاذَا ؟ قَالَ
حَجٌّ مَبْرُورٌ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e: "*Amelin hangisi efdâldir?*" diye sordular. "*Allāha ve Resûlüne îmân.*" buyurdu. "*Ondan sonra hangisi?*" dediler. "*Allah yolunda cihâd.*" buyurdu. "*Ondan sonra da hangisi?*" diye sordular. "*Makbûl (olmuş, içine günah ve riyâ karışmamış) Hac.*" cevâbını verdi.

26. عَنْ سَعْدِ بْنِ اَبِى وَقَّاصٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ . فَتَرَكَ رَسُولُ اللّٰهِ

---

[1] Tabarânî'nin *Evsat*'da Enes *radiya'llāhu anh*'den rivâyet ettiğine göre müstesnâ olan hakk-ı İslâmın ne olduğu Risâlet-Meâb *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Hazretlerine suâl edilmiş ve: "*İhsāndan (evlilikten) sonra zinâ, İslâmdan sonra küfür ve irtidâd, bir de katl-i nefs. İşte bunlara mukābil katlolunabilir.*" diye tavzîh buyurulmuştur.

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلاً هُوَ اَعْجَبُهُمْ اِلَيَّ. فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ
مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ؟ فَوَاللّٰهِ اِنِّى لَاَرَاهُ مُؤْمِنًا. فَقَالَ اَوْ مُسْلِمًا.
فَسَكَتُّ قَلِيلاً. ثُمَّ غَلَبَنِى مَا اَعْلَمُ مِنْهُ. فَعُدْتُ لِمَقَالَتِى فَقُلْتُ
مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ؟ فَوَاللّٰهِ اِنِّى لَاَرَاهُ مُؤْمِنًا. فَقَالَ اَوْ مُسْلِمًا.
فَسَكَتُّ قَلِيلاً. ثُمَّ غَلَبَنِى مَا اَعْلَمُ مِنْهُ. فَعُدْتُ لِمَقَالَتِى. وَعَادَ
رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ اِنِّى لَاُعْطِى
الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ اَنْ يَكُبَّهُ اللّٰهُ فِى النَّارِ.

TERCEMESİ

Sa'd b. Ebî Vakkās *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Müellefetü'l-Kulûb'dan) bir takım kimselere (dünyâlık) veriyordu. Bu, Sa'd da (orada) oturuyordu.[1] Derken Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* içlerinden en ziyâde beğendiğim birini bıraktı. (Bir şey vermedi.)[2] Bunun üzerine: "*Yâ Resûlâ'llāh, filânı ne için bıraktın? Vallāhi onu ben mü'min biliyorum.*" dedim. "*Öyle deme. Müslim (de.)*" buyurdu.[3]

---

[1] Sa'd *radiya'llāhu anh*: "*Ben de oturuyordum.*" demek istiyor. Mütekellime mahsūs sīgayı bırakıb da gâib sīgasına iltifât etmesi semâın bizzât vukūunu ve bahsettiği şey'in ehemmiyyetini te'kîd içindir.

[2] Vâkıdî'nin *Megâzî*'de tasrîh ettiğine göre bu mahrûm edilen zât Muhacirînden (جُعَيْلُ بْنُ سُرَاقَةَ الضَّمْرِى) *radiya'llāhu anh*'dir. Hazret-i Sa'd'ın hüsn-i şahâdette bu kadar isrâr etmesi de bundan ileri geliyor.

[3] Hazret-i Sa'd'ın (مؤمنا) sözünü Hazret-i Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın mükerreren (او مسلما) sûretinde tashîh buyurmaları, îmânın umûr-ı bâtına ve yalnız Hak Teâlâ'nın bildiği ahvâl-i gaybiyyeden olması dolayısiyle istislâm-ı zâhirîye bakarak (مسلما) demenin evlâ olduğunu ta'lîm içindir.

Bir müddet sustum. Nihâyet o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti de (dayanamadım,) yine sözümü tekrâr ederek: "*Filânı niçin mahrum bıraktın? Vallāhi onu ben, mü'min biliyorum.*" dedim. Yine "*Öyle deme, müslim* (*de.*)" buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti. (Dayanamadım,) sözümü tekrâr ettim. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* yine o sözü tekrâr etikden sonra buyurdu ki: Ey Sa'd, bir adama, Allah onu yüzü koyu ateşe atmasın diye başkasını daha ziyâde sevdiğim halde atā (ve ihsân) 'da bulunduğum olur.

27 . عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال النبي صلى الله عليه وسلم اريت النار فاذا اكثر اهلها النساء . يكفرن . قيل ايكفرن بالله ؟ قال يكفرن العشير ويكفرن الاحسان . لو احسنت الى احداهن الدهر ثم رأت منك شيئا قالت ما رأيت منك خيرا قط .

TERCEMESİ

İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: "*Bana Cehennem gösterildi. Bir de gördüm ki ehl-i Cehennem'in ekseri kadınlardır. Onlar küfrederler.*" (bunun üzerine): "(*Yâ Resûlâ'llāh,*) *Allāh'a mı küfrederler?*" diye soruldu. (Cevâben) buyurdu ki: Onlar kocalarına (karşı) küfrân ederler. İhsâna (karşı) küfrân ederler. Birisine dünyâ, dünyâ oldukca ihsân etsen de sonra senden (hoşuna gitmiyen) bir şey görse "*Ben senden hiç bir hayır görmedim.*" der.

28 . عن ابى ذر رضى الله عنه قال سابيت رجلا فعيرته
بأمه. [1] فقال لى النبى صلى الله عليه و سلم يا ابا ذر أعيرته
بأمه ؟ انك امرؤ فيك جاهلية. اخوانكم خولكم جعلهم الله
تحت ايديكم. فمن كان اخوه تحت يده. فليطعمه مما
يأكل وليلبسه مما يلبس. و لا تكلفوهم ما يغلبهم. فان
كلفتموهم فأعينوهم.

TERCEMESİ

Ebû Zer *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir [2]: (Bir kere) bir adamla sövüştük de onu anasından dolayı ayıpladımdı. [3] Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bana buyurdu ki: Ey Ebû Zer, onu sen anasından dolayı mı ayıplıyorsun? (Demekki) sen, içinde (henüz) Câhiliyyet (ahlâkı) kalmış bir kimse imişsin.

---

[1] Bir rivâyette bundan sonra (فقلت له يا ابن السوداء) ziyâdesi vardır.

[2] Müellif burada ıhtısār yoluna gitmiş. Hadîs'in bir mukaddimesi var. Buhârî'nin, Müslîm'in, Ebû Dâvûd'un, İsmâîlî'nin muhtelif tarîklerden vârid olan rivâyetlerine göre Ebû Zer *radiya'llāhu anh*'in nezdine (Rebeze) ye gidilmiş. Mecmûu bir hullelik, yâni bir ridâ' ile bir izârdan ibâret bir takımlık kumaşın yarısı kendisinin, yarısı kölesinin sırtında imiş. "*İkisini bir araya getirip kendine bir hulle yapsaydın olmazmıydı?*" denilmiş, o da bu hadîsi sevketmiş.

[3] Velîd b. Müslim'in munkatıan rivâyetine nazaran sebbolunan zât Bilâl-i Habeşî *radiya'llāhu anh* imiş ve ona: «يا ابن السوداء»" =*Kara karının oğlu!*" diye sebbetmiş. Hazret-i Bilâl'in şikâyeti üzerine tevbîh-i Nebevî vâkı' olunca Ebû Zer yanağını yere koyup: "*Bilâl ayağiyle basmadıkca yanağımı yerden kaldırmayacağım.*" diyerek isti'fâ-yı kusūr etmiştir.

(Ondan sonra buyurdu ki:) Zîr-i destânınız, sizin öyle kardeşlerinizdir ki Allāhu Teâlâ onları sizin yed (mülk ve kudret) inize tevdî' etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmiyecek (zahmetli) bir iş yüklemeyiniz. Şâyed yüklerseniz onlara yardım ediniz.

29 . عَنْ اَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اِذَا اَلْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا
فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ . فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا
بَالُ الْمَقْتُولِ ؟ قَالَ اِنَّهُ كَانَ حَرِيصاً عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ .

TERCEMESİ

Ebû Bekre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir [1]: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, "*İki müslüman kılıçlariyle karşılaştıkları zaman kātil de maktûl de Cehennem'dedir.*" [2] buyuruyordu. "*Yâ Resûlâ'llāh, kātil böyle, ya maktûle ne oluyor?*" diye sordum. "(*Maktûl*) *arkadaşını öldürmeğe haris idi de ondan.*" buyurdu. [3]

---

[1] Rivâyet, Ahnef b. Kays Temîmî tarîkındandır. Şöyle bir mukaddimesi de var. Ahnef diyor ki: "*Şu adama -Buhârî'nin "Fiten" deki diğer rivâyetinde Resûlu'llāh'ın Ammizâdesine- yardıma gidiyordum. Ebû Bekre ile karşılaştık. 'Nereye gidiyorsun?., diye sordu. 'Şu adama yardım etmek istiyorum., dedim. Ebû Bekre bana: Dön., dedi.*"

[2] Bu cezâya kesb-i istihkāk eder demektir. Yoksa afv-ı İlâhî yetişip kurtulmak da vardır. Hulûd ma'nâsı ise hiç anlaşılmamalıdır. Hadîs-i şerîf'de her iki tarafa müslim nâmı verilmesinde de buna işâret vardır.

[3] Söz kıtâli şer'an tesvîğ edecek bir te'vîl olmaksızın vâkı' olan mukātelededir. Kıtâle karışan Sahâbe'nin her iki tarafda olanlarının ehl-i Cennet olması da buna delîldir. Çünkü onlar (عن اجتهاد)

30 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ
اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ اَصْحَابُ رَسُولِ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ؟ فَاَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى اِنَّ الشِّرْكَ
لَظُلْمٌ عَظِيمٌ .

TERCEMESİ

Abdu'llâh b. Mes'ûd *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: «اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ»[1] Âyet-i Kerîme'si nâzil olduğu zaman Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in Ashâb'ı "*Hangimiz nefsine zulmetmemiştir?*" dediler. Bunun üzerine «اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ»[2] Âyet-i Kerîme'si nâzil oldu.

31 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: اِذَا حَدَّثَ كَذَبَ. وَاِذَا وَعَدَ
اَخْلَفَ. وَاِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ .

---

ve kıtâlde ıslâh-ı dîn vardır diye çarpışmışlardı. «وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» Âyet-i Kerîme'si *(Hucurât Sûresi, Âyet: 9)* nde de ehl-i bağy olanlara -hak üzere olan hasımları gibi- mü'min denilmiştir. (17 inci ile 279 uncu hadîslerin hâşiyelerine de mürâcaat.)

[1] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi: *Îmân edip de îmânlarına zulüm katmayanlar, işde emn ü amân onlar içindir. Doğru yola giden de onlardır. İntehâ.* Vallâhu a'lem. *(En'âm Sûresi, Âyet: 82)* Îmâna şirk katmak ya nifâk, ya irtidâd sûretleriyle olur. Müşrik ve münâfık olmıyanların mazhar oldukları emn ü amân, Cehennem'de hulûd'dan emn ü amândır. Yoksa âsîye azâb olacağı nusûs-ı adîde ile sâbittir.

[2] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi: *Allâh'a şerîk edinmek şüphesizdir ki büyük bir zulümdür. İntehâ.* Vallâhu a'lem. *(Lukmân Sûresi, Âyet: 13)*

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Münâfık'ın alâmetleri üçtür: Söz söylerken yalan söyler. Va'd ettiği vakit sözünde durmaz. Kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyânet eder.

32. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا . وَمَنْ
كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى
يَدَعَهَا : إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ . وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ . وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ .
وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Amr(i'bni'l-Âs) *radiya'llâhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki : Dört şey, her kimde bulunursa hâlis münâfık olur. Her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münâfıklıkdan bir haslet kalmış olur. (Bunlar da) kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyânet etmek, söz söylerken yalan söylemek, ahdettiğinde ahdini tutmamak, husūmet (iddiâ ve mürâfaa) zamânında da hakdan ayrılmaktır.

33. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى
اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ
مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ .

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Îmânından dolayı ve (yalnız Allāh'dan ecrini umarak) li-vechi'llâh her kim Kadir Gecesi'ni tāatla geçirirse geçmiş günahları mağfûr olur.

34 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
انْتَدَبَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرِجُهُ اِلَّا اِيمَانٌ بِي
وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي اَنْ اُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ اَجْرٍ اَوْ غَنِيمَةٍ
اَوْ اُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ . وَلَوْلَا اَنْ اَشُقَّ عَلَى اُمَّتِي مَا قَعَدْتُ
خَلْفَ سَرِيَّةٍ . وَلَوَدِدْتُ اَنِّي اُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ اُحْيَا ثُمَّ
اُقْتَلُ ثُمَّ اُحْيَا ثُمَّ اُقْتَلُ .

Tercemesi

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Allāhu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri kendi yolunda (cihâda) çıkan kimseye: "*Onu (evinden) çıkaran şey yalnız bana îmân ve Peygamberlerimi tasdīk ise nâil olduğu ecir veya ganîmetle (sâlimen yurduna) geri getireyim, yâhud da Cennet'e ithâl edeyim.*" diye tekeffül etmiştir. Ümmetime meşakkate bâiș olacağını bilmesem hiç bir seriyye (yâni cihad müfrezesine refâkat etmek) den geri kalmazdım. Allah bilir ki Allah yolunda katlolunup dirilmeyi, ondan sonra katlolunup dirilmeyi, ondan sonra katlolunmayı ne kadar isterdim!

35 . وَعَنْهُ اَيْضًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ اِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ
مِنْ ذَنْبِهِ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Her kim Ramazan'da îmânı sebebiyle ve (ecrini yalnız Allah'dan umarak) li-vechi'llâh (Terâvih ve sâire gibi) namaz kılarsa geçmiş günahları mağfûr olur.

36. وَعَنْهُ اَيْضاً رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ اِيمَاناً وَاحْتِسَاباً غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ .

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Her kim Ramazan orucunu îmânı sebebiyle ve (yalnız Fazl-ı İlâhî'yi umarak) li-vechi'llâh tutarsa geçmiş günahları mağfûr olur.

37. وَعَنْهُ اَيْضاً رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ اَحَدٌ اِلاَّ غَلَبَهُ . فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَاَبْشِرُوا . وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ .

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Bu din (ayni) yüsürdür. Hiçbir kimse yoktur ki (bu) din husûsunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlasın da din, ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin). Öyle olunca ortalama gidin.

(Matlûbunuz olan ameli tamam îfâ edemediğiniz vakit de O'na şükretmekle kanâat ediniz. Böyle yaparsanız) size müjde olsun (amelin azına da pek çok ecir verilir.)[1] (Yola çıkarken) sabah, akşam seferinden, biraz da gece yürüyüşünden istiâne ed(iniz de kendinizi yormay)iniz.[2]

38. عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
كَانَ اَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى اَجْدَادِهِ [3] مِنَ الْاَنْصَارِ
وَاَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا اَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ
شَهْرًا. وَكَانَ يُعْجِبُهُ اَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ. وَاَنَّهُ

---

[1] Bu hadîs-i şerîf, amelde rıfka teşvîki ve taammukdan, en iyisini yapacağım diye uğraşmakdan tahzîri mutazammındır. Allah yolunda yalnız elimizden kolaylıkla gelen amellerle mükellef olduğumuz gibi birbirimize teklîf edeceğimiz işlerde de tākat götürülecek mikdâr ile iktifâ edeceğiz. Buhârî'nin (*Kitâbü'r-Rikāk*)ındaki diğer hadîsde de (سدّدوا و قاربوا) dan sonra «اَلْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبْلُغُوا» "=*Aman acelesiz gidin, telâşsız gidin ki menzili bulasınız.*" buyurulmuş. Buhârî : «اَحَبُّ الدِّينِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ» hadîs-i şerîfini de ta'lîkan rivâyet ediyor. Kelâm-ı âlî-i Nebevînin ma'nâ-yı şerîfi : "*Allāh'a en sevgili olan din, semâhat ve sühûlet üzerine kurulmuş olan dîn, Hanîf-i İslâmdır.*" demektir.

[2] Bu tenbîh-i Nebevî'den maksad-ı âlî, nevâfil ibâdâtı îfâ için evkāt-ı neşâtı ihtiyâr etmenin efdal olduğunu beyandır. Ara sıra Teheccüd namazını kılmağa da bir işâretciği hâvîdir. Allah yolunun yolcusu olan ehl-i tâatın diyâr diyâr -bâhusūs Arabistan'ın bâdiyelerinde- seyr ü sefer edenlere teşbîh buyurulması da ne belîğ düşmüş! Ma'lûm olduğu üzere bilâd-ı hârrede -husûsā yazın- gündüz yolculuğu pek müz'iç ve bâzan mühlik olduğu için sabahın, akşamın, gecenin serin zamanlarını bırakıp gündüzleri gidenlerin hâli pek yaman olur.

[3] *Buhârî*'de (اجداده او قال اخواله).

صَلَّى اَوَّلَ صَلاَةٍ صَلاَّهَا صَلاَةَ الْعَصْرِ. وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ. فَخَرَجَ
رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى اَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ.
فَقَالَ اَشْهَدُ بِاللهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ. فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ. وَكَانَتِ الْيَهُودُ
قَدْ اَعْجَبَهُمْ اِذْ كَانَ يُصَلِّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَاَهْلُ الْكِتَابِ.
فَلَمَّا وَلَّى. وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ اَنْكَرُوا ذَلِكَ.

عَنِ الْبَرَاءِ فِى حَدِيثِهِ هَذَا [1] اَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ اَنْ
تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا. فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ. فَاَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى
وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ [2].

TERCEMESİ

Berâ' (b. Âzib) *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Medîne'ye ilk teşrîfinde Ensār'dan olan ecdâd (ı, yâhud diğer lâfza göre dayıları yurd) ına misâfir oldu [3] ve on altı, on yedi ay Beytü'l-Makdi'se doğru namaz kıldı. Halbuki kıblesinin Beytü'l-Harâm'a doğru olmasını arzu ederdi. (Kâ'-be'ye müteveccihen) ilk kıldığı namaz İkindi namazı olmuştu. Bir cemâat de onunla birlikte kıldılar. Ondan sonra birlikde

[1] Bu ziyâde *(Tecrîd)*'de yoktur. Mütercim tarafından asıldan alınıp ilâve edilmiştir.

[2] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi : *Allāhu Teâlâ sizin îmânınızı, yâni ibâdetinizi hiçe sayacak değildir.* İntehâ. Vallāhu a'lem.

[3] Ensār yurdu, hakîkatte Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in dayılarının yurdudur. Zîrâ cedd-i âlî-i Nebevî Abdü'l-Muttalib b. Hâşim'in validesi Hazrecîlerden ve Benû Adiyy b. en-Neccâr'dan Selmâ binti Amr'dır. Binâenaleyh ceddelerinin yurdu olmak dolayısiyle mecâzen ecdâdının yurduna misâfir oldu demek sahîh olur.

namaz kılanlardan biri[1] (namazdan) çıktı. Mescidin birinde bulunan[2] bir cemâate namazdalar iken yolu uğradı. (onlara) : "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldığıma Allāh için şahâdet ederim.*" deyince (namazlarını bozmadan) oldukları gibi Beyt-i Şerîf'e döndüler. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldıkları sırada Yahûdîlerle (diğer) Ehl-i Kitâb ondan hoşlanırlardı. Beyt-i Şerîfe doğru yüzünü döndürünce bu fi'lini beğenmediler.—Berâ' b. Âzib *radiya'llāhu anh* bu hadîsinde diyor ki: Kıble tahvîl edilmeden evvel (ilk) kıbleye doğru (namaz kılarak) vefât etmiş, katlolunmuş kimseler de vardı. Bunlar hakkında nasıl bir hüküm vereceğimizi bilemedik. O zaman Allāhu Teâlâ Hazretleri «وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ»[3] Âyet-i Kerîme'sini inzâl etti.

39. عَنْ اَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اِذَا اَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ اِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللّٰهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا. وَكَانَ بَعْدَ ذٰلِكَ الْقِصَاصُ: اَلْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا اِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ. وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا اِلَّا اَنْ يَتَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهَا.

TERCEMESİ

Ebû Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, buyurdu ki: Bir kul Müslüman olursa, İslâm'ı

---

[1] Abbâd b. Bişr, bir kavle göre Abbâd b. Nehîk idi.

[2] Bu, Benû Hâris'e mescidi idi ki bugün ona Kastalânî'nin beyânına göre "*Mescidü'l-Kıbleteyn*" deniyor. (258) inci hadîsde mevzû-i bahsedilecek "*Mescid-i Kubâ*" cemâatine keyfiyeti haber veren zât bir başkasıdır.

[3] *Bakara Sûresi, Âyet: 143.*

sağlam olursa Allāhu Teâlâ (Hazretleri) evvelce kendisinden sādır olmuş her seyyiesini tekfîr eder (yâni örter). Ondan sonra sıra kısāsa (yâni mükâfât ve mücâzâta) gelir : Bir hasene ondan yedi yüz kat büyük hasene ile, bir seyyie ise (yalnız kendi) misli (derecesinde mücâzât) ile karşılanır. Meğer ki o seyyieyi Allah affede.

40. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ . فَقَالَ : مَنْ هٰذِهِ ؟ قَالَتْ : فُلَانَةُ تَذْكُرُ[1] مِنْ صَلَاتِهَا . قَالَ : مَهْ . عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ . فَوَاللهِ لَا يَمَلُّ اللهُ حَتَّى تَمَلُّوا . وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَاوَمَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan :

Şöyle demiştir : Yanımda bir kadın[2] varken Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* hücreme girdi[3]. "*Bu*

---

[1] Diğer rivâyetce meçhûl sīgasiyle (يذكر) olup "*Namazlarından bahsolunur.*" demektir.

[2] Bu hâtûn, Havlâ' binti Tüveyt'dir ki Ümmü'-l Mü'minîn Hadîce *radiya'llāhu anhâ* gibi Kureşiyye-i Esediye'dir.

[3] Metindeki gâib zamirleri, tercemede mütekellim sīgasiyle edâ olundu. Çünkü kıssanın mukaddimesinde "*Şöyle demiş.*" sözü vardır. Hadîs'in râvîsi Urve b. ez-Zübeyr Hazretleri, bunu teyzesi Ümmü'l-Mü'minîn *radiya'llāhu anhâ*'dan an'ane ile rivâyet ediyor. Bu hadîse bilâvâsıta mı, yoksa başkası vâsıtasiyle mi muttali' olduğu «عن» lâfzından sarahâten anlaşılmıyor. Ancak bu kadar bir farkı Türkçede edâ edebilmek müşkil ve rivâyetin semâen vukūu kaviyyen muhtemel olduğuna binâen tercemenin evvelindenberi iltizâm olunan tertîbi bozmamak için bu kadarcık bir inhirafda beis görülmemiştir.

kadın kimdir?" diye sordu. "*Filâncadır.*" dedim. Ve kıldığı namaz(lar)ı anlatmağa başladım. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ise "*(Bu sözü) bırak. (Dâimâ) elinizden gelecek şeyleri yapınız. Yoksa Allāh hakkı için siz usanmadıkca Allah usanmaz.*" buyurdu. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in en ziyâde sevdiği din (yâni tāat), sāhibi tarafından devâm üzere yapılanlar idi.

41. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ
شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ . وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ
وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ . وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا
اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ .

Tercemesi

Enes *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki : Lâ İlâhe İllâ'llāh deyib de kalbinde bir arpa ağırlığınca hayır (yâni îmân) bulunan kimse Cehennem'den çıkacaktır. Lâ İlâhe İllâ'llāh deyib de kalbinde bir buğday ağırlığınca hayır (yâni îmân) bulunan kimse Cehennem'den çıkacaktır. Lâ İlâhe İllâ'llāh deyip de kalbinde bir zerre ağırlığınca hayır (yâni îmân) bulunan kimse Cehennem'den çıkacaktır.[1]

---

[1] (لا اله الا الله) kelime-i tayyibesi (محمد رسول الله) ı da mutazammın ve kelimeteynin mecmûuna alem gibi olduğu için yalnız bu kadar ile iktifâ buyurulmuştur. Yoksa Risâlet-i Celîle-i Muhammediyyeyi tasdîk etmeksizin Cehennem'den necât olamıyacağı nusūs-ı kātıa ile ma'lûmdur.

42. عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَجُلاً مِنَ الْيَهُودِ
قَالَ لَهُ يَا اَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَؤُنَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ
الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيداً. قَالَ اَىُّ آيَةٍ هِيَ؟
قَالَ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ، وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناً. فَقَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ
وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ
قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ.

TERCEMESİ

Ömer b. el-Hattāb *radiya'llāhu anh* ('e dâir Tārık b. Şihâb) den :

Şöyle demiştir : Tāife-i Yehûddan bir kimse[1] ona : "*Yâ Emîre'l-Mü'minîn, sizin Kitâbınızda okumakda olduğunuz bir âyet var ki biz Yahûdîlere nâzil olmuş olaydı yevm-i nüzûlünü bayram ederdik.*" demiş. (Ömer *radiya'llāhu anh.)* : "*Hangi âyettir o?*" diye sormuş. (Yahûdî) «اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناً»[2] cevâbını vermiş. (Bunun üzerine) Ömer *(radiyallahu anh)* demiş ki biz, bu Âyet-i Kerîme'nin nâzil olduğu günü de yeri de (hakkıyle) biliyor (,kıymetini takdîr ediyor)uz. (Bu Âyet-i Kerîme)

---

[1] Soran zât Kâ'bü'l-Ahbâr'dır. O zaman daha îmân etmemişti.

[2] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi : *Ey Mü'minler, size dîninizi işte bugün ikmâl ettim. Üzerinizdeki ni'metimi itmâm ettim ve (bütün edyân arasından) İslâm'ı size dîn (-i makbûl) olarak ayırdım.* İntehâ. Vallāhu a'lem. *(Mâide Sûresi, Âyet: 3)*

Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e bir cum'a günü Arefe'de (vakfede) kāim iken nâzil olmuştur.[1]

43. عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ رَضِىَ اللهُ عَنْهُ يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَهْلِ نَجْدٍ اِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَائِرُ الرَّأْسِ نَسْمَعُ دَوِىَّ صَوْتِهِ وَلَا نَفْقَهُ مَا يَقُولُ. حَتَّى دَنَا. فَاِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْاِسْلَامِ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِى الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ. فَقَالَ هَلْ عَلَىَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ لَا. اِلَّا اَنْ تَطَّوَّعَ. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ. قَالَ هَلْ عَلَىَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ لَا اِلَّا اَنْ تَطَّوَّعَ. قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ. قَالَ هَلْ عَلَىَّ غَيْرُهَا. قَالَ لَا اِلَّا اَنْ تَطَّوَّعَ. قَالَ فَاَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللهِ لَا اَزِيدُ عَلَى هٰذَا وَلَا اَنْقُصُ. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَفْلَحَ اِنْ صَدَقَ.

---

[1] Emîrü'l-Mü'minîn Hazretlerinin cevâbı suâle mutābık düşmemiş gibi tevehhüm edilebilirse de mutābakatı üç vech ile suhanşinâs olanlara zâhir olur. Evvelâ: Âyet-i Celîle, Arefe günü İkindiden sonra nâzil olduğu için Bayram gecesi nâzil olmuş, yâhud nüzûliyle hemen Bayram tahakkuk etmiş demektir. Sâniyen: Cum'a günü nâzil olmuşdur ki o gün, Müslümânların her hafta tekerrür eden bir bayramıdır. Sâlisen: Yevm-i arefenin kendisi de bayramdır. Nitekim Bu hadîs İshak b. Kubeysa rivâyetinde : "نَزَلَتْ يَوْمَ جُمُعَةٍ يَوْمَ عَرَفَةَ وَكِلَاهُمَا بِحَمْدِ اللهِ لَنَا عِيدٌ" = *Arefe olan Cum'a gününde nâzil oldu. Cum'a da, Arefe de -Allāh'a hamdolsun- bize bayramdır.*" Taberânî'nin rivâyetinde de : "وَهُمَا لَنَا عِيدٌ" = *İkisi de bize bayramdır.*" denilmiştir ki gerek son iki rivâyetdeki sarâhate, gerek Buhârî rivâyetindeki işârete nazaran suâle mutābık cevab verilmiş demektir.

TERCEMESİ

Talha b. Ubeydi'llāh *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Necid ahâlîsinden saçı, darmadağın (fakīr) bir kimse (huzûr-ı) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e geldi. Uzaktan sesini karmakarışık duyuyor, fakat ne söylediğini anlamıyorduk. Nihâyet yaklaştı. Meğer İslâm'ın ne olduğunu soruyormuş. (Bu suâline karşı) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Bir gün, bir gece içinde beş namaz.*" buyurdu. (Adamcağız) : "*Üzerimde bu namazlardan başkası da olacak mı?*" diye sordu. "*Hayır, meğer ki tatavvu' edesin (yâni kendiliğinden kılasın.)*" cevâbını verdi. Ondan sonra Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Bir de Ramazan orucu.*" buyurdu. (Adamcağız yine): "*Üzerimde bundan başkası da olacak mı?*" diye sordu. O da: "*Hayır. Meğer ki tatavvu' edesin.*" cevâbını verdi. —Talha *radiya'llāhu anh* der ki: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, zekâtı da ona söyledi. (Adamcağız, yine) : "*Üzerimde bundan başkası da olacak mı?*" diye sordu. yine Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* : "*Hayır, meğer ki tatavvu' edesin.*" cevâbını verdi. Bunun üzerine (Necid'li fakīr) : "*Vallāhi bundan ne artık, ne eksik bir şey yapacak değilim.*" diyerek ve arkasını dönerek gitti. (Bunu duyunca) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* : "*Eğer doğru söylüyorsa felâh buldu gitti.*" buyurdu.

44. عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنِ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ اِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَاِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْاَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ[1] كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ اُحُدٍ. وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ اَنْ تُدْفَنَ فَاِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ.

[1] Aza da, çoğa da şâmil olabilen bir sevab ölçüsüdür, mikdârı Allāh'a ma'lûmdur.

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Her kim îmânı sebebiyle ve (ecrini yalnız Allah'dan umarak) li-vechi'llâh bir müslümân cenâzesi arkasından gider ve üzerine namaz kılıp defninden ferâgat edilinceye kadar berâber bulunursa iki kīrāt ecir ile döner ki kīrātların her biri Uhud (dağı) gibidir, her kim o cenâze üzerine namaz kılar da defnolunmadan evvel dönerse (yalnız) bir kīrāt ecir ile dönmüş olur.

45. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ.

Tercemesi

Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Müslümana sövmek fısk, onunla kıtâl etmek küfürdür.*" buyurdu.[1]

---

[1] Maksad-ı âlî-i Nebevî - والله اعلم بمراد رسوله - Müslümân ile sövüşmek ehl-i fısk ve fücûr, müslümân ile kıtâl de ehl-i küfür şânından olduğunu beyân olsa gerektir. Ehl-i küfür şânından olan ahlâk ve ef'âl vâkıâ insânı âsī mertebesinden de düşürüp hemen îmânını selbetmez. Fakat hısn-ı hasīn îmânı rahnedâr edip sāhibini maaza'llāhi Teâlâ küfür ve nifâk vâdî-i helâkine sürüklemelerinden korkulur. Bundan dolayı eâzım-ı ümmetden çok kimseler îmânlarına nifak karışmış olmaktan ve farkına varmaksızın amellerinin hebâ olmuş olmasından derece-i nihâyede havf ederlerdi. Nitekim Buhârî (İbrâhîm Teymî)'nin: "*Sözümü amelimle ne zaman karşılaştırdım ise yalancı çıkmaktan korkmuşumdur.*"; İbn-i Ebî Müleyke'nin: "*Ashâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan otuz zâta yetiştim. Hepsi de münâfık olmaktan*

46 . عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أن رسول الله
صلى الله عليه وسلم خرج يخبر بليلة القدر . فتلاحى رجلان
من المسلمين . فقال إني خرجت لأخبركم بليلة القدر . وإنه
تلاحى فلان وفلان فرفعت . وعسى أن يكون خيرا لكم .
التمسوها في السبع والتسع والخمس .

TERCEMESİ

Ubâde b. es-Sâmit *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : *Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem*, Kadir Gecesi'ni haber vermek üzere (Hâne-i Saâdetinden) çıktı. Derken Müslümanlardan iki kişi kavga ettiler. Buyurdular ki : Ben, size Kadir Gecesi'ni haber vermek üzere çıkmıştım. Filân ile filân kavga ettiler de (ona dâir olan bilgi) ref' olundu.[1] İhtimâlki de hakkınızda bu daha hayırlıdır. Artık siz, Kadir Gecesi'ni (yirmiden sonraki) yedinci veya dokuzuncu veya beşinci gecelerde arayınız.

47 . عن أبي هريرة رضي الله عنه قال كان رسول الله صلى الله
عليه وسلم يوما بارزا للناس . فأتاه رجل فقال ما الإيمان؟
قال الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وبلقائه ورسله وتؤمن
بالبعث . قال ما الإسلام؟ قال الإسلام أن تعبد الله ولا تشرك

---

korkuyorlardı. İçlerinde benim îmânım Cibrîl ve Mîkâîl'in îmânı gibi sağlam ve nifâk ârız olmaktan masûndur diyen de hiç yoktu.", Hasan-ı Basrî'nin de: "*Allah'dan mü'minden başkası havf etmez. Münâfıkdan başkası emîn olmaz.*" dediklerini ta'lîkan rivâyet ediyor. Elhâsıl tevbe etmeksizin maâsîde israrârdan korkulur.

[1] Unuttum demektir. Nitekim bu hadîsin diğer rivâyetinde "فنسيتها = *Kadr'in hangi gece olduğunu unuttum.*" buyurulmuştur.

بِهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ . قَالَ
مَا الْاِحْسَانُ ؟ قَالَ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ
تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ . قَالَ مَتَى السَّاعَةُ ؟ قَالَ مَا الْمَسْؤُلُ عَنْهَا بِاَعْلَمَ
مِنَ السَّائِلِ . وَسَاُخْبِرُكَ عَنْ اَشْرَاطِهَا : اِذَا وَلَدَتِ الْاَمَةُ رَبَّهَا .
وَاِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْاِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ . فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ
اِلَّا اللّٰهُ . ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ
السَّاعَةِ الْآيَةَ . ثُمَّ اَدْبَرَ . فَقَالَ رُدُّوهُ . فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا . فَقَالَ
هٰذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir: Bir gün Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* açıkta oturuyordu. (yanına) biri gelip: "*Îmân nedir?*" diye sordu. "*Îmân; Allāha, Meleklerine, Allāh'a mülâkī olmağa (yâni Rü'yetu'llāh'a), Peygamberlerine inanmak, kezâlik (öldükten sonra) dirilmeğe inanmaktır.*" cevâbını verdi. "*Ya İslâm nedir?*" dedi. "*İslâm; Allāh'a ibâdet edip (hiçbir şeyi) O'na şerîk ittihâz etmemek, namazı ikāme ve farz edilmiş zekâtı edâ etmek, Ramazanda da oruç tutmaktır.*" buyurdu. (Ondan sonra) "*Ya ihsân nedir?*" diye sordu. "*Allāh'a sanki görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Eğer sen, Allāh'ı görmüyorsan şüphesiz O, seni görür.*" buyurdu. "*Kıyâmet ne zaman?*" dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki : "*Bu mes'elede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki Kıyâmet'den evvel zuhûr edecek) alâmetlerini sana haber vereyim : Ne zaman (satılmış) câriye, sāhibini (yâni efendisini) doğurur*[1], *kim idikleri belirsiz deve*

[1] Câriye-i memlûkenin kendi sāhibini doğurması, kendisinden doğan efendi-zâdesinin babası makāmına kāim olup ona sāhip olması i'tibâriyle dir ki bu emâre câriye ve halayıkların Kıyâmet'den evvel

çobanları (yüksek) binâ kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa [1] *(Kıyâmet'den evvelki alâmetler görünmüş olur. Kıyâmet'in vakti) Allāh'dan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir."* Ondan sonra Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*

« إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ » Âyet-i Kerîme'sini tilâvet buyurdu. [2] Sonra (gelen adam) arkasını döndü (gitti). Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem "Onu çevirin."* diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki işte bu, Cibrîl *(aleyhi's-selâm)*dir. Halka dinlerini öğretmek için geldi.

çoğalacağından kinâyedir. Bu ihbâr-ı Nebevî pek az zaman sonra tahakkuk etmiştir. Hattâ memlûk câriyelerden tevellüd etmiş mülûk zâdelerin bile hadd-i hesâbı yoktur.

Bir ihtimâle göre de ümmehât-ı evlâd satılacak ve elden ele geçip tedâvül ede ede nihâyet evlâdlarının maaza'llāhu Teâlâ yed-i temellüküne an-cehlin geçip istifrâş olunacak derecede ahvâl-i nâs fesâda ma'rûz kalacaktır demektir.

Birinci ihtimâle diyecek yoksa da ikincisine göre emârât-ı mezmûmeden biridir.

[1] Fukarâ-yı nâsın servet ve sâmâna destres olacağına işârettir ki bâdiye-neşîn olan ehl-i İslâmın bir rub-ı asır geçmeden Rûm ile Acem devletlerine gâlib gelerek birdenbire hâtır ve hayâle gelmez büyük servetlere vâris olmaları sûretiyle bu ihbâr-ı Nebevî tahakkuk etmiştir. Emârât-ı Kıyâmet denilen bebemehâl fena şeyler olduğuna kâil olanlara göre ise servet ve sâmân mürûr-ı zamân ile kadir ve kıymet-i zâtiyeden ârî esâfil-i nâs eline geçeceğine işârettir.

[2] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi : *Kıyâmetin vakti hakkındaki ilim, şüphesiz Allāh'a mahsusdur. Yağmuru (istediği yere istediği vakitde) o yağdırır. Kadın rahimlerindeki mahlûkları (erkek mi dişi mi?) O bilir. Hiçbir kimse yarın hayır ve şer ne kazanacağını bilemez. Hiçbir kimse hangi toprakda öleceğini bilemez.* İntehâ. Vallāhu a'lem. *(Lukmân Sûresi, Âyet: 34)*

48. عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ . وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ . وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ . فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ . وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ اَنْ يُوَاقِعَهُ . أَلَا وَاِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى . أَلَا وَاِنَّ حِمَى اللهِ فِي اَرْضِهِ مَحَارِمُهُ . اَلَا وَاِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً اِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ . أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ .

TERCEMESİ

Nu'mân b. Beşîr *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : (kulağımla) işittim, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki : Helâl belli, harâm da bellidir. İkisi arasında da (helâl mi, harâm mı belli olmayan bir takım) şüpheli şeyler vardır ki çok kimseler onları bilmezler. Şüpheli şeylerden her kim sakınırsa ırzını (yâni haysiyetini) da, dînini de kurtarmış olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa (içine girmek yasak olan beylik) koru etrâfında (davarlarını) otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir. Haberiniz olsun, her Pâdişâhın (kendine mahsûs) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allāh'ın yeryüzündeki korusu da harâm ettiği şeylerdir. Âgâh olunuz, cismin içinde bir lokmacık et (parçası) vardır ki iyi olursa bütün cesed iyi olur, bozuk olursa bütün cesed bozulur. İşte o (et parçası) kalbdir.

49. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ اِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا اَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنِ الْقَوْمُ ؟

أَوْ مَنِ الْوَفْدُ؟[1] قَالُوا رَبِيعَةُ. قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ. أَوْ بِالْوَفْدِ.
غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ
نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هٰذَا الْحَيُّ مِنْ
كُفَّارِ مُضَرَ. فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلُ بِهِ
الْجَنَّةَ. وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ. فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ
أَرْبَعٍ : أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللّٰهِ وَحْدَهُ. قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ
بِاللّٰهِ وَحْدَهُ؟ قَالُوا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلٰهَ
إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ
وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ.
وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ : الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ.
وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ. وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ.

TERCEMESİ

İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Abdü'l-Kays Vefd'i [2] (Bahreyn taraflarından) Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in

[1] (Kavm) veya (vefd) lâfzındaki şek, hadîsin râvîlerinden olan Şu'be veyâhud Ebû Cemre'ye âittir.

[2] Vefd : Vâfidin cem'idir. Vâfid bulunduğu yerden bir maksad-ı mahsūs ile kendi kavmi nâmına âhar memlekete giden kimseye denir ki bu sûretle mülûk ile ümerâ nezdine gidene de ıtlāk olunur. Yerine göre mümessil veya sefir gibi bir ma'nâ ifâde eder. O halde buradaki "*vefd*" hey'et-i mümessile demek olur. Bu hey'et, (Rebîa) kabâilinden (Abdü'l-Kays) tarafından Hudeybiye'den sonra ve Feth-i Mekke'den biraz evvelce Huzûr-ı Pürnûr-ı Risâlet-Penâhî'ye (Münzîr b. Âiz el-Asarî)nin riyâseti tahtında îfâd, yâni nev'-an-mâ sefâretle irsâl edilmişti. Münzîr'in yüzünde bir kılıç veya bıçak yarası eseri olduğu için taraf-ı zî-şeref-i Nebevî'den (el-Eşec)

huzûruna geldikleri zaman: *"Siz kimlerdensiniz?"* yâhud *"Nerenin vefdisiniz?"* diye sordu. *"Biz Rebîa (kabâilin)* danız." dediler. *"Hoş geldiniz. (Allāh sizi) utandırmasın, pişmân*

---

diye telkîb buyurulmuş ve ondan sonra (Eşecc-i Abdü'l-Kays) lâkabiyle şöhret almıştır. Vefd'e dâhil olanların adedi ba'zılarınca on dört, ba'zılarınca daha ziyâde ise de *Buhârî* şârihi (Aynî) menâbi-i muhtelifeden topladığı ma'lûmâta binâen bunların adedini elliye yaklaştırıyor ve kırk beşinin ismini zikrediyor.

Ara yerde henüz îmâna gelmemiş bunca kabâil varken tâ Hecer, Bahreyn gibi uzak diyarda sâkin olan Abdü'l-Kays'ın keyfiyet-i îmânı da bir mu'cize-i Celîle-i Nebeviyye olduğu için bu vesîle ile muhtasaran beyânından sarf-ı nazar edemiyorum.

Eşecc'in dâmâdı olan (Munkız b. Hibbân) berây-ı ticâret Medîne-i Münevvere'ye kadar gelmişti. Bir gün Resûlu'llāh *salla-'llāhu aleyhi ve âlihî ve sellem*'e müsâdif oldu. Nebiyy-i Ekrem *aleyhi 's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz, kendisine memleketin ahvâlinden bâzı sualler sordukdan sonra eşrâf-ı kavmini de birer birer isimlerini ta'yîn ederek sual buyurmuşlar. Bu kadar uzak diyardan gelen bir yabancının mensûb olduğu kavmin a'yân ve eşrâfını isimleriyle bilip ayrı ayrı hallerinden suâl etmek ancak te'yîd-i kudsî ile olabileceğini Munkız teferrüs ederek hemen İslâm ile müşerref olmuş ve şerâî-yi İslâm'ı öğrendikten sonra memleketi olan (Hicer)e dönmüştür. Hîn-i avdetinde kendisiyle cânib-i âlî-i Nebevî'den Abdü'l-Kays cemâatine hitâben bir nâme irsal buyurulmuş ise de vatanında salât ve kırâetini nâsdan gizliyen Munkız, Nâme-i Şerîf'i kimseye göstermeğe cür'et edemedi.Lâkin zevcesi işe âgâh olup keyfiyeti babası Eşecc-i Asarî'ye açtı. Bunun üzerine dâmâd, kayın-peder görüştüler. Eşecc'e hemen hidâyet erişip izhâr-ı İslâm arzûsuna düştü. Ondan sonra da Nâme-i Şerîf-i Peygamberî'yi kendi kavmi olan Benû Asar ile Benû Muhârib'e okudu. Onların gönlüne îmân arzûsu düştü. Bir hey'et tertîb edip Huzûr-ı âlî-i Nebevî'ye vefd olarak göndermeğe karar verildi. Medîne-i Münevvere'ye yaklaştıkları vakit Risâlet-Penâh Efendimiz Hazretleri, Ashâb-ı Kirâm'ı ile sohbetde iken *"İşte şu yandan bir kāfile geliyor. Bunlar ehl-i şarkın hayırlılarıdır, içlerinde Eşecc-i Asarî de var."* diye haber verdiler. Ömer *radiya'llāhu anh* karşı çıktı ve hoş-beş ettikten sonra refâkatlerinde Medîne'ye döndü. Bi'setten evvel Risâlet-i Celî-

etmesin." buyurdu. Bunun üzerine "*Yâ Resûlâ'llâh, biz sana yalnız şehr-i Harâm'da gelebiliriz. (Bilirsin ki) aramızda kâfir olan (kabâil-i) Mudar'dan şu cemâat vardır. O halde bize kesdirme bir şey etmret de geride kalanlarımıza haber verelim, o sebeple de Cennet'e girelim.*" dediler. (Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a) içkileri (yâhud içki kaplarını) de sordular. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* onlara dört şey emretti, dört şeyden de nehyetti. Onlara yalnız Allāh'a îmân ile emretdikden sonra "*Bilirmisiniz yalnız Allāh'a îmân etmek ne demektir?*" diye sordu. "*Allāh ve Resûlü a'lemdir.*" dediler. "*Allāh'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlu'llāh olduğuna şahâdet, Namaz'ı ikāme, Zekât'ı edâ etmek, Ramazan orucunu tutmak, ganîmetin humsunu vermektir.*" buyurdu. Kezâlik onları (dört şeyden, yâni) hantem, dubbâ', nakīr, müzeffet [1] (denilen kap-

le-i Muhammediyyeyi meşhûr hutbesiyle tebşîr eden (Kus b. Sâide) nin kavmi olan bu vefd'in burada tafsîlinden sarf-ı nazar ettiğimiz uzunca hoş bir kıssası var. Yalnız şunu haber verelim ki Eşecc-i Abdü'l-Kays'ı *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz: « إِنَّ فِيكَ لَخَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ : اَلْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ » =*Herhalde sende Allāh'ın sevdiği iki haslet vardır: Hilm ile teennî.*" beşâretiyle taltîf buyurmuşlar, o da "« اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى جَعَلَنِي عَلَى خَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ تَعَالَى » = *Beni sevdiği iki hulk ile yaratan Allāhu Azîmü'ş-Şân'a hamd ederim.*" mukābelesinde bulunmuştur.

[1] Bunlar o diyârda içinde nebîz ve hamr, yâni şıra ile şarab kurmak mu'tâd olan dört nevi' testi adıdır ki içlerinde şıra kolayca tahammür edip câlib-i sekr olurmuş. Bunlardan hantem: bir nevi' içi sırlı ağzı yanından yapılmış, kırmızı veya yeşil, topraktan ma'mûl testiye; dubbâ' : testi makāmında isti'mâl olunan boş kuru kabağa; nakīr: şıra kurmağa mahsūs içi oyulmuş ağaç parçasına; müzeffet : zift yâni kara sakız ile sıvanmış testiye ıtlāk olunurdu. Mukayyer : yine zift ma'nâsına olan kār veya kīr ile sıvanmış destidir ki bu da zift ma'nâsınadır.

lara hurma, yâhud üzüm şırası koymak)den nehyetti. (İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'nın) müzeffet yerine mukayyer dediği de mervîdir.

50. عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حَدِيثُ اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ. وَ قَدْ تَقَدَّمَ فِي اَوَّلِ الْكِتَابِ. وَ زَادَ هُنَا بَعْدَ قَوْلِهِ وَ اِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى اللهِ وَ رَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ اِلَى اللهِ وَ رَسُولِهِ وَ سَرَدَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCEMESİ

Ömer *radiya'llāhu anh*'den: « اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ »[1] hadîs-i şerîfi rivâyet olunuyor ki kitabın evvelinde zikrolundu. Ancak burada (وَاِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى) dan sonra « فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى اللهِ وَ رَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ اِلَى اللهِ وَ رَسُولِهِ » ziyâdesi vardır. Hadîs'in bakiyyesi bu ziyâdeden sonra serdedilmiştir ki ziyâdenin ma'nâ-yı şerîfi : "*Her kimin hicreti Allāh'a ve Resûlüne müteveccih ise hicreti, Allāh'a ve Resûlüne müntehîdir.*" olmuş olur.

51. عَنْ اَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَالَ اِذَا اَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى اَهْلِهِ نَفَقَةً يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ.

TERCEMESİ

Ebû Mes'ûd (Ukbe b. Amr) *radiya'llāhu anh*'den : Şöyle demiştir : Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi*

[1] Buhârî'nin buradaki rivâyetinde (الاعمال بالنية) dir. Birinci hadîs-i şerîfe mürâcaat.

ve sellem buyurdu ki: Bir kimse, ıyâline li-vechi'llâh (yâni ecrini yalnız Allah'dan umarak) infāk etse bu nafakası kendisi için (sevâbca) sadaka (gibi) olur. [1]

52. عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْبَجَلِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ
بَايَعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى اِقَامِ الصَّلَاةِ وَاِيتَاءِ
الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

TERCEMESİ

Cerîr b. Abdi'llâh el-Becelî *radiya'llāhu anh*'den : Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e namazı ikāme etmek, zekât vermek, her müslümana hayırhâh (ve gıl ve ğışden âzâde) olmak üzere bîat ettim. [2]

53. وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اِنِّي آتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ اُبَايِعُكَ عَلَى الْاِسْلَامِ. فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ
لِكُلِّ مُسْلِمٍ. فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا.

---

[1] *Buhârî*'de Sa'd b. Ebî Vakkās *radiya'llāhu anh*'den mervî : «اِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللهِ تَعَالَى اِلَّا اُجِرْتَ بِهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ» = *Şüphesiz sen, Allah rızâsını arayarak hiçbir nafakayı infāk etmezsin ki ondan dolayı me'cûr olmayasın. Karının ağzına verdiğin lokmaya varıncaya kadar.*" hadîs-i şerîfi vardır ki metindeki hadîsi daha ziyâde tavzîh eder.

[2] Nasîhat, gıll ü gışşı gönülden çıkarıp mansūhun-lehin hayrını kemâlini hâlisāne arzû etmektir ki buna -tam mukābili olmamakla berâber- "*hayırhâhlık*" ile "*hayrendîşlik*"den iyi ta'bîr bulamıyorum.. Vâkıâ Türkçede "*öğüd*" ma'nâsında müsta'mel olan nasîhat da garazdan, ivazdan sâlim olarak beyân-ı re'y demek olduğuna göre nasîhat-ı kavliyedir. Arabîde ise nasîhat, kavliye ve fi'liye olmaktan eam olduğundan yerine göre hulûs, hayırhâhlık, hayrendîşlik gibi bir lâfz ile Türkçeye nakledilmek lâzımdır.

TERCEMESİ

Yine Cerîr b. Abdi'llâh el-Becelî *radiya'llāhu anh*'den: Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e gelip: " (*Yâ Resûlâ'llāh,*) *Sana Müslümân olmak üzere bîat edeceğim.*" dedim. Şart ettiği şeyler meyânında her Müslümân'a hayırhâh (ve gıll ü ğışdan âzâde) olmağı da şart etti. Ben de bu şart üzerine bîat ettim.[1]

---

[1] Bu hadîs-i şerîf, *Buhârî*'de daha mufassal olarak yazılmıştır. Orada şöyle deniliyor: Basra Vâlîsi Muğîre b. Şu'be *radiya'llāhu anh*'in vefât ettiği gün Cerîr *radiya'llāhu anh* (anlaşılan emirsiz kalmak yüzünden zuhûru muhtemel kargaşalığın önüne geçmek için) hutbeye çıkıp Allāh'a hamd ü senâ ettikden sonra " عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللهِ تَعَالَى وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ = *Başınıza bir emir gelinceye kadar Bir ve şerîksiz olan Allāhu Zü'l-Celâl'den ittikā ve vakār ve sekînet üzere bulunmanızı tavsiye ederim. Zîrâ Emîriniz nerede ise buraya geliyor.*" diye nasîhat edip " اِسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ = (*Vefât eden) Emîriniz için (Allah'dan) afv dileyiniz. Çünkü afvi severdi.*" dedikten sonra (اما بعد) faslü'l-hitābiyle metindeki hadîsi rivâyet etmiş ve sonunda " وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ = (*Mescid-i Harâm cihetini işâret ederek) Şu mescidin Rabbine kasem ederim ki ben sizin hayır hâhınızım.*" demiş ve istiğfâr ederek (minberden) inmiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم

KİTÂBÜ'L-İLM

54 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ اَعْرَابِيٌّ
فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ؟ فَقَضَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
يُحَدِّثُ. فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ .
وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ . حَتَّى اِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ
اَيْنَ اُرَاهُ السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ؟ قَالَ هَا اَنَا يَا رَسُولَ اللهِ . قَالَ
فَاِذَا ضُيِّعَتِ الْاَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ. فَقَالَ كَيْفَ اِضَاعَتُهَا؟
قَالَ اِذَا وُسِّدَ الْاَمْرُ اِلَى غَيْرِ اَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ.

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Meclisin birinde **Resûlu'llāh** *salla-'llāhu aleyhi ve sellem* huzûrundakilere söz söylerken nâgehân bir a'râbî gelip "*Kıyâmet ne zamandır.?*" diye sordu. **Resûlu-'llāh** *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (sözünü kesmeyip) devam buyurdu. Oradakilerin kimi (kendi kendine): "*(A'râbînin) ne dediğini işitti, amma suâlinden hoşlanmadı.*"; kimi de : "*Belki işitmedi.*" diye hükmetti. Nihâyet (**Resûlu'llāh** *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) sözünü bitirince gâlibâ "*O Kıyâmeti soran nerede?*" diye (yâni bunun gibi bir lâfz ile) suâl buyurdu. (A'râbî) :

"*İşte ben, yâ Resûlâ'llâh.*" dedi. (Bunun üzerine) "*Emânet zâyi' edildi mi, Kıyâmete intizâr et.*" buyurdu. Yine (a'râbî): "*Emâneti zâyi' etmek nasıl olur?*" diye (tekrar) sorunca : "*İş, nâ ehle tevcîh edildi mi, Kıyâmet'e intizâr et.*" buyurdu.

55 . عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ تَخَلَّفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنَّا فِي سَفْرَةٍ سَافَرْنَاهَا . فَادْرَكَنَا وَقَدْ ارْهَقَتْنَا الصَّلَاةُ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ . فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى ارْجُلِنَا. فَنَادَى بِاَعْلَى صَوْتِهِ : وَيْلٌ لِلْاَعْقَابِ مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ اوْ ثَلَاثًا .

TERCEMESİ

Abdu'llâh b. Amr(i'bni'l Âs) *radiya'llâhu anhümâ*-'dan :

Şöyle demiştir : Ettiğimiz yolculukların birinde Resû-lu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* geride kalmıştı da bize (sonradan) yetişmiş idi. (O sırada) namaz vakti girmiş idi. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı mesh (eder gibi az su ile yıkamağa) başladık. (Bu hâli görünce) en dik sesi ile iki veya üç kere [1] : "*Cehennem'de yanacak ökçelere yazık!*" diye nidâ buyurdu.[2]

---

[1] Şek, Abdu'llâh b. Amr *radiya'llâhu anh*'dendir.

[2] Müslim'in tahrîc ettiği rivâyâtın birinde gösterildiği üzere bu sefer Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye dönüş idi. Vakti giren namaz da İkindi namazı idi. Bâzıları konak mahalline varır varmaz hemen acele ile abdest almağa başlamışlar. Ökçeleri ıslanmamış olanları bile varmış. Müslim rivâyetinde bu inzâr-ı Nebevîden sonra sarâhaten "اَسْبِغُوا الْوُضُوءَ = *Abdesti eksiksiz alın.*" tenbîhi de vardır.

56 . عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا.
وَ اِنَّهَا مِثْلُ الْمُسْلِمِ . فَحَدِّثُونِي مَاهِيَ ؟ فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ
الْبَوَادِي. قَالَ عَبْدُ اللهِ وَوَقَعَ فِي نَفْسِي اَنَّهَا النَّخْلَةُ فَاسْتَحْيَيْتُ.
ثُمَّ قَالُوا حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللهِ . قَالَ هِيَ النَّخْلَةُ .

Tercemesi

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki : "*Ağaçların içinden bir nev'i vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç, müslim (-i kâmil) in benzeridir. Nedir o? Söyleyin.*" oradakiler kırlardaki ağaçları saymağa daldılar. — Abdu'llāh (İbn-i Ömer) der ki bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldiyse de (söylemeğe) utandım. Ondan sonra : "*Yâ Resûlâ'llāh, bize söyle nedir?*" diye sordular. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) : "*Hurma ağacıdır.*" cevâbını verdi.[1]

57 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ
النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ .
فَاَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ . ثُمَّ عَقَلَهُ . ثُمَّ قَالَ اَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ ؟ وَالنَّبِيُّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ . فَقُلْنَا هَذَا
الرَّجُلُ الْاَبْيَضُ الْمُتَّكِئُ . فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ يَا ابْنَ عَبْدِ
الْمُطَّلِبِ . فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ اَجَبْتُكَ .
فَقَالَ اِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدِّدٌ عَلَيْكَ فِي الْمَسْئَلَةِ . فَلَا تَجِدْ عَلَيَّ

[1] Vech-i şebeh, hurma ağacının her cüz'ü bir iş için nâfi' ve onunla intifâın dâim olmasıdır.

فِى نَفْسِكَ. قَالَ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ. فَقَالَ أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ
مَنْ قَبْلَكَ آللهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ ؟ فَقَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ.
قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللهِ آللهُ أَمَرَكَ أَنْ تُصَلِّىَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ
فِى الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ ؟ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالَ أَنْشُدُكَ بِاللهِ آللهُ
أَمَرَكَ أَنْ تَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ ؟ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ.
قَالَ أَنْشَدْتُكَ بِاللهِ آللهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ
أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا ؟ فَقَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ اللَّهُمَّ نَعَمْ. فَقَالَ الرَّجُلُ آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ. وَأَنَا
رَسُولُ مَنْ وَرَائِى مِنْ قَوْمِى. وَأَنَا ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِى
سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ.

TERCEMESİ

Enes *radîya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : (bir kere) Nebiyy-i Muhterem *sal-la'llâhu aleyhi ve sellem* ile birlikte oturduğumuz sırada deve üstünde biri gelip devesini mescid(in kapısınd)e çökerttikten sonra bağladı. Ondan sonra "*Hanginiz Muhammed'dir?*" diye sordu. Nebiyy-i Mükerrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* (Ashâbı) arasında dayanmış oturuyordu. "*İşte dayanmış olan şu beyaz kimsedir.*" dedik. Adamcağız : "*Ey Abdü'l-Muttalib'in oğlu!*" diye hitâb etti. Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* "*Seni dinliyorum.*" buyurdu. "*Ben sana bâzı şeyler soracağım. Amma soracaklarım (pek) ağırdır. Gönlün benden incinmesin.*" dedi. Nebiyy-i Efham *salla'llâhu aleyhi ve sellem* "*Aklına geleni sor.*" buyurdu. "*Senin ve senden evvelkilerin Rabbi aşkına (söyle) bütün halka seni Allâh mı gönderdi?*" dedi. "*Evet.*" buyurdu. *Allâh aşkına (söyle) bir gün bir gece içinde beş vakit namaz kılmayı sana Allâh mı emretti?*" dedi. "*Evet.*" buyurdu. "*Allâh aşkına*

(söyle) senenin şu (ma'lûm) ayında oruç tutmayı sana Allāh mı emretti?" dedi, "*Evet.*" buyurdu. (yine): "*Allāh aşkına şu (ma'lûm olan) sadakayı zenginlerimizden alıp fukarâmıza dağıtmayı sana Allāh mı emretti?*" dedi. Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (buna da) "*Evet.*" buyurunca adamcağız: "*Sen ne getirdin ise ben ona îmân ettim. Kavmimin geride kalanlarına da elçi benim. Ben, Sa'd b. Bekr kabîlesinden Dımâm b. Sa'lebe'yim.*" dedi.[1]

58. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلاً وَاَمَرَهُ اَنْ يَدْفَعَهُ اِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ . فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ اِلَى كِسْرَى . فَلَمَّا قَرَاَهُ مَزَّقَهُ . قَالَ فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ .

[1] Benû Sa'd b. Bekr, Server-i Enbiyâ *aleyhi ekmelü't-tehâyâ* Efendimiz'in süt dayıları olmakla şeref-yâb olan kabîledir. Süt vâlideleri Halîme bintü Ebî Züeyb Abdu'llāh es-Sa'diyye onlardandır. Benû Sa'd'in îmânı, *Siyer* sāhibi İbn-i İshak'ın beyânına göre hicretin dokuzuncu senesinde Huneyn gazâsından sonra vâkı' olmuştur.

Dımâm'ın "*İmân ettim.*" demesi ihbâr mıdır, inşâ mıdır? Buhârî'nin anladığı gibi ihbâr ise Benû Sa'd nezdine taraf-ı Risâlet - Penâhî'den da'vet ve ta'lîm için gönderilen zât yediyle îmâna gelmişler, Dımâm da Şerâyi-i İslâm'ı bir de bilâ vâsıta fem-i dürer-bâr-ı Nebevî'den istimâa kavmi tarafından gönderilmiş demek olup bu sözüyle îmân etmiş olduğunu haber vermiş oluyor. Eğer diğer bâzı muhaddisînin anladığı gibi inşâî ise îmânı -suallerinin cevablarını aldıktan sonra- huzûrda vâkı' olmuş, kendisini gönderen kavmi de ondan sonra îmâna gelmiş demektir. İbn-i İshak'ın İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ* tarîkından ettiği rivâyet de bunu te'yîd eder. Bu tarîkden gelen hadîsin âhırında suâllerini sorup cevâblarını aldıktan sonra « اشهدان لاآله الاالله و اشهدان محمداً عبده و رسوله » dediği zikre-

TERCEMESİ

İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir adama[1] bir nâme verip Bahreyn ulusuna teslim etmesini emretti. Bahreyn ulusu, mektubu Kisrâ'ya îsāl etti. Kisrâ onu okuyunca yırttı.[2] (Arada râvî olan Muhammed b. Şihâb-ı Zührî) der ki: (Zannederim ki Saîd b. el-Müseyyeb'den işittim) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Kisrâ ile kavmine) parça parça olsunlar diye duâ buyurdu.[3]

---

diliyor. Kezâ Müslim'in başka tarîk ile yine Enes *radiya'llāhu anh*'den rivâyetinde "قَالَ رَسُولُكَ زَعَمَ = *Senin gönderdiğin kimse iddiâ ediyor ki...*" demiş oluyor ki, bu (زعم) lâfzı kendisinin de, kavminin de Resûlu'llāh'ın resûlüne henüz inanmayıp işi anlamak için Dımâm'ın huzûr-ı âlîye kavmi tarafından gönderildiğini işrâb ediyor. Her ne hâl ise bu Dımâm b. Sa'lebe, muâmele ve hitāb ve suâldeki kabalığıyle berâber hakkında İbn-i Abbâs Hazretleri «مَا سَمِعْنَا بِوَافِدٍ أَفْضَلَ قَطُّ مِنْ ضِمَامِ بْنِ ثَعْلَبَةَ» = *Dımâm b. Sa'lebe'den efdal hiçbir vâfidin geldiğini işitmedik.*" buyuruyor. Bu fazîleti, bütün kavminin îmânına sebep olmasıdır.

[1] Nâme-i Şerîf'i Bahreyn'e götüren Muhâcirîn-i evvelînden Abdu'llāh b. Huzâfe es-Sühemî *radiya'llāhu anh*, Bahreyn Melik'i Münzir b. Sâvâ, Kisrâ da Husrev-Pervîz idi.

[2] Bu son söz, İbn-i Abbâs'ın rivâyetinden hâric olup Zührî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den naklidir.

[3] Yemen Melik'i Seyf b. Zîyezen, Habeşlilere karşı Husrev-i Pervîz'in ceddi Nûşirvân'dan istimdâd etmiş, onun gönderdiği kuvâ-yı imdâdiye de bilâhare Yemen'de kalarak memlekete müstevlî olmuştu. Ahd-i Nebevîde İrân'ın Yemen âmili Bâzân isminde biri idi. İbn-i Sa'd'ın rivâyetine göre Nâme-i Şerîf-i Nebevî'yi Husrev-i Pervîz parçaladıktan sonra Bâzân'a "*Hicâz'daki şu adamın yanına iki kuvvetli kimse gönder de (gâlibâ vücûd-i mukaddes-i Nebevîye sû-i kasdi îmâ ederek) ondan bana haber getirsinler.*" diye yazdı. O ise iki

59. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا. اَوْ اَرَادَ اَنْ يَكْتُبَ. فَقِيلَ لَهُ اِنَّهُمْ لَا يَقْرَؤُنَ كِتَابًا اِلَّا مَخْتُومًا. فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ. كَاَنِّي اَنْظُرُ اِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ.

TERCEMESİ

Enes b. Mâlik *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir mektup yazdırdı, yâhud yazdırmak istedi. Dediler ki : "*(Yâ Resûlâ'llāh) onlar (yâni Rum'dan ve Acem'den muhâtab olanlar) bir mektûbu mühürlü olmadıkca okumazlar.*" Bunun üzerine gümüşten bir mühür edindi ki nakşı « محمد رسول الله » idi. Bu mührün Yed-i Şerîf-i Risâlet-Penâhî'deki beyazlığı hâlâ gözümün önündedir.

---

kimseye tevdîan bir mektup gönderdi. Bâzân'ın mektûbunu mahall-i âlîsine îsâl ettiklerinde *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri tebessüm ve her ikisi de korkudan tirtir titreyen bu elçileri İslâm'a da'vet ederek "*Efendinize yazınız, benim Rabbim onun Rabbi Kisrâ'yı bu gecenin yedinci saâtinde katletmiştir.*" buyurdular. Husrev-i Pervîz, o gece oğlu Şîreveyh tarafından katlolunmuştu.

Zührî'nin rivâyeti ise biraz başka türlüdür : Husrev-i Pervîz, Bâzân'a "*İşittiğime göre Kureyş'den biri Peygamberim iddiâsında bulunuyormuş. Kendin git. Bu da'vâsından vazgeçmezse başını bana gönder.*" diye yazmış. Bâzân, Husrev'in mektûbunu huzûr-ı Risâlet-Penâhîye göndermiş. Hâtemü'l-Enbiyâ *aleyhi efdalü't-tehâyâ* Efendimiz Hazretleri cevâben "*Cenâb-ı Hak Celle ve Alâ Hazretleri Kisrâ'yı filân ayın filân gününde katledeceğini bana va'd etti.*" diye yazmışlar. Bâzân, Nâme-i Şerîfî alınca eğer Peygamber ise dediği elbette çıkar diyerek intizârı ihtiyâr etmiş, ihbâr buyurulan günde Kisrâ'nın katli tahakkuk edince kendisinin de, yanındaki Fürs tâifesinin de îmân ettiklerini bildirmiş.

60. عَنْ اَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ اِذْ اَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ. فَاَقْبَلَ اثْنَانِ [1] اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَ وَاحِدٌ. قَالَ فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَمَّا اَحَدُهُمَا فَرَاٰى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا. وَاَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ. وَاَمَّا الثَّالِثُ فَاَدْبَرَ ذَاهِبًا. فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلَا اُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ اَمَّا اَحَدُهُمْ فَاَوَى اِلَى اللّٰهِ فَآوَاهُ اللّٰهُ. وَاَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللّٰهُ مِنْهُ. وَاَمَّا الْآخَرُ فَاَعْرَضَ فَاَعْرَضَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُ.

TERCEMESİ

Ebû Vâkıd-ı Leysî *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir : (Bir gün) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* huzûrunda Ashâb'ı olduğu halde Mescidde otururr-

---

Her iki rivâyet de *Buhârî* hadîsinde Saîd b. el-Müseyyeb'in haber verdiği duâ-yı Nebevî'nin karîn-i icâbet olduğunu te'yîd etmekle berâber Kisrâ'nın maktûliyyetini vak'a gecesinin ertesi gününde hemen haber vermiş olmak mu'cizesinin vukūu beyânında yekdiğerini müeyyiddir.

[1] Ebû Vâkıd *radiya'llāhu anh* (اِذْ اَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ) dedikten sonra (فَاَقْبَلَ اثْنَانِ) diyor. Meclis-i Resûlu'llāh'a ikbâl edenler üç müdür, yoksa iki midir? Bu müşkülü Enes *radiya'llāhu anh*'in rivâyeti hallediyor ki buna nazaran ilk ikbâl ve teveccüh Mescid-i Saâdetedir. Mescide üç kişi girip halkanın yanından geçmişler. Halka-i tezkîrin farkına vardıktan sonra ikisi oraya teveccüh ve ikbâl göstermişken üçüncü şahıs savuşup gitmiş. Belki de münâfıkînden idi. İkinci ikbâl ve teveccüh de işte budur.

ken karşıdan üç kişi geldi. İkisi Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e doğru teveccüh etti, birisi de gitti. —Râvî der ki : Bu iki kimse huzûr-ı Risâlet-Penâhî'de dur(up selâm ver)du. Ve bir tânesi (bilâhare) halkada bir aralık bularak oracıkta oturdu. Diğeri ise hâzırûnun arkasında oturdu. Üçüncüye gelince arkasını dönüp savuştu. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (meşgûl olduğu kelâmdan) fâriğ olunca buyurdu ki : "*İsterseniz bu üç kişinin hâlini size haber vereyim. İçlerinden biri Allāh'a sığındı, Allāh da onu barındırdı. Diğeri (sıkıntı vermekten) utandı, Allāh da ondan hayâ etti. Öteki ise (bu meclisten) yüz çevirdi, Allāh da ondan yüz çevirdi.*"

61 . عَنْ اَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَعَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
عَلَى بَعِيرِهِ وَ اَمْسَكَ اِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ اَوْ بِزِمَامِهِ¹. ثُمَّ قَالَ
اَىُّ يَوْمٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا اَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اَسْمِهِ.
قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ ؟ قُلْنَا بَلَى. قَالَ فَاَىُّ شَهْرٍ هَذَا ؟
فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا اَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اَسْمِهِ. فَقَالَ أَلَيْسَ
بِذِي الْحِجَّةِ²؟ قُلْنَا بَلَى. قَالَ فَاِنَّ دِمَاءَكُمْ وَ اَمْوَالَكُمْ

¹ (خطام) ile (زمام) bir ma'nâyadır. Râvînin şekki bu iki lâfızdan hangisi ile hadîsi işitmiş olduğundadır.

² Bâzı rivâyâtda suâllerle cevâblar bu kadar mufassal olmayıp «اَىُّ يَوْمٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا اَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اَسْمِهِ. قَالَ أَلَيْسَ بِذِي الْحِجَّةِ؟» tarzındadır. Diğer bir rivâyetde ise metindeki tafsîl kâmilen mevcûd olduktan mâadâ «فَاَىُّ بَلَدٍ هَذَا. فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا اَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اَسْمِهِ. قَالَ أَلَيْسَ بِمَكَّةَ؟» ilâvesi de vardır ki tercemede bu ilâve de vardır.

وَ اَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ
هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا . لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ . فَاِنَّ الشَّاهِدَ
عَسَى اَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ اَوْعَى لَهُ مِنْهُ .

TERCEMESİ

Ebû Bekre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : **Resûlu'llāh** *salla'llâhu aleyhi ve sellem* (Haccetü'l-Vedâ'da) devesi üzerinde oturdu. Devenin dizginnini bir adam tutuyordu. "*Bu gün hangi gündür?*" diye suâl etti. sükût ettik, o derecede ki başka bir isim ile tesmiye edecek zannetdik. "*Kurban günü değil mi?*" buyurdu. "*Evet.*" dedik. Sonra : "*Bu ay hangi aydır?*" diye sordu. Yine sükût ettik, o derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "*Zilhicce değil mi?*" buyurdu. "*Evet.*" dedik. (Sonra) : "*Bu hangi şehirdir?*" diye sordu. Yine sustuk, o derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "*Mekke değil mi?*" buyurdu. "*Evet.*" dedik.(Bunun üzerine) buyurdu ki "*Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız bu şehir içinde, bu ayda bu günün hürmeti kadar yekdiğerinize haramdır. Hâzır olanlarınız, gâib olanlarınıza (bunu) teblîğ etsin. Olabilir ki hâzır olan kimse, bunu daha iyi anlar bir kimseye teblîğ etmiş bulunur.*"

62 . عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا [1] بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْاَيَّامِ كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ
عَلَيْنَا .

---

[1] Bir zabta göre hâ-i mühmele ile (يتحولنا) , diğerine göre hâ-i mu'ceme ve nûn ile (يتخوننا) .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* va'z (ve nasīhat) husūsunda bize bıkkınlık gelmesin diye hâlimize bakıp (ona göre) gün ve (saat) kollardı.

63 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا .

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in: "*Kolaylık yolunu gösterin, güçlüğe gitmeyin. Tebşîr edin, tenfîr etmeyin.*" buyurduğu rivâyet olunuyor.

64 . عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ . وَاِنَّمَا اَنَا قَاسِمٌ . وَاللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يُعْطِي . وَلَنْ تَزَالَ هٰذِهِ الْاُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى اَمْرِ اللّٰهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتّٰى يَأْتِيَ اَمْرُ اللّٰهِ .

TERCEMESİ

Muâviye *radiya'llāhu anh* (hutbede iken) şöyle demiştir :

Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, buyuruyordu ki: Allāh (u Teâlâ) her kimin hayrını murâd ederse ona din husūsunda (büyük .bir) anlayış verir. Ben (verici değil) yalnız taksîm ediciyim. Veren ise Allāhu Azze ve Cell-

'dir.[1] Bir de bu ümmet, Allāh'ın emri (ve kazâsı) zuhûr edi(p kıyâmet kopu)nceye kadar emr-i İlâhî(ye mütâbeat) üzere hep sâbit-kadem olup duracak ve kendilerine muhâlefet edenlerden zarar gelmiyecektir.[2]

65 : عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاُتِيَ بِجُمَّارٍ. فَقَالَ اِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً وَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ : فَاِذَا اَنَا اَصْغَرُ الْقَوْمِ فَسَكَتُّ.

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anh* (bâlâdaki (56) ıncı hadîs-i şerîfi) şöyle (de) rivâyet etmiştir :

Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in yanında idik. Bir hurma göbeği[3] getirdiler. Buyurdu ki : "*Ağaçların içinden*

---

[1] Ma'nâ-yı Şerîf şuraya varıyor : *Bana vahyolunan ilm-i dîni teblîğ ederken kimseyi tahsîs edip de diğerlerinden ketmettiğim yoktur. Taraf-ı Hak'dan bana her ne bildirilmiş ise herkese ale's-seviyye teblîğ ediyorum. Ben ancak Kāsımım. Tebligâtım herkese göre farksız olmakla berâber bu teblîgât derecât-ı mütefâvitede münfehim oluyor. Çünkü anlayışı veren Allah' dır. Allāh'ın atâsı, derecât-ı mütefâvitede kullarına râyegân oluyor. Bunun âsârı da benim teblîğimden sonra görülüyor. Herkes kısmetini benden alırsa da veren Allāh'dır, ben değilim.*

[2] Bu kelâm-ı âlî-i Nebevî ümmet-i Muhammediyyenin tâ rûz-ı Kıyâmet'e kadar pâyidâr olacağına işâret olduğu gibi "لاَ تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ اُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لاَ يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ = *Ümmetimden dâimâ hak üzere gâlib ve zâhir, mahâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife hiç eksik olmayacaktır.*" hadîs-i şerîfinin medlûlüne muvâfakatı da vardır.

[3] (جمّار) tercemesidir. *Kāmûs* tercemesinde : "(الجمّار) *rummân*

bir nev'i vardır ki.... ilâ-âhirih.[1] "—Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anh*'den olan bu riyâyetde : "*Bir de baktım ki oradakilerin en küçüğü benim. Onun için sustum.*" ziyâdesi vardır.

66 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاَ حَسَدَ اِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ : رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَسَلَّطَ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ . وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: İki (haslet sāhibin)den başkasına hased olmaz. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsân olunub da hak (yolun)da onu ihlâke taslīt edilen kimse ile kendisine hikmet ihsân olunup onunla hükmeden ve anı ta'lîm eden kimsedir.

67 . عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* beni kucaklayıp: "*İlâhî ona (ilm-i) Kitâb'ı öğret.*" diye duâ buyurdu.[2]

---

vezninde ve (الجامور) *hurma göbeği ve hurma binisi dedikleri nesneye denir ki hurma ağaçlarının tepelerinde olur. Ak ve leziz ve ta'mı süde karîbdir.* (شحم النخل) *dahi. derler.*" denilmiştir.

[1] 56 ncı hadîs-i şerîfin tercemesindedir.

[2] Bu duâ-yı mübârek-i Nebevî'nin eser-i isticâbeti gün gibi

68 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اَقْبَلْتُ رَاكِباً عَلَى حِمَارٍ اَتَانٍ وَاَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الْاِحْتِلَامَ وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِمِنًى اِلَى غَيْرِ جِدَارٍ . فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ . وَاَرْسَلْتُ الْاَتَانَ تَرْتَعُ . وَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ . فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ .

TERCEMESİ

Yine (Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Minâ'da sütresiz olarak namaz kıldırdığı sırada dişi bir merkebe râkiben karşıdan geldim. O zaman sinn-i bülûğa yaklaşmıştım. Saflardan birinin önünden geçtim. Merkebi otlasın diye salıverdim. Ondan sonra saffa girdim. Bu (yaptığıma) kimse ses çıkarmadı.

69 . عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي وَاَنَا ابْنُ خَمْسِ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ .

TERCEMESİ

Mahmûd b. er-Rebî' *radiya'llāhu anh* : *"Beş yaşımda iken Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in bir kere bir kova (daki su) dan (ağzına alıp) yüzüme püskürdüğünü derhâtır ederim."* demiştir.

zâhir olup *"Hibrü'l-Ümme"*, *"Tercümânü'l-Kur'ân"*, *"Sultānü'l-Müfessirîn"* gibi elkāb-ı celîle ile Ashâb ve Tâbiîn arasında şöhretyâb olan İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ* Hazretlerinin gazâret-i ilmi el-hak mu'cizât-ı bâhire-i Ahmediyyeden biridir denilmeğe sezâdır.

70 . عَنْ اَبِي مُوسَى رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ مَا بَعَثَنِيَ اللّٰهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ
الْغَيْثِ الْكَثِيرِ اَصَابَ اَرْضًا فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ
فَاَنْبَتَتِ الْكَلَاَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ. وَكَانَتْ مِنْهَا اَجَادِبُ اَمْسَكَتِ
الْمَاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا . وَاَصَابَ
مِنْهَا طَائِفَةً اُخْرَى اِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ
كَلَاً . فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللّٰهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِيَ اللّٰهُ
تَعَالَى بِهِ فَعَلِمَ وَعَلَّمَ وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَاْسًا وَلَمْ
يَقْبَلْ هُدَى اللّٰهِ الَّذِي اُرْسِلْتُ بِهِ .

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Allāh'ın benim(vâsıtam) le gönderdiği hidâyet ve ilim bol yağmura benzer. (Bu yağmur, kâh öyle) bir toprağa düşer ki onun bir kısmı suyu kabûl eder de çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu (üstünde) tutar da Allāh (u Teâlâ) halkı onunla faydalandırır. Ondan (hem kendileri) içerler, (hem hayvanlarını) suvarırlar, ekin ekerler (Bu yağmur) diğer (bir nevi') toprağa daha isâbet eder ki düz ve kaypaktır. Ne suyu (üstünde) tutar, ne çayır bitirir. Allāh'ın dînini anlayıb da Allāh'ın benim (vâsıtam) le gönderdiği (hidâyet ve ilimden) faydamend olan ve bunu bilip (başkasına) bildiren kimse ile (bunu duyduğu vakit kibrinden) başını (bile) kaldırmayan ve Allāh'ın benimle irsâl olunan hidâyetini kabûl etmeyen kimse böyledir.[1]

---

[1] Bu taksîme nazaran topraklar da insanlar da üç kısma ayrılmış oluyorlar (1) Nâfi' müntefi' (2) Nafi' gayr-i müntefi' (3) Ne nâfi', ne de müntefi'.

71. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ اِنَّ مِنْ اَشْرَاطِ السَّاعَةِ اَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَ يَثْبُتَ الْجَهْلُ وَ يُشْرَبَ الْخَمْرُ وَ يَظْهَرَ الزِّنَا .

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: İlmin ref' olunması, cehlin kökleşmesi,[1] şarabın içilmesi, zinânın çoğalması Kıyâmet alâmetlerindendir.

---

[1] İlmin ref'i, cehlin kökleşmesi eşrât-ı sâatdan olunca herhangi mes'ele-i ilmiyyeyi bilenlerin onu meydana çıkarması iktizâ eder. Buhârî (Rebîatü'r-re'y) demekle ma'rûf olan Rebîa b. Ebî Abdi'r-Rahmân'ın : "*Kendisinde herhangi bir ilim bulunan kimsenin kendini zâyi' etmesi (yâni ilmini ketmetmesi) lâyık değildir.*" dediğini naklettiği gibi Ebû Zerr-i Gıfârî *radiya'llāhu anh*'in de ensesini göstererek : "لَوْ وَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هٰذِهِ ثُمَّ ظَنَنْتُ اَنِّي اُنْفِذُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَبْلَ اَنْ تُجِيزُوا عَلَيَّ لَاَنْفَذْتُهَا = *(Beni öldürmek için) kılıcı şuraya koysanız, ben de Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işitmiş olacağım bir sözü siz işinizi tamamlayıncaya kadar infâz edebileceğimi, yâni i'lân edebileceğimi bilsem yine infâz ederim.*" dediğini ta'lîkan rivâyet ediyor. Yine ilmin ref'i korkusuyladır ki, Ömer b. Abdü'l-Azîz *radiya'llāhu anh* sudûr-ı ricâlde mahfûz olan ahâdîs-i Nebeviyyenin sutûra nakl ve cem'ini emretmiştir. Yine Buhârî'nin ta'lîkan rivâyet ettiğine nazaran müşârün-ileyh Hazretleri Ebû Bekr b. Hazm'e şöyle yazmış : "*Bak, Hadîs-i Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den ne bulursan yaz. Zîrâ ben ilmin münderis olmasından ve ulemânın göçüp gitmesinden korkar oldum. Esnâ-yı zabtda Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in sözünden başkası kabûl edilmesin. Bir de (ulemâya söyleyiniz) ilmi ifşâ etsinler, yâni meydana koyup, gizlemesinler, herkese söylesinler. Kezâlik âlimler (muayyen yerlere) oturarak ders*

72. وعنه رضي الله عنه قال لأحدثنكم حديثا لا يحدثكم أحد بعدي. سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن من أشراط الساعة أن يقل العلم ويظهر الجهل ويظهر الزنا وتكثر النساء ويقل الرجال حتى يكون للخمسين امرأة القيم الواحد.

TERCEMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir: Size öyle bir söz söyliyeceğim ki, benden sonra hiç kimse onu size söylemeyecektir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, buyuruyordu ki: Kıyâmet alâmetlerinden olmak üzere ilim azalacaktır, cehil yayılacaktır, zinâ şâyi' olacaktır. Kadınlar(ın mikdârı) kesret, erkekler(inki) kıllet bulacaktır. Bir derecede ki, elli kadının yalnız bir bakanı olacaktır.

73. عن ابن عمر رضي الله عنهما قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بينا أنا نائم أتيت بقدح لبن. فشربت حتى إني لأرى الري يخرج في أظفاري. ثم أعطيت فضلي عمر بن الخطاب. قالوا فما أولته يا رسول الله؟ قال العلم.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, "*Uykuda iken bana bir kadeh süt getirdiler. O kadar*

versinler ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. Zîrâ ilim gizli bir şey hâline getirilmedikce yok olmaz."

içtim ki kanıklık (âsârının) tâ tırnaklarımdan sızdığını (hâlâ) duyuyorum. (İçtikden sonra) artığımı Ömer b. el-Hattāb'a verdim." buyuruyordu. *"Yâ Resûlâ'llāh! Bunu ne ile te'vîl ettin?"* diye sordular. *"İlm ile."* cevâbını verdi.

74. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا
اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمِنَى
لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ. فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَمْ اَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ
اَنْ اَذْبَحَ. فَقَالَ اذْبَحْ وَلَا حَرَجَ. فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ لَمْ
اَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ اَنْ اَرْمِيَ. قَالَ ارْمِ وَلَا حَرَجَ. فَمَا
سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا اُخِّرَ
اِلَّا قَالَ افْعَلْ وَلَا حَرَجَ.

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Amri'bni'l-Âs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiş : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Haccetü'l-Vedâ'da halk sor(ub öğren)sun diye Minâ'da durdu. Yanına biri gelip *"Bilemedimde (Kurban) kesmeden tıraş oldum."* dedi. *"Kurbanını kes, günâhı yok."* buyurdu. Diğeri gelip *"Bilemedimde Remiy'den evvel (kurban) kestim."* dedi *"Remyet, günâhı yok."* buyurdu. Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e (o gün Remy, nahr, halk, tavâf gibi yevm-i Iyd a'mâlinden) takdîm veya te'hîr edilmiş hiçbir şey sorulmadı ki (cevâbında) *"Yap, günâhı yok."* buyurmasın.[1]

[1] Menâsik-i Hacc'ın –ki Remy-i cimâr, nahr, halk, tavâf-ı ifâdadır.– ale't-tertîb edâsı sünnet midir, yoksa vâcib midir? İmâm-ı Şâfiî ile İmâm-ı Ahmed b. Hanbel ve daha evvelki eimmeden Atā, Tāvus, Mücâhid tertîbin sünniyetine kāil olup menâsikin hangisi evvel yapılsa te'hîr edildiğinden dolayı keffâret olan irâka-i

75. عن ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال يقبض العلم ويظهر الجهل والفتن ويكثر الهرج . قيل يا رسول الله وما الهرج ؟ قال هكذا بيده . فحرفها كانه يريد القتل .

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* (bir kere) : "*İlim, kabzolunacak (yâni kaldırılacak), cehil ve fiten zuhûr edecek ve herc çoğalacaktır.*" buyurdu. "*Yâ Resûlâ'llâh, herc nedir?*" diye sordular. Murâd-ı âlîsi katl imiş gibi elini münharifen indirerek : "*İşte böyle!*" buyurdu.[1]

76. عن اسماء بنت ابي بكر رضي الله عنهما قالت اتيت عائشة رضي الله عنها وهي تصلى . فقلت ما شأن الناس ؟ فاشارت الى السماء . فاذا الناس قيام . فقالت سبحان الله . قلت آية ؟ فاشارت برأسها اى نعم . فقمت حتى علانى[2] الغشى . فجعلت اصب على رأسي الماء . فحمد الله النبي

dem lâzım gelmez demişlerdir.. Müstenedleri de bu hadîs-i şerîf ile emsâli diğer ahâdîs-i Nebeviyyedir. İmâm-ı Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Mâlik ve kendilerinden evvel gelen eimmeden Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İbrâhîm-i Nehaî, Katâde tertîbin vücûbuna ve ihlâl-i tertîb edenlere keffâret-i dem lâzım geleceğine kāil olmuşlardır. Her iki taraf delillerinin tefâsîli kütüb-i fıkhiyyededir.

[1] « هرج » in ma'nâ-yı lûğavîsi ihtilât ve karışıklıktır..Katl ma'nâsında isti'mâli tecevvüzendir.

[2] Diğer rivâyetde : « فاطال رسول الله صلى الله عليه وسلم جدا حتى تجلانى الغشى . »

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَثْنَى عَلَيْهِ . ثُمَّ قَالَ مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ
اَكُنْ اُرِيتُهُ اِلَّا رَاَيْتُهُ فِي مَقَامِي هٰذَا حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ .
فَاُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ اَوْ قَرِيبًا مِنْ فِتْنَةِ
الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ . يُقَالُ مَا عِلْمُكَ بِهٰذَا الرَّجُلِ ؟ فَاَمَّا الْمُؤْمِنُ
اَوِ الْمُوقِنُ فَيَقُولُ هُوَ مُحَمَّدٌ . هُوَ رَسُولُ اللّٰهِ . جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ
وَالْهُدَى . فَاَجَبْنَاهُ وَاتَّبَعْنَاهُ هُوَ مُحَمَّدٌ ثَلَاثًا . فَيُقَالُ نَمْ صَالِحًا .
قَدْ عَلِمْنَا اِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ . وَاَمَّا الْمُنَافِقُ اَوِ الْمُرْتَابُ
فَيَقُولُ لَا اَدْرِي . سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ .

TERCEMESİ

Esmâ binti Ebî Bekr *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : (Küsûf zamânında) Âişe *radiya'llāhu anhâ* namaz kılarken nezdine gittim. "*(Bu) Halka ne oluyor? (neden korkuyorlar?)*" dedim. (Küsûf vukūa geldiğini anlatmak için) gök yüzüne doğru (başı ile) işâret etti.[1] Meğer hep namaza durmuşlarmış. Âişe *radiya'llāhu anhâ* : "*Sübhâna'llāh!*" dedi.[2] "*Bu bir âyet(-i azâb veya tekarrüb-i Kıyâmet) mi?*" diye sor-

[1] Namazda iken baş işâretinin namazı bozan amel-i kesîr kabîlinden olmadığı bundan anlaşılıyor.

[2] **Ümmü'l-Mü'minîn Âişe-i Sıddîka** *radiya'llāhu anhâ*'nın namazda iken "*Sübhâna'llāh*" demesi namaz kılan hâtunun namazını bozmaksızın âhara bir şey ihtâr etmek için erkekler gibi bunu yüksecik sesle söyliyebileceğine delâlet ederse de beyne'l-fukahâ ma'lûm olan, bu gibi hâlâtda erkeklere tesbîh, kadınlara tasfîh yâni el çırpmak lâzım olduğudur. İhtimâl ki **Ümmü'l-Mü'minîn** Hazretleri bu farka henüz muttali' olmamışlardı. Yâhud seslerini duyacak olan hemşîre-i muhteremeleri olduğu için bunda bir mahzûr-ı şer'î görmemişlerdi.

dum. Başiyle "*Evet.*" diye işâret etti.[1] Bunun üzerine ben de (na-

[1] Niam-ı İlâhiyye ve âsâr-ı Kudret-i Rabbâniyyeyi hiçbir ân hatırdan çıkarmış olmamak için bu kadar uzemâya âyet, yâni alâmet olan ahvâl ve evzâ-ı felekiyyeden muttariden tekerrür ve teceddüd edenlerinin her birine mukārin olmak üzere dîn-i mübîn-i İslâm birer namaz teşrî' etmiş, evkāt ve ezminenin hiçbiri teabbüdden hâlî bırakılmamıştır. Nısfu'n- nehârı müteâkıb salât-ı Zuhr, hergünkü aydınlığın iptidâsiyle intihâsında sabah ve akşam, koyu karanlığın hulûlünü müteâkıb Yatsı, öğlen ile akşam arasında takrîben kavs-ı nehârın bir rub'u kaldığında İkindi namazlarını edâ etmeği farz eylediği gibi kavs-ı nehârın bir rub'u geçtikden sonra salât-ı Duhâ, tulûu müteâkıb güneşin sarılığı zâil olduktan sonra salât-ı İşrak, gece ortalarında salât-ı Teheccüd de farz olmıyarak teşrî' edilmiştir. Ramazanlarda umûmun münferiden veya cemâatle kılıp feyz-yâb olduğu Terâvih namazı da salât-ı Leylin nazîridir. Kezâlik senenin bayram dediğimiz iki yevm-i muayyeninde salât-ı İşrak vaktinde yine cemâatle salât-ı İyd'i edâ şerâî-i İslâmiyye cümlesindendir. Bunlar gibi her ufukda evkāt-ı muayyenede meşhûd olmayan husûf ve küsûf da âyât-ı azîme-i İlâhiyyeden olup bunların hudûsu zamanlarına da dîn-i İslâm'ca bir namaz tahsīs edilmiş olmasında istiğrâb edilecek bir cihet yoktur. Bâhusūs ahvâl-i Kıyâmet'i beyân sadedinde «وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ»* gibi Âyât-ı Kerîme'nin mazmûnlarından münfehim olacağı üzere işrât, yâni alâmât-ı sâatden olarak bu kabilden bâzı zevâhir-i felekiyyenin de hudûs bulacağı muhbir-i sādık tarafından haber verilmesine mukābil «قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ى لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةً»** Âyet-i Kerîmesindeki sarâhate binâen apansızın kopacak olan Kıyâmet'in de vakti ale't-ta'yîn ma'lûm olmadığı için husûf ve küsûf hâdiselerini vesile-i ibtihâl ve tazarru' ve niyâz ve teabbüd addederek namaza koyulmak ehl-i îmâna göre pek tabiî bir keyfiyet olduğu misilli Esmâ' *radiya'llāhu anhâ* gibi "*Acabâ ne oluyoruz? Âhir dünyânın mektûm olan mîâdı mı hulûl etti? Şu gördüğümüz âyet onun alâmeti midir?*" diye havf'a giriftâr olmakda da ayıplanacak bir şey yoktur.

* *Kıyâme Sûresi, Âyet: 9.* ** *A'raf Sûresi, Âyet: 187.*

maza) durdum. Üzerime baygınlık gelinceye kadar (durdum).[1] (Yanımdaki kırbadan) başıma su dökmeğe başladım. (Namazdan sonra) Nebiyy-i Ekrem *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* Allāh'a (Hamd ü) senâ edip [2] buyurdu ki *"Cennet ve Cehennem'e kadar (evvelce) bana gösterilmemiş hiçbir şey kalmadı ki, bu makamda görmüş olmayayım.*[3] *Bana vahyolundu ki, siz kabirlerinizde Mesîh-i Deccâl (yüzünden çekilecek) imtihanlara benzer, yâhud*

"Husûf ve küsûf zamanları dakîkası dakîkasına, hattâ sâniyesi sâniyesine erbâbı tarafından evvelce bi'l-hesâb ihbâr edilebilir, pek ziyâde tekerrür eden hâdisât-ı tabîiyyeden oldukları için vukû'larından korkuya ne mahal vardır?" demek de uymaz. Çünkü *"Bu nizâm-ı kevnînin yevm-i ihtilâli demek olan kıyâm Kıyâmet mîâdının evvelden hesâb ve ta'yîn edilmiş bu gibi hâdisât ile birlikte vukû' bulmayacağına hiçbir delîl-i aklî yoktur. İşte o hâdise-i uzmânın ân-ı hulûlünde bu, âyât-ı İlâhiyyeden biridir."* diyerek namaza, teabbüd ve niyâza koyulanlara –eğer öyleleri o gün dünyâda kalmış bulunursa– ne mutlu! Bütün vakitlerini ibâdât ve tāatden hâlî bırakıp *"Hesâb ile bilinecek vâkıâtdan ne korkmalı?"* diyen ehl-i gafletin başına ise -va'd-i İlâhî mûcibince- varsın apansızın Kıyâmet kopsun!

[1] Öteki rivâyeti de mezcedersek tercemesi : *"Resûlu'llāh sallaʼllāhu aleyhi ve sellem kırâeti pek ziyâde uzattığı için üzerime baygınlık gelinceye kadar...."* olmuş olur.

[2] Salât-ı küsûf'dan sonra hutbenin müstehâb olduğu bundan münfehim oluyor. Öteki rivâyete nazaran Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem*'in hutbeye başlayıp hamd ü senâdan sonra (أما بعد) buyurduğu sırada Ensār'dan bir takım kadınlar konuşup gürültü etmeğe başlamışlar, Esmâ' *adiyaʼllāhu anhâ* da onları susturayım derken (أما بعد) dan sonrasını işitmeyip lieb hemşîresi Âişe *radiyaʼllāhu anhâ*'dan sormuş. O da metindeki hutbeyi kendisine nakletmiş. Demekki hadîsin hutbeye âid olan kısmı Mürsel olmuş oluyor.

[3] Buhârî'nin Enes rivâyetinde olan küsûfdaki diğer hadîs ile *Sahîh-i Müslim*'de musarrah olduğu üzere o namaz esnâsında Cennet ile Cehennem kıble cihetindeki duvarda çeşm-i hakāyık-bîn-i Risâlet-Penâhî'lerine temessül etmişti.

ona karîb [1] *bir imtihân geçireceksiniz. (Kabre girmiş kimseye) 'Bu adam (Yâni Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem) hakkındaki ilmin nedir?, diye sorulacak.* [2] *Mü'min, yâhud sāhib-i yakīn* [3] *olan kimse: 'O (Zât-ı Şerîf) Muhammed'dir. O (Zât-ı Şerîf) Allāh'ın Resûlüdür. Bize (Âyât-ı) beyyinât ile hidâyet getirdi. Biz de da'vetine icâbet ve (isrine) mütâbeat ettik. O (Zât-ı Şerîf) Muhammed (salla'llāhu aleyhi ve sellem)dir., diyecek. (Ve bu söz) üç kere (tekrâr olunacak). Ondan sonra (o kimseye): '(Öyle ise) yat da rahâtına bak. O (Zât-ı Şerîf'in nübüvvetine) yakīnin olduğunda şüphe kalmadı., denilecek. (Yok eğer) münâfık ise veyâhud kalbinde şek* [4] *varsa (o suâle karşı): 'Ben ne bileyim? işittim, öteki beriki bir şeyler söylüyorlardı. Ben de söyledim., cevâbını verecek."*

77 . عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِاَبِي اِهَابِ بْنِ عَزِيزٍ . فَاَتَتْهُ امْرَاَةٌ فَقَالَتْ اِنِّي اَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ بِهَا . فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ مَا اَعْلَمُ اَنَّكِ اَرْضَعْتِنِي وَلَا اَخْبَرْتِنِي . فَرَكِبَ اِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ فَسَاَلَهُ . فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ ؟ فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ . وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ .

TERCEMESİ

Mervîdir ki Ukbe b. el-Hâris (el-Kureşî) *radiya-'llāhu anh*, İhâb b. Azîz'in kızını tezevvüc etti. Derken yanına

[1] Bu şek, Esmâ' *radiya'llāhu anhâ*'nın lâfzı hakkında arayerdeki râvînin şekkidir.

[2] Bu suâl ve imtihânı edenler (Münkereyn) Hazretleridir ki meleklerden birinin ismi (Münker) diğeri (Nekîr) dir.

[3] Bu şek de arayerdeki râvînindir.

[4] Lâfızdaki bu şek de diğer ikisi gibi râvînindir.

bir kadın gelip "*Ukbe'yi de, tezevvüc ettiği kadını da ben emzirdim.*" dedi. Ukbe, ona : "*Ne senin beni emzirdiğinden haberim var, ne de evvelce bunu bana söylediğinden.*" cevâbını verdi. (Hayvanına) binip Medîne'ye (Huzûr-ı) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e gitti. (Hükm-i şer'îyi) sordu. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* : "*Nasıl olur ya? Bir kere (bu söz) söylenmiş bulundu.*" buyurdu. Bunun üzerine Ukbe o kadından müfârekat etti. O da başka bir kocaya vardı.

78 . عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ اَنَا وَجَارٌ لِي
مِنَ الاَنْصَارِ فِي بَنِي اُمَيَّةَ اَبْنِ زَيْدٍ. وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ.
وَكُنَّا نَتَنَاوَبُ النُّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.
يَنْزِلُ يَوْماً وَاَنْزِلُ يَوْماً. فَاِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ
مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ. وَاِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ. فَنَزَلَ
صَاحِبِي الاَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ. فَضَرَبَ بَابِي ضَرْباً شَدِيداً.
فَقَالَ أَثَمَّ هُوَ؟ فَفَزِعْتُ. فَخَرَجْتُ اِلَيْهِ. فَقَالَ حَدَثَ اَمْرٌ
عَظِيمٌ. فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ. فَاِذَا هِيَ تَبْكِي. فَقُلْتُ اَطَلَّقَكُنَّ
رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ لَا اَدْرِي. ثُمَّ دَخَلْتُ
عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقُلْتُ وَاَنَا قَائِمٌ: اَطَلَّقْتَ
نِسَاءَكَ؟ قَالَ لَا. فَقُلْتُ اللهُ اَكْبَرُ.

Tercemesi

Ömer b. el-Hattāb *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Ensārdan bir komşum ile berâber Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda (oturuyor) idim. Bu (yurd) Medîne'nin Avâlî denilen semtindedir. (Bir şey öğrenmek ümîdiyle) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in nezdine

nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy ve sâireye dâir (ne duyarsam) haberini (komşuma) getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı. Ensārî arkadaşım (bir def'a) nöbetinin gününde indi. (Dönüşünde) kapımı pek şiddetli çalarak: "*Burada mı?*" diye sordu. (Fenâ halde) ürkdüm.[1] Yanına çıktım. "*Büyük bir şey hâdis oldu. (Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem zevcâtını tatlîk etti.)*" dedi.[2] (Ömer *radiya'llāhu anh* der ki: Ben zâten böyle bir şey olacağını zannedip duruyordum. Sabah namazını kılınca giyinip kuşandım. Sonra Medîne'ye inip) Hafsa'nın yanına girdim. Baktım ki ağlıyor. "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem, sizleri (yâni Zevcât-ı Tāhirâtı) tatlîk mi etti?*" diye sordum. "*Bilmiyorum.*" dedi. Ondan sonra Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in yanına girdim. Ayak üstü durduğum yerden : "*(Yâ Resûlâ'llāh,) Zevcelerini tatlîk mi ettin?*" dedim. "*Hayır.*" buyurdu. Bunun üzerine ben de "*Allāhu Ekber.*" demişim.

---

[1] Ömer *radiya'llāhu anh*'in ürkmesi -diğer rivâyetlerde beyân olunduğu üzere- o sıralarda Gassânî'lerin Medîne-i Tāhire'ye hücûma hazırlandıkları efvâh-ı nâsda şüyû' bulduğundan dolayı idi. Ensārî arkadaşı telâş ile kapıyı çalınca birdenbire Gassânî'lerin ansızın hücûmuna uğramış olduklarına zâhib olmuştu.

[2] Hâdis olan ve Ömer *radiya'llāhu anh*'i bu kadar alâkadar eden vak'a-i mühimme Resûl-i Müctebâ *aleyhi ekmelü't-tehâyâ* Efendimiz Hazretlerinin Ümmehât-ı Mü'minîn hazerâtı hakkında bir ay müddetle îlâ' (yâni bir ay müddetle görüşmemeğe yemîn) buyurmaları ve bu îlâ'nın beyne'l-Ashâb talâk zannedilmiş olması idi. Hazret-i Ömer, kerîme-i muhteremeleri Ümmü'l-Mü'minin Hafsa *radiya'llāhu anhâ* dolayısiyle işin evveliyâtına vâkıf olduğu için buradaki metinden hâriç olarak kavs içine alınan "*Ben zâten böyle bir şey olacağını zannedip duruyordum.*" demişti. İnşâ-Allāh âtiyen görüleceği üzere Ümmehât-ı Mü'minîn'in dünyâlık için Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Hazretlerini rencîde-hâtır etmeleri buna sebeb olmuş ve müddet-i îlâ'nın hitâmında

79 . عَنْ اَبِي مَسْعُودٍ الْاَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ
رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَا اَكَادُ اُدْرِكُ الصَّلَاةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بِنَا فُلَانٌ.
فَمَا رَاَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ اَشَدَّ غَضَبًا
مِنْ يَوْمَئِذٍ . فَقَالَ اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّكُمْ مُنَفِّرُونَ . فَمَنْ صَلَّى
بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ . فَاِنَّ فِيهِمُ الْمَرِيضَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ .

TERCEMESİ

Ebû Mes'ûd-i Ensārî *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e) biri gelip : "*Yâ Resûlâ'llāh, filânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki âdetâ namazı terkedecek gibi oluyorum.*" dedi.[1] Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'i hiçbir mev'ızada o günkü kadar gazablı görmedim. Buyurdu ki "*Ey nâs, sizde tenfîr hasleti vardır. (İçinizden) halka namaz kıldıran olursa hafif tutsun. Çünkü (cemâatin) içinde hastası var, zaîfi var, iş-güç sāhibi olanı var.*"

"يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا. وَاِنْ
كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ
مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا"* = *Ey Nebiyy-i Muhterem, ezvâcına söyle ki siz eğer hayât-ı dünyâya ve zînet-i dünyâya tālib iseniz gelin size biraz mal ve metâ' vereyim de tatlılıkla hüsn-ü sûretle bırakıvereyim. Yok eğer Allāh'ı, Resûl-'ünü, dâr-ı Âhireti istiyorsanız şüphesiz biliniz ki Allāhu Teâlâ sizin muhsin olanlarınıza ecr-i azîm hazırlamıştır.*" Âyet-i Kerîme'si nâzil olarak ezvâc-ı tâhirâtın cümlesi; Allāh, Resûl, dâr-ı Âhiret ile hayât ve zînet-i dünyâ ve firâk-ı Resûl beyninde tahyîr buyurulmuşlar ve hepsi şıkk-ı evveli ihtiyâr etmişlerdir. (*radiya'llāhu anhünne ecmaîn.*) Bu bâbdaki tafsîlât ile ihtilâf-ı rivâyât kütüb-i hadîs ve tefsîrde vardır. Bu kitâbın da mahall-i münâsibinde görülecektir.

[1] Şikâyet eden, bir kavle göre Hazm b. Ebî Kâ'b, şikâyet olunan imâm da Muâz b. Cebel idi. (*radiya'llāhu anhümâ*).

* *Ahzâb Sûresi, Âyet: 28, 29.*

80. عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللُّقَطَةِ. فَقَالَ اعْرِفْ
وِكَاءَهَا. أَوْ قَالَ وِعَاءَهَا. وَعِفَاصَهَا ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً. ثُمَّ
اسْتَمْتِعْ بِهَا. فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ. قَالَ فَضَالَّةُ الْإِبِلِ؟
فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجْنَتَاهُ. أَوْ قَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ. فَقَالَ مَا لَكَ
وَلَهَا؟ مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِذَاؤُهَا. تَرِدُ الْمَاءَ وَتَرْعَى الشَّجَرَ.
فَذَرْهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا. قَالَ فَضَالَّةُ الْغَنَمِ؟ قَالَ لَكَ أَوْ
لِأَخِيكَ أَوْ لِلذِّئْبِ.

TERCEMESİ

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Biri, Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den lukatayı, (yâni yitik malı) sordu. Buyurdu ki : "*Bağını, yâhud kabını*[1], *kılıfını belle sonra (ötekine, berikine) bir sene ta'rîf et. Ondan sonra onu kullan. (Ondan sonra da) sāhibi çıkarsa (yine) ona ver.*" O adam: "*Yitik deve de (böyle mi?)*" diye sordu. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* o kadar gazab etti ki mübârek yanakları, yâhud yüzü[2] kızardı. Ve : "*Ondan sana ne? (Su) tulumunu, (ayağındaki) markubunu o berâber taşır*[3], *(muhtâc oldukca) su başlarını bulur, ağaç (yapraklarından) otlar. Onu sāhibi buluncaya kadar kendi hâline bırak.*" buyurdu. "*Ya, yitik davara ne buyurursun?*" dedi, "*O ya senindir, ya kardeşinindir, ya kurdundur.*" buyurdu.

---

[1] Lâfza âid olan bu şek, Zeyd b. Hâlid'in veya ara yerdeki râvîlerindir.

[2] Bu şek de ara yerdeki râvîlerin birine âitdir.

[3] Tulumundan maksad-ı âlî, kursağıdır. Yâni günlerce muhtâç olduğu suyu kursağında taşır. Markubundan maksad da tabanıdır. Yâni o kendi ayağiyle yürür. Senin müdâhalene ne ihtiyâcı var?

81 . عن ابي موسى رضي الله عنه قال سئل النبي صلى الله عليه وسلم عن اشياء كرهها. فلما اكثر عليه غضب. ثم قال سلوني عما شئتم. قال رجل[1] من ابي؟ قال ابوك حذافة. فقام آخر فقال من ابي يا رسول الله؟ قال ابوك سالم مولى شيبة. فلما رأى عمر ما في وجهه قال يا رسول الله انا نتوب الى الله عز وجل.

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : (Bir kere) Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den hoşlanmadığı bâzı şeyler soruldu. (Bu gibi) suâller çoğalınca gazab etti. Ondan sonra "*Bana istediğinizi sorunuz.*" diye buyurdu. Birisi (kalkıp) "*Benim babam kimdir?*" dedi. "*Baban Huzâfe'dir.*" buyurdu. Bir diğeri kalkıp "*Yâ Resûlâ'llâh, ya benim babam kimdir?*" dedi. "*Şeybe'nin âzâtlısı Sâlim'dir.*" buyurdu. Ömer (b. el-Hattâb *radiya'llâhu anh*) vech-i Risâlet-Penâhî'deki (âsâr-ı) gazabı görünce "Yâ Resûlâ'llâh, biz Azîz ve Celîl olan Allâh (u Teâlâ'y)a tevbe ediyoruz." dedi.[2]

---

[1] Bu zât Kisrâ'ya sefîr olarak i'zâm buyurulan Abdu'llâh b. Huzâfe es-Sehmî el-Muhâcirî'dir. Müslim'in rivâyetine göre bu Abdu'llâh, babasından başka bir babaya nisbet ve biriyle kavga ettikce filânın oğlu diye ta'yîb olunurdu. Valdesi, böyle bir suâl sorduğunu işidince : "*Senden daha fenâ evlâd görmedim. Ananın eyyâm-ı Câhiliyyetde kadınların irtikâb ettiği şeylerden birini irtikâb etmediğini nereden biliyordun? Ya anam âlem nazarında rüsvây edeydin iyi mi olurdu?*" diye kendisine itâb etmiş. O da cevâben "*Vallâhi eğer beni bir zencî köleye ilhâk etmiş olaydı onu kabûl ederdim.*" cevâbını vermiş. (58 ve 323 üncü hadîslere de mürâcaat)

[2] *Buhârî*'nin Enes b. Mâlik *radiya'llâhu anh*'den olan diğer rivâyetinde "وثم اكثر ان يقول سلوني. فبرك عمر على ركبتيه

82. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ كَانَ اِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ اَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتّٰى تُفْهَمَ عَنْهُ . وَاِذَا اَتٰى عَلٰى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ سَلَّمَ ثَلَاثًا.

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir söz söylediği zaman iyice anlaşılsın için üç kere tekrâr ederdi. (Kezâlik) bir kavmin yanına gelip selâm verdiği zaman da üç kere selâm verirdi.

83. عَنْ اَبِي مُوسٰى رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةٌ لَهُمْ اَجْرَانِ . رَجُلٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ اِذَا اَدّٰى حَقَّ اللّٰهِ تَعَالٰى وَحَقَّ مَوَالِيهِ . وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ اَمَةٌ يَطَؤُهَا فَاَدَّبَهَا فَاَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَاَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ اَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ اَجْرَانِ .

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*

"فَقَالَ رَضِينَا بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْاِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيًّا . فَسَكَتَ ، = *Sonra bana sorunuz demeyi çoğaltınca Ömer, iki diz üstü gelerek Allāh'ın Rabbimiz olduğuna, İslâm'ın dînimiz olduğuna, Muhammed salla'llāhu aleyhi ve sellem'in Nebî olduğuna râzı olduk yâ Resûlâ'llāh, dedi. Bunun üzerine gazabları zâil olup sükût buyurdular.*" sözleriyle hadîse nihâyet verilmiştir. Bu hadîsin (272) inci hadîsde buraya müteallık daha ziyâde tafsîl vardır.

buyurdu ki: Üç kişinin ikişer ecri vardır. Onlardan biri Ehl-i Kitâb'dan olup da hem kendi Peygamberine, hem de Muhammed *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e îmân eden kimsedir. Diğeri abd-i memlûkdur ki, hem Allāhu Teâlâ'nın, hem de efendilerinin hakkını edâ ettiğinde (o da iki ecre nâil olur.) Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki nezdinde tasarruf ede (bile)ceği bir câriye bulunur da onu te'dîb, ammâ (unf ve şiddetden âzâde olarak güzel güzel) te'dîb eder, ta'lîm (lâkin yine rıfk ile güzel güzel) ta'lîm eder[1], bundan sonra da onu âzâd edip tezevvüc eder. (İşte) böylesinin de iki ecri vardır.

84. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ وَمَعَهُ بِلَالٌ. فَظَنَّ اَنَّهُ لَمْ يُسْمِعِ النِّسَاءَ.
فَوَعَظَهُنَّ وَاَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ فَجَعَلَتِ الْمَرْاَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ
وَالْخَاتَمَ وَبِلَالٌ يَاْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ.

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Mescid-i Şerîf'de va'z ettikten sonra) kadınlara duyuramadım zanniyle yanında Bilâl olduğu halde (erkek saflarından) çıktı. Kadınlara va'z ederek onlara sadaka vermeği emretti. (Sözleri o kadar te'sîr etti ki,) kadınların kimi (kulakla-

---

[1] *Buhârî*'de bu hadîs-i şerîfin sonunda « ثم قال عامر اعطيناكها بغير شئ قد كان يركب فيما دونها الى المدينة » sözü vardır ki hadîs'in râvîsi ecille-i Tâbiîn'den Âmir-i Şa'bî'nin sözüdür. Bunu kendisine böyle bir mes'eleye dâir suâl îrâd eden bir Horasan'lıya söylemiş. Diyor ki: işte bunu biz sana hiçbir bedel taleb etmeksizin veriyoruz. Halbuki vaktiyle ahd-ı Risâletde bunun dûnunda bir mes'ele için tâ Medîne'ye kadar şedd-i rahl edilirdi.

rındaki) küpeyi, kimi (parmağındaki) yüzüğü (çıkarıp) atmağa başladılar. Bilâl de onları eteği içine topluyordu.[1]

85 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ[2] يَا رَسُولَ اللّٰهِ
مَنْ اَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا اَبَا هُرَيْرَةَ اَنْ لَا يَسْأَلَنِي
عَنْ هٰذَا الْحَدِيثِ اَحَدٌ اَوَّلُ مِنْكَ لِمَا رَاَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى
الْحَدِيثِ. اَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ
اِلَّا اللّٰهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ اَوْ نَفْسِهِ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : (Bir kere) "*Yâ Resûlâ'llâh, Kıyâmet gününde Sen'in şefâatin en ziyâde kime râyegân olacak?*" diye sordum. Buyurdu ki: "*Yâ Ebû Hüreyre, hadîs (bellemek) için sende gördüğüm hırsa göre bu hadîsi senden evvel kimsenin bana sormayacağını (zâten) tahmîn ediyordum. Kıyâmet gününde halk içinde şefâatime en ziyâde mazhar olacak kimse kalbinden (yâhud içinden[3]) hâlis olarak Lâ ilâhe illâ'llâh[4] diyendir.[5]*"

---

[1] Resûl-i Müctebâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri ile Âl-i Kirâmına sadakanın harâm olduğu ma'lûmdur. Bu sadakât, tabiî mahall-i münâsiblerine sarf edilmek üzere toplanırdı.

[2] Bir rivâyette (قلت) suz olarak (قال يا رسول الله) vâkı' olmuştur. Diğer rivâyetde ise (قلت) yerine (قيل) denilmiş ise de (قلت) den Musahhaf gibi görünüyor.

[3] Bu lâfızdaki şek, râvînindir.

[4] (Muhammedü'r-Resûlu'llāh) bu kelime-i tayyibenin tetimmesidir. İkisi yekdiğerden gayr-i münfektir.

[5] Şefâat-ı makbûle-i Muhammediyyeden *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)*

86 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ
سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اِنَّ اللهَ لَا يَقْبِضُ
الْعِلْمَ اِنْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ . وَلٰكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ
الْعُلَمَاءِ . حَتّٰى اِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالًا
فَسُئِلُوا . فَاَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ . فَضَلُّوا وَاَضَلُّوا .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Amri'bni'l-Âs *radiya'llāhu anhümâ*'dan : Şöyle demiştir: (Haccetü'l-Vedâ'da) Resûlu'llāh *salla-'llāhu aleyhi ve sellem*'den işittim, buyurdu ki: Allāhu Teâlâ ilmi kullar(ının sudûr) ından nez' etmek (yâni silmek) sûretiyle değil, (ervâh-ı) ulemâyı kabzetmek sûretiyle kabzedecektir. Nihâyet hiçbir âlim kalmayınca halk kendilerine câhil bir takım kimseleri reis edinirler. Bunlara (öte-beri) sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı halde fetvâ verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem (halkı) idlâl ederler.

87 . عَنْ اَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَتِ النِّسَاءُ
لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ فَاجْعَلْ لَنَا
يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ . فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ . فَوَعَظَهُنَّ

Müstefîd olmıyacak ferd-i âferîde yoktur. Habîb-i Hüdâ *aleyhi efdalü't-tehâyâ* Efendimiz'in bütün halkın hevl-i mevkı'den râhat bulması için bir şefâat-i âmmesi olduğu gibi bâzı küffârın tahfîf-i azâbı, müstahakk-ı ikāb olan bâzı mü'minînin Nār-ı Cahîmden necâtı, Cehennem'e girmiş mü'minînin halâsı, bâzı mü'minînin bilâ hesâb ve lâ azâb dâhil-i cinân olması, kezâ dâhil-i cinân olan mü'minînin ref-i derecâtı için gûnâ-gûn şefâatleri vardır. Bu şefâatler içinden en ziyâde müstefîd olacakların muhlis mü'minler olduğunda şüphe yoktur.

وَ اَمَرَهُنَّ. فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ: مَا مِنْكُنَّ اَمْرَاَةٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةً مِنْ وَلَدِهَا اِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابٌ مِنَ النَّارِ. فَقَالَتْ اَمْرَاَةٌ مِنْهُنَّ: وَ اثْنَيْنِ؟ قَالَ وَ اثْنَيْنِ. وَ فِي رِوَايَةٍ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ثَلَاثَةً لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ.[1]

TERCEMESİ

Ebû Saîd-i Hudrî *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir : (Bir def'a) kadınlar "*Yâ Resûlâ'llâh, (sözlerini dinlemek için) erkeklerden bize meydan kalmıyor. Kendiliğinden bize bir gün tahsīs et.*" dediler. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* onlara (mîâd olarak) bir gün ta'yîn etti. Kadınlar yevm-i muayyende Huzûr-ı Risâlet-Penâhî'ye geldiler. O da kendilerine va'z etti, (bâzı şeyler) emretti. Buyurduğu sözler meyânında : "*İçinizden hiçbir kadın yoktur ki evlâdından üç tânesini (âhirete kendinden) evvel yollasın da, Cehennem'e karşı onun için bir siper peydâ olmasın.*" sözü vardı. İçlerinden biri : "*İki tânesi de (öyle değil mi?)*" dedi. (Cevâben) : "*İki tânesi de öyledir.)*" buyurdu.

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den vârid olan diğer rivâyetde (mukayyed olarak) "*Sinn-i bülûğa varmamış üç evlâd.*" denilmiştir.

88. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَالَ مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ. قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ اَوَلَيْسَ يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا؟ فَقَالَ اِنَّمَا ذَلِكِ الْعَرْضُ. وَ لَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكْ.

[1] *Tecrîd*'in matbû' nüshasında (ثَلَاثَةً) nin yalnız mâba'di zikrolunmakla iktifâ edilmiştir. Ma'nâ kolay anlaşılmak için o kelimeyi de *Buhârî*'de olduğu gibi ilâve ettim.

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan : [1]

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* : "*Kim hesâba çekilirse azâb edilmiş olur.*" buyurdu. —Âişe der ki[2] "*Allāhu Teâlâ* «فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا»[3] *buyurmuyor mu?*" dedim de "*Bu senin dediğin arzdır, yoksa her kim ince hesâba çekilirse helâk olur.*"[4] buyurdu.

89 . عَنْ اَبِي شُرَيْحٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ يَقُولُ قَوْلاً سَمِعَتْهُ اُذُنَايَ وَوَعَاهُ
قَلْبِي وَاَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ . حَمِدَ اللهَ تَعَالَى وَاَثْنَى
عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ اِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللهُ تَعَالَى وَلَمْ تُحَرِّمْهَا النَّاسُ .
فَلاَ يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ يَسْفِكَ
بِهَا دَمًا وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً . فَاِنْ اَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ
رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا فَقُولُوا اِنَّ اللهَ تَعَالَى
قَدْ اَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ . وَاِنَّمَا اَذِنَ لِي سَاعَةً
مِنْ نَهَارٍ . ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْاَمْسِ .
وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ .

---

[1] *Buhârî*'deki rivâyete göre hadîsin râvîsi İbn-i Ebî Müleyke: "*Zevc-i Nebî salla'llāhu aleyhi ve sellem Âişe bilmediği herhangi bir şeyi işitse öğrenmek için aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'e mürâcaat ederdi. Ez-cümle Nebiyy-i Mükerrem salla'llāhu aleyhi ve sellem* . . مَن حُوسِبَ İlâ-âhirih buyurmuş. Mukaddimesiyle hadîsi rivâyet ediyor.

[2] İşte buradaki (Âişe der ki) sözünün kāili İbn-i Ebî Müleyke'dir.

[3] Âyet-i Kerîme'nin meâl-i âlîsi: "*.. İşte böylesi kolay bir hesâba çekilir.*" İntehâ. Vallāhu a'lem. *(İnşikâk Sûresi, Âyet: 8)*

[4] *Arz*'dan maksat amelleri tartılmak üzere nâsın mîzâna, yâhud

Tercemesi

Ebû Şüreyh (-i Huzâî) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Feth(-i Mekke'nin ertesi) günü[1] Resû-lu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den bir söz işittim ki, onu söylerken (şu) kulaklarım duydu, kalbim belledi, (söyliyeni de) gözlerim (o anda) gördü. Allāh'a hamd ü senâ ettikden sonra buyurdu ki: Mekke'yi (tâ evvelden-beri) harâm eden Allāhu Teâlâ'dır. Onu harâm eden insanlar değildir. Bundan dolayı Allāh'a ve yevm-i Âhirete îmân eden kimse için Mekke'de ne kan dökmek, ne de bir ağaca balta vurmak olmaz. Şâyed Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (burada) mukātele etti diye ruhsat tarafına kaçan biri bulunursa ona : "*Allāh (v. Teâlâ yalnız) Resûlüne izin vermiştir. Size izin vermemiştir.*" deyiniz. Bana da (yalnız) bir günün bir saâti içinde izin verdi. Ondan sonra bu günkü hürmeti dünkü hürmeti derecesine döndü. (Bu dediklerimi burada) hâzır olanlar, gâib olanlara teblîğ etsin.

Buhârî'deki hadîs :

عَنْ اَبِي شُرَيْحٍ اَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ

---

a'mâlin sāhiplerine arzolunmasıdır ki yevm-i arzdaki hesâb, Ashâb-ı yemîn denilen suadâ hakkında pek âsân geçeceği nass-ı Kitâb ile ma'lûmdur. Ehl-i yemîn muhâsebeye ma'rûz kaldıkları gün gufrân ile mübeşşer ve amellerinin kendilerine arzında taksîratlariyle berâber nâil oldukları niam-i uzmâya muttali' olacaklardır. Beşâret-i gufrâna makrûn olmıyan muhâsebe ise ağırdır. Hasenâtdan zannolunan nice a'mâlin karîn-i kabûl olmadığı münâkaşa-i hesâb esnâsında tebeyyün edeceğinden bu münâkaşa azâba müeddî, yâhud başa-baş menzil-i selâmete erişilse de nefs-i münâkaşa azâb olmuş olur.

[1] Eldeki *Buhârî* nüshalarında (الغد من يوم الفتح) denildiğine göre bu hutbe-i Nebeviyye yevm-i fetihde değil, fethin ertesi gününde söylenmiş demektir.

إِلَى مَكَّةَ ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ رَسُولُ
اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ..

diye başlar ki: "*Ebû Şüreyh-i Huzâî, Amr b. Saîd b.el-Âs'a Mekke'ye Abdu'llāh b. ez- Zübeyr radiya'llāhu anhümâ'ya karşı ordular sevkettiği sırada dedi ki: Ey Emîr, Feth-i Mekke'nin ertesi günü Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in ayağa kalkıp îrâd buyurduğu bir sözü, (yâni hutbeyi) sana haber vermekliğime izin ver. O hutbeyi şu iki kulağım işitti... ilâ-âhirih,*" demektir. Sonunda da:

«فَقِيلَ لأَبِي شُرَيْحٍ مَا قَالَ عَمْرٌو؟ قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا
شُرَيْحٍ. إِنَّ مَكَّةَ لاَ تُعِيذُ عَاصِياً وَلاَ فَارّاً بِدَمٍ وَلاَ فَارّاً بِخَرْبَةٍ»

sözleri vardır ki bunlar da: "*Ebû Şüreyh'a Amr ne dedi?*" diye sordular. Amr da cevâben: "*Yâ Ebâ Şüreyh, ben senden daha âlimim. Mekke, hiçbir âsîyi, zimmetinde kan olan bir firârîyi, firâr eden hiçbir hırsızı kurtaramaz.*" dedi.[1]

90. عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ. فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ
فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

İHTAR: Bu hadîs-i şerîfin *Buhârî*'deki lâfzı da, tarz-ı rivâyeti de başkadır. *Buhârî*'deki ibâre aynen şudur:

---

[1] Bu Amr b. Saîd b. el-Âs, Benî Ümeyye hânedânından ve vülâtından olup Yezîd ile Mervân ve Abdü'l-Melik'in eyyâmında Abdu'llāh b. ez-Zübeyr *radiya'llāhu anh* Hazretlerine karşı ordular techîz ve sevketmiş, nihâyet hilâfet sevdâsına düştüğü için Abdü'l- Melik ile harb de eylemiş ve onun tarafından sulh ve emandan sonra gadren katledilmiştir. Harem-i Mekke'ye karşı ordu sevk edilmemesi hakkında Ebû Şüreyh *radiya'llāhu anh*'in nasîhatine mukâbil ona ilim taslıyarak verdiği cevâb da mugâlâtadır. İbnü'z-Zübeyr Hazretleri, Amr'ın hizmet ettiği kimselerden evvel Şam'-

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ اَخْبَرَنَا شُعْبَةُ. قَالَ اَخْبَرَنِي
مَنْصُورٌ. قَالَ سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا
يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ.
فَاِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ.

TERCEMESİ

Alî (b. Ebî Tālib) *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işitdim, buyurdu ki benim ağzımdan yalan uydurmayınız. Her kim benim ağzımdan yalan söylerse Cehennem'deki yerine hazırlansın.

Buhârî'ye göre :

Rib'ıyy b. Hırâş, Alî (b. Ebî Tālib) *radiya'llāhu anh*'den Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in "*Benim ağzımdan yalan uydurmayınız. Her kim benim ağzımdan yalan söylerse Cehennem'e girsin.*" buyurduğunu işittiğini kendisinden duymuş.

91. عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْاَكْوَعِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ
رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ
اَقُلْ فَلْيَتَبَوَّاْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

TERCEMESİ

Seleme b. el-Ekva' *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'-

---

dan mâadâ bütün bilâd-ı İslâmiyyeden bîat almış olup Sahâbî olmak dolayısiyle hilâfete de onlardan ehak olduğu için onu âsî, kātil ve sârık menzilesinde tutup hürmet-i Haremi hetke kalkışması gayręt-i cinsiyye ve asabiyyet-i kavmiyyeye mütâbeatdan başka şeye hamlolunamaz.

den işittim, buyurdu ki: Benim söylediklerimi her kim bana isnâd ederse Cehennem'deki yerine hazırlansın.

92. عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَ لَا تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي . وَ مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي . فَاِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي . وَ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Benim adımı (kendinize, yâhud birbirinize) takınız. Künyemi de (yâni Ebû'l-Kāsım künyesini) de takınmayınız.[1] (Şu da ma'lûm olsun ki,) her kim beni rü'yâda görürse hakîkatte beni görmüş olur.[2] Zîrâ şeytan benim sûre-

[1] Şer'an menhî olan (Ebu'l-Kāsım Muhammed) sûretiyle İsm-i Şerîf ile Künye-i Mübârekenin şahs-ı vâhidde içtimâıdır. Nitekim bunu tasrîh eden rivâyet de vardır. Bu nehyin neshına kāil olanlar olduğu gibi hâl-i hayât-ı Nebevî'ye maksûr olduğuna kāil olanlar da vardır. Nitekim İmâm-ı Alî *radiya'llāhu anh*'in mahdûm-ı mükerremleri Muhammed b. el-Hanefiyye ile Muhammed b. Ebî Bekr'in ve Muhammed b. Talha b. Ubeydu'llāh'ın künyeleri Ebu'l-Kāsım idi.

[2] Bu hadîs bir kaç lâfz ile daha vârid olmuştur ki hepsi de sahîhdir : مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ = *Her kim beni rü'yâda görürse hakkı görmüş olur.* Yâni gördüğü edğâs-ı ahlâm kabîlinden değildir, beni görmüştür; فَسَيَرَانِي فِي الْيَقَظَةِ = *Yakazada da beni görecektir.* فَكَأَنَّمَا رَآنِي فِي الْيَقَظَةِ = *Beni yakazada görmüş gibidir.* Bu elfâz-ı sahîhanın kâffesi bir ma'nâdadır. Hepsinden münfehim olan

time temessül edemez. Bir de, her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa Cehennem'deki yerine hazırlansın.[1]

93 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ اِنَّ اللّٰهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْفِيلَ اَوِ الْقَتْلَ [2] وَسُلِّطَ عَلَيْهِمْ
رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنُونَ . اَلَا فَاِنَّهَا
لَا تَحِلُّ لِاَحَدٍ قَبْلِي وَلَا تَحِلُّ لِاَحَدٍ بَعْدِي. اَلَا وَاِنَّهَا حَلَّتْ لِي
سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ. اَلَا وَاِنَّهَا سَاعَتِي هٰذِهِ حَرَامٌ: لَا يُخْتَلَى شَوْكُهَا
وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا وَلَا تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا اِلَّا لِمُنْشِدٍ . فَمَنْ قُتِلَ
فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ : اِمَّا اَنْ يُعْقَلَ وَاِمَّا اَنْ يُقَادَ اَهْلُ الْقَتِيلِ .
فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَهْلِ الْيَمَنِ . فَقَالَ اُكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ .
فَقَالَ اُكْتُبُوا لِاَبِي فُلَانٍ . فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ اِلَّا الْاِذْخِرَ
يَا رَسُولَ اللّٰهِ . فَاِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا . فَقَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِلَّا الْاِذْخِرَ .

ma'nâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'i rü'yâda görmenin hak ve sâdık rü'yâ olmasıdır. Bunun ta'lîli de metindeki lâfz ile vârid olduğu gibi "« فَاِنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِلشَّيْطَانِ اَنْ يَتَشَبَّهَ بِي » = *Zîrâ Şeytânın kendisini bana benzetmesi olamaz.*" Lâfzı ile de vârid olmuştur ki yine ma'nâ birdir.

Şemâil-i Şerîfede ta'rîf edilen sûret ile sûret-i dîgerde görmek beyninde de fark yoktur. Ancak sûret-i hakîkıyye üzere müşâhede şerefine nâil olanın rü'yâsını te'vîle hâcet yoktur. Sûret-i ma'rûfeye muhâlif görenlerin rü'yâları ise hâllerine münâsib bir şey ile ta'bîr edilmeğe muhtâc olur.

1 Son hükmün rü'yâ ile veçh-i münâsebeti *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerini rü'yâda görmemiş kimsenin gördüm demesi, kendisini bu vaîdin hükmüne ithâl edeceğini ifhâm eder.

2 Buhârî, aradaki râvîlerin hep böyle (القتل او الفيل) tarzında

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Allâh (ü Teâlâ, Ashâb-ı) Fîl'i, yâhud (beliyye-i) katli Mekke ('ye girmek)den habs (yâni men') etmiştir.[1] Yalnız Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem* ile mü'minler (o da bir kere Mekke) ahâlîsine taslît edilmişlerdir.[2] Haberiniz olsun, (Mekke) benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi, benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Biliniz ki o (yalnız) bir günün bir sâatinde (yalnız) benim için helâl olmuştur. Ma'lûmunuz olsun ki işte bu sâatde benim için bile harâmdır. (Mekke'nin) dikeni (bile) kesilmez. Ağacına balta değdirilemez.[3] Yitiğini kimse (elini uzatıp) alamaz. Meğer ki (sâhibini) aramak için ola. O halde her kim (in bir kimsesi) katlolunursa iki şeyden hangisi (hakkında) hayırlı

şek üzere rivâyet etmiş olduklarını söylüyor. Bâzıları yine şek üzere (الفيل او القتل) diye rivâyet etmişlerdir. Bir rivâyette de cezm üzere yalnız (الفيل) denilmiştir ki zevke en mülâyim geleni de budur.

[1] *Buhârî* metninde hadîs-i şerîfin mevridi olmak üzere şu tafsîl vardır : Huzâalılar eyyâm-ı Câhiliyyet'de katledilmiş bir müşrik-i Huzâî'ye bedel Benû Leys'den birini Feth-i Mekke senesinde -diğer bâzı rivâyâtın siyâkına nazaran Feth'in ertesi günü- katletmişlerdi. Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a haber verdiler. Hemen râhile suvâr olup hutbe olarak hadîs-i mervîdeki kelimât-ı aliyyeyi îrâd buyurmuşlardır.

[2] Yevm-i Fetih'de Hâlid b. el-Velîd *radiya'llâhu anh*'in Handeme'de müşrikîn ile bi'l-ıztırâr vâkı' olan müsâdemesi ile demi ihdâr edilmiş bir kaç müşrikin emr-i âlî-i Risâlet-Penâhî ile katlolunduğuna îmâ buyuruluyor. 89 uncu hadîse mürâcaat.

[3] Harem dâhiline ilticâ etmiş av hayvanlarının da sürülemeyeceği diğer hadîsler de vardır.

ise onu isteyebilir (yâni iki şey beyninde muhayyerdir.) : ya (kendisine) diyet verilir, ya maktûlün ehli kısâs ettirir.[1] — Bunun üzerine Yemen ahâlîsinden biri gelip : "*Yâ Resûlâ'llāh, (Şu buyurduklarımı) benim için yaz.*[2]" dedi. (Resûlu'llāh *sallâ'llâhu aleyhi ve sellem* de) : "*Ebû fülân*[3] *için yazınız.*" buyurdu. Derken Kureyş'den bir zât[4] : "*Yâ Resûlâ'llāh, izhırdan*[5] *başka. Zîrâ biz onu evlerimiz(in inşâsın)de, kabirlerimiz(in binâsın) de kullanıyoruz.*" dedi. Nebiyy-i Ekrem *sallâ'llâhu aleyhi ve sellem* de : "*İzhırdan başka.*"[6] buyurdu.[7]

---

[1] Buradaki diyet veya kaved yâni kısâs hükmü tarafeyn müslim olduğuna göre câîdir. Nitekim Buhârî Ebû Cuhayfe *radiya'llāhu anh*'den âtîdeki hadîsi ta'lîkan rivâyet ediyor: Alî *radiya'llāhu anh*'e: "*(Resûlu'llāh sallâ'llâhu aleyhi ve sellem'den kalma) sizde bir kitâb, yazılmış bir şey var mıdır?*" diye sormuş. -Râvî ehl-i Beyte ma'lûm iken diğer ümmete meçhûl kalmış bir vahy olup olmadığını istiknâh etmiş oluyor. Alî *radiya'llāhu anh* de : "*Hayır, Bizde Kitâbu'llāh'dan, bir de her Müslümân olana verilen anlayıştan başka bir şey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindeki vardır.*" cevâbını vermişler. Ebû Cuhayfe: "*Bu sahîfede ne var?*" diye sorunca "*İçinde aklın, yâni diyetin, fikâk-i esîrin, yâni esir kurtarmanın ve bir kâfire bedel, müslim katlolunamayacağının hükmü vardır.*" buyurmuşlardır. Bu hadîs Şîa'ya da reddi nâtıktır.

[2] Buradaki "*Yaz.*" lâfzı "*yazdır.*" ma'nâsınadır. Meselâ bir Emîr'in emirnâmesi başkasının hattiyle de olsa yine "*Bir emirnâme yazdı.*" demek sahîh ve hattā müteârefdir.

[3] (ابو فلان) ın ismi diğer ahâdîs-i sahîhada sâbit olduğu üzere (Ebû Şâh)dır.

[4] Bu zât-ı şerîf, amm-i Mükerrem-i Nebî Abbâs b. Abdü'l-Muttalib *radiya'llāhu anh* Hazretleridir.

[5] *Kāmûs* mütercimi Âsım Efendi merhûmun beyânına göre (Mekke ayrığı) denilen nebattır.

[6] (الا الاذخر) lâfz-ı şerîfi, bâzı rivâyâtda mükerrerdir.

[7] Talepten sonraki istisnâ, yâ o anda buna dâir vahiy geldiğine, yâ vahy-i sâbıkda istisnânın beyân ve tebliği talebe ta'lîk buyurulduğuna, yâhud da böyle bir vahiy yoksa Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-se-*

94. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ قَالَ ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ. فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَبَهُ الْوَجَعُ. عِنْدَنَا كِتَابُ اللهِ تَعَالَى حَسْبُنَا. فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. فَقَالَ قُومُوا عَنِّي. وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ

Tercemesi

Abdu'llāh b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in (son hastalığında) ağrısı iştidâd edince: "*Yazı yazacak şey getiriniz. Size öyle bir kitâb (vasiyyetnâme) yazdırayım ki ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız.*" buyurdu. Ömer *radiya'llāhu anh*: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in hastalığı ağırlaştı. Elimizde ise Allāhu Teâlâ'nın Kitâb'ı vardır. O bize yeter.*" dedi. Bunun üzerine (oradaki Sahâbe beyninde) ihtilâf çıktı. Sözleri birbirine karıştı. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de) : "*Yanımdan savulun. Benim yanımda nizâ' olmaz.*" buyurdu.[1]

---

lâm Efendimiz'in min tarafi'llâh me'mûr buyuruldukları husūsâtın tefâsīlinde ictihâda me'zûn olduklarına delîldir.

[1] İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan gelen bu rivâyet, Şîa'nın İmâm-ı Evvâb Ömer bin el-Hattāb *radiya'llāhu anh*'e karşı isti'mâl edegeldikleri bir silâh-ı ta'n ve adâvettir. Gûyâ taraf-ı âlî-i Risâlet'den İmâm-ı Alî *kerrema'llāhu veçheh* Hazretlerinin hilâfeti tensīs murâd buyurulmuş da Hazret-i Ömer'in buna mümâneatı, hakkın hak sāhibine varmasını te'hîr etmiş ve muhâlefete sebeb de Sıddīk-ı Ekber *radiya'llāhu anh* Hazretlerine muzmer bir tarafdarlık olmuştur. Hele *Buhârî* hadîsinin sonunda İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'nın bu kelâmı râvî Ubeydu'llāh bin Abdu'llāh'a nakletdikden sonra odadan çıkmağa davranıp çıkarken de : "إِنَّ الرَّزِيَّةَ

95 . عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللهِ مَا ذَا

كُلُّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ كِتَابِهِ « =*Ah, ne büyük musîbettir o musîbet ki Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem ile yazmak istediği kitâb arasına hâil oldu.*" demiş olması da bu bâbdaki dedi-koduyu hadd-i gâyesine vardırıyor. Halbuki öyle bir Sahâbî-i celîl hakkında böyle hükümleri vermeden evvel çok düşünmek ve çok ihtiyât etmek gerektir.

EVVELEN : Hazerde, seferde ale'd-devâm *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerine mülâzemetle bekâm olmuş, şeref-i sıhriyyet ve karâbet dolayısiyle sâha-i ulyâ-yi nübüvvetde mahremiyyet kazanmış, umûr-ı mu'dile ve müşkilede müsteşâr-ı mü'temen ittihâz buyurulmuş, yirmi bu kadar def'a re'yini ve bâzan lâfzını tasvîben vahiy nâzil olmuş olan Ömer *radiya'llāhu anh*'in fıkhı ve karâin-i ahvâlden istinbât edilebilecek ilmi elbette o -sıralarda henüz mürâhık denilecek sinde olan- İbn-i Abbâs'ınkine kıyâs edilemez.

SÂNİYEN : Bu hadîsin içinde Hazret-i Ömer'in ıtāba giriftâr olduğuna delâlet eder bir söz olmadığı gibi meclis-i ıyâdet hâricinde de ikāme-i hakka bu kadar harîs olan hâzır ve gâib Sahâbe-i Kirâm'ın hiçbiri tarafından o günkü muhâlefeti dolayısiyle kendisine ta'n edildiğine delâlet eder hiçbir rivâyet menkūl olmadığına ve Sahâbe-i Resûlu'llāh'ın *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* kendisine hürmeti günden güne müzdâd olduğuna göre herhangi bir hükm-i İlâhîyi teblîğden Cenâb-ı âlî-i Risâlet-Meâbı men'etmiş olmakla ithâmı büyük bir cür'et sayılır.

SÂLİSEN : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in a'lâ-yı illiyyîne intikālleri günü -bu vak'a henüz pek ter ü tâze iken- nasb-ı imâm için Muhâcirîn ile Ensār arasında ihtilâf zuhûr etmiş, izâle-i ihtilâfı o vücûd-ı arşpâyeyi Ravza-i Rıdvân'a defnetmek vazîfesinden bile akdem gören Hazret-i Şeyhayn, Sakîfe-i benî Sâide'ye varıp nizâı yatıştırmış ve Hazret-i Ebû Bekr'e ilk bîat eden Hazret-i Ömer olmuş idi. Böyle iken bunca Muhâcirîn ve Ensār'dan hiçbiri çıkıb da "*Sen Resûlu'llāh'ın (salla'llāhu aleyhi ve sellem), sâhib-i*

hakkı tensîs etmesine daha dün mâni' olmuş bir kimsesin. Sana söz söylemek düşmez."demediği gibi sonradan Ebû Bekr'in kendisini istihlâf etmesine de, kendisinin işi şûrâya havâle etmesine de i'tirâz eden olmamıştır.

RÂBİAN: Hazret-i ibn-i Abbâs, Hazret-i Ömer'in mukarrebîninden ve ulûm-ı celîlesinden haylice nevâleçîn olmuş bahtiyârândan olduğu için o sözü ona atf-ı töhmet ma'nâsına söyliyebileceği aslā vârid-i hâtır olamaz.

HÂMİSEN : *Müsned-i Ahmed bin Hanbel*'deki rivâyete göre (ائتونى بكتاب) emri Hazret-i Alî *kerrema'llāhu vechе*'ye verilmiştir. Müşârün-ileyhin tensîs-i hilâfetini tazammun edecek bir mektûbun kendisine yazdırılması, hattā ihzâr edevâtının kendisine emrolunması herhalde akıldan bâiddir. Böyle bir şey başkasına yazdırılmak, hattā levâzımın ihzârı başkasına emredilmek -şemme-i töhmete bile meydan vermemek için- daha ziyâde yakışık alırdı.

SÂDİSEN : Yazdırılacak kitâb, bir muktezây-ı vahy teblîğ edilecek vâcibât-ı dîniyeden olaydı bir Ömer'in sözü üzerine teblîğinden sarf-ı nazar buyurulmak hiç tasavvur edilebilir mi? Her ne bahâsına olursa olsun emr-i İlâhî teblîğ edilir ve : "*Yanımdan savulun. Benim yanımda nizâ' olmaz.*" demekle iktifâ buyurulmazdı. Bilâkis hiçbir şey yazdırmadan huzzârı savmaları Hazret-i Ömer'in re'yini savâb gördüklerini gösterir. Bâhusûs bu vak'a -nüküle göre- Perşembe günü cereyân etmiş ve dâr-ı dünyâ, dört gün daha vücûd-ı kudsî-i Risâlet-Penâhî ile münevver kalmış olduğundan bu müddet zarfında vahy-i ilâhî'yi teblîğa bol bol vakit vardı. Bu müddet içinde sükût buyurmaları, Kitâb'a dercedilecek şey'in vâcibü't-teblîğ olmadığına delîl-i sarîhdir.

İşte bu esbâbdan dolayı ne Hazret-i Ömer'in sözü Şîa'nın verdiği ma'nâya, ne İbn-i Abbâs Hazretlerinin sözü Ömer'i ithâma hamledilebilir. Anlaşılıyor ki orada hazır bulunanlardan bâzıları emr-i Resûlü vâcib gördükleri ve yazdırılacak şey'in zâten ma'lûm olan ahkâm-ı dîn hakkında ziyâde-i îzâhı mutazammın olacağını bildikleri için yazılmasına tarafdâr olmuşlar. Hazret-i Ömer ise bu

صَوَاحِبُ الْحُجَرِ . فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٌ فِي الْآخِرَةِ .

emr-i Risâlet-Penâhî'nin vücûb için olmadığını kendisince ma'lûm karâinden bi'l-istidlâl *Kitâbu'llāh* ile zâten ma'lûm olan şeyleri te'kîd ile iktifâ buyurulacağını anlamış, şiddet-i maraz hâlinde böyle bir zahmet ve külfetten -canından azîz bildiği- sevgili Resûl-i Hüdâyı sıyânet maksadını gözetip "*Kitâbu'llāh bize yeter.*" demiş. O emr-i Risâlet-Penâhî'nin vücûb için olmadığı ise ne o meclisde, ne de aradan geçen dört gün zarfında te'kîd buyurulmamasiyle sâbittir. Eğer o emr-i âlîye imtisâl vâcib olaydı elbette Ashâb'ın ihtilâfından rencîde olup vazgeçmezler ve her kimin olursa olsun muhâlefetine binâen teblîğ-i teklîfi terk buyurmazlardı.

Yazdırılacak şey acabâ ne idi? Orası ma'lûm değil. Maahâzâ ne olabileceği hakkında bâzı tahmînât, Şîa'nın bu iftirâsına zerîa olmuştur. Ulemânın bu husûs için dermeyân ettikleri ihtimâl ikidir: 1- Cemel, Sıffîn vakāyii gibi fiten-i azîmenin önüne geçmek için kendilerinden sonra imâmete geçeceklerin isimlerini tensîs buyurmak istemişler. 2 - İlerde haklarında ihtilâfât zuhûr etmesin diye mühimmât-ı ahkâmı mübeyyin bir kitâb yazdırmayı murâd buyurmuşlar da bu tasavvurdan vazgeçmekte maslahat olduğu bilâhare kendilerine zâhir olmuş, yâhud kendilerine böylece vahyolunmuş. Şîa'nın Ömer *radiya'llāhu anh*'e hücûmu, birinci ihtimâle temessük ettiklerine göredir. Halbuki o ihtimâle göre kendilerini ta'nda haklı gösterecek bir cihet yoktur. Zîrâ Müslim ile Buhârî'nin ona dâir olan rivâyetlerinden anlaşılıyor ki tensîs buyurmak istedikleri isimlerin başında Ebû Bekr'in ismi var imiş. Maraz-ı mevtlerinin bidâyetlerinde Âişe *radiya'llāhu anhâ*'ya : "*Babanı, kardeşini bana çağır da bir mektup yazayım. Belki biri bir sevdâya düşer, bir müddeî da'vâya kalkar.... Lâkin Allah da mü'minler de Ebû Bekr'den başkasını istemezler.*" buyurmuşlar. Lâkin takdîr-i İlâhî ma'lûm-ı Nebevîleri olduğuna i'timâden bundan ferâgat buyurup Ebû Bekr *radiya'llāhu anh*'i imâmet-i salâta geçirmişler ve kendileri de arkasında namaz kılmışlardır. İhtimâl ki bu mektup yazılaydı sonradan beyne'l-Ashâb tahaddüs eden fiten ve mesāib zuhûr etmezdi. Lâkin kazâ-yı İlâhî o fitnelerin vukūunu mübrem kıldığından o mektup yazılmadı. İbn-i Abbâs Hazretlerinin sözleri de işte buna râci'dir. Yoksa o kadar hürmet ve ta'zîm ettiği Hazret-i Fârûk-ı A'zamı ithâma değil.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-Mü'minîn) Ümmü Seleme *radiya'llâhu anhâ*'-dan:

Şöyle demiştir: Bir gece Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* uyandı da[1]: "*Sübhânallâh, bu gece ne fitneler nâzil oldu! Ne hâzineler de açıldı! Hücre sâhiblerini (yâni ezvâc-ı tâhirâtı) uyandırınız. Dünyâda nice giyinik kadınlar vardır ki âhiretde çıplakdırlar.*" buyurdu.[2]

96. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ. فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ فَإِنَّ عَلَى رَأْسِ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ.

---

[1] *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in rü'yâda görüb de haber verdikleri fitnelerle ni'metler i'lâm-ı İlâhî vahiy tarîkıyle kendilerine ma'lûm olan şeylerdendir. Enbiyânın rü'yâsı da vahiydir. Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llâhu anhâ*'nın (3) üncü hadîsde haber verdiği üzere vahyin başlangıcı vahy olmuştur.

Amr b. Dînâr'a: "*Bâzıları Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem'in gözleri uyur ammâ kalbi uyumaz derler. Ne dersiniz?*" diye sorulmuş. O da Ubeyd b. Umeyr'in: "*Enbiyânın rü'yâları vahiydir.*" dedikden sonra "* إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ = *Ben rü'yâda seni zebh ediyorum diye görüyorum.*" Âyet-i Kerîme'sini tilâvet ettiğini işittim demiş. Âyet-i Kerîme İbrâhîm *aleyhi's-selâm*'ın İsmâîl, ya İshak *aleyhime's-selâm*'ı zebha me'mûr olduğunu haber veren Âyet-i Kerîme'dir.

[2] Bu hadîs-i şerîfde nice mu'cizât-ı Seniyye-i Nebeviyye zâhir ve bâhirdir. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz ümmet-i merhûmelerinin kendilerinden sonra hem giriftâr olacakları fiten ve mesâibi, hem de nâil olacakları hazâin-i bî-pâyânla ni'met ve rahmeti ihbar bu-

---

* *Sâffât Sûresi, Âyet: 102.*

Tercemesi

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* âhir hayâtında [1] bir kere bize Yatsı'yı kıldırdı. Selâm verince ayağa kalktı ve : "*Bu geceyi görüyorsunuz ya, işte bu geceden i'tibâren yüz sene başında (bu gün) yer yüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmıyacaktır.*" buyurdu.[2]

97. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَكَانَ

---

yurdukları gibi (كاسيات عاريات) zümresinden, yâhud mütesettire olmakla berâber libâsında iltizâm-ı isrâf ve tebzîr edecek nice kadınların zuhûr edeceğini de haber veriyor. Ümmehât-ı Mü'minîn'i uyandırmayı emir buyurmaları da kendilerine va'z etmek, ibzâl-i sadakāt ile terk-i isrâfâta teşvîk eylemek, ezvâc-ı Nebî *aleyhi's-selâm* olduklarına mağrûr olarak ibâdât ve tāâtdan gaflet câiz olamıyacağını bildirmek içindi. Dünyâdaki kâsıyât-ı müsrifâtın Âhiretde âriyât olmaları hasenâtdan ârî olduklarına binâendir.

[1] Câbir *radiya'llāhu anh*'in rivâyetinde musarrah olduğu üzere Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bunu buyurdukdan sonra bir ay muammer olmuşlardır. (356) ıncı hadîse de mürâcaat.

[2] Hızır *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın vefât etmiş olduğuna kāil olanlar bu hadîs-i şerîf ile istidlâl ederler. Muhâlif kavli iltizâm eden Cumhûr'a göre ise Îsâ ve Hızır *aleyhime's-salâtü ve's-selâm* ile Melâike-i kirâm ve İblîs'e bu hadîs-i şerîfin şümûlü yoktur. (Yeryüzünde olanlar) dan maksad Ümmet-i Muhammediyyedir ki bunların kimi ümmet-i icâbet, kimi ümmet-i da'vet olduğundan o zamandaki müslimîn ile küffâr bunda dâhildirler. Demin saydıklarımız ise ümmetden ma'dûd değillerdir. Tâ altıncı, yedinci asırlarda bile sohbet-i Nebeviyye iddiâsında bulunan Reten-i Hindî, Ma'mer b. Büreyk, Ma'mer-i Mağribî ve emsâli Muammerî'nin yalancılıklarına bu hadîs-i şerîf ile ihticâc edilmiştir.

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا . فَصَلَّى النَّبِيُّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ . ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ فَصَلَّى أَرْبَعَ
رَكَعَاتٍ . ثُمَّ نَامَ . ثُمَّ قَامَ . ثُمَّ قَالَ نَامَ الْغُلَيِّمُ ؟ أَوْ كَلِمَةً
تُشْبِهُهَا . ثُمَّ قَامَ . فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ . فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ .
فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ . ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ . ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ
غَطِيطَهُ أَوْ خَطِيطَهُ .[1] ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ .

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :

Şöyle demiştir : Bir gece Nebiyy-i Muhterem *salla-'llāhu aleyhi ve sellem*'in zevcât-ı tāhirâtdan teyzem Meymûne binti'l-Hâris *(radiya'llāhu anhâ*'nın) evinde kaldım. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* o gece (nöbeti dolayısiyle) nezdinde idi. Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Mescidde) Yatsı'yı kıldırdıktan sonra menzil (-i saâdet)ini teşrîf etti. Dört rek'at namaz kıldıktan sonra uyudu. Sonra kalktı: "*Çocuk uyudu mu?*" dedi. Yâhud buna benzer bir söz söyledi. Sonra (namaza) durdu. Ben de sol tarafına durdum. Beni sağ tarafına geçirip beş rek'at kıldı. Ondan sonra da iki rek'at kıldı. Ondan sonra uyudu. O kadar ki horultusunu duydum. Ondan sonra namaz (kıldırmak üzere mescid)a çıktı.[2]

---

[1] Bu şek İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'da değil, ara yerdeki râvîdedir.

[2] Uzanıp uyuduktan sonra abdest almadan namaz kılabilmek hasâis-i nübüvvettendir. Enbiyâ *aleyhimü's-salâtü ve's-selâm*'ın gözleri uyusa da kalpleri uyumaz. Gece namazı, bu rivâyete göre son iki rek'at Sabah namazının sünnetine ayrıldıktan sonra Salât-i Vitr ile berâber dokuz rek'atdan ibâret olmuş oluyor. Mecmûu onbir rek'atdır. Salât-i Vitri üç rek'ąt sayanlara göre gece nâfilesi altıya, bir rek'at addedenlere göre ise sekize inmiş olur. Buhârî'nin diğer rivâyetinde onüç, bir diğerinde de Sabah sünnetinden başka olarak onüç olduğu zikrediliyor.

98 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ اِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ
اَكْثَرَ اَبُو هُرَيْرَةَ . وَ لَوْلَا آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللّٰهِ مَا حَدَّثْتُ حَدِيثًا .
ثُمَّ يَتْلُو اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَ الْهُدَى
اِلَى قَوْلِهِ الرَّحِيمُ . اِنَّ اِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ
الصَّفْقُ بِالْاَسْوَاقِ . وَ اِنَّ اِخْوَانَنَا مِنَ الْاَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ
الْعَمَلُ فِي اَمْوَالِهِمْ . وَ اِنَّ اَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ لِشِبَعِ بَطْنِهِ . وَ يَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ وَ يَحْفَظُ
مَا لَا يَحْفَظُونَ .

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Halk : "*Ebû Hüreyre çok (hadîs rivâyet) ediyor.*" deyip duruyorlar. Halbuki *Kitâbu'llāh*'da (şu) iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim.—(**Ebû Hüreyre** bu sözden) sonra « اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَ الْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ اُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ . اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ اَصْلَحُوا وَ بَيَّنُوا فَاُولٰئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ »[1] Âyet-i Kerîme'lerini oku-

[1] Âyetlerin meâl-i âlîsi : *İnzâl ettiğimiz âyât-ı beyyinât ile hidâyeti kitâbımızda halka biz beyân ettikten sonra bunları ketmedenler öyle âsîlerdir ki, kendilerine Allah da lâ'net eder, lâ'net edenler de. (Yâni melâike ve mü'minîn de). Meğer içlerinde bu fiillerinden tevbe edib de amel-i sālih işleyenler ve ketmettiklerini sonradan izhâr ve beyân edenler buluna. İşte bu gibilerin tevbelelerini kabûl ederim. Zîrâ Tevvâb ve Rahîm Benim. (Bakara Sûresi, Âyet : 159,160)* İntehâ. Vallāhu a'lem.

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh* bu Âyet-i Kerîme'ye bakarak ketm-i ilmi haram bildiği için mümkün olduğu kadar bildiklerini neşre çalışmış ve bu yüzden mesmûâtı çok olduğu gibi merviyyâtı da herkesten ziyâde olmuştur.

yup derdi ki: Muhâcirîn kardeşlerimiz çarşılarda alış-verişle, Ensār kardeşlerimiz de malları (ve toprakları) için çalışmakla meşgûl olurken Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e mülâzemet eder ve onların hazır bulunamadıkları meclislerde hazır bulunur, onların belleyemedikleri sözleri bellerdi.[1]

99 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ اِنِّى اَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثاً كَثِيراً اَنْسَاهُ. قَالَ اَبْسُطْ رِدَاءَكَ. فَبَسَطْتُهُ. فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ. ثُمَّ قَالَ ضُمَّهُ. فَضَمَمْتُهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئاً بَعْدَهُ.

[1] Buhârî'nin *Târih*'deki rivâyetine göre Ebû Hüreyre *radiya'l-lāhu anh,* bir kere on tâneden ziyâde şüyûh-ı Sahâbe'nin *(rıdvânu'llāhi aleyhim ecmaîn)* müçtemi' bulunduğu bir mecliste bulunmuş da onların bilmedikleri bâzı hadîsler rivâyet etmiş. Onlar yekdiğerden tahkīk edip sıhhatine kāni' olmuşlar. O mecliste bu hâl kaç kere tekerrür edince bâzı kimseler : "*Muhâcirîn ile Ensār Ebû Hüreyre gibi hadîs rivâyet edemesinler, bu nasıl olur?*" demişler. Bunlara cevâben Ebû Hüreyre Hazretleri bu sözleri söylemiş oluyor. Maahâzâ Ebû Hüreyre en çok hadîs rivâyet eden Sahâbî olmakla berâber bilgisi de anlayışı da ondan kuvvetli olan Sahâbe de çoktur. Lâkin onlar rivâyet-i hadîsi kendilerine meslek edinmemişler ve belki aynen edâda hatā ederiz korkusuyla zarûret messetmedikçe rivâyetten içtinâb eylemişlerdir.

Buhârî'nin ta'lîkan rivâyet ettiğine göre Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh,* Hemmâm b. Münebbih'e : "*Ashâb-ı Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den Hadîs-i Nebevî'yi benim kadar cem'eden yoktur. Yalnız Abdu'llāh b. Amri'bni'l-Âs müstesnâdır ki o yazardı, ben yazamam.*" demiştir. Maahâzâ Ebû Hüreyre'den mervî ahâdîsin yekûnu beşbin üçyüzü bulduğu halde Abdu'llāh bin Amr'dan mervî olanlar yedi yüzü pek de geçmiyor. Mazbûtu daha çok olduğu halde merviyyâtının daha az olmasındaki sebeb müşârün-ileyh Ehl-i Kitâb kitâblarını ele geçirip mütâlea ve onlardan da rivâyet etmesidir ki, Tâbiîn'den birçoğu isrâîliyyât karışabilir korkusuyla ondan rivâyet etmek istememiştir.

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e) : "*Yâ Resûlâ'llāh, Sen'den bir çok hadîs işitiyorum da unutuyorum.*" dedim. "*Ridâmı (futamı) yay.*" buyurdu. Yaydım. Elleriyle (bir şey) avuclayıp (ridânın) içine at(ıyor gibi yap)tı. Sonra : "*Topla.*"diye emretti. Ridâmı topladım. İşte ondan sonra (artık) hiçbir şey unutmadım.[1]

100. وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ حَفِظْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وِعَاءَيْنِ. فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ. وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هٰذَا الْبُلْعُومُ.

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den iki kap (dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini (size) nisâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir.[2]

---

[1] Ebû Hüreyre'den nisyânın ref'i, hadd-i hesâba gelmeyen mu'cizât-ı Nebeviyyeden biridir. *Salla'llāhu aleyhi ve sellem.*

[2] Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in neşr ve ifşâ ettiği ilmin hangi nevi'den olduğu merviyyâtından ma'lûmdur. Ketmettiği ilim acabâ ne idi? Bâzıları ilerde ümmetin başına gelecek fiten ve mesâibe, Kıyâmet'den evvel ümmetin giriftâr olacağı ahvâle âit ulûm idi derler ki, bunlardan bâzılarının vukûunu re'yü'l-ayn müşâhede bile etmiştir. Politika galeyanlarının tozu dumanı içinde ferman dinleyecek ve hakka samîm-i vicdânından kulak verecek halde olmayanlara karşı bildiğini açıkca söylemek kendileri gibi bî-taraf ve fitneden mütebâid bir zât için hakîkaten tehlikeli idi. Ebû Hüreyre'nin maksûdunu böylece

101. عن جرير بن عبد الله رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له في حجة الوداع استنصت الناس. فقال لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض.

TERCEMESİ

Cerîr b. Abdi'llâh(el-Becelî) *radiya'llâhu anh*'den : Şöyle demiştir : Nebiyy-i Muhterem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* Haccetü'l-Vedâ'da : "*Halkı sustur da dinlesinler.*" diye emretti. (Halk sükût ettikten sonra) : "*Benden sonra biribirinin boynunu vuran kâfirlere dönmeyiniz.*" buyurdu.

102. عن أبي بن كعب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال قام موسى النبي خطيبا في بني إسرائيل. فسئل أي الناس أعلم؟ فقال أنا أعلم. فعتب الله عليه إذ لم يرد العلم إلى الله. فأوحى الله إليه أن عبدا من عبادي بمجمع البحرين هو أعلم منك. قال يا رب وكيف به؟ فقيل له احمل حوتا في مكتل. فإذا فقدته فهو ثم. فانطلق. وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحملا حوتا في مكتل حتى كانا عند الصخرة وضعا رؤوسهما فناما. فانسل الحوت من المكتل فاتخذ سبيله في البحر سربا. وكان لموسى

---

tefsîr edenler « أعوذ بالله من رأس الستين وإمارة الصبيان » "= *Altmışıncı senenin başına ve çocukların devr-i emâretine yetişmekden Allâh'a sığınırım.* "demiş olmasını da'vâlarına delîl ittihâz ederler. Bâzıları da ehl-i şühûd ve irfâna muhtas olup ilm-i şerîatın netîcesi ve Resûl *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a muhabbet ve hüsn-i mütâbeatın semere-i celîlesi olan ve ağyârın tetāvül-i çeşm-i idrâkinden masûn kalan ilm-i esrârdır derler. Vallâhu a'lem bi-murâdihî.

وَفَتَاهُ عَجَباً . فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا . فَلَمَّا اَصْبَحَ
قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا
نَصَباً . وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسّاً مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِى
اُمِرَ بِهِ . فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَا اِلَى الصَّخْرَةِ ؟ فَاِنِّى
نَسِيتُ الْحُوتَ [1]. قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِى . فَارْتَدَّا عَلَى
آثَارِهِمَا قَصَصاً . فَلَمَّا اَنْتَهَيَا اِلَى الصَّخْرَةِ اِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى
بِثَوْبٍ اَوْ قَالَ تَسَجَّى بِثَوْبِهِ [2]. فَسَلَّمَ مُوسَى . فَقَالَ الْخَضِرُ
وَاَنَّى بِاَرْضِكَ السَّلَامُ ؟ فَقَالَ اَنَا مُوسَى. فَقَالَ مُوسَى بَنِى
اِسْرَائِيلَ ؟ قَالَ نَعَمْ . قَالَ هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلَى اَنْ تُعَلِّمَنِى مِمَّا
عُلِّمْتَ رُشْداً ؟ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْراً يَا مُوسَى
اِنِّى عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ اَنْتَ . وَاَنْتَ عَلَى
عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ اللّهُ لَا اَعْلَمُهُ . قَالَ سَتَجِدُنِى اِنْ شَاءَ اللّهُ
صَابِراً وَلَا اَعْصِى لَكَ اَمْراً . فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ
الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ . فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ
اَنْ يَحْمِلُوهُمَا. فَعُرِفَ الْخَضِرُ. فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ . فَجَاءَ
عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ نَقْرَةً اَوْ نَقْرَتَيْنِ
مِنَ الْبَحْرِ . فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِى وَعِلْمُكَ
مِنْ عِلْمِ اللّهِ اِلَّا كَنَقْرَةِ هَذَا الْعُصْفُورِ فِى الْبَحْرِ . فَعَمَدَ
الْخَضِرُ اِلَى لَوْحٍ مِنْ اَلْوَاحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ . فَقَالَ مُوسَى
قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ اِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ

[1] Bir rivâyette (وَمَا اَنْسَانِيهِ اِلَّا الشَّيْطَانُ) ziyâdesi de vardır.

[2] Bu şek, râvîdendir.

أَهْلَهَا؟ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ قَالَ
لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا. فَكَانَتِ
الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَانْطَلَقَا. فَإِذَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ
الْغِلْمَانِ. فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ
بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ؟ قَالَ
أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا؟ فَانْطَلَقَا. حَتَّى
إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا. فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا.
فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ. قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ.
فَقَالَ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ هَذَا فِرَاقُ
بَيْنِي وَبَيْنِكَ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْحَمُ اللهُ
مُوسَى. لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا.

TERCEMESİ

Übey b. Kâ'b *radiya'llāhu anh*'den :

Şöyle demiştir : Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Mûsâ Peygamber *(salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir kere) Benî İsrâîl içinde hutbeye kalkmıştı. Kendisine : "*En çok âlim olan kimdir?*" diye soruldu. "*En âlim benim.*" diye cevab verdi. (Bu husūsdaki) ilmi (Allāhu a'lem diyerek) Allāh'a havâle etmediğinden dolayı Allāh (u Azîmü'ş-Şân) ona ıtāb etti. Allāh (u Teâlâ): "*İki denizin bitiştiği yerde kullarımdan biri var*[1]. *O senden daha âlimdir.*" diye ona vahyetti[2]. "*Yâ Rab, ona nasıl yol bulayım?*" dedi. Ona: "*Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede kaybedersen (o kulum)*

---

[1] Mecmau'l-Bahreyn neresi olduğunda muhtelif rivâyât varsa da onu ilmu'llāh'a ihâle daha sâlim olur.

[2] Mûsâ *(salâvâtu'llāhi ve selâmuhu aleyh)* Efendimiz Hazretleri tâ Îsâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerine varıncaya

oradadır." denildi. (Mûsâ *aleyhi's-selâm*) gitti. Hâdimi Yûşa' b. Nûn *(aleyhi's-selâm)* ı da (birlikte) götürdü. Bir zenbil içine de bir balık koyup yüklendiler. (İki denizin bitiştiği yerdeki) kayanın yanına varınca başlarını (yere) koyup uyudular. (derken tuzlanmış ölü) balık zenbilden sıyrı(lıp kurtu)ldı. Ve deniz içinde kendine su küngü gibi (bir boşluk bırakarak) yol açtı [1]. (Deniz içinde böyle bir yolun açılması) Mûsâ ile hâdimince (*aleyhime's-selâm*) şâyân-ı teaccüb bir şey olmuştu. [2] (Uyandıkdan sonra o gecenin bakiyyesi

kadar bilcümle enbiyânın tâbi' olduğu sāhib-i şerîat ve risâlet ve rûberû Kelâm-ı İlâhî ile müşerref azîmü'l-kadr-i ve'ş-şân bir Nebiyy-i Mürsel olup Hızır *aleyhi's-selâm*'dan efdal olduğunda şüphe yoktur. Ancak bir Nebî'nin dâire-i ihtisāsına dâhil olan bâzı ulûmun diğer enbiyâya mekşûf olmaması muktezâ-yı hikmet-i İlâhiyye olup biraz sonraki muhâvereden de anlaşılacağı üzere tekrîm-i İlâhî ile mübeccel olan bu iki abd-i sālihin her birine ihsan buyurulan ilmin nevi'leri başka başka olması hiç birinin şânına kadh etmez. Herhalde Mûsâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in vezâif-i nübüvvet ile umûr-ı şerîat ve siyâset-i ümmet hakkındaki ilmi Hızır *aleyhi's-selâm*'ınkine fâik olduğuna söz yoktur.

[1] Tuzlanmış balığın denizde iz bırakarak kaçması bir âyet, mahall-i tagayyubu da taraf-ı Hak'dan ta'yîn edilen mev'id-i telâkīye alâmet idi. Sübhâne'l-Kādiri'l-Kayyûm!

[2] Kıssanın buraya âid kısmını *Kur'ân-ı Kerîm* müfessirdir. Sûre-i Kehf'de: «وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَا اَبْرَحُ حَتّٰى اَبْلُغَ مَجْمَعَ
الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا. فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا
فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا. فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَاءَنَا
لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا. قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَا اِلَى
الصَّخْرَةِ فَاِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا اَنْسَانِيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ
اَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا»* buyurulmuştur ki

* *Kehf Sûresi, Âyet: 60-63.*

ile bütün gün gittiler. Sabah olunca Mûsâ *(aleyhi's-selâm)* Hâdimine: "*Kuşluk yemeğimizi ver. Bu seferimizden yorgunluk duy(mağa başla)duk.*" dedi. (Halbuki) Mûsâ *(aleyhi's-selâm)* emrolunduğu o yerin ötesine geçmedikce yorgunluk duymamıştı. Hâdimi: "*Bak hele, taşın dibinde barındığımız zaman balı (ğın gittiğini haber verme) ğı unutmuşum.*" dedi Mûsâ (*aleyhi's-selâm*): "*Zâten istediğimiz de bu idi.*" dedi.[1] Bunun üzerine kendi izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki esvâbına bürünmüş bir zât (duruyor) Mûsâ (*aleyhi's-selâm*) selâm verdi. Hızır (*aleyhi's-selâm*): "*Acâyib! Bu (senin bulunduğun yerde) selâm*

---

meâl-i âlîsi şudur: (*Haniya Mûsâ kendi fetâsına yâni hâdimine: "Ya Mecmau'l-Bahreyn'e varmak, ya asırlarca yürümek üzere gitmekten vazgeçmiyeceğim." dedi idi ya. İşte ikisi Mecmau'l-Bahreyne vardıklarında berâberce götürmüş oldukları bir balığı orada unuttulardı. Balık da künke benzer bir yol açmıştı. Mecmau'l-Bahreyn'in ötesine geçtiklerinde Mûsa fetâsına: "Yiyeceğimizi ver. Çünkü bu seferimizde çok yorgunluk duyduk." dedi. Fetâsı da "Bakındı! Sahranın yanında barındığımızda balığın gittiğini haber vermeği unutmuşum. Bunu söylemeği bana unutturan da şeytandan başkası değil. Balık deniz içinde başını aldı gitti, şaşacak şey" cevabını verdi.*) İntehâ. Vallāhu a'lem.

Hadîs ile Âyât-ı Kerîme birlikte okununca kıssa daha vâzıh olarak anlaşılır. Bundan tahsîl-i ilm için mesâfât-ı baîdeye kadar ihtiyâr-ı sefer etmenin fazîletine de istidlâl olunur. Bu sünnet-i Mûseviyye'ye *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* ittibâan Sahâbe ve Tâbiîn'den ve Tebe-i Tâbiîn ile onlardan sonra gelen ulemâdan bir çokları ulûm-ı dîni cem' edip diyâr diyâr dolaşmışlardır. Buhârî, Câbir b. Abdi'llāh *radiya'llāhu anhümâ*'nın Abdu'llāh b. Üneys'den bir tek hadîs istimâ' edebilmek için bir aylık yola gittiğini rivâyet eder. Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd-i Ensārî *radiya'llāhu anh*'in bir hadîs için Mısr'a kadar gittiği ve hadîsi dinler dinlemez ikāmet etmeksizin hemen avdet ettiği de mervîdir.

[1] İstedikleri bu idi. Çünkü Hızır *aleyhi's-selâm* ile balığın dirilip kaçtığı yerde buluşacaklardı.

ne gezer?" dedi. "*Ben Mûsâ'yım.*" dedi. O : "*Benî İsrâîl Mûsâ'sı mı?*" diye sordu. "*Evet.*" dedi. Mûsâ (*aleyhi's-selâm* sonra yine söze başlayıp) : "*Sana ta'lîm olunan rüşd (ve hidâyet) den bana (bir şey) ta'lîm etmek üzere sana tebaiyyet edeyim mi?*" dedi. Hızır (*aleyhi's-selâm*) : "*Sen, benimle hiç mi hiç edemezsin yâ Mûsâ! Bende Allâh'ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki sen onu bilemezsin. Sende de Allâh'ın verdiği öyle bir ilim vardır ki onu da ben bilemem.*" cevâbını verdi.[1] (Mûsâ *aleyhi's-selâm*) : "*Beni inşâ-Allah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmiyeceğim.*" dedi. Gemileri olmadığı için deniz kıyısında yürüyerek gittiler. Bir gemi geçti. Alsınlar diye (gemicilerle) söyleştiler. Hızır (*aleyhi's-selâm*)ı (gemiciler) tanıdılar. Ve onları navulsuz (gemiye) aldılar. (O sırada) bir serçe, geminin kenarına konup denizden bir iki yudum (su) aldı. Hızır (*aleyhi's-selâm*): "*Yâ Mûsâ, benim ilmimle senin ilmin, İlmu'llâhı bu serçenin denizden aldığı bir yudum kadar bile eksiltmez.*" dedi. Ve (ondan sonra) gemi tahtalarından birine el atıp söktü. Mûsâ (*aleyhi's-selâm*). "*Adamcağızlar bizi (gemilerine) navulsuz almışlarken sen, gemilerine kasdedip içindekileri batırmak için mi deliyorsun.*" dedi. Hızır *aleyhi's-selâm* : "*Sen, benimle hiç edemezsin demedim mi?*" dedi. (Mûsâ *aleyhi's-selâm*) : "(*Şu*) *dalgınlığımdan dolayı beni muâheze edip de bana güçlük gösterme.*" cevâbını verdi. (vâkıâ da) Mûsâ (*aleyhi's-selâm*'ın) bu ilk muhâlefeti dalgınlık (eseri) idi. Yine gittiler. Bir de baktılar ki bir çocuk (diğer) çocuklarla oynuyor. Hızır (*aleyhi's-selâm*) çocuğun başını eliyle kopardı. Mûsâ (*aleyhi's-selâm*): "*Aman, hiç bir nefse bedel olmaksızın (günâhsız) pâk bir canı*

[1] Burada Mûsâ *aleyhi's-selâm*'ın adem-i istitâati böyle bir sebeple ta'lîl ediliyor. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ise : «وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا»* diye ta'lîl ettiğini Hak Teâlâ bize haber veriyor.

* *Kehf Sûresi, Âyet : 68.*

telef mi ediyorsun?" dedi. (Hızır *aleyhi's-selâm* yine): "*Ben, sana benimle edemezsin demedim mi*?" cevâbını verdi. Yine gittiler. Nihâyet bir karyeye gelince ahâlîsinden yemek istediler. Ahâlî onları misâfir etmekten ibâ ettiler. Orada yıkılmağa yüz tutmuş bir duvar buldular. Hızır (*aleyhi's-selâm*) eliyle (işâret ederek) doğrulttu. Mûsâ (*aleyhi's-selâm*): "*İsteseydin (hiç olmazsa) bunun için bir ücret alabilirdin.*" deyince Hızır (*aleyhi's-selâm*): "*Bu (andan i'tibâren) artık ayrılalım.*" dedi. Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (kıssayı buraya kadar hikâye buyurduktan sonra): "*Allāhu Teâlâ Mûsâ'ya rahmet etsin. Ne olurdu sabredeydi de aralarında geçen mâcerâlar (taraf-ı Haktan) bize hikâye olunaydı.*" buyurdu.

103. عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللهِ؟ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً.[1] فَقَالَ مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ.

Meâl-i Âlî: "*Sen bir Nebiyy-i Zî-Şân iken bâtını hakkında ilmin lâhık olmayan zâhiren münker fiilleri görmeğe nasıl sabredebilirsin*?" Demek olur ki, her iki ta'lîl, biribirine münâfî olmak şöyle dursun, yekdiğerini itmâm eder.

[1] Metn-i *Buhârî*'de burada «فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا» ziyâdesi vardır ki "*Resûlu'llāh salla'l-lāhu aleyhi ve sellem soran kimseye doğru başını kaldırdı. Râvî der ki, başını ona doğru kaldırması mahzâ sâil ayakta olduğundan dolayı idi.*" demektir. Zâhir-i kelâma nazaran (فَقَالَ) den sonrasını söyleyen Ebû Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llāhu anh*'dir. Ondan rivâyet edenlerin biri olması da muhtemeldir. Bunun kāili Ebû Mûsâ'dan başkası ise, bu söz, haberin arasına dercolunmuş bir söz olur ki, buna *Kelâm-ı müdrec* denir.

Tercemesi

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e biri gelip: "*Yâ Resûlâ'llāh, Allāh yolunda kıtâl ne demektir? Kimimiz gazabına kapılarak, kimimiz ârından dolayı kıtâl ediyor. (Buna ne dersin?)*" diye sordu. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* başını kaldırıp): "*Her kim Kelimetu'l-lāh (yânî Kelime-i Tevhîd) daha âlî olsun diye kıtâl ederse onunkisi Allâh yolundadır.*" buyurdu.

104 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَا اَنَا اَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِى خَرِبِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ. فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ مَا الرُّوحُ؟ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ اِنَّهُ يُوحَى اِلَيْهِ. فَقُمْتُ. فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ قَالَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى وَمَا اُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلاً.

Tercemesi

Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte (bir gün) Medîne harâbelerinde yürüyorduk. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) hurma dalından bir değneğe dayanıyordu. Derken bir kaç yahûdîye tesādüf etti. Bir takımı diğer takımına: "*Ona rûhu sorun.*" dedi. Bir takımı da: "*Ona (bir şey) sormayın (belki) bunun hakkında*

hoşlanmayacağınız bir şey söyler." Bâzıları ise: "*Herhalde soracağız.*" dedi. Derken biri kalkıp : "*Yâ ebe'l-Kāsım, rûh nedir?*" diye sordu. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) sükût buyurdu. (Kendi kendime): "*Ona şüphesiz vahiy geliyor.*" diyerek (yanımdan) kalktım. (vahiy hâli) sıyrılınca:

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا»[1] buyurdu.

105. عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ مُعَاذٌ رَدِيفَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الرَّحْلِ. فَقَالَ يَا مُعَاذُ. قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ يَا مُعَاذُ. قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ وَسَعْدَيْكَ. ثَلَاثًا. قَالَ مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ. قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَفَلَا أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُونَ. قَالَ إِذًا يَتَّكِلُوا. وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا.

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Muâz (b. Cebel) deve üstünde Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in terkisinde idi. "*Yâ Muâz!*" diye nidâ buyurdu. (Muâz): "*Lebbeyk yâ Resûlâ'llāh*" dedi. Yine "*Yâ Muâz*" diye çağırdı. O, yine "*Leb-*

---

1 Âyet-i Kerîme'nin meal-i âlîsi: "*Sana ruh nedir diye soruyorlar. Onlara de ki: Ruh Rabbimin emri cümlesindendir. Onlara ancak pek az ilim verilmiştir.*" (*İsrâ' Sûresi, Âyet: 85*) İntehâ. Vallāhu a'lem. (وما اوتوا) hadîsin râvîlerinden A'meş'in kırâetidir. Kırâet-i Mütevâtire ve Meşhûre'de ise (وَمَا أُوتِيتُمْ) okunur.

beyk yâ Resûlâ'llāh" dedi. (Ve bu) üç kere (vâkı' oldu. Üçüncüsünde): "*Hiç kimse yoktur ki kalbinden tasdīk ederek Allah'dan başka İlâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlu'llāh olduğuna şahâdet etsin de, Allāh (u Teâlâ) onu (Cehennem) ateşine harâm etmesin.*" buyurdu. (Muâz): "*Yâ Resûlâ'llāh, bunu halka haber vereyim de sevinsinler mi?*" dedi. "*Hayır, söyleme. Çünkü (sonra buna) güvenirler.*" buyurdu. Bunu Muâz (b. Cebel) vefâtına yakın günahdan sıyrılmak için haber verdi.[1]

106. عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ
رَضِيَ اللهُ عَنْهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا
رَسُولَ اللهِ إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ. فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ
مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ. فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ يَعْنِي وَجْهَهَا وَقَالَتْ يَا
رَسُولَ اللهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ؟ قَالَ نَعَمْ تَرِبَتْ يَمِينُكِ. فَبِمَ
يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا؟

Tercemesi

Ümmü Seleme *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Ümmü Süleym *radiya'llāhu anhâ*, Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem'in yanına gelip*: "*Yâ Resûlâllāh, Allāh (u Teâlâ) hak(kı beyân etmek) dan hayâ etmez. Bir kadın ihtilâm olursa gusûl etmesi îcâb eder mi?*" diye sordu. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Suyu gördüğünde (evet.)*" cevâbını verdi. Ümmü Seleme (hicâbından) yüzünü örterek: "*Yâ Resûlâ'llāh, kadın da ihtilâm olur mu?*" dedi. (Bunun üzerine Resûlu'llāh *salla'llāhu*

---

[1] (268) inci hadîse de mürâcaat.

aleyhi ve sellem): "*Evet, Allâh cezâmı kaldırsın,* (*bu olmasa*) *çocuğu kendisine nasıl benzeyebilir?*" buyurdu.[1]

107. عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً. فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ اَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَسَأَلَهُ. فَقَالَ فِيهِ الْوُضُوءُ.

TERCEMESİ

Alî b. Ebî Tālib *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Mezî ile müptelâ bir kimse idim. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e sorsun diye Mıkdâd (b. el-Esved)e söyledim. Sordu. "*Abdesti îcâb eder.*" buyurdu.

108. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ رَجُلاً قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ مِنْ اَيْنَ تَأْمُرُنَا اَنْ نُهِلَّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهِلُّ اَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ. وَيُهِلُّ اَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ. وَيُهِلُّ اَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَيُهِلُّ اَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ وَلَمْ اَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

[1] Bu hadîsden bu mes'eleyi istifâde ettiğimiz gibi umûr-ı dîniyyede hayânın mâni-i suâl olmamak lâzım geleceğini de istifâde ediyoruz. Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın *Buhârî*'de ta'lîkan vârid olan eserinde: «نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْاَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ اَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ» = *Ensār kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâları kendilerini dinlerini öğrenmekten men' etmedi.*" buyurulmuştur.

Tercemesi

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Biri mescidde ayağa kalkıp: "*Yâ Resûla-'llāh, nereden ihlâl edelim (yâni ihrâma girip Telbiyeye başlayalım?)*" diye sordu. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Medîne ahâlîsi Zü'l-huleyfe'den, Şam ahâlîsi Cuhfe'den, Necid ahâlîsi Karn'dan (i'tibâren) ihlâl etsinler.*" buyurdu. -(Abdu'llāh) b. Ömer der ki "*Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in*: "*Yemen ahâlîsi Yelemlem'den (i'tibâren) ihlâl etsinler.*" buyurduğu da söyleniyor.- İbn-i Ömer: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in böyle bir şey söylediğini bilmiyorum.*" derdi.

109 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ رَجُلاً سَاَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ؟ قَالَ لاَ يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْباً مَسَّهُ الْوَرْسُ اَوِالزَّعْفَرَانُ. فَاِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ. وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ.

Tercemesi

Yine Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Biri Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den: "*İhrâma giren (kimse) ne giyer?*" diye sordu. Buyurdu ki, ne gömlek, ne don, ne burnus, ne cehri veya zağferân ile boyanmış bir kumaş giyer. Ne de sarık sarar [1] na'leyn bulamadığı takdîrde mest giysin. (Mest giydiği vakitde de) onları topuklara varıncaya kadar kessin.

[1] Hadîs-i şerîfde, sarık gömlekten sonra sayılmış ise de, evvelkiler gibi giyilir bir şey olmayıp sarılır demek münâsip olduğu için yeri tercemede değiştirilmiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم

KİTÂBÜ'L-VUDÛ'

110 . عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله
صلى الله عليه وسلم لا تقبل صلاة من أحدث حتى يتوضأ .
قال رجل من حضرموت ما الحدث يا أبا هريرة ؟ فقال فساء
أو ضراط .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llâhü anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem: "Kendisinde hades vâkı' olan kimsenin namazı (o kimse) abdest almadıkca kabûl olunmaz."* buyurdu.— Hadramevt ahâlîsinden biri: *"Yâ Ebâ Hüreyre, hades nedir?"* diye sordu. *"Sessiz veya sesli yel."* cevâbını verdi.[1]

111 . وعنه رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله
عليه وسلم يقول إن أمتي يدعون يوم القيامة غرا
محجلين من آثار الوضوء . فمن استطاع منكم أن يطيل غرته
فليفعل .

---

[1] Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'in envâ-i ihdâsdan yalnız bu ikisine iktisâr etmesi ya diğerleriyle bi-tarîkı'l-evlâ namaz kılınamıyacağını kasdetmesinden, yâhud Hadramevt'li sâilin, esnâ-yı salâtda musallîden vâkı' olabilecek hadesleri suâl etmiş olmasından nâşîdir.

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den işitdim, buyuruyordu ki "*Benim ümmetim Kıyâmet gününde* (*bedenlerindeki*) *abdest âsârından dolayı yüzü nurlular, elleri, ayakları segililer diye* (*mevkıf-i hesâba veya mîzan başına*) *çağrılacaklardır.*" Ebû Hüreyre: "*Artık bu, parlaklığını daha ziyâde uzatmak herhanginizin elinden gelirse yapsın.*" demiş.

112. عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ[1] الْاَنْصَارِىِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ شَكَا اِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلَ الَّذِى يُخَيَّلُ اِلَيْهِ اَنَّهُ يَجِدُ الشَّىْءَ فِى الصَّلَاةِ. فَقَالَ لَا يَنْفَتِلْ اَوْ لَا يَنْصَرِفْ[2] حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا اَوْ يَجِدَ رِيحًا.

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Zeyd-i Ensārî *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Müşârün-ileyh namazda iken kendisinde bir şey (yâni hades) vukūunu hayâl eden kimsenin hâlini Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e arzetmiş. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de): "*Bir ses veya bir koku duymadıkca* (*namazdan*) *çıkmasın.*" buyurmuş.

113. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِىَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَامَ حَتَّى نَفَخَ. ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ[3]. وَرُبَّمَا قَالَ اضْطَجَعَ حَتَّى نَفَخَ. ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى.

---

[1] Doğrusu (Abdu'llāh b. Zeyd) dir.

[2] Bu şek, râvîdendir.

[3] Müellif (لم يتوضأ) kaydını – tamâmiyle nakle lüzûm görmediği – Hapîs-i mutavvel ve mükerrerden ıktibâs etmiştir.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir gece) uyudu, hattā horladı bile. Ondan sonra abdest almaksızın namaz kıldı. (Bu sözü) İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'nın: "*Uzanıp horla(yacak kadar uyu)dı. Ondan sonra kalkıp namaz kıldı.*" tarzında söylediği de rivâyet olunuyor.[1]

114. عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ دَفَعَ
رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ. حَتَّى إِذَا كَانَ
بِالشِّعْبِ نَزَلَ فَبَالَ. ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ.
فَقُلْتُ الصَّلَاةَ يَا رَسُولَ اللهِ. فَقَالَ الصَّلَاةُ أَمَامَكَ. فَرَكِبَ.
فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ. ثُمَّ أُقِيمَتِ
الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ. ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ.
ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

TERCEMESİ

Üsâme b. Zeyd b. Hârise *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*

---

[1] Bu, gece namazı hakkındaki (97) inci hadîsin tarz-ı dîgerde rivâyetinden ibâret olup, bunda Resûlu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in gece uykudan uyanınca asılı duran küçük bir tulumdan hafif, ama pek hafif bir abdest aldıktan sonra gece namazı kılıp tekrar uyudukları ve müezzinin Sabah namazı vaktinin hulûlünü haber vermesi üzerine onunla birlikte hemen namaza çıktıkları, fakat bu sefer abdest almadıkları zikrolunuyor. Hadîsin rivâyeti meyânında olan Amr b. Dînâr'ın (95) inci hadîsin hâşiyesinde Enbiyâ hazerâtının rü'yâları hakkındaki cevâbı işte buradaki rü'yeti üzerine kendisine vâkı' olan bir suâle mebnîdir.

Arefeden döndü. Caddeye girince inip su döktü. Ondan sonra abdest aldı. Şu kadar ki, bu abdesti hafif aldı. "*Namaz mı kılacaksın? Yâ Resûlâ'llâh*" diye sordum. "*Namaz ileride* (*kılınacak*)." buyurdu. Yine bindi. Müzdelife'ye varınca inip abdest aldı. Lâkin (bu sefer) abdesti (daha) uzunca tuttu. Sonra namaz ikāme edildi de Akşam namazını kıldırdı. Ondan sonra herkes devesini kendi durağında çökertti. Sonra Yatsı namazı ikāme edildi. (Yine) namazı kıldırdı. Ve iki namaz arasında (hiçbir namaz) kılmadı.

115 . عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا اَنَّهُ تَوَضَّاَ فَغَسَلَ
وَجْهَهُ . اَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَتَمَضْمَضَ بِهَا وَ اسْتَنْشَقَ .
ثُمَّ اَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَجَعَلَ بِهَا هٰكَذَا . اَضَافَهَا اِلَى يَدِهِ
الْاُخْرٰى فَغَسَلَ بِهَا وَجْهَهُ . ثُمَّ اَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ
بِهَا يَدَهُ الْيُمْنٰى . ثُمَّ اَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرٰى .
ثُمَّ مَسَحَ بِرَاْسِهِ . ثُمَّ اَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَرَشَّ عَلٰى رِجْلِهِ
الْيُمْنٰى حَتّٰى غَسَلَهَا . ثُمَّ اَخَذَ غَرْفَةً اُخْرٰى فَغَسَلَ بِهَا يَعْنِى
رِجْلَهُ الْيُسْرٰى . ثُمَّ قَالَ هٰكَذَا رَاَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ يَتَوَضَّاُ .

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Müşârün-ileyh (bir def'a) abdest aldı da yüzünü yıkadı. Şöyle ki, bir avuç su alıp ağzını çalkaladı ve burnuna çekti. Sonra bir avuç su alıp onunla ve şöylece (yâni sağ avucunu) diğer avucu ile birleştirip yüzünü yıkadı. Yine bir avuç su alıp sağ elini (yâni kolunu) yıkadı. Yine bir avuç su alıp sol elini (yâni kolunu) yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra

bir avuç su alıp sağ ayağına tâ yıkayıncaya azar azar döktü. Yine bir avuç su alıp ayağını, yâni sol ayağını (yine öylece) yıkadı. Ondan sonra: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'i gördüm, böyle abdest alıyordu.*" dedi.

116. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ اللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَ الْخَبَائِثِ .

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, helâya gir(mek iste)diği zaman «اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَ الْخَبَائِثِ»[1] diye duâ buyururdu.

117. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْخَلَاءَ . قَالَ فَوَضَعْتُ لَهُ وَضُوأً . فَقَالَ مَنْ وَضَعَ هٰذَا ؟ فَاُخْبِرَ . فَقَالَ اللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِى الدِّينِ .

[1] Duâ-yı şerîfin tercemesi: "*İlâhî, hubs'dan ve habâis'den sana sığınırım.*" İntehâ. Vallāhu a'lem. Bu iki lâfz ile vâkı' olan duâ Cevâmiu'l-kelim-i Ahmediyyedendir. Bu iki kelime bir çok ma'nâya geliyor: Hubs şeyâtînın zükûru, habâis de onların inâsıdır demişlerdir. Kezâlik habâis alelıtlak şeyâtîn, maâsî, ef'âl-i mezmûme ve hısāl-i redîe, hubs da küfür, fücûr, ısyân, alelıtlak şer ma'nâlarına gelir. İbnü'l-A'râbî, hubs'ü bir kere (mekrûh) yâni (istenilmeyen şey) diye tefsîr ettikten sonra bu ma'nâyı tafsīl ederek umûr-ı mekrûhenin nevi'lerine göre başka başka ta'bîrler ile beyân edildiğini ve meselâ kelâm-ı habîs'e şetm, dîn-i habîs'e küfür, taâm-ı habîs'e harâm, şarâb-ı habîs'e dârr denildiğini söylüyor. İşte hubs ile habâisden sakınmak, bu saydığımız şeylerin kâffesinden sakınmak demektir.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir kere) helâya girdi. Kendisine (yıkanacak ve abdest alacak) su (götürüp) bıraktım. "*Bunu* (*buraya*) *kim koydu?*" diye sordu. Haber verdiler. "*İlâhî, onun dindeki anlayışını artır.*" diye duâ buyurdu.[1]

118. عَنْ اَبِى اَيُّوبَ الْاَنْصَارِىِّ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ[2] قَالَ قَالَ

[1] (67) inci hadîse mürâcaat.

[2] Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd Ensārî-i Neccârî *radiya'llāhu anh* Akabe-i Sâniyede hâzır bulunan sâbikīn-i evvelîn-i Ensārdan ve Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem'e* cedd-i mükerremleri Abdü'l-Muttalib'in vâlidesi cihetinden karâbeti olan bahtiyârân-ı Sahâbe'dendir. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Mekke-i Mükerreme'den hicretle Medîne-i Münevvere'yi teşriflerinde bir ay kadar kendilerine mihmândarlık hizmet-i mübeccelesinde bulunmuşlardır. Bedir'den başlayarak bütün meşâhid ve Gazevât'da Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den ayrılmamış, Alî *kerrema'llāhu veçheh* Hazretlerinin eyyâm-ı hilâfetinde bütün harplerinde berâber bulunup havâric harbinde de Nehrivan'da bulunmuş ve medâin-i Kisrâ'ya berâber gelmiştir. Bilâhare Muâviye *radiya'llāhu anh*'in eyyâm-ı hilâfetinde de Kostantıniyye'ye ilk gazâ edeceklere Lisân-ı Nebevî ile mev'ûd olan ecr-i azîmi ihrâz için Yezîd b. Muâviye'nin taht-ı kıyâdetindeki ilk ceyş-i müslimîne iltihâk ederek beled-i kayser'e gâziyen gelmiş ve burada hastalanarak âlem-i Cemâle intikāl ile sûrun dibinde defîn-i hâk-i rahmet kılınmıştır. (H. 50) yâhud (H. 52).

El-Ikdü'l-Ferîd sāhibi Endülüs'lü İbn-i Abd-i Rabbuh (246-328) Utbî'den (vefâtı: 228) rivâyeten şöyle diyor: İslâm ordusu Halic-e vardığı vakit Ebû Eyyûb *radiya'llāhu anh* ağırlaştı. Yezîd ıyâdetine gelip: "*Bir dileğin var mı.*" diye sordu. O da cevâben: "*Sizin dünyânızın bana hiç lüzûmu yok. Lâkin beni elinden geldiği kadar düşman diyârı içinde ileriye doğru götürüp defnet. Zîrâ Resûlu'llāh salla-*

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَى أَحَدُكُمُ الْغَائِطَ
فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يُوَلِّهَا ظَهْرَهُ. شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا.

'llāhu aleyhi ve sellem'den *işittim, Kostantıniyye sûrunun dibinde sālih bir kimse defnolunacaktır, buyurdu. Umarım ki, o merd-i sālih ben olayım.*" dedi. Vefât ettiğinde Yezîd tekfîn olunmasını emretti. Serîri üzerine konduktan sonra da müfrezelerini çıkarıp ve serîri ihâta edip harb ede ede ileriye sürdü. Kayser bir cenâze etrâfında mukātele edildiğini görünce merâka düşüp Yezîd'e: "*Bu gördüğüm ne oluyor?*" diye sordurmuş. O da: "*Bizim Peygamberimizin sāhibidir. Senin memleketinde ileri bir mevkı'de defnolunmayı vasiyyet etti. Biz de ya vasiyyetini infâza, yâhud canlarımızı Allāh yolunda fedâya azmettik.*" cevâbını vermiş. Kayser: "*Bu ne acâyip şey! Herkes baban için dâhî diyor. O ise buralara seni gönderiyor. Sen Peygamberinin sāhibini bizim memleketimizde defnetmek istiyorsun. Hiç düşünmüyormusun ki, sen dönüp gittikten sonra biz onu kabrinden çıkarıp vuhûşa yedireceğiz?*" diye bir daha haber gönderince Yezîd: "*Vallāhi ben, size söyliyeceğim bir sözü kulaklarınıza küpe ederek tevdî' etmedikce onu sizin topraklarınıza tevdî' etmek niyetinde bulunmadım. Söyliyeceğim söz de şudur: Eğer kabrini açtığınızı, yâhud cesedine bir şey yaptığınızı duyduğum vakit Arap diyârında ben de katletmedik bir hiristiyan, hedmetmedik bir kilise bırakırsam bu meyyite bâis-i ikrâmım olan zâtı, yâni aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimizi inkâr etmiş olayım.*" cevâbını vermiş. Bu tehdîd üzerine Kayser: "*Senin baban seni benden iyi tanıyormuş. Bu kabri muhâfaza edeceğime ben de Mesîh'e kasem ederim.*" diye te'mînat vermiş. İbn-i Abd-i Rabbuh rivâyetin sonunda: "*Kabrinin üzerinde bir kubbe binâ olunup bugüne kadar içinde kandil yakıldığını haber aldım.*" diyor. İntehâ. (cild 2, S. 237).

Buhârî şârihi müverrih Aynî'de de Ebû Eyyûb Hazretlerinin vasiyyeti hakkında şöyle bir kayda müsādif oluyoruz: "*Vefât ettiğimde beni sedir üzerine koyunuz. Düşmanla çarpıştığınızda beni ayaklarınızın altına defnediniz.*" demiş. İbnü'l-Esîr'in Mücâhid'den (21 -102) naklen *Üsdü'l-Gâbe*'sindeki: "*Yezîd süvârîlere tâ izi kayboluncaya kadar kabrin üzerinde âmed-şüd etmeği emretti.*" sözü de bunu müeyyiddir.

İbnü'l-Cevzî (508-597) nin *El-Muntazam* ismindeki târîhinde de Hâfız Ebû Zür'a ed-Dimeşkî'den rivâyeten, Kostantıniyye sûrunun dibinde Ebû Eyyûb Ensārî *radiya'llāhu anh*'in kabri bir beyaz binâ içine alındığı ve binânın ortasında zincir ile muallâk

TERCEMESİ

Ebû Eyyûb-i Ensârî *radiya'llāhu anh*'den:
Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*

bir kandil bulunduğu zikrediliyor ki, senedine bakılırsa bu rivâyet (195) sene-i hicriyesinden evvele râci'dir.

Yine İbnü'l-Esîr ile İbnü'l-Cevzî'nin rivâyeten haber verdiklerine göre, bu kabr-i şerîf Rumlarca muazzam ve muhterem olup kaht zamanlarında onunla istiskā edilirmiş. Hele İbnü'l-Esîr: "*Kaht zamânında kabri açılıp vesîle-i nüzûl-i rahmet ittihâz edilirmiş.*" dediği gibi Vâkıdî de: (vefâtı 207) "*Rumların bu kabre bakıp lüzum oldukca tâmir ve termîmine i'tinâ ettiklerini işitiyoruz.*" diyor.

Ebû Eyyûb Hazretlerinin rahmet-i Rahmâna kavuşması 670 ile 672 sene-i mîlâdiyeleri arasında ve Hirakliyüs hânedânından üçüncü Kostantin'in zamânına müsādif olmuş oluyor. Yezîd ile Kayser arasında geçtiği rivâyet edilen mâcerâ bu hükümdâra âid olmak lâzım gelir. Mücâhid'in rivâyetinde kabr-i şerîf üzerinde bu hânedânın bütün müddet-i saltanatca kubbe mevcûd olduğu gibi kabrin kendisine ihtirâm edildiği de anlaşılıyor. İbnü'l-Cevzî-'nin Hâfız Ebû Zür'a ed-Dimeşkî'den olan rivâyeti de Hirakliyus hânedânından sonra İzoryan hânedânı zamânında bu hâlin devâm ettiğini te'yîd eder bir haberdir. *Buhârî* şârihi müverrih Aynî de –şerhin birinci cildinde– kabr-i şerîfin İstanbul sûruna karîb bir yerde kendi zamânında hâlâ ma'rûf olup ta'zîme şâyeste görülmekte ve onunla istiskā olunmakta olduğunu söylüyor ki, asılsız olsa bunu söylemeyeceğine şüphe yoktur. Aynî'nin vefâtı (855) senesinde yâni fetihten iki sene evvel olduğuna göre İstanbul'un fethine yakın zamanlara kadar kabr-i şerîfin yeri kaybolmamış demektir. Hulâsa ilk târih yazıldığı zamanlardan vakt-i fethe kadar bütün müverrihler bu kabrin mevcûd, muazzam ve muhterem olduğunu haber verip duruyorlar. Bir buna, bir de Bizans İmparatorluğu'nun geçirdiği tekallubât-ı gûnâ-gûne bakılırsa insan işin içinden kolayca çıkamıyor. Rumlar bu kabr-i şerîfi hüsn-ü muhâfaza etmeği teahhüd ettiklerini ve bu teahhütlerini sülâleden sülâleye devrettiklerini -devâm-ı teahhüdün sebep ve hikmeti ma'lûm olmamakla berâber- bir an için farzetsek bile arayerde Lâtinler gibi barbarlık-

buyurdu ki, biriniz, kazâ-yı hâcet etmek istediği vakitde Kıble'yi ne karşısına alsın, ne arkasına. (Medîne'nin) şarkına veya garbına doğru dönünüz.[1]

119. عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال ان ناسا يقولون اذا قعدت على حاجتك فلا تستقبل القبلة و لا بيت المقدس. لقد ارتقيت يوما على ظهر بيت لنا. فرأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم على لبنتين مستقبلا بيت المقدس لحاجته.

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan: Şöyle demiştir: Bir takım kimseler "(*kazâ-yı*) *hâcete*

lariyle ma'rûf olanlar ve Hiristiyan mukaddesâtına bile hürmet etmesini bilmeyenler de hükümrân olmuşlardır. Diğer taraftan da fethe karîb zamanlarda Rumeli ve Anadolu cihetleri Türklerin èlinde olup o devirde Mısır'da yaşayan Aynî gibi bir müverrihin aslı yokken "*Bu kabir elyevm mevcûtdur ve şâyân-ı ta'zîm görülüp onunla istiskā olunur.*" demesine ne ma'nâ vermeli?

Gerek yukarıdanberi serdettiğimiz rivâyât-ı târihiyye, gerek Akşemseddin Hazretlerinin kabri keşfettiği hakkındaki rivâyet-i meşhûre hep sahîh ise yalnız fethi karîb zamanlarda kabir münderis olup izi kaybolmuş demek lâzım gelecek ki bu da binâsı, kubbesi, zincirli kandili asırlarca yerinde durduktan sonra tam Müslümanların İstanbul'un her tarafını istîlâ edip fethe yaklaştıkları bir devirde mahvolmuş olduğunu ifâde eder ki, akla o kadar mülâyim gelmiyor. Herhalde müverrihlerimiz için bu mes'ele tetebbüe sermâye olabilecek bir mevzû' olabilir.

[1] «شرقوا او غربوا» emri, Medîne-i Tāhire semtine göredir. Yoksa her semte göre Kıble'ye ta'zîmen hangi cihete teveccüh etmek gerekse oraya yönelmek iktizâ edeceği âşikârdır.

oturduğun zaman ne Kıble'yi karşına al, ne de Beytü'l-makdis'i." diyor. Ben (ise) bir gün bizim evin damı üstüne çıkmıştım. Resulu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in (kazâ-yı) hâcet için Beytü'l-Makdis'e karşı iki kerpiç üzerine oturduğunu (gözümle) gördüm.

120 . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّ اَزْوَاجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ اِذَا تَبَرَّزْنَ اِلَى الْمَنَاصِعِ. وَهُوَ صَعِيدٌ اَفْيَحُ. فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَحْجُبْ نِسَاءَكَ . فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ. فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً. وَكَانَتِ امْرَاَةً طَوِيلَةً. فَنَادَاهَا عُمَرُ اَلَا قَدْ عَرَفْنَاكِ يَا سَوْدَةُ . حِرْصاً عَلَى اَنْ يَنْزِلَ الْحِجَابُ. فَاَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْحِجَابَ .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zevcât(-ı tāhirât)ı, geceleyin kazâ-yı hâcete çıktıklarında (Medîne'nin kenarında kâin) Menâsı'(nâm-ı mahall)a kadar giderlerdi. (Menâsı' denilen yer ise) açık bir yerdir. Ömer (*radiya'llāhu anh*) Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e : "*Kadınlarını kapa* (*yâni evden dışarıya çıkmaktan men' buyur.*)" derdi de Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (onun dediğini vahye intizâren) yapmıyordu. (Nihâyet) Ümmehât-ı Mü'minîn'den (سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ) bir gece Yatsı namazı vaktinde çıktı. (Sevde *radiya'llāhu anhâ*) uzun boylu bir hâtun idi. Ömer, hicâb (yâni tesettür-i nisvân) emrinin nâzil olmasına o kadar harîs idi ki,

ona: "*Yâ Sevde, bilmiş ol ki biz seni tanıdık.*" diye bağırdı. Bundan sonra Allāhu Teâlâ hicâb (Âyetin)i inzâl etti.[1]

[1] Âyât-ı hicâb, üç def'ada üç mertebeyi nâtık olmak üzere nâzil olmuştur. Birincisi: «يا ايها النبي قل لازواجك وبناتك ونساء المؤمنين يدنين عليهن من جلابيبهن»[1] Âyet-i Kerîmesiyle kadınlar yüzlerini örtmekle mükellef oldular. İkincisi: «واذا سألتموهن متاعا فاسألوهن من وراء حجاب»[2] Âyet-i Kerîme'si muktezâsınca irhâ-yı hicâb ile emrolundular ki harem ile selâmlığı ayırmak demektir. Üçüncüsü: «وقل للمؤمنات يغضضن من ابصارهن ويحفظن فروجهن ولا يبدين زينتهن الا ما ظهر منها وليضربن بخمرهن على جيوبهن»[3] «وقرن في بيوتكن ولا تبرجن تبرج الجاهلية الاولى»[4] Âyet-i Kerîme'leri mûcebince bir zarûret-i şer'iyye olmadıkca hânelerinden çıkmaları nehyolundu ki bâzı Ümmehât-ı Mü'minîn hazerâtı şahıslarını, yâni vücudlarının karaltısını bile göstermekten içtinâb buyururlardı. Ümmehât-ı Mü'minîn'in kazâ-yı hâcet iktizâ ettikce tesettür halleri de üç mertebe üzere vâkı' oldu. Evvelleri –bu hadîsden de anlaşıldığı üzere– Menâsı' denilen kıra çıkarlar ve gece karanlığı basmadan çıkmazlardı. Sonra Âyet-i hicâb nâzil olunca gece karanlığında da oraya giyinik çıkarlardı. Lâkin –yine bu kıssadan da istidlâl edildiği üzere– karanlık olmakla berâber tâ uzaktan görünen vücutlarının karaltısından kim oldukları ba'zan taayyün ve temeyyüz ettiği de olurdu. Bu ise Hazret-i Ömer'e pek girân gelirdi. Daha sonra evlerde abdest-hâneler inşâ edilince artık dışarıya çıkmaktan büsbütün vazgeçtiler.

Hazret-i Ömer *radiya'llāhu anh* fart-ı gayretinden Ezvâc-ı Mutahharât'ın dışarıya çıkarılmamaları ve Hâne-i Saâdet'e gelen kimselerin Ümmehât-ı Mü'minîn hazarâtını görmemeleri için *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'den defeât ile niyâz etmişti. Nihâyet hicâb Âyetleri nâzil oldu ki, (muvâfakāt-ı Ömer) den biri de budur. Muvâfakāt-ı Ömer müşârün-ileyhin daha sonra inen vahy ve ten-

[1] *Ahzâb Sûresi, Âyet: 59.* [2] *Ahzâb Sûresi, Âyet: 53.*
[3] *Nûr Sûresi, Âyet: 31.* [4] *Ahzâb Sûresi, Âyet: 33.*

121. عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ. وَفِي رِوَايَةٍ مِنْ مَاءٍ وَعَنَزَةٌ يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ.[1]

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcete çıktığı zaman bir çocukla berâber yanımızda bir su mıtharası olduğu halde (hizmet için) gelirdik.*"

Enes *radiya'llāhu anh*'in: "*.....yanımızda bir su mıtharası ile bir harbe[2] olduğu halde.....*" dediği de rivâyet olunuyor ki, su ile istincâ edildiğini anlatmak istiyor.

122. عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ. وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ. وَلَا يَتَمَسَّحْ بِيَمِينِهِ.

TERCEMESİ

Ebû Katâde *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*

---

zîle muvâfık gelen re'yleridir ki bu, onbir, hattā bâzılarınca yirmi iki def'a vâkı' olmuştur.

[1] Bu ikinci rivâyeti müellif, *Buhârî*'nin biraz aşağıda tekerrür eden ve zikrinden sarf-ı nazar edilen hadîsinden iktibâs etmiştir.

[2] Bu harbeyi Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e Necâşî ihdâ etmişti. Namaza durdukca kıblesi cihetine -sütre-i musallî olsun diye- dikerlerdi. Bu harbe, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in önü sıra taşındığı gibi Hulefâ-yı Râşidîn'in de önü sıra taşınırdı. Sonra Abdul'llāh b. ez-Zübeyr (*radiya'llāhu anh*)in eline geçip katlolunduğu vakte kadar nezdinde kalmıştı.

buyurdu ki: İçinizden biri, bir şey içtiğinde kabın içine hohlamasın, helâya gittiğinde zekerine sağ eliyle dokunmasın. Sağ eliyle de silinmesin (yâni istincâ etmesin).

123 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ اتَّبَعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ . فَكَانَ لَا يَلْتَفِتُ . فَدَنَوْتُ مِنْهُ .
فَقَالَ اَبْغِنِي اَحْجَارًا اَسْتَنْفِضْ بِهَا. اَوْ نَحْوَهُ . وَلَا تَأْتِنِي بِعَظْمٍ
وَلَا رَوْثٍ. فَاَتَيْتُهُ بِاَحْجَارٍ بِطَرَفِ ثِيَابِي. فَوَضَعْتُهَا اِلَى جَنْبِهِ .
وَاَعْرَضْتُ عَنْهُ . فَلَمَّا قَضَى اَتْبَعَهُ بِهِنَّ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (bir kere) Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (kazâ-yi) hâcet için çıktığında arkasından gittim. (yürürken) arkasına dönüp bakmak âdeti değildi. Kendisine yaklaştım. "*Istinfâd* (*yâni istincâ*) *için bana taş ara.*" buyurdu, yâhud buna benzer bir söz söyledi. "(*Şu kadar ki,*) *bana ne kemik getir, ne fışkı.*" dedi. Eteğimin içinde bir kaç taş getirip yanına koydum ve nezdinden savuştum. (Hâcetini) kazâ ettiği zaman onları kullandı.

124 . عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ اَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَائِطَ. فَاَمَرَنِي اَنْ آتِيَهُ بِثَلَاثَةِ اَحْجَارٍ. فَوَجَدْتُ
حَجَرَيْنِ. فَالْتَمَسْتُ الثَّالِثَ فَلَمْ اَجِدْهُ. فَاَخَذْتُ رَوْثَةً فَاَتَيْتُهُ
بِهَا. فَاَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَاَلْقَى الرَّوْثَةَ وَقَالَ هَذَا رِكْسٌ.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir kere) kazâ-yı hâcete gitti. "*Üç taş getir.*" diye bana emretti. İki taş buldum. Üçüncüsünü aradımsa da bulamadım. Bir fışkı alıp (ve hepsini birden) götür(üp ver)düm. İki taşı alıp fışkıyı attı ve: "*Bu, pistir.*" dedi.

125 . عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: (bir def'a) Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (abdest a'zâsını) birer kere (yıkayarak) abdest aldı.

126 . عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ زَيْدٍ الْاَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ.

TERCEMESİ

Abdullāh b. Zeyd-i Ensārî *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem salla'llāhu *aleyhi ve sellem* (bir kere a'zâsını) ikişer kere (yıkayarak) abdest aldı.

127 . عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهُ دَعَا بِاِنَاءٍ. فَاَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَغَسَلَهُمَا. ثُمَّ اَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي

الإناء فمضمض واستنشق واستنثر.[1] ثم غسل وجهه ثلاث
مرات ويديه ثلاثا إلى المرفقين. ثم مسح برأسه. ثم غسل
رجليه ثلاث مرات إلى الكعبين. ثم قال: قال رسول الله صلى
الله عليه وسلم: من توضأ نحو وضوئي هذا ثم صلى ركعتين
لا يحدث فيهما نفسه غفر له ما تقدم من ذنبه.

TERCEMESİ

Osmân b. Affân *radiya'llâhu anh*'den:

Müşârün-ileyh (bir kere) bir kab (içinde su) iste(yip abdest al)dı. Şöyle ki, ellerinin üzerine üç kere (su) döküp yıkadı. Sonra elini kabın içine sokup ağzını çalkaladı. Ve burnuna su verip yine çıkardı. Sonra yüzünü ve ellerini dirseklerine kadar üç kere yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra iki ayağını üç kere topuklarına kadar yıkadı. Ve (nihâyet) Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in: "*Her kim şu abdestim gibi abdest alıp iki rek'at namaz kılar* [2] *ve bu iki rek'at içinde hatırına (namaz ile münâsebeti olmayan) bir şeyi*

[1] Eldeki *Buhârî* nüshalarında (واستنشق) dan sonra (واستنثر) yoktur. Ancak bâzı rivâyâtda (فمضمض و استنثر), bâzılarında ise (فتمضمض ثلاثا و استنثر ثلاثا) diye vârid olmuştur.

[2] Bu iki rek'at « شكر وضوء » nâmı verilip ferâiz ve revâtıbdan ayrı olarak tatavvuan kılınan namaz olması da vârid-i hâtır olur.

getirmezse[1] *ne kadar geçmiş günâhı varsa mağfûr olur.*[2]" buyurduğunu söyledi.

[1] Metn-i hadîs-i şerîfe en muvâfık olan terceme (nefsini tahdîs etmezse) sûretinde olmak lâzım gelirdi ki, zihnen kendini havâtır ve hayâlât ile işgâl etmezse demektir. Havâtır-ı nefsâniyye ile vesâvis-i şeytāniyyenin namaz ile münâsebeti olmadığı için tercemeyi arzettiğim kalıba ifrâğ eyledim. Acabâ namaz kılarken havâtırdan, vesâvisden hakīkaten âzâde kalabilen var mıdır? Belki vardır. Fakat şu muhakkak ki ümmetin -hepsi demekle ihtimâl ki cür'etkârâne bir hüküm vermiş oluruz- Ekseriyyet-i uzmâsı, esnâ-yı salâtda namaza yabancı olan her şeyden tefrîğ-i bâle muvaffak olamıyorlar. O halde « يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا » buyuran O Rahmeten li'l-âlemîn'in taht-ı damânına girmiş olan bu va'd-i mağfiret -haydi emr-i müteazzıra demiyelim- emr-i müteassire ta'līk buyurulmuş olmuyor mu? Muhakkıkīn-i ulemâ hazarâtı işte bu noktaya dikkat ederek burada nehiy buyurulan hadîs-i nefs hakkında muhtelif tefsîrlerde bulunmuşlardır. Meselâ demişlerdir ki (حَدَّثَ) lâfzından da anlaşılacağı üzere menhî olan hadîs-i nefs, tekessüb ile, yâni işe biraz da tasannu' karışarak havâtırı da'vetle, Türkçesi, içinden kurmakla olan nev'idir. Yoksa kendiliğinden zihne hücûm eden hâtıra veya vesvese -def'i müteazzir olduğu için- ma'füvdür. İnsan namazda iken havâtırına karşı gelip tilâvet ettiği suver-i Kur'âniyye ile ed'iye, ezkâr ve tesbîhât ve tekbîrâtın elfâz ve maânîsini ve icrâ eylediği erkânın medlûlâtı ile nefsini işgâl etmeğe elinden geldiği kadar çalışmalıdır ki mağfiret-i mev'ûde işte böyle davranmakla nefis ve şeytana karşı açtığı mücâhedenin semere-i müterettibesi, mükâfâtıdır. Bâzıları havâtırın âhirete taallûk edenlerinde beis yoktur, menhî olan dünyâya müteallık havâtırdır demişler. Ve bu hadîsin, Hakîm-i Tirmizî'nin *Kitâbü's-salât*'ındaki rivâyetinde « لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا » denilmiş olmasiyle istidlâl eylemişlerdir. Bu tefsîre göre hadîs-i nefsden hâlî olan namaz, hâlisen liveçhi'llâh kılınan; riyâ, süm'a, taleb-i câh ve i'tibâr gibi makāsıd-ı hasîseden mücerred olan namazdır. Diğer bir tefsîre göre de hadîs-i nefs ucubdur. Ettikleri ibâdâtı beğenip mağrur olanlar bu va'd-i celîlden mütena'im olamazlar.

128. وَ فِى رِوَايَةٍ اَنَّ عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اَلَا اُحَدِّثُكُمْ حَدِيثاً لَوْلَا آيَةٌ فِى كِتَابِ اللهِ مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ. سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ وَيُصَلِّى الصَّلَاةَ اِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا. وَالْآيَةُ اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا.

TERCEMESİ

Osmân b. Affân *radiya'llāhu anh*'den: (diğer tarîkden olan) bir rivâyet de şöyledir:

Size bir hadîs nakledeyim ki, Kitâbu'llāh içinde bir Âyet olmasaydı onu size söylemezdim. Nebiyy-i Muhterem

Bir rivâyete nazaran Hazret-i Fârûk-ı a'zam *radiya'llāhu anh*, namazda iken İslâm ordularının teçhîzi havâtırıyle meşgûl olduklarını söylerlermiş. Bundan dolayı hiçbir Sahâbî'nin inkârına ma'rûz kaldıklarına dâir hiçbir rivâyet de yoktur. Demek mutlak havâtır, namazın adem-i kabûlüne alâmet değilmiş.

[2] İbn-i Ebî Şeybe'nin rivâyetinde (وَمَا تَأَخَّرَ) ziyâdesi vardır ki buna göre şarta muvâfık olarak edâ edilen bir namazın geçmiş ve olacak günahların mağfiretine vesîle olacağı anlaşılır. Ancak mağfirete şâyeste görülmüş günahlar hangileridir? Müslim rivâyetinde (مِنَ الصَّغَائِرِ دُونَ الْكَبَائِرِ) denildiğine göre sağâirdir. Kebâir ile mezâlim-i ibâd, yâni ibâdın alacakları ve hakları ise tevbe ve istihlâl-i hukūk ile afvolunur. Maahâzâ vüs'at-i Rahmet-i İlâhiyyeye hadd ü pâyân olmadığı için hadîsin mutlak zünûbe şümûlü de müsteb'ad değildir. Lâkin bâzı rivâyâtda bu hadîsin sonunda "لَا تَغْتَرُّوا فَتَسْتَكْثِرُوا مِنَ الْاَعْمَالِ السَّيِّئَةِ =*Mağrûr olup da a'mâl-i seyyienizi çoğaltmayınız.*" buyurulduğuna nazaran namazın günahlara keffâret olduğuna da pek mağrûr olmağa gelmez. Zîrâ hatâyâyı tekfîr eden, bağışlatan namaz, inda'llāh makbûl olanıdır. Namazının dergâh-ı kabûle suûd edip etmediğini yakînen bilmek ise hangi kula müyesser olur?

salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işittim, şöyle buyuruyordu: "*Hiçbir kimse yoktur ki abdest alsın da* (*âdâb ve erkânına*) *hüsn-i riâyet etsin, sonra* (*farz olan*) *namazı kılsın da o abdest ile* (*daha sonraki*) *namazı kılıncaya kadar* (*geçen zamân içindeki günahları*) *mağfûr olmasın.*" – Râvî der ki: (Osmân b. Affân *radiya'llāhu anh*'in dediği) Âyet «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ»* Âyet-i Kerîme'sidir.[1]

129. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ. وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ.

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in (Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in Hadîs-i Kerîmi olmak üzere): "*Her kim abdest alırsa burnunu ayıklasın, her kim* (*istincâ için*) *taş isti'mâl ederse adedini tek yapsın* (yâni üç taş kullansın) dediği rivâyet olunuyor.

130. وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ مَاءً ثُمَّ لِيَنْثُرْ. وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ. وَإِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ. فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ.

[1] Bu Âyet-i Kerîme'nin tamâmı 98 inci hadîsin tercemesinde mezkûr olup meâl-i âlîsi tercemenin zîrinde tahşiye edilmiştir.

* *Bakare Sûresi, Âyet: 159*

Tercemesi

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki içinizden biri abdest alacak olduğu zaman burnuna su alsın, sonra çıkarsın. Her kim (istincâ için) taş isti'mâl ederse adedini tek yapsın. (Hiç olmazsa üç taş kullansın.) İçinizden biri uykudan uyandığında elini abdest suyu içine sokmadan evvel yıkasın. Zîrâ hiç biriniz (uyku arasında) eli, cesedinin neresine değdiğini bilemez.

131 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا وَقَدْ قِيلَ لَهُ
رَأَيْتُكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِيَيْنِ . وَرَأَيْتُكَ تَلْبَسُ
النِّعَالَ السِّبْتِيَّةَ . وَرَأَيْتُكَ تَصْبُغُ بِالصُّفْرَةِ . وَرَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ
بِمَكَّةَ أَهَلَّ النَّاسُ إِذَا رَأَوُا الْهِلَالَ وَلَمْ تُهِلَّ أَنْتَ حَتَّى كَانَ يَوْمُ
التَّرْوِيَةِ . فَقَالَ أَمَّا الْأَرْكَانُ فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ يَمَسُّ إِلَّا الْيَمَانِيَيْنِ . وَأَمَّا النِّعَالُ السِّبْتِيَّةُ فَإِنِّي رَأَيْتُ
رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ النِّعَالَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا
شَعَرٌ وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا . فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أَلْبَسَهَا . وَأَمَّا الصُّفْرَةُ فَإِنِّي
رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْبُغُ بِهَا . فَأَنَا أُحِبُّ
أَنْ أَصْبُغَ بِهَا . وَأَمَّا الْإِهْلَالُ فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهِلُّ حَتَّى تَنْبَعِثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ .

Tercemesi

Rivâyet olunuyor ki Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu*

anhümâ'ya biri[1] gelip: "*Görüyorum*[2], *Erkân(-ı Beyt-i Muazzam) dan rükn (-i Hacer-i) Esved ile rükn-i Yemânî'den başkasına el sürmüyorsun. Görüyorum, tabaklanmış (deriden ma'mûl) na'leyn*

[1] Bu soran Tâbiîn'den Ubeyd b. Cüreyc'dir. Bu hadîsin baş tarafında *Buhârî*'de şöyle bir mukaddime vardır: Ubeyd b. Cüreyc, Abdul'lāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'ya: "*Yâ Ebâ Abdi'r-Rahmân, Ashâb'ının yaptığını hiç görmediğim dört şeyi seni yapıyor görüyorum.*" demiş. İbn-i Ömer: "*Nedir onlar?*" deyince şu cevâbı almış ve cevâba cevâbını vermiştir.

[2] Kâ'be-i Muazzamanın Hacerü'l-Esved'i hâvî olan ruknü ile rükn-i Yemânîy'e « ركنين يمانيين » mukābilleri olan iki rükne de « ركنين شاميين » derler. Ümmetin bugünkü ameli -İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'ya tebean- esnâ-yı Tavâfda yalnız rükneyn-i Yemâniyeyn'i istilâm, yâni ellerini sürüp teberrük eylemekle iktifâdır. Rükn-i Esved -Hacer'den dolayı- istilâm ile berâber takbîl de edilir. Rükneyn-i Şâmiyyeyn ise istilâm ve takbîl edilmez. Elyevm amel bunun üzerine tekarrür etmiştir. Sebebi de İbrâhîm ve İsmâîl *aleyhime's-salâtü ve's-selâm* Efendilerimizin attıkları kavâid, yâni temeller üzerinde duran bu iki rükn olmasıdır. Rükneyn-i Şâmiyyeyn temelleri ise kavâid-i İbrâhîm *aleyhi's-selâm*'a tevâfuk etmiyor. Zîrâ Kâ'be-i Muazzam'a defeât ile yıkılıp binâ edilmiş ve yalnız iki rükn asıl temeller üzerinde pâyidâr olabilmiştir.

Buradaki suâl ve cevâbın siyaklarından da münfehim olacağı üzere erkân-ı erbaa-i Beyti istilâm husûsunda asr-ı evvelde bâzı Sahâbe ile Tâbiîn arasında ihtilâf varmış. Bâzıları istihbâben erkân-ı erbaayı istilâm ederlermiş ki Câbir, Enes, Hasan, Hüseyn *radiya'llāhu anhüm* hazerâtı bu zümredendir. Abdu'llāh b. ez-Zübeyr *radiya'llāhu anhümâ* Hazretleri Beyt-i Muazzam'ı kavâid-i İbrâhîm alehi's-selâm üzerine tekrar binâ ettiğinde esnâ-yı Tavâfda hepsini istilâma başlamış. Bugün de kavâid-i İbrâhimiyye üzerine müesses olup Hatîm'i içeriye alan İbnü'z-Zübeyr'in binâsı üzere tecdîd olunsa yine erkân-ı erbaayı istilâm lâzım geleceğini Kādî Iyâz söylüyor. Her ne hâl ise bu ihtilâf, sadr-ı evvelde idi. Şimdi ise yalnız rükneyn-i Yemâniyeyni, istilâmda ittifâk-ı fukahâ vardır.

giyiyorsun.[1] *Görüyorum sarı boya kullanıyorsun.*[2] *Bir de görüyorum, Mekke'de bulunduğun zaman halk, hilâl (-i Zi'l-Hicce) i görür görmez ihlâle (yâni bülend âvâz ile telbiyeye başladıkları halde sen yevm-i terviye (yâni yevm-i Arefeden evvelki gün) girmedikce ihlâle başlamıyorsun."* demiş. O da cevâben demiş ki. *"Erkân (-ı Beyt-i Muazzam) a gelince, ben Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in Hacer-i Esved ile rükn-i Yemânîden başkasına messettiğini görmedim. Tabaklanmış (deriden ma'mûl) na'leyne gelince ben, Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in üzeri kılsız (deriden ma'mûl) na'leyn giyip (ayağı) içinde (iken) abdest aldığını gördüm. Onun için ben onları giymeyi severim. Sarı boyaya gelince Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in sarı boya ile (elbîsesini veya Lihye-i Mübârekesini) boyadığını gördüm. Ben de onun için o boya ile boyamayı severim. İhlâle gelince Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in hayvanı (hareket için) müheyyâ olmadıkca ihlâl buyurduğunu görmedim."*

132. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْجِبُهُ التَّيَمُّنُ فِى تَنَعُّلِهِ وَتَرَجُّلِهِ وَطُهُورِهِ وَفِى شَأْنِهِ كُلِّهِ .

[1] «نِعَالَ سِبْتِيَّة» yi tabaklanmış deri ile terceme ettim. «سِبْتْ» قَرَظْ, yâni Mısır dikeni denilen سَلَم ve سَنْط yaprağiyle medbûğ deri ve meşine ıtlāk olunur. Alâ kavlin yalnız medbûğuna, kavl-i dîgere göre de medbûğ veya gayr-i medbúğ sığır gönüne denir.

[2] Giyilen kumaşlar bâzan vers veya zağferân ile sarıya boyandığı gibi hoşça kokulu olan bu boya sakalda da isti'mâl edilirdi. Vers (alacehri) ve (Yemen zağferânı) dedikleri şeydir. Burada sarı boya kullanmak her iki ma'nâyı muhtemildir. Her ikisi de Sünnet-i Seniyyedir. Hattā İmâme-i Şerîfeyi bile sarıya boyadıkları âsârda musarrahdır.

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ayakkabı giymekte; saçını, sakalını taramakta; abdest almakta; (hâsılı) kâffe-i husūsātında [1] sağdan başlamaktan hoşlanırdı.

133. عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ رَاَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَانَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ. فَالْتَمَسَ النَّاسُ الْوَضُوءَ فَلَمْ يَجِدُوا. فَاُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَضُوءٍ. فَوَضَعَ يَدَهُ فِى ذٰلِكَ الْاِنَاءِ. وَاَمَرَ النَّاسَ اَنْ يَتَوَضَّؤُا مِنْهُ. قَالَ فَرَاَيْتُ الْمَاءَ يَنْبَعُ مِنْ تَحْتِ اَصَابِعِهِ حَتَّى تَوَضَّؤُا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ.

TERCEMESİ

Enes b. Mâlik *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (bir kere) Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'i şöyle gördüm.[2] İkindi namazı yaklaşmıştı. Halk abdest suyu aradılar da bulamadılar. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e (bir kab içinde bir mıkdâr) abdest suyu getirdiler. Mübârek elini kabın içine soktu. Ve halka oradan abdest alsınlar diye emretti. — Enes der ki: (İşte o zaman Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in) parmakları

---

[1] Bu husūsāt -giyinmek, mescide girmek, tezyîn etmek, başını traş etmek gibi- ef'âl-i kerîmeden olan husūsāttır. İmtihāt, istincâ gibi şâyeste-i imtihen olan husūsātda ise teyâsir ederler, yâni soldan başlarlardı.

[2] Vak'a, Medîne-i Tāhire'nin pazar yeri olan (Zevrâ)da vâkı'-olmuştur.

altından (hâzırûndan) hiçbir kimse hâriç kalmamak üzere cümlesi abdest alıncaya kadar su kaynadığını gördüm.[1]

[1] Rivâyete nazaran Huzûr-ı âlî-i Risâlet-Penâhîlerine getirilen su, bir kişinin abdestine yetecek mikdârda idi. Su gelince *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri mübârek parmaklarını içine sokup suyun içinde yıkadılar. Ondan sonra bir su kaynağından su nasıl fışkırırsa mübârek parmakları arasından öylece su fışkırmağa başlamıştır. Bu da koca bir pazar halkını ihtivâ eden bir cemm-i gafîr huzûrunda vâkı' olmuştur. O gün o sudan abdest alanların adedi alâ vechi's-sıhha mazbut değilse de rivâyât-ı muhtelifeye göre yetmiş ile üçyüz arasındadır. İşte alâ ruusi'l-eşhâd zâhir olan akıllara hayret verecek bir mu'cize-i bâhire ki rivâyet edenler hep *Buhârî*'nin sikāt-ı ricâlidir. Bu mu'cize-i seniyye elbette ilk yevm-i vukūundanberi hep dillerde destân ola gelmiştir. Buhârî'nin gününde mebzûlen rivâyet edildiği gibi asr-ı Sahâbe'de de mecâlis ve mehâfil-i müslimînde mevzû-ı bahs ve makāl olmuştur. Böyle iken rivâyetin kuvvetini tevhîn edecek, acabâ! dedirtecek hiçbir rivâyet-i muhâfife menkūl değildir. Bu münâsebetle Kādî Iyâz der ki: bu kaziyyeyi adedi pek kesîr olan sikāt, vâkıayı rivâyet eden cemm-i gafîrden onlar da kâffe-i Sahâbe'den rivâyet etmişlerdir. Bu ihbâr pek kalabalık kimselerin mecma'larında, ordugâhlarda rivâyet edilmiş iken hiçbir Sahâbî'nin herhangi bir râvîye muhâlefet ettiğine veya gördüm dediğini inkâr eylediğine dâir hiçbir rivâyet yoktur. Sahâbe mevzû-i bahs olunca bu gibi mevâtında sâkitin sükûtu, nâtıkın nutkundan farksızdır. Zîrâ onlar bâtıla karşı sükûtdan, yalana karşı müdâheneden münezzeh kimselerdir. İntehâ.

"*Böyle şeyleri tasdîk edemeyiz, fenne muhâlif olan bu gibi şeyleri aklımız almaz*" demek. Hakka karşı pek bârid bir inâd ve mükâberedir. Ehl-i fenni haberdâr olmadıkları şeylerin adem-i vukūuna işhâd etmek, onları şâhid-i zûr, daha doğrusu şühûd-ı bî-şuûr menzilesine tenzîl etmek istemektir. Hakîkî ehl-i fen bilmedikleri, görmedikleri hâdisâta ceffe'l-kalem olmaz demezler. Nefîyden de isbâtdan da tehâşî ederek bilmiyoruz demekle iktifâ ederler. Bâ-husûs onlar i'timâd ettikleri ehl-i tecribenin ve ehl-i tecribeden rivâyet edenlerin haber-i vâhidine bile kanâat edip merviyyâtlarını hüsn-i telâkkî ve buna binâ-yı hükmederek sermâye-i ilmîlerini çoğaltmaya râzı

134. وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا حَلَقَ رَأْسَهُ كَانَ اَبُو طَلْحَةَ اَوَّلَ مَنْ اَخَذَ مِنْ شَعَرِهِ.

TERCEMESİ

Yine Enes b. Mâlik *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Haccetü'l-Vedâ'da) başını tıraş ettiği [1] zaman saçından en evvel alan Ebû Talha [2] oldu.

135. عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِى اِنَاءِ اَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا.

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, içinizden birinin kabından köpek (ağzını sokup bir şey) içerse o kabı yedi kere yıkasın.[3]

---

olurlar. Herhangi mütefennin kimse ma'lûmâtını yoklasa hakāyık-ı ilmiyyeden diye bildiği şeylerin binde birini bizzât tecribeye fırsat bulamamış, tecribesi lâhık olmayan hakāyıkı hep ahbâr-ı âhād ile kendisine maletmiş olduğunu görür. Acabâ ruvât-ı sikātın bizzât görüp işittikleri mu'cizât-ı kevniyye hakkındaki rivâyet ve şahâdetleri başka bir şey midir?

[1] Berber Ma'mer b. Abdu'llāh, yâhud Hırâş b. Ümeyye idi. Lâkin sahîh olan evvelkidir. Hırâş, Hudeybiyye'deki berber idi.

[2] Ebû Talha Zeyd b. Sehl-i Ensārî-i Neccârî'dir. Aldığı saçları emr-i Resûl üzerine zevcesi (Ümmü Süleym)e saklasın diye teslîm etti.

[3] Bu hadîs-i şerîf, Şâfiiyyenin hüccetlerinden biridir. Hanefiyyeye göre ise mensuhtur.

136 . عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَتِ الْكِلَابُ تُقْبِلُ وَتُدْبِرُ فِي الْمَسْجِدِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَكُونُوا يَرُشُّونَ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zamânında köpekler, mescidin içinde gider gelirdi de bundan dolayı (mescidi yıkamak için) hiç (su) serpmezlerdi.

137 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ مَادَامَ فِي الْمَسْجِدِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ مَا لَمْ يُحْدِثْ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki; bir kul, mescidde namaza muntazır olduğu müddetce hep namazdadır. Meğer ki kendisinden hades vâkı' ola.

138 . عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ . قُلْتُ أَرَأَيْتَ اِذَا جَامَعَ فَلَمْ يُمْنِ ؟ قَالَ عُثْمَانُ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ . قَالَ عُثْمَانُ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ عَلِيّاً وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَأُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ . فَأَمَرُونِي بِذَلِكَ .

TERCEMESİ

Zeyd b. Hâlid *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Osmân b. Affân *radiya'llāhu anh*'e sordum, dedim ki: "*(Bir kimse) mucâmeat eder de menîsi nâzil olmazsa ne (yapmalıdır) dersin?*" Osmân *(radiya'llāhu anh)*: "*Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır, bacakları arasını yıkar.*" cevâbını verdi. -Osmân *(radiya'llāhu anh)*: "*Bunu ben, Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'den işittim.*" dedi.- Râvî der ki: (Bu mes'eleyi) Alî, Zübeyr, Talha, Übeyy b. Kâ'b *(radiya'llāhu anhüm)* den de sordum. (Hepsi de) bana böyle söylediler.[1]

139. عَنْ اَبِى سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَرْسَلَ اِلَى رَجُلٍ مِنَ الْاَنْصَارِ. فَجَاءَ

[1] Bu yolda fetvâ veren Sahābe yalnız metn-i hadîsde nâm-ı âlîleri geçen beş zâtdan ibâret olmayıp -şârih-i *Buhârî* Aynî'nin beyânına göre- Sa'd b. Ebî Vekkās, Abdu'llāh b. Mes'ûd, Râfi' b. Hadiye, Ebû Saîd-i Hudrî, Ebû Eyyûb-i Ensārî, Abdu'llāh b. Abbâs, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit gibi ecille-i Ashāb *radiya'llāhu anhüm* hazarâtı ile cümhûr-ı Ensārî ve Tâbiîn'den Atā' b. Ebî Rebâh, Ebû Seleme b. Abdi'r-Rahmân, Hişâm b. Urve, A'meş gibi eâzım-ı fukahâyı ve bâzı Ashâb-ı zâhirî, yâni mezheb-i zâhirîden olanların bâzılarını da bunlara ilâve etmek lâzımdır. Ancak bu hüküm Ümmü'l-Mü'minîn Âişe-i Sıddîka, Ebû Bekr es-Sıddîk, Ömer b. el-Hattāb, Abdu'llāh b. Ömer, yine Osmân b. Affân ile Alî b. Ebî Tālib ve İbn-i Mes'ûd ve İbn-i Abbâs ve diğer Muhâcirîn *radiya'llāhu anhüm ecmaîn* hazarâtından mervî nukûl ile mensûh olduğunu İbn-i Hazm'in söylediğini de naklediyor ki bunlardan Osmân, Alî, İbn-i Mes'ûd ve İbn-i Abbâs hazarâtının nâsiha ıttılā' dolayısiyle evvelki fetvâlarından rücû' ettikleri istidlâl olunuyor. Herhalde vücûb-ı gusl üzerine Sahābe ve Tâbiîn devrinden sonra icmâ' mün'akıd olmuştur.

وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَلَّنَا اَعْجَلْنَاكَ ؟ فَقَالَ نَعَمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اُعْجِلْتَ اَوْ قُحِطْتَ فَعَلَيْكَ الْوُضُوءُ.

TERCEMESİ

Ebû Saîd-i (Sa'd b. Mâlik) Hudrî *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Ensārdan bir zâtı istedi. (O zât) başı damlaya damlaya geldi. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Gâlibâ seni aceleye getirdik.*" buyurdu. "*Evet.*" dedi. Bunun üzerine Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki şâyed işin aceleye gelir, yâhud (menî) kahtına uğrarsan sana (yalnız namaz) abdest(i) lâzım olur.

140. عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ. وَاَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَهَبَ لِحَاجَةٍ لَهُ. وَاَنَّ مُغِيرَةَ جَعَلَ يَصُبُّ الْمَاءَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ. فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

TERCEMESİ

Muğîre b. Şu'be *radiya'llāhu anh*'den:

Rivâyet olunuyor ki, müşârün-ileyh de Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte bir seferde bulunmuş. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir hâceti (kazâ) için gitmiş. Abdest aldığı zaman suyunu Muğîre dökmeğe

başlamış. (İşte bu abdestde) yüz ve ellerini yıkamışlar ve başları ile mestleri üzerine mesh buyurmuşlardır.[1]

141 . عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ
مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهَا . وَهِيَ
خَالَتُهُ . قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَهْلُهُ فِي طُولِهَا . فَنَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . حَتَّى اِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ اَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ اَوْ بَعْدَهُ
بِقَلِيلٍ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَجَلَسَ يَمْسَحُ
النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ . ثُمَّ قَرَاَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ
سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ . ثُمَّ قَامَ اِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ . فَتَوَضَّاَ مِنْهَا فَاَحْسَنَ
وُضُوءَهُ . ثُمَّ قَامَ لِيُصَلِّيَ . قَالَ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ .
ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ اِلَى جَنْبِهِ . فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَاْسِي
وَاَخَذَ بِاُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا . فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ
رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ . ثُمَّ اَوْتَرَ . ثُمَّ
اضْطَجَعَ حَتَّى اَتَاهُ الْمُؤَذِّنُ . فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ .
ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ . وَقَدْ تَقَدَّمَ هَذَا الْحَدِيثُ . وَفِي كُلٍّ
مِنْهُمَا مَا لَيْسَ فِي الْآخَرِ .

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:
Rivâyet olunuyor ki, bir gece Nebiyy-i Mükerrem

[1] Bu sefer, Tebük seferi idi. Mesh ale'l-huffeynin mensûh olmadığı bununla da sâbittir. Zîrâ Tebük âhır-ı gazevât-ı Nebeviyyedir. (152) inci Abdu'llāh b. Ömer, (253) üncü Cerîr İbn-i Abdi'llāh Becelî hadîslerine de mürâcaat.

salla'llāhu aleyhi ve sellem'in zevcât(-ı tāhirât)ından Meymûne *radiya'llāhu anhâ*'nın -ki teyzesidir- yanında kalmış. —İbn-i Abbâs (*radiya'llāhu anhümâ*) der ki, ben (başımı) yastığın enine (koyarak) uzandım. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile ehli de yastığın boyuna (başlarını koyarak) uzandılar. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* uyudu. Gece yarıyı bulduğunda, yâhud biraz evvelce, yâhud biraz sonraca uyandı. Uykuyu (gidermek için) eliyle yüzünü silmeğe başladı. Ondan sonra Sûre-i Âl-i İmrân'ın son on âyetlerini okudu [1]. Sonra kalkıp asılı duran küçük bir kırbaya uzandı. Oradan güzelce bir abdest aldı. Sonra namaza durdu. —İbn-i Abbâs (*radiya'llāhu anhümâ*) der ki, (ben de) kalktım. Onun yaptığı gibi yaptım. Sonra gittim, yanına (yâni sol tarafına durdum. Sağ elini başımın üzerine koydu ve sağ kulağımı tutup büktü. [2] Sonra iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at kılıp ondan sonra tek (rek'atlı bir namaz) kıldı.[3] Sonra müezzin (da'vete) gelinceye kadar yine uzandı. Ba'dehû yine kalktı, hafif iki rek'at kıldıktan sonra (Hucre-i Şerîfe'sinden) çıkıp Sabah namazını kıldırdı. Bu hadîs-i şerîf evvelce geçmişti. [4] (Ancak şu var ki) her birinde diğerinde olmayan şeyler vardır.

---

[1] « إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ » den başlayıp sûrenin âhırına kadar. Bundan abdest almaksızın *Kur'ân* okunabileceği anlaşılıyor.

[2] Bu gûşmâl-i Nebevî, tek olan muktedînin imâmın sağ tarafına durmak lâzım geldiğine tenbîh içindi.

[3] Bu tek rek'atlı namaz bir rek'at mı, yoksa üç rek'at mı? İbârenin mantûkından sarâhaten münfehim olamıyor. Onun için salât-ı Vitri kimi bir niyyetle üç, kimi ikincide selâm ile faslederek üç re'kat, kimi yalnız tek re'kat i'tibâr etmişlerdir.

[4] 97 inci hadîse mürâcaat.

142. عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اَتَسْتَطِيعُ اَنْ تُرِيَنِي كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ ؟ قَالَ نَعَمْ . فَدَعَا بِمَاءٍ فَاَفْرَغَ عَلَى يَدِهِ . ثُمَّ غَسَلَهَا مَرَّتَيْنِ . ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ ثَلَاثًا . ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا . ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ اِلَى الْمِرْفَقَيْنِ . ثُمَّ مَسَحَ رَاْسَهُ بِيَدَيْهِ . فَاَقْبَلَ بِهِمَا وَاَدْبَرَ . بَدَاَ بِمُقَدَّمِ رَاْسِهِ حَتَّى ذَهَبَ بِهِمَا اِلَى قَفَاهُ ثُمَّ رَدَّهُمَا اِلَى الْمَكَانِ الَّذِى بَدَاَ مِنْهُ . ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Zeyd *radiya'llāhu anhümâya* biri (gelip): "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in nasıl abdest aldığını bana gösterebilir misin?*" diye sormuş. O da "*Evet.*" demiş. Bunun üzerine (bir mıkdâr) su istemiş. — (Râvî der ki) ellerine su döktükten sonra iki kere yıkadı. Sonra üç def'a ağzını çalkalayıp burnuna su verdi. Sonra yüzünü üç kere yıkadı. Sonra ellerini dirseklerine kadar ikişer def'a yıkadı. Sonra iki eliyle (bütün) başını mesh edip her iki elini ileri geri götürdü ve başının ön tarafından başlayıp ellerini arkasına götürdü. (Oradan da) başladığı yere getirdi. Ondan sonra ayaklarını yıkadı.

143. عَنْ اَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْهَاجِرَةِ . فَاُتِيَ بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّاَ . فَجَعَلَ النَّاسُ يَاْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ فَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ . فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ .

TERCEMESİ

Ebû Cuhayfe (Vehb b. Abdi'llāh Sevâî) *radiya-'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (Bir seferde) Nebiyy-i Ekrem *salla-'llāhu aleyhi ve sellem*, öğlenin sıcak zamânında yanımıza çıktı.[1] Kendisine abdest suyu getirildi. Abdest aldı. Halk, abdest suyunun artanını alıp (teberrüken) vücudlarına (üstlerine, başlarına) sürmeğe başladılar. Nebiyy-i Muhterem *salla-'llāhu aleyhi ve sellem* önünde bir harbe olduğu halde Öğleyi ve İkindiyi ikişer rek'at kıldırdı.

144. عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَقِعٌ[2]. فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ. ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ. فَقُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ. فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زِرِّ الْحَجَلَةِ.

TERCEMESİ

Sâib b. Yezîd *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: (Çocukluğumda) teyzem beni Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in yanına götürüp:

---

[1] Rivâyete nazaran kıssa, Mekke'ye olan seferlerin birinde cereyân etmiştir. Minâ ile Mekke arasında kâin (أَبْطَح) da kurulmuş kırmızı bir çadır içinde imişler. İşte o çadırın içinden dışarıya çıkıp namaz kıldırmışlar. Kılınan namazların da (Salât-ı misâfir) olduğu zâten anlaşılıyor. 68, 148, 246, 249, 303 ve 309 uncu hadîslere de mürâcaat.

[2] «وَقَعٌ» ve «وَجِعٌ» rivâyeti de vardır. İkisi de bir ma'nâyadır. Ve alelıtlāk hasta demektir.

"*Yâ Resûlâ'llāh, benim (şu) hemşîre-zâdemin ayağından ıztırâbı var.*" dedi. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* eliyle) başımı sığayıp bana bereket duâsı etti. Sonra abdest aldı. Abdest suyundan içtim. Sonra arkasında durdum ve iki omuzu arasında gerdek çadırının koca düğmeleri (yâhud keklik yumurtası) gibi Hâtem-i Nübüvveti gördüm.

145. عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَتَوَضَّؤُنَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* zamânında (Âyet-i Hicâb nâzil olmadan) erkeklerle kadınlar birlikte (bir kab içinden) abdest alırlardı.[1]

146. عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[2] يَعُودُنِي وَأَنَا مَرِيضٌ لَا أَعْقِلُ. فَتَوَضَّأَ وَصَبَّ عَلَيَّ مِنْ وَضُوئِهِ. فَعَقَلْتُ. فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ لِمَنِ الْمِيرَاثُ؟ إِنَّمَا يَرِثُنِي كَلَالَةٌ. فَنَزَلَتْ آيَةُ الْفَرَائِضِ.

[1] Âyet-i Hicâb nâzil olduktan sonra erkek ile birlikte abdest almanın cevâzı, yalnız zevcât ile mehârime maksûr kalmıştır.

[2] Eldeki *Buhârî* nüshalarında «جَاءَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» olup *Tecrîd*'in matbû' nüshasındaki (رجل الى) ilâvesi sehv-i nâsih eseridir. *Tecrîd*'in şerhi *Şerkāvî*'nin kenarındaki metinde ise «جَاءَ إِلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» diye mazbuttur ki bunda ma'nâ müstakîm olur.

Tercemesi

Câbir (b. Abdi'llāh) *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* beni ıyâdete geldi. Kendimi bilmiyecek derecede hasta idim. Abdest alıp abdest suyundan üzerime döktü. Gözümü açtım. "*Yâ Resûlâ'llāh mîrâs (ım) kime kalacak? Benim vârislerim, kelâle (yâni usûl ve fürûumdan olmayan kimseler) dir*" dedim. Bunun üzerine ferâiz âyeti nâzil oldu. [1]

147. عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ حَضَرَتِ الصَّلَاةُ. فَقَامَ مَنْ كَانَ قَرِيبًا مِنَ الْمَسْجِدِ وَبَقِيَ قَوْمٌ. فَأُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِخْضَبٍ مِنْ حِجَارَةٍ فِيهِ مَاءٌ. فَصَغُرَ الْمِخْضَبُ أَنْ يَبْسُطَ فِيهِ كَفَّهُ. فَتَوَضَّأَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ. قِيلَ كَمْ كُنْتُمْ؟ قَالَ ثَمَانِينَ وَزِيَادَةً.

Tercemesi

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (Bir def'a) namaz vakti girdi. (Evi) mescide yakın olanlar (abdest almağa gittiler). (Abdesti olmayan) bir takımları da kaldı. Nebiyy-i Ekrem *salla-llāhu aleyhi ve sellem*'e içinde (pek az) su bulunan bir taş tekne getirdiler. Tekne ise içinde (geniş geniş) avuç açılamıyacak

---

[1] Buradaki ferâiz Âyetinden murâd, Sûre-i Nisâ'nın baş taraflarında «يُوصِيكُمُ اللهُ فِي أَوْلَادِكُمْ»* den başlayıp «وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ» de nihâyet bulan iki mîrâs âyeti, yâhud yine o Sûre-i Şerîfe'nin nihâyetinde olan «يَسْتَفْتُونَكَ. قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ» Âyet-i Kerîme'sidir ki her ikisinde de kelâleden bahs buyurulmuştur.

---

* *Âyet: 11 - 12*

kadar küçük idi. Oradakilerin hepsi o (teknenin suyu)ndan abdest aldılar. (Enes b. Mâlik *radiva'llāhu anh*'den) râvî: "*Kaç kişi idiniz?*" diye sormuş. "*Seksen, belki de daha ziyâde idik.*" demiş.[1]

148. عَنْ اَبِي مُوسَى رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ. فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ وَمَجَّ فِيهِ.

Metn-i *Buhârî*'nin başka yerinde —ki (143) üncünün son kısmı olarak îrâd edilmiştir: ثُمَّ قَالَ لَهُمَا اشْرَبَا مِنْهُ وَاَفْرِغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَنُحُورِكُمَا ziyâdesi de vardır.

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (Bir def'a) Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, içinde su bulunan bir kab istedi. Ellerini, yüzünü kabın içinde yıkadıktan sonra içine (mübârek ağzından su) püskürdü.

Ziyâdenin tercemesi: Sonra onlara: "*Bu sudan içiniz ve yüzünüze, göğsünüze dökünüz.*" buyurdu.[2]

149. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ اسْتَأْذَنَ اَزْوَاجَهُ اَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي. فَاَذِنَّ لَهُ. فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ

---

[1] 133 ve 150 numaralı hadîse mürâcaat.

[2] Bu ziyâde, ileride Tāif Gazvesi hakkındaki ahâdis meyânındaki uzunca bir hadîsin parçasıdır. Suyu getiren Bilâl *radiya'llāhu anh* olduğu orada zikrolunacaktır. Tesniye sīgasiyle hıtābın ma'nâsı bu sûretle münfehim olur. Muhâtab, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Bilâl *radiya'llāhu anhümâ*'dır.

رَجُلَيْنِ تَخُطُّ رِجْلَاهُ فِي الْأَرْضِ . بَيْنَ عَبَّاسٍ وَرَجُلٍ آخَرَ. فَكَانَتْ
عَائِشَةُ تُحَدِّثُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَعْدَ مَا دَخَلَ
بَيْتَهُ وَاشْتَدَّ وَجَعُهُ هَرِيقُوا عَلَيَّ مِنْ سَبْعِ قِرَبٍ لَمْ تُحْلَلْ أَوْ
كِيَتُهُنَّ لَعَلِّي أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ . فَأُجْلِسَ فِي مِخْضَبٍ لِحَفْصَةَ
زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . ثُمَّ طَفِقْنَا نَصُبُّ عَلَيْهِ تِلْكَ .
حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا أَنْ قَدْ فَعَلْتُنَّ . فَخَرَجَ إِلَى النَّاسِ .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in (hastalığı) ağırlaşıp da ağrısı iştidâd ettiği zaman benim evimde bakılmak üzere zevcât(-ı tāhirât)ından izin istedi. onlar da izin verdiler. (Ondan sonra) Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, bir tarafında Abbâs (*radiya'llāhu anh*), diğer tarafında da bir zât olduğu halde[1] ayakları yerde sürünerek çıktı. —Âişe (*radiya'llāhu anhâ*) naklederdi ki, Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* evine girip de ağrısı iştidâd ettikten sonra: "*Üzerime, bağları çözülmedik yedi kırba su dökün. (Böylelikle) vücûdümde biraz hıffet*

---

1 Diğer zât, Buhârî'nin buradaki metnine girmeyen tafsîline göre Hazret-i Alî b. Ebî Tālib *radiya'llāhu anh* idi. Fazl b. Abbâs, yâhud Üsâme b. Zeyd *radiya'llāhu* anhüm'den biri olduğuna dâir rivâyetler de vardır. Bundan anlaşılıyor ki Abbâs b. Abdü'l-Muttalib *radiya'llāhu anh* Hazretleri, maraz-ı âhır-ı Nebevî'de dâimâ nezd-i kudsiyyet meâbda bulunmak şerefiyle müşerref olup kaldırmak iktizâ ettikce bir elini tutar, diğer elini de münâvebe ile gâh Alî, gâh Fazl, gâh Üsâme *radiya'llāhu anhüm* hazarâtı tutar kaldırırlarmış. Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın isim tasrîh etmemesi ihtimâl ki Hazret-i Emîrü'l-Mü'minîn ile aralarında geçmiş mâcerâdan dolayıdır.

bulup halka belki vasiyyette bulunabilirim." buyurdu. Bunun üzerine Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, zevce-i (pâki) Hafsa (*radiya'llāhu anhâ*)nın (malı olan) bir (bakır, yâhud ağaç) liğen içine oturtuldu. Sonra o kırbaların suyunu üzerine dökmeğe başladık. Nihâyet: "*Artık oldu!*" diye işâret buyurdu. Ondan sonra halkın yanına çıktı. [1]

150. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا بِاِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ. فَاُتِيَ بِقَدَحٍ رَحْرَاحٍ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ. فَوَضَعَ اَصَابِعَهُ فِيهِ. قَالَ اَنَسٌ فَجَعَلْتُ اَنْظُرُ اِلَى الْمَاءِ يَنْبُعُ مِنْ اَصَابِعِهِ. فَحَزَرْتُ مَنْ تَوَضَّاَ مِنْهُ مَا بَيْنَ السَّبْعِينَ اِلَى الثَّمَانِينَ.

TERCEMESİ

Enes b. Mâlik *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir kere) bir kab su istedi. İçinde biraz su bulunan ağzı geniş, dibi dar bir kab getirildi. Parmaklarını içine koydu. —Enes (*radiya'llāhu anh*) der ki, artık (mübârek) parmakları arasından suyun kaynadığını temâşâya daldım. O sudan abdest alanları yetmiş ile seksen arasında tahmîn ettim. [2]

151. وَعَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ اِلَى خَمْسَةِ اَمْدَادٍ. وَيَتَوَضَّاُ بِالْمُدِّ.

---

[1] Böyle bir za'f-ı beden hâlinde bile Hâne-i Saâdet'lerinden mescide çıkıp namaz kıldırdılar. Ve hutbe îrâdiyle vesâyâ ve nasîhatda bulunup uhdelerindeki tebliğ vazîfe-i ulyâsını noksansız edâ buyurdular. صلى الله عليه و سلم تسليما دائما كثيرا

[2] 133 ve 147 inci hadîslere mürâcaat.

TERCEMESİ

Yine Enes *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bir sā' ve nihâyet beş müd [1] (mıkdârı su) ile gusleder, bir müd (mıkdârı su) ile de abdest alırdı.

---

[1] (sā') beş rıtl-ı Bağdâdî ile bir sülüs-i rıtl istîâb eden kaba denir. Bir (müd) de bir sā'ın rub'u mıkdârıdır. Bu, Şâfiiyyeden Nevevî'nin verdiği hesaptır. Ancak bu ölçek pek ihtilâflı olduğundan ihtilâfâtın derecesini anlamak isteyenler *Kāmûs tercemesi*'nden müdd, sā', mekkûk, rıtl kelimelerine mürâcaat edebilirler. *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin makādîr-i muhtelifede su ile abdest alıp iğtisâl buyurduklarına dâir diğer pek çok rivâyât da vardır. Buradaki mıkdarlar, orta yapılı bir kimsenin gusl edilecek âzâsı üzerinden akacak suyun akall-i mıkdârını gösterir. A'zây-ı beden ıslanıp üzerinden su cereyân ettikten sonra bu mıkdarlardan da az su ile izâle-i hades edilebilir. İsraf dedirtmeyecek ziyâdesi ile de câizdir. Medîne-i Münevvere'de müsta'mel olan müd-ki beyne'l-fukahâ (Müdd-i Nebevî) nâmiyle müteâreftir- $\left(1\frac{1}{3}\right)$ rıtl mıkdârı istîâb eder bir hacim ölçüsüdür. Dört müd bir sā'dır. Ancak müd ile sā'ın mıkdârlarını anlamak, mıkyas tutulan rıtlın ne kemmiyette olduğunu bilmeğe vâbestedir. Rıtlın ise Bağdâdî'si, Şâmî'si vardır. Yâni birinin küsûru İran, diğerininki Roma ölçüleri olup lede'l-hesap takrîben bir mıkdârı gösteren iki ölçektir. Rıtl-ı Bağdâdî (130), daha doğrusu -İmâm-ı Nevevî'nin tahkıkına göre- $\left(128\frac{4}{7}\right)$ dirhemdir. Esah olan takdîr-i sânî ise de kesirli olduğundan buna $\left(1\frac{3}{7}\right)$ dirhem, ta'bîr-i dîğerle bir miskāl zammederek kesirsiz (130) dirhem i'tibâr edilmiştir deniliyor.

$\left(1\frac{1}{3}\right)$ rıtl olan bir müdd-i Nebevî, bu hesâba göre $\left(171\frac{3}{7}\right)$ veya (130) dirhem hesâbına nazaran $\left(173\frac{1}{3}\right)$ dirhem eder ki en doğru hesap ve takdîre göre bir dirhem 3,0898 gram ettiğinden bu mıkdâr su (0,530) yâni yarım litreden biraz ziyâdece bir şey tutar. Bu mıkdâr elyevm sucuların isti'mâl ettikleri su bardaklarından üçünün aldığı sudan azdır. Bu, İmâm-ı Şâfiî ile fukahâ-yı Hicâz'ın

152 . عَنْ سَعْدِ بْنِ اَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ . وَاَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا سَأَلَ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ . فَقَالَ نَعَمْ . اِذَا حَدَّثَكَ شَيْئًا سَعْدٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ غَيْرَهُ .

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan [1]:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in mestler (i) üzerine mesh buyurduğunu Sa'd b.

---

takdîri olup Ebû Hanîfe ile fukahâ-yı Irak'a göre ise müd, iki rıtl olduğundan abdest suyunun mıkdârı (1,06) litre eder ki beş kadehden biraz ziyâdecedir.

Rıtl-ı Şâmî -*Kāmûs tercemesi*'nin (rıtl) maddesinde beyân edildiğine nazaran- (12) okiyye ve her okiyye (40) dirhem olduğundan bu hesâba göre (480) ve bir müd (620) dirhem olmak lâzım gelirse de, yine *Kāmûs*'un (Mekkûk) maddesinde tafsîl edildiğine nazaran bir okiyye ($1\frac{2}{3}$) estâr, bir estâr ($4\frac{1}{2}$) miskāl, bir miskāl de ($1\frac{3}{7}$) dirhem olduğundan bir rıtl -yine İmâm-ı Nevevî'nin bildirdiği üzere- ($128\frac{4}{7}$) ve bir müd ($171\frac{3}{7}$) dirhem olmuş olur. Bu hesâba göre okiyye mütercim-i *Kāmûs*'un rıtl maddesinde dediği gibi (40) dirhem değil, Hicâzîlerin takdîrine göre ($10\frac{5}{7}$) ve Irâkîlerin takdîrine göre ($21\frac{3}{7}$) dirhem olmuş olur. Meğer ki, o maddede dirhem nâmiyle gösterdiği başka ölçü ola.

Resûl-i Ekrem *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin -buradaki rivâyete nazaran- abdest suyu işte bu kadar az mıkdârdadır. Gusl için isti'mâl buyurdukları su da -bu rivâyete nazaran- dörtten beş müdde kadardır ki o da ($685\frac{5}{7}$) den ($857\frac{1}{7}$) dirhem eder ki takrîben (2, 120) den (2, 650) litreye kadar eder. Fukahâ-yı Irâk'ın müddü iki rıtl i'tibâr ettiklerine göre ise bu mıkdâr takriben (4, 24) den (5,3) litreye kadardır.

[1] Bu rivâyete nazaran meshi *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendi-

Ebî Vakkās (*radiya'llāhu anh*) bana söyledi. Bunu (babam) Ömer (*radiya'llāhu anh*) den sordum da Ömer (*radiya'llāhu anh*) : "*Evet (mesh buyurdu). (Hem de) Sa'd (radiya'llāhu anh) Nebiyy-i Ekrem sall'allāhu aleyhi ve sellem'den rivâyeten sana birşey söylerse onu artık başkasına sorma.*" cevâbını verdi.[1]

153. عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

---

miz'den asıl görüp rivâyet eden Sa'd, ondan rivâyet eden de Abdu'llāh olduğu için müellif (عن سعد) diyerek ref' eden o, olduğunu anlatmak istiyor. Tuttuğum siyâk-ı terceme ile mes'ele daha kolay anlaşılacağı için bu tarzı ihtiyâr ettim.

[1] Kıssanın mahall-i cereyânı Irak'dır. Sa'd *radiya'llāhu anh*'in hazarda mesh ettiğini Abdu'llāh İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ* görünce inkâr etmiş. O da Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den gördüğünü söylemiş. Sonra Sa'd ile Hazret-i Ömer'in yanında buluşunca "*Babana sorsana.*" demiş. O da sorunca babası, şuradaki cevâbı vermiş:

Abdu'llāh b. Amr Hazretleri, sohbeti kadîm ve rivâyâtı kesîr bir Sāhâbî-i celîlü'l-kadr olduğu halde tâ Sa'd'ın Irak Valîliği zamânına kadar buna muttali' olamamış, yâhud cevâz-ı meshin, yalnız vakt-i Sefer'e maksûr olduğunu zannetmiş gibi görünüyor. Bu da her mes'eleyi her âlimin bilemiyeceğine parlak bir nümûnedir. Mesh ale'l-huffeyn seksenden ziyâde tarîk ile rivâyet edildiğine, yalnız Hasan-ı Basrî'nin bunu yetmiş kadar Sahābî'den işitmiş olduğuna göre tevâtürüne hükmetmek câizdir. Bunu câiz görmeyen Havâric ile Şîa'nın taallülât-ı beyhûdesine i'tibâr olunmaz. Sûre-i Mâide'deki âyet ile mensûhtur diyenler de yanılıyorlar. Zîrâ Sûre-i Mâide Gazve-i Müreysî'de nâzil olmuştur. Halbuki Muğîre b. Şu'be'den (140 ıncı hadîs) âhır-ı gazevât-ı Nebeviyye olan Gazve-i Tebûk'de, yâni seferde, kezâlik Sûre-i Mâide'nin nüzûlünden sonra îmân eden Cerîr b. Abdi'llāh-i Becelî'den (253 üncü hadîs) hazarda mesh buyurulduğu mervîdir.

Tercemesi

Amr b. Ümeyye ed-Damrî *radiya'llāhu anh*'in: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in mestler(i) üzerine mesh ettiğini gördüğü rivâyet olunuyor.

154. وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَّيْهِ.

Tercemesi

Yine Amr b. Ümeyye ed-Damrî *radiya'llāhu anh*'in: "*Nebiyy-i Muhterem salla'llāhu aleyhi ve sellem'in sarığına ve mestlerine mesh buyurduğunu gördüm.*" dediği rivâyet olunuyor.

155. عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ. وَاَهْوَيْتُ لِاَنْزِعَ خُفَّيْهِ فَقَالَ دَعْهُمَا. فَاِنِّي اَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ. فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

Tercemesi

Muğîre b. Şu'be *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Bir seferde [1] Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte idim. (Abdest aldığı sırada) mestlerini çıkarmağa davrandım. "*İlişme. Zîrâ ben ayaklarımı tāhir (yâni abdestli) iken (mestlerimin) içine soktum.*" buyurdu. Ve (mestleri) üzerine meshetti.

156. عَنْ عَمْرِو بْنِ اُمَيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْتَزُّ مِنْ كَتِفِ شَاةٍ فَدُعِيَ اِلَى الصَّلَاةِ. فَاَلْقَى السِّكِّينَ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

---

[1] Bu sefer, Tebûk seferi idi.

Tercemesi

Amr b. Ümeyye (ed-Damrî) *radiya'llâhu anh*'den: Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in, pişmiş koyun küreğinden (et) kesip yediğini gördüm. (O sırada Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem)* namaza çağırıldı. Bıçağı, (eti elinden) bırakıp abdest almadan namaza durdu.[1]

---

[1] Ateş ile pişmiş yemeklerden, bâhusûs et yemeklerinden sonra abdest alıp namaz kılmak vâcib olduğuna kāil olanlara karşı serdedilen edilleden biri de bu hadîs-i şerîfdir. Bu gibi at'ımeden sonra abdesti Ümmü'l-Mü'minîn Âişe, Ümmü'l-Mü'minîn Ümmü Habîbe, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Ebû Talha el-Ensārî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Eyyûb-i Ensārî *radiya'llâhu anhüm* hazarâtiyle Tâbiîn'den Hasan-ı Basrî, Zührî, Ebû Kılâbe, Ebû Miclez, Ömer b. Abdü'l-Azîz *rahimehümu'llâh* gibi ecille-i ulemâ vâcib görmüşlerdir. Bunlara mukābil ise başta Ebû Bekr, Ömer, Osmân, Alî, İbn-i Mes'ûd, Âmir b. Rebîa, Ebû İmâme, Übey b. Kâ'b, Ebu'd-Derdâ' *radiya'llâhu anhüm* olmak üzere eimme-i müçtehidînden Süfyân-ı Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şîfiî, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr ile ehl-i Şâm ve ehl-i Kûfe ve Hasan b. el-Hasan, Leys b. Sa'd, Ebû Ubeyd, Dâvûd b. Alî ez-Zâhirî, İbn-i Cerîr-i Taberî yemekle abdestin adem-i vücûbuna kāildirler. Birincilere hüccet olacak sünnetde pek çok hadîs vardır. Bâhusûs Ebû Talha'dan, Zeyd b. Sâbit'den, Ümmü Habîbe'den, Ebû Hüreyre'den, Sehl b. el-Hanzala'-dan mervî hadîsler bu bâbda sarîhdir. İkincileri ise Amr b. Ümeyye-'nin bu hadîsi ile İbn-i Abbâs'dan mervî diğer hadîs gibi nükūl-i sahîhe ile ihticâc ederler. Ahmed b. Hanbel ise Câbir b. Semure'-dan mervî hadîse binâen deve eti eklinden sonra vudūyu vâcib görüyor. *Sahîh-i Müslim*'de Câbir *radiya'llâhu anh*'den rivâyet edildiğine göre biri, Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den: "*Koyun eti yedikten sonra abdest alayım mı?*" diye sormuş. "*İster al, ister alma*" buyurulmuş. Yine: "*Ya deve eti yedikten sonra abdest alayım mı?*" diye sorunca "*Evet.*" cevâbı verilmiş. Herhalde Sahābe ve Tâbiîn devrin-

157. عَنْ سُوَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ خَيْبَرَ. حَتَّى اِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ. وَهِيَ اَدْنَى خَيْبَرَ. فَصَلَّى الْعَصْرَ. ثُمَّ دَعَا بِالْاَزْوَادِ. فَلَمْ يُؤْتَ اِلَّا بِالسَّوِيقِ. فَاَمَرَ بِهِ فَثُرِّيَ. فَاَكَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَكَلْنَا. ثُمَّ قَامَ اِلَى الْمَغْرِبِ. فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا. ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

TERCEMESİ

Süveyd b. Nû'mân *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Hayber yılında Resûlu'llāh *salla-'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte (sefere) çıktıktı. Sahbâ'ya -ki Hayber'in alt başındadır- varıldıkta (Resûlu'llāh

deki ihtilâftan sonra -deve etinden mâadâ- pişmiş at'ıme eklinden dolayı abdestin adem-i vücûbuna icmâ-ı ümmet mün'akıd olmuştur. Abdesti vâcib görmeyenler, öteki tarafın kendi isti'mâl ettikleri ahâdîs-i sahîhadaki *vudū'* lâfzını örf-i lûgavîye yâni el, ağız yıkamağa hamlediyor. Bâhusūs deve eti diğer etlerden daha çok yağlı olduğu için Câbir'in hadîsindeki « توضأ » kelimesinin örf-i lûgavîce olması daha ziyâde yaraşır. Muârız olan ahâdisdeki *vudū'*lar bi'l-farz ve't-takdîr ıstılāh-ı şer'î üzere alınsa bile *(Sünen-i Ebî Dâvûd)* ile *(Sünen-i Neseî)*'de yine Câbir b. Semure'den mervî: "«كَانَ آخِرَ الْاَمْرَيْنِ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرْكُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ» =*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in en son hâli, ateş değmiş şeyler yedikten sonra abdest almayı terketmek oldu.*" hadîsiyle mensûhdur. Bu neshın bâzılar tarafından ta'lîline göre eyyâm-ı Câhiliyyette temizlenmemeğe halk alışkın oldukları için ateş değmiş yağlı at'ıme tenâvülünden sonra abdest almaları farz olmuştu. İslâmda nezâfet takarrür edip şüyû' bulduktan sonra müslümanlara mahzā yüsr ve sühûlet olmak üzere bu hüküm neshedilmiştir.

salla'llāhu aleyhi ve sellem inip) İkindiyi kıldırdı. Sonra (mevcud) azıkları istedi. Kavuddan başka bir şey getirmediler. Islatsınlar diye emretti. Sonra (o kavuddan) Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de, biz de yedik (içtik) sonra Akşam namazına kalktı, ağzını çalkaladı. Biz de (ağzımızı) çalkaladık. Sonra abdest almadan namaza durdu.[1]

158. عن ميمونة رضي الله عنها ان رسول الله صلى الله عليه وسلم اكل عندها كتفا ثم صلى ولم يتوضأ.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-M'üminîn) Meymûne *(Bintü'l-Hâris el-Hilâliyye) radiya'llāhu anhâ*'nın hânesinde Resûl-i Ekrem'in, bir kürek (etin) den yedikten sonra abdest almadan namaza durduğu rivâyet olunuyor.

159. عن ابن عباس رضي الله عنهما ان النبي صلى الله عليه وسلم شرب لبنا فمضمض. وقال ان له دسما.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan :
Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* süt içip ağzını çalkaladı. Ve: "*Bu yağlıdır.*" buyurdu.

---

[1] Kavud, kavrulup un hâline konmuş buğday ve arpa olduğu için ateş değmiş at'ımedendir. İşte bundan abdest lâzım gelmemiş. Namazdan evvel mazmaza buyurulması da diş aralarında kalan aksâmını izâle edip esnây-ı salâtda onlarla meşgûl olmamak içindir. Bu rivâyetin (241) inci Enes b. Mâlik *radiya'llāhu anh* hadîsi ile münâsebeti zâhirdir. Bu taâm Ümmü'l-Mü'minîn Safiyye *radiya'llāhu anhâ*'nın düğün yemeği idi.

160. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا اَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِذَا نَعَسَ اَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّى فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ. فَاِنَّ اَحَدَكُمْ اِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ لَا يَدْرِى لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ.

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, biriniz namaz kılarken uyuklarsa uykusu dağılıncaya kadar yatsın. Zîrâ uyuklayarak namaz kılarsa istiğfâr edeyim derken belki kendine sebbeder.

161. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ اِذَا نَعَسَ اَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنَمْ حَتَّى يَعْلَمَ مَا يَقْرَأُ.

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in: "*Biriniz namazda uyuklarsa uyusun. Tâ ki ne okuduğunu bilsin.*" buyurduğu rivâyet olunuyor. [1]

---

[1] Bu hadîsden de, evvelkinden de namazda uyuklayan kimsenin namazını bozup uyuması tenbîh buyuruluyor. Böyle olunca nevm hakkındaki ihtilâfâtı burada hülâsa etmek münâsib olur. Nevm hadd-i zâtında mı hadestir? Yoksa mazınne-i hades midir? Bâzı Sahābe ile Tâbiîn ve eimmeden İshak İbn-i Râhûye ile Hasân-ı Basrî ve Müzenî mutlākā nâkız-ı vudū' olduğuna kāil olmuşlardır. Çünkü İbn-i Huzeyme'nin *Sahîh*'inde Safvân b. Assâl'den mervî bir hadîsde « اِلَّا مِنْ غَائِطٍ اَوْ بَوْلٍ اَوْ نَوْمٍ » denilerek nevm, hükümce ğâıt ile bevle müsâvî sayılmış. Bir çokları da Ebû Dâvud'un rivâyet ettiği « اَلْعَيْنُ وِكَاءُ السَّهِ » hadîsi

162. وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ. قَالَ وَكَانَ يُجْزِئُ اَحَدَنَا الْوُضُوءُ مَا لَمْ يُحْدِثْ.

TERCEMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in her namaz vaktinde abdest al (mak mu'tâd-ı şerîfleri ol)dığı rivâyet olunuyor.[1] (Ya siz nasıl yapardınız? suâline cevâben) Enes *(radiya-'llāhu anh)*: "*(Bize gelince) her birimize hades vâkı' olmadıkca (bir vakitten ziyâde namaz için) bir abdest kifâyet ederdi.*" demiştir.

163. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ اَوْ مَكَّةَ. فَسَمِعَ صَوْتَ اِنْسَانَيْنِ يُعَذَّبَانِ فِي قُبُورِهِمَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَذَّبَانِ. وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ. ثُمَّ قَالَ بَلَى كَانَ اَحَدُهُمَا

ile temessük ederek nefsinde hades olmayıp mazınne-i hades olduğu re'yinde bulunmuşlardır. Bu takımın da Zührî, Mâlik, kendisinden bir rivâyete nazaran Ahmed b. Hanbel gibi kimi, azı nâkız-ı vudū' değildir; Şâfiî ile Ebû Hanîfe gibi kimi, mutlakā nâkızdır demişlerdir. Bunlar da Müslim'in Enes'den rivâyet ettiği «اِنَّ الصَّحَابَةَ كَانُوا يَنَامُونَ ثُمَّ يُصَلُّونَ وَلَا يَتَوَضَّؤُنَ» hadîsini mütemekkinen oturanların uykusuna hamletmişlerdir. Kimi, uyku abdesti hiç bozmaz demiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin, İbn-i Ömer'in, Mekhūl'ün mezhepleri bu idi.

[1] Anlaşılan bunu istihbâben ihtiyar buyururlarmış. (157) inci Süveyd b. en-Nu'mân *radiya'llāhu anh* hadîsinde Hayber civârında yemeği müteâkıben tecdîd-i vudūya lüzum görmeksizin akşam kıldırdıkları biraz yukarda geçmişti ki bu da şu zikrettiğimiz istihbâba delildir.

لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ. وَكَانَ الْآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ. ثُمَّ دَعَا
بِجَرِيدَةٍ رَطْبَةٍ فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ. فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا
كِسْرَةً. فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ فَقَالَ لَعَلَّهُ أَنْ
يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَيْبَسَا.

TERCEMESİ

(Abdu'llāh) b. Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: (Bir def'a) Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Medîne, yâhud Mekke bahçelerinden birinin yanından geçiyordu.[1] Kabirlerinde azab gören iki insanın sesini duydu. Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Bunlar azab görüyorlar. Hem de azab görmeleri büyük bir şey için değildir.*" buyurduktan sonra (yine devâm ederek): "*Evet (günâhları büyüktür) biri, bevlinden istibrâ etmez (yâni sakınmaz) di, diğeri de koğuculuk ederdi.*"[2] buyurdu. Ondan sonra yaprakları soyulmuş tâze bir hurma dalı istedi. Dalı iki parça etti. Her birinin kabri üzerine birer parça dikti. "*Yâ Resûlâ'llāh, bunu ne için yaptın!*" diye sordular. "*Bunlar tâze kaldıkca belki (azapları) hafifler.*" cevâbını verdiler.

---

[1] Bu şek, râvîlerden birinindir. Maahâzâ diğer rivâyâtda bu bahçenin Medîne'de olduğu cezmen beyân ediliyor. Câbir'in rivâyetinde bahçenin Ümmü Mübeşşer-i Ensāriyye'ye âid olduğu söyleniyor. Anlaşılan o civarda bir kabristan varmış.

[2] Bunların büyük şey olmamaları, bir kaç damla bevilden ihtirâz edilmemesi veya dile kolay gelen bir kaç söz sarf edilmesi i'tibâriyle olup yoksa hadd-i zâtında her ikisinin, hele nemîmenin ma'sıyet olması dolayısiyle büyük olmak lâzım geleceğine işâret buyurmak istemişlerdir. «وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَهُوَ عِنْدَ اللهِ عَظِيمٌ»

164. عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا تَبَرَّزَ لِحَاجَتِهِ اَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فَيَغْسِلُ بِهِ.

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (kazây-ı) hâceti için dışarıya çıktığında kendisine su götürürdüm. O da onunla yıkanırdı.

165. عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَامَ اَعْرَابِيٌّ فِي الْمَسْجِدِ فَبَالَ. فَتَنَاوَلَهُ النَّاسُ. فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعُوهُ. وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلاً مِنْ مَاءٍ. اَوْ ذَنُوباً مِنْ مَاءٍ. فَاِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ.

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: A'râbî'nin biri mescid'(in bir tarafın) de durup bevletti. Oradakiler bağrıştılar. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* onlara buyurdu ki, bırakın (işini görsün)... sonra bevlinin üzerine bir kova su dökün. Zîrâ siz güçlük değil, kolaylık göstermek üzere meb'ûs olmuşsunuzdur.[1]

---

[1] Hakîkatte meb'ûs olan Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'dir. Yâni Ashāb'a isnâd buyurmaları ise mecâzendir. Bu a'râbînin Akra' b. Hâbis, yâhud Uyeyne b. Hısn-ı Fezârî, yâhud da Zü'l-Huveyşıra el-Yemânî olduğuna dâir rivâyetler vardır. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'daki bir rivâyete göre yaşlık isâbet eden toprağın kazılıp dışarıya atılmasından sonra yeri üzerine bir kova su dökülmesi ferman buyurulmuş. Müslim rivâyetinde

166 . عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مِحْصَنٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حِجْرِهِ . فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ . فَدَعَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ .

TERCEMESİ

Ümmü Kays bint-i Mıhsan *radiya'llāhu anhâ*'dan: Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e henüz taâm edemeyen (yâni süt emen) küçük bir oğlumu götürdüm. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* çocuğu kucağına oturttu. Çocuk (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem'in)* rubasına bevletti. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* su isteyip (üstüne) azar azar döktü de yıkamadı.

---

de bu a'râbîyi nezd-i âlîlerine çağırıp "إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ وَلَا الْقَذَرِ وَإِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ اللهِ وَالصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ = *Bu mescitler ne bevil, ne de başka pislik içindir. Bunlar zikru'llāh ile namaz ve kırâet-i Kur'ân içindir.*" buyurdukları zikrolunuyor. Yine bu kıssaya râci' letāiften olmak üzere Ebû Dâvud kıssaya mukaddime olmak üzere şunu rivâyet ediyor: Bu a'râbî Mescid-i Şerîf'e girdiğinde Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretleri oturuyorlarmış. İki rek'at namaz kılıp sonunda: "اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا = *Allāh'ım, bana ve Muhammed'e rahmet et, kimseye de bizimle berâber rahmet etme.*" diye duâ edince *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz: "لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا = *Pek geniş şeye sınır çektin yâhu!*" buyurmuşlar. Adamcağız müteâkıben yerinden kalkıp o işi etmiş.

167 . عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ سُبَاطَةَ قَوْمٍ. فَبَالَ قَائِماً . ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ . فَجِئْتُهُ بِمَاءٍ. فَتَوَضَّأَ.

TERCEMESİ

Huzeyfe (b. el-Yemân) *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir kere Ensārdan) bir kavmin süprüntülüğüne varıp ayakta su döktü. Sonra su istedi. Bir mıkdâr su götürdüm. Onunla abdest aldı.[1]

168 . وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ اُخْرَى قَالَ فَانْتَبَذْتُ مِنْهُ . فَاَشَارَ اِلَيَّ فَجِئْتُهُ . فَقُمْتُ عِنْدَ عَقِبِهِ حَتَّى فَرَغَ .

TERCEMESİ

Bu hadîsin diğer rivâyetinde (yine) Huzeyfe (b. el-Yemân) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'den uzaklaştım. Bana işâret etti. Yanına vardım. Ve işini bitirinceye kadar (zât-ı şerîfini setr için) ardında durdum.

169 . عَنْ اَسْمَاءَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتِ امْرَأَةٌ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ اَرَاَيْتَ اِحْدَانَا تَحِيضُ فِي

[1] Buhârî'nin Ebû Vâil tarîkından diğer rivâyetine göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llāhu anh* bevil (serpintileri dokunmasın) için pek ziyâde şiddet gösterir, hattā kārûre içine su dökermiş.) Benî İsrâîl'den birinin sevbine bevil isābet ederse mıkrâz ile kesdiğini de söylermiş. Huzeyfe *radiya'llāhu anh* bunu işitince: "*Ah, keşke böyle sözden, böyle işten imsâk edeydi! Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem bir kavmin süprüntülüğüne varıp kāimen su döktü... ilâ-âhirih.*" demiş.

الثَّوْبِ كَيْفَ تَصْنَعُ ؟ قَالَ تَحُتُّهُ . ثُمَّ تَقْرُصُهُ بِالْمَاءِ وَتَنْضَحُهُ . وَتُصَلِّي فِيهِ .

TERCEMESİ

Esmâ' (bint-i Ebî Bekr) *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Bir kadın[1] Nebiyy-i Ekrem *salla-'llāhu aleyhi ve sellem'e* gelip: "*(Yâ Resûlâ'llāh,) birimiz, elbîse (si) üzerinde hayız (eseri) görürse ne yapsın buyurursun?*" diye sordu. (Resûlu'llāh *sallâ'llāhu aleyhi ve sellem*): "*Elbîsesini (eliyle) uvaladıktan sonra (üzerine) su döküp sıkar. Sonra azar azar üzerine su döker. Ondan sonra onunla namaz (ını) kılar.*" buyurdu.

170 . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهُرُ . أَفَأَدَعُ الصَّلَاةَ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا . إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِحَيْضٍ . فَإِذَا أَقْبَلَتْ حَيْضَتُكِ فَدَعِي الصَّلَاةَ . وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي . ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Fâtıma bint-i Ebî Hubeyş *(radiya-'llāhu anhâ)* Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in yanına gelip: "*Yâ Resûlâ'llāh, ben istihâzaya müptelâ bir kadınım. Te-*

[1] İmâm-ı Şâfiî'nin sahîh olan rivâyetine nazaran bu kadın, Esmâ'nın kendisi imiş.

mizlenemiyorum, namazı terk mi edeyim?" diye sordu. Resûlu-'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem: "Hayır, bu hayız değildir. Bir damar (dan gelen kan)dır. Senin (asıl) hayızın (ın başlama zamânı) geldiği vakit namazı bırak. Kesilme zamânı gelince de kanını yıkadıktan (ve iğtisâl ettikten) sonra namaz kıl. Ondan sonra (yine) o vakit gelinceye kadar her namaz için abdest al."* buyurdu.

171 . وَ عَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ اَغْسِلُ الْجَنَابَةَ مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فَيَخْرُجُ اِلَى الصَّلَاةِ وَ اِنَّ بُقَعَ الْمَاءِ فِي ثَوْبِهِ .

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in rubasından cenâbet eserini yıkardım da elbîsesinde (yer yer) su ıslaklığı göründüğü halde namaza çıkardı.[1]

172 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ نَاسٌ مِنْ عُكْلٍ اَوْ عُرَيْنَةَ . فَاجْتَوَوُا الْمَدِينَةَ . فَاَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ

[1] Bu hadîs, tahâret-i menî'ye kāil olmayan fukahâ-yı Hanefiyyeye hüccettir. Bir çok fukuhâ da diğer bir takım ahādîse bakarak tahâretine kāil olmuşlar, ve bu hadîsde vukūu rivâyet olunan guslün nedbe mahmûl olduğunu iddiâ etmişlerdir.

[2] Bu şek ve tereddüd; ya Enes'in, yâhud aradaki ruvâtdan birinindir. *Buharî*'nin başka yerlerinde sīga-i cezm ile gâh (من عكل), gâh (من عرينة), gâh da (من عكل و عرينة) denilmiştir ki -Ebû Avâne ile *Tabarânî*'deki rivâyetlerle de teeyyüd ettiği üzere- bu gelen heriflerin bâzıları Ureyne'den oldukları anlaşılıyor.

بِلِقَاحٍ. وَأَنْ يَشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا. فَانْطَلَقُوا. فَلَمَّا صَحُّوا قَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَاقُوا النَّعَمَ. فَجَاءَ الْخَبَرُ. فِي أَوَّلِ النَّهَارِ. فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمْ. فَلَمَّا ارْتَفَعَ النَّهَارُ جِيءَ بِهِمْ. فَأَمَرَ بِقَطْعِ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلِهِمْ. وَسُمِرَتْ أَعْيُنُهُمْ. وَأُلْقُوا فِي الْحَرَّةِ يَسْتَسْقُونَ فَلَا يُسْقَوْنَ.

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Ukl veya Ureyne kabîlelerinden bâzı kimseler (Medîne'ye) geldiler. (Tutuldukları) mîde ağrısından (veya istiskā hastalığından) dolayı Medîne'de ikāmet etmek istemediler. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (Beytü'l-mâl-i Müslimîne âid) sütlü develerin bulunduğu yere gidip develerin bevillerinden ve sütlerinden içmelerini emretti. (Oraya) gittiler. Sıhhat bulunca Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in çobanını öldürüp ve develerini önlerine katıp götürdüler. Bu haber sabah vakti geldi. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* arkalarından (adam) koşturdu. [1] Gün yükselince herifleri getirdiler. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* kısās olarak) ellerinin, ayaklarının kesilmesini emretti. (Bu cânîlerin) gözleri de oyulup Harre [2] (denilen yere) atıldılar ki (ölünceye kadar) su istediler de kendilerine su verilmedi.[3]

---

[1] Bu haydutları ta'kîbe giden seriyye yirmi kişilik idi. Emirleri Gürz b. Câbir, yâhud Saîd b. Zeyd *(radiya'llāhu anhümâ)* idi.

[2] (Harre) Medîne hâricinde kara taşlı güneş altında ateş gibi yanar bir yerin ismidir ki Yezîd b. Muâviye zamânında (Harre vâkıası) diye şöhret alan vâkıa orada cereyân etmiştir.

[3] Hadîs'in sonunda Buhârî -bu hadîsin râvîlerinden biri olan- Ebû Kılâbe'nin "فَهٰؤُلَاءِ سَرَقُوا وَقَتَلُوا وَكَفَرُوا بَعْدَ

173 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّى قَبْلَ اَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدُ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ .

TERCEMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in mescid binâ olun-

---

« اِيمَانِهِمْ وَحَارَبُوا اللهَ وَرَسُولَهُ » = *İşte bunlar sirkat, katl-i nefs, îmândan sonra küfr-ü bi'llâh cerâim-i azîmesini irtikâb etmekle berâber Allāh'a ve Resûlüne de muhārib olmuşlardır.*" dediğini naklediyor ki ma'tūfâtın sonuncusu ile taraf-ı eşref-i Nebevîden Sûre-i Mâide'deki « اِنَّمَا "
جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ » =*Allāh ve Resûlüne karşı muhârebe edip memlekette îkā-ı fesâda sâî olanların cezâsı ancak birer birer katlolunmak, elleri, ayakları çaprastvârî kat'olunmak, yâhud da memleketten nefyolunmaktır.*" Âyet-i Kerîme'sinin hükm-i celîli infâz buyurulduğunu haber vermiş oluyor.

Bu hadîs-i şerîf, bir kaç sene evvel bâzı eşhās tarafından dedikoduya sermâye ittihāz edilmiş olduğu için taraf-ı âcizânemden o zaman verilen oldukca mufassal cevâbın bugün maksūda taallûk eden kadarını bi'l-iktibâs buraya dercetmeği münâsip görüyorum.

Mu'teriz, kıssanın bu hadîsde tasvîr edilen şekilde vukūa gelmiş olmasını -sözde zât-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'ye yakıştıramadığı içinmeşkûk görüyordu. Buna karşı şöyle denilmişti:

"... zât-ı vak'aya gelince, *Buhârî*'de terceme olunan kısmı muhtasar olduğundan kütüb-i siyere mürâcaatla daha fazla tafsîlât verelim. Muhtasar olduğu için *Sîre-i Dahlâniyye*'yi esas ittihāz ediyoruz.

"Bu müellifin beyânına göre Ukl ve Ureyne'den olan kimselere karşı Kureyş rüesâsından olup Feth-i Mekke senesinde şehîd olan Gürz b. Câbir el-Fehrî *radiya'llāhu anh*'in kumandasında bir

madan evvel koyun ağıllarında namaz kıldırdığı rivâyet olunuyor [*].

seriyye gönderildi. Vak'a hicretin altıncı senesinde bir rivâyete göre Şevvâl ayında cereyân etti. Sebebi de şu idi: Ukl ve Ureyne kabîlelerinden yedi, sekiz kişi Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in huzûr-ı âlîlerine gelerek İslâm üzere bîat ve Kelime-i Tevhîd'i telâffuz ve müslüman olduklarını ızhār ettiler. Bu adamlar, Medîne'ye geldikleri vakit hasta, benizleri sararmış, karınları şişmiş bir halde idiler. Ve: "*Yâ Resûlâ'llāh, biz fakîriz. Bizi barındır, yedir, içir.*" diye istirhamda bulundular. Hazret-i Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* onları Ashāb-ı Suffe meyânına ithāl buyurdular. Biraz ikāmetten sonra Medîne âb u hevâsı mizaclarına tevâfuk etmediği için Hazret-i Peygamber *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e: "*Yâ Resûlâ'llāh biz çölde yaşamağa alışmış koyun, deve sāhipleri idik. Çayırı, çimeni, bağı, bahçesi bol yerlere alışık değiliz. Medîne'de ikāmet hoşumuza gitmiyor. Develerinizin bulunduğu yere çıkmamıza izin verseniz...*" dediler. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bunların ihtiyâcını tesviye için çobaniyle berâber bir deve sürüsü tahsîs edilmesini emrettiler. Develer, sadaka develeri, yâni Beytü'l-mâle âid idi. Bu adamlara da: "*Develerin bulunduğu yere gidip sütlerini ve bevillerini içerek tedâvî ediniz.*" buyurdular. Bunlar oraya gittiler. Ve tedâvî edip kesb-i sıhhat ettiler. Vücutları sağlamlaşınca irtidâd ederek Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in çobanı Yesâr *radiya'llāhu anh*'i katl ile develeri önlerine katıp götürdüler. Bu, Yesâr Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in âzatlısı idi. Hâin herifler onu katlettikleri zaman müsle yaptılar, yâni elini, ayağını kestiler ve gözlerine diken batırdılar. Diğer bâzı Siyer kitaplarına göre dilinin altına ve gözlerine diken batırıp ölünceye kadar o hāl üzere bıraktılar. Vak'a hakkında Medîne'ye haber gelince Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*, onları ta'kīb etmeğe yirmi atlı me'mûr ederek üzerlerine Gürz b. Câbir el-Fehrî'yi emîr nasbeyledi. Gürz b. Câbir *radiya'llāhu anh* onları yakalayıp huzûr-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'ye getirdi. Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de irtidâd, küfrân-ı ni'met, kat'-ı tarīk ve katl ü işkence gibi fiillerine kısās olmak üzere ellerinin, ayaklarının kat' olunmasını

[*] (270) inci hadîs ile (271) incinin hâşiyesine mürâcaat.

ve gözlerinin çıkarılmasını emrettiler. Yukarda nakledilen «اِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ» [1] Âyet-i Kerîme'sinin sebeb-i nüzûlü de bu vak'adır.

"Kütüb-i Siyer'in vak'a hakkındaki rivâyetleri muhtasaran budur. Bunun terceme olunan *Buhârî* hadîsine mutābakatı ise şüphesizdir. Zâten, doğrusunu aramak lâzım ise tashîh-i vak'a için Kütüb-i Hadîs, Kütüb-i Siyer'den daha metin birer umdedir.

"Buhârî bu hadîs-i Şerîfi yedi yerde ve dokuz tarek ile tahrîc eylediği gibi Müslim de hudūd bâbında yedi tarīk ile ve Ebû Dâvud, *Kitâbü't-tahâre*'de beş tarīk ile ve Neseî, muhārebe bâbında dört tarīk ile tahrîc eylemişlerdir. Kütüb-i Hadîs'in esahhı olan Kütüb-i Sitte'den ale'd-derecât en kavî ve en sahîhleri sayılan dördünde böyle yirmi beş tarīk ile sâbit ve Ebû Avâne, İbn-i Sa'd, Taberî, Tabarânî, Abdü'r-Rezzāk, İbnü't-Tallâ', İbn-i Hibbân, İbn-i İshak, Vâkidî gibi bir çokları tarafından da diğer bir çok tarīklerden mervî olan bir hadîs hakkında şüphe etmek hiçbir müslümanın kârı değildir.

"Fi'l-i mervînin fi'l-i Resûl *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* olduğu sâbit olduktan sonra i'tirâzı câlib olan husūsātı münâkaşa edebiliriz. Biz müslümanlarca fi'l-i Resûl *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* her ne olursa olsun savaptır. Ve Rızâ-yı Bârî'ye muvâfıktır. Zîrâ Hakk-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'lerinde nâzil olan "وَاِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» [2] =*Kasem olsun ki, sen mekârim ve mehāsinin a'lâsını câmi' olan pek büyük, pek güzel ahlâk ve tabîat ile mecbûlsün.*", "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحَى» [3] = *O kendiliğinden, hevâsına tâbi' olarak söylemez. Söyledikleri hep kendisine bildirilen vahiyden ibârettir*"., "وَمَا آتَيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» [4] =*Resûl-i Hudâ size her ne getirdiyse alınız, yâni her neyi emrediyorsa yapınız. Sizi her neden nehyederse vaz geçiniz.*" gibi Âyât-ı Kerîme o kadar çoktur ki, ta'dâd bile edemiyeceğiz. Hazret-i Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in kavl ve fi'l ve takrîri bizim için şer-i İlâhî'dir. Bu, Urenî'ler hak-

[1] *Mâide Sûresi, Âyet: 33*
[2] *Kalem Sûresi, Âyet: 4*
[3] *Necm Sûresi, Âyet: 3-4*
[4] *Haşr Sûresi, Âyet: 7*

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنْ فَأْرَةٍ سَقَطَتْ فِي سَمْنٍ. فَقَالَ الْقُوهَا وَمَا
حَوْلَهَا [*] وَكُلُوا سَمْنَكُمْ.

kında revâ gördükleri muâmeleyi de maaza'llāhu Teâlâ kebîre, haram, ahlâksızlık (خذل الله قاتلها و اخزاهم) addedecek yerde vahiy tarîkıyle emredilmiş Rızâ-yı Bârî'ye tamâmiyle muvâfık bir kurbet sayarız.

"Bu herifler, taraf-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'den telkīn-i îmân ve İslâm ve ehl-i Suffa meyânında îvâ ve it'âm ve marazları mübeddel-i şifâ oluncaya kadar kendilerine her türlü ihtiyaclarını kâfil bir deve sürüsü tahsīs ve in'âm edilmişken bedenleri biraz zindegî bulur bulmaz bunca ni'metlere mukābil küfür, tuğyân, sirkat, kat'-ı tarīk, râî-i Resûlu'llāhı *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* katl ve a'zâsını kat' ile dilinin altına ve gözünün içine diken sokarak vefât edinceye kadar eşedd-i azâb ile ta'zîb gibi fezâhatleri, şenâatleri irtikâb etmiş habîsü't-tab' ve vâcibü'l-katl kimseler idi. Cânib-i Âlî-i Peygamberî'den haklarında revâ görülen ağır muâmele, yapmış oldukları fi'le mislen mukābeleden, icrâ-yı kısâs emrinden ibâret olmuştu. Bunlar "وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ"[1] =*Şer' ve Dîn-i İlâhî muktezâsı olan ikāme-i hadd husūsunda zâniye ile zânî hakkında merhamet ve re'fete hiç kapılmayasınız*", mazmûnuna -îmâen- dâhil olan afv ve merhamete, tahfîf-i azâba müstahak olmayan canavarlar idi. Kısâs ve mukābele-i bi'l-misil ise " «فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»[2] =*Her kim size i'tidâ, yâni zulmederse yalnız yaptığının misli ile mukābele ediniz. Yâni yaptığından ziyâdesini yapıp zâlim siz olmayınız*" ile "«وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ»[3] =*Biz Benî İsrâîl'e Tevrâtda nefse mukābil nefs, göze mukābil göz, buruna mukābil burun, kulağa mukābil kulak, dişe mukābil diş ile kısās emrettik. Yaraların da her birerlerine birer hüküm*

[*] Bâzı nüshalarda «وَمَا حَوْلَهَا فَاطْرَحُوهُ وَكُلُوا» sûretindedir.

[1] *Nûr Sûresi, Âyet: 2* [2] *Bakara Sûresi, Âyet : 194* [3] *Mâide Sûresi, Âyet : 45*

TERCEMESİ

(Ümmü'l-Mü'minîn) Meymûne (bintü'l-Hâris) *radiya'llāhu anhâ*'dan:

---

takdîr ettik" Âyetlerinin nass-ı sarîhine binâen henüz ıtlâkı üzere cârî olup bu emr-i âmı tahsîs edecek bir nehy-i muahhar henüz nüzûl ve vürûd etmemişti. Ale'l-husūs o târihte henüz hâl-i teşekkülde bulunan devlet-i İslâmiyyenin te'sîs-i kavâid-i mekneti kuvvetten başka bir nâsıha serfürû etmek şânından olmayan bu gibi eclâf-ı a'râbın Hükûmet-i Cedîde-i İslâmiyye müessislerine tecâvüz etmelerine sed çekmeğe ve gözlerini yıldırmağa vâbeste olduğu düşünülürse aynı eşhâs-ı leîme hakkında vâkı' olan o büyük âsâr-ı rahmet ve teattufdan sonraki bu ukūbet-i âdilenin ne büyük bir siyâset eseri olduğu anlaşılır. Zîrâ o târihlerde İslâm henüz zaîf idi. Dâire-i hudûdu Medîne civârından öteye geçemiyordu. Afv ve safh ise maddeten zaîf olanlardan değil, sāhib-i şevket ve meknet olan kavîlerden sādır olursa müstahsen olur. Maddeten zaîf olanın afvına acizden başka bir isim verilemez. Kuvvet ve kudret zamânında ise afvın kıymeti büyür. Nitekim bu fi'l-i Resûl'ün müsleden nehiy hakkındaki ahâdîs-i şerîfe ile bir kavle göre mensûhiyyeti buna şâhidtir.

"Müslenin iki ma'nâsı var. Biri kısās ve mukābele-i bi'l-misildir. Nitekim «قَالَ لَهُ ابْنُهُ مُعَاوِيَةُ لَطَمْتُ مَوْلىً لَنَا فَدَعَاهُ أَبِي وَدَعَانِي ثُمَّ قَالَ امْثُلْ مِنْهُ فَعَفَا» lâfziyle vârid olan Süveyd b. Mukarrin hadîsindeki «اقْتَصَّ مِنْهُ»، «امْثُلْ مِنْهُ» yâni "*Mukābele ederek öcünü al.*" demektir. Diğeri de maktûlün burnunu, kulağını veya sâir a'zâsını kesmek ma'nâsınadır ki muahharen nehyedilen müsle işte budur. Münâkaşa ettiğimiz hadîs-i şerîf ile mervî olan müsle ise her iki ma'nâca vâkı' olmuş olduğu için bâzı ulemâ fi'l-i Resûl'ün mensûhiyyetine bile kāil olmamışlar ve bunu seyyieye misliyle mukābeleye hamletmişlerdir. İkinci ma'nâca müsle hakkındaki nehyi mutazammın olan ahâdîs-i şerîfe müteadditdir. Meselâ "«لَا تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللهِ» = *Allāh'ın azâbı, yâni ateş ile, yakmakla, dağlamakla ta'zîb etmeyiniz*" hadîs-i şerîfi; ateşe yakmak-

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'den (donmuş) yağın içine düş(üp öl)müş fâre (nin hükmü)

---

tan, kızgın şiş ile ta'zîb etmekten, « إِنَّهُ نَهَى عَنِ الْمُثْلَةِ » hadîs-i şerîfi alelıtlak müsleden, « نَهَى أَنْ يُمَثَّلَ بِالدَّوَابِّ » hadîs-i şerîfi müslenin canlı hayvanlara tatbîkından, "« مَنْ مَثَّلَ بِالشَّعَرِ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللهِ خَلَاقٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ » = *Her kim başkasına, saçını tıraş edip yolmak sûretiyle müsle yaparsa Kıyâmet gününde Nezd-i İlâhî'de kadr ü i'tibârı olmaz.*" hadîs-i şerîfi de saç hakkında müsle yapmaktan, yâni saç, sakal yolup tıraş etmekten, siyaha boyamaktan nehyetmiştir.

"Şürb-ü ebvâl bahsine gelince: Bu mes'eleyi biri tedâvî, dîğeri tahâret ve necâset, ta'bîr-i dîğerle hıll ü hürmet nokta-i nazarlarından olmak üzere iki haysiyyetle tetkîk etmek lâzımdır. Arabın deve bevli ile tedâvî ettiği muhakkaktır. Hattā Etibbâ-yı İslâmiyye'nin müteahhirlerinden sayılan Dâvûd-ı Antākî'nin tezkeresinde ale'l-umûm ebvâlin tıbda isti'mâl edildiği mezkûrdur. Müellif-i müşârün-ileyh: « وجملة الابوال تجلوالآثار و تصلح العين و الاذن و ما ازمن من السعال و عسرالنفس و الطحال واوجاع الارحام خصوصا اذا عتقت وعقدت و اعظمها بول الانسان فالابل » ibâresiyle alelitlak bevlin yedi türlü hastalığa devâ olduğunu söylüyor. Ve deve bevlini insan bevlinden sonra bütün ebvâlden daha şifâlı addediyor.

"*Hayâtü'l-hayavân* sāhibi Kemâlüddin Demîrî de (ibl) kelimesinde : « و بول الابل ينفع من ورم الكبد ويزيد فى الباه » ibâresiyle deve bevlinin iki hassa-i tıbbiyyesi olduğunu beyân ediyor.

"*Sîre-i Halebiyye*'de de bu vak'ayı beyân sadedinde arabın tedâvî kasdiyle deve yavrusunun bevlini soğutmadan içtikleri beyân edilerek keyfiyet-i isti'mâli îzâh olunuyor.

"*Buhârî* şârihi Aynî de hadîsde mezkûr olan develerin elbân ve ebvâli envâ-ı istiskādan birine (ki zâhir-i kıssadan da Urenîlerin müptelâ olduğu hastalık istiskā idi) ilâç olduğunu zikrediyor.

Ebvâl-i ibilin necis olması bahsi beyne'l-ulemâ muhtelefünfîhtir. Bâzıları bu hadîsi sened ittihâz ederek eti ekl olunan hayvânâtın

soruldu. *"Fâre ile etrâfındakini (alıp hepsini) atınız, yağınızı da yiyiniz."* buyurdu. [1]

---

bevli tâhir olduğuna kāil olmuşlardır ki, İmâm-ı Mâlik ile İmâm-ı Ahmed b. Hanbel ve Ashâb-ı Ebî Hanîfe'den İmâm-ı Muhammed ile Şâfiiyyü'l-mezheb olan Istahrî ve Revyânî ve bu tabakadan evvel gelen Tâbiîn'den Şa'bî, Atā', Nehai, Zühri, İbn-i Sîrîn, Süfyân-ı Sevrî gibi eâzım-i ümmet hep bu zümredendirler. İmâm-ı Ebû Hanîfe ile İmâm-ı Şâfiî ve Ashâb-ı Ebî Hanîfe'den Ebû Yûsuf ile Ashâb-ı Şâfiî'den Ebû Sevr gibileri ise bütün ebvâlin necâsetine fetvâ vermişlerdir. Maamâfih eti eklolunan hayvanâtın bevilleri de bunlara göre necâset-i hafîfe derecesinden öteye geçmez. Bütün ebvâlin necâsetine kāil olanların delilleri " اسْتَنْزِهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ " = *Bevilden sakınınız. Çünkü azâb-ı kabrin çoğu ondandır.*" hadîs-i şerîfidir.

"Bütün ebvâlin necâsetine ve hürmet-i şürbüne zâhib olanlar da onlarla sûret-i mutlakada tedâvî câiz olup olmadığında ihtilâf etmişlerse de hâlet-i ıztırârda ve bâzı şurût dâiresinde haram ile tedâvînin cevâzına hemen kâffe-i fukahâ fetvâ vermişlerdir. Binâen-aleyh Hazret-i Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in bu kâfir-i ni'met hastalara develerin sütlerinden ve bevillerinden içiniz diye verdikleri emr-i şerîfi necâset-i ebvâle kāil olan ulemâ, müdâvât-ı maslahat ve ıztırârına hamletmişlerdir. Deve bevlini tâhir addedenlerin ise senedi zâten bu hadîs-i şeriftir..."

[1] Bu, câmid olduğuna göredir. Mâyi' ise bütünü necis olur. Bu necis olan mâyi'den, ekilden başka sûretle intifâ' câiz midir? Hanâbile, hiçbir veçhile intifâı câiz görmezler. Hanefiyye, bey'a varıncaya kadar intifâı câiz görürler. Onlarca yalnız ekli haramdır. Mâlikiyye ile Şâfiiyye'ye göre yalnız ekl ve bey'i haramdır. Başka her türlü intifâ' ve meselâ kandilde yakmak câizdir. Her birinin isnâd ettiği delîl-i fıkhîsi vardır.

Buhârî bu hadîse tevtıa olarak ta'lîkan ettiği rivâyetlerde: 1- Zührî'nin ta'mı, ya râyihası, ya levni tagayyür etmemiş suyun alelıtlak tahâretine kāil olduğunu, 2- Hammâd b. Ebî Süleymân'ın ölmüş kuş tüyü ile su teneccüs etmez dediğini, 3- Kezâ Zührî'nin fil gibi mevtâ kemiklerini tarak, yağdan yapıp kullanmakta beis

175 عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ كُلُّ كَلْمٍ يُكْلَمُهُ الْمُسْلِمُ فِي سَبِيلِ اللهِ يَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَهَيْئَتِهَا اِذَا طُعِنَتْ. تَفَجَّرُ دَمًا. فَاللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ وَالْعَرْفُ عَرْفُ الْمِسْكِ.

Tercemesi

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llâhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, Müslümanın Allah yolunda alacağı her yara, Kıyâmet gününde yeni açıldığı andaki hey'eti üzere kan fışkırıyor gibi görünür: rengi kan rengi, fakat kokusu misk kokusu.

---

görmeyen birçok ulemâ-yı Selef'e yetiştim dediğini, 4- Muhammed b. Sîrîn ile İbrâhîm-i Nehaî'nin fildişi ticâretinde beis görmediklerini nakleder. Birinci mes'elede Zührî'ye Hasan-ı Basrî, Nehaî, Evzâî ve daha bir çok eimme müşârik olup bunlar evsâf-ı selâsesinden biri tagayyür etmeyen suyun az olsun, çok olsun tahâretine kâillerdir. Hadîsden delilleri İbn-i Mâce'nin -senedinde hayli dedi kodu edilen- "وَاِنَّ الْمَاءَ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ اِلَّا مَا غَلَبَ عَلَى رِيحِهِ وَطَعْمِهِ وَلَوْنِهِ» =*Suyu hiç bir şey tenciś etmez. Meğer ki râyihası, ta'mı, levni mağlûb yâni mütegayyir ola.*" hadîsidir. "*Evsâf-ı selâsesinden biri tagayyür etmeyen suyun azı necise mülâki olunca teneccüs eder. Etmeyen çoğudur.*" diyen eimmeye göre mâ-i kesîrin mıkdârında ihtilâf vardır. Meselâ Şâfiî'ye göre mâ-i kesîr kulleteyn mıkdârına bâliğ olandır. Eimme-i Hanefiyye'ye göre de havz-ı kebîrdir. Ancak kulletey'nin takdîr-i mıkdârında ihtilâf olduğu gibi havz-ı kebîrin tefsîrinde de ihtilâf vardır. Bu havuz bâzılarına göre (8×8), bâzılarına göre (10×10), kimine göre (15×15), daha bâzılarına göre (20×20) zirâ'dır. Tafsîl-i edille Kütüb-i Fıkhiyyededir. İkinci mes'elede Ebû Hanîfe Hammâd'a muvâfıktır. Bunların mezhebine göre uçan ve uçmayan meyyite

176 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اَنَّهُ قَالَ لَا يَبُولَنَّ اَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لَا يَجْرِي ثُمَّ
يَغْتَسِلُ فِيهِ .

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki; hiç biriniz, akmayan durgun suya bevl ettikten sonra ondan (su alıp) yıkanmasın.

177 . عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ الْبَيْتِ . وَاَبُو جَهْلٍ وَاَصْحَابٌ لَهُ
جُلُوسٌ . اِذْ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ اَيُّكُمْ يَأْتِي بِسَلَا جَزُورِ بَنِي
فُلَانٍ فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهْرِ مُحَمَّدٍ اِذَا سَجَدَ ؟ فَانْبَعَثَ اَشْقَى الْقَوْمِ
فَجَاءَ بِهِ . فَنَظَرَ حَتَّى اِذَا سَجَدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَضَعَهُ عَلَى ظَهْرِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ . وَاَنَا اَنْظُرُ لَا اُغْنِي شَيْئاً
لَوْ كَانَتْ لِي مَنَعَةٌ ! قَالَ فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ وَيُحِيلُ بَعْضُهُمْ
عَلَى بَعْضٍ . وَرَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاجِدٌ لَا يَرْفَعُ
رَأْسَهُ . حَتَّى جَاءَتْهُ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا فَطَرَحَتْهُ عَنْ ظَهْرِهِ .
فَرَفَعَ رَأْسَهُ . ثُمَّ قَالَ اللّٰهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ . فَشَقَّ
ذَلِكَ عَلَيْهِمْ اِذْ دَعَا عَلَيْهِمْ . وَكَانُوا يَرَوْنَ اَنَّ الدَّعْوَةَ فِي ذَلِكَ

tüyü yıkanıp kullanılabilir. Meyyite kemiğinin tahâretine dâir olan diğer iki mes'elede de ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe ile ashâbı; kemiklerin alelitlak tahâretine, Mâlik ile Şâfiî ise bilâkis necâsetlerine kâillerdir. İmâm-ı Muhammed fili necîsü'l-ayn addettiği için o husûsta Şâfiî'ye muvâfıktır.

الْبَلَدِ مُسْتَجَابَةٌ. ثُمَّ سَمَّى: اَللّٰهُمَّ عَلَيْكَ بِاَبِي جَهْلٍ. وَ عَلَيْكَ بِعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَ شَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ وَ اُمَيَّةَ بْنِ خَلَفٍ وَ عُقْبَةَ بْنِ اَبِي مُعَيْطٍ. وَعَدَّ السَّابِعَ فَنَسِيَهُ الرَّاوِي. وَ قَالَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ رَاَيْتُ الَّذِي عَدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَرْعَى فِي الْقَلِيبِ قَلِيبِ بَدْرٍ

TERCEMESİ

Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*'den:

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (bir kere) Beyt(-i Muazzam)in yanında namaz kılıyordu. Ebû Cehil ile bâzı arkadaşları da oturuyorlardı. Derken biri, diğerlerine: *"Falancalarda (yeni boğazlanan) devenin döl eşini* [1] *hanginiz (muhteviyâtiyle berâber) getirip secdeye vardığında Muhammed'in*

[1] Bu ta'bîr metindeki «سَلاَ» lâfzının tercemesidir. Bu kelime hakkında *Kāmus tercemesi*'nde şöyle bir kayda müsādif oluyoruz: (اَلسَّلاَ) asā vezninde şöyle yufka deriye denir ki batn-ı mâderde veled anda tevellüd eder. Ve ekserî bilece çıkar. Eğer doğduğu anda yüzünden sıyırıp alınmaz ise veled helâk olur. İnsanda ve mevâşîde olana ıtlāk olunur. Türkîde *"eş"* ve *"son"* ta'bîr ederler. İntehâ. Mütercim-i merhûm (meşîme) lâfzında da: Mahall-i veled ismidir, yâni şol yufka zar gibi deriye denir ki rahimde döl onun içinde tekevvün edip tevellüdünde ekserî berâber çıkar. Türkîde *"döl yatağı"* ve *"eş"* ve sonra çıkana *"son"* ta'bîr olunur. İntehâ; *Burhân-ı kātı*'da da: "(yârik) târik vezninde umûmen beçcedân ma'nâsınadır. Ve ol yufka deridir ki cenîn onun içinde mütekevvin olur. Arabîde meşîme ve Türkîde medre derler. Ve hâssaten deve küçüğünün yüzünde, bile tevellüd eden deriye denir. Arabîde selâ derler. Ve kâf-ı tasğîr ile yâr musağğarı olur. İntehâ." diyor. Merhûmun (مدره) sûretinde yazdığı kelimenin nasıl okunacağını tahkīk edemedim.

sırtına kor?" dedi [1]. Oradakilerin en şakīsi [2] seğirdip getirdi. Bekledi, tâ Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* secdeye varınca iki omuzu arasına mübârek sırtının üzerine koydu. Ben ise hiçbir işe yaramıyarak (bel bel) bakıyordum. (Ah, ne olurdu o zaman) elimde kuvvet olaydı [3]. — (İbn-i Mes'ûd *radiya'llāhu anh)* der ki, (herifler) gülmeğe ve (eğlenmek için bu işi) birbirine isnâd etmeğe başladılar. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ise secdeden başını kaldırmıyordu. Nihâyet Fâtıma *(radiya'llāhu anhâ)* gelip [4] onu sırtından attı. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* başını kaldırdı. (Namazı itmâm buyurduktan) sonra (da) üç kere: *"İlâhî, Kureyşi sana havâle ederim."* (diye duâ) buyurdu. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem'in)* aleyhlerinde böyle duâ buyurması onlara (pek) girân geldi. [5] Zîrâ o makamda duânın müstecâb olduğuna kāil idiler. Ondan sonra (Resûlu'llāh *salla''llāhu aleyhi ve sellem* birer birer) isim sayarak:

---

[1] Bu sözü söyleyenin Ebû Cehl-i Lâîn olduğu Müslim'in rivâyetinde musarrahtır.

[2] Oradakilerin, belki de herhangi kavmin en şakīsi olan bu habîs, Ukbe b. Ebî Muayt idi.

[3] Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh* aslen Kureşî olmayıp Hüzelî ve Mekke'deki Kureşîlerden bir tāifenin halîfi idi. Hulefâsı o zaman henüz kâfir olduklarından bu şenî' muâmelede bulunan sanâdîd-i küffâra karşı koyacak kudreti ve biraz davransa kendisini himâye edecek kavm ve kabîlesi yok idi.

[4] Henüz sabâvet çağında bir nâzenîn-i celâdet-nümâ idi. Koşa koşa gelip o levsiyyâtı babacığının sırtından attı. Heriflere adamakıllı çıkıştığı halde - Bezzâr'ın rivâyetindeki ziyâdeye nazaran - hiçbiri mukābele edemedi.

[5] *Müslim*'deki rivâyete nazaran mübârek sesini duyar duymaz gülmeleri kesildi. Ve duâsından dolayı gönüllerine korku müstevlî oldu.

"İlâhî, Ebû Cehl'i [1] *sana havâle ederim, Utbe b. Rebîa'yı, Şeybe b. Rebîa'yı, Velîd b. Utbe'yi, Ümeyye b. Halef'i, Ukbe b. Ebî Muayt'ı sana havâle ederim."* buyurdu. Yedinciyi de [2] saydıysa da (ismini) râvî unutmuştur. — İbn-i Mes'ûd *(radiya-'llāhu anh)* der ki nefsim, kabza-i kudretinde olan Allāh'a kasem ederim ki Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in (bu) saydıklar(ının ekser)ını Kalîb'de yâni Bedir çukurunda serilmiş gördüm.[3]

---

[1] İsmi: Amr b. Hişâm b. el-Muğîre'dir. Künyesi Ebu'l-Hakem, yâhud Ebu'l-Velîd idi de Taraf-ı Risâletten Ebû Cehl'e tebdîl buyurulmuştu. İsminin en başında ve ayrıca zikir buyurulması, kefere-i Kureyş'in eşeddi olması dolayısiyledir. Hakkında « فرعون هذه الامة » buyurulmuştur.

[2] Bu, yedincinin ismi, Umâre b. el-Velîd b. el-Muğîre olduğunu Buhârî diğer rivâyetinde zikrediyorsa da muhakkıkīn-i ehl-i hadîse göre o olduğu cezmen ma'lûm değildir.

[3] *"Kalîb-i Bedr"* kavm-i Âd zamânından kalma diyecek kadar eski ve susuz bir kuyu idi ki, Bedir Gazâsı'nda katlolunan Sanâdîd-i Kureyş'den yirmi bu kadarının lâşeleri bâ emr-i âlî-i Nebevî içine atılmıştı.

Ebû Cehl'i katleden, Ensār'dan Muâz b. Amr b. el-Cemûh ile Muâz b. Afrâ' *radiya'llāhu anhüm* nâmında iki genç idi. Bunlar, kim olduğunu bilmeden kendisine hamle edip öldü zanniyle yanından savuşmuşlardı. Halbuki henüz teslîm-i rûh etmemişti. Can çekiştiği sırada Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh* yanından geçti ve tanıdı. Hemen göğsüne çıkıp başını kesdi ve *"İşte aduvvu'llāhın başı!"* diyerek huzûr-ı âlî-i Risâlet-Penâhî'ye getirdi. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* hemen secde-i şükrâna varıp: *"Ey aduvvu'llāh seni rezîl ve rüsvây eden Allāh'a hamd ü senâ olsun... bu herif, bu ümmetin Fir'avnı ve eimme-i küfrün başı idi."* buyurdular.

Utbe b. Rebîa ile birâderi Şeybe b. Rebîa'yı katleden, Hamza *radiya'llāhu anh*'dir. Utbe'nin katlinde Alî *radiya'llāhu anh*'in de iştirâki olduğu mervîdir. Merkūm Utbe'nin oğlu Velîd'i, Ubeyde b. el-Hâris b. Abdü'l-Muttalib *radiya'llāhu anh*

178 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ بَزَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَوْبِهِ .

katledip kendisi de aldığı yaradan müteessiren şehîd olmuştur. Velîd'i katledenin Hamza veya Alî *radiya'llāhu anhümâ* olduğunu rivâyet edenler olduğu gibi katlinde Ubeyde'ye yardım ettikleri de mervîdir.

Ümeyye b. Halef'in katli hakkındaki rivâyât muhteliftir. Mûsâ b. Ukbe'ye göre kātili, Ensār'ın Benû Mâzin ricâlinden biridir. Muhammed b. İshak'a göre Ümeyye b. Halef'in bi'l-iştirâk kātili, Muâz b. Afrâ' ile Hârice b. Zeyd ve Habîb b. İsâf *radiya'llāhu anhüm*'dür. Bir kavle göre Bilâl-i Habeşî *radiya'llāhu anh* Ensār'dan bir kaç zât ile birlikte karşısına çıkıp hayâtına hāteme verdiler. Pek şişman olan vücûdü şiştiği ve gömülmesine çâre bulunamadığı için tamâmen örtülünceye kadar üzerine toprak yığdılar. Sonra lâşesi Kalîb'e sürüklenirken parça parça oldu. Bu mel'un, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile istihzâ edenlerden biri olup «وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ [1]» Sûre-i Şerîfe'si onun hakkında nâzil olmuştur. Mekke'de iken Hazret-i Bilâl'e Dîn-i İslâmdan dönsün diye türlü türlü işkenceler ederdi.

Ukbe b. Ebî Muayt diri diri ele geçip emr-i Risâlet-Penâhî ile elleri bağlanmış ve boynu vurulmuştur. Boynunu vuran Alî veya Âsım b. Sâbit *radiya'llāhu anhümâ*'dan biridir. Lâkin kavl-i esahha göre bizzat yed-i müeyyede-i Risâlet-Penâhî ile rûh-ı habîsi hazene-i Cehenneme ısmarlanmıştır. Katlolunacağı sırada Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e: "*Bütün Kureyş içinde öldürecek yalnız beni mi buldun?*" dedi. "*Evet.*" buyurdular. Sonra da buyurdular ki: "*Finâ-i Kâ'be ve Makām-ı İbrâhîm'in arkasında ben namaz kılıp secdede iken bu herif, ansızın omuz başlarıma çöküp elbisesini boynuma doladı ve beni boğmağa savaştı idi. Bir def'asında daha Benû fülânın kesilmiş devesinin döl eşini getirip üzerime attı idi.*" Bu mel'un da müstehzîlerin biri idi. Rivâyete nazaran Ukbe, müşrikînin dîni ile mütedeyyin olmayıp zenâdıkadan idi.

Umâre b. el-Velîd'e gelince: Habeşistan'a hicret eden ehl-i İslâm aleyhinde seâyet maksadiyle oraya gidip başına türlü

[1] *Hümeze Sûresi Âyet: 1.*

Tercemesi

Enes (b. Mâlik) *radiya'llâhu anh*'in: *"Salla'llâhu aleyhi ve sellem (namazda iken) elbîsesinin içine tükürdü."* dediği rivâyet olunuyor.[1]

belâlar gelmiş ve nihâyet mecnûn gibi kûh u sahrâya düşüp vuhûş ile hembezm ve Hazret-i Ömer'in eyyâm-ı hilâfetine kadar eyyâm-ı zindegânîsi böyle güzerân olmuştur.

Bu hadîs'in râvîsi Abdu'llāh b. Mes'ûd *radiya'llāhu anh*: *"O güne kadar Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in bunlar aleyhine duâ buyurduklarını hiç görmemiştim."* diyor. Demek ki, Rabbine ibâdeti esnâsında Cenâb-ı kudsiyet meâb Risâlet-Penâhî'ye karşı tehekkümde bulunmaları üzerine bu duâya kesb-i istihkāk etmişlerdir. Yoksa ezâ edenlere karşı hilm-i Nebevî kimseye hafî olmayan hakāyık-ı müslimedendir.

Bu hadîsi Buhârî, namazda iken üzerine necis bir şey atılan kimsenin namazı fâsid olmıyacağına delîl olarak îrâd ediyor. Üzerine atılan necâsetin necâset olduğuna muttali' olmayan musallî elbette namazına devâm eder. Nitekim *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'in bu kıssada namaza devam buyurmalarını buna hamledenler de vardır. Ancak esnâ-yı salâtta necâsetten içtinâbın farz olmadığına kāil müçtehidler olduğu gibi iptidâen in'ikād-ı salâta mâni' olan şey, esnâ-yı salâtta tārî olunca namazı ifsād etmez diyenler de vardır. İşte bu mezheplerde olanlar bu hadîs ile ihticâc edebilirler. Nitekim İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ* iptidâ ile devâm beynindeki bu farkı gözetenlerdendir. Ve namazda iken libâsında kan görse hemen izâlesine imkân bulursa izâle eder, bulamazsa gidip yıkar ve namaz kıldığı yere tekrar gelip bıraktığı yerden devâm eylerdi. Bu, Sahâbe ile Tâbiînden bir cemâatin ve eimme-i metbûînden Evzâî, İshak b. Râhûye ve Ebû Sevr'in de kavlidir. Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel namazın iâdesine hükmederler. Mâlik'e göre vakti içinde iâde edilir. Vakit geçtikten sonra kaza edilmez.

[1] Bundan busāk ve muhâtın yâni tükrük ve sümüğün tahâretine hükmolunur (262, 263, 264 üncü hadîslere de mürâcaat.) Bunda ulemâ müttefiktirler. Yalnız Selmân-ı Fârisî *radiya'llāhu anh* ile İbrâhîm-i Nehaî lüâb ağızdan ayrılınca necis olur demişlerdir.

179. عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَهُ النَّاسُ بِأَيِّ شَيْءٍ دُووِيَ جُرْحُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ؟ فَقَالَ مَا بَقِيَ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي. كَانَ عَلِيٌّ يَجِيءُ بِتُرْسِهِ فِيهِ مَاءٌ وَفَاطِمَةُ تَغْسِلُ عَنْ وَجْهِهِ الدَّمَ. وَأُخِذَ حَصِيرٌ فَأُحْرِقَ فَحُشِيَ بِهِ جُرْحُهُ.

TERCEMESİ

Sehl b. Sa'd-ı-Sâidî (Ensārî) *radiya'llāhu anh*'in[1] "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in yarası ne ile müdâvât edildi?*". diye kendisine sorulan suâle cevâben şöyle dediği rivâyet olunuyor: Bunu benden ziyâde bilen kalmadı. Alî (b. Ebî Tālib *radiya'llāhu anh)* kalkanı ile su getiriyor, Fâtıma *(radiya'llāhu anhâ)* da (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in) yüzündeki kanı yıkıyordu. (Sonra) bir hasır (parçası) alınıp yakıldı. Ve yarası onunla dolduruldu.[2]

Busāk-ı Nebevî'nin her tayyibden atyeb, her tāhirden ather olduğuna şüphe yoktur. Diğer kimselere gelince fem-i tāhirden çıkanı tāhirdir. Hâl-i şürbde şârib-i hamrın, ağzı yaralı, irinli kimsenin busākı necistir.

[1] Medîne-i Münevvere'de en sona kalan Sahābî'dir. Vefâtı takrîben yüz yaşında 91 sene-i hicriyesinde vâkı' olmuştur.

[2] Veçh-i pâk-i Nebevî'nin gülgûn olması Uhud Gazâsın'da vâkı' olmuştu. Süheylî'nin iddiâsına göre yaralayan Abdu'llāh b. Kamie habîsidir. Mel'un herif, Resūlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in yüzünü yaraladığı gibi mübârek dişlerini de zedelemişti. Bir taraftan Sâlim'in mevlâsı Ebû Huzeyfe *radiya'llāhu anh* kanı yıkayıp da yere düşmesine mâni' olurken diğer taraftan *aleyhi efdalü's-salâti ve's-selâm* Efendimiz Hazretleri "كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ صَنَعُوا هَذَا بِنَبِيِّهِمْ" = *Peygamberlerine bunu yapan kavim, nasıl felâh bulur?*" buyuruyorlardı. Bunun üzerine "لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ

180 . عَنْ اَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ اَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدْتُهُ يَسْتَنُّ بِسِوَاكٍ بِيَدِهِ يَقُولُ اُعْ اُعْ . وَالسِّوَاكُ فِي فِيهِ كَاَنَّهُ يَتَهَوَّعُ .

TERCEMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (Bir def'a) Nebiyy-i Ekrem *salla-'llāhu aleyhi ve sellem*'in yanına vardım. Elindeki bir misvâk ile dişini temizlediğini ve ağzında misvâk olduğu halde öğürür gibi (ö', ö') dediğini gördüm.

181 . عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَشُوصُ فَاهُ بِالسِّوَاكِ .

TERCEMESİ

Huzeyfe (b. el-Yemânî) *radiya'llāhu anhümâ*'nın: "*Nebiyy-i Mükerrem salla'llāhu aleyhi ve sellem gece kalkınca ağzını misvâk ile oğardı.*" dediği rivâyet olunuyor.

182 . عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَرَانِي اَتَسَوَّكُ بِسِوَاكٍ . فَجَاءَنِي رَجُلَانِ اَحَدُهُمَا اَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ . فَنَاوَلْتُ السِّوَاكَ الْاَصْغَرَ مِنْهُمَا . فَقِيلَ لِي كَبِّرْ . فَدَفَعْتُهُ اِلَى الْاَكْبَرِ مِنْهُمَا

شَيْءٌ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ » = *Allah onlara azâb etmiş, ya tevbelerini kabûl etmiş sana terettüb edecek bir şey yok.*" Âyet-i Kerîme'si nâzil olmuştu. Bıd'a-i **Mustafâ Fâtımatü'z-Zehrâ** Hazretleri, kanın dinmeyip suya galebe ettiğini görünce oradaki bir hasır parçasını yakmış, yanığını yaranın üstüne bastırdıktan sonra kan dinmişti.

Tercemesi

(Abdu'llāh) b. Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, rü'yâda kendimi bir misvâk ile dişlerimi ovar gördüm. Yanıma biri diğerinden yaşlı iki kişi geldi. Misvâk'ı en küçüğüne uzattım. Bana: "*Büyüğüne ver.*" denildi.[1] Ben de büyüğüne verdim.

183. عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ
لِلصَّلَاةِ . ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْاَيْمَنِ . ثُمَّ قُلِ اللّٰهُمَّ اَسْلَمْتُ
وَجْهِي اِلَيْكَ . وَفَوَّضْتُ اَمْرِي اِلَيْكَ . وَاَلْجَأْتُ ظَهْرِي اِلَيْكَ .
رَغْبَةً وَرَهْبَةً اِلَيْكَ . لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ اِلَّا اِلَيْكَ . اَللّٰهُمَّ
آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي اَنْزَلْتَ . وَنَبِيِّكَ الَّذِي اَرْسَلْتَ . فَاِنْ مُتَّ
مِنْ لَيْلَتِكَ فَاَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ . وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَكَلَّمُ بِهِ .
قَالَ فَرَدَّدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَلَمَّا بَلَغْتُ اَللّٰهُمَّ
آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي اَنْزَلْتَ قُلْتُ وَرَسُولِكَ . قَالَ لَا . وَنَبِيِّكَ
الَّذِي اَرْسَلْتَ .

Tercemesi

Berâ' b. Âzib *radiya'llāhu anhümâ*'dan[2]:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* bana buyurdu ki, yatağına vardığında (iptidâ) namaz

---

[1] Diyen Cibrîl *aleyhi's-selâm*'dır.

[2] Berâ' b. Âzib Ensārî-i Evsî *radiya'llāhu anhümâ* Sahābî ve Sahābî-zâdedir. İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ* gibi onun da hadâset-i sinninden dolayı Bedir Gazâsı'na iştirâkine taraf-ı âlî-i

abdesti gibi (bir) abdest al. Sonra sağ tarafına uzanıp «اَللّٰهُمَّ اَسْلَمْتُ وَجْهِي اِلَيْكَ وَ فَوَّضْتُ اَمْرِي اِلَيْكَ وَ اَلْجَأْتُ ظَهْرِي اِلَيْكَ. رَغْبَةً وَرَهْبَةً اِلَيْكَ. لَا مَلْجَأَ وَمَنْجَا مِنْكَ اِلَّا اِلَيْكَ. اَللّٰهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي اَنْزَلْتَ وَ نَبِيِّكَ الَّذِي اَرْسَلْتَ[1]» de. Şâyed o gece ölecek olursan fıtrat, yâni dîn-i İslâm üzere ölürsün. Bu sözler, söyliyecek (in dünyâ kelâm) lerinin en sonu olsun.— Berâ' *radiya'llāhu anh* der ki, bunu Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in huzûrunda tekrâr ettim. (اَللّٰهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي اَنْزَلْتَ) ye varınca (رَسُولِكَ) dedim. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Hayır*, وَ نَبِيِّكَ الَّذِي اَرْسَلْتَ» buyurdu.

Risâlet-Penâhî'den müsâade buyurulmamıştı. Lâkin Uhuddan i'-tibâren ondört, onbeş gazâda maiyyet-i pür şeref-i Nebeviyyede bulunmuştur. Onsekiz gazâya iştirâk ettiği rivâyeti de vardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Tüster muhārebesinde de bulunmuştur. Sahābe beynindeki ihtilâf zamânında Cemel ve Sıffeyn'de Hazret-i Alî *kerrema'llāhu veçheh* tarafında olup Havâric ile de mukātele etmiştir. (72) senesinde Mus'ab İbnü'z-Zübeyr'in zamân-ı emâretinde Kûfe'de dâr-ı ukbâya intikāl etti. Pederinden, Ebû Bekr ile Ömer ve diğer kibâr-ı Sahâbe'den *(radiya'llāhu anhüm ecmaîn)* rivâyeti olduğu gibi kendisinden de Ebû Cuhayfe ve Abdu'llāh b. Yezîd-i Hatmî gibi Sahābe ile Tabiîn'den birçok zevât rivâyet etmişlerdir.

[1] Bu duâ-yı belîğin meâl-i âlîsi: *İlâhî, kendimi sana teslîm ettim. İşimi Sana bıraktım. Arkamı Sana dayadım. Çünkü ümîdim de Sendedir. Korkumda Sendendir. Senden sığınacak yer varsa o da Sensin. Senden kurtulacak yer varsa yine Sensin. İlâhî, inzâl ettiğin Kitâbına, irsâl ettiğin Peygamberine îmân ettim.*

بسم الله الرحمن الرحيم

KİTÂBÜ'L-GUSL[1]

184. عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهَا
أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأَ فَغَسَلَ

---

[1] Kütüb-i hadîs ile fıkıhta gusülden, hayızdan, nikâhtan, talâktan bahsedilir. O bahislerde zikredilen ahkâmın ilel ve mûcibâtını da zikretmek kadar tabîî bir şey olamaz. Fıkıh ve ibâdât mesâili ile tevağğulu, hattâ alâkası olmayan bâzı kimseler ötedenberi bu gibi mebâhisin kāle alınıp kitâplara dercedilmiş olmasına i'tirâz, hele ilm-i hâl kitâplarına konulup gençlere, kadınlara ta'lîmine ta'rîz ederler. Bütün hüccetleri de her meclisin sia-i tahammülüne sığmıyacak bu gibi elfâz ve ta'bîrâtın isti'mâlini kerîh görmelerinden ibârettir. Bunlar bu gibi şeylerden gençlere ve kadınlara bahsedilmesini hilâf-ı edeb görüyorlar. Bu gibi elfâzı medlûlleri hâtıra getiriliyor diye tavr-ı isyân gösterip edeb-i kelâma bu kadar riâyetkâr görünmek isteyen bu gibilerin bütün sözleri safsatadır. Mürâîliktir. Edeb-i kelâma riâyet, her fiil ve kavlinde müeddeb olmak lâzım gelen müslümanların şânıdır. Şer'-i şerîf bunu nice nice tarîklerle ta'lîm edip duruyor. Hattâ şer'-i İlâhî serâpâ edeptir. Fakat zevzeklik ve edepsizlik kasdı olmaksızın ma'raz-ı hâcette her ne iktizâ ederse onu söylemek lâzım geleceği de zarûret-i akliyye ile ma'lûmdur. Bu gibi elfâzın medlûlâtını hâtıra getirmeği bile hoş görmeyecek derecelerde müteeddib ve müteaffif görünen bu adamların kendi aralarındaki samîmî mükâlemâtı, hakîkat-ı haldeki fi'liyâtı ne derekede olduğu, hele fuhş-ı kelâm ile fuhş-ı ef'âlde hiç beis görmeyen takımdan bulunduğu ma'lûm olmasa insanın o kadar gücüne gitmez.

Hayır efendiler. Kadınların, kızların bile lisân-ı münâsib ile öğrenmekten kaçınamıyacakları bu mesâili öğrenmek zarûrîdir. Bunlar tabîî, fizyolojî ef'âl ve ahvâlin müstet-abât ve levâzım-ı

يَدَيْهِ. ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ. ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ
فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ الشَّعَرِ. ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرَفٍ
بِيَدَيْهِ. ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ.

şer'iyyesi oldukları için hayâ bahânesiyle ihmâl edilip söylenmiyecek şeylerden değildir. A'zâ-yı bedenin mahrem kısımlarından bahsetmek câiz değildir diyenler, bu mahremiyyeti acabâ kimden öğrenmişler? Bu mahremiyyet kayd-ı şer'îden neş'et etmemiş ise perde-i şerîat hetk edildiği zamanlarda neden bu mahremiyyet ortadan kalkıyor? Mahrem olan a'zâ-yı beden yalnız şer'in değil; hanım kızlara da tedrîs edilen teşrîhin de, tıbbın da mevzûâtı meyânına dâhildir. Neden o fenlerde onlara bunlardan bahse cevâz olsun da bu bâbdaki ahkâm-ı dîniyyeyi ta'lîm eden kitaplar da olmasın? Kadın, erkek oralara âid bir maraza müptelâ oldukları, bir kadın doğurduğu vakitte tabîbe mürâcaat edip vesâyâsını telâkkî etmeleri, nâ-mahrem tabîbin el ile messetmesi tabîî ve elzem görülürken Hâlik-ı Teâlâ'ya karşı ibâdât ve tâātın şurûtu, mevkūfun-aleyhleri olan aynı cihetlere müteallık ahkâmı, zevc ile zevcenin yekdiğere karşı hukūkunu öğrenip öğretmek neden ayıp oluyor? Hele müslümanları dinlerini öğrenip öğretiyor diye ayıplayan bu gürûh, acabâ neden zevkden başka bir gâye gözetmiyerek sırf zevk-ı bedîîyi tenmiye için Akademi derslerinde sinn-i bülûğu aşmış genç efendilerle genç hanımların bir yerde müçtemi' oldukları halde anadan doğma çırıl çıplak erkekleri, kadınları karşılarına alıp her uzvunu tersim etmelerini hoş görüyorlar?

Sözün doğrusu ne hayâda ifrat, ne hayâsızlıkta tefrit etmeli. Fuhş-ı kelâm ve ef'âl ile halîu'l-azâr olmaktan kaçınmak iktizâ ettiği gibi din ve dünyâ işlerinde insanın neye ihtiyâcı varsa öğrenmeğe ca'lî veya hakîkî hayâ mâni' olmamalıdır. Hayâ ve mürüvvette bütün nev-i beşere pîşvâ olan *aleyhi ekmelü's-salevâti ve't-tehāyâ* Efendimiz Hazretleri ümmetin muhtâc olduğu bu mesâili re'sen ta'lîm buyurdukları gibi Sahâbe ve Sahābiyyât da sormaktan kaçınmamışlardır. İhtilâf hālinde ümmehât-ı mü'minîne ancak kendilerinin bilebilecekleri şeyleri sormak Sahābenin mu'tâdı idi. Sahābiyyât hazarâtı da mes'ele öğrenmek husūsunda erkeklerinden geri kal-

TERCEMESİ

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zevce-i tāhiresi Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi*

---

mamışlardır. Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhâ*: "نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْاَنْصَارِ. لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ اَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِى الدِّينِ" =*Ensār kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâları din husūsunda sāhib-i ilm olmaktan kendilerini men' edememişdir.*" diyor. Nitekim Ümmü Süleym-i Ensāriyye *radiya'llāhu anhâ*'nın -Ümmü'l-Mü'minîn Ümmü Seleme *radiya'llāhu anhâ*'nın istihyâsına bâis olan- suâli (106) ıncı hadîsde geçmişti. Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın (212)inci olarak gelecek olan hadîsi de buna misâldir. Hele geçmiş olan (138) inci ile gelecek olan (201) inci hadîslerle nazîrleri olan bir çok ahâdîs-i mütedârebeyi duyup şaşıran Ebû Mûsâ el-Eş'arî *radiya'llāhu anh*'in mes'eleyi hal için tâ Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i Âişe *radiya'llāhu anhâ*'ya gelip sorması ihtiyâcın insanları nerelere sevk edebileceğine parlak bir nümûnedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî bu bâbdaki ihtilâfı görünce Ümmü'l-Mü'minîn Hazretlerine gelip: "*Yâ Ümmâh, Ashāb-ı Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in pek mühim bir ihtilâfı var ki sana arzetmek bana pek girân geliyor.*" diye söze başlamış. "*Ne imiş o, bakayım? Anandan sorabilecek nen varsa bana sor.*" teşcîi üzerine mâhud mes'eleyi sormuş. Ve: "اِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ" = *Hıtân hıtânı tecâvüz ettimi gusül vâcib olur.*" cevâbını almış ki, bu cevâbı alıncaya kadar ne kadar terlediği nefs-i rivâyetten münfehim oluyor. Çünkü Ebû Mûsâ: "لَا اَسْاَلُ عَنْ هٰذَا بَعْدَكِ اَحَدًا = *Artık senden sonra bu mes'eleyi kimseden sormıyacağım.*" demiş. Ve diğer Ummehāt-ı Mü'minîn'den de tahkīk-ı mes'eleye artık tâb-ı hayâsı kalmadığını ifhâm etmiş. Ammâ ihmâl edip de bu ağır mes'eleyi Hazret-i Âişe'ye sormaktan da vazgeçmemiş. Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri de nene gerek? deyip de çekinmemiş. Peki, bunu öğrenmese olmaz mıydı? i'tirâzı vârid değildir. Tabîiyyâtta sıhhat ile sırf ilim mesâili erbâbı nazarında o kadar mühim ise dî-

ve sellem cenâbetten (çıkmak için) yıkandığı zaman (işe) ellerini yıkamaktan başlardı. Sonra namaz için abdest alır gibi abdest alırdı. Sonra parmaklarını daldırıp saçlarının dibini hilâllardı. Sonra suyu başına üç avuç döker, ondan sonra da bütün bedeninin üzerinden akıtırdı. [1]

185. عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ غَيْرَ رِجْلَيْهِ. وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الْأَذَى. ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ. ثُمَّ نَحَّى رِجْلَيْهِ فَغَسَلَهُمَا. هَذَا غُسْلُهُ مِنَ الْجَنَابَةِ.

TERCEMESİ

Nebiyy-i Ekrem *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem*'in zevce-i tāhiresi Meymûne *radiyaʼllāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* yalnız ayaklarını (yıkamamak üzere) namaza abdest alır gibi abdestini aldı. Bacak aralarını ve oralarına isâbet eden yıkanacak şeyleri de yıkadı. Sonra kendi üzerine su döktü. Sonra ayaklarını uzatıp yıkadı. (Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem*'in) cenâbetten (çıkmak için) guslü işte budur.

niyyâttaki bu mesâil de ehl-i dîn indinde çok daha mühimdir. Zîrâ tahâret Cenâb-ı Hâlika karşı ibâdetin şartıdır. İbâdet ederken zâhiren ve bâtınan edeb maa'llāh şarttır. Nikâh ve talâk mesâiline de hukūk-ı zevceyn, neseb ve mîrâs mesâili teferrü' eder. Bir kısım hukūku'llāh ile hukūk-ı ibâdı hüsn-i edâ etmek, bu mes'eleleri bilmeğe vâbeste olduğundan bunları ihmâl, hukūku'llāh ile hukūk-ı ibâdı nazar-ı i'tibâre almamak demektir.

[1] Gusülden evvelki abdest, fi'l-i Resûlu'llāh *sallaʼllāhu aleyhi ve sellem* ile sâbit olup farz değildir. Yalnız gusl izale-i cenâbet ettiği gibi vudū' makāmına da kāim olur ve gusl ile namaz kılınır. Yalnız Ebû Sevr ile Dâvûd-ı Zâhirî abdestsiz iken cünüb olan kimse hakkında guslün abdest yerine kāim olamıyacağına kāil olmuşlardır.

186. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ اَغْتَسِلُ اَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ اِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الْفَرَقُ .

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile ben bir kaptan guslederdik. (Bu kap da) ferak[1] denilen bir kadeh idi.

187. وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّهَا سُئِلَتْ عَنْ غُسْلِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَدَعَتْ بِاِنَاءٍ نَحْوِ مِنْ صَاعٍ . فَاغْتَسَلَتْ وَاَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا . وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ السَّائِلِ حِجَابٌ .

TERCEMESİ

Yine rivâyet olunuyor ki, Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan

---

1 (Ferak) kavl-i Cümhûr'a göre iki sā' mıkdârı su alır bir kaptır ki takrîben (6) litre eder. İbnü'l-Esîr ise râ'nın fethiyle (فَرَق) ın 16 rıtl, yâni 3 sā' -ki takrîben (9) litredir-, râ'nın sükûniyle (فَرْق) ın 120 rıtl; yâhud 22 $\frac{1}{2}$ sā', yâni takrîben (67,5) litre olduğunu beyân ediyor. Ümmü'l-Mü'minîn Âişe *radiya'llāhu anhâ* da (فَرَق) 6 (قِسْط) dır demiş, ehl-i lûgatın bilittifak beyâniyle her kıst $\frac{1}{2}$ sā' diye ta'rîf edilmiş olduğundan İbnü'l-Esîr'in nakline diyecek kalmıyor. Süfyân b. Uyeyne ile İmâm-ı Şâfiî ve ehl-i lûgat bunda müttefiktir. Ancak fukahâ-yı Hanefiyye, müddü (2) rıtl i'tibâr edip sā' da (4) müd olduğundan onlarca ferak (2) sā' dır ki, yine Hicâziyyûnun (3) sā'ın mecmûu i'tibâr ettikleri (16) rıtl demek olur. [151 inci ve gelecek 190 nıncı hadîslerin hâşiyelerine mürâcaat.]

Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in (keyfiyet-i) guslü sorulmuş[1]. (Âişe *radiya'llâhu anhâ)* bir sā' mıkdârı (su alır) bir kap istedi. Onunla yıkandı. Ve başının üzerine su akıttı. Şu kadar ki, kendisi ile soranlar arasında (bedeninin aşağısı görünmemek için) bir perde vardı.

188. عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا اَنَّهُ سَاَلَهُ رَجُلٌ عَنِ الْغُسْلِ. فَقَالَ يَكْفِيكَ صَاعٌ. فَقَالَ رَجُلٌ مَا يَكْفِينِي. فَقَالَ جَابِرٌ كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ اَوْفَى مِنْكَ شَعَرًا وَخَيْرٌ[2] مِنْكَ. ثُمَّ اَمَّهُمْ فِي ثَوْبٍ.

TERCEMESİ

Rivâyet olunuyor ki, biri[3] Câbir b. Abdî'llâh *radiya'llâhu anhümâ*'dan gusl (ün keyfiyyetin)den suâl etmiş. O da: "*Sana bir sā' (mıkdârı su) yeter.*" cevâbını vermiş. Bir diğeri[4] "*Bana bu kadarı yetmez.*" demiş. Bunun üzerine Câbir *(radiya'llâhu anh)*: "*Saçı senden daha gür, kendisi de senden hayırlı*

[1] Soran hemşîresi Ümmü Gülsûm bint-i Ebî Bekr es-Sıddîk *radiya'llâhu anhümâ*'nın süt-oğlu Ebû Seleme Ab du'-'llâh b. Abdu'r-Rahmân b. Avf ile birlikte nezdine gelen, bir kavle göre süt-birâderi Abdu'llâh b. Yezîd, diğer bir kavle göre de öz-kardeşi Abdü'r-Rahmân b. Ebî Bekr es-Sıddîk *radiya'llâhu anhüm* idi ki, her hangisi olsa mahremi idiler.

[2] Bir Rivâyette « وخيرا »

[3] Soran, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır b. Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib *radiya'llâhu anhüm*'dür. Câbir'den bu hadîsi rivâyet eden de odur.

[4] Bu da yine o mecliste hâzır olan Hasan b. Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib *radiya'llâhu anhüm*'dür ki bu (Muhammed b. Alî), yâni Emîrü'l-Mü'minîn'in bu necl-i necîbi (Muhammed b. el-Ḥanefiyye) diye iştihâr etmiştir.

olan zâta (bu kadarı) yetiyordu." cevâbını vermiş.—Sonra (Câbir *radiya'llâhu anh)* oradaki cemâate (üstünde yalnız) bir parça libas olduğu halde imâm olmuş.

189. عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَّا اَنَا فَاُفِيضُ عَلَى رَاْسِي ثَلَاثًا. وَاَشَارَ بِيَدَيْهِ كِلْتَيْهِمَا.

TERCEMESİ

Cübeyr b. Mut'ım *radiya'llâhu anh*'den Resûlu'llâh *salla'llâhu aleyhi ve sellem*'in: "*Başımın üzerinden üç kere (de suyu avuç avuç) akıtırım.*" buyurup her iki eliyle de (ta'rîf için) işârèt buyurdukları rivâyet olunuyor.

190. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوَ الْحِلَابِ. فَاَخَذَ بِكَفَّيْهِ فَبَدَاَ بِشِقِّ رَاْسِهِ الْاَيْمَنِ. ثُمَّ الْاَيْسَرِ. فَقَالَ بِهِمَا عَلَى وَسَطِ رَاْسِهِ.

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llâhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llâhu aleyhi ve sellem,* cenâbetten (çıkmak için) yıkandığında külek[1]

---

[1] Külek "hilâb" tercemesidir. *Kâmus* tercemesinde "el-hilâb" lûgatı için "*Süt sağacak kaba denir ki, külek ve susak ta'bîr olunur.*" diyor. Eâzım-ı muhaddisînden Ebû Ivâne'nin *Sahîh*'inde tahrîc edildiğine göre bu hadîsin silsile-i ruvâtında dâhil olan Ebû Âsım en-Nebîl bu kabı tülen ve arzan birer karıştan az tahmîn ettiği gibi Beyhakî de sekiz rıtl su istîâb eder bir testi olarak takdîr etmiştir.

gibi bir şey isterdi. Sonra iki avucuyla (su) alıp başının sağ tarafından başlayarak sol tarafını (da) yıkadıktan sonra (yine) iki avucuyla başının ortasına (su) dökerdi.

191. وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ اُطَيِّبُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ. ثُمَّ يُصْبِحُ مُحْرِماً يَنْضَحُ طِيباً.

Tercemesi

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e ben ıtır sürerdim.[1] O da (gece) zevcâtını tavâf ettikten sonra sabahleyin ıtır âsârı (daha) üzerinde iken ihrâma girerdi.[2]

---

[1] Bu ıtır, rivâyete nazaran « ذَرِيرَه » dedikleri bir ıtr-ı Hindî imiş.

[2] Ümmü'l-Mü'minîn Âişe-i Sıddīka *radiya'llāhu anhâ*'nın bu sözü, ihrâma girerken ıtır sürünmeyi câiz görmeyen İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'nın sözüne cevaptır. Bu hadîsin râvîsi Muhammed b. el-Münteşir, İbn-i Ömer Hazretlerine: "*İhrâma girerken ıtır sürünmek câiz olur mu?*" diye sormuş. O da: "*Bunu yapacağıma vücûduma katran tılâsı sürsem daha iyi olur.*" demiş. Râvî, bu fetvâyı Âişe-i Sıddīka'ya arzetmiş, o da: "*Allah, Ebû Abdi'r-Rahmân'a (yâni İbn-i Ömer'e) rahmet etsin...*" mukaddimesiyle tercemedeki cevâbı vermiş.

Bu hadîs-i şerîfden ihrâma girerken hoş kokular sürünmek müstahab olduğu ve o kokuların ihramdan sonra pâyidâr olmasında beis olmadığı istidlâl olunmaktadır. Nitekim eimme-i metbûînden Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd-ı Zâhirî ve diğerleri; Sahâbe'den Sa'd b. Ebî Vakkas, İbn-i Abbâs, İbnü'z-Zübeyr, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ümmü'l-Mü'minîn Âişe ve Ümmü Habîbe *radiya'llāhu anhüm* hazarâtı ile bir çok Tabiîn ve cemâhîr-i fukahâ ve muhaddisîn de bu ictihaddadırlar.

192 . عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدُورُ عَلَى نِسَائِهِ فِى السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ . وَهُنَّ اِحْدَى عَشْرَةَ . وَفِى رِوَايَةٍ تِسْعُ نِسْوَةٍ . قِيلَ اَوَ كَانَ يُطِيقُ ذَلِكَ ؟ قَالَ كُنَّا نَتَحَدَّثُ اَنَّهُ اُعْطِيَ قُوَّةَ ثَلاَثِينَ .

TERCEMESİ

Enes (b. Mâlik) *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* gecenin, yâhud gündüzün bir saatinde[1] (bütün) zevcât(-ı tāhirât)ını devr ederdi. Bunlar da onbir ve diğer rivâyetde dokuz (hâtūn) idi.[2] "*Buna tākat getirir mi idi?*" diye soran râvî (Katâde)ye: "*Biz, aramızda ona (yâni Resûlu'llāh salla-'llāhu aleyhi ve sellem'e) otuz erkek kuvveti verilmiştir diye söyleşirdik.*" cevâbını vermiş.[3]

Eimmeden Zührî, Mâlik, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ile bir çok Sahābe ve Tâbiîn ise bunu câiz görmezler.

[1] Bir vaktinde demektir. Buradaki saat, gece ile gündüzün yirmi dörtte biri olan ıstılāhî saat değildir.

[2] İhtilâf-ı aded, taaddüd-i râviden nâşîdir. Onbir rivâyeti Muaz b. Hişâm-ı Destevâî, dokuz rivâyeti de Saîd b. Ebân tarîkından gelen rivâyetlerdedir.

[3] Nebiyy-i Zî-Şânımız *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretleri kemâl-i bünyece herkese fâik ve recûliyyette nâsın akvâsı oldukları halde yine nefs-i şerîflerine herkesden emlek idiler. Câlib-i dikkattir ki yirmi beşinci sâl-i hayatlarına kadar geçen unfuvân-ı şebâblarında nisâya takarrüb buyurmamış oldukları gibi dem-i tezevvüclerinden elli bu kadarıncı sâl-i hayatlarına kadar olan zamanlarını, yâni bütün sinn-i şebâb ve kühûletlerini de zevce-i vâhide ile imrâr buyurmuşlardır. Ümmehât-ı Mü'minînin teaddüdü ömr-i şerîflerinin son senelerinde vâkı' olmuştur. Yine gariptir ki bu müddet zarfında da ekl ve şürb husūsunda kanâat-i tâmmeyi ihtiyâr ile kâh haftada iki, kâh ayda üç gün oruç tutarlar, kâh da savm-ı visâli,

193. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَأَنِّي اَنْظُرُ اِلَى وَبِيصِ الطِّيبِ فِي مَفْرِقِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

TERCEMESİ

Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın: "*Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem ihramda iken (mübârek) başında ıtrın parıldaması sanki hâlâ gözümün önündedir.*" dediği rivâyet olunuyor.

194. وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَيْهِ وَتَوَضَّأَ وُضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ. ثُمَّ اغْتَسَلَ. ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدَيْهِ شَعَرَهُ. حَتَّى اِذَا ظَنَّ اَنَّهُ قَدْ اَرْوَى بَشَرَتَهُ اَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ.

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* cenâbetten (çıkmak için) yıkanacağı vakit (iptidâ) ellerini yıkar ve namaz abdesti gibi abdest alırdı. Sonra gusle başlardı. Sonra saçlarını elleriyle hilâllardı. Nihâyet derisinin iyice ıslandığına kanâat getirince üç kere su akıtır, bütün cesed(-i şerîf)ini yıkardı.

---

yâni bozmaksızın günlerce oruç tutmağı iltizam buyururlardı. Savm-ı visâli bir aydan ziyâde idâme buyurdukları bile vâkı'dir. Muftır oldukları günlerde de yiyecek buldukları takdîrde karınlarını doyurmazlar, bulamadıkları zamanlarda ise sabır buyururlardı. Yoksulluktan mütemâdiyen aç kalıp âlâm-ı cûı duymamak için bağırlarına taş bağladıkları vardır. İşte her iki cihetten kemâl ki - Yahyâ ve Îsâ *aleyhime's-selâm*'dan başka- bütün enbiyâ-yı ızâm *aleyhim salevâtü'l- melikı'l-allâm* hazarâtının şân-ı celîli bu idi.

195 . عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ اُقِيمَتِ الصَّلَاةُ
وَعُدِّلَتِ الصُّفُوفُ قِيَاماً . فَخَرَجَ اِلَيْنَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ . فَلَمَّا قَامَ فِى مُصَلَّاهُ ذَكَرَ اَنَّهُ جُنُبٌ . فَقَالَ لَنَا مَكَانَكُمْ .
ثُمَّ رَجَعَ فَاغْتَسَلَ . ثُمَّ خَرَجَ اِلَيْنَا وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ . فَكَبَّرَ فَصَلَّيْنَا
مَعَهُ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llâhu anh*'den:

Şöyle demiştir: (Bir def'a) namaz ikāme edildi. (Herkes) ayakta iken saflar düzeldi. Ondan sonra Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (hücresinden) yanımıza geldi. Namazgâhında durunca cünüb olduğunu hatırladı. Bize: "*Yerinizde durun.*" (diye işâret) buyurdu. Sonra dönüp yıkandı. Başı damlaya damlaya yanımıza çıktı. Tekbîr aldı. Biz de birlikte namazı kıldık.

196 . وَعَنْهُ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ كَانَتْ بَنُو اِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاةً يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ اِلَى بَعْضٍ .
وَكَانَ مُوسَى يَغْتَسِلُ وَحْدَهُ . فَقَالُوا وَاللّٰهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى اَنْ يَغْتَسِلَ
مَعَنَا اِلَّا اَنَّهُ آدَرُ . فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ . فَوَضَعَ ثَوْبَهُ عَلَى حَجَرٍ .
فَفَرَّ الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ . فَخَرَجَ مُوسَى فِى اِثْرِهِ يَقُولُ ثَوْبِى يَا حَجَرُ!
ثَوْبِى يَا حَجَرُ! حَتَّى نَظَرَتْ بَنُو اِسْرَائِيلَ اِلَى مُوسَى . فَقَالُوا وَاللّٰهِ
مَا بِمُوسَى مِنْ بَأْسٍ . وَاَخَذَ ثَوْبَهُ . فَطَفِقَ بِالْحَجَرِ ضَرْباً . قَالَ اَبُو
هُرَيْرَةَ وَاللّٰهِ اِنَّهُ لَنَدَبٌ بِالْحَجَرِ سِتَّةٌ اَوْ سَبْعَةٌ ضَرْباً بِالْحَجَرِ .

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi*

ve sellem buyurdu ki: Benî İsrâîl çıplak ve biribirine baka baka yıkanırlardı. Mûsâ *(aleyhi's-salâtü ve's-selâm)* ise (kemâl-i hayâsından) yalnızca yıkanırdı. Benî İsrâîl: "*Vallāhi Mûsâ'yı bizimle berâber yıkanmaktan men' eden şey (mutlakā) debbe, yâni kasığı çıkık olmasıdır.*" der (ve bu guftugû ile zât-ı celîl-i Risâlet-Penâhına ezâ eder)lerdi. (Mûsâ *salla'llāhu aleyhi ve sellem)* bir def'a yıkanmağa gitti. Elbisesini de bir taşın üstüne koydu. Taş, elbisesini alıp kaçtı. Mûsâ *(aleyhi's-selâm)*: "*Aman taş, rubamı! Aman taş, rubamı!*" diyerek (ve alabildiğine koşarak) arkasına düştü. Benî İsrâîl onu (bu halde) görüp de: "*Vallāhi Mûsâ'da bir kusur yokmuş.*" deyinceye kadar (ardınca gitti). (Ondan sonra Musâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm)* elbisesini alıp taşı döğmeye başladı.— Ebû Hüreyre *(radiya'llāhu anh)* der ki: Vallāhi o taşta dayaktan hâlâ altı, yâhud yedi bere izi kalmıştır.[1]

---

[1] Bu son söz, ya Buhârî tarafından ta'lîk olarak, yâni sened zikretmeksizin Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den naklolunan bir sözdür, yâhud da râvîlerden Hemmâm b. Münebbih'in tetimme-i kelâmıdır ki evvelki sözlerin mâ-ba'di ve mesned olmuş olur. Her iki takdîrce Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'in bu izleri haber vermesi *aleyhi's-salâtü ve 's-selâm* Efendimiz'den duyulmuş olmasına binâendir. Zîrâ böyle bir haber, istidlâl-i aklî ile bilinir şeylerden değildir.

Bir de bu hadîs-i şerîf ile muhbir-i sādık *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretleri, bize Mûsâ *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz'e âid iki mu'cize-i seniyyeyi haber vermiş oluyor ki biri taşın koşa koşa gitmesi, diğeri de o Nebiyy-i Kerîm'in *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* darb-ı desti ile taşın üstünde çentikler husūl bulmasıdır. Bu kıssa, Sûre-i Ahzâb'ın sonuna doğru olan «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللهِ وَجِيهًا» * Âyet-i Kerîmesi'nde mevzû-i bahs olan ezâların birini beyân eder. Diğerleri de kütüb-i tefâsirden öğrenilebilir.

---

* Ahzâb Sûresi, Âyet: 69

197 . وَعَنْهُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَالَ بَيْنَا اَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ .
فَجَعَلَ اَيُّوبُ يَحْتَثِي فِي ثَوْبِهِ . فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا اَيُّوبُ اَلَمْ اَكُنْ
اَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى ؟ قَالَ بَلَى وَعِزَّتِكَ . وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ
بَرَكَتِكَ .

TERCEMESİ

Yine Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, Eyyûb *(salla'llāhu aleyhi ve sellem)* çıplak yıkandığı sırada üzerine altından çekirgeler üşdü. Eyyûb *(aleyhi's-selâm)* avuç avuç (alıp) rubasının içine (atmağa) başladı. Rabb(-i Kerîm)i: "*Eyyûb, şu gördüğünden seni ganî kılmamış mı idim?*" diye nidâ edince: "*Evet (Yâ Rabbi,) Senin İzzet (ve Celâline) kasem olsun ki (beni ganî kılmıştın.) Lâkin Senin bereketinden müstağnî kalacağım yok.*" cevâbını verdi.

198 . عَنْ اُمِّ هَانِئٍ بِنْتِ اَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ
ذَهَبْتُ اِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْفَتْحِ . فَوَجَدْتُهُ
يَغْتَسِلُ . وَفَاطِمَةُ تَسْتُرُهُ . فَقَالَ مَنْ هَذِهِ ؟ فَقُلْتُ اَنَا . اُمُّ هَانِئٍ .

TERCEMESİ

Ümmü Hânî-i bint-i Ebî Tālib *radiya'llāhu anhâ*-dan:

Şöyle demiştir: Feth(-i Mekke) senesi Resûlu'llāh *salla'llāhu* aleyhi ve-sellem'in yanına gittim. Baktım yıkanıyor. Fâtımâ da onu setrediyor. (Selâm verdim.) "*Bu (kadın) kimdir?*" diye sordu. "*Benim, Ümmü Hânî*" cevâbını verdim.[1]

---

[1] (230) uncu hadîse de mürâcaat.

199 . عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقِيَهُ فِي بَعْضِ طُرُقِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ جُنُبٌ . قَالَ فَانْخَنَسْتُ مِنْهُ . فَذَهَبْتُ فَاغْتَسَلْتُ . ثُمَّ جِئْتُ . فَقَالَ اَيْنَ كُنْتَ يَا اَبَا هُرَيْرَةَ ؟ قَالَ كُنْتُ جُنُبًا فَكَرِهْتُ اَنْ اُجَالِسَكَ وَ اَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ . فَقَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ اِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ .

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Rivâyet etmiş ki, cünüb iken Medîne sokaklarından birinde kendisine Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* tesâdüf etmiş.— (Ebû Hüreyre) der ki, yanından savuşup gittim. Ve gusledip geldim. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem)*: "*Yâ Ebâ Hüreyre, nerede idin.*" diye sordu. "*Cünüb idim. Tahâretsiz olarak seninle birlikte oturmak istemedim.*" dedim. Bunun üzerine "*Sübhāna'llāh! Mü'min (hiç) necis olmaz.*" buyurdu.

200 . عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهُ سَاَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيَرْقُدُ اَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ ؟ قَالَ نَعَمْ . اِذَا تَوَضَّاَ اَحَدُكُمْ فَلْيَرْقُدْ وَاهُوَ جُنُبٌ .

TERCEMESİ

İbn-i Ömer *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Ömer b. el-Hattāb *radiya'llāhu anh*, Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e: "*Birimiz, cünüb iken uykuya varabilir mi?*" diye sordu. "*Evet. Herhangi biriniz abdest aldıktan sonra (canı isterse) cünüb iken (de) yatsın.*" buyurdular.[1]

[1] Cenâbetten guslün vücûbu fevrî olmayıp ancak namaza

201 عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِذَا جَلَسَ بَيْنَ شُعَبِهَا الْاَرْبَعِ ثُمَّ جَهَدَهَا فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ

TERCEMESİ

Ebû Hüreyre *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki, (erkek kadının) dört şu'besi[1] arasına oturup da dokundurdumu (her ikisine) gusül vâcib olur.[2]

---

durmak lâzım geldiğinde vakti tazyîk edeceği bu hadîs-i şerîfden anlaşılıyor. Abdest almaksızın yatmamak, eimme-i metbûînden Evzâî, Ebû Hanîfe, Muhammed, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b Râhûye, Abdu'llâh b. el-Mübârek ve sâirenin mezhebi olup bâzıları ise me'mûrun-bih olan vudûyu muvâkaa ile hâsıl olan ezâyı, yâni eller ile a'zâ-yı mahsûsayı yıkamağa hamletmişler ve Dâvûd-ı Zâhirî ile Mâlikiyyeden bâzıları bunu vâcib görmüşlerdir. Cünüb kimsenin abdest almaksızın uyumasında beis görmeyenler de çoktur. Ezcümle Sevrî, Hasan b. Hayy, İbnü'l-Müseyyeb, Ebû Yûsuf hep bu ictihaddadırlar. Delilleri Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'in abdest almaksızın uykuya vardıklarına dâir olan diğer âsârdır. Bu bahsin münâkaşası için mufassalât-ı âsâra mürâcaat edilmelidir.

[1] Dört şu'be: İki ayak ve iki kol, yâhud iki sak ve iki fahz ile tefsîr edilmiştir.

[2] 138 ve 139 uncu hadîslere mürâcaat. Bu bâbda her biri ahâdîs-i Nebevîyyeden delilller ile mütemessik Sahābe ve Tâbiîn arasında bidâyeten mevcûd olan ihtilâftan sonra bu hadîs-i şerîfin muktezâsı üzere ittifak edildiği muhtasaran beyân olunmuştu.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

KİTÂBÜ'L-HAYZ

202 . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ . فَلَمَّا كُنْتُ بِسَرِفَ حِضْتُ . فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي . فَقَالَ مَالَكِ ؟ أَنُفِسْتِ ؟ قُلْتُ نَعَمْ . قَالَ إِنَّ هٰذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللّٰهُ تَعَالَى عَلَى بَنَاتِ آدَمَ . فَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ . قَالَتْ وَضَحَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بِالْبَقَرِ .

Tercemesi

Âişe *radiya'llâhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Hac'dan başka bir niyyetimiz olduğunu bilmeksizin[1] (Medîne'den) çıktık idi. Serife[2] gelince âdetimi

[1] Ümmü'l-Mü'minîn Hazretlerinin böyle demesi eskiden Eşhür-i Hac içinde Umre'ye niyyet edilemez i'tikâdında bulunduğu içindir. Zamân-ı Câhiliyyette dîn-i İbrâhîm *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'ın ta'lîm buyurduğu nüsük ve ibâdâtdan yalnız Hac ve Umre pâyidâr olmuştu ki o da bir çok bidâ've ebâtîl-i'tikādiyyât ile memzûc bir halde idi. Bu cümleden olmak üzere Eşhür-i Hac içinde Umre niyyetiyle ihlâl, yâni ihrâma girip telbiye ile ref'i savt câiz addedilmezdi. Haccetü'l-Vedâa kadar bu i'tikādı bozacak bir teşrî-i cedîd vâkı' olmamıştı. Bundan dolayı ehl-i İslâm İhrâma girdikleri vakit hep Hac niyyetiyle girmiş bulunuyorlardı. Bâhusûs hedy sevk buyuran Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in niyyetlerine mütâbeaten hepsi o niyyette idi. Kâfile-i Huccâc Mekke'ye yaklaş-

gördüm. Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* yanıma girdi. Ben (Menâsik-i Haccı îfâ edemiyeceğim diye) ağlıyordum.[1] "*Nen var? Yoksa kirlendin mi?*" diye suâl buyurdu. "*Evet.*" dedim. Buyurdu ki bu, Allāh'ın benât-ı âdem üzerine yazdığı bir şeydir. Huccâcın edâ ettiği menâsiki (sen de) edâ et. Şu kadar ki, Beyt(u'llāh-ı Muazzam)i (hâiz bulunduğun müddetce) tavâf etme. — (Âişe *radiya'llāhu anhâ*) der ki: Bir de Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ezvâcı nâmına sığır kurban etti.[2]

203 . وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُرَجِّلُ رَأْسَ رَسُولِ
اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا حَائِضٌ.

---

tığında -ağleb-i ihtimâl (Serif) de- şâri' Hazretleri: "*Birlikte hedy (kurban) getirenlerinden mâadâ her kim varsa Haccı feshederek Umreyi niyyet etsin*" diye tebliğ buyurdu. Ve Arab Câhiliyyenin bu husustaki amel ve i'tikādını bozdu. İsteyenler eşhür-i Hac içinde de Umreden Temettü'e, yâni istifâdeye imkân buldular. Fakat herhalde Medîne-i Münevvere'den çıkarken umûmun niyyeti Hac idi. Bundan dolayı Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri "*Hacdan başka bir niyyetimiz olduğunu bilmeksizin..*" demiş.

[2] Serif: Mekke-i Mükerreme'ye takrîben on mil mesâfede olan bir yerin ismidir.

[1] Ümmü'l-Mü'minîn'in ağlaması, bu halde iken hem Hacc'ın, hem Umre'nin erkânından olan tavâf-ı ifâdanın gayr-i mümkün olmasındandır. Ma'lûm olduğu üzere hâizin tavâfı câiz değildir.

[2] Metn-i şerîfde (بِالْبَقَرِ) rivâyeti olduğu gibi (بِالْبَقَرَةِ) rivâyeti de vardır. İkinci rivâyetle bir sığır kurban edilmiş olduğu teayyün eder. Birincisine göre ise sığırların taaddüdü ihtimâli de anlaşılır ki her iki ihtimâli gözeterek tercemesinde (bir) siz olarak yalnız (sığır) denildi.

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın: "*Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem'in (mübârek) başını hâiz iken tarardım.*" dediği rivâyet olunuyor.[1]

204. وَفِى رِوَايَةٍ وَهُوَ فِى الْمَسْجِدِ. يُدْنِى لَهَا رَأْسَهُ. وَهِىَ فِى حُجْرَتِهَا. فَتُرَجِّلُهُ وَهِىَ حَائِضٌ.

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ'dan* olan diğer rivâyette kendisi hâiz ve hücresinde mukīm ve (Resûlu'llāh *salla-'llāhu aleyhi ve sellem*) Mescid(-i Şerîf)de (mu'tekif) iken *(aleyhi-'s-salâtü ve's-selâm)* Efendimiz (mübârek) başını ona doğru uzatır, o da tarar imiş.[2]

---

[1] Nasārâ hayza hiç ehemmiyet vermezler. Ve hâizlerle mücâmiatta bile beis görmezler. Bu tefrittir. Yehûd ise mücâmiat şöyle dursun, hâizlerle bir odada bile oturmazlar. Ve berâber yiyip içmezler. Arab, Câhiliyyette Yahûdîlerin ifrâtına tâbi' olmuşlardı. Şerîat-ı mutahhara-i Ahmediyye ise bu ifrât ve tefrîti ref' ederek yalnız kendileriyle mücâmeatı tahrîm etmiş ve bu haldeki kadınları cünüb menzilesinde tutmuştur. "وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ"* = *Sana hayızdan suâl ediyorlar. Onlara de ki hayız ezâdır, pistir. O halde zamân-ı hayızlarında kadınlardan ırakça durunuz. Onlar temizlenmedikce kendilerine tekarrüb etmeyiniz. Tetahhur ettiklerinde Allāh'ın emrettiği üzere yanlarına varınız.*" Âyet-i Kerîmesi yalnız tekarrubu nehyettiği gibi bu hadîsden i'tibâren gelecek âsâr-ı şerîfe, Arabın hâizler hakkındaki i'tikād-ı bâtılını hedm ile haklarındaki ahkâm-ı şer'iyyeyi beyân eder.

[2] Ümmehât-ı Mü'minîn *rıdvânu'llāhi aleyhinne ecmaîn* hazarâtından her birine mahsūs olan hücrelerin kapıları Mescid-i Şerîf'e

---

* Bakara Sûresi, Âyet: 222

205. وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَّكِئُ فِي حَجْرِي وَاَنَا حَائِضٌ. ثُمَّ يَقْرَاُ الْقُرْآنَ.

Tercemesi

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ'dan:*

Şöyle demiştir: Ben hâiz iken Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* (mübârek) başını kucağıma yaslar, sonra *Kur'ân* okurlardı.

206. عَنْ اُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ بَيْنَا اَنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُضْطَجِعَةٌ فِي خَمِيصَةٍ[1] اِذْ حِضْتُ. فَانْسَلَلْتُ. فَاَخَذْتُ ثِيَابَ حَيْضَتِي. فَقَالَ اَنَفِسْتِ؟ قُلْتُ نَعَمْ. فَدَعَانِي، فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخَمِيلَةِ[2].

---

açılırdı. Bu ta'rîfe göre Rusûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz Hazretleri Hücre-i Âişe'ye muttasıl bir halvetgâhda i'tikâf buyurmuşlardır.

Bu hadîs, *Buhârî*'de daha tafsillidir: Urve b.ez-Zübeyr Hazretlerine biri: "*Hâizin bana hizmet etmesi, yâhud bu kadının cünüb iken yanıma gelmesi câiz midir?*" diye suâl etmiş. O da şu cevâbı vermiş: "*Bana göre hepsi câiz, öyle olan da, böyle olan da bana hizmet eder. Bundan dolayı hiçbir taraf için beis yoktur. Âişe (ki müşârün-ileyhin teyzesidir) bana haber verdi ki kendisi hâiz iken... ilâ-âhirih.*

[1] (El-Hamîsa) sefîne vezninde bir gûne siyah abaya denir ki dört köşeli ve iki tarafı zincifli olur. Sülfede* telebbüs ederler. İntehâ *Kāmûs* mütercimi Âsım.

[2] (El-Hamîle) sefîne vezninde ... ve kadifeye denir ki mâ'rûftur. İntehâ. *Kāmûs* mütercimi Âsım.

(الْخَمْلَةُ) temre vezninde bu dahî kadifeye denir. Ve kilim ve ihrâm ve ziliv ve çuka ve makrama makûlesi havlu ve saçaklı nesneye denir. Bunda kesr ile de câizdir. İntehâ. *Kāmûs* mütercimi Âsım.

(*) Önde giden bir bölük cemâate denir.

Tercemesi

(Ümmü'l-Mü'minîn) Ümmü Seleme *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile bir abaya bürünerek yatıyorduk. Derken âdetimi gördüm. (Yavaşcacık) sıvışıp hayza mahsûs elbisemi giydim. "*Âdetin mi geldi?*" diye sordular. "*Evet.*" dedim. Bunun üzerine beni çağırdılar. Saçaklı kadifenin altında kendileriyle birlikte yattım.

207. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ اَغْتَسِلُ اَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ اِنَاءٍ وَاحِدٍ كِلَانَا جُنُبٌ . وَكَانَ يَأْمُرُنِي فَأَتَّزِرُ. فَيُبَاشِرُنِي وَاَنَا حَائِضٌ. وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ اِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ . فَاَغْسِلُهُ وَاَنَا حَائِضٌ.

Tercemesi

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte -her ikimiz de cünüb iken- bir kaptan yıkanırdık. (Âdet gördüğümde) onun emri üzerine futa bağlardım. Ben hâiz iken (mübârek) tenini tenime dokundururdu.[1] (Kezâlik) O (mescitde) mu'tekif, ben hâiz iken (mübârek) başını halvetgâhından çıkarırdı da ben yıkardım.

---

[1] (Mübâşere)nin ma'nâsı muvâkaa ve kırbâna da şâmil olduğu için tenin tene dokunması ile terceme ettim. Bu lâfzı burada muvâkaa ma'nâsına almağa imkân yoktur. Çünkü kırbân hâiz-i bi'l-icmâ' haramdır, kebîredir. Bu kebîreyi bir daha yapmamağa azm ve karar lâzım gelir. Ancak ba'd'el-istiğfâr keffâret lâzım gelir mi, gelmez mi? Bunda fukahânın ihtilâfı vardır. Katâde, Evzâî, İshak b. Râhûye, kavl-i kadîminde Şâfiî, ahad-ı kavleyninde Ahmed b.

208 وَ فِي رِوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ كَانَتْ اِحْدَانَا اِذَا كَانَتْ حَائِضًا فَاَرَادَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ اَنْ يُبَاشِرَهَا اَمَرَهَا اَنْ تَتَّزِرَ فِي فَوْرِ حَيْضَتِهَا ثُمَّ يُبَاشِرُهَا . وَ اَيُّكُمْ يَمْلِكُ اِرْبَهُ كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يَمْلِكُ اِرْبَهُ ؟

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan diğer bir rivâyette: Şöyle demiştir: İçimizden (yâni Ümmehât-ı Mü'minînden) biri hâiz olup Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de kendisi ile mübâşeret arzu ettiği zaman ona hayzın hemen bidâyetinde iken futa bağlamasını emreyler ve ondan sonra mübâşeret ederlerdi. (Halbuki) sizin hanginiz, nefsine Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* nefsine mâlik olduğu kadar mâlik olabilir?

209 عَنْ اَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فِي اَضْحًى اَوْ فِطْرٍ اِلَى الْمُصَلَّى . فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ . فَاِنِّي اُرِيتُكُنَّ

Hanbel, Ramazan gününde amden kazâ-yı şehvet eden, mürtekib-i harâma kıyâs ederek keffâretin vücûbuna kāil olmuşlardır. Ebû Hanîfe, Mâlik, kavl-i cedîdinde Şâfiî, diğer kavlinde Ahmed b. Hanbel ise keffâreti vâcib görmemişlerdir. Yalnız İmâm-ı Şâfiî bu takdirde keffâreti müstahsen görüyor. Vücûb-ı keffârete kāil olan evvelki tâife de mikdârında ihtilâf etmişler ve ahvâl ve eşhâsa ve ihtilâf-ı ictihâda göre -hulâsatan söylüyorum- iki hums dînâr sadakadan başlayarak nısıf dînâr, bir dînâr sadakaya ve nihâyet ıtk-ı rakabeye kadar derecât göstermişlerdir. Bu fi'l-i harâmı unutarak, ya hayızdan haberdâr olmaksızın, yâhud hâl-i hayızdaki vikāıŋ hürmetini bilmiyerek, yâhud da mükrehen irtikâb edene ise günah yoktur.

اَكْثَرَ اَهْلِ النَّارِ فَقُلْنَ وَبِمَ يَا رَسُولَ اللهِ ؟ قَالَ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ.
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ. مَا رَاَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ اَذْهَبَ لِلُبِّ
الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ اِحْدَاكُنَّ. قُلْنَ وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِنَا وَدِينِنَا
يَا رَسُولَ اللهِ ؟ قَالَ اَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْاَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ ؟
قُلْنَ بَلَى. قَالَ فَذَلِكِ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا. اَلَيْسَ اِذَا حَاضَتْ
لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ ؟ قُلْنَ بَلَى. قَالَ فَذَلِكِ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا.

TERCEMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik b. Sinân)-i Hudrî *radiya'llāhu anhümâ*'dan:

Şöyle demiştir: Bir Kurban, ya Ramazan bayramında Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz, yanımıza namezgâha çıktı. Kadınların yanından geçti.[1] Ve

[1] Bundan bayram günü kadınların herkesle berâber hâric-i şehirdeki namazgâha çıkmaları câiz olduğuna istidlâl edilebilirse de ulemâ bu mes'elede hayli ihtilâfa düşmüşlerdir. Ebû Bekr, Alî, İbn-i Ömer gibi zevât-ı âliyye bayram namazına çıkmayı kadınlar için bir hak olarak tanımışlar, Urve b. ez-Zübeyr, Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Yahyâ b. Saîd-i Ensārî, İmâm-ı Mâlik gibi Tâbiîn ve İmâm-ı Ebû Yûsuf gibi bir takım tebe-i Tâbiîn de men'leri tarafına gitmişlerdir. Ebû Hanîfe bir def'â tecvîz, bir def'a da men'etmiştir. Tecvîz edenlerin edillesi meyânında bu hadîs-i şerif ile âtîde gelecek (217 inci) Ümmü Atıyye *radiya'llāhu anhâ* hadîsi vardır. Ümmü Atıyye hadîsine nazaran Resûlu llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* genç, hattā hâiz kadınların bile bayram namazgâhına, fakat -diğer bir hadîsden ma' lûm olan kayda binâen- süslenmemek, koku sürünmemek şartiyle çıkmalarına müsâade buyurmuşlardır ki maksad-ı âlî, teksîr-i sevâd-ı müslimîn idi diyorlar. Bu ahâdîs-i şerîfeden münfehim olan kıssaların Medîne ahâlîsi henüz kâmilen dâire-i İslâma girmemiş oldukları za manda vâki' olmuş olduğuna bakarak müsâadeyi o zamâna maksūr

(onlara): "*Kadınlar, sadaka veriniz. Zîrâ bana Cehennem halkı gösterildi, çoğu sizler idiniz.*" buyurdu. (Kadınlar): "*Yâ Resûlâ'llāh, neden?*" diye sordular. "*Çünkü siz (ötekine, berikine) çokca lâ'net eder, zevclerinize karşı küfrân-ı ni'met gösterirsiniz.*[1] (*Ne acîbdir ki kendini zapteden tam akıllı ve dîninde) hazimli kimsenin aklını sizin kadar eksik akıllı, eksik dinli*[2] *hiç bir kimsenin çelebildiğini görmedim.*" buyurdu. "*Aklımızın, dînimizin eksikliği nedir? Yâ Resûlâ'llāh.*" dediler. "*Kadının şahâdeti, erkeğin şahâdetinin yarısı değil midir?*" diye sordu. "*Evet.*" dediler.

---

addedenler kadınların çıkmalarını men' ve Âişe *raiya'llāhu anhâ*'nın irtihâl-i Nebevî üzerinden çok zaman geçmemiş iken "*Resûlu'llāh sallallāhu aleyhi ve sellem kendisinden sonra kadınların neler yaptıklarını görmüş olsaydı mesâcide girmelerini men'ederdi.*" demiş olmasiyle de ihticâc ediyorlar. Hanefiyyenin kavl-i muhtarına göre genç kadının ıydîn ile cum'a ve sâir namazlar için mescide çıkmasına cevaz yoktur. İhtiyar kadınların çıkmaları câiz ise de çıkmamaları efdaldir. Bayram namazına çıkanlar -Ebû Hanîfe'den bir rivâyete göre- salât-ı ıyd'i kılarlar, diğer rivâyete göre ise kılmazlar. Yalnız teksîr-i sevâd-ı müslimîn eder, Müslümanların duâlarından intifâ' eylerler. Hâiz olanlar ise musallânın hâricinde kalıp yalnız duâya iştirâk ederler. Her halde de süsten ârî olarak ve koku sürünmeyerek giderler. Mezheb-i Şâfiî'ye göre -İmâm-ı Nevevî'nin beyân ettiği üzere- genç kadının gitmesi havf-ı fitneye binâen mekrûhdur.

[1] Demek ki şetm, lâ'n, küfrân-ı ni'met; azâb-ı Cehennem gibi bir vaîd-i elîm ile karşılanan kebâirden imiş. İbn-i Abbâs *radiya'llāhu anhümâ*'dan mervî (27) inci hadîs-i şerîfe mürâcaat.

[2] Küll hakkında verilen hükmün, o küll efrâdından her ferde sādık olması lâzım gelmez. Nitekim erkeklere taş çıkarır nice kadınlar da vardır. Hüküm ağlebe binâendir. Noksān-ı dîne gelince, amel îmândan cüz'dür ve îmân ziyâde ve noksān kabûl eder diyenler bu kelâm-ı Nebevî'yi zâhirine hamledip te'vîle hâcet görmezler. İbâdeti eksik olanların dînini de eksik addederler. Muhâlifleri ise zât-ı îmân ve İslâm ve dîne ziyâde ve noksān terettübü mümkün değildir, bu ziyâde ve naks sıfata râci'dir derler.

"*İşte bu aklın eksikliğinden. Hayız gördüğü zaman da namaz kılmaz, oruç tutmaz değil mi?*" buyurdular. "*Evet.*" dediler. "*İşte bu da dîninin eksikliğinden.*" cevâbını verdi.

210. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَكَفَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ تَرَى الدَّمَ. فَرُبَّمَا وَضَعَتِ الطَّسْتَ تَحْتَهَا مِنَ الدَّمِ.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-Mü'minîn) Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: (Bir kere Resûl-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte zevcât-ı tâhirâtından biri [1] istihâza hâlinde ve kanı gelirken [2] i'tikâf etti. Kanının akmasından dolayı altına bir leğen koyduğu da olurdu.[3]

211. عَنْ اُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنَّا نُنْهَى اَنْ نُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ. اِلَّا عَلَى زَوْجٍ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا. وَلَا نَكْتَحِلُ وَلَا نَتَطَيَّبُ وَلَا نَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوغًا اِلَّا ثَوْبَ عَصْبٍ[4]. وَقَدْ رُخِّصَ لَنَا عِنْدَ الطُّهْرِ اِذَا اغْتَسَلَتْ اِحْدَانَا مِنْ

---

[1] Ümmehât-ı Mü'minîn'den Sevde bint-i Zem'a, yâhud Ümmü Habîbe Remle bin-i Ebî Süfyân, yâhud da Ümmü Seleme *(radiya'llāhu teâlâ anhünne)* den biri idi. Üçüncü ihtimâli Askalânî tercih ediyor.

[2] Müstehâza müddet-i hayzın a'zamîsi geçtikten sonra yine kanı dinmeyen kadına denir.

[3] Hâizin mescide girmesi câiz değilse de bundan müstehâzanın i'tikâfı bile -mescidin telvis edilmiyeceğine emniyet edildiği takdirde câiz olduğu istinbât olunur. Dâimü'lhades mâ'zûr kimseler hakkındaki ahkâm da zâten müstehâza ahkâmına kıyâs ediliyor.

[4] (Sevb-i asb) Yemen mensûcâtından boyalı bir nevi' kumaşın adıdır.

مَحِيضِهَا فِي نُبْذَةٍ مِنْ كُسْتِ أَظْفَارٍ[1]. وَكُنَّا نُنْهَى عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ.

TERCEMESİ

Ümmü Atiyye *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Biz, bir meyyit(imiz)in vefâtı üzerine üç günden ziyâde ihdâddan[2], (yâni yas tutmaktan) nehyolunurduk. Meğer ki (meyyit, kadının) zevci ola. (Zevc için) dört ay, on gün yas tutardık. (Yas içinde gözlerimize) sürme çekmez, (süs için) boyanmış kumaş giyinmezdik. Meğer ki (Yemen'in) Asb (denilen kumaşları) ola. Tuhr (yâni hayız kesilmesi) zamânında birimiz hayızdan yıkanmak istediğinde azıcık kust-ı azfâr kullanmasına ruhsat verilirdi. Bir de cenâzelerin ardınca gitmekten nehyolunurduk.

---

[1] (قسط)، (كسط)، (كست) üçü de lûgattır. *Kāmûs* tercemesinin (قسط) lûgatında şöyle deniliyor: "*Bu isim ile ma'rûf köktür. İki nevi' olur. Birine kust-ı Hindî ve birine kust-ı Arabî derler. Kust-ı Hindî siyaha mâil hafif ve galîz ve râyihası kalîl ve ta'mı acı olur. Ve kust-ı Arabî lezîz ve ak ve hafîf ve ıtrıyetli olur. Ve mutlak zikrolundukda murâd, kust-ı hulvdür ki Arabî kısmıdır. Bevil ve hayzı müdirr ve ciğere pek nâfi' ve sancıyı dâfi' ve solucanları kātil ve sikencebîn ile şürbü hummâ-yı rub'a ve tebhîri zükkâm ve nezleye ve vebâya müfîd ve tılâsı behak ve baras illetlerini izâlede acîbü-l'eserdir.*" İntehâ. (Azfâr) hakkında da Âsım merhum şöyle diyor: "*(El-azfâr)* ve *(Ez-zafâr) sehâb vezninde.... ıtır aksâmındandır. Dibinden derisi soyulmuş tırnak tarzında olur... İşbu azfâr, müfredât-ı tıbbiyede (Azfârü't-tıyb) unvânında mersûmdur ki Türkî'de İblis tırnağı ve tırnak bahûru dedikleri hoşbû dârûdur.*" İntehâ. Buna (kust-ı azfâr) denildiği gibi (kust-i zafâr) da derler. Zafâr, Aden sâhilinde bir şehrin adıdır ki tırnak şeklinde olan kust-ı Hindî , Hindistandan iptidâ oraya gelir. Bundan dolayı nisvân-ı Arab'ın esnâ-yı iğtisâlde râyiha-i kerîheyi izâle için kullandıkları bu ıtra (kust-ı azfâr) dedikleri gibi (kust-ı zafâr) da derler.

[2] İhdâdın vücûbu hakkında icmâ-ı fukahâ vardır. Yalnız Hasan-ı Basrî ne mutallâka, ne zevci vefât eden kadına ihdâd vâcib değildir demiştir ki bu kavli, muhâlif-i *icmâ'* bir kavl-i şâz'dır.

212 . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ. فَأَمَرَهَا كَيْفَ
تَغْتَسِلُ: قَالَ خُذِي فِرْصَةً مِنْ مَسْكٍ فَتَطَهَّرِي بِهَا. قَالَتْ
كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا؟ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ تَطَهَّرِي. فَاجْتَبَذْتُهَا إِلَيَّ.
فَقُلْتُ تَتَبَّعِي بِهَا أَثَرَ الدَّمِ.

TERCEMESİ

Âişe(-i Sıddîka) *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: (Ensār'dan) bir kadın[1] Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* Efendimiz'e hayızdan sonra (keyfiyet-i) guslü sordu. (Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*) nasıl yıkanacağını ta'rîf etti: *(Sonra) bir tutam misk al da*[2] *onunla temizlen.*" buyurdu. (Kadın: "*Onunla nasıl temizleneyim?*" diye sorunca: "*Sübhāna'llāh, temizlen işte!*" buyurdu. Bunun üzerine kadını tutup kendime (doğru) çektim ve: "*Kanın izince gezdir.*" dedim.[3]

İhdâdın kimlere vâcib olduğu ve muhiddenin ne gibi şeyleri yapması vâcib, müstehab veya haram olduğu kütüb-i fıkhiyyede tafsîlen beyân edilmiştir.

[1] Bu Ensārî kadın, bir rivâyete göre Esmâ' bint-i Şekel, diğer rivâyette *(Hatîbetü'n-nisâ')* lâkabiyle iştihâr eden Esmâ'bint-i Yezîd b. es-Seken'dir. (Şekel)'in (Seken) den musahhaf olduğunu iddiâ eden de vardır. Maahâzâ ayrı ayrı iki şahıs olmaları ve vâkıanın taaddüd etmiş olması ihtimâli de vardır.

[2] Misk, mîm'in kesriyle rivâyet edildiği gibi fethiylede rivâyet olunmuştur ki buna göre: "*Bir gön parçası al..*" demek olur. Buhârî'nin diğer rivâyetinde « فِرْصَةً مُمَسَّكَةً » de vârid olmuştur ki: "*Miske bulanmış yün parçası.*" demektir. Bu rivâyette de « مُمَسَّكَةً » if'âl bâbından ism-i fâil veya mef'ûl binâsiyle dahi okunmuştur ki "*Eski bir bez parçası taşı.*" denmiş olur.

[3] Buhârî'nin diğer rivâyetinde kemâl-i hayâdan Nebî *aleyhi's-*

213 . وَعَنْهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ اَهْلَلْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ . فَكُنْتُ مِمَّنْ تَمَتَّعَ وَلَمْ يَسُقِ
الْهَدْيَ . فَزَعَمَتْ اَنَّهَا حَاضَتْ . وَلَمْ تَطْهُرْ حَتَّى دَخَلَتْ لَيْلَةُ
عَرَفَةَ . فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ هٰذِهِ لَيْلَةُ عَرَفَةَ . وَاِنَّمَا كُنْتُ
تَمَتَّعْتُ بِعُمْرَةٍ . فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اُنْقُضِي رَاْسَكِ . وَامْتَشِطِي . وَاَمْسِكِي عَنْ عُمْرَتِكِ . فَفَعَلْتُ .
فَلَمَّا قَضَيْتُ الْحَجَّ اَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ فَاَعْمَرَنِي مِنَ
التَّنْعِيمِ مَكَانَ عُمْرَتِيَ الَّتِي نَسَكْتُ .

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Haccetü'l-Vedâ'da Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihlâl (yâni ihrâma girip yüksek sesle telbiye) ettim. Ben mütemetti'[1] olup hedy (yâni

salâtü ve's-selâm'ın yüzünü çevirdiklerini Hazret-i Ümmü'l-Mü'minîn'in, söylediği beyân ediliyor.

[1] Ma'lûm olduğu üzere ihrâm, Arafatta vukūf, Tavâf, sa'y, halk gibi menâsikin ism-i şer'îsi (Hac)dır. Bu menâsikin vakfeden mâadâsına (Umre) denir ve edâsı Eşhür-i Hacca -ki Şevvâl, Zilka'de ve aşr-i Zilhicce'dir- maksûr değildir. Umre'ye (Hacc-ı Asgar) dedikleri de vardır. Nitekim vakfeyi müştemil olan menâsikin hey'et-i mecmûasına kısaca (Hac) denildiği gibi (Hacc-ı Ekber) de denir. Vakfesi cum'a gününe müsâdif olan Hacc'a beyne'l-avâm Hacc-ı Ekber denilmesi, hiç bir asl-ı şer'îye müstenid değildir. Her sene Hacc-ı Ekber olur. Eyyâm-ı Câhiliyyette Eşhür-i Hac içinde yalnız Hac edilir, Umre'ye niyyet edilmezdi. Haccetü'l-Vedâ' senesinde -ki *aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Hazretlerinin ba'de'l-hicre ilk ve son Hacları o sene vâkı' olmuştur- bu âyîn-i Müşrikîn'i bozmak için -bundan sonraki hadîsde görüleceği üzere- Mîkātda İhrâma girerken isteyen Hacca, isteyen Umreye niyyet edebileceği ihbâr

kurban) sevk etmiyenlerden biri idim.[1] —Âişe *(radiya'llāhu anha)* âdetini görüp Arefe gecesi girinceye kadar tuhra dâhil

---

ve i'lân buyurulmuştu.

Eşhür-i Hac içinde her iki nüsükü yâni Hac ile Umreyi cem'-etmenin üç tarîkı vardır: Birincisi (إفراد) ki Hacı, mîkātda yalnız Hacca niyyet eder. Ve nüsük-i Haccı itmâm edip helâl olduktan, yâni ihrâmdan çıktıktan sonra -ayniyle Mekke'nin yerlisi gibi- harem hâricindeki Cıırrâna, Ten'îm, Hudeybiye gibi bir yerden Umre niyyetiyle tekrar ihrâmbend olup vakfeden mâadâ menâsiki yeniden yapar. Böyle olana (مفرد) denir. İkincisi (قران) dır ki Hacı mîkātda Hac ile Umre'ye birlikte niyyet eder ve tavâf, sa'y, halk gibi a'mâl-i Haccı tekrarlamaksızın hem Hac, hem mu'temir olur. Böyle niyyet edene (قارن) denir. Üçüncüsü(تمتّع) dür ki Hacı, Eşhür-i Hac içinde mîkātda yalnız Umreye niyyet eder. Ve yevm-i Arefeden evvel Vakfeden mâadâ menâsiki edâdan ve helâl olduktan sonra -ayniyle Mekke'nin yerlisi gibi- Yevm-i Hacda Mekke'den bir Hac inşâ edip vakfe, Tavâf, sa'y gibi menâsiki yapar. Böyle olana (Mütemetti') denir. Zîrâ Câhiliyye âdeti hilâfına olarak Eşhür-i Hac içinde Umreden istifâde etmiş olur. Mezheb-i Hanefî ve Şâfiî'ye göre efdal olan İfrâd, ondan sonra Temettü'dür. Kırân'ın fazîleti daha sonraya kalır. Bir kavle göre Temettü' diğerlerinden efdaldir.

İşte bu hadîs-i şerîfdeki rivâyetten münfehim olduğuna nazaran Ümmü'l-Mü'minîn Âişe-i Sıddīka *radiya'llāhu anhâ* Haccetü'l-Vedâ'da iptidâ Temettü' niyyetiyle ihrâma girmiş bulunuyor.

[1] (Hedy) İbnü'l-Esîr'in nihâyede ta'rîfine göre nezr olsun, tatavvu'olsun Allāh'a takarrüb niyyetiyle Mekke ile Harem-i Mekke'ye ihdâ edilen hayvana ve emvâl-i sâireye denir ki mutlakā zikrolunduğunda deve, sığır, davar kasdolunur, hedyini birlikte götüren Hacı Umre ile İhrâma yâni Temettü'e niyyet edemez. Zîrâ hedyi sāhibi olan kimse, hedyini boğazlamadıkca tahallül edemez, yâni ihrâmdan çıkamaz. Hedyi boğazlamak ise ancak yevm-i nahr'da olur. Halbuki mütemetti' daha evvel tehallül edip yeniden inşâ-i Haccetmek lâzım gelir.

olmadığını (îmâ eder söz) söyledi.[1] (O gece): "*Yâ Resûlâ'llāh, işte bu gece Arefe gecesidir. Ben ise Umre ile temettü' (yâni Umreyi niyyet) etmiştim*" demiş. Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem* de ona: "*Yıkanmak üzere saçlarını çöz, taran, Umrenden vazgeç buyurmuş.*"[2] — Âişe *(radiya'llāhu anhâ)* der ki, ben de öyle

---

[1] Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri o zamanki hâlini sarâhaten beyân etmekten istihyâ edip maksadını elfâz-ı kineviyye ile edâ ettiği için râvî metinde (قالت) yerine (زعمت) demiş. Buna binâen terceme ederken "*Söyledi.*" fiilinden evvel "*İmâ eder söz.*" kaydını kavs içine almağa mecbûr oldum. İfhâm edilmek istenilen hâlet-i nisevviyyenin mahall-i zuhûru (202) inci hadîsde beyân edildiği üzere Mekke'nin yanı başındaki (Serif) dir. Ve Zi'l-Hicce'nin beşinci günü Mekke'ye dâhil olduklarına, tuhurda Arefe gecesi vâki' olduğuna göre üç gün imtidâd etmiş demektir.

[2] Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın bu Hacda İfrâd niyyetiyle mi, yoksa Temettü' niyyetiyle mi ihrâma girdiği hakkındaki ihtilâf büyüktür. Bu mes'eleye müteallık rivâyât içinde gariptir ki Haccı niyet ettiğine dâir birâder-zâdesi Kāsım b. Muhammed b. Ebî Bekr tarîkından, Umreyi niyyet ettiğine dâir de hemşire-zâdesi Urve b. ez-Zübeyr tarîkından rivâyetler vardır. Bâzıları Umre rivâyetleri yanlıştır diye kesip atıyorlar. Bir çokları da ruvâtın hep sikāttan olduklarına bakarak rivâyâtın beynini te'lîfe çalışmışlardır. Bunların anlayışına göre Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri evvelâ Hac niyyetiyle ihrâma girip hedy sevketmedi. Hedy sevketmiyenlerin isterlerse niyyet-i Haccı fesh ile Umreye çevirmelerini şâri Hazretleri emredince fesh edenlerle berâber o da fesh etti. Niyyetini Umreye çevirdi ve Umre ile ihlâl etti. Hayız görmek dolayısiyle Umreyi itmâm ederek tahallül müteazzir olunca Hac niyyetiyle ihrâm etmesi kendisine emrolundu. Ve böylelikle kārin olmuş oldu. Hâiz olarak Arafatta durdu. Yevm-i nahr'da tetahhur etti. Ondan sonra Tavâf-ı İfâdayı edâ etti. Nevevî: "« يَسَعُكِ طَوَافُكِ لِحَجِّكِ وَعُمْرَتِكِ » =*Edeceğin Tavâf Haccına da Umrene de yeter.*, buyurulduğunun sübûtu da buna delildir." diyor. "*Umrenden vaz geç.*" sözü de Tavâfdan evvel hayız görüp Haccın fevt olmasından korkan kadının

yaptım. Haccı edâ ettikten sonra Hasbe gecesi (yâni Muhassab[1] da bulunduğumuz gece kardeşim) Abdu'r-Rahmân'a emretti. Evvelki (başladığım) Umre'nin yerine (yeni bir) Umre'yi bana ten'îm [2] den edâ ettirdi.

214. وعنها رضي الله عنها قالت خرجنا موافين لهلال
ذى الحجة. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احب ان
يهل بعمرة فليهلل. فلولا انى اهديت لاهللت بعمرة.
فاهل بعضهم بعمرة. واهل بعضهم بحج. وساقت الحديث.
وذكرت حيضتها. قالت وارسل معى اخى عبد الرحمن الى
التنعيم. فاهللت بعمرة. ولم يكن فى شئ من ذلك هدى
ولا صوم ولا صدقة.

TERCEMESİ

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Hilâl-i Zi'l-Hicce'ye doğru (Medîne'den) çıktık. [3] Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Her kim*

Umresini bırakıp tamâmından evvel çıkması ve ona bedel Hacca niyyet etmesi lâzım geleceğine delâlet eder. Ve Cümhûr'a göre kārin olmuş olur. Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Sevr hep bu içtihaddadırlar.

[1] (Muhassab) Mekke ile Minâ arasında bir yerdir. Eyyâm-ı teşrîkdan sonraki gece -ki bayramın dördüncü günü bittikten sonraki gecedir- orada geçirilir. Buraya (Hayf-ı Benî Kinâne) de denir.

[2] (Ten'îm) Mekke'lilerin mîkātlarından biridir. Harem hâricinde ve Mekke'ye bir fersah mesâfededir. Orada (Mescid-i Âişe) dedikleri bir Mescid de vardır.

[3] Medîne-i Münevvere'den çıkış, Zi'l-Hicceye beş gün kala olmuş, Mekke-i Mükerreme'ye giriş de Zi'l-Hiccenin dördünde veya beşinde vâkı' olmuştur ki Mekke yolunda dokuz veya on gün kalınmış demek olur.

Umre ile ihlâl etmek isterse (öylece) ihlâl etsin. Ben de eğer hedy sevketmemiş bulunaydım Umre ile ihlâl ederdim." buyurdu. Bunun üzerine kimi Umre ile, kimi de Hac ile ihlâl etti. [1] — (Âişe *radiya'llāhu anhâ* bunu söyledikten sonra evvelki) hadîs (deki sözler) i söyleyip gördüğü hayızdan bahsetti. [2] Ve: "*(Resûlu'llāh salla'llāhu aleyhi ve sellem) birâderim Abdu'r-Rahmân'ı benimle birlikte ten'îme yolladı. Ben de Umre ile ihlâl ettim. Ve bundan dolayı (keffâret olarak) ne kurban lâzım geldi, ne oruç, ne de sadaka.*" [3] dedi.

---

[1] Yâni kimi mütemetti', kimi de müfrid oldu.

[2] "*Âişe radiya'llāhu anhâ bunu söyledikten sonra...*" ile terceme ettiğim «وَسَاقَتِ الْحَدِيثَ وَذَكَرَتْ حَيْضَتَهَا» sözü *Tecrid*'in ibâresidir. Yoksa *Buhârî*'de «وَأَهَلَّ بَعْضُهُمْ بِحَجٍّ» den sonra: "«فَأَدْرَكَنِي يَوْمُ عَرَفَةَ وَأَنَا حَائِضٌ. فَشَكَوْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ دَعِي عُمْرَتَكِ وَانْقُضِي رَأْسَكِ وَامْتَشِطِي وَأَهِلِّي بِحَجٍّ. فَفَعَلْتُ. حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ أَرْسَلَ مَعِي أَخِي...» = *Ben hâiz iken Arefe günü çattı. Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem Efendimiz'e hâlimi söyledim. "Umreni bırak, saçlarını çöz, taran ve Hac ile ihlâl et." buyurdu. Ben de öyle yaptım. Nihâyet Muhassabta kaldığımız gece olunca birâderim Abdu'r-Rahmân'ı..*" dediği yazılıdır ki takrîben, bundan evvelki hadîsdeki ibârenin aynıdır. Müellif, ıhtisār etmek istemiş.

[3] Ne kurban, ne savm, ne de sadaka lâzım geldiğini söyleyen Âişe *radiya'llāhu anhâ*'nın kendisi değil, hemşîresinin torunu ve bu hadîsin râvîsi olan (هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ) Hazretleridir. Ancak Hişâm'ın bu sözünden de bir müşkül tahaddüs ediyor. Ümmü'l-Mü'minîn Hazretleri kārine de olsa, mütemettia da olsa üzerine dem, yâni hedy-i Kırân, yâhud hedy-i Temettü' vâcib olduğuna -Dâvûd-ı Zâhirî'den başka- bütün fukahâ müttefik olduğu halde nasıl olmuş da bunların hiç biri lâzım gelmemiş? Buna

215 . وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اَنَّ اَمْرَاَةً قَالَتْ لَهَا أَتَجْزِي
اِحْدَانَا صَلاَتَهَا اِذَا طَهُرَتْ؟ فَقَالَتْ أَحَرُورِيَّةٌ اَنْتِ؟ كُنَّا نَحِيضُ
مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلاَ يَأْمُرُنَا بِهِ. اَوْ قَالَتْ فَلاَ
تَفْعَلُهُ.

Tercemesi

Yine Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Kadınlardan biri[1]: "*Kadın, tāhir olduktan sonra (hayız zamânında fevt ettiği) namaz (lar)ını kazâ etmeli mi?*" diye sormuş.[2] Âişe *(radiya'llāhu anhâ)* : "*Sen Harûriyye misin?* [3]

---

verilen cevapta : "*Hişâm, bunlardan hiç birinin yapıldığına dâir kendisine hiçbir haber bâliğ olmadığından hiçbiri lâzım gelmediğini zannetmiş. Halbuki bir şeyin adem-i vukūunu bilmemekle nefse'l-emirde adem-i vukūuna hükmetmek iktizâ etmez. Nitekim Câbir radiya'llāhu anh'in rivâyetinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in Âişe için bir sığır ihdâ buyurmuş oldukları beyân ediliyor.*" denilmiştir.

[1] Soran kadının Muâze bint-i Abdi'llāh el-Adeviyye olduğu *Buhârî*'nin bir rivâyetinde tasrîh edilmiştir.

[2] Diğer bir rivâyette Muâze Ümmü'l-Mü'minîn Hazretlerine suâlini: "« مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ » =*Hâiz, neden orucu kazâ ediyor da namazı kazâ etmiyor?*" sûretinde îrâd etmiştir. Cevabdan anlaşılıyor ki namazın adem-i kazâsına ruhsat verilmesi tahfîf içindir. Günde beş def'a tekerrür eden bir ibâdeti kazâ etmek o kadar âsân değildir. Savm-ı Ramazân ise yılda bir kere farz olur. Sene içinde bir kaç günlük orucu kazâ etmek daha kolaydır.

[3] Harûrîler Kûfe civârındaki (Harûra') kariyesine mensup havâric firka-i dâllesidir ki bu tāifenin ilk içtimâı orada vâkî' olduğu için kendilerine (Harûrîler) denilmiştir. Bunlar emr-i dinde teşdîdi iltizâm yüzünden pek çirkin dalâletlere sapmışlardır. Harûrîler, hâizin zamân-ı hayzda fevt olan namazları kazâ etmesi vâcib olduğuna kāil olurlardı ki İcmâ-ı Ümmet'e muhâliftir.

(ki böyle söylüyorsun). Biz, Nebiyy-i Ekrem salla'llāhu aleyhi ve sellem ile birlikte (iken) âdet görürdük de bize bunu emretmezdi.", diğer rivâyette "*Bunu yapmazdık.*" cevâbını vermiş.

216. عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا حَدِيثُ حَيْضِهَا وَهِيَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخَمِيلَةِ. ثُمَّ قَالَتْ فِي هٰذِهِ الرِّوَايَةِ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُقَبِّلُهَا وَهُوَ صَائِمٌ.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-Mü'minîn) Ümmü Seleme *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Ümmü Seleme *(radiya'llāhu anhâ* bâlâdaki 206 ıncı hadîsde geçtiği üzere) Nebiyy-i Muhterem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* ile birlikte hamîle (yâni kadife yorgan) içinde iken âdet gördüğünü naklediyor. Bu rivâyette de Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in sāim olduğu halde kendisini takbîl ettiğini (hadîsin râviyesi Zeyneb bint-i Ebî Seleme'ye) söylüyor.

217. عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ تَخْرُجُ الْعَوَاتِقُ وَذَوَاتُ الْخُدُورِ وَالْحُيَّضُ. وَلْيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُؤْمِنِينَ. وَيَعْتَزِلُ الْحُيَّضُ الْمُصَلَّى. قِيلَ لَهَا آلْحُيَّضُ؟ قَالَتْ أَلَيْسَ يَشْهَدْنَ عَرَفَةَ وَكَذَا وَكَذَا؟

TERCEMESİ

Ümmü Atıyye (Nüseybe binti'l-Hāris, yâhud bint-i Kâ'b) *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir[1]: İşittim, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi*

[1] Bu hadîs-i şerîf, *Buhârî*'de Muhammed b. Sîrîn'in hem-

ve sellem buyurdu ki "*Tâzelerle zevât-ı hudûr*[1] *ve hâizler çıkıp (mecâlis-i) hayrda*[2] *ve mü'minlerin duâsında hazır bulunsunlar.*

şîresi Hafsa bint-i Sîrîn tarîkından daha tafsilli olarak rivâyet ediliyor. Hadîse Hafsa bint-i Sîrîn şöyle başlıyor: "*Biz, tâzelerimizi bayramlarda (Namazgâha) çıkmaktan menederdik. (Basra'ya) bir kadın gelip Kasr-ı Benî Halef'e indi. (Bu kasr* «طَلْحَةُ الطَّلَحَاتِ» *demekle ma'rûf* «طلحة بن عبدالله بن خلف خزاعي» *nin kasrı idi.) O kadın, hemşîresinin -ki kocası Nebiyy-i Ekrem sallâ'llāhu aleyhi ve sellem ile birlikte on iki gazâda bulunmuş, kendisi de (bizzât) altısına iştirâk etmiş idi - " Biz, yaralılara ilâç yapar, hastalara bakardık.*" dediğini rivâyet ettikten sonra dedi ki hemşîrem, Nebî *aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'a: "*Birimizin cilbâbı (yâni örtünecek çarşaf ve sâiresi) olmazsa (namazgâha) çıkmasında beis var mı?*" diye sormuş, *sallâ'llāhu aleyhi ve sellem de* buyurmuş ki: "*Arkadaşı kendi cilbâblarından birini ona giydirsin de (mecâlis-i) hayırda ve müslümanların duâsında hazır bulunsun*" -(Hafsa bint-i Sîrîn der ki): Ümmü Atıyye (radiya'llâhu anhâ) buraya geldiğinde "*Bunu Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan sen işittin mi?*" diye sordum. Dedi ki ona babam fedâ olsun, evet işittim, Resûlu-'llāh *sallâ'llāhu aleyhi ve sellem* buyurdu ki ... ilâ-âhirih." Hadîsin mâba'di metinde okuduğumuz sözlerdir. Bu hadîsde Hafsa bint-i Sîrîn: "*Ümmü Atıyye (radiya'llāhu anhâ)* ne zaman *Resûlu'llāh sallâ-'llāhu aleyhi ve sellem'i ansa* (بِأَبِي) *yâni ona babam fedâ olsun derdi.*" cümlesini mu'terize olarak zikreder.

[1] Tâzeler «عواتق» tercemesidir ki henüz kocaya gitmemiş kızlar demektir. «ذَوَاتُ خُدُور» yâhud «مُخَدَّرَات» da perde arkasında yaşayan kadınlar demektir ki biz de bu makāmda "*ehl-i perde*" ta'bîri isti'mal olunur.

[2] Mecâlis-i hayırdan murâd, dinlerini ta'lîm edecek mecâlis, fıkıh ve hadîs meclisleri, ıyâdet edilecek hasta evleri gibi hayırlı ve mahall-i mesûbât olan yerlerdir.

(Yalnız) hâizler, namazgâhdan uzakca dursunlar.[1] Biri[2]: "*Hâizlerde mi?*" diye sordu. Ümmü Atıyye cevâben: "*Bunlar Arafat'da, fülân ve fülân yerlerde*[3] *hazır bulunmuyorlar mı?*" dedi.[4]

218. وَعَنْهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنَّا لَا نَعُدُّ الصُّفْرَةَ وَالْكُدْرَةَ شَيْئاً.

Tercemesi

Yine Ümmü Atıyye *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: Biz (asr-ı celîl-i Risâlet'de kandaki)[5] sarılığı ve bozluğu hiçbir şey (yâni mâni-i salât) addetmezdik.

---

[1] Hâizlerin mescide girmesi câiz değilse de şehir hâricindeki namazgâha gitmelerine demek ki cevâz varmış. Çünkü namazgâh, yalnız namaza mahsus mahal değildir. Maahâzâ hâizlerin namazgâhda namaz kılan erkeklerden biraz uzakca durup ihtilât etmemeleri lâzım gelir.

[2] Bu, soran Safiyye bint-i Sîrîn'dir.

[3] Fülân ve fülân yerler dediği Müzdelife gibi, Mine gibi, salât-ı istiskā kılınan mahal gibi yerlerdir.

[4] Kadınların bu gibi mecâlis-i hayır ve berekete gidip duâ etmeleri, duâ edenlerle berâber âmin demeleri müstahab ise de genç ve güzel olanlarının böyle yerlere çıkmalarının daha Selef zamânında ve Tâbiîn devrinde bile -havf-ı fitneden dolayı- men'i hakkında fetvâ verilmiştir. (209) uncu hadîsin metni ile hâşiyesine de mürâcaat buyurula.

[5] Eyyâm-ı hayız hâricinde kanın bu renkleri kasdediliyor. Yoksa eyyâm-ı hayızda kan ne renkte olursa olsun hayız kanıdır, Ebû Dâvûd'un rivâyetinde «بَعْدَ الطُّهْرِ» kaydının bulunması da buna delildir. Diğer rivâyât da bunu müeyyitdir. Bu renkteki kanın her zaman hayza delâlet ettiğine dâir Hazret-i Âişe'den bir rivâyet varsa da senedi vâhî addedilmiş olduğundan

219 . عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهَا اَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ صَفِيَّةَ قَدْ حَاضَتْ. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَلَّهَا تَحْبِسُنَا. أَلَمْ تَكُنْ طَافَتْ مَعَكُنَّ؟ فَقَالُوا بَلَى. قَالَ فَاخْرُجِي.

TERCEMESİ

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zevce-i tāhiresi Âişe *radiya'llāhu anhâ*'dan rivâyet olunuyor ki, Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'e Safiyye (bint-i Huyeyy) *radiya'llāhu anhâ*'nın âdet gördüğünü haber vermiş.[1] Resûlu'llāh *salla'llāhu aleyhi ve sellem*: "*Sakın bizi (yolumuzdan) alıkoymasın. Tavâf (-ı ifâda'y)ı sizinle birlikte acabâ etmemiş mi idi?*" buyurdu.[2] "*Evet.*" dediler. "*Öyle ise çıkınız.*[3]" buyurdu.

---

gayri mu'teberdir. Cümhûr sufret ve küdretin eyyâm-ı hayızda hayız olduğuna, eyyâm-ı hayızdan mâadâsında hiçbir şey olmadığına kāildir ki İmâm-ı Alî *kerrema'llāhu veçhe*'den de böylece mervîdir. Saîd b. el-Müseyyeb, Atā, Hasan-ı Basrî, İbn-i Sîrîn, Rebîatü'r-Re'y, Sevrî, Evzâî, Leys b. Sa'd, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye hep bu içtihaddadırlar. Ebû Yûsuf hayızdan evvel hayızdan değildir, hayızın sonunda ise hayızdır demiş, Ebû Sevr de ona peyrev olmuştur. İmâm-ı Mâlik eyyâm-ı hayızda da, maâdâsında da hayız olduğuna kaildir. Ümmü Atiyye *radiya'llāhu anhâ*'nın bu hadîsi kendisine bâliğ olmamış zannolunuyor.

[1] Bu hâl Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye avdet buyurulacağı sırada hâdis olmuş.

[2] Bundan anlaşılıyor ki Tavâf-ı ifâda erkân-ı Hacdan biridir. Bunu edâ etmeyen hâiz tuhrunu bekler, tavâf etmedikce uhdeden çıkmaz.

[3] Bu, rivâyet « فَاخْرُجْنَ » olduğuna göre tercemedir ki siyâk-ı kelâma evfak olan budur. Buradaki hitāb, Ümmehât-ı Mü'minînedir.

220 . عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنٍ . فَصَلَّى عَلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَامَ وَسْطَهَا .

TERCEMESİ

Semure b. Cündeb *radiya'llāhu anh*'den:

Şöyle demiştir: Bir kadın[1] lohusalığında vefât etti. Nebiyy-i Mükerrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem* namazını kıldılar. (kılarken de bedeninin) ortası hizâsına doğru durdular.

221 . عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهَا اَنَّهَا كَانَتْ تَكُونُ حَائِضاً لَا تُصَلِّي وَهِيَ مُفْتَرِشَةٌ بِحِذَاءِ مَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى خُمْرَتِهِ . اِذَا سَجَدَ اَصَابَهَا بَعْضُ ثَوْبِهِ .

TERCEMESİ

Nebiyy-i Ekrem *salla'llāhu aleyhi ve sellem*'in zevcesi (Ümmü'l-Mü'minîn) Meymûne (Binti'l-Hāris El-Hilâliyye) *radiya'llāhu anhâ*'dan:

Şöyle demiştir: (Bâzı kere) öyle olurdu ki (ben) hâiz

Ancak *Buhârî* nüshalarında «فَاَخْرُجِي» diye rivâyet edilmiştir ki buna göre hıtāb Ümmü'l-Mü'minîn Safiyye *radiya'llāhu anhâ*'ya, yâhud ona söylemek üzere Âişe *radiya'llāhu anhâ*'ya olmuş olur. İkinci ihtimâle göre «قُولِي لَهَا اَخْرُجِي» =Ona çıktı." ma'nâsına gelmiş olur. Bunda da Tavâf-ı vedâın farz olmadığı ve böyle bir özürden dolayı terk edilebileceği anlaşılır.

[1] Vefât eden kadın Ümmü Kâ'bel-Ensārıyye idi. Meyyit, erkek olursa namazını kılan imâm, yâhud münferid, sadrının hi-

bulunur, namaz kılmazdım da Nebiyy-i Ekrem *salla'l-lâhu aleyhi ve sellem* (hasır) seccâdeleri üzerinde namaz kılarlarken secdegâhlarının hizâsında uzanmış bulunurdum. Secde buyurdukları vakit elbiselerinin bâzı yerleri bana dokunurdu.[1]

---

zâsına doğru durur. Kadın olursa sadrı hizâsına doğru mu, yoksa vasatı hizâsına doğru mu durmak efdal olduğu muhtelefün-fîhtir. İkinci re'yde bulunanların hücceti bu hadîsdir.

[1] Maksad: hâizin necis olmadığını anlatmaktır. Nitekim yukarıki hadîsde de lohusanın necis olmadığı anlaşılmıştı. (203) üncü hadîs ile hâşiyesine de 204, 205, 206, 207, 208, 210, 216, 217 inci hadîslere de mürâcaat.

«Bu baskı, dizgi, tertip ve baskısı Türk Tarih Kurumu Basımevin'de yapılan birinci baskıdan reprodüksiyon usulüyle Başbakanlık Basımevinde tabedilmiştir.

FİHRİST

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH TERCEMESİ

BİRİNCİ CİLDİ FİHRİSTİ

TECRÎD'İN METNİ

KİTÂBÜ'L-ÎMÂN

Sahife

KİTÂBÜ'L-İLİM

Sahife

Sahife

KİTÂBÜ'L-VUDÛ'

Sahife

Sahife

KİTÂBÜ'L-GUSL

KİTÂBÜ'L-HAYZ